

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 9002

CALL No. Sa8Km/Vya/K.V.

D.G.A. 79

SRIMAN MAHABHARATAM

A NEW EDITION

MAINLY BASED ON

THE SOUTH INDIAN TEXTS,

With footnotes and Readings.

9802

AUDIPARVA I.

Sa 8 Km
Vya/K.V.

DS206

EDITED BY

T. R. KRISHNACHARYA & T. R. VYASACHARYA,

Proprietors, Madhva Vilas Book Depot, Kumbakonam.

PRINTED AT THE
Javaji Dadaji's "Nirnaya-sagar" Press,

BOMBAY.

1906.

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. ~~239~~ 908.2

Date..... 23.7.57

Call No. Sa 9 Km

vya/K.v

(Registered according to the Act XXV of 1867.)

[All rights reserved by the publisher.]

॥ श्रीः ॥

श्रीमन्महाभारतम् ।

सटिप्पणम् ।

आदिपर्व १.

एतच्च

कुम्भघोणस्थेन श्रीमन्मध्वविलासपुस्तकालयाधिपतिना

टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च

अनेकेषां विदुषां साहाय्येन दाक्षिणात्यबहुकोशानुसारेण

संशोध्य

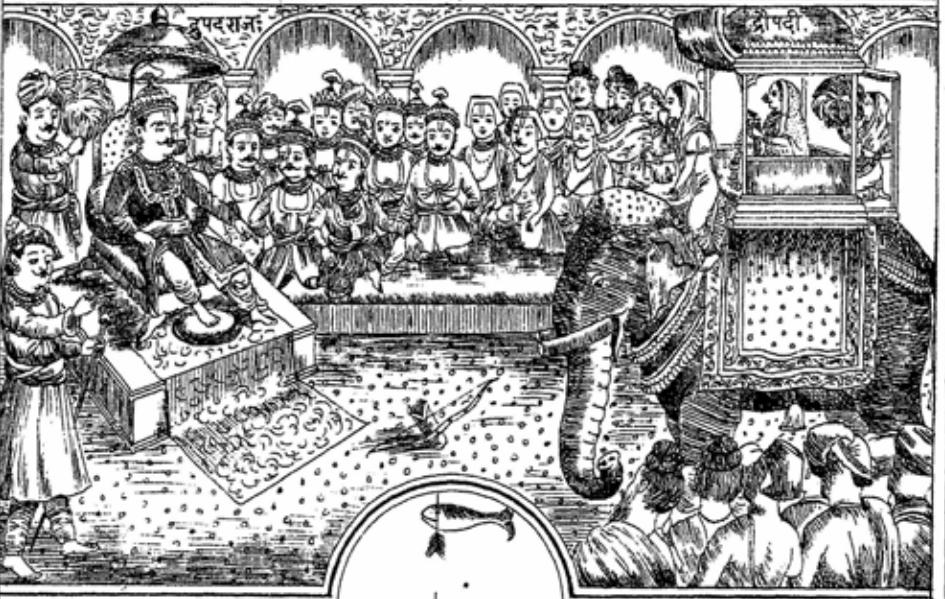
मुंबापुर्यां

जावजी दादाजी इत्येतेषां निर्णयसागरमुद्रणयन्त्रे मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

इदं पुस्तकं १८६७ संख्याकराजनियमस्य २५ संख्याकविभागानुसारतो लेखाहटं
कुलास्य सर्वेऽधिकाराः प्रसिद्धिकर्त्रा स्वाधीना रक्षिताः ।

आदिपर्व.

श्रीः ।

श्रीमन्महाभारतम् ।

आदिपर्व १ ।

(अनुक्रमणिकापर्व ॥ १ ॥)

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आदौ मङ्गलाचरणं ॥ १ ॥ नैमिशारण्ये दीर्घसत्रे शौनकादीन्प्रति सौतेरागमनं ॥ २ ॥ तत्र शौनकादिभिः सौतिं प्रति भारतकथनचोदना ॥ ३ ॥ सौतिना श्रीमन्नारायणनमस्कारपूर्वकं व्यासस्य भारतनिर्माणकथनं ॥ ४ ॥ पर्वानुक्रमणिका ॥ ५ ॥

॥ श्रीवेदव्यासाय नमः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव(व्यासं) ततो जयमुदीरयेत् १

‘नारायणं सुरगुरुं जगदेकनाथं

भक्तप्रियं सकललोकनमस्कृतं च ।

त्रैगुण्यवर्जितमजं विभ्रुमाद्यमीशं

वन्दे भवघ्नममरासुरसिद्धबन्धम् ॥’ २

‘नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।

ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान्’

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ॐ नमः पितामहाय । ॐ नमः प्रजापतिभ्यः ।

ॐ नमः कृष्णद्वैपायनाय ।

ॐ नमः सर्वविघ्नविनायकेभ्यः ॥ ४

रोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सौतिः पौराणिको

नैमिशारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके सत्रे ५

सुखासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन्संशितव्रतान् ।

विनयावनतो भूत्वा कदाचित्सूतनन्दनः ॥ ६

तमाश्रममनुप्राप्य नैमिशारण्यवासिनः ।

‘उवाच तानृषीन्सर्वान्धन्यो वोऽस्म्यद्य दर्शनात् ७

वेद वैयासिकीः सर्वाः कथा धर्मार्थसंहिताः ।

वक्ष्यामि वो द्विजश्रेष्ठाः शृण्वन्त्वद्य तपोधनाः ८

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नैमिशारण्यवासिनः ।’

श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः ॥ श्रीहयग्रीवाय नमः ॥ श्रीवेद-
व्यासाय नमः ॥ इह खलु भगवान्पाराशर्यः परमकारुणिको
मन्दमतीननुग्रहीतुं चतुर्दशविद्यास्थानान्येकत्र दिदर्शयिषुर्महाभा-
रताख्यमितिहासं प्रणेच्यन्प्रारिप्सितस्य निष्प्रत्युहपरिपूरणाय प्र-
चयगमनाय च मङ्गलं रचयन् शिष्यशिक्षायै श्लोकरूपेण निबध्न-
न्नर्थात्तत्र प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यङ्गमभिधेयादि दर्शयति ॥ नारायण-
मिति ॥ नरोत्तमं पुरुषोत्तमं नारायणं नरं देवीं सरस्वतीं (व्यासं)
चैव नमस्कृत्य जयं भारताख्यमितिहासं उदीरयेत् ॥ १ ॥
लक्षालङ्कारव्याख्यानरीत्यायमाद्यः श्लोकः ॥ २ ॥ कतिप-
यकोशरीत्यायमाद्यः ॥ ३ ॥ रोमहर्षणपुत्रः रोमाणि हर्षया-
श्चक्रे श्रोतृणां यः स्वभाषितैः । कर्मणा प्रथितस्तेन रो-
महर्षणसंज्ञया । इति कौमं निरुक्तार्थनाम्नः पुत्रः । उग्रश्रवाः
उग्रस्य नृसिंहस्य श्रवः श्रवणं यस्य सः । पौराणिकः पुराणे

कृतश्रमः । नैमिशारण्ये वायवीये । एतन्मनोमयं चक्रं मया
सृष्टं विसृज्यते । यत्रास्य शीर्यते नेमिः स देशस्तपसः शुभः ।
इत्युक्त्वा सूर्यसंकाशं चक्रं सृष्ट्वा मनोमयम् । प्रणिपत्य महा-
देवं विससर्ज पितामहः । तेषि हृष्टतरा विप्राः प्रणम्य जगतां
प्रभुम् । प्रययुस्तस्य चक्रस्य यत्र नेमिर्व्यशीर्यत । तद्वनं तेन
विख्यातं नैमिशं मुनिपूजितम् । इति उक्तरूपे । नैमिषेति पाठे तु
वाराहे । एवं कृत्वा ततो देवो मुनिं गौरमुखं तदा । उवाच
निमिषेणेदं निहतं दानवं बलं । अरण्येऽस्मिस्ततस्त्वेतन्नैमिषार-
ण्यसंज्ञितं । इति निर्वचनं द्रष्टव्यं । शुनकस्य मुनेरपत्यं शौनकः ।
कुलपतेः । एको दशसहस्राणि योऽन्नदानादिना भरेत् । स वै
कुलपतिः इत्युक्तलक्षणस्य । सत्रे ये यजमानास्तएव ऋत्विजो
यस्मिन्बहुकर्तृके ऋतौ स सत्रसंज्ञः तस्मिन् ॥ ५ ॥ नैमिशार-
ण्यवासिनः तान्सर्वानृषीनुवाचेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ अहं वैया-

चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवव्रुस्तपस्विनः ॥ ९
 अभिवाद्य मुनींस्तांस्तु सर्वानेव कृताञ्जलिः ।
 अपृच्छत्स तपोवृद्धिं सद्भिश्चैवाभिपूजितः ॥ १०
 अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव तपस्विषु ।
 निर्दिष्टमासनं भेजे विनयाद्रौमहर्षणिः ॥ ११
 सुखासीनं ततस्तं तु विश्रान्तमुपलक्ष्य च ।
 अथापृच्छदृषिस्तत्र कश्चित्प्रस्तावयन्कथाः ॥ १२
 कुत आगम्यते सौते कचायं विहृतस्त्वया ।
 कालः कमलपत्राक्ष शंसैतत्पृच्छतो मम ॥ १३
 एवं पृष्टोऽब्रवीत्सम्यग्यथावद्रौमहर्षणिः ।
 वाक्यं वचनसंपन्नस्तेषां च चरिताश्रयम् ॥ १४
 तस्मिन्सदसि विस्तीर्णे मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 सौतिरुवाच ।
 जनमेजयस्य राजर्षेः सर्पसत्रे महात्मनः ॥ १५
 समीपे पार्थिवेन्द्रस्य सम्यक्पारिक्षितस्य च ।
 कृष्णद्वैपायनप्रोक्ताः सुपुण्या विविधाः कथाः १६
 कथिताश्चापि विधिवद्वा वैशंपायनेन वै ।
 श्रुत्वाऽहं ता विचित्रार्था महाभारतसंश्रिताः १७
 बहूनि संपरिक्रम्य तीर्थान्यायतनानि च ।
 समन्तपञ्चकं नाम पुण्यं द्विजनिषेवितम् ॥ १८
 गतवानस्मि तं देशं युद्धं यत्राभवत्पुरा ।
 कुरूणां पाण्डवानां च सर्वेषां च महीक्षिताम् १९
 दिदृक्षुरागतस्तस्मात्समीपं भवतामिह ।
 आयुष्मन्तः सर्वे एव ब्रह्मभूता हि मे मताः ॥
 अस्मिन्त्यज्ञे महाभागाः सूर्यपावकवर्चसः ॥ २०
 कृताभिषेकाः शुचयः कृतजप्या हुताग्रयः ।
 भवन्त आसते स्वस्था ब्रवीमि किमहं द्विजाः २१
 पुराणसंहिताः पुण्याः कथा धर्मार्थसंश्रिताः ।

सिकीः सर्वाः कथा वेद जानामि ॥ ८ ॥ निर्दिष्टं इहोपवि-
 श्यतामिति दर्शितम् ॥ ११ ॥ प्रस्तावयन् उपोद्गतयन् ॥ १२ ॥
 विहृतः नीतः ॥ १३ ॥ तेषां मुनीनां चादन्येषां राजादीनां च
 यानि चरितानि तेषामाश्रयभूतम् । भावितात्मनां शोधितचि-
 त्तानाम् ॥ १४ ॥ समन्तपञ्चकं समन्तात् पञ्चकं परशुरामकृतहृदप-
 ञ्चकं यस्मिन्स्तत् । स्यमन्तपञ्चकमित्यपि पाठो दृश्यते ॥ १८ ॥
 ब्रवीमि किमहं द्विजाः अहं च पुराणादिविष्वन्यतमं किं ब्रवीमि
 तदाज्ञापयतेति शेषः ॥ २१ ॥ संस्कारोपगतां पदादिव्युत्प-

इतिवृत्तं नरेन्द्राणामृषीणां च महात्मनाम् ॥ २२
 ऋषय ऊचुः ।
 द्वैपायनेन यत्प्रोक्तं पुराणं परमर्षिणा ।
 सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव श्रुत्वा यदभिपूजितम् ॥ २३
 तस्याख्यानवरिष्ठस्य विचित्रपदपर्वणः ।
 सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च ॥ २४
 भारतस्येतिहासस्य पुण्यां ग्रन्थार्थसंयुताम् ।
 संस्कारोपगतां ब्राह्मीं नानाशास्त्रोपबृंहिताम् ॥ २५
 जनमेजयस्य यां राज्ञो वैशंपायन उक्तवान् ।
 यथावत्स ऋषिः पृष्टः सत्रे द्वैपायनाज्ञया ॥ २६
 वेदैश्चतुर्भिः संयुक्तां व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
 संहितां श्रोतुमिच्छामः पुण्यां पापभयापहाम् २७
 सौतिरुवाच ।
 आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ।
 ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ॥ २८
 असच्च सच्चैव च यद्विश्वं सदसतः परम् ।
 परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययम् ॥ २९
 मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
 नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिम् ॥ ३०
 महर्षेः पूजितस्येह सर्वलोकैर्महात्मनः ।
 प्रवक्ष्यामि मतं पुण्यं व्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥ ३१
 'नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ।
 यस्य प्रसादाद्ब्रह्मक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ॥ ३२
 सर्वाश्रमाभिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 न तथा फलदं सूते नारायणकथा यथा ॥ ३३
 नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति ।
 एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान्साधयाम्यहम् ॥ ३४
 आचख्युः कवयः केचित्संप्रत्याचक्षते परे ।

त्तिमतीम् । ब्राह्मीं वाचं । ब्राह्मी तु भारती भाषेल्यमरः
 ॥ २५ ॥ मङ्गलाचरणपूर्वकं मुनिभिः प्रार्थितमर्थं वक्तुं प्रति-
 जानीते भावमित्यादिचतुर्भिः । हरिं नमस्कृत्य महर्षेर्मतं प्रव-
 क्ष्यामीत्यन्वयः । पुरुहूतं पुरुभिर्वहुभिर्होतृभिः हृतं आहृतं ।
 पुरुभिः सामगैः स्तुतं । ऋतं सत्यं । एकश्चासावक्षरश्च तं ।
 एकं अद्वितीयं समाधिकरहितमिति वा । अक्षरं नाशरहितं ।
 व्यक्ताव्यक्तं रामकृष्णादिरूपेण दृश्यं । ज्ञानानन्दादिरूपेण म-
 न्दैरदृश्यं ॥ २० ॥ मङ्गल्यं मङ्गलप्रदं ॥ ३० ॥

आख्यास्यन्ति तथैवान्य इतिहासमिमं भुवि॥३५
 इदं तु त्रिषु लोकेषु महज्ज्ञानं प्रतिष्ठितम् ।
 विस्तरैश्च समासैश्च धार्यते यद्विजातिभिः ॥ ३६
 अलङ्कृतं शुभैः शब्दैः समयैर्दिव्यमानुषैः ।
 छन्दोवृत्तैश्च विविधैरन्वितं विदुषां प्रियम् ॥ ३७
 तपसा ब्रह्मचर्येण व्यस्य वेदं सनातनम् ।
 इतिहासमिमं चक्रे पुण्यं सत्यवतीसुतः ॥ ३८
 'पुण्ये हिमवतः पादे मेध्ये गिरिगुहालये ।
 विशोध्य देहं धर्मात्मा दर्भसंस्तरमाश्रितः ॥ ३९
 शुचिः सनियमो व्यासः शान्तात्मा तपसि स्थितः
 भारतस्येतिहासस्य धर्मेणान्वीक्ष्य तां गतिम्॥४०
 प्रविश्य योगं ज्ञानेन सोऽपश्यत्सर्वमन्ततः॥४१'
 निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसा वृते ।
 बृहदण्डमभूदेकं प्रजानां बीजमव्ययम् ॥ ४२
 युगस्यादिनिमित्तं तन्महदिव्यं प्रचक्षते ।
 यस्मिंस्तच्छ्रूयते सत्यं ज्योतिर्ब्रह्म सनातनम् ॥४३
 अद्भुतं चाप्यचिन्त्यं च सर्वत्र समतां गतम् ।
 अव्यक्तं कारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकम्॥४४
 यस्मिन्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ।
 ब्रह्मा सुरगुरुः स्थाणुर्मनुः कः परमेष्ठयथ ॥ ४५
 प्राचेतसस्तथा दक्षो दक्षपुत्राश्च सप्त वै ।
 ततः प्रजानां पतयः प्राभवन्नेकविंशतिः ॥ ४६
 पुरुषश्चाप्रमेयात्मा यं सर्वऋषयो विदुः ।
 विश्वेदेवास्तथाऽऽदित्या वसवोऽथाश्विनावपि४७
 यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च गुह्यकाः पितरस्तथा ।
 ततः प्रसूता विद्रांसः शिष्टा ब्रह्मर्षिसत्तमाः॥४८
 महर्षयश्च बहवः सर्वैः समुदिता गुणैः ।
 आपो द्यौः पृथिवी वायुरन्तरिक्षं दिशस्तथा॥४९
 संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयः क्रमात् ।
 यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोकसाक्षिकम् ॥५०
 यदिदं दृश्यते किञ्चिद्भूतं स्थावरजङ्गमम् ।

पुनः संक्षिप्यते सर्वं जगत्प्राप्ते युगक्षये ॥ ५१
 यथर्तुष्वृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु॥५२
 एवमेतदनाद्यन्तं भूतसंघातकारकम् ।
 अनादिनिधनं लोके चक्रं संपरिवर्तते ॥ ५३
 त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ।
 त्रयस्त्रिंशच्च देवानां सृष्टिः संक्षेपलक्षणा ॥ ५४
 दिवः पुत्रो बृहद्भानुश्चक्षुरात्मा विभावसुः ।
 सविता स ऋचीकोऽर्को भानुराशावहो रविः॥५५
 पुत्रा विवस्वतः सर्वे मनुस्तेषां तथाऽवरः ।
 देवभ्राद् तनयस्तस्य सुभ्राडिति ततः स्मृतः॥ ५६
 सुभ्राजस्तु त्रयः पुत्राः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ।
 दशज्योतिः शतज्योतिः सहस्रज्योतिरेव च॥५७
 दशपुत्रसहस्राणि दशज्योतेर्महात्मनः ।
 ततो दशगुणाश्चान्ये शतज्योतेरिहात्मजाः ॥५८
 भूयस्ततो दशगुणाः सहस्रज्योतिषः सुताः ।
 तेभ्योऽयं कुरुवंशश्च यदूनां भरतस्य च ॥ ५९
 ययातीक्ष्वाकुवंशश्च राजर्षीणां च सर्वशः ।
 संभूता बहवो वंशा भूतसर्गाः सुविस्तराः ॥ ६०
 भूतस्थानानि सर्वाणि रहस्यं त्रिविधं च यत् ।
 वेदा योगः सविज्ञानो धर्मोऽर्थः काम एव च ६१
 धर्मार्थकामयुक्तानि शास्त्राणि विविधानि च ।
 लोकयात्राविधानं च सर्वं तद्दृष्टवानृषिः ॥ ६२
 'नीतिर्भरतवंशस्य विस्तारश्चैव सर्वशः ।'
 इतिहासाः सहव्याख्या विविधाः श्रुतयोऽपि च ६३
 इह सर्वमनुक्रान्तमुक्तं ग्रन्थस्य लक्षणम् ।
 'संक्षेपेणेतिहासस्य ततो वक्ष्यति विस्तरम् ॥' ६४
 विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिः संक्षिप्य चाब्रवीत् ।
 इष्टं हि विदुषां लोके समासव्यासधारणम् ॥६५
 मन्वादि भारतं केचिदास्तीकादि तथाऽपरे ।
 तथोपरिचराद्यन्ये विप्राः सम्यग्धीरिरे ॥ ६६

ज्ञानं ज्ञानसाधनं इदं भारतं त्रिषु लोकेषु प्रतिष्ठितम् ॥३६॥
 समयैः संकैतैः । छन्दोवृत्तैः त्रिषुवादिछन्दोन्तर्गतैरिन्द्रवज्रा-
 दिभिर्वृत्तैः ॥ ३७ ॥ यस्मिन् ब्रह्माण्डे ॥ ४५ ॥ प्रतिकल्पं
 सृष्टेः समाननामरूपत्वमाह यथेति ॥ ५२ ॥ कल्पानामानन्व-

माह एवमिति ॥ ५३ ॥ एवं जडसृष्टिमुक्त्वा चेतनसृष्टिमाह
 त्रयस्त्रिंशदिति ॥ ५४ ॥ भूतस्थानानि नृणां वासस्थानानि
 नगरादीनि ॥ ६१ ॥ इह सर्वमनुक्रान्तं अनुक्रमेण उक्तं॥६४॥
 समासः सङ्घेपः । व्यासो विस्तारः ॥ ६५ ॥ भारतारम्भे मत-

विविधं संहिताज्ञानं दीपयन्ति मनीषिणः ।
 व्याख्यातुं कुशलाः केचिद्ब्रह्मन्धारयितुं परे ॥ ६७
 तपसा ब्रह्मचर्येण व्यस्य वेदं सनातनम् ।
 इतिहासमिमं चक्रे पुण्यं सत्यवतीसुतः ॥ ६८
 पराशरात्मजो विद्वान्ब्रह्मर्षिः संशितव्रतः ।
 मातुर्नियोगाद्ब्रह्मात्मा गाङ्गेयस्य च धीमतः ॥ ६९
 क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य कृष्णद्वैपायनः पुरा ।
 त्रीनग्नीनिव कौरव्याञ्जनयामास वीर्यवान् ॥ ७०
 उत्पाद्य धृतराष्ट्रं च पाण्डुं विदुरमेव च ।
 जगाम तपसे धीमान्पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ ७१
 तेषु जातेषु बृद्धेषु गतेषु परमां गतिम् ।
 अब्रवीद्भारतं लोके मानुषेऽस्मिन्महानृषिः ॥ ७२
 जनमेजयेन पृष्ठः सन्ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।
 शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ॥ ७३
 स सदस्यैः सहासीनं श्रावयामास भारतम् ।
 कर्मान्तरेषु यज्ञस्य चोद्यमानः पुनः पुनः ॥ ७४
 विस्तारं कुरुवंशस्य गान्धार्या धर्मशीलताम् ।
 क्षत्रुः प्रज्ञां धृतिं कुन्त्याः सम्यग्द्वैपायनोब्रवीत् ॥ ७५
 वासुदेवस्य माहात्म्यं पाण्डवानां च सत्यताम् ।
 दुर्वृत्तं धार्तराष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ॥ ७६
 इदं शतसहस्रं तु श्लोकानां पुण्यकर्मणाम् ।
 उपाख्यानैः सह ज्ञेयं श्राव्यं भारतमुत्तमम् ॥ ७७
 चतुर्विंशतिसाहस्रीं चक्रे भारतसंहिताम् ।
 उपाख्यानैर्विना तावद्भारतं प्रोच्यते बुधैः ॥ ७८
 ततोऽध्यर्धशतं भूयः संक्षेपं कृतवानृषिः ।
 अनुक्रमणिकाध्यायं वृत्तान्तं सर्वपर्वणाम् ॥ ७९
 तस्याख्यानवरिष्ठस्य कृत्वा द्वैपायनः प्रभुः ।
 कथमध्यापयानीह शिष्यानित्यन्वचिन्तयत् ८०
 तस्य तच्चिन्तितं ज्ञात्वा ऋषेर्द्वैपायनस्य च ।
 तत्राजगाम भगवान्ब्रह्मा लोकगुरुः स्वयम् ॥ ८१
 ग्रीत्यर्थं तस्य चैवर्षेर्लोकानां हितकाम्यया ।

तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ८२
 आसनं कल्पयामास सर्वैर्मुनिगणैर्वृतः ॥ ८३
 हिरण्यगर्भमासीनं तस्मिंस्तु परमासने ।
 परिवृत्यासनाभ्याशे वासवेयः स्थितोऽभवत् ॥ ८४
 अनुज्ञातोऽथ कृष्णस्तु ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 निपसादासनाभ्याशे प्रीयमाणः शुचिस्मितः ॥ ८५
 उवाच स महातेजा ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
 कृतं मयेदं भगवन्काव्यं परमपूजितम् ॥ ८६
 ब्रह्मन्वेदरहस्यं च यच्चान्यत्स्थापितं मया ।
 साङ्गोपनिषदां चैव वेदानां विस्तरक्रिया ॥ ८७
 इतिहासपुराणानामुन्मेषं निमिषं च यत् ।
 भूतं भव्यं भविष्यच्च त्रिविधं कालसंज्ञितम् ॥ ८८
 जरामृत्युभयव्याधिभावाभावविनिश्चयः ।
 विविधस्य च धर्मस्य ह्याश्रमाणां च लक्षणम् ॥ ८९
 चातुर्वर्ण्यविधानं च पुराणानां च कृत्स्नशः ।
 तपसो ब्रह्मचर्यस्य पृथिव्याश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ ९०
 ग्रहनक्षत्रताराणां प्रमाणं च युगैः सह ।
 ऋचो यजूंषि सामानि वेदाध्यात्मं तथैव च ॥ ९१
 न्यायशिक्षा चिकित्सा च दानं पाशुपतं तथा ।
 इति नैकाश्रयं जन्म दिव्यमानुषसंज्ञितम् ॥ ९२
 तीर्थानां चैव पुण्यानां देशानां चैव कीर्तनम् ।
 नदीनां पर्वतानां च वनानां सागरस्य च ॥ ९३
 पुराणां चैव दिव्यानां कल्पानां युद्धकौशलम् ।
 वाक्यजातिविशेषाश्च लोकयात्राक्रमश्च यः ॥ ९४
 यच्चापि सर्वगं वस्तु तच्चैव प्रतिपादितम् ।
 परं न लेखकः कश्चिदेतस्य भुवि विद्यते ॥ ९५
 ब्रह्मोवाच ।
 तपोविशिष्टादपि वै वसिष्ठान्मुनिपुंगवात् ।
 मन्ये श्रेष्ठतमं त्वां वै रहस्यज्ञानवेदनात् ॥ ९६
 जन्मप्रभृति सत्यां ते वेद्मि गां ब्रह्मवादिनीम् ।
 त्वया च काव्यमित्युक्तं तस्मात्काव्यं भविष्यति ९७

भेदमाह मन्वादीति । मन्वादि मनुर्मन्त्रः नारायणं नमस्कृत्येति । ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति वा तदादि । आस्तीकं आस्तीकचरितं तदादि । उपरिचरो वसुः तच्चरितादि वा ॥ ६६ ॥ बह्वर्थत्वाद्विविधं संहिताज्ञानं दीपयन्ति प्रकाशयन्ति

॥ ६७ ॥ मातुः सत्यवत्याः । गाङ्गेयस्य भीष्मस्य ॥ ६९ ॥ क्षेत्रे भार्यासु अम्बिकादिषु ॥ ७० ॥ परमां गतिं मृत्युं ॥ ७१ ॥ शशास त्वमेतान् भारतं श्रावयेत्याज्ञापितवान् ॥ ७३ ॥ वसोः अपत्यं स्त्री वासवी तस्याः अपत्यं वासवेयो व्यासः ॥ ८४ ॥ कृष्णो

अस्य काव्यस्य ऋवयो न समर्था विशेषणे ।
विशेषणे गृहस्थस्य शेषास्त्रय इवाश्रमाः ॥ ९८
'जडान्धवधिरोन्मत्तं तमोभूतं जगद्भवेत् ।
यदि ज्ञानहुताशनं तया नोज्ज्वलितं भवेत् ॥ ९९
तमसान्धस्य लोकस्य वेष्टितस्य स्वकर्मभिः ।
ज्ञानाञ्जनशलाकाभिर्बुद्धिनेत्रोत्सवः कृतः' १००
धर्मार्थकाममोक्षार्थैः समासव्यासकीर्तनैः ।
तया भारतसूयेण नृणां विनिहतं तमः ॥ १०१
पुराणपूर्णचन्द्रेण श्रुतिज्योत्स्नाप्रकाशिना ।
नृणां कुमुदसौम्यानां कृतं बुद्धिप्रसादनम् १०२
इतिहासप्रदीपेन मोहावरणघातिना ।
लोकभर्भगृहं कृत्स्नं यथावत्संप्रकाशितम् ॥ १०३
'प्रह' अध्यायबीजी वै पौलोमास्तीकमूलवान् ।
भक्तकन्धविस्तारः सभापर्वविटङ्कवान् ॥ १०४
आरध्रपर्वरूपाढ्यो विराटोद्योगसारवान् ।
भीष्मपर्वमहाशाखो द्रोणपर्वपलाशवान् ॥ १०५
कर्णपर्वसितैः गुणैः शल्यपर्वसुगन्धिभिः ।
स्त्रीपर्वषीकविश्रामः शान्तिपर्वमहाफलः ॥ १०६
अश्वमेधामृतरसस्वाश्रमस्थानसंश्रयः ।
मौसलश्रुतिसंक्षेपः शिष्टद्विजनिषेवितः ॥ १०७
सर्वेषां कविमुक्त्यानामुपजीव्यो भविष्यति ।
पर्जन्यैव भूतानामक्षयो भारतद्रुमः ॥ १०८
काव्यस्य लेखनार्थाय गणेशः सूर्यतां मुने १०९
सौतिरुवाच ।
एवमाभाष्य तं ब्रह्मा जगाम स्वं निवेशनम् ।
भगवान्स जगत्स्रष्टा ऋषिदेवगणैः सह ॥ ११०
ततः सस्मर ह्येस्मं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १११
स्मृतमात्रो गणेशानो भक्तचिन्तितपूरकः ।
तत्रजगाम विघ्नेशो वेदव्यासो यतः स्थितः ११२
पूजितश्चोपविष्टश्च व्यासेनोक्तस्तदानघ ।
लेखको भारतस्यास्य भव त्वं गणनायक ॥

व्यासः ॥ ८५ ॥ विशेषणे अतिशयने ॥ ९८ ॥ विटङ्काः प-
क्ष्युपवेशनस्थानानि ॥ १०४ ॥ सारो मञ्जा ॥ १०५ ॥ वि-
श्रामः ह्यश्रया ॥ १०६ ॥ आश्रमस्थानसंश्रयः आश्रमवा-

मयैव प्रोच्यमानस्य मनसा कल्पितस्य च ॥ ११३
श्रुत्वैतत्प्राह विघ्नेशो यदि मे लेखनी क्षणम् ।
लिखतो नावतिष्ठेत तदा स्यां लेखको ह्यहम् ११४
व्यासोऽप्युवाच तं देवमबुद्ध्या मा लिख क्वचित् ।
ओमित्युक्त्वा गणेशोपि बभूव किल लेखकः ११५
ग्रन्थग्रन्थि तदा चक्रे मुनिर्गूढं कुतूहलात् ।
यस्मिन्प्रतिज्ञया प्राह मुनिर्द्वैपायनस्त्वदम् ॥ ११६
अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ।
अहं वेत्ति शुको वेत्ति संजयो वेत्ति वा न वा ११७
तच्छ्लोककूटमद्यापि ग्रथितं सुदृढं मुने ।
भेत्तुं न शक्यतेऽर्थस्य गूढत्वात्प्रश्रितस्य च ॥ ११८
सर्वज्ञोपि गणेशो यत्क्षणमास्ते विचारयन् ।
तावच्चकार व्यासोपि श्लोकानन्यान्बहून्पि ११९
तस्य वृक्षस्य वक्ष्यामि शाखापुष्पफलोदयम् ।
स्वादुमेध्यरसोपेतमच्छेद्यममरैरपि ॥ १२०
अनुक्रमणिकाध्यायं वृत्तान्तं सर्वपर्वणाम् ।
इदं द्वैपायनः पूर्वं पुत्रमध्यापयच्छुक्रम् ॥
ततोऽन्येभ्योऽनुरूपेभ्यः शिष्येभ्यः प्रददौ प्रभुः
षष्टिं शतसहस्राणि चकारान्यां स संहिताम् ।
त्रिंशच्छतसहस्रं च देवलोके प्रतिष्ठितम् ॥ १२२
पित्र्ये पञ्चदश प्रोक्तं रक्षोयक्षे चतुर्दश ।
एकं शतसहस्रं तु मानुषेषु प्रतिष्ठितम् ॥ १२३
नारदोऽश्रावयद्देवानसितो देवलः पितृन् ।
गन्धर्वयक्षरक्षांसि श्रावयामास वै शुक्रः ॥ १२४
'वैशंपायनविप्रर्षिः श्रावयामास पार्थिवम् ।
पारिक्षितं महात्मानं नाम्ना तु जनमेजयम्' १२५
अस्मिंस्तु मानुषे लोके वैशंपायन उक्तवान् ।
शिष्यो व्यासस्य धर्मात्मा सर्ववेदविदां वरः १२६
एकं शतसहस्रं तु मयोक्तं वै निबोधत ॥ १२७
दुर्योधनो मन्युमयो महाद्रुमः
कर्णः स्कन्धः शकुनिस्तस्य शाखाः ।

सिक्स्थण्डिलः । मौसलश्रुतिसंक्षेपः मौसलादिग्रन्थः श्रुतिस्था-
नीयदीर्घशाखान्तः ॥ १०८ ॥ यतः यत्र देशे ॥ ११२ ॥
अबुद्धा अर्थमिति शेषः । ओमित्यङ्गीकारे ॥ ११५ ॥ ग्रन्थ-

दुःशासनः पुष्पफले समृद्धे
 मूलं राजा धृतराष्ट्रोऽमनीषी । १२८
 युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः
 स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः ।
 माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे
 मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ॥ १२९
 पाण्डुर्जिता बहून्देशान्युधा विक्रमणेन च ।
 अरण्ये मृगयाशीलो न्यवसत्सजनस्तथा ॥ १३०
 मृगव्यवायनिधनात्कृच्छ्रां प्राप स आपदम् ।
 जन्मप्रभृति पार्थानां तत्राचारविधिक्रमः ॥ १३१
 मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति ।
 धर्मस्य वायोः शक्रस्य देवयोश्च तथाऽश्विनोः १३२
 'ततो धर्मोपनिषदं भूत्वा भर्तुः प्रिया पृथा ।
 धर्मानिलेन्द्रांस्ताभिः साऽऽजुहाव सुतवाञ्छया ॥
 तदत्तोपनिषन्माद्री चाश्विनावाजुहाव च ।
 जाताः पार्थास्ततः सर्वे कुन्त्या माद्याश्च मन्त्रतः ।
 तापसैः सह संबृद्धा मातृभ्यां परिरक्षिताः ॥ १३४
 मेध्यारण्येषु पुण्येषु महतामाश्रमेषु च ।
 तेषु जातेषु सर्वेषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥ १३५
 माद्या तु सह संगम्य ऋषिशापप्रभावतः ।
 मृतः पाण्डुर्महापुण्ये शतश्रेण महागिरौ ॥ १३६
 ऋषिभिश्च समानीता धार्तराष्ट्रान्प्रति स्वयम् ।
 शिशवश्चाभिरूपाश्च जटिला ब्रह्मचारिणः ॥ १३७
 पुत्राश्च भ्रातरश्चेमे शिष्याश्च सुहृदश्च वः ।
 पाण्डवा एत इत्युक्त्वा मुनयोऽन्तर्हितास्ततः ॥
 तांस्तैर्निवेदितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्कौरवास्तदा ।
 शिष्टाश्च वर्णाः पौरा ये ते हर्षाच्चक्रुशुर्भृशम् १३९
 आहुः केचिन्न तस्यैते तस्यैत इति चापरे ।
 यदा चिरमृतः पाण्डुः कथं तस्येति चापरे १४०
 स्वागतं सर्वथा दिष्ट्वा पाण्डोः पश्याम सन्ततिम् ।

प्रथि प्रथे दुर्भेद्यस्थानं ॥ ११६ ॥ कृच्छ्रां आपदं व्यवाय-
 काळे मरिष्यसीत्येवं शापरूपां । तत्र आपदि एवं सत्यामपि
 पार्थानां पाण्डवानां जन्मप्रभृति आचारविधिक्रमः अभूदिति
 शेषः ॥ १३१ ॥ आचारविधिक्रममेवाह । मात्रोरिति । मात्रोः
 कुन्तीमाद्योः । धर्मोपनिषदं प्रति आपदि अपत्यार्थे विशिष्टः

उच्यतां स्वागतमिति वाचोऽश्रूय
 तस्मिन्नुपरते शब्दे दिशः सर्वा
 अन्तर्हितानां भूतानां निःस्वन
 पुष्पवृष्टिः शुभा गन्धाः शङ्खदुन्दु
 आसन्प्रवेशे पार्थानां तदद्भुतमि
 तत्प्रीत्या चैव सर्वेषां पौराणां ह
 शब्द आसीन्महांस्तत्र दिवस्पृक्ती
 तेऽधीत्य निखिलान्वेदाञ्चास्त्राणि
 न्यवसन्पाण्डवास्तत्र पूजिता अबु
 युधिष्ठिरस्य शौचेन प्रीताः प्रकृत
 धृत्या च भीमसेनस्य विक्रमेणाजु
 गुरुशुश्रूषया कुन्त्या यमयोर्विनये
 तुतोष लोकः सकलस्तेषां शौर्यगु
 समवाये ततो राज्ञां कन्यां भर्तृस
 प्राप्तवानर्जुनः कृष्णां कृत्वा कर्म
 ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्पूज्यः स
 आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यः समरेष्वपि
 स सर्वान्पार्थिवाञ्जित्वा सर्वाश्च
 आजहारार्जुनो राज्ञो राजसूयं मह
 अन्नवान्दक्षिणावांश्च सर्वैः समुदि
 युधिष्ठिरेण संप्राप्तो राजसूयो मह
 मुनयाद्वासुदेवस्य भीमार्जुनबलेन
 घातयित्वा जरासन्धं चैद्यं च ब
 दुर्योधनं समागच्छन्नर्हणानि तत
 मणिकाञ्चनरत्नानि गोहस्त्यश्वधन
 विचित्राणि च वासांसि प्रावाराव
 कम्बलाजिनरत्नानि राज्ञवास्तरण
 समृद्धां तां तथा दृष्ट्वा पाण्डवान
 ईर्ष्यासमुत्थः सुमहांस्तस्य मन्युरज
 विमानप्रतिमां तत्र मयेन सुकृतां

पुमान्प्रार्थनीय इत्येवंरूपं धर्मरहस्यं प्रति ।
 कारः ॥ १३२ ॥ धार्तराष्ट्रान्धृतराष्ट्रसंबन्धि
 अन्तर्हितानां भूतानां निःस्वनः पाण्डुपुत्रा
 अशरीरवाक् ॥ १४२ ॥ भर्तारं स्वयमेव दृ
 वरां ॥ १४८ ॥ राज्ञो युधिष्ठिरस्य ॥ १५० ॥

अस्य काव्यस्य
 विशेषणो गृहस्थ
 (जडान्धवधिरोन
 यदि ज्ञानहुताश
 तमसान्धस्य लो
 ज्ञानाञ्जनशलाक
 धर्मार्थकाममोक्ष
 तथा भारतसूर्ये
 पुराणपूर्णचन्द्रेण
 नृणां कुमुदसौम
 इतिहासप्रदीपेन
 लोकमर्गहं कृ
 दुःध्यायवीज
 श्रुतस्कन्धविर
 न विपर्वरूपा
 न मेपर्वमहाश
 वृद्धं वेसितैः ५
 अहं पीकविश्र
 सुहृन्धामृतरस
 राजश्रुतिसंक्षे
 तच्चा कविमुत्
 अम इव भूत ।
 निरस्य लेखान
 गान् रवाच ।
 तत्र भाष्यं तं
 त्स जग
 सस्मार हे
 मात्रो गणे
 जगाम वि
 पूजितश्चोपविष्ट
 लेखको भारत
 व्यासः ॥ ८५ ॥ ।
 द्युपवेशनस्थानानि
 धामः छाया ॥

पाण्डवानामुहतां स दृष्ट्वा पर्यतप्यत ॥ १५६
 तत्रावहसितश्चासीत्प्रस्कन्दभिव संभ्रमात् ।
 प्रत्यक्षं वासुदेवस्य भीमेनानभिजातवत् ॥ १५७
 स भोगान्निविधान्भुञ्जन्नत्नानि विविधानि च ।
 कथितो धृतराष्ट्रस्य विवर्णो हरिणः कृशः ॥ १५८
 अन्वजानात्ततो धृतं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ।
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य कोपः समभवन्महान् ॥ १५९
 नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत ।
 द्यूतादीननयान्घोरांस्त्रिविधांश्चाप्युपैक्षत ॥ १६०
 निरस्य विदुरं भीष्मं द्रोणं शारद्वतं कृपम् ।
 विग्रहे तुमुले तस्मिन्दहन्क्षत्रं परस्परम् ॥ १६१
 जयतसु पाण्डुपुत्रेषु श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
 दुर्योधनमतः ज्ञात्वा कर्णस्य शकुनेस्तथा ॥ १६२
 धृतराष्ट्रश्चिरं ध्यात्वा संजयं वाक्यमब्रवीत् ।
 इति संजय सर्वं मे नचास्मयितुमर्हसि ॥ १६३
 भवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ।
 आरण्यग्रहे मम मतिर्न च प्रीये कुलक्षये ॥ १६४
 भीष्म विशेषः पुत्रेषु खेषु पाण्डुसुतेषु वा ।
 कर्णपामामभ्यसूयन्ति पुत्रा मन्युपरायणाः ॥ १६५
 स्त्रीपवैत्रचक्षुः कार्पण्यात्पुत्रप्रीत्या सहामि तत् ।
 अश्वमेतं चानुसृहामि दुर्योधनमचेतनम् ॥ १६६
 मौसल्युये शिरसं दृष्ट्वा पाण्डवस्य महौजसः ।
 सर्वेषां बहसनं प्राप्य सभारोहणदर्शने ॥ १६७
 पर्जन्यर्षितः स्वयं जेतुमशक्तः पाण्डवात्रणे ।
 काव्यत्साहश्च संप्राप्तुं सुश्रियं क्षत्रियोऽपि सन् ॥ १६८
 सौति धारराजसहितश्छद्मद्यूतमभ्रयत् ।
 एवमयद्यद्यथा ज्ञातं मया संजय तच्छृणु ॥ १६९
 भगवता तु मया वाक्यानि बुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ।
 ततः ज्ञास्यसि मां सौते प्रज्ञाचक्षुषमित्युत ॥ १७०
 स्मृतं यदाऽश्रौषं धनुरायम्य चित्रं
 तत्र विद्धं लक्ष्यं पातितं वै पृथिव्याम् ।
 णां हतां प्रेक्षतां सर्वराज्ञां
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७१

यदाऽश्रौषं द्वारकायां सुभद्रां
 प्रसहोढां माधवीमर्जुनेन ।
 इन्द्रप्रस्थं वृष्णिवीरौ च यातौ
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७२
 यदाऽश्रौषं देवराजं प्रवृष्टं
 शरैर्दिव्यैर्वारितं चार्जुनेन ।
 अग्निं तथा तर्पितं खाण्डवे च
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७३
 यदाऽश्रौषं जातुपाद्रेऽश्मनस्ता-
 न्मुक्तान्पार्थान्पञ्च कुन्त्या समेतान् ।
 युक्तं चैषां विदुरं स्वार्थसिद्धयै
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७४
 यदाऽश्रौषं द्रौपदीं रङ्गमध्ये
 लक्ष्यं भित्त्वा निर्जितामर्जुनेन ।
 शूरान्पञ्चालान्पाण्डवेयांश्च युक्तां-
 स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७५
 यदाऽश्रौषं मागधानां वरिष्ठं
 जरासन्धं क्षत्रमध्ये ज्वलन्तम् ।
 दोर्भ्यां हतं भीमसेनेन गत्वा
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७६
 यदाऽश्रौषं दिग्जये पाण्डुपुत्रै-
 र्वशीकृतान्भूमिपालान्प्रसह्य ।
 महाक्रतुं राजसूयं कृतं च
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७७
 यदाऽश्रौषं द्रौपदीमश्रुकण्ठीं
 सभां नीतां दुःखितामेकवस्त्राम् ।
 रजस्वलां नाथवतीमनाथव-
 त्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७८
 यदाऽश्रौषं वाससां तत्र राशिं
 समाक्षिपत्कितवो मन्दबुद्धिः ।
 दुःशासनो गतवानैव चान्तं
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७९
 यदाऽश्रौषं हृतराज्यं युधिष्ठिरं
 पराजितं सौबलेनाक्षवत्याम् ।

अनभिजातवत् प्रामीणवत् ॥ १५७ ॥ धृतराष्ट्रो यद्विवादान-
 नयानुपैक्षत तस्माद्वासुदेवस्य कोपः समभवत्

॥ १६० ॥ दहनं अदहत ॥ १६१ ॥ प्रवृष्टं वर्षणे प्रवृत्तं
 ॥ १७३ ॥

अन्वागतं भ्रातृभिरप्रमेयै-		यदाऽश्रौषं वैश्रवणेन सार्धं	
स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८०	समागतं भीममन्यांश्च पार्थान्	
यदाऽश्रौषं विविधास्तत्र चेष्टा		तस्मिन्देसे मानुषाणामगम्ये	
धर्मात्मनां प्रस्थितानां वनाय ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८१
ज्येष्ठप्रीत्या क्लिश्यतां पाण्डवानां		यदाऽश्रौषं घोषयात्रागतानां	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८१	बन्धं गन्धर्वैर्मोक्षणं चार्जुनेन ।	
यदाऽश्रौषं स्नातकानां सहस्रै-		स्वेषां सुतानां कर्णबुद्धौ रतानां	
रन्वागतं धर्मराजं वनस्थम् ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८२
भिक्षाभुजां ब्राह्मणानां महात्मनां		यदाऽश्रौषं यक्षरूपेण धर्म	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८२	समागतं धर्मराजेन सूत ।	
यदाऽश्रौषमर्जुनं देवदेवं		प्रश्नान्कांश्चिद्विब्रुवाणं च सम्यक्	
किरातरूपं त्र्यम्बकं तोष्य युद्धे ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८३
अवाप्तवन्तं पाशुपतं महास्त्रं		यदाऽश्रौषं न विदुर्मामकास्तान्	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८३	प्रच्छन्नरूपान्वसतः पाण्डवेयान्	
‘यदाऽश्रौषं वनवासेन पार्था-		विराटराष्ट्रे सह कृष्ण्या च	
न्समागतान्महर्षिभिः पुराणैः ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८४
उपास्यमानान्सगणैर्जातसख्यां-		‘यदाऽश्रौषं कीचकानां वरिष्ठं	
स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥’	१८४	निषूदितं भ्रातृशतेन सार्धम् ।	
यदाऽश्रौषं त्रिदिवस्थं धनंजयं		द्रौपद्यर्थे भीमसेनेन सङ्घे	
शक्रात्साक्षादिव्यमस्त्रं यथावत् ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥’	१८५
अधीयानं शंसितं सत्यसन्धं		यदाऽश्रौषं मामकानां वरिष्ठा-	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८५	न्धनंजयेनैकरथेन भग्नान् ।	
यदाऽश्रौषं कालकेयास्ततस्ते		विराटराष्ट्रे वसता महात्मना	
पौलोमानो वरदानाच्च दृप्ताः ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८६
देवैरजेया निर्जिताश्चार्जुनेन		यदाऽश्रौषं सत्कृतां मत्स्वराज्ञा	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८६	सुतां दत्तामुत्तरामर्जुनाय ।	
यदाऽश्रौषमसुराणां वधार्थं		तां चार्जुनः प्रत्यगृह्णात्सुतार्थं	
किरीटिनं यान्तममित्रकर्शनम् ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८७
कृतार्थं चाप्यागतं शक्रलोका-		यदाऽश्रौषं निर्जितस्वाधनस्य	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८७	प्रव्राजितस्य स्वजनात्प्रच्युतस्य ।	
‘यदाऽश्रौषं तीर्थयात्राप्रवृत्तं		अक्षौहिणीः सप्त युधिष्ठिरस्य	
पाण्डोः सुतं सहितं लोमशेन ।		तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१८८
बृहद्दश्वदक्षहृदयं च प्राप्तं		यदाऽश्रौषं माधवं वामुदेवं	
तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥’	१८८	सर्वात्मना पाण्डवार्थं निविष्टम् ।	

यस्येमां गां विक्रममेकमाहु- स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१९७	कृष्णं लोकान्दर्शयानं शरीरे तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०५
यदाऽश्रौषं नरनारायणौ तौ कृष्णार्जुनौ वदतो नारदस्य । अहं द्रष्टा ब्रह्मलोके च सम्यक् तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१९८	यदाऽश्रौषं भीष्मममित्रकर्शनं निघ्नन्तमाजावयुतं रथानाम् । नैषां कश्चिद्ब्रह्मते ख्यातरूप- स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०६
यदाऽश्रौषं लोकहिताय कृष्णं शमार्थिनमुपयातं कुरूणाम् । शमं कुर्वाणमकृतार्थं च यातं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	१९९	यदाऽश्रौषं चापगेयेन सङ्ख्ये स्वयं मृत्युं विहितं धार्मिकेण । तच्चाकार्षुः पाण्डवेयाः प्रहृष्टा- स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०७
यदाऽश्रौषं कर्णदुर्योधनाभ्यां बुद्धिं कृतां निग्रहे केशवस्य । तं चात्मानं बहुधा दर्शयानं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२००	यदाऽश्रौषं भीष्ममत्यन्तशूरं हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् । शिखण्डिनं पुरतः स्थापयित्वा तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०८
यदाऽश्रौषं वासुदेवे प्रयाते रथस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानाम् । आर्ता पृथां सान्त्वितान् केशवेन तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०१	यदाऽश्रौषं शरतल्पे शयानं वृद्धं वीरं सादितं चित्रपुङ्गवैः । भीष्मं कृत्वा सोमकानल्पशेषां- स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०९
यदाऽश्रौषं मन्त्रिणं वासुदेवं तथा भीष्मं शान्तनवं च तेषाम् । भारद्वाजं चाशिषोऽनुव्रुवाणं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०२	यदाऽश्रौषं शान्तनवे शयाने पानीयार्थे चोदितेनार्जुनेन । भूमिं भित्त्वा तर्पितं तत्र भीष्मं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१०
यदा कर्णो भीष्ममुवाच वाक्यं नाहं योत्स्ये युध्यमाने त्वयीति । हित्वा सेनामपचक्राम चापि तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०३	यदाऽश्रौषं शुक्रसूर्यौ च युक्तौ कौन्तेयानामनुलोमौ जयाय । नित्यं चास्माञ्श्चापदा भीषयन्ति तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२११
यदाऽश्रौषं वासुदेवार्जुनौ तौ तथा धनुर्गाण्डिवमभ्रमेयम् । त्रीण्युग्रवीर्याणि समागतानि तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२०४	यदा द्रोणो विविधानस्त्रमार्गा- न्निदर्शयन्समरे चित्रयोधी । न पाण्डवाञ्छ्रेष्ठतरान्निहन्ति तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१२
यदाऽश्रौषं कश्मलेनाभिपन्ने रथोपस्थे सीदमानेऽर्जुने वै ।		यदाऽश्रौषं चासदीयान्महारथा- न्व्यवस्थितानर्जुनस्थान्तकाय ।	

इमां गां पृथिवीं यस्य वासुदेवस्य एकं विक्रमं पदमात्र-
माहुः ॥ १९७ ॥ यौ नरनारायणौ ब्रह्मलोके अहं द्रष्टा अद्राक्षं
तौ कृष्णार्जुनौ अर्जुनकृष्णौ इति वदतो नारदस्य नारदात्

॥ १९८ ॥ बहुधा विश्वरूपत्वेन ॥ २०० ॥ तेषां पाण्डवानां
॥ २०२ ॥ सोमकानेव अल्पशेषान्कृत्वा ॥ २०९ ॥ चोदित-
मर्जुनं च । गां भित्त्वाम्भो वारुणेनाददाने इति पाठान्तरं ॥ २१० ॥

संशप्तकान्निहतानर्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१३	यदा द्रोणः कृतवर्मा कृपश्च कर्णो द्रौणिर्मद्राजश्च शूरः । अमर्षयन्सैन्धवं वध्यमानं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२२
यदाऽश्रौषं व्यूहमभेद्यमन्यै- भारद्वाजेनात्तशस्त्रेण गुप्तम् । भित्त्वा सौभद्रं वीरमेकं प्रविष्टं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१४	यदाऽश्रौषं देवराजेन दत्तां दिव्यां शक्तिं व्यंसितां माधवेन । घटोत्कचे राक्षसे घोररूपे तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२३
यदाऽभिमन्युं परिवार्य बालं सर्वे हत्वा हृष्टरूपा बभूवुः । महारथाः पार्थमशक्रुवन्त- स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१५	यदाऽश्रौषं कर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धे मुक्तां सूतपुत्रेण शक्तिम् । यया वध्यः समरे सव्यसाची तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२४
यदाऽश्रौषमभिमन्युं निहत्य हर्षान्मूढान्क्रोशतो धार्तराष्ट्रान् । क्रोधादुक्तं सैन्धवे चार्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१६	यदाऽश्रौषं द्रोणमाचार्यमेकं धृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्य धर्मम् । रथोपस्थे प्रायगतं विशस्तं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२५
यदाऽश्रौषं सैन्धवार्थे प्रतिज्ञां प्रतिज्ञातां तद्वधायार्जुनेन । सत्यां तीर्णां शत्रुमध्ये च तेन तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१७	यदाऽश्रौषं द्रौणिना द्वैरथस्थं माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये । समं युद्धे मण्डलेभ्यश्चरन्तं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२६
यदाऽश्रौषं श्रान्तहये धनंजये मुक्त्वा हयान्पाययित्वापवृत्तान् । पुनर्युक्त्वा वासुदेवं प्रयातं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१८	यदा द्रोणे निहते द्रोणपुत्रो नारायणं दिव्यमस्त्रं विकुर्वन् । नैषामन्तं गतवान्पाण्डवानां तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२७
यदाऽश्रौषं बाहनेष्वक्षमेषु रथोपस्थे तिष्ठता पाण्डवेन । सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२१९	यदाऽश्रौषं भीमसेनेन पीतं रक्तं भ्रातुर्युधि दुःशासनस्य । निवारितं नान्यतमेन भीमं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२८
यदाऽश्रौषं नागबलैः सुदुःसहं द्रोणानीकं युयुधानं प्रमथ्य । यातं वार्ष्णेयं यत्र तौ कृष्णपार्थौ तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२०	यदाऽश्रौषं कर्णमत्यन्तशूरं हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् । तस्मिन्भ्रातृणां विग्रहे देवगुह्ये तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२९
यदाऽश्रौषं कर्णमासाद्य मुक्तं वधाद्भीमं कुत्सयित्वा वचोभिः । धनुष्कोट्याऽऽतुद्य कर्णेन वीरं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२२१	यदाऽश्रौषं द्रोणपुत्रं च शूरं दुःशासनं कृतवर्माणमुग्रम् । व्यंसितां व्यर्थकृतां ॥ २२३ ॥	

युधिष्ठिरं धर्मराजं जयन्तं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३०	यदाऽश्रौषं द्रोणपुत्रेण गर्भे वैराट्या वै पाल्यमाने महास्रैः । संजीवयामीति हरेः प्रतिज्ञां तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३९
यदाऽश्रौषं निहतं मद्रराजं रणे शूरं धर्मराजेन सूत । सदा सङ्ग्रामे स्पर्धते यस्तु कृष्णं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३१	द्वैपायनः केशवो द्रोणपुत्रं परस्परेणाभिशापैः शशाप । बुद्ध्या चाहं बुद्धिहीनोऽद्य सूत संतप्ये वै पुत्रपौत्रैश्च हीनः ॥	२४०
यदाऽश्रौषं कलहद्यूतमूलं मायाबलं सौबलं पाण्डवेन । हतं सङ्ग्रामे सहदेवेन पापं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३२	शोच्या गान्धारी पुत्रपौत्रैर्विहीना तथा बध्वा पितृभिर्भ्रातृभिश्च । कृतं कार्यं दुष्करं पाण्डवेयैः प्राप्तं राज्यमसपत्नं पुनस्तैः ॥	२४१
यदाऽश्रौषं श्रान्तमेकं शयानं हृदं गत्वा स्तम्भयित्वा तदम्भः । दुर्योधनं विरथं भग्नशक्तिं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३३	कष्टं युद्धे दश शेषाः श्रुता मे त्रयोऽस्माकं पाण्डवानां च सप्त । ब्रूना विंशतिराहताऽक्षौहिणीनां तस्मिन्सङ्ग्रामे भैरवे क्षत्रियाणाम् ॥	२४२
यदाऽश्रौषं पाण्डवांस्तिष्ठमानान् गत्वा हृदे वासुदेवेन सार्धम् । अमर्षणं धर्मयतः सुतं मे तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३४	तमस्त्वतीव विस्तीर्णं मोह आविशतीव माम् । संज्ञां नोपलभे सूत मनो विह्वलतीव मे ॥	२४३
यदाऽश्रौषं विविधांश्चित्रमार्गान् गदायुद्धे मण्डलशश्वरन्तम् । मिथ्या हतं वासुदेवस्य बुद्ध्या तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३५	सौतिरुवाच । इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रोऽथ विलप्य बहु दुःखितः । मूर्च्छितः पुनराश्वस्तः संजयं वाक्यमब्रवीत् २४४ धृतराष्ट्र उवाच । संजयैवं गते प्राणांस्त्यक्तुमिच्छामि मा चिरम् । स्तोकं ह्यपि न पश्यामि फलं जीवितधारणे २४५ सौतिरुवाच । तं तथा वादिनं दीनं विलपन्तं महीपतिम् । निःश्वसन्तं यथा नागं मुह्यमानं पुनः पुनः २४६ गावल्गणिरिदं धीमान्महार्थं वाक्यमब्रवीत् । संजय उवाच । श्रुतवानसि वै राजन्महोत्साहान्महाबलान् २४७ द्वैपायनस्य वदतो नारदस्य च धीमतः । महत्सु राजवंशेषु गुणैः समुदितेषु च ॥ २४८ जातान्दिव्यास्त्रविदुषः शक्रप्रतिमतेजसः । धर्मेण पृथिवीं जित्वा यज्ञैरिष्ट्वात्सदक्षिणैः २४९	
यदाऽश्रौषं द्रोणपुत्रादिभिसै- र्हतान्पञ्चालान्द्रौपदेयांश्च सुप्तान् । कृतं बीभत्समयशस्यं च कर्म तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३६		
यदाऽश्रौषं भीमसेनानुयाते- नाश्वत्थाम्ना परमास्त्रं प्रयुक्तम् । कुद्धेनैषीकमवधीद्येन गर्भं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३७		
यदाऽश्रौषं ब्रह्मशिरोऽर्जुनेन स्वस्तीत्युक्त्वाऽस्त्रमस्त्रेण शान्तम् । अश्वत्थाम्ना मणिरत्नं च दत्तं तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥	२३८		

अस्मिँल्लोके यशः प्राप्य ततः कालवशं गतान् ।
 शैब्यं महारथं वीरं संजयं जयतां वरम् ॥ २५०
 सुहोत्रं रन्तिदेवं च काक्षीवन्तमथौशिजम् ।
 बाहीकं दमनं चैद्यं शर्यातिमजितं नलम् ॥ २५१
 विश्वामित्रममित्रघ्नमम्बरीषं महाबलम् ।
 मरुत्तं मनुमिक्ष्वाकुं गयं भरतमेव च ॥ २५२
 रामं दाशरथिं चैव शशबिन्दुं भगीरथम् ।
 कृतवीर्यं महाभागं तथैव जनमेजयम् ॥ २५३
 ययातिं शुभकर्माणं देवैर्यो याजितः स्वयम् ।
 चैत्ययूपाङ्किता भूमिर्यस्येयं सवनाकरा ॥ २५४
 इति राज्ञां चतुर्विंशन्नारदेन सुरर्षिणा ।
 पुत्रशोकाभितप्त्याय पुरा श्वैत्याय कीर्तितम् ॥ २५५
 तेभ्यश्चान्ये गताः पूर्वं राजानो बलवत्तराः ।
 महारथो महात्मानः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ २५६
 पूरुः कुर्यदुः शूरो विष्वगश्वो महाद्युतिः ।
 अणुहो युवनाश्वश्च ककुत्स्थो विक्रमी रघुः ॥ २५७
 विजयो वीतिहोत्रोऽङ्गो भवः श्वेतो बृहद्गुरुः ।
 उशीनरः शतरथः कङ्को दुलिदुहो द्रुमः ॥ २५८
 दम्भोद्भवः परो वेनः सगरः संकृतिर्निमिः ।
 अजेयः परशुः पुण्ड्रः शंभुर्देवावृधोऽनघः ॥ २५९
 देवाह्वयः सुप्रतिमः सुप्रतीको बृहद्रथः ।
 महोत्साहो विनीतात्मा सुकृतुर्नैषधो नलः ॥ २६०
 सत्यव्रतः शान्तभयः सुमित्रः सुबलः प्रभुः ।
 जानुजङ्घोऽनरण्योऽर्कः प्रियभृत्यः शुचिव्रतः ॥ २६१
 बलबन्धुर्निरामर्दः केतुशङ्को बृहद्बलः ।
 धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः ॥ २६२
 अविक्षिच्चपलो धूर्तः कृतबन्धुर्दृष्टेषुधिः ।
 महापुराणसंभाव्यः प्रत्यङ्गः परहा श्रुतिः ॥ २६३
 एते चान्ये च राजानः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 श्रूयन्ते शतशश्चान्ये सङ्ख्याताश्चैव पद्मशः ॥ २६४
 हिला सुविपुलान्भोगान्बुद्धिमन्तो महाबलाः ।
 राजानो निधनं प्राप्तास्तव पुत्रैर्महत्तराः ॥ २६५
 येषां दिव्यानि कर्माणि विक्रमस्त्याग एव च ।
 माहात्म्यमपि चास्तिक्यं सत्यं शौचं दयाऽर्जवम्
 विद्वद्भिः कथ्यते लोके पुराणैः कविसत्तमैः ।

सर्वद्विगुणसंपन्नास्ते चापि निधनं गताः ॥ २६७
 तव पुत्रा दुरात्मानः प्रतप्ताश्चैव मन्युना ।
 लुब्धा दुर्वृत्तभूयिष्ठा न ताञ्छोचितुमर्हसि ॥ २६८
 श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ।
 येषां शास्त्रानुगा बुद्धिर्न ते मुह्यन्ति भारत ॥ २६९
 निग्रहानुग्रहौ चापि विदितौ ते नराधिप ।
 नात्यन्तमेवानुवृत्तिः कार्या ते पुत्ररक्षणे ॥ २७०
 भवितव्यं तथा तच्च नानुशोचितुमर्हसि ।
 दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमर्हति ॥ २७१
 विधातृविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते ।
 कालमूलमिदं सर्वं भावाभावौ सुखासुखे ॥ २७२
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
 संहरन्तं प्रजाः कालं कालः श्रमयते पुनः ॥ २७३
 कालो विकुरुते भावान्सर्वाल्लोके शुभाशुभान् ।
 कालः संक्षिपते सर्वाः प्रजा विसृजते पुनः ॥ २७४
 कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ।
 कालः सर्वेषु भूतेषु चरत्यविधृतः समः ॥ २७५
 अतीतानागता भावा ये च वर्तन्ति सांप्रतम् ।
 तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्या न संज्ञां हातुमर्हसि ॥ २७६
 सौतिरुवाच ।

इत्येवं पुत्रशोकार्तं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
 आश्वास्य स्वस्थमकरोत्सूतो गावल्गणिस्तदा ॥ २७७
 धृतराष्ट्रोऽपि तच्छ्रुत्वा धृतिमेव समाश्रयत् ।
 दिष्ट्येदमागतमिति मत्त्वा स प्राज्ञसत्तमः ॥ २७८
 लोकानां च हितार्थाय कारुण्यान्मुनिसत्तमः ।
 अत्रोपनिषदं पुण्यां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ २७९
 विद्वद्भिः कथ्यते लोक पुराणे कविसत्तमैः ।
 भारताध्ययनं पुण्यमपि पादमधीयतः ।
 श्रद्धानस्य पूयन्ते सर्वपापान्यशेषतः ॥ २८०
 देवा देवर्षयो ह्यत्र तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 कीर्त्यन्ते शुभकर्माणस्तथा यक्षा महोरगाः ॥ २८१
 भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यतेऽत्र सनातनः ।
 स हि सत्यमृतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च ॥ २८२

शाश्वतं ब्रह्म परमं ध्रुवं ज्योतिः सनातनम् ।
 यस्य दिव्यानि कर्माणि कथयन्ति मनीषिणः ॥ २८३
 असत्सत्सदसच्चैव यस्माद्विश्वं प्रवर्तते ।
 सन्ततिश्च प्रवृत्तिश्च जन्ममृत्युपुनर्भवाः ॥ २८४
 अध्यात्मं श्रूयते यत्र पञ्चभूतगुणात्मकम् ।
 अव्यक्तादि परं यच्च स एव परिगीयते ॥ २८५
 यं ध्यायन्ति सदा मुक्ता ध्यानयोगबलान्विताः ।
 प्रतिबिम्बमिवाददर्शे पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ॥ २८६
 श्रद्धानः सदा युक्तः सदा धर्मपरायणः ।
 आसेवन्निमगध्यायं नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ २८७
 अनुक्रमणिकाध्यायं भारतस्येवमादितः ।
 आस्तिकः सततं शृण्वन्न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ २८८
 उभे सन्ध्ये जपन्किञ्चित्सद्यो मुच्येत किल्बिषात् ।
 अनुक्रमण्या यावत्स्यादह्ना रात्र्या च संचितम् ॥ २८९
 भारतस्य वपुर्हेतत्सत्यं चामृतमेव च ।
 नवनीतं यथा दध्नो द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥ २९०
 आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधिभ्योऽमृतं यथा ।
 हृदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् ॥ २९१
 यथैतानीतिहासानां तथा भारतमुच्यते ।
 यथैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः ॥ २९२

अक्षय्यमन्नपानं वै पितृस्तस्योपतिष्ठते ।
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥ २९३
 विभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ।
 कार्ष्ण्यं वेदमिमं विद्वाञ्श्रावयित्वाथर्ममश्नुते ॥ २९४
 भ्रूणहत्यादिकं चापि पापं जह्यादसंशयम् ।
 य इमं शुचिरध्यायं पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ २९५
 अधीतं भारतं तेन कृत्स्नं स्यादिति मे मतिः ।
 यश्चैनं शृणुयान्नित्यमार्थं श्रद्धासमन्वितः ॥ २९६
 स दीर्घमायुः कीर्तिं च स्वर्गतिं चामुयान्नरः ।
 एकतश्चतुरो वेदा भारतं चैतदेकतः ॥ २९७
 पुरा किल सुरैः सर्वैः समेत्य तुलया धृतम् ।
 चतुर्भ्यः सरहस्येभ्यो वेदेभ्यो ह्यधिकं यदा ॥ २९८
 तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्महाभारतमुच्यते ।
 महत्त्वे च गुरुत्वे च धियमाणं यतोऽधिकम् ॥ २९९
 महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते ।
 निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३००
 तपो नकल्कोऽध्ययनं नकल्कः
 स्वाभाविको वेदविधिर्नकल्कः ।
 प्रसह्य वित्ताहरणं नकल्क-
 स्तान्येव भावोपहतानि कल्कः ॥ ३०१

इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अनुक्रमणिकापर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अनुक्रमणिकापर्व समाप्तम् ॥

कार्ष्ण्यं कृष्णेन व्यासेन प्रोक्तं ॥ २९४ ॥ ननु वेदेभ्यः
 कथमिदमधिकं अत्र युद्धप्रधानानां कर्मणां बन्धनहेतूनां
 कथनादुपनिषदि तावन्मोक्षसाधनानां धर्माणां ब्रह्मणश्च प्रति-
 पादनादिति चेत्तत्राह । तप इति । तपः कृच्छ्रचान्द्रायणादि
 नकल्कः पापनाशकं । स्वाभाविकः स्वस्ववर्णाश्रमादिपुरस्कार-
 रेण विहितः । वेदविधिः वेदोक्तो विधिः सन्ध्योपास-

नादिः । प्रसह्य प्रकर्षेण सोढ्वा क्षुधादिदुःखमपि सोढ्वा । वि-
 त्तस्य आहरणं शिलोञ्छादिना अर्जनं । तान्येव तपआदीन्येव
 भावेन फलानुसन्धानेन उपहतानि प्रतिषिद्धानि । कल्कः पाप-
 हेतुः । तथात्वात्त्रापि मोक्षधर्मादिषु तत्रतत्र निष्कामकर्मणां
 प्रतिपादनं ब्रह्मनिरूपणं चास्त्येव । अतो वेदादप्युत्तमं भारतं
 ॥ ३०१ ॥ इति टिप्पणे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ पर्वसंग्रहपर्व ॥ २ ॥)

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

समन्तपञ्चकाख्यानं ॥ १ ॥ अक्षौहिण्यादिपरिमाणं ॥ २ ॥ आदिपर्वादिसर्वपर्वणां संक्षेपेण वृत्तान्तकथनं ॥ ३ ॥
भारतश्रवणफलकथनं ॥ ४ ॥

ऋषय ऊचुः ।

समन्तपञ्चकमिति यदुक्तं सूतनन्दन ।

एतत्सर्वं यथातत्त्वं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ १

सौतिरुवाच ।

शृणुध्वं मम भो विप्रा ब्रुवतश्च कथाः शुभाः ।

समन्तपञ्चकाख्यं च श्रोतुमर्हथ सत्तमाः ॥ २

त्रैताद्व्यापरयोः सन्धौ रामः शस्त्रभृतां वरः ।

असकृत्पार्थिवं क्षत्रं जघानामर्षचोदितः ॥ ३

स सर्वं क्षत्रमुत्साद्य स्ववीर्येणानलद्युतिः ।

समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरहृदान् ॥ ४

स तेषु रुधिराम्भःसु हृदेषु क्रोधमूर्च्छितः ।

पितृन्संतर्पयामास रुधिरणेति नः श्रुतम् ॥ ५

अथर्चीकादयोऽभ्येत्य पितरो राममब्रुवन् ।

राम राम महाभाग प्रीताः स्म तव भार्गव ॥ ६

अनया पितृभक्त्या च विक्रमेण तव प्रभो ।

वरं वृणीष्व भद्रं ते यमिच्छसि महाद्युते ॥ ७

राम उवाच ।

यदि मे पितरः प्रीता यद्यनुग्राह्यता मयि ।

यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं मया ॥ ८

अतश्च पापान्मुच्येऽहमेष मे प्रार्थितो वरः ।

हृदाश्च तीर्थभूता मे भवेयुर्भुवि विश्रुताः ॥ ९

एवं भविष्यतीत्येवं पितरस्तमथाब्रुवन् ।

तं क्षमस्वेति निषिषिधुस्ततः स विरराम ह ॥ १०

तेषां समीपे यो देशो हृदानां रुधिराम्भसाम् ।

समन्तपञ्चकमिति पुण्यं तत्परिकीर्तितम् ॥ ११

येन लिङ्गेन यो देशो युक्तः समुपलक्ष्यते ।

तेनैव नाम्ना तं देशं वाच्यमाहुर्मनीषिणः ॥ १२

क्षत्रं क्षत्रियजातिं । अमर्षः स्वपितुः क्षत्रियेण हतलाज्जातस्य क्रोधस्यासहनं तेन चोदितः प्रेरितः ॥ ३ ॥ निषिषिधुः निषिद्धवन्तः । अक्षराधिक्यमर्षं ॥ १० ॥ भूदोषाः निम्नोन्नतल-

अन्तरे चैव संग्रामे कलिद्व्यापरयोरभूत् ।

समन्तपञ्चके युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ १३

तस्मिन्परमधर्मिष्ठे देशे भूदोषवर्जिते ।

अष्टादश समाजगुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ॥ १४

समेत्य तं द्विजास्ताश्च तत्रैव निधनं गताः ।

एतन्नामाभिनिर्वृत्तं तस्य देशस्य वै द्विजाः ॥ १५

पुण्यश्च रमणीयश्च स देशो वः प्रकीर्तितः ।

तदेतत्कथितं सर्वं मया ब्राह्मणसत्तमाः ॥

यथा देशः स विख्यातस्त्रिषु लोकेषु सुव्रताः ॥ १६

ऋषय ऊचुः ।

अक्षौहिण्य इति प्रोक्तं यच्चया सूतनन्दन ।

एतदिच्छामहे श्रोतुं सर्वमेव यथातथम् ॥ १७

अक्षौहिण्याः परीमाणं नराश्वरथदन्तिनाम् ।

यथावच्चैव नो ब्रूहि सर्वं हि विदितं तव ॥ १८

सौतिरुवाच ।

एको रथो गजश्वैको नराः पञ्च पदातयः ।

त्रयश्च तुरगास्तज्जैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ १९

पत्तिं तु त्रिगुणामेतामाहुः सेनामुखं बुधाः ।

त्रीणि सेनामुखान्येको गुल्म इत्यभिधीयते ॥ २०

त्रयो गुल्मा गणो नाम वाहिनी तु गणास्त्रयः ।

स्मृतास्तिस्स्तु वाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः २१

चमूस्तु पृतनास्तिस्स्तिस्रश्चम्बस्वनीकिनी ।

अनीकिनीं दशगुणां प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः ॥ २२

अक्षौहिण्याः प्रसंख्याता रथानां द्विजसत्तमाः ।

संख्यागणिततत्त्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः ॥ २३

शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः ।

गजानां च परीमाणमेतदेव विनिर्दिशेत् ॥ २४

कण्टकिलादयः ॥ १४ ॥ पदातय इति रथादिगतानां नराणां व्युदासः ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्याः २१८७० रथाः । २१८७०

ज्ञेयं शतसहस्रं तु सहस्राणि नवैव तु ।
 नराणामपि पञ्चाशच्छतानि त्रीणि चानघाः ॥ २५ ॥
 पञ्च षष्टिसहस्राणि तथाश्वानां शतानि च ।
 दशोत्तराणि षट् प्राहुर्यथावदिह संख्यया ॥ २६ ॥
 एतामक्षौहिणीं प्राहुः संख्यातत्त्वविदो जनाः ।
 यां वः कथितवानस्मि विस्तरेण तपोधनाः ॥ २७ ॥
 एतया संख्यया ह्यासन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 अक्षौहिण्यो द्विजश्रेष्ठाः पिण्डिताष्टादशैव तु ॥ २८ ॥
 समेतास्तत्र वै देशे तत्रैव निधनं गताः ।
 कौरवान्कारणं कृत्वा कालेनाद्भुतकर्मणा ॥ २९ ॥
 अहानि युयुधे भीष्मो दशैव परमास्त्रवित् ।
 अहानि पञ्च द्रोणस्तु ररक्ष कुरुवाहिनीम् ॥ ३० ॥
 अहनी युयुधे द्वे तु कर्णः परबलार्दनः ।
 शल्योऽर्धदिवसं चैव गदायुद्धमतः परम् ॥ ३१ ॥
 तस्यैव दिवसस्यान्ते द्रौणिहार्दिक्यगौतमाः ।
 प्रसुप्तं निशि विश्वस्तं जम्बुयौधिष्ठिरं बलम् ॥ ३२ ॥
 यत्तु शौनक सत्रे ते भारताख्यानमुत्तमम् ।
 जनमेजयस्य तत्सत्रे व्यासशिष्येण धीमता ॥ ३३ ॥
 कथितं विस्तरार्थं च यशो वीर्यं महीक्षिताम् ।
 पौष्यं तत्र च पौलोममास्तीकं चादितः स्मृतम् ३४ ॥
 विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितम् ।
 प्रतिपन्नं नरैः प्राज्ञैर्वैराग्यमिव मोक्षिभिः ॥ ३५ ॥
 आत्मेव वेदितव्येषु प्रियेष्विव हि जीवितम् ।
 इतिहासः प्रधानार्थः श्रेष्ठः सर्वागमेष्वयम् ॥ ३६ ॥
 अनाश्रित्येदमाख्यानं कथा भुवि न विद्यते ।
 आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणम् ॥ ३७ ॥
 तदेतद्भारतं नाम कविभिस्तूपजीव्यते ।
 उदयप्रेम्भुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥ ३८ ॥
 इतिहासोत्तमे यस्मिन्नर्पिता बुद्धिरुत्तमा ।
 स्वरव्यञ्जनयोः कृत्स्ना लोकेवेदाश्रयेव वाक् ॥ ३९ ॥
 तस्य प्रज्ञाभिपन्नस्य विचित्रपदपर्वणः ।

सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च ॥ ४० ॥
 भारतस्येतिहासस्य श्रूयतां पर्वसंग्रहः ।
 पर्वानुक्रमणी पूर्वं द्वितीयः पर्वसंग्रहः ॥ ४१ ॥
 पौष्यं पौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ।
 ततः संभवपर्वोक्तमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ४२ ॥
 दाहो जतुगृहस्थात्र हैडिम्बं पर्वं चोच्यते ।
 ततो बकवधः पर्वं पर्वं चैत्ररथं ततः ॥ ४३ ॥
 ततः स्वयंवरो देव्याः पाञ्चाल्याः पर्वं चोच्यते ।
 क्षात्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
 विदुरागमनं पर्वं राज्यलाभस्तथैव च ।
 अर्जुनस्य वने वासः सुभद्राहरणं ततः ॥ ४५ ॥
 सुभद्राहरणादूर्ध्वं ज्ञेया हरणहारिका ।
 ततः खाण्डवदाहाख्यं तत्रैव मयदर्शनम् ॥ ४६ ॥
 सभापर्वं ततः प्रोक्तं मन्त्रपर्वं ततः परम् ।
 जरासन्धवधः पर्वं पर्वं दिग्विजयं तथा ॥ ४७ ॥
 पर्वं दिग्विजयादूर्ध्वं राजसूयिकमुच्यते ।
 ततश्चार्धाभिहरणं शिशुपालवधस्ततः ॥ ४८ ॥
 द्यूतपर्वं ततः प्रोक्तमनुद्यूतमतः परम् ।
 तत आरण्यकं पर्वं किर्मीरवध एवच ॥ ४९ ॥
 अर्जुनस्याभिगमनं पर्वं ज्ञेयमतः परम् ।
 ईश्वरार्जुनयोर्युद्धं पर्वं कैरातसंज्ञितम् ॥ ५० ॥
 इन्द्रलोकाभिगमनं पर्वं ज्ञेयमतः परम् ।
 नलोपाख्यानमपि च धार्मिकं करुणोदयम् ॥ ५१ ॥
 तीर्थयात्रा ततः पर्वं कुरुराजस्य धीमतः ।
 जटासुरवधः पर्वं यक्षयुद्धमतः परम् ॥ ५२ ॥
 निवातकवचैर्युद्धं पर्वं चाजगरं ततः ।
 मार्कण्डेयसमास्या च पर्वानन्तरमुच्यते ॥ ५३ ॥
 संवादश्च ततः पर्वं द्रौपदीसत्यभामयोः ।
 घोषयात्रा ततः पर्वं ततः प्रायोपवेशनम् ।
 मन्त्रस्य निश्चयं चैव मृगस्वप्नोद्भवं ततः ॥ ५४ ॥
 त्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैन्द्रद्युम्नं तथैव च ।

गजाः । १०९३५० पदातयः । ६५६१० हयाः ॥ २३-२६ ॥
 पिण्डिता एकीभूताः ॥ २८ ॥ हार्दिक्यः कृतवर्मा गौतमः
 कृपः ॥ ३२ ॥ ते तव सत्रे यद्भारताख्यानं मत्तः प्रवृत्तं
 तज्जनमेजयस्य सत्रे व्यासशिष्येण कथितमित्युत्तरेण संब-

न्धः ॥ ३३ ॥ तत्र भारते ॥ ३४ ॥ प्रतिपन्नं शरणीकृतं ॥ ३५ ॥
 अभिजातः कुलीनः ॥ ३८ ॥ हरणं दायः पारिवर्हमिति यावत्
 तस्य हारिका समानयनं ॥ ४६ ॥ अनुद्यूतं पुनर्द्यूतं ॥ ४९ ॥
 अभिगमनं तपसे गमनं ॥ ५० ॥ समास्यां सहावस्थानं ॥ ५३ ॥

द्रौपदीहरणं पर्व जयद्रथविमोक्षणम् ॥ ५५
 रामोपाख्यानमत्रैव पर्व ज्ञेयमतः परम् ।
 पतिव्रताया माहात्म्यं सावित्र्याश्चैवमद्भुतम् ॥ ५६
 कुण्डलाहरणं पर्व ततः परमिहोच्यते ।
 आरण्यं ततः पर्व वैराटं तदनन्तरम् ॥
 पाण्डवानां प्रवेशश्च समयस्य च पालनम् ॥ ५७
 कीचकानां वधः पर्व पर्व गोग्रहणं ततः ।
 अभिमन्योश्च वैराट्याः पर्व वैवाहिकं स्मृतम् ॥ ५८
 उद्योगपर्व विज्ञेयमत ऊर्ध्वं महाद्भुतम् ।
 ततः संजययानाख्यं पर्व ज्ञेयमतः परम् ॥ ५९
 प्रजागरं तथा पर्व धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ।
 पर्व सानत्सुजातं वै गुह्यमध्यात्मदर्शनम् ॥ ६०
 यानसन्धिस्ततः पर्व भगवद्यानमेव च ।
 मातलीयमुपाख्यानं चरितं गालवस्य च ॥ ६१
 सावित्रं वामदेव्यं च वैन्योपाख्यानमेव च ।
 जामदग्न्यमुपाख्यानं पर्व षोडशराजकम् ॥ ६२
 सभाप्रवेशः कृष्णस्य विदुलापुत्रशासनम् ।
 उद्योगः सैन्यनिर्याणं विश्वोपाख्यानमेव च ॥ ६३
 ज्ञेयं विवादपर्वात्र कर्णस्यापि माहात्मनः ।
 'मन्त्रस्य निश्चयं कृत्वा कार्यस्य समनन्तरम् ॥ ६४
 कीर्त्यते चाप्युपाख्यानं सेनापत्वेऽभिषेचनम् ।
 श्वेतस्य वासुदेवेन चित्रं बहुकथाश्रयम् ।'
 निर्याणं च ततः पर्व कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ६५
 रथातिरथसंख्या च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ।
 उलूकदूतागमनं पर्वामर्षविवर्धनम् ॥ ६६
 अम्बोपाख्यानमत्रैव पर्व ज्ञेयमतः परम् ॥
 भीष्माभिषेचनं पर्व ततश्चाद्भुतमुच्यते ॥ ६७
 जम्बूखण्डविनिर्माणं पर्वोक्तं तदनन्तरम् ॥
 भूमिपर्व ततः प्रोक्तं द्वीपविस्तारकीर्तनम् ॥ ६८
 'दिव्यं चक्षुर्ददौ यत्र संजयाय महामुनिः ।'
 पर्वोक्तं भगवद्गीता पर्व भीष्मवधस्ततः ।
 द्रोणाभिषेचनं पर्व संशप्तकवधस्ततः ॥ ६९

अभिमन्युवधः पर्व प्रतिज्ञा पर्व चोच्यते ।
 जयद्रथवधः पर्व घटोत्कचवधस्ततः ॥ ७०
 ततो द्रोणवधः पर्व विज्ञेयं लोमहर्षणम् ।
 मोक्षो नारायणास्त्रस्य पर्वाणन्तरमुच्यते ॥ ७१
 कर्णपर्व ततो ज्ञेयं शल्यपर्व ततः परम् ।
 हृदप्रवेशनं पर्व गदायुद्धमतः परम् ॥ ७२
 सारस्वतं ततः पर्व तीर्थवंशानुकीर्तनम् ।
 अत ऊर्ध्वं सुवीभत्सं पर्व सौप्तिकमुच्यते ॥ ७३
 ऐषीकं पर्व चोद्दिष्टमत ऊर्ध्वं सुदारुणम् ।
 जलप्रदानिकं पर्व स्त्रीविलापस्ततः परम् ॥ ७४
 श्राद्धपर्व ततो ज्ञेयं कुरूणामौर्ध्वदेहिकम् ।
 चार्वाकनिग्रहः पर्व रक्षसो ब्रह्मरूपिणः ॥ ७५
 आभिषेचनिकं पर्व धर्मराजस्य धीमतः ।
 प्रविभागो गृहाणां च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ॥ ७६
 शान्तिपर्व ततो यत्र राजधर्मानुशासनम् ।
 आपद्धर्मश्च पर्वोक्तं मोक्षधर्मस्ततः परम् ॥ ७७
 शुकप्रश्नाभिगमनं ब्रह्मप्रश्नानुशासनम् ।
 प्रादुर्भावश्च दुर्वासःसंवादश्चैव मायया ॥ ७८
 ततः पर्व परिज्ञेयमानुशासनिकं परम् ।
 स्वर्गारोहणिकं चैव ततो भीष्मस्य धीमतः ॥ ७९
 ततोऽश्वमेधिकं पर्व सर्वपापप्रणाशनम् ।
 अनुगीता ततः पर्व ज्ञेयमध्यात्मवाचकम् ॥ ८०
 पर्व चाश्रमवासाख्यं पुत्रदर्शनमेव च ।
 नारदागमनं पर्व ततः परमिहोच्यते ॥ ८१
 मौसलं पर्व चोद्दिष्टं ततो घोरं सुदारुणम् ।
 महाप्रस्थानिकं पर्व स्वर्गारोहणिकं ततः ॥ ८२
 हरिवंशस्ततः पर्व पुराणं खिलसंज्ञितम् ।
 विष्णुपर्व शिशोश्चर्या विष्णोः कंसवधस्तथा ॥ ८३
 भविष्यं पर्व चाप्युक्तं खिलेष्वेवाद्भुतं महत् ।
 एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं माहात्मना ॥ ८४
 यथावत्सूतपुत्रेण रौमहर्षिणा ततः ।
 उक्तानि नैमिशारण्ये पर्वाण्यष्टादशैव तु ॥ ८५

प्रवेशः विराटनगरे । समयस्य संकेतस्य नियमस्य वा ॥ ५७ ॥
 प्रतिज्ञा जयद्रथवधार्थं ॥ ७० ॥ हृदप्रवेशनं दुर्योधनस्य ॥ ७२ ॥

अन्यत्र कथितस्यावशिष्टं यत्पुनः प्रकम्य कथ्यते तत् खिलं
 प्रोच्यते । हरिवंशश्च तादृशः ॥ ८३ ॥

समासो भारतस्यायमत्रोक्तः पर्वसंग्रहः ।
 पौष्यं पौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ॥ ८६
 संभवो जतुवेश्माख्यं हिडिम्बकयोर्वधः ।
 तथा चैत्ररथं देव्याः पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरः ॥ ८७
 क्षात्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम् ।
 विदुरागमनं चैव राज्यलाभस्तथैव च ॥ ८८
 वनवासोऽर्जुनस्यापि सुभद्राहरणं ततः ।
 हरणाहरणं चैव दहनं खाण्डवस्य च ॥ ८९
 मयस्य दर्शनं चैव आदिपर्वणि कथ्यते ।
 पौष्ये पर्वणि माहात्म्यमुत्तङ्कस्योपवर्णितम् ॥ ९०
 पौलोमे भृगुवंशस्य विस्तारः परिकीर्तितः ।
 आस्तीके सर्वनागानां गरुडस्य च संभवः ॥ ९१
 क्षीरोदमथनं चैव जन्मोच्चैःश्रवसस्तथा ।
 यजतः सर्पसत्रेण राज्ञः पारिक्षितस्य च ॥ ९२
 कथेयमभिनिर्वृत्ता भारतानां महात्मनाम् ।
 विविधाः संभवा राज्ञामुक्ताः संभवपर्वणि ॥ ९३
 अन्येषां चैव शूराणामृषेद्वैपायनस्य च ।
 अंशावतरणं चात्र देवानां परिकीर्तितम् ॥ ९४
 दैत्यानां दानवानां च यक्षाणां च महौजसाम् ।
 नागानामथ सर्पाणां गन्धर्वाणां पतत्रिणाम् ९५
 अन्येषां चैव भूतानां विविधानां समुद्भवः ।
 महर्षेराश्रमपदे कण्वस्य च तपस्विनः ॥ ९६
 शकुन्तलायां दुष्यन्ताद्भरतश्चापि जज्ञिवान् ।
 यस्य लोकेषु नाम्नेदं प्रथितं भारतं कुलम् ॥ ९७
 वसूनां पुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यां महात्मनाम् ।
 शन्तनोर्वेश्मनि पुनस्तेषां चारोहणं दिवि ॥ ९८
 तेजोशानां च संपातो भीष्मस्याप्यत्र संभवः ।
 राज्यान्निवर्तनं तस्य ब्रह्मचर्यव्रते स्थितिः ॥ ९९
 प्रतिज्ञापालनं चैव रक्षा चित्राङ्गदस्य च ।
 हते चित्राङ्गदे चैव रक्षा भ्रातुर्यवीयसः ॥ १००
 विचित्रवीर्यस्य तथा राज्ये संप्रतिपादनम् ।
 धर्मस्य नृषु संभूतिरणीमाण्डव्यशापजा ॥ १०१
 कृष्णद्वैपायनाच्चैव प्रसूतिर्वरदानजा ।

धृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च पाण्डवानां च संभवः १०२
 वारणावतयात्रा च मन्त्रो दुर्योधनस्य च ।
 कूटस्य धार्तराष्ट्रेण प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ॥ १०३
 हितोपदेशश्च पथि धर्मराजस्य धीमतः ।
 विदुरेण कृतो यत्र हितार्थं म्लेच्छभाषया ॥ १०४
 विदुरस्य च वाक्येन सुरुजोपक्रमक्रिया ।
 निषाद्याः पञ्चपुत्रायाः सुप्ताया जतुवेश्मनि १०५
 पुरोचनस्य चात्रैव दहनं संप्रकीर्तितम् ।
 पाण्डवानां वने घोरे हिडिम्बायाश्च दर्शनम् ॥
 तत्रैव च हिडिम्बस्य वधो भीमान्महाबलात् ।
 घटोत्कचस्य चोत्पत्तिरत्रैव परिकीर्तिता ॥ १०७
 महर्षेर्दर्शनं चैव व्यासस्यामिततेजसः ।
 तदाज्ञयैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ १०८
 अज्ञातचर्यया वासो यत्र तेषां प्रकीर्तितः ।
 बकस्य निधनं चैव नागराणां च विस्मयः १०९
 संभवश्चैव कृष्णाया धृष्टद्युम्नस्य चैव ह ।
 ब्राह्मणात्समुपश्रुत्य व्यासवाक्यप्रचोदिताः ११०
 द्रौपदीं प्रार्थयन्तस्ते स्वयंवरदिदृक्षुया ।
 पञ्चालानभितो जग्मुर्यत्र कौतूहलान्विताः १११
 अङ्गारपर्णं निर्जित्य गङ्गाकूलेऽर्जुनस्तदा ।
 सख्यं कृत्वा ततस्तेन तस्मादेव च शुश्रुवे ॥ ११२
 तापत्यमथ वासिष्ठमौर्वं चारुख्यानमुत्तमम् ।
 भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पञ्चालानभितो ययौ ॥
 पाञ्चालनगरे चापि लक्ष्यं भित्त्वा धनञ्जयः ।
 द्रौपदीं लब्धवानत्र मध्ये सर्वमहीक्षिताम् ११४
 भीमसेनार्जुनौ यत्र संरब्धान्पृथिवीपतीन् ।
 शल्यकर्णौ च तरसा जितवन्तौ महामृधे ॥ ११५
 दृष्ट्वा तयोश्च तद्वीर्यमप्रमेयममानुषम् ।
 शङ्कमानौ पाण्डवांस्तान् रामकृष्णौ महामती ॥
 जग्मतुस्तैः समागन्तुं शालां भार्गववेश्मनि ।
 पञ्चानामेकपत्नीले विमर्शो द्रुपदस्य च ॥ ११७
 पञ्चेन्द्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ।
 द्रौपद्या देवविहितो विवाहश्चाप्यमानुषः ॥ ११८

क्षत्तुश्च धार्तराष्ट्रेण प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ।
 विदुरस्य च संप्राप्तिर्दर्शनं केशवस्य च ॥ ११९
 खाण्डवप्रस्थवासश्च तथा राज्यार्धसर्जनम् ।
 नारदस्याज्ञया चैव द्रौपद्याः समयक्रिया ॥१२०
 सुन्दोपसुन्दयोस्तद्ददाख्यानं परिकीर्तितम् ।
 अनन्तरं च द्रौपद्या सहासीनं युधिष्ठिरम् ॥१२१
 अनु प्रविश्य विप्रार्थे फाल्गुनो गृह्य चायुधम् ।
 मोक्षयित्वा गृहं गत्वा विप्रार्थं कृतनिश्चयः ॥१२२
 समयं पालयन्वीरो वनं यत्र जगाम ह ।
 पार्थस्य वनवासे च उलूप्या पथि सङ्गमः ॥ १२३
 पुण्यतीर्थानुसंयानं बभ्रुवाहनजन्म च ।
 तत्रैव मोक्षयामास पञ्च सोऽप्सरसः शुभाः ॥१२४
 शापाद्ब्राह्मणमापन्ना ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।
 प्रभासतीर्थे पार्थेन कृष्णस्य च समागमः ॥१२५
 द्वारकायां सुभद्रा च कामयानेन कामिनी ।
 वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिना ॥ १२६
 गृहीत्वा हरणं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
 अभिमन्योः सुभद्रायां जन्म चोत्तमतेजसः ॥१२७
 द्रौपद्यास्तनयानां च संभवोऽनुप्रकीर्तितः ।
 विहारार्थं च गतयोः कृष्णयोर्यमुनामनु ॥ १२८
 संप्राप्तिश्चक्रधनुषोः खाण्डवस्य च दाहनम् ।
 मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजङ्गस्य च मोक्षणम् ॥१२९
 महर्षेर्मन्दपालस्य शाङ्गां तनयसंभवः ।
 इत्येतदादिपर्वोक्तं प्रथमं बहु विस्तरम् ॥ १३०
 अध्यायानां शते द्वे तु संख्याते परमर्षिणा ।
 सप्तविंशतिरध्याया व्यासेनोत्तमतेजसा ॥ १३१
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ।
 श्लोकाश्च चतुराशीतिर्मुनिनोक्ता महात्मना ॥१३२
 द्वितीयं तु सभापर्वं बहुवृत्तान्तमुच्यते ।
 सभाक्रिया पाण्डवानां किङ्कराणां च दर्शनम् ॥१३३
 लोकपालसभाख्यानं नारदादेवदर्शनः ।
 राजसूयस्य चारम्भो जरासन्धवधस्तथा ॥ १३४
 गिरिव्रजे निरुद्धानां राज्ञां कृष्णेन मोक्षणम् ।

तथा दिग्विजयोऽत्रैव पाण्डवानां प्रकीर्तितः ॥१३५
 राज्ञामागमनं चैव सार्हणानां महाक्रतौ ।
 राजसूयेऽर्धसंवादे शिशुपालवधस्तथा ॥ १३६
 यज्ञे विभूतिं तां दृष्ट्वा दुःखामर्षान्वितस्य च ।
 दुर्योधनस्यावहासो भीमेन च सभातले ॥ १३७
 यत्रास्य मन्युरुद्धतो येन द्यूतमकारयत् ।
 यत्र धर्मसुतं द्यूते शकुनिः कितवोऽजयत् ॥१३८
 यत्र द्यूतार्णवे मयां द्रौपदीं नौरिवार्णवात् ।
 धृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः क्षुषां परमदुःखिताम् ॥१३९
 तारयामास तांस्तीर्णाञ्ज्ज्ञात्वा दुर्योधनो नृपः ।
 पुनरेव ततो द्यूते समाह्वयत पाण्डवान् ॥ १४०
 जित्वा स वनवासाय प्रेषयामास तांस्ततः ।
 एतत्सर्वं सभापर्वं समाख्यातं महात्मना ॥१४१
 अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा चाष्टौ प्रसंख्यया ।
 श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ॥१४२
 श्लोकाश्चैकादश ज्ञेयाः पर्वण्यस्मिन्द्विजोत्तमाः ।
 अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत् ॥ १४३
 वनवासं प्रयातेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 पौरानुगमनं चैव धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥ १४४
 अब्रौषधीनां च कृते पाण्डवेन महात्मना ।
 द्विजानां भरणार्थं च कृतमाराधनं रवेः ॥ १४५
 धौम्योपदेशात्तिग्मांशुप्रसादादन्नसंभवः ।
 हितं च द्रुवतः क्षत्तुः परित्यागोऽम्बिकासुतात् ॥
 त्यक्तस्य पाण्डुपुत्राणां समीपगमनं तथा ।
 पुनरागमनं चैव धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १४७
 कर्णप्रोत्साहनाच्चैव धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
 वनस्थान्पाण्डवान्हन्तुं मन्त्रो दुर्योधनस्य च ॥१४८
 तं दुष्टभावं विज्ञाय व्यासस्यागमनं द्रुतम् ।
 निर्याणप्रतिषेधश्च सुरभ्याख्यानमेव च ॥ १४९
 मैत्रेयागमनं चात्र राज्ञश्चैवानुशासनम् ।
 शापोत्सर्गश्च तेनैव राज्ञो दुर्योधनस्य च ॥१५०
 किर्मीरस्य वधश्चात्र भीमसेनेन संयुगे ।
 वृष्णीनामागमश्चात्र पाञ्चालानां च सर्वशः ॥१५१

श्रुत्वा शकुनिना द्यूते निकृत्या निर्जितांश्च तान् ।
 कुद्रुस्थानुप्रशमनं हरेश्चैव किरीटिना ॥ १५२
 परिदेवनं च पाञ्चाल्या वासुदेवस्य सन्निधौ ।
 आश्वासनं च कृष्णेन दुःखार्तायाः प्रकीर्तितम् ॥
 तथा सौभवधाख्यानमत्रैवोक्तं महर्षिणा ।
 सुभद्रायाः सपुत्रायाः कृष्णेन द्वारकां पुरीम् १५४
 नयनं द्रौपदेयानां घृष्टद्युम्नेन चैव ह ।
 प्रवेशः पाण्डवेयानां रम्ये द्वैतवने ततः ॥ १५५
 धर्मराजस्य चात्रैव संवादः कृष्णया सह ।
 संवादश्च तथा राज्ञा भीमस्यापि प्रकीर्तितः १५६
 समीपं पाण्डुपुत्राणां व्यासस्यागमनं तथा ।
 प्रतिश्रुत्याथ विद्याया दानं राज्ञो महर्षिणा १५७
 गमनं काम्यके चापि व्यासे प्रतिगते ततः ।
 अस्त्रहेतोर्विवासश्च पार्थस्यामिततेजसः ॥ १५८
 महादेवेन युद्धं च किरातवपुषा सह ।
 दर्शनं लोकपालानामस्त्रप्राप्तिस्तथैव च ॥ १५९
 महेन्द्रलोकगमनमस्त्रार्थे च किरीटिनः ।
 यत्र चिन्ता समुत्पन्ना धृतराष्ट्रस्य भूयसी ॥ १६०
 दर्शनं बृहदश्वस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
 युधिष्ठिरस्य चार्तस्य व्यसने परिदेवनम् ॥ १६१
 नलोपाख्यानमत्रैव धर्मिष्ठं करुणोदयम् ।
 दमयन्त्याः स्थितिर्यत्र नलस्य चरितं तथा १६२
 तथाक्षहृदयप्राप्तिस्तस्मादेव महर्षितः ।
 लोमशस्यागमस्तत्र स्वर्गात्पाण्डुसुतान्प्रति ॥ १६३
 वनवासगतानां च पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 स्वर्गे प्रवृत्तिराख्याता लोमशेनार्जुनस्य वै ॥ १६४
 संदेशादर्जुनस्यात्र तीर्थाभिगमनक्रिया ।
 तीर्थानां च फलप्राप्तिः पुण्यत्वं चापि कीर्तितम्
 पुलस्त्यतीर्थयात्रा च नारदेन महर्षिणा ।
 तीर्थयात्रा च तत्रैव पाण्डवानां महात्मनां १६६
 तथा यज्ञविभूतिश्च गयस्यात्र प्रकीर्तिता ॥ १६७
 आगस्त्यमपि चाख्यानं यत्र वातापिभक्षणम् ।
 लोपासुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेस्तथा ॥ १६८
 ऋश्यशुङ्गस्य चरितं कौमारब्रह्मचारिणः ।
 जामदग्न्यस्य रामस्य चरितं भूरितेजसः ॥ १६९

कार्तवीर्यवधो यत्र हैहयानां च वर्ण्यते ।
 प्रभासतीर्थे पाण्डूनां वृष्णिभिश्च समागमः १७०
 सौकन्यमपि चाख्यानं च्यवनो यत्र भार्गवः ।
 शर्यातियज्ञे नासत्यौ कृतवान्सोमपीथिनौ १७१
 ताभ्यां च यत्र स मुनिर्यौवनं प्रतिपादितः ।
 मान्धातुश्चाप्युपाख्यानं राज्ञोऽत्रैव प्रकीर्तितं १७२
 जन्तूपाख्यानमत्रैव यत्र पुत्रेण सोमकः ।
 पुत्रार्थमयजद्राजा लेभे पुत्रशतं च सः ॥ १७३
 ततः श्येनकपोतीयमुपाख्यानमनुत्तमम् ।
 इन्द्राग्री यत्र धर्मश्चाप्यजिज्ञासञ्जिषिं नृपम् १७४
 अष्टावक्रीयमत्रैव विवादो यत्र बन्दिना ।
 अष्टावकस्य विप्रर्षेर्जनकस्याध्वरेऽभवत् ॥ १७५
 नैयायिकानां मुख्येन वरुणस्यात्मजेन च ।
 पराजितो यत्र बन्दी विवादेन महात्मना ॥ १७६
 विजित्य सागरं प्राप्तं पितरं लब्धवानृषिः ।
 यवक्रीतस्य चाख्यानं रैभ्यस्य च महात्मनः ।
 गन्धमादनयात्रा च वासो नारायणाश्रमे ॥ १७७
 नियुक्तो भीमसेनश्च द्रौपद्या गन्धमादने ।
 ब्रजन्पथि महाबाहुर्दृष्टवान्पवनात्मजम् ॥ १७८
 कदलीषण्डमध्यस्थं हनूमन्तं महाबलम् ।
 यत्र मन्दारपुष्पार्थे नलिनीं तामधर्षयत् ॥ १७९
 यत्रास्य युद्धमभवत्सुमहद्राक्षसैः सह ।
 यक्षैश्चैव महावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा ॥ १८०
 जटामुरस्य च वधो राक्षसस्य वृकोदरात् ।
 वृषपर्वणो राजर्षेस्ततोऽभिगमनं स्मृतम् ॥ १८१
 आर्ष्टिषेणाश्रमे चैषां गमनं वास एव च ।
 प्रोत्साहनं च पाञ्चाल्या भीमस्यात्र महात्मनः ॥
 कैलासारोहणं प्रोक्तं यत्र यक्षैर्बलोत्कटैः ।
 युद्धमासीन्महाघोरं मणिमत्प्रमुखैः सह ॥ १८३
 समागमश्च पाण्डूनां यत्र वैश्रवणेन च ।
 समागमश्चार्जुनस्य तत्रैव भ्रातृभिः सह ॥ १८४
 अवाप्य दिव्यान्यस्त्राणि गुर्वर्थं सव्यसाचिना ।
 निवातकवचैर्युद्धं हिरण्यपुरवासिभिः ॥ १८५
 निवातकवचैर्घोरैर्दानवैः सुरशत्रुभिः ।
 पौलौमैः कालकेयैश्च यत्र युद्धं किरीटिनः ॥ १८६

वधशैषां समाख्यातो राज्ञस्तेनैव धीमता ।
 अस्त्रसंदर्शनारम्भो धर्मराजस्य सन्निधौ ॥ १८७
 पार्थस्य प्रतिषेधश्च नारदेन सुरर्षिणा ।
 अवरोहणं पुनश्चैव पाण्डूनां गन्धमादनात् १८८
 भीमस्य ग्रहणं चात्र पर्वताभोगवर्ष्मणा ।
 भुजगेन्द्रेण बलिना तस्मिन्सुगहने वने ॥ १८९
 अमोक्षयद्यत्र चैनं प्रश्नानुक्त्वा युधिष्ठिरः ।
 काम्यकागमनं चैव पुनस्तेषां महात्मनाम् १९०
 तत्रस्थांश्च पुनर्द्रष्टुं पाण्डवान्पुरुषर्षभान् ।
 वासुदेवस्यागमनमत्रैव परिकीर्तितम् ॥ १९१
 मार्कण्डेयसमास्यायामुपाख्यानानि सर्वशः ।
 पृथोर्वैन्यस्य यत्रोक्तमाख्यानं परमर्षिणा ॥ १९२
 संवादश्च सरस्वत्यास्ताक्षर्यैः सुमहात्मनः ।
 मत्स्योपाख्यानमत्रैव प्रोच्यते तदनन्तरम् ॥ १९३
 मार्कण्डेयसमास्या च पुराणं परिकीर्त्यते ।
 ऐन्द्रद्युम्नमुपाख्यानं धौन्धुमारं तथैव च ॥ १९४
 पतिव्रतायाश्चाख्यानं तथैवाङ्गिरसं स्मृतम् ।
 द्रौपद्याः कीर्तितश्चात्र संवादः सत्यभामया १९५
 पुनर्द्वैतवनं चैव पाण्डवाः समुपागताः ।
 घोषयात्रा च गन्धर्वैर्यत्र बद्धः सुयोधनः ॥ १९६
 द्वियमाणस्तु मन्दात्मा मोक्षितोऽसौ किरीटिना ।
 धर्मराजस्य चात्रैव मृगस्वप्ननिदर्शनात् ॥ १९७
 काम्यके काननश्रेष्ठे पुनर्गमनमुच्यते ।
 व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमत्रैव बहुविस्तरम् ॥ १९८
 दुर्वाससोऽप्युपाख्यानमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 जयद्रथेनापहारो द्रौपद्याश्चाश्रमान्तरात् ॥ १९९
 यत्रैनमन्वयाद्भीमो वायुवेगसमो जवे ।
 चक्रे चैनं पञ्चशिखं यत्र भीमो महाबलः ॥ २००
 रामायणमुपाख्यानमत्रैव बहुविस्तरम् ।
 यत्र रामेण विक्रम्य निहतो रावणो युधि ॥ २०१
 सावित्र्याश्चाप्युपाख्यानमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 कर्णस्य परिमोक्षोऽत्र कुण्डलाभ्यां पुरंदरात् २०२
 यत्रास्य शक्तिं तुष्टोऽसावदादेकवधाय च ।
 आरण्यमुपाख्यानं यत्र धर्मोऽन्वशात्सुतम् २०३

नौ आवयोर्मध्ये ममैव साहाय्यं कर्तुमर्हतीति

जग्मुर्लब्धवरा यत्र पाण्डवाः पश्चिमां दिशम् ।
 एतदारण्यकं पर्व तृतीयं परिकीर्तितम् ॥ २०४
 अत्राध्यायशते द्वे तु संख्यया परिकीर्तिते ।
 एकोनसप्ततिश्चैव तथाऽध्यायाः प्रकीर्तिताः २०५
 एकादश सहस्राणि श्लोकानां षट् शतानि च ।
 चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥
 अतः परं निबोधेदं वैराटं पर्व विस्तरम् ।
 विराटनगरे गत्वा श्मशाने विपुलां शमीम् २०७
 दृष्ट्वा संनिदधुस्तत्र पाण्डवा ह्यायुधान्युत ।
 यत्र प्रविश्य नगरं छद्मना न्यवसंस्तु ते ॥ २०८
 पाञ्चालीं प्रार्थयानस्य कामोपहतचेतसः ।
 दुष्टात्मनो वधो यत्र कीचकस्य वृकोदरात् २०९
 पाण्डवान्वेषणार्थं च राज्ञो दुर्योधनस्य च ।
 चाराः प्रस्थापिताश्चात्र निपुणाः सर्वतोदिशं २१०
 न च प्रवृत्तिस्तैर्लब्धा पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 गोग्रहश्च विराटस्य त्रिगतैः प्रथमं कृतः ॥ २११
 यत्रास्य युद्धं सुमहत्तैरासील्लोमहर्षणम् ।
 द्वियमाणश्च यत्रासौ भीमसेनेन मोक्षितः ॥ २१२
 गोधनं च विराटस्य मोक्षितं यत्र पाण्डवैः ।
 अनन्तरं च कुरुभिस्तस्य गोग्रहणं कृतम् ॥ २१३
 समस्ता यत्र पार्थेन निर्जिताः कुरवो युधि ।
 प्रत्याहृतं गोधनं च विक्रमेण किरीटिना २१४
 विराटेनोत्तरा दत्ता लुषा यत्र किरीटिनः ।
 अभिमन्युं समुद्दिश्य सौभद्रमरिघातिनम् ॥ २१५
 चतुर्थमेतद्विपुलं वैराटं पर्व वर्णितम् ।
 अत्रापि परिसंख्याता अध्यायाः परमर्षिणा २१६
 सप्तषष्टिरथो पूर्णाः श्लोकानामपि मे शृणु ।
 श्लोकानां द्वे सहस्रे तु श्लोकाः पञ्चाशदेव तु ॥
 उक्तानि वेदविदुषा पर्वण्यस्मिन्महर्षिणा ।
 उद्योगपर्व विज्ञेयं पञ्चमं शृण्वतः परम् ॥ २१८
 उपप्लान्ये निविष्टेषु पाण्डवेषु जिगीषया ।
 दुर्योधनोऽर्जुनश्चैव वासुदेवमुपस्थितौ ॥ २१९
 साहाय्यमस्मिन्समरे भवान्नौ कर्तुमर्हति ।
 इत्युक्ते वचने कृष्णो यत्रोवाच महामतिः ॥ २२०

प्रत्येकं प्रार्थना ज्ञेया ॥ २२० ॥

अयुध्यमानमात्मानं मन्त्रिणं पुरुषर्षभौ ।
 अक्षौहिणीं वा सैन्यस्य कस्य किं वा ददाम्यहम् ॥
 वत्रे दुर्योधनः सैन्यं मन्दात्मा यत्र दुर्मतिः ।
 अयुध्यमानं सचिवं वत्रे कृष्णं धनंजयः ॥ २२२
 मद्रराजं च राजानमायान्तं पाण्डवान्प्रति ।
 उपहारैर्वञ्चयित्वा वर्त्मन्येव सुयोधनः ॥ २२३
 वरदं तं वरं वत्रे साहाय्यं क्रियतां मम ।
 शल्यस्तस्मै प्रतिश्रुत्य जगामोद्दिश्य पाण्डवान् ॥
 शान्तिपूर्वं चाकथयद्यत्रेन्द्रविजयं नृपः ।
 पुरोहितप्रेषणं च पाण्डवैः कौरवान्प्रति ॥ २२५
 वैचित्रवीर्यस्य वचः समादाय पुरोधसः ।
 तथेन्द्रविजयं चापि यानं चैव पुरोधसः ॥ २२६
 संजयं प्रेषयामास शमार्थी पाण्डवान्प्रति ।
 यत्र दूतं महाराजो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ॥ २२७
 श्रुत्वा च पाण्डवान्यत्र वासुदेवपुरोगमान् ।
 प्रजागरः संप्रजज्ञे धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ॥ २२८
 विदुरो यत्र वाक्यानि विचित्राणि हितानि च ।
 श्रावयामास राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ॥ २२९
 तथा सन्त्सुजातेन यत्राध्यात्ममनुत्तमम् ।
 मनस्तापान्वितो राजा श्रावितः शोकलालसः ॥
 प्रभाते राजसमितौ संजयो यत्र वा विभो ।
 ऐकात्म्यं वासुदेवस्य प्रोक्तवानर्जुनस्य च ॥ २३१
 यत्र कृष्णो दयापन्नः सन्धिमिच्छन्महामतिः ।
 स्वयमागाच्छमं कर्तुं नगरं नागसाह्वयम् ॥ २३२
 प्रत्याख्यानं च कृष्णस्य राज्ञा दुर्योधनेन वै ।
 शमार्थं याचमानस्य पक्षयोरुभयोर्हितम् ॥ २३३
 दम्भोद्भवस्य चाख्यानमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 वरान्वेषणमत्रैव मातलेश्च महात्मनः ॥ २३४
 महर्षेश्चापि चरितं कथितं गालवस्य वै ।
 विदुलायाश्च पुत्रस्य प्रोक्तं चाप्यनुशासनम् ॥ २३५
 कर्णदुर्योधनादीनां दुष्टं विज्ञाय मन्त्रितम् ।
 योगेश्वरत्वं कृष्णेन यत्र राज्ञां प्रदर्शितम् ॥ २३६
 रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्त्रितः ।

उपायपूर्वं शौटीर्यात्प्रत्याख्यातश्च तेन सः २३७
 आगम्य हास्तिनपुरादुपप्लान्यमरिंदमः ।
 पाण्डवानां यथावृत्तं सर्वमाख्यातवान्हरिः २३८
 ते तस्य वचनं श्रुत्वा मन्त्रयित्वा च यद्वितम् ।
 साङ्गामिकं ततः सर्वं सज्जं चक्रुः परंतपाः ॥ २३९
 ततो युद्धाय निर्याता नराश्वरथदन्तिनः ।
 नगराद्वास्तिनपुराद्बलसंख्यानमेवच ॥ २४०
 यत्र राज्ञा ह्यलूकस्य प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ।
 श्वोभाविनि महायुद्धे दौत्येन कृतवान्प्रभुः २४१
 रथातिरथसंख्यानमम्बोपाख्यानमेव च ।
 एतत्सुबहुवृत्तान्तं पञ्चमं पर्वं भारते ॥ २४२
 उद्योगपर्वं निर्दिष्टं सन्धिविग्रहमिश्रितम् ।
 अध्यायानां शतं प्रोक्तं षडशीतिर्महर्षिणा २४३
 श्लोकानां षट् सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
 श्लोकाश्च नवतिः प्रोक्तास्तथैवाष्टौ महात्मना २४४
 व्यासेनोदारमतिना पर्वण्यस्मिन्स्तपोधनाः ।
 अतः परं विचित्रार्थं भीष्मपर्वं प्रचक्षते ॥ २४५
 जम्बूखण्डविनिर्माणं यत्रोक्तं संजयेन ह ।
 यत्र यौधिष्ठिरं सैन्यं विषादमगमत्परम् ॥ २४६
 यत्र युद्धमभूद्धोरं दशाहानि सुदारुणम् ।
 कश्मलं यत्र पार्थस्य वासुदेवो महामतिः ॥ २४७
 मोहजं नाशयामास हेतुभिर्मोक्षदर्शिभिः ।
 समीक्ष्याधोक्षजः क्षिप्रं युधिष्ठिरहिते रतः ॥ २४८
 रथादाप्लुत्य वेगेन स्वयं कृष्ण उदारधीः ।
 प्रतोदपाणिराधावद्भीष्मं हन्तुं व्यपेतभीः ॥ २४९
 वाक्यप्रतोदाभिहतो यत्र कृष्णेन पाण्डवः ।
 गाण्डीवधन्वा समरे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ २५०
 शिखण्डिनं पुरस्कृत्य यत्र पार्थो महाधनुः ।
 विनिघ्नन्निशितैर्बाणै रथाद्भीष्ममपातयत् ॥ २५१
 शरतल्पगतश्चैव भीष्मो यत्र बभूव ह ।
 षष्ठमेतत्समाख्यातं भारते पर्वं विस्तृतम् ॥ २५२
 अध्यायानां शतं प्रोक्तं तथा सप्तदशापरे ।
 पञ्च श्लोकसहस्राणि संख्ययाष्टौ शतानि च १५३

श्लोकाश्च चतुराशीतिरस्मिन्पर्वणि कीर्तिताः ।
 व्यासेन वेदविदुषा संख्याता भीष्मपर्वणि २५४
 द्रोणपर्व ततश्चित्रं बहुवृत्तान्तमुच्यते ।
 सैनापत्येऽभिषिक्तोऽथ यत्राचार्यः प्रतापवान् ॥
 दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं प्रतिजज्ञे महास्त्रवित् ।
 ग्रहणं धर्मराजस्य पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ॥ २५६
 यत्र संशप्तकाः पार्थमपनिन्यू रणाजिरात् ।
 भगदत्तो महाराजो यत्र शक्रसमो युधि ॥ २५७
 सुप्रतीकेन नागेन स हि शान्तः किरीटिना ।
 यत्राभिमन्युं बहवो जघुरेकं महारथाः ॥ २५८
 जयद्रथमुखा बालं शूरमप्राप्तयौवनम् ।
 हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन यत्र पार्थेन संयुगे ॥ २५९
 अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ।
 यत्र भीमो महाबाहुः साल्यकिश्च महारथः २६०
 अन्वेषणार्थं पार्थस्य युधिष्ठिरनृपाज्ञया ।
 प्रविष्टौ भारतीं सेनामप्रधृष्यां सुरैरपि ॥ २६१
 संशप्तकावशेषं च कृतं निःशेषमाहवे ।
 संशप्तकानां वीराणां कोट्यो नव महात्मनाम् ॥
 किरीटिनाभिनिष्क्रम्य प्रापिता यमसादनम् ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राश्च तथा पाषाणयोधिनः ॥ २६३
 नारायणाश्च गोपालाः समरे चित्रयोधिनः ।
 अलम्बुषः श्रुतायुश्च जलसन्धश्च वीर्यवान् ॥ २६४
 सौमदत्तिर्विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।
 घटोत्कचादयश्चान्ये निहता द्रोणपर्वणि ॥ २६५
 अश्वत्थामापि चात्रैव द्रोणे युधि निपातिते ।
 अस्त्रं प्रादुश्चकारोग्रं नारायणममर्षितः ॥ २६६
 आप्रेयं कीर्त्यते यत्र रुद्रमाहात्म्यमुत्तमम् ।
 व्यासस्य चाप्यागमनं माहात्म्यं कृष्णपार्थयोः ॥
 सप्तमं भारते पर्व महदेतदुदाहृतम् ।
 यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः २६८
 द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ।
 अत्राध्यायशतं प्रोक्तं तथाध्यायाश्च सप्ततिः २६९
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च ।
 श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तच्चदर्शिना २७०

आचार्यः द्रोणाचार्यः ॥ २५५ ॥

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ।
 अतः परं कर्णपर्व प्रोच्यते परमाद्भुतम् ॥ २७१
 सारथ्ये विनियोगश्च मद्रराजस्य धीमतः ।
 आख्यातं यत्र पौराणं त्रिपुरस्य निपातनम् २७२
 प्रयाणे परुषश्चात्र संवादः कर्णशल्ययोः ।
 हंसकाकीयमाख्यानं तत्रैवाक्षेपसंहितम् ॥ २७३
 वधः पाण्ड्यस्य च तथा अश्वत्थाम्ना महात्मना ।
 दण्डसेनस्य च ततो दण्डस्य च वधस्तथा ॥ २७४
 द्वैरथे यत्र कर्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 संशयं गमितो युद्धे मिषतां सर्वधन्विनाम् २७५
 अन्योन्यं प्रति च क्रोधो युधिष्ठिरकिरीटिनोः ।
 यत्रैवानुनयः प्रोक्तो माधवेनार्जुनस्य हि ॥ २७६
 प्रतिज्ञापूर्वकं चापि वक्षो दुःशासनस्य च ।
 भित्त्वा वृकोदरो रक्तं पीतवान्यत्र संयुगे ॥ २७७
 द्वैरथे यत्र पार्थेन हतः कर्णो महारथः ।
 अष्टमं पर्व निर्दिष्टमेतद्भारतचिन्तकैः ॥ २७८
 एकोनसप्ततिः प्रोक्ता अध्यायाः कर्णपर्वणि ।
 चत्वार्येव सहस्राणि नव श्लोकशतानि च २७९
 चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ।
 अतः परं विचित्रार्थं शल्यपर्व प्रकीर्तितम् ॥ २८०
 हतप्रवीरे सैन्ये तु नेता मद्रेश्वरोऽभवत् ।
 यत्र कौमारमाख्यानमभिषेकस्य कर्म च ॥ २८१
 वृत्तानि चाथ युद्धानि कीर्त्यन्ते यत्र भागशः ।
 विनाशः कुरुमुख्यानां शल्यपर्वणि कीर्त्यते २८२
 शल्यस्य निधनं चात्र धर्मराजान्महात्मनः ।
 शकुनेश्च वधोऽत्रैव सहदेवेन संयुगे ॥ २८३
 सैन्ये च हतभूयिष्ठे किञ्चिच्छिष्टे सुयोधनः ।
 हृदं प्रविश्य यत्रासौ संस्तभ्यापो व्यवस्थितः २८४
 प्रवृत्तिस्तत्र चाख्याता यत्र भीमस्य लुब्धकैः ।
 क्षेपयुक्तैर्वचोभिश्च धर्मराजस्य धीमतः ॥ २८५
 हृदात्समुत्थितो यत्र धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ।
 भीमेन गदया युद्धं यत्रासौ कृतवान्सह ॥ २८६
 समवाये च युद्धस्य रामस्यागमनं स्मृतम् ।
 सरस्वत्याश्च तीर्थानां पुण्यता परिकीर्तिता २८७

समवाये समये ॥ २८७ ॥

गदायुद्धं च तुमुलमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 दुर्योधनस्य राज्ञोऽथ यत्र भीमेन संयुगे ॥ २८८
 ऊरू भग्नौ प्रसह्याजौ गदया भीमवेगया ।
 नवमं पर्वं निर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत् ॥ २८९
 एकोनषष्टिरध्यायाः पर्वण्यत्र प्रकीर्तिताः ।
 संख्याता बहुवृत्तान्ताः श्लोकसंख्याऽत्र कथ्यते ॥
 त्रीणि श्लोकसहस्राणि द्वे शते विंशतिस्तथा ।
 मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोभृता ॥ २९१
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सौप्तिकं पर्वं दारुणम् ।
 भग्नोरुं यत्र राजानं दुर्योधनममर्षणम् ॥ २९२
 अपयातेषु पार्थेषु त्रयस्तेऽभ्याययू रथाः ।
 कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सायाद्वे रुधिरोक्षितम् २९३
 समेत्य ददृशुर्भूमौ पतितं रणमूर्धनि ।
 प्रतिजज्ञे दृढक्रोधो द्रौणिर्यत्र महारथः ॥ २९४
 अहत्वा सर्वपाञ्चालान्घृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।
 पाण्डवांश्च सहामात्यान् विमोक्षयामि दंशनं २९५
 यत्रैवमुक्त्वा राजानमपक्रम्य त्रयो रथाः ।
 सूर्यास्तमनवेलायामासेदुस्ते महद्वनम् ॥ २९६
 न्यग्रोधस्याथ महतो यत्राधस्ताद्भवस्थिताः ।
 ततः काकान्बहूत्रात्रौ दृष्ट्वोल्केन हिंसितान् २९७
 द्रौणिः क्रोधसमाविष्टः पितुर्वधमनुस्मरन् ।
 पाञ्चालानां प्रमुप्तानां वधं प्रति मनो दधे ॥ २९८
 गत्वा च शिविरद्वारि दुर्दर्शं तत्र राक्षसम् ।
 घोररूपमपश्यत्स दिवमावृत्य धिष्टितम् ॥ २९९
 तेन व्याघातमस्त्राणां क्रियमाणमवेक्ष्य च ।
 द्रौणिर्यत्र विरूपाक्षं रुद्रमाराध्य सत्वरः ॥ ३००
 प्रमुप्तान्निशि विश्वस्तान्घृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।
 पाञ्चालान्सपरीवारान्द्रौपदेयांश्च सर्वशः ॥ ३०१
 कृतवर्मणा च सहितः कृपेण च निजघ्निवान् ।
 यत्रामुच्यन्त ते पार्थाः पञ्च कृष्णबलाश्रयात् ३०२
 सात्यकिश्च महेष्वासः शेषाश्च निधनं गताः ।
 पाञ्चालानां प्रमुप्तानां यत्र द्रोणमुताद्वधः ॥ ३०३
 घृष्टद्युम्नस्य सूतेन पाण्डवेषु निवेदितः ।

द्रौपदी पुत्रशोकार्ता पितृभ्रातृवधादिता ॥ ३०४
 कृतानशनसंकल्पा यत्र भर्तृनुपाविशत् ।
 द्रौपदीवचनाद्यत्र भीमो भीमपराक्रमः ॥ ३०५
 प्रियं तस्याश्विकीर्षन्वै गदामादाय वीर्यवान् ।
 अन्वधावत्सुसंशुद्धो भारद्वाजं गुरोः सुतम् ॥ ३०६
 भीमसेनभयाद्यत्र दैवेनाभिप्रचोदितः ।
 अपाण्डवायेति रूपा द्रौणिरस्त्रमवासृजत् ॥ ३०७
 मैवमित्यब्रवीत्कृष्णः शमयंस्तस्य तद्वचः ।
 यत्रास्त्रमस्त्रेण च तच्छमयामास फाल्गुनः ३०८
 द्रौणेश्च द्रोहबुद्धित्वं वीक्ष्य पापात्मनस्तदा ।
 द्रौणिद्वैपायनादीनां शापाश्चान्योन्यकारिताः ॥
 मणिं तथा समादाय द्रोणपुत्रान्महारथात् ।
 पाण्डवाः प्रददुर्दृष्टा द्रौपद्यै जितकाशिनः ॥ ३१०
 एतद्वै दशमं पर्वं सौप्तिकं समुदाहृतम् ।
 अष्टादशास्त्रिन्ध्यायाः पर्वण्युक्ता महात्मना ३११
 श्लोकानां कथितान्यत्र शतान्यष्टौ प्रसंख्यया ।
 श्लोकाश्च सप्ततिः प्रोक्ता मुनिना ब्रह्मवादिना ॥
 सौप्तिकैषीकसंबन्धे पर्वण्युत्तमतेजसी ।
 अत ऊर्ध्वमिदं प्राहुः स्त्रीपर्वं करुणोदयम् ॥ ३१३
 पुत्रशोकाभिसंतप्तः प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ।
 कृष्णोपनीतां यत्रासावायसीं प्रतिमां दृढां ३१४
 भीमसेनद्रोहबुद्धिर्धृतराष्ट्रो बभञ्जह ।
 तथा शोकाभितप्तस्य धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ ३१५
 संसारदहनं बुद्ध्या हेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ।
 विदुरेण च यत्रास्य राज्ञ आश्वासनं कृतम् ३१६
 धृतराष्ट्रस्य चात्रैव कौरवायोधनं तथा ।
 सान्तःपुरस्य गमनं शोकार्तास्य प्रकीर्तितम् ३१७
 विलापो वीरपत्नीनां यत्रातिकरुणः स्मृतः ।
 क्रोधावेशः प्रमोहश्च गान्धारीधृतराष्ट्रयोः ॥ ३१८
 यत्र तान्क्षत्रियाः शूरान्सङ्ग्रामेष्वनिवर्तिनः ।
 पुत्रान्भ्रातृन्पितृंश्चैव ददृशुर्निहतात्रणे ॥ ३१९
 पुत्रपौत्रवधार्तायास्तथात्रैव प्रकीर्तिता ।
 गान्धार्याश्चापि कृष्णेन क्रोधोपशमनक्रिया ३२०

यत्र राजा महाप्राज्ञः सर्वधर्मभृतां वरः ।
 राज्ञां तानि शरीराणि दाहयामास शास्त्रतः ॥ ३२१
 तोयकर्मणि चारब्धे राज्ञामुदकदानिके ।
 गूढोत्पन्नस्य चाख्यानं कर्णस्य पृथयात्मनः ३२२
 सुतस्यैतदिह प्रोक्तं व्यासेन परमर्षिणा ।
 एतदेकादशं पर्वं शोकवैकृत्यकारणम् ॥ ३२३
 प्रणीतं सज्जनमनोवैकृत्यव्याश्रुप्रवर्तकम् ।
 सप्तविंशतिरध्यायाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ३२४
 श्लोकसप्तशती चापि पञ्चसप्ततिसंयुता ।
 संख्यया भारताख्यानमुक्तं व्यासेन धीमता ३२५
 अतः परं शान्तिपर्वं द्वादशं बुद्धिवर्धनम् ।
 यत्र निर्वेदमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३२६
 घातयित्वा पितृन्भ्रातृन्पुत्रान्संबन्धिमातुलान् ।
 शान्तिपर्वणि धर्माश्च व्याख्याताः शारतल्पिकाः ॥
 राजनिर्वेदितव्यास्ते सम्यग्ज्ञानबुभुत्सुभिः ।
 आपद्धर्माश्च तत्रैव कालहेतुप्रदर्शिनः ॥ ३२८
 यान्बुद्ध्या पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ।
 मोक्षधर्माश्च कथिता विचित्रा बहुविस्तराः ३२९
 द्वादशं पर्वं निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ।
 अत्र पर्वणि विज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ॥ ३३०
 विंशच्चैव तथाध्याया नव चैव तपोधनाः ।
 चतुर्दशसहस्राणि तथा सप्तशतानि च ॥ ३३१
 सप्तश्लोकास्तथैवात्र पञ्चविंशतिसंख्यया ।
 अत ऊर्ध्वं च विज्ञेयमनुशासनमुत्तमम् ॥ ३३२
 यत्र प्रकृतिमापन्नः श्रुत्वा धर्मविनिश्चयम् ।
 भीष्माद्भागीरथीपुत्रात्कुरुराजो युधिष्ठिरः ३३३
 व्यवहारोऽत्र कात्स्न्येन धर्मार्थीयः प्रकीर्तितः ।
 विविधानां च दानानां फलयोगाः प्रकीर्तिताः ॥
 तथा पात्रविशेषाश्च दानानां च परो विधिः ।
 आचारविधियोगश्च संत्यस्य च परा गतिः ३३५
 महाभाग्यं गवां चैव ब्राह्मणानां तथैव च ।
 रहस्यं चैव धर्माणां देशकालोपसंहितम् ॥ ३३६
 एतत्सुबहुवृत्तान्तमुत्तमं चानुशासनम् ।

शराएव तल्पो यस्य सः शरतल्पो भीष्मः तेन प्रोक्ताः ।
 शरतल्पे भवा वा तत्रस्थेन व्याख्यातत्वात् ॥ ३२७ ॥ सुदर्शनं

भीष्मस्यात्रैव संप्राप्तिः स्वर्गस्य परिकीर्तिता ॥ ३३७
 एतत्रयोदशं पर्वं धर्मनिश्चयकारकम् ।
 अध्यायानां शतं त्वत्र षट्चत्वारिंशदेव तु ॥ ३३८
 श्लोकानां तु सहस्राणि प्रोक्तान्यष्टौ प्रसंख्यया ।
 ततोऽश्वमेधिकं नाम पर्वं प्रोक्तं चतुर्दशम् ॥ ३३९
 तत्सर्वतमरुत्तीयं यत्राख्यानमनुत्तमम् ।
 सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्म चोक्तं परीक्षितः ॥ ३४०
 दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वं कृष्णात्संजीवनं पुनः ।
 चर्यायां हयमुत्सृष्टं पाण्डवस्यानुगच्छतः ॥ ३४१
 तत्र तत्र च युद्धानि राजपुत्रैरमर्षणैः ।
 चित्राङ्गदायाः पुत्रेण स्वपुत्रेण धनंजयः ॥ ३४२
 सङ्ग्रामे बभ्रुवाहेन संशयं चात्र जग्मिवान् ।
 सुदर्शनं तथाऽऽख्यानं वैष्णवं धर्ममेव च ।
 अश्वमेधे महायज्ञे नकुलाख्यानमेव च ॥ ३४३
 इत्याश्वमेधिकं पर्वं प्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ।
 अध्यायानां शतं चैव त्रयोऽध्यायाश्च कीर्तिताः ॥
 त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
 विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
 ततस्त्वाश्रमवासाख्यं पर्वं पञ्चदशं स्मृतम् ।
 यत्र राज्यं समुत्सृज्य गान्धार्या सहितो नृपः ३४६
 धृतराष्ट्रोश्रमपदं विदुरश्च जगाम ह ।
 यं दृष्ट्वा प्रस्थितं साध्वी पृथाप्यनुययौ तदा ३४७
 पुत्रराज्यं परित्यज्य गुरुशुश्रूषणे रता ।
 यत्र राजा हतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्च पार्थिवान् ॥
 लोकान्तरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् ।
 ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य दृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमम् ॥ ३४९
 त्यक्त्वा शोकं सदारश्च सिद्धिं परमिकां गतः ।
 यत्र धर्मं समाश्रित्य विदुरः सुगतिं गतः ॥ ३५०
 संजयश्च सहामाल्यो विद्वान्गावल्गणिवर्षी ।
 ददर्श नारदं यत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३५१
 नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् ।
 एतदाश्रमवासाख्यं पर्वोक्तं महद्भुतम् ॥ ३५२
 द्विचत्वारिंशदध्यायाः पर्वैतदभिसंख्यया ।

तथाख्यानमित्यत्र मृगदर्शं तथाचैवेति—मणिदर्शनं तथाचैवे-
 त्यपि पाठो दृश्यते ॥ ३४३ ॥ धृतराष्ट्रः आश्रमपदमिति च्छेदः

सहस्रमेकं श्लोकानां पञ्चश्लोकशतानि च ॥३५३
 षडेव च तथा श्लोकाः संख्यातास्तच्चदर्शिना ।
 अतः परं निबोधेदं मौसलं पर्वं दारुणम् ॥३५४
 यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शस्त्रस्पर्शहता युधि ।
 ब्रह्मदण्डविनिष्पिष्टाः समीपे लवणाम्भसः ॥३५५
 आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः ।
 एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजघ्नुरितरेतरम् ॥ ३५६
 यत्र सर्वक्षयं कृत्वा तावुभौ रामकेशवौ ।
 नातिचक्रामतुः कालं प्राप्तं सर्वहरं महत् ॥३५७
 यत्रार्जुनो द्वारवतीमेत्य वृष्णिविनाकृताम् ।
 दृष्ट्वा विषादमगमत्परां चार्तिं नरर्षभः ॥ ३५८
 स संस्कृत्य नरश्रेष्ठं मातुलं शौरिमात्मनः ।
 ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत् ॥ ३५९
 शरीरं वासुदेवस्य रामस्य च महात्मनः ।
 संस्कारं लम्भयामास वृष्णीनां च प्रधानतः ॥ ३६०
 सवृद्धबालमादाय द्वारवत्यास्ततो जनम् ।
 ददर्शापदि कष्टायां गाण्डीवस्य पराभवम् ॥ ३६१
 सर्वेषां चैव दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ।
 नाशं वृष्णिकलत्राणां प्रभावानामनित्यताम् ३६२
 दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नो व्यासवाक्यप्रचोदितः ।
 धर्मराजं समासाद्य संन्यासं समरोचयत् ॥ ३६३
 इत्येतन्मौसलं पर्वं षोडशं परिकीर्तितम् ।
 अध्यायाष्टौ समाख्याताः श्लोकानां च शतत्रयम् ॥
 श्लोकानां विंशतिश्च संख्याता तच्चदर्शिना ।
 महाप्रस्थानिकं तस्माद्ध्वं सप्तदशं स्मृतम् ॥ ३६५
 यत्र राज्यं परित्यज्य पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
 द्रौपद्या सहिता देव्या महाप्रस्थानमास्थिताः ॥
 यत्र तेऽग्निं ददृशिशे लौहित्यं प्राप्य सागरम् ।
 यत्राग्निना चोदितश्च पार्थस्तस्यै महात्मने ॥ ३६७
 ददौ संपूज्य तद्विव्यं गाण्डीवं धनुरुत्तमम् ।
 यत्र भ्रातृन्निपतितान्द्रौपदीं च युधिष्ठिरः ॥३६८
 दृष्ट्वा हित्वा जगामैव सर्वाननवलोकयन् ।
 एतत्सप्तदशं पर्वं महाप्रस्थानिकं स्मृतम् ॥ ३६९

यत्राध्यायास्त्रयः प्रोक्ताः श्लोकानां च शतत्रयम् ।
 विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तच्चदर्शिना ॥
 स्वर्गपर्वं ततो ज्ञेयं दिव्यं यत्तदमानुषम् ।
 प्राप्तं दैवरथं स्वर्गान्नेष्टवान्यत्र धर्मराट् ॥ ३७१
 आरोहं सुमहाप्राज्ञ आनृशंस्याच्छुना विना ।
 तामस्याविचलां ज्ञात्वा स्थितिं धर्मे महात्मनः ३७२
 श्वरूपं यत्र तच्च्यक्त्वा धर्मेणासौ समन्वितः ।
 स्वर्गं प्राप्तः स च तथा यातना विपुला भृशम् ॥३७३
 देवदूतेन नरकं यत्र व्याजेन दर्शितम् ।
 शुश्राव यत्र धर्मात्मा भ्रातृणां करुणा गिरः ॥ ३७४
 निदेशे वर्तमानानां देशे तत्रैव वर्तताम् ।
 अनुदर्शितश्च धर्मेण देवराज्ञा च पाण्डवः ॥ ३७५
 आपुत्याकाशगङ्गायां देहं त्यक्त्वा स मानुषम् ।
 स्वधर्मनिर्जितं स्थानं स्वर्गं प्राप्य स धर्मराट् ॥३७६
 मुमुदे पूजितः सर्वैः सेन्द्रैः सुरगणैः सह ।
 एतदष्टादशं पर्वं प्रोक्तं व्यासेन धीमता ॥ ३७७
 अध्यायाः पञ्च संख्याताः पर्वण्यस्मिन्महात्मना ।
 श्लोकानां द्वे शते चैव प्रसंख्याते तपोधनाः ॥३७८
 नव श्लोकास्तथैवान्ये संख्याताः परमर्षिणा ।
 अष्टादशैवमेतानि पर्वाण्येतान्यशेषतः ॥ ३७९
 खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यं च प्रकीर्तितम् ।
 दश श्लोकसहस्राणि विंशच्छ्लोकशतानि च ॥३८०
 खिलेषु हरिवंशे च संख्यातानि महर्षिणा ।
 एतत्सर्वं समाख्यातं भारते पर्वसंग्रहः ॥ ३८१
 अष्टादश समाजगुरुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ।
 तन्महादारुणं युद्धमहान्यष्टादशाभवत् ॥ ३८२
 यो विद्याच्चतुरो वेदान्साङ्गोपनिषदो द्विजः ।
 न चाख्यानमिदं विद्यान्नैव स स्याद्विचक्षणः ३८३
 अर्थशास्त्रमिदं प्रोक्तं धर्मशास्त्रमिदं महत् ।
 कामशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ३८४
 श्रुत्वा क्षिदमुपाख्यातं श्राव्यमन्यन्न रोचते ।
 पुंस्कोकिलगिरं श्रुत्वा रूक्षा ध्वाङ्गस्य वागिव ३८५
 इतिहासोत्तमादस्माज्जायन्ते कविबुद्धयः ।

सन्धिरार्षः ॥ ३४७ ॥ ब्रह्मदण्डः ब्राह्मणशापः ॥३५५॥ आग्ने
 पानगोष्ठ्यां । पानेन कलिताः विवशीकृताः । एरकाः तुणविशेषाः

॥ ३५६ ॥ नातिचक्रामतुः कालं समर्थावपि मर्यादां नो लक्षितव-
 न्तावित्यर्थः ॥३५७॥ वैशसं परस्परं विशसनं ॥ ३५९ ॥ अस्य अ-

पञ्चभ्य इव भूतेभ्यो लोकसंविधयस्त्रयः ॥ ३८६
 अस्याख्यानस्य विषये पुराणं वर्तते द्विजाः ।
 अन्तरिक्षस्य विषये प्रजा इव चतुर्विधाः ॥ ३८७
 क्रियागुणानां सर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः ।
 इन्द्रियाणां समस्तानां चित्रा इव मनः क्रियाः ॥ ३८८
 अनाश्रित्यैतदाख्यानं कथा भुवि न विद्यते ।
 आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणम् ॥ ३८९
 इदं कविवरैः सर्वैराख्यानमुपजीव्यते ।
 उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥ ३९०
 अस्य काव्यस्य कवयो न समर्था विशेषणे ।
 साधोरिव गृहस्थस्य शेषास्त्रय इवाश्रमाः ॥ ३९१
 धर्मे मतिर्भवतु वः सततोत्थितानां
 स ह्येक एव परलोकगतस्य बन्धुः ।
 अर्थाः स्त्रियश्च निपुणैरपि सेव्यमाना
 नैवाप्तभावमुपयान्ति न च स्थिरत्वम् ॥ ३९२

द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं
 पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
 यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
 किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ ३९३
 यदद्वा कुरुते पापं ब्राह्मणस्त्विन्द्रियैश्चरन् ।
 महाभारतमाख्याय सन्ध्यां मुच्यति पश्चिमाम् ॥
 यद्रात्रौ कुरुते पापं कर्मणा मनसा गिरा ।
 महाभारतमाख्याय पूर्वा सन्ध्यां प्रमुच्यते ॥ ३९५
 यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति
 विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय ।
 पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं
 तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ ३९६
 आख्यानं तदिदमनुत्तमं महार्थं
 विज्ञेयं महदिह पर्वसंग्रहेण ।
 श्रुत्वादौ भवति नृणां सुखावगाहं
 विस्तीर्णं लवणजलं यथा प्लवेन ॥ ३९७

इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पर्वसंग्रहपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

समाप्तं पर्वसंग्रहपर्व ॥

(अथ पौष्यपर्व ॥ ३ ॥)

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

जनमेजयं प्रति सरमाख्यद्वेषुनीशापः ॥ १ ॥ शापनिवारणार्थमृषेः सोमश्रवसः पौरोहित्येन वरणम् ॥ २ ॥ आरुण्युप-
 मन्युवैदाख्यानां धौम्यशिष्याणामुपाख्यानम् ॥ ३ ॥ वैदशिष्यस्योत्तङ्गस्योपाख्यानम् ॥ ४ ॥ पौष्यस्य राज्ञ उपाख्यानम् ॥ ५ ॥

सौतिरुवाच ।

जनमेजयः पारिक्षितः सह भ्रातृभिः कुरुक्षेत्रे दीर्घसत्रमुपास्ते । तस्य भ्रातरस्त्रयः श्रुतसेन उग्रसेनो भीमसेन इति । तेषु तत्सत्रमुपासीनेष्वभ्यागच्छत्सारमेयः ॥ १

जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतो रोरुयमाणो मातुः समीपमुपागच्छत् ॥ २

तं माता रोरुयमाणमुवाच । किं रोदिषि केनास्यभिहत इति ॥ ३

स एवमुक्तो मातरं प्रत्युवाच जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतोऽस्मीति ॥ ४

तं माता प्रत्युवाच व्यक्तं त्वया तत्रापराद्धं येनास्यभिहत इति ॥ ५

स तां पुनरुवाच नापराध्यामि किञ्चिन्नावेक्षे हर्षाणि नावल्लिह इति ॥ ६

विचलामितिच्छेदः ॥ ३७२ ॥ विषये देशे अन्तरित्यर्थः । पुराणं अष्टादशभेदं पाद्मादि ॥ ३८७ ॥ संध्यां संध्यायां ॥ ३९४ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

परिक्षितोऽपत्यं पुमान्पारिक्षितः । सरमायाः देवशुन्याः अप-

तच्छ्रुत्वा तस्य माता सरमा पुत्रदुःखार्ता
तत्सत्रमुपागच्छद्यत्र स जनमेजयः सह आतृ-
भिर्दीर्घसत्रमुपास्ते ॥ ७

स तथा कुद्ब्रूया तत्रोक्तोऽयं मे पुत्रो न किञ्चि-
दपराध्यति नावेक्षते हवींषि नावलेढि किमर्थ-
मभिहत इति ॥ ८

न किञ्चिदुक्तवन्तस्ते सा तानुवाच यस्मादय-
मभिहतोऽनपकारी तस्माद्दृष्टं त्वां भयमागमिष्य-
तीति ॥ ९

जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या सरमया भृशं
संभ्रान्तो विषण्णश्चासीत् ॥ १०

स तस्मिन्सत्रे समाप्ते हास्तिनपुरं प्रत्येत्य पुरो-
हितमनुरूपमन्विच्छमानः परं यत्नमकरोद्यो मे पा-
पकृत्यां शमयेदिति ॥ ११

स कदाचिन्मृगयां गतः पारिक्षितो जनमेज-
यः कस्मिंश्चित्स्वविषय आश्रममपश्यत् ॥ १२

तत्र कश्चिदपिरासाञ्चक्रे श्रुतश्रवा नाम । तस्य
तपस्यभिरतः पुत्र आस्ते सोमश्रवा नाम ॥ १३

तस्य तं पुत्रमभिगम्य जनमेजयः पारिक्षितः
पौरोहित्याय वव्रे ॥ १४

स नमस्कृत्य तमृषिमुवाच भगवन्नयं तव
पुत्रो मम पुरोहितोऽस्त्विति ॥ १५

स एवमुक्तः प्रत्युवाच जनमेजयं भो जनमे-
जय पुत्रोऽयं मम सप्यां जातो महातपस्वी स्वा-
ध्यायसंपन्नो मत्तपोवीर्यसंभृतो मच्छुक्रं पीतव-
त्यास्तस्याः कुक्षौ जातः ॥ १६

समर्थोऽयं भवतः सर्वाः पापकृत्याः शमयितु-
मन्तरेण महादेवकृत्याम् ॥ १७

अस्य लेकमुपांशुव्रतं यदेनं कश्चिद्ब्राह्मणः कं-
चिदर्थमभियाचेत्तं तस्मै दद्यादयं यद्येतदुत्सहसे
ततो नयस्वैनमिति ॥ १८

तेनैवमुक्तो जनमेजयस्तं प्रत्युवाच भगवंस्तत्त-
था भविष्यतीति ॥ १९

स तं पुरोहितमुपादायोपावृत्तो आतृनुवाच
मयाऽयं वृत उपाध्यायो यदयं ब्रूयात्तत्कार्यमवि-
चारयद्भिर्भवद्भिरिति । तेनैवमुक्ता आतरस्तस्य
तथा चक्रुः । स तथा आतृन्संदिश्य तक्षशिलां
प्रत्यभिप्रतस्थे तं च देशं वशे स्थापयामास ॥२०

एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदपिधौम्यो नामापोदस्तस्य
शिष्यास्त्रयो बभूवुः ॥ २१

उपमन्युरारुणिवैदश्वेति स एकं शिष्यमारुणिं
पाञ्चाल्यं प्रेषयामास गच्छ केदारखण्डं बधाने-
ति ॥ २२

स उपाध्यायेन संदिष्ट आरुणिः पाञ्चाल्यस्त-
त्र गत्वा तत्केदारखण्डं बद्धुं नाशकत् । स क्लिश्य-
मानोऽपश्यदुपायं भवत्वेवं करिष्यामीति ॥ २३

स तत्र संविवेश केदारखण्डे शयाने च तथा
तस्मिस्तदुदकं तस्थौ ॥ २४

ततः कदाचिदुपाध्याय आपोदो धौम्यः
शिष्यावपृच्छत् क आरुणिः पाञ्चाल्यो गत
इति ॥ २५

तौ तं प्रत्यूचतुर्भगवंस्तथैव प्रेषितो गच्छ के-
दारखण्डं बधानेति । स एवमुक्तस्तौ शिष्यौ
प्रत्युवाच तस्मात्तत्र सर्वे गच्छामो यत्र स गत
इति ॥ २६

स तत्र गत्वा तस्याद्धानाय शब्दं चकार ।
भो आरुणे पाञ्चाल्य कासि वत्सैहीति ॥ २७

स तच्छ्रुत्वा आरुणिरुपाध्यायवाक्यं तस्मात्के-
दारखण्डात्सहसोत्थाय तमुपाध्यायमुपतस्थे ॥२८
प्रोवाच चैनमयमस्म्यत्र केदारखण्डे निःस-
रमाणमुदकमवारणीयं संरोद्धुं संविष्टो भगव-
च्छब्दं श्रुत्वैव सहसा विदार्य केदारखण्डं भवन्त-
मुपस्थितः ॥ २९

खं पुमान्सारमेयः ॥ १ ॥ अदृष्टं अतर्कितं ॥ ९ ॥ संभ्रान्तः
संतप्त इति पाठान्तरं ॥ १० ॥ पापकृत्यां शापरूपां बलायुः-
प्राणनिकृन्तनीं देवतां । शमयेदक्रोधनां कुर्यात् ॥ ११ ॥

उपांशुव्रतं गूढव्रतं ॥ १८ ॥ तक्षशिलां देशविशेषं जेतुमिति
शेषः ॥२०॥ अपोत्तीत्यपोदः अन्वक्षः तस्यापत्यमापोदः ॥२१॥
केदारो महाक्षेत्रान्तर्गतं चतुरस्रं तस्य खण्डो जलनिरोधमि-

तदभिवादये भगवन्तमाज्ञापयतु भवान्कमर्थं
करवाणीति ॥ ३०

स एवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच यस्माद्भवा-
न्केदारखण्डं विदार्योत्थितस्तस्मादुद्दालक एव ना-
म्ना भवान्भविष्यतीत्युपाध्यायेनानुगृहीतः ॥ ३१

यस्माच्च त्वया मद्रचनमनुष्ठितं तस्माच्छ्रेयोऽ-
वाप्स्यसि । सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि
च धर्मशास्त्राणीति ॥ ३२

स एवमुक्त उपाध्यायेनेष्टं देशं जगाम ॥ ३३

अथापरः शिष्यस्तस्यैवापोदस्य धौम्यस्योपम-
न्युर्नाम । तं चोपाध्यायः प्रेषयामास वत्सोप-
मन्यो गा रक्षस्वेति ॥ ३४

स उपाध्यायवचनादरक्षद्राः स चाहनि गा
रक्षित्वा दिवसक्षये गुरुगृहमागम्योपाध्यायस्या-
ग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ॥ ३५

तमुपाध्यायः पीवानमपश्यदुवाच चैनं वत्सो-
पमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि पीवानसि दृढमि-
ति ॥ ३६

स उपाध्यायं प्रत्युवाच भो भैक्ष्येण वृत्तिं क-
ल्पयामीति तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ३७

मय्यनिवेद्य भैक्ष्यं नोपयोक्तव्यमिति । स तथे-
त्युक्तो भैक्ष्यं चरित्वोपाध्यायाय न्यवेदयत् ॥ ३८

स तस्मादुपाध्यायः सर्वमेव भैक्ष्यमगृह्णात् ।
स तथेत्युक्तः पुनररक्षद्रा अहनि रक्षित्वा निशा-
मुखे गुरुकुलमागम्य गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ॥

तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा वाच ।
वत्सोपमन्यो सर्वमशेषतस्ते भैक्ष्यं गृह्णामि केने-
दानीं वृत्तिं कल्पयसीति ॥ ४०

स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच । भगवते
निवेद्य पूर्वमपरं चरामि तेन वृत्तिं कल्पयामीति
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ४१

नैषा न्याय्या गुरुवृत्तिरन्येषामपि भैक्ष्योपजी-

विनां वृत्त्युपरोधं करोषि इत्येवं वर्तमानो लुब्धो-
ऽसीति ॥ ४२

स तथेत्युक्त्वा गा अरक्षद्रक्षित्वा च पुन-
रुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा
नमश्चक्रे ॥ ४३

तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा पुनरु-
वाच । वत्सोपमन्यो अहं ते सर्वं भैक्ष्यं गृह्णामि
न चान्यच्चरसि पीवानसि भृशं केन वृत्तिं कल्प-
यसीति ॥ ४४

स एवमुक्तस्तमुपाध्यायं प्रत्युवाच । भो ए-
तासां गवां पयसा वृत्तिं कल्पयामीति । तमुवा-
चोपाध्यायो नैतन्न्याय्यं पय उपयोक्तुं भवतो
मया नाभ्यनुज्ञातमिति ॥ ४५

स तथेति प्रतिज्ञाय गा रक्षित्वा पुनरुपा-
ध्यायगृहमेत्य गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ॥ ४६

तमुपाध्यायः पीवानमेव दृष्ट्वा वाच । वत्सो-
पमन्यो भैक्ष्यं नाश्रासि न चान्यच्चरसि पयो न
पिबसि पीवानसि भृशं केनेदानीं वृत्तिं कल्पय-
सीति ॥ ४७

स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच । भोः फेनं
पिवापि यमिमे वत्सा मातृणां स्तनात्पिबन्त उ-
द्गिरन्ति ॥ ४८

तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । एते त्वदनुकम्पया
गुणवन्तो वत्साः प्रभूततरं फेनमुद्गिरन्ति । तदे-
षामपि वत्सानां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः ।
फेनमपि भवान्न पातुमर्हतीति स तथेति प्रतिश्रु-
त्य निराहारः पुनररक्षद्राः ॥ ४९

तथा प्रतिषिद्धो भैक्ष्यं नाश्राति नचान्यच्चर-
ति पयो न पिबति फेनं नोपयुङ्क्ते स कदाचिदर-
ण्ये क्षुधार्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ॥ ५०

स तैर्कपत्रैर्भक्षितैः क्षारतिक्तकटुरुक्षैस्तीक्ष्ण-
विपाकैश्चक्षुष्युपहतोऽन्धो बभूव । ततः सोऽन्धो-
ऽपि चङ्गम्यमाणः कूपेऽपतत् ॥ ५१

तिः तं ॥ २९ ॥ पीवानं पुष्टं । वृत्तिं जीविकां ॥ ३६ ॥ वृत्त्यु-
परोधं वृत्तिप्रतिबन्धं ॥ ४२ ॥ चरसि भक्षयसि ॥ ४४ ॥

तीक्ष्णविपाकैः पाककाले उदरेऽग्निज्वालोत्थापकैः ॥ ५१ ॥

अथ तस्मिन्नागच्छति सूर्ये चास्ताचलावल-
म्बिनि उपाध्यायः शिष्यानवोचत् ॥ ५२

मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिषिद्धः स नियतं कु-
पितस्ततो नागच्छति चिरगतस्त्विति । ततोऽन्वे-
ष्य इत्येवमुक्त्वा शिष्यैः सार्धमरण्यं गत्वा तस्या-
हानाय शब्दं चकार भो उपमन्यो कासि वत्सै-
हीति ॥ ५३

स उपाध्यायस्य आह्वानवचनं श्रुत्वा प्रत्युवा-
चोच्चैरयमस्मिन्कूपे पतितोऽहमिति । तमुपाध्यायः
प्रत्युवाच कथं त्वमस्मिन्कूपे पतित इति ॥ ५४

स उपाध्यायं प्रत्युवाच अर्कपत्राणि भक्षयि-
त्वान्धीभूतोऽस्म्यतश्चङ्गम्यमाणः कूपे पतित इति ।
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ५५

अश्विनौ स्तुहि तौ देवभिषजौ त्वां चक्षुष्मन्तं
कर्तारविति । स एवमुक्त उपाध्यायेनोपमन्युः
स्तोतुमुपचक्रमे देवावश्विनौ वाग्भिर्ऋग्भिः ॥ ५६

कर्तारविति छुडन्तं ॥ ५६ ॥ प्रपूर्वगाविति । अस्य
श्लोकस्यानन्वयादुत्तरश्लोकस्थं संबोधनमिह योज्यम् । हे
नासत्यदस्रौ गिरा वाण्या । वां युवां शंसामि स्तौमि ।
व्यवहिताश्चेति गतिसंज्ञलात्प्रसंसासीति वाऽन्वयः । किंभूतौ
वां । प्रपूर्वगौ प्रकर्षेणान्यदेवताभ्यः पूर्वं यज्ञं गच्छन्तौ ।
पूर्वजौ अश्वजात्वां हि पूर्वं मुखसंयोगः । ततः संयोगाद्गर्भोत्पत्ति-
रिति तत्र गर्भोत्पत्तेः पूर्वं मुखयोगमात्राज्जातौ । चित्रभानू
अग्निस्तुल्यौ । तपसा सामर्थ्येन अनन्तौ अनन्तरूपधरौ । दिव्यौ
दिवः द्योतमानात्सूर्याद्भवौ । सुपर्णौ शोभनगमनौ । विरजौ
विगतरजोगणौ । विश्वा विश्वानि । भुवनानि अधि । विमानौ
स्वविमानौ । क्षिपन्तौ प्रेरयन्तौ ॥ ५७ ॥ हिरण्मयाविति ।
किंभूतौ विमानौ । हिरण्मयौ सुवर्णमयौ । शकुनी । छप्तोपम-
मेतत् । शीघ्रगामित्वात्पक्षिणाविव । यद्वा पदद्वयमप्यश्विनोरेव
विशेषणं । हिरण्मयौ सुवर्णालङ्कृतौ । शकुनी आरोग्यकरणेन
शकुं शक्तिं नयतः प्रापयत इति शकुनी । सांपरायौ संपरायः
परलोकस्तस्मै हितौ । यद्वा सांपरायामापदि अयः प्राप्तिर्ययोस्तौ ।
भक्तानामापदि तद्रक्षणयागच्छन्तौ । नासत्यदस्रौ । नासत्यौ
असत्यरहितौ । नासापुटजातौ वा । दस्रौ दर्शनीयौ । सुनसौ
सुनासिकौ । विशेषेण जयन्तौ विजयन्तौ । विजयन्तावेव वै-
जयन्तौ । विवस्वतः सूर्यस्य तरसा बलेन असितं श्यामकुष्ठं
अधिव्ययन्तौ निराकुर्वन्तौ । शुक्रं दीप्तियुक्तं वर्णं चक्षुर्वा ।
वयन्तौ कुर्वन्तौ । सूर्यस्य पितृत्वात् तद्बलेन युवयोरेतत्सामर्थ्यं
युज्यत इति स्तुतिः । सुवेमौ । छप्तोपममेतत् । यथा वैमधारिणौ

प्रपूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू

गिरा वां शंसामि तपसा ह्यनन्तौ ।

दिव्यौ सुपर्णौ विरजौ विमाना-

वधिक्षिपन्तौ भुवनानि विश्वा ॥ ५७

हिरण्मयौ शकुनी सांपरायौ

नासत्यदस्रौ सुनसौ वैजयन्तौ ।

शुक्रं वयन्तौ तरसा सुवेमा-

वधिव्ययन्तावसितं विवस्वतः ॥ ५८

ग्रस्तां सुपर्णस्य बलेन वर्तिका-

ममुञ्चतामश्विनौ सौभगाय ।

तावत्सुवृत्तावनमं तमाय या-

वसत्तमा गा अरुणा उदावहत् ॥ ५९

षष्टिश्च गावस्त्रिशताश्च धेनुव

एकं वत्सं सुवते तं दुहन्ति ।

नानागोष्ठा विहिता एकदोहना-

स्तावश्विनौ दुहतो धर्ममुक्थ्यम् ॥ ६०

तन्तुवायौ पटादसितकेशादि दूरीकुरुतः शुक्रं च तन्तुं वयतस्त-
थैत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ग्रस्तामिति । हे अश्विनौ । सुपर्णस्य छप्तो-
पममेतत् । सुपर्णतुल्यपराक्रमस्य गतेर्वा वृकस्य बलेन ग्रस्तां
अभिभूतां । वर्तिकां वर्तिकाख्यां पक्षिणीं । तस्याः सौभगाय जीवन-
रूपसुखाय । अमुञ्चतां भवन्ताविति शेषः । आन्नो वृकस्येत्यस्या-
मृचि इयं कथा प्रसिद्धा । अहं तौ युवां तावत् कार्त्स्न्येन
अनमं नमस्कृतवानस्मि । तौ कौ । यौ प्रति । सुष्टु वर्तत
इति सुवत् सोमयागकर्ता । तमाय तमु ग्लानाविति धातोः
ग्लानये । असत्तमाः असमीचीना अपि गाः उदावहत् प्रार्थना-
विषयत्वेन प्रापयामास । गोविषयप्रार्थनां कृतवानित्यर्थः ।
किंभूतौ यौ । अरुणा अरुणौ । ङादेशच्छान्दसः । छप्तोपममे-
तत् । सोमयागे हि प्रातरनुवाकादावश्विनोः स्तुतत्वात् यथा
दिनारम्भे अरुणस्तथा सोमयागारम्भे युवामित्यर्थः । अत्रायमा-
शयः । सोमयागे इन्द्रादिषु देवताभूतेषु सत्स्वपि असमीचीनगो-
रक्षणस्यानन्यसाध्यत्वज्ञानेन यजमानेन भवन्तावेव प्रार्थितावि-
त्यहमपि युवामेव स्तौमीति ॥ ५९ ॥ षष्टिश्च गाव इति ।
ज्योतिष्टोमे सन्त्युपसदस्तिष्ठः । ताश्च सत्रेऽधिका भवन्ति ।
उपसत्सु च प्रवर्य उक्तः । तत्र महावीराख्यपात्रेषु तप्ते धृते
दुग्धं प्रक्षिप्यते तदर्थां चास्ति धेनुः । ततो घृतं दुग्धं च मिश्र-
मश्विभ्यां हृत्यते । एवं सति यदा गवामयनादिसत्रेषु संवत्सर-
मुपसदः क्रियन्ते तत्र धर्मे सर्वोत्कृष्टे अश्विनावेव यद्यव्याविति
स्तुतिरत्र क्रियते । तावश्विनावनममिति गतेन संबन्धः । तौ
कौ यत्तदोर्नित्यसंबन्धाद्यौ तं धर्मं दुहतः साधयतः । प्रसिद्धोपि

एकां नाभिं सप्त शता अराः श्रिताः
 प्रधिष्वन्या विंशतिरर्पिता अराः ।
 अनेमि चक्रं परिवर्ततेऽजरं
 मायाऽश्विनौ समनक्ति चर्षणी ॥ ६१
 एकं चक्रं वर्तते द्वादशारं
 षण्णाभिमेकाक्षममृतस्य धारणम् ।
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे विषक्ता-
 स्तावश्विनौ मुञ्चतो मा विषीदतम् ॥ ६२
 अश्विनाविन्दुममृतं वृत्तभूयौ
 तिरोधत्तामश्विनौ दासपत्नी ।
 हित्वा गिरिमश्विनौ गामुदाचरन्तौ

धर्मो भवतोर्भवति । भवतोरेव देवतात्वादित्याशयः । तं कं यत्तदोर्नित्यसंबन्धाद्यं धर्मं त्रिशताः षष्टिश्च धेनवो दुग्धदात्र्यो गावः । धर्मो दुग्धरहितानां गवामनुपयोगात् । एकं वत्सं वत्सरं । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । वत्सरावधीत्यर्थः । सुवते साधयन्ति । घृतेन । दुहन्ति दुग्धेन साधयन्ति । यज्ञादौ सावनः स्मृत इति वाक्यादत्र सावनवर्षग्रहणेन षष्ठ्यधिकशतत्रयदिनानि भवन्ति । तेन तावत् एव गावः घृतदुग्धाभ्यां धर्मं साधयन्तीत्यर्थः । कथंभूता गावः । नानागोष्ठाः लुप्तोपममेतत् । दिनानां गोष्ठोपमाया विवक्षितत्वात् नानागोष्ठनिष्ठा इत्यर्थः । एकदोहना विहिताः एकोऽध्वर्युर्दोहनकर्ता यासामेवंभूताः श्रुता-
 युक्ता इत्यर्थः । किंभूतं धर्मं उक्थ्यं प्रशस्यम् ॥ ६० ॥ **एकां नाभिमिति** । सूर्यरथचालकत्वेनाश्विनावत्र स्तूयेते । श्लोक-
 द्वयस्यैकान्वयः । हे अश्विनौ युवां । विषीदतं विषीदन्तं । छान्द-
 सो नुमभावः । मां मुञ्चतः । लकारव्यत्ययेन मुञ्चतमित्याशंसा ।
 तौ कौ । यावश्विनौ । चर्षणी लुप्तोपमं चैतत् । चर्षणशब्दो निघ-
 ष्टुषु मनुष्यपर्यायः पठितः । मनुष्याविवेक्यर्थः । सूर्यरथचाल-
 कत्वेन अश्विनोः शोभां वक्तुं सूर्यरथसंबन्धिचक्रद्वयगतिं वर्णयति
 पादत्रिकद्वयेन । एकपदमावृत्य योज्यं । एकं चक्रं ईदृशं
 परिवर्तते भ्रमति । अन्यदेकं चक्रं ईदृशं वर्तते चलती-
 त्यर्थः । कीदृशमेकं चक्रं आद्यस्य एकां नाभिं सप्तशताः
 सप्तशतसङ्ख्याः अराः अन्याश्च विंशतिसङ्ख्या अराः श्रिताः
 संलम्भाः । चक्रमध्यस्थानामौ विंशत्यधिकसप्तशतसंख्याः अराः
 तिर्यक् संलम्भा इत्यर्थः । किंभूता अराः । प्रधिषु बाह्यचक्रावय-
 वेषु अर्पिता अधिनिवेशिता इत्यर्थः । कीदृशमन्यचक्रं द्वादशारं
 षण्णाभिं । पुंस्त्वं छान्दसम् । कीदृशं प्रथमचक्रं । अनेमि चलने-
 म्भिरहितमित्यर्थः । अजरं न जीर्यत इत्यजरम् । जीर्णं न भवती-
 त्यर्थः । एकं चक्रं मध्यशङ्कुनिहितपाशवत्स्वस्थल एव परिभ्र-
 मत् । द्वितीयं तु समन्ततश्चरतीत्याशयः । द्वितीयचक्रविशेष-
 णमेकाक्षमिति । एक उत्कृष्टोऽक्षोऽस्य अतिदृढ इत्यर्थः । अमृ-

तद्दृष्टिमहात्प्रस्थितौ बलस्य ॥ ६३
 युवां दिशो जनयथो दशाग्रे
 समानं मूर्ध्नि रथयानं वियन्ति ।
 तासां यातमृषयोऽनुप्रयान्ति
 देवा मनुष्याः क्षितिमाचरन्ति ॥ ६४
 युवां वर्णान्विकुरुथो विश्वरूपां-
 स्तेऽधिक्षियन्ते भुवनानि विश्वा ।
 ते भानवोऽप्यनुसृताश्चरन्ति
 देवा मनुष्याः क्षितिमाचरन्ति ॥ ६५
 तौ नासत्यावश्विनौ वां महेऽहं
 स्रजं च यां विभृथः पुष्करस्य ।

तस्य स्वर्गस्य धारणं रक्षणसाधनम् । यस्मिन्चक्रके विश्वे सर्वे
 देवाः अधिविषक्ताः । प्राधान्यादेवग्रहणम् । तेन तदुपलक्षिताः
 सर्वे जीवा इत्यर्थः । सर्वेषां सूर्यचक्रनियोगोदितत्वादित्यर्थः ।
 अत्र “पञ्चारे चक्रे” इत्यादिश्रुतयो मानम् ॥ ६१—६२ ॥
अश्विनाविति । हे अश्विनौ दासपत्नी । सुपांसुलुगिति लुप्त-
 सप्तमीबहुवचनत्वेन दासपत्नीषु अप्सु । इन्दुं अमृतं सोमाख्य-
 ममृतं । तिरोधत्तां कृतवन्तौ । किंभूतावश्विनौ वृत्तभूयौ भूयोवृत्तौ ।
 नानाकर्माणावित्यर्थः । हित्वेति । अश्विनौ यत् यदा गिरिं मेरुं
 हित्वा लयक्त्वा गां भुवं उदाचरन्तौ गच्छन्तौ । तत् तदा बलस्य
 प्राणिनां सामर्थ्यस्य संबन्धिर्ना तज्जनिकां वृष्टिं प्रति । अहात्
 शीघ्रम् । अहादिति सुवन्तप्रतिरूपकमव्ययं । प्रस्थितौ कृतप्र-
 स्थानौ भवथः । सुमेरोः सकाशाद्भुवमागल्य प्राणिनामन्नादिवारे-
 ण बलजनिकां वृष्टिं कुरुथ इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ **युवामिति** । हे
 अश्विनौ युवां अग्रे प्रथमं समानं सम्यक् आनः आगतं गमनं
 यस्मिन्कर्मणि तथा । सोमयागे प्रथमं गच्छन्ताविति यावत् ।
 दश दिशो जनयथः । दिक्शब्देन इन्द्रादयो दिक्पाला लक्ष्य-
 न्ते । जनिः प्रादुर्भावार्थः । सोमयागे प्रथमगामित्वेन इन्द्रादि-
 देवताप्रादुर्भावकत्वं । अथ तदनन्तरं याः दिशः दिग्देवताः
 मूर्ध्नि यागस्य मूर्ध्नि प्रधाने वियन्ति संबध्यन्ते । तासां दिग्दे-
 वतानां यातं यानमनु पश्चात् ऋषयः प्रयान्ति मूर्ध्नि प्रति पूर्वेणा-
 न्वयः । अतएव युवयोः देवा मनुष्याश्च क्षितिमैश्वर्यं ऐश्वर्य-
 युक्तां स्तुतिमाचरन्ति कुर्वन्ति ॥ ६४ ॥ **युवां वर्णानिति** ।
 त इति तच्छब्दात् यच्छब्दो द्रष्टव्यः । हे अश्विनौ युवां वर्णा-
 नानावर्णान् विश्वरूपान् सृष्टयादिहेतुत्वेन अनेकरूपान् यान्
 भानून् विकुरुथः विशेषेण कुरुथः सूर्यरथप्रकाशयितृत्वादित्या-
 शयः । ते भानवः सूर्यकिरणाः विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि
 अधिक्षियन्ते आवृण्वन्ति । त एव भानवोऽनुसृताश्चरन्त्यपि
 विचरन्ति चेत्यर्थः । अतएव देवा मनुष्याश्च युवयोः क्षितिं
 स्तुतिमाचरन्तीति पूर्ववदर्थः ॥ ६५ ॥ **तौ नासत्याविति** ।

तौ नासत्यावमृतावृतावृधा-
वृते देवास्तत्प्रपदे न सूते ॥ ६६
मुखेन गर्भं लभतां युवानौ
गतासुरेतत्प्रपदेन सूते ।
सद्यो जातो मातरमत्ति गर्भ-
स्तावश्विनौ मुञ्चथो जीवसे गाम् ॥ ६७
स्तोतुं न शक्नोमि गुणैर्भवन्तौ
चक्षुर्विहीनः पथि संप्रमोहः ।
दुर्गेऽहमस्मिन्पतितोऽस्मि कूपे
युवां शरण्यौ शरणं प्रपद्ये ॥ ६८

सौतिरुवाच ।

एवमृग्भिश्चान्यैरस्तुवत् । इत्येवं तेनाभिष्टु-
तावश्विनावाजग्मतुराहतुश्चैनं प्रीतौ स्व एष तेऽ-
पूपोशानैनमिति ॥ ६९

स एवमुक्तः प्रत्युवाच नानृतमूचतुर्भगवन्तौ
नत्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहे गुरवेऽनिवेद्येति ७०

ततस्तमश्विनावूचतुः । आवाभ्यां पुरस्ताद्भ-
वत उपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपो दत्त उप-
युक्तः स तेनानिवेद्य गुरवे त्वमपि तथैव कुरुष्व
यथा कृतमुपाध्यायेनेति ॥ ७१

स एवमुक्तः प्रत्युवाच एतत्प्रत्यनुनये भव-
न्तावश्विनौ नोत्सहेऽहमनिवेद्य गुरवेऽपूपमुपयो-
क्तुमिति ॥ ७२

तमश्विनावाहतुः प्रीतौ स्वस्तवानया गुरुभ-
क्त्या । उपाध्यायस्य ते कार्णायसा दन्ता भवतो-

ऽपि हिरण्मया भविष्यन्ति चक्षुष्मांश्च भविष्यसि
श्रेयश्चावाप्स्यसीति ॥ ७३

स एवमुक्तोऽश्विभ्यां लब्धचक्षुरुपाध्यायस-
काशमागम्याभ्यवादयत् ॥ ७४

आचक्षे च स चास्य प्रीतिमान्बभूव ॥ ७५

आह चैनं यथाऽश्विनावाहतुस्तथा त्वं श्रेयो-
ऽवाप्स्यसीति ॥ ७६

सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि च ध-
र्मशास्त्राणीति । एषा तस्यापि परीक्षोपमन्योः ७७

अथापरः शिष्यस्तस्यैवापोदस्य धौम्यस्य वैदो
नाम तमुपाध्यायः समादिदेश वत्स वैद इहास्य-
तां तावन्मम गृहे कंचित्कालं शुश्रूषुणा च भवि-
तव्यं श्रेयस्ते भविष्यतीति ॥ ७८

स तथेत्युक्त्वा गुरुकुले दीर्घकालं गुरुशुश्रू-
षणपरोऽवसत् । गौरिव नित्यं गुरुणा धूर्षुं नियो-
ज्यमानः शीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहः सर्वत्राप्रति-
कूलस्तस्य महता कालेन गुरुः परितोषं जगाम ७९

तत्परितोषाच्च श्रेयः सर्वज्ञतां चावाप । एषा
तस्यापि परीक्षा वैदस्य ॥ ८०

स उपाध्यायेनानुज्ञातः समावृत्तस्तस्माद्गुरुकु-
लवासाद्गृहाश्रमं प्रत्यपद्यत । तस्यापि स्वगृहे वस-
तक्षयः शिष्या बभूवुः स शिष्यान् किंचिदुवाच
कर्म वा क्रियतां गुरुशुश्रूषा वेति । दुःखाभिज्ञो
हि गुरुकुलवासस्य शिष्यान्परिक्लेशेन योजयितुं
नेयेष ॥ ८१

हे नासत्यावश्विनौ अहं तौ वां युवां महे पूजयामि । मनसा
पूजयामीत्यर्थः । यां छान्दसत्वेन जाल्यभिप्रायेणैकवचनम् ।
ये । पुष्करस्य जाल्यभिप्रायेकवचनं । पुष्कराणां पद्मानां स्रजं
जाल्येकवचनेन स्रजौ माले विभृथो धारयथः । तौ प्रसिद्धौ
अमृतौ नास्ति मृतं मरणं ययोस्तौ तथोक्तौ ऋतावृधौ ऋतं
संख्यं यज्ञमुदकं वा वर्धयत इति तथा तौ नासत्यौ ऋते विना
देवा इन्द्रादयः पदे स्थाने सोमयागादौ तद्देवसंबन्धित्वेन प्रसिद्धं
हविः न प्रसूते वचनव्यत्ययेन न प्राप्नुवन्ति । सोमयागे
अश्विनोः प्रथमगामित्वेन तौ विना देवाः स्वांशं न स्वीकुर्वन्ती-
त्यर्थः ॥ ६६ ॥ मुखेन गर्भमिति । हे अश्विनौ तौ युवां
जीवसे जीवितुं । असेन्प्रत्ययान्तमेतत् । गां दष्टिं मुञ्चथः

लकारव्यत्ययेन मुञ्चतमित्यांशंसा । तौ कौ यौ मुखेन कृत्वा
युवानौ तंरुणावेव गर्भं भावप्रधानो निर्देशः । गर्भत्वं लभतां
अलभतां । बहुलं छन्दसीत्यडभावः । ननु नवमासगर्भ-
धारणाभावे कथमाकस्मिकोत्पत्तिः कथं च स्तन्यपानायभावे
आकस्मिकं तारुण्यमित्यत आह । गतासुरित्यादि । गता असवः
प्राणा यस्येति गतासुर्मनुष्यादिः । एतत् छान्दसो लिङ्गव्यत्ययः ।
एनं गर्भं । प्रपदेन प्रकृष्टेन पदेन गमनेन नवमासरूपेण प्रसूते जातः
उत्पन्नः स गर्भः सद्यः तत्काले जननीं अत्ति पिबति । मनुष्यदेहे
एतदुचितम् । अश्विनोस्तु मरणधर्मत्वाभावात्त्रैवमित्याशयः ॥ ६७ ॥
एषा तस्येति सूतषाक्यं ॥ ७७ ॥ गौरिवलीवर्दः ॥ ७९ ॥ नेयेष
न कामितवान् ॥ ८१ ॥

अथ कस्मिंश्चित्काले वैदं ब्राह्मणं जनमेजयः
पौष्यश्च क्षत्रियावुपेत्योपाध्यायं वरयाश्चक्रतुः ८२
स कदाचिद्याज्यकार्येणाभिप्रस्थित उत्तङ्कना-
मानं शिष्यं नियोजयामास ॥ ८३

भो यत्किंचिदसद्गृहे परिहीयते तदिच्छाम्यह-
मपरिहीयमानं भवता क्रियमाणमिति स एवं प्र-
तिसंदिश्योत्तङ्कं वैदः प्रवासं जगाम ॥ ८४

अथोत्तङ्कः शुश्रूषुर्गुरुनियोगमनुतिष्ठमानो गु-
रुकुले वसति स्म । स तत्र वसमान उपाध्यायस्त्री-
भिः सहिताभिराहूयोक्तः ॥ ८५

उपाध्यायानी ते ऋतुमती उपाध्यायश्च प्रोषि-
तोऽस्या यथाऽयमृतुर्वन्ध्यो न भवति तथा क्रिय-
तामेषा विपीदतीति ॥ ८६

एवमुक्तस्ताः स्त्रियः प्रत्युवाच । न मया स्त्री-
णां वचनादिदमकार्यं करणीयम् । न ह्यहमुपा-
ध्यायेन संदिष्टोऽकार्यमपि त्वया कार्यमिति ८७

तस्य पुनरुपाध्यायः कालान्तरेण गृहमाजगा-
म तस्मात्प्रवासात् । स तु तद्दृत्तं तस्याशेषमुपल-
भ्य प्रीतिमानभूत् ॥ ८८

उवाच चैनं वत्सोत्तङ्कं किं ते प्रियं करवाणी-
ति । धर्मतो हि शुश्रूषितोऽस्मि भवता तेन प्रीतिः
परस्परेण नौ संवृद्धा तदनुजाने भवन्तं सर्वानेव
कामानवाप्स्यसि गम्यतामिति ॥ ८९

स एवमुक्तः प्रत्युवाच किं ते प्रियं करवाणीति
एवं ह्याहुः ॥ ९०

यश्चाधर्मेण वै ब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ ९१

सोहमनुज्ञातो भवता इच्छामीष्टं गुर्वर्थमुपहर्तु-
मिति । तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सो-
त्तङ्क उप्यतां तावदिति ॥ ९२

स कदाचित्तमुपाध्यायमाहोत्तङ्क आज्ञापयतु
भवान्किं ते प्रियमुपाहरामि गुर्वर्थमिति ॥ ९३

तमुपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सोत्तङ्क बहुशो मां
चोदयसि गुर्वर्थमुपाहरामीति तद्गच्छैनां प्रविश्यो-
पाध्यायानीं पृच्छ किमुपाहरामीति एषा यद्-
वीति तदुपाहरस्वेति ॥ ९४

स एवमुक्त उपाध्यायेनोपाध्यायानीमपृच्छ-
द्भवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातो गृहं गन्तुमिच्छा-
मीष्टं ते गुर्वर्थमुपहृत्यानुणो गन्तुं तदाज्ञापयतु
भवती किमुपाहरामि गुर्वर्थमिति ॥ ९५

सैवमुक्तोपाध्यायानी तमुत्तङ्कं प्रत्युवाच गच्छ
पौष्यं प्रति राजानं कुण्डले भिक्षितुं तस्य क्षत्रि-
यया पिनद्धे ॥ ९६

आनयस्वेतश्चतुर्थेऽहनि पुण्यकर्म भविता ता-
भ्यामावद्वाभ्यां शोभमाना ब्राह्मणान्परिवेष्टुमि-
च्छामि । तत्संपादयस्व एवं हि कुर्वतः श्रेयो भ-
विताऽन्यथा कुतः श्रेय इति ॥ ९७

स एवमुक्तस्तयोपाध्यायान्या प्रातिष्ठतोत्तङ्कः स
पथि गच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणं तमधिरूढं च पु-
रुषमतिप्रमाणमेव स पुरुष उत्तङ्कमभ्यभाषत ९८

भो उत्तङ्कैतत्पुरीषमस्य ऋषभस्य भक्षयस्वेति स
एवमुक्तो नैच्छत् ॥ ९९

तमाह पुरुषो भूयो भक्षयस्वोत्तङ्क मा विचार-
योपाध्यायेनापि ते भक्षितं पूर्वमिति ॥ १००

स एवमुक्तो वाढमित्युक्त्वा तदा तद्दृषभ-
स्य मूत्रं पुरीषं च भक्षयित्वोत्तङ्कः संभ्रमादुत्थि-
त एवापोऽनुपस्पृश्य प्रतस्थे ॥ १०१

यत्र स क्षत्रियः पौष्यस्तमुपेत्यासीनमपश्यदु-
त्तङ्कः । स उत्तङ्कस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनन्द्योवाच ॥

अर्था भवन्तमुपागतोऽस्मीति स एनमभिवा-
द्योवाच । भगवन्पौष्यः खल्वहं किं करवाणीति ॥

स तमुवाच गुर्वर्थं कुण्डलयोरर्थेनाभ्यागतो-
ऽस्मि । ये वै ते क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले ते भ-
वान्दातुमर्हतीति ॥ १०४

नियोजयामास अग्निश्रूषादाविति शेषः ॥ ८३ ॥ परिहीयते
न्यूनं भवति ॥ ८४ ॥ आहुः वृद्धा इति शेषः ॥ ९० ॥ ब्रूयात्

अध्यापयेत् । पृच्छति अधीते । अधर्मेण गुरुदक्षिणादिव्यति-
रेकेण ॥ ९१ ॥ पिनद्धे इति ॥ ९६ ॥ अनुपस्पृश्य अनाच-

तं प्रत्युवाच पौष्यः प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रिया
याच्यतामिति । स तेनैवमुक्तः प्रविश्यान्तःपुरं
क्षत्रियां नापश्यत् ॥ १०५

स पौष्य पुनरुवाच न युक्तं भवताऽहमनृते-
नोपचरितुं न हि तेऽन्तःपुरे क्षत्रिया सन्निहिता
नैनां पश्यामि ॥ १०६

स एवमुक्तः पौष्यः क्षणमात्रं विमृश्योत्तङ्कं
प्रत्युवाच । नियतं भवानुच्छिष्टः सर तावन्न हि
सा क्षत्रिया उच्छिष्टेनाशुचिना शक्या द्रष्टुं पति-
व्रतात्वात्सैषा नाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ॥ १०७

अथैवमुक्त उत्तङ्कः स्मृत्योवाचास्ति खलु मया
तु भिक्षितं नोपस्पृष्टमागच्छतेति । तं पौष्यः प्र-
त्युवाच एष ते व्यतिक्रमो नोत्थितेनोपस्पृष्टं भ-
वति शीघ्रमागच्छतेति ॥ १०८

अथोत्तङ्कस्तं तथेत्युक्त्वा प्राञ्जुख उपविश्य
सुप्रक्षालितपाणिपादवदनो निःशब्दाभिरफेना-
भिरनुष्णाभिर्हृद्रताभिरद्भिः पीत्वा द्विः परि-
मृज्य खान्यद्भिरुपस्पृश्य चान्तःपुरं प्रविवेश १०९

ततस्तां क्षत्रियामपश्यत्सा च दृष्ट्वैवोत्तङ्कं प्रत्यु-
त्थायाभिवाद्योवाच स्वागतं ते भगवन्नाज्ञापय
किं करवाणीति ॥ ११०

स तामुवाचैते कुण्डले गुर्वर्थं मे भिक्षिते दा-
तुमर्हसीति । सा प्रीता तेन तस्य सद्भावेन पात्रमय-
मनतिक्रमणीयश्चेति मत्वा ते कुण्डले अवमुच्यासै
प्रायच्छदाह चैनमेते कुण्डले तक्षको नागराजः
सुभृशं प्रार्थयत्यग्रमत्तो नेतुमर्हसीति ॥ १११

स एवमुक्तस्तां क्षत्रियां प्रत्युवाच भवती सु-
निर्वृता भवतु । न मां शक्तस्तक्षको नागराजो ध-
र्षयितुमिति ॥ ११२

स एवमुक्त्वा तां क्षत्रियामामन्त्र्य पौष्यस-
काशमागच्छत् । आह चैनं भोः पौष्य प्रीतोऽसी-
ति तमुत्तङ्कं पौष्यः प्रत्युवाच ॥ ११३

भगवंश्चिरेण पात्रमासाद्यते भवांश्च गुणवा-

नतिथिस्तदिच्छे श्राद्धं कर्तुं क्रियतां क्षण इति ११४

तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच कृतक्षण एवास्मि शीघ्र-
मिच्छामि यथोपपन्नमन्नमुपस्कृतं भवतेति स तथे-
त्युक्त्वा यथोपपन्नेनानेनैनां भोजयामास ॥ ११५

अथोत्तङ्कः सकेशं शीतमन्नं दृष्ट्वा अशुच्येत-
दिति मत्वा तं पौष्यमुवाच । यस्मान्मे अशुच्यन्नं
ददासि तस्मादन्धो भविष्यसीति ॥ ११६

तं पौष्यः प्रत्युवाच । यस्मात्त्वमदुष्टमन्नं दूषयसि
तस्मादनपत्यो भविष्यसीति तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच ॥

न युक्तं भवताऽन्नमशुचि दत्त्वा प्रतिशार्पं
दातुं तस्मादन्नमेव प्रत्यक्षीकुरु । ततः पौष्यस्तद-
न्नमशुचि दृष्ट्वा तस्याशुचिभावमपरोक्षयामास ॥

अथ तदन्नं मुक्तकेश्या स्त्रियोपहतमनुष्णं स-
केशं चाशुच्येतदिति मत्वा तमृषिमुत्तङ्कं प्रसाद-
यामास ॥ ११९

भगवन्नेतदज्ञानादन्नं सकेशमुपाहृतं शीतं च ।
तत्क्षामये भवन्तं न भवेयमन्ध इति । तमुत्तङ्कः
प्रत्युवाच ॥ १२०

न मृषा ब्रवीमि भूत्वा त्वमन्धो नचिरादन-
न्धो भविष्यसीति । ममापि शापो भवता दत्तो
न भवेदिति ॥ १२१

तं पौष्यः प्रत्युवाच न चाहं शक्तः शार्पं प्र-
त्यादातुं न हि मे मन्युरद्याप्युपशर्मं गच्छति किं
चैतद्भवता न ज्ञायते । यथा ॥ १२२

नवनीतं हृदयं ब्राह्मणस्य
वाचि क्षुरो निहितस्तीक्ष्णधारः ।
तदुभयमेतद्विपरीतं क्षत्रियस्य

वाङ्मनीतं हृदयं तीक्ष्णधारम् ॥ इति ॥ १२३
तदेवंगते न शक्तोऽहं तीक्ष्णहृदयत्वात्
शापमन्यथाकर्तुं गम्यतामिति । तमुत्तङ्कः प्रत्यु-
वाच ॥ १२४

भवताऽहमन्नस्याशुचिभावमालक्ष्य प्रत्यनुनी-
तः । प्राक् च तेऽभिहितं यस्माददुष्टमन्नं दूषयसि
तस्मादनपत्यो भविष्यसीति । दुष्टे चान्ने नैष
मम शापो भविष्यतीति ॥ १२५

साधयामस्तावदित्युक्त्वा प्रातिष्ठतोत्तङ्गस्ते
कुण्डले गृहीत्वा । सोऽपश्यदथ पथि नग्नं क्षपण-
कमागच्छन्तं मुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानं च १२६

अथोत्तङ्गस्ते कुण्डले संन्यस्य भूमावुदकार्थं
प्रचक्रमे । एतस्मिन्नन्तरे स क्षपणकस्त्वरमाण उप-
सृत्य ते कुण्डले गृहीत्वा प्राद्रवत् ॥ १२७

तमुत्तङ्गोऽभिसृत्य कृतोदकार्थः शुचिः प्र-
यतो नमो देवेभ्यो गुरुभ्यश्च कृत्वा महता
जवेन तमन्वयात् ॥ १२८

तस्य तक्षको दृढमासन्नः स तं जग्राह । गृहीत-
मात्रः स तद्रूपं विहाय तक्षकस्वरूपं कृत्वा
सहसा धरण्यां विवृतं महाबिलं प्रविवेश ॥ १२९

प्रविश्य च नागलोकं स्वभवनमगच्छत् । अ-
थोत्तङ्गस्तस्याः क्षत्रियाया वचः स्मृत्वा तं तक्ष-
कमन्वगच्छत् ॥ १३०

स तद्विलं दण्डकाष्ठेन चखान न चाशकत् ।
तं क्लिश्यमानमिन्द्रोऽपश्यत्स वज्रं प्रेषयामास ।
गच्छास्य ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुरुष्वेति ॥ १३१

अथ वज्रं दण्डकाष्ठमनुप्रविश्य तद्विलमदार-
यत् ॥ १३२

तमुत्तङ्गोऽनुविवेश तेनैव विलेन प्रविश्य च
तं नागलोकमपर्यन्तमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभी-
निर्पूहशतसंकुलमुच्चावचक्रीडाश्चर्यस्थानावकीर्ण-
मपश्यत् ॥ १३३

स तत्र नागांस्तानस्तुवदेभिः श्लोकैः ।
य ऐरावतराजानः सर्पाः समितिशोभनाः ।
क्षरन्त इव जीमूताः सविद्युत्पवनेरिताः ॥ १३४
सुरूपा बहुरूपाश्च तथा कल्माषकुण्डलाः ।
आदित्यवन्नाकपृष्ठे रेजुरैरावतोद्भवाः ॥ १३५

उदकार्थं शौचाचमनादि कर्तुं ॥ १२७ ॥ दृढमासन्नः अ-
त्यन्तसन्निहितः ॥ १२९ ॥ कल्माषकुण्डलाः चित्रकुण्डलाः
॥ १३५ ॥ अर्कोशुसेनायां सेनावहुःसहरश्मिजाले ॥ १३७ ॥
महद्युम्नि तीर्थविशेषे ॥ १४२ ॥ मन्त्रवादश्लोकैः मन्त्र-
स्वरूपश्लोकैः ॥ १४५ ॥ त्रीण्यर्पितानीति । मन्त्र-
लिङ्गमात्रावगमात्पृष्ठाव । विशेषज्ञानं तु तस्य गुरुमुखादेव

बहूनि नागवेश्मानि गङ्गायास्तीर उत्तरे ।
तत्रस्थानपि संस्तौमि महतः पन्नगानहम् ॥ १३६
इच्छेत्कोऽर्कोशुसेनायां चतुर्भैरावतं विना ।

शतान्यशीतिरष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः ॥ १३७
सर्पाणां प्रग्रहा यान्ति धृतराष्ट्रो यदैजति ।
ये चैनमुपसर्पन्ति ये च दूरपथं गताः ॥ १३८

अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः ।
यस्य वासः कुरुक्षेत्रे खाण्डवे चाभवत्पुरा ॥ १३९
तं नागराजमस्तौषं कुण्डलार्थाय तक्षकम् ।

तक्षकश्चाश्वसेनश्च नित्यं सहचरावुभौ ॥ १४०
कुरुक्षेत्रं च वसतां नदीमिक्षुमतीमनु ।
जघन्यजस्तक्षकस्य श्रुतसेनेति यः सुतः ॥ १४१

अवसद्यो महद्युम्नि प्रार्थयन्नागमुख्यताम् ।
करवाणि सदा चाहं नमस्तस्मै महात्मने ॥ १४२
सौतिरुवाच ।

एवं स्तुत्वा स विप्रर्षिरुत्तङ्गो भुजगोत्तमान् ।
नैव ते कुण्डले लेभे ततश्चिन्तामुपागमत् ॥ १४३

एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुण्डले नाल-
भक्तदाऽपश्यत्स्त्रियौ तत्रे अधिरोप्य सुवेमे पटं
वयन्त्यौ । तस्मिन्तत्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवश्च-
क्रं चापश्यद्वादशारं षड्भिः कुमारैः परिवर्त्यमानं
पुरुषं चापश्यदश्चं च दर्शनीयम् ॥ १४४

स तान्सर्वास्तुष्टाव एभिर्मन्त्रवादश्लोकैः ॥ १४५
त्रीण्यर्पितान्यत्र शतानि मध्ये

षष्टिश्च नित्यं चरति ध्रुवेऽस्मिन् ।
चक्रे चतुर्विंशतिपर्वयोगे

षड्भै कुमारैः परिवर्तयन्ति ॥ १४६
तत्रं चेदं विश्वरूपे युवत्यौ
वयतस्तन्तून्सततं वर्तयन्त्यौ ।

भविष्यति । अत्र चक्रे । नित्यं चरति भ्रमति । ध्रुवे प्रवा-
हरूपेण नित्ये कालरूपे । शतानि षष्टिश्च अहोरात्राणामिति शेषः ।
चतुर्विंशतिपर्वणां शुक्रकृष्णपक्षरूपाणां योगो यस्मिन्तथाभूते । म-
ध्येऽर्पितानि । यच्च षट् कुमारैः ऋतवः परिवर्तयन्ति ॥ १४६ ॥
तत्रं चेदमिति । तत्रं आतानवितानरूपं तन्तुसमुदायं ।
विश्वरूपे समयभेदेन स्त्रीपुरुषादिरूपे । युवत्यौ धाताविधातारौ ।

कृष्णान्सितांश्चैव विवर्तयन्त्यौ
भूतान्यजस्रं भुवनानि चैव ॥ १४७

वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता
वृत्रस्य हन्ता नमुचेर्निहन्ता ।

कृष्णे वसानो वसने महात्मा
सत्यानृते यो विविनक्ति लोके ॥ १४८

यो वाजिनं गर्भमपां पुराणं
वैश्वानरं वाहनमभ्युपैति ।

नमोऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय
लोकत्रयेशाय पुरंदराय ॥ १४९

ततः स एनं पुरुषः प्राह प्रीतोऽस्मि तेऽहम-
नेन स्तोत्रेण किं ते प्रियं करवाणीति । स तमु-
वाच नागा मे वशमीयुरिति ॥ १५०

स चैनं पुरुषः पुनरुवाच एतमश्वमपाने ध-
मस्वेति ॥ १५१

ततोऽश्वस्यापानमधमत्ततोऽश्वान्दम्यमानात्स-
र्वस्रोतोभ्यः पावकार्षिषः सधूमा निष्पेतुः ॥ १५२

ताभिर्नागलोक उपधूपितेऽथ संभ्रान्तस्तक्ष-
कोऽग्नेस्तेजोभयाद्विषण्णः कुण्डले गृहीत्वा सहसा
भवनाभिष्क्रम्योत्तङ्गमुवाच ॥ १५३

इमे कुण्डले गृह्णातु भवानिति । स ते प्रतिज-
ग्राहोत्तङ्गः प्रतिगृह्य च कुण्डलेऽचिन्तयत् ॥ १५४

अद्य तत्पुण्यकमुपाध्यायान्या दूरं चाहमभ्या-
गतः स कथं संभावयेयमिति ॥ १५५

तत एनं चिन्तयानमेव स पुरुष उवाच ।
उत्तङ्ग एनमेवाश्वमधिरोह त्वां क्षणेनैवोपाध्या-
यकुलं प्रापयिष्यतीति ॥ १५६

स तथेत्युक्त्वा तमश्वमधिरुह्य प्रत्याजगामो-
पाध्यायकुलं । उपाध्यायानी च स्नाता केशाना-
वापयन्त्युपविष्टोत्तङ्गो नागच्छतीति शापायास्य
मनो दधे ॥ १५७

वयतः रचनां कुरुतः । संवत्सररूपं पटमिति शेषः । वर्तयन्त्यौ सं-
चारयन्त्यौ । भूतानि भुवनानि च परिवर्तयन्त्यौ वयत इति पूर्वैणान्वयः
॥ १४७ ॥ भर्ता धारकः ॥ १४८ ॥ अपां गर्भं अद्भ्यो जातं । पुराणं
आदिसर्गभवं । वैश्वानरं अग्निरूपमश्वं । वाजिनं वाहनं अभ्युपैति ।

अथैतस्मिन्नन्तरे स उत्तङ्गः प्रविश्य उपाध्या-
यकुलं उपाध्यायानीमभ्यवादयत्ते चास्यै कुण्डले
प्रायच्छत्सा चैनं प्रत्युवाच ॥ १५८

उत्तङ्ग देशे कालेऽभ्यागतः स्वागतं ते वत्स
'इदानीं यद्यनागतोसि कोपितया मया शप्तो भ-
विष्यसि' श्रेयस्तवोपस्थितं सिद्धिमाप्नुहीति ॥ १५९

अथोत्तङ्ग उपाध्यायमभ्यवादयत् । तमुपाध्या-
यः प्रत्युवाच वत्सोत्तङ्ग स्वागतं ते किं चिरं
कृतमिति ॥ १६०

तमुत्तङ्ग उपाध्यायं प्रत्युवाच । भोस्तक्षकेण
मे नागराजेन विघ्नः कृतोऽस्मिन्कर्मणि तेना-
स्मि नागलोकं गतः ॥ १६१

तत्र च मया दृष्टे स्त्रियौ तत्रेऽधिरोप्य पटं
वयन्त्यौ तस्मिंश्च कृष्णाः सिताश्च तन्तवः । किं
तत् ॥ १६२

तत्र च मया चक्रं दृष्टं द्वादशारं षड्वैनं कु-
माराः परिवर्तयन्ति तदपि किं । पुरुषश्चापि म-
या दृष्टः स चापि कः । अश्वश्चातिप्रमाणो दृष्टः
स चापि कः ॥ १६३

पथि गच्छता च मया ऋषभो दृष्टस्तं च पुरु-
षोऽधिरूढस्तेनास्मि सोपचारमुक्त उत्तङ्गास्य ऋष-
भस्य पुरीषं भक्षय उपाध्यायेनापि ते भक्षित-
मिति ॥ १६४

ततस्तस्य वचनान्मया तदृषभस्य पुरीषमुप-
युक्तं स चापि कः । तदेतद्भवतोपदिष्टमिच्छेयं
श्रोतुं किं तदिति । स तेनैवमुक्त उपाध्यायः
प्रत्युवाच ॥ १६५

ये ते स्त्रियौ धाता विधाता च ये च ते कृ-
ष्णाः सितास्तन्तवस्ते रात्र्यहनी । यदपि तच्चक्रं
द्वादशारं षट्कुमाराः परिवर्तयन्ति तेपि षड्कृत-
वः द्वादशारा द्वादश मासाः संवत्सरश्चक्रम् १६६

तस्मै नम इत्यन्वयः ॥ १४९ ॥ स्रोतोभ्यः शरीररन्ध्रेभ्यः ॥ १५२ ॥
आवापयन्ती वेणीरूपेण केशानां संग्रथनं कारयन्ती ॥ १५७ ॥
त्वं मनांसि न शप्तः इति पाठे स्वल्पकालनिमित्तं न शप्तोसि । यदि
क्षणं नागतः स्याः शप्तः स्या इत्यर्थः ॥ १५९ ॥

यः पुरुषः स पर्जन्यः योऽश्वः सोऽग्निः य ऋष-
भस्त्वया पथि गच्छता दृष्टः स ऐरावतो नाग-
राट् ॥ १६७

यश्चैनमधिरूढः पुरुषः स चेन्द्रः यदपि ते
भक्षितं तस्य ऋषभस्य पुरीषं तदमृतं तेन खल्व-
सि तस्मिन्नागभवने न व्यापन्नस्त्वम् ॥ १६८

स हि भगवानिन्द्रो मम सखा त्वदनुक्रोशा-
दिममनुग्रहं कृतवान् । तस्मात्कुण्डले गृहीत्वा पु-
नरागतोऽसि ॥ १६९

तत्सौम्य गम्यतामनुजाने भवन्तं श्रेयोऽवा-
प्यसीति । स उपाध्यायेनानुज्ञातो भगवानु-
त्तङ्कः क्रुद्धस्तक्षकं प्रतिचिकीर्षमाणो हास्तिनपुरं
प्रतस्थे ॥ १७०

स हास्तिनपुरं प्राप्य नचिराद्विप्रसत्तमः ।
समागच्छत राजानमुत्तङ्को जनमेजयम् ॥ १७१
पुरा तक्षशिलासंस्थं निवृत्तमपराजितम् ।

सम्यग्विजयिनं दृष्ट्वा समन्तान्मन्त्रिभिर्वृतम् १७२
तस्मै जयाशिषः पूर्वं यथान्यायं प्रयुज्य सः ।

उवाचैनं वचः काले शब्दसंपन्नया गिरा ॥ १७३
उत्तङ्क उवाच ।

अन्यस्मिन्करणीये तु कार्ये पार्थिवसत्तम ।
वाल्यादिवान्यदेव त्वं कुरुषे नृपसत्तम ॥ १७४

सौतिरुवाच ।
एवमुक्तस्तु विप्रेण स राजा जनमेजयः ।

अर्चयित्वा यथान्यायं प्रत्युवाच द्विजोत्तमम् १७५
जनमेजय उवाच ।

आसां प्रजानां परिपालनेन
स्वं क्षत्रधर्मं परिपालयामि ।

प्रब्रूहि मे किं करणीयमद्य
येनासि कार्येण समागतस्त्वम् ॥ १७६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौष्यपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

समाप्तं च पौष्यपर्व ।

सौतिरुवाच ।

स एवमुक्तस्तु नृपोत्तमेन
द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ।

उवाच राजानमदीनसत्वं
स्वमेव कार्यं नृपते कुरुष्व ॥ १७७

उत्तङ्क उवाच ।

तक्षकं महीन्द्रेन्द्र येन ते हिंसितः पिता ।
तस्मै प्रतिकुरुष्व त्वं पन्नगाय दुरात्मने ॥ १७८
कार्यकालं हि मन्येऽहं विधिदृष्टस्य कर्मणः ।

तद्गच्छापचितिं राजन्पितुस्तस्य महात्मनः १७९
तेन ह्यनपराधी स दष्टो दुष्टान्तरात्मना ।

पञ्चत्वमगमद्राजा वज्राहत इव द्रुमः ॥ १८०
बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकः पन्नगाधमः ।

अकार्यं कृतवान्पापो योऽदशत्पितरं तव ॥ १८१
राजपिंशंगोप्तारममरप्रतिमं नृपम् ।

यियासुं काश्यपं चैव न्यवर्तयत पापकृत् ॥ १८२
होतुमर्हसि तं पापं ज्वलिते हव्यवाहने ।

सर्पसत्रे महाराज त्वरितं तद्विधीयताम् ॥ १८३
एवं पितृश्रापचितिं कृतवांस्तं भविष्यसि ।

मम प्रियं च सुमहत्कृतं राजन् भविष्यति १८४
कर्मणः पृथिवीपाल मम येन दुरात्मना ।

विघ्नः कृतो महाराज शूर्वर्थं चरतोऽनघ ॥ १८५
सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु नृपतिस्तक्षकाय चुकोप ह ।
उत्तङ्कवाक्यहविषा दीप्तोऽग्निर्हविषा यथा ॥ १८६

अपृच्छत्स तदा राजा मन्त्रिणः स्वान्सुदुःखितः ।
उत्तङ्कस्यैव सांनिध्ये पितुः स्वर्गगतिं प्रति ॥ १८७

तदैव हि स राजेन्द्रो दुःखशोकाप्लुतोऽभवत् ।
यदैव वृत्तं पितरमुत्तङ्कादशृणोत्तदा ॥ १८८

(अथ पौलोमपर्व ॥ ४ ॥)

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सौतिशौनकसंवादमुखेन कथोपोद्घातः ॥ १ ॥

रौमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सौतिः पौराणिको
नैमिशारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके स-
त्रे ऋषीनभ्यागतानुपतस्थे ॥ १

पौराणिकः पुराणे कृतश्रमः स कृताञ्जलि-
स्तानुवाच । 'मयोत्तङ्गस्य चरितमशेषमुक्तं जन-
मेजयस्य सार्षपसत्रे निमित्तान्तरमिदमपि ।' किं
भवन्तः श्रोतुमिच्छन्ति किमहं ब्रवाणीति ॥ २
तमृषय ऊचुः ।

परं रौमहर्षणे प्रवक्ष्यामस्त्वां नः प्रतिवक्ष्यसि
वचः शुश्रूषतां कथायोगं नः कथायोगे ॥ ३

तत्र भगवान् कुलपतिस्तु शौनकोऽग्निशरण-
मध्यास्ते । 'दीर्घसत्रत्वात्सर्वाः कथाः श्रोतुं का-
लोस्ति ॥' ४

योऽसौ दिव्याः कथा वेद देवतासुरसंश्रिताः ।
मनुष्योरगगन्धर्वकथा वेद च सर्वशः ॥ ५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

भृगुवंशकथनम् ॥ १ ॥ पौलोमोपाख्यानम् ॥ २ ॥ पुलोमापहारः ॥ ३ ॥ पुलोमाग्निसंवादः ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।

पुराणमखिलं तात पिता तेऽधीतवान्पुरा ।

'भारताध्ययनं सर्वं कृष्णद्वैपायनात्तदा ।'

कच्चिच्चमपि तत्सर्वमधीषे रौमहर्षणे ॥ १

पुराणे हि कथा दिव्या आदिवंशाश्च धीमताम् ।

कथ्यन्ते ये पुराऽस्माभिः श्रुतपूर्वाः पितुस्तव ॥ २

तत्र वंशमहं पूर्वं श्रोतुमिच्छामि भार्गवम् ।

कथयस्व कथामेतां कल्याः सः श्रवणे तव ॥ ३

प्रतिपाल्यतां प्रतीक्ष्यतां ॥७॥ वाग्भिः ब्रह्मयज्ञीयाभिः ॥१०॥
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सौतिरुवाच ।

यदधीतं पुरा सम्यग्द्विजश्रेष्ठैर्महात्मभिः ।

वैशंपायनविप्राग्र्यैस्तैश्चापि कथितं यथा ॥ ४

यदधीतं च पित्रा मे सम्यक्चैव ततो मया ।

तावच्छृणुष्व यो देवैः सेन्द्रैः सर्षिमरुद्गणैः ॥ ५

पूजितः प्रवरो वंशो भार्गवो भृगुनन्दन ।

इमं वंशमहं पूर्वं भार्गवं ते महामुने ॥ ६

निगदामि यथायुक्तं पुराणाश्रयसंयुतम् ।

भृगुर्महर्षिर्भगवान्ब्रह्मणः वै स्वयंभुवा ॥ ७

कल्याः समर्थाः । तव तत्तः श्रोतुमिति संबन्धः ॥ ३ ॥
यथायुक्तं कथायुक्तं इत्यपि पाठः । पुराणस्य आश्रयः उपोद्घातः

वरुणस्य ऋतौ जातः पावकादिति नः श्रुतम् ।
 भृगोः सुदयितः पुत्रश्च्यवनो नाम भार्गवः ॥ ८
 च्यवनस्य च दाय्यादः प्रमतिर्नाम धार्मिकः ।
 प्रमतेरप्यभूत्पुत्रो घृताच्यां रुरुरित्युत ॥ ९
 रुरोरपि सुतो जज्ञे शुनको वेदपारगः ।
 प्रमद्वरायां धर्मात्मा तव पूर्वपितामहः ॥ १०
 तपस्वी च यशस्वी च श्रुतवान्ब्रह्मवित्तमः ।
 धार्मिकः सत्यवादी च नियतो नियताशनः ॥ ११
 शौनक उवाच ।
 सूतपुत्र यथा तस्य भार्गवस्य महात्मनः ।
 च्यवनत्वं परिख्यातं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ १२
 सौतिरुवाच ।
 भृगोः सुदयिता भार्या पुलोमेत्यभिविश्रुता ।
 तस्यां समभवद्भर्भो भृगुवीर्यसमुद्भवः ॥ १३
 तस्मिन्गर्भेऽथ संभूते पुलोमायां भृगुद्रह ।
 समये समशीलिन्यां धर्मपत्न्यां यशस्विनः ॥ १४
 अभिषेकाय निष्क्रान्ते भृगौ धर्मभृतां वरे ।
 आश्रमं तस्य रक्षोऽथ पुलोमाऽभ्याजगाम ह ॥ १५
 तं प्रविश्याश्रमं दृष्ट्वा भृगोर्भार्यामनिन्दिताम् ।
 हृच्छयेन समाविष्टो विचेताः समपद्यत ॥ १६
 अभ्यागतं तु तद्रक्षः पुलोमा चारुदर्शना ।
 न्यमन्नयत वन्येन फलमूलादिना तदा ॥ १७
 तां तु रक्षस्तदा ब्रह्महृच्छयेनाभिपीडितम् ।
 दृष्ट्वा हृष्टमभूद्राजञ्जिहीर्षुस्तामनिन्दिताम् ॥ १८
 जातमित्यब्रवीत्कार्यं जिहीर्षुर्मुदितः शुभाम् ।
 सा हि पूर्वं वृता तेन पुलोम्ना तु शुचिस्मिता ॥ १९
 तां तु प्रादात्पिता पश्चाद्भृगवे शास्त्रवत्तदा ।
 तस्य तत्किल्बिषं नित्यं हृदि वर्तति भार्गव ॥ २०
 इदमन्तरमित्येवं हर्तुं चक्रे मनस्तदा ।
 अथाग्निशरणेऽपश्यञ्ज्वलन्तं जातवेदसम् ॥ २१
 तमपृच्छत्ततो रक्षः पावकं ज्वलितं तदा ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

शंस मे कस्य भार्येयमग्रे पृच्छे ऋतेन वै ॥ २२
 मुखं त्वमसि देवानां वद पावकं पृच्छते ।
 मया हीर्यं वृता पूर्वं भार्यार्थं वरवर्णिनी ॥ २३
 पश्चादिमां पिता प्रादाद्भृगवेऽनृतकारकः ।
 सेर्यं यदि वरारोहा भृगोर्भार्या रहोगता ॥ २४
 तथा सत्यं समाख्याहि जिहीर्षाम्याश्रमादिमाम् ।
 स मन्युस्तत्र हृदयं प्रदहन्निव तिष्ठति ॥ २५
 मत्पूर्वभार्या यदिमां भृगुराप सुमध्यमाम् ।
 'असंमतमिदं मेऽद्य हरिष्याम्याश्रमादिमाम्' ॥ २६
 सौतिरुवाच ।
 एवं रक्षस्तमामन्त्र्य ज्वलितं जातवेदसम् ।
 शङ्कमानं भृगोर्भार्या पुनःपुनरपृच्छत ॥ २७
 त्वमग्रे सर्वभूतानामन्तश्चरसि नित्यदा ।
 साक्षिवत्पुण्यपापेषु सत्यं ब्रूहि कवे वचः ॥ २८
 मत्पूर्वभार्याऽपहृता भृगुणाऽनृतकारिणा ।
 सेर्यं यदि तथा मे त्वं सत्यमाख्यातुमर्हसि ॥ २९
 श्रुत्वा तत्तो भृगोर्भार्या हरिष्याम्याश्रमादिमाम् ।
 जातवेदः पश्यतस्ते वद सत्यां गिरं मम ॥ ३०
 सौतिरुवाच ।
 तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा सप्तार्चिर्दुःखितोऽभवत् ।
 'सत्यं वदामि यदि मे शापः स्याद्ब्रह्मवित्तमात् ॥ ३१
 असत्यं चेदहं ब्रूयां पतिष्ये नरकान्ध्रुवम् ।'
 भीतोऽनृताच्च शापाच्च भृगोरित्यब्रवीच्छनैः ॥ ३२
 तया वृता पुलोमेर्यं पूर्वं दानवनन्दन ।
 किं त्वियं विधिना पूर्वं मन्त्रवन्न वृता तया ॥ ३३
 पित्रा तु भृगवे दत्ता पुलोमेर्यं यशस्विनी ।
 ददाति न पिता तुभ्यं वरलोभान्महायशाः ॥ ३४
 अथेमां वेददृष्टेन कर्मणा विधिपूर्वकम् ।
 भार्यामृषिर्भृगुः प्राप मां पुरस्कृत्य दानव ॥ ३५
 सेर्यमित्यवगच्छामि नानृतं वक्तुमुत्सहे ।
 नानृतं हि सदा लोके पूज्यते दानवोत्तम ॥ ३६

तत्संयुतं ॥ ७ ॥ बाल्ये किल रुदतीं कन्यां रोदननिवृत्त्यर्थं
 भीषयितुं पित्रोक्तं रे रक्ष एतां गृहाणेति । तावतैव गृहे
 सन्निहितेन रक्षसा वृता ममेर्यं भार्येति ॥ १९ ॥ शङ्कमानं

छलवचनेन पूर्वं मह्यं दत्ता पश्चाद्विधिपूर्वकं भृगवे दत्ताऽतो मम
 वा भृगोर्वा भार्येति सन्दिहानम् ॥ २७ ॥ कवे सर्वज्ञ ॥ २८ ॥
 पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

च्यवनोत्पत्ती रक्षोविनाशश्च ॥ १ ॥ अग्नेर्भृगुशापः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

अग्नेरथ वचः श्रुत्वा तद्रक्षः प्रजहार ताम् ।
 ब्रह्मन्वराहरूपेण मनोमारुतरंहसा ॥ १
 ततः स गर्भो निवसन्कुक्षौ भृगुकुलोद्बह ।
 रोषान्मातुश्च्युतः कुक्षेश्च्यवनस्तेन सोऽभवत् ॥ २
 तं दृष्ट्वा मातुरुद्राच्युतमादित्यवर्चसम् ।
 तद्रक्षो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्य ताम् ॥ ३
 सा तमादाय मुश्रोणी ससार भृगुनन्दनम् ।
 च्यवनं भार्गवं पुत्रं पुलोमा दुःखमूर्च्छिता ॥ ४
 तां ददर्श स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।
 रुदतीं वाष्पपूर्णाक्षीं भृगोर्भार्यामनिन्दिताम् ॥ ५
 सान्त्वयामास भगवान्वधूं ब्रह्मा पितामहः ।
 अश्रुविन्दूद्भवा तस्याः प्रावर्तत महानदी ॥ ६
 आवर्तन्ती सृतिं तस्या भृगोः पत्न्यास्तपस्विनः ।
 तस्या मार्गं सृतवतीं दृष्ट्वा तु सरितं तदा ॥ ७
 नाम तस्यास्तदा नद्याश्चक्रे लोकपितामहः ।
 वधूसरेति भगवांश्च्यवनस्याश्रमं प्रति ॥ ८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि

स एवं च्यवनो जज्ञे भृगोः पुत्रः प्रतापवान् ।
 तं ददर्श पिता तत्र च्यवनं तां च भामिनीम् ।
 स पुलोमां ततो भार्या पप्रच्छ कुपितो भृगुः ॥ ९
 भृगुरुवाच ।
 केनासि रक्षसे तस्मै कथिता त्वं जिहीर्षवे ।
 न हि त्वां वेद तद्रक्षो मद्भार्या चारुहासिनीम् १०
 तच्चमाख्याहि तं ह्यद्य शमुमिच्छाम्यहं रुषा ।
 बिभेति को न शापान्मे कस्य चायं व्यतिक्रमः ११
 पुलोमोवाच ।
 अग्निना भगवंस्तस्मै रक्षसेऽहं निवेदिता ।
 ततो मामनयद्रक्षः क्रोशन्तीं कुररीमिव ॥ १२
 साऽहं तव सुतस्यास्य तेजसा परिमोक्षिता ।
 भस्मीभूतं च तद्रक्षो मामुत्सृज्य पपात वै ॥ १३
 सौतिरुवाच ।
 इति श्रुत्वा पुलोमाया भृगुः परममन्युमान् ।
 शशापाग्निमतिकुद्भः सर्वभक्षो भविष्यसि ॥ १४

पौलोमपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

क्रोधेनाग्निं कृत आत्मोपसंहारः ॥ १ ॥ ब्रह्मोक्तसाम्बवचनेनाग्नेः संतोषः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

शप्तस्तु भृगुणा वह्निः कुद्भो वाक्यमथाब्रवीत् ।
 किमिदं साहसं ब्रह्मन्कृतवानसि मां प्रति ॥ १
 धर्मे प्रयतमानस्य सत्यं च वदतः समम् ।
 पृष्ठो यदब्रवं सत्यं व्यभिचारोऽत्र को मम ॥ २
 पृष्ठो हि साक्षी यः साक्ष्यं जानानोऽप्यन्यथा वदेत् ।
 स पूर्वानात्मनः सप्त कुले हन्यात्तथाऽपरान् ॥ ३
 यश्च कार्यार्थतत्त्वज्ञो जानानोऽपि न भाषते ।
 सोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नात्र संशयः ॥ ४

तेन च्युतत्वेन हेतुना ॥ २ ॥ आवर्तन्ती सृतिं तस्याः ।
 सृतिं मार्गं । अनुवर्तते सृता तस्या इति पाठान्तरं ॥ ७ ॥

शक्तोऽहमपि शस्तुं त्वां मान्यास्तु ब्राह्मणा मम ।
 जानतोऽपि च ते ब्रह्मन्कथयिष्ये निबोध तत् ॥ ५
 योगेन बहुधाऽऽत्मानं कृत्वा तिष्ठामि मूर्तिषु ।
 अग्निहोत्रेषु सत्रेषु क्रियासु च मखेषु च ॥ ६
 वेदोक्तेन विधानेन मयि यद्भूयते हविः ।
 देवताः पितरश्चैव तेन तृप्ता भवन्ति वै ॥ ७
 आपो देवगणाः सर्वे आपः पितृगणास्तथा ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च देवानां पितृभिः सह ॥ ८
 देवताः पितरस्तस्मात्पितरश्चापि देवताः ।

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

समं पक्षपातहीनं । व्यभिचारः अपराधः ॥ २ ॥ आपः सोमाज्य-

एकीभूताश्च दृश्यन्ते पृथक्त्वेन च पर्वसु ॥ ९
 देवताः पितरश्चैव भुञ्जते मयि यद्भुतम् ।
 देवतानां पितृणां च मुखमेतदहं स्मृतम् ॥ १०
 अमावास्यां हि पितरः पौर्णमास्यां हि देवताः ।
 मन्मुखेनैव हूयन्ते भुञ्जते च हुतं हविः ॥ ११
 सर्वभक्षः कथं त्वेषां भविष्यामि मुखं त्वहम् ।
 सौतिरुवाच ।

चिन्तयित्वा ततो वह्निश्चक्रे संहारमात्मनः ॥१२
 द्विजानामग्निहोत्रेषु यज्ञसत्रक्रियासु च ।

निरोकारषडकाराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥ १३

विनाऽग्निना प्रजाः सर्वास्तत आसन्मुदुःखिताः ।

अथर्षयः समुद्विग्ना देवान् गत्वानुवन्वचः ॥ १४

अग्निनाशात्क्रियाभ्रंशाद्धान्ता लोकास्त्रयोऽनघाः ।

विधध्वमत्र यत्कार्यं न स्यात्कालात्ययो यथा १५

अथर्षयश्च देवाश्च ब्रह्माणमुपगम्य तु ।

अग्नेरावेदयञ्छापं क्रियासंहारमेव च ॥ १६

भृगुणा वै महाभाग शप्तोऽग्निः कारणान्तरे ।

कथं देवमुखो भूत्वा यज्ञभागान्भुक् तथा ॥१७

हुतभुक्सर्वलोकेषु सर्वभक्षत्वमेष्यति ।

सौतिरुवाच ।

श्रुत्वा तु तद्वचस्तेषामग्निमाहूय विश्वकृत् ॥ १८

उवाच वचनं श्लक्ष्णं भूतभावनमव्ययम् ।

लोकानामिह सर्वेषां त्वं कर्ता चान्त एव च ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

रुरुचरितं ॥ १ ॥ मेनकात्मजायाः प्रमद्वरायाः रुरुणा सह विवाहप्रसङ्गः ॥ २ ॥ प्रमद्वरायाः सर्पदेशेन रुरोर्दुःखम् ॥३॥

सौतिरुवाच ।

स चापि च्यवनो ब्रह्मन्भार्गवोऽजनयत्सुतम् ।

सुकन्यायां महात्मानं प्रमतिं दीप्ततेजसम् ॥ १

प्रभृतयोऽग्नौ हूयमाना देवपितृरूपाः । अग्नौ हुता आप एव देव-
 ताशरीररूपेण परिणमन्त इत्यर्थः ॥ ८ ॥ देवादिभावस्यापि
 कर्मप्राप्त्यन्वादेवानां पितृणां च मिथो भेदो नास्त्येव तुल्यहेतुक-
 लादित्याह देवता इति ॥९॥ अमावास्यां अमावास्यायां । हूयन्ते

प्रमतिस्तु रुरुं नाम घृताच्यां समजीजनत् ।

रुरुः प्रमद्वरायां तु शुनकं समजीजनत् ॥ २

शुनकस्तु महासत्वः सर्वभार्गवनन्दनः ।

इज्यन्ते ॥ ११ ॥ संहारं तिरोभावं ॥ १२ ॥ भक्षयन्ति भक्ष-
 यिष्यन्ति ॥ २२ ॥ ऋग्व्यादा मांसभक्षिणी ॥ २३ ॥ स्वप्रभावात्
 अग्निप्रेरणया । तस्य वाग्धिष्ठातृत्वात्तत्प्रेरणयैव विनिर्गतं शापं
 ॥ २४ ॥ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

जातस्तपसि तीव्रे च स्थितः स्थिरयशास्ततः ॥३
 तस्य ब्रह्मन्सरोः सर्वं चरितं भूरितेजसः ।
 विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वमशेषतः ॥ ४
 ऋषिरासीन्महान्पूर्वं तपोविद्यासमन्वितः ।
 स्थूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ॥ ५
 एतस्मिन्नेव काले तु मेनकायां प्रजज्ञिवान् ।
 गन्धर्वराजो विप्रर्षे विश्वावसुरिति स्मृतः ॥ ६
 अप्सरा मेनका तस्य तं गर्भं भृगुनन्दन ।
 उत्ससर्ज यथाकालं स्थूलकेशाश्रमं प्रति ॥ ७
 उत्सृज्य चैव तं गर्भं नद्यास्तीरे जगाम सा ।
 अप्सरा मेनका ब्रह्मन्निर्दया निरपत्रपा ॥ ८
 कन्याममरगर्भाभां ज्वलन्तीमिव च श्रिया ।
 तां ददर्श समुत्सृष्टां नदीतीरे महानृषिः ॥ ९
 स्थूलकेशः स तेजस्वी विजने बन्धुवर्जिताम् ।
 स तां दृष्ट्वा तदा कन्यां स्थूलकेशो महाद्विजः १०
 जग्राह च मुनिश्रेष्ठः कृपाविष्टः पुपोष च ।
 ववृधे सा वरारोहा तस्याश्रमपदे शुभे ॥ ११
 जातकाद्याः क्रियाश्चास्या विधिपूर्वं यथाक्रमम् ।
 स्थूलकेशो महाभागश्चकार सुमहानृषिः ॥ १२
 प्रमदाभ्यो वरा सा तु सत्त्वरूपगुणान्विता ।
 ततः प्रमद्वरेत्यस्या नाम चक्रे महानृषिः ॥ १३
 तामाश्रमपदे तस्य रुरुदृष्ट्वा प्रमद्वराम् ।
 बभूव किल धर्मात्मा मदनोपहतस्तदा ॥ १४
 पितरं सखिभिः सोऽथ श्रावयामास भार्गवम् ।
 प्रमतिश्चाभ्ययाचत्तां स्थूलकेशं यशस्विनम् ॥१५

ततः प्रादात्पिता कन्यां रुवे तां प्रमद्वराम् ।
 विवाहं स्थापयित्वाग्रे नक्षत्रे भगदैवते ॥ १६
 ततः कतिपयाहस्य विवाहे समुपस्थिते ।
 सखीभिः क्रीडती सार्धं सा कन्या वरवर्णिनी १७
 नापश्यत्संग्रमुप्तं वै भुजंगं तिर्यगायतम् ।
 पदा चैनं समाक्रामन्मुमूर्षुः कालचोदिता ॥१८
 स तस्याः संप्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मणा ।
 विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमङ्गे न्यपातयत् ॥ १९
 सा दृष्ट्वा तेन सर्पेण पपात सहसा भुवि ।
 विवर्णा विगतश्रीका भ्रष्टाभरणचेतना ॥ २०
 निरानन्दकरी तेषां बन्धूनां मुक्तमूर्धजा ।
 व्यसुरप्रेक्षणीया सा प्रेक्षणीयतमाऽभवत् ॥ २१
 प्रसुप्तेवाभवच्चापि भुवि सर्पविषादिता ।
 भूयो मनोहरतरा बभूव तनुमध्यमा ॥ २२
 ददर्श तां पिता चैव ये चैवान्ये तपस्विनः ।
 विचेष्टमानां पतितां भूतले पद्मवर्चसम् ॥ २३
 ततः सर्वे द्विजवराः समाजग्मुः कृपान्विताः ।
 स्वस्त्यात्रेयो महाजानुः कुशिकः शङ्खमेखलः ॥२४
 उद्दालकः कठश्चैव श्वेतश्चैव महायशाः ।
 भरद्वाजः कौणकुत्स्य आर्ष्टिषेणोऽथ गौतमः ॥२५
 प्रमतिः सह पुत्रेण तथान्ये वनवासिनः ।
 तां ते कन्यां व्यसुं दृष्ट्वा भुजंगस्य विषादिताम् ॥२६
 रुरुदुः कृपयाऽविष्टा रुरुस्त्वार्तो बहिर्ययौ ।
 ते च सर्वे द्विजश्रेष्ठास्तत्रैवोपाविशंस्तदा ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

देवदूतवचनेन रुरुकृतस्वार्थायुः प्रदानेन प्रमद्वराजीवनं तथा सह रुरोर्विवाहश्च ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 तेषु तत्रोपविष्टेषु ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
 रुरुश्चक्रोश गहनं वनं गत्वाऽतिदुःखितः ॥ १

शोकेनाभिहतः सोऽथ विलपन्करुणं बहु ।
 अब्रवीद्वचनं शोचन्प्रियां स्मृत्वा प्रमद्वराम् ॥ २
 शेते सा भुवि तन्वङ्गी मम शोकविवर्धिनी ।

शुनकस्तु शौनकस्त्वमिति पाठान्तरम् ॥ ३ ॥ प्रजज्ञिवान्
 उत्पादितवान् ॥ ६ ॥ कतिपयाहस्य कतिपयाहस्य इति पाठा-

न्तरं । कतिपयाहस्यु गतेष्वित्यर्थः ॥ १७ ॥ कालधर्मणा मृत्युना
 ॥ १९ ॥ अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

‘प्राणानपहरन्तीव पूर्णचन्द्रनिभानना ॥ ३	एवमुत्थास्यति रुरो तव भार्या प्रमद्वरा ॥ १७
यदि पीनायतश्रोणी पद्मपत्रनिभेक्षणा ।	रुरुरुवाच ।
मुमूर्षुरपि मे प्राणानादायाशु गमिष्यति ॥ ४	आयुषोऽर्धं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ।
पितृमातृसखीनां च लुप्तपिण्डस्य तस्य मे ।’	शृङ्गाररूपाभरणा समुत्तिष्ठतु मे प्रिया ॥ १८
वान्धवानां च सर्वेषां किं नु दुःखमतःपरम् ॥ ५	सौतिरुवाच ।
यदि दत्तं तपस्तप्तं गुरवो वा मया यदि ।	ततो गन्धर्वराजश्च देवदूतश्च सत्तमौ ।
सम्यगाराधितास्तेन संजीवतु मम प्रिया ॥ ६	धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषताम् ॥ १९
यथा च जन्मप्रभृति यतात्माऽहं धृतव्रतः ।	धर्मराजायुषोऽर्धेन रुरोभार्या प्रमद्वरा ।
प्रमद्वरा तथाद्यैषा समुत्तिष्ठतु भामिनी ॥ ७	समुत्तिष्ठतु कल्याणी मृतैवं यदि मन्यसे ॥ २०
[एवं लालप्यतस्तस्य भार्यार्थे दुःखितस्य च ।	धर्मराज उवाच ।
देवदूतस्तदाऽभ्येत्य वाक्यमाह रुरं वने ॥] ८	प्रमद्वरा रुरोभार्या देवदूत यदीच्छसि ।
‘कृष्णे विष्णौ हृषीकेशे लोकेशेऽसुरविद्विषि ।	उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्धेन रुरोरेव समन्विता ॥ २१
यदि मे निश्चला भक्तिर्मम जीवतु सा प्रिया ॥ ९	सौतिरुवाच ।
विलप्यमाने तु रुरौ सर्वे देवाः कृपान्विताः ।	एवमुक्ते ततः कन्या सोदतिष्ठत्प्रमद्वरा ।
दूतं प्रस्थापयामासुः संदिश्यास्य हितं वचः ॥ १०	रुरोस्तस्यायुषोऽर्धेन सुप्तैव वरवर्णिनी ॥ २२
स दूतस्वरितोऽभ्येत्य देवानां प्रियकृच्छ्रुचिः ।	एतदृष्टं भविष्ये हि रुरोरुत्तमतेजसः ।
उवाच देववचनं रुरुमाभाष्य दुःखितम् ॥ ११	आयुषोऽतिप्रवृद्धस्य भार्यार्थेऽर्धमलुप्यत ॥ २३
देवैः सर्वैरहं ब्रह्मन्प्रेषितोऽस्मि तवान्तिकम् ।	तत इष्टेऽहनि तयोः पितरौ चक्रतुर्मुदा ।
त्वद्वितं त्वद्वितैरुक्तं शृणु वाक्यं द्विजोत्तम ॥ १२	विवाहं तौ च रेमाते परस्परहितैषिणौ ॥ २४
अभिधत्से ह यद्वाचा रुरो दुःखान्न तन्मृषा ।	स लब्ध्वा दुर्लभां भार्या पद्मकिञ्जल्कसुप्रभाम् ।
न तु मर्त्यस्य धर्मात्मनायुरस्ति गतायुषः ॥ १३	व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्मगानां धृतव्रतः ॥ २५
गतायुरेषा कृपणा गन्धर्वाप्सरसोः सुता ।	स दृष्ट्वा जिह्मगान्सर्वास्तीव्रकोपसमन्वितः ।
तस्माच्छोके मनस्तात मा कृथास्त्वं कथंचन ॥ १४	अभिहन्ति यथासत्त्वं गृह्य प्रहरणं सदा ॥ २६
उपायश्चात्र विहितः पूर्वं देवैर्महात्मभिः ।	स कदाचिद्वनं विप्रो रुरुभ्यागमन्महत् ।
तं यदीच्छसि कर्तुं त्वं प्राप्स्यसीह प्रमद्वराम् ॥ १५	शयानं तत्र चापश्यद्गुण्डुभं वयसान्वितम् ॥ २७
रुरुरुवाच ।	तत उद्यम्य दण्डं स कालदण्डोपमं तदा ।
क उपायः कृतो देवैर्ब्रूहि तत्त्वेन खेचर ।	जिघांसुः कुपितो विप्रस्तमुवाचाथ गुण्डुभः ॥ २८
करिष्येऽहं तथा श्रुत्वा त्रातुमर्हति मां भवान् १६	नापराध्यामि ते किञ्चिदहमद्य तपोधन ।
देवदूत उवाच ।	संरम्भाच्च किमर्थं मामभिहंसि रुरान्वितः ॥ २९
आयुषोऽर्धं प्रयच्छ त्वं कन्यायै भृगुनन्दन ।	

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

रुरुण्डुभसंवादः ॥ १ ॥

रुरुवाच ।

मम प्राणसमा भार्या दष्टासीद्भुजगेन ह ।
 तत्र मे समयो घोर आत्मनोरग वै कृतः ॥ १
 भुजंगं वै सदा हन्यां यं यं पश्येयमित्युत ।
 ततोऽहं त्वां जिघांसाभि जीवितेनाद्य मोक्ष्यसे ॥ २
 डण्डुभ उवाच ।
 अन्ये ते भुजगा ब्रह्मन्ये दशन्तीह मानवान् ।
 डण्डुभानहिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥ ३
 एकानर्थान्पृथग्धर्मानेकदुःखान्पृथक्मुखान् ।
 डण्डुभान्धर्मविद्धत्वा न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥ ४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

डण्डुभचरितम् ॥ १ ॥

डण्डुभ उवाच ।
 सखा बभूव मे पूर्वं खगमो नाम वै द्विजः ।
 भृशं संशितवाक्तात तपोबलसमन्वितः ॥ १
 स मया क्रीडता बाल्ये कृत्वा तार्णं भुजंगमम् ।
 अग्निहोत्रे प्रसक्तस्तु भीषितः प्रमुमोह वै ॥ २
 लब्ध्वा स च पुनः संज्ञां मासुवाच तपोधनः ।
 निर्दहन्निव कोपेन सत्यवाक्संशितव्रतः ॥ ३
 यथावीर्यस्त्वया सर्पः कृतोऽयं मद्भिभीषया ।
 तथावीर्यो भुजंगस्त्वं मम शापान्द्रविष्यसि ॥ ४
 तस्याहं तपसो वीर्यं जानन्नासं तपोधन ।
 भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचमहं तदा ॥ ५
 प्रणतः संभ्रमाच्चैव प्राञ्जलिः पुरतः स्थितः ।
 सखेति हसतेदं ते नर्मार्यं वै कृतं मया ॥ ६

सौतिरुवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य डण्डुभस्य रुरुस्तदा ।
 नावधीद्भयसंविग्रमृषिं मत्त्वाऽथ डण्डुभम् ॥ ५
 उवाच चैनं भगवान्रुरुः संशमयन्निव ।
 केन त्वं भुजग ब्रूहि कोऽसीमां विक्रियां गतः ॥ ६
 डण्डुभ उवाच ।
 अहं पुरा रुरो नाम्ना ऋषिरासं सहस्रपात् ।
 सोऽहं शापेन विप्रस्य भुजगत्वमुपागतः ॥ ७
 रुरुवाच ।
 किमर्थं शप्तवान्कुद्धो द्विजस्तां भुजगोत्तम ।
 कियन्तं चैव कालं ते वपुरेतद्भविष्यति ॥ ८

क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मञ्शापोऽयं विनिवर्त्यताम् ।
 सोऽथ मामब्रवीदृष्ट्वा भृशमुद्विग्नचेतसम् ॥ ७
 मुहुरुष्णं विनिःश्वस्य मुसंभ्रान्तस्तपोधनः ।
 नानृतं वै मया प्रोक्तं भवितेदं कथंचन ॥ ८
 यत्तु वक्ष्यामि ते वाक्यं शृणु तन्मे तपोधन ।
 श्रुत्वा च हृदि ते वाक्यमिदमस्तु सदाऽनघ ॥ ९
 उत्पत्स्यति रुरुर्नाम प्रमतेरात्मजः शुचिः ।
 तं दृष्ट्वा शापमोक्षस्ते भविता नचिरादिव ।
 'एवमुक्तस्तु तेनाहमुरगत्वमवाप्तवान् ॥' १०
 स त्वं रुररिति ख्यातः प्रमतेरात्मजोऽपि च ।
 स्वरूपं प्रतिपद्याहमद्य वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ११
 सौतिरुवाच ।
 स डौण्डुभं परित्यज्य रूपं विप्रर्षभस्तदा ।

गादिभ्यो भिन्नं भेकभक्षणादि सुखं येषां तान् । धर्मवित् कृताप-
 राधस्यैव दण्डो नत्वन्यस्येति धर्मस्तज्ज्ञः ॥ ४ ॥ दशमो-
 ऽध्यायः ॥ १० ॥

संशितवाक् तीक्ष्णवचनः ॥ १ ॥ तार्णं तृणमयम् ॥ २ ॥

अहिगन्धेन सर्पसादृश्यमात्रेण ॥ ३ ॥ एकानर्थान् एकः
 समानः अनर्थः जनकर्तृकहिंसादिरूपो येषां तान् । पृथक्
 सर्पजात्युचितप्राणहरणादिविलक्षणो धर्मो लक्षणं येषां ते ।
 एकं तुल्यं विलेशयत्वादिरूपं दुःखं येषां तान् । पृथक् हविर्भा-

स्वरूपं भास्वरं भूयः प्रतिपेदे महायशाः ॥ १२
इदं चोवाच वचनं हरुमप्रतिमौजसम् ।
अहिंसा परमो धर्मः सर्वप्राणभृतां वर ॥ १३
तस्मात्प्राणभृतः सर्वान्न हिंस्याद्ब्राह्मणः क्वचित् ।
ब्राह्मणः सौम्य एवेह भवतीति परा श्रुतिः ॥ १४
वेदवेदाङ्गविन्नाम सर्वभूताभयप्रदः ।
अहिंसा सत्यवचनं क्षमा चेति विनिश्चितम् ॥ १५
ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदानां धारणापि च ।

क्षत्रियस्य हि यो धर्मः स नेहेष्येत वै तव ॥ १६
दण्डधारणमुग्रतं प्रजानां परिपालनम् ।
तदिदं क्षत्रियस्यासीत्कर्म वै शृणु मे रुरो ॥ १७
जनमेजयस्य यज्ञेऽस्मिन्सर्पाणां हिंसनं पुरा ।
परित्राणं च भीतानां सर्पाणां ब्राह्मणादपि ॥ १८
तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदाङ्गपारगात् ।
आस्तीकाद्विजमुख्याद्वै सर्पसत्रे द्विजोत्तम ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

जनमेजयसर्पसत्रप्रस्तावः ॥ १ ॥

हरुरुवाच ।
कथं हिंसितवान्सर्पान्स राजा जनमेजयः ।
सर्पा वा हिंसितास्तत्र किमर्थं द्विजसत्तम ॥ १
किमर्थं मोक्षिताश्चैव पन्नगास्तेन धीमता ।
आस्तीकेन द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २
ऋषिरुवाच ।
श्रोष्यसि त्वं रुरो सर्वमास्तीकचरितं महत् ।
ब्राह्मणानां कथयतां त्वरावान्गमने ह्यहम् ॥ ३
सौतिरुवाच ।
'इत्युक्त्वान्तर्हिते योगात्तस्मिन्नृषिवरे प्रभौ ।
संभ्रमाविष्टहृदयो रुरुर्मेने तदद्भुतम् ॥' ४

बलं परममास्थाय पर्यधावत्समन्ततः ।
तमृषिं नष्टमन्विच्छन्संश्रान्तो न्यपतद्भुवि ॥ ५
स मोहं परमं गत्वा नष्टसंज्ञ इवाभवत् ।
तदृषेर्वचनं तथ्यं चिन्तयानः पुनःपुनः ॥ ६
लब्धसंज्ञो रुरुश्चायात्तदाचख्यौ पितुस्तदा ।
'पित्रे तु सर्वमाख्याय दुण्डुभस्य वचोऽर्थवत् ॥ ७
अपृच्छत्पितरं भूयः सोस्तीकस्य वचस्तदा ।
आख्यापयत्तदाऽऽख्यानं दुण्डुभेनाथ कीर्तितम् ८
तत्कीर्त्यमानं भगवञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।'
पिता चास्य तदाख्यानं पृष्टः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

समाप्तं पौलोमपर्व ॥

(अथास्तीकपर्व ॥ ५ ॥)

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आस्तीकजरत्कार्वोराख्यानं ॥ १ ॥ जरत्कारोस्तत्पितृणां च संवादः ॥ २ ॥

शौनक उवाच ।
किमर्थं राजशार्दूलः स राजा जनमेजयः ।

सौम्यः अतीक्ष्णस्वभावः ॥ १४ ॥ परित्राणं दृष्टमिति शेषः ॥ १८ ॥
एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

सर्पसत्रेण सर्पाणां गतोऽन्तं तद्वदस्व मे ॥ १
निखिलेन यथातत्त्वं सौते सर्वमशेषतः ।

नष्टं अन्तर्हितं ॥ ५ ॥ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आस्तीकश्च द्विजश्रेष्ठः किमर्थं जपतां वरः ॥ २
 मोक्षयामास भुजगान्प्रदीप्ताद्बसुरेतसः ।
 कस्य पुत्रः स राजासीत्सर्पसत्रं य आहरत् ॥ ३
 स च द्विजातिप्रवरः कस्य पुत्रोऽभिधत्स्व मे ।
 सौतिरुवाच ।
 महदाख्यानमास्तीकं यथैतत्प्रोच्यते द्विज ॥ ४
 सर्वमेतदशेषेण शृणु मे वदतां वर ।
 शौनक उवाच ।
 श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण कथामेतां मनोरमाम् ॥ ५
 आस्तीकस्य पुराणर्षेर्ब्राह्मणस्य यशस्विनः ।
 सौतिरुवाच ।
 इतिहासमिमं विप्राः पुराणं परिचक्षते ॥ ६
 कृष्णद्वैपायनप्रोक्तं नैमिषारण्यवासिषु ।
 पूर्वं प्रचोदितः सूतः पिता मे लोमहर्षणः ॥ ७
 शिष्यो व्यासस्य मेधावी ब्राह्मणेष्विदमुक्तवान् ।
 तस्मादहमुपश्रुत्य प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥ ८
 इदमास्तीकमाख्यानं तुभ्यं शौनक पृच्छते ।
 कथयिष्याम्यशेषेण सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९
 आस्तीकस्य पिता ह्यासीत्प्रजापतिसमः प्रभुः ।
 ब्रह्मचारी यथाहारस्तपस्युग्रे रतः सदा ॥ १०
 जरत्कारुरिति ख्यात ऊर्ध्वरेता महातपाः ।
 यायावराणां प्रवरो धर्मज्ञः संशितव्रतः ॥ ११
 स कदाचिन्महाभागस्तपोबलसमन्वितः ।
 चचार पृथिवीं सर्वां यत्रसायंगृहो मुनिः ॥ १२
 तीर्थेषु च समाप्लावं कुर्वन्नटति सर्वशः ।
 चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ॥ १३
 वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्ननिमिषो मुनिः ।
 इतस्ततः परिचरन्दीप्तावकसप्रभः ॥ १४
 अटमानः कदाचित्त्वान्स ददर्श पितामहान् ।
 लम्बमानान्महागते पादैरूर्ध्वैरवाञ्छुखान् ॥ १५
 तानब्रवीत्स दृष्ट्वैव जरत्कारुः पितामहान् ।
 के भवन्तोऽवलम्बन्ते गते ह्यस्मिन्नधोमुखाः ॥ १६
 वीरणस्तम्बके लग्नाः सर्वतः परिभक्षिते ।

मूषकेन निगूढेन गतेऽस्मिन्नित्यवासिना ॥ १७
 पितर ऊचुः ।
 यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ।
 संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्नधो गच्छाम मेदिनीम् ॥ १८
 अस्माकं संततिस्त्वेको जरत्कारुरिति स्मृतः ।
 मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एकं समास्थितः १९
 न स पुत्राञ्जनयितुं दारान्मूढश्चिकीर्षति ।
 तेन लम्बामहे गते संतानस्य क्षयादिह ॥ २०
 अनाथास्तेन नाथेन यथा दुष्कृतिनस्तथा ।
 'येषां तु संततिर्नास्ति मर्त्यलोके सुखावहा ॥ २१
 न ते लभन्ते वसतिं स्वर्गे पुण्यकृतोऽपि हि ।'
 कस्त्वं बन्धुरिवास्माकमनुशोचसि सत्तम ॥ २२
 ज्ञातुमिच्छामहे ब्रह्मन्को भवानिह नः स्थितः ।
 किमर्थं चैव नः शोच्याननुशोचसि सत्तम ॥ २३
 जरत्कारुरुवाच ।
 मम पूर्वं भवन्तो वै पितरः सपितामहाः ।
 ब्रूत किं करवाण्यद्य जरत्कारुरहं स्वयम् ॥ २४
 पितर ऊचुः ।
 यतस्व यत्नवांस्तात संतानाय कुलस्य नः ।
 आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थे च धर्म इत्येव वा विभो ॥ २५
 न हि धर्मफलैस्तात न तपोऽभिः सुसंचितैः ।
 तां गतिं प्राप्नुवन्तीह पुत्रिणो यां व्रजन्ति वै ॥ २६
 तदारग्रहणे यत्नं संतत्यां च मनः कुरु ।
 पुत्रकास्त्रियोगाच्चमेतन्नः परमं हितम् ॥ २७
 जरत्कारुरुवाच ।
 न दारान्वै करिष्येऽहं न धनं जीवितार्थतः ।
 भवतां तु हितार्थाय करिष्ये दारसंग्रहम् ॥ २८
 समयेन च कर्ताऽहमनेन विधिपूर्वकम् ।
 तथा यद्युपलप्स्यामि करिष्ये नान्यथा ह्यहम् ॥ २९
 सनाम्नी या भवित्री मे दित्सिता चैव बन्धुभिः ।
 भैक्ष्यवत्तामहं कन्यामुपयंस्ये विधानतः ॥ ३०
 दरिद्राय हि मे भार्या को दास्यति विशेषतः ।
 प्रतिग्रहीष्ये भिक्षां तु यदि कश्चित्प्रदास्यति ॥ ३१

एवं दारक्रियाहेतोः प्रयतिष्ये पितामहाः ।
अनेन विधिना शश्वन्न करिष्येऽहमन्यथा ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुर्भवतां तारणाय वै ।
शाश्वतं स्थानमासाद्य मोदन्तां पितरो मम ॥ ३३

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

वासुकिभगिन्या जरत्कारोर्विवाहः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
ततो निवेशाय तदा स विप्रः संशितव्रतः ।
महीं चचार दारार्थी न च दारानविन्दत ॥ १
स कदाचिद्धनं गत्वा विप्रः पितृवचः स्मरन् ।
चुक्रोश कन्याभिक्षार्थी तिस्रो वाचः शनैरिव ॥ २
तं वासुकिः प्रत्यगृह्णादुद्यम्य भगिनीं तदा ।
न स तां प्रतिजग्राह न सनाम्नीति चिन्तयन् ॥ ३
सनाम्नीं चोद्यतां भार्यां गृह्णीयामिति तस्य हि ।
मनो निविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः ॥ ४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

तमुवाच महाप्राज्ञो जरत्कारुर्महातपाः ।
किनाम्नी भगिनीयं ते ब्रूहि सत्यं भुजंगम ॥ ५
वासुकिरुवाच ।
जरत्कारो जरत्कारुः स्वसेयमनुजा मम ।
प्रतिगृह्णीष्व भार्यार्थं मया दत्तां सुमध्यमाम् ।
त्वदर्थं रक्षिता पूर्वं प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ॥ ६
सौतिरुवाच ।
एवमुक्त्वा ततः प्रादाद्भार्यार्थं वरवर्णिनीम् ।
स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ७

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आस्तीकोत्पत्तिः ॥ १ ॥ संक्षेपेण सर्पमोचनवृत्तान्तश्च ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
मात्रा हि भुजगाः शप्ताः पूर्वं ब्रह्मविदां वर ।
जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ १
तस्य शापस्य शान्त्यर्थं प्रददौ पन्नगोत्तमः ।
स्वसारमृषये तस्मै सुव्रताय महात्मने ॥ २
स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ।
आस्तीको नाम पुत्रश्च तस्यां जज्ञे महामनाः ॥ ३
तपस्वी च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः ।
समः सर्वस्य लोकस्य पितृमातृभयापहः ॥ ४
अथ दीर्घस्य कालस्य पाण्डवेयो नराधिपः ।
आजहार महायज्ञं सर्पसत्रमिति श्रुतिः ॥ ५
तस्मिन्प्रवृत्ते सत्रे तु सर्पाणामन्तकाय वै ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

मोचयामास ताञ्छापादास्तीकः सुमहातपाः ६
आतृंश्च मातुलांश्चैव तथैवान्यान्स पन्नगान् ।
पितृंश्च तारयामास संतत्या तपसा तथा ॥ ७
व्रतैश्च विविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ।
देवांश्च तर्पयामास यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ ८
ऋषींश्च ब्रह्मचर्येण सन्तत्या च पितामहान् ।
अपहृत्य गुरुं भारं पितृणां संशितव्रतः ॥ ९
जरत्कारुर्गतः स्वर्गं सहितः स्वैः पितामहैः ।
आस्तीकं च सुतं प्राप्य धर्मं चानुत्तमं मुनिः ॥ १०
जरत्कारुः सुमहता कालेन स्वर्गमेयिवान् ।
एतदाख्यानमास्तीकं यथावत्कथितं मया ।
प्रब्रूहि भृगुशार्दूल किमन्यत्कथयामि ते ॥ ११

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आस्तीकाख्यानविस्तरः ॥ १ ॥ कद्रूविनतयोः कश्यपाद्वरलाभः ॥ २ ॥ कद्रुः सपौत्पत्तिर्विनताया अरुणोत्पत्तिश्च ॥ ३ ॥
विनताया अरुणदत्तः शापः ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।

सौते त्वं कथयस्वमां विस्तरेण कथां पुनः ।
आस्तीकस्य कवेः साधोः शुश्रूषा परमा हि नः ॥ १
मधुरं कथ्यते सौम्य श्लक्ष्णाक्षरपदं त्वया ।
प्रीयामहे भृशं तात पितेवेदं प्रभाषसे ॥ २
असच्छुश्रूषणे नित्यं पिता हि निरतस्तव ।
आचष्टैतद्यथाऽऽख्यानं पिता ते त्वं तथा वद ॥ ३
सौतिरुवाच ।
आयुष्मन्निदमाख्यानमास्तीकं कथयामि ते ।
यथाश्रुतं कथयतः सकाशाद्वा पितुर्मया ॥ ४
पुरा देवयुगे ब्रह्मन्प्रजापतिसुते शुभे ।
आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतेऽद्भुतेऽनघ ॥ ५
ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता च ह ।
प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ॥ ६
कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ।
वरातिसर्गं श्रुत्वैवं कश्यपादुत्तमं च ते ॥ ७
हर्षादप्रतिमां प्रीतिं प्रापतुः स वरस्त्रियौ ।
वत्रे कद्रूः सुतान्नागान्सहस्रं तुल्यवर्चसः ॥ ८
द्वौ पुत्रौ विनता वत्रे कद्रूपुत्राधिकौ बले ।
तेजसा वपुषा चैव विक्रमेणाधिकौ च तौ ॥ ९
तस्यै भर्ता वरं प्रादादीदृशौ ते भविष्यतः ।
एवमस्त्विति तं चाह कश्यपं विनता तदा ॥ १०
यथावत्प्रार्थितं लब्ध्वा वरं तुष्टाभवत्तदा ।
कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ११
कद्रूश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यवर्चसाम् ।
धार्यौ प्रयत्नतो गर्भावित्युक्त्वा स महातपाः ॥ १२
ते भार्ये वरसंतुष्टे कश्यपो वनमाविशत् ।
सौतिरुवाच ।

कालेन महता कद्रूरण्डानां दशतीर्दश ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वाणि आस्तीकपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

जनयामास विप्रेन्द्र द्वे चाण्डे विनता तदा ।
तयोरण्डानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ॥ १४
सोपस्वेदेषु भाण्डेषु पञ्चवर्षशतानि च ।
ततः पञ्चशते काले कद्रूपुत्रा विनिःसृताः ॥ १५
अण्डाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत ।
ततः पुत्रार्थिनी देवी व्रीडिता च तपस्विनी ॥ १६
अण्डं विभेद विनता तत्र पुत्रमपश्यत ।
पूर्वार्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता ॥ १७
स पुत्रः क्रोधसंरब्धः शशापैनामिति श्रुतिः ।
योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ॥ १८
शरीरेणासमग्रेण तस्माद्दासी भविष्यसि ।
पञ्च वर्षशतान्यस्या यया विस्पर्धसे सह ॥ १९
एष च त्वां सुतो मातर्दासीत्वान्मोचयिष्यति ।
यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवाण्डविभेदनात् ॥ २०
न करिष्यस्यनङ्गं वा व्यङ्गं वापि तपस्विनम् ।
प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया ॥ २१
विशिष्टं बलमीप्सन्त्या पञ्चवर्षशतात्परः ।
एवं शप्त्वा ततः पुत्रो विनतामन्तरिक्षगः ॥ २२
अरुणोऽदृश्यत ब्रह्मन्प्रभातसमये तदा ।
'उद्यन्नथ सहस्रांशुर्दृष्ट्वा तमरुणं प्रभुः ॥ २३
स्वतेजसा प्रज्वलन्तमात्मनः समतेजसम् ।
सारथ्ये कल्पयामास प्रीयमाणस्तमोनुदः ॥ २४
सोऽपि तं रथमारुह्य भानोरमिततेजसः ।
सर्वलोकप्रदीपस्य ह्यमरोऽप्यरुणोऽभवत् ॥ २५
गरुडोऽपि यथाकालं जज्ञे पन्नगभोजनः ।
स जातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् ॥ २६
आदास्यन्नात्मनो भोज्यमन्नं विहितमस्य यत् ।
विधात्रा भृगुशार्दूल क्षुधितः पतगेश्वरः ॥ २७

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अमृतमथनविषये भगवदाज्ञया देवानां विचारः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 एतस्मिन्नेव काले तु भगिन्यौ ते तपोधन ।
 अपश्यतां समायान्तमुच्चैःश्रवसमन्तिकात् ॥ १
 यं तु देवगणाः सर्वे हृष्टरूपमपूजयन् ।
 मध्यमानेऽमृते जातमश्वरत्नमनुत्तमम् ॥ २
 अमोघबलमश्वानामुत्तमं जविनां वरम् ।
 श्रीमन्तमजरं दिव्यं सर्वलक्षणपूजितम् ॥ ३
 शौनक उवाच ।
 कथं तदमृतं देवैर्मथितं क्व च शंस मे ।
 'कारणं चात्र मथने संजातममृतात्परम् ॥'
 यत्र जज्ञे महावीर्यः सोऽश्वराजो महाद्युतिः ॥ ४
 सौतिरुवाच ।
 ज्वलन्तमचलं मेरुं तेजोराशिमनुत्तमम् ।
 आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्वशृङ्गैः काञ्चनोज्ज्वलैः ५
 कनकाभरणं चित्रं देवगन्धर्वसेवितम् ।

अप्रमेयमनावृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ॥ ६
 व्यालैरावारितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम् ।
 नाकमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रयेण महागिरिम् ॥ ७
 अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम् ।
 नानापतगसङ्घैश्च नादितं मुमनोहरैः ॥ ८
 तस्य शृङ्गमुपारुह्य बहुरत्नाचितं शुभम् ।
 अनन्तकल्पमद्वन्द्वं सुराः सर्वे महौजसः ॥ ९
 ते मन्त्रयितुमारब्धास्तत्रासीना दिवोकसः ।
 अमृताय समागम्य तपोनियमसंयुताः ॥ १०
 तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ।
 चिन्तयत्सु सुरेष्वेवं मन्त्रयत्सु च सर्वशः ॥ ११
 देवैरसुरसङ्घैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ।
 भविष्यत्यमृतं तत्र मध्यमाने महोदधौ ॥ १२
 सर्वौषधीः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव ह ।
 मन्थध्वमुदधिं देवा वेत्स्यध्वममृतं ततः ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

मोहितैर्दैत्यैर्मोहिन्या अमृतकलशदानम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 ततोऽभ्रशिखराकारैर्गिरिशृङ्गैरलंकृतम् ।
 मन्दरं पर्वतवरं लताजालसमाकुलम् ॥ १
 नानाविहंगसंघुष्टं नानादंष्ट्रिसमाकुलम् ।
 किंनरैरप्सरोभिश्च देवैरपि च सेवितम् ॥ २
 एकादश सहस्राणि योजनानां समुच्छ्रितम् ।
 अधोभूमेः सहस्रेषु तावत्स्वेव प्रतिष्ठितम् ॥ ३
 तमुद्धर्तुमशक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा ।
 विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणं चेदमब्रुवन् ॥ ४
 भवन्तावत्र कुरुतां बुद्धिं नैःश्रेयसीं पराम् ।
 मन्दरोद्धरणे यत्नः क्रियतां च हिताय नः ॥ ५

सौतिरुवाच ।
 तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव ।
 अचोदयदमेयात्मा फणीन्द्रं पद्मलोचनः ॥ ६
 ततोऽनन्तः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः ।
 नारायणेन चाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणि वीर्यवान् ॥ ७
 अथ पर्वतराजानं तमनन्तो महाबलः ।
 उज्जहार बलाद्ब्रह्मन्सवनं सवनौकसम् ॥ ८
 ततस्तेन सुराः सार्धं समुद्रमुपतस्थिरे ।
 तमूचुरमृतस्यार्थे निर्मथिष्यामहे जलम् ॥ ९
 अपांपतिरथोवाच ममाप्यंशो भवेत्ततः ।
 सोढाऽस्मि विपुलं मर्दं मन्दरभ्रमणादिति ॥ १०

अनन्तकल्पं अनन्तो विष्णुराकाशो वा तत ईष्यन्तम् ॥ ९ ॥

वेत्स्यध्वं लप्स्यध्वम् ॥ १३ ॥ सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

ऊचुश्च कूर्मराजानमकूपारे सुरासुराः ।
 अधिष्ठानं गिरेरस्य भवान्भवितुमर्हति ॥ ११
 कूर्मेण तु तथेत्युक्त्वा पृष्ठमस्य समर्पितम् ।
 तं शैलं तस्य पृष्ठस्थं वज्रेणेन्द्रोऽभ्यपीडयत् ॥ १२
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा तथा योक्रं च वासुकिम् ।
 देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमम्भसाम् ।
 अमृतार्थं पुरा ब्रह्मंस्तथैवासुरदानवाः ॥ १३
 एकमन्तमुपाश्लिष्टा नागराज्ञो महासुराः ॥ १४
 विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्थिताः ।
 अनन्तो भगवान्देवो यतो नारायणः स्थितः ॥ १५
 'वासुकेरग्रमाश्लिष्टा नागराज्ञो महासुराः ।'
 शिर उत्क्षिप्य नागस्य पुनः पुनरवाक्षिपन् ॥ १६
 वासुकेरथ नागस्य सहसा क्षिप्यतोऽसुरैः ।
 सधूमाः सार्चिषो वाता निष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥ १७
 'वासुकेर्मथ्यमानस्य निःसृतेन विषेण च ।
 अभवन्मिश्रितं तोयं तदा भार्गवनन्दन ॥ १८
 मथनान्मन्दरेणाथ देवदानवबाहुभिः ।
 विषं तीक्ष्णं समुद्भूतं हालाहलमिति श्रुतम् ॥ १९
 देवाश्च दानवाश्चैव दग्धाश्चैव विषेण ह ।
 अपाक्रामंस्ततो भीता विषादमगमंस्तदा ॥ २०
 ब्रह्माणमद्भुवन्देवाः समेत्य मुनिपुंगवैः ।
 मथ्यमानेऽमृते जातं विषं कालानलप्रभम् ॥ २१
 तेनैव तापिता लोकास्तस्य प्रतिकुरुष्व ह ।
 एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दध्यौ लोकेश्वरं हरम् ॥ २२
 त्र्यक्षं त्रिशूलिनं रुद्रं देवदेवमुमापतिम् ।
 तदाऽथ चिन्तितो देवस्तज्ज्ञात्वा द्रुतमाययौ २३
 तस्याथ देवस्तत्सर्वमाचक्षे प्रजापतिः ।
 तच्छ्रुत्वा दवेदेवेशो लोकस्यास्य हितेप्सया ॥ २४
 अपिवत्तद्विषं रुद्रः कालानलसमप्रभम् ।
 कण्ठे स्थापितवान्देवो लोकानां हितकाम्यया २५
 यस्मात्तु नीलता कण्ठे नीलकण्ठस्ततः स्मृतः ।
 पीतमात्रे विषे तत्र रुद्रेणामिततेजसा ॥ २६

देवाः प्रीताः पुनर्जग्मुश्चकुर्वे कर्म तत्तथा ।
 मथ्यमानेऽमृतस्यार्थे भूयो वै देवदानवैः ॥ २७
 वासुकेरथ नागस्य सहसा क्षिप्यतोऽसुरैः ।
 सधूमाः सार्चिषो वाता निष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥
 ते धूमसङ्घाः संभूता मेघसङ्घाः सविद्युतः ।
 अभ्यवर्षन्सुरगणाञ्छ्रमसंतापकर्शितान् ॥ २९
 तस्माच्च गिरिकूटाग्रात्प्रच्युताः पुष्पवृष्टयः ।
 सुरासुरगणान्सर्वान्समन्तात्समवाकिरन् ॥ ३०
 बभूवात्र महान्नादो महामेघरवोपमः ।
 उदधैर्मथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥ ३१
 तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ।
 विलयं समुपाजग्मुः शतशो लवणाम्भसि ॥ ३२
 वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः ।
 पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥ ३३
 तस्मिंश्च भ्राम्यमाणेऽद्रौ संघृष्यन्तः परस्परम् ।
 न्यपतन्पतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ ३४
 तेषां संघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिः प्रज्वलन्मुहुः ।
 विद्युद्भिरिव नीलाभमावृणोन्मन्दरं गिरिम् ॥ ३५
 ददाह कुञ्जरास्तत्र सिंहांश्चैव विनिर्गतान् ।
 विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च ॥ ३६
 तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहन्तमितस्ततः ।
 वारिणा मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वशः ॥ ३७
 ततो नानाविधास्तत्र सुस्रुवुः सागराम्भसि ।
 महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥ ३८
 तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च ।
 अमरत्वं सुरा जग्मुः काश्चनस्य च निःस्रवात् ॥ ३९
 ततस्तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः ।
 रसोत्तमैर्विमिश्रं च ततः क्षीरादभूद्भृतम् ॥ ४०
 ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वरदमद्भुवन् ।
 श्रान्ताः स सुभृशं ब्रह्मन्नोद्भवत्यमृतं च तत् ॥ ४१
 ऋते नारायणं देवं सर्वेऽन्ये देवदानवाः ।
 चिरारब्धमिदं चापि सागरस्यापि मन्थनम् ॥ ४२

अकूपारे समुद्रसमीपे । अधिष्ठानं आधारः ॥ ११ ॥ कूर्मेण
 तु तथेत्युक्ते पृष्ठे त्वस्य समर्पितः । सशैलस्तस्य चाग्रं वै वज्रेणेन्द्रो-
 ऽभ्यपीडयत् । इति पाठान्तरं ॥ १२ ॥ योक्रं मन्थनरज्जुम् ॥ १३ ॥

एकमन्तं एकं प्रदेशं मुखभागम् ॥ १४ ॥ वारुणानि वरुणलोकस्थानि
 आप्यांशप्रधानशरीराणि ॥ ३३ ॥ लवणाम्भसि कुतो दुग्धमि-
 स्यत आह । तत इति । ततः तेषां निःस्रवं प्राप्य । समुद्रस्य

‘ग्लानिरस्मान्समाविष्टा न चात्रामृतमुत्थितम् ।
सौतिरुवाच ।

देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥४३
ततो नारायणं देवं वचनं चेदमब्रवीत् ।
विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानत्र परायणम् ॥४४
विष्णुरुवाच ।

बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः ।
क्षोभ्यतां कलशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् ॥४५
सौतिरुवाच ।

नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधेः ।
तत्पयः सहिता भूयश्चकिरे भृशमाकुलम् ॥ ४६
‘तत्र पूर्वं विषं जातं तद्ब्रह्मवचनाच्छिवः ।
प्राप्रसङ्गोकरक्षार्थं ततो ज्येष्ठा समुत्थिता ।
कृष्णरूपधरा देवी सर्वाभरणभूषिता ॥’ ४७
ततः शतसहस्रांशुर्मध्यमानासु सागरात् ।
प्रसन्नात्मा समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥४८
श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी ।
सुरा देवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ॥ ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

देवानाममृतपानं ॥ १ ॥ देवरूपेणामृतं पिबतो राहोः शिरश्छेदनं ॥ २ ॥ देवदैत्ययोर्द्वन्द्वं । तत्र दैत्यपराजयः ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

अथावरणमुख्यानि नानाप्रहरणानि च ।
प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहिता दैत्यदानवाः ॥ १
ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् ।
जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ २
ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा ।
विष्णोः सकाशात्संप्राप्य संभ्रमे तुमुले सति ॥३
‘पाययत्यमृतं देवान्हरौ बाहुबलान्नरः ।

निरोधयति चापेन दूरीकृत्य धनुर्धरान् ।
ये येऽमृतं पिबन्ति स ते ते युद्ध्यन्ति दानवैः’ ४
ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितम् ।
राहुर्विबुधरूपेण दानवः प्रापिबत्तदा ॥ ५
तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा ।
आख्यातं चन्द्रमूर्ध्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ६
ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नमलंकृतम् ।
चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा ॥ ७

तत्क्षारं उदकं पयः क्षीरं जातम् ॥ ४० ॥ मरीचिविकचः
रश्मिभिरुज्ज्वलः । नारायणउरोगत इत्यसन्धिरार्थः ॥ ५० ॥ अ-
भिसंश्रितः संमुखः स्थितः मोहनार्थमिति शेषः ॥ ५५ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आवरणमुख्यानि कवचाभ्याणि ॥ १ ॥ संभ्रमे उभयेषाम-
मृतादरे सति । सङ्ग्रामे इति पाठान्तरं ॥ ३ ॥

तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत् ।
 'चक्रेणोत्कृत्तमपतच्चालयद्रमुधातलम् ॥' ८
 चक्रच्छिन्नं खमुत्पत्य ननादातिभयंकरम् ।
 तत्कवन्धं पपातास्य विस्फुरद्वरणीतले ॥ ९
 'त्रयोदश सहस्राणि चतुरश्रं समन्ततः ।
 सपर्वतवनद्वीपां दैत्यस्याकम्पयन्महीम् ॥ १०
 ततो वैरविनिर्वन्धः कृतो राहुमुखेन वै ।
 शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां ग्रसत्यद्यापि चैव तौ ॥ ११
 विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं हरिः ।
 नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत् ॥ १२
 ततः प्रवृत्तः संग्रामः समीपे लवणाम्भसः ।
 सुराणामसुराणां च सर्वघोरतरो महान् ॥ १३
 प्रासाश्च विपुलास्तीक्ष्णा न्यपतन्त सहस्रशः ।
 तोमराश्च सुतीक्ष्णाग्राः शस्त्राणि विविधानि च १४
 ततोऽसुराश्चक्रभिन्ना वमन्तो रुधिरं बहु ।
 असिशक्तिगदारुग्णा निपेतुर्धरणीतले ॥ १५
 छिन्नानि पट्टिशैश्चैव शिरांसि युधि दारुणैः ।
 तप्तकाञ्चनमालीनि निपेतुरनिशं तदा ॥ १६
 रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः ।
 अद्रीणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ॥ १७
 हाहाकारः समभवत्तत्र तत्र सहस्रशः ।
 अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति ॥ १८
 परिधैरायसैस्तीक्ष्णैः सन्निकर्षे च मुष्टिभिः ।
 निघ्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् १९
 छिन्धिभिन्धि प्रधाव त्वं पातयाभिसरेति च ।
 व्यश्रूयन्त महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ॥ २०
 एवं सुतमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
 नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवम् ॥ २१
 तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ।
 चिन्तयामास तच्चक्रं विष्णुर्दानवसूदनम् ॥ २२
 ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं
 महाप्रभं चक्रममित्रतापनम् ।
 विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं
 सुदर्शनं संयति भीमदर्शनम् ॥ २३

तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं
 भयंकरं करिकरबाहुरच्युतः ।
 मुमोच वै प्रबलवदुग्रवेगवा-
 न्महाप्रभं परनगरावदारणम् ॥ २४
 तदन्तकज्वलनसमानवर्चसं
 पुनःपुनर्न्यपतत वेगवत्तदा ।
 विदारयदितिदनुजान्सहस्रशः
 करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ॥ २५
 दहत्कचिज्वलन इवावलेलिह-
 त्रसह्य तानसुरगणान्यकृन्तत ।
 प्रवेरितं वियति मुहुः क्षितौ तथा
 पयौ रणे रुधिरमथो पिशाचवत् ॥ २६
 तथाऽसुरा गिरिभिरदीनचेतसो
 मुहुर्मुहुः सुरगणमार्दयंस्तदा ।
 महाबला विगलितमेघवर्चसः
 सहस्रशो गगनमभिप्रपद्य ह ॥ २७
 अथाम्बराद्भयजननाः प्रपेदिरे
 सपादपा बहुविधमेघरूपिणः ।
 महाद्रयः परिगलिताग्रसानवः
 परस्परं द्रुतमभिहत्य सस्वनाः ॥ २८
 ततो मही प्रविचलिता सकानना
 महाद्रिपाताभिहता समन्ततः ।
 परस्परं भृशमभिगर्जतां मुहू
 रणाजिरे भृशमभिसंप्रवर्तिते ॥ २९
 नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणै-
 र्महेषुभिर्गगनपथं समावृणोत् ।
 विदारयन्गिरिशिखराणि पत्रिभि-
 र्महाभयेऽसुरगणविग्रहे तदा ॥ ३०
 ततो महीं लवणजलं च सागरं
 महासुराः प्रविविशुरदिताः सुरैः ।
 वियद्गतं ज्वलितहुताशनप्रभं
 सुदर्शनं परिकुपितं निशाम्य ते ॥ ३१

ततः सुरैर्विजयमवाप्य मन्दरः
स्वमेव देशं गमितः सुपूजितः ।
विनाद्य खं दिवमपि चैव सर्वश-
स्ततो गताः सलिलधरा यथागतम् ॥३२

ततोऽमृतं मुनिहितमेव चक्रिरे
सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलाम् ।
ददौ च तं निधिममृतस्य रक्षितुं
किरीटिने बलभिदथामरैः सह ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

कद्रुविनतयोः पणधन्वः ॥ १ ॥ सर्पाणां कद्रुशापः ॥ २ ॥ ब्रह्मणा कश्यपाय विषहरविद्यादानं ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।
एतत्ते कथितं सर्वममृतं मथितं यथा ।
यत्र सोऽश्वः समुत्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ॥ १
तं निशाम्य तदा कद्रुर्विनतामिदमब्रवीत् ।
उच्चैःश्रवा हि किंवर्णो भद्रे प्रब्रूहि मा चिरम् ॥२
विनतोवाच ।
श्वेत एवाश्वराजोऽयं किं वा त्वं मन्यसे शुभे ।
ब्रूहि वर्णं त्वमप्यस्य ततोऽत्र विपणावहे ॥ ३
कद्रुरुवाच ।
कृष्णबालमहं मन्ये हयमेनं शुचिसिते ।
एहि सार्धं मया दीव्य दासीभावाय भामिनि ४
सौतिरुवाच ।
एवं ते समयं कृत्वा दासीभावाय वै मिथः ।
जग्मतुः स्वगृहानेव श्वो द्रक्ष्याव इति स ह ॥ ५
ततः पुत्रसहस्रं तु कद्रुर्जिह्वं चिकीर्षती ।
आज्ञापयामास तदा बाला भूत्वाऽञ्जनप्रभाः ॥६
आविशध्वं हयं क्षिप्रं दासी न स्यामहं यथा ।
नावपद्यन्त ये वाक्यं ताञ्छशाप भुजंगमान् ॥७
सर्पसत्रे वर्तमाने पावको वः प्रधक्ष्यति ।
जनमेजयस्य राजर्षेः पाण्डवेयस्य धीमतः ॥ ८
शापमेनं तु शुश्राव स्वयमेव पितामहः ।
अतिकूरं समुत्सृष्टं कद्रुा दैवादतीव हि ॥ ९

सार्धं देवगणैः सर्वैर्वाचं तामन्वमोदत ।
बहुत्वं प्रेक्ष्य सर्पाणां प्रजानां हितकाम्यया ॥१०
तिग्मवीर्यविषा ह्येते दन्दशूका महाबलाः ।
तेषां तीक्ष्णविषत्वाद्धि प्रजानां च हिताय च ११
युक्तं मात्रा कृतं तेषां परपीडोपसर्पिणाम् ।
अन्येषामपि सत्त्वानां नित्यं दोषपरास्तु ये ॥१२
तेषां प्राणान्तिको दण्डो दैवेन विनिपात्यते ।
एवं संभाष्य देवस्तु पूज्य कद्रुं च तां तदा ॥१३
आहूय कश्यपं देव इदं वचनमब्रवीत् ।
यदेते दन्दशूकाश्च सर्पा जातास्त्वयानघ ॥ १४
विषोल्बणा महाभोगा मात्रा शप्ताः परंतप ।
तत्र मन्युस्त्वया तात न कर्तव्यः कथंचन ॥१५
दृष्टं पुरातनं ह्येतद्यज्ञे सर्पविनाशनम् ।
इत्युक्त्वा सृष्टिकृदेवस्तं प्रसाद्य प्रजापतिम् ।
प्रादाद्विषहरीं विद्यां कश्यपाय महात्मने ॥ १६
'एवं शप्तेषु नागेषु कद्रुातु द्विजसत्तम ।
उद्विप्रः शापतस्तस्याः कद्रुं कर्कोटकोऽब्रवीत् १७
मातरं परमप्रीतस्तथा भुजगसत्तमः ।
आविश्य वाजिनं मुख्यं बालो भूत्वाञ्जनप्रभः १८
दर्शयिष्यामि तत्राहमात्मानं काममाश्वस ।
एवमस्त्विति सा पुत्रं प्रत्युवाच यशस्विनी ॥१९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सलिलधराः अमृतभृतो देवाः ॥ ३२ ॥ किरीटिने नराय
॥ ३३ ॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विपणावहे पणं कुर्वहे ॥३॥ जिह्वं कौटिल्यं बालाः लोमानि
॥६॥ नावपद्यन्त नातुमोदितवन्तः ॥ ७ ॥ विंशोऽध्यायः ॥२०॥

एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

उच्चैःश्रवसो दर्शनार्थं कद्रूविनतयोगं मनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

ततो रजन्यां व्युष्टायां प्रभातेऽभ्युदिते रवौ ।
 कद्रूश्च विनता चैव भगिन्यौ ते तपोधन ॥ १
 अमर्षिते सुसंरब्धे दास्ये कृतपणे तदा ।
 'सागरस्य परं पारं वेलावनविभूषितम् ।'
 जग्मतुस्तुरगं द्रष्टुमुच्चैःश्रवसमन्तिकत् ॥ २
 ददृशातेऽथ ते तत्र समुद्रं निधिमम्भसाम् ।
 महान्तमुदकागाधं क्षोभ्यमाणं महाखनम् ॥ ३
 तिमिगिलझषाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ।
 सत्वैश्च बहुसाहस्रैर्नारूपैः समावृतम् ॥ ४
 भीषणैर्विकृतैरन्यैर्धोरैर्जलचरैस्तथा ।
 उग्रैर्नित्यमनाधृष्यं क्रूरग्राहसमाकुलम् ॥ ५
 आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च ।
 नागानामालयं रम्यमुत्तमं सरितां पतिम् ॥ ६
 पातालज्वलनावासमसुराणां च बान्धवम् ।
 भयंकरं च सत्त्वानां पयसां निधिमर्णवम् ॥ ७
 शुभं दिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरं परम् ।
 अप्रमेयमचिन्त्यं च सुपुण्यजलमद्भुतम् ॥ ८
 घोरं जलचरारावरोद्रं भैरवनिःस्वनम् ।
 गम्भीरावर्तकलिलं सर्वभूतभयंकरम् ॥ ९

वेलादोलानिलचलं क्षोभोद्वेगसमुच्छ्रितम् ।
 वीचीहस्तैः प्रचलितैर्नृत्यन्तमिव सर्वतः ॥ १०
 चन्द्रवृद्धिक्षयवशादुद्धृत्तोर्मिसमाकुलम् ।
 पाञ्चजन्यस्य जननं रत्नाकरमनुत्तमम् ॥ ११
 गां विन्दता भगवता गोविन्देनामितौजसा ।
 वराहरूपिणा चान्तर्विक्षोभितजलाविलम् ॥ १२
 ब्रह्मर्षिणा व्रतवता वर्षाणां शतमत्रिणा ।
 अनासादितगाधं च पातालतलमव्ययम् ॥ १३
 अध्यात्मयोगनिद्रां च पञ्चनाभस्य सेवतः ।
 युगादिकालशयनं विणोरमिततेजसः ॥ १४
 वज्रपातनसंत्रस्तमैनाकस्याभयप्रदम् ।
 डिम्बाहवार्दितानां च असुराणां परायणम् ॥ १५
 बडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदं शिवम् ।
 अगाधपारं विस्तीर्णमग्रमेयं सरित्पतिम् ॥ १६
 महानदीभिर्वह्वीभिः स्पर्धयेव सहस्रशः ।
 अभिसार्यमाणमनिशं ददृशाते महार्णवम् ।
 आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यमानमिवोर्मिभिः ॥ १७
 गम्भीरं तिमिमकरोग्रसंकुलं तं
 गर्जन्तं जलचरारावरोद्रनादैः ।
 विस्तीर्णं ददृशतुरम्बरप्रकाशं
 तेऽगाधं निधिमुखमम्भसामनन्तम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

सपैर्मातृवचनादुच्चैःश्रवःपुच्छवेष्टनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

नागाश्च संविदं कृत्वा कर्तव्यमिति तद्वचः ।
 निःस्नेहा वै दहेन्माता असंप्राप्तमनोरथा ॥ १
 प्रसन्ना मोक्षयेदस्मांस्तस्माच्छापाच्च भामिनी ।

क्षोभ्यमाणं मकरादिभिः ॥ ३ ॥ पातालज्वलनो बडवाभिः
 ॥ ७ ॥ गां पृथ्वीं विन्दता लम्बमानेन ॥ १२ ॥ डिम्बो भय-
 वतामक्रन्दस्तद्वति आहवे ॥ १५ ॥ ते कद्रूविनते ॥ १८ ॥

कृष्णं पुच्छं करिष्यामस्तुरगस्य न संशयः ॥ २
 'इति निश्चित्य ते तस्य कृष्णा बाला इव स्थिताः।'
 एतस्मिन्नन्तरे ते तु सपत्न्यौ पणिते तदा ॥ ३
 ततस्ते पणितं कृत्वा भगिन्यौ द्विजसत्तम ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

संविदं मिथ आलोचनम् ॥ १ ॥ पणिते पणं कृत-

जग्मतुः परया प्रीत्या परं पारं महोदधेः ॥ ४
 कद्रुश्च विनता चैव दाक्षायण्यौ विहायसा ।
 आलोकयन्त्यावक्षोभ्यं समुद्रं निधिमम्भसाम् ॥ ५
 वायुनाऽतीव सहसा क्षोभ्यमाणं महास्वनम् ।
 तिमिगिलसमाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ॥ ६
 संयुतं बहुसाहसैः सत्वैर्नानाविधैरपि ।
 घोरैर्घोरमनाघृष्यं गम्भीरमतिभैरवम् ॥ ७
 आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च ।
 नागानामालयं चापि सुरम्यं सरितां पतिम् ॥ ८

पातालज्वलनावासमसुराणां तथालयम् ।
 भयंकराणां सत्त्वानां पयसो निधिमव्ययम् ॥ ९
 शुभ्रं दिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरं परम् ।
 अप्रमेयमचिन्त्यं च सुपुण्यजलसंमितम् ॥ १०
 महानदीभिर्वह्नीभिस्तत्र तत्र सहस्रशः ।
 आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यन्तमिव चोर्मिभिः ॥ ११
 इत्येवं तरलतरोर्मिसंकुलं ते
 गम्भीरं विकसितमम्बरप्रकाशम् ।
 पातालज्वलनशिखाविदीपिताङ्गं
 गर्जन्तं द्रुतमभिजग्मतुस्ततस्ते ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

गरुडोत्पत्तिः ॥ १ ॥ देवकृतस्तुत्या गरुडकृतं स्वतेजस्संहरणम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रुर्विनतया सह ।
 न्यपतत्तुरगाभ्याशे न चिरादिव शीघ्रगा ॥ १
 ततस्ते तं हयश्रेष्ठं ददृशते महाजवम् ।
 शशाङ्ककिरणप्रख्यं कालवालमुभे तदा ॥ २
 निशाम्य च बहून्वालान्कृष्णान्पुच्छसमाश्रितान् ।
 विषण्णरूपां विनतां कद्रुर्दास्ये न्ययोजयत् ॥ ३
 ततः सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता ।
 अभवद्दुःखसंतप्ता दासीभावं समास्थिता ॥ ४
 एतस्मिन्नन्तरे चापि गरुडः काल आगते ।
 विना मात्रा महातेजा विदार्याण्डमजायत ॥ ५
 महासत्त्वबलोपेतः सर्वा विद्योतयन्दिशः ।
 कामरूपः कामगमः कामवीर्यो विहंगमः ॥ ६
 अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ।
 विद्युद्विस्पष्टपिङ्गाक्षो युगान्ताग्निसमप्रभः ॥ ७
 प्रवृद्धः सहसा पक्षी महाकायो नभोगतः ।
 घोरो घोरस्वनो रौद्रो वह्निरौर्व इवापरः ॥ ८
 तं दृष्ट्वा शरणं जग्मुर्देवाः सर्वे विभावसुम् ।

प्रणिपत्याब्रुवन्श्चैनमासीनं विश्वरूपिणम् ॥ ९
 अग्रे मा त्वं प्रवर्धिष्ठाः कच्चिन्नो न दिधक्षसि ।
 असौ हि राशिः सुमहान्समिद्धस्तव सर्पति ॥ १०
 अग्निरुवाच ।
 नैतदेवं यथा यूयं मन्यध्वमसुरार्दनाः ।
 गरुडो बलवानेष मम तुल्यश्च तेजसा ॥ ११
 जातः परमतेजस्वी विनतानन्दवर्धनः ।
 तेजोराशिर्मिमं दृष्ट्वा युष्मान्मोहः समाविशत् ॥ १२
 नागक्षयकरश्चैव काश्यपेयो महाबलः ।
 देवानां च हिते युक्तस्त्वहितो दैत्यरक्षसाम् ॥ १३
 न भीः कार्या कथं चात्र पश्यध्वं सहिता मया ।
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्तास्तदा गत्वा गरुडं वाग्भिरस्तुवन् ॥ १४
 ते दूरादभ्युपेत्यैनं देवाः सर्षिगणास्तदा ।
 देवा ऊचुः ।
 त्वमृषिस्त्वं महाभागस्त्वं देवः पतगेश्वरः ॥ १५
 त्वं प्रभुस्तपनः सूर्यः परमेष्ठी प्रजापतिः ।
 त्वमिन्द्रस्त्वं हयमुखस्त्वं शर्वस्त्वं जगत्पतिः ॥ १६

बलौ ॥ ३ ॥ द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

शशाङ्ककिरणवत्प्रख्या दीप्तिर्यस्य तं तादृशमपि कालवालं

कृष्णकेशम् ॥ २ ॥ और्वो बडवाग्निः ॥ ८ ॥ विभावसुं अग्निम् ॥ ९ ॥ अग्रे मालमिति देवानां भ्रमवर्णनं अग्निगरुडयोरति सादृश्य-

त्वं मुखं पद्मजो विप्रस्त्वमग्निः पवनस्तथा ।
 त्वं हि धाता विधाता च त्वं विष्णुः सुरसत्तमः ॥
 त्वं महानभिभूः शश्वदमृतं त्वं महद्यशः ।
 त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतं त्वं नस्त्राणमनुत्तमम् ॥ १८
 'त्वं गतिः सततं त्वत्तः कथं नः प्राप्नुयाद्भयम् ।'
 बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वः
 समृद्धिमान्दुर्विषहस्त्वमेव ।
 त्वत्तः सृतं सर्वमहीनकीर्ते
 ह्यनागतं चोपगतं च सर्वम् ॥ १९
 त्वमुत्तमः सर्वमिदं चराचरं
 गभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे ।
 समाक्षिपन्भानुमतः प्रभां मुहु-
 स्त्वमन्तकः सर्वमिदं ध्रुवाध्रुवम् ॥ २०
 दिवाकरः परिकुपितो यथा दहे-
 त्रजास्तथा दहसि हुताशनप्रभ ।
 भयंकरः प्रलय इवाग्निरुत्थितो
 विनाशयन्युगपरिवर्तनान्तकृत् ॥ २१
 खगेश्वरं शरणमुपागता वयं
 महौजसं ज्वलनसमानवर्चसम् ।
 तडित्प्रभं वितिमिरमभ्रगोचरं
 महाबलं गरुडमुपेत्य खेचरम् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

राहुणा कृतोपद्रवस्य सूर्यस्य क्रोधः ॥ १ ॥ ब्रह्माज्ञयाऽरुणस्य सूर्यसारथ्यकरणम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 स श्रुत्वाऽथात्मनो देहं सुपर्णः प्रेक्ष्य च स्वयम् ।
 शरीरप्रतिसंहारमात्मनः संप्रचक्रमे ॥ १
 सुपर्ण उवाच ।
 न मे सर्वाणि भूतानि विभियुर्देहदर्शनात् ।
 भीमरूपात्समुद्विशास्तस्मात्तेजस्तु संहरे ॥ २

कथनार्थम् ॥ १० ॥ चलन्तीत्युत्तरादपकृष्यते ॥ २५ ॥ निगृ-
 ह्यतां संक्षिप्यताम् ॥ २६ ॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

परावरं वरदमजय्यविक्रमं
 तवौजसा सर्वमिदं प्रतापितम् ।
 जगत्प्रभो तप्तसुवर्णवर्चसा
 त्वं पाहि सर्वांश्च सुरान्महात्मनः ॥ २३
 भयान्विता नभसि विमानगामिनो
 विमानिता विपथगतिं प्रयान्ति ते ।
 ऋषेः सुतस्त्वमसि दयावतः प्रभो
 महात्मनः खगवर कश्यपस्य ह ॥ २४
 स मा क्रुधः कुरु जगतो दयां परां
 त्वमीश्वरः प्रशममुपैहि पाहि नः ।
 महाशनिस्फुरितसमस्वनेन ते
 दिशोऽम्बरं त्रिदिवमियं च मेदिनी ॥ २५
 चलन्ति नः खग हृदयानि चानिर्शं
 निगृह्यतां वपुरिदमग्निसन्निभम् ।
 तव द्युतिं कुपितकृतान्तसन्निभां
 निशाम्य नश्चलति मनोऽव्यवस्थितम् ।
 प्रसीद नः पतगपते प्रयाचतां
 शिवश्च नो भव भगवन्सुखावहः ॥ २६
 सौतिरुवाच
 एवं स्तुतः सुपर्णस्तु देवैः सर्षिगणैस्तदा ।
 तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः स चकार ह ॥ २७

सौतिरुवाच

एवं स्तुतः सुपर्णस्तु देवैः सर्षिगणैस्तदा ।

तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः स चकार ह ॥ २७

सौतिरुवाच ।

ततः कामगमः पक्षी कामवीर्यो विहंगमः ।
 अरुणं चात्मनः पृष्ठमारोप्य स पितुर्गृहात् ॥ ३
 मातुरन्तिकमागच्छत्परं तीरं महोदधेः ।
 तत्रारुणश्च निक्षिप्तो पुरोदेशे महाद्युतेः ॥ ४
 सूर्यस्तेजोभिरत्युग्रैर्लोकान्दग्धुमना यदा ।

समुद्विमाः समुद्विमानी ॥ २ ॥

रुरुवाच ।

किमर्थं भगवान्सूर्यो लोकान्द्रग्धुमनास्तदा ॥ ५

किमस्यापहतं देवैर्येनेमं मन्युराविशत् ।

प्रमतिरुवाच ।

चन्द्रार्काभ्यां यदा राहुराख्यातो ह्यमृतं पिबन् ॥ ६

वैरानुबन्धं कृतवांश्चन्द्रादित्यौ तदाऽनघ ।

वाध्यमानं ग्रहेणाथ ह्यादित्यं मन्युराविशत् ॥ ७

सुरार्थाय समुत्पन्नो रोषो राहोस्तु मां प्रति ।

बह्वनर्थकरं पापमेकोऽहं समवाप्नुयाम् ॥ ८

सहाय एव कार्येषु न च कृच्छ्रेषु दृश्यते ।

पश्यन्ति ग्रस्यमानं मां सहन्ते वै दिवोकसः ॥ ९

तस्माल्लोकविनाशार्थं ह्यवतिष्ठे न संशयः ।

एवं कृतमतिः सूर्यो ह्यस्तमभ्यगमद्विरिम् ॥ १०

तस्माल्लोकविनाशाय संतापयत भास्करः ।

ततो देवानुपागम्य प्रोचुरेवं महर्षयः ॥ ११

अद्यार्धरात्रसमये सर्वलोकभयावहः ।

उत्पत्स्यते महान्दाहस्रैलोक्यस्य विनाशनः ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

विनतया कद्रूवहनं गरुडेन सर्पवहनं च ॥ १ ॥ सूर्यातपतसस्वपुत्ररक्षार्थं कद्रुकृत इन्द्रस्तवः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

ततः कामगमः पक्षी महावीर्यो महाबलः ।

मातुरन्तिकमागच्छत्परं पारं महोदधेः ॥ १

यत्र सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजितां ।

अतीव दुःखसंतप्ता दासीभावमुपांगतां ॥ २

ततः कदाचिद्विनतां प्रणतां पुत्रसन्निधौ ।

काले चाहूय वचनं कद्रुरिदमभाषत ॥ ३

नागानामालयं भद्रे सुरम्यं चारुदर्शनम् ।

संमुद्रकुक्षावेकान्ते तत्र मां विनते नयं ॥ ४

चन्द्रादित्यौ प्रतीति शेषः ॥ ७ ॥ किमुत सूर्ये उदिते इति शेषः

॥ १२ ॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

ततो देवाः सर्षिगणा उपगम्य पितामहम् ।

अब्रुवन्किमिवेहाद्य महदाहकृतं भयम् ॥ १३

न तावद्दृश्यते सूर्यः क्षयोऽयं प्रतिभाति च ।

उदिते भगवन्भानौ कथमेतद्भविष्यति ॥ १४

पितामह उवाच ।

एष लोकविनाशाय रविरुद्यन्तुमुद्यतः ।

दृश्यन्नेव हि लोकान्स भस्मराशीकरिष्यति ॥ १५

तस्य प्रतिविधानं च विहितं पूर्वमेव हि ।

कश्यपस्य सुतो धीमानरुणेत्यभिविश्रुतः ॥ १६

महाकायो महातेजाः स स्थास्यति पुरो रवेः ।

करिष्यति च सारथ्यं तेजश्चास्य हरिष्यति ॥ १७

लोकानां स्वस्ति चैवं स्यादृषीणां च दिवोकसाम् ।

प्रमतिरुवाच ।

ततः पितामहाज्ञातः सर्वं चक्रे तदाऽरुणः ॥ १८

उदितश्चैव सविता ह्यरुणेन समावृतः ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्सूर्यं मन्युराविशत् ॥ १९

अरुणश्च यथैवास्य सारथ्यमकरोत्प्रभुः ।

भूय एवापरं प्रश्नं शृणु पूर्वमुदाहृतम् ॥ २०

सौतिरुवाच ।

ततः सुपर्णमाता तामवहत्सर्पमातरंम् ।

पन्नगान्गरुडश्चापि मातुर्वचनचोदितः ॥ ५

स सूर्यमभितौ याति वैनतेयो विहंगमः ।

सूर्यरश्मिप्रतप्ताश्च मूर्च्छिताः पन्नगाऽभवन् ॥ ६

तदवस्थान्मुतान्दृष्ट्वा कद्रूः शक्रमथास्तुवत् ।

नमस्ते सर्वदेवेश नमस्ते बलसूदन ॥ ७

नमुचिघ्न नमस्तेऽस्तु सहस्राक्ष शचीपते ।

सर्पाणां सूर्यतप्तानां वारिणा त्वं ह्रुवौ भव ॥ ८

त्वमेव परमं त्राणमस्माकममरोत्तम ।

अभितः संमुखम् ॥ ६ ॥

ईशो ह्यसि पयः स्रष्टुं त्वमनल्पं पुरंदर ॥ ९
 त्वमेव मेघस्त्वं वायुस्त्वमग्निर्विद्युतोऽम्बरे ।
 त्वमभ्रगणविक्षेप्ता त्वामेवाहुर्महाघनम् ॥ १०
 त्वं वज्रमतुलं घोरं घोषवांस्त्वं बलाहकः ।
 स्रष्टा त्वमेव लोकानां संहर्ता चापराजितः ॥ ११
 त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां त्वमादित्यो विभावसुः ।
 त्वं महद्भूतमाश्रयं त्वं राजा त्वं सुरोत्तमः ॥ १२
 त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं परायणम् ।
 त्वं सर्वममृतं देव त्वं सोमः परमार्चितः ॥ १३
 त्वं मुहूर्तस्तिथिस्त्वं च त्वं लवस्त्वं पुनः क्षणः ।
 शुक्लस्त्वं बहुलस्त्वं च कला काष्ठा त्रुटिस्तथा ।
 संवत्सरर्तवो मासा रजन्यश्च दिनानि च ॥ १४

त्वमुत्तमा सगिरिवना वसुंधरा
 सभास्करं वितिमिरमम्बरं तथा ।
 महोदधिः सतिमितिमिङ्गिलस्तथा
 महोर्मिमान्वहुमकरो ज्जषाकुलः ॥ १५
 महायशास्त्वमिति सदाऽभिपूज्यसे
 मनीषिभिर्मुदितमना महर्षिभिः ।
 अभिष्टुतः पिवसि च सोममध्वरे
 वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ॥ १६
 त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं
 वेदाङ्गेष्वतुलबलौघ गीयसे च ।
 त्वद्वेतोर्यजनपरायणा द्विजेन्द्रा
 वेदाङ्गान्यभिगमयन्ति सर्वयज्ञैः ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

स्तुत्या तुष्टेन इन्द्रेण कृतं जलवर्षणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 एवं स्तुतस्तदा कद्रा भगवान्हरिवाहनः ।
 नीलजीमूतसंघातैः सर्वमम्बरमावृणोत् ॥ १
 मेघानाज्ञापयामास वर्षध्वममृतं शुभम् ।
 ते मेघा मुमुक्षुस्तोयं प्रभूतं विद्युदुज्वलाः ॥ २
 परस्परमिवात्यर्थं गर्जन्तः सततं दिवि ।
 संवर्तितमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः ॥ ३
 स्रज्ज्जिरतुलं तोयमजस्रं सुमहारवैः ।
 संप्रनृत्तमिवाकाशं धारोर्मिभिरनेकशः ॥ ४

मेघस्तनितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनकम्पितैः ।
 तैर्मेघैः सततासारं वर्षद्भिरनिशं तदा ॥ ५
 नष्टचन्द्रार्ककिरणमम्बरं समपद्यत ।
 नागानामुत्तमो हर्षस्तथा वर्षति वासवे ॥ ६
 आपूर्यत मही चापि सलिलेन समन्ततः ।
 रसातलमनुप्राप्तं शीतलं विमलं जलम् ॥ ७
 तदा भूरभवच्छन्ना जलोर्मिभिरनेकशः ।
 रामणीयकमागच्छन्मात्रा सह भुजंगमाः ॥ ८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

गरुडस्य चिनतां प्रति दास्यकारणप्रश्नः ॥ १ ॥ सर्पैः दास्यमोचनोपायकथनम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 संप्रहृष्टास्ततो नागा जलधाराप्लुतास्तदा ।
 सुपर्णेनोद्यमानास्ते जग्मुस्तं द्वीपमाशु वै ॥ १

तं द्वीपं मकरावासं विहितं विश्वकर्मणा ।
 तत्र ते लवणं घोरं ददृशुः पूर्वमागताः ॥ २
 सुपर्णसहिताः सर्पाः काननं च मनोरमम् ।

बहुलः कृष्णपक्षः ॥ १४ ॥ षड्विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

संवर्तः कल्पान्तः संजातोस्मिन्निति संवर्तितम् ॥ ३ ॥ राम-

णीयकं रमणकसंज्ञं द्वीपम् ॥ ८ ॥ षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

लवणं लवणासुरं पूर्वं ददृशुः ॥ ९ ॥

सागराम्बुपरिक्षिप्तं पक्षिसङ्घनिनादितम् ॥	३	त्वं हि देशान्बहूत्रम्यान्त्रजन्पश्यसि खेचर ॥ ११
विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतम् ।		सौतिरुवाच ।
भवनैरावृतं रम्यैस्तथा पद्माकरैरपि ॥	४	स विचिन्त्याब्रवीत्पक्षी मातरं विनतां तदा ।
प्रसन्नसलिलैश्चापि हृदैर्दिव्यैर्विभूषितम् ।		किं कारणं मया मातः कर्तव्यं सर्पभाषितम् १२
दिव्यगन्धवहैः पुण्यैर्मारुतैरुपवीजितम् ॥	५	विनतोवाच ।
उत्पतद्भिरिवाकाशं वृक्षैर्मलयजैरपि ।		दासीभूतासि दुर्योगात्सपत्न्याः पतगोत्तम ।
शोभितं पुष्पवर्षाणि मुञ्चद्भिर्मारुतोद्धतैः ॥	६	पणं वितथमास्थाय सर्पैरुपधिना कृतम् ॥ १३
वायुविक्षिप्तकुसुमैस्तथाऽन्यैरपि पादपैः ।		सौतिरुवाच ।
किरद्भिरिव तत्रस्थान्नागान्पुष्पाम्बुवृष्टिभिः ॥ ७		तस्मिंस्तु कथिते मात्रा कारणे गगनेचरः ।
मनःसंहर्षजं दिव्यं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम् ।		उवाच वचनं सर्पास्तेन दुःखेन दुःखितः ॥ १४
मत्तभ्रमरसंघुष्टं मनोज्ञाकृतिदर्शनम् ॥	८	किमाहृत्य विदित्वा वा किं वा कृत्वेह पौरुषम् ।
रमणीयं शिवं पुण्यं सर्वैर्जनमनोहरैः ।		दास्यादो विप्रमुच्येयं तथ्यं वदत लेलिहाः ॥ १५
नानापक्षिरुतं रम्यं कद्रूपुत्रप्रहर्षणम् ॥	९	सौतिरुवाच ।
तत्ते वनं समासाद्य विजद्गुः पद्मगास्तदा ।		श्रुत्वा तमब्रुवन्सर्पा आहरामृतमोजसा ।
अब्रुवंश्च महावीर्यं सुपर्णं पतगेश्वरम् ॥	१०	ततो दास्याद्विप्रमोक्षो भविता तव खेचर ॥ १६
वहासानपरं द्वीपं सुरम्यं विमलोदकम् ।		

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अमृताहरणार्थं गच्छतो गरुडस्य भक्ष्ययाचनम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणवर्जं समुद्रकुक्षिस्थनिपादभक्षणे विनताया अनुज्ञा ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

इत्युक्तो गरुडः सर्पैस्ततो मातरमब्रवीत् ।

गच्छाम्यमृतमाहर्तुं भक्ष्यमिच्छामि वेदितुम् ॥ १

विनतोवाच ।

समुद्रकुक्षावेकान्ते निषादालयमुत्तमम् ।

‘भवनानि निषादानां तत्र सन्ति द्विजोत्तम ॥ २

पापिनां नष्टलोकानां निर्घृणानां दुरात्मनाम्’ ।

निषादानां सहस्राणि तान्भुक्त्वाऽमृतमानय ॥ ३

न च ते ब्राह्मणं हन्तुं कार्या बुद्धिः कथंचन ।

अवध्यः सर्वभूतानां ब्राह्मणो ह्यनलोपमः ॥ ४

अग्निर्को विषं शस्त्रं विप्रो भवति कोपितः ।

गुरुर्हि सर्वभूतानां ब्राह्मणः परिकीर्तितः ॥ ५

एवमादिस्वरूपैस्तु सतां वै ब्राह्मणो मतः ।

स ते तात न हन्तव्यः संकुद्धेनापि सर्वथा ॥ ६

ब्राह्मणानामभिद्रोहो न कर्तव्यः कथंचन ।

न ह्येवमग्निर्नादित्यो भस्म कुर्यात्तथानघ ॥ ७

यथा कुर्यादभिकुद्धो ब्राह्मणः संशितव्रतः ।

तदेतैर्विविधैर्लिङ्गैस्त्वं विद्यास्तं द्विजोत्तमम् ॥ ८

भूतानामग्रभूविप्रो वर्णश्रेष्ठः पिता गुरुः ।

गरुड उवाच ।

किरूपो ब्राह्मणो मातः किंशीलः किंपराक्रमः ९

किंस्विदग्निनिभो भाति किंस्वित्सौम्यप्रदर्शनः ।

यथाहमभिजानीयां ब्राह्मणं लक्षणैः शुभैः ॥ १०

तन्मे कारणतो मातः पृच्छतो वक्तुमर्हसि ।

विनतोवाच ।

यस्ते कण्ठमनुप्राप्तो निगीर्णं बडिशं यथा ॥ ११

मनः संहर्षजं मनसः संहर्षाय जातम् ॥ ८ ॥ लेलिहाः

भोसर्पाः ॥ १५ ॥ सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

दहेदङ्गारवत्पुत्रं तं विद्याद्ब्राह्मणर्षभम् ।
 विप्रस्त्वया न हन्तव्यः संकुद्रेनापि सर्वदा ॥ १२
 प्रोवाच चैनं विनता पुत्रहार्दादिदं वचः ।
 जठरे न च जीर्येद्यस्तं जानीहि द्विजोत्तमम् ॥ १३
 पुनः प्रोवाच विनता पुत्रहार्दादिदं वचः ।
 जानन्त्यप्यतुलं वीर्यमाशीर्वादपरायणा ॥ १४
 प्रीता परमदुःखार्ता नागैर्विप्रकृता सती ।
 विनतोवाच ।
 पक्षौ ते मारुतः पातु चन्द्रसूर्यौ च पृष्ठतः ॥ १५
 शिरश्च पातु वह्निस्ते वसवः सर्वतस्तनुम् ।
 'विष्णुः सर्वगतः सर्वमङ्गानि तव चैव ह ।'
 अहं च ते सदा पुत्रं शान्तिस्वस्तिपरायणा ॥ १६
 इहासीना भविष्यामि स्वस्तिकारे रता सदा ।
 अरिष्टं व्रज पन्थानं पुत्रं कार्यार्थसिद्धये ॥ १७
 सौतिरुवाच ।

ततः स मातुर्वचनं निशम्य
 वितत्य पक्षौ नभ उत्पपात ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ततो निषादान्बलवानुपागतो
 बुभुक्षितः काल इवान्तकोऽपरः ॥ १८
 स तान्निषादानुपसंहरंस्तदा
 रजः समुद्भूय नभःस्पृशं महत् ।
 समुद्रकुक्षौ च विशेषयन्पयः
 समीपजान्भूधरजान्विचालयन् ॥ १९
 ततः स चक्रे महदाननं तदा
 निषादमार्गं प्रतिरुध्य पक्षिराद् ।
 ततो निषादास्त्वरिताः प्रवव्रजु-
 र्यतो मुखं तस्य भुजंगभोजिनः ॥ २०
 तदाननं विवृतमतिप्रमाणव-
 त्ममभ्ययुर्गगनमिवार्दिताः खगाः ।
 सहस्रशः पवनरजोविमोहिता
 यथाऽनिलप्रचलितपादपे वने ॥ २१
 ततः खगो वदनममित्रतापनः
 समाहरत्परिचपलो महाबलः ।
 निषूदयन्बहुविधमत्स्यजीविनो
 बुभुक्षितो गगनचरेश्वरस्तदा ॥ २२

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

कण्ठं दहतो ब्राह्मणस्य विषादीसहितस्य परित्राणम् ॥ १ ॥ गरुडस्य कश्यपेन संवादः ॥ २ ॥ गजकच्छपपूर्ववृत्ता-
 न्तकथनम् ॥ ३ ॥ कश्यपाज्ञया गरुडस्य गजकच्छपग्रहणम् ॥ ४ ॥ रोहिणवृक्षशाखाभङ्गः ॥ ५ ॥

सौतिरुवाच ।

तस्य कण्ठमनुप्राप्तो ब्राह्मणः सह भार्यया ।
 दहन्दीप्त इवाङ्गारस्तमुवाचान्तरिक्षगः ॥ १
 द्विजोत्तम विनिर्गच्छ तूर्णमास्यादपावृतात् ।
 न हि मे ब्राह्मणो वध्यः पापेष्वपि रतः सदा ॥ २
 सौतिरुवाच ।

ब्रुवाणमेवं गरुडं ब्राह्मणः प्रत्यभाषत ।
 निषादी मम भार्येयं निर्गच्छतु मया सह ॥ ३

काले समये ॥ १८ ॥ भूधरजान् पर्वतजान्ब्रह्मणः ॥ १९ ॥
 परिचपलः तेषां ग्रहणाय सर्वतो अमन् ॥ २२ ॥ अष्टाविंशो-

गरुड उवाच ।

एतामपि निषादीं त्वं परिगृह्णाशु निष्पत ।
 तूर्णं संभावयात्मानमजीर्णं मम तेजसा ॥ ४
 सौतिरुवाच ।
 ततः स विप्रो निष्क्रान्तो निषादीसहितस्तदा ।
 वर्धयित्वा च गरुडमिष्टं देशं जगाम ह ॥ ५
 सहभार्ये विनिष्क्रान्ते तस्मिन्विप्रे स पक्षिराद् ।
 वितत्य पक्षावाकाशमुत्पपात मनोजवः ॥ ६
 ततोऽपश्यत्स्वपितरं पृष्ठश्चाख्यातवान्पितुः ।

ध्यायः ॥ २८ ॥

संभावय संजीवय ॥ ४ ॥ ततोऽपश्यत्स्वपितरं काश्यपं दी-

यथान्यायममेयात्मा तं चोवाच महानृषिः ॥ ७
कश्यप उवाच ।

कच्चिद्वः कुशलं नित्यं भोजने बहुलं सुत ।
कच्चिच्च मानुषे लोके तवात्तं विद्यते बहु ॥
'क गन्तास्यतिवेगेन मम त्वं वक्तुमर्हसि ॥' ८
गरुड उवाच ।

माता मे कुशला शश्वत्तथा भ्राता तथा ह्यहम् ।
न हि मे कुशलं ताव भोजने बहुले सदा ॥ ९
अहं हि सर्पैः प्रहितः सोममाहर्तुमुत्तमम् ।
मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्ये तमद्य वै ॥ १०
मात्रा चात्र समादिष्टो निषादान्भक्षयेति ह ।
न च मे तृप्तिरभवद्भक्षयित्वा सहस्रशः ॥ ११
तस्माद्भक्ष्यं त्वमपरं भगवन्प्रदिशस्व मे ।
यद्भुक्त्वाऽमृतमाहर्तुं समर्थः स्यामहं प्रभो ॥ १२
क्षुत्पिपासाविधातार्थं भक्ष्यमाख्यातु मे भवान् ।
कश्यप उवाच ।

इदं सरो महापुण्यं देवलोकेऽपि विश्रुतम् ॥ १३
यत्र कूर्माग्रजं हस्ती सदा कर्षत्यवाञ्छुखः ।
तयोर्जन्मान्तरे वैरं संप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १४
तन्मे तत्त्वं निबोधस्व यत्प्रमाणौ च तावुभौ ।
'शृणु त्वं वत्स भद्रं ते कथां वैराग्यवर्धिनीम् १५
पित्रोरर्थविभागे वै समुत्पन्नां पुराण्डज ।'
आसीद्विभावसुर्नाम महर्षिः कोपनो भृशम् ॥ १६
भ्राता तस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीको महातपाः ।
स नेच्छति धनं भ्रात्रा सहैकस्थं महामुनिः ॥ १७
विभागं कीर्तयत्येव सुप्रतीको हि नित्यशः ।
अथाब्रवीच्च तं भ्राता सुप्रतीकं विभावसुः ॥ १८
'विभागे बहवो दोषा भविष्यन्ति महातपः ।'
विभागं बहवो मोहात्कर्तुमिच्छन्ति नित्यशः ।
ततो विभक्तास्त्वन्योन्यं नाद्रियन्तेऽर्थमोहिताः ॥
ततः स्वार्थपरान्मूढान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः ।
विदित्वा भेदयन्त्येतानमित्रा मित्ररूपिणः ॥ २०

सतेजसम् । तं श्रेष्ठं पततां श्रेष्ठो ब्रह्म ब्रह्मविदां वरम् । पृथक्
पित्रा बलवान्चैनतेयः प्रतापवान् । इति पाठान्तरम् ॥ ७ ॥ भो-
जने बहुले मम कुशलं न हि ॥ ९ ॥ सोमं अमृतम् ॥ १० ॥

विदित्वा चापरे भिन्नानन्तरेषु पतन्त्यथ ।
भिन्नानामतुलो नाशः क्षिप्रमेव प्रवर्तते ॥ २१
तस्माद्विभागं भ्रातृणां न प्रशंसन्ति साधवः ।
'एवमुक्तः सुप्रतीको भागं कीर्तयतेऽनिशम् ॥ २२
एवं निर्वध्यमानस्तु शशापैर्न विभावसुः ।'
गुरुशास्त्रेऽनिबद्धानामन्योन्येनाभिशाङ्किनाम् २३
नियन्तु न हि शक्यस्त्वं भेदतो धनमिच्छसि ।
यस्मात्तस्मात्सुप्रतीकं हस्तित्वं समवाप्स्यसि ॥ २४
कश्यप उवाच ।
शप्तस्त्वेवं सुप्रतीको विभावसुमथाब्रवीत् ।
त्वमप्यन्तर्जलचरः कच्छपः संभविष्यसि ॥ २५
एवमन्योन्यशापात्तौ सुप्रतीकविभावसू ।
गजकच्छपतां प्राप्तवार्थार्थं मूढचेतसौ ॥ २६
रोषदोषानुपङ्गेण तिर्यग्योनिगतावपि ।
परस्परद्वेषरतौ प्रमाणबलदर्पितौ ॥ २७
सरस्यस्मिन्महाकायौ पूर्ववैरानुसारिणौ ।
तयोरन्यतरः श्रीमान्समुपैति महागजः ॥ २८
यस्य बृंहितशब्देन कूर्मोऽप्यन्तर्जलेशयः ।
उत्थितोऽसौ महाकायः कृत्स्नं विक्षोभयन्सरः २९
तं दृष्ट्वाऽऽवेष्टितकरः पतत्येष गजो जलम् ।
दन्तहस्ताग्रलाङ्गुलपादवेगेन वीर्यवान् ॥ ३०
विक्षोभयन्स्ततो नागः सरो बहुझषाकुलम् ।
कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरा युद्धायाभ्येति वीर्यवान् ३१
षडुच्छ्रितो योजनानि गजस्तद्विगुणायतः ।
कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधो दशयोजनमण्डलः ॥ ३२
तावुभौ युद्धसंभक्तौ परस्परवधैषिणौ ।
उपयुज्याशु कर्मेदं साधये हितमात्मनः ॥ ३३
महाभ्रघनसंकाशं तं भुक्त्वामृतमानय ।
महागिरिसमप्रख्यं घोररूपं च हस्तिनम् ॥ ३४
सौतिरुवाच ।

इत्युक्त्वा गरुडं सोऽथ माङ्गल्यमकरोत्तदा ।
युध्यतः सह देवैस्ते युद्धे भवतु मङ्गलम् ॥ ३५

कूर्माग्रजं कूर्मभूतं ज्येष्ठभ्रातरम् ॥ १४ ॥ अन्तरेषु छिद्रेषु
॥ २१ ॥ आवेष्टितकरः कुण्डलीकृतशुण्डादण्डः ॥ ३० ॥ उप-
युज्य भुक्त्वा ॥ ३३ ॥

पूर्णकुम्भो द्विजा गावो यच्चान्यत्किंचिदुत्तमम् ।
 शुभं स्वस्त्ययनं चापि भविष्यति तवाण्डजा ॥३६
 युध्यमानस्य सङ्ग्रामे देवैः सार्धं महाबल ।
 ऋचो यजूषि सामानि पवित्राणि हवींषि च ॥३७
 रहस्यानि च सर्वाणि सर्वे वेदाश्च ते बलम् ।
 'वर्धयिष्यन्ति समरे भविष्यति खगोत्तम ।'
 इत्युक्तो गरुडः पित्रा गतस्तं हृदमन्तिकान् ॥३८
 अपश्यन्निर्मलजलं नानापक्षिसमाकुलम् ।
 स तत्समृता पितुर्वाक्यं भीमवेगोऽन्तरिक्षगः ॥३९
 नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाक्षिपत् ।
 समुत्पपात चाकाशं तत उच्चैर्विहङ्गमः ॥ ४०
 सोऽलम्बं तीर्थमासाद्य देववृक्षानुपागमत् ।
 ते भीताः समकम्पन्त तस्य पक्षानिलाहताः ॥४१
 न नो भङ्ग्यादिति तदा दिव्याः कनकशाखिनः ।
 प्रचलाङ्गान्स तान्दृष्ट्वा मनोरथफलद्रुमान् ॥ ४२
 अन्यानतुलरूपाङ्गानुपचक्राम खेचरः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

भद्रशाखाया अधोभागे लम्बमानवालखिल्यरक्षणार्थं मुखेन शाखाग्रहणम् ॥ १ ॥ कश्यपाज्ञया हिमालयं गत्वा तत्र
 शाखां परित्यज्य तत्रैव स्थित्वा गजकच्छपभक्षणम् ॥ २ ॥ उत्पातान्दृष्ट्वा देवैः कृतोऽमृतरक्षणोपायः ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।
 स्पृष्टमात्रा तु पद्भ्यां सा गरुडेन बलीयसा ।
 अभज्यत तरोः शाखा भग्नां चैकामधारयत् ॥१
 तां भङ्क्त्वा स महाशाखां स्सयमानो विलोकयन्
 अथात्र लम्बतोऽपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् ॥२
 ऋषयो ह्यत्र लम्बन्ते न हन्यामिति तानृषीन् ।
 तपोरतांलम्बमानान्ब्रह्मर्षीनभिवीक्ष्य सः ॥ ३
 हन्यादेतान्संपतन्ती शाखेत्यथ विचिन्त्य सः ।
 नखैर्दृढतरं वीरः संगृह्य गजकच्छपौ ॥ ४
 स तद्विनाशसंत्रासादभित्य खगाधिपः ।
 शाखामास्येन जग्राह तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ५
 अतिदैवं तु तत्तस्य कर्म दृष्ट्वा महर्षयः ।

भविष्यति समरे ॥ ३८ ॥ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

काञ्चनै राजतैश्चैव फलैर्वैदूर्यशाखिनः ।
 सागराम्बुपरिक्षिप्तान्भ्राजमानान्महाद्रुमान् ॥४३
 तेषां मध्ये महानासीत्पादपः सुमनोहरः ।
 सहस्रयोजनोत्सेधो बहुशाखासमन्वितः ॥ ४४
 खगानामालयो दिव्यो नाम्ना रौहिणपादपः ।
 यस्य छायां समाश्रित्य सद्यो भवति निर्वृतः ॥४५
 तमुवाच खगश्रेष्ठं तत्र रौहिणपादपः ।
 अतिप्रवृद्धः सुमहानापतन्तं मनोजवम् ॥ ४६
 रौहिण उवाच ।
 यैषा मम महाशाखा शतयोजनमायता ।
 एतामास्थाय शाखां त्वं खादेमौ गजकच्छपौ ४७
 सौतिरुवाच ।
 ततो द्रुमं पतगसहस्रसेवितं
 महीधरप्रतिभवपुः प्रकम्पयन् ।
 खगोत्तमो द्रुतमभित्य वेगवा-
 न्वभञ्ज तामविरलपत्रसंचयाम् ॥ ४८

विस्मयोत्कम्पहृदया नाम चक्रुर्महाखगे ॥ ६
 गुरुं भारं समासाद्योङ्गीन एष विहङ्गमः ।
 गरुडस्तु खगश्रेष्ठस्तस्मात्पन्नगभोजनः ॥ ७
 ततः शनैः पर्यपतत्पक्षैः शैलान्प्रकम्पयन् ।
 एवं सोऽभ्यपतद्देशान्बहून्सगजकच्छपः ॥ ८
 दयार्थं वालखिल्यानां न च स्थानमविन्दत ।
 स गत्वा पर्वतश्रेष्ठं गन्धमादनमञ्जसा ॥ ९
 ददर्श कश्यपं तत्र पितरं तपसि स्थितम् ।
 ददर्श तं पिता चापि दिव्यरूपं विहङ्गमम् ॥१०
 तेजोवीर्यबलोपेतं मनोमारुतरंहसम् ।
 शैलशृङ्गप्रतीकाशं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥ ११
 अचिन्त्यमनभिध्येयं सर्वभूतभयंकरम् ।

अतिदैवं देवैरपि कर्तुमशक्यम् ॥ ६ ॥ गुरुशब्दपूर्वाङ्गीङ्गिहा

महावीर्यधरं रौद्रं साक्षादग्निमिवोद्यतम् ॥ १२
 अप्रभृष्यमजेयं च देवदानवराक्षसैः ।
 भेत्तारं गिरिशृङ्गाणां समुद्रजलशोषणम् ॥ १३
 लोकसंलोडनं घोरं कृतान्तसमदर्शनम् ।
 तमागतमभिप्रेक्ष्य भगवान्कश्यपस्तदा ।
 विदित्वा चास्य संकल्पमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४
 कश्यप उवाच ।
 पुत्र मा साहसं कार्षीर्मा सद्यो लप्स्यसे व्यथाम् ।
 मा त्वां दहेयुः संकुद्धा बालखिल्या मरीचिपाः १५
 सौतिरुवाच ।
 ततः प्रसादयामास कश्यपः पुत्रकारणात् ।
 बालखिल्यान्महाभागांस्तपसा हतकल्मषान् ॥ १६
 कश्यप उवाच ।
 प्रजाहितार्थमारम्भो गरुडस्य तपोधनाः ।
 चिकीर्षति महत्कर्म तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १७
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्त्वा भगवता मुनयस्ते समभ्ययुः ।
 मुक्त्वा शाखां गिरिं पुण्यं हिमवन्तं तपोऽर्थिनः १८
 ततस्तेष्वपयातेषु पितरं विनतासुतः ।
 शाखान्याक्षिप्तवदनः पर्यपृच्छत कश्यपम् ॥ १९
 भगवन्क विमुञ्चामि तरोः शाखामिमामहम् ।
 वर्जितं मानुषैर्देशमाख्यातु भगवान्मम ॥ २०
 सौतिरुवाच ।
 ततो निःपुरुषं शैलं हिमसंरुद्रकन्दरम् ।
 अगम्यं मनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौ स कश्यपः २१
 तं पर्वतं महाकुक्षिमुद्दिश्य स महाखगः ।
 जवेनाभ्यपतत्तार्क्ष्यः सशाखागजकच्छपः ॥ २२
 न तां वध्री परिणहेच्छतर्चमा महातनुम् ।
 शाखिनो महतीं शाखां यां प्रगृह्य ययौ खगः २३
 स ततः शतसाहस्रं योजनान्तरमागतः ।
 कालेन नातिमहता गरुडः पतगेश्वरः ॥ २४
 स तं गत्वा क्षणेनैव पर्वतं वचनात्पितुः ।

अमुञ्चन्महतीं शाखां सखनं तत्र खेचरः ॥ २५
 पक्षानिलहतश्चास्य प्राकम्पत स शैलराट् ।
 मुमोच पुष्पवर्षं च समागलितपादपः ॥ २६
 शृङ्गाणि च व्यशीर्यन्त गिरेस्तस्य समन्ततः ।
 मणिकाञ्चनचित्राणि शोभयन्ति महागिरिम् २७
 शाखिनो बहवश्चापि शाखयाऽभिहतास्तया ।
 काञ्चनैः कुसुमैर्भान्ति विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः २८
 ते हेमविकचा भूमौ युताः पर्वतधातुभिः ।
 व्यराजञ्छाखिनस्तत्र सूर्याशुप्रतिरञ्जिताः ॥ २९
 ततस्तस्य गिरेः शृङ्गमास्थाय स खगोत्तमः ।
 भक्षयामास गरुडस्तावुभौ गजकच्छपौ ॥ ३०
 तावुभौ भक्षयित्वा तु स तार्क्ष्यः कूर्मकुञ्जरौ ।
 ततः पर्वतकूटाग्रादुत्पपात महाजवः ॥ ३१
 प्रावर्तन्ताथ देवानामुत्पाता भयशंसिनः ।
 इन्द्रस्य वज्रं दयितं प्रज्ज्वाल भयात्ततः ॥ ३२
 सधूमा न्यपतत्सार्चिर्दिवोल्का नभसश्च्युता ।
 तथा वसूनां रुद्राणामादित्यानां च सर्वशः ॥ ३३
 साध्यानां मरुतां चैव ये चान्ये देवतागणाः ।
 स्वं स्वं प्रहरणं तेषां परस्परमुपाद्रवत् ॥ ३४
 अभूत्पूर्वं संग्रामे तदा देवामुरेऽपि च ।
 ववुर्वाताः सनिर्घाताः पेतुरुल्काः सहस्रशः ॥ ३५
 निरभ्रमेव चाकाशं प्रजगर्ज महाखनम् ।
 देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् ॥ ३६
 मम्बुर्माल्यानि देवानां नेशुस्तेजांसि चैव हि ।
 उत्पातमेघा रौद्राश्च बवृषुः शोणितं बहु ॥ ३७
 रजांसि मुकुटान्येषामुत्थितानि व्यधर्षयन् ।
 ततस्त्राससमुद्भिन्नः सह देवैः शतक्रतुः ।
 उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाच बृहस्पतिम् ३८
 किमर्थं भगवन्घोरा उत्पाताः सहसोत्थिताः ।
 न च शत्रुं प्रपश्यामि युधि यो नः प्रधर्षयेत् ॥ ३९
 बृहस्पतिरुवाच ।
 तवापराधाद्देवेन्द्र प्रमादाच्च शतक्रतो ।

यसागताविलस्माड्डः आदेरकारश्च पृषोदरादिलात् गरुडशब्दो
 निष्पन्न इत्यर्थः ॥ ७ ॥ शाखां मुक्त्वा गिरिं समभ्ययुरिति संब-
 न्धः ॥ १८ ॥ शाखया मुखस्थया व्याक्षिप्तं वदनं वचनक्रियाय-

स्य स तथा ॥ १९ ॥ शतचर्मा शतगोचर्मणा कृता । वध्री र-
 जुः । न परिणहेत् परितो न वध्रीयात् ॥ २३ ॥ विकचाः हे-
 मवदुज्ज्वलाः ॥ २९ ॥ दिवा अह्नि ॥ ३३ ॥ देवानां देवः

तपसा वालखिल्यानां महर्षीणां महात्मनाम् ४०
 कश्यपस्य मुनेः पुत्रो विनतायाश्च खेचरः ।
 हर्तुं सोममभिप्राप्तो बलवान्कामरूपधृक् ॥ ४१
 समर्थो बलिनां श्रेष्ठो हर्तुं सोमं विहंगमः ।
 सर्वं संभावयाम्यस्मिन्नसाध्यमपि साधयेत् ॥ ४२
 सौतिरुवाच ।
 श्रुत्वैतद्वचनं शक्रः प्रोवाचामृतरक्षणः ।
 महावीर्यबलः पक्षी हर्तुं सोममिहोद्यतः ॥ ४३
 युष्मान्संबोधयाम्येष 'गृहीत्वावरणायुधान् ।
 परिवार्यामृतं सर्वे यूयं मद्रचनादिह ॥ ४४
 रक्षध्वं विबुधा वीरा' यथा न स हरेद्बलात् ।
 अतुलं हि बलं तस्य बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ४५
 सौतिरुवाच ।
 तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं विस्मिता यत्नमास्थिताः ।
 परिवार्यामृतं तस्थुर्वज्री चेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ४६
 धारयन्तो विचित्राणि काञ्चनानि मनस्विनः ।
 कवचानि महार्हाणि वैदूर्यविकृतानि च ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

वालखिल्यतपसा गरुडोत्पत्तिकथनपूर्वकं तस्य पक्षीन्द्रत्वेऽभिषेचनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।
 कोऽपराधो महेन्द्रस्य कः प्रमादश्च सूतज ।
 तपसा वालखिल्यानां संभूतो गरुडः कथम् ॥ १
 कश्यपस्य द्विजातेश्च कथं वै पक्षिराद् सुतः ।
 अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथम् ॥ २
 कथं च कामचारी स कामवीर्यश्च खेचरः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पुराणे यदि पठ्यते ॥ ३
 सौतिरुवाच ।
 विषयोऽयं पुराणस्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 शृणु मे वदतः सर्वमेतत्संक्षेपतो द्विज ॥ ४

चर्माण्यपि च गात्रेषु भानुमन्ति दृढानि च ।
 विविधानि च शस्त्राणि घोररूपाण्यनेकशः ॥ ४८
 शिततीक्ष्णाग्रधाराणि समुद्यम्य सुरोत्तमाः ।
 सविस्फुलिङ्गज्वालानि सधूमानि च सर्वशः ॥ ४९
 चक्राणि परिधाञ्चैव त्रिशूलानि परश्वधान् ।
 शक्तीश्च विविधास्तीक्ष्णाः करवालांश्च निर्मलान् ।
 स्वदेहरूपाण्यादाय गदाश्वोग्रप्रदर्शनाः ॥ ५०
 तैः शस्त्रैर्भानुमन्द्रिस्ते दिव्याभरणभूषिताः ।
 भानुमन्तः सुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ॥ ५१
 अनुपमबलवीर्यतेजसो
 धृतमनसः परिरक्षणेऽमृतस्य ।
 असुरपुरविदारणाः सुरा
 ज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः ॥ ५२
 इति समरवरं सुराः स्थितास्ते
 परिघसहस्रशतैः समाकुलम् ।
 विगलितमिव चाम्ब्वरान्तरं
 तपनमरीचिविकाशितं बभासे ॥ ५३

पर्जन्यः ॥ ३६ ॥ अन्येषामसाध्यमप्ययं साधयेत् ॥ ४२ ॥
 भानुमन्ति दीप्तिमन्ति ॥ ४८ ॥ स्वदेहरूपाणि स्वदेहानुरूपाणि
 ॥ ५० ॥ ज्वलनवत्समिद्धैर्दीप्यमानैर्वपुर्भिः प्रकाशिनः ॥ ५२ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अङ्गुष्ठोदरप्रमाणं वर्ष्म शरीरं येषां तान् । वर्तिकं
 यष्टिम् ॥ ८ ॥ खेष्वाङ्गेषु प्रलीनानिव अतिकृशानित्यर्थः ।

तान्सर्वान्विस्मयाविष्टो वीर्योन्मत्तः पुरन्दरः ।
 अपहास्याभ्रगाच्छीघ्रं लम्बयित्वाऽवमन्य च ॥ १०
 तेऽथ रोषसमाविष्टाः सुभृशं जातमन्यवः ।
 आरेभिरे महत्कर्म तदा शक्रभयंकरम् ॥ ११
 जुहुवुस्ते सुतपसो विधिवज्जातवेदसम् ।
 मन्त्रैरुचावचैर्विप्रा येन कामेन तच्छृणु ॥ १२
 कामवीर्यः कामगमो देवराजभयप्रदः ।
 इन्द्रोऽन्यः सर्वदेवानां भवेदिति यतव्रताः ॥ १३
 इन्द्राच्छतगुणः शौर्ये वीर्ये चैव मनोजवः ।
 तपसो नः फलेनाद्य दारुणः संभवत्विति ॥ १४
 तद्बुद्ध्वा भृशसंतप्तो देवराजः शतक्रतुः ।
 जगाम शरणं तत्र कश्यपं संशितव्रतम् ॥ १५
 तच्छ्रुत्वा देवराजस्य कश्यपोऽथ प्रजापतिः ।
 बालखिल्यानुपागम्य कर्मसिद्धिमपृच्छत ॥ १६
 'कश्यप उवाच ।
 केन कामेन चारब्धं भवद्भिर्होमकर्म च ।
 याथातथ्येन मे ब्रूत श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ १७
 बालखिल्या ऊचुः ।
 अवज्ञाताः सुरेन्द्रेण मूढेनाकृतबुद्धिना ।
 ऐश्वर्यमदमत्तेन सदाचारान्निरस्यता ॥ १८
 तद्विधातार्थमारम्भो विधिवत्तस्य कश्यप ॥ १९
 सौतिरुवाच ।'
 एवमस्त्विति तं चापि प्रत्यूचुः सत्यवादिनः ।
 तान्कश्यप उवाचेदं सान्त्वपूर्वं प्रजापतिः ॥ २०
 अयमिन्द्रस्त्रिभुवने नियोगाद्ब्रह्मणः कृतः ।
 इन्द्रार्थे च भवन्तोऽपि यत्नवन्तस्तपोधनाः ॥ २१
 न मिथ्या ब्रह्मणो वाक्यं कर्तुमर्हथ सत्तमाः ।
 भवतां हि न मिथ्याऽयं संकल्पो वै चिकीर्षितः
 भवत्पेष पतत्रीणामिन्द्रोऽतिबलसत्त्ववान् ।
 प्रसादः क्रियतामस्य देवराजस्य याचतः ॥ २३

क्लिश्यमानान् गोष्पदमात्रेपि जले मज्जनेनेत्यर्थः ॥ ९ ॥ जात-
 मन्यवः दीनाः । मनुदैन्ये क्रतौ कुधीति कोशः ॥ ११ ॥ दारुणः
 इन्द्रं प्रत्येव ॥ १४ ॥ कर्मसिद्धिमपृच्छत सिद्धं वः कर्मैत्यपु-

सौतिरुवाच ।

एवमुक्ताः कश्यपेन बालखिल्यास्तपोधनाः ।
 प्रत्यूचुरभिसंपूज्य मुनिश्रेष्ठं प्रजापतिम् ॥ २४
 बालखिल्या ऊचुः ।
 इन्द्रार्थोऽयं समारम्भः सर्वेषां नः प्रजापते ।
 अपत्यार्थं समारम्भो भवतश्चायमीप्सितः ॥ २५
 तदिदं सफलं कर्म त्वयैव प्रतिगृह्यताम् ।
 तथा चैवं विधत्स्वात्र यथा श्रेयोऽनुपश्यसि २६
 सौतिरुवाच ।
 एतस्मिन्नेव काले तु देवी दाक्षायणी शुभा ।
 विनता नाम कल्याणी पुत्रकामा यशस्विनी २७
 तपस्तप्त्वा व्रतपरा स्नाता पुंसवने शुचिः ।
 उपचक्राम भर्तारं तामुवाचाथ कश्यपः ॥ २८
 आरम्भः सफलो देवि भविता यस्त्वयेप्सितः ।
 जनयिष्यसि पुत्रौ द्वौ वीरौ त्रिभुवनेश्वरौ ॥ २९
 तपसा बालखिल्यानां मम संकल्पतस्तथा ।
 भविष्यतो महाभागौ पुत्रौ त्रैलोक्यपूजितौ ॥ ३०
 उवाच चैनां भगवान्कश्यपः पुनरेव ह ।
 धार्यतामप्रमादेन गर्भोऽयं सुमहोदयः ॥ ३१
 एकः सर्वपतत्रीणामिन्द्रत्वं कारयिष्यति ।
 लोकसंभावितो वीरः कामरूपो विहङ्गमः ॥ ३२
 सौतिरुवाच ।
 शतक्रतुमथोवाच प्रीयमाणः प्रजापतिः ।
 त्वत्सहायौ महावीर्यौ भ्रातरौ ते भविष्यतः ३३
 नैताभ्यां भविता दोषः सकाशात्ते पुरंदर ।
 व्येतु ते शक्र संतापस्त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि ॥ ३४
 न चाप्येवं त्वया भूयः क्षेप्तव्या ब्रह्मवादिनः ।
 न चावमान्या दर्पात्ते वाग्ब्रजा भृशकोपनाः ॥ ३५
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्तो जगामेन्द्रो निर्विशङ्कस्त्रिविष्टपम् ।
 विनता चापि सिद्धार्था बभूव मुदिता तथा ३६

च्छत् ॥ १६ ॥ एवमस्तु सिद्धमस्तु ॥ २० ॥ पुंसवने ऋतुकाले ॥ २८ ॥ कारयिष्यति स्वार्थे णिच् ॥ ३२ ॥ एकत्रिशो-
 ऽध्यायः ॥ ३१ ॥

जनयामास पुत्रौ द्वावरुणं गरुडं तथा ।
विकलाङ्गोऽरुणस्तत्र भास्करस्य पुरःसरः ॥ ३७

पतत्रीणां च गरुडमिन्द्रत्वेनाभ्यषिञ्चत ।
तस्यैतत्कर्म सुमहच्छ्रूयतां भृगुनन्दन ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

देवगरुडयुद्धं तत्र देवानां पराजयः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

‘ततस्तस्माद्गिरिवरात्समुदीर्णमहाबलः ।’
गरुडः पक्षिराट् तूर्णं संग्रामो विबुधान्प्रति ॥ १
तं दृष्ट्वातिबलं चैव प्राकम्पन्त सुरास्ततः ।
परस्परं च प्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्युत ॥ २
तत्र चासीदमेयात्मा विद्युदग्निसमप्रभः ।
भौमनः सुमहावीर्यः सोमस्य परिरक्षिता ॥ ३
स तेन पतगेन्द्रेण पक्षतुण्डनखैः क्षतः ।
मुहूर्तमतुलं युद्धं कृत्वा विनिहतो युधि ॥ ४
रजश्चोद्भूय सुमहत्पक्षवातेन खेचरः ।
कृत्वा लोकान्निरालोकांस्तेन देवानवाकिरत् ॥ ५
तेनावकीर्णा रजसा देवा मोहमुपागमन् ।
न चैवं ददृशुश्छन्ना रजसाऽमृतरक्षणः ॥ ६
एवं संलोडयामास गरुडस्त्रिदिवालयम् ।
पक्षतुण्डप्रहारैस्तु देवान्स विददार ह ॥ ७
ततो देवः सहस्राक्षस्तूर्णं वायुमचोदयत् ।
विक्षिपेमां रजोवृष्टिं तवेदं कर्म मारुत ॥ ८
सौतिरुवाच ।

अथ वायुरपोवाह तद्रजस्तरसा बली ।
ततो वितिमिरे जाते देवाः शकुनिमार्दयन् ॥ ९
ननादोच्चैः स बलवान्महामेघ इवाम्बरे ।
वध्यमानः सुरगणैः सर्वभूतानि भीषयन् ॥ १०
उत्पपात महावीर्यः पक्षिराट् परवीरहा ।
समुत्पत्यान्तरिक्षस्थं देवानामुपरि स्थितम् ॥ ११
वर्मिणो विबुधाः सर्वे नानाशस्त्रैरवाकिरन् ।
पट्टिशैः परिवैः शूलैर्गदाभिश्च सवासवाः ॥ १२
क्षुरप्रैर्ज्वलितैश्चापि चक्रैरादित्यरूपिभिः ।

नानाशस्त्रविसर्गैस्तैर्वध्यमानः समन्ततः ॥ १३
कुर्वन्सुतुमुलं युद्धं पक्षिराण्य व्यकम्पत ।
निर्दहन्निव चाकाशे वैनतेयः प्रतापवान् ।
पक्षाभ्यामुरसा चैव समन्ताद्भक्षिपत्सुरान् ॥ १४
ते विक्षिप्तास्ततो देवा दुद्रुवुर्गरुडादिताः ।
नखतुण्डक्षताश्चैव सुस्रुवुः शोणितं बहु ॥ १५
साध्याः प्राचीं सगन्धर्वा वसवो दक्षिणां दिशम् ।
प्रजग्मुः सहिता रुद्राः पतगेन्द्रप्रधर्षिताः ॥ १६
दिशं प्रतीचीमादित्या नासत्यावुत्तरां दिशम् ।
मुहुर्मुहुः प्रेक्षमाणा युध्यमानं महौजसः ॥ १७
अश्वक्रन्देन वीरेण रेणुकेन च पक्षिराट् ।
क्रथनेन च शूरेण तपनेन च खेचरः ॥ १८
उलूकश्वसनाभ्यां च निमेषेण च पक्षिराट् ।
प्ररुजेन च संग्रामं चकार पुलिनेन च ॥ १९
तान्पक्षनखतुण्डाग्रैरभिनद्धिनतासुतः ।
युगान्तकाले संक्रुद्धः पिनाकीव परंतप ॥ २०
महाबला महोत्साहास्तेन ते बहुधा क्षताः ।
रेजुरभ्रघनप्रख्या रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥ २१
तान्कृत्वा पतगश्रेष्ठः सर्वानुत्क्रान्तजीवितान् ।
अतिक्रान्तोऽमृतस्यार्थे सर्वतोऽग्निमपश्यत् ॥ २२
आवृण्वानं महाज्वालमर्चिभिः सर्वतोऽम्बरम् ।
दहन्तमिव तीक्ष्णांशुं चण्डवायुसमीरितम् ॥ २३
‘नभः स्पृशन्तं ज्वालाभिः सर्वभूतभयंकरम् ।’
ततो नवत्या नवतीर्मुखानां
कृत्वा महात्मा गरुडस्तरस्वी ।
नदीः समापीय मुखैस्ततस्तैः
सुशीघ्रमागम्य पुनर्जवेन ॥ २४

भौमनः विश्वकर्मा ॥ ३ ॥ विनिहतः मृतकल्पः कृतः ॥ ४ ॥

अपोवाह अपसारितवान् ॥ ९ ॥ नवत्याः नवतीः शताधिकाः

ज्वलन्तमग्निं तममित्रतापनः
समास्तरत्पत्ररथो नदीभिः ।

ततः प्रचक्रे वपुर्न्यदल्पं
प्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

अमृतसमीपे गरुडस्य गमनम् ॥ १ ॥ अमृतं गृहीत्वा गच्छतो गरुडस्य विष्णुदर्शनम् ॥ २ ॥ विष्णुगरुडयोः परस्परं वरदानम् ॥ ३ ॥ गरुडस्य सुपर्णनामप्राप्तिः ॥ ४ ॥

सौतिरुवाच ।

जाम्बूनदमयो भूत्वा मरीचिनिकरोज्ज्वलः ।
प्रविवेश बलात्पक्षी वारिवेग इवार्णवम् ॥ १
स चक्रं क्षुरपर्यन्तमपश्यदमृतान्तिके ।
परिभ्रमन्तमनिशं तीक्ष्णधारमयस्यम् ॥ २
ज्वलनार्कप्रभं घोरं छेदनं सोमहारिणाम् ।
घोररूपं तदत्यर्थं यच्च देवैः सुनिर्मितम् ॥ ३
तस्यान्तरं स दृष्ट्वैव पर्यवर्तत खेचरः ।
अरान्तरेणाभ्यपतत्संक्षिप्याङ्गं क्षणेन ह ॥ ४
अधश्चक्रस्य चैवात्र दीप्तानलसमद्युती ।
विद्युज्जिह्वौ महावीर्यौ दीप्तास्यौ दीप्तलोचनौ ॥ ५
चक्षुर्विषौ महाघोरौ नित्यं क्रुद्धौ तरस्विनौ ।
अमृतस्यैव रक्षार्थं ददर्श भुजगोत्तमौ ॥ ६
सदा संरन्धनयनौ सदा चानिमिषेक्षणौ ।
तयोरैकोऽपि यं पश्येत्स तूर्णं भस्मसाद्भवेत् ॥ ७
'तौ दृष्ट्वा सहसा खेदं जगाम विनतात्मजः ।
कथमेतौ महावीर्यौ जेतव्यौ हरिभोजिनौ ॥ ८
इति संचिन्त्य गरुडस्तयोस्तूर्णं निराकरः ।
तयोश्चक्षुषि रजसा सुपर्णः सहसाऽऽवृणोत् ।
ताभ्यामदृष्टरूपोऽसौ सर्वतः समताडयत् ॥ ९
तयोरङ्गे समाक्रम्य वैनतेयोऽन्तरिक्षगः ।
आच्छिनत्तरसा मध्ये सोममभ्यद्रवत्ततः ॥ १०
समुत्पाद्यामृतं तत्र वैनतेयस्ततो बली ।
उत्पपात जवेनैव यन्मनुमथ्य वीर्यवान् ॥ ११

साहस्रीः ॥ २४ ॥ समास्तरत् आच्छादितवान् शामितवानि-
त्यर्थः ॥ २५ ॥ द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

संक्षिप्य अणुतरं कृत्वा ॥ ४ ॥ तयोः अङ्गे देहौ आच्छिनत्
खण्डशः कृतवान् ॥ १० ॥ यन्मनुमथ्य अमृतं अमृतकुम्भं

अपीत्वैवामृतं पक्षी परिगृह्याशु निःसृतः ।
आगच्छदपरिश्रान्त आवार्यार्कप्रभां ततः ॥ १२
विष्णुना च तदाकाशे वैनतेयः समेयिवान् ।
तस्य नारायणस्तुष्टेनालौल्येन कर्मणा ॥ १३
तमुवाचाव्ययो देवो वरदोऽस्मीति खेचरम् ।
स वत्रे तव तिष्ठेयमुपरीत्यन्तरिक्षगः ॥ १४
उवाच चैनं भूयोऽपि नारायणमिदं वचः ।
अजरश्चामरश्च स्याममृतेन विनाऽप्यहम् ॥ १५
सौतिरुवाच ।
एवमस्त्विति तं विष्णुरुवाच विनतासुतम् ।
प्रतिगृह्य वरौ तौ च गरुडो विष्णुमब्रवीत् ॥ १६
भवतेपि वरं दद्यां वृणोतु भगवानपि ।
तं वत्रे वाहनं विष्णुर्गरुत्मन्तं महाबलम् ॥ १७
ध्वजं च चक्रे भगवानुपरि स्थास्यसीति तम् ।
एवमस्त्विति तं देवमुक्त्वा नारायणं खगः ॥ १८
वत्राज तरसा वेगाद्वायुं स्पर्धन्महाजवः ।
तं व्रजन्तं खगश्रेष्ठं वज्रेणेन्द्रोऽभ्यताडयत् ॥ १९
हरन्तममृतं रोषाद्गरुडं पक्षिणां वरम् ।
तमुवाचेन्द्रमाक्रन्दे गरुडः पततां वरः ॥ २०
प्रहसञ्छ्लक्ष्णया वाचा तथा वज्रसमाहतः ।
ऋषेर्मानं करिष्यामि वज्रं यस्यास्थिसंभवम् ॥ २१
वज्रस्य च करिष्यामि तवैव च शतक्रतो ।
एतत्पत्रं त्यजाम्येकं यस्यान्तं नोपलप्स्यसे ॥ २२
न च वज्रनिपातेन रुजा मेऽस्तीह काचन ।

समुत्पाद्य उत्पपातेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ आवार्य वारयित्वा तिर-
स्कृत्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ अलौल्येन अमृतपानलोभराहित्ये-
न ॥ १३ ॥ उपरि ध्वजे इत्यर्थः ॥ १४ ॥ स्पर्धावानिवाचरतीति
स्पर्धन् ॥ १९ ॥ आक्रन्दे कलकले ॥ २० ॥ ऋषेः दर्धी-

एवमुक्त्वा ततः पत्रमुत्ससर्ज स पक्षिराद् ॥ २३
तदुत्सृष्टमभिप्रेक्ष्य तस्य पर्णमनुत्तमम् ।
हृष्टानि सर्वभूतानि नाम चक्रुर्गुरुमतः ॥ २४
सुरूपं पत्रमालक्ष्य सुपर्णोऽयं भवत्विति ।

तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं सहस्राक्षः पुरंदरः ।
खगो महदिदं भूतमिति मत्वाऽभ्यभाषत ॥ २५
बलं विज्ञातुमिच्छामि यत्ते परमनुत्तमम् ।
सख्यं चानन्तमिच्छामि त्वया सह खगोत्तम २६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

इन्द्रस्य गरुडसख्यलाभः ॥ १ ॥ इन्द्राद्गरुडस्य वरलाभः ॥ २ ॥ विनताया दास्यमोचनम् ॥ ३ ॥ सर्पाणां
द्विजिह्वत्वप्राप्तिः ॥ ४ ॥

सौतिरुवाच ।

‘इत्येवमुक्तो गरुडः प्रत्युवाच शचीपतिम् ।’
गरुड उवाच ।
सख्यं मेऽस्तु त्वया देव यथेच्छसि पुरंदर ।
बलं तु मम जानीहि महचासहमेव च ॥ १
कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तः स्वबलसंस्तवम् ।
‘अनिमित्तं सुरश्रेष्ठ सद्यः प्राप्नोति गर्हणाम् ॥ २
गुणसंकीर्तनं चापि पृष्टेनान्येन गोपते ।
वक्तव्यं न तु वक्तव्यं स्वयमेव शतक्रतो ॥’ ३
सखेति कृत्वा तु सखे पृष्टो वक्ष्याम्यहं त्वया ।
न ह्यात्मस्तवसंयुक्तं वक्तव्यमनिमित्ततः ॥ ४
सपर्वतवनामुर्वीं ससागरजलामिमाम् ।
वहे पक्षेण वै शक्र त्वामप्यत्रावलम्बिनम् ॥ ५
सर्वान्संपिण्डितान्वापि लोकान्सस्थाणुजङ्गमान् ।
वहेयमपरिश्रान्तो विद्वीदं मे महद्बलम् ॥ ६
सौतिरुवाच ।

इत्युक्तवचनं वीरं किरीटी श्रीमतां वरः ।
आह शौनक देवेन्द्रः सर्वलोकहितः प्रभुः ॥ ७
एवमेव यथात्थ त्वं सर्वं संभाव्यते त्वयि ।
संगृह्यतामिदानीं मे सख्यमत्यन्तमुत्तमम् ॥ ८
न कार्यं यदि सोमेन मम सोमः प्रदीयताम् ।
अस्मांस्ते हि प्रवाधेयुर्येभ्यो दद्याद्भवानिमम् ॥ ९

चेः ॥ २१ ॥ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

संपिण्डितान् एकीकृतान् । स्थाणु स्थावरम् ॥ ६ ॥ किरी-

गरुड उवाच ।

किंचित्कारणमुद्दिश्य सोमोऽयं नीयते मया ।
न दास्यामि समापातुं सोमं कस्यैचिदप्यहम् १०
यत्रेमं तु सहस्राक्ष निक्षिपेयमहं स्वयम् ।
त्वमादाय ततस्तूर्णं हरेथास्त्रिदिवेश्वर ॥ ११
शक्र उवाच ।
वाक्येनानेन तुष्टोऽहं यच्चयोक्तमिहाण्डज ।
यमिच्छसि वरं मत्तस्तं गृहाण खगोत्तम ॥ १२
सौतिरुवाच ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं कद्रूपुत्राननुसरन् ।
स्मृत्वा चैवोपधिकृतं मातुर्दास्यनिमित्ततः ॥ १३
गरुड उवाच ।
ईशोऽहमपि सर्वस्य करिष्यामि तु तेऽर्थिताम् ।
भवेयुर्भुजगाः शक्र मम भक्ष्या महाबलाः ॥ १४
सौतिरुवाच ।
तथेत्युक्त्वाऽन्वगच्छत्तं ततो दानवसूदनः ।
देवदेवं महात्मानं योगिनामीश्वरं हरिम् ॥ १५
स चान्वमोदत्तं चार्थं यथोक्तं गरुडेन वै ।
इदं भूयो वचः प्राह भगवांस्त्रिदशेश्वरः ॥ १६
हरिष्यामि विनिक्षिप्तं सोममित्यनुभाष्य तम् ।
आजगाम ततस्तूर्णं सुपर्णो मातुरन्तिकम् ॥ १७
‘विनयावनतो भूत्वा वचनं चेदमब्रवीत् ।
इदमानीतममृतं देवानां भवनान्मया ॥ १८

टी इन्द्रः ॥ ७ ॥ उपधिकृतं छलकृतम् ॥ १३ ॥ ईशः समर्थः ॥
अर्थितां अन्यस्यै अमृतं न देयमित्यर्थेऽस्तुताम् ॥ १४ ॥ अनुभाष्य

प्रशाधि किमितो मातः करिष्यामि शुभव्रते ।
विनतोवाच ।

परितुष्टाऽहमेतेन कर्मणा तव पुत्रक ॥ १९

अजरश्चामरश्चैव देवानां सुप्रियो भव ।
सौतिरुवाच ।'

अथ सर्पानुवाचेदं सर्वान्परमहृष्टवत् ।
गरुड उवाच ।

इदमानीतममृतं निक्षेप्यामि कुशेषु वः ॥ २०

स्नाता मङ्गलसंयुक्तास्ततः प्राश्नीत पन्नगाः ।

भवद्भिरिदमासीनैर्यदुक्तं तद्वचस्तदा ॥ २१

अदासी चैव मातेयमद्यप्रभृति चास्तु मे ।

यथोक्तं भवतामेतद्वचो मे प्रतिपादितम् ॥ २२

सौतिरुवाच ।

ततः स्नातुं गताः सर्पाः प्रत्युक्त्वा तं तथेत्युत ।

शक्रोऽप्यमृतमाक्षिप्य जगाम त्रिदिवं पुनः ॥२३

अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा ।

स्नाताश्च कृतजप्याश्च प्रहृष्टाः कृतमङ्गलाः ॥ २४

'परस्परकृतद्वेषाः सोमप्राशनकर्मणि ।

अहं पूर्वमहं पूर्वमित्युक्त्वा ते समाद्रवन् ॥' २५
यत्रैतदमृतं चापि स्थापितं कुशसंस्तरे ।

तद्विज्ञाय हृतं सर्पाः प्रतिमायाकृतं च तत् २६

सोमस्थानमिदं चेति दर्भास्ते लिलिहुस्तदा ।

ततो द्विधा कृता जिह्वाः सर्पाणां तेन कर्मणा २७

अभवंश्चामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथ पवित्रिणः ।

'नागाश्च वञ्चिता भूत्वा विमृज्य विनतां ततः ।

विषादमगमंस्तीव्रं गरुडस्य बलात्प्रभो ॥' २८

एवं तदमृतं तेन हृतमाहृतमेव च ।

द्विजिह्वाश्च कृताः सर्पा गरुडेन महात्मना ॥२९

ततः सुपर्णः परमप्रहर्षवा-

न्विहृत्य मात्रा सह तत्र कानने ।

भुजंगभक्षः परमार्चितः खगै-

रहीनकीर्तिर्विनतामनन्दयत् ॥ ३०

इमां कथां यः शृणुयान्नरः सदा

पठेत वा द्विजगणमुख्यसंसदि ।

असंशयं त्रिदिवमियात्स पुण्यभा-

ञ्छहात्मनः पतगपतेः प्रकीर्तनात् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

सर्पनामकथनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।

भुजङ्गमानां शापस्य मात्रा चैव सुतेन च ।

विनतायास्त्वया प्रोक्तं कारणं सूतनन्दन ॥ १

वरप्रदानं भर्त्रा च कद्रुविनतयोस्तथा ।

नामनी चैव ते प्रोक्ते पक्षिणोर्वैनतेययोः ॥ २

पन्नगानां तु नामानि न कीर्तयसि सूतज ।

प्राधान्येनापि नामानि श्रोतुमिच्छामहे वयम् ३

सौतिरुवाच ।

बहुत्वान्नामधेयानि पन्नगानां तपोधन ।

न कीर्तयिष्ये सर्वेषां प्राधान्येन तु मे शृणु ॥ ४

शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनन्तरम् ।

ऐरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनञ्जयौ ॥ ५

कालियो मणिनागश्च नागश्चापूरणस्तथा ।

नागस्तथा पिञ्जरक एलापत्रोऽथ वामनः ॥ ६

नीलानीलौ तथा नागौ कल्माषशबलौ तथा ।

आर्यकश्चोग्रकश्चैव नागः कलशपोतकः ॥ ७

सुमनाख्यो दधिमुखस्तथा विमलपिण्डकः ।

आप्तः कोटरकश्चैव शङ्खो वालिशिखस्तथा ॥ ८

ऽध्यायः ॥ ३४ ॥

भुजङ्गमानां मात्रा शापो दत्तस्तस्य कारणं अवज्ञया मातुरा-
ज्ञाकारित्वं । विनतायाः सुतेन अरुणेन शापो दत्तस्तस्य कारणं

हे गरुडेति संबोध्य ॥ १७ ॥ इदं वः युष्माकममृतं न
तु मम ॥ २० ॥ प्रतिमायाकृतं यथा दास्यं मायाकृतं तथा
अमृतदानमपि इतरेण कृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ चतुस्त्रिंशो-

निष्ठानको हेमगुहो नहुषः पिङ्गलस्तथा ।
 बाह्यकर्णो हस्तिपदस्तथा मुद्गरपिण्डकः ॥ ९
 कम्बलाश्वतरौ चापि नागः कालीयकस्तथा ।
 घृत्तसंवर्तकौ नागौ द्वौ च पद्माविति श्रुतौ ॥१०
 नागः शङ्खमुखश्चैव तथा कूर्माण्डकोऽपरः ।
 क्षेमकश्च तथा नागो नागः पिण्डारकस्तथा ॥११
 करवीरः पुष्पदंष्ट्रो बिल्वको बिल्वपाण्डुरः ।
 मूषकादः शङ्खशिराः पूर्णभद्रो हरिद्रकः ॥ १२
 अपराजितो ज्योतिकश्च पन्नगः श्रीवहस्तथा ।
 कौरव्यो धृतराष्ट्रश्च शङ्खपिण्डश्च वीर्यवान् ॥ १३
 विरजाश्च सुबाहुश्च शालिपिण्डश्च वीर्यवान् ।

हस्तिपिण्डः पिठरकः सुमुखः कौणपाशनः ॥ १४
 कुठरः कुञ्जरश्चैव तथा नागः प्रभाकरः ।
 कुमुदः कुमुदाक्षश्च तित्तिरिर्हलिकस्तथा ॥ १५
 कर्दमश्च महानागो नागश्च बहुमूलकः ।
 कर्कराकर्करौ नागौ कुण्डोदरमहोदरौ ॥ १६
 एते प्राधान्यतो नागाः कीर्तिता द्विजसत्तम ।
 बहुत्वान्नामधेयानामितरे नानुकीर्तिताः ॥ १७
 एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च संततिः ।
 असङ्ख्येयेति मन्वा तान्न ब्रवीमि तपोधन ॥ १८
 बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 अशक्यान्धेव सङ्ख्यातुं पन्नगानां तपोधन ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

शेषस्य ब्रह्मणो वरलाभः पृथ्वीधारणाज्ञा च ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।
 आख्याता भुजगास्तात वीर्यवन्तो दुरासदाः ।
 शापं तं तेऽभिविज्ञाय कृतवन्तः किमुत्तरम् ॥ १
 सौतिरुवाच ।
 तेषां तु भगवाञ्छेषः कद्रूं त्यक्त्वा महायशाः ।
 उग्रं तपः समातस्थे वायुभक्षो यतव्रतः ॥ २
 गन्धमादनमासाद्य बदर्यां च तपोरतः ।
 गोकर्णे पुष्करारण्ये तथा हिमवतस्तटे ॥ ३
 तेषु तेषु च पुण्येषु तीर्थेष्वायतनेषु च ।
 एकान्तशीलो नियतः सततं विजितेन्द्रियः ॥ ४
 तप्यमानं तपो घोरं तं ददर्श पितामहः ।
 संशुष्कमांसत्वक्स्नायुं जटाचीरधरं मुनिम् ॥ ५
 तमब्रवीत्सत्यधृतिं तप्यमानं पितामहः ।
 किमिदं कुरुषे शेष प्रजानां स्वस्ति वै कुरु ॥ ६
 त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसेऽनघ ।
 ब्रूहि कामं च मे शेष यस्ते हृदि व्यवस्थितः ॥७
 शेष उवाच ।
 सोदर्या मम सर्वे हि भ्रातरो मन्दचेतसः ।

सह तैर्नोत्सहे वस्तुं तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ८
 अभ्यसूयन्ति सततं परस्परमभिव्रवत् ।
 ततोऽहं तप आतिष्ठे नैतान्पश्येयमित्युत ॥ ९
 न मर्षयन्ति ससुतां सततं विनतां च ते ।
 अस्माकं चापरो भ्राता वैर्नन्तेयोऽन्तरिक्षगः ॥१०
 तं च द्विषन्ति सततं स चापि बलवत्तरः ।
 वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ॥ ११
 सोऽहं तपः समास्थाय मोक्ष्यामीदं कलेवरम् ।
 कथं मे प्रेत्यभावेऽपि न तैः स्यात्सह सङ्गमः ॥१२
 तमेवं वादिनं शेषं पितामह उवाच ह ।
 जानामि शेष सर्वेषां भ्रातृणां ते विचेष्टितम् ॥ १३
 मातुश्चाप्यपराधाद्ब्रूहि भ्रातृणां ते महद्भयम् ।
 कृतोऽत्र परिहारश्च पूर्वमेव भुजङ्गम ॥ १४
 भ्रातृणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि ।
 वृणीष्व च वरं मत्तः शेष यत्तेऽभिकाङ्क्षितम् ॥१५
 दास्यामि हि वरं तेऽद्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ।
 दिष्ट्या बुद्धिश्च ते धर्मे निविष्टा पन्नगोत्तम ।
 भूयो भूयश्च ते बुद्धिर्धर्मे भवतु सुस्थिरा ॥ १६

शेष उवाच ।

एष एव वरो देव काङ्क्षितो मे पितामह ।
धर्मे मे रमतां बुद्धिः शमे तपसि चेश्वर ॥ १७

ब्रह्मोवाच ।

श्रीतोऽस्म्यनेन ते शेष दमेन च शमेन च ।
त्वया त्विदं वचः कार्यं मन्त्रियोगात्प्रजाहितम् १८

इमां महीं शैलवनोपपन्नां

ससागरग्रामविहारपत्तनाम् ।

त्वं शेष सम्यक् चलितां यथाव-

त्संगृह्य तिष्ठस्व यथाऽचला स्यात् ॥ १९

शेष उवाच ।

यथाऽऽह देवो वरदः प्रजापति-

र्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ।

तथा महीं धारयिताऽस्मि निश्चलां

प्रयच्छतां मे विवरं प्रजापते ॥ २०

ब्रह्मोवाच ।

अधो महीं गच्छ भुजङ्गभोत्तम

स्वयं तवैषा विवरं प्रदास्यति ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

मातृशापपरिहारार्थं सर्पाणां मन्त्रालोचनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

मातुः सकाशात्तं शापं श्रुत्वा वै पन्नगोत्तमः ।

वासुकिश्चिन्तयामास शापोऽयं न भवेत्कथम् ॥ १

ततः स मन्त्रयामास भ्रातृभिः सह सर्वशः ।

ऐरावतप्रभृतिभिः सर्वैर्धर्मपरायणैः ॥ २

वासुकिरुवाच ।

अयं शापो यथोद्दिष्टो विदितं वस्तथाऽनघाः ।

तस्य शापस्य मोक्षार्थं मन्त्रयित्वा यतामहे ॥ ३

सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते ।

न तु मात्राऽभिज्ञानानां मोक्षः कचन विद्यते ॥ ४

अव्ययस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः ।

इमां धरां धारयता त्वया हि मे

महत्प्रियं शेष कृतं भविष्यति ॥ २१

सौतिरुवाच ।

तथैव कृत्वा विवरं प्रविश्य स

प्रभुर्भुवो भुजगवराग्रजः स्थितः ।

विभर्ति देवीं शिरसा महीमिमां

समुद्रनेमिं परिगृह्य सर्वतः ॥ २२

ब्रह्मोवाच ।

शेषोऽसि नागोत्तम धर्मदेवो

महीमिमां धारयसे यदेकः ।

अनन्तभोगैः परिगृह्य सर्वा

यथाहमेवं बलभिद्यथा वा ॥ २३

सौतिरुवाच ।

अधो भूमौ वसत्येवं नागोऽनन्तः प्रतापवान् ।

धारयन्वसुधामेकः शासनाद्ब्रह्मणो विभोः ॥ २४

सुपर्णं च सहायं वै भगवानमरोत्तमः ।

प्रादादन्तान्त्य तदा वैनतेयं पितामहः ॥ २५

‘अनन्तेऽभिप्रयाते तु वासुकिः स महाबलः ।

अभ्यषिच्यत नागैस्तु दैवतैरिव वासवः ॥’ २६

सौतिरुवाच ।

मातुः सकाशात्तं शापं श्रुत्वा वै पन्नगोत्तमः ।

वासुकिश्चिन्तयामास शापोऽयं न भवेत्कथम् ॥ १

ततः स मन्त्रयामास भ्रातृभिः सह सर्वशः ।

ऐरावतप्रभृतिभिः सर्वैर्धर्मपरायणैः ॥ २

वासुकिरुवाच ।

अयं शापो यथोद्दिष्टो विदितं वस्तथाऽनघाः ।

तस्य शापस्य मोक्षार्थं मन्त्रयित्वा यतामहे ॥ ३

सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते ।

न तु मात्राऽभिज्ञानानां मोक्षः कचन विद्यते ॥ ४

अव्ययस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः ।

शप्ता इत्येव मे श्रुत्वा जायते हृदि वेपथुः ॥ ५

नूनं सर्वविनाशोऽयमस्माकं समुपागतः ।

‘शापः सृष्टो महाघोरो मात्रा खल्वविनीतया ।’

न ह्येतां सोऽव्ययो देवः शपन्तीं प्रत्यषेधयत् ॥ ६

तस्मात्संमन्त्रयामोऽद्य भुजङ्गानामनामयम् ।

यथा भवेद्भिः सर्वेषां मा नः कालोऽत्यगादयम् ७

सर्व एव हि नस्तावद्दुद्धिमन्तो विचक्षणाः ।

अपि मन्त्रयमाणा हि हेतुं पश्याम मोक्षणे ॥ ८

यथा नष्टं पुरा देवा गूढमग्निं गुहागतम् ।

यथा स यज्ञो न भवेद्यथा वाऽपि पराभवः ।

जनमेजयस्य सर्पाणां विनाशकरणाय वै ॥ ९

अनन्तभोगैः अनन्तफणाभिः ॥ २३ ॥ षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सत्यस्य सत्यलोकाधिपतेर्ब्रह्मणः ॥ ५ ॥

सौतिरुवाच ।
 तथेत्युक्त्वा ततः सर्वे काद्रवेयाः समागताः ।
 समयं चक्रिरे तत्र मन्त्रबुद्धिविशारदाः ॥ १०
 एके तत्राब्रुवन्नागा वयं भूत्वा द्विजर्षभाः ।
 जनमेजयं तु भिक्षामो यज्ञस्ते न भवेदिति ॥११
 अपरे त्वब्रुवन्नागास्तत्र पण्डितमानिनः ।
 मन्त्रिणोऽस्य वयं सर्वे भविष्यामः सुसंमताः ॥१२
 स नः प्रक्षयति सर्वेषु कार्येष्वर्थविनिश्चयम् ।
 तत्र बुद्धिं प्रदास्यामो यथा यज्ञो निवर्त्यति १३
 स नो बहुमतात्राजा बुद्ध्या बुद्धिमतां वरः ।
 यज्ञार्थं प्रक्षयति व्यक्तं नेति वक्ष्यामहे वयम् १४
 दर्शयन्तो बहुन्दोषान्प्रेत्य चेह च दारुणान् ।
 हेतुभिः कारणैश्चैव यथा यज्ञो भवेन्न सः ॥ १५
 अथवा य उपाध्यायः क्रतोस्तस्य भविष्यति ।
 सर्पसत्रविधानज्ञो राजकार्यहिते रतः ॥ १६
 तं गत्वा दशतां कश्चिद्भुजङ्गः स मरिष्यति ।
 तस्मिन्मृते यज्ञकारे क्रतुः स न भविष्यति ॥१७
 ये चान्ये सर्पसत्रज्ञा भविष्यन्त्यस्य चर्त्विजः ।
 तांश्च सर्वान्दक्षिष्यामः कृतमेवं भविष्यति ॥१८
 अपरे त्वब्रुवन्नागा धर्मात्मानो दयालवः ।
 अबुद्धिरेषा भवतां ब्रह्महत्या न शोभनम् ॥ १९
 सम्यक्सद्धर्ममूला वै व्यसने शान्तिरुत्तमा ।
 अधर्मोत्तरता नाम कृत्स्नं व्यापादयेज्जगत् ॥२०
 अपरे त्वब्रुवन्नागाः समिद्धं जातवेदसम् ।
 वैर्षेर्निर्वापयिष्यामो मेघा भूत्वा सविद्युतः ॥२१
 स्रग्भाण्डं निशि गत्वा च अपरे भुजगोत्तमाः ।

प्रमत्तानां हरन्त्वाशु विघ्न एवं भविष्यति ॥ २२
 यज्ञे वा भुजगास्तस्मिञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
 जनान्दशन्तु वै सर्वे नैवं त्रासो भविष्यति ॥२३
 अथवा संस्कृतं भोज्यं दूषयन्तु भुजङ्गमाः ।
 खेन मूत्रपुरीषेण सर्वभोज्यविनाशिना ॥ २४
 अपरे त्वब्रुवंस्तत्र ऋत्विजोऽस्य भवामहे ।
 यज्ञविघ्नं करिष्यामो दक्षिणा दीयतामिति ॥२५
 वश्यतां च गतोऽसौ नः करिष्यति यथेप्सितम् ।
 अपरे त्वब्रुवंस्तत्र जले प्रक्रीडितं नृपम् ॥ २६
 गृह्णानीय वध्रीमः क्रतुरेवं भवेन्न सः ।
 अपरे त्वब्रुवंस्तत्र नागाः पण्डितमानिनः ॥ २७
 दशमस्तं प्रगृह्याशु कृतमेवं भविष्यति ।
 छिन्नं मूलमनर्थानां मृते तस्मिन्भविष्यति ॥ २८
 एषा नो नैष्ठिकी बुद्धिः सर्वेषामीक्षणश्रवः ।
 अथ यन्मन्यसे राजन्हुतं तत्संविधीयताम् ॥२९
 इत्युक्त्वा समुदैक्षन्त वासुकिं पन्नगोत्तमम् ।
 वासुकिश्चापि संचिन्त्य तानुवाच भुजङ्गमान् ॥३०
 नैषा वो नैष्ठिकी बुद्धिर्मता कर्तुं भुजङ्गमाः ।
 सर्वेषामेव मे बुद्धिः पन्नगानां न रोचते ॥ ३१
 किं तत्र संविधातव्यं भवतां स्याद्धितं तु यत् ।
 श्रेयः प्रसादनं मन्ये कश्यपस्य महात्मनः ॥ ३२
 ज्ञातिवर्गस्य सौहार्दादात्मनश्च भुजङ्गमाः ।
 न च जानाति मे बुद्धिः किंचित्कर्तुं वचो हि वः ३३
 मया हीदं विधातव्यं भवतां यद्धितं भवेत् ।
 अनेनाहं भृशं तप्ये गुणदोषौ मदाश्रयौ ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एलापत्रभाषणम् ॥ १ ॥ देवब्रह्मसंवादमुखेनास्तीकोत्पत्तिकथनम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

सर्पाणां तु वचः श्रुत्वा सर्वेषामिति चेति च ।

मन्त्रबुद्धिविशारदाः नीतिनिश्चयनिपुणाः ॥ १० ॥ निवर्त्यति
 निवृत्तो भविष्यति ॥ १३ ॥ कृतं प्रतिकृतम् ॥ १८ ॥ व्यसने
 आपदि शान्तिः आपन्नाशः । सद्धर्ममूला सतां धर्मो देवब्राह्मण-
 प्रार्थना तन्मूला ॥ २० ॥ नैष्ठिकी आत्यन्तिकी । ईक्षणमेव श्रवः

वासुकेश्च वचः श्रुत्वा एलापत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ १
 'प्रागेव दर्शिता बुद्धिर्मयैषा भुजगोत्तमाः ।

श्रोत्रं यस्य स तथाभूत हे वासुके ॥ २९ ॥ मता संमता ॥ ३१ ॥
 ज्ञातिरक्षानाशनिमित्तौ गुणदोषौ मदाश्रयौ ज्येष्ठत्वान्ममे-
 ल्यर्थः ॥ ३४ ॥ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

इतिचेतिचेति तत्तद्वचनाभिनयप्रदर्शनम् ॥ १ ॥

हेयेति यदि वो बुद्धिस्तवापि च तथा प्रभो ॥ २
 अस्तु कामं ममाद्यापि बुद्धिः स्मरणमागता ।
 तां शृणुध्वं प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन पन्नगाः ॥ ३
 न स यज्ञो न भविता न स राजा तथाविधः ।
 जनमेजयः पाण्डवयो यतोऽस्माकं महद्भयम् ॥ ४
 दैवेनोपहतो राजन्यो भवेदिह पूरुषः ।
 स दैवमेवाश्रयेत नान्यत्तत्र परायणम् ॥ ५
 तदिदं चैवमस्माकं भयं पन्नगसत्तमाः ।
 दैवमेवाश्रयामोऽत्र शृणुध्वं च वचो मम ॥ ६
 अहं शापे समुत्सृष्टे समश्रौषं वचस्तदा ।
 मातुरुत्सङ्गमारूढो भयात्पन्नगसत्तमाः ।
 देवानां पन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति प्रभो ॥ ७
 'शापदुःखाग्रितप्तानां पन्नगानामनामयम् ।
 कृपया परयाऽऽविष्टाः प्रार्थयन्तो दिवौकसः ॥ ८
 पितामहमुपागम्य देवा वचनमब्रुवन् ।
 देवा ऊचुः ।
 का हि लब्ध्वा प्रियान्पुत्राञ्छपेदेवं पितामह ।
 ऋते कद्रुं तीक्ष्णरूपां देवदेव तवाग्रतः ॥ ९
 तथेति च वचस्तस्यास्त्वयाप्युक्तं पितामह ।
 इच्छाम एतद्विज्ञातुं कारणं यन्न वारिता ॥ १०
 ब्रह्मोवाच ।
 बहवः पन्नगास्तीक्ष्णा घोररूपा विषोल्बणाः ।
 प्रजानां हितकामोऽहं न च वारितवांस्तदा ॥ ११
 ये दन्दशुकाः क्षुद्राश्च पापाचारा विषोल्बणाः ।

तेषां विनाशो भविता न तु ये धर्मचारिणः ॥ १२
 यन्निमित्तं च भविता मोक्षस्तेषां महाभयात् ।
 पन्नगानां निबोधध्वं तस्मिन्काले समागते ॥ १३
 यायावरकुले धीमान्भविष्यति महानृषिः ।
 जरत्कारुरिति ख्यातस्तपस्वी नियतेन्द्रियः ॥ १४
 तस्य पुत्रो जरत्कारोर्भविष्यति तपोधनः ।
 आस्तीको नाम यज्ञं स प्रतिषेत्स्यति तं तदा ।
 तत्र मोक्षयन्ति भुजगा ये भविष्यन्ति धार्मिकाः १५
 देवा ऊचुः ।
 स मुनिप्रवरो ब्रह्मञ्जरत्कारुर्महातपाः ।
 कस्यां पुत्रं महात्मानं जनयिष्यति वीर्यवान् ॥ १६
 ब्रह्मोवाच ।
 'वासुकेर्भगिनी कन्या समुत्पन्ना सुशोभना ।
 तस्मै दास्यति तां कन्यां वासुकिर्भुजगोत्तमः ॥ १७
 तस्यां जनयिता पुत्रं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
 सनामायां सनामा स कन्यायां द्विजसत्तमः ॥ १८
 एलापत्र उवाच ।
 एवमस्त्विति तं देवाः पितामहमथाब्रुवन् ।
 उक्तैवं वचनं देवान्विरिञ्चिस्त्रिदिवं ययौ ॥ १९
 सोऽहमेवं प्रपश्यामि वासुके भगिनी तव ।
 जरत्कारुरिति ख्याता तां तस्मै प्रतिपादय ॥ २०
 भैक्षवद्भिक्षमाणाय नागानां भयशान्तये ।
 ऋषये सुव्रतायैनामेष मोक्षः श्रुतो मया ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

एलापत्रोपदेशेन वासुकिभगिन्या जरत्कार्वा रक्षणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 एलापत्रवचः श्रुत्वा ते नागा द्विजसत्तम ।
 सर्वे प्रहृष्टमनसः साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ १

न भवितेति न भवितैवेत्यर्थः । न तथाविधः यस्य राष्ट्रम्लिजः स्वरूपं वा द्रष्टुं शक्यं तादृशो न भवति मन्त्रवीर्यसंपन्नत्वात् ॥ ४ ॥ तीक्ष्णास्तीक्ष्णाः अत्यन्तं तीक्ष्णाः स्त्रिय इति शेषः ॥ ७ ॥

ततःप्रभृति तां कन्यां वासुकिः पर्यरक्षत ।
 जरत्कारुं स्वसारं वै परं हर्षमवाप च ॥ २
 ततो नातिमहान्कालः समतीत इवाभवत् ।

दन्दशुकाः दंशनशीलाः । क्षुद्राः अल्पेपि निमित्ते प्राणग्राहकाः ॥ १२ ॥ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

अथ देवासुराः सर्वे ममन्धुर्वरुणालयम् ॥ ३
 तत्र नेत्रमभून्नागो वासुकिर्वलिनां वरः ।
 समाप्यैव च तत्कर्म पितामहमुपागमन् ॥ ४
 देवा वासुकिना सार्धं पितामहमथाब्रुवन् ।
 भगवञ्शापभीतोऽयं वासुकिस्तप्यते भृशम् ॥ ५
 अस्यैतन्मानसं शल्यं समुद्धर्तुं त्वमर्हसि ।
 जनन्याः शापजं देव ज्ञातीनां हितमिच्छतः ॥ ६
 हितो ह्ययं सदासाकं प्रियकारी च नागराट् ।
 प्रसादं कुरु देवेश शमयास्य मनोज्वरम् ॥ ७
 ब्रह्मोवाच ।
 मयैव तद्वितीर्णं वै वचनं मनसाऽमराः ।
 एलापत्रेण नागेन यदस्याभिहितं पुरा ॥ ८

तत्करोत्वेष नागेन्द्रः प्राप्तकालं वचः स्वयम् ।
 विनशिष्यन्ति ये पापा न तु ये धर्मचारिणः ॥ ९
 उत्पन्नः स जरत्कारुस्तपस्युग्रे रतो द्विजः ।
 तस्यैष भगिनीं काले जरत्कारुं प्रयच्छतु ॥ १०
 एलापत्रेण यत्प्रोक्तं वचनं भुजगेन ह ।
 पन्नगानां हितं देवास्तत्तथा न तदन्यथा ॥ ११
 सौतिरुवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा तु नागेन्द्रः पितामहवचस्तदा ।
 संदिश्य पन्नगान्सर्वान्वासुकिः शापमोहितः १२
 स्वसारमुद्यम्य तदा जरत्कारुमृषिं प्रति ।
 सर्पान्वहूञ्जरत्कारौ नित्ययुक्तान्समादधत् ॥ १३
 जरत्कारुर्यदा भार्यामिच्छेद्वरयितुं प्रभुः ।
 शीघ्रमेत्य तदाऽऽख्येयं तन्नः श्रेयो भविष्यति १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

जरत्कारुमामव्युत्पत्तिकथनम् ॥ १ ॥ शौनकस्य सौतिं प्रति आस्तीकोत्पत्तिप्रश्नः ॥ २ ॥ प्रसङ्गेन परीक्षिन्मुगायाकथनम् ॥ ३ ॥ परीक्षिता शमीकस्कन्धे मृतसर्पनिधानम् ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।
 जरत्कारुरिति ख्यातो यस्त्वया सूतनन्दन ।
 इच्छामि तदहं श्रोतुं ऋषेस्तस्य महात्मनः ॥ १
 किं कारणं जरत्कारोर्नामैतत्प्रथितं भुवि ।
 जरत्कारुनिरुक्तिं त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २
 सौतिरुवाच ।
 जरेति क्षयमाहुर्वै दारुणं कारुसंज्ञितम् ।
 शरीरं कारु तस्यासीत्तत्स धीमाञ्शनैःशनैः ॥ ३
 क्षपयामास तीव्रेण तपसेत्यत उच्यते ।
 जरत्कारुरिति ब्रह्मन्वासुकेर्भगिनी तथा ॥ ४
 एवमुक्तस्तु धर्मात्मा शौनकः ग्राहसत्तदा ।
 उग्रश्रवसमामन्त्र्य उपपन्नमिति ब्रुवन् ॥ ५
 शौनक उवाच ।
 उक्तं नाम यथा पूर्वं सर्वं तच्छ्रुतवानहम् ।

यथा तु जातो ह्यास्तीक एतदिच्छामि वेदितुम् ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सौतिः प्रोवाच शास्त्रतः ६
 सौतिरुवाच ।
 संदिश्य पन्नगान्सर्वान्वासुकिः मुसमाहितः ।
 स्वसारमुद्यम्य तदा जरत्कारुमृषिं प्रति ॥ ७
 अथ कालस्य महतः स मुनिः संशितव्रतः ।
 तपस्यभिरतो धीमान्स दारान्नाभ्यकाङ्क्षत ॥ ८
 स तूर्ध्वरेतास्तपसि प्रसक्तः
 स्वाध्यायवान्वीतभयः कृतात्मा ।
 चचार सर्वा पृथिवीं महात्मा
 न चापि दारान्मनसाध्यकाङ्क्षत् ॥ ९
 ततोऽपरस्मिन्संप्राप्ते काले कस्मिंश्चिदेव तु ।
 परिक्षिन्नाम राजासीद्ब्रह्मन्कौरववंशजः ॥ १०
 यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो युधि ।

नेत्रं रज्जुः ॥ ४ ॥ जरत्कारौ जरत्कारुद्विनिमित्तं । तद-
 न्वेषणायैत्यर्थः ॥ १३ ॥ एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥
 कारु कामाद्युपद्रवमूलत्वाद्दारुणं शरीरं जरयति क्षपयतीति

जरत्कारुरिति निर्वचनम् ॥३॥ तथा तादृश्येव ॥ ४ ॥ ग्राहसत्
 अतिर्जोर्णयोरपि ब्रह्मचर्यविनाशः प्रसक्त इत्याक्षर्यं मत्वेति भावः।
 आमन्त्र्य हेउग्रश्रव इति संबोध्य । उपपन्नं युक्तं यत्तुल्यवयो-

बभूव मृगयाशीलः पुरास्य प्रपितामहः ॥ ११
 'तथा विख्यातवाँल्लोके परीक्षिदभिमन्युजः ।'
 मृगान्विध्यन्वराहांश्च तरक्षून्महिषांस्तथा ।
 अन्यांश्च विविधान्वन्यांश्चचार पृथिवीपतिः ॥ १२
 स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा बाणेनानतपर्वणा ।
 पृष्ठतो धनुरादाय ससार गहने वने ॥ १३
 यथैव भगवाद्भद्रो विद्ध्वा यज्ञमृगं दिवि ।
 अन्वगच्छद्गनुष्पाणिः पर्यन्वेष्टुमितस्ततः ॥ १४
 न हि तेन मृगो विद्धो जीवन्गच्छति वै वने ।
 पूर्वरूपं तु तत्तूर्णं तस्यासीत्स्वर्गतिं प्रति ॥ १५
 परिक्षितो नरेन्द्रस्य विद्धो यन्नष्टवान्मृगः ।
 दूरं चापहतस्तेन मृगेण स महीपतिः ॥ १६
 परिश्रान्तः पिपासार्त आससाद मुनिं वने ।
 गवां प्रचारेष्वासीनं वत्सानां मुखनिःसृतम् ॥ १७
 भूयिष्ठमुपयुञ्जानं फेनमापिवतां पयः ।
 तमभिद्रुत्य वेगेन स राजा संशितव्रतम् ॥ १८
 अपृच्छद्गनुरुद्यम्य तं मुनिं क्षुच्छमान्वितः ।
 भोभो ब्रह्मन्नहं राजा परीक्षिदभिमन्युजः ॥ १९
 मया विद्धो मृगो नष्टः कश्चित्तं दृष्टवानसि ।
 स मुनिस्तं तु नोवाच किञ्चिन्मौनव्रते स्थितः २०
 तस्य स्कन्धे मृतं सर्पं कुद्धो राजा समासजत् ।
 समुत्क्षिप्य धनुष्कोट्या स चैनं समुपैक्षत ॥ २१
 न स किञ्चिदुवाचैनं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 स राजा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितस्तं तथागतम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

मुनिपुत्राच्छृङ्गिणः परीक्षितः शापः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

एवमुक्तः स तेजस्वी शृङ्गी कोपसमन्वितः ।
 मृतधारं गुरुं श्रुत्वा पर्यतप्यत मन्युना ॥ १
 स तं कृशमभिप्रेक्ष्य सन्नृतां वाचमुत्सृजन् ।

रूपयोर्विवाह इति भावः ॥ ५ ॥ तत् मृगस्यादर्शनं । पूर्वरूपं कारणम् ॥ १५ ॥ प्रचारेषु गोष्ठेषु ॥ १७ ॥ उपयुञ्जानं भक्ष-

दृष्ट्वा जगाम नगरमृषिस्त्वासीत्तथैव सः ॥ २२
 न हि तं राजशार्दूलं क्षमाशीलो महामुनिः ।
 स्वधर्मनिरतं भूयं समाक्षिप्तोऽप्यधर्षयत् ॥ २३
 न हि तं राजशार्दूलस्तथा धर्मपरायणम् ।
 जानाति भरतश्रेष्ठस्तत एनमधर्षयत् ॥ २४
 तरुणस्तस्य पुत्रोऽभूत्तिग्मतेजा महातपाः ।
 शृङ्गी नाम महाक्रोधो दुष्प्रसादो महाव्रतः ॥ २५
 स देवं परमासीनं सर्वभूतहिते रतम् ।
 ब्रह्माणमुपतस्थे वै काले काले मुसंयतः ॥ २६
 स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा गृहमेयिवान् ।
 सख्योक्तः क्रीडमानेन स तत्र हसता किल ॥ २७
 संरम्भात्कोपनोऽतीव विषकल्पो मुनेः सुतः ।
 उद्दिश्य पितरं तस्य यच्छ्रुत्वा रोषमाहरत् ।
 ऋषिपुत्रेण नमार्थे कृशेन द्विजसत्तम ॥ २८
 कृश उवाच ।

तेजस्विनस्तव पिता तथैव च तपस्विनः ।
 शवं स्कन्धेन वहति मा शृङ्गिन्गर्वितो भव ॥ २९
 व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषु मा स किञ्चिद्वचो वद ।
 असाद्विधेषु सिद्धेषु ब्रह्मवित्सु तपस्विषु ॥ ३०
 क ते पुरुषमानित्वं क ते वाचस्तथाविधाः ।
 दर्पजाः पितरं द्रष्टा यस्त्वं शवधरं तथा ॥ ३१
 पित्रा च तव तत्कर्म नानुरूपमिवात्मनः ।
 कृतं मुनिजनश्रेष्ठ येनाहं भृशदुःखितः ॥ ३२

अपृच्छत्तं कथं तातः 'सर्वभूतहिते रतः' ॥ २
 अनन्यचेताः सततं विष्णुं देवमतोपयत् ।
 वन्यान्नभोजी सततं मुनिमौनव्रते स्थितः ।
 एवंभूतः स तेजस्वी' स मेऽद्य मृतधारकः ॥ ३

यन्तम् । पयः आपिवतां वत्सानामिति पूर्वगान्वयः ॥ १८ ॥ समासजत् आरोपयामास ॥ २१ ॥ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

कृश उवाच ।

राज्ञा परिक्षिता तात मृगयां परिधावता ।
अवसक्तः पितुस्तेऽद्य मृतः स्कन्धे भुजङ्गमः ॥४
शृङ्गयुवाच ।

किं मे पित्रा कृतं तस्य राज्ञोऽनिष्टं दुरात्मनः ।
ब्रूहि तत्कृश तत्त्वेन पश्य मे तपसो बलम् ॥ ५
कृश उवाच ।

स राजा मृगयां यातः परिक्षिदभिमन्युजः ।
ससार मृगमेकाकी विद्धा बाणेन शीघ्रगम् ॥ ६
न चापश्यन्मृगं राजा चरंस्तस्मिन्महावने ।

पितरं ते स दृष्ट्वैव पप्रच्छानभिभाषिणम् ॥ ७
तं स्थाणुभूतं तिष्ठन्तं क्षुत्पिपासाश्रमातुरः ।
पुनःपुनर्मृगं नष्टं प्रपच्छ पितरं तव ॥ ८

स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत ।
तस्य राजा धनुष्कोट्या सर्पं स्कन्धे समासजत् ॥ ९
शृङ्गिस्तव पिता सोऽपि तथैवास्ते यतव्रतः ।

सोऽपि राजा स्वनगरं प्रस्थितो गजसाह्वयम् ॥ १०
सौतिरुवाच ।
श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तु शवं स्कन्धे प्रतिष्ठितम् ।

कोपसंरक्तनयनः प्रज्वलन्निव मन्युना ॥ ११
आविष्टः स हि कोपेन शशाप नृपतिं तदा ।
वार्युपस्पृश्य तेजस्वी क्रोधवेगवलात्कृतः ॥ १२
शृङ्गयुवाच ।

योऽसौ वृद्धस्य तातस्य तथा कृच्छ्रगतस्य ह ।
स्कन्धे मृतं समास्नाक्षीत्पन्नगं राजकिल्बिषी ॥ १३
तं पापमतिसंकुद्धस्तक्षकः पन्नगेश्वरः ।

आशीविषस्तिग्मतेजा मद्राक्यबलचोदितः ॥ १४
सप्तरात्रादितो नेता यमस्य सदनं प्रति ।
द्विजानामवमन्तारं कुरूणामयशस्करम् ॥ १५
सौतिरुवाच ।

इति शम्वातिसंकुद्धः शृङ्गी पितरमभ्यगात् ।
आसीनं गोत्रजे तस्मिन्वहन्तं शवपन्नगम् ॥ १६
स तमालक्ष्य पितरं शृङ्गी स्कन्धगतेन वै ।

गजसाह्वयं हस्तिनपुरम् ॥ १० ॥ कृच्छ्रगतस्य मौनव्रतधरस्य ।
राजा चासौ किल्बिषी च राजकिल्बिषी ॥ १३ ॥ विषये

शवेन भुजगेनासीद्भूयः क्रोधसमाकुलः ॥ १७

दुःखाच्चाश्रूणि मुमुचे पितरं चेदमब्रवीत् ।
श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना ॥ १८
राज्ञा परिक्षिता कोपादशपं तमहं नृपम् ।

यथार्हति स एवोग्रं शापं कुरूकुलाधमः ।
सप्तमेऽहनि तं पापं तक्षकः पन्नगोत्तमः ॥ १९
वैवस्वतस्य सदनं नेता परमदारुणम् ।

सौतिरुवाच ।
तमब्रवीत्पिता ब्रह्मंस्तथा कोपसमन्वितम् ॥ २०
शमीक उवाच ।

न मे प्रियं कृतं तात नैष धर्मस्तपस्विनाम् ।
वयं तस्य नरेन्द्रस्य विषये निवसामहे ॥ २१
न्यायतो रक्षितास्तेन तस्य पापं न रोचये ।

सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञो ह्यस्मद्विधैः सदा ॥ २२
क्षन्तव्यं पुत्र धर्मो हि हतो हन्ति न संशयः ।
यदि राजा न संरक्षेत्पीडा नः परमा भवेत् ॥ २३
न शक्रुयाम चरितुं धर्मं पुत्र यथामुखम् ।

रक्षमाणा वयं तात राजभिर्धर्मदृष्टिभिः ॥ २४
चरामो विपुलं धर्मं तेषां भागोऽस्ति धर्मतः ।
सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञः क्षन्तव्यमेव हि ॥ २५
परिक्षिचु विशेषेण यथाऽस्य प्रपितामहः ।

रक्षत्यस्मांस्तथा राज्ञा रक्षितव्याः प्रजा विभो ॥ २६
अराजके जनपदे दोषा जायन्ति वै सदा ।
उद्धृतं सततं लोकं राजा दण्डेन शास्ति वै ॥ २७
दण्डात्प्रतिभयं भूयः शान्तिरुत्पद्यते तदा ।

नोद्विग्नश्चरते धर्मं नोद्विग्नश्चरते क्रियाम् ॥ २८
राज्ञा प्रतिष्ठितो धर्मो धर्मात्स्वर्गः प्रतिष्ठितः ।
राज्ञो यज्ञक्रियाः सर्वा यज्ञाद्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥ २९
देवाद्दृष्टिः प्रवर्तते वृष्टेरोषधयः स्मृताः ।

ओषधिभ्यो मनुष्याणां धारयन्सततं हितम् ॥ ३०
मनुष्याणां च यो धाता राजा राज्यकरः पुनः ।
दशश्रोत्रियसमो राजा इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥ ३१

देशे ॥ २१ ॥ पापं द्रोहम् ॥ २२ ॥ दोषाः दस्युपीडाद-
यः ॥ २७ ॥ मनुष्याणां हितं धारयन् कुर्वन् ॥ ३० ॥ धाता

तेनेह क्षुधितेनैत्य श्रान्तेन मृगलिप्सुना ।

अजानता कृतं मन्ये व्रतमेतदिदं मम ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

कस्मादिदं त्वया बाल्यात्सहसा दुष्कृतं कृतम् ।

न ह्यर्हति नृपः शापमस्सत्तः पुत्र सर्वथा ॥ ३३

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

शृङ्गिशमीकसंवादः ॥ १ ॥ शमीकप्रेषितेन गौरमुखाख्यशिष्येण सह परिक्षित्संवादः ॥ २ ॥ मन्त्रिभिः सह राज्ञो विचारः ॥ ३ ॥ तक्षककाश्यपसंवादः ॥ ४ ॥

शृङ्गयुवाच ।

यद्येतत्साहसं तात यदि वा दुष्कृतं कृतम् ।

प्रियं वाप्यप्रियं वा ते वागुक्ता न मृषा भवेत् ॥ १

नैवान्यथेदं भविता पितरेषु ब्रवीमि ते ।

नाहं मृषा ब्रवीम्येवं स्वैरेष्वपि कुतः शपन् ॥ २

शमीक उवाच ।

जानाम्युग्रप्रभावं त्वां तात सत्यगिरं तथा ।

नानृतं चोक्तपूर्वं ते नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ ३

पित्रा पुत्रो वयस्योऽपि सततं वाच्य एव तु ।

यथा स्याद्गुणसंयुक्तः प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥ ४

किं पुनर्बाल एव त्वं तपसा भावितः सदा ।

वर्धते चेत्प्रभवतां कोपोऽतीव महात्मनाम् ॥ ५

‘उत्सीदेयुरिमे लोकाः क्षमा चास्य प्रतिक्रिया ।’

सोऽहं पश्यामि वक्तव्यं त्वयि धर्मभृतां वर ।

पुत्रत्वं बालतां चैव तवावेक्ष्य च साहसम् ॥ ६

स त्वं शमपरो भूत्वा वन्यमाहारमाचरन् ।

चर क्रोधमिमं हित्वा नैवं धर्मं प्रहास्यसि ॥ ७

क्रोधो हि धर्मं हरति यतीनां दुःखसंचितम् ।

ततो धर्मविहीनानां गतिरिष्टा न विद्यते ॥ ८

शम एव यतीनां हि क्षमिणां सिद्धिकारकः ।

क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ॥ ९

तस्माच्चेरेथाः सततं क्षमाशीलो जितेन्द्रियः ।

क्षमया प्राप्स्यसे लोकान्ब्रह्मणः समनन्तरान् ॥ १०

मया तु शममास्थाय यच्छक्यं कर्तुमद्य वै ।

तत्करिष्याम्यहं तात प्रेषयिष्ये नृपाय वै ॥ ११

मम पुत्रेण शप्तोऽसि बालेनाकृतबुद्धिना ।

ममेमां धर्षणां त्वत्तः प्रेक्ष्य राजन्नमर्षिणा ॥ १२

सौतिरुवाच ।

एवमादिश्य शिष्यं स प्रेषयामास सुव्रतः ।

परिक्षिते नृपतये दयापन्नो महातपाः ॥ १३

संदिश्य कुशलप्रश्नं कार्यवृत्तान्तमेव च ।

शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं समाहितम् १४

सोऽभिगम्य ततः शीघ्रं नरेन्द्रं कुरुवर्धनम् ।

विवेश भवनं राज्ञः पूर्वं द्वास्थैर्निवेदितः ॥ १५

पूजितस्तु नरेन्द्रेण द्विजो गौरमुखस्तदा ।

आचख्यौ च परिश्रान्तो राज्ञः सर्वमशेषतः ॥ १६

शमीकवचनं धोरं यथोक्तं मन्त्रिसन्निधौ ।

गौरमुख उवाच ।

शमीको नाम राजेन्द्र वर्तते विषये तव ॥ १७

ऋषिः परमधर्मात्मा दान्तः शान्तो महातपाः ।

तस्य त्वया नरव्याघ्र सर्पः प्राणैर्वियोजितः ॥ १८

अवसक्तो धनुष्कोट्या स्कन्धे मौनान्वितस्य च ।

क्षान्तवांस्तव तत्कर्म पुत्रस्तस्य न चक्षमे ॥ १९

तेन शप्तोऽसि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै ।

तक्षकः सप्तरात्रेण मृत्युस्तव भविष्यति ॥ २०

तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत् ।

तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत ॥ २१

न हि शक्नोति संयन्तुं पुत्रं कोपसमन्वितम् ।

आमुष्मिकहितार्थं यतमानानाम् ॥ ८ ॥ समनन्तरान् प्र-

त्यासन्नान् ॥ १० ॥ प्रेषयिष्ये संदेशहरमिति शेषः ॥ ११ ॥

न चक्षमे न क्षान्तवान् ॥ १९ ॥

पोषकः ॥ ३१ ॥ व्रतमजानतेति संबन्धः ॥ ३२ ॥ एकचत्वारिं-
शोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

स्वैरेष्वपि परिहासादिष्वपि ॥ २ ॥ वयस्योऽपि प्रौढोपि ।

वाच्यः शास्यः ॥ ४ ॥ प्रभवतां योगैश्वर्यवताम् ॥ ५ ॥ यतीनां

ततोऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन्हितार्थिना ॥ २२
 सौतिरुवाच ।
 इति श्रुत्वा वचो घोरं स राजा कुरुनन्दनः ।
 पर्यतप्यत तत्पापं कृत्वा राजा महातपाः ॥ २३
 तं च मौनव्रतं श्रुत्वा वने मुनिवरं तदा ।
 भूय एवाभवद्राजा शोकसंतप्तमानसः ॥ २४
 अनुक्रोशात्मतां तस्य शमीकस्यावधार्य च ।
 पर्यतप्यत भूयोपि कृत्वा तत्किल्बिषं मुनेः ॥ २५
 न हि मृत्युं तथा राजा श्रुत्वा वै सोऽन्वतप्यत ।
 अशोचदमरप्रख्यो यथा कृत्वेह कर्म तत् ॥ २६
 ततस्तं प्रेषयामास राजा गौरमुखं तदा ।
 भूयः प्रसादं भगवान्करोत्वह ममेति वै ॥ २७
 'श्रुत्वा तु वचनं राज्ञो मुनिगौरमुखस्तदा ।
 समनुज्ञाप्य वेगेन प्रजगामाश्रमं गुरोः ॥' २८
 तस्मिंश्च गतमात्रेऽथ राजा गौरमुखे तदा ।
 मन्त्रिभिर्मन्त्रयामास सह संविग्रमानसः ॥ २९
 संमन्य मन्त्रिभिश्चैव स तथा मन्त्रतच्चवित् ।
 प्रासादं कारयामास एकस्तम्भं सुरक्षितम् ॥ ३०
 रक्षां च विदधे तत्र भिषजश्चौषधानि च ।
 ब्राह्मणान्मन्त्रसिद्धांश्च सर्वतो वै न्ययोजयत् ॥ ३१
 राजकार्याणि तत्रस्थः सर्वाण्येवाकरोच सः ।
 मन्त्रिभिः सह धर्मज्ञः समन्तात्परिरक्षितः ॥ ३२
 न चैनं कश्चिदारूढं लभते राजसत्तमम् ।
 वातोऽपि निश्चरंस्तत्र प्रवेशे विनिवार्यते ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

स्वदृष्टन्यग्रोधोजीवनेन परीक्षितस्य काश्यपस्य धनं दत्त्वा तक्षकेण कृतं परावर्तनं परीक्षिद्दशश्च ॥ १ ॥

तक्षक उवाच ।
 यदि दष्टं मयेह त्वं शक्तः किञ्चिच्चिकित्सितुम् ।
 ततो वृक्षं मया दष्टमिमं जीवय काश्यप ॥ १
 परं मन्त्रबलं यत्ते तद्दर्शय यतस्व च ।

पापं कृत्वैव पर्यतप्यत नतु मृत्युं श्रुत्वा ॥ २३ ॥ आरूढं
 प्रासादारूढम् ॥ ३३ ॥ नृपतिं गत्वा नृपतिं नागेति पाठन्त-

प्राप्ते च दिवसे तस्मिन्सप्तमे द्विजसत्तमः ।
 काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तं राजानं चिकित्सितुम् ॥
 श्रुतं हि तेन तदभूद्यथा तं राजसत्तमम् ।
 तक्षकः पन्नगश्रेष्ठो नेष्यते यमसादनम् ॥ ३५
 तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण करिष्येऽहमपञ्चरम् ।
 तत्र मेऽर्थश्च धर्मश्च भवितेति विचिन्तयन् ॥ ३६
 तं ददर्श स नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं पथि ।
 गच्छन्तमेकमनसं द्विजो भूत्वा वयोऽतिगः ॥ ३७
 तमब्रवीत्पन्नगेन्द्रः काश्यपं मुनिपुंगवम् ।
 क्व भवांस्त्वरितो याति किञ्च कार्यं चिकीर्षति ॥ ३८
 काश्यप उवाच ।
 नृपं कुरुकुलोत्पन्नं परिक्षितमरिंदमम् ।
 तक्षकः पन्नगश्रेष्ठस्तेजसाऽद्य प्रधक्ष्यति ॥ ३९
 तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण तेनागिसमतेजसम् ।
 पाण्डवानां कुलकरं राजानममितौजसम् ।
 गच्छामि त्वरितं सौम्य सद्यः कर्तुमपञ्चरम् ॥ ४०
 'विज्ञातविषविद्योऽहं ब्राह्मणो लोकपूजितः ।
 अस्मद्गुरुकटाक्षेण कल्योऽहं विषनाशने ॥' ४१
 तक्षक उवाच ।
 अहं स तक्षको ब्रह्मंस्तं धक्ष्यामि महीपतिम् ।
 निवर्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुम् ॥ ४२
 काश्यप उवाच ।
 अहं तं नृपतिं गत्वा त्वया दष्टमपञ्चरम् ।
 करिष्यामीति मे बुद्धिर्विद्याबलसमन्विता ॥ ४३

रम् ॥ ४३ ॥ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

‘पश्य मन्त्रबलं मेऽद्य न्यग्रोधं दश पन्नग ॥’ ३
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्तः स नागेन्द्रः काश्यपेन महात्मना ।
 अदशदृक्षमभ्येत्य न्यग्रोधं पन्नगोत्तमः ॥ ४
 स वृक्षस्तेन दष्टस्तु पन्नगेन महात्मना ।
 आशीविषविषोपेतः प्रज्ज्वाल समन्ततः ॥ ५
 तं दग्ध्वा स नगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत् ।
 कुरु यत्नं द्विजश्रेष्ठ जीवयैनं वनस्पतिम् ॥ ६
 सौतिरुवाच ।
 भस्मीभूतं ततो वृक्षं पन्नगेन्द्रस्य तेजसा ।
 भस्म सर्वं समाहृत्य काश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७
 विद्याबलं पन्नगेन्द्र पश्य मेऽद्य वनस्पतौ ।
 अहं संजीवयाम्येनं पश्यतस्ते भुजंगम ॥ ८
 ततः स भगवान्विद्वान्काश्यपो द्विजसत्तमः ।
 भस्मराशीकृतं वृक्षं विद्यया समजीवयत् ॥ ९
 अङ्कुरं कृतवांस्तत्र ततः पर्णद्वयान्वितम् ।
 पलाशिनं शाखिनं च तथा विटपिनं पुनः ॥ १०
 तं दृष्ट्वा जीवितं वृक्षं काश्यपेन महात्मना ।
 उवाच तक्षको ब्रह्मचैतदत्यद्भुतं त्वयि ॥ ११
 द्विजेन्द्र यद्विषं हन्या मम वा मद्विधस्य वा ।
 कं त्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासि तत्र तपोधन ॥ १२
 यत्तेऽभिलषितं प्राप्तं फलं तस्मान्नृपोत्तमात् ।
 अहमेव प्रदास्यामि तत्ते यद्यपि दुर्लभम् ॥ १३
 विप्रशापाभिभूते च क्षीणायुषि नराधिपे ।
 घटमानस्य ते विप्र सिद्धिः संशयिता भवेत् ॥ १४
 ततो यशः प्रदीप्तं ते त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
 निरंशुरिव घर्माशुरन्तर्धानमितो व्रजेत् ॥ १५
 काश्यप उवाच ।
 धनार्थी याम्यहं तत्र तन्मे देहि भुजंगम ।
 ततोऽहं विनिवर्तिष्ये स्वापतेयं प्रगृह्य वै ॥ १६
 तक्षक उवाच ।
 यावद्भनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम् ।
 अहमेव प्रदास्यामि निवर्तस्व द्विजोत्तम ॥ १७

सौतिरुवाच ।
 तक्षकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः ।
 प्रदध्यौ सुमहातेजाराजानं प्रति बुद्धिमान् ॥ १८
 दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा ।
 क्षीणायुषं पाण्डवेयमपावर्तत काश्यपः ॥ १९
 लब्ध्वा वित्तं मुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितम् ।
 निवृत्ते काश्यपे तस्मिन्समयेन महात्मनि ॥ २०
 जगाम तक्षकस्तूर्णं नगरं नागसाह्वयम् ।
 अथ शुश्राव गच्छन्स तक्षको जगतीपतिम् ॥ २१
 मन्त्रैर्विषहरैर्दिव्यै रक्ष्यमाणं प्रयत्नतः ।
 सौतिरुवाच ।
 स चिन्तयामास तदा मायायोगेन पार्थिवः ॥ २२
 मया वञ्चयितव्योऽसौ क उपायो भवेदिति ।
 ततस्तापसरूपेण प्राहिणोत्स भुजंगमान् ॥ २३
 फलपत्रोदकं गृह्य राज्ञे नागोऽथ तक्षकः ।
 तक्षक उवाच ।
 गच्छध्वं यूयमव्यग्रा राजानं कार्यवत्तया ॥ २४
 फलपत्रोदकं नागाः प्रतिग्राहयितुं नृपम् ।
 सौतिरुवाच ।
 ते तक्षकसमादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजङ्गमाः ॥ २५
 उपनिन्युस्तथा राज्ञे दर्भान्मभः फलानि च ।
 तच्च सर्वं स राजेन्द्रः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ॥ २६
 कृत्वा तेषां च कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् ।
 गतेषु तेषु नागेषु तापसच्छन्नरूपिषु ॥ २७
 अमात्यान्सुहृदश्चैव प्रोवाच स नराधिपः ।
 भक्षयन्तु भवन्तो वै स्वादूनीमानि सर्वशः ॥ २८
 तापसैरुपनीतानि फलानि सहिता मया ।
 ततो राजा ससचिवः फलान्यादातुमैच्छत ॥ २९
 विधिना संप्रयुक्तो वै ऋषिवाक्येन तेन तु ।
 यस्मिन्नेव फले नागस्तमेवाभक्षयत्स्वयम् ॥ ३०
 ततो भक्षयतस्तस्य फलात्कृमिरभूदणुः ।
 इत्थकः कृष्णनयनस्ताम्रवर्णोऽथ शौनक ॥ ३१
 स तं गृह्य नृपश्रेष्ठः सचिवानिदमब्रवीत् ।

दश दंशं कुरु ॥ ३ ॥ नगं वृक्षम् ॥ ६ ॥ यत् फलं प्राप्नुमभिलषितं तत् इत्यन्वयः ॥ १३ ॥ घटमानस्य सज्जमानस्य ॥ १४ ॥

स्वापतेयं धनम् ॥ १६ ॥ तत्रागतैर्विषहरैरिति पाठान्तरम् ॥ २२ ॥ यज्ञप्राह फलं राजा तत्र किमिरभूदणुः इति पाठा

अस्तमभ्येति सविता विषादद्य न मे भयम् ॥३२
 सत्यवागस्तु स मुनिः कृमिर्मां दशतामयम् ।
 तक्षको नाम भूत्वा वै तथा परिहृतं भवेत् ॥३३
 ते चैनमन्ववर्तन्त मन्त्रिणः कालचोदिताः ।
 एवमुक्त्वा स राजेन्द्रो ग्रीवायां सन्निवेश्यह ॥३४

कृमिकं ग्राहसत्पूर्णं मुमूर्षुर्नष्टचेतनः ।
 ग्रहसन्नेव भोगेन तक्षकेणाभिवेष्टितः ॥ ३५
 तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्य यत्तद्राज्ञे निवेदितम् ।
 वेष्टयित्वा च भोगेन विनद्य च महास्वनम् ।
 अदशत्पृथिवीपालं तक्षकः पन्नगेश्वरः ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

परीक्षिन्मरणोत्तरं तत्पुत्रस्य जनमेजयस्य राज्याभिषेकः ॥ १ ॥ वपुष्टमाविवाहः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 तं तथा मन्त्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितम् ।
 विषण्णवदनाः सर्वे रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ १
 तं तु नागं ततो दृष्ट्वा मन्त्रिणस्ते प्रदुद्रुवुः ।
 अपश्यन्त तथा यान्तमाकाशे नागमद्भुतम् ॥ २
 सीमन्तमिव कुर्वाणं नभसः पद्मवर्चसम् ।
 तक्षकं पन्नगश्रेष्ठं भृशं शोकपरायणाः ॥ ३
 ततस्तु ते तद्गृहमग्निना वृतं
 प्रदीप्यमानं विषजेन भोगिनः ।
 भयात्परित्यज्य दिशः प्रपेदिरे
 पपात तच्चाशनिताडितं यथा ॥ ४
 ततो नृपे तक्षकतेजसाहते
 प्रयुज्य सर्वाः परलोकसत्क्रियाः ।
 शुचिर्द्विजो राजपुरोहितस्तदा
 तथैव ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ॥ ५
 नृपं शिशुं तस्य सुतं प्रचक्रिरे
 समेत्य सर्वे पुरवासिनो जनाः ।
 नृपं यमाहुस्तममित्रघातिनं
 कुरुप्रवीरं जनमेजयं जनाः ॥ ६

स बाल एवार्यमतिर्नृपोत्तमः
 सहैव तैर्मन्त्रिपुरोहितैस्तदा ।
 शशास राज्यं कुरुपुंगवाग्रजो
 यथाऽस्य वीरः प्रपितामहस्तथा ॥ ७
 ततस्तु राजानममित्रतापनं
 समीक्ष्य ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ।
 सुवर्णवर्माणमुपेत्य काशिशं
 वपुष्टमार्थं वरयांप्रचक्रमुः ॥ ८
 ततः स राजा प्रददौ वपुष्टमां
 कुरुप्रवीराय परीक्ष्य धर्मतः ।
 स चापि तां प्राप्य मुदा युतोऽभव-
 न्न चान्यनारीषु मनो दधे क्वचित् ॥ ९
 सरःसु फुल्लेषु वनेषु चैव
 प्रसन्नचेता विजहार वीर्यवान् ।
 तथा स राजन्यवरो विजह्विवान्
 यथोर्वशीं प्राप्य पुरा पुरुरवाः ॥ १०
 वपुष्टमा चापि वरं पतिव्रता
 प्रतीतरूपा समवाप्य भूपतिम् ।
 भावेन रामा रमयांबभूव तं
 विहारकालेष्ववरोधसुन्दरी ॥ ११

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

न्तरम् ॥ ३९ ॥ क्रिमिको मां दशलथं इति पाठान्तरम् ॥ ३३ ॥
 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 दह्यमानं ततो दृष्ट्वा इति पाठान्तरम् ॥२॥ प्रपितामहो युधि-

ष्ठिरः ॥ ७ ॥ वपुष्टमा काशिराजकन्या ॥ ८ ॥ वरं वरणीयम् ।
 प्रतीतरूपा हृष्टरूपा ॥ ११ ॥ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

जरत्कारोः स्वपितृणां दर्शनं तद्भाषणं च ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कारुर्महातपाः ।
 चचार पृथिवीं कृत्स्नां यत्रसायंगृहो मुनिः ॥ १
 चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ।
 तीर्थेष्वाप्लवनं कुर्वन्पुण्येषु विचचार ह ॥ २
 वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः ।
 स ददर्श पितृन्गते लम्बमानानधोमुखान् ॥ ३
 एकतन्त्ववशिष्टं वै वीरणस्तम्बमाश्रितान् ।
 तं तन्तुं च शनैराखुमाददानं बिलेशयम् ॥ ४
 निराहारान्कृशान्दीनान्गते स्वत्राणमिच्छतः ।
 उपसृत्य स तान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ॥ ५
 के भवन्तोऽवलम्बन्ते वीरणस्तम्बमाश्रिताः ।
 दुर्बलं खादितैर्मूलैराखुना बिलवासिना ॥ ६
 वीरणस्तम्बके मूलं यदप्येकमिह स्थितम् ।
 तदप्ययं शनैराखुरादत्ते दशनैः शितैः ॥ ७
 छेत्यस्तेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ।
 ततस्तु पतितारोऽत्र गते व्यक्तमधोमुखाः ॥ ८
 अत्र मे दुःखमुत्पन्नं दृष्ट्वा युष्मानधोमुखान् ।
 कृच्छ्रामापदमापन्नान्प्रियं किं करवाणि वः ॥ ९
 तपसोऽस्य चतुर्थेन तृतीयेनाथ वा पुनः ।
 अर्धेन वापि निस्तर्तुमापदं ब्रूत मा चिरम् ॥ १०
 अथवापि समग्रेण तरन्तु तपसा मम ।
 भवन्तः सर्व एवेह काममेवं विधीयताम् ॥ ११
 पितर ऊचुः ।
 कुतो भवान्ब्रह्मचारी यो नस्नातुमिहेच्छसि ।
 न तु विप्राग्र्य तपसा शक्यमेतद्व्यपोहितुम् ॥ १२
 अस्ति नस्तात तपसः फलं प्रवदतां वर ।
 संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पतामो निरयेऽशुचौ ॥ १३
 सन्तानं हि परो धर्म एवमाह पितामहः ।
 लम्बतामिह नस्तात न ज्ञानं प्रतिभाति वै ॥ १४
 येन तां नाभिजानीमो लोके विख्यातपौरुषम् ।

वृद्धो भवान्महाभागो यो नः शोच्यान्सुदुःखितान्
 शोचते चैव कारुण्याच्छृणु ये वै वयं द्विज ।
 यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ॥ १६
 लोकात्पुण्यादिह भ्रष्टाः सन्तानप्रक्षयान्मुने ।
 प्रणष्टं नस्तपस्तीव्रं न हि नस्तन्तुरस्ति वै ॥ १७
 अस्ति त्वेकोऽद्य नस्तन्तुः सोऽपि नास्ति यथा तथा ।
 मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एकं समास्थितः १८
 जरत्कारुरिति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 नियतात्मा महात्मा च सुव्रतः सुमहातपाः ॥ १९
 तेन स तपसो लोभात्कृच्छ्रमापादिता वयम् ।
 न तस्य भार्या पुत्रो वा बान्धवो वाऽस्ति कश्चन २०
 तस्माद्ब्रह्मामहे गते नष्टसंज्ञा ह्यनाथवत् ।
 स वक्तव्यस्त्वया दृष्टो ह्यस्माकं नाथवत्तया ॥ २१
 पितरस्तेऽवलम्बन्ते गते दीना अधोमुखाः ।
 साधु दारान्कुरुष्वेति प्रजायस्वेति चाभि भोः २२
 कुलतन्तुर्हि नः शिष्टः स एवैकस्तपोधन ।
 यं तु पश्यसि नो ब्रह्मन्वीरणस्तम्बमाश्रयम् ॥ २३
 एषोऽस्माकं कुलस्तम्ब आस्ते स्वकुलवर्धनः ।
 यानि पश्यसि वै ब्रह्मन्मूलानीहास्य वीरुधः २४
 एते नस्तन्तवस्तात कालेन परिभक्षिताः ।
 यच्चेतत्पश्यसि ब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितम् ॥ २५
 यत्र लम्बामहे गते सोऽप्येकस्तप आस्थितः ।
 यमाखुं पश्यसि ब्रह्मन्काल एष महाबलः ॥ २६
 स तं तपोरतं मन्दं शनैः क्षपयते तुदन् ।
 जरत्कारुं तपोलुब्धं मन्दात्मानमचेतसम् ॥ २७
 न हि नस्तत्तपस्तस्य तारयिष्यति सत्तम ।
 छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः ॥ २८
 अधः प्रविष्टान्पश्यास्मान्यथा दुष्कृतिनस्तथा ।
 अस्मासु पतितेष्वत्र सह सर्वैः सवान्धवैः ॥ २९
 छिन्नः कालेन सोऽप्यत्र गन्ता वै नरकं ततः ।
 तपो वाऽप्यथ वा यज्ञो यच्चान्यत्पावनं महत् ३०

स्वत्राणं खरक्षाम् ॥५॥ पतितारः पतिष्यथ ॥८॥ एतत् अस्मदीयं

कृच्छ्रं व्यपोहितुं अपनेतुम् ॥१२॥ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

तत्सर्वं न समं तात संतत्येति सतां मतम् ।
स तात दृष्ट्वा ब्रूयास्तं जरत्कारं तपोधन ॥ ३१
यथा दृष्टमिदं चात्र त्वयाऽऽख्येयमशेषतः ।
यथा दारान्प्रकुर्यात्स पुत्रानुत्पादयेद्यथा ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षड्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षड्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

जरत्कारोः स्वपितृसंवादानन्तरं दारान्वेषणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा जरत्कारुर्भृशं शोकपरायणः ।
उवाच तान्पितृन्दुःखाद्भाष्यसंदिग्धया गिरा ॥ १
जरत्कारुरुवाच ।
मम पूर्वं भवन्तो वै पितरः सपितामहाः ।
तद्भूत यन्मया कार्यं भवतां प्रियकाम्यया ॥ २
अहमेव जरत्कारुः किल्बिषी भवतां सुतः ।
ते दण्डं धारयत मे दुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ ३
पितर ऊचुः ।
पुत्र दिष्ट्याऽसि संप्राप्त इमं देशं यदृच्छया ।
किमर्थं च त्वया ब्रह्मन्न कृतो दारसङ्ग्रहः ॥ ४
जरत्कारुरुवाच ।
ममायं पितरो नित्यं हृद्यर्थः परिवर्तते ।
ऊर्ध्वरेताः शरीरं वै प्रापयेयममुत्र वै ॥ ५
न दारान्वै करिष्येऽहमिति मे भावितं मनः ।
एवं दृष्ट्वा तु भवतः शकुन्तानिव लम्बतः ॥ ६
मया निवर्तिता बुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः ।
करिष्ये वः प्रियं कामं निवेक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ७
सनाम्नीं यद्यहं कन्यामुपलप्स्ये कदाचन ।
भविष्यति च या काचिर्भ्रैक्ष्यवत्स्वयमुद्यता ॥ ८
प्रतिग्रहीता तामस्मि न भरेयं च यामहम् ।
एवंविधमहं कुर्यां निवेशं प्रामुयां यदि ।
अन्यथा न करिष्येऽहं सत्यमेतत्पितामहाः ॥ ९
तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुर्भवतां तारणाय वै ।

शाश्वताश्चाव्ययाश्चैव तिष्ठन्तु पितरो मम ॥ १०
सौतिरुवाच ।
एवमुक्त्वा तु स पितृश्चचार पृथिवीं मुनिः ।
न च स लभते भार्यां वृद्धोऽयमिति शौनक ११
यदा निर्वेदमापन्नः पितृभिश्चोदितस्तथा ।
तदाऽरण्यं स गत्वोच्चैश्चुकोश भृशदुःखितः ॥ १२
सत्वरण्यगतः प्राज्ञः पितृणां हितकाम्यया ।
उवाच कन्यां याचामि तिस्रो वाचः शनैरिमाः १३
यानि भूतानि सन्तीह स्थावराणि चराणि च ।
अन्तर्हितानि वा यानि तानि शृण्वन्तु मे वचः १४
उग्रे तपसि वर्तन्तं पितरश्चोदयन्ति माम् ।
निविशस्वेति दुःखार्ताः सन्तानस्य चिकीर्षया १५
निवेशायाखिलां भूमिं कन्याभैक्ष्यं चरामि भोः ।
दरिद्रो दुःखशीलश्च पितृभिः सन्नियोजितः ॥ १६
यस्य कन्याऽस्ति भूतस्य ये मयेह प्रकीर्तिताः ।
ते मे कन्यां प्रयच्छन्तु चरतः सर्वतोदिशम् ॥ १७
मम कन्या सनाम्नी या भैक्ष्यवच्चोदिता भवेत् ।
भरेयं चैव यां नाहं तां मे कन्यां प्रयच्छत ॥ १८
ततस्ते पन्नगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः ।
तामादाय प्रवृत्तिं ते वासुकेः प्रत्यवेदयन् ॥ १९
तेषां श्रुत्वा स नागेन्द्रस्तां कन्यां समलङ्कताम् ।
प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपं तस्य पन्नगः ॥ २०
तत्र तां भैक्ष्यवत्कन्यां प्रादात्तस्मै महात्मने ।
नागेन्द्रो वासुकिर्ब्रह्मन्न स तां प्रत्यगृह्णत ॥ २१

यत्ताः ॥ १९ ॥ षड्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

निवेक्ष्ये निवेशं विवाहं करिष्ये ॥ ७ ॥ न भरेयं धारणपोषणे
न कुर्याम् ॥ ९ ॥ जरत्कारौ जरत्कारोन्वेषणे । समाहिताः

असनामेति वै मत्वा भरणे चाविचारिते ।
मोक्षभावे स्थितश्चापि मन्दीभूतः परिग्रहे ॥ २२

ततो नाम स कन्यायाः पप्रच्छ भृगुनन्दन ।
वासुकिं भरणं चास्या न कुर्यामित्युवाच ह ॥२३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

जरत्कारुरुद्वाहः ॥ १ ॥ तस्यां गर्भसंभवः ॥ २ ॥ समयोल्लङ्घनेन कुट्टस्य मुनेः तपोर्थं गमनम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यं जरत्कारुमृषिं तदा ।
सनाम्नी तव कन्येयं स्वसा मे तपसान्विता ॥ १
भरिष्यामि च ते भार्यां प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ।
रक्षणं च करिष्येऽस्याः सर्वशक्त्या तपोधन ।
त्वदर्थं रक्ष्यते चैषा मया मुनिवरोत्तम ॥ २
जरत्कारुरुवाच ।

न भरिष्येऽहेमेतां वै एष मे समयः कृतः ।
अप्रियं च न कर्तव्यं कृते चैनां त्यजाम्यहम् ॥३
सौतिरुवाच ।

प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भगिनीमिति ।
जरत्कारुस्तदा वेश्म भुजगस्य जगाम ह । ४
तत्र मन्त्रविदां श्रेष्ठस्तपोवृद्धो महाव्रतः ।
जग्राह पाणिं धर्मात्मा विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ५
ततो वासगृहं रम्यं पन्नगेन्द्रस्य संमतम् ।
जगाम भार्यामदाय स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ६
शयनं तत्र संकृतं स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।
तत्र भार्यासहायो वै जरत्कारुरुवास ह ॥ ७
स तत्र समयं चक्रे भार्यया सह सत्तमः ।
विप्रियं मे न कर्तव्यं न च वाच्यं कदाचन ॥ ८
त्यजेयं विप्रिये च त्वां कृते वासं च ते गृहे ।
एतद्गृहाण वचनं मया यत्समुदीरितम् ॥ ९
ततः परमसंविद्या स्वसा नागपतेस्तदा ।
अतिदुःखान्विता वाक्यं तमुवाचैवमस्त्विति १०
तथैव सा च भर्तारं दुःखशीलमुपाचरत् ।

उपायैः श्वेतकाकीयैः प्रियकामा यशस्विनी ॥११
ऋतुकाले ततः स्नाता कदाचिद्वासुकेः स्वसा ।
भर्तारं वै यथान्यायमुपतस्थे महामुनिम् ॥ १२
तत्र तस्याः समभवद्गर्भो ज्वलनसन्निभः ।
अतीव तेजसा युक्तो वैश्वानरसमद्युतिः ॥ १३
शुक्लपक्षे यथा सोमो व्यवर्धत तथैव सः ।
ततः कतिपयाहस्सु जरत्कारुर्महायशाः ॥ १४
उत्सङ्गेऽस्याः शिरः कृत्वा सुष्वाप परिखिन्नवत् ।
तस्मिंश्च सुप्ते विप्रेन्द्रे सवितास्तमियादिरिम् ॥१५
अहः परिक्षये ब्रह्मंस्ततः साऽचिन्तयत्तदा ।
वासुकेर्भगिनी भीता धर्मलोपान्मनस्विनी ॥ १६
किं नु मे सुकृतं भूयाद्भर्तुरुत्थापनं न वा ।
दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्यापराधुयाम् १७
कोपो वा धर्मशीलस्य धर्मलोपोऽथवा पुनः ।
धर्मलोपो गरीयान्वै स्वादित्यत्राकरोन्मतिम् ॥१८
उत्थापयिष्ये यद्येनं ध्रुवं कोपं करिष्यति ।
धर्मलोपो भवेदस्य सन्ध्यातिक्रमणे ध्रुवम् ॥ १९
इति निश्चित्य मनसा जरत्कारुर्भुजंगमा ।
तमृषिं दीप्ततपसं शयानमनलोपमम् ॥ २०
उवाचेदं वचः श्लक्ष्णं ततो मधुरभाषिणी ।
उत्तिष्ठ त्वं महाभाग सूर्योऽस्तमुपगच्छति ॥ २१
सन्ध्यामुपास्व भगवन्नपः स्पृष्ट्वा यतव्रतः ।
प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयं मुहूर्तो रम्यदारुणः ॥ २२
सन्ध्या प्रवर्तते चेयं पश्चिमायां दिशि प्रभो ।
एवमुक्तः स भगवाञ्जरत्कारुर्महातपाः ॥ २३

स्पर्ध्वं बहुमूल्यम् ॥ ७ ॥ विप्रिये कृते त्वां तव गृहे वासं
च त्यजेयम् ॥ ९ ॥ श्वेतकाकीयैः अनुकूलैः ॥ ११ ॥ उत्सङ्गे
अहं ॥ १५ ॥ कोपो वा गरीयान्धर्मलोपो वा गरीयानिति को-

टिद्वयमुपन्यस्य धर्मलोपमेव गुरुकरोति । कोपो वेति ॥ १८ ॥
प्रादुष्कृतः उद्भूतः अग्निहोत्रोऽग्निः यस्मिन्तः । धर्मसाधनत्वा-
द्रम्यः । भूतादिप्रचाराद्दारुणः ॥ २२ ॥

भार्या प्रस्फुरमाणौष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ।
 अवमानः प्रयुक्तोऽयं त्वया मम भुजंगमे ॥ २४
 समीपे ते न वत्स्यामि गमिष्यामि यथागतम् ।
 शक्तिरस्ति न वामोरु मयि सुप्ते विभावसोः ॥२५
 अस्तं गन्तुं यथाकालमिति मे हृदि वर्तते ।
 न चाप्यवमतस्येह वासो रोचेत कस्यचित् ॥२६
 किं पुनर्धर्मशीलस्य मम वा मद्विधस्य वा ।
 एवमुक्ता जरत्कारुर्भर्त्रा हृदयकम्पनम् ॥ २७
 अब्रवीद्भगिनी तत्र वासुकेः सन्निवेशेन ।
 नावमानात्कृतवती तवाहं विप्र बोधनम् ॥ २८
 धर्मलोपो न ते विप्र स्यादित्येतन्मया कृतम् ।
 उवाच भार्यामित्युक्तो जरत्कारुर्महातपाः ॥ २९
 ऋषिः कोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामो भुजंगमाम् ।
 न मे वागनृतं ग्राह गमिष्येऽहं भुजंगमे ॥ ३०
 समयो ह्येष मे पूर्वं त्वया सह मिथः कृतः ।
 सुखमस्म्युषितो भद्रे ब्रूयास्त्वं भ्रातरं शुभे ॥३१
 इतो मयि गते भीरु गतः स भगवानिति ।
 त्वं चापि मयि निष्क्रान्ते न शोकं कर्तुमर्हसि ३२
 इत्युक्ता साऽनवद्याङ्गी प्रत्युवाच मुनिं तदा ।
 जरत्कारुं जरत्कारुश्चिन्ताशोकपरायणा ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

वासुकेः तद्भगिन्याश्च संवादः ॥ १ ॥ आस्तीकोत्पत्तिः ॥ २ ॥ तन्नामनिर्वचनम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।
 श्वमात्रं तु भर्तारं जरत्कारुरवेदयत् ।
 भ्रातुः सकाशमागत्य याथातथ्यं तपोधन ॥ १
 ततः स भुजगश्रेष्ठः श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
 उवाच भगिनीं दीनां तदा दीनतरः स्वयम् ॥ २
 वासुकिरुवाच ।
 जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणं च यत् ।
 पन्नगानां हितार्थाय पुत्रस्ते स्यात्ततो यदि ॥ ३

स सर्पसत्रात्किल नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान् ।
 एवं पितामहः पूर्वमुक्तवांस्तु सुरैः सह ॥ ४
 अप्यस्ति गर्भः सुभगे तस्मात्ते मुनिसत्तमात् ।
 न चेच्छाम्यफलं तस्य दारकर्म मनीषिणः ॥ ५
 कामं च मम न न्याय्यं प्रष्टुं त्वां कार्यमीदृशम् ।
 किंतु कार्यगरीयस्त्वात्तत्स्त्वाऽहमचूचुदम् ॥ ६
 दुर्वार्यतां विदित्वा च भर्तुस्तेऽतितपस्विनः ।
 नैनमन्वागमिष्यामि कदाचिद्वि शपेत्स माम् ॥ ७

अचूचुदं कार्यसिद्धिं वक्तुं प्रेरितवान् ॥ ६ ॥

विभावसोः सूर्यस्य ॥ २५ ॥ संप्रयोगः संबन्धः । मोघो
 निष्फलः ॥ ३९ ॥ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आचक्ष्व भद्रे भर्तुः खं सर्वमेव विचेष्टितम् ।
 उद्धरस्व च शल्यं मे घोरं हृदि चिरस्थितम् ॥ ८
 जरत्कारुस्ततो वाक्यमित्युक्ता प्रत्यभाषत ।
 आश्वासयन्ती सन्तप्तं वासुकिं पन्नगेश्वरम् ॥ ९
 जरत्कारुस्वाच ।
 पृष्ठो मयाऽपत्यहेतोः स महात्मा महातपाः ।
 अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्य ममेदं गतवांश्च सः ॥ १०
 स्वैरेष्वपि न तेनाहं स्मरामि वितथं वचः ।
 उक्तपूर्वं कुतो राजन्सांपराये स वक्ष्यति ॥ ११
 न संतापस्त्वया कार्यः कार्यं प्रति भुजंगमे ।
 उत्पत्स्यति च ते पुत्रो ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ १२
 इत्युक्त्वा स हि मां भ्रातर्गतो भर्ता तपोधनः ।
 तस्माद्भेतु परं दुःखं तवेदं मनसि स्थितम् ॥ १३
 सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा स नागेन्द्रो वासुकिः परया मुदा ।
 एवमस्त्विति तद्वाक्यं भगिन्याः प्रत्यगृह्यत ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

जनमेजयमभिसंवादमुखेन पुनः परीक्षित्तरितकथनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।

यदपृच्छत्तदा राजा मन्त्रिणो जनमेजयः ।
 पितुः स्वर्गगतिं तन्मे विस्तरेण पुनर्वद ॥ १

सौतिरुवाच ।

शृणु ब्रह्मन्यथाऽपृच्छन्मन्त्रिणो नृपतिस्तदा ।
 यथा चारुयातवन्तस्ते निधनं तत्परिक्षितः ॥ २
 जनमेजय उवाच ।

जानन्ति स्म भवन्तस्तद्यथावृत्तं पितुर्मम ।
 आसीद्यथा स निधनं गतः काले महायशाः ॥ ३
 श्रुत्वा भवत्सकाशाद्धि पितुर्वृत्तमशेषतः ।
 कल्याणं प्रतिपत्स्यामि विपरीतं न जातुचित् ॥ ४

ममेदं कार्यमुद्दिश्य अस्तीत्युत्तरं दत्तवानिति शेषः ॥ १० ॥
 वितथं अनृतं तेन उक्तपूर्वं न स्मरामि । सांपराये संकटे
 ॥ ११ ॥ प्रजज्ञे जनयामास ॥ १७ ॥ हिरण्मयः दीप्तिमान्

सान्त्वमानार्थदानैश्च पूजया चारुरूपया ।
 सोदर्यां पूजयामास स्वसारं पन्नगोत्तमः ॥ १५
 ततः प्रववृधे गर्भो महातेजा महाप्रभः ।
 यथा सोमो द्विजश्रेष्ठ शुरुपक्षोदितो दिवि ॥ १६
 अथ काले तु सा ब्रह्मन्प्रजज्ञे भुजगस्वसा ।
 कुमारं देवगर्भाभं पितृमातृभयापहम् ॥ १७
 ववृधे स तु तत्रैव नागराजनिवेशने ।
 वेदांश्चाधिजग्मे साङ्गान्भार्गवच्यवनात्मजात् ॥ १८
 चीर्णव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ।
 नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत् १९
 अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम् ।
 वनं तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विश्रुतम् ॥ २०
 स बाल एव तत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ।
 गृहे पन्नगराजस्य प्रयत्नात्परिरक्षितः ॥ २१
 भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हिरण्मयः ।
 विवर्धमानः सर्वास्तां पन्नगानभ्यहर्षयत् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

सौतिरुवाच ।

मन्त्रिणोऽस्थानुवन्वाक्यं पृष्टास्तेन महात्मना ।
 सर्वे धर्मविदः प्राज्ञा राजानं जनमेजयम् ॥ ५

मन्त्रिण ऊचुः ।

शृणु पार्थिव यद्गुणे पितुस्त्व महात्मनः ।
 चरितं पार्थिवेन्द्रस्य यथा निष्ठां गतश्च सः ॥ ६
 धर्मात्मा च महात्मा च प्रजापालः पिता तव ।
 आसीदिह यथा वृत्तः स महात्मा शृणुष्व तत् ॥ ७
 चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मस्थं स कृत्वा पर्यरक्षत ।
 धर्मतो धर्मविद्राजा धर्मो विग्रहवानिव ॥ ८
 ररक्ष पृथिवीं देवीं श्रीमानतुलविक्रमः ।

॥ २२ ॥ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

कल्याणं सर्वलोकहितं चेत्प्रतिपत्स्यामि प्रतीकारं करिष्यामि
 ॥ ४ ॥ ब्रूषे पृच्छसि । निष्ठां समाप्तिम् ॥ ६ ॥

द्वेष्टारस्तस्य नैवासन्स च द्वेष्टि न कंचन ॥ ९
 समः सर्वेषु भूतेषु प्रजापतिरिवाभवत् ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव स्वकर्मसु ॥ १०
 स्थिताः सुमनसो राजंस्तेन राज्ञा स्वधिष्ठिताः ।
 विधवानाथविकलान्कृपणांश्च बभार सः ॥ ११
 सुदर्शः सर्वभूतानामासीत्सोम इवापरः ।
 तुष्टपुष्टजनः श्रीमान्सत्यवाग्दृढविक्रमः ॥ १२
 धनुर्वेदे तु शिष्योऽभून्नृपः शारद्वतस्य सः ।
 गोविन्दस्य प्रियश्चासीत्पिता ते जनमेजय ॥ १३
 लोकस्य चैव सर्वस्य प्रिय आसीन्महायशाः ।
 परिक्षीणेषु कुरुषु सोत्तरायामजीजनत् ॥ १४
 परिक्षिदभवत्तेन सौभद्रस्यात्मजो बली ।
 राजधर्मार्थकुशलो युक्तः सर्वगुणैर्वृतः ॥ १५
 जितेन्द्रियश्चात्मवांश्च मेधावी धर्मसेविता ।
 षड्वर्गजिन्महाबुद्धिर्नीतिशास्त्रविदुत्तमः ॥ १६
 प्रजा इमास्तव पिता षष्टिवर्षाण्यपालयत् ।
 ततो दिष्टान्तमापन्नः सर्वेषां दुःखमावहन् ॥ १७
 ततस्त्वं पुरुषश्रेष्ठ धर्मेण प्रतिपेदिवान् ।
 इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कुरुकुलागतम् ।
 बाल एवाभिषिक्तस्त्वं सर्वभूतानुपालकः ॥ १८
 जनमेजय उवाच ।

नास्मिन्कुले जातु बभूव राजा
 यो न प्रजानां प्रियकृत्प्रियश्च ।
 विशेषतः प्रेक्ष्य पितामहानां
 वृत्तं महद्दृत्तपरायणानाम् ॥ १९
 कथं निधनमापन्नः पिता मम तथाविधः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

शून्यारण्ये वृत्तस्य काश्यपतक्षकवृत्तान्तस्योपलब्धिप्रकारकथनम् ॥ १ ॥

मन्त्रिण ऊचुः ।

ततः स राजा राजेन्द्र स्कन्धे तस्य भुर्जगमम् ।

स्वधिष्ठिताः सुष्टपालिताः ॥ ११ ॥ शारद्वतस्य कृपाचार्यस्य
 ॥ १३ ॥ सोत्तरायामिति पादपूर्णाथः सन्धिः । अजीजनजातः
 ॥ १४ ॥ षष्टिवर्षाणि जन्मतः षष्टिवर्षपर्यन्तं न तु राज्यलाभात्

आचक्षध्वं यथावन्मे श्रोतुमिच्छामि तच्चतः २०
 सौतिरुवाच ।

एवं संचोदिता राज्ञा मन्त्रिणस्ते नराधिपम् ।
 ऊचुः सर्वे यथावृत्तं राज्ञः प्रियहितैषिणः ॥ २१
 मन्त्रिण ऊचुः ।

स राजा पृथिवीपालः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 बभूव मृगयाशीलस्तव राजन्पिता सदा ॥ २२
 यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो युधि ।
 अस्मास्वासज्य सर्वाणि राजकार्याण्यशेषतः ॥ २३
 स कदाचिद्वनगतो मृगं विव्याध पत्रिणा ।
 विद्ध्वा चान्वसरत्तूर्णं तं मृगं गहने वने ॥ २४
 पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशस्ततायुधकलापवान् ।
 न चाससाद् गहने मृगं नष्टं पिता तव ॥ २५
 परिश्रान्तो वयस्यश्च षष्टिवर्षो जरान्वितः ।
 क्षुधितः स महारण्ये ददर्श मुनिसत्तमम् ॥ २६
 स तं पप्रच्छ राजेन्द्रो मुनिं मौनव्रते स्थितम् ।
 न च किंचिदुवाचेदं पृष्टोऽपि स मुनिस्तदा ॥ २७
 ततो राजा क्षुच्छमार्तस्तं मुनिं स्थाणुवत्स्थितम् ।
 मौनव्रतधरं शान्तं सद्यो मन्युवशं गतः ॥ २८
 न बुबोध च तं राजा मौनव्रतधरं मुनिम् ।
 स तं क्रोधसमाविष्टो धर्षयामास ते पिता ॥ २९
 मृतं सर्पं धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य धरातलात् ।
 तस्य शुद्धात्मनः प्रादात्स्कन्धे भरतसत्तम ॥ ३०
 न चोवाच स मेधावी तमथो साध्वसाधु वा ।
 तस्यौ तथैव चाकुद्धः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

मुनेः क्षुत्क्षाम आसज्य स्वपुरं प्रययौ पुनः ॥ १
 ऋपेस्तस्य तु पुत्रोऽभूद्रवि जातो महायशाः ।

॥ १७ ॥ वर्षसहस्राणि चिरकालमित्यर्थः । पालयितुमिति शेषः
 ॥ १८ ॥ आचक्षध्वं भवादेराकृतिगणत्वाच्छपो न लुक् ॥ २० ॥
 वयस्यो वृद्धः ॥ २६ ॥ एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

शृङ्गी नाम महातेजास्तिग्मवीर्योऽतिकोपनः ॥ २
 ब्रह्माणं समुपागम्य मुनिः पूजां चकार ह ।
 सोऽनुज्ञातस्ततस्तत्र शृङ्गी शुश्राव तं तदा ॥ ३
 सख्युः सकाशात्पितरं पित्रा ते धर्षितं पुरा ।
 मृतं सर्पं समासक्तं स्थाणुभूतस्य तस्य तम् ॥ ४
 वहन्तं राजशार्दूल स्कन्धेनानपकारिणम् ।
 तपस्विनमतीवाथ तं मुनिप्रवरं नृप ॥ ५
 जितेन्द्रियं विशुद्धं च स्थितं कर्मण्यथाद्भुतम् ।
 तपसा द्योतितात्मानं स्वेष्वङ्गेषु यतं तदा ॥ ६
 शुभाचारं शुभकथं सुस्थितं तमलोलुपम् ।
 अक्षुद्रमनस्यं च वृद्धं मौनव्रते स्थितम् ।
 शरण्यं सर्वभूतानां पित्रा विनिकृतं तव ॥ ७
 शशापाथ महातेजाः पितरं ते रुषान्वितः ।
 ऋषेः पुत्रो महातेजा बालोऽपि स्थविरद्युतिः ॥ ८
 स क्षिप्रमुदकं स्पृष्ट्वा रोषादिदमुवाच ह ।
 पितरं तेऽभिसन्धाय तेजसा प्रज्वलन्निव ॥ ९
 अनागसि गुरौ यो मे मृतं सर्पमवासृजत् ।
 तं नागस्तक्षकः कुद्धस्तेजसा प्रदहिष्यति ॥ १०
 आशीविषस्तिग्मतेजा मद्राक्यबलचोदितः ।
 सप्तरात्रादितः पापं पश्य मे तपसो बलम् ॥ ११
 इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र पिता यत्राऽस्य सोऽभवत् ।
 दृष्ट्वा च पितरं तस्मै तं शापं प्रत्यवेदयत् ॥ १२
 स चापि मुनिशार्दूलः प्रेरयामास ते पितुः ।
 शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं गुणान्वितम् ॥ १३
 आचख्यौ स च विश्रान्तो राज्ञः सर्वमशेषतः ।
 शप्तोऽसि मम पुत्रेण यत्तो भव महीपते ॥ १४
 तक्षकस्त्वां महाराज तेजसाऽसौ दहिष्यति ।
 श्रुत्वा च तद्वचो घोरं पिता ते जनमेजय ॥ १५
 यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् ।
 ततस्तस्मिंस्तु दिवसे सप्तमे समुपस्थिते ॥ १६
 राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गन्तुमैच्छत ।
 तं ददर्शार्थं नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं तदा ॥ १७
 तमब्रवीत्पन्नगेन्द्रः काश्यपं त्वरितं द्विजम् ।

अङ्गेषु वागादिषु यतं नियतं शमदमवन्तमित्यर्थः ॥ ६ ॥
 अक्षुद्धं गम्भीरं । तव पित्रा विनिकृतमपकृतम् ॥ ७ ॥ अभिपन्नं

क भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति १८
 काश्यप उवाच ।
 यत्र राजा कुरुश्रेष्ठः परिक्षिन्नाम वै द्विज ।
 तक्षकेण भुजंगेन धक्ष्यते किल सोऽद्य वै ॥ १९
 गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपज्वरम् ।
 मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति ॥ २०
 तक्षक उवाच ।
 किमर्थं तं मया दष्टं संजीवयितुमिच्छसि ।
 अहं स तक्षको ब्रह्मन्पश्य मे वीर्यमद्भुतम् ॥ २१
 न शक्तस्त्वं मया दष्टं तं संजीवयितुं नृपम् ।
 मन्त्रिण ऊचुः ।
 इत्युक्त्वा तक्षकस्तत्र सोऽदशद्वै वनस्पतिम् ॥ २२
 स दष्टमात्रो नागेन भस्मीभूतोऽभवन्नगः ।
 काश्यपश्च ततो राजन्नजीवयत तं नगम् ॥ २३
 ततस्तं लोभयामास कामं ब्रूहीति तक्षकः ।
 स एवमुक्तस्तं प्राह काश्यपस्तक्षकं पुनः ॥ २४
 धनलिप्सुरहं तत्र यामीत्युक्तश्च तेन सः ।
 तमुवाच महात्मानं तक्षकः श्लक्ष्णया गिरा २५
 यावद्भनं प्रार्थयसे राज्ञस्तस्मात्ततोऽधिकम् ।
 गृहाण मत्त एव त्वं सन्निवर्तस्व चानघ ॥ २६
 स एवमुक्तो नागेन काश्यपो द्विपदां वरः ।
 लब्ध्वा वित्तं निववृते तक्षकाद्यावदीप्सितम् २७
 तस्मिन्प्रतिगते विप्रे छन्ननोपेत्य तक्षकः ।
 तं नृपं नृपतिश्रेष्ठं पितरं धार्मिकं तव ॥ २८
 प्रासादस्थं यत्तमपि दग्धवान्विषवह्निना ।
 ततस्त्वं पुरुषव्याघ्र विजयायाभिषेचितः ॥ २९
 एतदृष्टं श्रुतं चापि यथावनृपसत्तम ।
 अस्माभिर्निखिलं सर्वं कथितं तेऽतिदारुणम् ३०
 श्रुत्वा चैतं नरश्रेष्ठ पार्थिवस्य पराभवम् ।
 अस्य चर्षेरुदङ्गस्य विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ३१
 सौतिरुवाच ।
 एतस्मिन्नेव काले तु स राजा जनमेजयः ।
 उवाच मन्त्रिणः सर्वानिदं वाक्यमरिंदमः ॥ ३२
 ज्ञातं धर्षयिष्यत्यभिभविष्यति ॥ २० ॥ कामं काम्यमानमर्थम्
 ॥ २४ ॥ द्विपदां पुरुषाणाम् ॥ २७ ॥

जनमेजय उवाच ।

अथ तत्कथितं केन यद्दृत्तं तद्वनस्पतौ ।
 आश्चर्यभूतं लोकस्य भस्मराशीकृतं तदा ॥ ३३
 यद्दृक्षं जीवयामास काश्यपस्तक्षकेण वै ।
 नूनं मन्त्रैर्हतविषो न प्रणश्येत काश्यपात् ॥ ३४
 चिन्तयामास पापात्मा मनसा पन्नगाधमः ।
 दष्टं यदि मया विप्रः पार्थिवं जीवयिष्यति ॥ ३५
 तक्षकः संहतविषो लोके यास्यति हास्यताम् ।
 विचिन्त्यैवं कृता तेन ध्रुवं तुष्टिर्द्विजस्य वै ॥ ३६
 भविष्यति ह्युपायेन यस्य दास्यामि यातनाम् ।
 एकं तु श्रोतुमिच्छामि तद्दृत्तं निर्जने वने ॥ ३७
 संवादं पन्नगेन्द्रस्य काश्यपस्य च कस्तदा ।
 श्रुतवान्दृष्ट्वांश्चापि भवत्सु कथमागतम् ।
 श्रुत्वा तस्य विधास्येऽहं पन्नगान्तकरीं मतिम् ॥ ३८
 मन्त्रिण ऊचुः ।
 शृणु राजन्यथास्माकं येन तत्कथितं पुरा ।
 समागतं द्विजेन्द्रस्य पन्नगेन्द्रस्य चाध्वनि ॥ ३९
 तस्मिन्वृक्षे नरः कश्चिदिन्धनार्थाय पार्थिव ।
 विचिन्वन्पूर्वमारूढः शुष्कशाखावनस्पतौ ॥ ४०
 न बुध्येतामुभौ तौ च नगस्यं पन्नगद्विजौ ।
 सह तेनैव वृक्षेण भसीभूतोऽभवन्नृप ॥ ४१
 द्विजप्रभावाद्राजेन्द्र व्यजीवत्स वनस्पतिः ।
 तेनागम्य द्विजश्रेष्ठ पुंसाऽस्मासु निवेदितम् ॥ ४२
 यथा वृत्तं तु तत्सर्वं तक्षकस्य द्विजस्य च ।
 एतत्ते कथितं राजन्यथादृष्टं श्रुतं च यत् ।
 श्रुत्वा च नृपशार्दूल विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

जनमेजयस्य सर्पसत्रप्रतिज्ञा ॥ १ ॥ यज्ञसामग्रीसंपादनम् ॥ २ ॥ दीक्षाग्रहणम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

एवमुक्त्वा ततः श्रीमान्मन्त्रिभिश्चानुमोदितः ।
 आरुरोह प्रतिज्ञां स सर्पसत्राय पार्थिवः ॥ १

संहतविषः सम्यक् हृतं नष्टं विषं यस्य स तथा संहतविष इति पाठे स्पष्टार्थः ॥ ३६ ॥ समागतं समागमं भावे निष्ठा ॥ ३९ ॥

सौतिरुवाच ।

मन्त्रिणां तु वचः श्रुत्वा स राजा जनमेजयः ।
 पर्यतप्यत दुःखार्तः प्रत्यर्पिषत्करं करे ॥ ४४
 निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घं राजीवलोचनः ।
 मुमोचाश्रूणि च तदा नेत्राभ्यां प्ररुदन्नृपः ॥ ४५
 उवाच च महीपालो दुःखशोकसमन्वितः ।
 दुर्धरं वाष्पमुत्सृज्य स्पृष्ट्वा चापो यथाविधि ४६
 मुहूर्तमिव च ध्यात्वा निश्चित्य मनसा नृपः ।
 अमर्षी मन्त्रिणः सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४७
 जनमेजय उवाच ।

श्रुत्वैतद्भवतां वाक्यं पितुर्मे स्वर्गतिं प्रति ।
 निश्चितेयं मम मतिर्या च तां मे निबोधत ।
 अनन्तरं च मन्येऽहं तक्षकाय दुरात्मने ॥ ४८
 प्रतिकर्तव्यमित्येवं येन मे हिंसितः पिता ।
 शृङ्गिणं हेतुमात्रं यः कृत्वा दग्ध्वा च पार्थिवम् ४९
 इयं दुरात्मता तस्य काश्यपं यो न्यवर्तयत् ।
 यद्यागच्छेत्स वै विप्रो ननु जीवेत्पिता मम ॥ ५०
 परिहीयेत किं तस्य यदि जीवेत्स पार्थिवः ।
 काश्यपस्य प्रसादेन मन्त्रिणां विनयेन च ॥ ५१
 स तु वारितवान्मोहात्काश्यपं द्विजसत्तमम् ।
 संजिजीवयिषुं प्राप्तं राजानमपराजितम् ॥ ५२
 महानतिक्रमो ह्येष तक्षकस्य दुरात्मनः ।
 द्विजस्य योऽददद्द्रव्यं मा नृपं जीवयेदिति ॥ ५३
 उत्तङ्कस्य प्रियं कर्तुमात्मनश्च महत्प्रियम् ।
 भवतां चैव सर्वेषां गच्छाम्यपचितिं पितुः ॥ ५४

ब्रह्मन्भरतशार्दूलो राजा पारिक्षितस्तदा ।
 पुरोहितमथाहूय ऋत्विजो वसुधाधिपः ॥ २
 अब्रवीद्वाक्यसंपन्नः कार्यसंपत्करं वचः ।

करं करे निधाय प्रत्यर्पिषत् ॥ ४४ ॥ मोहान्मदीयसामर्थ्याज्ञानात् ॥ ५२ ॥ अपचितिं वैरनिर्वातनम् ॥ ५४ ॥ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५०

यो मे हिंसितवांस्तातं तक्षकः स दुरात्मवान् ॥ ३
प्रतिकुर्यां यथा तस्य तद्भवन्तो भुवन्तु मे ।
अपि तत्कर्म विदितं भवतां येन पन्नगम् ॥ ४
तक्षकं संप्रदीप्तेऽग्नौ प्रक्षिपेयं सवान्धवम् ।
यथा तेन पिता मह्यं पूर्वं दग्धो विषाग्निना ॥
तथाऽहमपि तं पापं दग्धुमिच्छामि पन्नगम् ॥ ५
ऋत्विज ऊचुः ।

अस्ति राजन्महत्सत्रं त्वदर्थं देवनिर्मितम् ।
सर्पसत्रमिति ख्यातं पुराणे परिपठ्यते ॥ ६
आहर्ता तस्य सत्रस्य त्वन्नान्योऽस्ति नराधिप ।
इति पौराणिकाः प्राहुरस्माकं चास्ति स ऋतुः ७
एवमुक्तः स राजर्षिर्मेने दग्धं हि तक्षकम् ।
हुताशनमुखे दीप्ते प्रविष्टमिति सत्तम ॥ ८
ततोऽब्रवीन्मन्त्रविदस्तात्राजा ब्राह्मणांस्तदा ।
आहरिष्यामि तत्सत्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ॥ ९
सौतिरुवाच ।

ततस्त ऋत्विजस्तस्य शास्त्रतो द्विजसत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

अग्नौ सर्पपतनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
ततः कर्म प्रववृते सर्पसत्रविधानतः ।
पर्यक्रामंश्च विधिवत्स्वे स्वे कर्मणि याजकाः ॥ १
प्रावृत्य कृष्णवासांसि धूम्रसंरक्तलोचनाः ।
जुहुवुर्मन्त्रवचैव समिद्धं जातवेदसम् ॥ २
कम्पयन्तश्च सर्वेषामुरगाणां मनांसि च ।
सर्पानाजुहुवुस्तत्र सर्वानग्निमुखे तदा ॥ ३
ततः सर्पाः समापेतुः प्रदीप्ते हव्यवाहने ।
विचेष्टमानाः कृपणमाह्वयन्तः परस्परम् ॥ ४

मद्यं मम ॥ ५ ॥ त्वत् त्वत्तो नान्योस्ति ॥ ७ ॥ आहरिष्यामि
करिष्यामि । संभ्रियन्तु संभ्रियन्ताम् ॥ ९ ॥ भविष्यति भाविनि
॥ १३ ॥ सूतो जात्या पौराणिकः शिल्पागमवेत्ता ॥ १५ ॥ नायं
संस्थास्यते न समाप्स्यते ॥ १६ ॥ दीक्षाकालस्य प्रागिति प्राग्दी
क्षाकालं क्षत्तारं द्वास्थम् ॥ १७ ॥ एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

तं देशं मापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् ॥ १०
यथावद्वेदविद्वांसः सर्वे बुद्धेः परंगताः ।
ऋद्ध्या परमया युक्तमिष्टं द्विजगणैर्युतम् ॥ ११
प्रभूतधनधान्याढ्यमृत्विग्भिः सुनिषेवितम् ।
निर्माय चापि विधिवद्यज्ञायतनमीप्सितम् ॥ १२
राजानं दीक्षयामासुः सर्पसत्राप्तये तदा ।
इदं चासीत्तत्र पूर्वं सर्पसत्रे भविष्यति ॥ १३
निमित्तं महदुत्पन्नं यज्ञविघ्नकरं तदा ।
यज्ञस्यायतने तस्मिन्क्रियमाणे वचोऽब्रवीत् ॥ १४
स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नो वास्तुविद्याविशारदः ।
इत्यब्रवीत्सूत्रधारः सूतः पौराणिकस्तदा ॥ १५
यस्मिन्देशे च काले च मापनेयं प्रवर्तिता ।
ब्राह्मणं कारणं कृत्वा नायं संस्थास्यते ऋतुः १६
एतच्छ्रुत्वा तु राजासौ प्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ।
क्षत्तारं न हि मे कश्चिदज्ञातः प्रविशेदिति ॥ १७

विस्फुरन्तः श्वसन्तश्च वेष्टयन्तः परस्परम् ।
पुच्छैः शिरोभिश्च भृशं चित्रभानुं प्रपेदिरे ॥ ५
श्वेताः कृष्णाश्च नीलाश्च स्थविराः शिशवस्तथा ।
नदन्तो विविधान्नादान्पेतुर्दीप्ते विभावसौ ॥ ६
क्रोशयोजनमात्रा हि गोकर्णस्य प्रमाणतः ।
पतन्त्यजस्रं वेगेन वह्नावग्निमतां वर ॥ ७
एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
अवशानि विनष्टानि पन्नगानां तु तत्र वै ॥ ८
तुरगा इव तत्रान्ये हस्तिहस्ता इवापरे ।

पर्यक्रामन् पराक्रान्तवन्तः ॥ १ ॥ मन्त्रवन्मन्त्रयुक्तं यथा स्या-
त्तथा ॥ २ ॥ आजुहुवुः आहूतवन्तः ॥ ३ ॥ चित्रभानु-
मग्निम् ॥ ५ ॥ प्रमाणतः प्रमाणं प्राप्य ॥ ७ ॥ द्विपञ्चाशत्तमो-
ऽध्यायः ॥ ५२ ॥

मत्ता इव च मातङ्गा महाकाया महाबलाः ॥ ९ घोराश्च परिघप्रख्या दन्दशूका महाबलाः ।
उच्चावचाश्च बहवो नानावर्णा विषोल्बणाः । प्रपेतुरश्रावुरगा मातृवाग्दण्डपीडिताः ॥ १०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

ऋत्विगादिनामकथनम् ॥ १ ॥ इन्द्रकृतं तक्षकाश्वासनम् ॥ २ ॥ वासुकेः स्वभगिन्या संवादः ॥ ३ ॥

शौनक उवाच ।

सर्पसत्रे तदा राज्ञः पाण्डवेयस्य धीमतः ।
जनमेजयस्य के त्वासन्नृत्विजः परमर्षयः ॥ १
के सदस्या बभूवुश्च सर्पसत्रे सुदारुणे ।
विषादजननेऽत्यर्थं पन्नगानां महाभये ॥ २
सर्वं विस्तरशस्तात भवाञ्छंसितुमर्हति ।
सर्पसत्रविधानज्ञविज्ञेयाः के च सूतज ॥ ३
सौतिरुवाच ।
हन्त ते कथयिष्यामि नामानीह मनीषिणाम् ।
ये ऋत्विजः सदस्याश्च तस्यासन्नृपतेस्तदा ॥ ४
तत्र होता बभूवाथ ब्राह्मणश्चण्डभार्गवः ।
च्यवनस्यान्वये ख्यातो जातो वेदविदां वरः ॥ ५
उद्राता ब्राह्मणो वृद्धो विद्वान्कौत्सोऽथ जैमिनिः ।
ब्रह्माऽभवच्छार्ङ्गरोऽथाध्वर्युश्चापि पिङ्गलः ॥ ६
सदस्यश्चामवद्वासः पुत्रशिष्यसहायवान् ।
उद्दालकः प्रमतकः श्वेतकेतुश्च पिङ्गलः ॥ ७
असितो देवलश्चैव नारदः पर्वतस्तथा ।
आत्रेयः कुण्डजठरौ द्विजः कालघटस्तथा ॥ ८
वात्स्यः श्रुतश्रवा वृद्धो जपस्वाध्यायशीलवान् ।
कोहलो देवशर्मा च मौद्गल्यः समसौरभः ॥ ९
एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
सदस्याश्चामवस्तत्र सत्रे पारिक्षितस्य ह ॥ १०
जुह्वत्सवृत्तिक्ष्वथ तदा सर्पसत्रे महाक्रतौ ।
अहयः प्रापतस्तत्र घोराः प्राणिभयावहाः ॥ ११
वसामेदोवहाः कुल्या नागानां संप्रवर्तिताः ।
ववौ गन्धश्च तुमुलो दह्यतामनिशं तदा ॥ १२

पततां चैव नागानां धिष्टितानां तथाम्बरे ।
अश्रूयतानिशं शब्दः पच्यतां चाग्निना भृशम् १३
तक्षकस्तु स नागेन्द्रः पुरंदरनिवेशनम् ।
गतः श्रुत्वैव राजानं दीक्षितं जनमेजयम् ॥ १४
ततः सर्वं यथावृत्तमाख्याय भुजगोत्तमः ।
अगच्छच्छरणं भीत आगस्कृत्वा पुरंदरम् ॥ १५
तमिन्द्रः प्राह सुप्रीतो न तवास्तीह तक्षक ।
भयं नागेन्द्र तस्माद्दे सपसत्रात्कदाचन ॥ १६
प्रसादितो मया पूर्वं तवार्थाय पितामहः ।
तस्मात्तव भयं नास्ति व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ १७
सौतिरुवाच ।
एवमाश्वासितस्तेन ततः स भुजगोत्तमः ।
उवास भवने तस्मिञ्शक्रस्य मुदितः सुखी ॥ १८
अजस्रं निपतत्स्वश्रौ नागेषु भृशदुःखितः ।
अल्पशेषपरीवारो वासुकिः पर्यतप्यत ॥ १९
कश्मलं चाविशद्भोरं वासुकिं पन्नगोत्तमम् ।
स घूर्णमानहृदयो भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ २०
दह्यन्तेऽङ्गानि मे भद्रे न दिशः प्रतिभान्ति माम् ।
सीदामीव च संमोहाद्घूर्णतीव च मे मनः ॥ २१
दृष्टिर्भ्राम्यति मेऽतीव हृदयं दीर्यतीव च ।
पतिष्याम्यवशोऽद्याहं तस्मिन्दीप्ते विभावसौ ॥ २२
पारिक्षितस्य यज्ञोऽसौ वर्ततेऽस्मज्जिघांसया ।
व्यक्तं मयाऽभिगन्तव्यं प्रेतराजनिवेशनम् ॥ २३
अयं स कालः संप्राप्तो यदर्थमसि मे स्वसः ।
जरत्कारौ(पुरा)मयादत्तात्रायस्वासान्सवान्धवान्

सदस्या उपद्रष्टारः ॥ २ ॥ विधानज्ञेषु विज्ञेयाः श्रेष्ठाः ॥ ३ ॥
पच्यतां पच्यमानानाम् ॥ १३ ॥ आगः अपराधं कृत्वा ॥ १५ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आस्तीकः किल यज्ञं तं वर्तन्तं भुजगोत्तमे ।
प्रतिषेत्स्यति मां पूर्वं स्वयमाह पितामहः ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आस्तीकस्य स्वमात्रा संवादः । वासुकेराश्वसनं च ॥ १ ॥ आस्तीकस्य सर्पसत्रं प्रति गमनम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

तत आहूय पुत्रं स्वं जरत्कारुर्भुजंगमा ।
वासुकेर्नागराजस्य वचनादिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
अहं तव पितुः पुत्र भ्रात्रा दत्ता निमित्ततः ।
कालः स चार्यं संप्राप्तस्तत्कुरुष्व यथातथम् ॥ २ ॥
आस्तीक उवाच ।

किंनिमित्तं मम पितुर्दत्ता त्वं मातुलेन मे ।
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन श्रुत्वा कर्ताऽस्मि तत्तथा ॥ ३ ॥
सौतिरुवाच ।

तत आचष्ट सा तस्मै बान्धवानां हितैषिणी ।
भगिनी नागराजस्य जरत्कारुरविक्रवा ॥ ४ ॥
जरत्कारुरुवाच ।

पन्नगानामशेषाणां माता कद्दूरिति श्रुता ।
तथा शप्ता रुपितया सुता यस्मान्निबोध तत् ॥ ५ ॥
उच्चैःश्रवाः सोऽश्वराजो यन्मिथ्या न कृतो मम ।

विनतार्थाय पणिते दासभावाय पुत्रकाः ॥ ६ ॥
जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ।
तत्र पञ्चत्वमापन्नाः प्रेतलोकं गमिष्यथ ॥ ७ ॥

तां च शप्तवतीं देवः साक्षालोकपितामहः ।
एवमस्त्विति तद्वाक्यं प्रोवाचानु मुमोद च ॥ ८ ॥
वासुकिश्चापि तच्छ्रुत्वा पितामहवचस्तदा ।

अमृते मथिते तात देवाञ्छरणमीयिवान् ॥ ९ ॥
सिद्धार्थाश्च सुराः सर्वे प्राप्यामृतमनुत्तमम् ।
भ्रातरं मे पुरस्कृत्य पितामहमुपागमन् ॥ १० ॥

ते तं प्रसादयामासुः सुराः सर्वेऽञ्जसंभवम् ।
राज्ञा वासुकिना सार्धं शापोऽसौ न भवेदिति ॥ ११ ॥

आचष्ट व्यक्तं कथितवती । अविक्रवा अनाकुला ॥४॥ अभि-
शापः शापः ॥१२॥ सास्तीक इति पादपूरणार्थः सुलोपः ॥१७॥

तद्वत्से ब्रूहि वत्सं स्वं कुमारं वृद्धसंमतम् ।
ममाद्य त्वं सभृत्यस्य मोक्षार्थं वेदवित्तमम् ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

वासुकिर्नागराजोऽयं दुःखितो ज्ञातिकारणात् ।
अभिशापः स मातुस्तु भगवन्न भवेत्कथम् ॥ १२ ॥
ब्रह्मोवाच ।

जरत्कारुर्जरत्कारुं यां भार्या समवाप्स्यति ।
तत्र जातो द्विजः शापान्मोक्षयिष्यति पन्नगान् ॥ १३ ॥
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वासुकिः पन्नगोत्तमः ।

प्रादान्माममरप्रख्य तव पित्रे महात्मने ॥ १४ ॥
प्रागेवानागते काले तस्माच्च मय्यजायथाः ।
अयं स कालः संप्राप्तो भयान्नस्नातुमर्हसि ॥ १५ ॥

भ्रातरं चापि मे तस्मात्त्रातुमर्हसि पावकात् ।
न मोघं तु कृतं तत्स्याद्यदहं तव धीमते ।
पित्रे दत्ता विमोक्षार्थं कथं वा पुत्र मन्यसे ॥ १६ ॥

सौतिरुवाच ।
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सास्तीको मातरं तदा ।
अब्रवीद्दुःखसंतप्तं वासुकिं जीवयन्निव ॥ १७ ॥

अहं त्वां मोक्षयिष्यामि वासुके पन्नगोत्तम ।
तस्माच्छापान्महासत्त्व सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ १८ ॥
भव स्वस्थमना नाग न हि ते विद्यते भयम् ।

प्रयतिष्ये तथा राजन्यथा श्रेयो भविष्यति ॥ १९ ॥
न मे वांगनृतं प्राह स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ।
तं वै नृपवरं गत्वा दीक्षितं जनमेजयम् ॥ २० ॥

वाग्भिर्मङ्गलयुक्ताभिस्तोषयिष्येऽद्य मातुल ।
यथा स यज्ञो नृपतेर्निवर्तिष्यति सत्तम ॥ २१ ॥
स संभावय नागेन्द्र मयि सर्वं महामते ।

न ते मयि मनो जातु मिथ्या भवितुमर्हति ॥ २२ ॥
मयि अयमस्मान्मोचयिष्यत्येवंरूपो मनःसंकल्पो जातु कदापि मि-
थ्याऽन्यथा न ॥ २२ ॥

वासुकिरुवाच ।
 आस्तीक परिघूर्णामि हृदयं मे विदीर्यते ।
 दिशो न प्रतिजानामि ब्रह्मदण्डनिपीडितः ॥२३
 आस्तीक उवाच ।
 न सन्तापस्त्वया कार्यः कथंचित्पन्नगोत्तम ।
 प्रदीप्ताग्नेः समुत्पन्नं नाशयिष्यामि ते भयम् ॥ २४
 ब्रह्मदण्डं महाघोरं कालाग्निसमतेजसम् ।
 नाशयिष्यामि माऽत्र त्वं भयं कार्षीः कथंचन ॥२५
 सौतिरुवाच ।
 ततः स वासुकेर्घोरमपनीय मनोज्वरम् ।
 आधाय चात्मनोऽङ्गेषु जगाम त्वरितो भृशम् ॥२६

जनमेजयस्य तं यज्ञं सर्वैः समुदितं गुणैः ।
 मोक्षाय भुजगेन्द्राणामास्तीको द्विजसत्तमः ॥ २७
 स गत्वाऽपश्यदास्तीको यज्ञायतनमुत्तमम् ।
 वृतं सदस्यैर्वहुभिः सूर्यवह्निसमप्रभैः ॥ २८
 स तत्र वारितो द्वास्थैः प्रविशन्दिजसत्तमः ।
 अभितुष्टाव तं यज्ञं प्रवेशार्थी परंतपः ॥ २९
 स प्राप्य यज्ञायतनं वरिष्ठं
 द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ।
 तुष्टाव राजानमनन्तकीर्ति-
 मृत्विक्सदस्यांश्च तथैव चाग्निम् ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आस्तीककृता जनमेजययज्ञप्रशंसा ॥ १ ॥

आस्तीक उवाच ।
 सोमस्य यज्ञो वरुणस्य यज्ञः
 प्रजापतेर्यज्ञ आसीत्प्रयागे ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ १
 शक्रस्य यज्ञः शतसङ्ख्य उक्त-
 स्तथापरं तुल्यसङ्ख्यं शतं वै ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ २
 यमस्य यज्ञो हरिमेघसश्च
 यथा यज्ञो रन्तिदेवस्य राज्ञः ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ३
 गयस्य यज्ञः शशबिन्दोश्च राज्ञो
 यज्ञस्तथा वैश्रवणस्य राज्ञः ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ४

नृगस्य यज्ञस्त्वजमीढस्य चासी-
 द्यथा यज्ञो दाशरथेश्च राज्ञः ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ५
 यज्ञः श्रुतो दिवि देवस्य सूनो-
 र्युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ६
 कृष्णस्य यज्ञः सत्यवत्याः सुतस्य
 स्वयं च कर्म प्रचकार यत्र ।
 तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य
 पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ७
 इमे च ते सूर्यसमानवर्चसः
 समासते वृत्रहणः क्रतुं यथा ।
 नैषां ज्ञातुं विद्यते ज्ञानमद्य
 दत्तं येभ्यो न प्रणश्येत्कदाचित् ॥ ८

ब्रह्म वेदः मातृदेवो भवेति मातुराज्ञाकरत्वविधानपरस्तद-
 न्यथाकरणप्रयुक्तो दण्डो मातृशापरूपो ब्रह्मदण्डः ॥ २३ ॥
 वासुकेश्चिन्ताज्वरं स्वयं गृहीत्वैत्यर्थः ॥ २६ ॥ चतुःपञ्चाश-

त्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

देवस्य धर्मराजस्य ॥६॥ ज्ञानशब्दः कर्मव्युत्पन्नो ज्ञेयवचनः ।
 अथ संप्रति ज्ञातुं ज्ञेयं न विद्यते सर्वस्य ज्ञातत्वादित्यर्थः ॥ ८ ॥

ऋत्विक्समो नास्ति लोकेषु चैव
 द्वैपायनेनेति विनिश्चितं मे ।
 एतस्य शिष्या हि क्षितिं संचरन्ति
 सर्वत्विजः कर्मसु स्वेषु दक्षाः ॥ ९

विभावसुश्चित्रभानुर्महात्मा
 हिरण्यरेता हुतभृकृष्णवर्त्मा ।
 प्रदक्षिणावर्तशिखः प्रदीप्तो
 हव्यं तवेदं हुतभृगुषष्टि देवः ॥ १०

नेह त्वदन्यो विद्यते जीवलोके
 समो नृपः पालयिता प्रजानाम् ।
 धृत्या च ते प्रीतमनाः सदाहं
 त्वं वा वरुणो धर्मराजो यमो वा ॥ ११

शक्रः साक्षाद्भ्रूपाणिर्यथेह
 त्राता लोकेऽस्मिंस्त्वं तथेह प्रजानाम् ।
 मतस्त्वं नः पुरुषेन्द्रेह लोके
 न च त्वदन्यो भूपतिरस्ति जज्ञे ॥ १२

खट्वाङ्गनाभागदिलीपकल्प
 ययातिमान्धातृसमप्रभाव ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

प्रशंसया तुष्टस्य जनमेजयस्य ऋत्विग्भिः संवादः ॥ १ ॥ ऋत्विगाह्वानेन सतक्षकस्येन्द्रस्यागमनम् ॥ २ ॥ भयेनेन्द्रे पलायि-
 तेऽग्निस्मीपे तक्षकागमनम् ॥ ३ ॥ आस्तीकस्य यज्ञसमाप्तिवरयाचनम् ॥ ४ ॥

जनमेजय उवाच ।
 बालोऽप्ययं स्थविर इवावभाषते
 नार्यं बालः स्थविरोऽयं मतो मे ।
 इच्छाम्यहं वरमसै प्रदातुं
 तन्मे विप्राः संविदध्वं यथावत् ॥ १

सदस्या ऊचुः ।
 बालोऽपि विप्रो मान्य एवेह राज्ञा
 'यश्चाविद्वान्यश्च विद्वान्यथावत् ।

अग्निं स्तौति विभावसुरिति । वष्टि कामयते ॥ १० ॥ न च त्वदन्य-
 खाता भूपतिरस्ति इदानीं न च जज्ञे प्रागपि ॥ १२ ॥ निभृतं
 गुप्तं । नियतो नियुहीतः ॥ १४ ॥ वसवोऽष्टौ तत्संबन्धिनीनां
 श्रियाम् ॥ १५ ॥ रामो भार्गवः । और्वत्रितावृषी ॥ १६ ॥ भा-

आदित्यतेजःप्रतिमानतेजा
 भीष्मो यथा राजसि सुव्रतस्त्वम् ॥ १३

वाल्मीकिवत्ते निभृतं स्ववीर्यं
 वसिष्ठवत्ते नियतश्च कोपः ।
 प्रभृत्वमिन्द्रत्वसमं मतं मे
 द्युतिश्च नारायणवद्विभाति ॥ १४

यमो यथा धर्मविनिश्चयज्ञः
 कृष्णो यथा सर्वगुणोपपन्नः ।
 श्रियां निवासोऽसि यथा वसूनां
 निधानभूतोऽसि तथा ऋतूनाम् ॥ १५

दम्भोद्भवेनासि समो बलेन
 रामो यथा शस्त्रविदस्त्रविच्च ।
 और्वत्रिताभ्यामसि तुल्यतेजा
 दुष्प्रेक्षणीयोऽसि भगीरथेन ॥ १६

सौतिरुवाच ।
 एवं स्तुताः सर्व एव प्रसन्ना
 राजा सदस्या ऋत्विजो हव्यवाहः ।
 तेषां दृष्ट्वा भावितानीजितानि
 प्रोवाच राजा जनमेजयोऽथ ॥ १७

प्रसादयैनं त्वरितो नरेन्द्र
 द्विजातिवर्यं सकलार्थसिद्धये ।
 सर्वान्कामांस्त्वत्त एवाहृतेऽद्य
 यथा च नस्तक्षक एति शीघ्रम् ॥ २

सौतिरुवाच ।
 व्याहर्तुकामे वरदे नृपे द्विजं
 वरं वृणीष्वेति ततोऽभ्युवाच ।

वितानि मनसि संकल्पितानि । भारतस्त्वज्जितानीति पाठे भारतो
 राजा भरतवंशजत्वात् ॥ १७ ॥ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
 संविदध्वमैकमत्वं कुहध्वम् । संबदध्वमित्यपि पाठः ॥ १ ॥

होता वाक्यं नातिहृष्टान्तरात्मा
 कर्मण्यस्मिस्तक्षको नैति तावत् ॥ ३
 जनमेजय उवाच ।
 यथा चेदं कर्म समाप्यते मे
 यथा च वै तक्षक एति शीघ्रम् ।
 तथा भवन्तः प्रयतन्तु सर्वे
 परं शक्त्या स हि मे विद्विषाणः ॥ ४
 ऋत्विज ऊचुः ।
 यथा शस्त्राणि नः प्राहुर्यथा शंसति पावकः ।
 इन्द्रस्य भवने राजंस्तक्षको भयपीडितः ॥ ५
 यथा सूतो लोहिताक्षो महात्मा
 पौराणिको वेदितवान्पुरस्तात् ।
 स राजानं प्राह पृष्टस्तदानीं
 यथाहुर्विप्रास्तद्वदेत नृदेव ॥ ६
 पुराणमागम्य ततो ब्रवीम्यहं
 दत्तं तस्मै वरमिन्द्रेण राजन् ।
 वसेह त्वं मत्सकाशे सुगुप्तो
 न पावकस्त्वां प्रदहिष्यतीति ॥ ७
 एतच्छ्रुत्वा दीक्षितस्तप्यमान
 आस्ते होतारं चोदयन्कर्म काले ।
 'इन्द्रेण सार्धं तक्षकं पातयध्वं
 विभावसौ न विमुच्येत नागः ।'
 होता च यत्तोऽस्याजुहावाथ मन्त्रै-
 रथो महेन्द्रः स्वयमाजगाम ॥ ८
 'आयातु चेन्द्रोऽपि सतक्षकः पते-
 द्विभावसौ नागराजेन तूर्णम् ।
 जम्भस्य हन्तेति जुहाव होता
 तदा जगामाहिदत्ताभयः प्रभुः ॥' ९
 विमानमारुह्य महानुभावः
 सर्वैर्देवैः परिसंस्तूयमानः ।
 बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानो
 विद्याधरैरप्सरसां गणैश्च

'नागस्य नाशो मम चैव नाशो
 भविष्यतीत्येव विचिन्तयानः ॥' १०
 तस्योत्तरीये निहितः स नागो
 भयोद्विग्नः शर्म नैवाभ्यगच्छत् ।
 ततो राजा मन्त्रविदोऽब्रवीत्पुनः
 कुद्धो वाक्यं तक्षकस्यान्तमिच्छन् ॥ ११
 जनमेजय उवाच ।
 इन्द्रस्य भवने विप्रा यदि नागः स तक्षकः ।
 तमिन्द्रेणैव सहितं पातयध्वं विभावसौ ॥ १२
 सौतिरुवाच ।
 जनमेजयेन राज्ञा तु नोदितस्तक्षकं प्रति ।
 होता जुहाव तत्रस्थं तक्षकं पन्नगं तथा ॥ १३
 हूयमाने तथा चैव तक्षकः सपुरन्दरः ।
 आकाशे ददृशे तत्र क्षणेन व्यथितस्तदा ॥ १४
 पुरन्दरस्तु तं यज्ञं दृष्ट्वोरुभयमाविशत् ।
 हित्वा तु तक्षकं त्रस्तः स्वमेव भवनं ययौ ॥ १५
 इन्द्रे गते तु राजेन्द्र तक्षको भयमोहितः ।
 मन्त्रशक्त्या पावकार्चिस्समीपमवशो गतः ।
 'तं दृष्ट्वा ऋत्विजस्तत्र वचनं चेदमब्रुवन्' ॥ १६
 ऋत्विज ऊचुः ।
 अयमायाति तूर्णं स तक्षकस्ते वशं नृप ।
 श्रूयतेऽस्य महान्नादो नदतो भैरवं रवम् ॥ १७
 नूनं मुक्तो वज्रभृता स नागो
 अष्टो नाकान्मन्त्रवित्रस्तकायः ।
 घूर्णन्नाकाशे नष्टसंज्ञोऽभ्युपैति
 तीव्रान्निश्वासान्निश्चसन्पन्नगेन्द्रः ॥ १८
 वर्तते तव राजेन्द्र कर्मैतद्विधिवत्प्रभो ।
 अस्मै तु द्विजमुख्याय वरं त्वं दातुमर्हसि ॥ १९
 जनमेजय उवाच ।
 बालाभिरूपस्य तवाप्रमेय
 वरं प्रयच्छामि यथानुरूपम् ।
 वृणीष्व यत्तेऽभिमतं हृदि स्थितं
 तत्ते प्रदास्याम्यपि चेददेयम् ॥ २०

विद्विषाणः विद्वेषं कृतवान् । लिटः कानच् । अभ्यासलोप आर्षः
 ॥ ४ ॥ शस्त्राणि शंसनमन्त्रदेवताः ॥ ५ ॥ पुराणं पूर्वकल्पी-

यवृत्तान्तम् । आगम्य ज्ञात्वा ॥ ७ ॥ भयं आविशत् प्राप्तवान्
 ॥ १५ ॥ हे बाल ॥ २० ॥ पटपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सौतिरुवाच ।

पतिग्धमाणे नागेन्द्रे तक्षके जातवेदसि ।
इदमन्तरमित्येवं तदास्तीकोऽभ्यचोदयत् ॥ २१

आस्तीक उवाच ।

वरं ददासि चेन्मह्यं वृणोमि जनमेजय ।
सत्रं ते विरमत्वेतन्न पतेयुरिहोरगाः ॥ २२

एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मण्यारिक्षितस्तु सः ।
नातिहृष्टमनाश्चेदमास्तीकं वाक्यमब्रवीत् ॥ २३

सुवर्णं रजतं गाश्च यच्चान्यन्मन्यसे विभो ।
तत्ते दद्यां वरं विप्र न निवर्तेत्क्रतुर्मम ॥ २४

आस्तीक उवाच ।

सुवर्णं रजतं गाश्च न त्वां राजन्वृणोम्यहम् ।
सत्रं ते विरमत्वेतत्स्वस्ति मातृकुलस्य नः ॥ २५

सौतिरुवाच ।
आस्तीकेनैवमुक्तस्तु राजा पारिक्षितस्तदा ।
पुनःपुनरुवाचेदमास्तीकं वदतां वरः ॥ २६

अन्यं वरय भद्रं ते वरं द्विजवरोत्तम ।
अयाचत न चाप्यन्यं वरं स भृगुनन्दन ॥ २७

ततो वेदविदस्तात सदस्याः सर्व एव तम् ।
राजानमूचुः सहिता लभतां ब्राह्मणो वरम् ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षट्षाशतमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

सर्पसत्रे हतानां नागानां नामकथनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।

ये सर्पाः सर्पसत्रेऽस्मिन्पतिता हव्यवाहने ।
तेषां नामानि सर्वेषां श्रोतुमिच्छामि सूतज ॥ १

सौतिरुवाच ।

सहस्राणि बहून्यस्मिन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
न शक्यं परिसंख्यातुं बहुत्वाद्विजसत्तम ॥ २

यथास्मृति तु नामानि पन्नगानां निबोध मे ।
उच्यमानानि मुख्यानां हुतानां जातवेदसि ॥३

वासुकेः कुलजातास्तु प्राधान्येन निबोध मे ।
नीलरक्तान्सितान्धोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ४

अवशान्मातृवाग्दण्डपीडितान्कृपणान्हुतान् ।
कोटिशो मानसः पूर्णः शलः पालो हलीमकः ॥५

पिच्छलः क्रौणपश्चक्रः कालवेगः प्रकालनः ।
हिरण्यवाहुः शरणः कक्षकः कालदन्तकः ॥ ६

एते वासुकिजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहने ।
अन्ये च बहवो विप्र तथा वै कुलसंभवाः ।

प्रदीप्ताग्नौ हुताः सर्वे घोररूपा महाबलाः ॥ ७
तक्षकस्य कुले जातान्प्रवक्ष्यामि निबोध तान् ।

पुच्छाण्डको मण्डलकः पिण्डसेक्ता रभेणकः ॥८
उच्छिखः शरभो भङ्गो बिल्वतेजा विरोहणः ।

शिली शलकरो मूकः सुकुमारः प्रवेपनः ॥ ९
मुद्गरः शिशुरोमा च सुरोमा च महाहनुः ।

एते तक्षकजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहनम् ॥१०
पारावतः पारियात्रः पाण्डरो हरिणः कृशः ।

विहङ्गः शरभो मोदः प्रमोदः संहतापनः ॥ ११
ऐरावतकुलादेते प्रविष्टा हव्यवाहनम् ।

कौरव्यकुलजान्नागाञ्शृणु मे त्वं द्विजोत्तम ॥१२
एरकः कुण्डलो वेणी वेणीस्कन्धः कुमारकः ।

बाहुकः शङ्खवेरश्च धूर्तकः प्रातरातकौ ॥ १३
कौरव्यकुलजास्त्वेते प्रविष्टा हव्यवाहनम् ।

धृतराष्ट्रकुले जाताञ्शृणु नागान्यथातथम् ॥१४
कीर्त्यमानान्मया ब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् ।

शङ्कुर्णः पिठरकः कुठारमुखसेचकौ ॥ १५
पूर्णाङ्गदः पूर्णमुखः प्रहासः शकुनिर्दरिः ।

अमाहठः कामठकः सुषेणो मानसोऽव्ययः ॥१६
'अष्टावक्रः कोमलकः श्वसनो मौनवेपगः ।'

भैरवो मुण्डवेदाङ्गः पिशङ्गश्चोदपारकः ।
ऋषभो वेगवान्नागः पिण्डारकमहाहनुः ॥ १७

रक्ताङ्गः सर्वसारङ्गः समृद्धपटवासकौ ।
वराहको वीरणकः सुचित्रश्चित्रवेगिकः ॥ १८

पराशरस्तरुणको मणिः स्कन्धस्तथाऽऽरुणिः ।
इति नागा मया ब्रह्मन्कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः १९
प्राधान्येन बहुत्वाच्चु न सर्वे परिकीर्तिताः ।
एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च सन्ततिः ॥ २०
न शक्यं परिसंख्यातुं ये दीप्तं पावकं गताः ।
'द्विशीर्षाः पञ्चशीर्षाश्च सप्तशीर्षास्तथाऽपरे ।

दशशीर्षाः शतशीर्षास्तथान्ये बहुशीर्षकाः' ॥ २१
कालानलविषा घोरा हुताः शतसहस्रशः ।
महाकाया महावेगाः शैलशृङ्गसमुच्छ्रयाः ॥ २२
योजनायामविस्तारा द्वियोजनसमायताः ।
कामरूपाः कामबला दीप्तानलविपोलवणाः ॥ २३
दग्धास्तत्र महासत्रे ब्रह्मदण्डनिपीडिताः ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आस्तीकवरप्रदानेन यज्ञसमाप्तिः ॥ १ ॥ प्रत्यागतस्यास्तीकस्य सर्वेभ्यो वरलाभः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

इदमत्यद्भुतं चान्यदास्तीकस्थानुशुश्रुम् ।
तथा वरैश्छन्द्यमाने राज्ञा पारिक्षितेन हि ॥ १
इन्द्रहस्ताच्युतो नागः ख एव यदतिष्ठत ।
ततश्चिन्तापरो राजा बभूव जनमेजयः ॥ २
हूयमाने भृशं दीप्ते विधिवद्बसुरेतसि ।
न स स प्रापतद्ब्रह्मै तक्षको भयपीडितः ॥ ३
शौनक उवाच ।

किं सूत तेषां विप्राणां मन्त्रग्रामो मनीषिणाम् ।
न प्रत्यभात्तदाऽश्रौ यत्स पपात न तक्षकः ॥ ४
सौतिरुवाच ।

तमिन्द्रहस्ताद्वित्रस्तं विसंज्ञं पन्नगोत्तमम् ।
आस्तीकस्तिष्ठ तिष्ठेति वाचस्तिस्त्रोऽभ्युदैरयत् ॥ ५
वितस्थे सोऽन्तरिक्षे च हृदयेन विदूयता ।
यथा तिष्ठति वै कश्चित्खं च गां चान्तरा नरः ॥ ६
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सदस्यैश्चोदितो भृशम् ।
काममेतद्भवत्वेवं यथास्तीकस्य भाषितम् ॥ ७
समाप्यतामिदं कर्म पन्नगाः सन्त्वनामयाः ।
प्रीयतामयमास्तीकः सत्यं सूतवचोऽस्तु तत् ॥ ८
ततो हलहलाशब्दः प्रीतिजः समजायत ।
आस्तीकस्य वरे दत्ते तथैवोपरराम च ॥ ९

स यज्ञः पाण्डवेयस्य राज्ञः पारिक्षितस्य ह ।
प्रीतिमांश्चाभवद्राजा भारतो जनमेजयः ॥ १०
ऋत्विग्भ्यः ससदस्येभ्यो ये तत्रासन्समागताः ।
तेभ्यश्च प्रददौ वित्तं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ११
लोहिताक्षाय सूताय तथा स्थपतये विभुः ।
येनोक्तं तस्य तत्राग्रे सर्पसत्रनिवर्तने ॥ १२
निमित्तं ब्राह्मण इति तस्मै वित्तं ददौ बहु ।
दत्त्वा द्रव्यं यथान्यायं भोजनाच्छादनान्वितम् १३
प्रीतस्तस्मै नरपतिरप्रमेयपराक्रमः ।
ततश्चकारावभृथं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १४
आस्तीकं प्रेषयामास गृहानेव सुसंस्कृतम् ।
राजा प्रीतमनाः प्रीतं कृतकृत्यं मनीषिणम् ॥ १५
पुनरागमनं कार्यमिति चैनं वचोऽब्रवीत् ।
भविष्यसि सदस्यो मे वाजिमिधे महाक्रतौ ॥ १६
तथेत्युक्त्वा प्रदुद्राव तदास्तीको मुदा युतः ।
कृत्वा स्वकार्यमतुलं तोषयित्वा च पार्थिवम् १७
स गत्वा परमप्रीतो मातुलं मातरं च ताम् ।
अभिगम्योपसंगृह्य तथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ १८
सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा प्रीयमाणाः समेता
ये तत्रासन्पन्नगा वीतमोहाः ।

योजनायामविस्तारा अपि मन्त्रसामर्थ्यात्स्वल्पप्रमाणाः अग-
स्त्यकरगतसमुद्रवद्ब्रह्मै प्रवेशयोग्या भवन्ति ॥ २३ ॥ सप्तपञ्चा-
शत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

खं च गां चान्तरा वावापृथिव्योर्मध्ये अन्तरिक्ष इत्यर्थः ॥ ६ ॥
स यज्ञ उपररामेति पूर्वैर्गान्वयः ॥ १० ॥ स्थपतये शिल्पिने ॥ १२
अवभृथं यज्ञसमाप्तिं ॥ १४ ॥ सुसंस्कृतं बलालङ्करणादिभिः शो-

आस्तीके वै प्रीतिमन्तो बभूवु-
रुचुश्चैनं वरमिष्टं वृणीष्व ॥ १९
भूयोभूयः सर्वशस्तेऽद्भुवंस्तं
किं ते प्रियं करवामाद्य विद्वन् ।
प्रीता वयं मोक्षिताश्चैव सर्वे
कामं किं ते करवामाद्य वत्स ॥ २०
आस्तीक उवाच ।
सायं प्रातर्ये प्रसन्नात्मरूपा
लोके विप्रा मानवा ये परेऽपि ।
धर्माख्यानं ये पठेयुर्ममेदं
तेषां युष्मन्नैव किञ्चिद्भयं स्यात् ॥ २१
तैश्चाप्युक्तो भागिनेयः प्रसन्नै-
रेतत्सत्यं काममेवं वरं ते ।
प्रीत्या युक्ताः कामितं सर्वशस्ते
कर्तारः स प्रवणा भागिनेय ॥ २२
असितं चार्तिमन्तं च सुनीथं चापि यः स्मरेत् ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्य सर्पभयं भवेत् २३
यो जरत्कारुणा जातो जरत्कारौ महायशाः ।
आस्तीकः सर्पसत्रे वः पन्नगान्योऽभ्यरक्षत ।
तं स्मरन्तं महाभागा न मां हिंसितुमर्हथ ॥ २४
सर्पापसर्प भद्रं ते गच्छ सर्प महाविष ।
जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

समाप्तं चास्तीकपर्व ॥

(अथांशावतरणपर्व ॥ ६ ॥)

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

सौतेभारतकथनप्रतिज्ञा ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।
भृगुवंशात्प्रभृत्येव त्वया मे कीर्तितं महत् ।
आख्यानमखिलं तात सौते प्रीतोऽस्मितेन ते ॥१
प्रक्ष्यामि चैव भूयस्त्वां यथावत्स्मृतनन्दन ।

भितम् ॥ १५ ॥ प्रवणा नम्राः ॥ २२ ॥ दिष्टान्तं मरणम् ॥ २९ ॥

आस्तीकस्य वचः श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते ।
शतधा भिद्यते मूर्धा शिशुवृक्षफलं यथा ॥ २६
सौतिरुवाच ।

स एवमुक्तस्तु तदा द्विजेन्द्रः
समागतैस्तैर्भुजगेन्द्रमुख्यैः ।

संप्राप्य प्रीतिं विपुलां महात्मा
ततो मनो गमनायाथ दध्रे ॥ २७

‘इत्येवं नागराजोऽथ नागानां मध्यगस्तदा ।
उक्त्वा सहैव तैः सर्पैः स्वमेव भवनं ययौ ॥’ २८
मोक्षयित्वा तु भुजगान्सर्पसत्राद्विजोत्तमः ।
जगाम काले धर्मात्मा दिष्टान्तं पुत्रपौत्रवान् २९
इत्याख्यानं मयास्तीकं यथावत्तव कीर्तितम् ।
यत्कीर्तयित्वा सर्पेभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् ३०
सौतिरुवाच ।

यथा कथितवान्ब्रह्मन्प्रमतिः पूर्वजस्तव ।
पुत्राय स्ववे प्रीतः पृच्छते भार्गवोत्तम ॥ ३१
यद्वाक्यं श्रुतवांश्चाहं तथा च कथितं मया ।
आस्तीकस्य कवेर्विप्र श्रीमच्चरितमादितः ॥ ३२
यन्मां त्वं पृष्टवान्ब्रह्मञ्श्रुत्वा डुण्डुभभाषितम् ।
व्येतु ते सुमहद्ब्रह्मन्कौतूहलमरिन्दम ॥ ३३
श्रुत्वा धर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकं पुण्यवर्धनम् ।
‘सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घमायुरवामुयात् ॥’ ३४

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

त्वत्त इच्छामहे श्रोतुं सौते त्वं वै प्रचक्ष्व नः ॥ ४
 सौतिरुवाच ।
 कर्मान्तरेष्वकथयन्दिवा वेदाश्रयाः कथाः ।
 व्यासस्त्वकथयच्चित्रमाख्यानं भारतं महत् ॥ ५
 शौनक उवाच ।
 महाभारतमाख्यानं पाण्डवानां यशस्करम् ।
 जनमेजयेन पृष्टः सन्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ ६
 श्रावयामास विधिवत्तदा कर्मान्तरे तु सः ।

तामहं विधिवत्पुण्यां श्रोतुमिच्छामि वै कथाम् ७
 मनःसागरसंभूतां महर्षेर्भावितात्मनः ।
 कथयस्व सतां श्रेष्ठ सर्वरत्नमयीमिमाम् ॥ ८
 सौतिरुवाच ।
 हन्त ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम् ।
 कृष्णद्वैपायनमतं महाभारतमादितः ॥ ९
 शृणु सर्वमशेषेण कथ्यमानं मया द्विज ।
 शंसितुं तन्महान्दर्षो ममापीह प्रवर्तते ॥ १०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

भारतकथानुबन्धः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 श्रुत्वा तु सर्पसत्राय दीक्षितं जनमेजयम् ।
 अभ्यगच्छदपिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ १
 जनयामास यं काली शक्तेः पुत्रात्पराशरात् ।
 कन्यैव यमुनाद्वीपे पाण्डवानां पितामहम् ॥ २
 जातमात्रश्च यः सद्य इच्छा देहमवीवृधत् ।
 वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्सेतिहासान्महायशाः ॥ ३
 यं नाति तपसा कश्चिन्न वेदाध्ययनेन च ।
 न व्रतैर्नोपवासैश्च न प्रसूत्या न मन्युना ॥ ४
 विव्यासैकं चतुर्धा यो वेदं वेदविदां वरः ।
 परावरज्ञो ब्रह्मर्षिः कविः सत्यव्रतः शुचिः ॥ ५
 यः पाण्डुं धृतराष्ट्रं च विदुरं चाप्यजीजनत् ।
 शन्तनोः संततिं तन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ॥ ६
 जनमेजयस्य राजर्षेः स महात्मा सदस्तथा ।
 विवेश सहितः शिष्यैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ७
 तत्र राजानमासीनं ददर्श जनमेजयम् ।
 वृतं सदस्यैर्वहुभिर्देवैरिव पुरन्दरम् ॥ ८
 तथा मूर्धाभिषिक्तैश्च नानाजनपदेश्वरैः ।
 ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्च कुशलैर्यज्ञसंस्तरे ॥ ९

जनमेजयस्तु राजर्षिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतम् ।
 सगणोऽभ्युद्ययौ तूर्णं प्रीत्या भरतसत्तमः ॥ १०
 काञ्चनं विष्टरं तस्मै सदस्यानुमतः प्रभुः ।
 आसनं कल्पयामास यथा शक्रो बृहस्पतेः ॥ ११
 तत्रोपविष्टं वरदं देवर्षिगणपूजितम् ।
 पूजयामास राजेन्द्रः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ १२
 पाद्यमाचमनीयं च अर्घ्यं गां च विधानतः ।
 पितामहाय कृष्णाय तदहर्षा न्यवेदयत् ॥ १३
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां पाण्डवाज्जनमेजयात् ।
 गां चैव समनुज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा ॥ १४
 तथा च पूजयित्वा तं प्रणयात्प्रपितामहम् ।
 उपोपविश्य प्रीतात्मा पर्यपृच्छदनामयम् ॥ १५
 भगवानपि तं दृष्ट्वा कुशलं प्रतिवेद्य च ।
 सदस्यैः पूजितः सर्वैः सदस्यान्प्रत्यपूजयत् ॥ १६
 ततस्तु सहितः सर्वैः सदस्यैर्जनमेजयः ।
 इदं पश्चाद्विजश्रेष्ठं पर्यपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥ १७
 जनमेजय उवाच ।
 कुरूणां पाण्डवानां च भवान्प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 तेषां चरितमिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ॥ १८

काली सत्यवती ॥ २ ॥ इच्छा इच्छया देहं सद्योऽवीवृधत्
 वर्धितवान् ॥ ३ ॥ यं व्यासम् । तपआदिना कश्चिन्नाति नात्येति
 नातिशेते ॥ ४ ॥ उपोपविश्य समीपे उपविश्य ॥ १५ ॥

प्रतिवेद्य प्रतिख्याप्य । अत्र पूजा स्तुतिरेव ॥ १६ ॥ इदं वक्ष्य-
 माणम् ॥ १७ ॥ प्रत्यक्षदर्शिवान् प्रत्यक्षदर्शी ॥ १८ ॥

कथं समभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
तच्च युद्धं कथं वृत्तं भूतान्तकरणं महत् ॥ १९
पितामहानां सर्वेषां दैवेनाविष्टचेतसाम् ।
कात्स्न्येनैतन्ममाचक्ष्व यथा वृत्तं द्विजोत्तम ।
'इच्छामि तत्त्वतः श्रोतुं भगवन्कुशलो ह्यसि' २०
सौतिरुवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

वैशंपायनेन जनमेजयाय संक्षिप्य भारतकथाकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
'शृणु राजन्यथा वीरा भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ।
विरोधमन्वगच्छन्त धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥' १
गुरवे प्राङ्मनस्कृत्य मनोबुद्धिसमाधिभिः ।
संपूज्य च द्विजान्सर्वास्तथान्यान्विदुषो जनान् २
महर्षेर्विश्रुतस्येह सर्वलोकेषु धीमतः ।
प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥ ३
श्रोतुं पात्रं च राजस्त्वं प्राप्येमां भारतीं कथाम् ।
गुरोर्वक्त्रपरिस्पन्दो मनः प्रोत्साहतीव मे ॥ ४
शृणु राजन्यथा भेदः कुरुपाण्डवयोरभूत् ।
राज्यार्थे द्यूतसंभूतो वनवासस्तथैव च ॥ ५
यथा च युद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकम् ।
तत्तेऽहं कथयिष्यामि पृच्छते भरतर्षभ ॥ ६
मृते पितरि ते वीरा वनादेत्य स्वमन्दिरम् ।
नचिरादेव विद्वांसो वेदे धनुषि चाभवन् ॥ ७
तांस्तथा सत्त्ववीर्यौजःसंपन्नान्पौरसंमतान् ।
नामृष्यन्कुरवो दृष्ट्वा पाण्डवाञ्श्रीयशोभृतः ॥ ८
ततो दुर्योधनः क्रूरः कर्णश्च सहसौबलः ।

भेदो वैरम् ॥ १९ ॥ पितामहानां प्रपितामहानाम् ॥ २० ॥ ष-
ष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

प्रोत्साहतीव प्रोत्साहयतीव । परिस्पन्दमुदुत्साहयतीव मे इति
पाठे गुरोर्वक्त्रपरिस्पन्दस्त्वं कथां कथयेत्याज्ञावचनं तज्जन्या मुत्प्री-
तिः सा प्रोत्साहयति ॥ ४ ॥ नचिरात् शीघ्रं । विद्वांसोऽभवन्

व्यास उवाच ।

कुरूणां पाण्डवानां च यथा भेदोऽभवत्पुरा ।
तदस्मै सर्वमाचक्ष्व यन्मतः श्रुतवानसि ॥ २२
गुरोर्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षभस्तदा ।
आचक्ष्वे ततः सर्वमितिहासं पुरातनम् ॥ २३
राज्ञे तस्मै सदस्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च सर्वशः ।
भेदं सर्वविनाशं च कुरुपाण्डवयोस्तदा ॥ २४

तेषां निग्रहनिर्वासान्विविधांस्ते समारभन् ॥ ९
ततो दुर्योधनः क्रूरः कुलिङ्गस्य मते स्थितः ।
पाण्डवान्विविधोपायै राज्यहेतोरपीडयत् ॥ १०
ददावथ विषं पापो भीमाय धृतराष्ट्रजः ।
जरयामास तद्वीरः सहान्नेन वृकोदरः ॥ ११
प्रमाणकोट्यां संसुप्तं पुनर्वद्ध्वा वृकोदरम् ।
तोयेषु भीमं गङ्गायाः प्रक्षिप्य पुरमाव्रजत् ॥ १२
यदा विबुद्धः कौन्तेयस्तदा संछिद्य बन्धनम् ।
उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनो गतव्यथः ॥ १३
आशीविषैः कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत् ।
सर्वेष्वेवाङ्गदेशेषु न ममार स शत्रुहा ॥ १४
तेषां तु विप्रकारेषु तेषु तेषु महामतिः ।
मोक्षणे प्रतिकारे च विदुरोऽवहितोऽभवत् ॥ १५
स्वर्गस्थो जीवलोकस्य यथा शक्रः सुखावहः ।
पाण्डवानां तथा नित्यं विदुरोऽपि सुखावहः ॥ १६
यदा तु विविधोपायैः संवृतैर्विवृतैरपि ।
नाशकद्विनिहन्तुं तान्दैवभाव्यर्थरक्षितान् ॥ १७
ततः संमन्थ्य सचिवैर्वृषटुःशासनादिभिः ।

॥ ७ ॥ प्रमाणकोट्यां गङ्गायास्तीर्थविशेषे । वृकनामा बहुभ-
क्षोऽग्निरुदरे यस्य स वृकोदरः ॥ १२ ॥ संवृतैर्युक्तैः । विवृतैः
प्रकाशैः । दैवभाव्यर्थरक्षितान् दैवेनादृष्टेन भावी कुरुक्षयपाण्ड-
वराज्यलाभादिरर्थस्तस्मै रक्षितान् ॥ १७ ॥ वृषः कर्णः ।

धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्य जातुषं गृहमादिशत् ॥ १८
 'तत्र तान्वासयामास पाण्डवानमितौजसः ।'
 सुतप्रियैषी तात्राजा पाण्डवानम्बिकासुतः ।
 ततो विवासयामास राज्यभोगबुधुक्षया ॥ १९
 ते प्रातिष्ठन्त सहिता नगरान्नागसाहयात् ।
 प्रस्थाने चाभवन्मन्त्री क्षत्ता तेषां महात्मनाम् २०
 तेन मुक्ता जतुगृहान्निशीथे प्राद्रवन्वनम् ।
 ततः संप्राप्य कौन्तेया नगरं वारणावतम् ॥ २१
 न्यवसन्त महात्मानो मात्रा सह परन्तपाः ।
 धृतराष्ट्रेण चाज्ञप्ता उषिता जातुषे गृहे ॥ २२
 पुरोचनाद्रक्षमाणाः संवत्सरमतन्द्रिताः ।
 सुरुङ्गां कारयित्वा तु विदुरेण प्रचोदिताः ॥ २३
 आदीप्य जातुषं वेष्म दग्ध्वा चैव पुरोचनम् ।
 प्राद्रवन्भयसंविशा मात्रा सह परन्तपाः ॥ २४
 ददृशुर्दारुणं रक्षो हिडिम्बं वननिक्षेरे ।
 हत्वा च तं राक्षसेन्द्रं भीताः समवबोधनात् ॥ २५
 निशि संप्राद्रवन्पार्था धार्तराष्ट्रभयादिताः ।
 प्राप्ता हिडिम्बा भीमेन यत्र जातो घटोत्कचः ॥ २६
 एकचक्रां ततो गत्वा पाण्डवाः संशितव्रताः ।
 वेदाध्ययनसंपन्नास्तेऽभवन्ब्रह्मचारिणः ॥ २७
 ते तत्र नियताः कालं कंचिदुर्ध्वरर्षभाः ।
 मात्रा सहैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २८
 तत्राससाद् क्षुधितं पुरुषादं वृकोदरः ।
 भीमसेनो महाबाहुर्वकं नाम महाबलम् ॥ २९
 तं चापि पुरुषव्याघ्रो बाहुवीर्येण पाण्डवः ।
 निहत्य तरसा वीरो नागरान्पर्यसान्त्वयत् ॥ ३०
 ततस्ते शुश्रुवुः कृष्णां पञ्चालेषु स्वयंवराम् ।
 श्रुत्वा चैवाभ्यगच्छन्त गत्वा चैवालमन्त ताम् ॥
 ते तत्र द्रौपदीं लब्ध्वा परिसंवत्सरोषिताः ।
 विदिता हास्तिनपुरं प्रत्याजग्मुररिन्दमाः ॥ ३२
 ते उक्ता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ।
 भ्रातृभिर्विग्रहस्तात कथं वो न भवेदिति ॥ ३३

अस्माभिः खाण्डवप्रस्थे युष्मद्वासोऽनुचिन्तितः ।
 तस्माज्जनपदोपेतं सुविभक्तमहापथम् ॥ ३४
 वासाय खाण्डवप्रस्थं व्रजध्वं गतमत्सराः ।
 तयोस्ते वचनाज्जग्मुः सह सर्वैः सुहृज्जनैः ॥ ३५
 नगरं खाण्डवप्रस्थं रत्नान्यादाय सर्वशः ।
 तत्र ते न्यवसन्पार्थाः संवत्सरगणान्वहून् ॥ ३६
 वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीभृतः ।
 एवं धर्मप्रधानास्ते सत्यव्रतपरायणाः ॥ ३७
 अप्रमत्तोत्थिताः क्षान्ताः प्रतपन्तोऽहितान्वहून् ।
 अजयद्भीमसेनस्तु दिशं प्राचीं महायशाः ॥ ३८
 उदीचीमर्जुनो वीरः प्रतीचीं नकुलस्तथा ।
 दक्षिणां सहदेवस्तु विजिग्ये परवीरहा ॥ ३९
 एवं चक्रुरिमां सर्वे वशे कृत्स्नां वसुन्धराम् ।
 पञ्चभिः सूर्यसङ्काशैः सूर्येण च विराजता ॥ ४०
 षट्सूर्येवाभवत्पृथ्वी पाण्डवैः सत्यविक्रमैः ।
 ततो निमित्ते कस्मिंश्चिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४१
 वनं प्रस्थापयामास तेजस्वी सत्यविक्रमः ।
 प्राणेभ्योऽपि प्रियतरं भ्रातरं सव्यसाचिनम् ॥ ४२
 अर्जुनं पुरुषव्याघ्रं स्थिरात्मानं गुणैर्युतम् ।
 स वै संवत्सरं पूर्णं मासं चैकं वने वसत् ॥ ४३
 'तीर्थयात्रां च कृतवान्नागकन्यामवाप च ।
 पाण्डवस्य तनयां लब्ध्वा तत्र ताभ्यांसहोषितः' ॥ ४४
 ततोऽगच्छद्दृषीकेशं द्वारवत्यां कदाचन ।
 लब्ध्वास्तत्र वीभत्सुर्भार्यां राजीवलोचनाम् ॥ ४५
 अनुजां वासुदेवस्य सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ।
 सा शचीव महेन्द्रेण श्रीः कृष्णेनेव सङ्गता ॥ ४६
 सुभद्रा युयुजे प्रीत्या पाण्डवेनार्जुनेन ह ।
 अतर्पयच्च कौन्तेयः खाण्डवे हव्यवाहनम् ॥ ४७
 वीभत्सुर्वासुदेवेन सहितो नृपसत्तम ।
 नातिभारो हि पार्थस्य केशवेन सहाभवत् ॥ ४८
 व्यवसायसहायस्य विष्णोः शत्रुवधेष्विव ।
 पार्थायाग्निर्ददौ चापि गाण्डीवं धनुरुत्तमम् ॥ ४९

जातुषं लाक्षामयम् ॥ १८ ॥ अभवन्मित्रमित्यपि पाठः ।
 क्षत्ता विदुरः ॥ २० ॥ तेन क्षत्तुर्मन्त्रणेन ॥ २१ ॥ स्वयं
 वृणुते इति स्वयंवरा ताम् ॥ ३१ ॥ शान्तनवेन भीष्मेण

॥ ३३ ॥ आदाय भागश इत्यपि पाठः ॥ ३६ ॥ नातीति
 खाण्डवदाह इति शेषः ॥ ४८ ॥ व्यवसायो बुद्धिः ॥ ४९ ॥

इषुधी चाक्षयैर्वाणै रथं च कपिलक्षणम् ।
 मोक्षयामास वीभत्सुर्मयं यत्र महासुरम् ॥ ५०
 स चकार सभां दिव्यां सर्वरत्नसमाचिताम् ।
 तस्यां दुर्योधनो मन्दो लोभं चक्रे सुदुर्मतिः ५१
 ततोऽक्षैर्वञ्चयित्वा च सौवलेन युधिष्ठिरम् ।
 वनं प्रस्थापयामास सप्तवर्षाणि पञ्च च ॥ ५२
 अज्ञातमेकं राष्ट्रे च ततो वर्षं त्रयोदशम् ।
 ततश्चतुर्दशे वर्षे याचमानाः स्वकं वसु ॥ ५३
 नालभन्त महाराज ततो युद्धमवर्तत ।

ततस्ते क्षत्रमुत्साद्य हत्वा दुर्योधनं नृपम् ॥ ५४
 राज्यं विहतभूयिष्ठं प्रत्यपद्यन्त पाण्डवाः ।
 'इष्ट्वा ऋतुंश्च विविधानश्चमेधादिकान्बहून् ॥ ५५
 धृतराष्ट्रे गते स्वर्गं विदुरे पञ्चतां गते ।
 गमयित्वा क्रियां स्वर्ग्यां राज्ञाममिततेजसाम् ५६
 स्वं धाम याते वार्ष्णेये कृष्णदारान्प्ररक्ष्य च ।
 महाप्रस्थानिकं कृत्वा गताः स्वर्गमनुत्तमम्' ५७
 एवमेतत्पुरावृत्तं तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
 भेदो राज्यविनाशश्च जयश्च जयतांवर ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

भारतप्रशंसा ॥ १ ॥ तच्छ्रवणादिफलकथनम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 कथितं वै समासेन त्वया सर्वं द्विजोत्तम ।
 महाभारतमाख्यानं कुरूणां चरितं महत् ॥ १
 कथां त्वनघ चित्रार्थी कथयस्व तपोधन ।
 विस्तरश्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे ॥ २
 स भवान्विस्तरेणेमां पुनराख्यातुमर्हति ।
 न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ ३
 न तत्कारणमल्पं वै धर्मज्ञा यत्र पाण्डवाः ।
 अवध्यान्सर्वशो जघ्नुः प्रशस्यन्ते च मानवैः ॥ ४
 किमर्थं ते नरव्याघ्राः शक्ताः सन्तो ह्यनागसः ।
 प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षान्तवन्तो दुरात्मनाम् ॥ ५
 कथं नागायुतप्राणो बाहुशाली वृकोदरः ।
 परिक्रिश्यन्नपि क्रोधं धृतवान्वै द्विजोत्तम ॥ ६
 कथं सा द्रौपदी कृष्णा क्रिश्यमाना दुरात्मभिः ।
 शक्ता सती धार्तराष्ट्रान्नादहत्क्रोधचक्षुषा ॥ ७
 कथं व्यसनिनं द्यूते पार्थी माद्रीसुतौ तदा ।
 अन्वयुस्ते नरव्याघ्रा बाध्यमाना दुरात्मभिः ॥ ८
 कथं धर्मभृतां श्रेष्ठः सुतो धर्मस्य धर्मवित् ।

अनर्हः परमं क्लेशं सोढवान्स युधिष्ठिरः ॥ ९
 कथं च बहुलाः सेनाः पाण्डवः कृष्णसारथिः ।
 अस्यन्नेकोऽनयत्सर्वाः पितृलोकं धनंजयः ॥ १०
 एतदाचक्ष्व मे सर्वं यथावृत्तं तपोधन ।
 यद्यच्च कृतवन्तस्ते तत्रतत्र महारथाः ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।
 क्षणं कुरु महाराज विपुलोऽयमनुक्रमः ।
 पुण्याख्यानस्य वक्तव्यः कृष्णद्वैपायनेरितः ॥ १२
 महर्षेः सर्वलोकेषु पूजितस्य महात्मनः ।
 प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥ १३
 इदं शतसहस्रं हि श्लोकानां पुण्यकर्मणाम् ।
 सत्यवत्यात्मजेनेह व्याख्यातममितौजसा ॥ १४
 'उपाख्यानैः सह ज्ञेयं श्राव्यं भारतमुत्तमम् ।
 संक्षेपेण तु वक्ष्यामि सर्वमेतन्नराधिप । १५
 अध्यायानां सहस्रे द्वे पर्वणां शतमेव च ।
 श्लोकानां तु सहस्राणि नवतिश्च दशैव च ।
 ततोऽष्टादशभिः पर्वैः संगृहीतं महर्षिणा' ॥ १६
 य इदं श्रावयेद्विद्वान्ये चेदं शृणुयुर्नराः ।
 ते ब्रह्मणः स्थानमेत्य प्राप्त्युर्देवतुल्यताम् ॥ १७

वाणैर्युक्ताविति शेषः । कपिलक्षणं वानरध्वजं । यत्र खाण्डवदाहे
 ॥ ५० ॥ एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

अवध्यान् भीष्मद्रोणादीन् ॥ ४ ॥ क्रोधं धृतवान् निरुद्धवान्
 ॥ ६ ॥ अस्यन् शरान् क्षिपन् स कथं क्लेशं सोढवानित्यनुपजयते

इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 श्राव्याणामुत्तमं चेदं पुराणमृषिसंस्तुतम् ॥ १८
 अस्मिन्नर्थश्च कामश्च निखिलेनोपदेक्ष्यते ।
 इतिहासे महापुण्ये बुद्धिश्च परिनैष्ठिकी ॥ १९
 अक्षुद्रान्दानशीलांश्च सत्यशीलाननास्तिकान् ।
 कार्ष्णं वेदमिमं विद्वाञ्छ्रावयित्वाऽर्थमश्नुते ॥२०
 भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यादसंशयम् ।
 इतिहासमिमं श्रुत्वा पुरुषोऽपि सुदारुणः ॥ २१
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ।
 जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुणा २२
 महीं विजयते राजा शत्रूश्चापि पराजयेत् ।
 इदं पुंसवनं श्रेष्ठमिदं स्वस्त्ययनं महत् ॥ २३
 महिषीयुराजाभ्यां श्रोतव्यं बहुशस्तथा ।
 वीरं जनयते पुत्रं कन्यां वा राज्यभागिनीम् ॥२४
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यमर्थशास्त्रमिदं परम् ।
 मोक्षशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥२५
 'धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
 यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न कुत्रचित् ।
 इदं हि ब्राह्मणैर्लोके आख्यातं ब्राह्मणेष्विह ॥२६
 संप्रत्याचक्षते चेदं तथा श्रोष्यन्ति चापरे ।
 पुत्राः शुश्रूषवः सन्ति प्रेष्याश्च प्रियकारिणः ॥२७
 भरतानां महज्जन्म शृण्वतामनसूयताम् ।
 नास्ति व्याधिभयं तेषां परलोकभयं कुतः ॥२८
 शरीरेण कृतं पापं वाचा च मनसैव च ।
 सर्वं संत्यजति क्षिप्रं य इदं शृणुयान्नरः ॥ २९
 धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वर्ग्यं तथैव च ।
 कृष्णद्वैपायनेनेदं कृतं पुण्यचिकीर्षुणा ॥ ३०
 कीर्तिं प्रथयता लोके पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 अन्येषां क्षत्रियाणां च भूरिद्रविणतेजसाम् ॥३१
 सर्वविद्यावदातानां लोके प्रथितकर्मणाम् ।
 य इदं मानवो लोके पुण्यार्थं ब्राह्मणाञ्छुचीन् ३२
 श्रावयेत् महापुण्यं तस्य धर्मः सनातनः ।

कुरूणां प्रथितं वंशं कीर्तयन्सततं शुचिः ॥ ३३
 वंशमाप्नोति विपुलं लोके पूज्यतमो भवेत् ।
 योऽधीते भारतं पुण्यं ब्राह्मणो नियतव्रतः ॥३४
 चतुरो वार्षिकान्मासान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 विज्ञेयः स च वेदानां पारगो भारतं पठन् ॥३५
 देवा राजर्षयो ह्यत्र पुण्या ब्रह्मर्षयस्तथा ।
 कीर्त्यन्ते धूतपाप्मानः कीर्त्यते केशवस्तथा ॥ ३६
 भगवांश्चापि देवेशो यत्र देवी च कीर्त्यते ।
 अनेकजननो यत्र कार्तिकेयस्य संभवः ॥ ३७
 ब्राह्मणानां गवां चैव माहात्म्यं यत्र कीर्त्यते ।
 सर्वश्रुतिसमूहोऽयं श्रोतव्यो धर्मबुद्धिभिः ॥ ३८
 य इदं श्रावयेद्विद्वाञ्छ्राह्मणानिह पर्वसु ।
 धूतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्म गच्छति शाश्वतम् ३९
 श्रावयेद्ब्राह्मणाञ्छ्राद्धे यथेमं पादमन्ततः ।
 अक्षय्यं तस्य तच्छ्राद्धमुपावर्तेत्पितृनिह ॥ ४०
 अह्ना यदेनः क्रियते इन्द्रियैर्मनसाऽपि वा ।
 ज्ञानादज्ञानतो वापि प्रकरोति नरश्च यत् ॥ ४१
 तन्महाभारताख्यानं श्रुत्वैव प्रविलीयते ।
 भरतानां महज्जन्म महाभारतमुच्यते ॥ ४२
 निरुक्तमस्य यो वेदं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 भरतानां यतश्चायमितिहासो महाद्भुतः ॥ ४३
 महतो ह्येनसो मर्त्यान्मोचयेदनुकीर्तितः ।
 त्रिभिर्वर्षैर्महाभागः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ ४४
 नित्योत्थितः शुचिः शक्तो महाभारतमादितः ।
 तपोनियममास्थाय कृतमेतन्महर्षिणा ॥ ४५
 तस्मान्नियमसंयुक्तैः श्रोतव्यं ब्राह्मणैरिदम् ।
 कृष्णप्रोक्तामिमां पुण्यां भारतीमुत्तमां कथाम् ४६
 श्रावयिष्यन्ति ये विप्रा ये च श्रोष्यन्ति मानवाः ।
 सर्वथा वर्तमाना वै न ते शोच्याः कृताकृतैः ॥४७
 नरेण धर्मकामेन सर्वः श्रोतव्य इत्यपि ।
 निखिलेनेतिहासोऽयं ततः सिद्धिमवाप्नुयात् ४८
 न तां स्वर्गगतिं प्राप्य तुष्टिं प्राप्नोति मानवः ।

॥१०॥ ऋषिभिर्मन्त्रैस्तद्भृभिर्वा संस्तुतं समं स्तुतं वा ॥१८॥ परि-
 नैष्ठिकी परिनिष्ठा मोक्षस्तदुचिता ॥१९॥ अनास्तिकान् नास्तिका
 न भवन्तीत्यनास्तिकास्तान् ॥२०॥ पुंसवनं पुमांसः सूयन्तेऽस्मि-

न् श्रुते ॥ २३ ॥ महिषी पट्टराज्ञी ॥ २४ ॥ सर्वथा साधुनाऽसा-
 धुना वा वर्त्मना वर्तमाना अपि कृताकृतैः क्रमेण पापपुण्यैस्ते न
 शोच्याः । एतच्छ्रवणादेव सर्वप्रत्यवायपरिहारो भवतीति भा-

यां श्रुत्वैवं महापुण्यमितिहासमुपाश्रुते ॥ ४९
 शृण्वञ्छ्राद्धः पुण्यशीलः श्रावयंश्चेदमद्भुतम् ।
 नरः फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ ५०
 यथा समुद्रो भगवान्यथा मेरुर्महागिरिः ।
 उभौ ख्यातौ रत्ननिधी तथा भारतमुच्यते ॥ ५१
 इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 श्राव्यं श्रुतिसुखं चैव पावनं शीलवर्धनम् ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

पूरुवंशकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 पूरोर्वंशमहं धन्यं राज्ञाममिततेजसाम् ।
 प्रवक्ष्यामि पितृणां ते तेषां नामानि मे शृणु ॥ १
 अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।
 तस्मान्मरीचिः संजज्ञे दक्षश्चैव प्रजापतिः ॥ २
 अङ्गुष्ठादक्षमसृजच्चक्षुर्भ्यां च मरीचिनम् ।
 मरीचेः कश्यपः पुत्रो दक्षस्य दुहिताऽऽदितिः ॥ ३
 अदित्यां कश्यपाद्विवस्वान् । विवस्वतो मनु-
 र्मनोरिला ॥ ४
 इलायाः पुरुरवाः । पुरुरवस आयुः । आयुषो
 नहुषः । नहुषस्य ययातिः ॥ ५
 ययातेर्द्वे भार्ये बभूवतुः । उशनसो दुहिता
 देवयानी वृषपर्वणश्च दुहिता शर्मिष्ठा नाम ॥ ६
 तत्रानुवंशो भवति ।
 यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
 द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ७
 तत्र यदोर्यादवाः । पूरोः पौरवाः । पूरोर्भार्या
 कौसल्या बभूव । तस्यामस्य जज्ञे जनमेजयः ॥ ८
 स त्रीन्हयमेधानाजहार । विश्वजिता चेष्टा वनं
 प्रविवेश ॥ ९
 जनमेजयस्तु सुनन्दां नामोपयेमे मागधीं ।
 तस्यामस्य जज्ञे प्राचीन्वान् ॥ १०

वः ॥ ४७ ॥ स्वर्गादप्येतच्छ्रवणं सुखकरं मुक्तिहेतुत्वादिति भा-
 वः ॥ ४९ ॥ श्राद्धः श्रद्धावान् ॥ ५० ॥ श्राव्यमर्थतो

य इदं भारतं राजन्वाचकाय प्रयच्छति ।
 तेन सर्वा मही दत्ता भवेत्सागरमेखला ॥ ५३
 पारिक्षित कथां दिव्यां पुण्याय विजयाय च ।
 कथ्यमानां मया कृत्स्नां शृणु हर्षकरीमिमाम् ५४
 त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थायी कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
 महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमद्भुतम् ॥ ५५
 शृणु कीर्तयतस्तन्म इतिहासं पुरातनम् ॥ ५६

यः प्राचीं दिशं जिगाय । यावत्सूर्योदयात्
 तत्तस्य प्राचीनत्वम् ॥ ११
 प्राचीन्वांस्तु खल्वाश्मकीमुपयेमे यादवीम् ।
 तस्यामस्य जज्ञे शय्यातिः ॥ १२
 शय्यातिस्तु त्रिशङ्कोर्दुहितरं वराङ्गीं नामोपयेमे
 तस्यामस्य जज्ञेऽहंयातिः ॥ १३
 अहंयातिस्तु खलु कृतवीर्यदुहितरं भानुमतीं
 नामोपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे सार्वभौमः ॥ १४
 सार्वभौमस्तु खलु जित्वाऽऽजहार कैकयीं
 सुन्दरां नाम तामुपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे जय-
 त्सेनः ॥ १५
 जयत्सेनस्तु खलु वैदर्भीमुपयेमे सुश्रवां नाम ।
 तस्यामस्य जज्ञेऽपराचीनः ॥ १६
 अपराचीनस्तु खलु वैदर्भीमपरामुपयेमे मर्या-
 दां नाम । तस्यामस्य जज्ञेऽरिहः ॥ १७
 अरिहः खल्वाङ्गीमुपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे
 महाभौमः ॥ १८
 महाभौमस्तु खलु प्रसेनजिदुहितरमुपयेमे
 सुयज्ञां नाम । तस्यामस्य जज्ञे अयुतानायी ॥ १९
 यः पुरुषमेधे पुरुषाणामयुतमानयत्तत्तस्यायु-
 तानायित्वम् ॥ २०

रम्यम् ॥ ५२ ॥ सदोत्थायी सदोयुक्तः ॥ ५५ ॥ द्विषष्टितमो-
 ऽध्यायः ॥ ६२ ॥

अयुतानायां तु खलु पृथुश्रवसो दुहितरमुप-
येमे भासां नाम । तस्यामस्य जज्ञेऽक्रोधनः ॥२१
अक्रोधनस्तु खलु कालिङ्गीं कण्डू नामोपयेमे ।
तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः ॥ २२
देवातिथिस्तु खलु वैदर्भीमुपयेमे मर्यादां ना-
म तस्यामस्य जज्ञे ऋचः ॥ २३
ऋचस्तु खलु वामदेव्यामङ्गराजकन्यायामृक्षं
पुत्रमजीजनत् ॥ २४
ऋक्षस्तु खलु तक्षकदुहितरं ज्वलन्तीं नामो-
पयेमे । तस्यामन्त्यनारमुत्पादयामास ॥ २५
अन्त्यनारस्तु खलु सरस्वत्यां द्वादशवार्षिकं
सत्रमाजहार । तमुदवसाने सरस्वत्यभिगम्य भ-
र्तारं वरयामास ॥ २६
तस्यां पुत्रं जनयामास ब्रह्मं नाम । अत्रा-
नुवंशो भवति ॥ २७
ब्रह्मं सरस्वती पुत्रमन्त्यनारादजीजनत् ।
इलिलं जनयामास कालिन्ध्यां ब्रह्मुरात्मजम् ॥ २८
इलिलस्तु रथन्तर्यां दुष्यन्तादीन्यश्च पुत्रान-
जीजनत् ॥ २९
दुष्यन्तस्तु लाक्षीं नाम भागीरथीमुपयेमे त-
स्यामस्य जज्ञे जनमेजयः ॥ ३०
स एव दुष्यन्तो विश्वामित्रदुहितरं शकुन्तलां
नामोपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे भरतः ॥ ३१
तत्रेमौ श्लोकौ भवतः ।
माता भस्त्रा पितुः पुत्रो यस्माज्जातः स एव सः ।
भरस्व पुत्रं दौष्यन्ति सत्यमाह शकुन्तला ॥ ३२
रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ ३३
ततोऽस्य भरतत्वम् । भरतस्तु खलु काशेर्यां
सार्वसेनीमुपयेमे सुनन्दां नाम । तस्यामस्य जज्ञे
भुमन्युः ॥ ३४
भुमन्युस्तु खलु दाशार्हीमुपयेमे सुवर्णां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे सुहोत्रः ॥ ३५

सुहोत्रस्तु खल्वैश्वकीमुपयेमे जयन्तीं नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे हस्ती । य इदं पुरं निर्मापया-
मास ॥ ३६
तस्माद्वास्तिनपुरत्वम् । हस्ती खलु त्रैगर्तीमु-
पयेमे यशोदां नाम तस्यामस्य जज्ञे विकुञ्जनः ३७
विकुञ्जनस्तु खलु दाशार्हीमुपयेमे सुन्दरां
नाम । तस्यामस्य जज्ञेऽजमीढः ॥ ३८
अजमीढस्य तु चतुर्विंशतिपुत्रशतं बभूव ।
कैकय्यां नागायां गान्धार्यां विमलायामृक्षायामि-
मिति ॥ ३९
पृथग्वंशकर्तारो नृपतयः । तत्र अजमीढादृक्षार्यां
संवरणो जज्ञे स वंशकरः ॥ ४०
संवरणस्तु वैवस्वतीं तपतीं नामोपयेमे । त-
स्यामस्य जज्ञे कुरुः ॥ ४१
कुरुस्तु खलु दाशार्हीमुपयेमे शुभाङ्गीं नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे विदूरथः ॥ ४२
विदूरथस्तु खलु मागधीमुपयेमे संप्रियां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञेऽनश्वान् ॥ ४३
अनश्वान्तु खलु मागधीमुपयेमेऽमृतां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे परिक्षित् ॥ ४४
परिक्षित्खलु बाहुकामुपयेमे सुवेषां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे भीमसेनः ॥ ४५
भीमसेनस्तु खलु कैकयीमुपयेमे सुकुमारीं
नाम । तस्यामस्य जज्ञे परिश्रवाः ॥ ४६
यमाहुः प्रतीप इति । प्रतीपस्तु खलु शैब्यामु-
पयेमे सुनन्दीं नाम । तस्यां त्रीन्पुत्रानुत्पादयामास
देवापिं शन्तनुं बाढीकं चेति ॥ ४७
देवापिस्तु खलु बाल एवारण्यं प्रविवेश ।
शन्तनुस्तु महीपालोऽभवत् ॥ ४८
तत्र श्लोको भवति ।
यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं स सुखमश्नुते ।
पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शन्तनुं विदुः ॥ ४९
तदस्य शन्तनुत्वं । शन्तनुस्तु खलु गङ्गां

भस्त्रा चर्मकोशः तत्र निहितं बीजं यथा तदीयं न भवति एवं
मातापि भस्त्रेव । येन हेतुना यो जातः स एव सः । कार्यस्य

कारणानन्यत्वात् ॥ ३२ ॥ पुत्रः रेतोधाः रेतोधातारं पितरं
उन्नयति ऊर्ध्वं नयति । यमक्षयात् नरकात् ॥ ३३ ॥

भागीरथीमुपयेमे तस्यामस्य जज्ञे देवव्रतः । यमा-
हुर्भीष्म इति ॥ ५०

भीष्मस्तु खलु पितुः प्रियचिकीर्षया सत्यवती-
मानयामास मातरं । यामाहुः कालीति ॥ ५१

तस्यां पूर्वं पराशरात्कन्यागर्भो द्वैपायनः ।
तस्यामेव शन्तनोर्द्वौ पुत्रौ बभूवतुः चित्राङ्गदो
विचित्रवीर्यश्च ॥ ५२

चित्राङ्गदस्तु प्राप्ताराज्य एव गन्धर्वेण नि-
हतः । ततो विचित्रवीर्यो राजा बभूव ॥ ५३

विचित्रवीर्यस्तु खलु काशिराजस्य सुते अम्बि-
काम्बालिके उदवहत् । विचित्रवीर्योऽनुत्पन्नापत्य
एव विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ५४

ततः सत्यवती चिन्तयामास कथं नु खलु
शन्तनोः पिण्डविच्छेदो न स्यादिति ॥ ५५

साथ द्वैपायनं चिन्तयामास सोऽग्रतः स्थितः
किं करवाणीति । तं सत्यवत्युवाच भ्राता तेऽन-
पत्य एव स्वर्गतः तस्यार्थेऽपत्यमुत्पादयेति ॥ ५६

स परमित्युवाच स तत्र त्रीन्पुत्रानुत्पादया-
मास धृतराष्ट्रं पाण्डुं विदुरं चेति ॥ ५७

धृतराष्ट्रात्पुत्रशतं बभूव गान्धार्या वरदाना-
द्वैपायनस्य तेषां च धार्तराष्ट्राणां चत्वारः प्रधानाः
दुर्योधनो दुःशासनो विकर्णश्चित्रसेनश्चेति ॥ ५८

पाण्डोस्तु कुन्ती माद्रीति स्त्रीरत्ने बभूवतुः ।
स मृगयां चरन्मैथुनगतमृषिं मृगचारिणं बाणेन
जघान ॥ ५९

स बाणविद्ध उवाच पाण्डुम् । अत्र श्लोको
भवति ॥ ६०

योऽकृतार्थं हि मां क्रूर बाणेनाग्ना मृगव्रतम् ।
त्वामप्येतादृशो भावः क्षिप्रमेवागमिष्यति ॥ ६१

इति मृगव्रतचारिणा ऋषिणा शप्तः । स विष-
णरूपः पाण्डुस्तं शापं परिहरन्नोपसर्पति भार्ये ६२

कदाचित्स आह । स्वचापल्यादिदं प्राप्तवान-
हम् । पुराणेषु पठ्यमानं शृणोमि नानपत्यस्य
लोकाः सन्तीति ॥ ६३

सा त्वं मदर्थे पुत्रानुत्पादयेति कुन्तीमुवाच ६४

सा कुन्ती पुत्रानुत्पादयामास धर्माद्युधिष्ठिरं
मारुताङ्गीमसेनमिन्द्रार्जुनमिति । स हृष्टरूपः
पाण्डुरुवाच ।

इयं ते सपत्नी भवति माद्यनपत्या व्रीडिता
साध्वी अस्यामपत्यमुत्पाद्यतामिति ॥ ६५

सा कुन्ती तस्यै माद्यै तथेति व्रतमादिदेश ।
ततस्तस्यां नकुलसहदेवौ यमावश्चिभ्यां जज्ञाते ६६

माद्रीं तु खलु स्वलङ्कृतां दृष्ट्वा पाण्डुर्भाव
चक्रे । स तां प्राप्यैव विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ६७

ततस्तेन सह चितामन्वारोह माद्री । कुन्तीं
चोवाच यमयोरार्ययाऽग्रमत्तया भवितव्यमिति ॥

ततः पञ्चपाण्डवान्सह कुन्त्या हास्तिनपुरं
नयन्ति स तपस्विनः ॥ ६९

तत्र भीष्माय धृतराष्ट्रविदुरयोः पाण्डोः स्वर्ग-
गमनं याथातथ्यं निवेदयन्ति स तपस्विनः ॥ ७०

पाण्डवान्सह कुन्त्या जतुगृहे दाहयितुकामो
धृतराष्ट्रात्मजोऽभूत् ॥ ७१

तांश्च विदुरो मोक्षयामास । ततो भीमो
हिडिम्बं हत्वा पुत्रमुत्पादयामास हिडिम्बायां

घटोत्कचं नाम ॥ ७२

ततश्चैकचक्रां जग्मुः कुशलिनः । ततः पाञ्चाल-
विषयं गत्वा स्वयंवरे द्रौपदीं लब्ध्वाऽर्धराज्यं
प्राप्येन्द्रप्रस्थनिवासिनस्तस्यां पुत्रानुत्पादयामा-
सुर्द्रौपद्याम् ॥ ७३

प्रतिविन्ध्यं युधिष्ठिरः । सुतसोमं वृकोदरः ।
श्रुतकीर्तिमर्जुनः । शतानीकं नकुलः । श्रुतसेनं
सहदेव इति ॥ ७४

शैब्यस्य कन्यां देवकीं नामोपयेमे युधिष्ठिरः ।
तस्यां पुत्रं जनयामास यौधेयं नाम ॥ ७५

भीमसेनस्तु वाराणस्यां काशिराजकन्यां जल-
न्धरां नामोपयेमे स्वयंवरस्थां । तस्यामस्य जज्ञे
शर्वत्रातः ॥ ७६

अर्जुनस्तु खलु द्वारवतीं गत्वा भगवतो वासु-
देवस्य भगिनीं सुभद्रां नामोदवहद्भार्या । तस्या-
मभिमन्युं नाम पुत्रं जनयामास ॥ ७७

नकुलस्तु खलु चैद्यां रेणुमतीं नामोदवहत् ।
तस्यां पुत्रं जनयामास निरमित्रं नाम ॥ ७८

सहदेवस्तु खलु माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां
नामोदवहद्भार्याम् । तस्यां पुत्रं जनयामास
सुहोत्रं नाम ॥ ७९

भीमसेनश्च पूर्वमेव हिडिम्बायां राक्षस्यां
पुत्रमुत्पादयामास घटोत्कचं नाम । अर्जुनस्तु
नागकन्यायामुलूप्यामिरावन्तं नाम पुत्रं जनया-
मास ॥ ८०

ततो मणलूरुपतिकन्यायां चित्राङ्गदायामर्जुनः
पुत्रमुत्पादयामास बभ्रुवाहनं नाम । एते त्रयो-
दश पुत्राः पाण्डवानाम् ॥ ८१

विराटस्य दुहितरमुत्तरां नामाभिमन्युरुपयेमे ।
तस्यामस्य परासुर्गर्भोऽजायत ॥ ८२

तमुत्सङ्गे प्रतिजग्राह पृथा नियोगात्पुरुषो-

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

उपरिचरराजोपालयानम् ॥ १ ॥ इन्द्रध्वजोत्सववृत्तान्तः ॥ २ ॥ गिरिकाया उत्पत्तिः । उपरिचरस्य तया विवाहश्च ॥ ३ ॥
मृगयार्थं गतेनोपरिचरेण स्वपत्नीस्मरणात्स्कन्नस्य श्येनद्वारा प्रेषितस्य रेतसो यमुनाजले पतनम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मशापान्मत्स्यभावं
प्राप्तयाऽद्रिकया तद्रेतःपानम् ॥ ५ ॥ तदुदरे मिथुनोत्पत्तिः ॥ ६ ॥ तत्र पुत्रस्य उपरिचरवसुना ग्रहणम् । कन्याया दाशगृहे
स्थितिः ॥ ७ ॥ नावं वाहयमानायां सत्यवतीनाम्नां दाशकन्यायां पराशराङ्गैः पायनस्योत्पत्तिः । तस्य व्यासनामप्राप्तिश्च ॥ ८ ॥
पाठान्तरे पराशरसत्यवतीविवाहादि ॥ ९ ॥ भीष्मादीनां संक्षेपतो जन्मवृत्तान्तकथनम् ॥ १० ॥

वैशंपायन उवाच ।

राजोपरिचरो नाम धर्मनित्यो महीपतिः ।
बभूव मृगयाशीलः शश्वत्स्वाध्यायवाञ्छुचिः ॥ १
स चेदिविषयं रम्यं वसुः पौरवनन्दनः ।
इन्द्रोपदेशाज्जग्राह रमणीयं महीपतिः ॥ २
तमाश्रमे न्यस्तशस्त्रं निवसन्तं तपोनिधिम् ।
देवाः शक्रपुरोगा वै राजानमुपतस्थिरे ॥ ३
इन्द्रत्वमहो राजायं तपसेत्यनुचिन्त्य वै ।
तं सान्त्वेन नृपं साक्षात्तपसः संन्यवर्तयन् ॥ ४

देवा ऊचुः ।

न संकीर्येत धर्मोऽयं पृथिव्यां पृथिवीपते ।
त्वया हि धर्मो विधृतः कृत्स्नं धारयते जगत् ॥ ५
इन्द्र उवाच ।
'देवानहं पालयिता पालय त्वं हि मानुषान् ।'
लोके धर्मं पालय त्वं नित्ययुक्तः समाहितः ।
धर्मयुक्तस्ततो लोकान्पुण्यान्प्राप्स्यसि शाश्वतान् ६
दिविष्टस्य भुविष्टस्त्वं सखाभूतो मम प्रियः ।
ऊधः पृथिव्या यो देशस्तमावस नराधिप ॥ ७

रञ्जकलाव्राजा । महीपतिः पृथ्वीपालकः ॥ १ ॥ वसुः उपरि-

चरः ॥ २ ॥ साक्षात्प्रसङ्गीभूय ॥ ४ ॥ न संकीर्येत निर्ना-

पशव्यश्चैव पुण्यश्च प्रभूतधनधान्यवान् ।
 स्वारक्ष्यश्चैव सौम्यश्च भोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः ॥ ८
 अर्थवानेष देशो हि धनरत्नादिभिर्युतः ।
 वसुपूर्णा च वसुधा वस चेदिषु चेदिषु ॥ ९
 धर्मशीला जनपदाः सुसंतोषाश्च साधवः ।
 न च मिथ्या प्रलापोऽत्र स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा १०
 न च पित्रा विभज्यन्ते पुत्रा गुरुहिते रताः ।
 युञ्जते धुरि नो गाश्च कृशान्संधुक्षयन्ति च ॥ ११
 सर्वे वर्णाः स्वधर्मस्थाः सदा चेदिषु मानद ।
 न तेऽस्त्यविदितं किंचिन्निषु लोकेषु यद्भवेत् १२
 दैवोपभोग्यं दिव्यं त्वामाकाशे स्फाटिकं महत् ।
 आकाशगं त्वां महत्तं विमानमुपपत्स्यते ॥ १३
 त्वमेकः सर्वमर्त्येषु विमानवरमास्थितः ।
 चरिष्यस्युपरिस्थो हि देवो विग्रहवानिव ॥ १४
 ददामि ते वैजयन्तीं मालामम्लानपङ्कजाम् ।
 धारयिष्यति सङ्ग्रामे या त्वां शस्त्रैरविक्षतम् ॥ १५
 लक्षणं चैतदेवेह भविता ते नराधिप ।
 इन्द्रमालेति विख्यातं धन्यमप्रतिमं महत् ॥ १६
 यष्टिं च वैणवीं तस्मै ददौ वृत्रनिषूदनः ।
 इष्टप्रदानमुद्दिश्य शिष्टानां प्रतिपालिनीम् ॥ १७
 'एवं संसान्त्व्य नृपतिं तपसः संन्यवर्तयत् ।
 प्रययौ दैवतैः सार्धं कृत्वा कार्यं दिवोकसाम् १८
 ततस्तु राजा चेदीनामिन्द्राभरणभूषितः ।
 इन्द्रदत्तं विमानं तदास्थाय प्रययौ पुरीम् ॥ १९
 तस्याः शक्रस्य पूजार्थं भूमौ भूमिपतिस्तदा ।
 प्रवेशं कारयामास सर्वोत्सववरं तदा ॥ २०
 'मार्गशीर्षे महाराज पूर्वपक्षे महामखम् ।
 ततःप्रभृति चाद्यापि यष्टेः क्षितिपसत्तमैः ॥ २१
 प्रवेशः क्रियते राजन्यथा तेन प्रवर्तितः ।
 अपरेद्युस्ततस्तस्याः क्रियतेऽत्युच्छ्रयो नृपैः ॥ २२

अलङ्कृतायाः पिटकैर्गन्धमाल्यैश्च भूषणैः ।
 'माल्यदामपरिक्षिप्तां द्वात्रिंशत्किष्कुसंमिताम् २३
 उद्धृत्य पिटके चापि द्वादशारत्निकोच्छ्रये ।
 महारजनवासांसि परिक्षिप्य ध्वजोत्तमम् ॥ २४
 वासोभिरन्नपानैश्च पूजितैर्ब्राह्मणर्षभैः ।
 पुण्याहं वाचयित्वाथ ध्वज उच्छ्रियते तदा ॥ २५
 शङ्खभेरीमृदङ्गैश्च संनादः क्रियते तदा ।
 भगवान्पूज्यते चात्र यष्टिरूपेण वासवः ॥ २६
 स्वयमेव गृहीतेन वसोः प्रीत्या महात्मनः ।
 'माणिभद्रादयो यक्षाः पूज्यन्ते दैवतैः सह ॥ २७
 नानाविधानि दानानि दत्त्वार्थिभ्यः सुहृज्जनैः ।
 अलङ्कृत्वा माल्यदामैर्वस्त्रैर्नानाविधैस्तथा ॥ २८
 दृतिभिः सजलैः सर्वैः क्रीडित्वा नृपशासनात् ।
 सभाजयित्वा राजानं कृत्वा नर्माश्रयाः कथाः २९
 रमन्ते नागराः सर्वे तथा जानपदैः सह ।
 सूताश्च मागधाश्चैव रमन्ते नटनर्तकाः ॥ ३०
 प्रीत्या तु नृपशार्दूल सर्वे चकुर्महोत्सवम् ।
 सान्तःपुरः सहामात्यः सर्वाभरणभूषितः ॥ ३१
 महारजनवासांसि वसित्वा चेदिराद् तदा ।
 जातिहिङ्गुलकेनाक्तः सदारो मुमुदे तदा ॥ ३२
 एवं जानपदाः सर्वे चकुरिन्द्रमहं तथा ।
 यथा चेदिपतिः प्रीतश्चकारेन्द्रमहं वसुः ॥ ३३
 एतां पूजां महेन्द्रस्तु दृष्ट्वा वसुकृतां शुभाम् ।
 'हरिभिर्वाजिभिर्युक्तमन्तरिक्षगतं रथम् ॥ ३४
 आस्थाय सह शच्या च वृतो ह्यप्सरसां गणैः ।
 वसुना राजमुख्येन समागम्याब्रवीद्वचः ॥ ३५
 ये पूजयिष्यन्ति नरा राजानश्च महं मम ।
 कारयिष्यन्ति च मुदा यथा चेदिपतिर्नृपः ॥ ३६
 तेषां श्रीर्विजयश्चैव सराष्ट्राणां भविष्यति ।
 तथा स्फीतो जनपदो मुदितश्च भविष्यति ॥ ३७

यक्त्वात् ॥ ५ ॥ पशव्यः पशुभ्यो हितः ॥ ८ ॥ गाः बली-
 वर्दान् । वृषभान्कृशात्त धुरि युञ्जते प्रत्युत संधुक्षयन्ति पुष्टा-
 न्कुर्वन्ति । अन्ये तु गाः स्त्रीगवीः तासामप्यान्धादिदुर्देशेषु धुरि
 योजनं दृष्टं तदिह नास्तीत्याहुः ॥ ११ ॥ नत इति । आत्मज्ञाना-
 त्सर्वज्ञो भविष्यतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ उपपत्स्यते उपस्थास्यते

॥ १३ ॥ वैजयन्तीं विजयहेतुं । अविक्षतमेव धारयिष्यति पाल-
 यिष्यति नतु विक्षतम् ॥ १५ ॥ लक्षणं चिह्नम् ॥ १६ ॥ इष्टप्र-
 दानं प्रीतिदायमुद्दिश्य यष्टिं ददौ ॥ १७ ॥ शक्रस्य पूजार्थं
 तस्या यष्टेः प्रवेशं स्थापनम् ॥ २० ॥ पिटकैः मञ्जूषारूपै-
 र्वस्त्रमयैः कोशैः ॥ २३ ॥

‘निरीतिकानि सस्यानि भवन्ति बहुधा नृप ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च न लुम्पन्ते कथंचन ॥ ३८
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं महात्मना तेन महेन्द्रेण नराधिप ।
 वसुः प्रीत्या मधवता महाराजोऽभिसत्कृतः ।
 एवं कृत्वा महेन्द्रस्तु जगाम स्वं निवेशनम् ॥ ३९
 उत्सवं कारयिष्यन्ति सदा शक्रस्य ये नराः ।
 भूमिरत्नादिभिर्दानैस्तथा पूज्या भवन्ति ते ।
 वरदानमहायज्ञैस्तथा शक्रोत्सवेन च ॥ ४०
 संपूजितो मधवता वसुश्चेदीश्वरो नृपः ।
 पालयामास धर्मेण चेदिस्थः पृथिवीमिमाम् ४१
 इन्द्रप्रीत्या चेदिपतिश्चकारेन्द्रमहं वसुः ।
 पुत्राश्चास्य महावीर्याः पञ्चासन्नमितौजसः ॥ ४२
 नानाराज्येषु च सुतान्स सम्राडभ्यषेचयत् ।
 महारथो मागधानां विश्रुतो यो बृहद्रथः ॥ ४३
 प्रत्यग्रहः कुशाम्बश्च यमाहुर्मणिवाहनम् ।
 मत्सिल्लश्च यदुश्चैव राजन्यश्चापराजितः ॥ ४४
 एते तस्य सुता राजन्नाजर्षेर्भूरितेजसः ।
 न्यवेशयन्नामभिः स्वैस्ते देशांश्च पुराणि च ॥ ४५
 वासवाः पञ्च राजानः पृथग्वंशाश्च शाश्वताः ।
 वसन्तमिन्द्रप्रासादे आकाशे स्फाटिके च तम् ४६
 उपतस्थुर्महात्मानं गन्धर्वाप्सरसो नृपम् ।
 राजोपरिचरेत्येवं नाम तस्याथ विश्रुतम् ॥ ४७
 पुरोपवाहिनीं तस्य नदीं शुक्तिमतीं गिरिः ।
 अरौत्सीञ्चेतनायुक्तः कामात्कोलाहलः किल ४८
 गिरिं कोलाहलं तं तु पदा वसुरताडयत् ।
 निश्चक्राम ततस्तेन प्रहारविवरेण सा ॥ ४९
 तस्यां नद्यां स जनयन्मिथुनं पर्वतः स्वयम् ।
 तस्माद्विमोक्षणात्प्रीता नदी राज्ञे न्यवेदयत् ॥ ५०
 ‘महिषी भविता कन्या पुमान्सेनापतिर्भवेत् ।
 शुक्तिमत्या वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तौ राजसत्तमः’ ५१
 यः पुमानभवत्तत्र तं स राजर्षिसत्तमः ।

वसुर्वसुप्रदश्चक्रे सेनापतिमरिन्दमः ॥ ५२
 चकार पत्नीं कन्यां तु तथा तां गिरिकां नृपः ।
 वसोः पत्नी तु गिरिका कामकालं न्यवेदयत् ५३
 ऋतुकालमनुप्राप्ता स्नाता पुंसवने शुचिः ।
 तदहः पितरश्चैनमूचुर्जहि मृगानिति ॥ ५४
 तं राजसत्तमं प्रीतास्तदा मतिमतां वरः ।
 स पितृणां नियोगेन तामतिक्रम्य पार्थिवः ॥ ५५
 चकार मृगयां कामी गिरिकामेव संसरन् ।
 अतीव रूपसंपन्नां साक्षाच्छ्रियमिवापराम् ॥ ५६
 अशोकैश्चम्पकैश्चतैरनेकैरतिमुक्तकैः ।
 पुन्नागैः कर्णिकारैश्च बकुलैर्दिव्यपाटलैः ॥ ५७
 पनसैर्नारिकेलैश्च चन्दनैश्चार्जुनैस्तथा ।
 एतै रम्यैर्महावृक्षैः पुण्यैः स्वादुफलैर्युतम् ॥ ५८
 कोकिलकुलसन्नादं मत्तभ्रमरनादितम् ।
 वसन्तकाले तत्पश्यन्वनं चैत्ररथोपमम् ॥ ५९
 मन्मथाभिपरीतात्मा नापश्यद्विरिकां तदा ।
 अपश्यन्कामसंतप्तश्चरमाणो यदृच्छया ॥ ६०
 पुष्पसंछन्नशाखाग्रं पल्लवैरुपशोभितम् ।
 अशोकस्तवकैश्छन्नं रमणीयमपश्यत् ॥ ६१
 अधस्तात्तस्य छायायां सुखासीनो नराधिपः ।
 मधुगन्धैश्च संयुक्तं पुष्पगन्धमनोहरम् ॥ ६२
 वायुना प्रेर्यमाणस्तु धूम्राय मुदमन्वगात् ।
 ‘भार्या चिन्तयमानस्य मन्मथाग्निरवर्धत ।’
 तस्य रेतः प्रचस्कन्द चरतो गहने वने ॥ ६३
 स्कन्नमात्रं च तद्रेतो वृक्षपत्रेण भूमिपः ।
 प्रतिजग्राह मिथ्या मे न पतेद्रेत इत्युत् ॥ ६४
 ‘अङ्गुलीयेन शुक्रस्य रक्षां च विदधे नृपः ।
 अशोकस्तवकै रक्तैः पल्लवैश्चाप्यबन्धयत् ॥’ ६५
 इदं मिथ्या परिस्कन्नं रेतो मे न भवेदिति ।
 ऋतुश्च तस्याः पत्न्या मे न मोघः स्यादिति प्रभुः ६६
 संचिन्त्यैवं तदा राजा विचार्य च पुनःपुनः ।
 अमोघत्वं च विज्ञाय रेतसो राजसत्तमः ॥ ६७

वासवाः वसुपुत्राः ॥ ४६ ॥ पुरोपवाहिनीं पुरसमीपे बहन्ती
 ॥ ४८ ॥ नदी राज्ञे न्यवेदयन्मिथुनमित्यनुषब्धयते ॥ ५० ॥
 तदहस्तस्मिन् दिने ॥ ५४ ॥ वायुना कामोदीपकेन । धूम्रं

मलिनं रतिकर्म तदर्थं । मुदं स्त्रीविषयां प्रीतिमनुसृत्य तामेव
 मनसाऽगात् । तथा सह मानसं सुरतमकरोदित्यर्थः । प्रच-
 स्कन्द पपात ॥ ६३ ॥ मिथ्या प्रसवश्चन्यलेनालीकप्रायम्

शुक्रप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमीक्ष्य वै ।
 अभिमन्त्र्याथ तच्छुक्रमारत्तिष्ठन्तमाशुगम् ॥६८
 सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञो गत्वा श्येनं ततोऽब्रवीत् ।
 मत्प्रियार्थमिदं सौम्य शुक्रं मम गृहं नय ॥ ६९
 गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या ह्यार्तवमद्य वै ।
 वैशंपायन उवाच ।
 गृहीत्वा तत्तदा श्येनस्तूर्णमुत्पत्य वेगवान् ॥७०
 जवं परममास्थाय प्रदुद्राव विहंगमः ।
 तमपश्यदथायान्तं श्येनं श्येनस्तथाऽपरः ॥ ७१
 अभ्यद्रवच्च तं सद्यो दृष्ट्वैवामिषशङ्कया ।
 तुण्डयुद्धमथाकाशे तावुभौ संप्रचक्रतुः ॥ ७२
 युद्धयतोरपतद्रेतस्तच्चापि यमुनाम्भसि ।
 तत्राद्रिकेति विख्याता ब्रह्मशापाद्राप्सरा ॥७३
 मीनभावमनुप्राप्ता बभूव यमुनाचरी ।
 श्येनपादपरिभ्रष्टं तद्वीर्यमथ वासवम् ॥ ७४
 जग्राह तरसोपेत्य साऽद्रिका मत्स्यरूपिणी ।
 कदाचिदपि मत्सीं तां बबन्धुर्मत्स्यजीविनः ७५
 मासे च दशमे प्राप्ते तदा भरतसत्तम ॥
 उज्जहुरुदरात्तस्याः स्त्रीं पुमांसं च मानुषौ ॥ ७६
 आश्चर्यभूतं तद्रत्वा राज्ञेऽथ प्रत्यवेदयन् ।
 काये मत्स्या इमौ राजनसंभूतौ मानुषाविति ७७
 तयोः पुमांसं जग्राह राजोपरिचरस्तदा ।
 स मत्स्यो नाम राजासीद्द्वामिकः सत्यसङ्गरः ७८
 साऽप्सरा मुक्तशापा च क्षणेन समपद्यत ।
 या पुरोक्ता भगवता तिर्यग्योनिगता शुभा ७९
 मानुषौ जनयित्वा त्वं शापमोक्षमवाप्स्यसि ।
 ततः सा जनयित्वा तौ विशस्ता मत्स्यघातिभिः ८०
 संत्यज्य मत्स्यरूपं सा दिव्यं रूपमवाप्य च ।
 सिद्धर्षिचारणपथं जगामाथ वराप्सराः ॥ ८१
 सा कन्या दुहिता तस्या मत्स्या मत्स्यसगन्धिनी ।
 राज्ञा दत्ता च दाशाय कन्येयं ते भवत्विति ८२
 रूपसत्वसमायुक्ता सर्वैः समुदिता गुणैः ।
 सा तु सत्यवती नाम मत्स्यघात्यभिसंश्रयात् ८३

॥ ६४ ॥ अभिमन्त्र्य पुत्रोत्पत्तिलिङ्गैर्मन्त्रैः स्पृष्ट्वा ॥ ६८ ॥ आ-
 र्तवमनुकालीनं स्नानम् ॥ ७० ॥ युध्यतोः सतोः ॥ ७३ ॥ मासे

आसीत्सा मत्स्यगन्धैव कंचित्कालं शुचिस्मिता ।
 शुश्रूषार्थं पितुर्नावं वाहयन्तीं जले च ताम् ॥८४
 तीर्थयात्रां परिक्रामन्नपश्यद्वै पराशरः ।
 अतीव रूपसंपन्नां सिद्धानामपि काङ्क्षिताम् ॥८५
 दृष्ट्वैव स च तां धीमांश्चकमे चारुहासिनीम् ।
 दिव्यां तां वासवीं कन्यां रम्भोरुं मुनिपुङ्गवः ८६
 संभवं चिन्तयित्वा तां ज्ञात्वा प्रोवाच शक्तिजः ।
 क्व कर्णधारो नौर्येन नीयते ब्रूहि भामिनि ॥८७
 मत्स्यगन्धोवाच ।
 अनपत्यस्य दाशस्य सुता तत्प्रियकाम्यया ।
 सहस्रजनसंपन्ना नौर्यया वाह्यते द्विज ॥ ८८
 पराशर उवाच ।
 शोभनं वासवि शुभे किं चिरायसि वाह्यताम् ।
 कलशं भविता भद्रे सहस्राधेन संमितम् ॥ ८९
 अहं शेषो भविष्यामि नीयतामचिरेण वै ।
 वैशंपायन उवाच ।
 मत्स्यगन्धा तथेत्युक्त्वा नावं वाहयतां जले ९०
 वीक्षमाणं मुनिं दृष्ट्वा प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
 मत्स्यगन्धेति मामाहुर्दाशराजसुतां जनाः ॥९१
 जन्म शोकाभितप्तायाः कथं ज्ञास्यसि कथ्यताम् ।
 पराशर उवाच ।
 दिव्यज्ञानेन दृष्टं हि दृष्टमात्रेण ते वपुः ॥ ९२
 प्रणयग्रहणार्थाय वक्ष्ये वासवि तच्छृणु ।
 बर्हिषद इति ख्याताः पितरः सोमपास्तु ते ॥ ९३
 तेषां त्वं मानसी कन्या अच्छोदा नाम विश्रुता ।
 अच्छोदं नाम तद्दिव्यं सरो यस्मात्समुत्थितम् ९४
 त्वया न दृष्टपूर्वास्तु पितरस्ते कदाचन ।
 संभूता मनसा तेषां पितृन्खान्नाभिजानती ॥९५
 सा त्वन्यं पितरं वत्रे स्वानतिक्रम्य तान्पितृन् ।
 नाम्ना वसुरिति ख्यातं मनुपुत्रं दिवि स्थितम् ९६
 अद्रिकाऽप्सरसा युक्तं विमाने दिवि विष्ठितम् ।
 सा तेन व्यभिचारेण मनसा कामचारिणी ॥९७
 पितरं प्रार्थयित्वाऽन्यं योगाद्ब्रूयात् पपात सा ।

दशमे प्राप्ते बबन्धुरिति संबन्धः । उज्जहः उद्धृतवन्तः ॥ ७६ ॥
 काये देहे । मत्स्याः मत्स्ययोषायाः ॥ ७७ ॥

अपश्यत्पतमाना सा विमानत्रयमन्तिकात् ९८
 त्रसरेणुप्रमाणांस्तांस्तत्रापश्यत्स्वकान्पितृन् ।
 सुसूक्ष्मानपरिव्यक्तानङ्गैरङ्गेष्विवाहितान् ॥ ९९
 तातेति तानुवाचार्ता पतन्ती सा ह्यधोमुखी ।
 तैरुक्ता सा तु माभैषीस्तेन सा संस्थिता दिवि १००
 ततः प्रसादयामास स्वान्पितृन्दीनया गिरा ।
 तामूचुः पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्या व्यतिक्रमात् १०१
 भ्रष्टैश्वर्या स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ।
 यैरारभन्ते कर्माणि शरीरैरिह देवताः ॥ १०२
 तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवन्ति स देवताः ।
 मनुष्यास्त्वन्यदेहेन शुभाशुभमिति स्थितिः १०३
 सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ।
 तस्माच्चं पतसे पुत्रि प्रेत्यत्वं प्राप्स्यसे फलम् १०४
 पितृहीना तु कन्या त्वं वसोहिं त्वं सुता मता ।
 मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना सुता राज्ञो भविष्यसि १०५
 अद्रिका मत्स्यरूपाऽभूद्रङ्गायमुनसङ्गमे ।
 पराशरस्य दायादं त्वं पुत्रं जनयिष्यसि ॥ १०६
 यो वेदमेकं ब्रह्मर्षिश्चतुर्धा विभजिष्यति ।
 महाभिषक्सुतस्यैव शन्तनोः कीर्तिवर्धनम् ॥ १०७
 ज्येष्ठं चित्राङ्गदं वीरं चित्रवीरं च विश्रुतम् ।
 एतान्मृत्वा सुपुत्रांस्त्वं पुनरेव गमिष्यसि ॥ १०८
 व्यतिक्रमात्पितृणां च प्राप्स्यसे जन्म कुत्सितम् ।
 अस्यैव राज्ञस्त्वं कन्या ह्यद्रिकायां भविष्यसि १०९
 अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ।
 एवमुक्त्वा पुरा तैस्त्वं जाता सत्यवती शुभा ११०
 अद्रिकेत्यभिविख्याता ब्रह्मशापाद्वराप्सरा ।
 मीनभावमनुप्राप्ता त्वां जनित्वा गता दिवम् १११
 तस्यां जातासि सा कन्या राज्ञो वीर्येण चैव हि ।
 तस्माद्वासवि भद्रं ते याचे वंशकरं सुतम् ॥ ११२
 संगमं मम कल्याणि कुरुष्वेत्यभ्यभाषत ॥ ११३
 वैशंपायन उवाच ।
 विस्मयाविष्टसर्वाङ्गी जातिस्मरणतां गता ।

साब्रवीत्पश्य भगवन्परपारे स्थितानृषीन् ॥ ११४
 आवयोर्दृष्टयोरेभिः कथं नु स्यात्समागमः ।
 एवं तयोक्तो भगवान्नीहारमसृजत्प्रभुः ॥ ११५
 येन देशः स सर्वस्तु तमोभूत इवाभवत् ।
 दृष्ट्वा सृष्टं तु नीहारं ततस्तं परमर्षिणा ॥ ११६
 विस्मिता साभवत्कन्या व्रीडिता च तपस्विनी ।
 सत्यवत्युवाच ।
 विद्धि मां भगवन्कन्यां सदा पितृवशानुगाम् ११७
 त्वत्संयोगाच्च दुष्येत कन्याभावो ममाऽनघ ।
 कन्यात्वे दूषिते वापि कथं शक्ये द्विजोत्तम ११८
 गृहं गन्तुमृषे चाहं धीमन्न स्यातुमुत्सहे ।
 एतत्संचिन्त्य भगवन्विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ११९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तवतीं तां तु प्रीतिमानृषिसत्तमः ।
 उवाच मत्प्रियं कृत्वा कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥ १२०
 वृणीष्व च वरं भीरु यं त्वमिच्छसि भामिनि ।
 वृथा हि न प्रसादो मे भूतपूर्वः शुचिस्मिते ॥ १२१
 एवमुक्त्वा वरं वत्रे गात्रसौगन्ध्यमुत्तमम् ।
 स चास्यै भगवान्प्रादान्मनसः काङ्क्षितं प्रभुः १२२
 ततो लब्धवरा प्रीता स्त्रीभावगुणभूषिता ।
 जगाम सह संसर्गमृषिणाऽद्भुतकर्मणा ॥ १२३
 तेन गन्धवतीत्येवं नामास्याः प्रथितं भुवि ।
 तस्यास्तु योजनाद्गन्धमाजिघ्रन्त नरा भुवि ॥ १२४
 तस्या योजनगन्धेति ततो नामापरं स्मृतम् ।
 इति सत्यवती हृष्टा लब्ध्वा वरमनुत्तमम् ॥ १२५
 पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा ।
 जज्ञे च यमुनाद्वीपे पाराशर्यः स वीर्यवान् ॥ १२६
 स मातरमनुज्ञाप्य तपस्येव मनो दधे ।
 स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येष्विति च सोऽब्रवीत् ॥
 एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात् ।
 न्यस्तो द्वीपे स यद्बालस्तस्माद्द्वैपायनः स्मृतः ॥ १२८
 पादापसारिणं धर्मं स तु विद्वान्युगे युगे ।

नीहारं धूमिकाम् ॥ ११५ ॥ स्थातुं जीवितुं नोत्सहे
 कन्यालक्षणादित्यर्थः ॥ ११९ ॥ द्वीपमेवाऽयं न्यासस्थानं

यस्य द्वीपायनः स्वार्थं तद्धितः द्वीपायन एव द्वैपायन इति नाम
 निर्वक्ति न्यस्त इति ॥ १२८ ॥ पादापसारिणं युगेयुगे पादशः

आयुः शक्तिं च मर्त्यानां युगावस्थामवेक्ष्य च १२९
 ब्रह्मणो ब्राह्मणानां च तथानुग्रहकाङ्क्षया ।
 विव्यास वेदान्यस्मात्स तस्माद्वास इति स्मृतः १३०
 वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
 सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुक्रं चैव स्वमात्मजम् ॥ १३१
 प्रभुर्वरिष्ठो वरदो वैशंपायनमेव च ।
 संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकाशिताः ॥ १३२
 [तैतो रम्ये वनोद्देशे दिव्यास्तरणसंयुते ।
 वीरासनमुपास्थाय योगी ध्यानपरोऽभवत् ॥ १
 श्वेतपट्टगृहे रम्ये पर्यङ्के सोत्तरच्छदे ।
 तूष्णींभूतां तदा कन्यां ज्वलन्तीं योगतेजसा ॥ २
 दृष्ट्वा तां तु समाधाय विचार्य च पुनः पुनः ।
 स चिन्तयामास मुनिः किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ ३
 शिष्टानां तु समाचारः शिष्टाचार इति स्मृतः ।
 श्रुतिस्मृतिविदो विप्रा धर्मज्ञा ज्ञानिनः स्मृताः ॥ ४
 धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतः स्मार्तो द्विधा द्विजैः ।
 दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्धि लक्षणम् ॥ ५
 स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ।
 धर्मे तु धारणे धातुः सहत्वे चापि पठ्यते ॥ ६
 तत्रेष्टफलभाग्धर्म आचार्यैरुपदिश्यते ।
 अनिष्टफलभाक्तेति तैरधर्मोऽपि भाष्यते ॥ ७
 तस्मादिष्टफलार्थाय धर्ममेव समाश्रयेत् ।
 ब्राह्मो देवस्तथैवार्षः प्राजापत्यश्च धार्मिकः ॥ ८
 विवाहा ब्राह्मणानां तु गान्धर्वो नैव धार्मिकः ।
 त्रिवर्णतरजातीनां गान्धर्वासुरराक्षसाः ॥ ९
 पैशाचो नैव कर्तव्यः पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ।
 सामर्षा व्यङ्गिकां कन्यां मातुश्च कुलजां तथा १०
 वृद्धां प्रव्राजितां वन्ध्यां पतितां च रजस्वलाम् ।
 अपस्मारकुले जातां पिङ्गलांकुष्ठिनीं व्रणीम् ॥ ११
 न चास्नातां स्त्रियं गच्छेदिति धर्मानुशासनम् ।
 पिता पितामहो भ्राता माता मातुल एव च १२

क्षीयमाणं । कलेरादौ पादमात्रमवशिष्टमित्यर्थः । एवमायुरादि-
 हासं चावेक्ष्य ॥ १२९ ॥ ब्रह्मणो वेदस्य अनुग्रहो रक्षणं ।

उपाध्यायत्विजश्चैव कन्यादाने प्रभूत्तमाः ।
 एतैर्दत्तां निषेवेत नादत्तामाददीत च ॥ १३
 इत्येव ऋषयः प्राहुर्विवाहे धर्मवित्तमाः ।
 अस्या नास्ति पिता भ्राता माता मातुल एव च १४
 गान्धर्वेण विवाहेन न स्पृशामि यदृच्छया ।
 क्रियाहीनं तु गान्धर्वं न कर्तव्यमनापदि ॥ १५
 यदस्यां जायते पुत्रो वेदव्यासो भवेदृषिः ।
 क्रियाहीनः कथं विप्रो भवेदृषिरुदारधीः ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं चिन्तयतो भावं महर्षेर्भावितात्मनः ।
 ज्ञात्वा चैवाभ्यवर्तन्त पितरो बर्हिषस्तदा ॥ १७
 तस्मिन्क्षणे ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठोऽपि समेयिवान् ।
 पूर्वं स्वागतमित्युक्त्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ॥ १८
 पितृगणा ऊचुः ।
 अस्माकं मानसीं कन्यामसच्छापेन वासवीम् ।
 यदिचेच्छसि पुत्रार्थं कन्यां गृह्णीष्व मा चिरम् ॥ १९
 पितृणां वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ।
 महर्षीणां वचः सत्यं पुराणेपि मया श्रुतम् ॥ २०
 पराशरो ब्रह्मचारी प्रजार्थी मम वंशधृत् ।
 एवं संभाषमाणे तु वसिष्ठे पितृभिः सह ॥ २१
 ऋषयोऽभ्यागमंस्तत्र नैमिशारण्यवासिनः ।
 विवाहं द्रष्टुमिच्छन्तः शक्तिपुत्रस्य धीमतः ॥ २२
 अरुन्धती महाभागा अदृश्यन्त्या सहैव सा ।
 विश्वकर्मकृतां दिव्यां पर्णशालां प्रविश्य सा ॥ २३
 वैवाहिकांस्तु संभारान्संकल्प्य च यथाक्रमम् ।
 अरुन्धती सत्यवतीं वधूं संगृह्य पाणिना ॥ २४
 भद्रासने प्रतिष्ठाप्य इन्द्राणीं समकल्पयत् ।
 आपूर्यमाणपक्षे तु वैशाखे सोमदैवते ॥ २५
 शुभग्रहे त्रयोदश्यां मुहूर्ते मैत्र आगते ।
 विवाहकाल इत्युक्त्वा वसिष्ठो मुनिभिः सह २६
 यमुनाद्वीपमासाद्य शिष्यैश्च मुनिपङ्क्तिभिः ।

विव्यास शास्त्राभेदेन विस्तारितवान् । अतो व्यास इत्यपि तस्य
 नामेत्यर्थः ॥ १३० ॥

॥ १२५ ॥ तमश्लोकपूर्वाध्यायपरं 'शति सत्यवती हृद्य' इत्यादि 'भारतस्य प्रकाशिताः' इत्यन्तसार्वश्लोकसप्तकस्याने इमे कुण्डलिताः ८८
 श्लोकाः केपुचिच्छ्लोकेषूपलभ्यन्ते ।

स्थण्डिलं चतुरश्रं च गोमयेनोपलिप्य च ॥ २७
 अक्षतैः फलपुष्पैश्च स्वस्तिकैराग्रपल्लवैः ।
 जलपूर्णघटैश्चैव सर्वतः परिशोभितम् ॥ २८
 तस्य मध्ये प्रतिष्ठाप्य वृक्षां मुनिवरं तदा ।
 सिद्धार्थयवकल्कैश्च स्नातं सर्वौषधैरपि ॥ २९
 कृत्वार्जुनानि वस्त्राणि परिधाप्य महामुनिम् ।
 वाचयित्वा तु पुण्याहमक्षतैस्तु समर्चितः ॥ ३०
 गन्धानुलिप्तः स्रग्वी च सप्रतोदो वधूगृहे ।
 अपदातिस्ततो गत्वा वधूज्ञातिभिरर्चितः ॥ ३१
 स्नातामहतसंवीतां गन्धलिप्तां स्रगुञ्ज्वलाम् ।
 वधूं मङ्गलसंयुक्तामिषुहस्तां समीक्ष्य च ॥ ३२
 उवाच वचनं काले कालज्ञः सर्वधर्मवित् ।
 प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेवं मया पुरा ॥ ३३
 यथा वक्ष्यन्ति पितरस्तत्करिष्यामहे वयम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 तद्धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ॥ ३४
 श्रुत्वा तु पितरः सर्वे निःसङ्गा निष्परिग्रहाः ।
 वसुं परमधर्मिष्ठमानीयेदं वचोऽब्रुवन् ॥ ३५
 मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना तव पुत्री विशेषतः ।
 पराशराय मुनये दातुमर्हसि धर्मतः ॥ ३६
 वसुरुवाच ।
 सत्यं मम सुता सा हि दाशराजेन वर्धिता ।
 अहं प्रभुः प्रदाने तु प्रजापालः प्रजार्थिनाम् ३७
 पितर ऊचुः ।
 निराशिषो वयं सर्वे निःसङ्गा निष्परिग्रहाः ।
 कन्यादानेन संबन्धो दक्षिणाबन्ध उच्यते ॥ ३८
 कर्मभूमिस्तु मानुष्यं भोगभूमिस्त्रिविष्टपम् ।
 इह पुण्यकृतो यान्ति स्वर्गलोकं न संशयः ॥ ३९
 इह लोके दुष्कृतिनो नरकं यान्ति निर्घृणाः ।
 दक्षिणाबन्ध इत्युक्ते उभे सुकृतदुष्कृते ॥ ४०
 दक्षिणाबन्धसंयुक्ता योगिनः प्रपतन्ति ते ।
 तस्मान्नो मानसीं कन्यां योगाद्दृष्टां विशांपते ४१
 सुतात्वं तव संप्राप्तां सतीं भिक्षां ददस्व वै ।
 इत्युक्त्वा पितरः सर्वे क्षणादन्तर्हितास्तदा ॥ ४२

वैशंपायन उवाच ।
 याज्ञवल्क्यं समाहूय विवाहाचार्यमित्युत ।
 वसुं चापि समाहूय वसिष्ठो मुनिभिः सह ॥ ४३
 विवाहं कारयामास विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 वसुरुवाच ।
 पराशर महाप्राज्ञ तव दास्याम्यहं सुताम् ॥ ४४
 प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ।
 वैशंपायन उवाच ।
 वसोस्तु वचनं श्रुत्वा याज्ञवल्क्यमते स्थितः ॥ ४५
 कृतकौतुकमङ्गल्यः पाणिना पाणिमस्पृशत् ।
 प्रभूताज्येन हविषा हुत्वा मन्त्रैर्हुताशनम् ॥ ४६
 त्रिरग्निं तु परिक्रम्य समभ्यर्च्य हुताशनम् ।
 महर्षीन्याज्ञवल्क्यादीन्दक्षिणाभिः प्रतर्प्य च ॥ ४७
 लब्धानुज्ञोऽभिवाद्याशु प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
 पराशरे कृतोद्वाहे देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ ४८
 हृष्टा जग्मुः क्षणादेव वेदव्यासो भवत्विति ।
 एवं सत्यवती हृष्टा पूजां लब्ध्वा यथेष्टतः ॥ ४९
 पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा ।
 जज्ञे च यमुनाद्वीपे पाराशर्यः स वीर्यवान् ॥ ५०
 जातमात्रः स ववृधे सप्तवर्षोऽभवत्तदा ।
 स्नात्वाभिवाद्य पितरं तथौ व्यासः समाहितः ५१
 स्वस्तीति वचनं चोक्त्वा ददौ कलशमुत्तमम् ।
 गृहीत्वा कलशं प्राप्ते तथौ व्यासः समाहितः ५२
 ततो दाशभयात्पत्नी स्नात्वा कन्या वभूव सा ।
 अभिवाद्य मुनेः पादौ पुत्रं जग्राह पाणिना ॥ ५३
 स्पृष्टमात्रे तु निर्भर्त्स्य मातरं वाक्यमब्रवीत् ।
 मम पित्रा तु संस्पर्शान्मातस्त्वमभवः शुचिः ५४
 अद्य दाशसुता कन्या न स्पृशेर्मांमनिन्दिते ।
 वैशंपायन उवाच ।
 व्यासस्य वचनं श्रुत्वा वाष्पपूर्णमुखी तदा ॥ ५५
 मनुष्यभावात्सा योषित्पपात मुनिपादयोः ।
 महाप्रसादो भगवान्पुत्रं प्रोवाच धर्मवित् ॥ ५६
 मा त्वमेवंविधं कार्षीर्नैतद्धर्म्यं मतं हि नः ।
 दूष्यौ न मातापितरौ तथा पूर्वोपकारिणौ ॥ ५७

धारणाहुःखसहनात्तयोर्माता गरीयसी ।
 वीजक्षेत्रसमायोगे सस्यं जायेत लौकिकम् ॥ ५८
 जायते च सुतस्तद्रूपरुषस्त्रीसमागमे ।
 मृगीणां पक्षिणां चैव अप्सराणां तथैव च ॥ ५९
 शूद्रयोर्न्यां च जायन्ते मुनयो वेदपारगाः ।
 ऋष्यशृङ्गो मृगीपुत्रः कण्वो बर्हिंसुतस्तथा ॥ ६०
 अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च उर्वश्यां जनिताबुभौ ।
 सोमश्रवास्तु सर्प्यां तु अश्विनावश्विसंभवौ ॥ ६१
 स्कन्दः स्कन्नेन शुक्लेन जातः शरवणे पुरा ।
 एवमेव च देवानामृषीणां चैव संभवः ॥ ६२
 लोकवेदप्रवृत्तिर्हि न मीमांसा बुधैः सदा ।
 वेदव्यास इति प्रोक्तः पुराणे च स्वयंभुवा । ६३
 धर्मनेता महर्षीणां मनुष्याणां तमेव च ।
 तस्मात्पुत्रं न दूष्येत वासवी योगचारिणी ॥ ६४
 मत्प्रीत्यर्थं महाप्राज्ञ सस्नेहं वक्तुमर्हसि ।
 प्रजाहितार्थं संभूतो विष्णोर्भागो महानृषिः ॥ ६५
 तस्मात्स्वमातरं स्नेहात्प्रब्रवीहि तपोधन ।
 वैशंपायन उवाच ।
 गुरोर्वचनमाज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा ॥ ६६
 चिन्तयित्वा लोकवृत्तं मातुरङ्गमथाविशत् ।
 पुत्रस्पर्शात्तु लोकेषु नान्यत्सुखमतीव हि ॥ ६७
 व्यासं कमलपत्रार्क्षं परिष्वज्याश्रववर्तयत् ।
 स्तन्यासारैः क्लिद्यमाना पुत्रमाघ्राय मूर्धनि ॥ ६८
 वासव्युवाच ।
 पुत्रलाभात्परं लोके नास्तीह प्रसवार्थिनाम् ।
 दुर्लभं चेति मन्येऽहं मया प्राप्तं महत्तपः ॥ ६९
 महता तपसा तात महायोगबलेन च ।
 मया त्वं हि महाप्राज्ञ लब्धोऽस्मृतमिवामरैः ॥ ७०
 तस्माच्चं मामृषेः पुत्रं त्यक्तुं नार्हसि सांप्रतम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः स्नेहाद्वासो मातरमब्रवीत् ॥ ७१
 त्वया स्पृष्टः परिष्वक्तो मूर्ध्नि चाघ्रायितो मुहुः ।
 एतावन्मात्रया प्रीतो भविष्येषु नृपात्मजे ॥ ७२
 स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येष्विति च सोऽब्रवीत् ।

स मातरमनुज्ञाप्य तपस्येव मनो दधे ॥ ७३
 ततः कन्यामनुज्ञाय पुनः कन्या भवत्विति ।
 पराशरोऽपि भगवान्पुत्रेण सहितो ययौ ॥ ७४
 गत्वाश्रमपदं पुण्यमदृश्यन्त्या पराशरः ।
 जातकर्मादिसंस्कारं कारयामास धर्मतः ॥ ७५
 कृतोपनयनो व्यासो याज्ञवल्क्येन भारत ।
 वेदानधिजगौ साङ्गानोङ्कारेण त्रिमात्रया ॥ ७६
 गुरवे दक्षिणां दत्त्वा तपः कर्तुं प्रचक्रमे ।
 एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात् ॥ ७७
 द्वीपे न्यस्तः स यद्बालस्तस्माद्द्वैपायनोऽभवत् ।
 पादापसारिणं धर्मं विद्वान्स तु युगे युगे ॥ ७८
 आयुः शक्तिं च मर्त्यानां युगाद्युगमवेक्ष्य च ।
 ब्रह्मर्षिर्ब्राह्मणानां च तथाऽनुग्रहकाङ्क्षया ॥ ७९
 विव्यास वेदान्यस्माच्च वेदव्यास इति स्मृतः ।
 ततः स महर्षिर्विद्वान्शिष्यानाहूय धर्मतः ॥ ८०
 सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुक्रं चैव स्वमात्मजम् ।
 प्रभुर्वरिष्ठो वरदो वैशंपायनमेव च ॥ ८१
 वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
 संहितासैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकीर्तिताः ॥ ८२
 ततः सत्यवती हृष्टा जगाम स्वं निवेशनम् ।
 तस्यास्तु योजनाद्बन्धमाजिघ्रन्ति नरा भुवि ८३
 दाशराजस्तु तद्बन्धमाजिघ्रन्प्रीतिमावहत् ।
 दाशराज उवाच ।
 त्वामाहुर्मत्स्यगन्धेति कथं बाले सुगन्धता ॥ ८४
 अपास्य मत्स्यगन्धत्वं केन दत्ता सुगन्धता ।
 सत्यवत्युवाच ।
 शक्तेः पुत्रो महाप्राज्ञः पराशर इति श्रुतः ॥ ८५
 नावं वाहयमानाया मम दृष्ट्वा मुशिक्षितम् ।
 अपास्य मत्स्यगन्धत्वं योजनाद्बन्धतां ददौ ॥ ८६
 ऋषेः प्रसादं दृष्ट्वा तु जनाः प्रीतिमुपागमन् ।
 एवं लब्धो मया गन्धो न रोषं कर्तुमर्हसि ८७
 दाशराजस्तु तद्वाक्यं प्रशशंस ननन्द च ।
 एतत्पवित्रं पुण्यं च व्याससंभवमुत्तमम् ।
 इतिहासमिमं श्रुत्वा प्रजावन्तो भवन्ति च ८८]

तथा भीष्मः शान्तनवो गङ्गायाममितद्युतिः ।
 वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्यो महायशाः ॥ १३३
 वेदार्थविच्च भगवानृषिर्विप्रो महायशाः ।
 शूले प्रोतः पुराणर्षिरचोरश्चोरशङ्कया ॥ १३४
 अणीमाण्डव्य इत्येवं विख्यातः स महायशाः ।
 स धर्ममाहूय पुरा महर्षिरिदमुक्तवान् ॥ १३५
 इषीकया मया बाल्याद्विद्धा ह्येका शकुन्तिका ।
 तत्किल्बिषं सरे धर्मं नान्यत्पापमहं सरे ॥ १३६
 तन्मे सहस्रममितं कस्मान्नेहाजयत्तपः ।
 गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधाद्यतः ॥ १३७
 तस्माच्चं किल्बिषादस्माच्छूद्रयोर्नौ जनिष्यसि ।
 वैशंपायन उवाच ।
 तेन शापेन धर्मोऽपि शूद्रयोर्नावजायत ॥ १३८
 विद्वान्विदुररूपेण धार्मिकः किल्बिषात्ततः ।
 संजयो मुनिकल्पस्तु जज्ञे सूतो गवल्गणात् १३९
 सूर्याच्च कुन्तिकन्यायां जज्ञे कर्णो महाबलः ।
 सहजं कवचं विभ्रत्कुण्डलोद्योतिताननः ॥ १४०
 अनुग्रहार्थं लोकानां विष्णुर्लोकनमस्कृतः ।
 वसुदेवात्तु देवक्यां प्रादुर्भूतो महायशाः ॥ १४१
 अनादिनिधनो देवः स कर्ता जगतः प्रभुः ।
 अव्यक्तमक्षरं ब्रह्म प्रधानं त्रिगुणात्मकम् ॥ १४२
 आत्मानमव्ययं चैव प्रकृतिं प्रभवं प्रभुम् ।
 पुरुषं विश्वकर्माणं सत्वयोगं ध्रुवाक्षरम् ॥ १४३
 अनन्तमचलं देवं हंसं नारायणं प्रभुम् ।
 धातारमजमव्यक्तं यमाहुः परमव्ययम् ॥ १४४
 कैवल्यं निर्गुणं विश्वमनादिमजमव्ययम् ।
 पुरुषः स विभुः कर्ता सर्वभूतपितामहः ॥ १४५
 धर्मसंस्थापनार्थाय प्रजज्ञेऽन्धकवृष्णिषु ।
 अस्त्रज्ञौ तु महावीर्यौ सर्वशास्त्रविशारदौ ॥ १४६
 सात्यकिः कृतवर्मा च नारायणमनुव्रतौ ।
 सत्यकाद्दृदिकाचैव जज्ञातेऽस्त्रविशारदौ ॥ १४७
 भरद्वाजस्य च स्कन्नं द्रोण्यां शुकुमवर्धत ।
 महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्द्रोणो व्यजायत ॥ १४८
 गौतमान्मिथुनं जज्ञे शरस्तम्बाच्छरद्वतः ।

अश्वत्थाम्नश्च जननी कृपश्चैव महाबलः ॥ १४९
 अश्वत्थामा ततो जज्ञे द्रोणादेव महाबलः ।
 तथैव धृष्टद्युम्नोऽपि साक्षादग्निसमद्युतिः ॥ १५०
 वैताने कर्मणि तते पावकात्समजायत ।
 वीरो द्रोणविनाशाय धनुरादाय वीर्यवान् १५१
 तथैव वेद्यां कृष्णापि जज्ञे तेजस्विनी शुभा ।
 विभ्राजमाना वपुषा विभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ १५२
 प्रहादशिष्यो नग्नजित्सुबलश्चाभवत्ततः ।
 तस्य प्रजा धर्महन्त्री जज्ञे देवप्रकोपनात् ॥ १५३
 गान्धारराजपुत्रोऽभूच्छकुनिः सौबलस्तथा ।
 दुर्योधनस्य जननी जज्ञातेऽर्थविशारदौ ॥ १५४
 कृष्णद्वैपायनाजज्ञे धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य पाण्डुश्चैव महाबलः ॥ १५५
 धर्मार्थकुशलो धीमान्मेधावी धूतकल्मषः ।
 विदुरः शूद्रयोर्नौ तु जज्ञे द्वैपायनादपि ॥ १५६
 पाण्डोस्तु जज्ञिरे पञ्च पुत्रा देवसमाः पृथक् ।
 द्वयोः स्त्रियोगुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः ॥ १५७
 धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुताच्च वृकोदरः ।
 इन्द्राद्धनंजयः श्रीमान्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ १५८
 जज्ञाते रूपसंपन्नावशिभ्यां च यमावपि ।
 नकुलः सहदेवश्च गुरुशुश्रूषणे रतौ ॥ १५९
 तथा पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
 दुर्योधनप्रभृतयो युयुत्सुः करणस्तथा ॥ १६०
 ततो दुःशासनश्चैव दुःसहश्चापि भारत ।
 दुर्मर्षणो विकर्णश्च चित्रसेनो विविंशतिः ॥ १६१
 जयः सत्यव्रतश्चैव पुरुमित्रश्च भारत ।
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च एकादश महारथाः ॥ १६२
 अभिमन्युः सुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ।
 स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य पौत्रः पाण्डोर्महात्मनः ॥ १६३
 पाण्डवेभ्यो हि पाञ्चाल्यां द्रौपद्यां पञ्च जज्ञिरे ।
 कुमारारूपसंपन्नाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ १६४
 प्रतिविन्ध्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात् ।
 अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः १६५
 तथैव सहदेवाच्च श्रुतसेनः प्रतापवान् ।

हिडिम्बायां च भीमेन वने जज्ञे घटोत्कचः॥१६६
शिखण्डी द्रुपदाजज्ञे कन्या पुत्रत्वमागता ।
यां यक्षः पुरुषं चक्रे स्थूणः प्रियचिकीर्षया॥१६७
कुरूणां विग्रहे तस्मिन्समागच्छन्वहून्मथ ।

राज्ञां शतसहस्राणि योत्स्यमानानि संयुगे॥१६८
तेषामपरिमेयानां नामधेयानि सर्वशः ।
न शक्यानि समाख्यातुं वर्षाणामयुतैरपि ।
एते तु कीर्तिता मुख्या यैराख्यानमिदं ततम्॥१६९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

विस्तरश्रवणेच्छया जनमेजयस्य प्रक्षः ॥ १ ॥ परशुरामेण लोके निःक्षत्रिये कृते ब्राह्मणेभ्यः क्षत्रस्य पुनरुत्पत्तिः ॥ २ ॥
तत्कालस्य धर्मभूयिष्ठत्वम् ॥ ३ ॥ देवैर्निर्जितानां दानवानां भूमावुत्पत्तिः ॥ ४ ॥ तद्भूरिभारतया पृथ्व्या प्रार्थितस्य ब्रह्म-
णो देवान्प्रत्यंशावतरणाज्ञापनम् ॥ ५ ॥ अवतारार्थं इन्द्रेण नारायणप्रार्थना ॥ ६ ॥

जनमेजय उवाच ।
य एते कीर्तिता ब्रह्मन्ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
सम्यक्ताञ्श्रोतुमिच्छामि राज्ञश्चान्यानसहस्रशः॥१
यदर्थमिह संभूता देवकल्पा महारथाः ।
भुवि तन्मे महाभाग सम्यगाख्यातुमर्हसि ॥ २
वैशम्पायन उवाच ।
रहस्यं खल्विदं राजन्देवानामिति नः श्रुतम् ।
तत्तु ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे ॥ ३
त्रिःसप्तकृतः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां पुरा ।
जामदग्न्यस्तपस्तेपे महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥ ४
तदा निःक्षत्रिये लोके भार्गवेण कृते सति ।
ब्राह्मणांक्षत्रिया राजन्सुतार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥५
ताभिः सह समापेतुर्ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
ऋतावृतौ नरव्याघ्र न कामान्नानृतौ तथा ॥ ६
तेभ्यश्च लेभिरे गर्भं क्षत्रियास्ताः सहस्रशः ।
ततः सुपुत्रिरे राजन्क्षत्रियान्वीर्यवत्तरान् ॥ ७
कुमारांश्च कुमारीश्च पुनः क्षत्राभिवृद्धये ।
एवं तद्ब्राह्मणैः क्षत्रं क्षत्रियासु तपस्विभिः ॥ ८
जातं वृद्धं च धर्मेण सुदीर्घेणायुषान्वितम् ।
चत्वारोऽपि ततो वर्णा बभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ॥ ९
अभ्यगच्छन्वृतौ नारीं न कामान्नानृतौ तथा ।
तथैवान्यानि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि॥१०

ऋतौ दारांश्च गच्छन्ति तत्तथा भरतर्षभ ।
ततोऽवर्धन्त धर्मेण सहस्रशतजीविनः ॥ ११
ताः प्रजाः पृथिवीपाल धर्मव्रतपरायणाः ।
आधिभिर्व्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वशो नराः॥१२
अथेमां सागरोपान्तां गां गजेन्द्रगताखिलाम् ।
अध्यतिष्ठत्पुनः क्षत्रं सशैलवनपत्तनाम् ॥ १३
प्रशासति पुनः क्षत्रे धर्मेणेमां वसुन्धराम् ।
ब्राह्मणाद्यास्ततो वर्णा लेभिरे मुदमुत्तमाम् ॥ १४
कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्य च नराधिपाः ।
धर्मेण दण्डं दण्डेषु प्रणयन्तोऽन्वपालयन् ॥ १५
तथा धर्मपरे क्षत्रे सहस्राक्षः शतक्रतुः ।
स्वादु देशे च काले च ववर्षाप्याययन्प्रजाः॥१६
न बाल एव म्रियते तदा कश्चिज्जनाधिप ।
न च स्त्रियं प्रजानाति कश्चिदप्राप्तयौवनाम् ॥ १७
एवमायुष्मतीभिस्तु प्रजाभिर्भरतर्षभ ।
इयं सागरपर्यन्ता समापूर्यत मेदिनी ॥ १८
ईजिरे च महायज्ञैः क्षत्रिया बहुदक्षिणैः ।
साङ्गोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयते तदा ॥ १९
न च विक्रीणते ब्रह्म ब्राह्मणाश्च तदा नृप ।
न च शूद्रसमभ्याशे वेदानुच्चारयन्त्युत ॥ २०
कारयन्तः कृषिं गोभिस्तथा वैश्याः क्षिताविह ।
युञ्जते धुरि नो गाश्च कृशाङ्गांश्चाप्यजीवयन् ॥ २१

स्थूणो नाम्ना ॥ १६७ ॥ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

त्रिःसप्तकृत एकविंशतिवारान् ॥ ४ ॥ हे गजेन्द्रगत हे गजेन्द्र-

गमन ॥ १३ ॥ ब्रह्म वेदं न विक्रीणते भूतकाध्यापनं न कुर्वत
इत्यर्थः ॥ २० ॥ वैश्याः स्वयं धुरि गा बलीवर्दान् न युञ्जते ॥ २१ ॥

फेनपांश्च तथा वत्सान्न दुहन्ति स्म मानवाः ।
 न कूटमानैर्वणिजः पण्यं विक्रीणते तदा ॥ २२
 कर्माणि च नरव्याघ्र धर्मोपेतानि मानवाः ।
 धर्ममेवानुपश्यन्तश्चक्रुर्धर्मपरायणाः ॥ २३
 स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे वर्णा नराधिप ।
 एवं तदा नरव्याघ्र धर्मो न हसते क्वचित् ॥२४
 काले गावः प्रसूयन्ते नार्यश्च भरतर्षभ ।
 भवन्त्यृतुषु वृक्षाणां पुष्पाणि च फलानि च ॥२५
 एवं कृतयुगे सम्यग्वर्तमाने तदा नृप ।
 आपूर्यत मही कृत्स्ना प्राणिभिर्वहुभिर्भृशम् ॥२६
 एवं समुदिते लोके मानुषे भरतर्षभ ।
 असुरा जज्ञिरे क्षेत्रे राज्ञां तु मनुजेश्वर ॥ २७
 आदित्यैर्हि तदा दैत्या बहुशो निर्जिता युधि ।
 ऐश्वर्याद्भ्रंशिताः स्वर्गात्संबभूवुः क्षिताविह ॥२८
 इह देवत्वमिच्छन्तो मानुषेषु तपस्विनः ।
 जज्ञिरे भुवि भूतेषु तेषु तेष्वसुरा विभो ॥ २९
 गोष्वश्वेषु च राजेन्द्र खरोष्ट्रमहिषेषु च ।
 ऋव्यात्सु चैव भूतेषु गजेषु च मृगेषु च ॥ ३०
 जातैरिह महीपाल जायमानैश्च तैर्मही ।
 न शशाकात्मनात्मानमियं धारयितुं धरा ॥ ३१
 अथ जाता महीपालाः केचिद्बहुमदान्विताः ।
 दितेः पुत्रा दनोश्चैव तदा लोकादिह च्युताः ३२
 वीर्यवन्तोऽवलिप्तास्ते नानारूपधरा महीम् ।
 इमां सागरपर्यन्तां परीयुररिमर्दनाः ॥ ३३
 ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्छूद्रांश्चैवाप्यपीडयन् ।
 अन्यानि चैव सत्वानि पीडयामासुरोजसा ॥३४
 त्रासयन्तोऽभिनिघ्नन्तः सर्वभूतगणांश्च ते ।
 विचेरुः सर्वशो राजन्महीं शतसहस्रशः ॥ ३५
 आश्रमस्थान्महर्षींश्च धर्षयन्तस्ततस्ततः ।
 अब्रह्मण्या वीर्यमदा मत्ता मदबलेन च ॥ ३६
 एवं वीर्यबलोत्सिक्तैर्भूरियं तैर्महासुरैः ।
 पीड्यमाना मही राजन्ब्रह्माणमुपचक्रमे ॥ ३७
 न ह्यमी भूतसत्त्वौघाः पन्नगाः सनगां महीम् ।
 तदा धारयितुं शेकुराक्रान्तां दानवैर्बलात् ॥ ३८

फेनपान् अतृणादानभिलक्ष्य न दुहन्ति धेनूरिति शेषः । कूट-
 मानैः कपटतुलाप्रस्थादिभिः ॥ २२ ॥ देवत्वं राजत्वम् ॥ २९ ॥

ततो मही महीपाल भारता भयपीडिता ।
 जगाम शरणं देवं सर्वभूतपितामहम् ॥ ३९
 सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
 ददर्श देवं ब्रह्माणं लोककर्तारमव्ययम् ॥ ४०
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च वन्दिकर्मसु निष्ठितैः ।
 वन्द्यमानं मुदोपेतैर्वन्दे चैनमेत्य सा ॥ ४१
 अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी ।
 सन्निधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ॥ ४२
 तत्प्रधानात्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयंभुवः ।
 पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितं परमेष्ठिनः ॥ ४३
 स्रष्टा हि जगतः कस्मान्न संबुध्येत भारत ।
 समुरासुरलोकानामशेषेण मनोगतम् ॥ ४४
 तामुवाच महाराज भूमिं भूमिपतिः प्रभुः ।
 प्रभवः सर्वभूतानामीशः शंभुः प्रजापतिः ॥ ४५
 ब्रह्मोवाच ।
 यदर्थमभिसंप्राप्ता मत्सकाशं वसुन्धरे ।
 तदर्थं सन्नियोक्ष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ॥ ४६
 'उत्तिष्ठ गच्छ वसुधे स्वस्थानमिति साऽगमत् ।'
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा स महीं देवो ब्रह्मा राजन्विसृज्य च ।
 आदिदेश तदा सर्वान्विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ॥४७
 अस्या भूमेर्निरसितुं भारं भागैः पृथक्पृथक् ।
 अस्यामेव प्रसूयध्वं तिरोधायेति चाब्रवीत् ॥ ४८
 तथैव च समानीय गन्धर्वाप्सरसां गणान् ।
 उवाच भगवान्सर्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ४९
 ब्रह्मोवाच ।
 स्वैः स्वैरंशैः प्रसूयध्वं यथेष्टं मानुषेषु च ।
 वैशम्पायन उवाच ।
 अथ शक्रादयः सर्वे श्रुत्वा सुरगुरोर्वचः ।
 तथ्यमर्थ्यं च पथ्यं च तस्य ते जगृहुस्तदा ॥ ५०
 अथ ते सर्वशंशैः स्वैर्गन्तुं भूमिं कृतक्षणाः ।
 नारायणमभिन्नघ्नं वैकुण्ठमुपचक्रमुः ॥ ५१
 यः स चक्रगदापाणिः पीतवासाः शितिप्रभः ।
 पद्मनाभः सुरारिघ्नः पृथुचार्वाञ्चितेक्षणः ॥ ५२
 मही उपचक्रमे गन्तुमिति शेषः ॥ ३७ ॥ तिरोधाय स्वस्वं रूपं
 प्रच्छाद्य ॥ ४८ ॥

प्रजापतिपतिर्देवः सुरनाथो महाबलः ।

श्रीवत्साङ्को हृषीकेशः सर्वदैवतपूजितः ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि षष्ठषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

समाप्तमंशावतरणपर्व ॥

(अथ संभवपर्व ॥ ७ ॥)

षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अदित्यादिदक्षकन्यावंशकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ नारायणेनेन्द्रश्चकार सह संविदम् ।

अवतर्तुं महीं स्वर्गादंशतः सहितः सुरैः ॥ १

आदिश्य च स्वयं शक्रः सर्वानेव दिवोकसः ।

निर्जगाम पुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्य ह ॥ २

तेऽमरारिविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।

अवतेरुः क्रमेणैव महीं स्वर्गादिवोकसः ॥ ३

ततो ब्रह्मर्षिवंशेषु पार्थिवर्षिकुलेषु च ।

जज्ञिरे राजशार्दूल यथाकामं दिवोकसः ॥ ४

दानवात्राक्षसांश्चैव गन्धर्वाल्पन्नगास्तथा ।

पुरुषादानि चान्यानि जघुः सत्वान्यनेकशः ॥ ५

दानवा राक्षसाश्चैव गन्धर्वाः पन्नगास्तथा ।

न तान्वलस्थान्वाल्येऽपि जघुर्भरतसत्तम ॥ ६

जनमेजय उवाच ।

देवदानवसङ्घानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ।

मानवानां च सर्वेषां तथा वै यक्षक्षसाम् ॥ ७

श्रोतुमिच्छामि तच्चेन संभवं कृत्स्नमादितः ।

प्राणिनां चैव सर्वेषां संभवं वक्तुमर्हसि ॥ ८

वैशम्पायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुवे ।

सुरादीनामहं सम्यग्लोकानां प्रभवाप्ययम् ॥ ९

ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ।

मरीचिरव्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ १०

मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपात्तु इमाः प्रजाः ।

प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश ॥ ११

तं भुवः शोधनायेन्द्र उवाच पुरुषोत्तमम् ।

अंशेनावतरेत्येवं तथेत्याह च तं हरिः ॥ ५४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि षष्ठषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

समाप्तमंशावतरणपर्व ॥

(अथ संभवपर्व ॥ ७ ॥)

षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अदित्यादिदक्षकन्यावंशकथनम् ॥ १ ॥

अदितिर्दितिर्दनुः काला दनायुः सिंहिका तथा ।

क्रोधा प्राधा च विश्वा च विनता कपिला मुनिः ॥

कद्रुश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत ।

एतासां वीर्यसंपन्नं पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥ १३

अदित्यां द्वादशादित्याः संभूता भुवनेश्वराः ।

ये राजन्नामतस्तांस्ते कीर्तयिष्यामि भारत ॥ १४

धाता मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणस्त्वंश एव च ।

भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा ॥ १५

एकादशस्तथा त्रष्टा द्वादशो विष्णुरुच्यते ।

जघन्यजस्तु सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ॥ १६

एक एव दितेः पुत्रो हिरण्यकशिपुः स्मृतः ।

नाम्ना ख्यातास्तु तस्येमे पञ्च पुत्रा महात्मनः १७

प्रह्लादः पूर्वजस्तेषां संह्लादस्तदनन्तरम् ।

अनुह्लादस्तृतीयोऽभूत्तस्माच्च शिविवाष्कलौ ॥ १८

प्रह्लादस्य त्रयः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत ।

विरोचनश्च कुम्भश्च निकुम्भश्चेति भारत ॥ १९

विरोचनस्य पुत्रोऽभूद्भल्लिरेकः प्रतापवान् ।

बलेश्च प्रथितः पुत्रो वाणो नाम महासुरः ॥ २०

रुद्रस्यानुचरः श्रीमान्महाकालेति यं विदुः ।

चत्वारिंशद्दण्डोः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत २१

तेषां प्रथमजो राजा विप्रचिर्त्तिर्महायशाः ।

शम्बरो नमुचिश्चैव पुलोमा चेति विश्रुतः ॥ २२

असिलोमा च केशी च दुर्जयश्चैव दानवः ।

अयःशिरा अश्वशिरा अश्वशङ्कुश्च वीर्यवान् ॥ २३

तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुर्मांश्च सः ।

स्वर्भानुरश्वोऽश्वपतिवृषपर्वाऽजकस्तथा ॥ २४
 अश्वग्रीवश्च सूक्ष्मश्च तुहुण्डश्च महाबलः ।
 इषुपादेकचक्रश्च विरूपाक्षहराहरौ ॥ २५
 निचन्द्रश्च निकुम्भश्च कुपटः कपटस्तथा ।
 शरभः शलभश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
 एते ख्याता दनोर्वंशे दानवाः परिकीर्तिताः २६
 अन्यौ तु खलु देवानां सूर्याचन्द्रमसौ स्मृतौ ।
 अन्यौ दानवमुख्यानां सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥ २७
 इमे च वंशाः प्रथिताः सत्ववन्तो महाबलाः ।
 दनुपुत्रा महाराज दश दानववंशजाः ॥ २८
 एकाक्षो मृतपो वीरः प्रलम्बनरकावपि ।
 वातापिः शत्रुतपनः शठश्चैव महासुरः ॥ २९
 गविष्ठश्च वनायुश्च दीर्घजिह्वश्च दानवः ।
 असङ्घेयाः स्मृतास्तेषां पुत्राः पौत्राश्च भारत ॥ ३०
 सिंहिका सुषुवे पुत्रं राहुं चन्द्रार्कमर्दनम् ।
 सुचन्द्रं चन्द्रहतरं तथा चन्द्रप्रमर्दनम् ॥ ३१
 क्रूरस्वभावं क्रूरायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
 गणः क्रोधवशी नाम क्रूरकर्माऽरिमर्दनः ॥ ३२
 दनायुषः पुनः पुत्राश्चत्वारोऽसुरपुंगवाः ।
 विक्षरो बलवीरौ च वृत्रश्चैव महासुरः ॥ ३३
 कालायाः प्रथिताः पुत्राः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
 प्रविख्याता महावीर्या दानवेषु परन्तपाः ॥ ३४
 विनाशनश्च क्रोधश्च क्रोधहन्ता तथैव च ।
 क्रोधशत्रुस्तथैवान्ये कालकेया इति श्रुताः ॥ ३५
 असुराणामुपाध्यायः शुक्रस्तृषिसुतोऽभवत् ।
 ख्याताश्चोशनसः पुत्राश्चत्वारोऽसुरयाजकाः ॥ ३६
 लघ्ना धरस्तथात्रिश्च द्वावन्यौ रौद्रकर्मिणौ ।
 तेजसा सूर्यसंकाशा ब्रह्मलोकपरायणाः ॥ ३७
 इत्येष वंशप्रभवः कथितस्ते तरखिनाम् ।
 असुराणां सुराणां च पुराणे संश्रुतो मया ॥ ३८
 एतेषां यदपत्यं तु न शक्यं तदशेषतः ॥
 प्रसंख्यातुं महीपाल गुणभूतमनन्तकम् ॥ ३९
 ताक्षर्यश्चारिष्टनेमिश्च तथैव गरुडारुणौ ।

आरुणिर्वारुणिश्चैव वैनतेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ४०
 शेषोऽनन्तो वासुकिश्च तक्षकश्च भुजङ्गमः ।
 कूर्मश्च कुलिकश्चैव काद्रवेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ४१
 भीमसेनोग्रसेनौ च सुपर्णो वरुणस्तथा ।
 गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च सप्तमः ॥ ४२
 सत्यवागर्केपर्णश्च प्रयुतश्चापि विश्रुतः ।
 भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्वविद्वशी ॥ ४३
 तथा शालिशिरा राजन्पर्जन्यश्च चतुर्दशः ।
 कलिः पञ्चदशस्तेषां नारदश्चैव षोडशः ॥
 इत्येते देवगन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्तिताः ॥ ४४
 अथ प्रभूतान्यन्यानि कीर्तयिष्यामि भारत ।
 अनवद्यां मनुं वंशामसुरां मार्गणप्रियाम् ॥ ४५
 अरूपां सुभगां भासीमिति प्राधा व्यजायत ।
 सिद्धः पूर्णश्च बर्हिश्च पूर्णायुश्च महायशाः ॥ ४६
 ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णश्चैव सप्तमः ।
 विश्वावसुश्च भानुश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ॥ ४७
 इत्येते देवगन्धर्वाः प्राधेयाः परिकीर्तिताः ।
 इमं त्वप्सरसां वंशं विदितं पुण्यलक्षणम् ॥ ४८
 अरिष्टाऽसूत सुभगा देवी देवर्षितः पुरा ।
 अलम्बुषा मिश्रकेशी विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥ ४९
 अरुणा रक्षिता चैव रम्भा तद्वननोरमा ।
 केशिनी च सुबाहुश्च सुरता सुरजा तथा ॥ ५०
 सुप्रिया चातिबाहुश्च विख्यातौ च हाहा हूहूः ।
 तुम्बुरुश्चेति चत्वारः स्मृता गन्धर्वसत्तमाः ॥ ५१
 अमृतं ब्राह्मणा गावो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 अपत्यं कपिलायास्तु पुराणे परिकीर्तितम् ॥ ५२
 इति ते सर्वभूतानां संभवः कथितो मया ।
 यथावत्संपरिख्यातो गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ ५३
 भुजंगानां सुपर्णानां रुद्राणां मरुतां तथा ।
 गवां च ब्राह्मणानां च श्रीमतां पुण्यकर्मणाम् ५४
 आयुष्यश्चैव पुण्यश्च धन्यः श्रुतिसुखावहः ।
 श्रोतव्यश्चैव सततं श्राव्यश्चैवानसूयता ॥ ५५

इमं तु वंशं नियमेन यः पठे-
न्महात्मनां ब्राह्मणदेवसन्निधौ ।

अपत्यलाभं लभते स पुष्कलं
श्रियं यशः प्रेत्य च शोभनां गतिम् ॥५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

ऋष्यादिवंशकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ।
एकादश सुताः स्थाणोः ख्याताः परमतेजसः ॥ १
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशाः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परन्तपः ॥ २
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च महाद्युतिः ।
स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ ३
मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
षडेते ब्रह्मणः पुत्रा वीर्यवन्तो महर्षयः ॥ ४
त्रयस्त्रिंशत्सः पुत्रा लोके सर्वत्र विश्रुताः ।
बृहस्पतिरुत्थयश्च संवर्तश्च धृतव्रताः ॥ ५
अत्रेस्तु बहवः पुत्राः श्रूयन्ते मनुजाधिप ।
सर्वे वेदविदः सिद्धाः शान्तात्मानो महर्षयः ॥ ६
राक्षसाश्च पुलस्त्यस्य वानराः किन्नरास्तथा ।
यक्षाश्च मनुजव्याघ्र पुत्रास्तस्य च धीमतः ॥ ७
पुलहस्य सुता राजञ्शरभाश्च प्रकीर्तिताः ।
सिंहाः किंपुरुषा व्याघ्रा ऋक्षा ईहामृगास्तथा ८
क्रतोः क्रतुसमाः पुत्राः पतङ्गसहचारिणः ।
विश्रुतास्त्रिषु लोकेषु सत्यव्रतपरायणाः ॥ ९
दक्षस्त्वजायताङ्गुष्ठादक्षिणाङ्गवानृषिः ।
ब्रह्मणः पृथिवीपाल शान्तात्मा सुमहातपाः १०
वामादजायताङ्गुष्ठाद्भार्या तस्य महात्मनः ।
तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजनयन्मुनिः ११
ताः सर्वास्त्वनवद्याङ्गवः कन्याः कमललोचनाः ।

ब्रह्मण इति षण्महर्षयः स्थाणुश्च सप्तम इति बोध्यम् । तत्रादौ स्थाणुसंततिमेवाह एकादशेति । एकादश तथा रुद्राः स्थाणुश्चैव हि मानसाः इति पाठान्तरम् । अत्र स्थिरत्वात्स्थाणुर्ब्रह्मा ॥ १ ॥ बृहस्पतिरुत्थयश्चेति पाठान्तरम् ॥ ५ ॥ ईहामृगाः वृकाः ॥ ८ ॥ पतङ्गसहचारिणः सूर्यसहचरा बालखिल्याः ॥ ९ ॥ नयने ज्ञा-

पुत्रिकाः स्थापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ॥ १२
ददौ स दश धर्माय सप्तविंशतिमिन्दवे ।
दिव्येन विधिना राजन्कश्यपाय त्रयोदश ॥ १३
नामतो धर्मपत्न्यस्ताः कीर्त्यमाना निबोध मे ।
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया तथा १४
बुद्धिर्लज्जा मतिश्चैव पत्न्यो धर्मस्य ता दश ।
द्वाराण्येतानि धर्मस्य विहितानि स्वयंभुवा ॥ १५
सप्तविंशतिः सोमस्य पत्न्यो लोकस्य विश्रुताः ।
कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुचित्रताः १६
सर्वा नक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधानतः ।
पैतामहो मुनिर्देवस्तस्य पुत्रः प्रजापतिः ।
तस्याष्टौ वसवः पुत्रास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् १७
धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १८
धूम्रायास्तु धरः पुत्रो ब्रह्मविद्यो ध्रुवस्तथा ।
चन्द्रमास्तु मनस्विन्याः श्वासायाः श्वसनस्तथा १९
रतायाश्चाप्यहः पुत्रः शाण्डिल्याश्च हुताशनः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च प्रभातायाः सुतौ स्मृतौ ॥ २०
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ।
'आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा' ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः ॥ २१
सोमस्य तु सुतो वर्चा वर्चस्वी येन जायते ।
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥ २२
अह्नः सुतस्तथा ज्योतिः शमः शान्तस्तथा मुनिः ।

पने ॥ १६ ॥ नक्षत्रयोगिन्यो नक्षत्रनामयुक्ताः । विधानतः विधानार्थमभवन् । पैतामहो देवो धर्मः पितामहस्तनाजातत्वात् । तस्य पितामहस्य पुत्रो दक्षः तदङ्गुष्ठाज्जातत्वात् । तस्य संबन्धिनी वसुनाम्नी कन्या तस्यां धर्माद्भवोष्टौ जाता इत्यर्थः । वसोस्तु वसवः पुत्रा इत्यन्यत्रोक्तेः ॥ १७ ॥ धूम्राया इति वसोरेव धूम्रादी-

अग्नेः पुत्रः कुमारस्तु श्रीमाञ्छरवणालयः ॥ २३
 तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजः ।
 कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्च कार्तिकेय इति स्मृतः ॥ २४
 अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रो मनोजवः ।
 अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥ २५
 प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाऽथ देवलम् ।
 द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ।
 बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मवादिनी ॥ २६
 योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचचार ह ।
 प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य ह ॥ २७
 विश्वकर्मा महाभागो जज्ञे शिल्पप्रजापतिः ।
 कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः ॥ २८
 भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः ।
 यो दिव्यानि विमानानि त्रिदशानां चकार ह ॥ २९
 मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ।
 पूजयन्ति च यं नित्यं विश्वकर्माणमव्ययम् ॥ ३०
 स्तनं तु दक्षिणं भित्त्वा ब्रह्मणो नरविग्रहः ।
 निःसृतो भगवान्धर्मः सर्वलोकसुखावहः ॥ ३१
 त्रयस्तस्य वराः पुत्राः सर्वभूतमनोहराः ।
 शमः कामश्च हर्षश्च तेजसा लोकधारिणः ॥ ३२
 कामस्य तु रतिर्भार्या शमस्य प्राप्तिरङ्गना ।
 नन्दा तु भार्या हर्षस्य यासु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३३
 मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपस्य सुरासुराः ।
 जज्ञिरे नृपशार्दूल लोकानां प्रभवस्तु सः ॥ ३४
 त्वाष्ट्री तु सवितुर्भार्या बडवारूपधारिणी ।
 अमूयत महाभागा सान्तरिक्षेऽश्विनावुभौ ॥ ३५
 द्वादशैवादितेः पुत्राः शक्रमुख्या नराधिप ।
 तेषामवरजो विष्णुर्यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३६
 त्रयस्त्रिंशत् इत्येते देवास्तेषामहं तव ।
 अन्वयं संप्रवक्ष्यामि पक्षैश्च कुलतो गणान् ॥ ३७
 रुद्राणामपरः पक्षः साध्यानां मरुतां तथा ।

नि नामान्तराणि कल्पभेदात् । अन्या एता न दक्षकन्या इति वा
 ॥ १९ ॥ कृत्तिकानां षण्णां मातृत्वेनाभ्युपपत्तेरङ्गीकारात्
 ॥ २४ ॥ बडवा अश्वा अन्तरिक्षे अश्विनावसुत नासिकायां शुक्र-
 प्रक्षेपात् ॥ ३५ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वाद-

वसूनां भार्गवं विद्याद्विश्वेदेवांस्तथैव च ॥ ३८
 वैनतेयस्तु गरुडो बलवानरुणस्तथा ।
 बृहस्पतिश्च भगवानादित्येष्वेव गण्यते ॥ ३९
 अश्विनौ गुह्यकान्विद्धि सर्वौषध्यस्तथा पशून् ।
 एते देवगणा राजन्कीर्तितास्तेऽनुपूर्वशः ॥ ४०
 यान्कीर्तयित्वा मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः ॥ ४१
 भृगोः पुत्रः कविर्विद्वाञ्छुक्रः कविसुतो ग्रहः ।
 त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थं वर्षावर्षे भयाभये ।
 स्वयंभुवा नियुक्तः सन्भुवनं परिधावति ॥ ४२
 योगाचार्यो महाबुद्धिर्दैत्यानामभवद्गुरुः ।
 सुराणां चापि मेधावी ब्रह्मचारी यतव्रतः ॥ ४३
 तस्मिन्नियुक्ते विधिना योगक्षेमाय भार्गवे ।
 अन्यमुत्पादयामास पुत्रं भृगुरनिन्दितम् ॥ ४४
 च्यवनं दीप्ततपसं धर्मात्मानं यशस्विनम् ।
 यः स रोषाच्युतो गर्भान्मातुर्मोक्षाय भारत ॥ ४५
 आरुषी तु मनोः कन्या तस्य पत्नी मनीषिणः ।
 और्वस्तस्यां समभवद्गुरुं भित्त्वा महायशाः ॥ ४६
 महातेजा महावीर्यो बाल एव गुणैर्युतः ।
 ऋचीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ४७
 जमदग्नेस्तु चत्वार आसन्पुत्रा महात्मनः ।
 रामस्तेषां जघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः ।
 सर्वशस्त्रेषु कुशलः क्षत्रियान्तकरो वशी ॥ ४८
 और्वस्यासीत्पुत्रशतं जमदग्निपुरोगमम् ।
 तेषां पुत्रसहस्राणि बभूवुर्भुवि विस्तरः ॥ ४९
 द्वौ पुत्रो ब्रह्मणस्त्वन्यौ ययोस्तिष्ठति लक्षणम् ।
 लोके धाता विधाता च यौ स्थितौ मनुना सह ॥ ५०
 तयोरेव स्वसा देवी लक्ष्मीः पद्मगृहा शुभा ।
 तस्यास्तु मानसाः पुत्रास्तुरगा व्योमचारिणः ५१
 वरुणस्य भार्या या ज्येष्ठा शुक्रादेवी व्यजायत ।
 तस्याः पुत्रं बलं विद्धि सुरां च सुरनन्दिनीम् ५२

शादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च ॥ ३७ ॥ योगाचार्य इति ।
 चापी व्यस्तौ । सुराणामपि च गुरुरिति संबन्धः । देवानां गुरुरेव यो-
 गाचार्यो योगबलेन कायद्वयं कृत्वा दैत्यानामभ्याचार्योऽभवद्वि-
 लयर्थः ॥ ४३ ॥

प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ।
 अधर्मस्तत्र संजातः सर्वभूतविनाशकः ॥ ५३
 तस्यापि निर्ऋतिर्भार्या नैर्ऋता येन राक्षसाः ।
 घोरास्तस्यास्त्रयः पुत्राः पापकर्मरताः सदा ॥ ५४
 भयो महाभयश्चैव मृत्युर्भूतान्तकस्तथा ।
 न तस्य भार्या पुत्रो वा कश्चिदस्त्यन्तको हि सः ५५
 कार्की श्येनी तथा भासी धृतराष्ट्री तथा शुकीम् ।
 ताम्रा तु सुषुवे देवी पञ्चैता लोकविश्रुताः ॥ ५६
 उल्कान्मुषुवे काकी श्येनी श्येनान्व्यजायत ।
 भासी भासानजनयद्दृष्ट्राश्चैव जनाधिप ॥ ५७
 धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः ।
 चक्रवाकांश्च भद्रा तु जनयामास सैव तु ॥ ५८
 शुकी च जनयामास शुकानेव यशस्विनी ।
 कल्याणगुणसंपन्ना सर्वलक्षणपूजिता ॥ ५९
 नव क्रोधवशा नारीः प्रजज्ञे क्रोधसंभवाः ।
 मृगी च मृगमन्दा च हरी भद्रमना अपि ॥ ६०
 मातङ्गी त्वथ शार्दूली श्वेता सुरभिरेव च ।
 सर्वलक्षणसंपन्ना सुरसा चैव भामिनी ॥ ६१
 अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम ।
 ऋक्षाश्च मृगमन्दायाः स्मरान्श्च परंतप ॥ ६२
 ततस्तैरावतं नागं जज्ञे भद्रमनाः सुतम् ।
 ऐरावतः सुतस्तस्या देवनागो महागजः ॥ ६३
 हर्याश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तरस्विनः ।
 गोलाङ्गलांश्च भद्रं ते हर्याः पुत्रान्प्रचक्षते ॥ ६४
 प्रजज्ञे त्वथ शार्दूली सिंहान्व्याघ्राननेकशः ।

द्वीपिनश्च महासत्वान्सर्वानेव न सशयः ॥ ६५
 मातङ्गपि च मातङ्गानपत्यानि नराधिप ।
 दिशां गजं तु श्वेताख्यं श्वेताऽजनयदाशुगम् ६६
 तथा दुहितरौ राजन्सुरभिर्वै व्यजायत ।
 रोहिणी चैव भद्रं ते गन्धर्वी तु यशस्विनी ॥ ६७
 विमलामपि भद्रं ते अनलामपि भारत ।
 रोहिण्यां जज्ञिरे गावो गन्धर्व्या वाजिनः सुताः ६८
 'इरायाः कन्यका जातास्तिस्त्रः कमललोचनाः ।
 वनस्पतीनां वृक्षाणां वीरुधां चैव मातरः ॥ ६९
 लतारुहे च द्वे प्रोक्ते वीरुधां चैव ताः स्मृताः ।
 गृह्णन्ति ये विना पुष्पं फलानि तरवः पृथक् ॥ ७०
 लतासुतास्ते विज्ञेयास्तानेवाहुर्वनस्पतीन् ।
 पुष्पैः फलग्रहान्वृक्षान्रुहायाः प्रसवं विदुः ॥ ७१
 लतागुल्मानि वृक्षाश्च त्वक्सारतृणजन्तवः ।
 वीरुधो याः प्रजास्तस्यास्तत्र वंशः समाप्यते ॥ ७२
 सप्तपिण्डफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत ॥ ७३
 अनलायाः शुकी पुत्री कंकस्तु सुरसासुतः ।
 अरुणस्य भार्या श्येनी तु वीर्यवन्तौ महाबलौ ७४
 संपातिं जनयामास वीर्यवन्तं जटायुषम् ।
 सुरसाऽजनयन्नागान्कद्रूः पुत्रांस्तु पन्नगान् ॥ ७५
 द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु विख्यातौ गरुडारुणौ ।
 इत्येष सर्वभूतानां महतां मनुजाधिप ।
 प्रभवः कीर्तितः सम्यङ्मया मतिमतां वर ॥ ७६
 यं श्रुत्वा पुरुषः सम्यङ्मुक्तो भवति पाप्मनः ।
 सर्वज्ञतां च लभते रतिमग्र्यां च विन्दति ॥ ७७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

जरासन्धादीनां संभवः ॥ १ ॥ द्रोणादीनां संभवः ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रादीनां संभवः ॥ ३ ॥ दुर्योधनादीनां संभवः ॥ ४ ॥
 युधिष्ठिरादीनां संभवः ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नादीनां संभवः ॥ ६ ॥ पृथाचरित्रं । कर्णोत्पत्तिश्च ॥ ७ ॥ बलरामादीनां सं-
 भवः ॥ ८ ॥ द्रौपदीसंभवः ॥ ९ ॥ कुन्तीमाद्भ्योः संभवः ॥ १० ॥

जनमेजय उवाच ।

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।

पिण्डफलान्सप्त । खर्जूरतालहिंताला ताली खर्जूरिका तथा । गुवा-
 का नारिकेलश्च सप्त पिण्डफला इमाः इत्युक्तरूपान् । इह पुराणा-

सिंहव्याघ्रमृगाणां च पन्नगानां पतत्रिणाम् ॥ १

अन्येषां चैव भूतानां संभवं भगवन्नहम् ।

न्तरविरोधो नामभेदात्कल्पभेदाद्वापनेयः ॥ ७३ ॥ सप्तषष्ठि-
 तमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

श्रोतुमिच्छामि तच्चेन मानुषेषु महात्मनाम् ।
जन्म कर्म च भूतानामेतेषामनुपूर्वशः ॥ २
वैशंपायन उवाच ।
मानुषेषु मनुष्येन्द्र संभूता ये दिवौकसः ।
प्रथमं दानवाश्चैव तांस्ते वक्ष्यामि सर्वशः ॥ ३
विप्रचित्तिरिति ख्यातो य आसीद्दानवर्षभः ।
जरासन्ध इति ख्यातः स आसीन्मनुजर्षभः ॥ ४
दितेः पुत्रस्तु यो राजन्हिरण्यकशिपुः स्मृतः ।
स जज्ञे मानुषे लोके शिशुपालो नरर्षभः ॥ ५
संहाद इति विख्यातः प्रहादस्यानुजस्तु यः ।
स शल्य इति विख्यातो जज्ञे वाहीकपुङ्गवः ॥ ६
अनुहादस्तु तेजस्वी योऽभूत्ख्यातो जघन्यजः ।
धृष्टकेतुरिति ख्यातः स बभूव नरेश्वरः ॥ ७
यस्तु राजञ्जिनिर्नाम दैतेयः परिकीर्तितः ।
द्रुम इत्यभिविख्यातः स आसीद्भुवि पार्थिवः ८
बाष्कलो नाम यस्तेषामासीदसुरसत्तमः ।
भगदत्त इति ख्यातः स जज्ञे पुरुषर्षभः ॥ ९
अयःशिरा अश्वशिरा अयःशङ्कुश्च वीर्यवान् ।
तथा गगनमूर्धा च वेगवांश्चात्र पञ्चमः ॥ १०
पञ्चैते जज्ञिरे राजन्वीर्यवन्तो महासुराः ।
केकयेषु महात्मानः पार्थिवर्षभसत्तमाः ।
केतुमानिति विख्यातो यस्ततोऽन्यः प्रतापवान् ११
अमितौजा इति ख्यातः सोऽग्रकर्मा नराधिपः ।
स्वर्भानुरिति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः १२
उग्रसेन इति ख्यात उग्रकर्मा नराधिपः ।
यस्त्वश्च इति विख्यातः श्रीमानासीन्महासुरः १३
अशोको नाम राजाऽभूमहावीर्योऽपराजितः ।
तस्मादवरजो यस्तु राजन्नश्चपतिः स्मृतः ॥ १४
दैतेयः सोऽभवद्राजा हार्दिक्यो मनुजर्षभः ।
वृषपर्वेति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ॥ १५
दीर्घप्रज्ञ इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
अजकस्त्ववरो राजन्य आसीद्दृषपर्वणः ॥ १६
स शाल्व इति विख्यातः पृथिव्यामभवन्नृपः ।
अश्वग्रीव इति ख्यातः सत्ववान्यो महासुरः ॥ १७

रोचमान इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
सूक्ष्मस्तु मतिमात्राजन्कीर्तिमान्यः प्रकीर्तितः ॥
बृहद्रथ इति ख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः ।
तुहुण्ड इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः ॥ १९
सेनाविन्दुरिति ख्यातः स बभूव नराधिपः ।
इषुमान्नाम यस्तेषामसुराणां बलाधिकः ॥ २०
नगजिन्नाम राजासीद्भुवि विख्यातविक्रमः ।
एकचक्र इति ख्यात आसीद्यस्तु महासुरः ॥ २१
प्रतिविन्ध्य इति ख्यातो बभूव प्रथितः क्षितौ ।
विरूपाक्षस्तु दैतेयश्चित्रयोधी महासुरः ॥ २२
चित्रधर्मेति विख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः ।
हरस्त्वरिहरो वीर आसीद्यो दानवोत्तमः ॥ २३
सुवाहुरिति विख्यातः श्रीमानासीत्स पार्थिवः ।
अहरस्तु महातेजाः शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ २४
वाहिको नाम राजा स बभूव प्रथितः क्षितौ ।
निचन्द्रश्चन्द्रवक्रस्तु य आसीदसुरोत्तमः ॥ २५
मुञ्जकेश इति ख्यातः श्रीमानासीत्स पार्थिवः ।
निकुम्भस्त्वजितः संख्ये महामतिरजायत ॥ २६
भूमौ भूमिपतिश्रेष्ठो देवाधिप इति स्मृतः ।
शरभो नाम यस्तेषां दैतेयानां महासुरः ॥ २७
पौरवो नाम राजर्षिः स बभूव नरोत्तमः ।
कुपटस्तु महावीर्यः श्रीमान्नाजन्महासुरः ॥ २८
सुपार्श्व इति विख्यातः क्षितौ जज्ञे महीपतिः ।
कपटस्तु राजत्राजर्षिः क्षितौ जज्ञे महासुरः ॥ २९
पार्वतेय इति ख्यातः काञ्चनाचलसन्निभः ।
द्वितीयः शलभस्तेषामसुराणां बभूव ह ॥ ३०
प्रहादो नाम वाहीकः स बभूव नराधिपः ।
चन्द्रस्तु दितिजश्रेष्ठो लोके ताराधिपोपमः ॥ ३१
चन्द्रवर्मेति विख्यातः काम्बोजानां नराधिपः ।
अर्क इत्यभिविख्यातो यस्तु दानवपुङ्गवः ॥ ३२
ऋषिको नाम राजर्षिर्बभूव नृपसत्तमः ।
मृतपा इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः ॥ ३३
पश्चिमानूपकं विद्धि तं नृपं नृपसत्तम ।
गविष्टस्तु महातेजा यः प्रख्यातो महासुरः ॥ ३४

द्रुमसेन इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
 मयूर इति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ॥ ३५
 स विश्व इति विख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ।
 सुपर्ण इति विख्यातस्तस्मादवरजस्तु यः ॥ ३६
 कालकीर्तिरिति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
 चन्द्रहन्तेति यस्तेषां कीर्तितः प्रवरोऽसुरः ॥ ३७
 शुनको नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ।
 विनाशनस्तु चन्द्रस्य य आख्यातो महासुरः ३८
 जानकिर्नाम विख्यातः सोऽभवन्मनुजाधिपः ।
 दीर्घजिह्वस्तु कौरव्य य उक्तो दानवर्षभः ॥ ३९
 काशिराजः स विख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 ग्रहं तु सुषुवे यं तु सिंहिकार्केन्दुमर्दनम् ।
 स काथ इति विख्यातो बभूव मनुजाधिपः ॥ ४०
 दनायुषस्तु पुत्राणां चतुर्णां प्रवरोऽसुरः ।
 विक्षरो नाम तेजस्वी वसुमित्रो नृपः स्मृतः ॥ ४१
 द्वितीयो विक्षराद्यस्तु नराधिप महासुरः ।
 पाण्ड्यराष्ट्राधिप इति विख्यातः सोऽभवन्नृपः ४२
 बली वीर इति ख्यातो यस्त्वासीदसुरोत्तमः ।
 पौण्ड्रमात्स्यक इत्येवं बभूव स नराधिपः ॥ ४३
 वृत्र इत्यभिविख्यातो यस्तु राजन्महासुरः ।
 मणिमान्नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥ ४४
 क्रोधहन्तेति यस्तस्य बभूवावरजोऽसुरः ।
 दण्ड इत्यभिविख्यातः स आसीन्नृपतिः क्षितौ ४५
 क्रोधवर्धन इत्येवं यस्त्वन्यः परिकीर्तितः ।
 दण्डधार इति ख्यातः सोऽभवन्मनुजर्षभः ॥ ४६
 कालेयानां तु ये पुत्रास्तेषामष्टौ नराधिपाः ।
 जज्ञिरे राजशार्दूल शार्दूलसमविक्रमाः ॥ ४७
 मगधेषु जयत्सेनस्तेषामासीत्स पार्थिवः ।
 अष्टानां प्रवरस्तेषां कालेयानां महासुरः ॥ ४८
 द्वितीयस्तु ततस्तेषां श्रीमान्हरिहयोपमः ।
 अपराजित इत्येवं स बभूव नराधिपः ॥ ४९
 तृतीयस्तु महातेजा महामायो महासुरः ।
 निषादाधिपतिर्जज्ञे भुवि भीमपराक्रमः ॥ ५०
 तेषामन्यतमो यस्तु चतुर्थः परिकीर्तितः ।

श्रेणिमानिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ५१
 पञ्चमस्त्वभवत्तेषां प्रवरो यो महासुरः ।
 महौजा इति विख्यातो बभूवेह परन्तपः ॥ ५२
 षष्ठस्तु मतिमान्यो वै तेषामासीन्महासुरः ।
 अभीरुरिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ५३
 समुद्रसेनस्तु नृपस्तेषामेवाभवद्गणात् ।
 विश्रुतः सागरान्तायां क्षितौ धर्मार्थतत्त्ववित् ५४
 बृहन्नामाष्टमस्तेषां कालेयानां नराधिप ।
 बभूव राजा धर्मात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥ ५५
 कुक्षिस्तु राजन्विख्यातो दानवानां महाबलः ।
 पार्वतीय इति ख्यातः काञ्चनाचलसन्निभः ॥ ५६
 ऋथनश्च महावीर्यः श्रीमान्राजा महासुरः ।
 सूर्याक्ष इति विख्यातः क्षितौ जज्ञे महीपतिः ५७
 असुराणां तु यः सूर्यः श्रीमांश्चैव महासुरः ।
 दरदो नाम बाह्लीको वरः सर्वमहीक्षिताम् ॥ ५८
 गणः क्रोधवशो नाम यस्ते राजन्प्रकीर्तितः ।
 ततः संजज्ञिरे वीराः क्षिताविह नराधिपाः ॥ ५९
 मद्रकः कर्णवेष्टश्च सिद्धार्थः कीटकस्तथा ।
 सुवीरश्च सुबाहुश्च महावीरोऽथ बाह्लिकः ॥ ६०
 ऋथो विचित्रः सुरथः श्रीमान्नीलश्च भूमिपः ।
 चीरवासाश्च कौरव्य भूमिपालश्च नामतः ॥ ६१
 दन्तवक्रश्च नामासीद्दुर्जयश्चैव दानवः ।
 रुक्मी च नृपशार्दूलो राजा च जनमेजयः ॥ ६२
 आषाढो वायुवेगश्च भूरितेजास्तथैव च ।
 एकलव्यः सुमित्रश्च वाटधानोऽथ गोमुखः ॥ ६३
 कारुषकाश्च राजानः क्षेमधूर्तिस्तथैव च ।
 श्रुतायुरुद्रहश्चैव बृहत्सेनस्तथैव च ॥ ६४
 क्षेमोग्रतीर्थः कुहरः कलिङ्गेषु नराधिपः ।
 मतिमांश्च मनुष्येन्द्र ईश्वरश्चेति विश्रुतः ॥ ६५
 गणात्क्रोधवशादेव राजपूगोऽभवत्क्षितौ ।
 जातः पुरा महाभागो महाकीर्तिर्महाबलः ॥ ६६
 कालनेमिरिति ख्यातो दानवानां महाबलः ।
 स कंस इति विख्यात उग्रसेनसुतो बली ॥ ६७
 यस्त्वासीद्देवको नाम देवराजसमद्युतिः ।

स गन्धर्वपतिर्मुख्यः क्षितौ जज्ञे नराधिपः ॥६८
 बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्देवर्षेर्विद्धि भारत ।
 अंशाद्रोणं समुत्पन्नं भारद्वाजमयोनिजम् ॥ ६९
 धन्विनां नृपशार्दूल यः सर्वास्त्रविदुत्तमः ।
 महाकीर्तिर्महातेजाः स जज्ञे मनुजेश्वर ॥ ७०
 धनुर्वेदे च वेदे च यं तं वेदविदो विदुः ।
 वरिष्ठं चित्रकर्माणं द्रोणं स्वकुलवर्धनम् ॥ ७१
 महादेवान्तकाभ्यां च कामात्क्रोधाच्च भारत ।
 एकत्वमुपसंपद्य जज्ञे शूरः परन्तपः ॥ ७२
 अश्वत्थामा महावीर्यः शत्रुपक्षभयावहः ।
 वीरः कमलपत्राक्षः क्षितावासीन्नराधिपः ॥ ७३
 जज्ञिरे वसवस्त्वष्टौ गङ्गायां शन्तनोः सुताः ।
 वसिष्ठस्य च शापेन नियोगाद्वासवस्य च ॥ ७४
 तेषामवरजो भीष्मः कुरूणामभयङ्करः ।
 मतिमान्वेदविद्वाग्मी शत्रुपक्षयङ्करः ॥ ७५
 जामदग्न्येन रामेण सर्वास्त्रविदुषां वरः ।
 योऽयुध्यत महातेजा भार्गवेण महात्मना ॥ ७६
 यस्तु राजन्कृपो नाम ब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ ।
 रुद्राणां तु गणाद्विद्धि संभूतमतिपौरुषम् ॥ ७७
 शकुनिर्नाम यस्त्वासीद्राजा लोके महारथः ।
 द्वापरं विद्धि तं राजन्संभूतमरिमर्दनम् ॥ ७८
 सात्यकिः सत्यसन्धश्च योऽसौ वृष्णिकुलोद्भवः ।
 पश्चात्स जज्ञे मरुतां देवानामरिमर्दनः ॥ ७९
 द्रुपदश्चैव राजर्षिस्तत एवाभवद्गणात् ।
 मानुषे नृप लोकेऽस्मिन्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ८०
 ततश्च कृतवर्माणं विद्धि राजञ्जनाधिपम् ।
 तमप्रतिमकर्माणं क्षत्रियर्षभसत्तमम् ॥ ८१
 मरुतां तु गणाद्विद्धि संजातमरिमर्दनम् ।
 विराटं नाम राजानं परराष्ट्रप्रतापनम् ॥ ८२
 अरिष्टायास्तु यः पुत्रो हंस इत्यभिविश्रुतः ।
 स गन्धर्वपतिर्जज्ञे कुरुवंशविवर्धनः ॥ ८३
 धृतराष्ट्र इति ख्यातः कृष्णद्वैपायनात्मजः ।
 दीर्घबाहुर्महातेजाः प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ ८४
 मातुर्दोषादप्येः कोपादन्ध एव व्यजायत ॥ ८४

'मरुतां तु गणाद्वीरः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 पाण्डुर्जज्ञे महाबाहुस्तव पूर्वपितामहः ।'
 तस्यैवावरजो भ्राता महासत्वो महाबलः ॥ ८५
 धर्मात्तु सुमहाभागं पुत्रं पुत्रवतां वरम् ।
 विदुरं विद्धि तं लोके जातं बुद्धिमतां वरम् ॥ ८६
 कलेरंशस्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः ।
 दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरूणामयशस्करः ॥ ८७
 जगतो यस्तु सर्वस्य विद्विष्टः कलिपूरुषः ।
 यः सर्वा घातयामास पृथिवीं पृथिवीपते ॥ ८८
 उद्दीपितं येन वैरं भूतान्तकरणं महत् ।
 पौलस्त्या भ्रातरश्चास्य जज्ञिरे मनुजेष्विह ॥ ८९
 शतं दुःशासनादीनां सर्वेषां क्रूरकर्मणाम् ।
 दुर्मुखो दुःसहश्चैव ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ९०
 दुर्योधनसहायास्ते पौलस्त्या भरतर्षभ ।
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः शताधिकः ॥ ९१
 जनमेजय उवाच ।
 ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेषां नामधेयानि वा विभो ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्येण कीर्तय ॥ ९२
 वैशंपायन उवाच ।
 दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ।
 दुःसेहो दुःशलश्चैव दुर्मुखश्च तथापरः ॥ ९३
 विविंशतिर्विकर्णश्च जलसन्धः सुलोचनः ।
 विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ ९४
 दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ।
 चत्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्राङ्गदश्च ह ॥ ९५
 दुर्मदो दुष्प्रहर्षश्च विवित्सुर्विकटः समः ।
 ऊर्णनाभः पद्मनाभस्तथा नन्दोपनन्दकौ ॥ ९६
 सेनापतिः सुषेणश्च कुण्डोदरमहोदरौ ।
 चित्रबाहुश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विरोचनः ॥ ९७
 अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रचापसुकुण्डलौ ।
 भीमवेगो भीमबलो बलाकी भीमविक्रमः ॥ ९८
 उग्रायुधो भीमशरः कनकायुर्दृढायुधः ।
 दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ॥ ९९
 जरासन्धो दृढसन्धः सत्यसन्धः सहस्रबाहुः ।

उग्रश्रवा उग्रसेनः क्षेममूर्तिस्तथैव च ॥ १००
 अपराजितः पण्डितको विशालाक्षो दुराधनः १०१
 दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ।
 आदित्यकेतुर्वहाशी नागदत्तानुयायिनौ ॥ १०२
 कवची निषङ्गी दण्डी दण्डधारो धनुर्ग्रहः ।
 उग्रो भीमरथो वीरो वीरबाहुरलोलुपः ॥ १०३
 अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथश्च यः ।
 अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी दीर्घलोचनः १०४
 दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरुः कनकाङ्गदः ।
 कुण्डजश्चित्रकश्चैव दुःशला च शताधिका ॥ १०५
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः शताधिकः ।
 एतदेकशतं राजन्कन्या चैका प्रकीर्तिता ॥ १०६
 नामधेयानुपूर्व्या च ज्येष्ठानुज्येष्ठतां विदुः ।
 सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ १०७
 सर्वे वेदविदश्चैव राजञ्छास्त्रे च पारगाः ।
 सर्वे सङ्ग्रामविद्यासु विद्याभिजनशोभिनः ॥ १०८
 सर्वेषामनुरूपाश्च कृता दारा महीपते ।
 दुःशलां समये राजसिन्धुराजाय कौरवः ॥ १०९
 जयद्रथाय प्रददौ सौवलानुमते तदा ।
 धर्मस्वांशं तु राजानं विद्धि राजन्युधिष्ठिरम् ॥ ११०
 भीमसेनं तु वातस्य देवराजस्य चार्जुनम् ।
 अश्विनोस्तु तथैवांशौ रूपेणाप्रतिमौ भुवि ॥ १११
 नकुलः सहदेवश्च सर्वभूतमनोहरौ ।
 यस्तु वर्चा इति ख्यातः सोमपुत्रः प्रतापवान् ११२
 सोऽभिमन्युर्बृहत्कीर्तिर्जुनस्य सुतोऽभवत् ।
 यस्यावतरणे राजन्सुरान्सोमोऽब्रवीदिदम् ॥ ११३
 नाहं दद्यां प्रियं पुत्रं मम प्राणैर्गरीयसम् ।
 समयः क्रियतामेष न शक्यमतिवर्तितुम् ॥ ११४
 सुरकार्यं हि नः कार्यमसुराणां क्षितौ वधः ।
 तत्र यास्यत्ययं वर्चा न च स्थास्यति वै चिरम् ११५
 ऐन्द्रिर्नरस्तु भविता यस्य नारायणः सखा ।
 सोर्जुनेत्यभिर्विख्यातः पाण्डोः पुत्रः प्रतापवान् ॥
 तस्यार्यं भविता पुत्रो बालो भुवि महारथः ।
 ततः षोडशवर्षाणि स्थास्यत्यमरसत्तमाः ॥ ११७

अस्य षोडशवर्षस्य स सङ्ग्रामो भविष्यति ।
 यत्रांशा वः करिष्यन्ति कर्म वीरनिषूदनम् ११८
 नरनारायणाभ्यां तु स सङ्ग्रामो विनाकृतः ।
 चक्रव्यूहं समास्थाय योधयिष्यन्ति वः सुराः ११९
 विमुखाञ्छात्रवान्सर्वान्कारयिष्यति मे सुतः ।
 बालः प्रविश्य च व्यूहमभेद्यं विचरिष्यति ॥ १२०
 महारथानां वीराणां कदनं च करिष्यति ।
 सर्वेषामेव शत्रूणां चतुर्थांशं नयिष्यति ॥ १२१
 दिनार्धेन महाबाहुः प्रेतराजपुरं प्रति ।
 ततो महारथैर्वीरैः समेत्य बहुशो रणे ॥ १२२
 दिनक्षये महाबाहुर्मया भूयः समेष्यति ।
 एकं वंशकरं पुत्रं वीरं वै जनयिष्यति ॥ १२३
 प्रनष्टं भारतं वंशं स भूयो धारयिष्यति ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एतत्सोमवचः श्रुत्वा तथास्त्विति दिवोकसः १२४
 प्रत्यूचुः सहिताः सर्वे ताराधिपमपूजयन् ।
 एवं ते कथितं राजंस्तव जन्म पितुः पितुः ॥ १२५
 अग्नेर्भागं तु विद्धि त्वं धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
 शिखण्डिनमथो राजंस्त्रीपूर्वं विद्धि राक्षसम् १२६
 द्रौपदेयाश्च ये पञ्च बभूवुर्भरतर्षभ ।
 विश्वान्देवगणान्विद्धि संजातान्भरतर्षभ ॥ १२७
 प्रतिविन्ध्यः सुतसोमः श्रुतकीर्तिस्तथापरः ।
 नाकुलिस्तु शतानीकः श्रुतसेनश्च वीर्यवान् १२८
 शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् ।
 तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणासदृशी भुवि १२९
 पितुः स्वस्त्रीयपुत्राय सोऽनपत्याय वीर्यवान् ।
 अग्रमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यस्य वै तदा ॥ १३०
 अग्रजातेति तां कन्यां शूरोऽनुग्रहकाङ्क्षया ।
 अददत्कुन्तिभोजाय स तां दुहितरं तदा ॥ १३१
 सा नियुक्ता पितुर्गेहे ब्राह्मणातिथिपूजने ।
 उग्रं पर्यचरद्द्वोरं ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ १३२
 निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।
 तमुग्रं संसितात्मानं सर्वयत्नैरतोपयत् ॥ १३३
 तुष्टोऽभिचारसंयुक्तमाचक्षे यथाविधि ।
 उवाच चैनां भगवान्प्रीतोऽस्मि सुभगे तव १३४

यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 तस्य तस्य प्रसादाच्च देवि पुत्राञ्जनिष्यसि ॥ १३५
 एवमुक्त्वा च सा बाला तदा कौतूहलान्विता ।
 कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ॥ १३६
 प्रकाशकर्ता भगवांस्तस्यां गर्भं दधौ तदा ।
 अजीजनत्सुतं चास्यां सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ १३७
 सकुण्डलं सकवचं देवगर्भं श्रियान्वितम् ।
 दिवाकरसमं दीप्त्या चारुसर्वाङ्गभूषितम् ॥ १३८
 निगूहमाना जातं वै बन्धुपक्षमयात्तदा ।
 उत्ससर्ज जले कुन्ती तं कुमारं यशस्विनम् ॥ १३९
 तमुत्सृष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महायशाः ।
 राधायाः कल्पयामास पुत्रं सोऽधिरथस्तदा १४०
 चक्रतुर्नामधेयं च तस्य बालस्य तावुभौ ।
 दंपती वसुषेणेति दिक्षु सर्वासु विश्रुतम् ॥ १४१
 संवर्धमानो बलवान्सर्वास्त्रेषूत्तमोऽभवत् ।
 वेदाङ्गानि च सर्वाणि जजाप जपतां वरः ॥ १४२
 यस्मिन्काले जपन्नास्ते धीमान्सत्यपराक्रमः ।
 नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत्तस्मिन्काले महात्मनः १४३
 तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा पुत्रार्थं भूतभावनः ।
 ययाचे कुण्डले वीरं कवचं च सहाङ्गजम् ॥ १४४
 उत्कृत्य कर्णो हृददत्कवचं कुण्डले तथा ॥
 शक्तिं शक्रो ददौ तस्मै विस्मितश्चेदमब्रवीत् १४५
 देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 यस्मिन्क्षेप्यसि दुर्धर्ष स एको न भविष्यति ॥ १४६
 वैशंपायन उवाच ।
 पुरा नाम च तस्यासीद्वसुषेण इति क्षितौ ।
 ततो वैकर्तनः कर्णः कर्मणा तेन सोऽभवत् ॥ १४७
 आमुक्तकवचो वीरो यस्तु जज्ञे महायशाः ।
 स कर्ण इति विख्यातः पृथायाः प्रथमः सुतः १४८
 स तु सूतकुले वीरो ववृधे राजसत्तम ।
 कर्णं नरवरश्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ १४९

दुर्योधनस्य सचिवं मित्रं शत्रुविनाशनम् ।
 दिवाकरस्य तं विद्धि राजन्वंशमनुत्तमम् ॥ १५०
 यस्तु नारायणो नाम देवदेवः सनातनः ।
 तस्यांशो मानुषेष्वासीद्वासुदेवः प्रतापवान् १५१
 शेषस्यांशश्च नागस्य बलदेवो महाबलः ।
 सनत्कुमारं प्रद्युम्नं विद्धि राजन्महौजसम् ॥ १५२
 एवमन्ये मनुष्येन्द्रा बहवोशा दिवोकसाम् ।
 जज्ञिरे वसुदेवस्य कुले कुलविवर्धनाः ॥ १५३
 गणस्त्रप्सरसां यो वै मया राजन्प्रकीर्तितः ।
 तस्य भागः क्षितौ जज्ञे नियोगाद्वासवस्य ह ॥ १५४
 तानि षोडशदेवीनां सहस्राणि नराधिप ।
 बभूवुर्मानुषे लोके वासुदेवपरिग्रहाः ॥ १५५
 श्रियस्तु भागः संजज्ञे रत्यर्थं पृथिवीतले ।
 [भीष्मकस्य कुले साध्वी रुक्मिणी नाम नामतः ॥
 द्रौपदी त्वथ संजज्ञे शची भागादनिन्दिता ।]
 द्रुपदस्य कुले जाता वेदिमध्यादनिन्दिता ॥ १५७
 नातिह्रस्वा न महती नीलोत्पलसुगन्धिनी ।
 पद्मायताक्षी सुश्रोणी स्वसिताश्रितमूर्धजा ॥ १५८
 सर्वलक्षणसंपन्ना वैदूर्यमणिसंनिभा ।
 पञ्चानां पुरुषेन्द्राणां चित्तप्रमथनी रहः ॥ १५९
 सिद्धिर्धृतिश्च ये देव्यौ पञ्चानां मातरौ तु ते ।
 कुन्ती माद्री च जज्ञाते मतिस्तु सुबलात्मजा १६०
 इति देवासुराणां ते गन्धर्वाप्सरसां तथा ।
 अंशावतरणं राजत्राक्षसानां च कीर्तितम् ॥ १६१
 ये पृथिव्यां समुद्भूता राजानो युद्धदुर्मदाः ।
 महात्मानो यदूनां च ये जाता विपुले कुले ॥ १६२
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मया ते परिकीर्तिताः ।
 धन्यं यशस्यं पुत्रीयमायुष्यं विजयावहम् ॥ १६३
 इदमंशावतरणं श्रोतव्यमनसूयता ।
 अंशावतरणं श्रुत्वा देवगन्धर्वरक्षसाम् ॥ १६४
 प्रभवाप्ययवित्प्राज्ञो न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ १६५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

कुरुवंशकथनम् ॥ १ ॥ संक्षेपेण यथाव्युपाख्यानम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 त्वत्तः श्रुतमिदं ब्रह्मन्देवदानवरक्षसाम् ।
 अंशावतरणं सम्यग्गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ १
 इमं तु भूय इच्छामि कुरूणां वंशमादितः ।
 कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसन्निधौ ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 धर्मार्थकामसहितं राजर्षीणां प्रकीर्तितम् ।
 पवित्रं कीर्त्यमानं मे निबोधेदं मनीषिणाम् ॥ ३
 प्रजापतेस्तु दक्षस्य मनोवैवस्वतस्य च ।
 भरतस्य कुरोः पूरोराजमीढस्य चानघ ॥ ४
 यादवानामिमं वंशं कौरवाणां च सर्वशः ।
 तथैव भरतानां च पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् ॥ ५
 धन्यं यशस्यमायुष्यं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ।
 तेजोभिरुदिताः सर्वे महर्षिसमतेजसः ॥ ६
 दश प्राचेतसः पुत्राः सन्तः पुण्यजनाः स्मृताः ।
 मुखजेनाग्निना यैस्ते पूर्वं दग्धा महौजसः ॥ ७
 तेभ्यः प्राचेतसो जज्ञे दक्षो दक्षादिमाः प्रजाः ।
 संभूताः पुरुषव्याघ्र स हि लोकपितामहः ॥ ८
 वीरिण्या सह सङ्गम्य दक्षः प्राचेतसो-मुनिः ।
 आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रं संशितव्रतान् ॥ ९
 सहस्रसङ्ख्यान्संभूतान्दक्षपुत्रांश्च नारदः ।
 मोक्षमध्यापयामास साङ्ख्यज्ञानमनुत्तमम् ॥ १०
 'नाशार्थं योजयामास दिगन्तज्ञानकर्मसु' ।
 ततः पञ्चाशतं कन्याः पुत्रिका अभिसन्दधे ।
 प्रजापतिः प्रजा दक्षः सिद्धधुर्जनमेजय ॥ ११
 ददौ दश स धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
 कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ॥ १२
 त्रयोदशानां पत्नीनां या तु दाक्षायणी वरा ।

मारीचः कश्यपस्त्वस्थामादित्यान्समजीजनत् १३
 इन्द्रादीन्वीर्यसंपन्नान्विवस्वन्तमथापि च ।
 विवस्वतः सुतो जज्ञे यमो वैवस्वतः प्रभुः ॥ १४
 'मार्ताण्डस्य यमी चापि सुता राजन्नजायत' ।
 मार्तण्डस्य मनुर्धीमानजायत सुतः प्रभुः ॥ १५
 धर्मात्मा स मनुर्धीमान्यत्र वंशः प्रतिष्ठितः ।
 मनोर्वेशो मानवानां ततोऽयं प्रथितोऽभवत् १६
 ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्मान्मनोर्जातास्तु मानवाः ।
 ततोऽभवन्महाराज ब्रह्म क्षेत्रेण सङ्गतम् ॥ १७
 ब्राह्मणा मानवास्तेषां साङ्गं वेदमधारयन् ।
 वेनं धृष्णुं नरिष्यन्तं नाभागेक्ष्वाकुमेव च ॥ १८
 कारूपमथ शर्यातिं तथा चैवाष्टमीमिलाम् ।
 पृषध्रं नवमं प्राहुः क्षत्रधर्मपरायणम् ॥ १९
 नाभागारिष्टदशमान्मनोः पुत्रान्प्रचक्षते ।
 पञ्चाशत्तु मनोः पुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ ॥ २०
 अन्योन्यभेदात्ते सर्वे विनेशुरिति नः श्रुतम् ।
 पुरुरवास्ततो विद्वानिलयां समपद्यत ॥ २१
 सा वै तस्याभवन्माता पिता चैवेति नः श्रुतम् ।
 त्रयोदश समुद्रस्य द्वीपानश्नन्पुरुरवाः ॥ २२
 अमानुषैर्वृतः सत्सैर्मानुषः सन्महायशाः ।
 विप्रैः स विग्रहं चक्रे वीर्योन्मत्तः पुरुरवाः ॥ २३
 जहार च स विप्राणां रत्नान्युत्कोशतामपि ।
 सनत्कुमारस्तं राजन्ब्रह्मलोकादुपेत्य ह ॥ २४
 अनुदर्श ततश्चक्रे त्र्यगृह्णान् चाप्यसौ ।
 ततो महर्षिभिः क्रुद्धैः सद्यः शप्नो व्यनश्यत २५
 लोभान्वितो बलमदान्प्रष्टसंज्ञो नराधिपः ।
 स हि गन्धर्वलोकस्थानुर्वश्या सहितो विराद् २६
 आनिनाय क्रियार्थेऽग्नीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा ।

प्राचेतसः प्राचे देशाय यज्ञक्रियया अतति सततं गच्छतीति प्राचेताः तस्य प्राचेतसः प्राचीनवर्हिषः । पुण्यजनाः पुण्योत्पादकास्तपःशीला इत्यर्थः । यैस्ते महौजसो महाप्रभावा वृक्षौषधयो दग्धाः ॥ ७ ॥ वीरिण्या वीरणपुत्र्या ॥ ९ ॥ मोक्षं मोक्षहेतुं । सांख्यज्ञानं विवेकज्ञानं विज्ञानम् ॥ १० ॥ यमी यमुना ॥ १५ ॥

अन्योन्यभेदात्परस्परवैरात् ॥ २१ ॥ मातैव लब्धपुंभावा राज्यदानात्पिताप्यभूत् । मुख्यः पिता तु बुध एव ॥ २२ ॥ अनुदर्शं दर्शनं स पञ्चायस्य स श्रुतियुक्त्युपदेशोऽनुदर्शस्तं ततस्तदुपदेशमित्यर्थः ॥ २५ ॥ विराड्विराजमानः ॥ २६ ॥ त्रिधा गार्हपत्यदक्षिणाभ्याहवनीयभेदेन । आयुःशब्दः उका-

षट् सुता जज्ञिरे चैलादायुर्धीमानमावसुः ॥ २७
 दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ।
 नहुषं वृद्धशर्माणं रजिं गयमनेनसम् ॥ २८
 स्वर्भानवी सुतानेतानायोः पुत्रान्प्रचक्षते ।
 आयुषो नहुषः पुत्रो धीमान्सत्यपराक्रमः ॥ २९
 राज्यं शशास सुमहद्वर्मेण पृथिवीपते ।
 पितृन्देवानृषीन्विप्रान्गन्धर्वोरगराक्षसान् ॥ ३०
 नहुषः पालयामास ब्रह्मक्षत्रमथो विशः ।
 स हत्वा दस्युसंघातानृषीन्करमदापयत् ॥ ३१
 पशुवचैव तान्पृष्टे वाहयामास वीर्यवान् ।
 कारयामास चेन्द्रत्वमभिभूय दिवोकसः ॥ ३२
 तेजसा तपसा चैव विक्रमेणौजसा तथा ।
 'विश्लिष्टो नहुषः शप्तः सद्यो ह्यजगरोऽभवत्' ।
 यतिं ययातिं संयातिमायातिमयतिं ध्रुवम् ॥ ३३
 नहुषो जनयामास षट् सुतान्प्रियवादिनः ।
 यतिस्तु योगमास्थाय ब्रह्मीभूतोऽभवन्मुनिः ॥ ३४
 ययातिर्नाहुषः सम्राडासीत्सत्यपराक्रमः ।
 स पालयामास महीमीजे च बहुभिर्मखैः ॥ ३५
 अतिभक्त्या पितृनर्चन्देवांश्च प्रयतः सदा ।
 अन्वगृह्णात्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥ ३६
 तस्य पुत्रा महेष्वासाः सर्वैः समुदिता गुणैः ।
 देवयान्यां महाराज शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ॥ ३७
 देवयान्यामजायेतां यदुस्तुर्वसुरेव च ।
 द्रुह्युश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ॥ ३८
 स शाश्वतीः समा राजन्प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 जरामार्च्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम् ॥ ३९
 जराऽभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत् ।
 यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्युं चानुं च भारत ॥ ४०
 यौवनेन चरन्कामान्युवा युवतिभिः सह ।
 विहर्तुमहमिच्छामि साह्यं कुरुत पुत्रकाः ॥ ४१
 तं पुत्रो दैवयानेयः पूर्वजो वाक्यमब्रवीत् ।
 किं कार्यं भवतः कार्यमस्माकं यौवनेन ते ॥ ४२

ययातिरब्रवीत्तं वै जरा मे प्रतिगृह्यताम् ।
 यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ४३
 यजतो दीर्घसत्रैर्मे शापाच्चोशनसो मुनेः ।
 कामार्थः परिहीणोऽयं तप्येयं तेन पुत्रकाः ॥ ४४
 मामकेन शरीरेण राज्यमेकः प्रशास्तु वः ।
 अहं तन्वाऽभिनवया युवा काममवाप्नुयाम् ॥ ४५
 वैशंपायन उवाच ।
 ते न तस्य प्रत्यगृह्णन्त्यदुप्रभृतयो जराम् ।
 तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः ॥ ४६
 राजंश्चराभिनवया तन्वा यौवनगोचरः ।
 अहं जरां समादाय राज्ये स्थास्यामि तेज्जया ॥ ४७
 एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ।
 संचारयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥ ४८
 पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ।
 यायातेनापि वयसा राज्यं पूरुकारयत् ॥ ४९
 ततो वर्षसहस्राणि ययातिरपराजितः ।
 स्थितः स नृपशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमः ॥ ५०
 ययातिरपि पत्नीभ्यां दीर्घकालं विहृत्य च ।
 विश्वाच्या सहितो रेमे पुनश्चैत्ररथे वने ॥ ५१
 नाध्यगच्छत्तदा तृप्तिं कामानां स महायशाः ।
 अवेत्य मनसा राजन्निमां गाथां तदा जगौ ॥ ५२
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ ५३
 यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ५४
 यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु कर्हिचित् ।
 कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५५
 न विभेति यदा चायं यदा चास्मान्न विभ्यति ।
 यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५६
 इत्यवेक्ष्य महाप्राज्ञः कामानां फल्गुतां नृप ।
 समाधाय मनो बुद्ध्या प्रत्यगृह्णाजरां सुतात् ॥ ५७

रास्तः सान्तश्च ॥ २७ ॥ कार्यं प्रयोजनम् । कार्यं कर्तव्यम् ॥ ४२ ॥
 व्रतनिर्बन्धान्छुक्रशापाच्च कामरूपः पुरुषार्थो हीनः ॥ ४४ ॥
 तेज्जया तव आज्ञया । पूर्वरूपमाकारलोपो वार्धः ॥ ४७ ॥ का-

मानां कामभोगेन । अवेत्य कामसेवया तृप्त्यभावं ज्ञात्वा ॥ ५२ ॥
 हविषा समिदाज्यादिना ॥ ५३ ॥ एकस्य कामिनः सर्वं नालम-
 पर्याप्तम् । शमं कामशान्तिम् ॥ ५४ ॥

‘ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ।
दत्त्वा च यौवनं राजा पूरं राज्येऽभिषिच्य च ।
अतस्त एव कामानां पूरं पुत्रमुवाच ह ॥ ५८
त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ।
पौरवो वंश इति ते ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥५९

वैशंपायन उवाच ।
ततः स नृपशार्दूल पूरं राज्येऽभिषिच्य च ।
ततः सुचरितं कृत्वा भृगुतुङ्गे महातपाः ॥ ६०
कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ।
कारयित्वा त्वनशनं सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥६१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

ययात्युपाख्यानारम्भः ॥ १ ॥ सञ्जीवनीविद्यालाभार्थं देवैः शुक्रसमीपे कचस्य प्रेषणम् ॥ २ ॥ कचस्य शिष्यत्वेनाङ्गी-
कारः ॥ ३ ॥ दैत्यैर्हतस्य कचस्योज्जीवनम् ॥ ४ ॥ दैत्यैर्भस्मीकृत्य तन्मिश्रितसुराद्वारा स्वकुक्षिं प्रापितस्य कचस्य शुक्रेण
विद्यादानपूर्वकमुज्जीवनम् ॥ ५ ॥ शुक्रेण सुरापाननिषेधः ॥ ६ ॥

जनमेजय उवाच ।
ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः ।
कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् ॥ १
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।
आनुपूर्व्या च मे शंस राज्ञो वंशकरान्पृथक् ॥२
वैशंपायन उवाच ।
ययातिरासीश्वपतिर्देवराजसमद्युतिः ।
तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ॥ ३
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छते जनमेजय ।
देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ॥ ४
सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः ।
ऐश्वर्यं प्रति संघर्षस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ५
जिगीषया ततो देवा वव्रिरेऽङ्गिरसं मुनिम् ।
पौरोहित्येन याज्यार्थं काव्यं तूशनसं परे ॥ ६
ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यस्पर्धिनौ भृशम् ।
तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि संगतान् ॥ ७
तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात् ।
ततस्ते पुनरुत्थाय योधयांचक्रिरे सुरान् ॥ ८
असुरास्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि ।
न तान्सञ्जीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९
न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेत्ति वीर्यवान् ।

सञ्जीविनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ॥ १०
ते तु देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा ।
ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं बृहस्पतेः ॥ ११
भजमानान्भजस्वास्मान्कुरु नः साह्यमुत्तमम् ।
या सा विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि ॥१२
शुके तामाहर क्षिप्रं भागभाङ्गो भविष्यसि ।
वृषपर्वसमीपे हि शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ॥ १३
रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् ।
तमाराधयितुं शक्तो भवान्पूर्ववयाः कविम् ॥१४
देवयानीं च दयितां सुतां तस्य महात्मनः ।
त्वमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ॥१५
शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च ।
देवयान्यां हि तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
तथेत्युक्त्वा ततः प्रायाद्बृहस्पतिसुतः कचः ।
तदाऽभिपूजितो देवैः समीपे वृषपर्वाणः ॥ १७
स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः संप्रेषितः कचः ।
असुरेन्द्रपुरे शुक्रं दृष्ट्वा वाक्यमुवाच ह ॥ १८
ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः ।
नाम्ना कच इति ख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् ॥
ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरौ ।

दायादवान् पुत्रवान् ॥ ५९ ॥ कारयित्वा कृत्वा ॥ ६१ ॥
एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

विप्रदानवौ वव्राते जामातृत्वेनेति शेषः ॥ ३ ॥

अनुमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रं परिवत्सरान् ॥ २०
शुक्र उवाच ।

कच सुखागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः ।
अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः २१
वैशंपायन उवाच ।

कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्रतम् ।
आदिष्टं कविपुत्रेण शुकेणोशनसा स्वयम् ॥ २२
व्रतस्य प्राप्तकालं स यथोक्तं प्रत्यगृह्णत ।

आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत ॥ २३
नित्यमाराधयिष्यंस्तां युवा यौवनगां मुनिः ।

गायन्त्यन्वादयंश्च देवयानीमतोषयत् ॥ २४
स शील्यन्देवयानीं कन्यां संप्राप्तयौवनाम् ।

पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत ॥ २५
देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतधारिणम् ।

गायन्ती च ललन्ती च रहः पर्यचरत्तथा ॥ २६
'गायन्तं चैव शुल्कं च दातारं प्रियवादिनम् ।

नार्यो नरं कामयन्ते रूपिणं स्रग्विणं तथा ॥' २७
पञ्चवर्षशतान्येवं कचस्य चरतो व्रतम् ।

तत्रातीयुरथो बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥ २८
गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा रहस्येकममर्षिताः ।

जघ्नुर्वृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेव च ॥ २९
हत्वा शालावृकेभ्यश्च प्रायच्छल्लवशः कृतम् ।

ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः खं निवेशनम् ३०
सा दृष्ट्वा रहिता गाश्च कचेनाभ्यागता वनात् ।

उवाच वचनं काले देवयान्यथ भारत ॥ ३१
देवयान्युवाच ।

आहुतं चाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो ।
अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते ॥ ३२
व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति ।

तं विना न च जीवेयमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ३३
शुक्र उवाच ।

अयमेहीति संशब्ध मृतं संजीवयाम्यहम् ।

वैशंपायन उवाच ।

ततः संजीविनीं विद्यां प्रयुज्य कचमाह्वयत् ॥ ३४
भित्त्वा भित्त्वा शरीराणि वृकाणां स विनिर्गतः ।

आहूतः प्रादुरभवत्कचो हृष्टोऽथ विद्यया ॥ ३५
कसाच्चिरायितोऽसीति पृष्टस्तामाह भार्गवीम् ।

कच उवाच ।
समिधश्च कुशादीनि काष्ठभारं च भामिनि ॥ ३६
गृहीत्वा श्रमभारतो वटवृक्षं समाश्रितः ।

गावश्च सहिताः सर्वा वृक्षच्छायामुपाश्रिताः ३७
असुरास्तत्र मां दृष्ट्वा कस्त्वमित्यभ्यचोदयन् ।

बृहस्पतिसुतश्चाहं कच इत्यभिविश्रुतः ॥ ३८
इत्युक्तमात्रे मां हत्वा पेषीकृत्वा तु दानवाः ।

दत्त्वा शालावृकेभ्यस्तु सुखं जग्मुः स्वमालयं ३९
आहूतो विद्यया भद्रे भार्गवेण महात्मना ।

त्वत्समीपमिहायातः कथंचित्प्राप्तजीवितः ॥ ४०
हतोऽहमिति चाचख्यौ पृष्टो ब्राह्मणकन्यया ।

स पुनर्देवयान्योक्तः पुष्पाण्याहर मे द्विज ॥ ४१
वनं ययौ कचो विप्रो ददृशुर्दानवाश्च तम् ।

पुनस्तं पेषयित्वा तु समुद्राम्भस्यमिश्रयन् ॥ ४२
चिरं गतं पुनः कन्या पित्रे तं संन्यवेदयत् ।

विप्रेण पुनराहूतो विद्यया गुरुदेहजः ।
पुनरावृत्य तद्वृत्तं न्यवेदयत तद्यथा ॥ ४३
ततस्तृतीयं हत्वा तं दग्ध्वा कृत्वा च चूर्णशः ।

प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तथा ॥ ४४
'अपिबत्सुरया सार्धं कचभस्स भृगूद्वहः ।

सा सायन्तनवेलायामगोपा गाः समागताः ॥ ४५
देवयानी शङ्कमाना दृष्ट्वा पितरमब्रवीत् ।

पुष्पाहारः प्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ॥ ४६
व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति ।

तं विना न च जीवेयं कचं सत्यं ब्रवीमि ते ४७
'वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा पुत्रीवचः काव्यो मन्त्रेणाहूतवान्कचम् ।
ज्ञात्वा बहिष्ठमज्ञात्वा स्वकुक्षिस्थं कचं नृप ॥ ४८

प्रेषणैः प्रेष्यत्वादिभिः ॥ २५ ॥ उवाच शुक्रं प्रति ॥ ३१ ॥
पेषः पिष्टम् । पिष्टीकृत्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ गुरुदेहजः कचः ।

आवृत्य आगत्य । तद्वृत्तमसुरचेष्टितम् ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणाय
शुक्राय ॥ ४४ ॥

शुक्र उवाच ।

बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः ।
विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाम किम् ४९

मैवं शुचो मा रुद देवयानि
न त्वाद्दशी मर्त्यमनुप्रशोचते ।

यस्यास्तव ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च
सेन्द्रा देवा वसवोऽथाश्विनौ च ॥ ५०

सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्व-
मुपस्थाने सन्नमन्ति प्रभावात् ।

अशक्योऽसौ जीवयितुं द्विजातिः
संजीवितो वध्यते चैव भूयः ॥ ५१

देवयान्युवाच ।

यस्याङ्गिरा बृद्धतमः पितामहो
बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः ।

ऋषेः पुत्रं तमथो वापि पौत्रं
कथं न शोचेयमहं न रुद्याम् ॥ ५२

स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च
सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः ।

कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये
प्रियो हि मे तात कचोऽभिरूपः ॥ ५३

शुक्र उवाच ।

असंशयं मामसुरा द्विषन्ति
ये शिष्यं मेऽनागसं सूदयन्ति ।

अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा-
स्ते मां यथा व्यभिचरन्ति नित्यम् ।

अप्यस्य पापस्य भवेदिहान्तः
कं ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ॥ ५४

वैशंपायन उवाच ।

संचोदितो देवयान्या महर्षिः पुनराह्वयत् ।
संरम्भेणैव काव्यो हि बृहस्पतिसुतं कचम् ॥५५

कचोऽपि राजन्स महानुभावो
विद्याबलालुब्धमतिर्महात्मा ।'

मर्त्यं त्वं तु मत्प्रभावादमरकल्पासि । ब्रह्म वेदः तस्य नमनं
स्वार्थप्रकाशेन ॥ ५० ॥ चाद्वैवीं मायां । मायात्रयविदि त्वयि

गुरोर्हि भीतो विद्यया चोपहृतः ।

शनैर्वाक्यं जठरे व्याजहार ॥ ५६

'प्रसीद भगवन्मह्यं कचोऽहमभिवादये ।
यथा बहुमतः पुत्रस्तथा मन्यतु मां भवान् ॥' ५७

वैशंपायन उवाच ।

तमब्रवीत्केन पथोपनीत-
स्त्वं चोदरे तिष्ठसि ब्रूहि विप्र ।

अस्मिन्मुहूर्ते ह्यसुरान्विनाश्यं
गच्छामि देवानहमद्य विप्र ॥ ५८

कच उवाच ।

तव प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः
स्मरामि सर्वं यच्च यथा च वृत्तम् ।

नत्वेवं स्यात्तपसः संक्षयो मे
ततः क्लेशं घोरमिमं सहामि ॥ ५९

असुरैः सुरायां भवतोऽसि दत्तो
हत्वा दग्ध्वा चूर्णयित्वा च काव्य ।

ब्राह्मीं मायां चासुरीं विप्र मायां
त्वयि स्थिते कथमेवातिवर्तेत् ॥ ६०

शुक्र उवाच ।

किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से
वधेन मे जीवितं स्यात्कचस्य ।

नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनेन
दृश्येत्कचो मद्गतो देवयानि ॥ ६१

देवयान्युवाच ।

द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां
कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः ।

कचस्य नाशे मम शर्म नास्ति
तवोपघाते जीवितुं नास्मि शक्ता ॥ ६२

शुक्र उवाच ।

संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत
यत्त्वां भक्तं भजते देवयानी ।

विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीं त्वं
न चेदिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ॥ ६३

सति को देवोऽसुरो ब्राह्मणो वाऽतिकामेदतस्त्वदुदरभेदनं मम
दुःसाध्यमेवेति भावः ॥ ६० ॥

न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो ममोदरात् ।
ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥ ६४

पुत्रो भूत्वा भावय भावितो मा-
मस्यदेहादुपनिष्क्रम्य तात ।

समीक्षेथा धर्मवतीमवेक्षां
गुरोः सकाशात्प्राप्य विद्यां सविद्यः ॥ ६५

वैशंपायन उवाच ।

गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां
भिन्वा कुक्षिं निर्विचक्राम विप्रः ।

कचोऽभिरूपस्तत्क्षणाद्ब्राह्मणस्य
शुक्लात्यये पौर्णमास्यामिवेन्दुः ॥ ६६

दृष्ट्वा च तं पतितं ब्रह्मराशि-
मुत्थापयामास मृतं कचोऽपि ।

विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य
ततः कचस्तं गुरुमित्युवाच ॥ ६७

यः श्रोत्रयोरमृतं सन्निषिञ्चे-
द्विद्यामविद्यस्य यथा त्वमार्यः ।

तं मन्येऽहं पितरं मातरं च
तस्मै न दुह्येत्कृतमस्य जानन् ॥ ६८

ऋतस्य दातारमनुत्तमस्य
निधिं निधीनामपि लब्धविद्याः ।

ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयं
पापाँल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ॥ ६९

वैशंपायन उवाच ।

सुरापानाद्ब्रह्मणां प्राप्य विद्वा-
न्संज्ञानाशं चैव महातिघोरम् ।

दृष्ट्वा कर्चं चापि तथाभिरूपं
पीतं तदा सुरया मोहितेन ॥ ७०

समन्युरुत्थाय महानुभाव-
स्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः ।

सुरापानं प्रति संजातमन्युः
काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद ॥ ७१

यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चि-
न्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः ।

अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्या-
दसिँल्लोके गर्हितः स्यात्परे च ॥ ७२

मया चैतां विप्रधर्मोक्तिसीमां
मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके ।

सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरुणां
देवा लोकाश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ ७३

वैशंपायन उवाच ।

इतीदमुक्त्वा स महानुभाव-
स्तपोनिधीनां निधिरग्रमेयः ।

तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धी-
निदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥ ७४

आचक्षे वो दानवा बालिशः स्थ
सिद्धः कचो वत्स्यति मत्सकाशे ।

सञ्जीविनीं प्राप्य विद्यां महात्मा
तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ॥ ७५

‘योऽकार्षींहुष्करं कर्म देवानां कारणात्कचः ।
न तत्किर्तिर्जरां गच्छेद्याज्ञीयश्च भविष्यति ७६

वैशंपायन उवाच ।’

एतावदुक्त्वा वचनं विरराम स भार्गवः ।

दानवा विस्मयाविष्टाः प्रथयुः स्वं निवेशनम् ७७
गुरोरुष्य सकाशे तु दश वर्षशतानि सः ।

अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ॥ ७८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

भावय जीवय । भावितो मया जीवितः । कृतघ्नो मा भूरिति
भावः ॥ ६५ ॥ शुक्लस्याहो रवेर्वा अत्यये शुक्लात्यये ॥ ६६ ॥

ऋतस्य वेदस्य । निधीनां विद्यानां निधिमाश्रयम् । प्रतिष्ठा वि-
द्याफलं तच्छून्या अप्रतिष्ठाः ॥ ६९ ॥ सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

स्वपाणिग्रहणार्थं प्रार्थितवत्या देवयान्या कचस्य विवादः ॥ १ ॥ कचदेवयान्योः परस्परशापदानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

समावृतव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा कचम् ।
प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयान्यब्रवीदिदम् ॥ १
ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं वृत्तेनाभिजनेन च ।
आजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥ २
ऋषिर्यथाङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशाः ।
तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ॥ ३
एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन ।
व्रतस्ये नियमोपेते यथा वर्ताम्यहं त्वयि ॥ ४
स समावृतविद्यो मां भक्तां भजितुमर्हसि ।
गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ५
कच उवाच ।

पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा तव पिता मम ।
तथा त्वमनवद्याङ्गि पूजनीयतरा मम ॥ ६
प्राणेभ्योऽपि प्रियतरा भार्गवस्य महात्मनः ।
त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥ ७
यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव ।
देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८
देवयान्युवाच ।

गुरुपुत्रस्य पुत्रो वै न त्वं पुत्रश्च मे पितुः ।
तस्मात्पूज्यश्च मान्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥ ९
असुरैर्हन्यमाने च कच त्वयि पुनःपुनः ।
तदाप्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमद्य स्मरस्व मे ॥ १०
सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम् ।
न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्तामनागसम् ॥ ११
कच उवाच ।

अनियोज्ये नियोक्तुं मां देवयानि न चार्हसि ।
प्रसीद मुधु त्वं मह्यं गुरोर्गुरुतरा शुभे ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

यत्रोषितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने ।
तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य भामिनि ॥ १३
भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः सुमध्येमे ।
सुखमस्म्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमाशंस मे पथि ।
अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ।
अप्रमत्तोत्थिता नित्यमाराधय गुरुं मम ॥ १५
देवयान्युवाच ।
यदि मां धर्मकामार्थं प्रत्याख्यास्यसि याचितः ।
ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेवा गमिष्यति ॥ १६
कच उवाच ।

गुरुपुत्रीति कृत्वाऽहं प्रत्याचक्षे न दोषतः ।
गुरुणा चाननुज्ञातः काममेवं शपस्व माम् ॥ १७
आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया ।
शप्तो ह्यनर्हः शापस्य कामतोऽद्य न धर्मतः ॥ १८
तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा स भविष्यति ।
ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति ॥ १९
फलिष्यति न ते विद्या यत्त्वं मामात्थ तत्तथा ।
अध्यापयिष्यामितु यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठो देवयानीं कचस्तदा ।
त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः ॥ २१
तमागतमभिप्रेक्ष्य देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
बृहस्पतिं सभाज्येदं कचं वचनमब्रुवन् ॥ २२
देवा ऊचुः ।

यत्त्वयास्मद्वितं कर्म कृतं वै परमाद्भुतम् ।
न ते यशः प्रणशिता भागभाक् भविष्यसि ॥ २३

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

स्वर्गप्रत्यागतात्कचात्संजीविन्यध्ययनेन देवानां कृतार्थता ॥ १ ॥ शुक्रवृषपर्वणोर्विरोधोत्पादनार्थमिन्द्रकृतं कन्यानां वस्त्रमिश्रणम् ॥ २ ॥ वस्त्रमिश्रणेन शर्मिष्ठादेवयान्योर्विरोधः ॥ ३ ॥ शर्मिष्ठया कूपे प्रक्षिप्ताया देवयान्या ययातिना कृपा-दुद्धरणम् ॥ ४ ॥ शुक्रस्य कूपसमीपागमनं देवयानीसान्त्वनं च ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवोकसः ।
कचादधीत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥ १
सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथाश्रुवन् ।
कालस्ते विक्रमस्याद्य जहि शन्नूपुरन्दर ॥ २
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु सहितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ।
तथेत्युक्त्वा प्रचक्राम सोऽपश्यत वने स्त्रियः ॥ ३
क्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमे ।
वायुभूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४
ततो जलात्समुत्तीर्य कन्यास्ताः सहितास्तदा ।
वस्त्राणि जगृहस्तानि यथाऽऽसन्नान्यनेकशः ॥ ५
तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा ।
व्यतिमिश्रमजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ॥ ६
ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत ।
देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ॥ ७
देवयान्युवाच ।
कस्माद्ब्रह्मासि मे वस्त्रं शिष्या भूत्वा ममासुरि ।
समुदाचारहीनाया न ते साधु भविष्यति ॥ ८
शर्मिष्ठोवाच ।

आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम ।
स्तौति वन्दीव चाभीक्ष्णं नीचैः स्थित्वा विनीतवत्
याचतस्त्वं हि दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्यतः ।
मुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्यतः ॥ १०
आदुन्वस्व विदुन्वस्व द्रुह्य कुप्यस्व याचकि ।
अनायुधा सायुधाया रिक्ता क्षुभ्यसि भिक्षुकि ११
लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न हि त्वां गणयाम्यहम् ।

प्रचक्राम भूतलं प्रतीति शेषः ॥ ३ ॥ समुदाचारः सदा-
चारः ॥ ८ ॥ आदुन्वस्व आभिमुख्येन वक्षस्ताडनादिना संतापं
प्राप्नुहि । विदुन्वस्व पांसुषु लुण्ठनादिना । द्रुह्य द्रोहं चिरका-

‘प्रतिकूलं वदसि चेदितःप्रभृति याचकि ॥’ १२
वैशंपायन उवाच ।

समुच्छ्रयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि ।
शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः स्वपुरमागमत् ।
हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया ॥ १३
अनवेक्ष्य ययौ वेष्म क्रोधवेगपरायणा ।
‘प्रविश्य स्वगृहं स्वस्था धर्ममासुरमास्थिता ।’
अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः ॥ १४
श्रान्तयुग्यः श्रान्तहयो मृगलिप्सुः पिपासितः ।
स नाहुषः प्रेक्षमाण उदपानं गतोदकम् ॥ १५
ददर्श राजा तां तत्र कन्यामग्निशिखामिव ।
तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीम् ॥ १६
सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्गुना ।
का त्वं ताम्रनखी श्यामा समृष्टमणिकुण्डला १७
दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छ्वसिषि चातुरा ।
कथं च पतिताऽस्यस्मिन्कूपे वीरुत्तृणावृते ॥ १८
दुहिता चैव कस्य त्वं वद सत्यं सुमध्यमे ।
देवयान्युवाच ।

योऽसौ देवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयति विद्यया ॥ १९
तस्य शुक्रस्य कन्याहं स मां नूनं न बुध्यते ।
एष मे दक्षिणो राजन्याणिस्ताम्रनखाङ्गुलिः ॥ २०
समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः ।
जानामि हि त्वां संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम् ११
तस्मान्मां पतितामस्मात्कृपादुद्धर्तुमर्हसि ।
वैशंपायन उवाच ।
तामथो ब्राह्मणीं कन्यां विज्ञाय नहुषात्मजः ॥ २२

लिकं क्रोधं क्रुह । कुप्यस्व सयः परानिष्टफलो यत्नः कोपस्तं
क्रुह । रिक्ता दरिद्रा ॥ ११ ॥ प्रतियोद्धारं प्रहर्तारम् ॥ १२ ॥
युग्या रथवाहकाः । हयाः केवलाश्वाः । उदकं पीयतेस्मादित्युदपानं

गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् ।
 उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कृपाभराधिपः ॥ २३
 'यथातिरुवाच ।
 गच्छ भद्रे यथाकामं न भयं विद्यते तव ।
 इत्युच्यमाना नृपतिं देवयानीदमुत्तरम् ॥ २४
 उवाच मामुपादाय गच्छ शीघ्रं प्रियो हि मे ।
 गृहीताहं त्वया पाणौ तस्माद्भर्ता भविष्यसि ॥ २५
 इत्येवमुक्तो नृपतिराह क्षत्रकुलोद्भवः ।
 त्वं भद्रे ब्राह्मणी तस्मान्मया नार्हसि सङ्गमम् २६
 सर्वलोकगुरुः काव्यस्त्वं तस्य दुहिता शुभे ।
 तस्मादपि भयं मेऽद्य ततः कल्याणि नार्हसि ॥ २७
 देवयान्युवाच ।
 यदि मद्रचनान्नाद्य मां नेच्छसि नराधिप ।
 त्वामेव वरये पित्रा तस्माल्लप्स्यसि गच्छ हि ॥ २८
 वैशंपायन उवाच ।
 आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ।
 गते तु नाहुषे तस्मिन्देवयान्यप्यनिन्दिता ॥ २९
 क्वचिद्भ्रत्वा च रुदती वृक्षमाश्रित्य धिष्ठिता ।
 ततश्चिरायमाणायां दुहितर्यथ भार्गवः ॥ ३०
 संस्मृत्योवाच धात्रीं तां दुहितुः स्नेहविक्रवः ।
 धात्रि त्वमानय क्षिप्रं देवयानीं सुमध्यमाम् ३१
 इत्युक्तमात्रे सा धात्री त्वरिताऽऽनयितुं गता ।
 यत्रयत्र सखीभिः सा गता पदममार्गत ॥ ३२
 सा ददर्श तथा दीनां श्रमार्तां रुदतीं स्थिताम् ।
 वृत्तान्तं किमिदं भद्रे शीघ्रं वद पिताह्वयत् ॥ ३३
 एवमुक्त्वाह धात्रीं तां शर्मिष्ठावृजिनं कृतम् ।
 उवाच शोकसंतप्ता घूर्णिकामागतां पुरः' ॥ ३४
 देवयान्युवाच ।
 त्वरितं घूर्णिके गच्छ शीघ्रमाचक्ष्व मे पितुः ३५
 नेदानीं संप्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 सा तत्र त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुरमन्दिरम् ॥ ३६

दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं संभ्रमाविष्टचेतना ।
 आचक्षे महाप्राज्ञं देवयानीं वने हताम् ॥ ३७
 शर्मिष्ठया महाभाग दुहित्रा वृषपर्वणः ।
 श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तत्र शर्मिष्ठया हताम् ॥ ३८
 त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां वने ।
 दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं ततो वने ॥ ३९
 बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ।
 आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः ॥ ४०
 मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति यस्येयं निष्कृतिः कृता ।
 देवयान्युवाच ।
 निष्कृतिर्मेऽस्तु वा मास्तु शृणुष्ववहितो मम ४१
 शर्मिष्ठया यदुक्ताऽस्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥
 सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानामसि गायनः ॥ ४२
 एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
 वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् ॥ ४३
 स्तुवतो दुहिता नित्यं याचतः प्रतिगृह्यतः ।
 अहं तु स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्यतः ॥ ४४
 इदं मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः ।
 क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णा पुनः पुनः ॥ ४५
 यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्यतः ।
 प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता तु सखी मया ४६
 'उक्ताप्येवं भृशं मां सा निगृह्य विजने वने ।
 कूपे प्रक्षेपयामास प्रक्षिप्य गृहमागमत् ॥' ४७
 शुक्र उवाच ।
 स्तुवतो दुहिता न त्वं याचतः प्रतिगृह्यतः ।
 अस्तोतुः स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥ ४८
 वृषपर्वेण तद्रेद शक्रो राजा च नाहुषः ।
 अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वरं हि बलं मम ॥ ४९
 'जानामि जीविनीं विद्यां लोकेऽस्मिञ्शाश्वतीं ध्रुवम्
 मृतः संजीवते जन्तुर्यया कमललोचने ॥ ५०
 कथनं स्वगुणानां च कृत्वा तप्यति सज्जनः ।

कूपः ॥ १५ ॥ अवटाद्भर्तात् ॥ २३ ॥ घूर्णिकां दासीम् ॥ ३४ ॥
 हतां ताडिताम् ॥ ३७ ॥ नियच्छन्ति प्रयच्छन्ति प्रागुवन्तीति
 भावः ॥ ४० ॥ एतदेवाह मन्ये इति । निष्कृतिः फलभोगेन

निरसनम् ॥ ४१ ॥ इदं पूर्वोक्तम् ॥ ४५ ॥ नाहुषो ययातिः ।
 मम ऐश्वरं निर्द्वन्द्वमप्रतिपक्षं बलमस्ति ॥ ४९ ॥ द्विसप्ततितमो-
 ऽध्यायः ॥ ७२ ॥

ततो वक्रुमशक्तोऽसि त्वं मे जानासि यद्वलम् ५१
 तस्मादुत्तिष्ठ गच्छामः स्वगृहं कुलनन्दिनि ।
 क्षमां कृत्वा विशालाक्षि क्षमासारा हि साधवः ५२
 यच्च किञ्चित्सर्वगतं भूमौ वा यदि वा दिवि ।
 तस्याहमीश्वरो नित्यं तुष्टेनोक्तः स्वयंभुवा ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

शुक्रदेवयानीसंवादः ॥ १ ॥

शुक्र उवाच ।

यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षते ।
 देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ १
 यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा ।
 स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु लम्बते ॥ २
 यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन निरस्यति ।
 देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ ३
 यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयेह निरस्यति ।
 यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ॥ ४
 यः संधारयते मन्युं योऽतिवादांस्तितिक्षते ।
 यश्च तप्तो न तपति दृढं सोऽर्थस्य भाजनम् ॥ ५
 यो यजेदपरिश्रान्तो मासिमासि शतं समाः ।
 न क्रुद्धयेद्यश्च सर्वस्य तयोरक्रोधनोऽधिकः ॥ ६
 'तस्मादक्रोधनः श्रेष्ठः कामक्रोधौ विगर्हितौ ।
 क्रुद्धस्य निष्फलान्येव दानयज्ञतपांसि च ॥ ७
 तस्मादक्रोधने यज्ञतपोदानफलं महत् ।
 भवेदसंशयं भद्रे नेतरस्मिन्कदाचन ॥ ८
 न यतिर्न तपस्वी च न यज्वा न च धर्मभाक् ।
 क्रोधस्य यो वशं गच्छेत्तस्य लोकद्वयं न च ॥ ९
 पुत्रो भृत्यः सुहृद्भाता भार्या धर्मश्च सत्यता ।
 तस्यैतान्यपयास्यन्ति क्रोधशीलस्य निश्चितम् ॥ १०
 यत्कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः ।
 न तत्राज्ञोऽनुकुर्वीत न विदुस्ते बलाबलम् ॥ ११

रश्मिषु क्रोधफलभृतास्त्वाप्तसु । पक्षे स्पष्टोऽर्थः ॥ २ ॥
 अक्रोधेन क्रोधविरोधिना सहनेन ॥ ३ ॥ त्रिसप्ततितमो-

देवयान्युवाच ।

वेदाहं तात बालाऽपि धर्माणां यदिहान्तरम् ।
 अक्रोधे चातिवादे च वेद चापि बलाबलम् ॥ १२
 'स्ववृत्तिमननुष्ठाय धर्ममुत्सृज्य तत्त्वतः ।'
 शिष्यस्याशिष्यवृत्तेस्तु न क्षन्तव्यं बुभूषता ॥ १३
 'प्रेष्यः शिष्यः स्ववृत्तिं हि विसृज्य विफलं गतः ।'
 तस्मात्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ॥ १४
 पुमांसो ये हि निन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ।
 न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोऽर्थी पापबुद्धिषु ॥ १५
 ये स्तेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन वा ।
 तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ १६
 'सुयञ्चितपरा नित्यं विहीनाश्च धनैर्वराः ।
 दुर्वृत्ताः पापकर्माणश्चण्डाला धनिनोपि च ॥ १७
 नैव जात्या हि चण्डालाः स्वकर्मविहितैर्विना ।
 धनाभिजनविद्यासु सक्ताश्चण्डालधर्मिणः ॥ १८
 अकारणाश्च द्वेष्यन्ति परिवादं वदन्ति ते ।
 साधोस्तत्र न वासोस्ति पापिभिः पापतां व्रजेत् ॥
 सुकृते दुष्कृते वापि यत्र सज्जति यो नरः ।
 ध्रुवं रतिर्भवेत्तस्य तस्माद्द्वेषं न रोचयेत् ॥ २०
 वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः ।
 मम मथ्नाति हृदयमग्निकाम इवारणिम् ॥ २१
 न ह्यतो दुष्करतरं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ।

ऽध्यायः ॥ ७३ ॥

यः सपत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते ॥ २२

मरणं शोभनं तस्य इति विद्वज्जना विदुः ।

‘अवमानमवाप्नोति शनैर्नीचसमागमात् ॥ २३

अतिवादा वक्तो निःसरन्ति

यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

शुक्रवृषपर्वणोः संवादः ॥ १ ॥ शुक्रकोपशान्तये वृषपर्वनियोगात् शर्मिष्ठया देवयानीदास्याङ्गीकारः ॥ २ ॥ प्रस-
न्नया देवयान्या सह शुक्रस्य पुरप्रवेशनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह ।

वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥ १

नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव ।

शनैरावर्त्यमानो हि कर्तुर्मूलानि कृन्तति ॥ २

पुत्रेषु वा नमृषु वा न चेदात्मनि पश्यति ।

फलत्येव ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे ॥ ३

‘अधीयानं हितं राजन्क्षमावन्तं जितेन्द्रियम् ।’

यदघातयथा विप्रं कचमाङ्गिरसं तदा ।

अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्गृहे रतम् ॥ ४

‘शर्मिष्ठया देवयानी कूरमुक्ता बहु प्रभो ।

विप्रकृत्य च संरम्भात्कूपे क्षिप्ता मनस्विनी ॥ ५

सा न कल्पेत वासाय तयाहं रहितः कथम् ।

वसेयमिह तस्मात्ते त्यजामि विषयं नृप ॥ ६

वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ।

वृषपर्वन्निबोधेदं त्यक्ष्यामि त्वां सबान्धवम् ।

स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्ष्यामि त्वया सह ॥ ७

‘मा शोच वृषपर्वस्त्वं मा क्रुध्यस्व विशांपते ।

स्थातुं ते विषये राजन्न शक्ष्यामि तया विना ।

अस्या गतिर्गतिर्मह्यं प्रियमस्याः प्रियं मम ॥ ८

वृषपर्वोवाच ।

यदि ब्रह्मन्घातयामि यदि वा क्रोश्याम्यहम् ।

शर्मिष्ठया देवयानीं तेन गच्छाम्यसद्गतिम् ॥ ९

परस्य वै मर्मसु ते पतन्ति

तस्माद्धीरो नैव मुच्येतपरेषु ॥ २४

निरोहेदायुधैश्छिन्नं संरोहेद्गन्धमग्निना ।

वाक्क्षतं च न संरोहेदाशरीरं शरीरिणाम् ॥ २५

संरोहति शरैर्विद्धं नवं परशुना हतम् ।

वाचा दुरुक्तं वीभत्सं न संरोहेत वाक्क्षतम् ॥ २६

शुक्र उवाच ।’

अहो मामभिजानासि दैत्य मिथ्याप्रलापिनम् ।

यथेममात्मनो दोषं न नियच्छस्युपेक्षसे ॥ १०

वृषपर्वोवाच ।

नाधर्मं न मृषावादं त्वयि जानामि भार्गव ।

त्वयि धर्मश्च सत्यं च तत्प्रसीदतु नो भवान् ११

यद्यस्मानपहाय त्वमितो गच्छसि भार्गव ।

समुद्रं संप्रवेक्ष्यामि पूर्वं मद्बान्धवैः सह ॥ १२

पातालमथवा चाग्निं नान्यदस्ति परायणम् ।

यद्येव देवान्गच्छेस्त्वं मां च त्यक्त्वा ग्रहाधिप ।

सर्वत्यागं ततः कृत्वा प्रविशामि हुताशनम् १३

शुक्र उवाच ।

समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा द्रवतासुराः ।

दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिता हि मे ॥ १४

प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं यत्र मे स्थितम् ।

योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ॥ १५

वृषपर्वोवाच ।

यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव ।

भुवि हस्तिगवाश्वं च तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥ १६

शुक्र उवाच ।

यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर ।

तस्येश्वरोऽसि यद्येषा देवयानी प्रसाद्यताम् ॥ १७

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तथेत्याह वृषपर्वा महाकविम् ।
देवयान्यन्तिकं गत्वा तमर्थं प्राह भार्गवः ॥१८
देवयान्युवाच ।

यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गव ।
नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा तु वदतु स्वयम् १९
‘वैशंपायन उवाच ।

शुक्रस्य वचनं श्रुत्वा वृषपर्वा सबान्धवः ।
देवयानि प्रसीदेति पपात भुवि पादयोः ॥ २०
वृषपर्वोवाच ।

स्तुत्यो वन्द्यश्च सततं मया तातश्च ते शुभे ।
यं काममभिकामाऽसि देवयानि शुचिस्मिते ।
तत्तेऽहं संप्रदास्यामि यदि वापि हि दुर्लभम् २१
देवयान्युवाच ।

दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठाभिकामये ।
अनु मां तत्र गच्छेत्सा यत्र दद्याच्च मे पिता ॥ २२
वृषपर्वोवाच ।

उत्तिष्ठ त्वं गच्छ धात्रि शर्मिष्ठां शीघ्रमानय ।
यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् ॥२३
‘त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामार्थं च कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत्’ ॥२४
वैशंपायन उवाच ।

ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां वाक्यमब्रवीत् ।
उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥ २५
त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः ।
सा यं कामयते कामं स कार्योऽद्य त्वयाऽनघे ॥२६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

मृगयार्थं गतस्य ययातेः पुनर्देवयानीसमागमः ॥ १ ॥ शुक्राज्ञया तयोर्विवाहः ॥ २ ॥ देवयानीशर्मिष्ठाभ्यां सह ययातेः स्वपुरप्रवेशः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानी नृपोत्तम ।
वनं तदेव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥ १

शर्मिष्ठोवाच ।

यं सा कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम् ।
यद्येवमाह्वयेच्छुक्रो देवयानीकृते हि माम् ।
मदोषान्मागमच्छुक्रो देवयानी च मत्कृते ॥ २७
वैशंपायन उवाच ।

ततः कन्यासहस्रेण वृता शिविकया तदा ।
पितुर्नियोगाच्चरिता निश्चक्राम पुरोत्तमात् ॥२८
शर्मिष्ठोवाच ।

अहं दासीसहस्रेण दासी ते परिचारिका ।
अनु त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता २९
देवयान्युवाच ।

स्तुवतो दुहिताऽहं ते याचतः प्रतिगृह्यतः ।
स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥३०
शर्मिष्ठोवाच ।

येनकेनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत् ।
अतस्त्वामनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ३१
वैशंपायन उवाच ।

प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः ।
देवयानी नृपश्रेष्ठे पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३२
देवयान्युवाच ।

प्रविशामि पुरं तात तृष्ठाऽस्मि द्विजसत्तम ।
अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥ ३३
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो दुहित्रा स द्विजश्रेष्ठो महायशाः ।
प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ ३४

तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा ।

तमेव देशं संप्राप्ता यथाकामं चचार सा ॥ २
ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता भृशम् ।

क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधुमाधवीं३
 खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्विदशन्त्यः फलानि च
 पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया ॥ ४
 तमेव देशं संप्राप्तो जलार्थी श्रमकर्षितः ।
 ददर्श देवयानीं स शर्मिष्ठां ताश्च योषितः ॥ ५
 पिबन्तीललमानाश्च दिव्याभरणभूषिताः ।
 आसनप्रवरे दिव्ये सर्वरत्नविभूषिते ।
 उपविष्टां च दृष्ट्वा देवयानीं शुचिस्मिताम् ॥ ६
 रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम् ।
 'आसनाच्च ततः किञ्चिद्विहीनां हेमभूषिताम् ॥७
 असुरेन्द्रसुतां चापि निषण्णां चारुहासिनीम् ।
 ददर्श पादौ विप्रायाः संवहन्तीमनिन्दिताम् ॥८
 गायन्त्योऽथ प्रनृत्यन्त्यो वादयन्त्योऽथ भारत ।
 दृष्ट्वा ययातिमतुलं लज्जयाऽवनताः स्थिताः ॥' ९
 ययातिरुवाच ।
 द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते ।
 गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छाम्यहं शुभे १०
 देवयान्युवाच ।
 आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप ।
 शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहितस्य माम् ११
 इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी ।
 दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा वृषपर्वणः ॥ १२
 ययातिरुवाच ।
 कथं तु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी ।
 असुरेन्द्रसुता सुभ्रूः परं कौतूहलं हि मे ॥ १३
 'नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी ।
 नैवंरूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले ॥ १४
 श्रीरिवायतपद्माक्षी सर्वलक्षणशोभना ।
 असुरेन्द्रसुता कन्या सर्वालङ्कारभूषिता ॥ १५
 दैवेनोपहता सुभ्रूरुताहो तपसापि वा ।
 अन्यथैषाऽनवद्याङ्गी दासी नेह भविष्यति १६

मधुमाधवीं मधुवृक्षमदिराम् ॥ ३ ॥ विधानं दैवं अनु-
 वर्तते अनुस्रज्जास्ति ॥ १८ ॥ अर्थेन कार्येण । वारिजं मीनं
 पद्मादि वा ॥ २१ ॥ अनुयुक्तोस्मि पलायिते मृगे श्रान्तोस्मि

अस्या रूपेण ते रूपं न किञ्चित्सदृशं भवेत् ।
 पुरा दुश्चरितेनेयं तव दासी भवत्यहो ॥' १७
 देवयान्युवाच ।
 सर्वे एव नरश्रेष्ठ विधानमनुवर्तते ।
 विधानविहितं मत्वा मा विचित्राः कथाःकृथाः१८
 राजवद्रूपवेधौ ते ब्राह्मीं वाचं विभर्षि च ।
 को नाम त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मे ॥१९
 ययातिरुवाच ।
 ब्रह्मचर्येण वेदो मे कृत्स्नः श्रुतिपथं गतः ।
 राजाहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः ॥ २०
 देवयान्युवाच ।
 केनास्यर्थेन नृपते इमं देशमुपागतः ।
 जिघृक्षुर्वारिजं किञ्चिदथवा मृगलिप्सया ॥ २१
 ययातिरुवाच ।
 मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमुपागतः ।
 बहुधाऽप्यनुयुक्तोऽस्मि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ २२
 देवयान्युवाच ।
 द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह ।
 त्वदधीनाऽस्मि भद्रं ते सखा भर्ता च मे भव ॥२३
 'वैशंपायन उवाच ।
 असुरेन्द्रसुतामीक्ष्य तस्यां सक्तेन चेतसा ।
 शर्मिष्ठा महिषी मह्यमिति मत्वा वचोऽब्रवीत्' २४
 ययातिरुवाच ।
 विद्म्यौशनसि भद्रं ते न त्वामहोऽस्मि भामिनि ।
 अविवाह्या हि राजानो देवयानि पितुस्तव ॥ २५
 'परभार्या स्वसा श्रेष्ठा सगोत्रा पतिता स्नुषा ।
 अवरा भिक्षुकाऽस्वस्था अगम्याः कीर्तिता बुधैः'
 देवयान्युवाच ।
 संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रेण ब्रह्म संहितम् ।
 'अन्यत्तमस्ति न तयोरेकान्ततरमास्थिते ।'
 ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्च नाहुषाङ्ग वहस्य माम् ॥ २७

॥ २२ ॥ संसृष्टं उच्छिन्नस्य क्षत्रस्य ब्राह्मणवीर्यादेव पुन-
 रुद्रवाद्ब्रह्मणा क्षत्रं संसृष्टम् । क्षत्रियकन्यासु लोपामुद्रादिषु
 ब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात्क्षत्रेण ब्रह्म संहितं मिश्रम् ॥ २७ ॥

ययातिरुवाच ।

एकदेहोद्भवा वर्णाश्र्वत्वारोऽपि वराङ्गने ।

पृथग्धर्माः पृथक्शौचास्तेषां तु ब्राह्मणो वरः २८
देवयान्युवाच ।

पाणिधर्मो नाहुषाऽयं न पुंभिः सेवितः पुरा ।

तं मे त्वमग्रहीरग्रे वृणोमि त्वामहं ततः ॥ २९

कथं नु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान्स्पृशेत् ।

गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाप्यृषिणा त्वया ॥ ३०

ययातिरुवाच ।

कुद्धादाशीविषात्सर्पाञ्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ।

दुराधर्षतरो विप्रो ज्ञेयः पुंसा विजानता ॥ ३१

देवयान्युवाच ।

कथमाशीविषात्सर्पाञ्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ।

दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्थ पुरुषर्षभ ॥ ३२

ययातिरुवाच ।

एकमाशीविषो हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते ।

हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराप्यपि हि कोपितः ॥ ३३

दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम ।

अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहम् ३४

देवयान्युवाच ।

दत्तां वहस्व तन्मा त्वं पित्रा राजन्वृतो मया ।

अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्णतः ॥ ३५

‘तिष्ठ राजन्मुहूर्तं च प्रेषयिष्याम्यहं पितुः ।

गच्छ त्वं धात्रिके शीघ्रं ब्रह्मकल्पमिहानय ।

स्वयंवरे वृतं शीघ्रं निवेदय च नाहुषम्’ ॥ ३६

वैशंपायन उवाच ।

त्वरितं देवयान्याथ संदिष्टं पितुरात्मनः ।

सर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् ॥ ३७

श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः ।

दृष्ट्वैव चागतं शुक्रं ययातिः पृथिवीपतिः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ३८
देवयान्युवाच ।

राजायं नाहुषस्तात दुर्गमे पाणिमग्रहीत् ।

नान्यपूर्वगृहीतं मे तेनाहमभया कृता ।

नमस्ते देहि मामस्मै लोके नान्यं पतिं वृणे ॥ ३९

शुक्र उवाच ।

अन्यो धर्मः प्रियस्त्वन्यो वृतस्ते नाहुषः पतिः ।

कचशापात्त्वया पूर्वं नान्यद्भवितुमर्हति ॥ ४०

वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया ।

स्वयं ग्रहे महान्दोषो ब्राह्मण्या वर्णसंकरात् ।

गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ॥ ४१

ययातिरुवाच ।

अधर्मो न स्पृशेदेष महान्मामिह भार्गव ।

वर्णसंकरजो ब्रह्मन्निति त्वां प्रवृणोस्यहम् ॥ ४२

शुक्र उवाच ।

अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि शृणु त्वं वरमीप्सितम् ।

अस्मिन्निवाहे मा म्लासीरहं पापं नुदामि ते ४३

वहस्व भार्या धर्मेण देवयानीं सुमध्यमाम् ।

अनया सह संप्रीतिमतुलां समवाप्नुहि ॥ ४४

इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वर्षपर्वणी ।

संपूज्या सततं राजन्मा चैनां शयने ह्येः ॥ ४५

रहस्येनां समाहूय न वदेर्न च संस्पृशेः ।

वहस्व भार्या भद्रं ते यथा काममवाप्स्यसि ॥ ४६

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।

शास्त्रोक्तविधिना राजा विवाहमकरोच्छुभम् ॥ ४७

लब्ध्वा शुक्रान्महद्विचिंतं देवयानीं तदोत्तमाम् ।

द्विसहस्रेण कन्यानां तथा शर्मिष्ठया सह ॥ ४८

संपूजितश्च शुक्रेण दैत्यैश्च नृपसत्तमः ।

जगाम स्वपुरं हृष्टोऽनुज्ञातोऽथ महात्मना ॥ ४९

एकस्येश्वरस्य देहो देहावयवाः मुखबाहूरुपादास्तदुद्भवाः ॥ २८ ॥

मा मां भयं क्षत्रियेण ब्राह्मणीपरिणयनदोषजम् ॥ ३५ ॥ दुर्गमे

संकटे ॥ ३९ ॥ ईप्सितं वरं च वृणीष्वेत्युक्तोऽपीदानीं न वृतवान्

पश्चात्त्वन्यत्र जरासंक्रमणसामर्थ्यरूपः शुक्रेणैव स्वप्रतिज्ञासिद्धये

दत्त इति ध्येयम् ॥ ४३ ॥ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

देवयान्याः पुत्रोत्पत्तिः ॥ १ ॥ अशोकवनिकायां शर्मिष्ठाया ययातिसमागमात्पुत्रोत्पत्तिः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसंनिभम् ।
प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् ॥ १
देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः ।
अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥ २
वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठां वार्षपर्वणीम् ।
वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसत्कृताम् ॥ ३
देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः ।
'प्रीत्या परमया युक्तो मुमुदे शाश्वतीः समाः ॥ ४
अशोकवनिकामध्ये देवयानी समागता ।
शर्मिष्ठया सा क्रीडित्वा रमणीये मनोरमे ॥ ५
तत्रैव तां तु निर्दिश्य राज्ञा सह ययौ गृहम् ।
एवमेव सह प्रीत्या बहु कालं मुमोद च ॥ ६
विजहार बहूनन्दान्देववन्मुदितः सुखी ॥ ७
ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानी वराङ्गना ।
लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारं च व्यजायत ॥ ८
गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा चान्वचिन्तयत् ॥ ९
'शुद्धा स्नाता तु शर्मिष्ठा सर्वालङ्कारशोभिता ।
अशोकशाखामालम्ब्य सुपुष्पस्तवकैर्वृताम् ॥ १०
आदर्शं मुखमुद्गीक्ष्य भर्तुर्दर्शनलालसा ।
शोकमोहसमाविष्टा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ११
अशोक शोकापनुद शोकोपहतचेतसाम् ।
त्वन्नामानं कुरुष्वद्य प्रियसंदर्शनेन माम् ।
एवमुक्तवती सा तु शर्मिष्ठा पुनरब्रवीत् ॥ १२
ऋतुकालश्च संप्राप्तो न च मेऽस्ति वृतः पतिः ।
किं प्राप्तं किं नु कर्तव्यं किं वा कृत्वा सुखं भवेत् १३
देवयानी प्रजाताऽसौ वृथाऽहं प्राप्तयौवना ।
यथा तथा वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् ॥ १४
राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ।
अपीदानीं स धर्मात्मा ईयान्मे दर्शनं रहः ॥ १५
'केशैर्बध्वा तु राजानं याचेऽहं सदृशं पतिम् ।

स्पृहेदिदं देवयानी पुत्रमीक्ष्य पुनःपुनः ।
क्रीडन्नन्तःपुरे तस्याः क्वचित्क्षणमवाप्य च ॥ १६
वैशंपायन उवाच ।
अथ निष्क्रम्य राजाऽसौ तस्मिन्काले यदृच्छया ।
अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठां प्राप तिष्ठतीम् १७
तमेकं रहिते दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी ।
प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ १८
शर्मिष्ठोवाच ।
सोमस्येन्द्रस्य विष्णोर्वा यमस्य वरुणस्य वा ।
तव वा नाहुष गृहे कः स्त्रियं द्रष्टुमर्हति ॥ १९
रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा ।
सा त्वां याचे प्रसाद्याहमृतुं देहि नराधिप ॥ २०
ययातिरुवाच ।
वेद्मि त्वां शीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम् ।
रूपं च ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् २१
'तदाप्रभृति दृष्ट्वा त्वां सराम्यनिशमुत्तमे' ।
अब्रवीदुशना काव्यो देवयानीं यदाऽवहम् ।
नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥ २२
'देवयान्याः प्रियं कृत्वा शर्मिष्ठामपि पोषय ॥' २३
शर्मिष्ठोवाच ।
न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे
पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ २४
पृष्ठं तु साक्ष्ये प्रवदन्तमन्यथा
वदन्ति मिथ्या पतितं नरेन्द्र ।
एकार्थतायां तु समाहितायां
मिथ्या वदन्तं ह्यनृतं हिनस्ति ॥ २५
'अनृतं नानृतं स्त्रीषु परिहासविवाहयोः ।
आत्मप्राणार्थघाते च तदेवोत्तमतां व्रजेत् ॥' २६
ययातिरुवाच ।
राजा प्रमाणं भूतानां स नश्येत् मृषा वदन् ।

अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥ २७
 शर्मिष्ठोवाच ।
 समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः ।
 समं विवाहमित्याहुः सख्या मेऽसि वृतः पतिः ॥
 'सह दत्तास्मि काव्येन देवयान्या मनीषिणा ।
 पूज्या पोषयितव्येति न मृषा कर्तुमर्हसि ॥' २९
 सुवर्णमणिमुक्तानि वस्त्राण्याभरणानि च ।
 याचितृणां ददासि त्वं गोभूम्यादीनि यानि च ३०
 वहिःस्थं दानमित्युक्तं न शरीराश्रितं नृप ।
 दुष्करं पुत्रदानं च आत्मदानं च दुष्करम् ॥ ३१
 शरीरदानात्तत्सर्वं दत्तं भवति मारिष ।
 यस्य यस्य यथा कामस्तस्य तस्य ददाम्यहम् ३२
 इत्युक्त्वा नगरे राजंस्त्रिकालं घोषितं त्वया ।
 त्वयोक्तमनृतं राजन्वृथा घोषितमेव वा ।
 तत्सत्यं कुरु राजेन्द्र यथा वैश्रवणस्तथा ॥ ३३
 ययातिरुवाच ।
 दातव्यं याचमानेभ्य इति मे व्रतमाहितम् ।
 त्वंच याचसि मां कामं ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ३४
 'धनं वा यदि वा किंचिद्राज्यं वाऽपि शुचिसिते ।'

शर्मिष्ठोवाच ।
 अधर्मात्पाहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय ॥ ३५
 'नान्यं वृणे पुत्रकामा पुत्रात्परतरं न च ।'
 त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् ॥ ३६
 त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः ।
 यत्ते समधिगच्छन्ति यस्यैते तस्य तद्धनम् ॥ ३७
 'पुत्रार्थं भर्तृपोषार्थं स्त्रियः सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 अपतिर्वापि या कन्या अनपत्या च या भवेत् ।
 तासां जन्म वृथा लोके गतिस्तासां न विद्यते ॥' ३८
 देवयान्या भुजिष्याऽसि वश्या च तव भार्गवी ।
 सा चाहं च त्वया राजन्भजनीये भजस्व माम् ३९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु राजा स तथ्यमित्यभिजज्ञिवान् ।
 पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रत्यपादयत् ॥ ४०
 स समागम्य शर्मिष्ठां यथा काममवाप्य च ।
 अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् ॥ ४१
 तस्मिन्समागमे सुभूः शर्मिष्ठा चारुहासिनी ।
 लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मात्पतिसत्तमात् ॥ ४२
 प्रजज्ञे च ततः काले राजन्राजीवलोचना ।
 कुमारं देवगर्भाभं राजीवनिभलोचनम् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

शर्मिष्ठापुत्रदर्शनेन देवयान्याः शर्मिष्ठया सह संवादः ॥ १ ॥ देवयानीशर्मिष्ठयोः पुत्रान्तरोत्पत्तिः ॥ २ ॥ शर्मिष्ठापुत्रान्ययातिजान्ज्ञात्वा कुपितायाः देवयान्याः शुक्रसमीपे गमनम् ॥ ३ ॥ ययातेः शुक्रशापाज्जराप्राप्तिः ॥ ४ ॥ तस्या अन्यस्मिन्संक्रमणरूपवरप्राप्तिः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 'तस्मिन्नक्षत्रसंयोगे शुक्ले पुण्यर्क्षगेन्दुना ।
 स राजा मुमुद्रे सम्राट् तथा शर्मिष्ठया सह ॥ १
 प्रजानां श्रीरिवाभ्याशे शर्मिष्ठा ह्यभवद्बधूः ।
 पन्नगीवोग्ररूपा वै देवयानी ममाप्यभूत् ॥ २
 पर्जन्य इव सस्यानां देवानाममृतं यथा ।
 तद्वन्ममापि संभूता शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
 इत्येवं मनसा ज्ञात्वा देवयानीमवर्जयत् ॥' ३

श्रुत्वा कुमारं जातं तु देवयानी शुचिसिता ।
 चिन्तयामास दुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत ॥ ४
 अभिगम्य च शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदम् ।
 देवयान्युवाच ।
 किमिदं वृजिनं सुभु कृतं वै कामलुब्धया ॥ ५
 शर्मिष्ठोवाच ।
 ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः ।
 स मया वरदः कामं याचितो धर्मसंहितम् ॥ ६

'अपत्यार्थं स तु मया वृतो वै चारुहासिनि' ।
 नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते ।
 तस्माद्वर्षेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ७
 देवयान्युवाच ।
 शोभनं भीरु यद्येवमथ स ज्ञायते द्विजः ।
 गोत्रनामाभिजनतो वेत्तुमिच्छामि तं द्विजम् ॥८
 शर्मिष्ठोवाच ।
 तपसा तेजसा चैव दीप्यमानं यथा रविम् ।
 तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं शक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ॥ ९
 देवयान्युवाच ।
 यद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम ।
 अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाश्च वै द्विजात् १०
 वैशंपायन उवाच ।
 अन्योन्यमेवमुक्त्वा तु संप्रहस्य च ते मिथः ।
 जगाम भार्गवी वेद्म तथ्यमित्यवजग्मुषी ॥ ११
 ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयन्नृपः ।
 यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णु इवापरौ ॥ १२
 'तस्मिन्काले तु राजर्षिर्ययातिः पृथिवीपतिः ।
 माध्वीकरससंयुक्तां मदिरां मदवर्धनीम् ॥ १३
 पाययामास शुक्रस्य तनयां रक्तपिङ्गलाम् ।
 पीत्वा पीत्वा च मदिरां देवयानी मुमोह सा १४
 रुदती गायमाना च नृत्यन्ती च मुहुर्मुहुः ।
 बहु प्रलपती देवी राजानमिदमब्रवीत् ॥ १५
 राजवद्रूपवेषौ ते किमर्थं त्वमिहागतः ।
 केन कार्येण संप्राप्तो निर्जनं गहनं वनम् ॥ १६
 द्विजश्रेष्ठ नृपश्रेष्ठो ययातिश्चोग्रदर्शनः ।
 तस्मादितः पलायस्व हितमिच्छसि चेद्विज ॥ १७
 इत्येवं प्रलपन्तीं तां देवयानीं तु नाहुषः ।
 भर्त्सयामास वचनैरनर्हान् पापवर्धनीम् ॥ १८
 ततो वर्षवरान्मूकान्यङ्गान्वृद्धांश्च पङ्कुकान् ।
 रक्षणे देवयान्याः स पोषणे च शशास तान् १९
 ततस्तु नाहुषो राजा शर्मिष्ठां प्राप्य बुद्धिमान् ।
 रेमे च सुचिरं कालं तथा शर्मिष्ठया सह ॥ २०
 तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वर्षार्पणी ।

द्रुष्टुं चानुं च पूरं च त्रीन्कुमारानजीजनत् ॥२१
 ततः काले तु कस्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता ।
 ययातिसहिता राजञ्जगाम रहितं वनम् ॥ २२
 ददर्श च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः ।
 क्रीडमानान्सुविश्रब्धान्विस्मिता चेदमब्रवीत् २३
 देवयान्युवाच ।
 'कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः ।
 वर्चसा रूपतश्चैव सदृशा मे मतास्तव ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत् ॥ २५
 तस्मिन्काले तु तच्छ्रुत्वा धात्री तेषां वचोऽब्रवीत् ।
 किं न ब्रूत कुमारा वः पितरं वै द्विजर्षभम् ॥२६
 कुमारा ऊचुः ।
 ऋषिश्च ब्राह्मणश्चैव द्विजातिश्चैव नः पिता ।
 शर्मिष्ठा नानृतं ब्रूते देवयानि क्षमस्व नः ॥ २७
 देवयान्युवाच ।
 किं नामधेयगोत्रो वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता ।
 प्रब्रूत तत्त्वतः क्षिप्रं कश्चासौ क्व च वर्तते ॥ २८
 प्रब्रूत मे यथा तथ्यं श्रोतुमिच्छामि तं ह्यहम् ।
 एवमुक्ताः कुमारस्ते देवयान्या सुमध्यया ॥२९
 तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम् ।
 शर्मिष्ठां मातरं चैव तथाऽऽचख्युश्च दारकाः ॥३०
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा सहितास्ते तु राजानमुपचक्रमुः ।
 नाभ्यनन्दत तात्राजा देवयान्यास्तदान्तिके ॥३१
 रुदन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ।
 'अविब्रुवन्ती किंचिच्च राजानं चारुलोचना ॥३२
 नातिदूराच्च राजानं सा चातिष्ठद्वाञ्छुखी ।
 श्रुत्वा तेषां तु बालानां सव्रीड इव पार्थिवः ॥३३
 प्रतिवक्तुमशक्तोऽभूत्तूर्णीभूतोऽभवन्नृपः ।
 दृष्ट्वा तु तेषां बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति ॥३४
 बुद्ध्वा तु तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ।
 अभ्यागच्छति मां कश्चिद्विषिरित्येवमब्रवीः ॥ ३५
 ययातिमेवं राजानं त्वं गोपायसि भामिनि ।

पूर्वमेव मया प्रोक्तं त्वया तु वृजिनं कृतम् ॥३६
मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम ।
तमेवाऽऽसुरधर्मं त्वमास्थिता न विभेषि मे ॥३७
शर्मिष्ठोवाच ।

यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि ।
न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न विभेमि ते ॥ ३८
यदा त्वया वृतो भर्ता वृत एव तदा मया ।
सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने ॥ ३९
पूज्यासि मम मान्या च ज्येष्ठा च ब्राह्मणी ह्यसि ।
त्वत्तोपि मे पूज्यतमो राजर्षिः किं न वेत्थ तत् ॥४०
'त्वत्पित्रा मम गुरुणा सह दत्ते उभे शुभे ।
ततो भर्ता च पूज्यश्च पोष्यां पोषयतीह माम् ४१
वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम् ।
रमस्वेह यथाकामं देव्या शर्मिष्ठया सह ॥ ४२
राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे कृतं त्वया ।
इति जज्वाल कोपेन देवयानी ततो भृशम् ॥ ४३
निर्दहन्तीव सत्रीडां शर्मिष्ठां समुदीक्ष्य च ।
अपविध्य च सर्वाणि भूषणान्यसितेक्षणा ॥ ४४
सहस्रोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम् ।
तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा ४५
अनुवत्राज संभ्रान्तः पृष्ठतः सान्त्वयन्नृपः ।
न्यवर्तत नचैव स क्रोधसंरक्तलोचना ॥ ४६
अविब्रुवन्ती किञ्चित्सा राजानं साश्रुलोचना ।
अचिरादेव संप्राप्ता काव्यस्योशनसोऽन्तिकम् ४७
सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता ।
अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् ॥ ४८
देवयान्युवाच ।

अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
शर्मिष्ठयाऽतिवृत्ताऽसि दुहित्वा वृषपर्वणः ॥ ४९
त्रयोऽस्यां जनिताः पुत्रा राज्ञाऽनेन ययातिना ।
दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ॥ ५०

धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह ।
अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥५१
शुक्र उवाच ।

धर्मज्ञः सन्महाराज योऽधर्ममकृथाः प्रियम् ।
तस्माज्जरा त्वामचिराद्धर्षयिष्यति दुर्जया ॥ ५२
ययातिरुवाच ।

ऋतुं वै याचमानाया भगवन्नान्यचेतसा ।
दुहितुर्दानवेन्द्रस्य धर्म्यमेतत्कृतं मया ॥ ५३
ऋतुं वै याचमानाया न ददाति पुमानृतुम् ।

भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन् स इह ब्रह्मवादिभिः ॥ ५४
अभिकामां स्त्रियं यश्च गम्यां रहसि याचितः ।
नोपैति स च धर्मेषु भ्रूणहेत्युच्यते बुधैः ॥ ५५

'यद्यद्वृणोति मां कश्चित्तत्तदेयमिति व्रतम् ।
त्वया च सापि दत्ता मे नान्यं नाथमिहेच्छति' ५६
इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह ।

अधर्मभयसंविग्रः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ।
'मत्त्वैतन्मे धर्म इति कृतं ब्रह्मन्क्षमस्व माम् ॥ ५७
शुक्र उवाच ।

नन्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव ।
मिथ्याचारस्य धर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ॥ ५८
वैशंपायन उवाच ।

कुद्वेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा ।
पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥ ५९
ययातिरुवाच ।

अतृप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह ।
प्रसादं कुरु मे ब्रह्मज्जरेयं न विशेच माम् ॥ ६०
शुक्र उवाच ।

नाहं मृषा ब्रवीम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि भूमिप ।
जरां त्वेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय यदीच्छसि ॥६१
ययातिरुवाच ।

राज्यभाक्स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा ।
यो मे दद्याद्वयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ६२

अधरोत्तरं नीचस्याभिदृष्टिरुत्तमस्य हासः । अतिवृत्तास्मि
राज्ञः सकाशादपलत्रयाधिगमेनातिक्रान्तोल्लङ्घिताऽस्मि ॥ ४९ ॥
अधर्मेमेव प्रियमकृथाः ॥ ५२ ॥ नान्यचेतसा न कामलो-

भेन ॥ ५३ ॥ प्रत्यवेक्ष्यः अस्मिन्मकर्मणि मदाज्ञापि त्वया
प्रार्थनीयेति भावः ॥ ५८ ॥ ज्येष्ठस्य राज्याप्रदानजं पापम्
॥ ६२ ॥ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

शुक्र उवाच ।

संक्रामयिष्यसि जरां येथेष्टं नहुषात्मज ।

मामनुध्याय भावेन न च पापमवाप्स्यसि ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

स्वजरामनङ्गीकुर्वतां यदुप्रभृतीनां ययातिना शापः ॥ १ ॥ तामङ्गीकुर्वतः पुरोर्वरदानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि ।

पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्रथः ॥ १

ययातिरुवाच ।

जरावली च मां तात पलितानि च पर्यगुः ।

काव्यस्योशनसः शापान्न च तप्तोऽस्मि यौवने ॥ २

त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।

यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ३

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनस्ते यौवनं त्वहम् ।

दत्त्वा स्वं प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ४

यदुरुवाच ।

जरायां बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः ।

तस्माज्जरां न ते राजन्ग्रहीष्य इति मे मतिः ॥ ५

सितश्मश्रुनिरानन्दो जरया शिथिलीकृतः ।

वलीसङ्गतगात्रस्तु दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः ॥ ६

अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवतैः ।

सहोपजीविभिश्चैव तां जरां नाभिकामये ॥ ७

सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ।

जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ तस्मादन्यं वृणीष्व वै ॥ ८

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

तस्मादराज्यभाक्तात प्रजा तव भविष्यति ॥ ९

‘प्रत्याख्यातस्तु राजा स तुर्वसुं प्रत्युवाच ह ।’

तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।

यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ॥ १०

वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति ।

आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बहूपत्यस्तथैव च ॥ ६४

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।

स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ११

तुर्वसुरुवाच ।

न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम् ।

बलरूपान्तकरणीं बुद्धिप्राणप्रणाशिनीम् ॥ १२

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव यास्यति ॥ १३

संकीर्णाचारधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च ।

पिशिताशिषु चान्त्येषु मूढ राजा भविष्यसि १४

गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिगतेषु च ।

पशुधर्मेषु पापेषु म्लेच्छेषु त्वं भविष्यसि ॥ १५

वैशंपायन उवाच ।

एवं स तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः सुतमात्मनः ।

शर्मिष्ठायाः सुतं द्रुह्युमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६

ययातिरुवाच ।

द्रुह्यो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम् ।

जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं ददस्व च ॥ १७

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।

स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह १८

द्रुह्युरुवाच ।

न गर्जं न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च स्त्रियम् ।

वाग्भङ्गश्चास्य भवति तां जरां नाभिकामये ॥ १९

वली त्वचःसंवलनम् । पलितानि केशरोम्णां शौक्ल्यम् । पर्यगुः परितः शरीरै गतानि प्राप्तानि।यौवने यौवनसाध्ये कामभोगे ॥ २ ॥ पाप्मानं भोगसामर्थ्येऽपि तदिच्छारूपं चित्तस्य दौस्थ्य-

म् । चरेयं भुञ्जीय ॥ ३ ॥ दोषाः कफाद्याधिक्याद्गमनादयः ॥ ५ ॥ तिर्यग्योनीनामिव गतं प्रकाशं मैथुनाद्याचरणं येष तेषु ॥ १५ ॥

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
तस्माद्बुद्धो प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित् ॥

यत्राश्वरथमुख्यानामश्वानां स्याद्व्रतं न च ।
हस्तिनां पीठकानां च गर्दभानां तथैव च ॥२१
वस्तानां च गवां चैव शिविकायास्तथैव च ।
उडुपप्लवसंतारो यत्र नित्यं भविष्यति ।

अराजा भोजशब्दं त्वं तत्र प्राप्स्यसि सान्वयः २२
ययातिरुवाच ।

अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते ॥ २३

अनुरुवाच ।

जीर्णः शिशुवदादत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा ।
न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥
ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
जरादोषस्त्वया प्रोक्तस्तस्मात्त्वं प्रतिलप्यसे ॥२५
प्रजाश्च यौवनप्राप्ता विनशिष्यन्त्यनो तव ।
अग्निप्रस्कन्दनपरस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ॥ २६
वैशंपायन उवाच ।

प्रत्याख्यातश्चतुर्भिश्च शप्त्वा तान्यदुपूर्वकान् ।
पूरोः सकाशमगमन्मत्त्वा पूरुमलङ्घनम् ॥ २७
ययातिरुवाच ।

पूरो त्वं मे प्रियः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि ।

जरा वली च मां तात पलितानि च पर्यगुः ॥२८
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ।
पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
कंचित्कालं चरेयं वै विषयान्वयसा तव ॥ २९
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।
स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥३०
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा ।
यदात्थ मां महाराज तत्करिष्यामि ते वचः ॥३१
'गुरोर्वै वचनं पुण्यं स्वर्गमायुष्करं नृणाम् ।
गुरुप्रसादात्रैलोक्यमन्वशासच्छतक्रतुः ॥ ३२

गुरोरनुमतं प्राप्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
यावदिच्छसि तावच्च धारयिष्यामि ते जराम् ॥ ३३
प्रतिपत्स्यामि ते राजन्पाप्मानं जरया सह ।
गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान् ॥३४

जरयाहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव ।
यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथात्थ माम् ॥३५
ययातिरुवाच ।

पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स प्रीतश्चेदं ददामि ते ।
सर्वकामसमृद्धा ते प्रजा राज्ये भविष्यति ॥ ३६
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ययातिस्तु स्मृत्वा काव्यं महातपाः ।
संक्रामयामास जरां तदा पूरौ महात्मनि ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

विषयानुभवेन ययातेर्वैराग्यप्राप्तिः ॥ १ ॥ पूरोः ययातिना यौवनप्रत्यर्पणम् ॥ २ ॥ तस्य राज्याभिषेकः ॥ ३ ॥ यया-
तेर्वनं प्रति गमनम् ॥ ४ ॥ यदुप्रभृतीनां वंशकथनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः ।

पीठकानां राजयोग्यानां नरयानविशेषाणां तखतरावा इति
म्लेच्छेषु प्रसिद्धानाम् ॥ २१ ॥ अग्निप्रस्कन्दनं श्रौतस्मार्तार्था-
प्रिसाध्यकर्मत्यागस्तत्परः ॥ २६ ॥ वरीयान्स्वप्राप्तृभ्यो महान् ।

'रूपयौवनसंपन्नः कुमारः समपद्यत ।'

प्रीतियुक्तो नृपश्चेष्टश्चार विषयान्प्रियान् ॥ १

जरा देहेन्द्रियशक्तिघातः ॥ २८ ॥ अज्ञसा आर्जवेन ॥ ३१ ॥
यथेप्सितान् यावज्जीवम् ॥ ३४ ॥ अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
चचार बुभोज ॥ १ ॥

यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् ।
 धर्माविरुद्धं राजेन्द्रो यथा भवति सोऽन्वभूत् ॥ २
 देवानतर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैस्तद्वत्पितृनपि ।
 दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ३
 अतिथीनन्नपानैश्च विशश्च परिपालनैः ।
 आनृशंख्येन शूद्रांश्च दस्युन्सन्निग्रहेण च ॥ ४
 धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् ।
 ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ ५
 स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः ।
 अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥ ६
 स संग्राप्य शुभान्कामांस्तृप्तः खिन्नश्च पार्थिवः ।
 कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः ॥ ७
 परिसंख्याय कालं कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ।
 यौवनं प्राप्य राजर्षिः सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ८
 विश्वाच्या सहितो रेमे व्यभ्राजन्नन्दने वने ।
 अलकायां स कालं तु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ॥ ९
 यदा स पश्यते कालं धर्मात्मा तं महीपतिः ।
 पूर्णं मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥ १०
 यथाकामं यथोत्साहं यथाकालमरिन्दम ।
 सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥ ११
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ १२
 यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मात्तृष्णां परित्यजेत् ॥ १३
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयासक्तचेतसः ।
 तथाप्यनुदिनं तृष्णा ममैतेष्वभिजायते ॥ १५
 तस्मादेनामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसम् ।
 निर्द्वन्द्वो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि मृगैः सह ॥ १६
 पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम् ।
 राज्यं चेदं गृहाण त्वं 'यावदिच्छसि यौवनम् ।
 तावदीर्घायुषा भुङ्क्ष्व' त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः ॥ १७

विषया दिव्यगन्धादयो गोचरे वशे यस्य स विषयगोचरः
 ॥ ६ ॥ अलकायां कुबेरपुर्याम् ॥ ९ ॥

वैशंपायन उवाच ।'

प्रतिपेदे जरां राजा यथातिर्नाहुषस्तदा ।
 यौवनं प्रतिपेदे च पूरुः स्वं पुनरात्मवान् ॥ १८
 अभिषेक्तुकामं नृपतिं पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १९
 कथं शुक्रस्य नस्यारं देवयान्याः सुतं प्रभो ।
 ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रयच्छसि ॥ २०
 यदुज्येष्ठस्तव सुतो जातस्तमनु तुर्वसुः ।
 शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्युस्ततोऽनुः पूरुरेव च ॥ २१
 कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयात्राज्यमर्हति ।
 एतत्संबोधयामस्त्वां धर्मं त्वं प्रतिपालय ॥ २२
 ययातिरुवाच ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ।
 ज्येष्ठं प्रति यथा राज्यं न देयं मे कथंचन ॥ २३
 मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ।
 प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः ॥ २४
 मातापित्रोर्वचनकृद्धितः पथ्यश्च यः सुतः ।
 स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु ॥ २५
 'पुदिति नरकस्वारुखा दुःखं च नरकं विदुः ।
 पुतस्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च ॥ २६
 आत्मनः सदृशः पुत्रः पितृदेवर्षिपूजने ।
 यो बहूनां गुणकरः स पुत्रो ज्येष्ठ उच्यते ॥ २७
 मूकोऽन्धो बधिरः श्वित्री स्वधर्मं नानुतिष्ठति ।
 चोरः किल्बिषिकः पुत्रो ज्येष्ठो न ज्येष्ठ उच्यते ॥ २८
 ज्येष्ठांशहारी गुणकृदिह लोके परत्र च ।
 श्रेयान्पुत्रो गुणोपेतः स पुत्रो नेतरो वृथा ।
 वदन्ति धर्मं धर्मज्ञाः पितृणां पुत्रकारणात् ॥ २९
 वेदोक्तं संभवं मह्यमनेन हृदयोद्भवम् ।
 तस्य जातमिदं कृत्स्नमात्मा पुत्र इति श्रुतिः ॥ ३०
 यदुनाऽहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि च ।
 द्रुह्युना चानुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ ३१
 पूरुणा तु कृतं वाक्यं मानितं च विशेषतः ।

कनीयसं कनीयांसम् ॥ १९ ॥

कनीयान्मम दायादो धृता येन जरा मम ॥ ३२
मम कामः स च कृतः पूरुणा मित्ररूपिणा ।
शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ ३३
पुत्रो यस्त्वाऽनुवर्तेत स राजा पृथिवीपतिः ।
'यो वानुवर्ती पुत्राणां स पुत्रो दायभागभवेत्' ३४
भवतोऽनुनयाम्येवं पूरू राज्येऽभिषिच्यताम् ।
प्रकृतय ऊचुः ।

यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा ॥ ३५
सर्वमर्हति कल्याणं कनीयानपि सत्तमः ।
'वेदे धर्मार्थशास्त्रेषु मुनिभिः कथितं पुरा' ॥ ३६
अर्हः पूरुरिदं राज्यं यः सुतः प्रियकृत्तव ।
वरदानेन शुकस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

॥ उत्तरयायातारम्भः ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

ययातेः स्वर्गगमनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम् ।
राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १
उषित्वा च वने वासं ब्राह्मणैः संशितव्रतः ।
फलमूलाशनो दान्तस्ततः स्वर्गमितो गतः ॥ २
स गतः स्वर्निवासं तं निवसन्मुदितः सुखी ।
कालेन नातिमहता पुनः शुक्रेण पातितः ॥ ३
'साधुभिः संगतिं लब्ध्वा पुनः स्वर्गमुपेयिवान् ।
जनमेजय उवाच ।
स्वर्गतश्च पुनर्ब्रह्मन्निवसन्देववेश्मनि ।
कालेन नातिमहता कथं शुक्रेण पातितः' ॥ ४
निपतन्प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम् ।
स्थित आसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ॥ ५
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतम् ।
राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान् ॥ ६
प्रतर्दनेन शिविना समेत्य किल संसदि ।
कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।
पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा ।
अभ्यषिञ्चततः पूरुं राज्ये खे सुतमात्मनः ॥ ३८
'यदुं च तुर्वसुं चोभौ द्रुह्यं चैव सहानुजम् ।
अन्तेषु स विनिक्षिप्य नाहुषः स्वात्मजान्सुतान्' ॥
दत्त्वा च पूरुवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः ।
पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ ४०
'देवयान्या च सहितः शर्मिष्ठया च भारत ।
अकरोत्स वने राजा सभार्यस्तप उत्तमम्' ॥ ४१
यदोस्तु यादवा जातास्तुर्वसोर्यवनाः स्मृताः ।
द्रुह्योः सुतास्तु वै भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः ४२
पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कारयितुं वशी ॥ ४३

सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसंनिधौ ॥ ८
देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः ।
वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ॥ ९
तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तमहात्मनः ।
चरितं श्रोतुमिच्छामि दिवि चेह च सर्वशः १०
वैशंपायन उवाच ।
हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तरां कथाम् ।
दिवि चेह च पुण्यार्थी सर्वपापप्रणाशिनीम् ११
ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रावत्राज वनं तदा १२
अन्त्येषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान् ।
फलमूलाशनो राजा वने संन्यवसच्चिरम् ॥ १३
शंसितात्मा जितक्रोधस्तरपयन्पितृदेवताः ।
अग्नींश्च विधिवज्जुह्वानप्रस्थविधानतः ॥ १४

अन्त्येषु म्लेच्छेषु ॥ १३ ॥

अथितीन्पूजयामास वन्येन हविषा विशुः ।
शिलोञ्छवृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः ॥ १५
पूर्णं वर्षसहस्रं च एवंवृत्तिरभून्नृपः ।
अबभक्षः शरदस्त्रिंशदासीन्नियतवाङ्मनाः ॥ १६

ततश्च वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः ।
तथा पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे स वत्सरम् ॥ १७
एकपादः स्थितश्चासीत्षण्मासाननिलाशनः ।
पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गे जगामावृत्य रोदसी ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

इन्द्रययातिसंवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
स्वर्गतः स तु राजेन्द्रो निवसन्देववेश्मनि ।
पूजितस्त्रिदशैः साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १
देवलोकं ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृद्दशी ।
अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागमत् ।
कथान्ते तत्र शक्रेण स पृष्टः पृथिवीपतिः ॥ ३
शक्र उवाच ।

यदा स पूरुस्तव रूपेण राज-
ञ्जरां गृहीत्वा प्रचचार भूमौ ।
तदा च राज्यं संप्रदायैव तस्मै
त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ॥ ४
ययातिरुवाच ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोयं विषयस्तव ।
मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्त्याधिपास्तव ५
'न च कुर्यान्नरो दैन्यं शाठ्यं क्रोधं तथैव च ।
जैह्वयं च मत्सरं वैरं सर्वत्रेदं न कारयेत् ॥ ६
मातरं पितरं ज्येष्ठं विद्वांसं च तपोधनम् ।
क्षमावन्तं च राजेन्द्र नावमन्येत बुद्धिमान् ॥ ७
शक्तस्तु क्षमते नित्यमशक्तः कुध्यते नरः ।
दुर्जनः सुजनं द्वेष्टि दुर्बलो बलवत्तरम् ॥ ८
रूपवन्तमरूपी च धनवन्तं च निर्धनः ।
अकर्मां कर्मिणं द्वेष्टि धार्मिकं च नधार्मिकः ॥ ९
निर्गुणो गुणवन्तं च पुत्रैतत्कलिलक्षणम् ।

पञ्चाग्रयश्चत्वारोऽग्रयः पञ्चमः सूर्यः ॥ १७ ॥ आवृत्य व्याप्य ।
रोदसी द्यावाभूमौ । पृथिव्यामिव स्वर्गेऽपि सुहृदोऽभूदित्यर्थः ॥

विपरीतं च राजेन्द्र एतेषु कृतलक्षणम् ॥ १०
ब्राह्मणो वाथ वा राजा वैश्यो वा शूद्र एव वा ।
प्रशस्तेषु प्रसक्ताश्चेत्प्रशस्यन्ते यशस्विनः ॥ ११
तस्मात्प्रशस्ते राजेन्द्र नरः सक्तमना भवेत् ।
अलोकज्ञा ह्यप्रशस्ता भ्रातरस्ते ह्यबुद्धयः ॥ १२
अन्त्याधिपतयः सर्वे ह्यभवन्गुरुशासनात् ।
इन्द्र उवाच ।

त्वं हि धर्मविदो राजन्कत्थसे धर्ममुत्तमम् ।
कथयस्व पुनर्मेऽद्य लोकवृत्तान्तमुत्तमम् ॥ १३
ययातिरुवाच'

अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्ट-
स्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।
अमानुषेभ्यो मानुषाश्च प्रधाना
विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥ १४
आकुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः ।
आक्रोष्टारं निर्देहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ १५
नारुन्तुदः स्यान्न नृशंसवादी
न हीनतः परमभ्याददीत ।
ययाऽस्य वाचा पर उद्विजेत
न तां वदेद्बुधतीं पापलोक्याम् ॥ १६
अरुन्तुदं परुषं तीक्ष्णवाचं
वाक्कण्ठकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।

॥ १८ ॥ अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

अस्य आक्रोष्टुः सुकृतं तितिक्षुर्विन्दति । रुशतीं अकल्याणीं ॥ १६ ॥

विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां
मुखे निबद्धां निर्ऋतिं बहन्तम् ॥ १७
सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्या-
त्सद्भिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ।
सदाऽसतामतिवादांस्तितिक्षे-
त्सतां वृत्तं चाददीतार्यवृत्तः ॥ १८
वाक्सायका वदनाभिष्पतन्ति
यैराहतः शोचति राज्यहानि ।

परस्य ये मर्मसु संपतन्ति
तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥ १९
नहीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
दयामैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् २०
तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् ।
पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्न च याचेत्कदाचन ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

स्वर्गतो ययातेः पतनं । अष्टकप्रश्नश्च ॥ १ ॥

इन्द्र उवाच ।
सर्वाणि कर्माणि समाप्य राजन्
गृहं परित्यज्य वनं गतोऽसि ।
तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र
केनासि तुल्यस्तपसा ययाते ॥ १
ययातिरुवाच
नाहं देवमनुष्येषु गन्धर्वेषु महर्षिषु ।
आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव ॥ २
इन्द्र उवाच ।
यदाऽवमंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च
अल्पीयसश्चाविदितप्रभावः ।
तस्माल्लोकास्त्वन्तवन्तस्तवे मे
क्षीणे पुण्ये पतिताऽस्यद्य राजन् ॥ ३
ययातिरुवाच ।
सुरर्षिगन्धर्वनरावमाना-
त्क्षयं गता मे यदि शक्रलोकाः ।
इच्छाम्यहं सुरलोकाद्विहीनः
सतां मध्ये पतितुं देवराज ॥ ४
इन्द्र उवाच ।
सतां सकाशे पतिताऽसि राज-
श्रुतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धासि भूयः ।

एतद्विदित्वा च पुनर्ययाते
त्वं माऽवमंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च ॥ ५
वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रहायामरराजजुष्टा-
न्पुण्याँल्लोकान्पतमानं ययातिम् ।
संप्रेक्ष्य राजर्षिवरोऽष्टकस्त-
मुवाच सद्गर्मविधानगोप्ता ॥ ६
अष्टक उवाच ।
कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः
स्वतेजसा दीप्यमानो यथाऽग्निः ।
पतस्युदीर्णाम्बुधरान्धकारा-
त्खात्खेचराणां प्रवरो यथाऽर्कः ॥ ७
दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं
वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ।
किं नु स्विदेतत्पततीति सर्वे
वितर्कयन्तः परिमोहिताः स्मः ॥ ८
दृष्ट्वा च त्वां धिष्ठितं देवमार्गे
शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ।
अभ्युद्गतास्त्वां वयमद्य सर्वे
तत्त्वं प्रपाते तव जिज्ञासमानाः ॥ ९

निर्ऋतिं दुर्देवताम् ॥ १७ ॥ संवननं वशीकरणम् ॥ २० ॥
एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अवमंस्थाः सर्वेभ्य आत्मन आधिक्योक्त्या । सदृशः सद-
शान् ॥ ३ ॥ यत्र पतिता प्रतिष्ठां लब्धासि लप्स्यसि ॥ ५ ॥

न चापि त्वां धृष्णुमः प्रष्टुमग्रे
 न च त्वमस्मान्पृच्छसि ये वयं सः ।
 तत्त्वां पृच्छामि स्पृहणीयरूप
 कस्य त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः ॥ १०
 भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ
 त्यजाशु चैवेन्द्रसमप्रभाव ।
 त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे
 नालं प्रसोढुं बलहाऽपि शक्रः ॥ ११

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ब्रह्मीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

ब्रह्मीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

ययातेः स्वनामकथनपूर्वकं अष्टकेन सह संवादः ॥ १ ॥ तत्र ययातिना स्वस्य स्वर्गादधःपतनकारणकथनम् ॥ २ ॥

ययातिरुवाच ।

अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः
 पूरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।
 प्रभ्रंशितः सुरसिद्धर्षिलोका-
 त्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १

अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्य-
 स्तेनाभिवादं भवतां न प्रयुञ्जे ।
 यो विद्यया तपसा जन्मना वा
 वृद्धः स पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ २

अष्टक उवाच ।

अवादीस्त्वं वयसा यः प्रवृद्धः
 स वै राजन्नाभ्यधिकः कथ्यते च ।
 यो विद्यया तपसा संप्रवृद्धः
 स एव पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ ३

सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां
 सतां सदैवामरराजकल्प ।
 ते सङ्गताः स्थावरजङ्गमेशाः
 प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥ १२
 प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः ।
 प्रभुः सूर्यः प्रकाशित्वे सतां चाभ्यागतः प्रभुः १३

ययातिरुवाच ।

प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहु-
 स्तद्वर्ततेऽप्रवणे पापलोक्यम् ।
 सन्तोऽसतां नानुवर्तन्ति चैत-
 द्यथा चैषामनुकूलास्तथाऽऽसन् ॥ ४

अभूद्भनं मे विपुलं गतं त-
 द्विचेष्टमानो नाधिगन्ता तदस्मि ।
 एवं प्रधार्यात्महिते निविष्टो
 यो वर्तते स विजानाति जीवः ॥ ५

महाधनो यो यजते सुयज्ञै-
 र्यः सर्वविद्यासु विनीतबुद्धिः ।
 वेदानधीत्य तपसा योज्य देहं
 दिवं स यायात्पुरुषो वीतमोहः ॥ ६
 न जातु हृष्येन्महता धनेन
 वेदानधीयीतानहंकृतः स्यात् ।

धृष्णुमः प्रगल्भामहे ॥ १० ॥ आवपने संग्रहे बीजावापे वा
 ॥ १३ ॥ ब्रह्मीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

ययातिरपनीततपोविद्यागर्वत्वाद्वयोज्यैश्चमेव पुरस्कृत्याह । अहं
 हीति । तदेवोपपादयत्युत्तरार्धेन ॥ २ ॥ तदसहमानोऽष्टक
 आह । अवादीरिति । लं च विद्यातपःसंप्रवृद्ध इति भावः ॥ ३ ॥
 विद्यातपसोः श्रेष्ठे अष्टकेन स्तुते तत्र स्वानुभूतं विद्मं दर्शय-
 न्ययातिरुवाच । प्रतिकूलमिति । कर्मणां पुण्यानां प्रतिकूलं
 नाशकं पापं गर्वस्तच्चाप्रवणेऽनघे दर्पवति वर्तते । पापलोक्यं

नरकप्रदम् । एतत्पापमसतां संबन्धि सन्तो नानुवर्तन्ते इदानी-
 मपि । किंच प्राञ्चोपि सन्तो यथैषां कर्मणामनुकूला उपबृंहकाः स्यु-
 स्तथा तेन प्रकारेण दम्भदर्पादिराहित्येन आसन् । अहं त्वत्-
 द्विधत्वात्स्वर्गादिन्द्रेण च्यावित इत्याशयः ॥ ४ ॥ तद्दम्भादिरा-
 हित्येन प्रसिद्धं धनं पुण्यं मे मम विपुलं यदभूत्तद्गतं नष्टं दर्पा-
 दित्यर्थः । पुनरिदानीं तच्चेष्टमानोऽपि तत्पुनर्नाधिगन्तास्मि ।
 एवं प्रधार्यं माभिकां गतिं ज्ञात्वा य आत्महिते निविष्टो यो वर्तते
 स धीरो जानाति नान्य इत्यर्थः ॥ ५ ॥ एतदेवाह । न जात्विति

नानाभावा ब्रह्मो जीवलोकै
 दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।
 तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो
 दिष्टं बलीय इति मत्वाऽऽत्मबुद्ध्या ॥ ७
 सुखं हि जन्तुर्यदि वाऽपि दुःखं
 दैवाधीनं विन्दते नात्मशक्त्या ।
 तस्मादिष्टं बलवन्मन्यमानो
 न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कथंचित् ॥ ८
 दुःखैर्न तप्येन्न सुखैः प्रहृष्ये-
 त्समेन वर्तेत सदैव धीरः ।
 दिष्टं बलीय इति मन्यमानो
 न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कथंचित् ॥ ९
 भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदाचि-
 त्सन्तापो मे मानसो नास्ति कश्चित् ।
 धाता यथा मां विदधीत लोके
 ध्रुवं तथाऽहं भवितेति मत्वा ॥ १०
 संस्वेदजा अण्डजाश्चोद्भिदश्च
 सरीसृपाः कृमयोऽथाप्सु मत्स्याः ।
 तथाश्मनस्तृणकाष्ठं च सर्वे
 दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ति ॥ ११
 अनित्यतां सुखदुःस्वस्य बुद्ध्वा
 कस्मात्सन्तापमष्टकाहं भजेयम् ।
 किं कुर्यां वै किं च कृत्वा न तप्ये
 तस्मात्सन्तापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ १२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं ब्रुवाणं नृपतिं ययाति-
 मथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ।
 मातामहं सर्वगुणोपपन्नं
 तत्रस्थितं स्वर्गलोके यथावत् ॥ १३

अष्टक उवाच ।

ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्रप्रधाना-
 स्वया भुक्ता यं च कालं यथावत् ।
 तान्मे राजन्ब्रूहि सर्वान्यथाव-
 त्क्षेत्रज्ञवद्भाषसे तं हि धर्मान् ॥ १४

ययातिरुवाच ।

राजाऽहमासमिह सार्वभौम-
 स्ततो लोकान्महतश्चाजयं वै ।
 तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं
 ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १५

ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां
 सहस्रद्वारां शतयोजनायताम् ।
 अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं
 ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १६

ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं
 प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।
 तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं
 ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १७

स देवदेवस्य निवेशने च
 विहृत्य लोकानवसं यथेष्टम् ।
 संपूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तै-
 स्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥ १८

तथाऽऽवसं नन्दने कामरूपी
 संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
 सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगन्धा-
 न्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १९

तत्र स्थितं मां देव सुखेषु सक्तं
 कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।

धनेन तपसा तर्हि त्वमेव कुतोऽहंकारं कृतवानित्यत आह ।
 नानेति । जीवलोकैऽस्मिन् जीवा नानाभावाः पृथक्स्व-
 भावाः केचिद्धर्मरुचयः केचिद्विपरीताः । यतो दैवाधीनाः ।
 अतएव नष्टा वृथाभूता चेष्टा उद्योगोऽधिकारः सामर्थ्यं
 च येषांते तथा । दृष्टा इति शेषः । मूढानां पुण्ये पण्डि-
 तानां पापे च प्रवृत्तिकरं दैवमेव बलवदित्यर्थः । एवं विद्वांस्तत्त-
 प्राप्य तत्सुखं दुःखं वा प्राप्य न विहन्येत । हर्षविषादाभ्या-

मात्मानं न हिंस्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ एतदेव विवृणोति । सुखं हीति
 द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ भयं तु ते व्येतु विषादमोहाविति यद-
 ष्टकेनोक्तं तत्रोत्तरमाह । भये इति । धाता दिष्टं ॥ १० ॥ अहमिवान्ये-
 ऽपि दिष्टाधीना एवेत्याह । संस्वेदजा इति । एतेपि दिष्टक्षये पुण्यपा-
 पानुभवानन्तरम् । स्वां प्रकृतिं स्वकर्मशेषानुगुणां योनिं भजन्ति
 प्राप्नुवन्ति ॥ ११ ॥ अहं तु दिष्टक्षयाभावात्प्राप्तेपि दुःखे न तप्ये
 इत्याह । अनित्यतामिति ॥ १२ ॥ क्षेत्रज्ञवत् ज्ञानिवत् ॥ १४ ॥

दूतो देवानामब्रवीदुग्रूपो
ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः पुतेन स्वरेण ॥ २०
एतावन्मे विदितं राजसिंह
ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ।
वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणां
सानुक्रोशाः शोचतां मां नरेन्द्र ॥ २१
अहो कष्टं क्षीणपुण्यो ययातिः
पतत्यसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ।

तानब्रुवं पतमानस्ततोऽहं
सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥ २२
तैराख्याता भवतां यज्ञभूमिः
समीक्ष्य चेमां त्वरितमुपागतोऽस्मि ।
हविर्गन्धं देशिकं यज्ञभूमे-
धूमापाङ्गं प्रतिगृह्य प्रतीतः ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

मृतस्य स्वर्गादिभोगानन्तरं पुनर्जननप्रकारकथनम् ॥ १ ॥

अष्टक उवाच ।

यदाऽवसो नन्दने कामरूपी
संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
किं कारणं कार्तियुगप्रधान
हित्वा च त्वं वसुधामन्वपद्यः ॥ १

ययातिरुवाच ।

ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो वा यथेह
क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि ।
तथा तत्र क्षीणपुण्यं मनुष्यं
त्यजन्ति सद्यः सेश्वरा देवसङ्घाः ॥ २

अष्टक उवाच ।

तस्मिन्कथं क्षीणपुण्या भवन्ति
संमुह्यते मेऽत्र मनोऽतिमात्रम् ।
किं वा विशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति
तद्वै ब्रूहि क्षेत्रविच्वं मतो मे ॥ ३

ययातिरुवाच ।

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति
लालप्यमाना नरदेव सर्वे ।
ते कङ्कगोमायुबलाशनार्थे
क्षीणे पुण्ये बहुधा प्रव्रजन्ति ॥ ४

तस्मादेतद्वर्जनीयं नरेन्द्र
दुष्टं लोके गर्हणीयं च कर्म ।
आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेव
भूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ॥ ५

अष्टक उवाच ।

यदा तु तान्वितुदन्ते वयांसि
तथा गृध्राः शितिकण्ठाः पतङ्गाः ।
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति
न भौममन्यं नरकं शृणोमि ॥ ६

तैरिति । देशिकमुपदेशारमिव स्थितं । हविषां गन्धो यत्र तं
धूमापाङ्गं धूमप्रान्तं प्रतिगृह्य आप्राय प्रतीतः जातप्रत्ययः ।
॥ २३ ॥ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

कार्तियुगप्रधाना कृतयुगे भवाः कार्तियुगा अत्यन्तनिष्पापा-
स्तेषां मुख्यतमेत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्र क्षीणपुण्याः कथं किंप्रका-
रा भवन्ति । ततश्च किंविशिष्टाः कीदृशाः सन्तः कस्य धाम
स्थानं यान्ति कं लोकं यान्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ तत्र कस्य धामेत्य-

स्योत्तरं इमं भौममिति । पुण्ये क्षीणे सति नरकं नरकोपमं भौमं
भूस्मन्निधनं इमं लोकं प्रति पतन्ति । कथं भवन्तीत्यस्योत्तरं
ते कङ्कति । कङ्काश्च गोमायवश्च तेषां बलं सङ्घः तस्या-
शनार्थे अशनविषयीभूतैतद्देहरक्षणार्थं बहुधा प्रव्रजन्ति पर्य-
टन्ति ॥ ४ ॥ तस्मादेतत्काम्यकर्म दुष्टं निषिद्धं गर्हणीयम् ॥ ५ ॥
ननु कङ्कादिभक्षितस्य कथं स्वरूपसत्ता कथं वा शरीरान्तरेणा-
विर्भाव इति देहात्मवादमाश्रित्य शङ्कते । भौमो नरकश्च इति

ययातिरुवाच ।

ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो जृम्भमाणा-
व्यक्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति ।
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति
नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् ॥ ७
षष्टिं सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि
तथा अशीतिं परिवत्सराणि ।
तान्वै तुदन्ति पततः प्रपातं
भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥ ८

अष्टक उवाच ।

यदेनसस्ते पततस्तुदन्ति
भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ।
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति
कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ९

ययातिरुवाच ।

अस्रं रेतः पुष्पफलानुपृक्त-
मन्वेति तद्वै पुरुषेण सृष्टम् ।
स वै तस्या रज आपद्यते वै
स गर्भभूतः समुपैति तत्र ॥ १०
वनस्पतीनोषधीश्चाविशन्ति
आपो वायुं पृथिवीं चान्तरिक्षम् ।
चतुष्पदं द्विपदं चाति सर्व-
मेवंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ११

अष्टक उवाच ।

अन्यद्गुर्विदधातीह गर्भ-
मुताहोस्वित्स्वेन कायेन याति ।
आपद्यमानो नरयोनिमेता-
माचक्ष्व मे संशयात्प्रब्रवीमि ॥ १२
शरीरदेहातिसमुच्छ्रयं च
चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञाम् ।
एतत्तत्त्वं सर्वमाचक्ष्व पृष्टः
क्षेत्रज्ञं त्वां तात मन्याम सर्वे ॥ १३

ययातिरुवाच ।

वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनि-
मृतौ रेतः पुष्पफलानुपृक्तम् ।
स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः
क्रमेण संवर्धयतीह गर्भम् ॥ १४
स जायमानो विगृहीतमात्रः
संज्ञामधिष्ठाय ततो मनुष्यः ।
स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं
स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५
प्राणेन गन्धं जिह्वयाऽथो रसं च
त्वचा स्पर्शं मनसा वेदभावम् ।
इत्यष्टकेहोपहितं हि विद्धि
महात्मनः प्राणभृतः शरीरे ॥ १६

पृच्छति च । यदा तु तानिति ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वं देहात् देहक्ष-
यानन्तरम् । जृम्भमाणात्प्रबुद्धात्कर्मणो हेतोः व्यक्तं स्थूलं
शरीरं अनु अनुप्रविश्य जीवाः संचरन्ति कर्मफलानि
भुञ्जते इति यत् तदेव भौमो नरकः । कुतोऽस्य नरकत्वमत
आह । नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् यस्मादत्र पतिता गतं वयो न
बुध्यन्ते कर्मभूमिं प्राप्यापि स्वहिताय न यतन्तेऽत इत्यर्थः ।
एतेन कङ्कादिभक्षितस्यापि सत्त्वं देहयोगश्चास्तीत्युक्तम् ॥ ७ ॥ षष्टिं
सहस्राण्यशीतिं च सहस्राणि परिवत्सराणि व्योम्नि स्वर्गे स्थित्वा
पतन्ति । दारादयो भौमा राक्षसाः । पातं भूमिस्थितिं प्रपततः
अनुभवतः ॥ ८ ॥ यत् यान् एनसः पापाद्धेतोः पततः स्वर्गाख्य-
वमानान् ते राक्षसास्तुदन्ति ते पुरुषाः कथं भवन्ति प्रपातभ्रष्टा
इव कथं न शीयन्ते । कथं वा आभवन्ति इन्द्रियादिमन्तो भवन्ति ।
कथं वा गर्भत्वं प्राप्नुवन्तीति प्रश्नत्रयम् ॥ ९ ॥ रेतः कर्तुं ।
अस्रं स्त्रीरजः कर्मभूतं अन्वेति । तद्व्ययं पुष्पफलादिभावेनानु-

पृक्तं कललादिरूपं भवति । तत् आहारादिवत्कथं न जीयंत
इत्यत आह । पुरुषेणेति । ईश्वरेणेत्यर्थः । रजः तदुपलक्षितान्
धातून् । समुपैति दुःखादीनीति शेषः ॥ १० ॥ मात्रुदरपर्यन्तं
प्रवेशक्रममाह । वनस्पतीति ॥ ११ ॥ नरयोनिमापद्यमानो
जीवः स्वेन कायेन जैवेनैव रूपेण गर्भं मातुरुदरं याति उत तत्र
प्रवेशुमन्यद्गुर्विदधाति ॥ १२ ॥ शरीरदेहातिसमुच्छ्रयं मातुः
शरीरे गर्भदेहस्यातिसमुच्छ्रयं वृद्धिम् । चक्षुःश्रोत्रे इतीन्द्रियमा-
त्रोपलक्षणम् ॥ १३ ॥ देहसमुच्छ्रयक्रममाह । वायुरिति ।
ऋतौ तत्काले वायुः गर्भयोनिं अस्रं प्रति रेतः समुत्कर्षति
प्रापयति । ततश्च पुष्पफलानुपृक्तं कललादिरूपगर्भं सएव तत्र
गर्भाशये क्रमेण संवर्धयति । कथंभूतः तन्मात्रे वृद्धिमात्रेण कृता-
धिकारः समर्थः ॥ १४ ॥ स जीवः विगृहीता मात्रा सूक्ष्मशरीरं
येन सः ॥ १५ ॥ श्रोत्रादिकं इत्युपहितं संबद्धं विद्धि
॥ १६ ॥

अष्टक उवाच ।

यः संस्थितः पुरुषो दहते वा
निखन्यते वापि निकृष्यते वा ।
अभावभूतः स विनाशमेत्य
केनात्मानं चेतयते परस्तात् ॥ १७

ययातिरुवाच ।

हित्वा सोऽमून्सुप्तवन्निष्टनित्वा
पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं वा ।
अन्यां योनिं पवनाग्रानुसारी
हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८

पुण्यां योनिं पुण्यकृतो व्रजन्ति
पापां योनिं पापकृतो व्रजन्ति ।
कीटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापा
न मे विवक्षास्ति महानुभाव ॥ १९

चतुष्पदा द्विपदाः षट्पदाश्च
तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ।
आख्यातमेतन्निखिलेन सर्वं
भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २०

अष्टक उवाच ।

किंस्विकृत्वा लभते तात लोका-
न्मर्त्यः श्रेष्ठांस्तपसा विद्यया च ।
तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथाव-
च्छुभाँल्लोकान्येन गच्छेत्क्रमेण ॥ २१

ययातिरुवाच ।

तपश्च दानं च शमो दमश्च
हीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा ।
स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो
द्वाराणि सप्तैव महान्ति पुंसाम् ।
नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः
पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥ २२

अधीयानः पण्डितंमन्यमानो
यो विद्यया हन्ति यशः परेषाम् ।
तस्यान्तवन्तश्च भवन्ति लोका
न चास्य तद्ब्रह्म फलं ददाति ॥ २३

चत्वारि कर्माण्यभयङ्कराणि
भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि ।
मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं
मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥ २४

न मानमान्यो मुदमाददीत
न सन्तापं प्रामुयाच्चावमानात् ।
सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके
नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥ २५

इति दद्यामिति यज इत्यधीय इति व्रतम् ।
इत्येतानि भयान्याहुस्तानि वर्ज्यानि सर्वशः ॥ २६ ॥
ये चाश्रयं वेदयन्ते पुराणं
मनीषिणो मानसमार्गैरुद्धम् ।
तन्निःश्रेयस्तेन संयोगमेत्य
परां शान्तिं प्राप्स्युः प्रेत्य चेह ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

देहात्मवादेन पुनः शङ्कते । यः संस्थित इति । परस्तात् आत्मानं
केन कारणेन चेतयते जानाति । देहातिरिक्तजीवाभावा-
दिति भावः ॥ १७ ॥ जीवो देहाद्भिन्नः पूर्वदेहं त्यक्त्वा सूक्ष्म-
देहेन देहान्तरं प्राप्नोतीत्याह । हित्वेति । पवनाग्रानुसारी आति-
वाहिकपवनानुसारी ॥ १८ ॥ कर्मानुसारेण योनिप्राप्तिमाह ।
पुण्यामिति ॥ १९ ॥ किंस्विकृत्वेति सामान्यप्रश्नः । तपसा
विद्ययेति विशेषप्रश्नः । चो वार्ये ॥ २१ ॥ पुंसः पुमांसः ॥ २२ ॥

दर्पवता कृतमध्ययनादि न मोक्षोपयोगि नापि स्वर्गदे प्रत्युत
भयावहमित्याह द्वाभ्याम् । अधीयान इति ॥ २३ ॥ अतो
मानापमानादिद्वन्द्वसहिष्णुर्भवेदित्याह । न मानमान्य इति ॥ २५ ॥
इति दद्यामिति दाम्भिकस्य स्वधर्मप्रकाशनाभिनयः ॥ २६ ॥
मानसमार्गैरुद्धं ध्यानविषयीभूतं । वेदयन्ते जानन्ति । तद्वेदनं
निःश्रेयः सुखसाधनम् ॥ २७ ॥ चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

ब्रह्मचर्याद्याश्रमविषयकाष्टकयथातिप्रश्नप्रतिवचनम् ॥ १ ॥

अष्टक उवाच ।

चरन्गृहस्थः कथमेति धर्मा-
न्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा ।
वानप्रस्थः सत्पथे सन्निविष्टो
बहून्यस्मिन्संप्रति वेदयन्ति ॥ १

ययातिरुवाच ।

आहूताध्यायी गुरुकर्मस्वचोद्यः
पूर्वोत्थायी चरमं चोपशायी ।
मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः
स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी ॥ २

धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत
दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ।
अनाददानश्च परैरदत्तं
सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥ ३

स्ववीर्यजीवी वृजिनाभिवृत्तो
दाता परेभ्यो न परोपतापी ।
तादृशुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यां
वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥ ४

अशिल्पजीवी गुणवांश्चैव नित्यं
जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रयुक्तः ।
अनोकशायी लघुरल्पप्रचार-
श्चरन्देशानेकचरः स भिक्षुः ॥ ५

रात्र्या यया वाऽभिजिताश्च लोका
भवन्ति कामाभिजिताः सुखाश्च ।
तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वा-
नरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥ ६

दशैव पूर्वान्दश चापरांश्च
ज्ञातीनथात्मानमथैकविंशम् ।
अरण्यवासी सुकृते दधाति
विमुच्यारण्ये स्वशरीरधातून् ॥ ७

अष्टक उवाच ।

कतिस्विदेव मुनयः कति मौनानि चाप्युत ।
भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ८
ययातिरुवाच ।
अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ।

ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ९
अष्टक उवाच ।
कथंस्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ।
ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ॥ १०

ययातिरुवाच ।
न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् ।
तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥ ११
अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणो मुनिः ।

कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् ॥ १२
यावत्प्राणाभिसन्धानं तावदिच्छेच्च भोजनम् ।
तथाऽस्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥ १३
यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः ।

आतिष्ठेच्च मुनिमौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् १४
धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलङ्कृतम् ।
असितं सितकर्माणं कस्तमर्हति नार्चितुम् ॥ १५
तपसा कर्षितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः ।

स च लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परम् १६
॥ ९ ॥ ग्रामारण्ययोः पृष्ठतःकरणं कथमिति पृच्छति । कथ-
मिति ॥ १० ॥ कुटीचकं विशिनष्टि । न ग्राम्यमिति ॥ ११ ॥
बहुदकं विशिनष्टि । अनग्निरिति ॥ १२ ॥ हंसपरमहंसौ
प्रस्तांति । यस्त्विति ॥ १४ ॥ धौतदन्तं शुद्धाहारम् । कृत्तनखं
त्यक्तहिंसासाधनम् । सदा स्नातं नित्यं शुद्धचित्तम् । अलंकृतं
शमादिना । असितं बन्धरहितम् । सितकर्माणं शुद्धकर्माणम् ॥

अस्मिन्धर्मे विषये बहूनि प्राप्तिद्वाराणि वेदयन्ति वैदिकाः
॥ १ ॥ स्ववीर्यजीवी स्वप्रयत्नलब्धजीविकः ॥ ४ ॥ अनोकशायी
यत्र क्त्वनशायी । लघुः परिग्रहशून्यः ॥ ५ ॥ तामेव रात्रिं तदैव
सर्वपरिग्रहं संन्यस्य अरण्यसंस्थो भवितुं प्रयतेत ॥ ६ ॥ संन्यासः
कतिधेति पृच्छति । कतिस्त्रिदिति ॥ ८ ॥ संन्यासं चतुष्प्रका-
रमभिप्रेत्य प्रथमं कुटीचकवद्बृहदकरूपं भेदद्वयमाह । अरण्येति

यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मानं समास्थितः ।
 अथ लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परम् ॥ १७
 आस्येन तु यदाऽहारं गोवन्मृगयते मुनिः ।
 अथास्य लोकः सर्वोऽयं सोऽमृतत्वाय कल्पते १८
 सामान्यधर्मः सर्वेषां क्रोधो लोभो दुहाऽक्षमा ।
 विहाय मत्सरं शाठ्यं दर्पं दम्भं च पैशुनम् ।
 क्रोधं लोभं ममत्वं च यस्य नास्ति स धर्मवित् १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

स्वर्गाच्युतस्य ययातेरष्टकादियज्ञभूमिं प्रत्यागमननिमित्तकथनम् ॥ १ ॥ अष्टकप्रतर्दनयोर्यातिना संवादः ॥ २ ॥

अष्टक उवाच ।

कतरस्त्वनयोः पूर्वं देवानामेति साम्यताम् ।
 उभयोर्धावतो राजन्मूर्याचन्द्रमसोरिव ॥ १
 ययातिरुवाच

अनिकेतो गृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः ।
 ग्राम एव वसन्मिक्षुस्तयोः पूर्वतरं गतः ॥ २
 अप्राप्य दीर्घमायुस्तु यः प्राप्तो विकृतिं चरेत् ।
 तप्यते यदि तत्कृत्वा चरेत्सोऽन्यत्तपस्ततः ॥ ३
 पापानां कर्मणां नित्यं विभीयाद्यस्तु मानवः ।
 सुखमप्याचरन्नित्यं सोऽत्यन्तं सुखमेधते ॥ ४

यद्वै नृशंसं तदसत्यमाहु-
 र्यः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ।

अस्वोऽप्यनीशश्च तथैव राज-
 स्तदार्यं स समाधिस्तदार्यम् ॥ ५

अष्टक उवाच ।

केनासि हृतः प्रहितोऽसि राज-
 न्युवा स्रग्वी दर्शनीयः सुवर्चाः ।

कुत आयातः कतरस्यां दिशि त्व-
 मुताहोस्वित्पार्थिवं स्थानमस्ति ॥ ६

॥ १५ ॥ आस्यस्य यावदपेक्षितं तावदेव मृगयते नतु परदि-
 नार्थमार्जयतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

अनयोः कुटीचकवहृदकयोः ॥ १ ॥ गृहस्थेषु शरीरस्थेष्विन्द्रि-
 येषु ॥ २ ॥ दीर्घमायुः प्राप्तः सिद्धिमप्राप्य यो विकृतिं पापं च-
 रेत् । तत्कृत्वा तप्येत यदि सोऽन्यत्तपः प्रायश्चित्तं चरेत् ॥ ३ ॥

अष्टक उवाच ।

नित्याशनो ब्रह्मचारी गृहस्थो वनगो मुनिः ।
 नाधर्ममशनात्प्राप्येत्कथं ब्रूहीह पृच्छते ॥ २०
 ययातिरुवाच ।

अष्टौ ग्रासा मुनेः प्रोक्ताः षोडशारण्यवासिनः ।
 द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥ २१
 इत्येवं कारणैर्ज्ञेयमष्टकैतच्छुभाशुभम् ॥ २२

ययातिरुवाच ।

इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः
 प्रवेष्टुमुर्वी गगनाद्विप्रहीणः ।
 'विद्वांश्चैवं मतिमानार्थबुद्धि-
 र्ममाभवत्कर्मलोक्यं च सर्वम्' ।
 उक्त्वाऽहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं
 त्वरन्ति मां लोकपा ब्राह्मणा ये ॥ ७
 सतां सकाशे तु वृतः प्रपात-
 स्ते सङ्गता गुणवन्तश्च सर्वे ।
 शक्राच्च लब्धो हि वरो मयैष
 पतिष्यता भूमितलं नरेन्द्र ॥ ८

अष्टक उवाच ।

पृच्छामि त्वां मा प्रपत प्रपातं
 यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र ।
 यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि स्थिताः
 क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ९

ययातिरुवाच ।

यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं
 सहारण्यैः पशुभिः पार्वतैश्च ।

कर्मणां सकाशात् विभीयात् । सुखं यथेच्छम् ॥ ४ ॥ नृशंसं हिंस्रं
 यत्कर्म तदसत्यं असत्संबन्धि । अनर्थबुद्धिः फलेच्छारहितः ।
 अनीशः ईशत्वबुद्धिरहितः ॥ ५ ॥ केन कतरस्यां दिशि प्रहि-
 दितोसीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ विप्रहीणश्च्युतः । उक्ता आपृच्छय ।
 वो युष्मान् । ब्राह्मणाः ब्रह्मनियुक्ताः ॥ ७ ॥

तावल्लोका दिवि ते संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥ १०	अष्टक उवाच । तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति । यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता- स्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥ ११	प्रतर्दन उवाच । तांस्ते ददानि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु । यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता- स्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥ १६
ययातिरुवाच । नासद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य । यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्य- स्तथाऽददं पूर्वमहं नरेन्द्र ॥ १२	ययातिरुवाच । न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत योगक्षेमं पार्थिव पार्थिवः सन् । दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वां- श्चरेन्नृशंसं न हि जातु राजा ॥ १७	ययातिरुवाच । न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत योगक्षेमं पार्थिव पार्थिवः सन् । दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वां- श्चरेन्नृशंसं न हि जातु राजा ॥ १७
नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवे- द्या चाप्यस्याऽब्राह्मणी वीरपत्नी । सोऽहं नैवाकृतपूर्वं चरेयं विधित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ १३	प्रतर्दन उवाच । पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः । यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १४	न मद्विधो धर्मबुद्धिः प्रजान- न्कुर्यादेवं कृपणं मां यथाऽत्थ ॥ १८ कुर्यादपूर्वं न कृतं यदन्यै- र्विधित्समानः किमु तत्र साधु । 'धर्माधर्मौ सुविनिश्चित्य सम्य- कार्याकार्येष्वप्रमत्तश्चरेद्यः ॥ १९
प्रतर्दन उवाच । पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः । यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १४	ययातिरुवाच । सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अप्येकैकः सप्तसप्ताप्यहानि । मधुच्युतो घृतपृक्ता विशोका- स्ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ १५	स वै धीमान्सत्यसन्धः कृतात्मा राजा भवेल्लोकपालो महिम्ना । यदा भवेत्संशयो धर्मकार्ये कामार्थौ वा यत्र विन्दन्ति सम्यक् ॥२० कार्यं तत्र प्रथमं धर्मकार्यं यन्नो विरुद्ध्यार्थकामौ स धर्मः वैशंपायन उवाच ।' ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो वसुमानब्रवीत्तम् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

अब्राह्मणः ब्राह्मणतरः ब्राह्मणस्यैव भिक्षावृत्तित्वात् । ब्रह्मविद्वेदार्थ-
वित् । न वर्तते न प्रवर्तते । प्रत्युत पूर्वमददमेव ॥ १२ ॥ कृपणो याचकः ।
या चाप्यस्य क्षत्रियस्य अब्राह्मणी क्षत्रिया सापि कृपणा नजी-
वेत् । तद्विधित्समानः कर्तुमिच्छुः तत्र तदा किमु साधुः स्यां अपितु

नैवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ प्रत्येकं सप्तसप्ताप्यहानि सेविताः सन्तो नान्त-
वन्तः । मधुच्युतः सुखस्रवाः । घृतपृक्तास्तेजोयुक्ताः । ते त्वां प्रति-
पालयन्ति प्रतीक्षन्ते ॥ १५ ॥ नृशंसं निन्द्यं ॥ १७ ॥ अन्यै राजभि-
र्यत्प्रतिग्रहाख्यं न कृतं तदपूर्वम् ॥ १९ ॥ षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

वसुमतः शिवेश्च ययातिना संवादः ॥ १ ॥ पुनरष्टकययातिसंवादः ॥ २ ॥ तत्रागतया माधव्या स्वपुत्रान्प्रति यया-
तेर्मातामहत्वकथनम् ॥ ३ ॥ तद्वचनेन ययातेरष्टकादिदत्तपुण्यस्वीकारपूर्वकमष्टकादिभिः सह स्वर्गगमनम् ॥ ४ ॥ यया-
तिना मार्गे अष्टकादीन्प्रति विस्तरेण स्ववृत्तान्तकथनम् ॥ ५ ॥ ययात्युपाख्यानश्रवणादिफलकथनम् ॥ ६ ॥

वसुमानुवाच ।

पृच्छामि त्वां वसुमानौषदश्चि-
र्यद्यस्ति लोको दिवि मे नरेन्द्र ।
यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन्
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १

ययातिरुवाच ।

यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च
यत्तेजसा तपते भानुमांश्च ।
लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै
तेनान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ २

वसुमानुवाच ।

तांस्ते ददानि मा प्रपत प्रपातं
ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
क्रीणीष्वैतांस्तृणकेनापि राज-
न्प्रतिग्रहस्ते यदि धीमन्प्रदुष्टः ॥ ३

ययातिरुवाच ।

न मिथ्याऽहं विक्रयं वै सरामि
वृथा गृहीतं शिशुकाच्छङ्कमानः ।
कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यै-
र्विधित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ ४

वसुमानुवाच ।

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज-
न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
अहं न तान्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र
सर्वे लोकास्तव ते वै भवन्तु ॥ ५

शिविरुवाच ।

पृच्छामि त्वां शिविरौशीनरोऽहं
ममापि लोका यदि सन्तीह तात ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः

क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ६

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं वाचा हृदयेनापि साधू-
न्परीप्समानान्नावमंस्था नरेन्द्र ।
तेनानन्ता दिवि लोकाः श्रितास्ते
विद्युद्रूपाः खनवन्तो महान्तः ॥ ७

शिविरुवाच ।

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज-
न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
न चाहं तान्प्रतिपत्स्ये ह दत्त्वा
यत्र गत्वा नानुशोचन्ति धीराः ॥ ८

ययातिरुवाच ।

यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभाव-
स्ते चाप्यनन्ता नरदेव लोकाः ।
तथाऽद्य लोके न रमेऽन्यदत्ते
तस्माच्छिवे नाभिनन्दामि दायम् ॥ ९

अष्टक उवाच ।

न चेदेकैकशो राजँल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि ।
सर्वे प्रदाय भवते गन्तारो नरकं वयम् ॥ १०

ययातिरुवाच ।

यदर्होऽहं तद्यतध्वं सन्तः सत्याभिनन्दिनः ।
अहं तन्नाभिजानामि यत्कृतं न मया पुरा ॥ ११
अष्टक उवाच ।

कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।

यानारुह्य नरो लोकानभिवाञ्छति शाश्वतान् १२

ययातिरुवाच ।

युष्मानेते वहिष्यन्ति रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।

यत् यत् तपते प्रकाशयति ॥ २ ॥ शिशुकात् शैशवमारभ्य ॥ ४ ॥
परीप्समानान् याचकान् । नावमंस्था नावमानं कृतवानसि । खन-

वन्तः संगीतादिध्वनियुक्ताः ॥ ७ ॥ गन्तारो मृत्वा प्राप्स्यामः । नरकं
भूलोकम् ॥ १० ॥ यतध्वं कर्तुम् । नाभिजानामि नाञ्जीकरोमि ॥

उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव १३
वैशंपायन उवाच ।

अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ।
ह्यस्य यानि चाङ्गानि संनिकृत्य यथाक्रमम् १४
होताऽध्वर्युरथोद्गाता ब्रह्मणा सह भारत ।
अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समस्ताः षोडशर्त्विजः १५
धूमगन्धं च पापिष्ठा ये जिघ्रन्ति नरा भुवि ।
विमुक्तपापाः पूतास्ते तत्क्षणेनाभवन्नराः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे चैव माधवी सा तपोधना ।
मृगचर्मपरीताङ्गी परिधाय मृगतत्वचम् ॥ १७
मृगैः परिचरन्ती सा मृगाहारविचेष्टिता ।
यज्ञवाटं मृगगणैः प्रविश्य भृशविस्मिता ॥ १८
आग्रायन्ती धूमगन्धं मृगैरेव चचार सा ।
यज्ञवाटमटन्ती सा पुत्रांस्तानपराजितान् ॥ १९
पश्यन्ती यज्ञमाहात्म्यं मुदं लेभे च माधवी ।
असंस्पृशन्तं वसुधां ययातिं नाहुषं यदा ॥ २०
दिविष्टं प्राप्तमाज्ञाय ववन्दे पितरं तदा ।
तदा वसुमनापृच्छन्मातरं वै तपस्विनीम् ॥ २१
भवत्या यत्कृतमिदं वन्दनं पादयोरिह ।
कोयं देवोपमो राजा याऽभिवन्दसि मे वद २२
माधव्युवाच ।
शृणुध्वं सहिताः पुत्रा नाहुषोयं पिता मम ।
ययातिर्मम पुत्राणां मातामह इति स्मृतः ॥ २३
पूरुं मे भ्रातरं राज्ये समावेश्य दिवं गतः ।
केन वा कारणेनैवमिह प्राप्तो महायशाः ॥ २४
वैशंपायन उवाच ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स्वर्गाद्भृष्टेति चाब्रवीत् ।
सा पुत्रस्य वचः श्रुत्वा संभ्रमाविष्टचेतना ॥ २५
माधवी पितरं प्राह दौहित्रपरिवारितम् ।
तपसा निर्जिताङ्गो कान्प्रतिगृह्णीष्व मामकान् २६
पुत्राणामिव पौत्राणां धर्मादधिगतं धनम् ।
स्वार्थमेव वदन्तीह ऋषयो धर्मपाठकाः ।

तस्माद्दानेन तपसा चास्माकं दिवमाव्रज ॥ २७
ययातिरुवाच ।
यदि धर्मफलं ह्येतच्छोभनं भविता तव ।
दुहित्रा चैव दौहित्रैस्तारितोऽहं महात्मभिः ॥ २८
तस्मात्पवित्रं दौहित्रमद्यप्रभृति पैतृके ।
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः २९
त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम् ।
भोक्तारः परिवेष्टारः श्रावितारः पवित्रकाः ॥ ३०
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करे ।
स कालः कुतपो नाम पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ ३१
तिलाः पिशाचाद्रक्षन्ति दर्भारक्षन्ति राक्षसात् ।
रक्षन्ति श्रोत्रियाः पङ्क्तिं यतिभिर्भुक्तमक्षयम् ॥ ३२
लब्ध्वा पात्रं तु विद्वांसं श्रोत्रियं सुव्रतं शुचिम् ।
स कालः कालतो दत्तं नान्यथा काल इष्यते ३३
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा ययातिस्तु पुनः प्रोवाच बुद्धिमान् ।
सर्वे ह्यवभृथस्नातास्त्वरध्वं कार्यगौरवात् ॥ ३४
अष्टक उवाच ।
आतिष्ठ स्वरथं राजन्विक्रमस्व विहायसम् ।
वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ ३५
ययातिरुवाच ।
सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गजितो वयम् ।
एष नो विरजाः पन्था दृश्यते देवसन्ननः ॥ ३६
वैशंपायन उवाच ।
'अष्टकश्च शिविश्चैव काशेशश्च प्रतर्दनः ।
ऐक्ष्वाकवो वसुमनाश्चत्वारो भूमिपास्तदा ।
सर्वे ह्यवभृथस्नाताः स्वर्गताः साधवः सह ॥ ३७
तेऽधिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपसत्तमाः ।
आक्रमन्तो दिवं भाभिर्धर्मेणावृत्य रोदसी ॥ ३८
अष्टक उवाच ।
अहं मन्ये पूर्वमेकोऽस्मि गन्ता
सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।

कस्मादेवं शिविरौशीनरोऽय-
मेकोऽत्यगात्सर्ववेगेन वाहान् ॥ ३९
ययातिरुवाच ।
अददद्याच्चमानाय यावद्विचिंतमविन्दत ।
उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि वः शिविः ४०
दानं तपः सत्यमथाऽपि धर्मो
हीः श्रीः क्षमा सौम्यमथो विधित्सा ।
राजन्नेतान्यप्रमेयाणि राज्ञः
शिवेः स्थितान्यप्रतिमस्य बुद्ध्या ॥ ४१
एवं वृत्तो ह्रीनिषेवश्च यस्मा-
त्तस्माच्छिविरत्यगाद्वै रथेन ।
वैशंपायन उवाच ।
अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छ-
न्मातामहं कौतुकेनेन्द्रकल्पम् ॥ ४२
पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं
कुतश्च कश्चासि सुतश्च कस्य ।
कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता
लोके त्वदन्यः क्षत्रियो ब्राह्मणो वा ॥४३
ययातिरुवाच ।
ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रः
पूरोः पिता सार्वभौमस्त्विहासम् ।
गुह्यं चार्थं मामकेभ्यो ब्रवीमि
मातामहोऽहं भवतां प्रकाशम् ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

पूरुवंशकथनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
पुत्रं ययातेः प्रब्रूहि पूरुं धर्मभृतां वरम् ।
आनुपूर्व्येण ये चान्ये पूरोर्वशिविर्धनाः ॥ १
विस्तरेण पुनर्ब्रूहि दौष्यन्तेर्जनमेजयात् ।
संबभूव यथा राजा भरतो द्विजसत्तम ॥ २

सौम्यमकूरत्वम् । विधित्सा पालनेच्छा ॥४१॥ सत्यमेव श्रेयःसा-
धनमिति विधातुं पूर्वोक्तप्रश्नोत्तरे अनुवदति । अथाष्टक इत्यादिना

सर्वाभिमां पृथिवीं निर्जिगाय
दत्त्वा प्रतस्थे विपिनं ब्राह्मणेभ्यः ।
मेध्यानश्वानेकशतान्मुरूपां-
स्तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति ॥ ४५
अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः
पूर्णाभिमामखिलां वाहनेन ।
गोभिः सुवर्णेन धनैश्च मुख्यै-
स्तदाऽददं गाः शतमर्बुदानि ॥ ४६
सत्येन मे द्यौश्च वसुन्धरा च
तथैवाग्निज्वलते मानुषेषु ।
न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं
सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ॥ ४७
यदष्टक प्रब्रवीमीह सत्यं
प्रतर्दनं चौषदार्थिं तथैव ।
सर्वे च लोका मुनयश्च देवाः
सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥ ४८
यो नः स्वर्गजितः सर्वान्यथावृत्तं निवेदयेत् ।
अनसूयुर्द्विजाग्येभ्यः स लभेन्नः सलोकताम् ॥४९
वैशंपायन उवाच ।
एवं राजा स महात्मा ह्यतीव
सैदौहित्रैस्तारितोऽमित्रसाह ।
त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा
स्वर्गं गतः कर्मभिर्व्याप्य पृथ्वीम् ॥ ५०

वैशंपायन उवाच ।
पूरुर्नृपतिशार्दूलो यथैवास्य पिता नृप ।
धर्मनित्यः स्थितो राज्ये शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ३
प्रवीरेश्वररौद्राश्वास्रयः पुत्रा महारथाः ।
पूरोः पौष्ट्यामजायन्त प्रवीरो वंशकृत्ततः ॥ ४

॥४२॥ प्रकाशं प्रागुक्तमपि स्पष्टतरम् ॥४४॥ एवं कृते सति पुण्य-
भाजः सन्तः देवा भवन्ति ॥४५॥ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

मनस्युरभवत्तस्माच्छरसेनीसुतः प्रभुः ।	अनाष्टिसुतस्त्वासीद्राजसूयाश्वमेधकृत् ।
पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीवलोचनः ॥ ५	मतिनार इति ख्यातो राजा परमधार्मिकः ॥१२
शक्तः संहननो वाग्मी सौवीरीतनयास्त्रयः ।	मतिनारसुता राजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः ।
मनस्योरभवन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ॥ ६	तंसुर्महानतिरथो द्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः ॥ १३
अन्वग्भानुप्रभृतयो मिश्रकेश्यां मनस्विनः ।	तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुद्रहन् ।
रौद्राश्वस्य महेष्वासा दशाप्सरसि सूनवः ॥ ७	आजहार यशो दीप्तं जिगाय च वसुंधराम् ॥१४
यज्वानो जज्ञिरे शूराः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ।	ईलिनं तु सुतं तंसुर्जनयामास वीर्यवान् ।
सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ८	सोऽपि कृत्स्नामिमां भूमिं विजिग्ये जयतां वरः १५
ऋचेयुरथ कक्षेयुः कृकणेषुश्च वीर्यवान् ।	रथन्तर्या सुतान्पञ्च पञ्चभूतोपमांस्ततः ।
स्थण्डिलेयुर्वनेयुश्च जलेयुश्च महायशाः ॥ ९	ईलिनो जनयामास दुष्यन्तप्रभृतीन्पुत्रान् ॥ १६
तेजेयुर्वलवान्धीमान्सत्येयुश्चन्द्रविक्रमः ।	दुष्यन्तं शूरभीमौ च प्रवसुं वसुमेव च ।
धर्मेयुः सन्नतेयुश्च दशमो देवविक्रमः ॥ १०	तेषां श्रेष्ठोऽभवद्राजा दुष्यन्तो दुर्जयो युधि ॥१७
अनाष्टिप्रभूत्तेषां विद्वान्भुवि तथैकराद् ।	दुष्यन्ताल्लक्षणायां तु जज्ञे वै जनमेजयः ।
ऋचेयुरथ विक्रान्तो देवानामिव वासवः ॥ ११	शकुन्तलायां भरतो दौष्यन्तिरभवत्सुतः ॥ १८
	तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्थे महद्यशः ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

शकुन्तलोपाख्यानारम्भः ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।	धर्मे रतिं सेवमाना धर्मार्थावभिपेदिरे ।
भगवन्विस्तरेणेह भरतस्य महात्मनः ।	तदा नरा नरव्याघ्र तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥ ६
जन्म कर्म च शुश्रूषोस्तन्मे शंसितुर्महसि ॥ १	नासीचोरभयं तात न क्षुधाभयमण्वपि ।
वैशंपायन उवाच ।	नासीच्चाधिभयं चापि तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥ ७
पौरवाणां वंशकरो दुष्यन्तो नाम वीर्यवान् ।	स्वधर्मै रेमिरे वर्णा दैवे कर्मणि निःस्पृहाः ।
पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता भरतसत्तम ॥ २	तमाश्रित्य महीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ॥ ८
चतुर्भागं भुवः कृत्स्नं यो भुङ्क्ते मनुजेश्वरः ।	कालवर्षी च पर्जन्यः सस्यानि रसवन्ति च ।
समुद्रावरणांश्चापि देशान्स समितिजयः ॥ ३	सर्वरत्नसमृद्धा च मही पशुमती तथा ॥ ९
आम्लेच्छावधिकान्सर्वान्स भुङ्क्ते रिपुमर्दनः ।	स्वकर्मनिरता विप्रा नानृतं तेषु विद्यते ।
रत्नाकरसमुद्रान्तांश्चातुर्वर्ष्यजनावृतान् ॥ ४	स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा ॥ १०
न वर्णसङ्करो न कृष्याकरकृञ्जनः ।	उद्यम्य मन्दरं दोर्भ्यां बहेत्सवनकाननम् ।
न पापकृत्कश्चिदासीत्तस्मिन्नाजनि शासति ॥ ५	चतुष्पथगदायुद्धे सर्वप्रहरणेषु च ॥ ११

न कृष्याकरकृत् कृषिकृन्न भुवोऽकृष्टपच्यत्वात् । आकरः
सुवर्णादिधातूपत्तिस्थानं तत्रापि यत्नं न करोति पृथिव्या रत्नै-
र्धातुभिश्च पूर्णत्वात् ॥ ५ ॥ दैवे कर्मणि वृष्ट्याद्यर्थे कारीर्यादि-

काम्यकर्मणि ॥ ८ ॥ तदेवाह । कालेति ॥ ९ ॥ वज्रसंहननो
दृढदेहः ॥ १० ॥ सवनकाननं वनं जलमुपवनं वा ॥ ११ ॥

नागपृष्ठेऽथपृष्ठे च बभूव परिनिष्ठतः ।
बले विष्णुसमश्वासीत्तेजसा भास्करोपमः ॥ १२
अक्षोभ्यत्सेर्षवसमः सहिष्णुत्वे धरासमः ।

संमतः स महीपालः प्रसन्नपुरराष्ट्रवान् ॥ १३
भूयो धर्मपरैर्भावैर्मुदितं जनमादिशत् ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

मृगायार्थं दुष्यन्तस्वारण्यगमनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
संभवं भरतस्याहं चरितं च महामतेः ।
शकुन्तलायाश्चोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १
दुष्यन्तेन च वीरेण यथा प्राप्ता शकुन्तला ।
तं वै पुरुषसिंहस्य भगवन्विस्तरं त्वहम् ॥ २
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञ सर्वं मतिमतां वर ।
वैशंपायन उवाच ।
स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः ॥ ३
वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः ।
बलेन चतुरङ्गेण वृतः परमवल्गुना ॥ ४
खड्गशक्तिधैरैर्वीरैर्गदामुसलपाणिभिः ।
प्रासतोमरहस्तैश्च ययौ योधशतैर्वृतः ॥ ५
सिंहनादैश्च योधानां शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनैः ।
रथनेमिस्वनैश्चैव सनागवरवृंहितैः ॥ ६
नानायुधधरैश्चापि नानावेधधरैस्तथा ।
द्रेपितस्वनमिश्रैश्च क्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः ॥ ७
आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिन्गच्छति पार्थिवे ।
प्रासादवरशृङ्गस्थाः परया नृपशोभया ॥ ८
ददृशुस्तं स्त्रियस्तत्र शूरमात्मयशस्करम् ।
शक्रोपमममित्रघ्नं परवारणवारणम् ॥ ९
पश्यन्तः स्त्रीगणास्तत्र वज्रपाणिं स मेनिरे ।
अयं स पुरुषव्याघ्रो रणे वसुपराक्रमः ॥ १०
यस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुहृद्गणाः ।
इति वाचो ब्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा नराधिपं ११
तुष्टुबुः पुष्पवृष्टीश्च सस्रजुस्तस्य मूर्धनि ।
तत्रतत्र च विप्रेन्द्रैः स्तूयमानः समन्ततः ॥ १२

निर्ययौ परमप्रीत्या वनं मृगजिघांसया ।
तं देवराजप्रतिमं मत्तवारणधूर्गतम् ॥ १३
द्विजक्षत्रियविदशूद्रा निर्यान्तमनुजग्मिरे ।
ददृशुर्वर्धमानास्ते आशीर्भिश्च जयेन च ॥ १४
सुदूरमनुजग्मुस्तं पौरजानपदास्तथा ।
न्यवर्तन्त ततः पश्चादनुज्ञाता नृपेण ह ॥ १५
सुपर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः ।
महीमापूरयामास घोषेण त्रिदिवं तथा ॥ १६
स गच्छन्ददृशे धीमान्मन्दनप्रतिमं वनम् ।
विल्वार्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् ॥ १७
विषमं पर्वतस्रस्तै रश्मभिश्च समावृतम् ।
निर्जलं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम् ॥ १८
मृगसिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः ।
तद्वनं मनुजव्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः ॥ १९
लोडयामास दुष्यन्तः सूदयन्विविधान्मृगान् ।
वाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्र व्याघ्रगणान्बहून् ॥ २०
पातयामास दुष्यन्तो निर्विभेद च सायकैः ।
दूरस्थान्सायकैः कांश्चिदभिनत्स नराधिपः ॥ २१
अभ्याशमागतांश्चान्यानस्वङ्गेन निरकृन्तत ।
कांश्चिदेणान्समाजघ्ने शक्त्या शक्तिमतां वरः २२
गदामण्डलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ।
तोमरैरसिभिश्चापि गदामुसलकम्पनैः ॥ २३
चचार स विनिघ्नन्वै वन्यांस्तत्र मृगद्विजान् ।
राज्ञा चाद्भुतवीर्येण योधैश्च समरप्रियैः ॥ २४
लोड्यमानं महारण्यं तत्यजुः स मृगाधिपाः ।

आदिशत् शशास ॥ १४ ॥ एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

परवारणवारणं शत्रुगजानां निवारकम् ॥ ९ ॥ धूर्गतं

तत्र विद्रुतयूथानि हतयूथपतीनि च ॥ २५
 मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दं चक्रुस्ततस्ततः ।
 शुष्काश्चापि नदीर्गत्वा जलनैराश्यकशीताः ॥२६
 व्यायामकान्तहृदयाः पतन्ति स्म विचेतसः ।
 क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च पतिता भुवि ॥२७
 केचित्तत्र नरव्याघ्रैरभक्ष्यन्त बुभुक्षितैः ।
 केचिदग्निमथोत्पाद्य संसाध्य च वनेचराः ॥ २८

भक्षयन्ति स्म मांसानि प्रकुट्य विधिवत्तदा ।
 तत्र केचिद्गजा मत्ता बलिनः शस्त्रविक्षताः ॥२९
 संकोच्याग्रकरान्भीताः प्राद्रवन्ति स्म वेगिताः ।
 शकृन्मूत्रं सृजन्तश्च क्षरन्तः शोणितं बहु ॥ ३०
 वन्या गजवरास्तत्र ममृदुर्मनुजान्वहून् ।
 तद्वनं बलमेधेन शरधारेण संवृतम् ।
 व्यरोचत मृगाकीर्णं राज्ञा हतमृगाधिपम् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

मृगायाप्रसङ्गेन दुष्यन्तस्य कण्वाश्रमगमनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततो मृगसहस्राणि हत्वा सबलवाहनः ।
 तत्र मेघघनप्रख्यं सिद्धचारणसेवितम् ॥ १
 वनमालोकयामास नगराद्योजनद्वये ।
 मृगाननुचरन्वन्याञ्छ्रेणेन परिपीडितः ॥ २
 मृगाननुचरन्राजा वेगेनाश्वानचोदयत् ।
 राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्यद्विवेश ह ॥ ३
 एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
 स वनस्यान्तमासाद्य महच्छून्यं समासदत् ॥ ४
 तच्चाप्यतीत्य नृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतम् ।
 मनःप्रहादजननं दृष्टिकान्तमतीव च ॥ ५
 शीतमारुतसंयुक्तं जगामान्यन्महद्वनम् ।
 पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम् ॥ ६
 विपुलं मधुरारावैर्नादितं विहगैस्तथा ।
 पुंस्कोकिलनिनादैश्च झिल्लीकगणनादितम् ॥ ७
 प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ।
 पद्पदाघूर्णिततलं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥ ८
 नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कण्टकी ।
 पद्पदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन्वै काननेऽभवत् ॥ ९
 विगहैर्नादितं पुष्पैरलङ्कृतमतीव च ।
 सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ॥ १०

मनोरमं सहेष्वासो विवेश वनमुत्तमम् ।
 मारुता कलितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशाखिनः ॥ ११
 पुष्पवृष्टिं विचित्रां तु व्यसृजन्ते पुनः पुनः ।
 दिवस्पृशोऽथ संघुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥ १२
 विरेजुः पादपास्तत्र विचित्रकुसुमाम्बराः ।
 तेषां तत्र प्रवालेषु पुष्पभारावनामिषु ॥ १३
 रुवन्ति रावान्मधुरान्वदपदा मधुलिप्सवः ।
 तत्र प्रदेशांश्च बहून्कुसुमोत्करमण्डितान् ॥ १४
 लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसः प्रीतिवर्धनान् ।
 संपश्यन्सुमहातेजा बभूव मुदितस्तदा ॥ १५
 परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः कुसुमान्वितैः ।
 अशोभत वनं तत्तु महेन्द्रध्वजसन्निभैः ॥ १६
 सिद्धचारणसङ्घैश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।
 सेवितं वनमत्यर्थं मत्तवानरकिन्नरैः ॥ १७
 सुखः शीतः सुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः ।
 परिक्रामन्वने वृक्षानुपैतीव रिरंसया ॥ १८
 एवंगुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः ।
 नदीकच्छोद्भवं कान्तमुच्छ्रितध्वजसन्निभम् ॥ १९
 प्रेक्षमाणो वनं तत्तु सुप्रहृष्टविहङ्गमम् ।
 आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमम् ॥ २०
 नानावृक्षसमाकीर्णं संप्रज्वलितपावकम् ।

स्कन्धारूढम् ॥ १३ ॥ संसाध्य पाकादिना संस्कृत्य ॥ २८ ॥
 प्रकुट्य चूर्णाकृत्य । गजा वनगजाः ॥ २९ ॥ नवतितमोऽध्यायः ९०

शून्यं वृक्षादिरहितमूषरम् ॥ ४ ॥ रिरंसया रमयितुमिच्छया
 ॥ १८ ॥ नदीकच्छोद्भवं कच्छः सजलोऽनूपप्रदेशः ॥ १९ ॥

तं तदाऽप्रतिमं श्रीमानाश्रमं प्रत्यपूजयत् ॥ २१
 यतिभिर्वालखिल्यैश्च वृतं मुनिगणान्वितम् ।
 अम्यगारैश्च बहुभिः पुष्पसंस्तरसंस्तृतम् ॥ २२
 महाकच्छैर्वृहद्भिश्च विभ्राजितमतीव च ।
 मालिनीमभितो राजन्नदीं पुण्यां सुखोदकाम् २३
 नैकपक्षिगणाकीर्णां तपोवनमनोरमाम् ।
 तत्र व्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवाप सः २४
 तं चाप्रतिरथः श्रीमानाश्रमं प्रत्यपद्यत ।
 देवलोकप्रतीकाशं सर्वतः सुमनोहरम् ॥ २५
 नदीं चाश्रमसंश्लिष्टां पुण्यतोयां ददर्श सः ।
 सर्वप्राणभृतां तत्र जननीमिव धिष्टिताम् ॥ २६
 सचक्रवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीम् ।
 सकिन्नरगणावासां वानरर्क्षनिषेविताम् ॥ २७
 पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टां पुलिनैरुपशोभिताम् ।
 मत्तवारणशार्दूलश्रुजगेन्द्रनिषेविताम् ॥ २८
 तस्यास्तीरे भगवतः काश्यपस्य महात्मनः ।
 आश्रमप्रवरं रम्यं महर्षिगणसेवितम् ॥ २९
 नदीमाश्रमसंबद्धां दृष्ट्वाश्रमपदं तथा ।
 चकाराभिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा ॥ ३०
 अलङ्कृतं द्वीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया ।
 नरनारायणस्थानं गङ्गयेवोपशोभितम् ॥ ३१
 मत्तवर्हिणसंघुष्टं प्रविवेश महद्वनम् ।
 तत्स चैत्ररथप्रख्यं समुपेत्य नरर्षभः ॥ ३२
 अतीव गुणसंपन्नमनिर्देश्यं च वर्चसा ।
 महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्ठं तपोधनम् ॥ ३३
 ध्वजिनीमश्वसंवाधां पदातिगजसङ्कुलाम् ।
 अवस्थाप्य वनद्वारि सेनामिदमुवाच सः ॥ ३४
 मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनम् ।
 काश्यपं स्वीयतामत्र यावदागमनं मम ॥ ३५
 तद्वनं नन्दनप्रख्यमासाद्य मनुजेश्वरः ॥
 क्षुत्पिपासे जहौ राजा मुदं चावाप पुष्कलाम् ३६

सामात्यो राजलिङ्गानि सोपनीय नराधिपः ।
 पुरोहितसहायश्च जगामाश्रममुत्तमम् ॥ ३७
 दिदृक्षुस्तत्र तमृषिं तपोराशिमथाव्ययम् ।
 ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमं सोऽभिवीक्ष्य ह ।
 षट्पदोद्गीतसंघुष्टं नानाद्विजगणायुतम् ॥ ३८
 विस्मयोत्फुल्लनयनो राजा प्रीतो बभूवह ।
 ऋचो बहुचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः ।
 शुश्राव मनुजव्याघ्रो विततेष्विह कर्मसु ॥ ३९
 यज्ञविद्याङ्गविद्भिश्च यजुर्विद्भिश्च शोभितम् ।
 मधुरैः सामगीतैश्च ऋषिभिर्नियतव्रतैः ॥ ४०
 भारुण्डसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः ।
 यतात्मभिः सुनियतैः शुशुभे स तदाश्रमः ॥ ४१
 अथर्ववेदप्रवराः पूगयज्ञियसामगाः ।
 संहितामीरयन्ति स्म पदक्रमयुतां तु ते ॥ ४२
 शब्दसंस्कारसंयुक्तैर्बुध्भिश्चापरैर्द्विजैः ।
 नादितः स बभौ श्रीमान्ब्रह्मलोक इवापरः ॥ ४३
 यज्ञसंस्तरविद्भिश्च ऋमशिक्षाविशारदैः ।
 न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ॥ ४४
 नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः ।
 विशेषकार्यविद्भिश्च मोक्षधर्मपरायणैः ॥ ४५
 स्थापनाक्षेपसिद्धान्तपरमार्थज्ञतां गतैः ।
 शब्दच्छन्दोनिरुक्तज्ञैः कालज्ञानविशारदैः ॥ ४६
 द्रव्यकर्मगुणज्ञैश्च कार्यकारणवेदिभिः ।
 पक्षिवानरस्तज्ञैश्च व्यासग्रन्थसमाश्रितैः ॥ ४७
 नानाशास्त्रेषु मुख्यैश्च शुश्राव खनमीरितम् ।
 लोकायतिकमुख्यैश्च समन्तादनुनादितम् ॥ ४८
 तत्रतत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान् ।
 जपहोमपरान्विप्रान्ददर्श परवीरहा ॥ ४९
 आसनानि विचित्राणि रुचिराणि महीपतिः ।
 प्रयत्नोपहितानि स्म दृष्ट्वा विस्मयमागमत् ॥ ५०

काश्यपस्य कश्यपगोत्रस्य कण्वस्य ॥ २९ ॥ विततेषु वैतानिकेषु
 इष्टिपशुसोमादिषु प्रवर्तमानेषु ॥ ३९ ॥ यज्ञविद्यायामङ्गभूतानि
 कल्पसूत्रादीनि ॥ ४० ॥ भारुण्डसामानि पूगयज्ञियसामानि च
 सात्रामवान्तरभेदाः ॥ ४१ ॥ स्थापनं प्रथमं स्वसिद्धान्तव्यवस्था

ततस्तत्र शङ्काऽऽक्षेपः तस्याः परिहारः सिद्धान्तस्तैर्यां परमार्थ-
 ज्ञता तां गतैः ॥ ४६ ॥ लोके एव आयतन्ते ते लोकायतिकाः
 तेषु लोकरजनपरेषु मुख्यैः ॥ ४८ ॥ एकनवति-
 तमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

देवतायतनानां च प्रेक्ष्य पूजां कृतां द्विजैः ।
ब्रह्मलोकस्थमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ॥ ५१
स काश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं शुभम् ।
नातृप्यत्प्रेक्षमाणो वै तपोवनगुणैर्युतम् ॥ ५२

स काश्यपस्यायतनं महाव्रतै-
वृतं समन्ताद्यपिभिस्तपोधनैः ।
विवेश सामात्यपुरोहितोऽरिहा
विविक्तमत्यर्थमनोहरं शुभम् ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

कण्वाश्रमे दुष्यन्तशकुन्तलासंवादः ॥ १ ॥ शकुन्तलायाः स्वजन्मवृत्तान्तकथनारम्भः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततो गच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान् ।
नापश्यच्चाश्रमे तस्मिन्मृषिं संशितव्रतम् ॥ १
सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तथाऽऽश्रमम् ।
उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निव ॥ २
श्रुत्वाऽथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ।
निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ॥ ३
सा तं दृष्ट्वैव राजानं दुष्यन्तमसितेक्षणा ।
'सुप्रीताऽभ्यागतं तं तु पूज्यं प्राप्तमथेश्वरम् ॥ ४
रूपयौवनसंपन्ना शीलाचारवती शुभा ।
सा तमायतपद्माक्षं व्यूढोरस्कं महाभुजम् ॥ ५
सिंहस्कन्धं दीर्घबाहुं सर्वलक्षणपूजितम् ।
स्पष्टं मधुरया वाचा साऽब्रवीज्जनमेजया ।'
स्वागतं त इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ।
आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हि ॥ ७
पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपम् ।
यथावदर्चयित्वाऽथ पृष्ट्वा चानामयं तदा ॥ ८
उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ।
'आश्रमस्याभिगमने किं त्वं कार्यं चिकीर्षसि ॥ ९
कस्त्वमद्येह संप्राप्तो महर्षेराश्रमं शुभम् ।'
तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ॥ १०
दृष्ट्वा सर्वानवद्यार्ङ्गीं यथावत्प्रतिपूजितः ।
'राजर्षेस्तस्य पुत्रोऽहमिलिनस्य महात्मनः ॥ ११
दुष्यन्त इति मे नाम सत्यं पुष्करलोचने ।'
आगतोऽहं महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम् ॥ १२

क गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ।
शकुन्तलोवाच ।
गतः पिता मे भगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ।
मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व द्रष्टास्येनमुपागतम् ॥ १३
वैशंपायन उवाच ।
अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तया च सः ।
तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् १४
विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च ।
रूपयौवनसंपन्नामित्युवाच महीपतिः ॥ १५
का त्वं कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम् ।
एवंरूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने ॥ १६
दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहृतं मनः ।
इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ १७
'स्थितोऽस्म्यमितसौभाग्ये विवक्षुश्चासि किंचन ।
शृणु मे नागनासोरु वचनं मत्तकाशिनि ॥ १८
राजर्षेरन्वये जातः पूरोरसि विशेषतः ।
वृण्वे त्वामद्य सुश्रोणि दुष्यन्तो वरवर्णिनि ॥ १९
न मेऽन्यत्र क्षत्रियाया मनो जातु प्रवर्तते ।
ऋषिपुत्रीषु चान्यासु नावरासु परासु च ॥ २०
तस्मात्प्रणिहितात्मानं विद्धि मां कलभाषिणि ।
यस्यां मे त्वयि भावोऽस्ति क्षत्रिया ह्यसि का वद ॥
न हि मे भीरु विप्रायां मनः प्रसहते गतिम् ।
भजे त्वामायतापाङ्गे भक्तं भजितुमर्हसि ।
मुद्गं राज्यं विशालाक्षि बुद्धिं मात्वन्यथा कृथाः'
एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे ।

उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् ॥ २३
 कण्वस्याहं भगवतो दुष्यन्त दुहिता मता ।
 तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य महात्मनः । २४
 'अखतत्रासि राजेन्द्र काश्यपो मे गुरुः पिता ।
 तमेव प्रार्थय स्वार्थं नायुक्तं कर्तुमर्हसि ॥' २५
 दुष्यन्त उवाच ।
 ऊर्ध्वरेता महाभागे भगवाँल्लोकपूजितः ।
 चलेद्धि वृत्ताद्धर्मोपि न चलेत्संशितव्रतः ॥ २६
 कथं त्वं तस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी ।
 संशयो मे महानत्र तन्मे छेत्तुमिहार्हसि ॥ २७
 शकुन्तलोवाच ।
 यथाऽयमागमो मह्यं यथा चेदमभूत्पुरा ।
 'अन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते २८
 स पापेनावृतो मूर्खस्तेन आत्मापहारकः ।'
 शृणु राजन्यथातत्त्वं यथाऽसि दुहिता मुनेः ॥ २९
 ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत् ।
 'ऊर्ध्वरेता यथासि त्वं कुतस्त्वेयं शकुन्तला ॥ ३०
 पुत्री त्वत्तः कथं जाता तत्त्वं मे ब्रूहि काश्यप ।'
 तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव ॥ ३१
 कण्व उवाच ।
 तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत्तपः ।
 सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम् ॥ ३२
 तपसा दीप्तवीर्योऽयं स्थानान्मां च्यावयेदिति ।
 भीतः पुरन्दरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् ॥ ३३
 गुणैरप्सरसां दिव्यैर्मेनके त्वं विशिष्यसे ।
 श्रेयो मे कुरु कल्याणि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
 असावादित्यसङ्काशो विश्वामित्रो महातपाः ।
 तप्यमानस्तपो घोरं मम कम्पयते मनः ॥ ३५
 मेनके तव भारोऽयं विश्वामित्रः सुमध्यमे ।
 शंसितात्मा सुदुर्धर्ष उग्रे तपसि वर्तते ॥ ३६
 स मां न च्यावयेत्स्थानात्तं वै गत्वा प्रलोभय ।
 चर तस्य तपोविघ्नं कुरु मे प्रियमुत्तमम् ॥ ३७

रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषणैः ।
 लोभयित्वा वरारोहे तपसस्तं निवर्तय ॥ ३८
 मेनकोवाच ।
 महातेजाः स भगवांस्तथैव च महातपाः ।
 कोपनश्च तथा ह्येनं जानाति भगवानपि ॥ ३९
 तेजसस्तपसश्चैव कोपस्य च महात्मनः ।
 त्वमप्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहं कथम् ॥ ४०
 महाभागं वसिष्ठं यः पुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत् ।
 क्षत्रजातश्च यः पूर्वमभवद्ब्राह्मणो बलात् ॥ ४१
 शौचार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बहुभिर्जलैः ।
 यां तां पुण्यतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ४२
 बभार यत्रास्य पुरा काले दुर्गे महात्मनः ।
 दारान्मतङ्गो धर्मात्मा राजर्षिर्व्याधतां गतः ४३
 अतीतकाले दुर्भिक्षे अभ्येत्य पुनराश्रमम् ।
 मुनिः पारोति नद्या वै नाम चक्रे तदा प्रभुः ॥ ४४
 मतङ्गं याजयाञ्चक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयम् ।
 त्वं च सोमं भयाद्यस्य गतः पातुं सुरेश्वर ॥ ४५
 चकारान्यं च लोकं वै कुद्धो नक्षत्रसंपदा ।
 प्रतिश्रवणपूर्वाणि नक्षत्राणि चकार यः ।
 गुरुशापहतस्यापि त्रिशङ्कोः शरणं ददौ ॥ ४६
 ब्रह्मर्षिशापं राजर्षिः कथं मोक्षयति कौशिकः ।
 अवमत्य तदा देवैर्यज्ञाङ्गं तद्विनाशितम् ॥ ४७
 अन्यानि च महातेजा यज्ञाङ्गान्यसृजत्प्रभुः ।
 निनाय च तदा स्वर्गं त्रिशङ्कुं स महातपाः ॥ ४८
 एतानि यस्य कर्माणि तस्याहं भृशमुद्विजे ।
 यथाऽसौ न दहेत्कुद्धस्तथाऽऽज्ञापय मां विभो ४९
 तेजसा निर्दहेल्लोकान्कम्पयेद्दरणीं पदा ।
 संक्षिपेच्च महामेरुं तूर्णमावर्तयेदिशः ॥ ५०
 तादृशं तपसा युक्तं प्रदीप्तमिव पावकम् ।
 कथमस्मद्विधा नारी जितेन्द्रियमभिस्पृशेत् ॥ ५१
 हुताशनमुखं दीप्तं सूर्यचन्द्राक्षितारकम् ।
 कालजिह्वं सुरश्रेष्ठ कथमस्मद्विधा स्पृशेत् ॥ ५२

हसती हसन्ती ॥ २३ ॥ अभ्यचोदयत् पृष्टवान् ॥ ३० ॥
 बभार पोषितवान् । मतङ्गत्रिशङ्कुः ॥ ४३ ॥ आश्रममभ्येत्य
 तपस्तप्तेति शेषः । नद्याः कौशिक्याः ॥ ४४ ॥ तस्य तस्मात्

॥ ४९ ॥ आवर्तयेदेकीकुर्यात् ॥ ५० ॥ सूर्यचन्द्रावेवाक्ष्णोः
 संबन्धिनी तारके यस्य तावपि भ्रूमङ्गमात्रेण स्रष्टुं समर्थ इत्यर्थः
 ॥ ५२ ॥

यमश्च सोमश्च महर्षयश्च
साध्या विश्वे वालखिल्याश्च सर्वे ।
एतेऽपि यस्योद्विजन्ते प्रभावा-
त्तस्मात्कस्मान्मादृशी नोद्विजेत ॥ ५३
त्वयैवमुक्ता च कथं समीप-
मृषेर्न गच्छेयमहं सुरेन्द्र ।
रक्षां च मे चिन्तय देवराज
यथा त्वदर्थं रक्षिताऽहं चरेयम् ॥ ५४

कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः
प्रक्रीडिताया विवृणोतु देव ।
भवेच्च मे मन्मथस्तत्र कार्ये
सहायभूतस्तु तव प्रसादात् ॥ ५५
वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवाया-
त्तस्मिन्काले तमृषिं लोभयन्त्याः ।
तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मि-
स्ततो ययौ साऽऽश्रमं कौशिकस्य ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

विश्वामित्रान्मेनकायां शकुन्तलाया जन्मकथनम् ॥ १ ॥

कण्व उवाच ।
एवमुक्तस्तथा शक्रः संदिदेश सदागतिम् ।
प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह ॥ १
अथापश्यद्वरारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
मिश्रामित्रं तप्यमानं मेनका भीरुराश्रमे ॥ २
अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडदृषिसन्निधौ ।
अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः शशिसंनिभम् ३
सागच्छच्चरिता भूमिं वासस्तदभिलिप्सती ।
कुत्सयन्तीव सत्रीडं मारुतं वरवर्णिनी ॥ ४
पश्यतस्तस्य राजर्षेरप्यग्निसमतेजसः ।
विश्वामित्रस्ततस्तां तु विषमस्थामनिन्दिताम् ॥ ५
गृद्धां वाससि संभ्रान्तां मेनकां मुनिसत्तमः ।
अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतां तदा ॥ ६
तस्या रूपगुणान्दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तदा ।
चकार भावं संसर्गे तथा कामवशं गतः ॥ ७
न्यमन्त्रयत चाप्येनां सा चाप्यैच्छदनिन्दिता ।
तौ तत्र सुचिरं कालमुभौ व्यहरतां तदा ॥ ८
रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं तथा ।
'एवं वर्षसहस्राणामतीतं नान्वचिन्तयत् ॥ ९
कामक्रोधावजितवान्मुनिर्नित्यं समाहितः ।

चिरार्जितस्य तपसः क्षयं स कृतवान्मुनिः ॥१०
तपसः संक्षयादेव मुनिर्मोहं समाविशत् ।
मोहाभिभूतः क्रोधात्मा ग्रसन्मूलफलान्मुनिः ११
पादैर्जलरवं कृत्वा अन्तर्द्वीपे कुटीं गतः ।
मेनका गन्तुकामा तु शुश्राव जलनिखनम् ॥१२
तपसा दीप्तवीर्योऽसावाकाशादेति याति च ।
अद्य संज्ञां विजानामि ययाऽद्य तपसः क्षयः १३
गन्तुं न युक्तमित्युक्त्वा ऋतुस्नाताथ मेनका ।
कामरागाभिभूतस्य मुनेः पार्श्वं जगाम ह ॥' १४
जनयामास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलाम् ।
प्रस्थे हिमवतो रम्ये मालिनीमभितो नदीम् ॥ १५
'देवगर्भोपमां बालां सर्वाभरणभूषिताम् ।
शयानां शयने रम्ये मेनका वाक्यमब्रवीत् ॥१६
महर्षेरुग्रतपसस्तेजस्त्वमसि भामिनि ।
तस्मात्स्वर्गं गमिष्यामि देवकार्यार्थमागता ॥' १७
जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेनका मालिनीमनु ।
कृतकार्या ततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ॥ १८
तं वने विजने गर्भं सिंहव्याघ्रसमाकुले ।
दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समन्तात्पर्यवारयन् ।
नेमां हिंस्युर्वने बालां क्रव्यादा मांसगृद्धिनः १९

प्रक्रीडितायाः प्रकृष्टं क्रीडितं यस्याः । विवृणोतु अपसारयतु
॥ ५५ ॥ द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

सदागतिम् वायुम् ॥ १ ॥ गृद्धां सक्ताम् । विवृतामनाच्छा-
दिताम् ॥ ६ ॥ न्यमन्त्रयत एहीत्याकारितवान् । व्यहरतां

पर्यरक्षन्त तां तत्र शकुन्ता मेनकात्मजाम् ।
 उपस्पृष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमाम् ॥ २०
 निर्जने विपिने रम्ये शकुन्तैः परिवारिताम् ।
 'मां दृष्ट्वाभ्यपद्यन्त पादयोः पतिता द्विजाः ।
 अब्रुवुश्शकुनाः सर्वे कलं मधुरभाषिणः ॥ २१
 विश्वामित्रसुतां ब्रह्मव्यासभूतां भरस्व वै ।
 कामक्रोधावजितवान्सखा ते कौशिकीं गतः ॥२२
 तस्मात्पोषय तत्पुत्रीं दयावानिति तेऽब्रुवन् ।
 सर्वभूतरुतज्ञोऽहं दयावान्सर्वजन्तुषु ॥' २३
 आनयित्वा ततश्चैनां दुहितृत्वे न्यवेशयम् ॥ २४
 शरीरकृत्प्राणदाता यस्य चान्नानि भुञ्जते ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

समयबन्धपूर्वकं गान्धर्वेण विवाहेन शकुन्तलापाणिग्रहणम् ॥ १ ॥ कण्वस्य स्वाश्रमं प्रति प्रत्यागमनम् ॥ २ ॥ कण्व-
 शकुन्तलासंवादः ॥ ३ ॥ कण्वाच्छकुन्तलाया वरलाभः ॥ ४ ॥

दुष्यन्त उवाच ।
 मुन्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भाषसे ।
 भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥१
 सुवर्णमालां वासांसि कुण्डले परिहाटके ।
 नानापत्तनजे शुभ्रे मणिरत्ने च शोभने ॥ २
 आहरामि तवाद्याहं निष्कादीन्यजिनानि च ।
 सर्वं राज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने ॥३
 गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुन्दरि ।
 विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥४
 शकुन्तलोवाच ।
 फलाहारो गतो राजन्पिता मे इत आश्रमात् ।
 मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ ५
 'पिता हि मे प्रभुर्नित्यं दैवतं परमं मम ।
 यस्यै मां दास्यति पिता स मे भर्ता भविष्यति ॥ ६
 पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
 पुत्रस्तु स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥७

अमन्यमाना राजेन्द्र पितरं मे तपस्विनम् ।
 अधर्मेण हि धर्मिष्ठ कथं वरमुपासहे ॥ ८
 दुष्यन्त उवाच ।
 मामैवं वद कल्याणि तपोराशिं दमात्मकम् ।
 शकुन्तलोवाच ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रपाणयः ॥ ९
 मन्युना घ्नन्ति ते शत्रून्वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ।
 अग्निर्दहति तेजोभिः सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥१०
 राजा दहति दण्डेन ब्राह्मणो मन्युना दहेत् ।
 क्रोधिता मन्युना घ्नन्ति वज्रपाणिरिवासुरान् ॥११
 दुष्यन्त उवाच ।
 जाने भद्रे महर्षिं तं तस्य मन्युर्न विद्यते ।'
 इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानामनिन्दिते ।
 त्वदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वद्गतं हि मनो मम ॥१२
 आत्मनो बन्धुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः ।
 आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥१३

विहारं चक्रतुः ॥ ८ ॥ उपस्पृष्टुं आचमनादिकं कर्तुम् ॥ २० ॥
 शरीरकृत्प्रेक्षा । प्राणदाताऽभयप्रदः ॥ २५ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

गान्धर्वो वरवधोरैकमत्येन कृतः ॥ ४ ॥ फलाहारः फल

अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः ।
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्थः प्राजापत्यस्तथाऽऽसुरः ॥१४
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः ।
 तेषां धर्म्यान्व्यथापूर्वं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥१५
 प्रशस्तांश्चतुरः पूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय ।
 षडानुपूर्व्यां क्षत्रस्य विद्धि धर्म्यानिनिन्दिते ॥१६
 राज्ञां तु राक्षसोऽप्युक्तो विदूशूद्रेष्वासुरः स्मृतः ।
 पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या अधर्म्यौ द्वौ स्मृताविह १७
 पैशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कदाचन ।
 अनेन विधिना कार्यो धर्मस्यैषा गतिः स्मृता १८
 गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ मा विशङ्किथाः ।
 पृथग्वा यदि वा मिश्रौ कर्तव्यौ नात्र संशयः ॥१९
 सा त्वं मम सकामस्य सकामा वरवर्णिनी ।
 गान्धर्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि ॥ २०
 शकुन्तलोवाच ।
 यदि धर्मपथस्त्वेष यदि चात्मा प्रभुर्मम ।
 प्रदाने पौरवश्रेष्ठ शृणु मे समयं प्रभो ॥ २१
 सत्यं मे प्रतिजानीहि यथा वक्ष्याम्यहं रहः ।
 मयि जायेत यः पुत्रः स भवेच्चदनन्तरः ॥ २२
 युवराजो महाराज सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
 यद्येतदेवं दुष्यन्त अस्तु मे सङ्गमस्त्वया ॥ २३
 वैशंपायन उवाच ।
 'तस्यास्तु सर्वं संश्रुत्य यथोक्तं स विशांपतिः ।
 दुष्यन्तः पुनरेवाह यद्यदिच्छसि तद्ब्रह्म ॥ २४
 शकुन्तलोवाच ।
 ख्यातो लोकप्रवादोयं विवाह इति शास्त्रतः ।
 वैवाहिकीं क्रियां सन्तः प्रशंसन्ति प्रजाहिताम् २५
 लोकप्रवादशान्त्यर्थं विवाहं विधिना कुरु ।
 सन्त्यत्र यज्ञपात्राणि दर्भाः सुमनसोऽक्षताः ॥२६
 यथा युक्तो विवाहः स्यात्तथा युक्ता प्रजा भवेत् ।
 तस्मादाज्यं हविल्राजाः सिकता ब्राह्मणास्तव २७
 वैवाहिकानि चान्यानि समस्तानीह पार्थिव ।

दुरुक्तमपि राजेन्द्र क्षन्तव्यं धर्मकारणात् ॥ २८
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारयन् ।
 अपि च त्वां हि नेष्यामि नगरं खं शुचिसिते ॥२९
 यथा त्वमर्हा सुश्रोणि मन्यसे तद्ब्रवीमि ते ।
 एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ॥३०
 'पुरोहितं समाहूय वचनं युक्तमब्रवीत् ।
 राजपुत्र्या यदुक्तं वै न वृथा कर्तुमुत्सहे ॥ ३१
 क्रियाहीनो हि न भवेन्मम पुत्रो महाद्युतिः ।
 तथा कुरुष्व शास्त्रोक्तं विवाहं मा चिरं कुरु ॥३२
 एवमुक्तो नृपतिना द्विजः परमयन्त्रितः ।
 शोभनं राजराजेति विधिना कृतवान्द्विजः ॥ ३३
 शासनाद्विप्रमुख्यस्य कृतकौतुकमङ्गलः ।
 जग्राह विधिवत्पाणानुवास च तथा सह ॥ ३४
 विश्वास्य चैनां स प्रायादब्रवीच्च पुनः पुनः ।
 प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम् ॥ ३५
 'त्रैविद्यवृद्धैः सहितां नानाराजजनैः सह ।
 शिबिकासहस्रैः सहिता वयमायान्ति बान्धवाः ३६
 मूकाश्चैव किराताश्च कुब्जा वामनकैः सह ।
 सहिताः कञ्चुकिवरैर्वाहिनीं सूतमागधैः ॥ ३७
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्वनं च समुपैष्यति ।
 तथा त्वामानयिष्यामि नगरं खं शुचिसिते ॥३८
 अन्यथा त्वां न नेष्यामि खनिवेशमसत्कृताम् ।
 सर्वमङ्गलसत्कारैः सुश्रु सत्यं करोमि ते ॥ ३९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ।
 परिष्वज्य च बाहुभ्यां स्मितपूर्वमुदैक्षत ॥ ४०
 प्रदक्षिणीकृतां देवीं पुनस्तां परिष्वजे ।
 शकुन्तला सा सुमुखी पपात नृपपादयोः ॥ ४१
 तां देवीं पुनरुत्थाप्य मा शुचेति पुनः पुनः ।
 शपेयं सुकृतेनैव प्रापयिष्ये नृपात्मजे ॥' ४२
 इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जनमेजय ।

न्याहर्तुं गतः ॥ ५ ॥ पञ्चानां ब्राह्मणादीनां त्रयो ब्राह्मणदेवप्रा-
 जापत्या धर्म्याः । द्वावार्षासुरौ कन्याशुल्कग्रहणाद्धर्म्यौ ॥ १७ ॥
 तयोरप्यासुरः पैशाचवदत्यन्तं हेय इत्याह । पैशाच इति

॥ १८ ॥ परिशेषाद्गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रियस्य धर्म्यावित्याह ।
 गान्धर्वेति ॥ १९ ॥ शपेयं शपथं कुर्याम् ॥ ४२ ॥ चतुर्न-
 वतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

मनसा चिन्तयन्प्रायात्काश्यपं प्रति पार्थिव ॥४३
 भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति ।
 तं न प्रसाद्यागतोऽहं प्रसीदेति द्विजोत्तमम् ।
 एवं संचिन्तयन्नेव प्रविवेश स्वकं पुरम् ॥ ४४
 ततो मुहूर्ते याते तु कण्वोऽप्याश्रममागम् ।
 शकुन्तला च पितरं हिया नोपजगाम तम् ॥४५
 'शङ्कितेव च विप्रर्षिमुपचक्राम सा शनैः ।
 ततोऽस्य भारं जग्राह आसनं चाप्यकल्पयत् ॥ ४६
 प्राक्षालयच्च सा पादौ काश्यपस्य महात्मनः ।
 न चैनं लज्जयाऽशक्रोदक्षिभ्यामभिवीक्षितुम् ४७
 शकुन्तला च सत्रीडा तमृषिं नाभ्यभाषत ।
 तस्मात्स्वधर्मात्स्खलिता भीता सा भरतर्षभ ॥४८
 अभवदौषदशित्वाद्ब्रह्मचारिण्यत्रिता ।
 स तदा व्रीडितां दृष्ट्वा ऋषिस्तां प्रत्यभाषत ॥४९
 कण्व उवाच ।
 सत्रीडैव च दीर्घायुः पुरेव भविता न च ।
 वृत्तं कथय रम्भोरु मा त्रासं च प्रकल्पय ॥ ५०
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः प्रक्षाल्य पादौ सा विश्रान्तं पुनरब्रवीत् ।
 निधाय कामं तस्यर्षेः कन्दानि च फलानि च ५१
 ततः संवाह्य पादौ सा विश्रान्तं वेदिमध्यमा ।
 शकुन्तला पौरवाणां दुष्यन्तं जग्मुषी पतिम् ॥५२
 ततः कृच्छ्रादतिशुभा सत्रीडा श्रीमती तदा ।
 सगद्गदमुवाचेदं काश्यपं सा शुचिसिता ॥ ५३
 शकुन्तलोवाच ।
 राजा ताताजगामेह दुष्यन्त इलिलात्मजः ।
 मया पतिर्वृतो योऽसौ दैवयोगादिहागतः ॥५४
 तस्य तात प्रसीद त्वं भर्ता मे सुमहायशाः ।
 अतः सर्वं तु यद्वृत्तं दिव्यज्ञानेन पश्यसि ॥ ५५
 अभयं क्षत्रियकुले प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 वैशंपायन उवाच ।
 चक्षुषा स तु दिव्येन सर्वं विज्ञाय काश्यपः ५६
 ततो धर्मिष्ठतां मत्वा धर्मे चास्खलितं मनः ।
 उवाच भगवान्प्रीतस्तद्वृत्तं सुमहातपाः ॥ ५७

कण्व उवाच ।
 एवमेतन्मया ज्ञातं दृष्टं दिव्येन चक्षुषा ।
 त्वयाऽद्य राजान्वयया मामनादृत्य यत्कृतम् ५८
 पुंसा सह समायोगो न स धर्मोपघातकः ।
 न भयं विद्यते भद्रे मा शुचः सुकृतं कृतम् ॥५९
 क्षत्रियस्य तु गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते ।
 सकामायाः सकामेन निमन्त्रः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ६०
 'किं पुनर्विधिवत्कृत्वा सुप्रजस्त्वमवाप्स्यसि ।'
 धर्मात्मा च महात्मा च दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः ६१
 अभ्यागच्छत्पतिर्यस्त्वां भजमानां शकुन्तले ।
 महात्मा जनिता लोके पुत्रस्त्वव महायशाः ॥६२
 स च सर्वां समुद्रान्तां कृत्स्नां भोक्ष्यति मेदिनीम् ।
 परं चाभिप्रयातस्य चक्रं तस्य महात्मनः ॥ ६३
 भविष्यत्यप्रतिहतं सततं चक्रवर्तिनः ।
 प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनि ॥ ६४
 ऋतवो बहवस्ते वै गता व्यर्थाः शुचिसिते ।
 सार्थकं सांप्रतं ह्येतन्न च पाप्मास्ति तेऽनघे ।
 गृहाण च वरं मत्तस्तत्कृते यदभीप्सितम् ॥ ६५
 शकुन्तलोवाच ।
 मया पतिर्वृतो योऽसौ दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः ।
 मम चैव पतिर्दृष्टो देवतानां समक्षतः ।
 तस्मै ससचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ६६
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा मनसा प्रणिधाय मनस्विनी ।
 ततो धर्मिष्ठतां वत्रे राज्ये चास्खलनं तथा ॥६७
 शकुन्तलां पौरवाणां दुष्यन्तहितकाम्यया ।
 'एवमस्त्विति तां प्राह कण्वो धर्मभृतां वरः ॥६८
 पस्पर्श चापि पाणिभ्यां सुतां श्रीमिव रूपिणीम् ६९
 कण्व उवाच ।
 अद्यप्रभृति देवी त्वं दुष्यन्तस्य महात्मनः ।
 पतिव्रतानां या वृत्तिस्तां वृत्तिमनुपालय ॥ ७०
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा तां विशुद्ध्यर्थमस्पृशत् ।
 स्पृष्टमात्रे शरीरे तु परं हर्षमवाप सा ॥ ७१

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

शकुन्तलायाः पुत्रोत्पत्तिः ॥ १ ॥ तस्य सर्वदमनेतिनामप्राप्तिः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिज्ञाय च दुष्यन्ते प्रतियाते दिने दिने ।
 'गर्भश्च ववृधे तस्यां राजपुत्र्यां महात्मनः ॥' १
 शकुन्तला चिन्तयन्ती राजानं कार्यगौरवात् ।
 दिवारात्रमनिद्रैव स्नानभोजनवर्जिता ॥ २
 राजप्रेषणिका विप्राश्चतुरङ्गबलान्विताः ।
 अद्य श्वो वा परश्वो वा समायान्तीति निश्चिता ३
 दिनान्पक्षानृतून्मासानयनानि च सर्वशः ।
 गण्यमानानि वर्षाणि व्यतीयुस्त्रीणि भारत ॥ ४
 त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु ऋषेर्वचनगौरवात् ।
 ऋषिपत्न्यः सुवहुशो हेतुमद्राक्यमश्रुवन् ॥ ५
 ऋषिपत्न्य ऊचुः ।
 शृणु भद्रे लोकवृत्तं श्रुत्वा यद्रोचते तव ।
 तत्कुरुष्व हितं देवि नावमान्यं गुरोर्वचः ॥ ६
 देवानां दैवतं विष्णुर्विप्राणामग्निर्ब्रह्म च ।
 नारीणां दैवतं भर्ता लोकानां ब्राह्मणो गुरुः ॥ ७
 सूतिकाले प्रसूष्वेति भगवांस्ते पिताऽब्रवीत् ।
 करिष्यामीति कर्तव्यं तदा ते सुकृतं भवेत् ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 पत्नीनां वचनं श्रुत्वा साधु साध्वित्यचिन्तयत् ।
 गर्भं सुषाव वामोरुः कुमारमितौजसम् ॥ ९
 त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्राजायत शकुन्तला ।
 रूपौदार्यगुणोपेतं दौष्यन्ति जनमेजय ॥ १०
 'जाते तस्मिन्नन्तरिक्षात्पुष्पवृष्टिः पपात ह ।
 देवदुन्दुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ११
 गायद्भिर्मधुरं तत्र देवैः शक्रोऽभ्युवाच ह ।
 शकुन्तले तव सुतश्चक्रवर्ती भविष्यति ॥ १२
 बलं तेजश्च रूपं च न समं भुवि केनचित् ।
 आहर्ता वाजिमेधस्य शतसङ्ख्यस्य पौरवः ॥ १३
 अनेकैरपि साहस्रै राजसूयादिभिर्मखैः ।
 स्वार्थं ब्राह्मणसात्कृत्वा दक्षिणाममितां ददत् १४

देवतानां वचः श्रुत्वा कण्वाश्रमनिवासिनः ।
 सभाजयन्तः कण्वस्य सुतां सर्वे महर्षयः ॥ १५
 शकुन्तला च तच्छ्रुत्वा परं हर्षमवाप सा ।
 द्विजानाहूय मुनिभिः सत्कृत्य च महायशाः ॥ १६
 जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यवतां वरः ।
 तस्याथ कारयामास वर्धमानस्य चासकृत् ॥ १७
 यथाविधि यथान्यायं क्रियाः सर्वास्त्वकारयत् ।
 दन्तैः शुक्लैः शिखरिभिःसिंहसंहननोऽभवत् ॥ १८
 चक्राङ्कितकरः श्रीमान्स्वयं विष्णुरिवापरः ।
 'चतुष्किष्कुर्महातेजा महामूर्धा महाबलः ॥' १९
 कुमारो देवगर्भाभः स तत्राशु व्यवर्धत ।
 'ऋषेर्भयात्तु दुष्यन्तः स्मरन्नैवाहयत्तदा ॥ २०
 गते काले तु महति न सस्मर तपोधनाम् ।
 षड्वर्षेषु ततो बालः कण्वाश्रमपदं प्रति ॥ २१
 व्याघ्रान्सिंहान्वराहांश्च वृकांश्च महिषांस्तथा ।
 'ऋक्षांश्चाभ्यहनद्बालान्पद्मामाश्रमपीडकान् २२
 बलाद्बुजाभ्यां संगृह्य बलवान्संनियम्य च ।
 बद्ध्वा वृक्षेषु दौष्यन्तिराश्रमस्य समन्ततः ॥ २३
 आरूरोह द्रुमांश्चैव क्रीडन्स परिधावति ।
 'वनं च लोडयामास सिंहव्याघ्रगणैर्वृतम् ॥ २४
 ततश्च राक्षसान्सर्वान्पिशाचांश्च रिपूत्रणे ।
 मुष्टियुद्धेन तान्हत्वा ऋषीनाराधयत्तदा ॥ २५
 कश्चिदितिसुतस्तं तु हन्तुकामो महाबलः ।
 वध्यमानांस्तु दैतेयानमर्षी तं समभ्ययात् ॥ २६
 तमागतं प्रहस्यैव बाहुभ्यां परिगृह्य च ।
 दृढं चाबध्य बाहुभ्यां पीडयामास तं तदा २७
 मर्दितो न शशाकासान्मोचितुं बलवत्तया ।
 प्राक्रोशद्भैरवं तत्र द्वारेभ्यो निःसृतं त्वसृक् २८
 तेन शब्देन वित्रस्ता मृगाः सिंहादयो गणाः ।
 सुस्रुवुश्च शकृन्मूत्रमाश्रमस्थाश्च सुस्रुवुः ॥ २९
 निरसुं जानुभिः कृत्वा विससर्ज च सोऽपतत् ।
 तद्दृष्ट्वा विसयं जग्मुः कुमारस्य विचेष्टितम् ॥ ३०

नित्यकालं वध्यमाना दैतेया राक्षसैः सह ।
 कुमारस्य भयादेव नैव जग्मुस्तदाश्रमम् ॥ ३१
 ततोऽस्य नाम चक्रुस्ते कण्वाश्रमनिवासिनः ।
 कण्वेन सहिताः सर्वे दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ॥ ३२
 अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वे हि दमयत्यसौ ।
 स सर्वदमनो नाम कुमारः समपद्यत ॥ ३३

विक्रमेणौजसा चैव बलेन च समन्वितः ।
 'अप्रेषयति दुष्यन्ते महिष्यास्तनयस्य च ॥ ३४
 पाण्डुभावपरीताङ्गीं चिन्तया समभिप्लुताम् ।
 लम्बालकां कृशां दीनां तथा मलिनवाससम् ३५
 'शकुन्तलां च संप्रेक्ष्य प्रदध्यौ स मुनिस्तदा ।
 शास्त्राणि सर्ववेदाश्च द्वादशाब्दस्य चाभवन्' ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

शकुन्तलाया दुष्यन्तं प्रति प्रेषयितुं कण्वकृत उपवेशः ॥ १ ॥ हास्तिनपुरगमनविषयेकण्वशकुन्तलासर्वदमनानां
 विवादः ॥ २ ॥ कण्वेन स्वशिष्यद्वारा शकुन्तलासर्वदमनयोर्हास्तिनपुरप्रेषणम् ॥ ३ ॥ पुरप्रवेशान्निर्विणैः शिष्यैः कण्वा-
 श्रमं प्रति निवर्तनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्म चास्यातिमानुषम् ।
 समयो यौवराज्याय इत्यनुध्याय स द्विजः ॥ १
 'शकुन्तलां समाहूय कण्वो वचनमब्रवीत् ।
 कण्व उवाच ।
 शृणु भद्रे मम सुते मम वाक्यं शुचिसिते ॥ २
 पतिव्रतानां नारीणां विशिष्टमिति चोच्यते ।
 पतिशुश्रूषणं पूर्वं मनोवाकायचेष्टितैः ॥ ३
 अनुज्ञाता मया पूर्वं पूजयैतद्गतं तव ।
 एतेनैव च वृत्तेन पुण्याल्लोकानवाप्य च ॥ ४
 तस्यान्ते मानुषे लोके विशिष्टां लप्स्यसे श्रियम् ।
 तस्माद्भद्रेऽद्य यातव्यं समीपं पौरवस्य ह ॥ ५
 स्वयं नायाति मत्वा ते गतं कालं शुचिसिते ।
 गत्वाऽऽराधय राजानं दुष्यन्तं हितकाम्यया ॥ ६
 दौष्यन्ति यौवराज्यस्य दृष्ट्वा प्रीतिमवाप्स्यसि ।
 देवतानां गुरुणां च क्षत्रियाणां च भामिनि ॥ ७
 भर्तृणां च विशेषेण हितं संगमनं भवेत् ।
 तस्मात्पुत्रि कुमारेण गन्तव्यं मत्प्रियेप्सया ॥ ८
 प्रतिवाक्यं न दद्यास्त्वं शपिता मम पादयोः ॥ ९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा सुतां तत्र पौत्रं कण्वोऽभ्यभाषत ।

परिष्वज्य च बाहुभ्यां मूर्ध्न्युपाघ्राय पौरवम् १०
 सोमवंशोद्भवो राजा दुष्यन्त इति विश्रुतः ।
 तस्याग्रमहिषी चैषा तव माता शुचिव्रता ॥ ११
 गन्तुकामा भर्तृपार्श्वं त्वया सह सुमध्यमा ।
 गत्वाऽभिवाद्य राजानं यौवराज्यमवाप्स्यसि ॥ १२
 स पिता तव राजेन्द्रस्तस्य त्वं वशगो भव ।
 पितृपैतामहं राज्यमातिष्ठस्व स्वभावतः ॥ १३
 तस्मिन्काले खराज्यस्थो मामनुस्मर पौरव ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 अभिवाद्य मुनेः पादौ पौरवो वाक्यमब्रवीत् ।
 त्वं पिता मम विप्रर्षे त्वं माता त्वं गतिश्च मे ॥ १५
 न चान्यं पितरं मन्ये त्वामृते तु महातपः ।
 तव शुश्रूषणं पुण्यमिह लोके परत्र च ॥ १६
 शकुन्तला भर्तृकामा स्वयं यातु यथेष्टतः ।
 अहं शुश्रूषणपरः पादमूले वसामि वः ॥ १७
 क्रीडां व्यालमृगैः सार्धं करिष्ये न पुरा यथा ।
 त्वच्छासनपरो नित्यं स्वाध्यायं च करोम्यहम् १८
 एवमुक्त्वा तु संश्लिष्य पादौ कण्वस्य तिष्ठतः ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्ररुरोद शकुन्तला ॥ १९
 स्नेहात्पितुश्च पुत्रस्य हर्षशोकसमन्विता ।
 निशाम्य रुदतीमार्ता दौष्यन्तिर्वाक्यमब्रवीत् २०
 श्रुत्वा भगवतो वाक्यं किं रोदिषि शकुन्तले ।

गन्तव्यं काल्य उत्थाय भर्तृप्रीतिस्तवास्ति चेत् २१
शकुन्तलोवाच ।

एकस्तु कुरुते पापं फलं भुङ्क्ते महाजनः ।

मया निवारितो नित्यं न करोषि वचो मम २२
निःसृतान्कुञ्जराभित्यं बाहुभ्यां संप्रमथ्य वै ।

वनं च लोडयन्नित्यं सिंहव्याघ्रगणैर्वृतम् ॥ २३
एवंविधानि चान्यानि कृत्वा वै पुरुनन्दन ।

रुषितो भगवांस्तात तस्मादावां विवासितौ ॥२४
नाहं गच्छामि दुष्यन्तं नास्मि पुत्र हितैषिणी ।

पादमूले वसिष्यामि महर्षेर्भावितात्मनः ॥ २५
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु रुदती पपात मुनिपादयोः ।
एवं विलपतीं कण्वश्चानुनीय च हेतुभिः ।

पुनः प्रोवाच भगवानानुशंस्याद्धितं वचः ॥ २६
कण्व उवाच ।

शकुन्तले शृणुष्वेदं हितं पथ्यं च भामिनि ।
पतिव्रताभावगुणान्हित्वा सार्ध्यं न किञ्चन ॥२७

पतिव्रतानां देवा वै तुष्टाः सर्ववरप्रदाः ।
प्रसादं च करिष्यन्ति आपदो मोक्षयन्ति च ॥२८

पतिप्रसादात्पुण्यं च प्राप्नुवन्ति न चाशुभम् ।
तस्माद्गत्वा तु राजानमाराधय शुचिस्मिते ॥ २९

वैशंपायन उवाच ।
शकुन्तलां तथोक्त्वा वै शाकुन्तलमथाब्रवीत् ।

दौहित्रो मम पौत्रस्त्वमिलिलस्य महात्मनः ॥३०
शृणुष्व वचनं सत्यं प्रब्रवीमि तवानघ ।

मनसा भर्तृकामा वै वाग्भिरुक्त्वा पृथग्विधम् ३१
गन्तुं नेच्छति कल्याणी तस्मात्तात बहस्व वै ।

शक्तस्त्वं प्रतिगन्तुं च मुनिभिः सह पौरव ॥ ३२
इत्युक्त्वा सर्वदमनं कण्वः शिष्यानथाब्रवीत् ।

शकुन्तलामिमां शीघ्रं सपुत्रामाश्रमादितः ॥ ३३
भर्तुः प्रापयताभ्याशं सर्वलक्षणपूजिताम् ।

नारीणां चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते ॥ ३४
कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयत मा चिरम् ॥ ३५

वैशंपायन उवाच ।
धर्माभिपूजितं पुत्रं काश्यपेन निशाम्य तु ।

काश्यपात्प्राप्य चानुज्ञां मुमुदे च शकुन्तला ३६
कण्वस्य वचनं श्रुत्वा प्रतिगच्छेति चासकृत् ।

तथेत्युक्त्वा तु कण्वं च मातरं पौरवोऽब्रवीत् ।
किं चिरायसि मातस्त्वं गमिष्यामो नृपालयम् ३७

एवमुक्त्वा तु तां देवीं दुष्यन्तस्य महात्मनः ।
अभिवाद्य मुनेः पादौ गन्तुमैच्छत्स पौरवः ॥३८

शकुन्तला च पितरमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
प्रदक्षिणीकृत्य तदा पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३९

अज्ञानान्मे पिता चेति दुरुक्तं वापि चानृतम् ।
अकार्यं वाप्यनिष्टं वा क्षन्तुमर्हति तद्भवान् ॥४०

एवमुक्तो नतशिरा मुनिर्नोवाच किञ्चन ।
मनुष्यभावात्कण्वोऽपि मुनिरश्रूष्यवर्तयत् ॥ ४१

अब्भक्षान्वायुभक्षांश्च शीर्णपर्णाशनान्मुनीन् ।
फलमूलाशिनो दान्तान्कृशान्धमनिसंततान् ४२

व्रतिनो जटिलान्मुण्डान्वल्कलाजिनसंवृतान् ।
समाहूय मुनिः कण्वः कारुण्यादिदमब्रवीत् ॥४३

मया तु लालिता नित्यं मम पुत्री यशस्विनी ।
वने जाता विवृद्धा च न च जानाति किञ्चन ४४

आश्रमात्तु पथा सर्वैर्नीयतां क्षत्रियालयम् ।
द्वितीययोजने विप्राः प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठितम् ॥४५

प्रतिष्ठाने पुरे राजा शाकुन्तलपितामहः ।
अध्युवास चिरं कालमुर्वश्या सहितः पुरा ॥ ४६

अनूपजाङ्गलयुतं धनधान्यसमाकुलम् ।
प्रतिष्ठितं पुरवरं गङ्गायामुनसङ्गमे ॥ ४७

तत्र सङ्गममासाद्य स्नात्वा हुतहुताशनाः ।
शाकमूलफलाहारा निवर्तध्वं तपोधनाः ।

अन्यथा तु भवेद्विप्रा अध्वनो गमने श्रमः ॥ ४८
तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे प्रातिष्ठन्त महौजसः ।

‘शकुन्तलां पुरस्कृत्य दुष्यन्तस्य पुरं प्रति ॥ ४९
गृहीत्वा चामरप्रख्यं पुत्रं कमललोचनम् ।

आजग्मुश्च पुरं रम्यं दुष्यन्ताध्युषितं वनात् ॥५०
शकुन्तलां समादाय मुनयो धर्मवत्सलाः ।

ते वनानि नदीः शैलान्गिरिस्रवणानि च ॥५१
कन्दराणि नितम्बांश्च राष्ट्राणि नगराणि च ।

आश्रमाणि च पुण्यानि गत्वा चैव गतश्रमाः ॥५२
 शनैर्मध्याह्नवेलायां प्रतिष्ठानं समाययुः ।
 तां पुरीं पुरुहूतेन ऐलस्यार्थे विनिर्मिताम् ॥५३
 परिघाट्टालकैर्मुख्यैरुपकल्पशतैरपि ।
 शतप्रीचक्रयत्रैश्च गुप्तामन्यैर्दुरासदाम् ॥ ५४
 हर्म्यप्रासादसंवाधां नानापण्यविभूषिताम् ।
 मण्टपैः ससभै रम्यैः प्रपाभिश्च समावृताम् ॥५५
 राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिताम् ।
 कैलासशिखराकारैर्गोपुरैः समलङ्किताम् ॥ ५६
 द्वारतोरणनिर्युहैर्मङ्गलैरुपशोभिताम् ।
 उद्यानाप्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ॥ ५७
 सर्वपुष्करिणीभिश्च उद्यानैश्च समावृताम् ।
 वर्णाश्रमैः स्वधर्मस्यैर्नित्योत्सवसमाहितैः ॥ ५८
 धनधान्यसमृद्धैश्च संतुष्टै रत्नपूजितैः ।
 कृतयज्ञैश्च विद्वद्भिरभिहोत्रपरैः सदा ॥ ५९
 वर्जिता कार्यकरणैर्दानशीलैर्दयापरैः
 अधर्मभीरुभिः सर्वैः स्वर्गलोकजिगीषुभिः ॥ ६०
 एवंविधजनोपेतमिन्द्रलोकमिवापरम् ।
 तस्मिन्नगरमध्ये तु राजवेश्म प्रतिष्ठितम् ॥ ६१
 इन्द्रसन्नप्रतीकाशं संपूर्णं वित्तसंचयैः ।
 तस्य मध्ये सभा दिव्या नानारत्नविभूषिता ॥६२
 तस्यां सभायां राजर्षिः सर्वालङ्कारभूषितः ।
 ब्राह्मणैः क्षत्रियैश्चापि मन्त्रिभिश्चापि संबृतः ॥ ६३
 संस्तूयमानो राजेन्द्रः सूतमागधवन्दिभिः ।
 कार्यार्थिषु तदाऽभ्येत्य कृत्वा कार्यं गतेषु सः ॥६४
 सुखासीनोऽभवद्राजा तस्मिन्काले महर्षयः ।
 शकुन्तानां स्वनं श्रुत्वा निमित्तज्ञास्त्वलक्षयन् ॥६५
 शकुन्तले निमित्तानि शोभनानि भवन्ति नः ।
 कार्यसिद्धिं वदन्त्येते ध्रुवं राज्ञी भविष्यसि ।
 अस्मिस्तु दिवसे पुत्रो युवराजो भविष्यति ॥६६
 वैशंपायन उवाच ।
 वर्धमानपुरद्वारं तूर्यघोषनिनादितम् ।

शकुन्तलां पुरस्कृत्य विविशुस्ते महर्षयः ॥ ६७
 प्रविशन्तं नृपसुतं प्रशशंसुश्च वीक्षकाः ।
 वर्धमानपुरद्वारं प्रविशन्नेव पौरवः ॥ ६८
 इन्द्रलोकस्थमात्मानं मेने हर्षसमन्वितः ॥ ६९
 ततो वै नागराः सर्वे समाहूय परस्परम् ।
 द्रष्टुकामा नृपसुतं समपद्यन्त भारत ॥ ७०
 नागरा ऊचुः ।
 देवतेव जनस्याग्रे भ्राजते श्रीरिवागता ।
 जयन्तेनेव पौलोमी इन्द्रलोकादिहागता ॥ ७१
 इति ब्रुवन्तस्ते सर्वे महर्षीनिदमब्रुवन् ।
 अभिवादयन्तः सहिता महर्षीन्देववर्चसः ॥ ७२
 अद्य नः सफलं जन्म कृतार्थाश्च ततो वयम् ।
 एवं ये स्म प्रपश्यामो महर्षीन्मूर्खवर्चसः ॥ ७३
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा सहिताः केचिदन्वगच्छन्त पौरवम् ।
 हैमवत्याः सुतमिव कुमारं पुष्करेक्षणम् ॥ ७४
 ये केचिद्ब्रुवन्मूढाः शाकुन्तलदिदृक्षवः ।
 कृष्णाजिनेन संछन्नाननिच्छन्तो ह्यवेक्षितुम् ॥७५
 पिशाचा इव दृश्यन्ते नागराणां विरूपिणः ।
 विना सन्ध्यां पिशाचास्ते प्रविशन्ति पुरोत्तमम् ॥७६
 क्षुत्पिपासादिदन्तीनान्वल्कलाजिनवाससः ।
 त्वगस्थिभूतान्निर्मासान्धमनीसन्ततानपि ॥ ७७
 पिङ्गलाक्षान्पिङ्गजटान्दीर्घदन्तान्निरुदरान् ।
 विशीर्षकानूर्ध्वहस्तान्दृष्ट्वा हासन्ति नागराः ॥७८
 एवमुक्तवतां तेषां गिरं श्रुत्वा महर्षयः ।
 अन्योन्यं ते समाहूय इदं वचनमब्रुवन् ॥ ७९
 उक्तं भगवता वाक्यं न कृतं सत्यवादिना ।
 पुरप्रवेशनं नात्र कर्तव्यमिति शासनम् ॥ ८०
 किं कारणं प्रवेक्ष्यामो नगरं दुर्जनैर्वृतम् ।
 त्यक्तसङ्गस्य च मुनेर्नगरे किं प्रयोजनम् ॥ ८१
 गमिष्यामो वनं तस्माद्द्रङ्गायामुनसङ्गमम् ।
 एवमुक्त्वा मुनिगणाः प्रतिजगमुर्द्यथागतम् ॥८२

सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

सपुत्रायाः शकुन्तलाया दुष्यन्तसमीपगमनं ॥ १ ॥ तयोः संवादश्च ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 गतान्मुनिगणान्दृष्ट्वा पुत्रं संगृह्य पाणिना ।
 मातापितृभ्यां रहिता यथा शोचन्ति दारकाः ॥१
 तथा शोकपरीताङ्गी धृतिमालम्ब्य दुःखिता ।
 गतेषु तेषु विप्रेषु राजमार्गेण भामिनी ॥ २
 पुत्रेणैव सहायेन सा जगाम शनैः शनैः ।
 अदृष्टपूर्वान्पश्यन्वै राजमार्गेण पौरवः ॥ ३
 हर्म्यप्रासादचैत्यांश्च सभा दिव्या विचित्रिताः ।
 कौतूहलसमाविष्टो दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥ ४
 सर्वे ब्रुवन्ति तां दृष्ट्वा पद्महीनामिव श्रियम् ।
 गत्या च हंसीसदृशीं कोकिलेन खरे समाम् ॥५
 मुखेन चन्द्रसदृशीं श्रिया पद्मालयासमाम् ।
 सितेन कुन्दसदृशीं पद्मगर्भसमलचम् ॥ ६
 पद्मपत्रविशालाक्षीं तप्तजाम्बूनदप्रभाम् ।
 करान्तमितमध्यैषा सुकेशी संहतस्तनी ॥ ७
 जघनं सुविशालं वै ऊरू करिकरोपमौ ।
 रक्ततुङ्गतलौ पादौ धरण्यां सुप्रतिष्ठितौ ॥ ८
 एवं रूपसमायुक्ता स्वर्गलोकादिवागता ।
 इति स्म सर्वेऽमन्यन्त दुष्यन्तनगरे जनाः ॥ ९
 पुनः पुनरवोचंस्ते शाकुन्तलगुणानपि ।
 सिंहेक्षणः सिंहदंष्ट्रः सिंहस्कन्धो महाभुजः ॥ १०
 सिंहोरस्कः सिंहबलः सिंहविक्रान्तगाम्ययम् ।
 पृथ्वंसः पृथुवक्षाश्च छत्राकारशिरा महान् ॥ ११
 पाणिपादतले रक्तो रक्तास्यो दुन्दुभिस्वनः ।
 राजलक्षणयुक्तश्च राजश्रीश्चास्य लक्ष्यते ॥ १२
 आकारेण च रूपेण शरीरेणापि तेजसा ।
 दुष्यन्तेन समो ह्येष कस्य पुत्रो भविष्यति ॥१३
 एवं ब्रुवन्तस्ते सर्वे प्रशशंसुः सहस्रशः ।
 युक्तिवादानवोचन्त सर्वाः प्राणभृतः स्त्रियः ॥ १४
 बान्धवा इव सस्नेहा अनुजग्मुः शकुन्तलाम् ।
 पौराणां तद्वचः श्रुत्वा तूष्णींभूता शकुन्तला ॥१५
 वेश्मद्वारं समासाद्य विह्वला सा नृपात्मजा ।

चिन्तयामास सहसा कार्यगौरवकारणात् ॥ १६
 लज्जया च परीताङ्गी राजन्राजसमक्षतः ।
 अघृणा किं नु वक्ष्यामि दुष्यन्तं मम कारणात् १७
 एवमुक्त्वा तु कृपणा चिन्तयन्ती शकुन्तला ।
 अभिसृत्य च राजानं वेदिता सा प्रवेशिता ॥१८
 सह तेन कुमारेण तरुणादित्यवर्चसा ।
 'सिंहासनस्थं राजानं महेन्द्रसदृशद्युतिम् ॥ १९
 शकुन्तला नतशिराः परं हर्षमवाप्य च ।'
 पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीत् शकुन्तला ॥ २०
 'अभिवादय राजानं पितरं ते दृढव्रतम् ।
 एवमुक्त्वा सुतं तत्र लज्जानतमुखी स्थिता ॥२१
 स्तम्भमालिङ्ग्य राजानं प्रसीदस्वेत्युवाच सा ।
 शाकुन्तलोपि राजानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥२२
 हर्षेणोत्फुल्लनयनो राजानं चान्ववैक्षत ।
 दुष्यन्तो धर्मबुद्ध्या तु चिन्तयन्नेव सोब्रवीत् ॥ २३
 किमागमनकार्यं ते ब्रूहि त्वं वरवर्णिनि ।
 करिष्यामि न संदेहः सपुत्राया विशेषतः ॥ २४
 शकुन्तलोवाच ।
 प्रसीदस्व महाराज वक्ष्यामि पुरुषोत्तम ।
 एष पुत्रो हि ते राजन्मय्युत्पन्नः परंतप ॥ २५
 तस्मात्पुत्रस्त्वया राजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम् ।
 यथोक्तमाश्रमे तस्मिन्वर्तस्व पुरुषोत्तम ॥ २६
 मया समागमे पूर्वं कृतः स समयस्त्वया ।
 तत्त्वं सर महाबाहो कृष्वाश्रमपदं प्रति ॥ २७
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्योपभोगसक्तस्य स्त्रीषु चान्यासु भारत ।
 शकुन्तला सपुत्रा च मनस्यन्तरधीयत ॥ २८
 स धारयन्मनस्येनां सपुत्रां सस्मितां तदा ।
 तदोपगृह्य मनसा चिरं सुखमवाप सः ॥ २९
 सोऽथ श्रुत्वापि तद्वाक्यं तस्या राजा सरन्नपि ।
 अब्रवीन्न सरामीति त्वया भद्रे समागमम् ॥३०

मैथुनं च वृथा नाहं गच्छेयमिति मे मतिः ।

नाभिजानामि कल्याणि त्वया सह समागमम् ३१

धर्मार्थकामसंबन्धं न स्मरामि त्वया सह ।

गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यद्वापीच्छसि तत्कुरु ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अष्टमवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

शकुन्तलायाः स्वपाणिग्रहणमनङ्गीकुर्वता दुष्यन्तेन सह विवादः ॥ १ ॥

एवमुक्ता वरारोहा व्रीडितेव मनस्विनी ।
 विसंज्ञेव च दुःखेन तस्यौ स्थूणेव निश्चला ॥ १
 संरम्भामर्षताम्राक्षी स्फुरमाणोष्ठसंपुटा ।
 कटाक्षैर्निर्दहन्तीव तिर्यग्राजानमैक्षत ॥ २
 आकारं गृहमाना च मन्युना च समीरितम् ।
 तपसा संभृतं तेजो धारयामास वै तदा ॥ ३
 सा मुहूर्तमिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमन्विता ।
 भर्तारमभिसंप्रेक्ष्य यथान्यायं वचोऽब्रवीत् ॥ ४
 जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे ।
 न जानामीति निःशङ्कं यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ ५
 तस्य ते हृदयं वेद सत्यस्यैवानृतस्य च ।
 साक्षिणं वत कल्याणमात्मानमवमन्यसे ॥ ६
 योऽन्यथा सन्तमात्मानन्यथा प्रतिपद्यते ।
 किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा ॥ ७
 एकोऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं
 न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणम् ।
 यो वेदिता कर्मणः पापकस्य
 तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोषि ॥ ८
 'धर्म एव हि साधूनां सर्वेषां हितकारणम् ।
 नित्यं मिथ्याविहीनानां न च दुःखावहो भवेत्' ९
 मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिद्वेत्ति मामिति ।
 विदन्ति चैनं देवाश्च यश्चैवान्तरपूरुषः ॥ १०
 आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च
 द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
 अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये
 धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ११
 यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम् ।
 हृदि स्थितः कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति ॥ १२

न तुष्यति च यस्यैष पुरुषस्य दुरात्मनः ।
 तं यमः पापकर्माणं निर्भर्त्सयति दुष्कृतम् ॥ १३
 योऽवमत्यात्मनात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।
 न तस्य देवाः श्रेयांसो यस्यात्मापि न कारणम् १४
 स्वयं प्राप्तेति मामेवं मावमंस्था पतिव्रताम् ।
 अर्चार्हा नार्चयसि मां स्वयं भार्यामुपस्थिताम् १५
 किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेक्षसि संसदि ।
 नखल्वहमिदं शून्ये रौमि किं न शृणोषि मे ॥ १६
 यदि मे याचमानाया वचनं न करिष्यसि ।
 दुष्यन्त शतधा त्वद्य मूर्धा ते विफलिष्यति ॥ १७
 जायां पतिः संप्रविश्य यदस्यां जायते पुनः ।
 जायायास्तद्धि जायात्वं पौराणाः कवयो विदुः १८
 यदागमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते ।
 तत्तारयति संतत्या पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ १९
 पुत्राभ्यो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ।
 तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः पूर्वमेव स्वयंभुवा ॥ २०
 'पुत्रेण लोकाञ्जयन्ति पौत्रेणानन्यमश्रुते ।
 अथ पौत्रस्य पुत्रेण मोदन्ते प्रपितामहाः' ॥ २१
 सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता २२
 अर्थं भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सखा ।
 भार्या मूलं त्रिवर्गस्य यः सभार्यः स बन्धुमान् २३
 भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः ।
 भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियावृताः २४
 सखायः प्रविविक्तेषु भवन्त्येताः प्रियंवदाः ।
 पितरो धर्मकार्येषु भवन्त्यार्तस्य मातरः ॥ २५
 कान्तारेष्वपि विश्रामो जनस्याध्वनि कस्य वै ।
 यः सदारः स विश्वास्यस्तस्माद्वाराः परा गतिः ॥

संसरन्तमभिप्रेतं विषमेष्वेकपातिनम् ।
 भार्यैवान्नेति भर्तारं सततं या पतिव्रता ॥ २७
 प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते ।
 पूर्वप्रेतं तु भर्तारं पश्चात्साप्यनुगच्छति ॥ २८
 एतस्मात्कारणाद्राजन्पाणिग्रहणमिष्यते ।
 यदाप्नोति पतिभार्यामिह लोके परत्र च ॥ २९
 'पोषणार्थं शरीरस्य पाथेयं स्वर्गतस्य वै ।'
 आत्माऽऽत्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ३०
 तस्माद्भार्या पतिः पश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ।
 'अन्तरात्मैव सर्वस्य पुत्रो नामोच्यते सदा ॥ ३१
 गती रूपं च चेष्टा च आवर्ता लक्षणानि च ।
 पितृणां यानि दृश्यन्ते पुत्राणां सन्ति तानि च ३२
 तेषां शीलगुणाचारास्तत्संपर्काच्छुभाशुभात् ।'
 भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शं स्वमिवाननम् ॥ ३३
 जनिता मोदते प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ।
 'पतिव्रतारूपधराः परबीजस्य संग्रहात् ॥ ३४
 कुलं विनाश्य भर्तृणां नरकं यान्ति दारुणम् ।
 परेण जनिताः पुत्राः स्वभार्यायां यथेष्टतः ॥ ३५
 मम पुत्रा इति मतास्ते पुत्रा अपि शत्रवः ।
 द्विषन्ति प्रतिकुर्वन्ति न ते वचनकारिणः ॥ ३६
 द्वेष्टि तांश्च पिता चापि स्वबीजे न तथा नृप ।
 न द्वेष्टि पितरं पुत्रो जनितारमथापि वा ॥ ३७
 न द्वेष्टि जनिता पुत्रं तस्मादात्मा सुतो भवेत् ।'
 दह्यमाना मनोदुःखैर्व्याधिभिस्तुमुलैर्जनाः ॥ ३८
 हादन्ते स्वेषु दारेषु धर्मात्ताः सलिलेष्विव ।
 'विप्रवासकृशा दीना नरा मलिनवाससः ॥ ३९
 तेऽपि स्वदारांस्तुष्यन्ति दरिद्रा धनलाभवत् ।'
 अप्रियोक्तोपि दाराणां न ब्रूयादप्रियं बुधः ॥ ४०
 रतिं प्रीतिं च धर्मं च तदायत्तमवेक्ष्य च ।
 'आत्मनोऽर्धमिति श्रौतं सा रक्षति धनं प्रजाः ४१
 शरीरं लोकयात्रां वै धर्मं स्वर्गमृषीन्पितृन् ।'
 आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्या रामाः सनातनाः ॥
 ऋषीणामपि का शक्तिः स्रष्टुं रामामृते प्रजाः ।
 'देवानामपि का शक्तिः कर्तुं संभवमात्मनः ४३

पण्डितस्यापि लोकेषु स्त्रीषु सृष्टिः प्रतिष्ठिता ।
 ऋषिभ्यो हृष्यः केचिच्चण्डालीष्वपि जज्ञिरे' ४४
 परिसृत्य यथा सूनुर्धरणीरेणुकुण्ठितः ।
 पितुरालिङ्गतेऽङ्गानि किमस्त्यभ्यधिकं ततः ॥ ४५
 स त्वं सूनुमनुप्राप्तं साभिलाषं मनस्विनम् ।
 प्रेक्षमाणं कटाक्षेण किमर्थमवमन्यसे ॥ ४६
 अण्डानि विभ्रति स्वानि न त्यजन्ति पिपीलिकाः ॥
 किं पुनस्त्वं न मन्येथाः सर्वथा पुत्रमीदृशम् ४७
 न भरेथाः कथं नु त्वं मयि जातं स्वमात्मजम् ।
 'ममाण्डानीति वर्धन्ते कोकिलाण्डानि वायसाः ॥
 किं पुनस्त्वं न मन्येथाः सर्वज्ञः पुत्रमीदृशम् ।
 मलयाच्चन्दनं जातमतिशीतं वदन्ति वै ॥ ४९
 शिशोरालिङ्गनं तस्माच्चन्दनादधिकं भवेत् ।'
 न वाससां न रामाणां नापां स्पर्शस्तथाविधः ५०
 शिशुनालिङ्ग्यमानस्य स्पर्शः सूनोर्यथा सुखः ।
 पुत्रस्पर्शात्प्रियतरः स्पर्शो लोके न विद्यते ॥ ५१
 स्पृशतु त्वां समालिङ्ग्य पुत्रोऽयं प्रियदर्शनः ।
 ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्टा चतुष्पदाम् ५२
 गुरुर्गरीयसां श्रेष्ठः पुत्रः स्पर्शवतां वरः ।
 त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्रजातोऽयमरिन्दमः ॥ ५३
 'अद्यायं मन्त्रियोगात्तु तवाह्वानं प्रतीक्षते ।
 कुमारो राजशार्दूल तव शोकप्रणाशनः ॥' ५४
 आहर्ता वाजिमेषस्य शतसङ्घस्य पौरवः ।
 'राजसूयादिकानन्यान्क्रतून्मिमतदक्षिणान् ॥ ५५
 इति गौरन्तरिक्षे मां सूतके ह्यवदत्पुरा ।
 हन्त स्वमङ्कमारोप्य स्नेहाद्रामान्तरं गताः ॥ ५६
 मूर्ध्नि पुत्रानुपाघ्राय प्रतिनन्दन्ति मानवाः ।
 वेदेष्वपि वदन्तीमं मन्त्रग्रामं द्विजातयः ॥ ५७
 जातकर्मणि पुत्राणां तवापि विदितं ध्रुवम् ।
 अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे ॥ ५८
 आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ।
 उपजिघ्रन्ति पितरो मन्त्रेणानेन मूर्धनि ॥ ५९
 पोषणं त्वदधीनं मे सन्तानमपि चाक्षयम् ।
 तस्मात्त्वं जीव मे पुत्र स सुखी शरदां शतम् ६०

एको भूत्वा द्विधा भूत इति वादः प्रवर्तते ।
 तदङ्गेभ्यः प्रसूतोऽयं पुरुषात्पुरुषः परः ॥ ६१
 सरसीवामलेऽऽत्मानं द्वितीयं पश्य ते सुतम् ।
 'सरसीवामले सोमं प्रेक्षात्मानं त्वमात्मनि' ॥ ६२
 यथाचाहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यात्प्रणीयते ।
 एवं त्वत्तः प्रणीतोऽयं त्वमेकः सन्दिधा कृतः ॥ ६३
 मृगापकृष्टेन हि वै मृगयां परिधावता ।
 अहमासादिता राजन्कुमारी पितुराश्रमे ॥ ६४
 उर्वशी पूर्वचित्तिश्च सहजन्या च मेनका ।
 विश्वाची च घृताची च षडेवाप्सरसां वराः ॥ ६५
 तासां वै मेनका नाम ब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ।
 दिवः संप्राप्य जगतीं विश्वामित्रादजीजनत् ॥ ६६
 'श्रीमान्पिषिर्धर्मपरो वैश्वानर इवापरः ।
 ब्रह्मयोनिः कुशो नाम विश्वामित्रपितामहः ॥ ६७
 कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनाभश्च धार्मिकः ।
 गाधिस्रस्त्य सुतो राजन्विश्वामित्रस्तु गाधिजः ॥ ६८
 एवंविधो मम पिता मेनका जननी वरा ।'
 सा मां हिमवतः पृष्ठे सुषुवे मेनकाऽप्सराः ॥ ६९
 परित्यज्य च मां याता परात्मजमिवासती ।
 'पक्षिणः पुण्यवन्तस्ते सहिता धर्मतस्तदा ॥ ७०
 पक्षैस्तैरभिगुप्ता च तस्मादसि शकुन्तला ।
 ततोऽहमृषिणा दृष्टा काश्यपेन महात्मना ॥ ७१
 जलार्थमग्निहोत्रस्य गतं दृष्ट्वा तु पक्षिणः ।
 न्यासभूतामिव मुनेः श्रद्धदुर्मा दयावतः ॥ ७२
 कण्वस्त्वालोक्य मां प्रीतो हसन्तीति हविर्भुजः ।
 स माऽरणिमिवादाय स्वमाश्रममुपागमत् ॥ ७३
 सा वै संभाविता राजन्ननुक्रोशान्महर्षिणा ।
 तेनैव स्वमुतेवाहं राजन्वै वरवर्णिनी ॥ ७४
 विश्वामित्रसुता चाहं वर्धिता मुनिना नृप ।
 यौवने वर्तमानां च दृष्टवानसि मां नृप ॥ ७२
 आश्रमे पर्णशालायां कुमारीं विजने तदा ।
 धात्रा प्रचोदितां शून्ये पित्रा विरहितां मिथः ७६
 वाग्भिस्त्वं सूनृताभिर्मापत्यार्थमचूचुदः ।
 अकार्षीस्त्वाश्रमे वासं धर्मकामार्थनिश्चितम् ७७

गान्धर्वेण विवाहेन विधिना पाणिमग्रहीः ।
 साऽहं कुलं च शीलं च सत्यवादित्वमात्मनः ७८
 स्वधर्मं च पुरस्कृत्य त्वामद्य शरणं गता ।
 तस्मान्नाहंसि संश्रुत्य तथेति वितथं वचः ॥ ७९
 स्वधर्मं पृष्ठतः कृत्वा परित्यक्तुमुपस्थिताम् ।
 त्वन्नाथां लोकनाथस्त्वं नाहंसि त्वमनागसम् ८०
 किं नु कर्माशुभं पूर्वं कृतवत्यसि पार्थिव ।
 यदहं बान्धवैस्त्यक्ता बाल्ये संप्रति वै त्वया ८१
 कामं त्वया परित्यक्ता गमिष्याम्यहमाश्रमम् ।
 इमं बालं तु संत्यक्तुं नाहंस्यात्मजमात्मना ॥ ८२
 दुष्यन्त उवाच ।
 न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले ।
 असत्यवचना नार्यः कस्ते श्रद्धास्यते वचः ॥ ८३
 'अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्ती न लज्जसे ।
 विशेषतो मत्सकाशे दुष्टतापसि गम्यताम्' ॥ ८४
 क महर्षिस्तपस्युग्रः काप्सराः सा च मेनका ।
 क च त्वमेवं कृपणा तापसीवेषधारिणी ॥ ८५
 अतिकायश्च पुत्रस्ते बालोऽतिबलवानयम् ।
 कथमल्पेन कालेन सालस्कन्ध इवोद्गतः ॥ ८६
 सुनिकृष्टा च योनिस्ते पुंश्वली प्रतिभासि मे ।
 यहच्छया कामरागाज्जाता मेनकया ह्यसि ॥ ८७
 सर्वमेव परोक्षं मे यत्त्वं वदसि तापसि ।
 'सर्वा वामाः स्त्रियो लोके सर्वाः कामपरायणाः ८८
 सर्वाः स्त्रियः परवशाः सर्वाः क्रोधसमाकुलाः ।
 असत्योक्ताः स्त्रियः सर्वा न कण्वं वक्तुमर्हसि' ८९
 मेनका निरनुक्रोशा वर्धकी जननी तव ।
 यया हिमवतः पादे निर्माल्यवदुपेक्षिता ॥ ९०
 स चापि निरनुक्रोशः क्षत्रयोनिः पिता तव ।
 विश्वामित्रो ब्राह्मणत्वे लुब्धः कामपरायणः ९१
 सुषाव सुरनारी मां विश्वामित्राद्यथेष्टतः ।
 अहो जानामि ते जन्म कुत्सितं कुलटे जनैः ९२
 मेनकाऽप्सरसां श्रेष्ठा महर्षिश्चापि ते पिता ।
 तयोरपत्यं कस्मात्त्वं पुंश्वलीवाभिभाषसे ॥ ९३

जातिश्चापि निकृष्टा ते कुलीनेति विजल्पसे ।
जनयित्वा त्वमुत्सृष्टा कोकिलेव परैर्भृता ॥ ९४
अरिष्टैरिव दुर्बुद्धिः कण्वो वर्धयिता पिता ।
अश्रद्धेयमिदं वाक्यं यत्त्वं जल्पसि तापसि ॥९५

भ्रुवन्ती राजसान्निध्ये गम्यतां यत्र चेच्छसि ।
'सुवर्णमणिमुक्तानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ९६
यदिहेच्छसि भोगार्थं तापसि प्रतिगृह्यताम् ।
नाहं त्वां द्रष्टुमिच्छामि यथेष्टं गम्यतामितः' ९७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

दुष्यन्तशकुन्तलाविवादः ॥ १ ॥

शकुन्तलोवाच ।
राजन्सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यसि ।
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसि १
मेनका त्रिदशेष्वेव त्रिदशाश्चानु मेनकाम् ।
ममैवोद्विच्यते जन्म दुष्यन्त तव जन्मतः ॥ २
क्षितौ चरसि राजंस्त्वमन्तरिक्षे चराम्यहम् ।
आवयोरन्तरं पश्य मेरुसर्षपयोरिव ॥ ३
महेन्द्रस्य कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च ।
भवनान्यनुसंयामि प्रभावं पश्य मे नृप ॥ ४
'पुरा नरवरः पुत्र उर्वश्यां जनितस्तदा ।
आयुर्नाम महाराज तव पूर्वपितामहः ॥ ५
महर्षयश्च बहवः क्षत्रियाश्च परन्तपाः ।
अप्सरःसु ऋषीणां च मातृदोषो न विद्यते ॥' ६
सत्यश्चापि प्रवादोऽयं प्रवक्ष्यामि च ते नृप ।
निदर्शनार्थं न द्वेषाच्छ्रुत्वा तत्क्षन्तुमर्हसि ॥ ७
विरूपो यावदादर्शं नात्मनो वीक्षते मुखम् ।
मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम् ॥ ८
यदा तु रूपमादर्शं विरूपं सोऽभिवीक्षते ।
तदा ह्रीमांस्तु जानीयादन्तरं नेतरं जनम् ॥ ९
अतीव रूपसंपन्नो न कंचिदवमन्यते ।
अतीव जल्पन्दुर्वाचो भवतीह विहेतुकः ॥ १०
'पांसुपातेन हृष्यन्ति कुञ्जरा मदशालिनः ।
तथा परिवदन्नन्यान्हृष्टो भवति दुर्मतिः ॥ ११
सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धादाशीविषादिव ।
सुनास्तिकोप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥ १२
स्वयमुत्पाद्य पुत्रं वै सदृशं योऽवमन्यते ।

तस्य देवाः श्रियं घ्नन्ति तत्रैनं कलिराविशेत् १३
अभव्येऽप्यनृतेऽशुद्धे नास्तिके पापकर्मणि ।
दुराचारे कलिर्ह्यशु न कलिर्धर्मचारिषु ॥' १४
मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ॥ १५
प्राज्ञस्तु जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसि ॥ १६
'आत्मनो दुष्टभावत्वं जानन्नीचोऽप्रसन्नधीः ।
परेषामपि जानाति स्वधर्मसदृशान्गुणान् ॥ १७
दह्यमानास्तु तीव्रेण नीचाः परयशोभिना ।
अशक्तास्तद्गतिं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥' १८
अन्यानपरिवदन्साधुर्यथा हि परितप्यते ।
तथा परिवदन्नन्यान्हृष्टो भवति दुर्जनः ॥ १९
'अपवादरता मूर्खा भवन्ति हि विशेषतः ।
नापवादरताः सन्तो भवन्ति स्य विशेषतः ॥' २०
अभिवाद्य यथा वृद्धान्साधुर्गच्छति निर्वृतिम् ।
एवं सज्जनमाकुश्य मूर्खो भवति निर्वृतः ॥ २१
मुखं जीवन्त्यदोषज्ञा मूर्खा दोषानुदर्शिनः ।
यथा वाच्याः परैः सन्तः परानाहुस्तथाविधान् ॥
अतो हास्यतरं लोके किंचिदन्यन्न विद्यते ।
यदि दुर्जन इत्याहुः सज्जनं दुर्जनाः स्वयम् ॥ २३
'दारुणाऽलोकसंक्रेशाहुः स्वमामोत्यसंशयम् ॥'
कुलवंशप्रतिष्ठां हि पितरः पुत्रमभुवन् ॥ २४
उत्तमं सर्वधर्माणां तस्मात्पुत्रं तु न त्यजेत् ।
स्वपत्नीप्रभवाँल्लब्धान्कृतान्समयवर्धितान् ॥ २५
क्रीतान्कन्यासु चोत्पन्नान्पुत्रान्वै मनुरब्रवीत् ।

'ते च षड्विधुदायादाः षडदायादवान्धवाः ॥२६
 धर्मकृत्यवहा नृणां मनसः प्रीतिवर्धनाः ।
 त्रायन्ते नरकाज्जाताः पुत्रा धर्मप्लवाः पितृन् २७
 स त्वं नृपतिशार्दूल न पुत्रं त्यक्तुमर्हसि ।
 तस्मात्पुत्रं च सत्यं च पालयस्व महीपते ॥ २८
 उभयं पालयस्वैतन्नानृतं वक्तुमर्हसि ।'
 आत्मानं सत्यधर्मौ च पालयेथा महीपते ।
 नरेन्द्रसिंह कपटं न हि वोढुं त्वमर्हसि ॥ २९
 वरं कूपशताद्रापी वरं वापीशतात्कतुः ।
 वरं ऋतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्रशताद्वरम् ॥ ३०
 अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
 अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ३१
 सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 सत्यस्यैव च राजेन्द्र कलां नार्हति षोडशीम् ३२
 नास्ति सत्यसमो धर्मो न सत्याद्विद्यते परम् ।
 न हि तीव्रतरं पापमनृतादिह विद्यते ॥ ३३
 राजन्सत्यं परो धर्मः सत्याच्च समयः परः ।
 मात्याक्षीः समयं राजन्सत्यं सङ्गतमस्तु ते ॥३४
 'यः पापो न विजानीयात्कर्म कृत्वा नराधिप ।
 न हि तादृक्परं पापमनृतादिह विद्यते ॥ ३५
 यस्य ते हृदयं वेद सत्यस्यैवानृतस्य च ।
 कल्याणावेक्षणं तस्मात्कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥ ३६
 यो न कामान्न च क्रोधान्न द्रोहादतिवर्तते ।

अमित्रं वापि मित्रं वा स एवोत्तमपूरुषः ॥' ३७
 अनृतश्चेत्प्रसङ्गस्ते श्रद्धासि न चेत्स्वयम् ।
 आश्रमं गन्तुमिच्छामि त्वादृशो नास्ति सङ्गतं ३८
 'पुत्रत्वे शङ्कमानस्य त्वं बुद्ध्या निश्चयं कुरु ।
 गतिः स्वरः स्मृतिः सत्त्वं शीलं विद्या च विक्रमः ॥
 धृष्णुप्रकृतिभावौ च आवर्ता रोमराजयः ।
 समा यस्य यदा स्युस्ते तस्य पुत्रो न संशयः ४०
 सादृश्येनोद्धृतं विम्बं तव देहाद्रिशंपते ।
 तातेति भाषमाणं वै मा स्म राजन्वृथा कृथाः ४१
 ऋते च गर्दभीक्षीरात्पयः पास्यति मे सुतः ।'
 ऋतेपि त्वां च दुष्यन्त शैलराजावतंसिकाम् ।
 चतुरन्तामिमामुर्वी पुत्रो मे पालयिष्यति ॥ ४२
 'शकुन्तले तव सुतश्चक्रवर्ती भविष्यति ।
 एवमुक्तं महेन्द्रेण भविष्यति न चान्यथा ॥ ४३
 साक्षित्वे बहवो ह्युक्ता देवदूतादयो मया ।
 न भ्रुवन्ति तथा सत्यमुताहो नानृतं किल ॥ ४४
 असाक्षिणी मन्दभाग्या गमिष्यामि यथागतम् ॥'
 वैशंपायन उवाच ।
 एतावदुक्त्वा वचनं प्रातिष्ठत शकुन्तला ।
 'तस्याः क्रोधसमुत्थोग्निः सधूमो मूर्ध्वदृश्यत ४६
 संनियम्यात्मनोऽङ्गेषु ततः क्रोधाग्निमात्मजम् ।
 प्रस्थितैवानवद्याङ्गी सह पुत्रेण वै वनम्' ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आकाशवाणीश्रवणानन्तरं सपुत्रायाः शकुन्तलाया राज्ञाङ्गीकारः ॥ १ ॥ भरतेतिनामकरणपूर्वकं पुत्रस्य राज्येऽभिषेकः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 अथान्तरिक्षे दुष्यन्तं वागुवाचाशरीरिणी ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मन्त्रिभिश्चाभिसंवृतम् ॥ १
 माता भस्त्रा पितुः पुत्रो यस्माज्जातः स एव सः ।
 भरस्व पुत्रं दौष्यन्ति सत्यमाह शकुन्तला ॥ २
 'सर्वेभ्यो ह्यङ्गमङ्गेभ्यः साक्षादुत्पद्यते सुतः ।

आत्मा चैव सुतो नाम तेनैव तव पौरव ॥ ३
 आहितं ह्यात्मनाऽऽत्मानं परिरक्ष इमं सुतम् ।
 अनन्यां त्वं प्रतीक्षस्व मावमंस्थाः शकुन्तलाम् ४
 स्त्रियः पवित्रमतुलमेतदुष्यन्त धर्मतः ।
 मासि मासि रजो ह्यासां दुरितान्यपकर्षति ॥ ५
 ततः सर्वाणि भूतानि व्याजहुस्तं समन्ततः ।

देवा ऊचुः ।

आहितस्त्वत्तनोरेष भावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ ६
रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।

त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ ७
'पतिर्जायां प्रविशति स तस्यां जायते पुनः ।

अन्योन्यप्रकृतिर्द्वेषा भावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ ८
जाया जनयते पुत्रमात्मनोऽङ्गाद्विधा कृतम् ।

तस्मान्द्रस्य दुष्यन्त पुत्रं शाकुन्तलं नृप ॥ ९
सुभूतिरेषा न त्याज्या जीवितं जीवयात्मजम् ।

शाकुन्तलं महात्मानं दुष्यन्त भर पौरवम् ॥ १०
भर्तव्योऽयं त्वया यस्मादस्माकं वचनादपि ।

तस्मान्द्रवत्वयं नाम्ना भरतो नाम ते सुतः ॥ ११
'भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ।

अपरे ये च पूर्वे च भारता इति तेऽभवन् ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
पतिव्रतेति संहृष्टाः पुष्पवृष्टिं ववर्षिरे ॥ १३

तच्छ्रुत्वा पौरवो वाक्यं व्याहृतं वै दिवोकसाम् ।
'सिंहासनात्समुत्थाय प्रणम्य च दिवोकसः ॥ १४

पुरोहितममात्यांश्च संग्रह्योऽब्रवीदिदम् ।
शृण्वन्त्वेतद्भवन्तोऽपि देवदूतस्य भाषितम् ॥ १५

'शृण्वन्तु देवतानां च महर्षीणां च भाषितम्' ।
अहमप्येवमेवैनं जानामि सुतमात्मजम् ॥ १६

यद्यहं वचनादस्या गृह्णीयामिममात्मजम् ।
भवेद्धि शङ्का लोकस्य नैवं शुद्धो भवेदयम् ॥ १७

वैशंपायन उवाच ।
तां विशोध्य तदा राजा देवैः सह महर्षिभिः ।

हृष्टः प्रमुदितश्चापि प्रतिजग्राह तं सुतम् ॥ १८
ततस्तस्य तदा राजा पितृकर्माणि सर्वशः ।

कारयामास मुदितः प्रीतिमानात्मजस्य ह ।
मूर्ध्नि चैनं समाघ्राय सखेहं परिष्वजे ॥ १९

सभाज्यमानो विप्रैश्च स्तूयमानश्च बन्दिभिः ।
मुदं स परमां लेभे पुत्रस्पर्शनजां नृपः ॥ २०

खां चैव भार्यां धर्मज्ञः पूजयामास धर्मतः ।

अब्रवीच्चैव तां राजा सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ २१
लोकस्यायं परोक्षस्तु संबन्धो नौ पुराऽभवत् ।

कृतो लोकसमक्षोऽद्य संबन्धो वै पुनः कृतः २२
तस्मादेतन्मया तस्य तन्निमित्तं प्रभाषितम् ॥ २३

शङ्केत वाऽयं लोकोऽथ स्त्रीभावान्मयि संगतम् ।
तस्मादेतन्मया चापि तच्छुद्ध्यर्थं विचारितम् २४

'ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव पृथग्विधाः ।
त्वां देवि पूजयिष्यन्ति निर्विशङ्कां पतिव्रताम्' २५

पुत्रश्चायं वृतो राज्ये त्वमग्रमहिषी भव ॥ २६
यच्च कोपनयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यग्रियं प्रिये ।

प्रणयिन्या विशालाक्षि तत्क्षान्तं ते मया शुभे २७
'अनृतं वाप्यनिष्टं वा दुरुक्तं वातिदुष्कृतम् ।

त्वयाप्येवं विशालाक्षि क्षन्तव्यं मम दुर्वचः ।
क्षान्त्या पतिकृते नार्यः पातिव्रत्यं व्रजन्ति ताः ॥'

एवमुक्त्वा तु राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ।
अन्तःपुरं प्रवेश्याथ दुष्यन्तो महिषीं प्रियाम् २९

वासोभिरन्नपानैश्च पूजयित्वा तु भारत ।
'स मातरमुपस्थाय रथन्तर्यामभाषत ॥ ३०

मम पुत्रो वने जातस्तव शोकप्रणाशनः ।
ऋणादद्य विमुक्तोऽहं तव पौत्रेण शोभने ॥ ३१

विश्वामित्रसुता चेयं कण्वेन च विवर्धिता ।
सुषा तव महाभागे प्रसीदस्व शकुन्तलाम् ॥ ३२

पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा पौत्रं सा परिष्वजे ।
पादयोः पतितां तत्र रथन्तर्या शकुन्तलाम् ॥ ३३

परिष्वज्य च बाहुभ्यां हर्षादश्रूण्यवर्तयत् ।
उवाच वचनं सत्यं लक्ष्ये लक्षणानि च ॥ ३४

तव पुत्रो विशालाक्षि चक्रवर्ती भविष्यति ।
तव भर्ता विशालाक्षि त्रैलोक्यविजयी भवेत् ३५

दिव्यान्भोगाननुप्राप्ता भव त्वं वरवर्णिनि ।
एवमुक्ता रथन्तर्या परं हर्षमवाप सा ॥ ३६

शकुन्तलां तदा राजा शास्त्रोक्तेनैव कर्मणा ।
ततोऽग्रमहिषीं कृत्वा सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ३७

ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सैनिकानां च भूपतिः ।
दौष्यन्ति च ततो राजा पुत्रं शाकुन्तलं तदा' ३८

भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ।
‘भरते भारमावेश्य कृतकृत्योऽभवन्नृपः ॥ ३९

ततो वर्षशतं पूर्णं राज्यं कृत्वा नराधिपः ।
गत्वा वनानि दुष्यन्तः स्वर्गलोकमुपेयिवान् ॥ ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

भरतचरित्रकथनम् ॥ १ ॥ तद्वंशकथनं च ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

दुष्यन्ताद्भरतो राज्यं यथान्यायमवाप सः ।
तस्य तत्प्रथितं कर्म प्रावर्तत महात्मनः ॥ १
भास्वरं दिव्यमजितं लोकसंनादनं महत् ।
स विजित्य महीपालांश्चकार वशवर्तिनः ॥ २
चचार च सतां धर्मं प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
स राजा चक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ३
ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्यथा शक्रो मरुत्पतिः ।
याजयामास तं कण्वो दक्षवद्भूरिदक्षिणम् ॥ ४
श्रीमद्रोविततं नाम वाजिमधमवाप सः ।
यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ॥ ५
सोऽश्वमेधशतैरीजे यमुनामनु तीरगः ।
त्रिशतैश्च सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतैः ॥ ६
दौष्यन्तिर्भरतो यज्ञैरीजे शाकुन्तलो नृपः ।
तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्थे महद्यशः ॥ ७
भरतस्य वरस्त्रीषु पुत्राः संजज्ञिरे पृथक् ।
नाभ्यनन्दत्तदा राजा नानुरूपा ममेति तान् ॥ ८
ततस्तान्मातरः क्रुद्धाः पुत्रान्निन्युर्यमक्षयम् ।
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य वितथं पुत्रजन्म तत् ॥ ९
ततो महद्भिः क्रतुभिरीजानो भरतस्तदा ।
लेभे पुत्रं भरद्वाजाद्भुमन्युं नाम भारत ॥ १०
ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरवनन्दनः ।
भुमन्युं भरतश्रेष्ठं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ ११
ततो दिविरथो नाम भुमन्योरभवत्सुतः ।
सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुयजुस्तथा ॥ १२
पुष्करिण्यामृचीकश्च भुमन्योरभवत्सुताः ।

तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तु राज्यमाप महीक्षिताम् १३
राजसूयाश्वमेधाद्यैः सोऽयजद्रुभिः सवैः ।
सुहोत्रः पृथिवीं कृत्स्नां बुभुजे सागराम्बराम् ॥ १४
पूर्णां हस्तिगवाश्चैश्च बहुरत्नसमाकुलाम् ।
ममज्जेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता ॥ १५
हस्त्यश्वरथसंपूर्णा मनुष्यकलिला भृशम् ।
सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः शासति प्रजाः ॥ १६
चैत्ययूपाङ्किता चासीद्भूमिः शतसहस्रशः ।
प्रवृद्धजनसस्या च सर्वदेव व्यरोचत ॥ १७
ऐश्ववाकी जनयामास सुहोत्रात्पृथिवीपतेः ।
अजमीढं सुमीढं च पुरुमीढं च भारत ॥ १८
अजमीढो वरस्तेषां तस्मिन्वंशः प्रतिष्ठितः ।
षट् पुत्रान्तोऽप्यजनयत्सिष्ठेषु स्त्रीषु भारत ॥ १९
ऋक्षं धूमिन्यथो नीली दुष्यन्तपरमेष्ठिनौ ।
केशिन्यजनयद्भुं सुतौ च जनरूपिणौ ॥ २०
विदुः संवरणं वीरमृक्षाद्राथन्तरीमुतम् ।
तथेमे सर्वपञ्चाला दुष्यन्तपरमेष्ठिनोः ।
अन्वयाः कुशिका राजञ्जन्होरमिततेजसः ॥ २१
जनरूपणयोर्ज्येष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम् ।
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे राजन्वंशकरस्तव ॥ २२
आर्क्षे संवरणे राजन्प्रशासति वसुन्धराम् ।
संक्षयः सुमहानासीत्प्रजानामिति नः श्रुतम् २३
व्यशीर्यत ततो राष्ट्रं क्षयैर्नानाविधैस्तदा ।
क्षुन्मृत्युभ्यामनावृष्ट्या व्याधिभिश्च समाहतम् २४
अभ्यघ्नन्भारतांश्चैव सपत्नानां बलानि च ।
चालयन्वसुधां चेमां बलेन चतुरङ्गिणा ॥ २५

वितथं विगतस्तथाभावो जनकसादृश्यं यत्र तत्सादृश्यं पुत्रजन्म

॥ ९ ॥ आर्क्षे ऋक्षपुत्रे ॥ २३ ॥ क्षयैर्नानाविधैः क्षुत्प्रभृतिभिः

अभ्ययात्तं च पाञ्चल्यो विजित्य तरसा महीम् ।
 अक्षौहिणीभिर्दशभिः स एनं समरेऽजयत् ॥२६
 ततः सदारः सामात्यः सपुत्रः ससुहृज्जनः ।
 राजा संवरणस्तस्मात्पलायत महाभयात् ॥ २७
 'ते प्रतीचीं पराभूताः प्रपन्ना भारता दिशम् ।'
 सिन्धोर्नदस्य महतो निकुञ्जे न्यवसंस्तदा ।
 नदीविषयपर्यन्ते पर्वतस्य समीपतः ॥ २८
 तत्रावसन्बहून्कालान्भारता दुर्गमाश्रिताः ।
 तेषां निवसतां तत्र सहस्रं परिवत्सरान् ॥ २९
 अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठो भगवानृषिः ।
 तमागतं प्रयत्नेन प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ॥ ३०
 अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मै ते सर्वे भारतास्तदा ।
 निवेद्य सर्वमृषये सत्कारेण सुवर्चसे ॥ ३१
 तमासने चोपविष्टं राजा वत्रे स्वयं तदा ।
 पुरोहितो भवान्नोऽस्तु राज्याय प्रयतेमहि ॥ ३२
 ओमित्येवं वसिष्ठोऽपि भारतान्प्रत्यपद्यत ।
 अथाभ्यषिञ्चत्साम्राज्ये सर्वक्षत्रस्य पौरवम् ॥३३
 विषाणभूतं सर्वस्यां पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ।
 भरताध्युषितं पूर्वं सोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमम् ॥ ३४
 पुनर्बलिभृतश्चैव चक्रे सर्वमहीक्षितः ।
 ततः स पृथिवीं प्राप्य पुनरीजे महाबलः ॥ ३५
 आजमीढो महायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 ततः संवरणात्सौरी तपती सुषुवे कुरुम् ॥ ३६
 राजत्वे तं प्रजाः सर्वा धर्मज्ञ इति वत्रिरे ।
 'महिम्ना तस्य कुरवो लेभिरे प्रत्ययं भृशम् ।'
 तस्य नाम्नाऽभिविख्यातं पृथिव्यां कुरुजाङ्गलं ३७
 कुरुक्षेत्रं स तपसा पुण्यं चक्रे महातपाः ।
 अश्ववन्तमभिष्यन्तं तथा चैत्ररथं मुनिम् ॥ ३८
 जनमेजयं च विख्यातं पुत्रांश्चास्यानुशुश्रुम् ।
 पञ्चैतान्वाहिनी पुत्रान्व्यजायत मनस्विनी ॥ ३९
 अविक्षितः परिक्षित्तु शबलाश्चस्तु वीर्यवान् ।
 आदिराजो विराजश्च शाल्मलिश्च महाबलः ॥४०
 उच्चैःश्रवा भङ्गकारो जितारिश्चाष्टमः स्मृतः ।

॥ २४ ॥ अभ्ययात्तं संवरणम् । एनं संवरणमेव ॥ २६ ॥
 बलिभृतः करदान् ॥ ३५ ॥ सौरी सूर्यकन्या ॥ ३६ ॥ अश्व-

एतेषामन्ववाये तु ख्यातास्ते कर्मजैर्गुणैः ।
 जनमेजयादयः सप्त तथैवान्ये महारथाः ॥ ४१
 परीक्षितोऽभवन्पुत्राः सर्वे धर्मार्थकोविदाः ।
 कक्षसेनोग्रसेनौ तु चित्रसेनश्च वीर्यवान् ॥ ४२
 इन्द्रसेनः सुषेणश्च भीमसेनश्च नामतः ।
 जनमेजयस्य तनया भुवि ख्याता महाबलाः ४३
 धृतराष्ट्रः प्रथमजः पाण्डुर्वाहीक एव च ।
 निषधश्च महातेजास्तथा जाम्बूनदो बली ॥ ४४
 कुण्डोदरः पदातिश्च वसातिश्चाष्टमः स्मृतः ।
 सर्वे धर्मार्थकुशलाः सर्वभूतहिते रताः ॥ ४५
 धृतराष्ट्रोऽथ राजासीत्तस्य पुत्रोऽथ कुण्डिकः ।
 हस्ती वितर्कः काथश्च कुण्डिनश्चापि पञ्चमः ॥४६
 हविश्चास्तथेन्द्राभो भुमन्युश्चापराजितः ।
 धृतराष्ट्रसुतानां तु त्रीनेतान्प्रथितान्भुवि ॥ ४७
 प्रतीपं धर्मनेत्रं च मुनेत्रं चापि भारत ।
 प्रतीपः प्रथितस्तेषां बभूवाप्रतिमो भुवि ॥ ४८
 प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जज्ञिरे भरतर्षभ ।
 देवापिः शन्तनुश्चैव वाहीकश्च महारथः ॥ ४९
 देवापिस्तु प्रवव्राज तेषां धर्महितेप्सया ।
 शन्तनुश्च महीं लेभे वाहीकश्च महारथः ॥ ५०
 भरतस्थान्वयास्त्वेते देवकल्पा महारथाः ।
 बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ॥ ५१
 एवंविधा महाभागा देवरूपाः प्रहारिणः ।
 अन्ववाये महाराज ऐलवंशविवर्धनाः ॥ ५२
 'गङ्गातीरं समागम्य दीक्षितो जनमेजय ।
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ ५३
 पुनरीजे महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 अग्निष्टोमातिरात्राणामुक्थानां सोमवत्पुनः ॥५४
 वाजपेयेष्टिसत्राणां सहस्रैश्च सुसंभृतैः ।
 दृष्ट्वा शाकुन्तलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनैः ५५
 पुनः सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ।
 जम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायशाः ॥ ५६

वत एवाविक्षिदिति संज्ञान्तरम् ॥ ४० ॥ एकोत्तरशततमो-
 ऽध्यायः ॥ १०१ ॥

यस्य यूपाः शतव्यामाः परिणाहेऽथ काञ्चनाः ।
 सहस्रव्याममुद्गुद्वाः सेन्द्रैर्देवैः समुच्छ्रिताः ॥५७
 खलङ्कता आजमानाः सर्वरत्नैर्मनोरमैः ।
 हिरण्यं द्विरदानश्चान्महिषोष्ट्रगजाविकम् ॥ ५८
 दासीदासं धनं धान्यं गाः सुशीलाः सवत्सकाः ।
 भूमिं यूपसहस्राङ्गां कण्वाय बहुदक्षिणाम् ॥ ५९
 बहूनां ब्रह्मकल्पानां धनं दत्त्वा ऋतून्बहून् ।

ग्रामान्गृहाणि शुभ्राणि कोटिशोथाददत्तदा ॥६०
 भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ।
 भरतस्यान्वये जाता देवकल्पा महारथाः ॥ ६१
 बहवो ब्रह्मकल्पाश्च बभूवुः क्षत्रसत्तमाः ।
 तेषामपरिमेयानि नामधेयानि सन्त्युत ॥ ६२
 तेषां कुले यथा मुख्यान्कीर्तयिष्यामि भारत ।
 महाभागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान् ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

महाभिषगुपाख्यानम् ॥ १ ॥ महाभिषगगङ्गयोः शापः ॥ २ ॥ अष्टवसूनां गङ्गायाश्च संवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो राजासीत्पृथिवीपतिः ।
 महाभिषगिति ख्यातः सत्यवाक्सत्यविक्रमः ॥१
 सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
 तोषयामास देवेशं स्वर्गं लेभे ततः प्रभुः ॥ २
 ततः कदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरे सुराः ।
 तत्र राजर्षयो ह्यासन्स च राजा महाभिषक् ॥ ३
 अथ गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम् ।
 तस्या वासः समुद्भूतं मारुतेन शशिप्रभम् ॥ ४
 ततोऽभवन्सुरगणाः सहसाऽवाञ्छुखास्तदा ।
 महाभिषक्तु राजर्षिरशङ्को दृष्टवान्नादीम् ॥ ५
 सोपध्यातो भगवता ब्रह्मणा तु महाभिषक् ।
 उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ ६
 यया हृतमनाश्वासि गङ्गया त्वं हि दुर्मते ।
 सा ते वै मानुषे लोके विप्रियाण्याचरिष्यति ॥७
 यदा ते भविता मन्युस्तदा शापाद्विमोक्ष्यते ।
 वैशंपायन उवाच ।
 स चिन्तयित्वा नृपतिर्नृपानन्यांस्तपोधनान् ॥ ८
 प्रतीपं रोचयामास पितरं भूरितेजसम् ।
 सा महाभिषजं दृष्ट्वा नदी धैर्याञ्ज्युतं नृपम् ॥ ९
 तमेव मनसा ध्यायन्त्युपावृत्ता सरिद्वरा ।

सा तु विध्वस्तवपुषः कश्मलाभिहतानृप ॥ १०
 ददर्श पथि गच्छन्ती वसून्देवान्दिवौकसः ।
 तथारूपांश्च तान्दृष्ट्वा प्रपच्छ सरितां वरा ॥ ११
 किमिदं नष्टरूपाः स्थ कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम् ।
 तामूचुर्वसवो देवाः शप्ताः सो वै महानदि ॥१२
 अल्पेऽपराधे संरम्भाद्वसिष्ठेन महात्मना ।
 विमूढा हि वयं सर्वे प्रच्छन्नमृषिसत्तमम् ॥ १३
 सन्ध्यां वसिष्ठमासीनं तमत्यभिसृताः पुरा ।
 तेन कोपाद्वयं शप्ता योनौ संभवतेति ह ॥ १४
 न तच्छक्यं निवर्तयितुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ।
 त्वमस्मान्मानुषी भूत्वा सूष्व पुत्रान्वसून्भुवि ॥१५
 न मानुषीणां जठरं प्रविशेम वयं शुभे ।
 इत्युक्त्वा तैश्च वसुभिस्तथेत्युक्त्वाऽब्रवीदिदम् १६
 गङ्गोवाच ।
 मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्ता भविष्यति ।
 वसव ऊचुः ।
 प्रतीपस्य सुतो राजा शान्तनुर्लोकविश्रुतः ।
 भविता मानुषे लोके स नः कर्ता भविष्यति १७
 गङ्गोवाच ।
 ममाप्येवं मतं देवा यथा मां वदथानघाः ।
 प्रियं तस्य करिष्यामि युष्माकं चैतदीप्सितम् १८

अपध्यातः शप्तः ॥ ६ ॥ विध्वस्तवपुषो दिवश्च्युतत्वात्

॥ १० ॥ अत्यभिसृता अतिक्रान्तवन्तः । वक्ष्यमाणेन तद्देनुहर-

वसव ऊचुः ।

जातान्कुमारान्खानप्सु प्रक्षेप्तुं वै त्वमर्हसि ।
यथा नचिरकालं नो निष्कृतिः स्यात्रिलोकगे १९
जिघृक्षवो वयं सर्वे सुरभिं मन्दबुद्धयः ।
शप्ता ब्रह्मर्षिणा तेन तांस्त्वं मोचय चाशु नः ॥२०
गङ्गोवाच ।
एवमेतत्करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयताम् ।
नास्य मोघः सङ्गमः स्यात्पुत्रहेतोर्मया सह ॥२१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

द्वाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

प्रतीपेन गङ्गायाः स्तुपात्वेन परिग्रहः ॥ १ ॥ शान्तनूपत्तिः ॥ २ ॥ तस्य राज्येऽभिषेकः ॥ ३ ॥ सृगयार्थं गतस्य शान्त-
नोर्गङ्गाया संवादः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रतीपो राजाऽऽसीत्सर्वभूतहितः सदा ।
निपसाद समा बह्वीर्गङ्गाद्वारगतो जपन् ॥ १
तस्य रूपगुणोपेता गङ्गा स्त्रीरूपधारिणी ।
उत्तीर्य सलिलात्तस्माद्भोभनीयतमाकृतिः ॥ २
अधीयानस्य राजर्षेर्दिव्यरूपा मनस्विनी ।
दक्षिणं शालसङ्काशमूरं भेजे शुभानना ॥ ३
प्रतीपस्तु महीपालस्तामुवाच यशस्विनीम् ।
'वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो धर्मनिश्चयतत्त्ववित् ।'
करोमि किं ते कल्याणि प्रियं यत्तेऽभिकाङ्क्षितम् ४
रुयुवाच ।

त्वामहं कामये राजन्भजमानां भजस्व माम् ।
त्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सद्भिर्विगर्हितः ५
प्रतीप उवाच ।

नाहं परस्त्रियं कामाद्गच्छेयं वरवर्णिनि ।
न चासवर्णां कल्याणि धर्म्यमेतद्वि मे व्रतम् ॥६
'यः स्वदारान्परित्यज्य पारक्यां सेवते स्त्रियम् ।
निरयान्नैव मुच्यते यावदाभूतसंप्लवम् ॥' ७

वसव ऊचुः ।

तुरीयार्थं प्रदास्यामो वीर्यस्यैकैकशो वयम् ।
तेन वीर्येण पुत्रस्ते भविता तस्य चेप्सितः ॥२२
न संपत्स्यति मर्त्येषु पुनस्तस्य तु सन्ततिः ।
तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति स वीर्यवान् ॥२३
एवं ते समयं कृत्वा गङ्गाया वसवः सह ।
जग्मुः संहृष्टमनसो यथासंकल्पमञ्जसा ॥ २४

रुयुवाच ।

नाश्रेयस्यसि नागम्या न वक्तव्या च कर्हिचित् ।
भजन्तीं भज मां राजन्दिव्यां कन्यां वरस्त्रियम् ८
प्रतीप उवाच ।
त्वया निवृत्तमेतत्तु यन्मां चोदयसि प्रियम् ।
अन्यथा प्रतिपन्नं मां नाशयेद्धर्मविप्लवः ॥ ९
प्राप्य दक्षिणमूरं मे त्वमाश्लिष्टा वराङ्गने ।
अपत्यानां स्तुषाणां च भीरु विद्ध्वेतदासनम् १०
सव्योरुः कामिनीभोग्यस्त्वया स च विवर्जितः ।
तस्मादहं नाचरिष्ये त्वयि कामं वराङ्गने ॥ ११
स्तुषा मे भव सुश्रोणि पुत्रार्थं त्वां वृणोम्यहम् ।
स्तुषापक्षं हि वामोरु त्वमागम्य समाश्रिता ॥१२
रुयुवाच ।

एवमप्यस्तु धर्मज्ञ संयुज्येयं सुतेन ते ।
त्वद्भक्त्या तु भजिष्यामि प्रख्यातं भारतं कुलम् १३
पृथिव्यां पार्थिवा ये च तेषां यूयं परायणम् ।
गुणा न हि मया शक्या वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ १४
कुलस्य ये वः प्रथितास्तत्साधुत्वमथोत्तमम् ।
समयेनेह धर्मज्ञ आचरेयं च यद्विभो ॥ १५

तत इति ॥ १ ॥ दिव्यां दिवि भवाम् ॥ ८ ॥ निवृत्तं निर-
स्तम् ॥९॥ आश्लिष्टा संगता ॥१०॥ समयेन नियमेन ॥१५॥

णेनेति शेषः ॥१४॥ नचिरकालं शीघ्रम् । नोऽस्माकम् ॥१९॥
तुरीयार्थमष्टमांशम् ॥ २२ ॥ द्वाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

तत्सर्वमेव पुत्रस्ते न मीमांसेत कर्हिचित् ।
 एवं वसन्ती पुत्रे ते वर्धयिष्याम्यहं रतिम् ॥१६
 पुत्रैः पुण्यैः प्रियैश्चैव स्वर्गं प्राप्स्यति ते सुतः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 'अहस्या राजसिंहस्य पश्यतः साऽभवत्तदा ॥' १७
 पुत्रजन्म प्रतीक्षन्वै स राजा तदधारयत् ।
 एतस्मिन्नेव काले तु प्रतीपः क्षत्रियर्षभः ॥ १८
 तपस्तेपे सुतस्यार्थे सभार्यः कुरुनन्दन ।
 'प्रतीपस्य तु भार्यायां गर्भः श्रीमानवर्धत ॥ १९
 श्रिया परमया युक्तः शरच्छुक्ले यथा शशी ।
 ततस्तु दशमे मासि प्राजायत रविप्रभम् ॥ २०
 कुमारं देवगर्भाभं प्रतीपमहिषी तदा ।'
 तयोः समभवत्पुत्रो वृद्धयोः स महाभिषक् ॥२१
 शान्तस्य जज्ञे सन्तानस्तस्मादासीत्स शान्तनुः ।
 'तस्य जातस्य कृत्यानि प्रतीपोऽकारयत्प्रभुः ॥२२
 जातकर्मादि विप्रेण वेदोक्तैः कर्मभिस्तदा ।
 नामकर्म च विप्रास्तु चक्रुः परमसत्कृतम् ॥ २३
 शान्तनोरवनीपाल वेदोक्तैः कर्मभिस्तदा ।
 ततः संवर्धितो राजा शान्तनुर्लोकधार्मिकः ॥२४
 स तु लेभे परां निष्ठां प्राप्य धर्मभृतां वरः ।
 धनुर्वेदे च वेदे च गतिं स परमां गतः ॥ २५
 यौवनं चापि संग्राह्यः कुमारो वदतां वरः ।'
 संस्मरन्श्चाक्षयाँल्लोकान्विजातान्स्वेन कर्मणा ॥ २६
 पुण्यकर्मकृदेवासीच्छान्तनुः कुरुसत्तमः ।
 प्रतीपः शान्तनुं पुत्रं यौवनस्थं ततोऽन्वशात् २७
 पुरा स्त्री मां समभ्यागाच्छान्तनो भूतये तव ।
 त्वामाव्रजेद्यदि रहः सा पुत्र वरवर्णिनी ॥ २८
 कामयानाऽभिरूपाद्या दिव्यस्त्री पुत्रकाम्यया ।
 सा त्वया नानुयोक्तव्या कासिकस्यासि चाङ्गने २९
 यच्च कुर्यान्न तत्कर्म सा प्रष्टव्या त्वयाऽनघ ।
 मन्त्रियोगाद्भजन्तीं तां भजेथा इत्युवाच तम् ३०
 एवं संदिश्य तनयं प्रतीपः शान्तनुं तदा ।

न मीमांसेत न विचारयेत् ॥ १६ ॥ शान्तस्योपरतस्य वंशस्य
 संतानो विस्तार इति शान्ततनुः । तकारलोपेन शान्तनुरिति

स्त्रे च राज्येऽभिषिच्यैनं वनं राजा विवेश ह ३१
 स राजा शान्तनुर्धीमान्देवराजसमद्युतिः ।
 'बभूव सर्वलोकस्य सत्यवागिति संमतः ॥ ३२
 पीनस्कन्धो महाबाहुर्मत्तवारणविक्रमः ।
 अन्वितः परिपूर्णार्थैः सर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ३३
 अमात्यलक्षणोपेतः क्षत्रधर्मविशेषवित् ।
 वशे चक्रे महीमेको विजित्य वसुधाधिपान् ॥३४
 वेदानागमयत्कृत्स्नान् राजधर्मांश्च सर्वशः ।
 ईजे च बहुभिः सत्रैः ऋतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ३५
 तर्पयामास विप्रांश्च वेदाध्ययनकोविदान् ।
 रत्नैरुच्चावचैर्गोभिर्ग्रामैरश्वैर्धनैरपि ॥ ३६
 वयोरूपेण संपन्नः पौरुषेण बलेन च ।
 ऐश्वर्येण प्रतापेन विक्रमेण धनेन च ॥ ३७
 वर्तमानश्च सत्येन सर्वधर्मविशारदः ।
 तं महीपं महीपाला राजराजमकुर्वत ॥ ३८
 वीतशोकभयाबाधाः सुखस्वप्नप्रबोधनाः ।
 श्रिया भरतशार्दूल समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ३९
 नियमैः सर्ववर्णानां ब्रह्मोत्तरमवर्तत ।
 ब्राह्मणाभिमुखं क्षत्रं क्षत्रियाभिमुखा विशः ॥४०
 ब्रह्मक्षत्रानुकूलंश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ।
 एवं पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ॥ ४१
 शान्तनावथ राज्यस्थे नावर्तत वृथा वधः ।
 असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम् ॥४२
 स एव राजा सर्वेषां भूतानामभवत्पिता ।
 स हस्तिनाम्नि धर्मात्मा विहरन्कुरुनन्दनः ॥४३
 तेजसा सूर्यकल्पोऽभूद्वायुना च समो बले ।
 अन्तकप्रतिमः क्रोपे क्षमया पृथिवीसमः ॥ ४४
 बभूव राजा सुमतिः प्रजानां सत्यविक्रमः ।
 स वनेषु च रम्येषु शैलप्रस्रवणेषु च ॥ ४५
 चचार मृगयाशीलः शान्तनुर्वनगोचरः ।
 स मृगान्महिषांश्चैव विनिघ्नन् राजसत्तमः ॥ ४६
 गङ्गामनु चचारैकः सिद्धचारणसेविताम् ।
 स कदाचिन्महाराज ददर्श परमां स्त्रियम् ॥ ४७

नाम ॥२२॥ संस्मरन्निति व्यवहितमपि ज्ञानबलेन जानातीत्यर्थः
 ॥२६॥ नानुयोक्तव्या न प्रष्टव्या ॥२९॥ व्यधिकशततमोऽध्यायः १३

जाज्वल्यमानां वपुषा साक्षाच्छ्रियमिवापराम् ।
 सर्वानवद्यां सुदतीं दिव्याभरणभूषिताम् ॥ ४८
 सूक्ष्माभ्रधरामेकां पद्मोदरसमप्रभाम् ।
 'स्नातगात्रां धौतवस्त्रां गङ्गातीररुहे वने ॥ ४९
 प्रकीर्णकेशीं पाणिभ्यां संस्पृशन्तीं शिरोरुहान् ।
 रूपेण वयसा कान्त्या शरीरावयवैस्तथा ॥ ५०
 हावभावविलासैश्च लोचनाञ्चलविक्रियैः ।
 श्रोणीभारेण मध्येन स्तनाभ्यामुरसा दृशा ॥ ५१
 कबरीभरेण पादाभ्यामिङ्गितेन सितेन च ।
 कोकिलालापसंल्लापैर्यकुर्वन्तीं त्रिलोकगाम् ॥ ५२
 वाणीं च गिरिजां लक्ष्मीं योषितोन्याः सुराङ्गनाः ।
 सा च शान्तनुमभ्यागादलक्ष्मीमपकर्षती ॥ ५३
 तां दृष्ट्वा दृष्टरोमाऽभूद्विसितो रूपसंपदा ।

पिबन्निव च नेत्राभ्यां नातृप्यत नराधिपः ॥ ५४
 सा च दृष्ट्वैव राजानं विचरन्तं महाद्युतिम् ।
 स्नेहादागतसौहार्दा नातृप्यत विलासिनी ॥ ५५
 'गङ्गा कामेन राजानं प्रेक्षमाणा विलासिनी ।
 चञ्चुर्यताग्रतस्तस्य किन्नरीवाप्सरोपमा ॥ ५६
 दृष्ट्वा प्रहृष्टरूपोऽभूद्दर्शनादेव शान्तनुः ।
 रूपेणातीत्य तिष्ठन्तीं सर्वा राजन्ययोषितः ॥ ५७
 तामुवाच ततो राजा सान्त्वयञ्छ्लक्ष्णया गिरा ।
 देवी वा दानवी वा त्वं गन्धर्वी चाथवाऽप्सराः ५८
 यक्षी वा पद्मिणी वाऽपि मानुषी वा सुमध्यमे ।
 'थाऽसि काऽसि सुरप्रख्ये महिषी मे भवानघे ५९
 त्वां गता हि मम प्राणा वसु यन्मेऽस्ति किंचन ।
 याचे त्वां सुरगर्भाभे भार्या मे भव शोभने ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

समयबन्धपूर्वकं गङ्गाशान्तन्वोर्विवाहः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः सस्मितं मृदु वल्गु च ।
 यशस्विनी च साऽगच्छच्छान्तनोर्भूतये तदा ॥ १
 सा तु दृष्ट्वा नृपश्रेष्ठं चरन्तं तीरमाश्रितम् ।
 वसूनां समयं स्मृत्वाऽथाभ्यगच्छदनिन्दिता ॥ २
 प्रजार्थिनी राजपुत्रं शान्तनुं पृथिवीपतिम् ।
 प्रतीपवचनं चापि संस्मृत्यैव स्वयं नृपम् ॥ ३
 कालोऽयमिति मत्वा सा वसूनां शापचोदिता ।
 उवाच चैव राज्ञः सा ङादयन्ती मनो गिरा ॥ ४
 गङ्गोवाच ।
 भविष्यामि महीपाल महिषी ते वशानुगा ।
 न तु त्वं वा द्वितीयो वा ज्ञातुमिच्छेत्कथंचन ॥ ५
 यत्तु कुर्यामहं राजञ्शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 न तद्धारयितव्याऽस्मि न वक्तव्या तथाऽप्रियम् ६
 एवं हि वर्तमानेऽहं त्वयि वत्स्यामि पार्थिव ।
 वारिता विप्रियं चोक्ता त्यजेयं त्वामसंशयम् ॥ ७
 एष मे समयो राजन्भज मां त्वं यथेप्सितम् ।

अनुनीताऽसि ते पित्रा भर्ता मे त्वं भव प्रभो ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेति सा यदा तृक्ता तदा भरतसत्तम ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे प्राप्य तं पार्थिवोत्तमम् ॥ ९
 प्रतिज्ञाय तु तत्तस्यास्तथेति मनुजाधिपः ।
 रथमारोप्य तां देवीं जगाम स तथा सह ॥ १०
 सा च शान्तनुमभ्यागात्साक्षाल्लक्ष्मीरिवापरा ।
 आसाद्य शान्तनुस्तां च बुभुजे कामतो वशी ॥ ११
 न प्रष्टव्येति मन्वानो न स तां किंचिदूचिवान् ।
 स तस्याः शीलवृत्तेन रूपौदार्यगुणेन च ॥ १२
 उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ।
 स राजा परमप्रीतः परमह्वीप्रलालितः ॥ १३
 दिव्यरूपा हि सा देवी गङ्गा त्रिपथगामिनी ।
 मानुषं विग्रहं कृत्वा श्रीमन्तं वरवर्णिनी ॥ १४
 भाग्योपनतकामस्य भार्या चोपनताऽभवत् ।
 शान्तनोर्नृपसिंहस्य देवराजसमद्युतेः ॥ १५
 संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यैर्मनोहरैः ।

राजानं रमयामास यथा रज्येत स प्रभुः ॥ १६ | स राजा रतिसक्तोऽभूदुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ १७
॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

गङ्गाया जातमात्रस्य पुत्रसप्तकस्य हननम् ॥ १ ॥ अष्टमपुत्रहननोद्युक्तां स्वभार्यां प्रति शान्तनुप्रश्नाः ॥ २ ॥ पूर्ववृत्तकथन-
पूर्वकं गङ्गायाः प्रतिवचनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

संवत्सरानृतन्मासान्बुधे न बहून्गतान् ।
रममाणस्तया सार्धं यथाकामं नरेश्वरः ॥ १
'दिविष्टान्मानुषांश्चैव भोगान्भुङ्क्ते स वै नृपः ।'
आसाद्य शान्तनुः श्रीमान्मुमुदे योषितां वराम् २
ऋतुकाले तु सा देवी दिव्यं गर्भमधारयत् ।
अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्मादमरसन्निभान् ॥ ३
जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यम्भसि भारत ।
सूतके कण्ठमाक्रम्य तान्निनाय यमक्षयम् ॥ ४
प्रीणाम्यहं त्वामित्युक्त्वा गङ्गास्रोतस्यमञ्जयत् ।
तस्य तन्न प्रियं राज्ञः शान्तनोरभवत्तदा ॥ ५
न च तां किंचनोवाच त्यागाद्भीतो महीपतिः ।
'अमीमांस्या कर्मयोनिरागमश्चेति शान्तनुः ॥ ६
स्मरन्पितृवचश्चैव नापृच्छत्पुत्रकिल्बिषम् ।
जाताञ्जातांश्च वै हन्ति सा स्त्री सप्त वरान्मुतान् ७
शान्तनुर्धर्मभङ्गाच्च नापृच्छत्तां कथंचन ।
अष्टमं तु जिघांसन्त्यां चुक्षुभे शान्तनोर्धृतिः ॥ ८
अथैनामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसतीमिव ।
उवाच राजा दुःखार्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ ९
'आलभन्तीं तदा दृष्ट्वा तां स कौरवनन्दनः ।
अब्रवीद्भरतश्रेष्ठो वाक्यं परमदुःखितः ॥' १०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

स्वगोहर्तृणां वसूनां वसिष्ठेन शापः ॥ १ ॥ पुनस्तत्प्रार्थनया तुष्टने वसिष्ठेन शापसंकोचः ॥ २ ॥ गङ्गाया भीष्मेण सह स्व-
लोकगमनम् ॥ ३ ॥

शान्तनुरुवाच ।

आपवो नाम कोन्वेष वसूनां किं च दुष्कृतम् ।
ते त्वया ॥ १ ॥ धात्री गर्भधारिणी ॥ १ ॥ संभृतोऽज्ञीकृतः ॥ १ ॥

मावधीः कस्य काऽसीति किं हिनत्सि सुतानिति ।
पुत्राग्निं सुमहत्पापं संप्राप्तं ते सुगर्हितम् ॥ ११
गङ्गोवाच ।
पुत्रकाम न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतां वर ।
जीर्णस्तु मम वासोऽयं यथा स समयः कृतः १२
अहं गङ्गा जहमुता महर्षिगणसेविता ।
देवकार्यार्थसिद्धयर्थमुषिताऽहं त्वया सह ॥ १३
इमेऽष्टौ वसवो देवा महाभागा महौजसः ।
वसिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ॥ १४
तेषां जनयिता नान्यस्त्वदृते भुवि विद्यते ।
मद्विधा मानुषी धात्री लोके नास्तीह काचन ॥ १५
तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ।
जनयित्वा वसूनां जिता लोकास्त्वयाऽक्षयाः १६
देवानां समयस्त्वेष वसूनां संश्रुतो मया ।
जातं जातं मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुषादिति ॥ १७
तत्ते शापाद्विनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः ।
स्वस्ति तेस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रतम् ॥ १८
'अयं तव सुतस्तेषां वीर्येण कुलनन्दनः ।
संभृतोतिजनं कर्म करिष्यति न संशयः ॥' १९
एष पर्यायवासो मे वसूनां सन्निधौ कृतः ।
मत्प्रसूतिं विजानीहि गङ्गादत्तमिमं सुतम् ॥ २०

'शशाप यस्मात्कल्याणि स वसुंश्चारुदर्शने ।'
यस्याभिशापात्ते सर्वे मानुषीं योनिमागताः ॥ १
आपवस्य वसिष्ठस्य ॥ १ ॥ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

अनेन च कुमारेण त्वया दत्तेन किं कृतम् ।
 यस्य चैव कृतेनायं मानुषेषु निवत्स्यति ॥ २
 ईशा वै सर्वलोकस्य वसवस्ते च वै कथम् ।
 मानुषेषूदपद्यन्त तन्ममाचक्ष्व जाह्ववि ॥ ३
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा तदा गङ्गा राजानमिदमब्रवीत् ।
 भर्तारं जाह्ववी देवी शान्तनुं पुरुषर्षभ ॥ ४
 गङ्गोवाच ।
 यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतसत्तम ।
 वसिष्ठनामा स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥ ५
 तस्याश्रमपदं पुण्यं मृगपक्षिसमन्वितम् ।
 मेरोः पार्श्वे नगेन्द्रस्य सर्वर्तुकुसुमावृतम् ॥ ६
 स वारुणिस्तपस्तेपे तस्मिन्भरतसत्तम ।
 वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्वादुमूलफलोदके ॥ ७
 दक्षस्य दुहिता या तु सुरभीत्यभिश्चिदिता ।
 गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाद्भरतर्षभ ॥ ८
 अनुग्रहार्थं जगतः सर्वकामदुहां वराम् ।
 तां लेभे गां तु धर्मात्मा होमधेनुं स वारुणिः ९
 सा तस्मिन्स्तापसारण्ये वसन्ती मुनिसेविते ।
 चचार पुण्ये रम्ये च गौरपेतभया तदा ॥ १०
 अथ तद्वनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ ।
 पृथ्वाद्या वसवः सर्वे देवा देवर्षिसेवितम् ॥ ११
 ते सदारा वनं तच्च व्यचरन्त समन्ततः ।
 रेभिरे रमणीयेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ १२
 तत्रैकस्याथ भार्या तु वसोर्वासवविक्रम ।
 संचरन्ती वने तस्मिन्गां ददर्श सुमध्यमा ॥ १३
 नन्दिनीं नाम राजेन्द्र सर्वकामधुशुत्तमाम् ।
 सा विस्मयसमाविष्टा शीलद्रविणसंपदा ॥ १४
 ध्रुवे वै दर्शयामास तां गां गोवृषभेक्षण ।
 आपीनां च सुदोग्ध्रीं च सुवालधिसुरां शुभां १५
 उपपन्नां गुणैः सर्वैः शीलानानुत्तमेन च ।
 एवंगुणसमायुक्तां वसवे वसुनन्दिनी ॥ १६
 दर्शयामास राजेन्द्र पुरा पौरवनन्दन ।

द्यौस्तदा तां तु दृष्ट्वैव गां गजेन्द्रेन्द्रविक्रम ॥१७
 उवाच राजस्तां देवीं तस्या रूपगुणान्वदन् ।
 एषा गौरुत्तमा देवी वारुणेरसितेक्षणा ॥ १८
 ऋषेस्तस्य वरारोहे यस्येदं वनमुत्तमम् ।
 अस्याः क्षीरं पिबेन्मर्त्यः स्वादु यो वै सुमध्यमे १९
 दशवर्षसहस्राणि स जीवेत्स्थिरयौवनः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी नृपोत्तम सुमध्यमा ॥२०
 तमुवाचानवद्याङ्गी भर्तारं दीप्ततेजसम् ।
 अस्ति मे मानुषे लोके नरदेवात्मजा सखी ॥२१
 नाम्नाजितवती नाम रूपयौवनशालिनी ।
 उशीनरस्य राजर्षेः सत्यसन्धस्य धीमतः ॥ २२
 दुहिता प्रथिता लोके मानुषे रूपसंपदा ।
 तस्या हेतोर्महाभाग सवत्सां गां ममेप्सिताम् २३
 आनयस्वामरश्रेष्ठ त्वरितं पुण्यवर्धन ।
 यावदस्याः पयः पीत्वा सा सखी मम मानद २४
 मानुषेषु भवत्वेका जरारोगविवर्जिता ।
 एतन्मम महाभाग कर्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ २५
 प्रियात्प्रियतरं ह्यस्मान्नास्ति मेऽन्यत्कथंचन ।
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या देव्याः प्रियचिकीर्षया ॥२६
 पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिः सार्धं द्यौस्तदा तां जहार गाम् ।
 तथा कमलपत्राक्ष्या नियुक्तो द्यौस्तदा नृप ॥२७
 ऋषेस्तस्य तपस्तीव्रं न शशाक निरीक्षितुम् ।
 हता गौः सा तदा तेन प्रपातस्तु न तर्कितः २८
 अथाश्रमपदं प्राप्तः फलान्यादाय वारुणिः ।
 न चापश्यत्स गां तत्र सवत्सां काननोत्तमे ॥२९
 ततः स मृगयामास वने तस्मिन्स्तपोधनः ।
 नाध्यागमच्च मृगयंस्तां गां मुनिरुदारधीः ॥ ३०
 ज्ञात्वा तथाऽपनीतां तां वसुभिर्दिव्यदर्शनः ।
 ययौ क्रोधवशं सद्यः शशाप च वसूस्तदा ॥ ३१
 यस्मान्मे वसवो जहृर्गा वै दोग्ध्रीं सुवालधिम् ।
 तस्मात्सर्वे जनिष्यन्ति मानुषेषु न संशयः ॥३२
 एवं शशाप भगवान्वसूस्तान्भरतर्षभ ।

गां प्रजाता नन्दिनीं जनितवती ॥ ८ ॥ ध्रुवे द्युसंज्ञाय
 वसवे । वालधिः पुच्छम् ॥ १५ ॥ वसुनन्दिनी वसुप्रिया ॥ १६ ॥

प्रपातो वसिष्ठशापरूपः ॥ २८ ॥

वशं क्रोधस्य संग्राह्य आपवो मुनिसत्तमः ॥ ३३
 शप्त्वा च तान्महाभागस्तपस्येव मनो दधे ।
 एवं स शप्तवान्राजन्वसूनष्टौ तपोधनः ॥ ३४
 महाप्रभावो ब्रह्मर्षिर्देवान्क्रोधसमन्वितः ।
 'एवं शप्तास्ततस्तेन मुनिना यामुनेन वै ॥ ३५
 अष्टौ समस्ता वसवो दिवो दोषेण सत्तम ।'
 अथाश्रमपदं प्राप्तास्ते वै भूयो महात्मनः ॥ ३६
 शप्ताः स इति जानन्त ऋषिं तमुपचक्रमुः ।
 प्रसादयन्तस्तमृषिं वसवः पार्थिवर्षभ ॥ ३७
 लेभिरे न च तस्मात्ते प्रसादमृषिसत्तमात् ।
 आपवात्पुरुषव्याघ्र सर्वधर्मविशारदात् ॥ ३८
 उवाच च स धर्मात्मा शप्ता यूयं धरादयः ।
 अनुसंवत्सरात्सर्वे शापमोक्षमवाप्स्यथ ॥ ३९
 अयं तु यत्कृते यूयं मया शप्ताः स वत्स्यति ।
 द्यौस्तदा मानुषे लोके दीर्घकालं स्वकर्मणः ॥४०
 नानृतं तच्चिकीर्षामि क्रुद्धो युष्मान्यदद्भुवम् ।
 न प्रजास्यति चाप्येष मानुषेषु महामनाः ॥ ४१
 भविष्यति च धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः ।
 पितुः प्रियहिते युक्तः स्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ४२

एवमुक्त्वा वसून्सर्वान्सजगाम महानृषिः ।
 ततो मामुपजग्मुस्ते समेता वसवस्तदा ॥ ४३
 अयाचन्त च मां राजन्वरं तच्च मया कृतम् ।
 जाताञ्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्वयं गङ्गे त्वमम्भसि ४४
 एवं तेषामहं सम्यक् शप्तानां राजसत्तम ।
 मोक्षार्थं मानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ॥ ४५
 अयं शापादपेस्तस्य एक एव नृपोत्तम ।
 द्यौं राजन्मानुषे लोके चिरं वत्स्यति भारत ॥४६
 अयं कुमारः पुत्रस्ते विवृद्धः पुनरेष्यति ।
 अहं च ते भविष्यामि आह्वानोपगता नृप ॥४७
 वैशंपायन उवाच ।
 एतदाख्याय सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ।
 आदाय च कुमारं तं जगामाथ यथेप्सितम् ४८
 स तु देवव्रतो नाम गाङ्गेय इति चाभवत् ।
 द्युनामा शान्तनोः पुत्रः शान्तनोरधिको गुणैः ४९
 शान्तनुश्चापि शोकातो जगाम स्वपुरं ततः ।
 तस्याहं कीर्तयिष्यामि शान्तनोरधिकान्गुणान् ॥
 महाभाग्यं च नृपतेर्भारतस्य महात्मनः ।
 यस्येतिहासो द्युतिमान्महाभारतमुच्यते ॥ ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

शान्तनुभीष्मयोश्चरितम् ॥ १ ॥ शान्तनोः पुनर्गङ्गादर्शनं तथा सह संवादश्च ॥ २ ॥ गङ्गादत्तेन भीष्मेण सह शान्तनोः स्वपुरप्रवेशः ॥ ३ ॥ भीष्मस्य यौवराज्येभिषेकः ॥४॥ शान्तनुभावं ज्ञात्वा दाशाशयानुसारेण प्रतिज्ञापूर्वकं भीष्मेण दाशकन्यानयनम् ॥ ५ ॥ तुष्टेन शान्तनुना भीष्माय स्वच्छन्दमरणवरदानम् ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।

स राजा शान्तनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ।
 धर्मात्मा सर्वलोकेषु सत्यवागिति विश्रुतः ॥ १
 शान्तनोः कीर्तयिष्यामि सर्वानेव गुणानहम् ।
 दमो दानं क्षमा बुद्धिर्हीर्षृतिस्तेज उत्तमम् ।
 नित्यान्यासन्महासत्त्वे शान्तनौ पुरुषर्षभे ॥ २
 एवं स गुणसंपन्नो धर्मार्थकुशलो नृपः ।
 आसीद्भरतवंशस्य गोप्ता सर्वजनस्य च ॥ ३

न प्रजास्यत्यात्मनः प्रजेच्छां न करिष्यति । क्यजन्तोयम् ॥ ४१ ॥

कम्बुग्रीवः पृथुव्यसो मत्तवारणविक्रमः ।
 अन्वितः परिपूर्णार्थैः सर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ४
 तस्य कीर्तिमतो वृत्तमवेक्ष्य सततं नराः ।
 धर्म एव परः कामादर्थार्थेति व्यवस्थिताः ॥ ५
 एवमासीन्महासत्त्वः शान्तनुर्भरतर्षभ ।
 न चास्य सदृशः कश्चिद्धर्मतः पार्थिवोऽभवत् ॥६
 वर्तमानं हि धर्मेषु सर्वधर्मभृतां वरम् ।
 तं महीपा महीपालं राजराज्येऽभ्यषेचयन् ॥ ७

षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

वीतशोकभयावाधाः सुखस्वप्ननिबोधनाः ।
 पतिं भारतगोप्तारं समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ८
 तेन कीर्तिमता शिष्टाः शक्रप्रतिमतेजसा ।
 यज्ञदानक्रियाशीलाः समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ९
 शान्तनुप्रमुखैर्गुप्ते लोके नृपतिभिस्तदा ।
 नियमात्सर्ववर्णानां धर्मोत्तरमवर्तत ॥ १०
 ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ।
 ब्रह्मक्षत्रानुरक्ताश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ॥ ११
 स हास्तिनपुरे रम्ये कुरूणां पुटभेदने ।
 वसन्सागरपर्यन्तामन्वशासद्बसुन्धराम् ॥ १२
 स देवराजसदृशो धर्मज्ञः सत्यवागृजुः ।
 दानधर्मतपोयोगाच्छ्रिया परमया युतः ॥ १३
 अरागद्वेषसंयुक्तः सोमवत्प्रियदर्शनः ॥
 तेजसा सूर्यकल्पोऽभूद्वायुवेगसमो जवे ।
 अन्तकप्रतिमः कोपे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १४
 वधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ।
 शान्तनौ पृथिवीपाले नावर्तत तथा नृप ॥ १५
 ब्रह्मधर्मोत्तरे राज्ये शान्तनुर्विनयात्मवान् ।
 समं शशास भूतानि कामरागविवर्जितः ॥ १६
 'चकोरनेत्रस्ताम्रास्यः सिंहर्षभगतिर्युवा ।
 गुणैरनुपमैर्युक्तः समस्तैराभिगामिकैः ।
 गम्भीरः सत्त्वसंपन्नः पूर्णचन्द्रनिभाननः ॥' १७
 देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यन्त तदा क्रियाः ।
 न चाधर्मेण केषांचित्प्राणिनामभवद्वधः ॥ १८
 असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम् ।
 स एव राजा सर्वेषां भूतानामभवत्पिता ॥ १९
 तस्मिन्कुरूपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति ।
 श्रिता वागभवत्सत्यं दानधर्माश्रितं मनः ॥ २०
 'यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः संतानार्थं च मैथुनम् ।'
 स समाः षोडशाष्टौ च चतस्रोऽष्टौ तथाऽपराः ।
 रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषु बभूव वनगोचरः ॥ २१
 तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ।
 गाङ्गेयस्तस्य पुत्रोऽभून्नाम्ना देवव्रतो वसुः ॥ २२

सर्वास्त्रेषु स निष्णातः पार्थिवेष्वितरेषु च ।
 महाबलो महासत्वो महावीर्यो महारथः ॥ २३
 स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा गङ्गामनुसरन्नदीम् ।
 भागीरथीमल्पजलां शान्तनुर्दृष्टवान्नृपः ॥ २४
 तां दृष्ट्वा चिन्तयामास शान्तनुः पुरुषर्षभः ।
 स्यन्दते किं न्वियं नाद्य सरिच्छ्रेष्ठा यथा पुरा २५
 ततो निमित्तमन्विच्छन्ददर्श स महामनाः ।
 कुमारं रूपसंपन्नं बृहन्तं चारुदर्शनम् ॥ २६
 दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं यथा देवं पुरन्दरम् ।
 कृत्स्नां गङ्गां समावृत्य शरैस्तीक्ष्णैरवस्थितम् ॥ २७
 तां शरैराचितां दृष्ट्वा नदीं गङ्गां तदन्तिके ।
 अभवद्विस्मितो राजा दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ॥ २८
 जातमात्रं पुरा दृष्टं तं पुत्रं शान्तनुस्तदा ।
 नोपलेभे स्मृतिं धीमानभिज्ञातुं तमात्मजम् ॥ २९
 स तु तं पितरं दृष्ट्वा मोहयामास मायया ।
 संमोह्य तु ततः क्षिप्रं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३०
 तदद्भुतं ततो दृष्ट्वा तत्र राजा स शान्तनुः ।
 शङ्कमानः सुतं गङ्गामत्रवीदृश्येति ह ॥ ३१
 दर्शयामास तं गङ्गा विभ्रती रूपमुत्तमम् ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ तं कुमारमलङ्कृतम् ॥ ३२
 अलङ्कृतामाभरणैर्विरजोम्बरधारिणीम् ।
 दृष्टपूर्वामपि स तां नाभ्यजानात्स शान्तनुः ३३
 गङ्गोवाच ।
 यं पुत्रमष्टमं राजस्त्वं पुरा मय्यविन्दथाः ।
 स चायं पुरुषव्याघ्र सर्वास्त्रविदनुत्तमः ॥ ३४
 गृहाणेमं महाराज मया संवर्धितं सुतम् ।
 आदाय पुरुषव्याघ्र नयस्वैनं गृहं विभो ॥ ३५
 वेदानधिजगै साङ्गान्वसिष्टादेश वीर्यवान् ।
 कृतास्त्रः परमेष्वासो देवराजसमो युधि ॥ ३६
 सुराणां संमतो नित्यमसुराणां च भारत ।
 उशना वेद यच्छास्त्रमयं तद्वेद सर्वशः ॥ ३७
 तथैवाङ्गिरसः पुत्रः सुरासुरनमस्कृतः ।
 यद्वेद शास्त्रं तच्चापि कृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३८

तव पुत्रे महाबाहौ साङ्गोपाङ्गं महात्मनि ।
ऋषिः परैरनाधृष्यो जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥ ३९
यदस्त्रं वेद रामश्च तदेतस्मिन्प्रतिष्ठितम् ।
महेष्वासमिमं राजनराजधर्मार्थकोविदम् ॥ ४०
मया दत्तं निजं पुत्रं वीरं वीरं गृहं नय ।
वैशंपायन उवाच ।

‘इत्युक्त्वा सा महाभागा तत्रैवान्तरधीयत ।’
तथैवं समनुज्ञातः पुत्रमादाय शान्तनुः ॥ ४१
भ्राजमानं यथाऽदित्यमाययौ स्वपुरं प्रति ।
पौरवस्तु पुरीं गत्वा पुरन्दरपुरोपमाम् ॥ ४२
सर्वकामसमृद्धार्थं मेने सोत्मानमात्मना ।
पौरवेषु ततः पुत्रं राज्यार्थमभयप्रदम् ॥ ४३
गुणवन्तं महात्मानं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ।
पौरवाञ्छान्तनोः पुत्रः पितरं च महायशाः ॥ ४४
राष्ट्रं च रञ्जयामास वृत्तेन भरतर्षभ ।
स तथा सह पुत्रेण रममाणो महीपतिः ॥ ४५
वर्तयामास वर्षाणि चत्वार्यमितविक्रमः ।
स कदाचिद्धनं यातो यमुनामभितो नदीम् ॥ ४६
महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रद्गन्धमुत्तमम् ।
तस्य प्रभवमन्विच्छन्विचचार समन्ततः ॥ ४७
स ददर्श तदा कन्यां दाशानां देवरूपिणीम् ।
तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्यामसितलोचनाम् ॥ ४८
कस्य त्वमसि का चासि किं च भीरुचिकीर्षसि ।
साऽब्रवीद्दाशकन्याऽस्मि धर्मार्थं वाहये तरिम् ॥ ४९
पितुर्नियोगाद्भद्रं ते दाशराज्ञो महात्मनः ।
रूपमाधुर्यगन्धैस्तां संयुक्तां देवरूपिणीम् ॥ ५०
समीक्ष्य राजा दाशेयीं कामयामास शान्तनुः ।
स गत्वा पितरं तस्या वरयामास तां तदा ॥ ५१
पर्यपृच्छत्ततस्तस्याः पितरं सोत्तमकारणात् ।
स च तं प्रत्युवाचेदं दाशराजो महीपतिम् ॥ ५२
जातमात्रैव मे देया वराय वरवर्णिनी ।
हृदि कामस्तु मे कश्चित्तं निबोध जनेश्वर ॥ ५३
यदीमां धर्मपत्नीं त्वं मत्तः प्रार्थयसेऽनघ ।

सत्यवागसि सत्येन समयं कुरु मे ततः ॥ ५४
समयेन प्रदद्यां ते कन्यामहमिमां नृप ।
न हि मे त्वत्समः कश्चिद्गुरो जातु भविष्यति ५५
शान्तनुरुवाच ।
श्रुत्वा तव वरं दाश व्यवसेयमहं तव ।
दातव्यं चेत्प्रदास्यामि न त्वदेयं कथंचन ॥ ५६
दाश उवाच ।
अस्यां जायेत यः पुत्रः स राजा पृथिवीपते ।
त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्यो नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ ५७
वैशंपायन उवाच ।
नाकामयत तं दातुं वरं दाशाय शान्तनुः ।
शरीरजेन तीव्रेण दह्यमानोऽपि भारत ॥ ५८
स चिन्तयन्नेव तदा दाशकन्यां महीपतिः ।
प्रत्ययाद्वास्तिनपुरं कामोपहतचेतनः ॥ ५९
ततः कदाचिच्छोचन्तं शान्तनुं ध्यानमास्थितम् ।
पुत्रो देवव्रतोऽभ्येत्य पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६०
सर्वतो भवतः क्षेमं विधेयाः सर्वपार्थिवाः ।
तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णं परिशोचसि दुःखितः ॥ ६१
ध्यायन्निव च मां राजन्नाभिभाषसि किंचन ।
न चाश्वेन विनिर्यासि विवर्णो हरिणः कृशः ॥ ६२
व्याधिमिच्छामि ते ज्ञातुं प्रतिकुर्यां हि तत्र वै ।
वैशंपायन उवाच ।
स तं काममवाच्यं वै दाशकन्यां प्रतीदृशम् ॥ ६३
विवर्तुं नाशकत्तस्यै पिता पुत्रस्य शान्तनुः ।’
एवमुक्तः स पुत्रेण शान्तनुः प्रत्यभाषत ॥ ६४
असंशयं ध्यानपरो यथा वत्स तथा शृणु ।
अपत्यं नस्त्वमेवैकः कुले महति भारत ॥ ६५
शस्त्रानित्यश्च सततं पौरुषे पर्यवस्थितः
अनित्यतां च लोकानामनुशोचामि पुत्रक ॥ ६६
कथंचित्तव गाङ्गेय विपत्तौ नास्ति नः कुलम् ।
असंशयं त्वमेवैकः शतादपि वरः सुतः ॥ ६७
न चाप्यहं वृथा भूयो दारान्कर्तुमिहोत्सहे ।
संतानस्याविनाशाय कामये भद्रमस्तु ते ॥ ६८

अनपत्यतैकपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ।
 'चक्षुरेकं च पुत्रश्च अस्ति नास्ति च भारत ।
 चक्षुर्नाशे तनोर्नाशः पुत्रनाशे कुलक्षयः ॥' ६९
 अग्निहोत्रं त्रयी विद्या यज्ञाश्च सहदक्षिणाः ।
 सर्वाण्येतान्यपत्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ७०
 एवमेतन्मनुष्येषु तच्च सर्वं प्रजास्विति ।
 यदपत्यं महाप्राज्ञ तत्र मे नास्ति संशयः ॥ ७१
 'अपत्येनानृणो लोके पितृणां नास्ति संशयः ।'
 एषा त्रयी पुराणानां देवतानां च शाश्वती ॥७२
 'अपत्यं कर्म विद्या च त्रीणि ज्योतींषि भारत' ७३
 त्वं च शूरः सदाऽमर्षी शस्त्रनित्यश्च भारत ।
 नान्यत्र युद्धात्तस्मात्ते निधनं विद्यते क्वचित् ॥७४
 सोऽसि संशयमापन्नस्त्वयि शान्ते कथं भवेत् ।
 इति ते कारणं तात दुःखस्योक्तमशेषतः ॥ ७५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततस्तत्कारणं राज्ञो ज्ञात्वा सर्वमशेषतः ।
 देवव्रतो महाबुद्धिः प्रज्ञया चान्वचिन्तयत् ॥७६
 अपत्यफलसंयुक्तमेतच्छ्रुत्वा पितुर्वचः ।
 सूतं भूयोऽपि संतप्त आह्वयामास वै पितुः ॥७७
 सूतस्तु कुरुमुख्यस्य उपयातस्तदाज्ञया ।
 तमुवाच महाप्राज्ञो भीष्मो वै सारथिं पितुः ॥७८
 त्वं सारथे पितुर्मह्यं सखासि रथधूर्गतः ।
 अपि जानासि यदि वै कस्यां भावो नृपस्य तु ७९
 तदाचक्ष्व भवान्पृष्टः करिष्ये न तदन्यथा ।
 सूत उवाच ।
 दाशकन्या कुरुश्रेष्ठ तत्र भावः पितुर्गतः ॥ ८०
 धृतः स नरदेवेन तदा वचनमब्रवीत् ।
 योऽस्यां पुमान्भवेज्जातः स राजा त्वदनन्तरम् ८१
 नाकामयत तं दातुं पिता तव वरं तदा ।
 स चापि निश्चयस्तस्य न च दद्यां ततोऽन्यथा ८२
 एतत्ते कथितं वीर कुरुष्व यदनन्तरम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः स पितुराज्ञाय मतं सम्यगवेक्ष्य च ।

ज्ञात्वा च मानसं पुत्रः प्रययौ यमुनां प्रति ॥८३
 क्षत्रियैः सह धर्मात्मा पुराणैर्धर्मचारिभिः ।
 उच्चैश्श्रवसमागम्य कन्यां वत्रे पितुः स्वयम् ॥८४
 तं दाशः प्रतिजग्राह विधिवत्प्रतिपूज्य च ।
 अब्रवीच्चैनमासीनं राजसंसदि भारत ॥ ८५
 'राज्यशुल्का प्रदातव्या कन्येयं याचतां वर ।
 अपत्यं यद्भवेदस्याः स राजाऽस्तु पितुः परम् ८६
 त्वमेवात्र महाबाहो शान्तनोर्वंशवर्धनः ।
 पुत्रः शस्त्रभृतां श्रेष्ठः किं नु वक्ष्यामि ते वचः ॥
 'कुमारिकायाः शुल्कार्थं किंचिद्वक्ष्यामि भारत ।'
 कोहि संबन्धकं श्लाघ्यमीप्सितं यौनमीदृशम् ।
 अतिक्रामन्न तप्येत साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ८८
 अपत्यं चैतदार्यस्य यो युष्माकं समो गुणैः ।
 यस्य शुक्रात्सत्यवती संभूता वरवर्णिनी ॥ ८९
 तेन मे बहुशस्तात पिता ते परिकीर्तितः ।
 अर्हः सत्यवतीं वोढुं धर्मज्ञः स नराधिपः ॥९०
 'इयं सत्यवती देवी पितरं तेऽब्रवीत्तथा ।
 अर्थितश्चापि राजर्षिः प्रत्याख्यातः पुरा मया' ९१
 कन्यापितृत्वार्त्तिकचित्तु वक्ष्यामि त्वां नराधिप ।
 बलवत्सपत्नतामत्र दोषं पश्यामि केवलम् ॥ ९२
 'भूयांसं त्वयि पश्यामि तद्दोषमपराजित ।'
 यस्य हि त्वं सपत्नः स्या गन्धर्वस्यासुरस्य वा ॥९३
 न स जातु चिरं जीवेत्त्वयि क्रुद्धे परन्तप ।
 एतावानत्र दोषो हि नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ ९४
 एतज्जानीहि भद्रं ते दानादाने परन्तप ॥ ९५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु गाङ्गेयस्तद्युक्तं प्रत्यभाषत ।
 शृण्वतां भूमिपालानां पितुरर्थाय भारत ॥ ९६
 'इदं वचनमाधत्स्व नास्ति वक्तास्य मत्समः ।
 अन्यो जातो न जनिता न च कश्चन संप्रति' ॥९७
 एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वमनुभाषसे ।
 योऽस्यां जनिष्यते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ९८
 इत्युक्तः पुनरेव स तं दाशः प्रत्यभाषत ।

पुराणानां पुरातनानाम् ॥ ७२ ॥ दाने वसुवचनं अदाने
 बलवत्सपत्नता अत्र कारणमिति शेषः ॥ ९५ ॥

सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्यार्थे भरतर्षभ ॥ ९९
 त्वमेव नाथः संप्राप्तः शान्तनोरमितद्युते ।
 कन्यायाश्चैव धर्मात्मन्प्रभुर्दानाय चेश्वरः ॥१००
 इदं तु वचनं सौम्य कार्यं चैव निबोध मे ।
 कौमारिकाणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिन्दम १०१
 यच्चया सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण ।
 राजमध्ये प्रतिज्ञातमनुरूपं तवैव तत् ॥ १०२
 नान्यथा तन्महाबाहो संशयोऽत्र न कश्चन ।
 तवापत्यं भवेद्यत्तु तत्र नः संशयो महान् ॥१०३
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्यैतन्मतमाज्ञाय सत्यधर्मपरायणः ।
 प्रत्यजानात्तदा राजन्पितुः प्रियचिकीर्षया ॥१०४
 गाङ्गेय उवाच ।
 'उच्चैश्श्रवः समाधत्स्व प्रतिज्ञां जनसंसदि ।
 ऋषयो वाथ वा देवा भूतान्यन्तर्हितानि च १०५
 यानि यानीह शृण्वन्तु नास्ति वक्तास्य मत्समः' ।
 दाशराज निबोधेदं वचनं मे नृपोत्तम ॥ १०६
 शृण्वतां भूमिपालानां यद्ब्रवीमि पितुः कृते ।
 राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिपाः ॥१०७
 अपत्यहेतोरपि च करिष्येऽद्य विनिश्चयम् ।
 अद्यप्रभृति मे दाश ब्रह्मचर्यं भविष्यति ॥ १०८
 अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षया दिवि ।
 'न हि जन्मप्रभृत्युक्तं मया किञ्चिदिहानृतम् १०९

यावत्प्राणा ध्रियन्ते वै मम देहं समाश्रिताः ।
 तावन्न जनयिष्यामि पित्रे कन्यां प्रयच्छ मे ॥११०
 परित्यजाम्यहं राज्यं मैथुनं चापि सर्वशः ।
 ऊर्ध्वरेता भविष्यामि दाश सत्यं ब्रवीमि ते ॥१११
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः ।
 ददानीत्येव तं दाशो धर्मात्मा प्रत्यभाषत ॥११२
 ततोन्तरिक्षेऽप्सरसो देवाः सर्षिगणास्तदा ।
 'तद्ब्रुवा दुष्करं कर्म प्रशशंसुश्च पार्थिवाः' ॥ ११३
 अभ्यवर्षन्त कुसुमैर्भीष्मोऽयमिति चाब्रुवन् ।
 ततः स पितुरर्थाय तामुवाच यशस्विनीम् ॥११४
 अधिरोह रथं मातर्गच्छावः स्वगृहानिति ।
 एवमुक्त्वा तु भीष्मस्तां रथमारोप्य भामिनीं ११५
 आगम्य हास्तिनपुरं शान्तनोः संन्यवेदयत् ।
 तस्य तदुष्करं कर्म प्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ ११६
 समेताश्च पृथक्चैव भीष्मोयमिति चाब्रुवन् ।
 तच्छ्रुत्वा दुष्करं कर्म कृतं भीष्मेण शान्तनुः ११७
 बभूव दुःखितो राजा चिररात्राय भारत ।
 स तेन कर्मणा सूनोः प्रीतस्तस्मै वरं ददौ ॥११८
 स्वच्छन्दमरणं तुष्टो ददौ तस्मै महात्मने ।
 न ते मृत्युः प्रभविता यावज्जीवितुमिच्छसि ॥११९
 त्वत्तो ह्यनुज्ञां संप्राप्य मृत्युः प्रभविताऽनघ १२०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

शान्तनुसत्यवतीविवाहः ॥ १ ॥ चित्राङ्गद्विचित्रवीर्ययोर्रूपपत्तिः ॥ २ ॥ शान्तनुमरणम् ॥ ३ ॥ चित्राङ्गदमरणम् ॥ ४ ॥
 विचित्रवीर्यस्य राज्येऽभिषेकः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 'चेदिराजसुतां ज्ञात्वा दाशराजेन धर्षिताम् ।
 विवाहं कारयामास शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥' १
 ततो विवाहे निवृत्ते स राजा शान्तनुर्नृपः ।
 तां कन्यां रूपसंपन्नां स्वगृहे संन्यवेशयत् ॥ २
 ततः शान्तनवो धीमान्सत्यवत्यामजायत ।

धीरश्चित्राङ्गदो नाम वीर्यवान्पुरुषेश्वरः ॥ ३
 अथापरं महेष्वासं सत्यवत्यां सुतं प्रभुः ।
 विचित्रवीर्यं राजानं जनयामास वीर्यवान् ॥ ४
 अप्राप्तवति तस्मिंस्तु यौवनं पुरुषर्षभे ।
 स राजा शान्तनुर्धीमान्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ५
 स्वर्गते शान्तनौ भीष्मश्चित्राङ्गदमरिन्दमम् ।

स्थापयामास वै राज्ये सत्यवत्या मते स्थितः॥६
 स तु चित्राङ्गदः शौर्यात्सर्वाशिक्षेप पार्थिवान् ।
 मनुष्यं न हि मेने स कंचित्सदृशमात्मनः ॥ ७
 तं क्षिपन्तं सुरांश्चैव मनुष्यानसुरांस्तथा ।
 गन्धर्वराजो बलवांस्तुल्यनामाऽभ्ययात्तदा ॥ ८
 गन्धर्व उवाच ।
 'त्वं वै सदृशनामासि युद्धं देहि नृपात्मज ।
 नाम वाऽन्यत्रगृहीष्व यदि युद्धं न दास्यसि॥९
 त्वयाहं युद्धमिच्छामि त्वत्सकाशं तु नामतः ।
 आगतोसि वृथाऽऽभाष्य न गच्छेन्नाम ते मम॥
 इत्युक्त्वा गर्जमानौ तौ हिरण्वत्यास्तटं गतौ ।
 तेनास्य सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह ॥ ११
 तयोर्वलवतोस्तत्र गन्धर्वकुरुमुख्ययोः ।

नद्यास्तीरे हिरण्वत्याः समास्तिस्रोऽभवद्रणः ॥१२
 तस्मिन्विमर्दे तुमुले शस्त्रवर्षसमाकुले ।
 मायाधिकोऽवधीद्वीरं गन्धर्वः कुरुसत्तमम् ॥१३
 स हत्वा तु नरश्रेष्ठं चित्राङ्गदमरिन्दमम् ।
 अन्ताय कृत्वा गन्धर्वो दिवमाचक्रमे ततः॥ १४
 तस्मिन्पुरुषशार्दूले निहते भूरितेजसि ।
 भीष्मः शान्तनवो राजा प्रेतकार्याण्यकारयत् १५
 विचित्रवीर्यं च तदा बालमप्राप्तयौवनम् ।
 कुरुराज्ये महाबाहुरभ्यषिञ्चदनन्तरम् ॥ १६
 विचित्रवीर्यः स तदा भीष्मस्य वचने स्थितः ।
 अन्वशासन्महाराज पितृपैतामहं पदम् ॥ १७
 स धर्मशास्त्रकुशलं भीष्मं शान्तनवं नृपः ।
 पूजयामास धर्मेण स चैनं प्रत्यपालयत् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

भीष्मस्य काशिपतिकन्याहरणार्थं वाराणसीगमनम् ॥ १ ॥ कन्यां हतवता भीष्मेण युद्धे राज्ञां पराजयः ॥ २ ॥ म-
 ध्येमागं साल्वपराजयः ॥ ३ ॥ विचित्रवीर्यविवाहोपक्रमे तमनिच्छन्त्या ज्येष्ठाया अम्बायाः साल्वं प्रति गमनम् ॥ ४ ॥
 तेन प्रत्याख्यातायाः पुनर्भीष्मं प्राप्ताया अम्बायाः भीष्मेण निराकरणम् ॥ ५ ॥ भीष्मजिघांसया तपस्यन्त्या अम्बायाः प्रस-
 न्नात्कुमारान्मालाप्राप्तिः ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 हते चित्राङ्गदे भीष्मो बाले भ्रातरि कौरव ।
 पालयामास तद्राज्यं सत्यवत्या मते स्थितः ॥१
 'तथा विचित्रवीर्यं तु वर्तमानं सुखेऽतुले ।'
 संप्राप्तयौवनं दृष्ट्वा भ्रातरं धीमतां वरः ।
 भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहायाकरोन्मतिम् ॥२
 अथ काशिपतेर्भीष्मः कन्यास्तिस्रोऽप्सरोपमाः ।
 शुश्राव सहिता राजन्वृष्वाना वै स्वयंवरम् ॥ ३
 ततः स रथिनां श्रेष्ठो रथेनैकेन शत्रुजित् ।
 जगामानुमते मातुः पुरीं वाराणसीं प्रभुः ॥ ४
 तत्र राज्ञः समुदितान्सर्वतः समुपागतान् ।
 ददर्श कन्यास्तांश्चैव भीष्मः शान्तनुनन्दनः ॥ ५
 'तासां कामेन संमत्ताः सहिताः काशिकोसलाः ।
 वङ्गाः पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च ते जग्मुस्तां पुरीं प्रति'६

कीर्त्यमानेषु राज्ञां तु तदा नामसु सर्वशः ।
 एकाकिनं तदा भीष्मं वृद्धं शान्तनुनन्दनम् ॥७
 सोद्वेगा इव तं दृष्ट्वा कन्याः परमशोभनाः ।
 अपाक्रामन्त ताः सर्वा वृद्ध इत्येव चिन्तया ॥८
 वृद्धः परमधर्मात्मा वलीपलितधारणः ।
 किंकारणमिहायातो निर्लज्जो भरतर्षभः ॥ ९
 मिथ्याप्रतिज्ञो लोकेषु किं वदिष्यति भारत ।
 ब्रह्मचारीति भीष्मो हि वृथैव प्रथितो भुवि ॥१०
 इत्येवं प्रब्रुवन्तस्ते हसन्ति स नृपाधमाः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 क्षत्रियाणां वचः श्रुत्वा भीष्मश्चक्रोध भारत ॥११
 भीष्मस्तदा स्वयं कन्या वरयामास ताः प्रभुः ।
 उवाच च महीपालान् राजञ्जलदनिःस्वनः ॥ १२
 रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ।

आहूय दानं कन्यानां गुणवद्भ्यः स्मृतं बुधैः ॥ १३
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ।
 प्रयच्छन्त्यपरे कन्यां मिथुनेन गवामपि ॥ १४
 वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ।
 प्रमत्तामुपयन्त्यन्ये स्वयमन्ये च विन्दते ॥ १५
 आर्षं विधिं पुरस्कृत्य दारान्विन्दन्ति चापरे ।
 अष्टमं तमथो विच विवाहं कविभिर्वृतम् ॥ १६
 स्वयंवरं तु राजन्याः प्रशंसन्त्युपयान्ति च ।
 प्रमथ्य तु हृतामाहुर्ज्यायसीं धर्मवादिनः ॥ १७
 ता इमाः पृथिवीपाला जिहीर्षामि बलादितः ।
 ते यतध्वं परं शक्त्या विजयायेतराय वा ॥ १८
 स्थितोऽहं पृथिवीपाला युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा महीपालान्काशिराजं च वीर्यवान् १९
 सर्वाः कन्याः स कौरव्यो रथमारोप्य च स्वकम् ।
 आमन्त्र्य च स तान्प्रायाच्छीघ्रं कन्याः प्रगृह्य ताः ॥
 ततस्ते पार्थिवाः सर्वे समुत्पेतुरमर्षिताः ।
 संस्पृशन्तः स्वकान्बाहून्दशन्तो दशनच्छदान् २१
 तेषामाभरणान्याशु त्वरितानां विमुञ्चताम् ।
 आमुञ्चतां च वर्माणि संभ्रमः सुमहानभूत् ॥ २२
 ताराणामिव संपातो बभूव जनमेजय ।
 भूषणानां च सर्वेषां कवचानां च सर्वशः ॥ २३
 सवर्मभिर्भूषणैश्च प्रकीर्यद्भिरितस्ततः ।
 सक्त्रो धामर्षजिह्वभ्रूकषायीकृतलोचनाः ॥ २४
 सूतोपहृत्सान् रुचिरान्सदश्वैरुपकल्पितान् ।
 रथानास्थाय ते वीराः सर्वप्रहरणान्विताः ॥ २५
 प्रयान्तमथ कौरव्यमनुसस्रुरुदायुधाः ।
 ततः समभवद्युद्धं तेषां तस्य च भारत ।
 एकस्य च बहूनां च तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ २६
 ते त्रिषून्दशसाहस्रास्तस्मिन्पुगपदाक्षिपन् ।
 अप्राप्तांश्चैव तानाशु भीष्मः सर्वास्तथाऽन्तरा २७
 अच्छिनच्छरवर्षेण महता लोमवाहिना ।

ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवार्य तम् ॥ २८
 ववृषुः शरवर्षेण वर्षेणैवाद्रिमम्बुदाः ।
 स तं बाणमयं वर्षं शरैरवार्य सर्वतः ॥ २९
 ततः सर्वान्महीपालान्पर्यविध्यत्रिभिस्त्रिभिः ।
 एकैकस्तु ततो भीष्मं राजन्विव्याध पञ्चभिः ३०
 स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमन् ।
 तद्युद्धमासीत्तुमुलं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ३१
 पश्यतां लोकवीराणां शरशक्तिसमाकुलम् ।
 स धनूषि ध्वजाग्राणि वर्माणि च शिरांसि च ३२
 चिच्छेद समरे भीष्मः शतशोथ सहस्रशः ।
 तस्यातिपुरुषं कर्म लाघवं रथचारिणः ॥ ३३
 रक्षणं चात्मनः संख्ये शत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ।
 'अक्षतः क्षपयित्वा न्यानसङ्ख्येयपराक्रमः ॥ ३४
 आनिनाय स काश्यस्य मुताः सागरगासुतः ।'
 तान्विनिर्जित्य तु रणे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ३५
 कन्याभिः सहितः प्रायाद्भारतो भारतान्प्रति ।
 ततस्तं पृष्ठतो राजञ्शल्वराजो महारथः ॥ ३६
 अभ्यगच्छदमेयात्मा भीष्मं शान्तनवं रणे ।
 वारणं जघने भिन्दन्दन्ताभ्यामपरो यथा ॥ ३७
 वासितामनुसंप्राप्तो यूथपो बलिनां वरः ।
 स्त्रीकामस्तिष्ठतिष्ठेति भीष्ममाह स पार्थिवः ॥ ३८
 साल्वराजो महाबाहुरमर्षेण प्रचोदितः ।
 ततः स पुरुषव्याघ्रो भीष्मः परबलार्दनः ॥ ३९
 तद्वाक्याकुलितः क्रोधाद्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 विततेषुधनुष्पाणिर्विकुञ्चितललाटभृत् ॥ ४०
 क्षत्रधर्मं समास्थाय व्यपेतभयसंभ्रमः ।
 निवर्तयामास रथं साल्वं प्रति महारथः ॥ ४१
 निवर्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्व एव ते ।
 प्रेक्षकाः समपद्यन्त भीष्मसाल्वसमागमे ॥ ४२
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे ।
 अन्योन्यमभिवर्तेतां बलविक्रमशालिनौ ॥ ४३
 ततो भीष्मं शान्तनवं शरैः शतसहस्रशः ।

आहूयेति ब्राह्मः ॥ १३ ॥ मिथुनेन गृहीतेनेत्यार्थः ॥ १४ ॥
 वित्तेनेत्यासुरः । बलेनेति राक्षसः । अनुमान्येति गान्धर्वः । प्रमत्ता-
 मिति पैशाचः । स्वयमन्ये इति प्राजापत्यः ॥ १५ ॥ आर्षं

विधिं यज्ञम् । तेन दैव उक्तः । अष्टमं राक्षसं विवाहम् ॥ १६ ॥
 प्रशंसति । स्वयंवरमिति ॥ १७ ॥ प्रकीर्यद्भिर्भूषणैरुपलक्षिता
 अनुसस्रुरिति तृतीयेनान्वयः ॥ २४ ॥ वृषौ रेतःसेककामौ

साल्वराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाशुगैः ॥ ४४
 पूर्वमभ्यर्दितं दृष्ट्वा भीष्मं साल्वेन ते नृपाः ।
 विसिताः समपद्यन्त साधुसाध्विति चाब्रुवन् ४५
 लाघवं तस्य ते दृष्ट्वा समरे सर्वपार्थिवाः ।
 अपूजयन्त संहृष्टा वाग्भिः साल्वं नराधिपम् ४६
 क्षत्रियाणां ततो वाचः श्रुत्वा परपुरञ्जयः ।
 क्रुद्धः शान्तनवो भीष्मस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ४७
 सारथिं चाब्रवीत्क्रुद्धो याहि यत्रैष पार्थिवः ।
 यावदेनं निहन्यद्य भुजङ्गमिव पक्षिराद् ॥ ४८
 ततोऽहं वारुणं सम्यग्योजयामास कौरवः ।
 तेनाश्वान्शतुरोऽमृदात्साल्वराजस्य भूपते ॥ ४९
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य साल्वराजस्य कौरवः ।
 भीष्मो नृपतिशार्दूल न्यवधीत्तस्य सारथिम् ॥ ५०
 अस्त्रेण चास्याथैन्द्रेण न्यवधीत्तुरगोत्तमान् ।
 कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीष्मः शान्तनवस्तदा ॥ ५१
 जित्वा विसर्जयामास जीवन्तं नृपसत्तमम् ।
 ततः साल्वः स्वनगरं प्रययौ भरतर्षभ ॥ ५२
 खराज्यमन्वशाच्चैव धर्मेण नृपतिस्तदा ।
 राजानो ये च तत्रासन्स्वयंवरदिदृक्षवः ॥ ५३
 स्वान्येव तेऽपि राष्ट्राणि जग्मुः परपुरञ्जयाः ।
 एवं विजित्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ५४
 प्रययौ हास्तिनपुरं यत्र राजा स कौरवः ।
 विचित्रवीर्यो धर्मात्मा प्रशास्ति वसुधामिमाम् ५५
 यथा पितास्य कौरव्यः शान्तनुर्नृपसत्तमः ।
 सोऽचिरेणैव कालेन अत्यक्रामन्नराधिप ॥ ५६
 वनानि सरितश्चैव शैलांश्च विविधान्द्रुमान् ।
 अक्षतः क्षपयित्वाऽरीन्सङ्घेऽसङ्घेयविक्रमः ॥ ५७
 आनयामास काश्यस्य सुताः सागरगासुतः ।
 क्लृषा इव स धर्मात्मा भगिनीरिव चानुजाः ॥ ५८
 यथा दुहितरश्चैव परिगृह्य ययौ कुरून् ।
 आनिये स महाबाहुर्भ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥ ५९
 ताः सर्वगुणसंपन्ना भ्राता भ्रात्रे यवीयसे ।
 भीष्मो विचित्रवीर्याय प्रददौ विक्रमाहृताः ॥ ६०

एवं धर्मेण धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमानुषम् ।
 भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विवाहायोपचक्रमे ॥ ६१
 सत्यवत्या सह मिथः कृत्वा निश्चयमात्मवान् ।
 विवाहं कारयिष्यन्तं भीष्मं काशिपतेः सुता ।
 ज्येष्ठा तासामिदं वाक्यमब्रवीद्धसती तदा ॥ ६२
 मया सौभपतिः पूर्वं मनसा हि वृतः पतिः ।
 तेन चास्मि वृता पूर्वमेष कामश्च मे पितुः ॥ ६३
 मया वरयितव्योऽभूत्साल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे ।
 एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ धर्मतत्त्वं समाचर ॥ ६४
 एवमुक्तस्तया भीष्मः कन्यया विप्रसंसदि ।
 चिन्तामभ्यगमद्वीरो युक्तां तस्यैव कर्मणः ॥ ६५
 'अन्यसक्ता त्वियं कन्या ज्येष्ठा त्वम्वा मया जिता
 वाचा दत्ता मनोदत्ता कृतमङ्गलवाचना ॥ ६६
 निर्दिष्टा तु परस्यैव सा त्याज्या परचिन्तिनी ।
 इत्युक्त्वा चानुमान्यैव भ्रातरं स्वशानुगम् ॥ ६७
 विनिश्चित्य स धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 अनुजज्ञे तदा ज्येष्ठामम्बां काशिपतेः सुताम् ६८
 अम्बिकाम्बालिके भार्ये प्रादाद्वात्रे यवीयसे ।
 भीष्मो विचित्रवीर्याय विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ६९
 तयोः पाणी गृहीत्वा तु रूपयौवनदर्पितः ।
 विचित्रवीर्यो धर्मात्मा नाम्बामैच्छत्कथंचन ॥ ७०
 'अम्बामन्यस्य कीर्त्यन्तीमब्रवीच्चारुदर्शनाम् ।
 विचित्रवीर्य उवाच ।
 पापस्य फलमेवैष कामोऽसाधुर्निरर्थकः ।
 परतन्त्रोपभोगे मामार्य नाऽऽयोक्तुमर्हसि ॥ ७१
 भीष्म उवाच ।
 प्रातिष्ठच्छान्तनोर्वंशस्तात यस्य त्वमन्वयः ।
 अकामवृत्तो धर्मात्मन्साधु मन्ये मतं तव ॥ ७२
 इत्युक्त्वाम्बां समालोक्य विधिवद्वाक्यमब्रवीत् ।
 विसृष्टा ह्यसि गच्छ त्वं यथाकाममनिन्दिते ॥ ७३
 नानियोज्ये समर्थोऽहं नियोक्तुं भ्रातरं प्रियम् ।
 अन्यभावगतां चापि को नारीं वासयेद्गृहे ॥ ७४
 अतस्त्वां न नियोक्ष्यामि अन्यकामासि गम्यताम्

गजौ गोवृषावेव वा तत्साहचर्याद्वासिता पुष्पिणी गौस्तदन्तरे
 तन्निमित्तम् ॥ ४३ ॥ जीवन्तं प्राणमात्रावशेषितम् ॥ ५२ ॥ काश्यस्य

काशिराजस्य । अनुजाः कनिष्ठाः ॥ ५८ ॥ अम्बां दृष्ट्वेति शेषः ।
 अब्रवीत् भीष्ममिति शेषः ॥ ७१ ॥ नवाधिकशततमः ॥ १०९

अहमप्यूर्ध्वरेता वै निवृत्तो दारकर्मणि ॥ ७५
 न संबन्धस्तदावाभ्यां भविता वै कथंचन ।
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्ता सा गता तत्र सखीभिः परिवारिता ७६
 निर्दिष्टा हि शनै राजन्साल्वराजपुरं प्रति ।
 अथाम्बा साल्वमागम्य साऽब्रवीत्प्रतिपूज्य तं ७७
 पुरा निर्दिष्टभावा त्वामागतास्मि वरानन ।
 देवव्रतं समुत्सृज्य सानुजं भरतर्षभम् ॥ ७८
 प्रतिगृह्णीष्व भद्रं ते विधिवन्मां समुद्यताम् ॥ ७९
 वैशंपायन उवाच ।
 तथैवमुक्तः साल्वोपि प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
 निर्जिताऽसीह भीष्मेण मां विनिर्जित्य राजसु ॥
 अन्येन निर्जितां भद्रे विसृष्टां तेन चालयात् ।
 न गृह्णामि वरारोहे तत्र चैव तु गम्यताम् ॥ ८१
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्ता सा समागम्य कुरुराज्यमनुत्तमम् ।
 अम्बाब्रवीत्ततो भीष्मं त्वयाऽहं सहसा हृता ॥ ८२
 क्षत्रधर्ममवेक्षस्व त्वं भर्ता मम धर्मतः ।
 यां यः स्वयंवरे कन्यां निर्जयेच्छौर्यसंपदा ॥ ८३
 राज्ञः सर्वान्विनिर्जित्य स तामुद्राहयेद्भुवम् ।
 अतस्त्वमेव भर्ता मे त्वयाऽहं निर्जिता यतः ८४
 तस्माद्ब्रह्मस्व मां भीष्म निर्जितां संसदि त्वया ।
 ऊर्ध्वरेता ह्यहमिति प्रत्युवाच पुनःपुनः ॥ ८५
 भीष्मं सा चाब्रवीदम्बा यथाजैषीस्तथा कुरु ।
 एवमन्वगमद्भीष्मं षट्समाः पुष्करेक्षणा ॥ ८६
 ऊर्ध्वरेतास्त्वहं भद्रे विवाहविमुखोऽभवम् ।

तमेव साल्वं गच्छ त्वं यः पुरा मनसा वृतः ८७
 अन्यसक्तं किमर्थं त्वमात्मानमवदः पुरा ।
 अन्यसक्तां वधुं कन्यां वासयेत्स्वगृहे न हि ॥ ८८
 नाहमुद्राहयिष्ये त्वां मम आत्रे यवीयसे ।
 विचित्रवीर्याय शुभे यथेष्टं गम्यतामिति ॥ ८९
 भूयः साल्वं समभ्येत्य राजन्गृह्णीष्व मामिति ।
 नाहं गृह्णाम्यन्यजितामिति साल्वनिराकृता ९०
 ऊर्ध्वरेतास्त्वहमिति भीष्मेण च निराकृता ।
 अम्बा भीष्मं पुनः साल्वं भीष्मं साल्वं पुनःपुनः ॥
 गमनागमनेनैवमनैषीत्षट् समा नृप ।
 अश्रुभिर्भूमिसुक्ष्मन्ती शोचन्ती सा मनस्विनी ९२
 पीनोन्नतकुचद्वन्द्वी विशालजघनेक्षणा ।
 श्रोणीभरालसगमा राकाचन्द्रनिभानना ॥ ९३
 वर्षत्कादम्बिनीमूर्ध्नि स्फुरन्ती चञ्चलेव सा ।
 सा ततो द्वादश समा बाहुदामभितो नदीम् ।
 पार्श्वे हिमवतो रम्ये तपो घोरं समाददे ॥ ९४
 संक्षिप्तकरणा तत्र तप आस्थाय सुव्रता ।
 पादाङ्गुष्ठेन साऽतिष्ठदकम्पन्त ततः सुराः ॥ ९५
 तस्यास्तत्तु तपो दृष्ट्वा सुराणां क्षोभकारकम् ।
 विस्मितश्चैव हृष्टश्च तस्यानुग्रहबुद्धिमान् ॥ ९६
 अनन्तसेनो भगवान्कुमारो वरदः प्रभुः ।
 मानयन्राजपुत्रीं तां ददौ तस्यै शुभां स्रजम् ९७
 एषा पुष्करिणी दिव्या यथावत्समुपस्थिता ।
 अम्बे त्वच्छोकशमनी माला भुवि भविष्यति ९८
 एतां चैव मया दत्तां मालां यो धारयिष्यति ।
 सोऽस्य भीष्मस्य निधने कारणं वै भविष्यति ९९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

संग्रहेण अम्बाचरित्रकथनम् ॥ १ ॥

अम्बोवाच ।
 अन्यपूर्वेति मां साल्वो नाभिनन्दति बालिशः ।
 साहं धर्माच्च कामाच्च विहीना शोकधारिणी ॥ १
 अपतिः क्षत्रियान्सर्वानाक्रन्दामि समन्ततः ।

इयं वः क्षत्रिया माला या भीष्मं निहनिष्यति २
 अहं च भार्या तस्य स्यां यो भीष्मं घातयिष्यति ।
 तस्याश्चङ्गम्यमाणायाः समाः पञ्च गताः पराः ॥ ३
 नाभवच्छरणं कश्चित्क्षत्रियो भीष्मजाद्भयात् ।

अगच्छत्सोमकं साऽम्बा पाञ्चालेषु यशस्विनम् ४
सत्यसन्धं महेष्वासं सत्यधर्मपरायणम् ।

सा सभाद्वारमागम्य पाञ्चालैरभिरक्षितम् ॥ ५

पाञ्चालराजमाक्रन्दत्प्रगृह्य सुभुजा भुजौ ।

भीष्मेण हन्यमानां मां मञ्जन्तीमिव च हृदे ॥ ६

यज्ञसेनाभिधावेह पाणिमालम्ब्य चोद्धर ।

तेन मे सर्वधर्माश्च रतिभोगाश्च केवलाः ॥ ७

उभौ च लोकौ कीर्तिश्च समूलौ सफलौ हतौ ।

क्रोशन्त्येवं न विन्दामि राजन्यं शरणं क्वचित् ॥ ८

किं नु निःक्षत्रियो लोको यत्रानाथोऽवसीदति ।

समागम्य तु राजानो मयोक्ता राजसत्तमाः ॥ ९

शृण्वन्तु सर्वे राजानो मयोक्तं राजसत्तमाः ।

इक्ष्वाकूणां तु ये वृद्धाः पाञ्चालानां च ये वराः १०

त्प्रसादाद्विवाहेऽस्मिन्मा धर्मो मा पराजयेत् ।

प्रसीद यज्ञसेनेह गतिर्मे भव सोमक ॥ ११

यज्ञसेन उवाच ।

जानामि त्वां बोधयामि राजपुत्रि विशेषतः ।

यथाशक्ति यथाधर्मं बलं संधारयाम्यहम् ॥ १२

अन्यस्मात्पार्थिवाद्यत्ते भयं स्मात्पार्थिवात्मजे ।

तस्यापनयने हेतुं संविधातुमहं प्रभुः ॥ १३

नहि शान्तनवस्याहं महास्त्रस्य प्रहारिणः ।

ईश्वरः क्षत्रियाणां हि बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥ १४

सा साधु व्रज कल्याणि न मां भीष्मो दहेद्व्रलात्

न प्रत्यगृह्णस्ते सर्वे किमित्येव न वेद्व्यहम् ॥ १५

न हि भीष्मादहं धर्मं शक्तो दातुं कथंचन ।

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्ता स्रजमासज्य द्वारि राज्ञो व्यपाद्रवत् ॥ १६

व्युदस्तां सर्वलोकेषु तपसा संशितव्रताम् ।

तामन्वगच्छद्गुपदः सान्त्वं जल्पन्पुनः पुनः ॥ १७

स्रजं गृहाण कल्याणि न नो वैरं प्रसञ्जय ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

अम्बोवाच ।

एवमेव त्वया कार्यमिति स्म प्रतिकाङ्क्षते ।

न तु तस्यान्यथा भावो दैवमेतदमानुषम् ॥ १९

यश्चैनां स्रजमादाय स्वयं वै प्रतिमोक्षते ।

स भीष्मं समरे हन्ता मम धर्मप्रणाशनम् ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

तां स्रजं द्रुपदो राजा कंचित्कालं ररक्ष सः ।

ततो विस्रम्भमास्थाय तूष्णीमेतामुपैक्षत ॥ २१

तां शिखण्डिन्यवध्नात्तु बाला पितुरवज्ञया ।

तां पिता त्वत्यजच्छीघ्रं त्रस्तो भीष्मस्य किल्बिषात्

इपीकं ब्राह्मणं भीता साभ्यगच्छत्तपस्विनम् ।

गङ्गाद्वारि तपस्यन्तं तुष्टिहेतोस्तपस्विनी ॥ २३

उपचाराभितुष्टामब्रवीदृषिसत्तमः ।

गङ्गाद्वारे विभजनं भविता नचिरादिव ॥ २४

तत्र गन्धर्वराजानं तुम्बुरुं प्रियदर्शनम् ।

आराधयितुमीहस्व सम्यक्परिचरस्व तम् ॥ २५

अहमप्यत्र साचिव्यं कर्तास्मि तव शोभने ।

तं तदाचर भद्रं ते स ते श्रेयो विधास्यति ॥ २६

ततो विभजनं तत्र गन्धर्वाणामवर्तत ।

तत्र द्वाववशिष्येतां गन्धर्वावमितौजसौ ॥ २७

तयोरेकः समीक्ष्यैनां स्त्रीबुभूषुस्वाच ह ।

इदं गृह्णीष्व पुंलिङ्गं वृणे स्त्रीलिङ्गमेव ते ॥ २८

नियमं चक्रतुस्तत्र स्त्री पुमांश्चैव तावुभौ ।

ततः पुमान्समभवच्छिखण्डी परवीरहा ॥ २९

स्त्री भूत्वा ह्यपचक्राम स गन्धर्वो मुदान्वितः ।

लब्ध्वा तु महतीं प्रीतिं याज्ञसेनिर्महायशाः ॥ ३०

ततो बुद्बुदकं गत्वा पुनरस्त्राणि सोऽकरोत् ।

तत्र चास्त्राणि दिव्यानि कृत्वा स सुमहाद्युतिः ३१

स्वदेशमभिसंपेदे पाञ्चालं कुरुनन्दन ।

सोऽभिवाद्य पितुः पादौ महेष्वासः कृताञ्जलिः ॥

उवाच भवता भीष्मान्न भेतव्यं कथंचन ॥ ३३

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

विचित्रवीर्यस्य अम्बिकाम्बालिकाभ्यां विवाहः ॥ १ ॥ विचित्रवीर्यमरणम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अम्बायां निर्गतायां तु भीष्मः शान्तनवस्तदा ।
न्यायेन कारयामास राज्ञो वैवाहिकीं क्रियाम् १
अम्बिकाम्बालिके चैव परिणीयाग्निसंनिधौ ।
'तयोः पाणी गृहीत्वा तु कौरव्यो रूपदर्पितः ।'
विचित्रवीर्यो धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ॥ २
ते चापि बृहतीश्यामे नीलकुञ्चितमूर्धजे ।
रक्ततुङ्गनखोपेते पीनश्रोणिपयोधरे ॥ ३
आत्मनः प्रतिरूपोऽसौ लब्धः पतिरिति स्थिते ।
विचित्रवीर्यं कल्याण्यौ पूजयामासतुः शुभे ॥ ४
'अन्योन्यं प्रति सक्ते च एकभावे इव स्थिते ।'

स चाश्विरूपसदृशो देवतुल्यपराक्रमः ।
सर्वासामेव नारीणां चित्तप्रमथनो रहः ॥ ५
ताभ्यां सह समाः सप्त विहरन्पृथिवीपतिः ।
विचित्रवीर्यस्तरुणो यक्षमणा समगृह्यत ॥ ६
सुहृदां यतमानानामाप्तैः सह चिकित्सकैः ।
जगामास्तमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनम् ॥ ७
धर्मात्मा स तु गाङ्गेयः चिन्ताशोकपरायणः ।
प्रेतकार्याणि सर्वाणि तस्य सम्यगकारयत् ॥ ८
राज्ञो विचित्रवीर्यस्य सत्यवत्या मते स्थितः ।
ऋत्विग्भिः सहितो भीष्मः सर्वैश्च कुरुपुङ्गवैः ॥ ९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

विचित्रवीर्यभार्ययोरम्बिकाम्बालिकयोः पुत्रोत्पादनाय सत्यवत्या नियुक्तेन भीष्मेण तदनङ्गीकारः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः सत्यवती दीना कृपणा पुत्रगृद्धिनी ।
पुत्रस्य कृत्वा कार्याणि स्नुषाभ्यां सह भारत ॥ १
समाश्वास्य स्नुषे ते च भर्तृशोकनिपीडिते ।
धर्मं च पितृवंशं च मातृवंशं च भामिनी ।
प्रसमीक्ष्य महाभागा गाङ्गेयं वाक्यमब्रवीत् ॥ २
'दुःखार्दिता तु सा देवी मज्जन्ती शोकसागरे ।
शान्तनोर्धर्मनित्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः ।'
त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानश्च प्रतिष्ठितः ॥ ३
'भ्राता विचित्रवीर्यस्ते भूतानामन्तमेयिवान् ।'
यथाकर्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं ध्रुवम् ।
यथा चायुर्ध्रुवं सत्ये त्वयि धर्मस्तथा ध्रुवः ॥ ४
वेत्थ धर्माश्च धर्मज्ञ समासेनेतरेण च ।
विविधास्त्वं श्रुतीर्वेत्थ वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ५

व्यवस्थानं च ते धर्मे कुलाचारं च लक्ष्ये ।
प्रतिपत्तिं च कृच्छ्रेषु शुक्राङ्गिरसयोरिव ॥ ६
तस्मात्सुभृशमाश्वस्य त्वयि धर्मभृतां वर ।
कार्ये त्वां विनियोक्ष्यामि तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ७
मम पुत्रस्तव भ्राता वीर्यवान्सुप्रियश्च ते ।
बाल एव गतः स्वर्गमपुत्रः पुरुषर्षभ ॥ ८
इमे महिष्यौ भ्रातुस्ते काशिराजसुते शुभे ।
रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ॥ ९
तयोरुत्पादयापत्यं सन्तानाय कुलस्य नः ।
मन्त्रियोगान्महाबाहो धर्मं कर्तुमिहार्हसि ॥ १०
राज्ये चैवाभिषिच्यस्व भारताननुशाधि च ।
दारांश्च कुरु धर्मेण मा निमज्जीः पितामहान् ११
वैशंपायन उवाच ।
तथोच्यमानो मात्रा स सुहृद्भिश्च परन्तपः ।

बृहतीश्यामे बृहतीपुष्पवद्रक्ष्यामे ॥ ३ ॥ प्रतिरूपः अनुरूपः
॥ ४ ॥ एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

अभिषिच्यस्व अभिषेचय । आत्मानमिति शेषः । कुरु अङ्गी-
कुरु । मा निमज्जीर्मा निमज्जय ॥ ११ ॥

इत्युवाचाथ धर्मात्मा धर्म्यमेवोत्तरं वचः ॥ १२
 असंशयं परो धर्मस्त्वया मातरुदाहृतः ।
 त्वमपत्यं प्रति च मे प्रतिज्ञां वेत्थ वै परां ॥१३
 जानासि च यथावृत्तं शुल्कहेतोस्त्वदन्तरे ।
 स सत्यवति सत्यं ते प्रतिजानाम्यहं पुनः ॥१४
 परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु वा पुनः ।
 यद्वाऽप्यधिकमेताभ्यां न तु सत्यं कथंचन ॥१५
 त्यजेच्च पृथिवी गन्धमापश्च रसमात्मनः ।
 ज्योतिस्तथा त्यजेद्रूपं वायुः स्पर्शगुणं त्यजेत् ॥१६
 प्रभां समुत्सृजेदकीं धूमकेतुस्तथोष्मताम् ।
 त्यजेच्छब्दं तथाऽऽकाशं सोमः शीतांशुतां त्यजेत् ॥
 विक्रमं वृत्रहा जह्याद्धर्मं जह्याच्च धर्मराद ।
 न त्वहं सत्यमुत्सृष्टुं व्यवसेयं कथंचन ॥ १८
 'तन्न जात्वन्यथा कुर्यां लोकानामपि संक्षये ।
 अमरत्वस्य वा हेतोस्त्रैलोक्यस्य धनस्य च ॥' १९
 एवमुक्ता तु पुत्रेण भूरिद्रविणतेजसा ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

दीर्घतमसो ऋषेरुपाख्यानम् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच ।
 जामदग्न्येन रामेण पितुर्वधममृष्यता ।
 राजा परशुना पूर्वं हैहयाधिपतिर्हतः ॥ १
 शतानि दशवाहूनां निकृत्तान्यर्जुनस्य वै ।
 लोकस्याचरितो धर्मस्तेनाति किल दुश्चरः ॥ २
 पुनश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुञ्चता ।
 निर्दग्धं क्षत्रमसकृद्रथेन जयता महीम् ॥ ३
 एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भार्गवेण महात्मना ।
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥४
 एवं निःक्षत्रिये लोके कृते तेन महर्षिणा ।
 ततः संभूय सर्वाभिः क्षत्रियाभिः समन्ततः ॥ ५
 उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।

पाणिग्राहस्य तनय इति वेदेषु निश्चितम् ॥ ६
 धर्मं मनसि संस्थाप्य ब्राह्मणांस्ताः समभ्ययुः ।
 लोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवः ॥ ७
 ततः पुनः समुदितं क्षत्रं समभवत्तदा ।
 इमं चैवात्र वक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ॥ ८
 अथोचथ्य इति ख्यात आसीद्वीमानृषिः पुरा ।
 ममता नाम तस्यासीद्भार्या परमसंमता ॥ ९
 उचथ्यस्य यवीयांस्तु पुरोधस्त्रिदिवौकसाम् ।
 बृहस्पतिर्बृहत्तेजा ममतामन्वपद्यत ॥ १०
 उवाच ममता तं तु देवरं वदतां वरम् ।
 अन्तर्वली त्वहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति ॥११
 अयं च मे महाभाग कुक्षावेव बृहस्पते ।

त्वदन्तरे त्वन्निमित्तम् ॥ १४ ॥ भूरिद्रविणतेजसा बहुबलोत्साहवता
 ॥ २० ॥ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

अन्वपद्यत उपगतवान् ॥ १० ॥ आरम्यतामुपरम्य-
 ताम् ॥ ११ ॥

औचध्यो वेदमत्रापि षडङ्गं प्रत्यधीयत ॥ १२
अमोघरेतास्त्वं चापि द्वयोर्नास्त्यत्र संभवः ।
तस्मादेवं गते त्वद्य उपारमितुमर्हसि ॥ १३
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तदा सम्यक् बृहस्पतिरुदारधीः ।
कामात्मानं तदात्मानं न शशाक नियच्छितुम् ॥ १४
स बभूव ततः कामी तया सार्धमकामया ।
उत्सृजन्तं तु तं रेतः स गर्भस्थोऽभ्यभाषत ॥ १५
भोस्तात मा गमः कामं द्वयोर्नास्तीह संभवः ।
अल्पावकाशो भगवन्पूर्वं चाहमिहागतः ॥ १६
अमोघरेताश्च भवान्न पीडां कर्तुमर्हति ।
अश्रुत्वैव तु तद्वाक्यं गर्भस्थस्य बृहस्पतिः ॥ १७
जगाम मैथुनायैव ममतां चारुलोचनाम् ।
शुक्रोत्सर्गं ततो बुद्ध्वा तस्या गर्भगतो मुनिः ॥ १८
पद्मामारोधयन्मार्गं शुक्रस्य च बृहस्पतेः ।
स्थानमप्राप्तमथ तच्छुक्रं प्रतिहतं तदा ॥ १९
पपात सहसा भूमौ ततः क्रुद्धो बृहस्पतिः ।
तं दृष्ट्वा पतितं शुक्रं शशाप स रुषान्वितः ॥ २०
उचध्यपुत्रं गर्भस्थं निर्भर्त्स्य भगवानृषिः ।
यन्मां त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति ॥ २१
एवमात्थ वचस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ।
स वै दीर्घतमा नाम शापादृषिरजायत ॥ २२
बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा ।
जात्यन्धो वेदवित्प्राज्ञः पत्नीं लेभे स विद्यया ॥ २३
तरुणीं रूपसंपन्नां प्रद्वेषीं नाम ब्राह्मणीम् ।
स पुत्राञ्जनयामास गौतमादीन्महायशाः ॥ २४
ऋषेरुच्यस्य तदा सन्तानकुलवृद्धये ।
धर्मात्मा च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २५
गोधर्मं सौरभेयाच्च सोऽधीत्य निखिलं मुनिः ।
प्रावर्तत तदा कर्तुं श्रद्धावांस्तमशङ्कया ॥ २६

आत्मानं चित्तम् । नियच्छितुं नियन्तुम् ॥ १४ ॥ कामं मैथुनं मा
गमः ॥ १५ ॥ तं शशापेति संबन्धः ॥ २० ॥ दीर्घं तमः लघ्वत्वम्
॥ २१ ॥ सम्यक् तानं विस्तारो यस्य तस्य कुलस्य वृद्धये । वेस्तीर्ण-
स्यापि वृद्धये इत्यर्थः ॥ २५ ॥ गोधर्मं प्रकाशमैथुनम् । सौरभेयात्
कामधेनुपुत्रादधीत्याधिगम्य ॥ २६ ॥ मोहाभिभूतत्वमपापे णपद-

ततो वितथमर्यादं तं दृष्ट्वा मुनिसत्तमाः ।
क्रुद्धा मोहाभिभूतास्ते सर्वे तत्राश्रमौकसः ॥ २७
अहोऽयं भिन्नमर्यादो नाश्रमे वस्तुमर्हति ।
तस्मादेनं वयं सर्वे पापात्मानं त्यजामहे ॥ २८
इत्यन्योन्यं समाभाष्य ते दीर्घतमसं मुनिम् ।
पुत्रलाभाच्च सा पत्नी न तुतोष पतिं तदा ॥ २९
प्रद्विषन्तीं पतिर्भार्या किं मां द्वेक्षीति चाब्रवीत् ।
प्रद्वेष्युवाच ।
भार्याया भरणाद्भर्ता पालनाच्च पतिः स्मृतः ॥ ३०
अहं त्वद्भरणाशक्ता जात्यन्धं ससुतं तदा ।
नित्यकालं श्रेणार्ता न भरेयं महातपः ॥ ३१
भीष्म उवाच ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिः कोपसमन्वितः ।
प्रत्युवाच ततः पत्नीं प्रद्वेषीं ससुतां तदा ॥ ३२
नीयतां क्षत्रियकुले धनार्थश्च भविष्यति ।
प्रद्वेष्युवाच ।
तया दत्तं धनं विप्र नेच्छेयं दुःखकारणम् ॥ ३३
यथेष्टं कुरु विप्रेन्द्र न भरेयं पुरा यथा ।
दीर्घतमां उवाच ।
अद्यप्रभृति मर्यादा मया लोके प्रतिष्ठिता ॥ ३४
एक एव पतिर्भार्या यावज्जीवं परायणम् ।
मृते जीवति वा तस्मिन्नापरं प्राप्नुयान्नरम् ॥ ३५
अभिगम्य परं नारी पतिष्यति न संशयः ।
अपतीनां तु नारीणामद्यप्रभृति पातकम् ॥ ३६
यद्यस्ति चेद्धनं सर्वं वृथाभोगा भवन्तु ताः ।
अकीर्तिः परिवादाश्च नित्यं तासां भवन्तु वै ॥ ३७
इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणी भृशकोपिता ।
गङ्गायां नीयतामेष पुत्रा इत्येवमब्रवीत् ॥ ३८
लोभमोहाभिभूतास्ते पुत्रास्तं गौतमादयः ।
बद्धोडुपे परिक्षिप्य गङ्गायां समवासृजन् ॥ ३९

शित्वात् ॥ २७ ॥ समाभा य क्रुद्धा इति पूर्वोणान्वयः ॥ २९ ॥
द्वेक्षि द्वेषं करोषि । पतिः पालनादुपसर्गोभ्यः । भरणादन्नादिना
भर्ता च ॥ ३० ॥ अहं तु प्रत्युत त्वद्भरणाशक्ता सती न
भरेयम् । तदा तदेव । लुप्तोपमा । पूर्ववदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ धनमर्थ-
क्षेपभोगादिः ॥ ३३ ॥ न भरेयं यथा पुरा भर्त्रन्तरं करिष्या-

कस्मादन्धश्च वृद्धश्च भर्तव्योऽयमिति स्म ते ।
चिन्तयित्वा ततः क्रूराः प्रतिजग्मुरथो गृहान् ४०
सोऽनुस्रोतस्तदा विप्रः प्लवमानो यदृच्छया ।
जगाम सुबहून्देशान्धस्तेनोडुपेन ह ॥ ४१
तं तु राजा बलिर्नाम सर्वधर्मविदां वरः ।
अपश्यन्मज्जनगतः स्रोतसाऽभ्याशमागतम् ॥४२
जग्राह चैनं धर्मात्मा बलिः सत्यपराक्रमः ।
ज्ञात्वा चैवं स वत्रेऽथ पुत्रार्थे भरतर्षभ ॥ ४३
'तं पूजयित्वा राजर्षिर्विश्रान्तं मुनिमब्रवीत् ।'
सन्तानार्थं महाभाग भार्यासु मम मानद ।
पुत्रान्धर्मार्थं कुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ४४
भीष्म उवाच ।
एवमुक्तः स तेजस्वी तं तथेत्युक्तवानृषिः ।
तस्मै सराजा स्वां भार्यां सुदेष्णां प्राहिणोत्तदा ४५
अन्धं वृद्धं च तं मत्वा न सा देवी जगाम ह ।
स्वां तु धात्रेयिकां तस्मै वृद्धाय प्राहिणोत्तदा ॥४६
तस्यां काक्षीवदादीन्स शूद्रयोनावृषिस्तदा ।
जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैव तु ॥ ४७
काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वा सर्वानधीयतः ।

उवाच तमृषिं राजा ममेम इति भारत ॥ ४८
नेत्युवाच महर्षिस्तं ममेम इति चाब्रवीत् ।
शूद्रयोनां मया हीमे जाताः काक्षीवदादयः ॥४९
अन्धं वृद्धं च मां दृष्ट्वा सुदेष्णा महिषी तव ।
अवमन्य ददौ मूढा शूद्रां धात्रेयिकां मम ॥५०
भीष्म उवाच ।
ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमम् ।
बलिः सुदेष्णां स्वां भार्यां तस्मै स प्राहिणोत्पुनः ॥
तां स दीर्घतमाङ्गेषु स्पृष्ट्वा देवीमथाब्रवीत् ।
भविष्यन्ति कुमारास्ते तेजसाऽऽदित्यवर्चसः ५२
अङ्गो वङ्गः कलिङ्गश्च पुण्ड्रः सुह्यश्च ते सुताः ।
तेषां देशाः समाख्याताः खनामकथिता भुवि ॥
अङ्गस्याङ्गोऽभवदेशो वङ्गो वङ्गस्य च स्मृतः ।
कलिङ्गविषयश्चैव कलिङ्गस्य च स स्मृतः ॥ ५४
पुण्ड्रस्य पुण्ड्राः प्रख्याताः सुह्याः सुह्यस्य च स्मृताः
एवं बलेः पुरा वंशः प्रख्यातो वै महर्षिजः ॥५५
एवमन्ये महेष्वासा ब्राह्मणैः क्षत्रिया भुवि ।
जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुरु यथेप्सितम् ॥५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

सत्यवत्या स्वस्मिन्कन्यात्वावस्थायां व्यासोत्पत्तिकथनम् ॥ १ ॥ सरणमात्रादागतेन व्यासेन सह सत्यवत्याः संवादः
॥ २ ॥ व्यासेन अम्बिकाम्बालिकलोः पुत्रोत्पादनाङ्गीकारः ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच ।
पुनर्भरतवंशस्य हेतुं सन्तानवृद्धये ।
वक्ष्यामि नियतं मातस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ १
ब्राह्मणो गुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमन्त्र्यताम् ।
विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु यः समुत्पादयेत्प्रजाः ॥ २
'वैशंपायन उवाच ।
भीष्मस्य तु वचः श्रुत्वा धर्महेत्वर्थसंहितम् ।

माता सत्यवती भीष्मं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ ३
औचध्यमधिकृत्येदमङ्गं च यदुदाहृतम् ।
पौराणी श्रुतिरित्येषा प्राप्तकालमिदं कुरु ॥ ४
त्वं हि पुत्र कुलस्यास्य ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च भारत ।
यथा च ते पितुर्वाक्यं मम कार्यं तथाऽनघ ॥५
मम पुत्रस्तव भ्राता यवीयान्मुप्रियश्च ते ।
बाल एव गतः स्वर्गं भारतो भरतर्षभ ॥ ६

मीत्याशयः ॥ ३४ ॥ मज्जनगतः स्नानार्थं गतः । स्रोतसा प्रवा-
हेन । अभ्याशं समीपम् ॥ ४२ ॥ धात्रेयिकां दासीम् ॥ ४६ ॥
अङ्गेषु स्पृष्ट्वा स्वरूपज्ञानार्थमिति भावः । संधिरार्षः ॥ ५२ ॥

यथेप्सितं ब्राह्मणेभ्यो वंशवृद्धिमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ त्रयोदशा-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

इमे महिष्यौ तस्येह काशिराजसुते उभे ।
 रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ॥ ७
 धर्म्यमेतत्परं ज्ञात्वा सन्तानाय कुलस्य च ।
 आभ्यां मम नियोगाज्जु धर्मं चरितुमर्हसि ॥ ८
 भीष्म उवाच ।
 असंशयं परो धर्मस्त्वया मातः प्रकीर्तितः ।
 त्वमप्येतां प्रतिज्ञां तु वेत्थ या मयि वर्तते ॥ ९
 अमरत्वस्य वा हेतोस्त्रैलोक्यसदनस्य वा ।
 उत्सृजेयमहं प्राणान्न तु सत्यं कथंचन ॥ १०
 सत्यवत्युवाच ।
 जानामि त्वयि धर्मज्ञं सत्यं सत्यपराक्रम ।
 इच्छंस्त्वमिह लोकांस्त्रीन्सृजेरन्यानरिन्दम ॥ ११
 यथा तु नः कुलं चैव धर्मश्च न पराभवेत् ।
 सुहृदश्च प्रहृष्टाः स्युस्तथा त्वं कर्तुमर्हसि ।
 भीष्म उवाच । १२
 त्वमेव कुलवृद्धासि गौरवं तु परं त्वयि ।
 सोपायं कुलसन्ताने वक्तुमर्हसि नः परम् ॥ १३
 स्त्रियो हि परमं गुह्यं धारयन्ति सदा कुले ।
 पुरुषांश्चैव मायाभिर्वह्नीभिरुपगृह्णते ॥ १४
 सा सत्यवति संपश्य धर्मं सत्यपरायणे ।
 यथा न जह्वां सत्यं च न सीदेच्च कुलं हि नः ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः सत्यवती भीष्मं वाचा संसज्जमानया ।
 विहसन्तीव सत्रीडमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
 सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।
 विश्वासात्ते प्रवक्ष्यामि सन्तानाय कुलस्य नः ॥ १७
 न ते शक्यमनाख्यातुमापद्धर्मं तथाविधम् ।
 त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं परा गतिः ॥ १८
 'यत्त्वं वक्ष्यसि तत्कार्यमस्माभिरिति मे मतिः ।'
 तस्मान्निशम्य सत्यं मे कुरुष्व यदनन्तरम् ।
 'शृणु भीष्म वचो मह्यं धर्मार्थसहितं हितम् ॥ १९
 न च विस्रम्भकथितं भवान्सूचितुमर्हति ।
 यस्तु राजा वसुर्नाम श्रुतस्ते भरतर्षभ ॥ २०

तस्य शुक्लादहं मत्स्या धृता कुक्षौ पुरा किल ।
 मातरं मे जलाद्धृत्वा दाशः परमधर्मवित् ॥ २१
 मां तु खगृहमानीय दुहित्वेऽभ्यकल्पयत् ।
 धर्मयुक्तः स धर्मेण पिता चासीत्ततो मम ॥ २२
 धर्मयुक्तस्य धर्मार्थं पितुरासीत्तरी मम ।
 सा कदाचिदहं तत्र गता प्रथमयौवनम् ॥ २३
 अथ धर्मविदां श्रेष्ठः परमर्षिः पराशरः ।
 आजगाम तरीं धीमांस्तरिष्यन्त्यमुनां नदीम् ॥ २४
 स तार्यमाणो यमुनां मामुपेत्याब्रवीत्तदा ।
 सान्त्वपूर्वं मुनिश्रेष्ठः कामार्तो मधुरं वचः ।
 उक्त्वा जन्म कुलं मह्यं नासि दाशसुतेति च ॥ २५
 तमहं शापभीता च पितुर्भीता च भारत ।
 वरैरसुलभैरुक्ता न प्रत्याख्यातुमुत्सहे ॥ २६
 'प्रेक्ष्य तांस्तु महाभागान्पाराचारे ऋषीन्स्थितान्
 यमुनातीरविन्यस्तान्प्रदीप्तानिव पावकान् ॥ २७
 पुरस्तादरुणश्चैव तरुणः संप्रकाशते ।
 येनैषा ताभ्रवस्त्रेव द्यौः कृता प्रविजृम्भिता ॥ २८
 उक्तमात्रो मया तत्र नीहारमसृजत्प्रभुः ।
 पराशरः सत्यधृतिर्द्वीपे च यमुनाम्भसि ॥ २९
 अभिभूय स मां बालां तेजसा वशमानयत् ।
 तमसा लोकमावृत्य नौगतामेव भारत ॥ ३०
 मत्स्यगन्धो महानासीत्पुरा मम जुगुप्सितः ।
 तमपास्य शुभं गन्धमिमं प्रादात्स मे मुनिः ॥ ३१
 ततो मामाह स मुनिर्गर्भमुत्सृज्य मामकम् ।
 द्वीपेऽस्या एव सरितः कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥ ३२
 कन्यात्वं च ददौ प्रीतः पुनर्विद्वांस्तपोधनः ।
 तस्य वीर्यमहं दृष्ट्वा तथा युक्तं महात्मनः ॥ ३३
 विस्मिता व्यथिता चैव प्रादामात्मानमेव च ।
 ततस्तदा महात्मा स कन्यायां मयि भारत ।
 प्रहृष्टोऽजनयत्पुत्रं द्वीप एव पराशरः ॥ ३४
 पाराशर्यो महायोगी स बभूव महानृषिः ।
 कन्यापुत्रो मम पुरा द्वैपायन इति श्रुतः ॥ ३५
 यो व्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृषिः ।

लोके व्यासत्वमापेदे काष्ण्यात्कृष्णत्वमेव च ॥
 सत्यवादी शमपरस्तपस्वी दग्धकिल्बिषः ।
 सद्योत्पन्नः स तु महान्सह पित्रा ततो गतः ॥३७
 स नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया चाप्रतिमद्युतिः ।
 भ्रातुः क्षेत्रेषु कल्याणमपत्यं जनयिष्यति ॥ ३८
 स हि मामुक्तवांस्तत्र सरेः कृच्छ्रेषु मामिति ।
 तं सरिष्ये महाबाहो यदि भीष्म त्वमिच्छसि ॥३९
 तव ह्यनुमते भीष्म नियतं स महातपाः ।
 विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ ४०
 वैशंपायन उवाच ।

महर्षेः कीर्तने तस्य भीष्मः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
 'देशकालौ च जानासि क्रियतामर्थसिद्धये ।'
 धर्ममर्थं च कामं च त्रीनेतान्योनुपश्यति ॥ ४१
 अर्थमर्थानुबन्धं च धर्मं धर्मानुबन्धनम् ।
 कामं कामानुबन्धं च विपरीतानुपृथक्पृथक् ॥४२
 यो विचिन्त्य धिया धीरो व्यवस्यति स बुद्धिमान् ।
 तदिदं धर्मयुक्तं च हितं चैव कुलस्य नः ॥ ४३
 उक्तं भवत्या यच्छ्रेयस्तन्मह्यं रोचते भृशम् ।
 वैशंपायन उवाच ।

ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनन्दन ॥ ४४
 कृष्णद्वैपायनं काली चिन्तयामास वै मुनिम् ।
 स वेदान्विब्रुवन्धीमान्मातुर्विज्ञाय चिन्तितम् ४५
 प्रादुर्बभूवाविदितः क्षणेन कुरुनन्दन ।
 तस्मै पूजां ततः कृत्वा सुताय विधिपूर्वकम् ॥४६
 परिष्वज्य च बाहुभ्यां प्रस्रवैरभ्यषिञ्चत ।
 मुमोच बाष्पं दाशेयी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तु ॥४७
 तामद्भिः परिषिच्यार्तां महर्षिरभिवाद्य च ।
 मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ ४८
 भवत्या यदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः ।
 शाधि मां धर्मतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव ॥ ४९
 तस्मै पूजां ततोऽकार्षीत्पुरोधः परमर्षये ।
 स च तां प्रतिजग्राह विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ ५०

पूजितो मन्त्रपूर्वं तु विधिवत्प्रीतिमाप सः ।
 तमासनगतं माता पृष्ट्वा कुशलमव्ययम् ॥ ५१
 सत्यवत्यथ वीक्ष्यैनमुवाचेदमनन्तरम् ।
 मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवे ॥५२
 तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः ।
 विधानविहितः स त्वं यथा मे प्रथमः सुतः ॥५३
 विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मेऽवरजः सुतः ।
 यथैव पितृतो भीष्मस्तथा त्वमपि मातृतः ॥५४
 भ्राता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्र मन्यसे ।
 अयं शान्तनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः ॥ ५५
 बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राज्याऽनुशासने ।
 स त्वं व्यपेक्षया भ्रातुः सन्तानाय कुलस्य च ५६
 भीष्मस्य चास्य वचनान्नियोगाच्च ममानघ ।
 अनुक्रोशाच्च भूतानां सर्वेषां रक्षणाय च ॥ ५७
 आनृशंस्याच्च यद्भूयां तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ।
 यवीयसस्तव भ्रातुर्भार्ये सुरसुतोपमे ॥ ५८
 रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च धर्मतः ।
 तयोरुत्पादयापत्यं समर्थो ह्यसि पुत्रक ॥ ५९
 अनुरूपं कुलस्यास्य संतत्याः प्रसवस्य च ।
 व्यास उवाच ।

वेत्थ धर्मं सत्यवति परं चापरमेव च ॥ ६०
 तथा तव महाप्राज्ञे धर्मे प्रणिहिता मतिः ।
 तस्मादहं त्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणम् ॥ ६१
 ईप्सितं ते करिष्यामि दृष्टं ह्येतत्सनातनम् ।
 भ्रातुः पुत्रान्प्रदास्यामि मित्रावरुणयोः समान् ६२
 व्रतं चरेतां ते देव्यौ निर्दिष्टमिह यन्मया ।
 संवत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः ॥ ६३
 नहि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदङ्गना ।
 सत्यवत्युवाच ।
 सद्यो यथा प्रपद्येते देव्यौ गर्भं तथा कुरु ॥ ६४
 अराजकेषु राष्ट्रेषु प्रजाऽनाथा विनश्यति ।
 नश्यन्ति च क्रियाः सर्वा नास्ति वृष्टिर्न देवता ६५

कथं चाराजकं राष्ट्रं शक्यं धारयितुं प्रभो ।
 तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मः संवर्धयिष्यति ॥६६
 व्यास उवाच ।
 यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया भ्रातुरकालिकः ।
 विरूपतां मे सहतां तयोरेतत्परं व्रतम् ॥ ६७
 यदि मे सहते गन्धं रूपं वेषं तथा वपुः ।
 अद्यैव गर्भं कौसल्या विशिष्टं प्रतिपद्यताम् ॥६८
 'तस्यापि च शतं पुत्रा भवितारो न संशयः ।
 गोप्तारः कुरुवंशस्य भवत्याः शोकनाशनाः ॥'६९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा महातेजा व्यासः सत्यवतीं तदा ।
 शयने सा च कौसल्या शुचिवस्त्रा ह्यलङ्कृता ॥७०
 समागमनमाकाङ्क्षेदिति सोऽन्तर्हितो मुनिः ।

ततोऽभिगम्य सा देवी स्नुषां रहसि संगताम् ७१
 धर्म्यमर्थसमायुक्तमुवाच वचनं हितम् ।
 कौसल्ये धर्मतत्रं त्वां यद्वीमि निबोध तत् ॥७२
 भरतानां समुच्छेदो व्यक्तं मद्भाग्यसंक्षयात् ।
 व्यथितां मां च संप्रेक्ष्य पितृवंशं च पीडितम् ७३
 भीष्मो बुद्धिमदान्महं कुलस्यास्य विवृद्धये ।
 सा च बुद्धिस्त्वय्यधीना पुत्रि प्रापय मां तथा ७४
 नष्टं च भारतं वंशं पुनरेव समुद्धर ।
 पुत्रं जनय सुश्रोणि देवराजसमप्रभम् ॥ ७५
 स हि राज्यधुरं गुर्वीमुद्रक्ष्यति कुलस्य नः ।
 'एवमुक्त्वा तु सा देवी स्नुषां सत्यवती तदा ॥'७६
 सा धर्मतोऽनुनीयैनां कथंचिद्गर्भचारिणीम् ।
 भोजयामास विप्रांश्च देवर्षीं नतिर्थास्तथा ॥ ७७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

अम्बिकायां व्यासाद्भृतराष्ट्रस्योत्पत्तिः ॥ १ ॥ अम्बालिकायां पाण्डोरुत्पत्तिः ॥ २ ॥ अम्बिकादास्यां विदुरस्योत्पत्तिः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततः सत्यवती काले बभूव स्नातामृतौ तदा ।
 संवेशयन्ती शयने शनैर्वचनमब्रवीत् ॥ १
 कौसल्ये देवरस्तेऽस्ति सोऽद्य त्वाऽनुप्रवेक्ष्यति ।
 अप्रमत्ता प्रतीक्षेन्नं निशीथे ह्यागमिष्यति ॥ २
 श्वश्र्वास्तद्वचनं श्रुत्वा शयाना शयने शुभे ।
 साऽचिन्तयत्तदा भीष्ममन्यांश्च कुरुपुङ्गवान् ॥ ३
 'ततः सुप्तजनप्रायेऽर्धरात्रे भगवानृषिः ।
 दीप्यमानेषु दीपेषु शरणं प्रविवेश ह ॥ ४
 ततोऽम्बिकायां प्रथमं नियुक्तः सत्यवागृषिः ।
 जगाम तस्याः शयनं विपुले तपसि स्थितः ॥ ५
 तं समीक्ष्य तु कौसल्या दुष्प्रेक्षमतथोचिता ।
 विरूप इति वित्रस्ता संकुच्यासीन्निमीलिता ॥ ६
 विरूपो हि जटी चापि दुर्वर्णः परुषः कृशः ।
 सुगन्धेतरगन्धश्च सर्वथा दुष्प्रधर्षणः ॥' ७

तस्य कृष्णस्य कपिलां जटां दीप्ते च लोचने ।
 बभ्रूणि चैव श्मश्रूणि दृष्ट्वा देवी न्यमीलयत् ॥८
 संवभूव तया सार्धं मातुः प्रियचिकीर्षया ।
 भयात्काशिसुता तं तु नाशक्रोदभिर्वीक्षितुम् ॥९
 ततो निष्क्रान्तमागम्य माता पुत्रमुवाच ह ।
 अप्यस्यां गुणवान्पुत्र राजपुत्रो भविष्यति ॥१०
 निशम्य तद्वचो मातुर्व्यासः सत्यवतीसुतः ।
 'प्रोवाचातीन्द्रियज्ञानो विधिना संप्रचोदितः' ११
 नागायुतसमप्राणो विद्वात्राजर्षिसत्तमः ।
 महाभागो महावीर्यो महाबुद्धिर्भविष्यति ॥ १२
 तस्य चापि शतं पुत्रा भविष्यन्ति महात्मनः ।
 किंतु मातुः स वैगुण्यादन्ध एव भविष्यति ॥ १३
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माता पुत्रमथाऽब्रवीत् ।
 नान्धः कुरूणां नृपतिरनुरूपस्तपोधन ॥ १४
 ज्ञातिवंशस्य गोप्तारं पितृणां वंशवर्धनम् ।

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

राजभायें ॥ ६३ ॥ यथा भीष्मेणोक्तं तथा मां प्रापय इष्टार्थेन
 योजय ॥ ७४ ॥ उद्रक्ष्यति धुरं धुर उद्रहन् करिष्यति ॥ ७६ ॥

‘अपरस्यामपि पुनर्मम शोकविनाशनम् ॥ १५
 तस्मादवरजं पुत्रं जनयान्यं नराधिपम् ।
 भ्रातुर्भार्याऽवरा चेयं रूपयौवनशालिनी ॥ १६
 अस्यामुत्पादयाऽपत्यं मन्त्रियोगाद्गुणाधिकम् ।’
 द्वितीयं कुरुवंशस्य राजानं दातुमर्हसि ॥ १७
 स तथेति प्रतिज्ञाय निश्चक्राम महायशाः ।
 साऽपि कालेन कौसल्या सुषुवेऽन्धं तमात्मजम् ॥
 पुनरेव तु सा देवी परिभाष्य स्त्रुषां ततः ।
 ऋषिमावाहयत्सत्या यथापूर्वमरिन्दम ॥ १९
 ‘अम्बालिकां समाहूय तस्यां सत्यवती सुतम् ।
 भूयो नियोजयामास सन्तानाय कुलस्य वै ॥२०
 विषण्णाम्बालिका साध्वी निषण्णा शयनोत्तमे ।
 कोन्वेष्यतीति ध्यायन्ती नियता संप्रीक्षते’ ॥२१
 ततस्तेनैव विधिना महर्षिस्तामपद्यत ।
 अम्बालिकामथाऽभ्यागादृषिं दृष्ट्वा च साऽपि तम्
 विवर्णां पाण्डुसंकाशां समपद्यत भारत ।
 तां भीतां पाण्डुसंकाशां विषण्णां प्रेक्ष्य भारत ॥२३
 व्यासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ।
 यस्मात्पाण्डुत्वमापन्ना विरूपं प्रेक्ष्य मामिह ॥२४
 तस्मादेव सुतस्ते वै पाण्डुरेव भविष्यति ।
 नाम चास्यैतदेवेह भविष्यति शुभानने ॥ २५
 इत्युक्त्वा स निराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः ।
 ततो निष्क्रान्तमालोक्य सत्या पुत्रमथाऽब्रवीत् ॥
 ‘कुमारो ब्रूहि मे पुत्र अप्यत्र भविता शुभः ।’
 शशंस स पुनर्मात्रे तस्य बालस्य पाण्डुताम् ॥२७
 ‘भविष्यति सुविक्रान्तः कुमारो दिक्षु विश्रुतः ।
 पाण्डुत्वं वर्णतस्तस्य मातृदोषाद्भविष्यति ॥ २८
 तस्य पुत्रा महेष्वासा भविष्यन्तीह पञ्च वै ।
 इत्युक्त्वा मातरं तत्र सोऽभिवाद्य जगाम हा ॥२९
 तं माता पुनरेवान्यमेकं पुत्रमयाचत ।
 तथेति च महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभाषत ॥ ३०
 ततः कुमारं सा देवी प्राप्तकालमजीजनत् ।

पाण्डुलक्षणसंपन्नं दीप्यमानमिव श्रिया ॥ ३१
 यस्य पुत्रा महेष्वासा जज्ञिरे पञ्च पाण्डवाः ।
 ‘तयोर्जन्मक्रियाः सर्वा यथावदनुपूर्वशः ॥ ३२
 कारयामास वै भीष्मो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 अन्धं दृष्ट्वाऽम्बिकापुत्रं जातं सत्यवती सुतम् ६३
 कौसल्यार्थं समाहूय पुत्रमन्यमयाचत ।
 अन्धोयमन्यमिच्छामि कौसल्यातनयं शुभम् ॥३४
 एवमुक्तो महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभाषत ।
 नियता यदि कौसल्या भविष्यति पुनः शुभा ३५
 भविष्यति कुमारोऽस्या धर्मशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 तां समाधाय वै भूयः स्त्रुषां सत्यवती पुनः ॥३६
 ऋतुकाले ततो ज्येष्ठां वधूं तस्यै न्ययोजयत् ।
 सा तु रूपं च गन्धं च महर्षेः प्रविचिन्त्य तं ३७
 नाकरोद्वचनं देव्या भयात्सुरसुतोपमा ।
 ततः स्वैर्भूषणैर्दासीं भूषयित्वाऽप्सरोपमाम् ॥ ३८
 प्रेषयामास कृष्णाय ततः काशिपतेः सुता ।
 सा तं त्वृषिमनुप्राप्तं प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ॥३९
 संविवेशाभ्यनुज्ञाता सत्कृत्योपचचार ह ।
 ‘वाग्भावोपप्रदानेन गात्रसंस्पर्शनेन च ॥’ ४०
 कामोपभोगेन रहस्तस्यां तुष्टिमगादृषिः ।
 तथा सहोषितो राजन्महर्षिः संशितव्रतः ॥ ४१
 उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्या भविष्यसि ।
 अयं च ते शुभे गर्भः श्रेयानुदरमागतः ।
 धर्मात्मा भविता लोके सर्वबुद्धिमतां वरः ॥ ४२
 स जज्ञे विदुरो नाम कृष्णद्वैपायनात्मजः ।
 धृतराष्ट्रस्य वै भ्राता पाण्डोश्चैव महात्मनः ॥४३
 धर्मो विदुररूपेण शापात्तस्य महात्मनः ।
 माण्डव्यस्यार्थतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ॥ ४४
 कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यै न्यवेदयत् ।
 प्रलम्भमात्मनश्चैव शूद्रायाः पुत्रजन्म च ॥ ४५
 स धर्मस्यानृणो भूत्वा पुनर्मात्रा समेत्य च ।
 तस्यै गर्भं समावेद्य तत्रैवान्तरधीयत् ॥ ४६

एते विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे द्वैपायनादपि ।

जज्ञिरे देवगर्भाभाः कुरुवंशविवर्धनाः ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

माण्डव्योपाख्यानम् ॥ १ ॥ राजाज्ञया माण्डव्यस्य शूलारोपणम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
किं कृतं कर्म धर्मेण येन शापमुपेयिवान् ।
कस्य शापाच्च ब्रह्मर्षेः शूद्रयोनावजायत ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
बभूव ब्राह्मणः कश्चिन्माण्डव्य इति विश्रुतः ।
धृतिमान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ॥ २
'स तीर्थयात्रां विचरन्नाजगाम यदृच्छया ।
संनिष्ठानि तीर्थानि ग्रामाणां यानि कानि च ।
तत्राश्रमपदं कृत्वा वसति स महासुनिः ॥' ३
स आश्रमपदद्वारि वृक्षमूले महातपाः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी तस्यौ मौनव्रतान्वितः ॥ ४
तस्य कालेन महता तस्मिंस्तपसि वर्ततः ।
तमाश्रममनुप्राप्ता दस्यवो लोप्त्रहारिणः ॥ ५
अनुसार्थमाणा बहुभी रक्षिभिर्भरतर्षभ ।
'तामेव वसतिं जग्मुस्ते ग्रामालोप्त्रहारिणः ॥ ६
यस्मिन्नावसथे शेते स मुनिः संशितव्रतः ।
ते तस्यावसथे लोप्त्रं दस्यवः कुरुसत्तम ॥ ७
निधाय च भयाल्लीनास्तत्रैवानागते बले ।
तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्तद्रक्षिणां बलम् ॥ ८
आजगाम ततोऽपश्यंस्तमृषिं तस्करानुगाः ।
तमपृच्छंस्ततो राजंस्तथावृत्तं तपोधनम् ॥ ९

कतरेण पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम ।
तेन गच्छामहे ब्रह्मन्यथा शीघ्रतरं वयम् ॥ १०
तथा तु रक्षिणां तेषां भ्रुवतां स तपोधनः ।
न किञ्चिद्वचनं राजन्नब्रवीत्साध्वसाधु वा ॥ ११
ततस्ते राजपुरुषा विचिन्वानास्तमाश्रमम् ।
ददृशुस्तत्र लीनांस्तांश्चोरांस्तद्रव्यमेव च ॥ १२
ततः शङ्का समभवद्रक्षिणां तं मुनिं प्रति ।
संयम्यैनं ततो राज्ञे दस्युंश्चैव न्यवेदयन् ॥ १३
तं राजा सह तैश्चोरैरन्यशाद्बध्यतामिति ।
स रक्षिभिस्तैरज्ञातः शूले प्रोतो महातपाः ॥ १४
ततस्ते शूलमारोप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा ।
प्रतिजग्मुर्महीपालं धनान्यादाय तान्यथ ॥ १५
शूलस्थः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः ।
निराहारोऽपि विप्रार्थिर्मरणं नाभ्यपद्यत ॥ १६
धारयामास च प्राणानृषींश्च समुपानयत् ।
शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन महात्मना ॥ १७
सन्तापं परमं जग्मुर्मुनयस्तपसाऽन्विताः ।
ते रात्रौ शकुना भूत्वा सन्निपत्य तु भारत ।
दर्शयन्तो यथाशक्ति तमपृच्छन्दिजोत्तमम् ॥ १८
श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्किं पापं कृतवानसि ।
येनेह समनुप्राप्तं शूले दुःखभयं महत् ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

माण्डव्यं ऋषिं ज्ञात्वा भीतेन राज्ञा तस्य शूलाद्विमोक्षणम् ॥ १ ॥ अणीमाण्डव्यस्य यमेन विवादः ॥ २ ॥ माण्डव्ये-
न यमस्य शापः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः स मुनिशार्दूलस्तानुवाच तपोधनान् ।

कस्य कीदृशस्य ॥ १ ॥ लोप्त्रं लुप्यत इति व्युत्पत्त्या
चौरापहतं धनम् ॥ ६ ॥ बले राजसैन्ये ॥ ८ ॥ संयम्य
चोरवन्निष्ठम् ॥ १३ ॥ प्रोतोऽर्षितः ॥ १४ ॥ समुपानयात्

दोषतः कं गमिष्यामि न हि मेऽन्योपराध्यति १
तं दृष्ट्वा रक्षिणस्तत्र तथा बहुतिथेऽहनि ।

स्वसमीपमिति शेषः ॥ १७ ॥ दर्शयन्तः स्वानि रूपाणि
प्रकाशयन्तः ॥ १८ ॥ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

दोषतः कं गमिष्यामि न कपि दोषिणं कथयामि । स्वकृतमेव

न्यवेदयस्तथा राज्ञे यथावृत्तं नराधिप ॥ २
 राजा च तमृषिं श्रुत्वा निष्कम्य सह मन्त्रिभिः ।
 प्रसादयामास तदा शूलस्थमृषिसत्तमम् ॥ ३
 राजोवाच ।
 यन्मयाऽपकृतं मोहादज्ञानादृषिसत्तम ।
 प्रसादये त्वां तत्राहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ।
 कृतप्रसादं राजा तं ततः समवतारयत् ॥ ५
 अवतार्य च शूलाग्रात्तच्छूलं निश्चर्क्य ह ।
 अशक्रुवंश्च निष्कण्ठं शूलं मूले स चिच्छिदे ॥ ६
 स तथान्तर्गतेनैव शूलेन व्यचरन्मुनिः ।
 'कण्ठपार्श्वान्तरस्थेन शङ्कुना मुनिराचरत् ।
 पुष्पभाजनधारी स्यादिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ७
 स चातितपसा लोकान्विजिग्ये दुर्लभान्परैः ॥ ८
 अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु गीयते ।
 स गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्य परमार्थवित् ॥ ९
 आसनस्थं ततो धर्मं दृष्ट्वोपालभत प्रभुम् ।
 किं नु तदुष्कृतं कर्म मया कृतमजानता ॥ १०
 यस्यैयं फलनिर्वृत्तिरिदृश्यासादिता मया ।
 शीघ्रमाचक्ष्व मे तत्त्वं पश्य मे तपसो बलम् ११

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

कंचित्कालं भीष्मेण राज्यपरिपालनानन्तरं पाण्डो राज्येऽभिषेकः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 'धृतराष्ट्रे च पाण्डौ च विदुरे च महात्मनि ।'
 एषु त्रिषु कुमारेषु जातेषु कुरुजाङ्गलम् ।
 कुरवोऽथ कुरुक्षेत्रं त्रयमेतदवर्धत ॥ १
 ऊर्ध्वसस्याऽभवद्भूमिः सस्यानि फलवन्ति च ।

भुजे इत्यर्थः ॥ १ ॥ अणी शूलाग्रं तद्युक्तो माण्डव्यः ॥ ९ ॥
 उपालभत गार्हितवान् ॥ १० ॥ दिशो देशानाः धर्मशास्त्राणि
 यतो न प्रज्ञास्यति बालत्वात् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणवधो ब्राह्मणपी-

धर्म उवाच ।
 पतङ्गिकानां पुच्छेषु त्वयेषीका प्रवेशिता ।
 कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्तपोधन ॥ १२
 स्वल्पमेव यथा दत्तं दानं बहुगुणं भवेत् ।
 अधर्म एवं विप्रैर्बहुदुःखफलप्रदः ॥ १३
 अणीमाण्डव्य उवाच ।
 कस्मिन्काले मया तच्च कृतं ब्रूहि यथातथम् ।
 तेनोक्तं धर्मराजेन बालभावे त्वया कृतम् ॥ १४
 अणीमाण्डव्य उवाच ।
 वालो हि द्वादशाद्वर्षाज्जन्मतो यत्करिष्यति ।
 न भविष्यत्यधर्मोऽत्र न प्रज्ञास्यति वै दिशः ॥ १५
 अल्पेऽपराधेऽपि महान्मम दण्डस्त्वया धृतः ।
 गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधादपि ॥ १६
 शूद्रयोनावतो धर्म मानुषः संभविष्यसि ।
 मर्यादां स्थापयाम्यद्य लोके कर्मफलोदयाम् १७
 आ चतुर्दशकाद्वर्षान्न भविष्यति पातकम् ।
 परतः कुर्वतामेव दोष एव भविष्यति ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 एतेन त्वपराधेन शापात्तस्य महात्मनः ।
 धर्मो विदुररूपेण शूद्रयोनावजायत ॥ १९
 धर्मे चार्थे च कुशलो लोभक्रोधविवर्जितः ।
 दीर्घदर्शी शमपरः कुरूणां च हिते रतः ॥ २०

यथर्तुवर्षी पर्जन्यो बहुपुष्पफला द्रुमाः ॥ २
 वाहनानि प्रहृष्टानि मुदिता मृगपक्षिणः ।
 गन्धवन्ति च माल्यानि रसवन्ति फलानि च ॥ ३
 वणिग्भिश्चान्वकीर्यन्त नगराण्यथ शिल्पिभिः
 शूराश्च कृतविद्याश्च सन्तश्च सुखिनोऽभ्यु-
 डनम् ॥ १६ ॥ दीर्घदर्शी सर्वकालपरामर्शी
 ॥ २० ॥ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः
 ऊर्ध्वसस्या प्रचुरसस्या ॥ २ ॥

नाभवन्दस्ववः केचिन्नाधर्मरुचयो जनाः । प्रदेशेष्वपि राष्ट्राणां कृतं युगमवर्तत ॥	५	धनुर्वेदे च वेदे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि । तथैव गजशिक्षायां नीतिशास्त्रेषु पारगाः ॥ १९
धर्मक्रिया यज्ञशीलाः सत्यव्रतपरायणाः । अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ता व्यवर्धन्त प्रजास्तदा ॥ ६	६	इतिहासपुराणेषु नानाशिक्षासु बोधिताः । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्वत्र कृतनिश्चयाः ॥ २०
मानक्रोधविहीनाश्च नरा लोभविवर्जिताः । अन्योन्यमभ्यनन्दन्त धर्मोत्तरमवर्तत ॥	७	‘वैदिकाध्ययने युक्तो नीतिशास्त्रेषु पारगः । भीष्मेण राजा कौरव्यो धृतराष्ट्रोऽभिषेचितः ॥ २१
तन्महोदधिवत्पूर्णं नगरं वै व्यरोचत । द्वारतोरणनिर्यूर्हैर्युक्तमभ्रचयोपमैः ॥	८	धनुर्वेदेऽश्वपृष्ठे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि । तथैव गजशिक्षायामस्त्रेषु विविधेषु च ॥ २२
प्रासादशतसंवाधं महेन्द्रपुरसन्निभम् । नदीषु बनखण्डेषु वापीपल्वलसानुषु ।		अर्थधर्मप्रधानासु विद्यासु विविधासु च । गतः पारं यदा पाण्डुस्तदा सेनापतिः कृतः ॥ २३
काननेषु च रम्येषु विजहुर्मुदिता जनाः ॥	९	पाण्डुर्धनुषि विक्रान्तो नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् । अन्येभ्यो बलवानासीद्धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥ २४
उत्तरैः कुरुभिः सार्धं दक्षिणाः कुरवस्तथा । विस्पर्धमाना व्यचरन्स्तथा देवर्षिचारणैः ॥ १०	१०	अमाल्यो मनुजेन्द्रस्य बाल एव यशस्विनः । भीष्मेण सर्वधर्माणां प्रणेता विदुरः कृतः ॥ २५
नाभवत्कृपणः कश्चिन्नाभवन्विधवाः स्त्रियः । तस्मिञ्जनपदे रम्ये कुरुभिर्वहुलीकृते ॥ ११	११	‘सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो बुद्धिमेधापदुर्युवा । भवेनागमयुक्तेन सर्वं वेदयते जगत् ॥’ २६
कूपारामसभावाप्यो ब्राह्मणावसथास्तथा । बभूवुः सर्वद्वियुतास्तस्मिन्राष्ट्रे सदोत्सवाः ॥ १२	१२	त्रिषु लोकेषु न त्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः । धर्मनित्यस्तथा राजन्धर्मं च परमं गतः ॥ २७
भीष्मेण धर्मतो राजन्सर्वतः परिरक्षिते । बभूव रमणीयश्च चैत्ययूपशताङ्कितः ॥ १३	१३	प्रनष्टं शान्तनोर्वंशं समीक्ष्य पुनरुद्धृतम् । ततो निर्वचनं लोके सर्वराष्ट्रेष्ववर्तत ॥ २८
स देशः परराष्ट्राणि विमृज्याभिप्रवर्धितः । भीष्मेण विहितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत ॥ १४	१४	वीरसूनां काशिसुते देशानां कुरुजाङ्गलम् । सर्वधर्मविदां भीष्मः पुराणां गजसाह्वयम् ॥ २९
क्रियमाणेषु कृत्येषु कुमारानां महात्मनाम् । पौरजानपदाः सर्वे बभूवुः परमोत्सुकाः ॥ १५	१५	धृतराष्ट्रस्त्वक्षुष्ट्राद्राज्यं न प्रत्यपद्यत । परसवत्त्वाद्विदुरो राजा पाण्डुर्वभूव ह ॥ ३०
गृहेषु कुरुमुख्यानां पौराणां च नराधिप । दीयतां भुज्यतां चेति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥ १६	१६	‘अथ शुश्राव विप्रेभ्यः कुन्तिभोजमहीपतेः । रूपयौवनसंपन्नां सुतां सागरगासुतः ॥ ३१
धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्च महामतिः । जन्मप्रभृति भीष्मेण पुत्रवत्परिपालिताः ॥ १७	१७	सुवलस्य च कल्याणीं गान्धाराधिपतेः सुताम् । सुतां च मद्रराजस्य रूपेणाप्रतिमां भुवि ॥’ ३२
संस्कारैः संस्कृतास्ते तु व्रताध्ययनसंयुताः । श्रमव्यायामकुशलाः समपद्यन्त यौवनम् ॥ १८	१८	कदाचिदथ गाङ्गेयः सर्वनीतिमतां वरः । विदुरं धर्मतत्त्वज्ञं वाक्यमाह यथोचितम् ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

धृतराष्ट्रविवाहार्थं भीष्मविदुरसंवादः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रस्य गान्धार्या विवाहः ॥ २ ॥

भीष्म उवाच ।

गुणैः समुदितं सम्यगिदं नः प्रथितं कुलम् ।
 अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् १
 रक्षितं राजभिः पूर्वं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ।
 नोत्सादमगमच्चेदं कदाचिदिह नः कुलम् ॥ २
 मया च सत्यवत्या च कृष्णेन च महात्मना ।
 समवस्थापितं भूयो युष्मासु कुलतन्तुषु ॥ ३
 तच्चैतद्बर्धते भूयः कुलं सागरवद्यथा ।
 तथा मया विधातव्यं त्वया चैव न संशयः ॥४
 श्रूयते यादवी कन्या स्वनुरूपा कुलस्य नः ।
 सुबलस्यात्मजा चैव तथा मद्रेश्वरस्य च ॥ ५
 कुलीना रूपवत्यश्च ताः कन्याः पुत्र सर्वशः ।
 उचिताश्चैव संबन्धे तेऽस्माकं क्षत्रियर्षभाः ॥ ६
 मन्ये वरयितव्यास्ता इत्यहं धीमतां वर ।
 सन्तानार्थं कुलस्यास्य यद्वा विदुर मन्यसे ॥ ७
 विदुर उवाच ।

भवान्पिता भवान्माता भवान्नः परमो गुरुः ।
 तस्मात्स्वयं कुलस्यास्य विचार्य कुरु यद्वितम् ॥८
 वैशंपायन उवाच ।

अथ शुश्राव विप्रेभ्यो गान्धारीं सुबलात्मजाम् ।
 आराध्य वरदं देवं भगनेत्रहरं हरम् ॥ ९
 गान्धारी किल पुत्राणां शतं लेभे वरं शुभा ।
 इति शुश्राव तत्त्वेन भीष्मः कुरुपितामहः ॥१०
 ततो गान्धारराजस्य प्रेषयामास भारत ।
 अचक्षुरिति तत्रासीत्सुबलस्य विचारणा ॥ ११
 कुलं ख्यातिं च वृत्तं च बुद्ध्या तु प्रसमीक्ष्य सः ।
 ददौ तां धृतराष्ट्राय गान्धारीं धर्मचारिणीम् ॥१२

गान्धारी त्वथ शुश्राव धृतराष्ट्रमचक्षुषम् ।
 आत्मानं दित्सितं चास्मै पित्रा मात्रा च भारत ॥
 ततः सा पटमादाय कृत्वा बहुगुणं तदा ।
 बबन्ध नेत्रे स्वे राजन्पतिव्रतपरायणा ॥ १४
 नाभ्यसूयां पतिमहमित्येवं कृतनिश्चया ।
 ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरभ्ययात् ॥१५
 स्वसारं परया लक्ष्म्या युक्तामादाय कौरवान् ।
 तां तदा धृतराष्ट्राय ददौ परमसत्कृताम् ।
 भीष्मस्यानुमते चैव विवाहं समकारयत् ॥ १६
 दत्त्वा स भगिनीं वीरो यथार्हं च परिच्छदम् ।
 पुनरायात्स्वनगरं भीष्मेण प्रतिपूजितः ॥ १७
 गान्धार्यपि वरारोहा शीलाचारविचेष्टितैः ।
 तुष्टिं कुरूणां सर्वेषां जनयामास भारत ॥ १८
 'गान्धारी सा पतिं दृष्ट्वा प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
 अतिचाराद्भ्रशं भीता भर्तुः सा समचिन्तयत् १९
 सा दृष्टिविनिवृत्त्या हि भर्तुश्च समतां ययौ ।
 नहि सूक्ष्मेप्यतीचारे भर्तुः सा बभूते तदा ॥२०
 वृत्तेनाराध्य तान्सर्वान्गुरुन्यतिपरायणा ।
 वाचापि पुरुषानन्यान्सुव्रता नान्वकीर्तयत् ॥२१
 तस्याः सहोदरीः कन्याः पुनरेव ददौ दश ।
 गान्धारराजः सुबलो भीष्मेण च वृतस्तदा ॥२२
 सत्यव्रतां सत्यसेनां सुदेष्णां चापि संहिताम् ।
 तेजश्श्रवां सुश्रवां च तथैव निकृतिं शुभाम् ॥२३
 शंभ्वठां च दशार्णां च गान्धारीर्दश विश्रुताः ।
 एकाहा प्रतिजग्राह धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ॥ २४
 ततः शान्तनवो भीष्मो धानुष्कस्तास्तस्ततः ।
 अददाद्धृतराष्ट्रस्य राजपुत्रीः परश्शतम् ॥' २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

पृथाया बाल्यचरित्रकथनम् ॥ १ ॥ तस्या दुर्वाससो मन्त्रप्राप्तिः ॥ २ ॥ मन्त्रप्रभावजिज्ञासयाऽऽहूतात्सूर्यात्कुन्त्यां कर्ण-
स्योत्पत्तिः ॥ ३ ॥ लोकभयात्कुन्त्या यमुनायां विसृष्टस्य राधाभर्त्रा स्वीकारो वसुषेणेति नामकरणं च ॥ ४ ॥ संग्रहेण
कर्णचरित्रकथनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् ।
तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥१
पितृष्वस्त्रीयाय स तामनपत्याय भारत ।
अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यं स सत्यवाक् ॥२
अग्रजामथ तां कन्यां शूरोऽनुग्रहकाङ्क्षिणे ।
प्रददौ कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ॥३
नियुक्ता सा पितुर्गृहे ब्राह्मणातिथिपूजने ।
उग्रं पर्यचरत्तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ४
निगूढनिश्चयं धर्मं यं तं दुर्वाससं विदुः ।
तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयत् ॥ ५
'दध्याज्यकादिभिर्नित्यं व्यञ्जनैः प्रत्यहं शुभा ।
सहस्रसङ्घैर्योगीन्द्रमुपाचरदनुत्तमा ॥ ६
दुर्वासा वत्सरस्यान्ते ददौ मन्त्रमनुत्तमम् ।
यशस्विन्यै पृथायै तदापद्धर्मान्ववेक्षया ।
अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैव तां मुनिः ॥ ७
यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
तस्य तस्य प्रभावेण तव पुत्रो भविष्यति ॥ ८
तथोक्ता सा तु विप्रेण कुन्ती कौतूहलान्विता ।
कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ॥ ९
ततो घनान्तरं कृत्वा स्वमार्गं तपनस्तदा ।
उपतस्थे स तां कन्यां पृथां पृथुललोचनाम् ॥१०
सा ददर्श तमायान्तं भास्करं लोकभावनम् ।
विस्मिता चानवघाङ्गी दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥११
'साब्रवीद्भगवन्कस्त्वमाविर्भूतो ममाग्रतः ।
आदित्य उवाच ।
आहूतोपस्थितं भद्रे ऋषिमन्त्रेण चोदितम् ।
विद्धि मां पुत्रलाभाय देवमर्कं शुचिसिते ॥१२
पुत्रस्ते निर्मितः सुश्रु शृणु मादृक्लुभानने ।

आदित्ये कुण्डले विभ्रत्कवचं चैव मामकम् ॥१३
शस्त्रास्त्राणामभेद्यश्च भविष्यति शुचिसिते ।
नास्य किञ्चिददेयं च ब्राह्मणेभ्यो भविष्यति ॥१४
चोद्यमानो मया चापि न क्षमं चिन्तयिष्यति ।
दास्यत्येव हि विप्रेभ्यो मानी चैव भविष्यति १५
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता ततः कुन्ती गोपतिं प्रत्युवाच ह ।
कन्या पितृवशा चाहं पुरुषार्थो न चैव मे ॥१६
कश्चिन्मे ब्राह्मणः प्रादाद्भरं विद्यां च शत्रुहन् ।
तद्विजिज्ञासयाऽऽह्वानं कृतवत्यस्मि ते विभो ॥१७
एतस्मिन्नपराधे त्वां शिरसाऽहं प्रसादये ।
योषितो हि सदा रक्ष्यास्त्वपराधेऽपि नित्यशः १८
सूर्य उवाच ।

वेदाहं सर्वमेवैतद्यदुर्वासा वरं ददौ ।
संत्यज्य भयमेवेह क्रियतां सङ्गमो मम ॥ १९
अमोघं दर्शनं मद्यमाहूतश्चास्मि ते शुभे ।
वृथाऽऽह्वानेऽपि ते भीरु दोषः स्यान्नात्र संशयः ॥
'यद्येवं मन्यसे भीरु किमाह्वयसि भास्करम् ।
यदि मामवजानासि ऋषिः स न भविष्यति ॥२१
मन्त्रदानेन यस्माच्चमवलेपेन दर्पिता ।
कुलं च तेऽद्य धक्ष्यामि क्रोधदीप्तेन चक्षुषा' २२
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता बहुविधं सान्त्वपूर्वं विवस्वता ।
सा तु नैच्छद्भरारोहा कन्याहमिति भारत ॥ २३
बन्धुपक्षभयाङ्गीता लज्जया च यशस्विनी ।
तामर्कः पुनरेवेदमब्रवीद्भरतर्षभ ॥ २४
मत्प्रसादान्न ते राज्ञि भविता दोष इत्युत ॥२५
'कुन्त्युवाच ।
प्रसीद भगवन्मह्यमवलेपो हि नास्ति मे ।

त्वयैव परिहार्यं स्यात्कन्याभावस्य दूषणम् ॥२६
 आदित्य उवाच ।
 व्यपयातु भयं तेऽद्य कुमारं प्रसमीक्षसे ।
 मया त्वं चाप्यनुज्ञाता पुनः कन्या भविष्यसि ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः कुन्ती संग्रहृष्टतनूरुहा ।
 सङ्गताऽभूत्तदा सुभूरादित्येन महात्मना ॥ २८
 प्रकाशकर्मा तपनः कन्यागर्भं ददौ पुनः ।
 तत्र वीरः समभवत्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ २९
 आमुक्तकवचः श्रीमान्देवगर्भः श्रियान्वितः ।
 सहजं कवचं विभ्रत्कुण्डलोद्घोतिताननः ॥ ३०
 अजायत सुतः कर्णः सर्वलोकेषु विश्रुतः ।
 प्रादाच्च तस्यै कन्यात्वं पुनः स परमद्युतिः ॥३१
 दत्त्वा च तपतां श्रेष्ठो दिवमाचक्रमे ततः ।
 दृष्ट्वा कुमारं जातं सा वाष्णेयी दीनमानसा ॥३२
 एकाग्रं चिन्तयामास किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ।
 गृहमानापचारं सा बन्धुपक्षभयात्तदा ॥ ३३
 मञ्जूषां रत्नसंपूर्णां कृत्वा बालसमाश्रिताम् ।
 उत्ससर्ज कुमारं तं जले कुन्ती महाबलम् ॥ ३४
 तमुत्सृष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महायशाः ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास सभार्यः सूतनन्दनः ॥ ३५
 नामधेयं च चक्राते तस्य बालस्य तावुभौ ।
 वसुना संह जातोऽयं वसुषेणो भवत्विति ॥ ३६
 स वर्धमानो बलवान्सर्वास्त्रेषूद्यतोऽभवत् ।
 आपृष्टतापादादित्यमुपातिष्ठत वीर्यवान् ॥ ३७
 तस्मिन्काले तु जपतस्तस्य वीरस्य धीमतः ।
 नादेयं ब्राह्मणेष्व्वासीत्किंचिद्रसु महीतले ॥ ३८
 'ततः काले तु कस्मिंश्चित्स्वप्नान्ते कर्णमब्रवीत् ।
 आदित्यो ब्राह्मणो भूत्वा शृणु वीर वचो मम ३९
 प्रभातायां रजन्यां त्वामागमिष्यति वासवः ।
 न तस्य भिक्षा दातव्या विप्ररूपी भविष्यति ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि विशाल्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

निश्चयोऽस्यापहर्तुं ते कवचं कुण्डले तथा ।
 अतस्तां बोधयाम्येष स्वर्तासि वचनं मम ॥ ४१
 कर्ण उवाच ।
 शक्रो मां विप्ररूपेण यदि वै याचते द्विज ।
 कथं तस्मै न दास्यामि यथा चास्म्यवबोधितः ४२
 विप्राः पूज्यास्तु देवानां सततं प्रियमिच्छताम् ।
 तं देवदेवं जानन्वै न शक्तोऽस्म्यवमन्त्रणे ॥ ४३
 सूर्य उवाच ।
 यद्येवं शृणु मे वीर वरं ते सोऽपि दास्यति ।
 शक्तिं त्वमपि याचेथाः सर्वशत्रुविवाधिनीम् ४४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा द्विजः स्वप्ने तत्रैवान्तरधीयत ।
 कर्णः प्रबुद्धस्तं स्वप्नं चिन्तयानोऽभवत्तदा ॥४५
 तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा पुत्रार्थं भूतभावनः ।
 कुण्डले प्रार्थयामास कवचं च महाद्युतिः ॥ ४६
 उत्कृत्याविमनाः स्वाङ्गात्कवचं रुधिरस्रवम् ।
 कर्णो पार्श्वं च द्वे छित्त्वा प्रायच्छत्स कृताञ्जलिः ॥
 प्रतिगृह्य तु देवेशस्तुष्टस्तेनास्य कर्मणा ।
 अहो साहसमित्याह मनसा वासवो हसन् ॥४८
 देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 न तं पश्यामि यो ह्येतत्कर्म कर्ता भविष्यति ४९
 प्रीतोऽस्मि कर्मणा तेन वरं ब्रूहि यदिच्छसि ।
 कर्ण उवाच ।
 इच्छामि भगवद्दत्तां शक्तिं शत्रुनिवर्हणीम् ॥ ५०
 वैशंपायन उवाच ।
 शक्तिं तस्मै ददौ शक्रो विस्मयाद्वाक्यमब्रवीत् ।
 देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ॥ ५१
 यस्मै क्षेप्यसि रुष्टः सन्सोऽनया न भविष्यति ।
 हलैकं समरे शत्रुं ततो मामागमिष्यति ।
 इत्युक्त्वान्तर्दधे शक्रो वरं दत्त्वा तु तस्य वै' ५२
 प्राङ्गाम तस्य कथितं वसुषेण इति क्षितौ ।
 कर्णो वैकर्तनश्चैव कर्मणा तेन सोऽभवत् ॥ ५३

फलं तद्युक्तम् ॥ ७ ॥ वसुना कवचकुण्डलादिद्रव्येण बद्ध इति
 वसुषेणः ॥ ३६ ॥ आपृष्टतापात् मन्वाहात्परत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

सहजकवचकर्तनात् कर्णः विशेषतः कर्तनेन वैकर्तनः । स्वायं
 तद्धितः ॥ ५३ ॥ विशाल्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

पाण्डोः कुन्त्या विवाहः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सत्वरूपगुणोपेता धर्मारामा महाव्रता ।
 दुहिता कुन्तिभोजस्य पृथा पृथुललोचना ॥ १
 तां तु तेजस्विनीं कन्यां रूपयौवनशालिनीम् ।
 व्यावृष्वन्पार्थिवाः केचिदतीव स्त्रीगुणैर्युताम् ॥२
 ततः सा कुन्तिभोजेन राज्ञाहूय नराधिपान् ।
 पित्रा स्वयंवरे दत्त्वा दुहिता राजसत्तम ॥ ३
 ततः सा रङ्गमध्यस्थं तेषां राज्ञां मनस्विनी ।
 ददर्श राजशार्दूलं पाण्डुं भरतसत्तमम् ॥ ४
 सिंहदर्पं महोरस्कं वृषभाक्षं महाबलम् ।
 आदित्यमिव सर्वेषां राज्ञां प्रच्छाद्य वै प्रभाः ॥५
 तिष्ठन्तं राजसमितौ पुरन्दरमिवापरम् ।
 तं दृष्ट्वा साऽनवद्याङ्गी कुन्तिभोजसुता शुभा ॥६
 पाण्डुं नरवरं रङ्गे हृदयेनाकुलाऽभवत् ।

ततः कामपरीताङ्गी सकृत्प्रचलमानसा ॥ ७
 व्रीडमाना स्रजं कुन्ती राज्ञः स्कन्धे समासजत् ।
 तं निशम्य वृतं पाण्डुं कुन्त्या सर्वे नराधिपाः ८
 यथागतं समाजग्मुर्गजैरश्वै रथैस्तथा ।
 ततस्तस्याः पिता राजन्विवाहमकरोत्प्रभुः ॥ ९
 स तथा कुन्तिभोजस्य दुहित्रा कुरुनन्दनः ।
 युयुजेऽमितसौभाग्यः पौलोम्या मघवानिव ॥१०
 कुन्त्याः पाण्डोश्च राजेन्द्र कुन्तिभोजो महीपतिः ॥
 कृत्वोद्गाहं तदा तं तु नानावसुभिरर्चितम् ।
 स्वपुरं प्रेषयामास स राजा कुरुसत्तम ॥ ११
 ततो बलेन महतां नानाध्वजपताकिना ।
 स्तूयमानः स चाशीर्भिर्ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः १२
 संप्राप्य नगरं राजा पाण्डुः कौरवनन्दनः ।
 न्यवेशयत् तां भार्यां कुन्तीं स्वभवने प्रभुः ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

पाण्डोर्माया विवाहः । दिग्विजयश्च ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः शान्तनवो भीष्मो राज्ञः पाण्डोर्यशस्विनः ।
 विवाहस्यापरस्यार्थे चकार मतिमान्मतिम् ॥ १
 सोऽमात्यैः स्थविरैः सार्धं ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।
 बलेन चतुरङ्गेण ययौ मद्रपतेः पुरम् ॥ २
 तमागतमभिश्चुत्य भीष्मं वाहीकपुङ्गवः ।
 प्रत्युद्गम्यार्चयित्वा च पुरं प्रावेशयन्नृपः ॥ ३
 दत्त्वा तस्यासनं शुभ्रं पाद्यमर्घ्यं तथैव च ।
 मधुपर्कं च मद्रेशः पप्रच्छागमनेऽर्थिताम् ॥ ४
 तं भीष्मः प्रत्युवाचेदं मद्रराजं कुरुद्वहः ।
 आगतं मां विजानीहि कन्यार्थिनमरिन्दम ॥ ५
 श्रूयते भवतः साध्वी स्वसा माद्री यशस्विनी ।
 तामहं वरयिष्यामि पाण्डोरर्थे यशस्विनीम् ॥ ६

युक्तरूपो हि संबन्धे त्वं नो राजन्वयं तव ।
 एतत्संचिन्त्य मद्रेश गृहाणास्मान्यथाविधि ॥ ७
 तमेवंवादिनं भीष्मं प्रत्यभाषत् मद्रपः ।
 न हि मेऽन्यो वरस्त्वत्तः श्रेयानिति मतिर्मम ॥८
 पूर्वैः प्रवर्तितं किञ्चित्कुलेऽस्मिन्नृपसत्तमैः ।
 साधु वा यदि वाऽसाधु तन्नातिक्रान्तुमुत्सहे ॥९
 व्यक्तं तद्भवतश्चापि विदितं नात्र संशयः ।
 न च युक्तं तथा वक्तुं भवान्देहीति सत्तम ॥१०
 कुलधर्मः स नो वीर प्रमाणं परमं च तत् ।
 तेन त्वां न ब्रवीम्येतदसंदिग्धं वचोऽरिहन् ॥११
 तं भीष्मः प्रत्युवाचेदं मद्रराजं जनाधिपः ।
 धर्म एष परो राजन्स्वयमुक्तः स्वयंभुवा ॥ १२

मे वरः मम जामाता ॥ ८ ॥

नात्र कश्चन दोषोऽस्ति पूर्वैर्विधिरयं कृतः ।
 विदितेयं च ते शल्य मर्यादा साधुसंमता ॥ १३
 इत्युक्त्वा स महातेजाः शातकुम्भं कृताकृतम् ।
 रत्नानि च विचित्राणि शल्यायादात्सहस्रशः १४
 गजानश्चात्रथांश्चैव वासांस्याभरणानि च ।
 मणिमुक्ताप्रवालं च गाङ्गेयो व्यसृजच्छुभम् ॥ १५
 तत्प्रगृह्य धनं सर्वं शल्यः संप्रीतमानसः ।
 ददौ तां समलङ्कृत्य स्वसारं कौरवर्षभे ॥ १६
 स तां माद्रीमुपादाय भीष्मः सागरगासुतः ।
 आजगाम पुरीं धीमान्प्रविष्टो गजसाहयम् ॥ १७
 तत इष्टेऽहनि प्राप्ते मुहूर्ते साधुसंमते ।
 'विवाहं कारयामास भीष्मः पाण्डोर्महात्मनः ।'
 जग्राह विधिवत्पाणिं माद्याः पाण्डुर्नराधिपः १८
 ततो विवाहे निर्वृत्ते स राजा कुरुनन्दनः ।
 स्थापयामास तां भार्या शुभे वेदमनि भामिनीं १९
 स ताभ्यां व्यचरत्सार्धं भार्याभ्यां राजसत्तमः ।
 कुन्त्या माद्या च राजेन्द्रो यथाकामं यथासुखम् ॥
 ततः स कौरवो राजा विहृत्य त्रिदशा निशाः ।
 जिगीषया महीं पाण्डुर्निरक्रामत्पुरात्प्रभो ॥ २१
 स भीष्मप्रमुखान्वृद्धानभिवाद्य प्रणम्य च ।
 धृतराष्ट्रं च कौरव्यं तथान्यान्कुरुसत्तमान् ।
 आमन्त्र्य प्रययौ राजा तैश्चैवाप्यनुमोदितः ॥ २२
 मङ्गलाचारयुक्ताभिराशीर्भिरभिनन्दितः ।
 गजवाजिरथौघेन बलेन महताऽगमत् ॥ २३
 स राजा देवगर्भाभो विजिगीषुर्वसुन्धराम् ।
 हृष्टपुष्टबलैः प्रायात्पाण्डुः शत्रून्नेकशः ॥ २४
 पूर्वमागस्कृतो गत्वा दशार्णाः समरे जिताः ।
 पाण्डुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभृता ॥ २५
 ततः सेनामुपादाय पाण्डुर्नानाविधध्वजाम् ।
 प्रभूतहस्त्यश्वयुतां पदातिरथसंकुलाम् ॥ २६
 आगस्कारी महीपानां बहूनां बलदर्पितः ।
 गोप्ता मगधराष्ट्रस्य दीर्घो राजगृहे हतः ॥ २७

ततः कोशं समादाय वाहनानि च भूरिशः ।
 पाण्डुना मिथिलां गत्वा विदेहाः समरे जिताः २८
 तथा काशिषु सुद्वेषु पुण्ड्रेषु च नरर्षभ ।
 स्वबाहुबलवीर्येण कुरूणामकरोद्यशः ॥ २९
 तं शरौघमहाज्वालं शस्त्रार्चिषमरिन्दमम् ।
 पाण्डुपावकमासाद्य व्यदहन्त नराधिपाः ॥ ३०
 ते ससेनाः ससेनेन विध्वंसितवला नृपाः ।
 पाण्डुना वशगाः कृत्वा कुरुर्मसु योजिताः ॥ ३१
 तेन ते निर्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
 तमेकं मेनिरे शूरं देवेष्विव पुरन्दरम् ॥ ३२
 तं कृताञ्जलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः ।
 उपाजग्मुर्धनं गृह्य रत्नानि विविधानि च ॥ ३३
 मणिमुक्ताप्रवालं च सुवर्णं रजतं बहु ।
 गोरत्नान्यश्वरत्नानि रथरत्नानि कुञ्जरान् ॥ ३४
 खरोष्ट्रमहिषांश्चैव यच्च किञ्चिदजाविकम् ।
 कम्बलाजिनरत्नानि राङ्गवास्तरणानि च ।
 तत्सर्वं प्रतिजग्राह राजा नागपुराधिपः ॥ ३५
 तदादाय ययौ पाण्डुः पुनर्मुदितवाहनः ।
 हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणि पुरं च गजसाहयम् ॥ ३६
 शान्तनो राजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः ।
 प्रनष्टः कीर्तिजः शब्दः पाण्डुना पुनराहूतः ॥ ३७
 ये पुरा कुरुराष्ट्राणि जहुः कुरुधनानि च ।
 ते नागपुरसिंहेन पाण्डुना करदीकृताः ॥ ३८
 इत्यभापन्त राजानो राजामात्याश्च सङ्गताः ।
 प्रतीतमनसो हृष्टाः पौरजानपदैः सह ॥ ३९
 प्रत्युद्ययुश्च तं प्राप्तं सर्वे भीष्मपुरोगमाः ।
 ते नदूरमिवाध्वानं गत्वा नागपुरालयाः ॥ ४०
 आवृतं ददृशुर्हृष्टा लोकं बहुविधैर्धनैः ।
 नानायानसमानीतै रत्नैश्चावचैस्तदा ॥ ४१
 हस्त्यश्वरथरत्नैश्च गोभिरुष्टैस्तथाऽऽविभिः ।
 नान्तं ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कौरवाः ॥ ४२
 सोऽभिवाद्य पितुः पादौ कौसल्यानन्दवर्धनः ।
 यथाऽहं मानयामास पौरजानपदानपि ॥ ४३

शातकुम्भं काश्चनम् । कृताकृतं घटितमघटितं च ॥ १४ ॥
 व्यसृजत्, प्रादात् ॥ १५ ॥ त्रिदशाः त्रिंशत् ॥ ३१ ॥

नदूरमिव अदूरमिव । जयोत्साहेन मार्गश्रमाभावात् ॥ ४० ॥
 द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

प्रमृद्य परराष्ट्राणि कृतार्थं पुनरागतम् ।
पुत्रमाश्लिष्य भीष्मस्तु हर्षादश्रूण्यवर्तयत् ॥ ४४

स तूर्यशतशङ्खानां भेरीणां च महास्वनैः ।
हर्षयन्सर्वशः पौरान्विवेश गजसाह्वयम् ॥ ४५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

सभार्यस्य पाण्डोर्मृगयार्थं वनगमनम् ॥ १ ॥ तत्र मृगरूपस्य मृगया मैथुनं चरतः किन्दमस्य मुनेर्हननम् ॥ २ ॥
मैथुनकाले त्वं मरिष्यसीति किन्दमेन पाण्डुं प्रति शापः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः स्वबाहुविजितं धनम् ।
भीष्माय सत्यवत्यै च मात्रे चोपजहार सः ॥ १
विदुराय च वै पाण्डुः प्रेषयामास तद्वनम् ।
सुहृदश्चापि धर्मात्मा धनेन समतर्पयत् ॥ २
ततः सत्यवतीं भीष्मं कौसल्यां च यशस्विनीम् ।
शुभैः पाण्डुर्जितैरथैस्तोषयामास भारत ॥ ३
ननन्द माता कौसल्या तमप्रतिमतेजसम् ।
जयन्तमिव पौलोमी परिष्वज्य नरर्षभम् ॥ ४
तस्य वीरस्य विक्रान्तैः सहस्रशतदक्षिणैः ।
अश्वमेधशतैरीजे धृतराष्ट्रो महामखैः ॥ ५
संप्रयुक्तस्तु कुन्त्या च माया च भरतर्षभ ।
जिततन्द्रिस्तदा पाण्डुर्वभूव वनगोचरः ॥ ६
हित्वा प्रासादनिलयं शुभानि शयनानि च ।
अरण्यनित्यः सततं बभूव मृगयापरः ॥ ७
स चरन्दक्षिणं पार्श्वं रम्यं हिमवतो गिरेः ।
उवास गिरिपृष्ठेषु महाशालवनेषु च ॥ ८
रराज कुन्त्या माया च पाण्डुः सह वने चरन् ।
करेणोरिव मध्यस्थः श्रीमान्पौरन्दरो गजः ॥ ९
भारतं सह भार्याभ्यां खड्गबाणधनुर्धरम् ।
विचित्रकवचं वीरं परमास्त्रविदं नृपम् ।
देवोऽयमित्यमन्यन्त चरन्तं वनवासिनः ॥ १०
तस्य कामांश्च भोगांश्च नरा नित्यमतन्द्रिताः ।
उपजहुर्वनान्तेषु धृतराष्ट्रेण चोदिताः ॥ ११
तदासाद्य महारण्यं मृगव्यालनिषेवितम् ।

तत्र मैथुनकालस्थं ददर्श मृगयूथपम् ॥ १२
ततस्तं च मृगीं चैव रुक्मपुङ्खैः सुपत्रिभिः ।
निर्विभेद शरैस्तीक्ष्णैः पाण्डुः पञ्चभिराशुगैः ॥ १३
स च राजन्महातेजा ऋषिपुत्रस्तपोधनः ।
भार्यया सह तेजस्वी मृगरूपेण सङ्गतः ॥ १४
स संयुक्तस्तथा मृग्या मानुषीं वाचमीरयन् ।
क्षणेन पतितो भूमौ विललापातुरो मृगः ॥ १५
मृग उवाच ।
काममन्युवशं प्राप्ता बुद्ध्यन्तरगता अपि ।
वर्जयन्ति नृशंसानि पापेष्वपि रता नराः ॥ १६
न विधिं ग्रसते प्रज्ञा प्रज्ञां तु ग्रसते विधिः ।
विधिपर्यागतानर्थान्प्रज्ञावान्प्रतिपद्यते ॥ १७
शश्वद्धर्मात्मनां मुख्ये कुले जातस्य भारत ।
कामलोभाभिभूतस्य कथं ते चलिता मतिः ॥ १८
पाण्डुरुवाच ।
शत्रूणां या वधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।
राज्ञां मृग न मां मोहाच्चं गर्हयितुमर्हसि ॥ १९
अच्छब्दनाऽमायया च मृगाणां वध इष्यते ।
स एव धर्मो राज्ञां तु तद्धि त्वं किं नु गर्हसे ॥ २०
अगस्त्यः सत्रमासीनश्चकार मृगयामृषिः ।
आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्य महावने ॥ २१
प्रमाणदृष्टधर्मेण कथमस्मान्विगर्हसे ।
अगस्त्यस्याभिचारेण युष्माकं विहितो वधः ॥ २२
न रिपून्वै समुद्दिश्य विमुञ्चन्ति नराः शरान् ।
रन्ध्र एषां विशेषेण वधकालः प्रशस्यते ॥ २३

रन्ध्रे विशस्त्रलव्यसनाक्रान्तत्वादिसमये शरात्र विमुञ्च-
न्तीति संबन्धः । किलेषां शत्रूणां वधकालः सर्वलोकप्रसिद्धः

सङ्ग्राम आभिमुख्यादिमान्स एव प्रशस्यतेऽन्यो निन्यत
इत्यर्थः ॥ २३ ॥

प्रमत्तमप्रमत्तं वा विवृतं घ्नन्ति चौजसा ।
 उपायैर्विविधैस्तीक्ष्णैः कस्मान्मृग विगर्हसे ॥ २४
 मृग उवाच ।
 नाहं घ्नन्तं मृगात्राजन्विगर्हे चात्मकारणात् ।
 मैथुनं तु प्रतीक्ष्यं मे त्वयेहाद्यानृशंस्यतः ॥ २५
 सर्वभूतहिते काले सर्वभूतेप्सिते तथा ।
 को हि विद्वान्मृगं हन्याच्चरन्तं मैथुनं वने ॥ २६
 अस्यां मृग्यां च राजेन्द्र हर्षान्मैथुनमाचरम् ।
 पुरुषार्थफलं कर्तुं तच्चया विफलीकृतम् ॥ २७
 पौरवाणां महाराज तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
 वंशे जातस्य कौरव्य नानुरूपमिदं तव ॥ २८
 नृशंसं कर्म सुमहत्सर्वलोकविगर्हितम् ।
 अस्वर्ग्यमयशस्यं चाप्यधर्मिष्ठं च भारत ॥ २९
 स्त्रीभोगानां विशेषज्ञः शास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ।
 नार्हस्त्वं सुरसङ्काश कर्तुमस्वर्ग्यमीदृशम् ॥ ३०
 त्वया नृशंसकर्तारः पापाचाराश्च मानवाः ।
 निग्राह्याः पार्थिवश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिवर्जिताः ॥ ३१
 किं कृतं ते नरश्रेष्ठ मामिहानागसं घ्नतः ।
 मुनिं मूलफलाहारं मृगवेषधरं नृप ॥ ३२
 वसमानमरण्येषु नित्यं शमपरायणम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

किन्दमशापात्खिलस्य पाण्डोः पत्नीभ्यां वने वासः ॥ १ ॥ पाण्डोः शतश्रेष्ठे तपश्चरणम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तं व्यतीतमुपक्रम्य राजा स्वमिव बान्धवम् ।
 सभार्यः शोकदुःखार्तः पर्यदेवयदातुरः ॥ १
 पाण्डुरुवाच ।
 सतामपि कुले जाताः कर्मणा बत दुर्गतिम् ।
 प्रामुबन्त्यकृतात्मानः कामजालविमोहिताः ॥ २
 शश्वद्धर्मात्मना जातो बाल एव पिता मम ।

प्रमत्तमसावधानम् ॥ २४ ॥ ते लया ॥ ३२ ॥ द्वयोः स्त्रीपुंस-
 योर्नृशंसं निन्द्यं मैथुनासक्तयोर्वधस्तस्य कर्तारम् ॥ ३४ ॥ प्राप्तं
 ला लाम् ॥ ३९ ॥ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

त्वयाऽहं हिंसितो यस्मात्तस्मात्त्वामप्यनागसः ३३
 द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशं काममोहितम् ।
 जीवितान्तकरो भावो मैथुने समुपैष्यति ॥ ३४
 अहं हि किन्दमो नाम तपसा भावितो मुनिः ।
 व्यपत्रपन्मनुष्याणां मृग्यां मैथुनमाचरम् ॥ ३५
 मृगो भूत्वा मृगैः सार्धं चरामि गहने वने ।
 न तु ते ब्रह्महृत्येयं भविष्यत्यविजानतः ॥ ३६
 मृगरूपधरं हत्वा मामेवं काममोहितम् ।
 अस्य तु त्वं फलं मूढ प्राप्स्यसीदृशमेव हि ॥ ३७
 प्रियया सह संवासं प्राप्य कामविमोहितः ।
 त्वमप्यस्यामवस्थायां प्रेतलोकं गमिष्यसि ॥ ३८
 अन्तकाले हि संवासं यया गन्तासि कान्तया ।
 प्रेतराजपुरं प्राप्तं सर्वभूतदुरत्ययम् ।
 भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ सैव त्वाऽनुगमिष्यति ॥ ३९
 वर्तमानः सुखे दुःखं यथाऽहं प्रापितस्त्वया ।
 तथा त्वां च सुखं प्राप्तं दुःखमभ्यागमिष्यति ४०
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा मुदुःखार्तो जीवितात्स व्यमुच्यत ।
 मृगः पाण्डुश्च दुःखार्तः क्षणेन समपद्यत ॥ ४१

जीवितान्तमनुप्राप्तः कामात्मैवेति नः श्रुतम् ॥ ३
 तस्य कामात्मनः क्षेत्रे राज्ञः संयतवागृषिः ।
 कृष्णद्वैपायनः साक्षाद्गवान्मामजीजनत् ॥ ४
 तस्याद्य व्यसने बुद्धिः संजातेयं ममाधमा ।
 त्यक्तस्य देवैरनयान्मृग्यां परिधावतः ॥ ५
 मोक्षमेव व्यवस्थामि बन्धो हि व्यसनं महत् ।
 सुवृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥ ६

व्यतीतं मारितम् ॥ १ ॥ देवैस्त्यक्तस्य अपुत्रतया स्वर्ग-
 मनानर्हत्वात् ॥ ५ ॥ मोक्षं मोक्षमार्गं व्यवस्थामि निश्चिनोमि
 श्रेयस्करत्वेन । तत्र हि पुत्रावनपेक्षा दृष्टा । इष्टमेवैतज्जातमित्याह

अतीव तपसात्मानं योजयिष्याम्यसंशयम् ।
 तस्मादेकाहमेकाहमेकैकस्मिन्वनस्पतौ ॥ ७
 चरन्भैक्षं मुनिर्मुण्डश्चरिष्याम्याश्रमानिमान् ।
 पांसुना समवच्छन्नः शून्यागारकृतालयः ॥ ८
 बृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ।
 न शोचन्न ग्रहृष्यश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ ९
 निराशीर्निर्ममस्कारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 न चाप्यवहसन्कचिन्न कुर्वन्ध्रुकुटीं क्वचित् ॥ १०
 प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः ।
 जङ्गमाजङ्गमं सर्वमविर्हिसंश्रुतुर्विधम् ॥ ११
 स्वासु प्रजास्विव सदा समः प्राणभृतः प्रति ।
 एककालं चरन्भैक्षं कुलानि दश पञ्च च ॥ १२
 असंभवे वा भैक्षस्य चरन्नशनान्यपि ।
 अल्पमल्पं च भुञ्जानः पूर्वालाभे न जातुचित् १३
 अन्यान्यपि चरँडोभादलाभे सप्त पूरयन् ।
 अलाभे यदि वा लाभे समदर्शी महातपाः ॥ १४
 वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।
 नाकल्याणं न कल्याणं चिन्तयन्नुभयोस्तयोः १५
 न जिजीविषुवत्किञ्चिन्न मुमूर्षुवदाचरन् ।
 जीवितं मरणं चैव नाभिन्दन्न च द्विषन् ॥ १६
 याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः ।
 ताः सर्वाः समतिक्रम्य निमेषादिव्यवस्थितः १७
 तासु चाप्यनवस्थासु त्यक्तसर्वेन्द्रियक्रियः ।
 संपरित्यक्तधर्मार्थः मुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥ १८
 निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्ववागुराः ।
 न वशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिश्चनः ॥ १९
 एतया सततं वृत्त्या चरन्नेवंप्रकारया ।
 देहं संस्थापयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ॥ २०
 नाहं मुकृपणे मार्गे स्ववीर्यक्षयशोचिते ।
 स्वधर्मात्सततापेते चरेयं वीर्यवर्जितः ॥ २१

बन्धो हीति । बन्धः पुत्रैषणादिः । मुष्टिं ब्रह्मचर्याख्यां वृत्तिम् ।
 पितुर्व्यासस्य ॥ ६ ॥ निराशीर्निर्ममस्कारः । आशिषं नमस्कारं
 वा नेच्छामीत्यर्थः । निर्द्वन्द्वः सुखदुःखादिहीनः । निष्परिग्रहः
 कन्धापादुकादिहीनः ॥ १० ॥ चतुर्विधं जरयुजादिकम्
 ॥ ११ ॥ कुलानि गृहाणि ॥ १२ ॥ वास्या वास्येन काष्ठतक्षणेन

सत्कृतोऽसत्कृतो वाऽपि योऽन्यां कृपणचक्षुषा ।
 उपैति वृत्तिं कामात्मा स शुनां वर्तते पथि २२
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निःश्वासपरमो नृपः ।
 अवेक्षमाणः कुन्तीं च मान्द्रीं च समभाषताम् ॥ २३
 कौसल्या विदुरः क्षत्ता राजा च सह बन्धुभिः ।
 आर्या सत्यवती भीष्मस्ते च राजपुरोहिताः ॥ २४
 ब्राह्मणाश्च महात्मानः सोमपाः संशितव्रताः ।
 पौरवृद्धाश्च ये तत्र निवसन्त्यसदाश्रयाः ।
 प्रसाद्य सर्वे वक्तव्याः पाण्डुः प्रव्राजितो वने २५
 निशम्य वचनं भर्तुस्त्यागधर्मकृतात्मनः ।
 तत्समं वचनं कुन्ती माद्री च समभाषताम् ॥ २६
 अन्येऽपि ह्याश्रमाः सन्ति ये शक्या भरतर्षभ ।
 'आवाभ्यां सह वस्तुं वै धर्ममाश्रित्य चिन्त्यताम् ।'
 आवाभ्यां धर्मपत्नीभ्यां सह तप्तुं तपो महत् २७
 शरीरस्यापि मोक्षाय धर्मं प्राप्य महाफलम् ।
 त्वमेव भविता भर्ता स्वर्गस्यापि न संशयः ॥ २८
 प्रणिधायेन्द्रियग्रामं भर्तृलोकपरायणे ।
 त्यक्त्वा कामसुखे ह्यावां तपस्यावो विपुलं तपः २९
 यदि चावां महाप्राज्ञ त्यक्ष्यसि त्वं विशांपते ।
 अद्यैवावां प्रहास्यावो जीवितं नात्र संशयः ॥ ३०
 पाण्डुरुवाच ।

यदि व्यवसितं ह्येतद्युवयोर्धर्मसंहितम् ।
 स्ववृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥ ३१
 त्यक्त्वा ग्राम्यसुखाहारं तप्यमानो महत्तपः ।
 वल्कली फलमूलाशी चरिष्यामि महावने ॥ ३२
 अग्नौ जुह्वन्नुभौ कालावुभौ कालावुपस्पृशन् ।
 कृशः परिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ॥ ३३
 शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासानवेक्षकः ।
 तपसा दुश्चरेणेदं शरीरमुपशोषयन् ॥ ३४

॥ १५ ॥ अभ्युदयक्रियाः इष्टसाधनक्रियाः । निमेषादिव्यव-
 स्थितः जीवनसाधनकर्मसु व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ अनवस्थासु
 प्रवाहरूपसु तासु जीवनसाधनक्रियासु ॥ १८ ॥ संस्थापयि-
 ष्यामि नाशयिष्यामि । निर्भयं मार्गं संसारभयरहितम् ॥ २० ॥ प्र-
 व्राजितः संन्यासं प्राप्तः ॥ २५ ॥ त्यागधर्मः संन्यासः ॥ २६ ॥

एकान्तशीली विमृशन्पक्वापकेन वर्तयन् ।
 पितृन्देवांश्च वन्द्येन वाग्भिरद्भिश्च तर्पयन् ॥ ३५
 वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनः ।
 नाप्रियाण्याचरिष्यामि किं पुनर्ग्रामवासिनाम् ३६
 एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरं विधिम् ।
 काङ्क्षमाणोऽहमास्थस्ये देहस्यास्याऽऽसमापनात् ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा भार्ये ते राजा कौरवनन्दनः ।
 ततश्चूडामणिं निष्कमङ्गदे कुण्डलानि च ॥ ३८
 वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामाभरणानि च ।
 'वाहनानि च मुख्यानि शस्त्राणि कवचानि च ॥
 हेमभाण्डानि दिव्यानि पर्यङ्कास्तरणानि च ।
 मणिमुक्ताप्रवालानि रत्नानि विविधानि च ॥ ४०
 प्रदाय सर्वं विप्रेभ्यः पाण्डुर्भृत्यानभाषत ।
 गत्वा नागपुरं वाच्यं पाण्डुः प्रव्राजितो वने ।
 अर्थं कामं सुखं चैव रतिं च परमात्मिकाम् ४१
 प्रतस्थे सर्वमुत्सृज्य सभार्यः कुरुनन्दनः ।
 ततस्तस्यानुयातारस्ते चैव परिचारकाः ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

ब्रह्मलोकं जिगमिषोः पाण्डोः तव पुत्रा भविष्यन्तीत्युक्त्वा ऋषिभिः प्रतिनिवर्तनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तत्रापि तपसि श्रेष्ठे वर्तमानः स वीर्यवान् ।
 सिद्धचारणसङ्घानां बभूव प्रियदर्शनः ॥ १
 शुश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
 स्वर्गं गन्तुं पराक्रान्तः स्वेन वीर्येण भारत ॥ २
 केषांचिद्भवद्वाता केषांचिद्भवत्सखा ।
 ऋषयस्त्वपरे चैनं पुत्रवत्पर्यपालयन् ॥ ३
 स तु कालेन महता प्राप्य निष्कल्मषं तपः ।
 ब्रह्मर्षिसदृशः पाण्डुर्बभूव भरतर्षभ ॥ ४
 अमावास्यां तु सहिता ऋषयः संशितव्रताः ।
 ब्रह्माणं द्रष्टुकामास्ते संप्रतस्थुर्महर्षयः ॥ ५
 विमृशन् हिंसादिदोषम् ॥ ३५ ॥ निष्कं प्रैवेयकम् ॥ ३८ ॥ चतुर्विं-
 शत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

श्रुत्वा भरतसिंहस्य विविधाः करुणा गिरः ।
 भीममार्तस्वरं कृत्वा हाहेति परिचुकुशुः ॥ ४३
 उष्णमश्रु विमुञ्चन्तस्तं विहाय महीपतिम् ।
 ययुर्नागपुरं तूर्णं सर्वमादाय तद्वनम् ॥ ४४
 ते गत्वा नगरं राज्ञो यथावृत्तं महात्मनः ।
 कथयांचक्रिरे राज्ञस्तद्वनं विविधं ददुः ॥ ४५
 श्रुत्वा तेभ्यस्ततः सर्वं यथावृत्तं महावने ।
 धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठः पाण्डुमेवान्वशोचत ॥ ४६
 न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिचित् ।
 भ्रातृशोकसमाविष्टस्तमेवार्थं विचिन्तयन् ॥ ४७
 राजपुत्रस्तु कौरव्य पाण्डुर्मूलफलाशनः ।
 जगाम सह पत्नीभ्यां ततो नागशतं गिरिम् ४८
 स चैत्ररथमासाद्य कालकूटमतीत्य च ।
 हिमवन्तमतिक्रम्य प्रययौ गन्धमादनम् ॥ ४९
 रक्ष्यमाणो महाभूतैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः ।
 उवास स महाराज समेषु विषमेषु च ॥ ५०
 इन्द्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च ।
 शतशृङ्गे महाराज तापसः समतप्यत ॥ ५१

संप्रयातानृषीन्दृष्ट्वा पाण्डुर्वचनमब्रवीत् ।
 भवन्तः क्व गमिष्यन्ति ब्रूत मे वदतां वराः ॥ ६
 ऋषय ऊचुः ।
 समवायो महानद्य ब्रह्मलोके महात्मनाम् ।
 देवानां च ऋषीणां च पितृणां च महात्मनाम् ।
 वयं तत्र गमिष्यामो द्रष्टुकामाः स्वयंभुवम् ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डुरुत्थाय सहसा गन्तुकामो महर्षिभिः ।
 स्वर्गपारं तितीर्षुः स शतशृङ्गादुदञ्चुखः ॥ ८
 प्रतस्थे सह पत्नीभ्यामब्रुवंस्तं च तापसाः ।
 उपर्युपरि गच्छन्तः शैलराजमुदञ्चुखाः ॥ ९
 अमावास्यां प्राप्य ॥ ५ ॥

दृष्टवन्तो गिरौ रम्ये दुर्गान्देशान्वहून्वयम् ।
 विमानशतसंबाधां गीतस्वरनिनादिताम् ॥ १०
 आक्रीडभूमिं देवानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ।
 उद्यानानि कुबेरस्य समानि विषमाणि च ॥ ११
 महानदीनितम्बांश्च गहनान्गिरिगह्वरान् ।
 सन्ति नित्यहिमा देशा निर्बृक्षमृगपक्षिणः ॥ १२
 सन्ति कचिन्महादर्यो दुर्गाः काश्चिद्दुरासदाः ।
 नातिक्रामेत पक्षी यान्कृत एवतरे मृगाः ॥ १३
 वायुरेको हि याल्यत्र सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 गच्छन्त्यौ शैलराजेऽस्मिन्नाजपुत्र्यौ कथं न्विमे १४
 न सीदेतामदुःखार्हे मा गमो भरतर्षभ ।
 पाण्डुरुवाच ।

अप्रजस्य महाभागा न द्वारं परिचक्षते ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

विदुरस्य विवाहः पुत्रोत्पत्तिश्च ॥१॥ व्यासस्य वरेण गान्धार्या धृतराष्ट्राद्भर्तृत्पत्तिः ॥२॥ पाण्डोः पुत्रोत्पत्तौ चिन्ता ॥३॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ पारसवीं कन्यां देवकस्य महीपतेः ।
 रूपयौवनसंपन्नां स शुश्रावापगासुतः ॥ १
 ततस्तु वरयित्वा तामानीय भरतर्षभः ।
 विवाहं कारयामास विदुरस्य महामतेः ॥ २
 तस्यां चोत्पादयामास विदुरः कुरुनन्दन ।
 पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनः सदृशान्गुणैः ॥ ३
 ततः पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्या जनमेजय ।
 धृतराष्ट्रस्य वैश्यायामेकश्चापि शतात्परः ॥ ४
 पाण्डोः कुन्त्यां च माद्यां च पुत्राः पञ्च महारथाः
 देवेभ्यः समपद्यन्त सन्तानाय कुलस्य वै ॥ ५
 जनमेजय उवाच ।
 कथं पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्या द्विजसत्तम ।
 कियता चैव कालेन तेषामायुश्च किं परम् ॥ ६
 कथं चैकः स वैश्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ।

विमानशतेन संबाधं संकटं यस्यां सा ॥ १० ॥ अव्यग्रो विन्दते-
 ऽतो व्यग्रो माभूरित्यर्थः ॥ ११ ॥ लभते इति लब्धा ताद-

स्वर्गे तेनाभितप्तोऽहमप्रजस्तु ब्रवीमि वः ।
 सोऽहमुग्रेण तपसा सभार्यस्त्यक्तजीवितः ॥ १६
 अनपत्योऽपि विन्देयं स्वर्गमुग्रेण कर्मणा ।
 ऋषय ऊचुः ।
 अस्ति वै तव धर्मात्मन्विद्य देवोपमं शुभम् ॥ १७
 अपत्यमनघं राजन्वयं दिव्येन चक्षुषा ।
 दैवोद्दिष्टं नरव्याघ्र कर्मणेहोपपादय ॥ १८
 अक्लिष्टं फलमव्यग्रो विन्दते बुद्धिमान्नरः ।
 तस्मिन्दृष्टे फले राजन्प्रयत्नं कर्तुमर्हसि ॥ १९
 अपत्यं गुणसंपन्नं लब्धा प्रीतिकरं ह्यसि ।
 वैशंपायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा तापसवचः पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् ॥ २०
 आत्मनो मृगशापेन जानन्नपहतां क्रियाम् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

कथं च सदृशीं भार्यां गान्धार्यां धर्मचारिणीम् ७
 आनुकूल्ये वर्तमानां धृतराष्ट्रोऽत्यवर्तत ।
 कथं च शप्तस्य सतः पाण्डोस्तेन महात्मना ॥ ८
 समुत्पन्ना दैवतेभ्यः पुत्राः पञ्च महारथाः ।
 एतद्विद्वन्थान्यायं विस्तरेण तपोधन ॥ ९
 कथयस्व न मे तृप्तिः कथ्यमानेषु बन्धुषु ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ऋषिं बुभुक्षितं श्रान्तं द्वैपायनमुपस्थितम् ॥ १०
 तोषयामास गान्धारी व्यासस्तस्यै वरं ददौ ।
 सा वत्रे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः ॥ ११
 ततः कालेन सा गर्भमगृह्णाज्ज्ञानचक्षुषः ॥ १२
 गान्धार्यामाहिते गर्भे पाण्डुरम्बालिकासुतः ।
 अगच्छत्परमं दुःखमपत्यार्थमरिन्दम ॥ १३
 गर्भिण्यामथ गान्धार्या पाण्डुः परमदुःखितः ।
 मृगाभिशापादात्मानं शोचन्नपरतक्रियः ॥ १४

शोऽसि लप्स्यसीत्यर्थः ॥ २० ॥ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽ-
 ध्यायः ॥ १२५ ॥

स गत्वा तपसा सिद्धिं विश्वामित्रो यथा भुवि ।
 देहन्यासे कृतमना इदं वचनमब्रवीत् ॥ १५
 पाण्डुरुवाच ।
 चतुर्भिर्ऋणवानित्थं जायते मनुजो भुवि ।
 पितृदेवमनुष्याणामृषीणामथ भामिनि ॥ १६
 एतेभ्यस्तु यथाकालं यो न मुच्येत धर्मवित् ।
 न तस्य लोकाः सन्तीति तथा लोकविदो विदुः
 यज्ञेन देवान्प्रीणाति स्वाध्यायात्तपसा ऋषीन् ।
 पुत्रैः श्राद्धैरपि पितृनानृशंसेन मानवान् ॥ १८
 ऋषिदेवमनुष्याणामृणान्मुक्तोऽसि धर्मतः ।
 पितृणां तु न मुक्तोऽसि तच्च तेभ्यो विशिष्यते ॥
 देहनाशे भवेन्नाशः पितृणामेष निश्चयः ।
 इतरेषां त्रयाणां तु नाशे ह्यात्मा विनश्यति ॥२०
 इह तस्मात्प्रजालाभे प्रयतन्ते द्विजोत्तमाः ।
 यथैवाहं पितुः क्षेत्रे सृष्टस्तेन महात्मना ॥ २१
 तथैवासिन्मम क्षेत्रे कथं सृज्येत वै प्रजा ।
 वैशंपायन उवाच ।
 स समानीय कुन्तीं च माद्रीं च भरतर्षभः ॥२२
 आचष्ट पुत्रलाभस्य व्युष्टिं सर्वक्रियाधिकाम् ।
 उत्तमादवराः पुंसः काङ्क्षन्तो पुत्रमापदि ॥ २३
 अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठादिच्छन्ति साधवः ।
 अनुनीय तु ते सम्यञ्चहात्राङ्गणसंसदि ।
 ब्राह्मणं गुणवन्तं हि चिन्तयामास धर्मवित् ॥२४
 सोऽब्रवीद्विजने कुन्तीं धर्मपत्नीं यशस्विनीम् ।
 अपत्योत्पादने यत्नमापदि त्वं समर्थय ॥ २५
 अपत्यं नाम लोकेषु प्रतिष्ठा धर्मसंहिता ।
 इति कुन्ति विदुर्धाराः शाश्वतं धर्मवादिनः ॥२६
 इष्टं दत्तं तपस्तप्तं नियमश्च खनुष्ठितः ।

सर्वमेवानपत्यस्य न पावनमिहोच्यते ॥ २७
 सोऽहमेवं विदित्वैतत्प्रपश्यामि शुचिस्मिते ।
 अनपत्यः शुभाँल्लोकान्नप्राप्स्यामीति चिन्तयन् २८
 'अनपत्यो हि मरणं कामये नैव जीवितम् ।'
 मृगाभिशापं जानासि विजने मम केवलम् ।
 नृशंसकर्मणा कृत्स्नं यथा ह्युपहतं तथा ॥ २९
 इमे वै बन्धुदायादाः पद पुत्रा धर्मदर्शने ।
 षडेवाबन्धुदायादाः पुत्रास्ताञ्छृणु मे पृथे ॥३०
 स्वयंजातः प्रणीतश्च परिक्रीतश्च यः सुतः ।
 पौनर्भवश्च कानीनः स्वैरिण्यां यश्च जायते ॥३१
 दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च उपगच्छेत्स्वयं च यः ।
 सहोढो ज्ञातिरेताश्च हीनयोनिधृतश्च यः ॥ ३२
 पूर्वपूर्वतमाभावं मत्त्वा लिप्सेत वै सुतम् ।
 उत्तमादेवरात्पुंसः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ॥ ३३
 अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठं विन्दन्ति मानवाः ।
 आत्मशुक्रादपि पृथे मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ३४
 तस्मात्प्रहेष्याम्यद्य त्वां हीनः प्रजननात्स्वयम् ॥
 सदृशाच्छ्रेयसो वा त्वं विद्ध्यपत्यं यशस्विनि ।
 शृणु कुन्ति कथामेतां शारदण्डायिनीं प्रति ॥३६
 'या हि ते भगिनी साध्वी श्रुतसेना यशस्विनी ।
 उवाह तां तु कैकेयः शारदाण्डायिनिर्महान् ॥' ३७
 सा वीरपत्नी गुरुणा नियुक्ता पुत्रजन्मनि ।
 पुष्पेण प्रयता स्नाता निशि कुन्ति चतुष्पथे ॥३८
 वरयित्वा द्विजं सिद्धं हुत्वा पुंसवनेऽनलम् ।
 कर्मण्यवसिते तस्मिन्सा तेनैव सहावसत् ॥ ३९
 तत्र त्रीञ्जनयामास दुर्जयादीन्महारथान् ।
 तथा त्वमपि कल्याणि ब्राह्मणात्तपसाधिकात् ।
 मन्त्रियोगाद्यत क्षिप्रमपत्योत्पादनं प्रति ॥ ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

धर्मसंहिता धर्ममयी ॥ २६ ॥ धर्मदर्शने धर्मशास्त्रे उक्ता
 इति शेषः । बन्धुदायादा रिक्थहराः । अबन्धुदायादास्तदन्ये ॥ ३० ॥
 प्रहेष्यामि गतिद्विकर्मणो हिनोते रूपम् । अथेति क्षिप्रवचन-
 संयोगाद्भृद् । तां शरणं गतोऽसि वर्धयामि वेति चार्थः

॥ ३५ ॥ विद्धि लभस्व । शारदण्डायनेर्भार्याम् ॥ ३६ ॥ गु-
 रणा भर्त्रा । पुष्पेण आर्तवेन निमित्तेन स्नाता ॥ ३८ ॥ यत
 यतस्व ॥ ४० ॥ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

कुन्त्या पाण्डुं प्रति व्युषिताश्वकथाकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा महाराज कुन्ती पाण्डुमभाषत ।
 कुरूणामृषभं वीरं तदा भूमिपतिं पतिम् ॥ १
 कुन्त्युवाच ।
 न मामर्हसि धर्मज्ञ वक्तुमेवं कथंचन ।
 धर्मपत्नीमभिरतां त्वयि राजीवलोचने ॥ २
 त्वमेव तु महाबाहो मय्यपत्यानि भारत ।
 वीर वीर्योपपन्नानि धर्मतो जनयिष्यसि ॥ ३
 स्वर्गं मनुजशार्दूल गच्छेयं सहिता त्वया ।
 अपत्याय च मां गच्छ त्वमेव कुरुनन्दन ॥ ४
 न ह्यहं मनसाप्यन्यं गच्छेयं त्वदृते नरम् ।
 त्वत्तः प्रति विशिष्टश्च कोऽन्योऽस्ति भुवि मानवः
 इमां च तावद्भर्मात्मन्यौराणीं शृणु मे कथाम् ।
 परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्तयिष्यामि यामहम् ॥६
 व्युषिताश्व इति ख्यातो बभूव किल पार्थिवः ।
 पुरा परमधर्मिष्ठः पूरोर्वशविवर्धनः ॥ ७
 तस्मिंश्च यजमाने वै धर्मात्मनि महाभुजे ।
 उपागमंस्ततो देवाः सेन्द्रा देवर्षिभिः सह ॥ ८
 अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।
 व्युषिताश्वस्य राजर्षेस्ततो यज्ञे महात्मनः ॥ ९
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव चक्रुः कर्म स्वयं तदा ।
 व्युषिताश्वस्ततो राजन्नति मर्त्यान्व्यरोचत ॥ १०
 सर्वभूतान्प्रति यथा तपनः शिशिराल्यये ।
 स विजित्य गृहीत्वा च नृपतीत्राजसत्तमः ॥११
 प्राच्यानुदिच्यान्पाश्चात्यान्दाक्षिणात्यानकालयत्
 अश्वमेधे महायज्ञे व्युषिताश्वः प्रतापवान् ॥ १२
 बभूव स हि राजेन्द्रो दशनागवलान्वितः ।
 अप्यत्र गाथां गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ॥१३
 व्युषिताश्वे यशोवृद्धे मनुष्येन्द्रे कुरूत्तम ।
 व्युषिताश्वः समुद्रान्तां विजित्येमां वसुन्धराम् ॥
 अपालयत्सर्ववर्णान्पिता पुत्रानिवौरसान् ।

अकालयद्दशीकृतवान् ॥ १२ ॥ जहार आहूतवान् चकारेत्यर्थः ।

यजमानो महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ १५
 अनन्तरत्नान्यादाय स जहार महाकृतून् ।
 सुषाव च बहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततान् च ॥१६
 आसीत्काक्षीवती चास्य भार्या परमसंमता ।
 भद्रा नाम मनुष्येन्द्र रूपेणासदृशी भुवि ॥ १७
 कामयामासतुस्तौ च परस्परमिति श्रुतम् ।
 स तस्यां कामसंपन्नो यक्ष्मणा समपद्यत ॥ १८
 तेनाचिरेण कालेन जगामास्तमिवांशुमान् ।
 तस्मिन्प्रेते मनुष्येन्द्रे भार्याऽस्य भृशदुःखिता १९
 अपुत्रा पुरुषव्याघ्र विललापेति नः श्रुतम् ।
 भद्रा परमदुःखार्ता तन्निबोध जनाधिप ॥ २०
 भद्रोवाच ।
 नारी परमधर्मज्ञ सर्वा भर्तृविनाकृता ।
 पतिं विना जीवति या न सा जीवति दुःखिता २१
 पतिं विना मृतं श्रेयो नार्याः क्षत्रियपुंगव ॥
 त्वद्गतिं गन्तुमिच्छामि प्रसीदस्व नयस्व माम् ॥२२
 त्वया हीना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 प्रसादं कुरु मे राजन्नितस्तूर्णं नयस्व माम् ॥२३
 पृष्टतोऽनुगमिष्यामि समेषु विषमेषु च ।
 त्वामहं नरशार्दूल गच्छन्तमनिवर्तितुम् ॥ २४
 छायेवानुगता राजन्सततं वशवर्तिनी ।
 भविष्यामि नरव्याघ्र नित्यं प्रियहिते रता ॥२५
 अद्यप्रभृति मां राजन्कष्टा हृदयशोषणाः ।
 आधयोऽभिभविष्यन्ति त्वामृते पुष्करेक्षण ॥२६
 अभाग्यया मया नूनं वियुक्ताः सहचारिणः ।
 तेन मे विप्रयोगोऽयमुपपन्नस्त्वया सह ॥ २७
 विप्रयुक्ता तु या पत्या मुहूर्तमपि जीवति ।
 दुःखं जीवति सा पापा नरकस्थेव पार्थिव ॥२८
 संयुक्ता विप्रयुक्ताश्च पूर्वदेहे कृता मया ।
 तदिदं कर्मभिः पापैः पूर्वदेहेषु संचितम् ॥ २९
 दुःखं मामनुसंप्राप्तं राजंस्त्वद्विप्रयोगजम् ।

सोमसंस्थाः अग्निशोमालग्निशोमादयः सप्त ॥ १६ ॥ मृतं मरणं

अद्यप्रभृत्यहं राजन्कुशसंस्तरशायिनी ।
भविष्याम्यसुखाविष्टा त्वदर्शनपरायणा ॥ ३०
दर्शयस्व नरव्याघ्र शाधि मामसुखान्विताम् ।
कृपणां चाथ करुणं विलपन्तीं नरेश्वर ॥ ३१
कुन्त्युवाच ।
एवं बहुविधं तस्यां विलपन्त्यां पुनःपुनः ।
तं शवं संपरिष्वज्य वाक्किलाऽन्तर्हिताऽब्रवीत् ३२
उत्तिष्ठ भद्रे गच्छ त्वं ददानीह वरं तव ।
जनयिष्याम्यपत्यानि त्वय्यहं चारुहासिनि ॥३३

आत्मकीये वरारोहे शयनीये चतुर्दशीम् ।
अष्टमीं वा ऋतुस्नाता संविशेथा मया सह ॥३४
एवमुक्ता तु सा देवी तथा चक्रे पतिव्रता ।
यथोक्तमेव तद्वाक्यं भद्रा पुत्रार्थिनी तदा ॥ ३५
सा तेन सुषुवे देवी शवेन भरतर्षभ ।
त्रींशाल्वांश्चतुरो मद्रान्सुतान्भरतसत्तम ॥ ३६
तथा त्वमपि मय्येवं मनसा भरतर्षभ ।
शक्तो जनयितुं पुत्रांस्तपोयोगबलान्वितः ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

उद्दालककथा ॥ १ ॥ उद्दालकपुत्रेण श्वेतकेतुना कृता स्त्रीपुरुषमर्यादा ॥ २ ॥ गुणाधिकात् द्विजातेः पुत्रोत्पादनार्थं प्रति पाण्डुराजा ॥ ३ ॥ कुन्त्या दुर्वाससः स्वस्य मन्त्रप्राप्तिकथनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तथा राजा तां देवीं पुनरब्रवीत् ।
धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदं वचनमुत्तमम् ॥ १
पाण्डुरुवाच ।
एवमेतत्पुरा कुन्ति व्युषिताश्चकार ह ।
यथा त्वयोक्तं कल्याणि स ह्यासीदमरोपमः ॥२
अथ त्विदं प्रवक्ष्यामि धर्मतत्त्वं निबोध मे ।
पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ॥ ३
अनावृताः किल पुरा स्त्रिय आसन्वरानने ।
कामचारविहारिण्यः स्वतन्त्राश्चारुहासिनि ॥ ४
तासां व्युच्चरमाणानां कौमारात्सुभगे पतीन् ।
नाधर्मोऽभूद्भरारोहे स हि धर्मः पुराऽभवत् ॥ ५
तं चैव धर्मं पौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः ।
अद्याप्यनुविधीयन्ते कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ६
प्रमाणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः ।
उत्तरेषु च रम्भोरु कुरुष्वद्यापि पूज्यते ।
स्त्रीणामनुग्रहकरः स हि धर्मः सनातनः ॥ ७

‘नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥८
एवं तृष्णा तु नारीणां पुरुषं पुरुषं प्रति ।
अगम्यागमनं स्त्रीणां नास्ति नित्यं शुचिस्मिते ॥९
पुत्रं वा किल पौत्रं वा कासांचिद्भ्रातरं तथा ।
रहसीह नरं दृष्ट्वा योनिरुत्किञ्चते तदा ॥ १०
एतत्स्वाभाविकं स्त्रीणां न निमित्तकृतं शुभे ।
अस्मिन्स्तु लोके नचिरान्मर्यादेयं शुचिस्मिते ॥११
स्थापिता येन यस्माच्च तन्मे विस्तरतः शृणु ।
बभूवोद्दालको नाम महर्षिरिति नः श्रुतम् ॥१२
श्वेतकेतुरिति ख्यातः पुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ।
मर्यादेयं कृता तेन धर्म्या वै श्वेतकेतुना ॥ १३
कोपात्कमलपत्राक्षि यदर्थं तन्निबोध मे ॥ १४
‘श्वेतकेतोः पिता देवि तप उग्रं समास्थितः ।
ग्रीष्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशगोऽभवत् १५
शिशिरे सलिलस्थायी सह पत्न्या महातपाः ।
उद्दालकं तपस्यन्तं नियमेन समाहितम् ॥ १६

॥ २२ ॥ शवं प्रेतशरीरं संपरिष्वज्य विलपन्त्यामित्य-
न्वयः ॥ ३२ ॥ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥
अनावृताः सर्वैर्दृष्टुं योग्याः । कामचारो रतिमुखं तदर्थं वि-

हारिण्यः पर्यटनशीलाः । स्वतन्त्रा भर्त्रादिभिरनिवार्याः ॥ ४ ॥
पतीन्व्युच्चरमाणानां व्यभिचरन्तीनाम् ॥ ५ ॥ अनुविधीयन्ते
अनुसार्थन्ते ईश्वरेण ॥ ६ ॥ नचिरादल्पकालतः ॥ ११ ॥

तस्य पुत्रः श्वेतकेतुः परिचर्यां चकार ह ।
 अभ्यागच्छद्विजः कश्चिद्वलीपलितसंततः ॥ १७
 तं दृष्ट्वैव मुनिः प्रीतः पूजयामास शास्त्रतः ।
 स्वागतेन च पाद्येन मृदुवाक्यैश्च भारत ॥ १८
 शाकमूलफलाद्यैश्च वन्यैरन्यैरपूजयत् ।
 क्षुत्पिपासाश्रमेणार्तः पूजितश्च महर्षिणा ॥ १९
 विश्रान्तो मुनिर्मासाद्य पर्यपृच्छद्विजस्तदा ।
 उद्दालक महर्षे त्वं सत्यं मे ब्रूहि माऽनृतम् ॥ २०
 ऋषिपुत्रः कुमारोऽयं दर्शनीयो विशेषतः ।
 तव पुत्रमिमं मन्ये कृतकृत्योऽसि तद्वद ॥ २१
 उद्दालक उवाच ।
 मम पत्नी महाप्राज्ञ कुशिकस्य सुता मता ।
 मामेवानुगता पत्नी मम नित्यमनुव्रता ॥ २२
 अरुन्धतीव पत्नीनां तपसा कर्शितस्तनी ।
 अस्यां जातः श्वेतकेतुर्मम पुत्रो महातपाः ॥ २३
 वेदेवेदाङ्गविद्विप्र मञ्छासनपरायणः ।
 लोकज्ञः सर्वलोकेषु विश्रुतः सत्यवाग्धृणी ॥ २४
 ब्राह्मण उवाच ।
 अपुत्री भार्यया चार्थी वृद्धोऽहं मन्दचाक्षुषः ।
 पित्र्यादृष्ट्यादनिर्मुक्तः पूर्वमेवाकृतस्त्रियः ॥ २५
 प्रजारणिस्तु पत्नी ते कुलशीलसमन्विता ।
 सदृशी मम गोत्रेण ब्रह्म्यानां क्षमस्व मे ॥ २६
 पाण्डुरुवाच ।
 इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीं चीरकृष्णाजिनाम्बराम् ।
 यष्ट्याधारः स्रस्तगात्रो मन्दचक्षुरबुद्धिमान् ॥ २७
 स्वव्यापाराक्षमां श्रेष्ठामचित्तामात्मनि द्विजः ।
 श्वेतकेतोः किल पुरा समक्षं मातरं पितुः ॥ २८
 जग्राह ब्राह्मणः पाणौ गच्छाव इति चाब्रवीत् ।
 ऋषिपुत्रस्तदा कोपं चकारामर्षितस्तदा ॥ २९
 मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव ।
 'तपसा दीप्तवीर्यो हि श्वेतकेतुर्न चक्षमे ॥ ३०
 संगृह्य मातरं हस्ते श्वेतकेतुरभाषत ।
 दुर्ब्राह्मण विमुञ्च त्वं मातरं मे पतिव्रताम् ॥ ३१
 स्वयं पिता मे ब्रह्मर्षिः क्षमावान्ब्रह्मवित्तमः ।

शापानुग्रहयोः शक्तः तूर्णीभूतो महाव्रतः ॥ ३२
 तस्य पत्नी दमोपेता मम माता विशेषतः ।
 पतिव्रतां तपोवृद्धां साध्वाचारैरलङ्कताम् ॥ ३३
 अप्रमादेन ते ब्रह्मन्मातृभूतां विमुञ्च वै ॥ ३४
 एवमुक्त्वा तु याचन्तं विमुञ्चेति मुहुर्मुहुः ।
 प्रत्यवोचद्विजो राजन्नप्रगल्भमिदं वचः ॥ ३५
 ब्राह्मण उवाच ।
 अपत्यार्थी श्वेतकेतो वृद्धोऽहं मन्दचाक्षुषः ।
 पिता ते ऋणनिर्मुक्तस्त्वया पुत्रेण काश्यप ॥ ३६
 ऋणादहमनिर्मुक्तो वृद्धोऽहं विगतस्पृहः ।
 मम को दास्यति सुतां कन्यां संप्राप्तयौवनाम् ३७
 प्रजारणिमिमां पत्नीं विमुञ्च त्वं महातपः ।
 एकया प्रजया प्रीतो मातरं ते ददाम्यहम् ॥ ३८
 एवमुक्तः श्वेतकेतुर्लज्जया क्रोधमेयिवान् ।
 कुद्धं तं तु पिता दृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाच ह ॥ ३९
 मा तात कोपं कार्षीस्त्वमेष धर्मः सनातनः ।
 अनावृता हि सर्वेषां वर्णानामङ्गना भुवि ॥ ४०
 यथा गावः स्थिताः पुत्र खेस्वे वर्णे तथा प्रजाः ।
 'तथैव च कुटुम्बेषु न प्रमाद्यन्ति कर्हिचित् ॥ ४१
 ऋतुकाले तु संप्राप्ते भर्तारं न जहुस्तदा ।
 ऋषिपुत्रोऽथ तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे ॥ ४२
 चकार चैव मर्यादामिमां स्त्रीपुंसयोर्भुवि ।
 मानुषेषु महाभागे न त्वेवान्येषु जन्तुषु ॥ ४३
 तदाप्रभृति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतम् ।
 व्युच्चरन्त्याः पतिं नार्या अद्यप्रभृति पातकम् ॥ ४४
 भ्रूणहत्यासमं घोरं भविष्यत्यसुखावहम् ।
 'अद्याप्यनुविधीयन्ते कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ४५
 उत्तरेषु महाभागे कुरुष्वेवं यशस्विनि ।
 पुराणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः ॥ ४६
 भार्या तथा व्युच्चरतः कौमारब्रह्मचारिणीम् ।
 पतिव्रतामेतदेव भविता पातकं भुवि ॥ ४७
 नियुक्ता पतिना भार्या यद्यपत्यस्य कारणात् ।
 न कुर्यात्तत्तथा भीरु सैनः सुमहदाभुयात् ।
 इति तेन पुरा भीरु मर्यादा स्थापिता बलात् ॥ ४८

उद्दालकस्य पुत्रेण धर्म्या वै श्वेतकेतुना ।
 सौदासेन च रम्भोरु नियुक्ता पुत्रजन्मनि ॥४९
 मदयन्ती जगामर्षिं वसिष्ठमिति नः श्रुतम् ।
 तस्माच्छेभे च सा पुत्रमश्मकं नाम भामिनी ॥५०
 एवं कृतवती सापि भर्तुः प्रियचिकीर्षया ।
 अस्माकमपि ते जन्म विदितं कमलेक्षणे ॥ ५१
 कृष्णद्वैपायनाद्गीरु कुरूणां वंशवृद्धये ।
 अत एतानि सर्वाणि कारणानि समीक्ष्य वै ॥५२
 ममैतद्वचनं धर्म्यं कर्तुमर्हस्यनिन्दिते ।
 ऋतावृतौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता पतिव्रते ॥ ५३
 नातिवर्तव्य इत्येवं धर्मं धर्मविदो विदुः ।
 शेषेष्वन्येषु कालेषु स्वातन्त्र्यं स्त्री किलार्हति ॥५४
 धर्ममेवं जनाः सन्तः पुराणं परिचक्षते ।
 भर्ता भार्या राजपुत्रि धर्म्यं वाऽधर्म्यमेव वा ॥५५
 यद्ग्यात्तत्तथा कार्यमिति वेदविदो विदुः ।
 विशेषतः पुत्रगृद्धी हीनः प्रजननात्स्वयम् ॥ ५६
 यथाऽहमनवद्याङ्गि पुत्रदर्शनलालसः ।
 अयं रक्ताङ्गुलिनखः पद्मपत्रनिभः शुभे ॥ ५७
 प्रसादनार्थं सुश्रोणि शिरस्यभ्युद्यतोऽञ्जलिः ।
 मन्त्रियोगात्सुकेशान्ते द्विजातेस्तपसाऽधिकात् ५८
 पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि ।
 तत्कृतेऽहं पृथुश्रोणि गच्छेयं पुत्रिणां गतिम् ॥५९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

एकोनत्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

धर्माकुन्त्यां युधिष्ठिरोत्पत्तिः ॥ १ ॥ कुन्त्याः पुत्रोत्पत्तिश्रवणेन दुःखितया गान्धार्या घातितात्सोदरान्मांसपेक्षीजनन-
 म् ॥ २ ॥ मांसपेक्षी एकोत्तरशतधा विभज्य पृथक्पृथक्कुण्डेषु निधाय रक्षणम् ॥ ३ ॥ वने स्थितस्य पाण्डोः कुन्त्यां वायो-
 र्भूमिसेनोत्पत्तिः ॥ ४ ॥ मानुरङ्गात्पतितेन भीमेन शैलशिलासंचूर्णनम् ॥ ५ ॥ दुर्योधनोत्पत्तिः ॥ ६ ॥ ततो मासेन छतरा-
 इत्य पुत्रशतोत्पत्तिः । दुःशलाजननं च ॥ ७ ॥

कुन्त्युवाच ।
 अपत्यकाम एवं स्यान्ममापत्यं भवेदिति ।
 विप्रं वा गुणसंपन्नं सर्वभूतहिते रतम् ॥ १
 अनुजानीहि भद्रं ते दैवतं हि पतिः स्त्रियः ।
 यं त्वं वक्ष्यसि धर्मज्ञ देवं ब्राह्मणमेव च ॥ २
 पुराणं युगान्तरियम् ॥५५॥ त्वत्कृते त्वया ॥ ५९ ॥ अभिचारो

वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता ततः कुन्ती पाण्डुं परपुरञ्जयम् ।
 प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ६०
 'अधर्मः सुमहानेष स्त्रीणां भरतसत्तम ।
 यत्प्रसादयते भर्ता प्रसाद्यः क्षत्रियर्षभ ।
 शृणु चेदं महाबाहो मम प्रीतिकरं वचः ॥' ६१
 पितृवेश्मन्यहं बाला नियुक्ताऽतिथिपूजने ।
 उग्रं पर्यचरं तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ६२
 निगूढनिश्चयं धर्मं यं तं दुर्वाससं विदुः ।
 तमहं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयम् ॥ ६३
 स मेऽभिचारसंयुक्तमाचष्ट भगवान्वरम् ।
 मन्त्रं तिमं च मे प्रादादब्रवीच्चैव मामिदम् ॥६४
 यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 अकामो वा सकामो वा वशं ते समुपैष्यति ॥६५
 तस्य तस्य प्रसादात्ते राज्ञि पुत्रो भविष्यति ।
 इत्युक्ताऽहं तदा तेन पितृवेश्मनि भारत ॥ ६६
 ब्राह्मणस्य वचस्तर्ह्यं तस्य कालोऽयमागतः ।
 अनुज्ञाता त्वया देवमाह्वयेयमहं नृप ॥ ६७
 'यां मे विद्यां महाराज अददात्स महायशाः ।
 तयाऽऽहूतः सुरः पुत्रं प्रदास्यति सुरोपमम् ।
 अनपत्यकृतं यस्ते शोकं वीर विनेष्यति ॥' ६८

यथोद्दिष्टं त्वया वीर तत्कर्तासि महाशुज ।
 देवात्पुत्रफलं सद्यो विप्रात्कालान्तरे भवेत् ॥ ३
 आवाहयामि कं देवं कदा वा भरतर्षभ ।
 त्वत्त आज्ञां प्रतीक्षन्तीं विद्ध्यसिन्कर्मणीप्सिते ४
 देवताकर्षणशक्तिः ॥६४॥ अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२८

पाण्डुरुवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽसि त्वं नो धात्री कुलस्व हि ।
नमो महर्षये तस्मै येन दत्तो वरस्तव ॥ ५

न चाधर्मेण धर्मज्ञे शक्याः पालयितुं प्रजाः ।
तस्मात्त्वं पुत्रलाभाय सन्तानाय ममैव च ॥ ६
प्रवरं सर्वदेवानां धर्ममावाहयावले ।

वैशंपायन उवाच ।

पाण्डुना समनुज्ञाता भारतेन यशस्विना ।
मतिं चक्रे महाराज धर्मस्यावाहने तदा ॥ ७

पाण्डुरुवाच ।

अद्यैव त्वं वरारोहे प्रयतस्व यथाविधि ।
धार्मिकश्च कुरूणां हि भविष्यति न संशयः ॥ ८
दत्तस्य तस्य धर्मेण नाधर्मे रंस्यते मनः ।

धर्मादिकं हि धर्मज्ञे धर्मान्तं धर्ममध्यमम् ॥ ९
अपत्यमिष्टं लोकेषु यशःकीर्तिविवर्धनम् ।
तस्माद्धर्मं पुरस्कृत्य नियता त्वं शुचिसिते ॥ १०
आकाराचारसंपन्ना भजस्वाराधय स्वयम् ॥ ११
वैशंपायन उवाच ।

सा तथोक्ता तथेत्युक्त्वा तेन भर्त्रा वराङ्गना ।
अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १२
संवत्सरोपिते गर्भे गान्धार्या जनमेजय ।

आजुहाव ततो धर्मं कुन्ती गर्भार्थमच्युतम् ॥ १३
सा बलिं त्वरिता देवी धर्मार्योपजहार ह ।
जजाप विधिवज्रप्यं दत्तं दुर्वाससा पुरा ॥ १४
'जानन्ती धर्ममर्घ्यं वै धर्मं वशमुपानयत् ।
आहूतो नियमात्कुन्त्या सर्वभूतनमस्कृतः ॥ १५

आजगाम ततो देवीं धर्मो मन्त्रबलात्ततः ।
विमाने सूर्यसङ्काशे कुन्ती यत्र जपस्थिता ॥ १६
'ददृशे भगवान्धर्मः सन्तानार्थाय पाण्डवे ।'
विहस्य तां ततो ब्रूयाः कुन्ति किं ते ददाम्यहम् ।
सा तं विहस्यमानापि पुत्रं देहब्रवीदिदम् ॥ १७

'तस्मिन्बहुमृगेऽरण्ये शतशृङ्गे नगोत्तमे ।
पाण्डोरर्थे महाभागा कुन्ती धर्ममुपागमत् ॥ १८

एन्द्रे ज्येष्ठानक्षत्रे । अष्टमे अभिजितेऽभिजिति त्रिंशन्मुहूर्त-
स्याहोऽष्टमे मुहूर्ते । दिवा शुक्लपक्षे । मध्यगते तुलायनगते ।

ऋतुकाले शुचिः स्नाता शुक्लवस्त्रा यशस्विनी ।

शय्यां जग्राह मुश्रोणी सह धर्मेण सुव्रता ॥ १९
धर्मेण सह संगम्य योगमूर्तिधरेण सा ।

लेभे पुत्रं महाबाहुं सर्वप्राणभृतां वरम् ॥ २०
एन्द्रे चन्द्रमसा युक्ते मुहूर्तेऽभिजितेऽष्टमे ।
दिवा मध्यगते सूर्ये तिथौ पूर्णे हि पूजिते ॥ २१

समृद्धयशसं कुन्ती सुषाव प्रवरं सुतम् ।
जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥ २२
एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति नरोत्तमः ।

विक्रान्तः सत्यवाक्चैव राजा पृथ्व्यां भविष्यति ॥
युधिष्ठिर इति ख्यातः पाण्डोः प्रथमजः सुतः ।
भविता प्रथितो राजा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।

यशसा तेजसा चैव वृत्तेन च समन्वितः ॥ २४
संवत्सरे द्वितीये तु गान्धार्या उदरं महत् ।
न च प्राजायत तदा ततस्तां दुःखमाविशत् २५

श्रुत्वा कुन्तीसुतं जातं बालार्कसमतेजसम् ।
उदरस्यात्मनः स्वैर्यमुपालभ्य च सौबली ॥ २६
कौरवस्यापरिज्ञातं यत्नेन महता स्वयम् ।

उदरं घातयामास गान्धारी शोकमूर्छिता ॥ २७
ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्टीलेव संहता ।
द्विवर्षसंभृता कुक्षौ तामुत्सृष्टुं प्रचक्रमे ॥ २८

अथ द्वैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः समुपागमत् ।
तां स मांसमयीं पेशीं ददर्श जपतां वरः ॥ २९
ततोऽवदत्सौबलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितम् ।

सा चात्मनो मतं सर्वं शशंस परमर्षये ॥ ३०
गान्धार्युवाच ।

ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमप्रभम् ।
दुःखेन परमेणेदमुदरं घातितं मया ॥ ३१
शतं च किल पुत्राणां वितोर्णं मे त्वया पुरा ।

इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशताय वै ॥ ३२
व्यास उवाच ।

एवमेतत्सौबलेयि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।
वितथं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥ ३३

तिथौ पूर्णे पूर्णयां पञ्चम्याम् । अयं योगः प्रायेणाश्विनशुक्लप-
ञ्चम्याम् ॥ २१ ॥ लोहाष्टीला लोहापिण्डिका ॥ २८ ॥

घृतपूर्णं कुण्डशतं क्षिप्रमेव विधीयताम् ।
सुगुप्तेषु च देशेषु रक्षा चैव विधीयताम् ॥ ३४
शीताभिरद्भिरष्टीलामिमां च परिषिञ्चय ॥ ३५
वैशंपायन उवाच ।

सा सिच्यमाना ह्यष्टीला ह्यभवच्छतधा तदा ।
अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां गर्भाणां तत्क्षणं तथा ॥ ३६
एकाधिकशतं पूर्णं यथायोगं विशंपते ।
ततः कुण्डशतं तत्र आनाय्य तु महानृषिः ॥३७
मांसपेश्यास्तदा राजन्क्रमशः कालपर्ययात् ।
ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भान्सर्वान्समादधत् ॥ ३८
खनुगुप्तेषु देशेषु रक्षां चैषां व्यधापयत् ।
शशास चैव कृष्णो वै गर्भाणां रक्षणं तथा ॥३९
उवाच चैनां भगवान्कालेनैतावता पुनः ।
स्फुटमानेषु कुण्डेषु जाताञ्जानीहि शोभने ॥४०
उद्घाटनीयान्येतानि कुण्डानीति च सौवलीम् ।
इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिविधाय च ॥४१
जगाम तपसे धीमान्हिमवन्तं शिलोच्चयम् ।
अहोचराः कुमारास्ते कुण्डेभ्यस्तु समुत्थिताः ४२
तेनैवैषां क्रमेणासीज्योष्ठानुज्येष्ठता तदा ।
जन्मतश्च प्रमाणेन ज्येष्ठः कुन्तीसुतोऽभवत् ॥४३
धार्मिकं च सुतं दृष्ट्वा पाण्डुः कुन्तीमथाऽब्रवीत् ।
प्राहुः क्षत्रं बलज्येष्ठं बलज्येष्ठं सुतं वृणु ॥ ४४
ततः कुन्तीमभिक्रम्य शशासातीव भारत ।
वायुमावाहयस्वेति स देवो बलवत्तरः ॥ ४५
अश्वमेधः ऋतुश्रेष्ठो ज्योतिःश्रेष्ठो दिवाकरः ।
ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो देवश्रेष्ठश्च मारुतः ॥ ४६
मारुतं मरुतां श्रेष्ठं सर्वप्राणिभिरीडितम् ।
आवाहय त्वं नियमात्पुत्रार्थं वरवर्णिनि ॥ ४७
स नो यं दास्यति सुतं स प्राणबलवानृषु ।
भविष्यति वरारोहे बलज्येष्ठा हि भूमिपाः ॥४८
वैशंपायन उवाच ।

तथोक्तवति सा काले वायुमेवाजुहाव ह ।
द्वितीयेनोपहारेण तेनोक्तविधिना पुनः ॥ ४९

तैरेव नियमैः स्थित्वा मन्त्रग्राममुदैरयत् ।
आजगाम ततो वायुः किं करोमीति चाब्रवीत् ५०
लज्जान्विता ततः कुन्ती पुत्रमैच्छन्महाबलम् ।
तथास्त्विति च तां वायुः समालभ्य दिवं गतः ॥
तस्यां जज्ञे महावीर्यो भीमो भीमपराक्रमः ।
तमप्यतिबलं जातं वागुवाचाशरीरिणी ॥ ५२
सर्वेषां बलिनां श्रेष्ठो जातोऽयमिति भारत ।
जातमात्रे कुमारे तु सर्वलोकस्य पार्थिवाः ॥ ५३
मूत्रं प्रसुक्षुवुः सर्वे व्यथां चापि प्रपेदिरे ।
वाहनानि व्यशीर्यन्त व्यमुञ्चन्श्रुविन्दवः ॥ ५४
यथाऽनिलः समुद्भूतः समर्थः कम्पने भुवः ।
तथा ह्युपचिताङ्गो वै भीमो भीमपराक्रमः ॥५५
इदं चाद्भुतमत्रासीज्जातमात्रे वृकोदरे ।
यदङ्गात्पतितो मातुः शिलां गात्रैरचूर्णयत् ॥५६
कुन्ती तु सह पुत्रेण याता सुरचिरं सरः ।
स्नात्वा च सुतमादाय दशमेऽहनि यादवी ॥५७
दैवतान्यर्चयिष्यन्ती निर्जगामाश्रमात्पृथा ।
शैलाभ्याशेन गच्छन्त्यास्तदा भरतसत्तम ॥ ५८
निश्चक्राम महाव्याघ्रो जिघांसुर्गिरिगह्वरात् ।
तमापतन्तं शार्दूलं विकृष्य धनुरुत्तमम् ॥ ५९
निर्विभेद शरैः पाण्डुस्त्रिभिस्त्रिदशविक्रमः ।
नादेन महता तां तु पूरयन्तं गिरेर्गुहाम् ॥ ६०
दृष्ट्वा शैलमुपारोडुमैच्छत्कुन्ती भयात्तदा ।
त्रासात्तस्याः सुतस्त्वङ्गात्पपात भरतर्षभ ॥ ६१
पर्वतस्योपरिस्थायामधस्तादपतच्छिशुः ।
स शिलां चूर्णयामास वज्रवद्भ्रजिचोदितः ॥ ६२
पुत्रस्नेहात्ततः पाण्डुरभ्यधावद्विरेस्तटम् ।
पतता तेन शतधा शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥ ६३
शिलां च चूर्णितां दृष्ट्वा परं विस्मयमागमत् ।
स तु जन्मनि भीमस्य विनदन्तं विनादितम् ६४
ददर्श गिरिशङ्खस्थं व्याघ्रं व्याघ्रपराक्रमः ।
दारसंरक्षणार्थाय पुत्रसंरक्षणाय च ॥ ६५
सदा बाणधनुष्पाणिरभवत्कुरुनन्दनः ।

मघे चन्द्रमसा युक्ते सिंहे चाभ्युदिते गुरौ ॥६६
 दिवा मध्यगते सूर्ये तिथौ पुण्ये त्रयोदशे ।
 पित्र्ये सुहृते सा कुन्ती सुषुवे भीममच्युतम् ॥६७
 यस्मिन्नहनि भीमस्तु जज्ञे भीमपराक्रमः ।
 तामेव रात्रिं पूर्वां तु जज्ञे दुर्योधनो नृपः ॥ ६८
 स जातमात्र एवाथ धृतराष्ट्रसुतो नृप ।
 रासभारावसदृशं खराव च ननाद च ॥ ६९
 तं खराः प्रत्यभाषन्त गृध्रगोमायुवायसाः ।
 क्रव्यादाः प्राणदन्धोराः शिवाश्चाशिवनिखनाः ॥
 वाताश्च प्रवबुश्चापि दिग्दाहश्चाभवत्तदा ।
 ततस्तु भीतवद्राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ७१
 समानीय बहून्विप्रान्भीष्मं विदुरमेव च ।
 अन्यांश्च सुहृदो राजन्कुरुन्सर्वास्तथैव च ॥ ७२
 युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्धनः ।
 प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः ॥
 अयं त्वनन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति ।
 एतद्विश्रुत मे तथ्यं यदत्र भविता भ्रुवम् ॥ ७४
 'अस्मिञ्जाते निमित्तानि शंसन्तीं हाशिवं महत् ।
 अतो ब्रवीमि विदुर द्रुतं मां भयमाविशत् ॥' ७५
 वाक्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सर्वासु भारत ।
 क्रव्यादाः प्राणदन्धोराः शिवाश्चाशिवनिखनाः ॥
 लक्षयित्वा निमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः ।
 तेऽब्रुवन्ब्राह्मणा राजन्विदुरश्च महामतिः ॥ ७७

यथेमानि निमित्तानि घोराणि मनुजाधिप ।
 उत्थितानि सुते जाते ज्येष्ठे ते पुरुषर्षभ ॥ ७८
 व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैष सुतस्तव ।
 तस्य शान्तिः परित्यागे गुप्तावपनयो महान् ७९
 'एष दुर्योधनो राजा मधुपिङ्गललोचनः ।
 न केवलं कुलस्यान्तं क्षत्रियान्तं करिष्यति ॥' ८०
 शतमेकोनमप्यस्तु पुत्राणां ते महीपते ।
 त्यजैनमेकं शान्तिं चेत्कुलस्येच्छसि भारत ॥ ८१
 एकेन कुरु वै क्षेमं कुलस्य जगतस्तथा ।
 त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ॥ ८२
 ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ।
 स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः ॥ ८३
 न चकार तथा राजा पुत्रस्नेहसमन्वितः ।
 ततः पुत्रशतं पूर्णं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ॥ ८४
 अर्द्धांशतेन संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ।
 गान्धार्यां क्लिश्यमानायामुदरेण विवर्धता ॥ ८५
 वैश्या सा त्वम्बिकापुत्रं कन्या परिचचार ह ।
 तया समभवद्राजा धृतराष्ट्रो यदृच्छया ॥' ८६
 तस्मिन्संवत्सरे राजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ।
 जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप ।
 एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ ८७
 महारथानां वीराणां कन्या चैका शताधिका ।
 युयुत्सुश्च महातेजा वैश्यापुत्रः प्रतापवान् ॥ ८८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

दुःशलाजननप्रकारकथनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामादितः कथितं त्वया ।
 ऋषेः प्रसादात्तु शतं न च कन्या प्रकीर्तिता ॥१
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च कन्या चैका शताधिका ।

गान्धारराजदुहिता शतपुत्रेति चानघ ॥ २
 उक्ता महर्षिणा तेन व्यासेनामिततेजसा ।
 कथं त्विदानीं भगवन्कन्यां त्वं तु ब्रवीषि मे ३
 यदि भागशतं पेशी कृता तेन महर्षिणा ।

खराव च ननाद च व्यक्तमव्यक्तं च शब्दं खरसदृशमेवाकरोत् ॥६९॥करण इव करणः क्षत्रियाद्वैश्यायां जातत्वान्न तु वैश्याच्छ्र-

श्रीयाम् ॥ ८७ ॥ एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

न प्रजास्यति चेद्भूयः सौवलेयी कथंचन ॥ ४
 कथं तु संभवस्तस्या दुःशलाया वदस्व मे ।
 यथावदिह विप्रर्षे परं मेऽत्र कुतूहलम् ॥ ५
 वैशंपायन उवाच ।
 साध्वयं प्रश्न उद्दिष्टः पाण्डवेय ब्रवीमि ते ।
 तां मांसपेशीं भगवान्स्वयमेव महातपाः ॥ ६
 शीताभिरद्भिरासिच्य भागं भागमकल्पयत् ।
 यो यथा कल्पितो भागस्ततं धात्र्या तथा नृपः ॥
 घृतपूर्णेणु कुण्डेषु एकैकं प्राक्षिपत्तदा ।
 एतस्मिन्नन्तरे साध्वी गान्धारी सुदृढव्रता ॥ ८
 दुहितुः स्नेहसंयोगमनुध्याय वराङ्गना ।
 'नाब्रवीत्तमृषिं किंचिद्दौरवाच यशस्विनी ।'
 मनसा चिन्तयद्देवी एतत्पुत्रशतं मम ॥ ९
 भविष्यति न संदेहो न ब्रवीत्यन्यथा मुनिः ।
 ममेयं परमा तुष्टिर्दुहिता मे भवेद्यदि ॥ १०
 एका शताधिका बाला भविष्यति कनीयसी ।
 ततो दौहित्रजालोकादबाह्योऽसौ पतिर्मम ॥ ११
 अधिका किल नारीणां श्रीतिर्जामातृजा भवेत् ।
 यदि नाम ममापि स्याद्दुहितैका शताधिका १२

कृतकृत्या भवेयं वै पुत्रदौहित्रसंवृता ।
 यदि सत्यं तपस्तप्तं दत्तं वाऽप्यथवा हुतम् ॥ १३
 गुरवस्तोषिता वापि तथाऽस्तु दुहिता मम ।
 एतस्मिन्नेव काले तु कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ १४
 व्यभजत्स तदा पेशीं भगवानृषिसत्तमः ।
 'गण्यमानेषु कुण्डेषु शते पूर्णे महात्मना ॥ १५
 अभवच्चापरं खण्डं वामहस्ते तदा किल ।'
 गणयित्वा शतं पूर्णमंशानामाह सौवलीम् ॥ १६
 व्यास उवाच ।
 पूर्णं पुत्रशतं त्वेतन्न मिथ्या वागुदाहृता ।
 दैवयोगाच्च भागैकः परिशिष्टः शतात्परः ॥ १७
 एषा ते सुभगा कन्या भविष्यति यथेप्सिता ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततोऽन्यं घृतकुम्भं च समानाय्य महातपाः १८
 तं चापि प्राक्षिपत्तत्र कन्याभागं तपोधनः ।
 'संभूता चैव कालेन सर्वेषां च यवीयसी ॥ १९
 एतत्ते कथितं राजन्दुःशलाजन्म भारत ।
 ब्रूहि राजेन्द्र किं भूयो वर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

दुर्योधनादीनां नामकथनम् ॥ १ ॥ दुःशलाविवाहः ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतां तेषां नामानि च पृथक्पृथक् ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्यात्प्रकीर्तय ॥ १
 वैशंपायन उवाच ।
 दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ।
 दुःसहो दुःशलश्चैव जलसन्धः समः सहः ॥ २
 विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ।
 दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ॥ ३
 विविंशतिर्विकर्णश्च शलः सत्वः सुलोचनः ।

चित्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ॥ ४
 दुर्मदो दुर्विगाहश्च विवित्सुर्विकटाननः ।
 ऊर्णनाभः सुनाभश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ॥ ५
 चित्रबाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमोचनः ।
 अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः ॥ ६
 भीमवेगो भीमबलो बलाकी बलवर्धनः ।
 उग्रायुधः सुपेणश्च कुण्डधारो महोदरः ॥ ७
 चित्रायुधो निषङ्गी च पाशी वृन्दारकस्तथा ।
 दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ॥ ८

न प्रजास्यति प्रजामात्मनो नेच्छति ॥ ४ ॥ त्रिंशदधि-

कशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

दृढसन्धो जरासन्धः सत्यसन्धः सदः सुवाक् ।
 उग्रश्रवा उग्रसेनः सेनानीर्दुष्पराजयः ॥ ९
 अपराजितः कुण्डशायी विशालाक्षो दुराधरः ।
 दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥ १०
 आदित्यकेतुर्वद्वाशी नागदत्तोऽग्रयाय्यपि ।
 कवची क्रथनः कुण्डी कुण्डधारो धनुर्धरः ॥११
 उग्रभीमरथौ वीरौ वीरबाहुरलोलुपः ।
 अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथाश्रयः ॥ १२
 अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी चित्रकुण्डलः ।
 प्रमथश्च प्रमाथी च दीर्घरोमश्च वीर्यवान् ॥ १३
 दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोराः कनकध्वजः ।

कुण्डाशी विरजाश्चैव दुःशला च शताधिका १४
 इति पुत्रशतं राजन्कन्या चैव शताधिका ।
 नामधेयानुपूर्व्येण विद्धि जन्मक्रमं नृप ॥ १५
 सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
 सर्वे वेदविदश्चैव सर्वे सर्वास्रकोविदाः ॥ १६
 सर्वेषामनुरूपाश्च कृता दारा महीपते ।
 धृतराष्ट्रेण समये परीक्ष्य विधिवन्नृप ॥ १७
 दुःशलां चापि समये धृतराष्ट्रो नराधिपः ।
 जयद्रथाय प्रददौ विधिना भरतर्षभ ॥ १८
 'इति पुत्रशतं राजन्युयुत्सुश्च शताधिकः ।
 कन्यका दुःशला चैव यथावत्कीर्तितं मया' १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

कुन्त्यां इन्द्रादर्जुनोत्पत्तिः ॥ १ ॥ तद्वेलायां आकाशवाण्यादि ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

जाते बलवतां श्रेष्ठे पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् ।
 कथमन्यो मम सुतो लोके श्रेष्ठो भवेदिति ॥ १
 दैवे पुरुषकारे च लोकोऽयं संप्रतिष्ठितः ।
 तत्र दैवं तु विधिना कालयुक्तेन लभ्यते ॥ २
 इन्द्रो हि राजा देवानां प्रधान इति नः श्रुतम् ।
 अप्रमेयबलोत्साहो वीर्यवानमितद्युतिः ॥ ३
 तं तोषयित्वा तपसा पुत्रं लप्से महाबलम् ।
 यं दास्यति स मे पुत्रं स वरीयान्भविष्यति ॥ ४
 अमानुषान्मानुषांश्च संग्रामे स हनिष्यति ।
 कर्मणा मनसा वाचा तस्मात्तप्ये महत्तपः ॥ ५
 ततः पाण्डुर्महाराजो मन्त्रयित्वा महर्षिभिः ।
 दिदेश कुन्त्याः कौरव्यो व्रतं सांवत्सरं शुभम् ६
 आत्मना च महाबाहुरेकपादस्थितोऽभवत् ।
 उग्रं स तप आस्त्राय परमेण समाधिना ॥ ७
 आरिराधयिषुर्देवं त्रिदशानां तमीश्वरम् ।
 सूर्येण सह धर्मात्मा पर्यतप्यत भारत ॥ ८

तं तु कालेन महता वासवः प्रत्यपद्यत ।

शक्र उवाच ।

पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ९
 ब्राह्मणानां गवां चैव सुहृदां चार्थसाधकम् ।
 दुर्हृदां शोकजननं सर्वबान्धवनन्दनम् ॥ १०
 सुतं तेऽयं प्रदास्यामि सर्वाभिन्नविनाशनम् ।
 इत्युक्तः कौरवो राजा वासवेन महात्मना ॥११
 उवाच कुन्तीं धर्मात्मा देवराजवचः स्मरन् ।
 उदर्कस्तव कल्याणि तुष्टो देवगणेश्वरः ॥ १२
 दातुमिच्छति ते पुत्रं यथा संकल्पितं त्वया ।
 अतिमानुषकर्माणं यशस्विनमारिन्दमम् ॥ १३
 नीतिमन्तं महात्मानमादित्यसमतेजसम् ।
 दुराधर्षं क्रियावन्तमतीवाद्भुतदर्शनम् ॥ १४
 पुत्रं जनय सुश्रोणि धाम क्षत्रियतेजसाम् ।
 लब्धः प्रसादो देवेन्द्रात्तमाह्वय शुचिस्मिते ॥१५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता ततः शक्रमाजुहाव यशस्विनी ।

सूर्येण सह उदयादस्तमयावधि ॥ ८ ॥ द्वात्रिंशदधिकश-

ततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

अथाजगाम देवेन्द्रो जनयामास चार्जुनम् ॥१६
 'उत्तराभ्यां तु पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां ततो दिवा ।
 जातस्तु फाल्गुने मासि तेनासौ फल्गुनः स्मृतः' ॥
 जातमात्रे कुमारे तु 'सर्वभूतप्रहर्षिणी ।
 सूतके वर्तमानां तां' वागुवाचाशरीरिणी ।
 महागम्भीरनिर्घोषा नभो नादयती तदा ॥ १८
 शृण्वतां सर्वभूतानां तेषां चाश्रमवासिनाम् ।
 कुन्तीमाभाष्य विस्पष्टमुवाचेदं शुचिसिताम् ॥ १९
 कार्तवीर्यसमः कुन्ति शिवतुल्यपराक्रमः ।
 एष शक्र इवाजय्यो यशस्ते प्रथयिष्यति ॥ २०
 अदित्या विष्णुना प्रीतिर्यथाऽभूदभिवर्धिता ।
 तथा विष्णुसमः प्रीतिं वर्धयिष्यति तेऽर्जुनः ॥ २१
 एष मद्रान्वशे कृत्वा कुरुंश्च सह सोमकैः ।
 चेदिकाशिकरूपांश्च कुरुलक्ष्मीं वहिष्यति ॥ २२
 एतस्य भुजवीर्येण खाण्डवे हव्यवाहनः ।
 मेदसा सर्वभूतानां तृप्तिं यास्यति वै पराम् ॥ २३
 ग्रामणीश्च महीपालानेष जित्वा महाबलः ।
 भ्रातृभिः सहितो वीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ २४
 जामदग्न्यसमः कुन्ति विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
 एष वीर्यवतां श्रेष्ठो भविष्यति महायशः ॥ २५
 एष युद्धे महादेवं तोषयिष्यति शङ्करम् ।
 अस्त्रं पाशुपतं नाम तस्मात्तुष्टादवाप्स्यति ॥ २६
 निवातकवचा नाम दैत्या विबुधविद्विषः ।
 शक्राज्ञया महाबाहुस्तान्वधिष्यति ते सुतः ॥ २७
 तथा दिव्यानि चास्त्राणि निखिलेनाहरिष्यति ।
 विप्रनष्टां श्रियं चायमाहर्ता पुरुषर्षभः ॥ २८
 एतामत्यद्भुतां वाचं कुन्ती शुश्राव सूतके ।
 वाचमुच्चरितामुच्चैस्तां निशम्य तपस्विनाम् ॥ २९
 बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनाम् ।
 तथा देवमहर्षीणां सेन्द्राणां च दिवौकसाम् ॥ ३०
 आकाशे दुन्दुभीनां च बभूव तुमुलः स्वनः ।
 उदतिष्ठन्महाघोषः पुष्पवृष्टिभिरावृतः ॥ ३१
 समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् ।
 काद्रवेया वैनतेया गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः ॥ ३२
 भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च
 विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।
 यश्रोदितो भास्करेऽभूत्प्रनष्टे
 सोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥ ३३
 मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः ।
 दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३४
 दिव्यमाल्याम्बरधराः सर्वालङ्कारभूषिताः ।
 उपगायन्ति वीभत्सुं नृत्यन्तेऽप्सरसां गणाः ॥ ३५
 तथा महर्षयश्चापि जेषुस्तत्र समन्ततः ।
 गन्धर्वैः सहितः श्रीमान्प्रागायत च तुम्बुरुः ॥ ३६
 भीमसेनोग्रसेनौ च उर्णायुरनघस्तथा ।
 गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चास्तथाष्टमः ॥ ३७
 युगपस्तृणपः कार्णिनन्दिश्चित्ररथस्तथा ।
 त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ॥ ३८
 कलिः पञ्चदशश्चैव नारदश्चात्र षोडशः ।
 ऋत्वा बृहत्वा बृहकः करालश्च महामनाः ॥ ३९
 ब्रह्मचारी बहुगुणः सुवर्णश्चेति विश्रुतः ।
 विश्वावसुर्भूमन्युश्च सुचन्द्रश्च शरुस्तथा ॥ ४०
 गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाहुहू ।
 इत्येते देवगन्धर्वा जग्मुस्तत्र नराधिप ॥ ४१
 तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालङ्कारभूषिताः ।
 ननृतुर्वै महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ॥ ४२
 अनूचानाऽनवद्या च गुणमुख्या गुणावरा ।
 अद्रिका च तथा सोमा मिश्रकेशी त्वलम्बुषा ४३
 मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अम्बिका लक्षणा क्षेमा देवी रम्भा मनोरमा ॥ ४४
 असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया च वपुस्तथा ।
 पुण्डरीका सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी ॥ ४५
 काम्या शारद्वती चैव ननृतुस्तत्र संघशः ।
 मेनका सहजन्या च कर्णिका पुञ्जिकस्थला ४६
 ऋतुस्थला घृताची च विश्वाची पूर्वचित्त्यपि ।
 उम्लोचेति च विख्याता प्रम्लोचेति च ता दश ॥
 उर्वश्येकादशी तासां जगुश्चायतलोचनाः ।

धाताऽर्यमा च मित्रश्च वरुणोऽशो भगस्तथा ४८
 इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ।
 ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ॥ ४९ ॥
 इत्येते द्वादशादित्या ज्वलन्तः सूर्यवर्चसः ॥ ५० ॥
 मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशाः ।
 अजैकपादहिर्युध्यः पिनाकी च परंतप ॥ ५१ ॥
 दहनोऽश्वेश्वरश्चैव कपाली च विशांपते ।
 स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥ ५२ ॥
 अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
 विश्वेदेवास्तथा साध्यास्तत्रासन्परितः स्थिताः ५३ ॥
 कर्कोटकोऽथ सर्पश्च वासुकिश्च भुजङ्गमः ।
 कञ्जपश्चाथ कुण्डश्च तक्षकश्च महोरगः ॥ ५४ ॥
 आययुस्तपसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
 एते चान्ये च बहवस्तत्र नागा व्यवस्थिताः ॥ ५५ ॥
 तार्क्ष्यश्चारिष्टेनेमिश्च गरुडश्चासितध्वजः ।
 अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया व्यवस्थिताः ॥ ५६ ॥
 तांश्च देवगणान्सर्वास्तपःसिद्धा महर्षयः ।

विमानगिर्यग्रगतान्दृश्यन्नेतरे जनाः ॥ ५७ ॥
 तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मिता मुनिसत्तमाः ।
 अधिकां स्म ततो वृत्तिमवर्तन्पाण्डवं प्रति ॥ ५८ ॥
 पाण्डुः प्रीतेन मनसा देवतादीनपूजयत् ।
 पाण्डुना पूजिता देवाः प्रत्यूचुर्नरसत्तमम् ॥ ५९ ॥
 प्रादुर्भूतो ह्ययं धर्मो देवतानां प्रसादतः ।
 मातरिश्वां ह्ययं भीमो बलवानरिमर्दनः ॥ ६० ॥
 साक्षादिन्द्रः स्वयं जातः प्रसादाच्च शतक्रतोः ।
 पितृत्वाद्देवतानां हि नास्ति पुण्यतरस्त्वया ॥ ६१ ॥
 पितृणामृगनिर्मुक्तः स्वर्गं प्राप्स्यसि पुण्यभाक् ।
 इत्युक्त्वा देवताः सर्वा विप्रजग्मुर्थथागतम् ॥ ६२ ॥
 पाण्डुस्तु पुनरेवैनां पुत्रलोभान्महायशाः ।
 प्रादिशद्दर्शनीयार्थी कुन्ती त्वेनमथाब्रवीत् ॥ ६३ ॥
 नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपि वदन्त्युत ।
 अतःपरं स्वैरिणी स्याद्बन्धकी पञ्चमे भवेत् ॥ ६४ ॥
 स त्वं विद्वन्धर्ममिममधिगम्य कथं नु माम् ।
 अपत्यार्थं समुत्क्रम्य प्रमादादिव भाषसे ॥ ६५ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

अश्विभ्यां माथां नकुलसहदेवयोर्हृत्पत्तिः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरादीनां नामकरणम् ॥ २ ॥ वसुदेवप्रेषितेन पुरोहितेन पाण्डवानामुपनयनादिसंस्कारकरणम् ॥ ३ ॥ पाण्डवानां शुक्राद्भुवैदशिक्षणम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 कुन्तीपुत्रेषु जातेषु धृतराष्ट्रात्मजेषु च ।
 मद्रराजसुता पाण्डुं रहो वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥
 न मेऽस्ति त्वयि सन्तापो विगुणेऽपि परन्तप ।
 नावरत्वे वरार्हायाः स्थित्वा चानघ नित्यदा ॥ २ ॥
 गान्धार्याश्चैव नृपते जातं पुत्रशतं तथा ।
 श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुरुनन्दन ॥ ३ ॥
 इदं तु मे महद्दुःखं तुल्यतायामपुत्रता ।
 दिष्ट्या त्विदानीं भर्तुर्मे कुन्त्यामप्यस्ति सन्ततिः ४ ॥
 यदि त्वपत्यसन्तानं कुन्तिराजसुता मयि ।

कुर्यादनुग्रहो मे स्यात्तव चापि हितं भवेत् ॥ ५ ॥
 संरम्भो हि सपत्नीत्वाद्भक्तुं कुन्तिसुतां प्रति ।
 यदि तु त्वं प्रसन्नो मे स्वयमेनां प्रचोदय ॥ ६ ॥
 पाण्डुरुवाच ।
 ममाप्येष सदा माद्रि हृद्यर्थः परिवर्तते ।
 न तु त्वां प्रसहे वक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ॥ ७ ॥
 तव त्विदं मतं मत्वा प्रयतिष्याम्यतः परम् ।
 मन्ये ध्रुवं मयोक्ता सा वचनं प्रतिपत्स्यते ॥ ८ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कुन्तीं पुनः पाण्डुर्विविक्त इदमब्रवीत् ।

विगुणे प्रजोत्पादनानधिकृते । अवरत्वे कनिष्ठत्वे । वरार्हायाः कुन्त्या अपेक्षया ॥ २ ॥ संरम्भोऽभिमानः ॥ ६ ॥ इष्टमनिष्टं

वा वक्ष्यसीति संदेहेन ॥ ७ ॥ प्रतिपत्स्यते अङ्गीकरिष्यति ॥ ८ ॥

‘अनुगृह्णीष्व कल्याणि मद्रराजसुतामपि ।’
 कुलस्य मम सन्तानं लोकस्य च कुरु प्रियम् ॥ ९
 मम चापिण्डनाशाय पूर्वेषां च महात्मनाम् ।
 मत्प्रियार्थं च कल्याणि कुरु कल्याणमुत्तमम् १०
 यशसोऽर्थाय चैव त्वं कुरु कर्म सुदुष्करम् ।
 प्राप्याधिपत्यमिन्द्रेण यज्ञैरिष्टं यशोऽर्थिना ॥ ११
 तथा मन्त्रविदो विप्रास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ।
 गुरुनभ्युपगच्छन्ति यशसोऽर्थाय भामिनि ॥ १२
 तथा राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः ।
 चकुरुच्चावचं कर्म यशसोऽर्थाय दुष्करम् ॥ १३
 सा त्वं माद्रीं पुवेनैव तारयैनामनिन्दिते ।
 अपत्यसंविधानेन परां कीर्तिमवाप्नुहि ॥ १४
 ‘कुन्त्युवाच ।
 धर्मं वै धर्मशास्त्रोक्तं यथा वदसि तत्तथा ।
 तस्मादनुग्रहं तस्याः करोमि कुरुनन्दन ॥’ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ताऽब्रवीन्माद्रीं सकृच्चिन्तय दैवतम् ।
 तस्मात्ते भविताऽपत्यमनुरूपमसंशयम् ॥ १६
 ‘ततो मन्त्रे कृतै तस्मिन्विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 ततो राजसुता स्नाता शयने संविवेश ह ॥’ १७
 ततो माद्री विचार्यैका जगाम मनसाऽश्विनौ ।
 तावागम्य सुतौ तस्यां जनयामासतुर्यमौ ।
 नकुलं सहदेवं च रूपेणाप्रतिमौ भुवि ॥ १८
 तथैव तावपि यमौ वागुवाचाशरीरिणी ।
 ‘धर्मतो भक्तितश्चैव शीलतो विनयैस्तथा ॥ १९
 सत्त्वरूपगुणोपेतौ भवतोऽत्यश्विनाविति ।
 भासेते तेजसाऽत्यर्थं रूपद्रविणसंपदा ॥ २०
 नामानि चक्रिरे तेषां शतशृङ्गनिवासिनः ।
 भक्त्या च कर्मणा चैव तथाऽऽशीर्भिविशांपते २१
 ज्येष्ठं युधिष्ठिरेत्येवं भीमसेनेति मध्यमम् ।
 अर्जुनेति तृतीयं च कुन्तीपुत्रानकल्पयन् ॥ २२

पूर्वजं नकुलेत्येवं सहदेवेति चापरम् ।
 माद्रीपुत्रावकथयंस्ते विप्राः प्रीतमानसाः ॥ २३
 अनुसंवत्सरं जाता अपि ते कुरुसत्तमाः ।
 पाण्डुपुत्रा व्यराजन्त पञ्चसंवत्सरा इव ॥ २४
 महासत्त्वा महावीर्या महाबलपराक्रमाः ।
 पाण्डुर्दृष्ट्वा सुतांस्तांस्तु देवरूपान्महौजसः ॥ २५
 मुदं परमिकां लेभे ननन्द च नराधिपः ।
 ऋषीणामपि सर्वेषां शतशृङ्गनिवासिनाम् ॥ २६
 प्रिया बभ्रुवुस्तासां च तथैव मुनियोषिताम् ।
 कुन्तीमथ पुनः पाण्डुर्माद्यर्थं समचोदयत् ॥ २७
 तमुवाच पृथा राजन् रहस्युक्ता तदा सती ।
 उक्ता सकृद्वन्द्वमेषा लेभे तेनास्मि वञ्चिता ॥ २८
 विभेम्यस्याः परिभवात्कुस्त्रीणां गतिरिदृशी ।
 नाज्ञासिषमहं मूढा द्वन्द्वाहाने फलद्वयम् ॥ २९
 तस्मान्नाहं नियोक्तव्या त्वयैषोऽस्तु वरो मम ।
 एवं पाण्डोः सुताः पञ्च देवदत्ता महाबलाः ॥ ३०
 संभूताः कीर्तिमन्तश्च कुरुवंशविवर्धनाः ।
 शुभलक्षणसंपन्नाः सोमवत्प्रियदर्शनाः ॥ ३१
 सिंहदर्पा महेष्वासाः सिंहविक्रान्तगामिनः ।
 सिंहग्रीवा मनुष्येन्द्रा ववृधुर्देवविक्रमाः ॥ ३२
 विवर्धमानास्ते तत्र पुण्ये हैमवते गिरौ ।
 विस्सयं जनयामासुर्महर्षीणां समेयुषाम् ॥ ३३
 ‘जातमात्रानुपादाय शतशृङ्गनिवासिनः ।
 पाण्डोः पुत्रानमन्यन्त तापसाः खानिवात्मजान्
 वैशंपायन उवाच ।
 ततस्तु वृष्णयः सर्वे वसुदेवपुरोगमाः ॥ ३५
 पाण्डुः शापभयाद्भीतः शतशृङ्गमुपेयिवान् ।
 तत्रैव मुनिभिः सार्धं तापसोऽभूत्तपस्विभिः ॥ ३६
 शाकमूलफलाहारस्तपस्वी नियतेन्द्रियः ।
 योगध्यानपरो राजा बभूवेति च वादकाः ॥ ३७
 प्रब्रुवन्ति स बहवस्तच्छ्रुत्वा शोककशिताः ।

संतानमविच्छेदम् ॥ ९ ॥ मम पूर्वेषां चापिण्डनाशाय
 पिण्डविनाशाभावाय । बहुषु पुत्रेषु कस्यचिदपि पुत्रस्य संत-
 तेरविच्छेदसंभवादित्यर्थः ॥ १० ॥ यशस इति कृतकृत्या
 अपि यशोर्थे देवगुर्वाचाराधनं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥

अत्यश्विनौ अश्विभ्यामधिकौ ॥ २० ॥ अनुसंवत्सरं संवत्सर-
 म्नु पञ्चाज्जाता अपि देवताभावात्सर्वे पञ्चसंवत्सरा इवाद्दृश्यन्ते-
 त्यर्थः ॥ २४ ॥ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

पाण्डोः प्रीतिसमायुक्ताः कदा श्रोष्याम संकथाः
इत्येवं कथयन्तस्ते वृष्णयः सह बान्धवैः ।
पाण्डोः पुत्रागमं श्रुत्वा सर्वे हर्षसमन्विताः ॥३९
सभाजयन्तस्तेऽन्योन्यं वसुदेवं वचोऽब्रुवन् ।
न भवेरन्क्रियाहीनाः पाण्डुपुत्रा महाबलाः ॥४०
पाण्डोः प्रियहितान्वेषी प्रेषय त्वं पुरोहितम् ।
वसुदेवस्तथेत्युक्त्वा विससर्ज पुरोहितम् ॥ ४१
युक्तानि च कुमारानां पारिवर्हाण्यनेकशः ।
कुन्तीं माद्रीं च संदिश्य दासीदासपरिच्छदम् ॥४२
गावो हिरण्यं रौप्यं च प्रेषयामास भारत ।
तानि सर्वाणि संगृह्य प्रययौ स पुरोहितः ॥४३
तमागतं द्विजश्रेष्ठं काश्यपं वै पुरोहितम् ।
पूजयामास विधिवत्पाण्डुः परपुरञ्जयः ॥ ४४
पृथा माद्री च संहृष्टे वसुदेवं प्रशंसताम् ।
ततः पाण्डुः क्रियाः सर्वाः पाण्डवानामकारयत् ॥
गर्भाधानादिकृत्यानि चौलोपनयनानि च ।
काश्यपः कृतवान्सर्वमुपाकर्म च भारत ॥ ४६
चौलोपनयनादूर्ध्वमृषभाक्षा यशस्विनः ।
वैदिकाध्ययने सर्वे समपद्यन्त पारगाः ॥ ४७
शर्यातेः प्रथमः पुत्रः शुक्रो नाम परन्तपः ।

येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ॥ ४८
अश्वमेधशतैरिष्टा स महात्मा महामखैः ।
आराध्य देवताः सर्वाः पितृनपि महामतिः ॥४९
शतशृङ्गे तपस्तेपे शाकमूलफलाशनः ।
तेनोपकरणश्रेष्ठैः शिक्षया चोपबृंहिताः ॥ ५०
तत्प्रसादाद्धनुर्वेदे समपद्यन्त पारगाः ।
गदायां पारगो भीमस्तोमरेषु युधिष्ठिरः ॥ ५१
असिचर्मणि निष्णातौ यमौ सत्त्ववतां वरौ ।
धनुर्वेदे गतः पारं सव्यसाची परन्तपः ॥ ५२
शुकेण समनुज्ञातो मत्समोऽयमिति प्रभो ।
अनुज्ञाय ततो राजा शक्तिं खड्गं ततः शरान् ५३
धनुश्च दमतां श्रेष्ठस्तालमात्रं महाप्रभम् ।
विपाठक्षुरनाराचान्गृध्रपक्षैरलङ्कितान् ॥ ५४
ददौ पार्थाय संहृष्टो महोरगसमप्रभान् ।
अवाप्य सर्वशस्त्राणि मुदितो वासवात्मजः ॥५५
मेने सर्वान्महीपालानपर्याप्तान्स्वतेजसः ॥ ५६
एकवर्षान्तरास्त्वेवं परस्परमरिन्दमाः ।
अन्ववर्तन्त पार्थाश्च माद्रीपुत्रौ तथैव च ॥' ५७
ते च पञ्च शतं चैव कुरुवंशविवर्धनाः ।
सर्वे वृध्धिरेऽल्पेन कालेनाप्स्विव पङ्कजाः ॥५८

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

पाण्डवानामायुष्पकथनम् ॥ १ ॥ माध्या मैथुनप्रवृत्तस्य पाण्डोर्मरणम् ॥ २ ॥ पाण्डवप्रलापः ॥ ३ ॥ माध्याः सहगमनम् ॥ ४ ॥ मृतस्य पाण्डोर्देहनादिसंस्कारः ॥ ५ ॥

‘जनमेजय उवाच ।
कस्मिन्वयसि संप्राप्ताः पाण्डवा गजसाह्वयम् ।
समपद्यन्त देवेभ्यस्तेषामायुश्च किं परम् ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
पाण्डवानामिहायुष्यं शृणु कौरवनन्दन ।
जगाम हास्तिनपुरं षोडशाब्दो युधिष्ठिरः ॥ २
भीमसेनः पञ्चदशो वीभत्सुर्वै चतुर्दशः ।
त्रयोदशाब्दौ च यमौ जग्मतुर्नागसाह्वयम् ॥ ३
तत्र त्रयोदशाब्दानि धार्तराष्ट्रैः सहोषिताः । ✓

षण्मासाञ्जातुषगृहान्मुक्ता जातो घटोत्कचः ॥४
षण्मासानेकचक्रायां वर्षे पाञ्चालके गृहे ।
धार्तराष्ट्रैः सहोषित्वा पञ्च वर्षाणि भारत ॥ ५
इन्द्रप्रस्थे वसन्तस्ते त्रीणि वर्षाणि विंशतिम् ।
द्वादशाब्दानथैकं च बभूवुर्धृतनिर्जिताः ॥ ६
भुक्त्वा षट्त्रिंशतं राजन्सागरान्तां वसुन्धराम् ।
मासैः षड्भिर्महात्मानः सर्वे कृष्णपरायणाः ॥ ७
राज्ये परीक्षितं स्थाप्य दिष्टां गतिमवाप्सुवन् ।
एवं युधिष्ठिरस्यासीदायुरष्टोत्तरं शतम् ॥ ८

अर्जुनात्केशवो ज्येष्ठस्त्रिभिर्मासैर्महाद्युतिः ।।
 कृष्णात्संकर्षणो ज्येष्ठस्त्रिभिर्मासैर्महाबलः ॥ १९
 पाण्डुः पञ्चमहातेजास्तान्पश्यन्पर्वते सुतान् ।
 रेमे स काश्यपयुतः पत्नीभ्यां सुभृशं तदा ॥ १०
 सुपुष्पितवने काले प्रवृत्ते मधुमाधवे ।
 पूर्णे चतुर्दशे वर्षे फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ११
 यस्मिन्नृक्षे समुत्पन्नः पार्थस्तस्य च धीमतः ।
 तस्मिन्नुत्तरफल्गुन्यां प्रवृत्ते स्वस्तिवाचने ॥ १२
 रक्षणे विस्मृता कुन्ती व्यग्रा ब्राह्मणभोजने ।
 पुरोहितेन सहितान्ब्राह्मणान्पर्यवेपयत् ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 दर्शनीयांस्ततः पुत्रान्पाण्डुः पञ्च महावने ।
 तान्पश्यन्पर्वते रम्ये स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ १४
 सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे ।
 भूतसंमोहने राजा सभार्यो व्यचरद्वनम् ॥ १५
 पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चम्पकैः पारिभद्रकैः ।
 अन्यैश्च बहुभिर्वृक्षैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ॥ १६
 जलस्थानैश्च विविधैः पद्मिनीभिश्च शोभितम् ।
 पाण्डोर्वनं तत्संप्रेक्ष्य प्रजज्ञे हृदि मन्मथः ॥ १७
 प्रहृष्टमनसं तत्र विचरन्तं यथाऽमरम् ।
 तं माय्यनुजगामैका वसनं विभ्रती शुभम् ॥ १८
 समीक्षमाणः स तु तां वयःस्थां तनुवाससम् ।
 तस्य कामः प्रवृत्ते गहनेऽग्निरिवोद्गतः ॥ १९
 रहस्येकां तु तां दृष्ट्वा राजा राजीवलोचनाम् ।
 न शशाक नियन्तुं तं कामं कामवशीकृतः ॥ २०
 'अथ सोऽष्टादशे वर्षे ऋतौ माद्रीमलङ्कृताम् ।
 आजुहाव ततः पाण्डुः परीतात्मा यशस्विनीम् ॥'
 तत एनां बलाद्राजा निजग्राह रहोगताम् ।
 वार्यमाणस्तया देव्या विस्फुरन्त्या यथाबलम् २२
 स तु कामपरीतात्मा तं शापं नान्वबुध्यत ।
 माद्रीं मैथुनधर्मेण सोऽन्वगच्छद्वलादिव ॥ २३

जीवितान्ताय कौरव्य मन्मथस्य वशं गतः ।
 शापजं भयमुत्सृज्य विधिना संप्रचोदितः ॥२४
 तस्य कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोहिता ।
 संप्रमध्येन्द्रियग्रामं प्रनष्टा सह चेतसा ॥ २५
 स तथा सह संगम्य भार्यया कुरुनन्दनः ।
 पाण्डुः परमधर्मात्मा युयुजे कालधर्मणा ॥ २६
 ततो माद्री समालिङ्ग्य राजानं गतचेतसम् ।
 मुमोच दुःखजं शब्दं पुनः पुनरतीव हि ॥ २७
 सह पुत्रैस्ततः कुन्ती माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 आजग्मुः सहितास्तत्र यत्र राजा तथागतः ॥२८
 ततो माय्यब्रवीद्राजन्नार्ता कुन्तीमिदं वचः ।
 एकैव त्वमिहागच्छ तिष्ठन्त्वत्रैव दारकाः ॥ २९
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्यास्तत्रैवाधाय दरकान् ।
 हताऽहमिति विक्रुश्य सहसैवाजगाम सा ॥ ३०
 दृष्ट्वा पाण्डुं च माद्रीं च शयानौ धरणीतले ।
 कुन्ती शोकपरीताङ्गी विललाप सुदुःखिता ॥३१
 रक्ष्यमाणो मया नित्यं वीरः सततमात्मवान् ।
 कथं त्वामत्यतिक्रान्तः शापं जानन्वनौकसः ॥३२
 ननु नाम त्वया माद्री रक्षितव्यो नराधिपः ।
 सा कथं लोभितवती विजने त्वं नराधिपम् ॥३३
 कथं दीनस्य सततं त्वामासाद्य रहोगताम् ।
 तं विचिन्तयतः शापं प्रहर्षः समजायत ॥ ३४
 धन्या त्वमसि ब्रह्मीकि मत्तो भाग्यतरा तथा ।
 दृष्टवत्यसि यद्वक्त्रं प्रहृष्टस्य महीपतेः ॥ ३५
 माय्युवाच ।
 विलपन्त्या मया देवि वार्यमाणेन चासकृत् ।
 आत्मा न वारितोऽनेन सत्यं दिष्टं चिकीर्षुणा ॥
 'वैशंपायन उवाच ।
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कुन्ती शोकाग्निदीपिता ।
 पपात सहसा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ ३७
 निश्चेष्टा पतिता भूमौ मोहेन न चचाल सा ।

मधुमाधवे चैत्रवैशाखयोः संधौ तदात्मके वसन्ते ॥ १५ ॥
 वयःस्थां युवतीम् । तनुवाससं सूक्ष्मवक्त्रां किञ्चिद्वृताङ्गामि-
 ल्यर्थः ॥ १९ ॥ कामपरीतात्मा कामेन व्याप्तचित्तः ॥ २३ ॥
 बुद्धिर्भयनिश्चयः । चेतसा विचारेण ॥ २५ ॥ कालधर्मणा मृत्यु-

ना ॥ २६ ॥ तथागतः मृतः ॥ २८ ॥ त्वामत्यतिक्रान्तो
 बलादाक्रान्तवान् । शोकाकुलत्वादतिशब्दस्याभ्यासः ॥ ३२ ॥
 प्रहर्षः कामः ॥ ३४ ॥ आत्मा चित्तम् । दिष्टं शापजं दुरदृष्टम्
 ॥ ३६ ॥

तस्मिन्क्षणे कृतस्नानमहताम्बरसंवृतम् ॥ ३८
 अलङ्कारकृतं पाण्डुं शयानं शयने शुभे ।
 कुन्तीमुत्थाप्य माद्री तु मोहेनाविष्टचेतनाम् ॥ ३९
 आर्ये एहीति तां कुन्तीं दर्शयामास कौरव ।
 पादयोः पतिता कुन्ती पुनरुत्थाय भूमिपम् ॥ ४०
 रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं महारजनवाससम् ।
 सस्मितेन च वक्त्रेण वदन्तमिव भारतम् ॥ ४१
 परिरभ्य ततो मोहाद्विललापाकुलेन्द्रिया ।
 माद्री चापि समालिङ्ग्य राजानं विललाप सा ॥
 तं तथा शायिनं पुत्रा ऋषयः सह चारणैः ।
 अभ्येत्य सहिताः सर्वे शोकादश्रूण्यवर्तयन् ॥ ४३
 अस्तं गतमिवादित्यं संशुष्कमिव सागरम् ।
 दृष्ट्वा पाण्डुं नरव्याघ्रं शोचन्ति स्म महर्षयः ॥ ४४
 समानशोका ऋषयः पाण्डवाश्च बभूवुरे ।
 ते समाश्वासिते विप्रैर्विलेपतुरनिन्दिते ॥ ४५
 कुन्त्युवाच ।
 हा राजन्कस्य नो हित्वा गच्छसि त्रिदशालयम् ।
 हा राजन्मम मन्दायाः कथं माद्रीं समेत्य वै ॥ ४६
 निधनं प्राप्तवान् राजन्मद्भाग्यपरिसंक्षयात् ।
 युधिष्ठिरं भीमसेनमर्जुनं च यमावुभौ ॥ ४७
 कस्य हित्वा प्रियान्पुत्रान्प्रयातोऽसि विशांपते ।
 नूनं त्वां त्रिदशा देवाः प्रतिनन्दन्ति भारत ॥ ४८
 यतो हि तप उग्रं वै चरितं ब्रह्मसंसदि ।
 आवाभ्यां सहितो राजन्गमिष्यसि दिवं शुभम् ॥
 आजमीटाजमीटानां कर्मणा चरतां गतिम् ।
 ननु नाम सहावाभ्यां गमिष्यामीति यच्चया ॥
 प्रतिज्ञाता कुरुश्रेष्ठ यदाऽस्मि वनमागता ।
 आवाभ्यां चैव सहितो गमिष्यसि विशांपते ।
 मुहूर्तं क्षम्यतां राजन्द्रक्ष्येऽहं च मुखं तव ॥ ५१
 वैशंपायन उवाच ।
 विलपित्वा भृशं चैव निःसंज्ञे पतिते भुवि ।
 यथा हते मृगे मृग्यौ लुब्धैर्वनगते तथा ॥ ५२
 युधिष्ठिरमुखाः सर्वे पाण्डवा वेदपारगाः ।
 तेऽभ्यागत्य पितुर्मूले निःसंज्ञाः पतिता भुवि ५३

प्रेतवशं प्रेतराजवशम् । अन्विष्याम्यनुगमिष्यामि ॥ ६९ ॥

पाण्डोः पादौ परिष्वज्य विलपन्ति स्म पाण्डवाः ।
 हा विनष्टाः स्म तातेति हा अनाथा भवामहे ॥ ५४
 त्वद्विहीना महाप्राज्ञ कथं जीवाम बालकाः ।
 लोकनाथस्य पुत्राः सो न सनाथा भवामहे ॥ ५५
 क्षणेनैव महाराज अहो लोकस्य चित्रता ।
 नासद्विधा राजपुत्रा अधन्याः सन्ति भारता ॥ ५६
 त्वद्विनाशाच्च राजेन्द्र राज्यप्रस्खलनात्तदा ।
 पाण्डवाश्च वयं सर्वे प्राप्ताः स्म व्यसनं महत् ॥ ५७
 किं करिष्यामहे राजन्कर्तव्यं च प्रसीदताम् ।
 भीमसेन उवाच ।
 हित्वा राज्यं च भोगांश्च शतशृङ्गनिवासिना ॥ ५८
 त्वया लब्धाः स्म राजेन्द्र महता तपसा वयम् ।
 हित्वा मानं वनं गत्वा स्वयमाहृत्य भक्षणम् ॥ ५९
 शाकमूलफलैर्वन्यैर्भरणं वै त्वया कृतम् ।
 पुत्रानुत्पाद्य पितरो यमिच्छन्ति महात्मनः ॥ ६०
 त्रिवर्गफलमिच्छन्तस्तस्य कालोऽयमागतः ।
 अभ्युक्त्वैव फलं राजन्गन्तुं नार्हसि भारत ॥ ६१
 इत्येवमुक्त्वा पितरं भीमोऽपि विललाप ह ॥ ६२
 अर्जुन उवाच ।
 प्रनष्टं भारतं वंशं पाण्डुना पुनरुद्धृतम् ।
 तस्मिंस्तदा वनगते नष्टं राज्यमराजकम् ॥ ६३
 पुनर्निःसारितं क्षत्रं पाण्डुपुत्रैश्च पञ्चभिः ।
 एतच्छ्रुत्वाऽनुमोदित्वा गन्तुमर्हसि शङ्कर ॥ ६४
 इत्येवमुक्त्वा पितरं विललाप धनञ्जयः ।
 यमावूचतुः ।
 दुःसहं च तपः कृत्वा लब्ध्वा नो भरतर्षभ ॥ ६५
 पुत्रलाभस्य महतः शुश्रूषादिफलं त्वया ।
 न चावाप्तं किञ्चिदेव पुरा दशरथो यथा ॥ ६६
 एवमुक्त्वा यमौ चापि विलेपतुरथातुरौ ॥ ६७
 कुन्त्युवाच ।
 अहं ज्येष्ठा धर्मपत्नी ज्येष्ठं धर्मफलं मम ।
 अवश्यं भाविनो भावान्मा मां माद्री निवर्तय ॥
 अन्विष्यामीह भर्तारमहं प्रेतवशं गतम् ।
 उत्तिष्ठ त्वं विस्मृज्यैनमिमान्क्षस्व दारकान् ॥ ६९

चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

‘अवाप्य पुत्रांलुब्धार्थान्वीरपत्नीत्वमर्थये ।
 वैशंपायन उवाच ।
 मद्रराजसुता कुन्तीमिदं वचनमब्रवीत् ॥’ ७०
 अहमेवानुयास्यामि भर्तारमपलापिनम् ।
 न हि तृप्ताऽसि कामानां ज्येष्ठा मामनुमन्यताम् ॥
 मां चाभिगम्य क्षीणोऽयं कामाद्भरतसत्तमः ।
 समुच्छिद्यामि तत्कामं कथं नु यमसादने ॥ ७२
 ‘मम हेतोर्हि राजाऽयं दिवं राजर्षिसत्तमः ।
 न चैव तादृशी बुद्धिर्बान्धवाश्च न तादृशाः ॥ ७३
 न चोत्सहे धारयितुं प्राणान्भर्त्रा विना कृता ।
 तस्मात्तमनुयास्यामि यान्तं वैवस्वतक्षयम् ॥ ७४
 वर्तेयं न समां वृत्तिं जात्वहं न सुतेषु ते ।
 तथाहि वर्तमानां मामधर्मः संस्पृशेन्महान् ॥ ७५
 तस्मान्मे सुतयोर्देवि वर्तितव्यं स्वपुत्रवत् ।
 अन्वेष्यामि च भर्तारं व्रजन्तं यमसादनम् ॥ ७६
 मां हि कामयमानोऽयं राजा प्रेतवशं गतः ।
 राज्ञः शरीरेण सह ममापीदं कलेवरम् ॥ ७७
 दग्धव्यं सुप्रतिच्छन्नं त्वेतदार्ये प्रियं कुरु ।
 दारकेष्वप्रमत्ता त्वं भवेश्चाभिहिता मया ।
 अतोऽहं न प्रपश्यामि संदेष्टव्यं हितं तव ॥ ७८
 ‘वैशंपायन उवाच ।
 ऋषयस्तान्समाश्वास्य पाण्डवान्सत्यविक्रमान् ।
 ऊचुः कुन्तीं च माद्रीं च समाश्वास्य तपस्विनः ७९
 सुभगे बालपुत्रा तु न मर्तव्यं तथंचन ।
 पाण्डवांश्चापि नेष्यामः कुरुराष्ट्रं परन्तपान् ॥ ८०
 अधर्मेष्वर्थजातेषु धृतराष्ट्रश्च लोभवान् ।
 स कदाचिन्न वर्तेत पाण्डवेषु यथाविधि ॥ ८१
 कुन्त्याश्च वृष्णयो नाथाः कुन्तिभोजस्तथैव च ।
 मायाश्च बलिनांश्रेष्ठः शल्यो भ्राता महारथः ८२
 भर्त्रा तु मरणं सार्धं फलवन्नात्र संशयः ।
 युवाभ्यां दुष्करं चैतद्वदन्ति द्विजपुङ्गवाः ॥ ८३
 मृते भर्तेरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ।
 यमैश्च नियमैः पूता मनोवाकायजैः शुभा ॥ ८४
 भर्तारं चिन्तयन्ती सा भर्तारं निस्तेरच्छुभा ।

तारितश्चापि भर्ता स्यादात्मा पुत्रस्तथैव च ॥ ८५
 तस्माज्जीवितमेवैतद्युवयोर्विन्न शोभनम् ॥ ८६
 कुन्त्युवाच ।
 यथा पाण्डोस्तु निर्देशस्तथा विप्रगणस्य च ।
 आज्ञा शिरसि निक्षिप्त्वा करिष्यामि च तत्तथा ॥ ८७
 यदाहुर्भगवन्तोऽपि तन्मन्ये शोभनं परम् ।
 भर्तुश्च मम पुत्राणामात्मनश्च न संशयः ॥ ८८
 माद्युवाच ।
 कुन्ती समर्था पुत्राणां योगक्षेमस्य धारणे ।
 अस्याहि न समा बुद्ध्या यद्यपि स्यादरुन्धती ॥ ८९
 कुन्त्याश्च वृष्णयो नाथाः कुन्तिभोजस्तथैव च ।
 नाहं त्वमिव पुत्राणां समर्था धारणे तथा ॥ ९०
 साऽहं भर्तारमन्विष्ये संतृप्ता नापि भोगतः ।
 भर्तूलोकस्य तु ज्येष्ठा देवी मामनुमन्यताम् ॥ ९१
 धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य सत्यसन्धस्य धीमतः ।
 पादौ परिचरिष्यामि तथार्याऽद्यानुमन्यताम् ९२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा तदा राजन्मद्रराजसुता शुभा ।
 ददौ कुन्त्यै यमौ माद्री शिरसाऽभिप्रणम्य च ९३
 अभिवाद्य महर्षीन्सा परिष्वज्य च पाण्डवान् ।
 मूर्ध्न्युपाग्राय बहुशः पार्थानात्मसुतौ तदा ॥ ९४
 हस्ते युधिष्ठिरं गृह्य माद्री वाक्यमभाषत ।
 कुन्ती माता अहं धात्री युष्माकं तु पिता मृतः ९५
 युधिष्ठिरः पिता ज्येष्ठश्चतुर्णां धर्मतः सदा ।
 वृद्धाद्युपासनासक्ताः सत्यधर्मपरायणाः ॥ ९६
 तादृशा न विनश्यन्ति नैव यान्ति पराभवम् ।
 तस्मात्सर्वे कुरुध्वं वै गुरुवृत्तिमतन्द्रिताः ॥ ९७
 वैशंपायन उवाच ।
 ऋषीणां च पृथायाश्च नमस्कृत्य पुनःपुनः ।
 आयासकृपणा माद्री प्रत्युवाच पृथां तदा ॥ ९८
 माद्युवाच ।
 ऋषीणां संनिधावेषां यथा वागभ्युदीरिता ।
 दिदृक्षमाणायाः स्वर्गं न ममैषा वृथा भवेत् ॥ ९९
 धन्या त्वमसि वार्ष्णेयि नास्ति स्त्री सदृशी त्वया ।

वीर्यं तेजश्च योगं च माहात्म्यं च यशस्विनाम् १००
 कुन्ति द्रक्ष्यसि पुत्राणां पञ्चानाममितौजसाम् ।
 आर्या चाप्यभिवाद्या च मम पूज्या च सर्वतः १०१
 ज्येष्ठा वरिष्ठा त्वं देवि भूषिता स्वगुणैः शुभैः ।
 अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि त्वया यादवनन्दिनि १०२
 धर्मं स्वर्गं च कीर्तिं च त्वत्कृतेऽहमवाप्तुयाम् ।
 यथा तथा विधत्स्वेह मा च कार्षीर्विचारणां १०३
 वैशंपायन उवाच ।
 बाष्पसंदिग्धया वाचा कुन्त्युवाच यशस्विनी ।
 अनुज्ञाताऽसि कल्याणि त्रिदिवे सङ्गमोऽस्तु ते ॥
 भर्त्रा सह विशालाक्षि क्षिप्रमद्यैव भामिनि ।
 संगता स्वर्गलोके त्वं रमेथाः शाश्वतीः समाः १०५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः पुरोहितः स्नात्वा प्रेतकर्मणि पारगः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

पाण्डवैः सह ऋषीणां हस्तिनापुरगमनम् ॥ १ ॥ पाण्डुवृत्तान्तकथनपूर्वकं पाण्डवान्भीष्माय समर्प्य ऋषीणां प्रतिनि-
 वर्तनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डोरुपरमं दृष्ट्वा देवकल्पा महर्षयः ।
 ततो मन्त्रविदः सर्वे मन्त्रायांचक्रिरे मिथः ॥ १
 तापसा ऊचुः ।
 हित्वा राज्यं च राष्ट्रं च स महात्मा महायशाः ।
 अस्मिंस्थाने तपस्तप्त्वा तापसाञ्छरणं गतः ॥ २
 स जातमात्रान्पुत्रांश्च दारांश्च भवतामिह ।
 प्रादायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः ॥ ३
 तस्येमानात्मजान्देहं भार्या च सुमहात्मनः ।
 स्वराष्ट्रं गृह्य गच्छामो धर्म एष हि नः स्मृतः ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 ते परस्परमामञ्च्य देवकल्पा महर्षयः ।
 पाण्डोः पुत्रान्पुरस्कृत्य नगरं नागसाह्वयम् ॥ ५

उदारमनसः सिद्धा गमने चक्रिरे मनः ।
 भीष्माय पण्डवान्दातुं धृतराष्ट्राय चैव हि ॥ ६
 तस्मिन्नेव क्षणे सर्वे तानादाय प्रतस्थिरे ।
 पाण्डोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरे ते च तापसाः ॥ ७
 सुखिनी सा पुरा भूत्वा सततं पुत्रवत्सला ।
 प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तदमन्यत ॥ ८
 सा त्वदीर्घेण कालेन संग्राप्ता कुरुजाङ्गलम् ।
 वर्धमानपुरद्वारमाससाद यशस्विनी ॥ ९
 द्वारिणं तापसा ऊचू राजानं च प्रकाशय ।
 ते तु गत्वा क्षणेनैव सभायां विनिवेदिताः ॥ १०
 तं चारणसहस्राणां मुनीनामागमं तदा ।
 श्रुत्वा नागपुरे नृणां विस्मयः समपद्यत ॥ ११
 मुहूर्तोदित आदित्ये सर्वे बालपुरस्कृताः ।

देहं देहयोरस्वीनि ॥ ४ ॥ तद्रमनं संक्षिप्तमन्यत मुनीनां
 योगप्रभावात् स्वदेशगमनौत्कण्ठ्याद्वा ॥ ८ ॥ वर्धमानपुरद्वारं

मुख्यद्वारम् ॥ ९ ॥ आरण्यानां सहस्रसंख्यानां मुनीनां चेति
 योज्यम् ॥ ११ ॥

सदारास्तापसान्द्रष्टुं निर्ययुः पुरवासिनः ॥ १२
 स्त्रीसङ्घाः क्षत्रसङ्घाश्च यानसङ्घसमास्थिताः ।
 ब्राह्मणैः सह निर्जग्मुर्ब्राह्मणानां च योषितः १३
 तथा विदशूद्रसङ्घानां महान्व्यतिकरोऽभवत् ।
 न कश्चिदकरोदीर्घ्यामभवन्धर्मबुद्धयः ॥ १४
 तथा भीष्मः शान्तनवः सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः ।
 प्रज्ञाचक्षुश्च राजर्षिः क्षत्ता च विदुरः स्वयम् ॥ १५
 सा च सत्यवती देवी कौसल्या च यशस्विनी ।
 राजदारैः परिवृता गान्धारी चापि निर्ययौ ॥ १६
 धृतराष्ट्रस्य दायदा दुर्योधनपुरोगमाः ।
 भूषिता भूषणैश्चित्रैः शतसङ्घा विनिर्ययुः ॥ १७
 तान्महर्षिगणान्दृष्ट्वा शिरोभिरभिवाद्य च ।
 उपोषविविशुः सर्वे कौरव्याः सपुरोहिताः ॥ १८
 तथैव शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च ।
 उपोषविविशुः सर्वे पौरजानपदा अपि ॥ १९
 तमकूजमभिज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा ।
 पूजयित्वा यथान्यायं पाद्येनार्घ्येण च प्रभो ॥ २०
 भीष्मो राज्यं च राष्ट्रं च महर्षिभ्यो न्यवेदयत् ।
 तेषामथो वृद्धतमः प्रत्युत्थाय जटाजिनी ।
 ऋषीणां मतमाज्ञाय महर्षिरिदमब्रवीत् ॥ २१
 यः स कौरव्यदायादः पाण्डुर्नाम नराधिपः ।
 कामभोगान्परित्यज्य शतशृङ्गमितो गतः ॥ २२
 'राजा भोगान्परित्यज्य तपस्वी संवभूव ह ।
 स यथोक्तं तपस्तेपे पत्रमूलफलाशनः ॥ २३
 पत्नीभ्यां सह धर्मात्मा कंचित्कालमतन्द्रितः ।
 तेन वृत्तसमाचारैस्तपसा च तपस्विनः ॥ २४
 तोषितास्तापसास्तत्र शतशृङ्गनिवासिनः ।
 स्वर्गलोकं गन्तुकामं तापसाः संनिवार्य तम् ॥ २५
 उद्यन्तं सह पत्नीभ्यां विप्रा वचनमब्रुवन् ।
 अनपत्यस्य राजेन्द्र पुण्या लोका न सन्ति ते ॥ २६
 तस्माद्धर्मं च वायुं च महेन्द्रं च तथाऽश्विनौ ।
 आराधयस्व राजेन्द्र पत्नीभ्यां सह देवताः ॥ २७
 प्रीताः पुत्रान्प्रदास्यन्ति ऋणमुक्तो भविष्यसि ।

तपसा दिव्यचक्षुष्ट्वात्पश्यामस्ते तथा सुतान् २८
 अस्माकं वचनं श्रुत्वा देवानाराधयचदा ।'
 ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्य तस्य दिव्येन हेतुना ॥ २९
 साक्षाद्धर्मादयं पुत्रस्तत्र जातो युधिष्ठिरः ।
 तथैनं बलिनां श्रेष्ठं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ ३०
 मातरिश्वा ददौ पुत्रं भीमं नाम महाबलम् ।
 पुरन्दरादयं जज्ञे कुन्त्यां सत्यपराक्रमः ॥ ३१
 'अस्मिञ्जाते महेष्वासे पृथामिन्द्रस्तदाऽब्रवीत् ।
 मत्प्रसादादयं जातः कुन्ति सत्यपराक्रमः ॥ ३२
 अजेयानपि जेताऽरीन्देवतादीन् संशयः ।'
 यस्य कीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति ॥ ३३
 'युधिष्ठिरो राजसूयं भ्रातृवीर्यादवाप्स्यति ।
 एष जेता मनुष्यांश्च सर्वान्गन्धर्वराक्षसान् ॥ ३४
 एष दुर्योधनादीनां कौरवाणां च जेष्यति ।
 वीरस्यैतस्य विक्रान्तैर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३५
 यक्ष्यते राजसूयाद्यैर्धर्म एव परः सदा ।'
 यौ तु माद्री महेष्वासावसूत पुरुषोत्तमौ ॥ ३६
 अश्विभ्यां पुरुषव्याघ्राविमौ तावपि तिष्ठतः ।
 'नकुलः सहदेवश्च तावप्यमिततेजसौ ॥' ३७
 चरता धर्मनित्येन वनवासं यशस्विना ।
 एष पैतामहो वंशः पाण्डुना पुनरुद्धतः ॥ ३८
 पुत्राणां जन्म वृद्धिं च वैदिकाध्ययनानि च ।
 पश्यन्तः सततं पाण्डोः परां प्रीतिमवाप्स्यथ ३९
 वर्तमानः सतां वृत्ते पुत्रलाभमवाप च ।
 पितृलोकं गतः पाण्डुरितः सप्तदशेऽहनि ॥ ४०
 तं चितागतमाज्ञाय वैश्वानरमुखे हुतम् ।
 प्रविष्टा पावकं माद्री हित्वा जीवितमात्मनः ४१
 सा गता सह तेनैव पतिलोकमनुव्रता ।
 तस्यास्तस्य च यत्कार्यं क्रियतां तदनन्तरम् ४२
 पृथां च शरणं प्राप्तां पाण्डवांश्च यशस्विनः ।
 यथावदनुमन्यन्तां धर्मो ह्येष सनातनः ॥ ४३
 इमे तयोः शरीरे द्वे पुत्राश्चेमे तयोर्वराः ।
 क्रियाभिरनुगृह्यन्तां सह मात्रा परंतपाः ॥ ४४

प्रेतकार्ये निवृत्ते तु पितृमेधं महायशाः ।
लभतां सर्वधर्मज्ञः पाण्डुः कुरूकुलोद्ग्रहः ॥ ४५
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा कुरून्सर्वान्कुरूणामेव पश्यताम् ।

क्षणेनान्तर्हिताः सर्वे तापसा गुह्यकैः सह ॥ ४६
गन्धर्वनगराकारं तथैवान्तर्हितं पुनः ।
ऋषिसिद्धगणं दृष्ट्वा विस्मयं ते परं ययुः ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

पाण्डोरस्थिसंस्काराद्यन्त्येष्टिविधिः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
पाण्डोर्विदुर सर्वाणि प्रेतकार्याणि कारय ।
राजवद्राजसिंहस्य माद्याश्चैव विशेषतः ॥ १
पशून्वासांसि रत्नानि धनानि विविधानि च ।
पाण्डोः प्रयच्छ माद्याश्च येभ्यो यावच्च वाञ्छितम्
यथा च कुन्ती सत्कारं कुर्यान्माद्यास्तथा कुरु ।
यथा न वायुर्नादित्यः पश्येतां तां सुसंवृताम् ३
न शोच्यः पाण्डुरनघः प्रशस्यः स नराधिपः ।
यस्य पश्च सुता वीरा जाताः सुरसुतोपमाः ॥४
वैशंपायन उवाच ।
विदुरस्तं तथेत्युक्त्वा भीष्मेण सह भारत ।
पाण्डुं संस्कारयामास देशे परमपूजिते ॥ ५
ततस्तु नगराचूर्णमाज्यगन्धपुरस्कृताः ।
निर्हृताः पावका दीप्ताः पाण्डो राजन्पुरोहितैः ६
अथैनामार्तवैः पुष्पैर्गन्धैश्च विविधैर्वरैः ।
शिविकां तामलङ्कृत्य वाससाऽऽच्छाद्य सर्वशः ७
तां तथा शोभितां माल्यैर्वासोभिश्च महाधनैः ।
अमात्या ज्ञातयथैनं सुहृदश्चोपतस्थिरे ॥ ८
नृसिंहं नरयुक्तेन परमालङ्कृतेन तम् ।
अवहन् यानमुख्येन सह माद्या सुसंवृतम् ॥ ९
पाण्डुरेणातपत्रेण चामरव्यजनेन च ।
सर्ववादित्रनादैश्च समलञ्चक्रिरे ततः ॥ १०
रत्नानि चाप्युपादाय बहूनि शतशो नराः ।
प्रददुः काङ्क्षमाणेभ्यः पाण्डोस्तस्यौर्ध्वदेहिके ११

अथ च्छत्राणि शुभ्राणि चामराणि बृहन्ति च ।
आजहुः कौरवस्यार्थे वासांसि रुचिराणि च १२
याजकैः शुक्रवासोभिर्हूयमाना हुताशनाः ।
अगच्छन्नग्रतस्तस्य दीप्यमानाः स्वलङ्कृताः ॥ १३
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः ।
रुदन्तः शोकसंतप्ता अनुजग्मुर्नराधिपम् ॥ १४
अयमस्मानपाहाय दुःखे चाधाय शाश्वते ।
कृत्वा चास्माननाथांश्च क यास्यति नराधिपः ॥
क्रोशन्तः पाण्डवाः सर्वे भीष्मो विदुर एव च ।
'वाहीकः सोमदत्तश्च तथा भूरिश्रवा नृपः ॥ १६
अन्योन्यं वै समाश्लिष्य अनुजग्मुः सहस्रशः ।'
रमणीये वनोद्देशे गङ्गातीरे समे शुभे ॥ १७
न्यासयामासुरथ तां शिविकां सत्यवादिनः ।
सभार्यस्य नृसिंहस्य पाण्डोरक्लिष्टकर्मणः ॥ १८
ततस्तस्य शरीरं तु सर्वगन्धाधिवासितम् ।
शुचिकालीयकादिग्धं दिव्यचन्दनरूपितम् ॥ १९
पर्यषिञ्चञ्जलेनाशु शातकुम्भमयैर्धटैः ।
चन्दनेन च शुक्लेन सर्वतः समलेपयन् ॥ २०
कालागुरुविमिश्रेण तथा तुङ्गरसेन च ।
अथैनं देशजैः शुक्लैर्वासोभिः समयोजयन् ॥ २१
संलम्बः स तु वासोभिर्जीवन्निव नराधिपः ।
शुशुभे स नरव्याघ्रो महार्हशयनोचितः ॥ २२
'हयमेधाग्निना सर्वे याजकाः सपुरोहिताः ।
वेदोक्तेन विधानेन क्रियांचक्रुः समञ्चकम् ॥ २३

प्रेतकार्ये सपिण्डीकरणान्ते । पितृमेधं यज्ञविशेषम् । वृषोत्सर्गा-
दिकं वा ॥ ४५ ॥ गन्धर्वनगरं खपुरम् ॥ ४७ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

कालीयकादिग्धं कृष्णागुरुलिप्तम् ॥ १९ ॥

याजकैरभ्यनुज्ञाते प्रेतकर्मण्यनुष्ठिते ।
 घृतावसिक्तं राजानं सह माध्या खलङ्कृतम् ॥२४
 तुङ्गपद्मकमिश्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ।
 'सरलं देवदारुं च गुग्गुलं लाक्षया सह ॥ २५
 हरिचन्दनकाष्ठैश्च हरिवैरैरुशीरकैः ।'
 अन्यैश्च विविधैर्गन्धैर्विधिना समदाहयन् ॥ २६
 ततस्तयोः शरीरे द्वे दृष्ट्वा मोहवशं गता ।
 हाहा पुत्रेति कौसल्या पपात सहसा भुवि ॥२७
 तां प्रेक्ष्य पतितामार्ता पौरजानपदो जनः ।
 रुरोद दुःखसंतप्तो राजभक्त्या कृपाऽन्वितः ॥२८
 कुन्त्याश्चैवार्तानादेन सर्वाणि च विचुकुशुः ।
 मानुषैः सह भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥२९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

पाण्डोः श्राद्धदानम् ॥ १ ॥ कुमारानां क्रीडावर्णनम् ॥ २ ॥ क्रीडायां भीमेन दुर्योधनादीनां पराभवः ॥ ३ ॥
 दुर्योधनेन प्रमाणकोट्यां पातनं, सर्वैर्देशनं, विषमिश्रभक्ष्यदानम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततः क्षत्ता च भीष्मश्च व्यासो राजा च बन्धुभिः ।
 ददुः श्राद्धं तदा पाण्डोः स्वधामृतमयं तदा ॥१
 'पुरोहितसहायास्ते यथान्यायमकुर्वत ।'
 कुरुंश्च विप्रमुख्यांश्च भोजयित्वा सहस्रशः ।
 रत्नौघान्द्विजमुख्येभ्यो दत्त्वा ग्रामवरांस्तथा ॥ २
 कृतशौचांस्ततस्तांस्तु पाण्डवान्भरतर्षभान् ।
 आदाय विविशुः सर्वे पुरं वारणसाह्वयम् ॥ ३
 सततं स्नानुशोचन्तस्तमेव भरतर्षभम् ।
 पौरजानपदाः सर्वे मृतं स्वमिव बान्धवम् ॥ ४
 श्राद्धावसाने तु तदा दृष्ट्वा तं दुःखितं जनम् ।
 संमूढां दुःखशोकार्ता व्यासो मातरमब्रवीत् ॥५
 अतिक्रान्तसुखाः कालाः पर्युपस्थितदारुणाः ।
 श्वःश्वः पापिष्ठदिवसाः पृथिवी गतयौवना ॥ ६
 बहुमायासमाकीर्णो नानादोषसमाकुलः ।
 लुप्तधर्मक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ॥ ७
 कुरूणामनयाच्चापि पृथिवी न भविष्यति ।

तुङ्गपद्मकौ गन्धद्रव्यविशेषौ ॥ २५ ॥ षट्त्रिंशदधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

तथा भीष्मः शान्तनवो विदुरश्च महामतिः ।
 सर्वशः कौरवाश्चैव प्राणदन्भृशदुःखिताः ॥ ३०
 ततो भीष्मोऽथ विदुरो राजा च सह पाण्डवैः ।
 उदकं चक्रिरे तस्य सर्वाश्च कुरुर्योषितः ॥ ३१
 चुकुशुः पाण्डवाः सर्वे भीष्मः शान्तनवस्तथा ।
 विदुरो ज्ञातयश्चैव चकुश्वाप्युदकक्रियाः ॥ ३२
 कृतोदकांस्तानादाय पाण्डवाञ्छोककशितान् ।
 सर्वाः प्रकृतयो राजञ्शोचमाना न्यवारयन् ॥३३
 यथैव पाण्डवा भूमौ सुषुप्तुः सह बान्धवैः ।
 तथैव नागरा राजञ्शिश्यिरे ब्राह्मणादयः ॥ ३४
 तद्गतानन्दमस्वस्थमाकुमारमहृष्टवत् ।
 बभूव पाण्डवैः सार्धं नगरं द्वादश क्षपाः ॥ ३५

गच्छ त्वं योगमास्थाय युक्ता वस तपोवने ॥ ८
 माद्राक्षीस्त्वं कुलस्यास्य घोरं संक्षयमात्मनः ।
 तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्याब्रवीत्क्षुषाम् ॥ ९
 अम्बिक तव पौत्रस्य दुर्नयात्किल भारताः ।
 सानुबन्धा विनङ्क्ष्यन्ति पौराश्चैवेति नः श्रुतम् १०
 तत्कौसल्यामिमामार्ता पुत्रशोकाभिपीडिताम् ।
 वनमादाय भद्रं ते गच्छावो यदि मन्यसे ॥ ११
 तथेत्युक्ता त्वम्बिकया भीष्ममामभ्य सुव्रता ।
 वनं ययौ सत्यवती क्षुषाभ्यां सह भारत ॥ १२
 ताः सुघोरं तपस्तप्त्वा देव्यो भरतसत्तम ॥
 देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा ॥१३
 वैशंपायन उवाच ।
 अथाप्तवन्तो वेदोक्तान्संस्कारान्पाण्डवास्तदा ।
 संव्यवर्धन्त भोगांस्ते भुञ्जानाः पितृवेश्मनि ॥१४
 धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः क्रीडन्तो मुदिताः सुखम् ।
 बालक्रीडासु सर्वासु विशिष्टास्तेजसाऽभवन् ॥१५
 जवे लक्ष्याभिहरणे भोज्ये पांसुविकर्षणे ।

श्वःश्वः पूर्वपूर्वदिनापेक्षया उत्तरमुत्तरं पापिष्ठम् । गतयौवनां
 सम्यक्फलशून्या ॥ ६ ॥ योगं चित्तवृत्तिनिरोधं प्रयाणोद्योगंवा ।

धार्तराष्ट्रान्भीमसेनः सर्वान्स परिमर्दति ॥ १६-
 हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान् गृह्य राजत्रिलीयते ।
 शिरःसु विनिगृह्यैतान्योजयामास पाण्डवैः ॥१७
 शतमेकोत्तरं तेषां कुमारानां महौजसाम् ।
 एक एव निगृह्णाति नातिकृच्छ्राद्बृकोदरः ॥१८-
 कंचेषु च निगृह्यैतान्विनिहत्य बलाद्बली ।
 चकर्ष क्रोशतो भूमौ घृष्टजानुशिरोंसकान् ॥ १९
 दश बालाञ्जले क्रीडन्भुजाभ्यां परिगृह्य सः ।
 आस्ते स सलिले मग्नो मृतकल्पान्विमुञ्चति ॥२०
 फलानि वृक्षमारुह्य विचिन्वन्ति च ये तदा ।
 तदा पादप्रहारेण भीमः कम्पयते द्रुमान् ॥ २१
 प्रहारवेगाभिहता द्रुमा व्याघूर्णितास्ततः ।
 सफलाः प्रपतन्ति स द्रुमात्सस्ताः कुमारकाः २२
 'केचिद्भ्रमशिरोरस्काः केचिद्भ्रमकटीमुखाः ।
 निपेतुर्भ्रातरः सर्वे भीमसेनभुजार्दिताः ॥' २३
 न ते नियुद्धे न जवे न योग्यासु कदाचन ।
 कुमारा उत्तरं चक्रुः स्पर्धमाना वृकोदरम् ॥ २४
 एवं स धार्तराष्ट्रांश्च स्पर्धमानो वृकोदरः ।
 अप्रियेऽतिष्ठदत्यन्तं बाल्यान्न द्रोहचेतसा ॥ २५
 ततो बलमतिख्यातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 भीमसेनस्य तज्ज्ञात्वा दुष्टभावमदर्शयत् ॥ २६
 तस्य धर्मादपेतस्य पापानि परिपश्यतः ।
 मोहादैश्वर्यलोभाच्च पापा मतिरजायत ॥ २७
 अयं बलवतां श्रेष्ठः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ।
 मध्यमः कुन्तिपुत्राणां निकृत्या सन्निगृह्यतां २८
 प्राणवान्विक्रमी चैव शौर्येण महताऽन्वितः ।
 स्पर्धते चापि सहितानस्नानेको वृकोदरः ॥ २९
 तं तु सुप्तं पुरोद्याने गङ्गायां प्रक्षिपामहे ।
 अथ तस्मादवरजं श्रेष्ठं चैव युधिष्ठिरम् ॥ ३०
 प्रसह्य बन्धने बद्धा प्रशासिष्ये वसुन्धराम् ।
 एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा ।
 नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यासीन्महात्मनः ॥ ३१

युक्ता समाहिता ॥ ८ ॥ योग्यासु क्रियासिति शेषः ।
 उत्तरमुत्कर्षम् ॥ २४ ॥ निकृत्या कपटेन ॥ २८ ॥
 प्राणवान् बलवान् ॥ २९ ॥ प्रसह्य बलात्कारेण ॥ ३१ ॥

ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
 चैलकम्बलवेश्मानि विचित्राणि महान्ति च ॥३२
 सर्वकामैः सुपूर्णानि पताकोच्छ्रायवन्ति च ।
 तत्र संजनयामास नानागाराण्यनेकशः ॥ ३३
 उदकक्रीडनं नाम कारयामास भारत ।
 प्रमाणकोट्यां तं देशं स्थलं किञ्चिदुपेत्यह ॥ ३४
 'क्रीडावसाने ते सर्वे शुचिवस्त्राः स्वलङ्कृताः ।
 सर्वकामसमृद्धं तदन्नं बुभुजिरे शनैः ॥ ३५
 दिवसान्ते परिश्रान्ता विहृत्य च कुरुद्रहाः ।
 विहारावसथेष्वेव वीरा वासमरोचयन् ॥ ३६
 खिन्नस्तु बलवान्भीमो व्यायामाभ्यधिकस्तदा ।
 वाहयित्वा कुमारांस्ताञ्जलक्रीडागतान्विभुः ॥३७
 प्रमाणकोट्यां वासार्थं सुष्वापारुह्य तत्स्थलम् ।
 शीतं वासं समासाद्य शान्तो मदविमोहितः ३८
 निश्चेष्टः पाण्डवो राजन्सुष्वाप मृतवत्क्षितौ ।
 ततो बद्ध्वा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः शनैः ॥३९
 प्रमाणकोट्यां संसुप्तं गङ्गायां प्राक्षिपञ्जले ।
 ततः प्रबुद्धः कौन्तेयः सर्वान्संछिद्य बन्धनान् ४०
 उदतिष्ठद्बलाद्भयो भीमः प्रहरतां वरः ।
 स विमुक्तो महातेजा नाज्ञासीत्तेन तत्कृतम् ४१
 पुनर्निद्रावशं प्राप्तस्तत्रैव प्रास्वपद्बली ।
 अर्धरात्र्यां व्यतीतायामुत्तस्थुः कुरुपाण्डवाः ।
 दुर्योधनस्तु कौन्तेयं दृष्ट्वा निर्वेदमभ्यगात् ॥४२
 सुप्तं चापि पुनः सपैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ।
 कुपितैर्दशयामास सर्वेष्वेवाङ्गसन्धिषु ॥ ४३
 दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां मर्मस्वपि तेन निपातिताः ।
 त्वचं न चास्य विभिदुः सारत्वात्पृथुवक्षसः ॥४४
 प्रबुद्धो भीमसेनस्तान्सर्वान्सर्पानपोथयत् ।
 सारार्थं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ॥ ४५
 तथान्यदिवसे राजन्हन्तुकामोऽत्यमर्षणः ।
 बलनेन सहामभ्य सौबलस्य मते स्थितः ॥ ४६
 भोजने भीमसेनस्य ततः प्राक्षेपयद्विषम् ।

प्रमाणकोट्यां गङ्गायां प्रदेशविशेषे । स्थलं किञ्चिदर्थं जलेऽर्थं
 स्थले च क्रीडागारम् ॥ ३४ ॥ बलनेन तन्नामकेन सहचरेण
 ॥ ४६ ॥ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

कालकूटं विषं तीक्ष्णं संभृतं रोमहर्षणम् ॥ ४७
 तच्चापि भुक्त्वाऽजरयदविकारो वृकोदरः ।
 विकारं नाभ्यजनयत्सुतीक्ष्णमपि तद्विषम् ॥ ४८
 भीमसंहननो भीमस्तस्मादजरयद्विषम् ।
 ततोऽन्यदिवसे राजन्हन्तुकामो वृकोदरम् ॥ ४९
 सौबलेन सहायेन धार्तराष्ट्रोऽभ्यचिन्तयत् ।

चिन्तयन्नालभन्निद्रां दिवारात्रमतन्द्रितः ॥ ५०
 एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
 अनेकैरप्युपायैस्ताञ्जिघांसन्ति स पाण्डवान् ५१
 वैश्यापुत्रस्तदाचष्ट पार्थानां हितकाम्यया ।
 पाण्डवा ह्यपि तत्सर्वं प्रत्यजानन्नरिन्दमाः ।
 उद्गावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

पुनर्भीमाय विषमिश्रभक्ष्यदानम् ॥ १ ॥ शूलकीलितार्यां प्रमाणकोट्यां पुनर्भीमसेनस्य पातनम् ॥ २ ॥ पाताललोकं प्राप्तस्य भीमस्य वासुकिदत्तरसपानम् ॥ ३ ॥

‘वैशंपायन उवाच ।
 ततस्ते मन्त्रयामासुर्दुर्योधनपुरोगमाः ।
 प्राणवान्विक्रमी चापि शौर्ये च महति स्थितः १
 स्पर्धते चापि सततमस्मानेव वृकोदरः ।
 तं तु सुप्तं पुरोधाने जले शूले क्षिपामहे ॥ २
 ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
 प्रमाणकोट्यामुद्देशे स्थलं किञ्चिदुपेत्य ह ॥ ३
 भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यमथापि च ।
 उपपादितं नरैस्तत्र कुशलैः सूदकर्मणि ॥ ४
 न्यवेदयंस्तत्पुरुषा धार्तराष्ट्राय वै तदा ।
 ततो दुर्योधनस्तत्र पाण्डवानाह दुर्मतिः ॥ ५
 गङ्गां चैवानुयास्याम उद्यानवनशोभिताम् ।
 सहिता भ्रातरः सर्वे जलक्रीडामवामुमः ॥ ६
 एवमस्त्विति तं चापि प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।
 ते रथैर्नगराकारैर्देशजैश्च गजोत्तमैः ॥ ७
 निर्ययुर्नगराच्छूराः कौरवाः पाण्डवैः सह ।
 उद्यानवनमासाद्य विसृज्य च महाजनम् ॥ ८
 विशन्ति स तदा वीराः सिंहा इव गिरेर्गुहाम् ।
 उद्यानमभिपश्यन्तो भ्रातरः सर्वे एव ते ॥ ९
 उपस्थानगृहैः शुभ्रैर्वलभीभिश्च शोभितम् ।

गवाक्षकैस्तथा जालैर्यत्रैः सांचारिकैरपि ॥ १०
 संमार्जितं सौधकारैश्चित्रकारैश्च चित्रितम् ।
 दीर्घिकाभिश्च पूर्णाभिस्तथा पुष्करिणीषु च ॥ ११
 जलं तच्छुभे च्छन्नं फुल्लैर्जलरुहैस्तथा ।
 उपच्छन्ना वसुमती तथा पुष्पैर्यथर्तुकैः ॥ १२
 तत्रोपविष्टास्ते सर्वे पाण्डवाः कौरवाश्च ह ।
 उपच्छन्नान्वहून्कामास्ते भुञ्जन्ति ततस्ततः ॥ १३
 अथोद्यानवरे तस्मिंस्तथा क्रीडागताश्च ते ।
 परस्परस्य वक्त्रेषु ददुर्भक्ष्यांस्ततस्ततः ॥ १४
 ततो दुर्योधनः पापस्तद्भक्ष्ये कालकूटकम् ।
 विषं प्रक्षेपयामास भीमसेनजिघांसया ॥ १५
 स्वयमुत्थाय चैवाथ हृदयेन क्षुरोपमः ।
 स वाचाऽमृतकल्पश्च भ्रातृवच्च सुहृद्यथा ॥ १६
 स्वयं प्रक्षिपते भक्ष्यं बहु भीमस्य पापकृत् ।
 प्रभक्षितं च भीमेन तं वै दोषमजानता ॥ १७
 ततो दुर्योधनस्तत्र हृदयेन हसन्निव ।
 कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यते पुरुषाधमः ॥ १८
 ततस्ते सहिताः सर्वे जलक्रीडामकुर्वत ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च तदा मुदितमानसाः ॥ १९
 विहारावसथेष्वेव वीरा वासमरोचयन् ।

उपस्थानगृहैः यत्र राजानं कार्यिणः शूराश्चोपतिष्ठन्ति तैर्गृहैः ।
 वलभीभिरुभयतो नमत्पक्षाभिः स्तम्भशालाभिः । यत्रैर्जलयन्त्रैः
 शतधारादिभिः । यतो युगपच्छतं धारा उच्छलन्त्यो नीहारीभूय

भवनोदरं व्याप्नुवन्ति । सांचारिकैः संचारयोग्यैः ॥ १० ॥
 दीर्घिकाभिः कुल्याभिः ॥ ११ ॥ उपच्छन्नानुपागतान् ॥ १३ ॥

भीमस्तु बलवान्भुक्त्वा व्यायामाभ्यधिकं जले॥
 वाहयित्वा कुमारांस्ताञ्जलक्रीडागतांस्तदा ।
 प्रमाणकोट्यां वासार्थी सुष्वापावाप्य तत्स्थलम्॥
 शीतं वातं समासाद्य श्रान्तो मदविमोहितः ।
 विषेण च परीताङ्गो निश्चेष्टः पाण्डुनन्दनः ॥ २२
 ततो बद्धा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः स्वयम् ।
 'शूलान्यप्सु निखायाशु प्रादेशाभ्यन्तराणि च॥
 लतापाशैर्दृढं बद्धं स्थलाञ्जलमपातयत् ।
 सशेषत्वान्न संप्राप्तो जले शूलिनि पाण्डवः ॥ २४
 पपात यत्र तत्रास्य शूलं नासीद्यदृच्छया ।'
 स निःसंज्ञो जलस्थान्तमवाप्यै पाण्डवोऽविशत् ।
 आक्रामन्नागभवने तदा नागकुमारकान् ॥ २५
 ततः समेत्य बहुभिस्तदा नागैर्महाविषैः ।
 अदश्यत भृशं भीमो महादंष्ट्रैर्विषोल्बणैः ॥ २६
 ततोऽस्य दृश्यमानस्य तद्विषं कालकूटकम् ।
 हतं सर्पविषेणैव स्थावरं जङ्गमेन तु ॥ २७
 दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्वपि निपातिताः ।
 त्वचं नैवास्य विभिदुः सारत्वात्पृथुवक्षसः ॥ २८
 ततः प्रबुद्धः कौन्तेयः सर्वं संछिद्य बन्धनम् ।
 पोथयामास तान्सर्पान्केचिद्गीताः प्रदुद्रुवुः ॥ २९
 हतावशेषा भीमेन सर्वे वासुकिमभ्ययुः ।
 ऊचुश्च सर्पराजानं वासुकिं वासवोपमम् ॥ ३०
 अयं नरो वै नागेन्द्र ह्यप्सु बद्धा प्रवेशितः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

भीममनागतं दृष्ट्वा खिन्नायाः कुन्त्या विदुरेण संवादः ॥ १ ॥ रसपानेन नागायुतबलवता भीमेन हस्तिनापुरप्रत्यागमनम् ॥ २ ॥ भीष्मेण धनुर्वेदशिक्षणार्थं कुमाराणां कृपाय निवेदनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

'दुर्योधनस्तु पापात्मा भीममाशीविषहृदे ।
 प्रक्षिप्य कृतकृत्यं स्वमात्मानं मन्यते तदा ॥ १
 प्रभातायां रजन्यां च प्रविवेश पुरं ततः ।

विषपीतः पीतविषः ॥ ३१ ॥ आर्यकेण नागराजेन । पृथाया आर्यकेण मातामहेन । कुन्तिभोजद्वारायं संबन्ध इति गम्यते ॥ ३४ ॥ दौहित्रदौहित्र इति त्वार्यकनागस्य दौहित्रः शूरस्तदौ-

यथा च नो मतिर्वीर विषपीतो भविष्यति ॥ ३१
 निश्चेष्टोऽस्नाननुप्राप्तः स च दष्टोऽन्वबुध्यत ।
 ससंज्ञश्चापि संवृत्तश्छित्त्वा बन्धनमाशु नः ॥ ३२
 पोथयन्तं महाबाहुं त्वं वै तं ज्ञातुमर्हसि ।
 ततो वासुकिरभ्येत्य नागैरनुगतस्तदा ॥ ३३
 पश्यति स महाबाहुं भीमं भीमपराक्रमम् ।
 आर्यकेण च दृष्टः स पृथाया आर्यकेण च ॥ ३४
 तदा दौहित्रदौहित्रः परिष्वक्तः सुपीडितम् ।
 सुप्रीतश्चाभवत्तस्य वासुकिः स महायशाः ॥ ३५
 अब्रवीत्तं च नागेन्द्रः किमस्य क्रियतां प्रियम् ।
 धनौघो रत्ननिचयो वसु चास्य प्रदीयताम् ॥ ३६
 एवमुक्तस्तदा नागो वासुकिं प्रत्यभाषत ।
 यदि नागेन्द्र तुष्टोऽसि किमस्य धनसंचयैः ॥ ३७
 रसं पिबेत्कुमारोऽयं त्वयि प्रीते महाबलः ।
 बलं नागसहस्रस्य यस्मिन्कुण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ ३८
 यावत्पिबति बालोऽयं तावदस्मै प्रदीयताम् ।
 एवमस्त्विति तं नागं वासुकिः प्रत्यभाषत ॥ ३९
 ततो भीमस्तदा नागैः कृतस्वस्त्ययनः शुचिः ।
 प्राञ्जुखश्चोपविष्टश्च रसं पिबति पाण्डवः ॥ ४०
 एकोच्छ्वासात्ततः कुण्डं पिबति स महाबलः ।
 एवमष्टौ स कुण्डानि ह्यपिबत्पाण्डुनन्दनः ॥ ४१
 ततस्तु शयने दिव्ये नागदत्ते महाशुजः ।
 अशेत भीमसेनस्तु यथासुखमरिंदमः ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

ब्रुवाणो भीमसेनस्तु यातो ह्यग्रत एव नः ॥' २
 युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा ह्यविदन्पापमात्मनि ।
 खेनानुमानेन परं साधुं समनुपश्यति ॥ ३
 सोऽभ्युपेत्य तदा पार्थो मातरं भ्रातृवत्सलः ।

हित्रो भीम इत्यविरुद्धमेतत् । अन्ये तु शूरमातामह एवोपचारात् कुन्तीमातामहोऽपीत्याहुः ॥ ३५ ॥ रसं साधितपारदम् ॥ ३८ ॥ अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

अभिवाद्याब्रवीत्कुन्तीमम्ब भीम इहागतः ॥ ४
 क गतो भविता मातर्नेह पश्यामि तं शुभे ।
 उद्यानानि वनं चैव विचितानि समन्ततः ॥ ५
 तदर्थं न च तं वीरं दृष्टवन्तो वृकोदरम् ।
 मन्यमानास्ततः सर्वे यातो नः पूर्वमेव सः ॥ ६
 आगताः स महाभागे व्याकुलेनान्तरात्मना ।
 इहागम्य क नु गतस्त्वया वा प्रेषितः क नु ॥ ७
 कथयस्व महाबाहुं भीमसेनं यशस्विनि ।
 नहि मे शुध्यते भावस्तं वीरं प्रति शोभने ॥ ८
 यतः प्रसुप्तं मन्येऽहं भीमं नेति हतस्तु सः ।
 इत्युक्त्वा च ततः कुन्ती धर्मराजेन धीमता ॥ ९
 हाहेति कृत्वा संभ्रान्ता प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ।
 न पुत्र भीमं पश्यामि न मामभ्येत्यसाविति ॥ १०
 शीघ्रमन्वेषणे यत्नं कुरु तस्यानुजैः सह ।
 द्रुतं गत्वा पुरोद्यानं विचिन्वन्तिस्स पाण्डवाः ११
 भीमभीमेति ते वाचा पाण्डवाः समुदैरयन् ।
 विचिन्वन्तोऽथ ते सर्वे न स पश्यन्ति आतरम् ॥
 आगताः स्वगृहं भूय इदमूचुः पृथां तदा ।
 न दृश्यते महाबाहुरम्ब भीमो वने चितः ॥ १३
 विचितानि च सर्वाणि ह्युद्यानानि नदीस्तथा ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो विदुरमानाय्य कुन्ती सा स्वं निवेशनम् १४
 उवाच बलवानक्षत्तभीमसेनो न दृश्यते ॥ १५
 उद्यानान्निर्गताः सर्वे आतरो भ्रातृभिः सह ।
 तत्रैकस्तु महाबाहुर्भीमो नाभ्येति मामिह ॥ १६
 न च प्रीणयते चक्षुः सदा दुर्योधनस्य सः ।
 क्रूरोऽसौ दुर्मतिः क्षुद्रो राज्यलुब्धोऽनपत्रपः ॥ १७
 निहन्यादपि तं वीरं जातमन्युः सुयोधनः ।
 तेन मे व्याकुलं चित्तं हृदयं दह्यतीव च ॥ १८
 विदुर उवाच ।
 मैवं वदस्व कल्याणि शेषसंरक्षणं कुरु ।
 प्रत्यादिष्टो हि दुष्टात्मा शेषेऽपि प्रहरेत्तव ॥ १९
 दीर्घायुषस्तव सुता यथोवाच महाशुनिः ।

आगमिष्यति ते पुत्रः प्रीतिं चोत्पादयिष्यति ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ययौ विद्वान्विदुरः स्वं निवेशनम् ।
 कुन्ती चिन्तापरा भूत्वा सहासीना सुतैर्गृहे ॥ २१
 ततोऽष्टमे तु दिवसे प्रत्यबुध्यत पाण्डवः ।
 तस्मिस्तदा रसे जीर्णे सोऽप्रमेयवलो बली ॥ २२
 तं दृष्ट्वा प्रतिबुध्यन्तं पाण्डवं ते भुजङ्गमाः ।
 सान्त्वयामासुरव्यग्रा वचनं चेदमब्रुवन् ॥ २३
 यत्ते पीतो महाबाहो रसोऽयं वीर्यसंभृतः ।
 तस्मान्नागायुतवलो रणेऽधृष्यो भविष्यसि ॥ २४
 गच्छाद्य त्वं च स्वगृहं स्नातो दिव्यैरिमैर्जलैः ।
 आतरस्तेऽनुतप्यन्ति त्वां विना कुरुपुङ्गव ॥ २५
 ततः स्नातो महाबाहुः शुचिशुक्लाम्बरस्रजः ।
 ततो नागस्य भवने कृतकौतुकमङ्गलः ॥ २६
 ओषधीभिर्विषघ्नीभिः सुरभीभिर्विशेषतः ।
 भुक्तवानपरमान्नं च नागैर्दत्तं महाबलः ॥ २७
 पूजितो भुजगैर्वीर आशीर्भिश्चाभिनन्दितः ।
 दिव्याभरणसंलभो नागानामभ्य पाण्डवः ॥ २८
 उदतिष्ठत्प्रहृष्टात्मा नागलोकादरिन्दमः ।
 उत्क्षिप्य च तदा नागैर्जलाञ्जलरुहेक्षणः ॥ २९
 तस्मिन्नेव वनोद्देशे स्थापितः कुरुनन्दनः ।
 ते चान्तर्दधिरे नागाः पाण्डवस्यैव पश्यतः ॥ ३०
 तत उत्थाय कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः ।
 आजगाम महाबाहुर्मातुरन्तिकमञ्जसा ॥ ३१
 ततोऽभिवाद्य जननीं ज्येष्ठं आतरमेव च ।
 कनीयसः समाप्राय शिरस्स्वरिविर्मदनः ॥ ३२
 तैश्चापि संपरिष्वक्तः सह मात्रा नरर्षभैः ।
 अन्योन्यगतसौहार्दादिष्ट्वा दिष्ट्येति चाब्रुवन् ३३
 ततस्तत्सर्वमाचष्ट दुर्योधनविचेष्टितम् ।
 भ्रातृणां भीमसेनश्च महाबलपराक्रमः ॥ ३४
 नागलोके च यद्दृत्तं गुणदोषमशेषतः ।
 तच्च सर्वमशेषेण कथयामास पाण्डवः ॥ ३५
 ततो युधिष्ठिरो राजा भीममाह वचोऽर्थवत् ।

तूर्णीं भव न ते जल्प्यमिदं कार्यं कथंचन ॥३६
 इतःप्रभृति कौन्तेयं रक्षतान्योन्यमाहताः ।
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३७
 भ्रातृभिः सहितः सर्वैरप्रमत्तोऽभवत्तदा ।
 यदा त्ववगतास्ते वै पाण्डवास्तस्य कर्म तत् ॥३८
 नत्वेव बहुलं चक्रुः प्रयता मन्त्ररक्षणे ।
 धर्मात्मा विदुरस्तेषां प्रददौ मतिमान्मतिम् ॥३९

दुर्योधनोऽपि तं दृष्ट्वा पाण्डवं पुनरागतम् ।
 निश्चसंश्चिन्तयंश्चैवमहन्यहनि तप्यते ॥ ४०
 कुमारान्क्रीडमानांस्तान्दृष्ट्वा राजातिदुर्मदान् ।
 गुरुं शिक्षार्थमन्विष्य गौतमं तान्यवेदयत् ॥४१
 शरस्तम्बे समुद्भूतं वेदशास्त्रार्थपारगम् ।
 'राज्ञा निवेदितास्तस्मै ते च सर्वे च निष्ठिताः ।'
 अधिजग्मुश्च कुरवो धनुर्वेदं कृपाचु ते ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

कृपद्रोणाश्वत्थामाचार्याणामुत्पत्तिः ॥ १ ॥ द्रोणाचार्यस्य परशुरामादस्त्रलाभः ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।

कृपस्यापि मम ब्रह्मसंभवं वक्तुमर्हसि ।
 शरस्तम्बात्कथं जज्ञे कथं वाऽस्त्राप्यवाप्तवान् ॥१
 वैशंपायन उवाच ।
 महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नाम गौतमः ।
 पुत्रः किल महाराज जातः सहशरैर्विभो ॥ २
 न तस्य वेदाध्ययने तथा बुद्धिरजायत ।
 यथास्य बुद्धिरभवद्भनुर्वेदे परन्तप ॥ ३
 अधिजग्मुर्ग्रथा वेदास्तपसा ब्रह्मचारिणः ।
 तथा स तपसोपेतः सर्वाण्यस्त्राप्यवाप ह ॥ ४
 धनुर्वेदपरत्वाच्च तपसा विपुलेन च ।
 भृशं सन्तापयामास देवराजं स गौतमः ॥ ५
 ततो जालवतीं नाम देवकन्यां सुरेश्वरः ।
 प्राहिणोत्तपसो विघ्नं कुरु तस्येति कौरव ॥ ६
 सा हि गत्वाऽऽश्रमं तस्य रमणीयं शरद्वतः ।
 धनुर्वाणधरं बाला लोभयामास गौतमम् ॥ ७
 तामेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽप्सरसं वने ।
 लोकेऽप्रतिमसंस्थानां प्रोत्फुल्लनयनोऽभवत् ॥ ८
 धनुश्च हि शरास्तस्य कराभ्यामपतन्ध्रुवि ।
 वेपथुश्चास्य सहसा शरीरे समजायत ॥ ९
 स तु ज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्च समर्थनात् ।

अवतस्थे महाप्राज्ञो धैर्येण परमेण ह ॥ १०
 यस्तस्य सहसा राजन्विकारः समदृश्यत ।
 तेन सुस्त्राव रेतोऽस्य स च तन्नान्वबुध्यत ॥११
 धनुश्च सशरं त्यक्त्वा तथा कृष्णाजिनानि च ।
 स विहायाश्रमं तं च तां चैवाप्सरसं मुनिः ॥१२
 जगाम रेतस्तत्तस्य शरस्तम्बे पपात च ।
 शरस्तम्बे च पतितं द्विधा तदभवन्नृप ॥ १३
 तस्याथ मिथुनं जज्ञे गौतमस्य शरद्वतः ।
 'महर्षेर्गौतमस्यास्य ह्याश्रमस्य समीपतः ॥'
 मृगयां चरतो राज्ञः शान्तनोस्तु यदृच्छया ॥१४
 कश्चित्सेनाचरोऽरण्ये मिथुनं तदपश्यत ।
 धनुश्च सशरं दृष्ट्वा तथा कृष्णाजिनानि च ॥१५
 ज्ञात्वा द्विजस्य चापत्ये धनुर्वेदान्तगस्य ह ।
 स राज्ञे दर्शयामास मिथुनं सशरं धनुः ॥ १६
 स तदादाय मिथुनं राजा च कृपयान्वितः ।
 आजगाम गृहानेव मम पुत्राविति ब्रुवन् ॥ १७
 ततः संवर्धयामास संस्कारैश्चाप्ययोजयत् ।
 प्रातिपेयो नरश्रेष्ठो मिथुनं गौतमस्य तत् ॥ १८
 कृपया यन्मया बालाविमौ संवर्धिताविति ।
 तस्मात्तयोर्नाम चक्रे तदेव स महीपतिः ।
 'तस्मात्कृप इति ख्यातः कृपी कन्या च साऽभवत्'

तान्कुरुवाकान् न्यवेदयत् ॥ ४१ ॥ ऊनचत्वारिंशदधिकशत-
 तमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

गौतमो गोत्रतः ॥ २ ॥ समर्थनात्सामर्थ्यात् ॥ १० ॥
 प्रातिपेयः प्रतीपपुत्रः ॥ १८ ॥ संवर्धिताविति आलोच्येति

पितापि गौतमस्तत्र तपसा तावविन्दत ।
 आगत्य तस्मै गोत्रादि सर्वमाख्यातवांस्तदा २०
 'कृपोऽपि च तदा राजन्धनुर्वेदपरोऽभवत् ।'
 चतुर्विधं धनुर्वेदं शास्त्राणि विविधानि च ॥२१
 निखिलेनास्य तत्सर्वं गुह्यमाख्यातवान्पिता ।
 सोऽचिरेणैव कालेन परमाचार्यतां गतः ॥ २२
 कृपमाहूय गाङ्गेयस्तव शिष्या इति ब्रुवन् ।
 पौत्रान्परिसमाधाय कृपमाराधयत्तदा ॥ २३
 ततोऽधिजग्मुः सर्वे ते धनुर्वेदं महारथाः ।
 धृतराष्ट्रात्मजाश्चैव पाण्डवाः सह यादवैः ॥ २४
 वृष्णयश्च नृपाश्चान्ये नानादेशसमागताः ।
 'कृपमाचार्यमासाद्य परमास्त्रज्ञतां गताः ।'
 वैशंपायन उवाच ।
 विशेषार्थी ततो भीष्मः पौत्राणां विनयेप्सया २५
 इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् ।
 नाल्पधीर्नामहाभागस्तथा नानस्त्रकोविदः ॥ २६
 नादेवसत्त्वो विनयेत्कुरुन्स्त्रे महावलान् ।
 इति संचिन्त्य गाङ्गेयस्तदा भरतसत्तमः ॥ २७
 द्रोणाय वेदविदुषे भारद्वाजाय धीमते ।
 पाण्डवान्कौरवांश्चैव ददौ शिष्यान्नरर्षभ ॥ २८
 शास्त्रतः पूजितश्चैव सम्यक्तेन महात्मना ।
 स भीष्मेण महाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषां वरः ॥ २९
 प्रतिजग्राह तान्सर्वाञ्छिष्यत्वेन महायशाः ।
 शिक्षयामास च द्रोणो धनुर्वेदमशेषतः ॥ ३०
 तेऽचिरेणैव कालेन सर्वशस्त्रविशारदाः ।
 बभूवुः कौरवा राजन्पाण्डवाश्चामितौजसः ॥ ३१
 जनमेजय उवाच ।
 कथं समभवद्द्रोणः कथं चास्त्राण्यवाप्तवान् ।
 कथं चागात्कुरुन्ब्रह्मन्कस्य पुत्रः स वीर्यवान् ३२
 कथं चास्य सुतो जातः सोऽश्वत्थामाऽस्त्रवित्तमः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण प्रकीर्तय ॥ ३३
 वैशंपायन उवाच ।
 गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूव भगवानृषिः ।

भरद्वाज इति ख्यातः सततं संशितव्रतः ॥ ३४
 सोऽभिषेक्तुं गतो गङ्गां पूर्वमेवागतां सतीम् ।
 महर्षिभिर्भरद्वाजो हविर्धाने चरन्पुरा ॥ ३५
 ददर्शाप्सरसं साक्षाद्भृताचीमाप्नुतामृषिः ।
 रूपयौवनसंपन्नां मददृष्टां मदालसाम् ॥ ३६
 तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं पर्यवर्तत ।
 व्यपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमे ततः ॥ ३७
 तत्र संसक्तमनसो भरद्वाजस्य धीमतः ।
 हृष्टस्य रेतश्चस्कन्द तदृषिद्रोण आदधे ॥ ३८
 ततः समभवद्द्रोणः कलशे तस्य धीमतः ।
 अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ३९
 अग्नेरस्त्रमुपादाय यदृषिर्वेद काश्यपः ।
 अध्यगच्छद्भरद्वाजस्तदस्त्रं देवकार्यतः ॥ ४०
 अग्निवेश्यं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान् ।
 प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ४१
 'कनिष्ठजातं स मुनिर्भ्राता भ्रातरमन्तिके ।
 अग्निवेश्यस्तथा द्रोणं तदा भरतसत्तम ।'
 भारद्वाजं तदाग्नेयं महास्त्रं प्रत्यपादयत् ॥ ४२
 भरद्वाजसखा चासीत्पृषतो नाम पार्थिवः ।
 तस्यापि द्रुपदो नाम तथा समभवत्सुतः ॥ ४३
 स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्थिवः ।
 चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ॥ ४४
 ततो व्यतीते पृषते स राजा द्रुपदोऽभवत् ।
 पञ्चालेषु महाबाहुरुत्तरेषु नरेश्वरः ॥ ४५
 भरद्वाजोऽपि भगवानारुरोह दिवं तदा ।
 तत्रैव च वसन्द्द्रोणस्तपस्तेपे महातपाः ॥ ४६
 वेदवेदाङ्गविद्वान्स तपसा दग्धकिल्बिषः ।
 ततः पितृनियुक्तात्मा पुत्रलोभान्महायशाः ॥ ४७
 शारद्वतीं ततो भार्यां कृपीं द्रोणोऽन्वविन्दत ।
 अग्निहोत्रे च धर्मे च दमे च सतत रताम् ॥ ४८
 अलभद्रौतमी पुत्रमश्वत्थामानमेव च ।
 स जातमात्रो व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवा हयः ॥ ४९

तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतमन्तरिक्षस्थमब्रवीत् ।
 अश्वस्येवास्य यत्स्थाम नदतः प्रदिशो गतम् ५०
 अश्वत्थामैव बालोऽयं तस्मान्नाम्ना भविष्यति ।
 मुतेन तेन सुप्रीतो भारद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ५१
 तत्रैव च वसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ।
 स शुश्राव महात्मानं जामदग्न्यं परंतपम् ॥ ५२
 सर्वज्ञानविदं विप्रं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तदा राजन्दित्सन्तं वसु सर्वशः ॥ ५३
 स रामस्य धनुर्वेदं दिव्यान्यस्त्राणि चैव ह ।
 श्रुत्वा तेषु मनश्चक्रे नीतिशास्त्रे तथैव च ॥ ५४
 ततः स व्रतिभिः शिष्यैस्तपोयुक्तैर्महातपाः ।
 वृतः प्रायान्महाबाहुर्महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ ५५
 ततो महेन्द्रमासाद्य भारद्वाजो महातपाः ।
 क्षत्रघ्नं तममित्रघ्नमपश्यद्भृगुनन्दनम् ॥ ५६
 ततो द्रोणो वृतः शिष्यैरुपगम्य भृगूद्बहम् ।
 आचख्यावात्मनो नाम जन्म चाङ्गिरसः कुले ५७
 निवेद्य शिरसा भूमौ पादौ चैवाभ्यवादयत् ।
 ततस्तं सर्वमुत्सृज्य वनं जिगमिषुं तदा ॥ ५८
 जामदग्न्यं महात्मानं भारद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
 भरद्वाजात्समुत्पन्नं तथा त्वं मामयोनिजम् ॥ ५९
 आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजोत्तम ।
 तमब्रवीन्महात्मा स सर्वक्षत्रियमर्दनः ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

एकत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

द्रुपदसमीपं गत्वा तेन सह स्वस्य सखित्वं कथयतो द्रोणस्य द्रुपदकृतं भर्त्सनम् ॥ १ ॥ तेन कुपितस्य द्रोणस्य हास्तिन
 पुरगमनम् ॥ २ ॥ क्रीडाकाले कूपपतितयोर्वीटाकन्दुकयोरुद्धरणे अशक्नुवतां कुमारानां द्रोणकृतोऽधिकक्षेपः ॥ ३ ॥
 द्रोणेन वीटामुद्रिकयोः कूपादुद्धारः ॥ ४ ॥ द्रोणवृत्तान्तश्रवणेन भीष्मेण स्वगृहनिवासार्थं द्रोणं प्रति प्रार्थनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 अब्रवीत्पार्थिवं राजन्सखायं विद्धि मामिह ॥ १
 इत्येवमुक्तः सख्या स प्रीतिपूर्वं जनेश्वरः ।
 भारद्वाजेन पाश्चाल्यो नामृष्यत वचोऽस्य तत् २

कलशाख्ये यज्ञियपात्रविशेषे ॥ ३८ ॥ स्थामशब्दः सकारस्य
 तकारादेशेऽश्वत्थामेति ॥ ५० ॥ चत्वारिंशदधिकशतत-

स्वागतं ते द्विजश्रेष्ठ यदिच्छसि वदस्व मे ।
 एवमुक्तस्तु रामेण भारद्वाजोऽब्रवीद्वचः ॥ ६१
 रामं प्रहरतां श्रेष्ठं दित्सन्तं विविधं वसु ।
 अहं धनमनन्तं हि प्रार्थये विपुलव्रत ॥ ६२
 राम उवाच ।

हिरण्यं मम यच्चान्यद्रसु किञ्चिदिह स्थितम् ।
 ब्राह्मणेभ्यो मया दत्तं सर्वमेतत्तपोधन ॥ ६३
 तथैवेयं धरा देवी सागरान्ता सपत्तना ।
 कश्यपाय मया दत्ता कृत्स्ना नगरमालिनी ॥ ६४
 शरीरमात्रमेवाद्य ममेदमवशेषितम् ।
 अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ॥
 अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मञ्जस्त्राणि वा पुनः ।
 वृणीष्व किं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोण वदाशु तत् ॥
 द्रोण उवाच ।

अस्त्राणि मे समग्राणि ससंहाराणि भार्गव ।
 स प्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्यशेषतः ॥ ६७
 'एतद्वसु वसूनां हि सर्वेषां विप्रसत्तम ।'
 तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रादादस्त्राणि भार्गवः ।
 सरहस्यव्रतं चैव धनुर्वेदमशेषतः ॥ ६८
 प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं कृतास्त्रो द्विजसत्तमः ।
 प्रियं सखायं सुप्रीतो जगाम द्रुपदं प्रति ॥ ६९

स क्रोधामर्षजिह्वभ्रूः कपायीकृतलोचनः ।
 ऐश्वर्यमदसंपन्नो द्रोणं राजाऽब्रवीदिदम् ॥ ३
 द्रुपद उवाच ।
 अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसा ।
 यन्मां ब्रवीषि प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ॥ ४

मोऽध्यायः ॥ १४० ॥

अकृता असंस्कृता ॥ ४ ॥

न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः क्वचित् ।
 सख्यं भवति मन्दात्मञ्छ्रिया हीनैर्धनच्युतैः ॥५
 सौहृदान्यपि जीर्यन्ते कालेन परिजीर्यतः ।
 सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यबन्धनम् ॥६
 न सख्यमजरं लोके हृदि तिष्ठति कस्यचित् ।
 कामश्चैतन्नाशयति क्रोधो वै नं रहत्युत ॥ ७
 मैवं जीर्णमुपास्व त्वं सख्यं भवदुपाधिकृत् ।
 आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिबन्धनम् ८
 न दरिद्रो वसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा ।
 न शरस्य सखा क्लीबः सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ९
 ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं श्रुतम् ।
 तयोर्विवाहः सख्यं च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥१०
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥११
 वैशंपायन उवाच ।

द्रुपदेनैवमुक्तस्तु भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु मन्युनाऽभिपरिभुतः ॥१२
 स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रतिबुद्धिमान् ।
 'शिष्यैः परिवृतः श्रीमान्पुत्रेण सहितस्तथा ॥' १३
 जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्वयम् ।
 तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय यां कर्ता नचिरादिव ॥१४
 स नागपुरमागम्य गौतमस्य निवेशने ।
 भारद्वाजोऽवसत्तत्र प्रच्छन्नं द्विजसत्तमः ॥ १५
 ततोऽस्य तनुजः पार्थान्कृपस्थानन्तरं प्रभुः ।
 अस्त्राणि शिक्षयामास नाबुध्यन्त च तं जनाः १६
 एवं स तत्र गूढात्मा कंचित्कालमुवास ह ।
 कुमारास्त्वथ निष्क्रम्य समैता गजसाह्वयात् १७
 क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा ।
 'तेषां संक्रीडमानानामुदपानेऽङ्गुलीयकम् ॥ १८
 पपात धर्मपुत्रस्य वीटा तत्रैव चापतत् ।
 गन्तम्बुना प्रतिच्छन्नं तारारूपमिवाम्बरे ॥ १९
 दृष्ट्वा चैते कुमाराश्च तं यत्नात्पर्यवारयन् ।'

ततस्ते यत्नमातिष्ठन्वीटामुद्धर्तुमादृताः ।
 न च ते प्रत्यपद्यन्त कर्म वीटोपलब्धये ॥ २०
 ततोऽन्योन्यमवैक्षन्त व्रीडयावनताननाः ।
 तस्या योगमविदन्तो भृशं चोत्कण्ठिताभवन् २१
 तेऽपश्यन्ब्राह्मणं श्याममापन्नं पलितं कृशम् ।
 कृत्यवन्तमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्कृतम् ॥ २२
 ते तं दृष्ट्वा महात्मानमुपगम्य कुमारकाः ।
 भग्नोत्साहक्रियात्मानो ब्राह्मणं पर्यवारयन् ॥२३
 अथ द्रोणः कुमारांस्तान्दृष्ट्वा कृत्यवशस्तदा ।
 प्रहस्य मन्दं पैशल्यादभ्यभाषत वीर्यवान् ॥ २४
 अहो वो धिग्बलं क्षात्रं धिगेतां वः कृताह्वताम् ।
 भरतस्यान्वये जाता ये वीटां नाधिगच्छत ॥ २५
 वीटां च मुद्रिकां चैव ब्रह्मेतदपि द्वयम् ।
 उद्धरेयमिषीकाभिर्भोजनं मे प्रदीयताम् ॥ २६
 ततोऽब्रवीत्तदा द्रोणं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कृपस्यानुमते ब्रह्मन्भिक्षामामुहि शाश्वतीम् ॥२७
 एवमुक्तः प्रत्युवाच प्रहस्य भरतानिदम् ।
 द्रोण उवाच ।

एषा मुष्टिरिषीकाणां मयाऽस्त्रेणाभिमन्त्रिता ॥२८
 अस्या वीर्यं निरीक्षध्वं यदन्येषु न विद्यते ।
 वेत्स्यामीषिकया वीटां तामिषीकां तथाऽन्यथा ॥
 तामन्यथा समायोगे वीटाया ग्रहणं मम ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो यथोक्तं द्रोणेन तत्सर्वं कृतमञ्जसा ॥ ३०
 तदवेक्ष्य कुमारास्ते विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
 आश्चर्यमिदमत्यन्तमिति मत्वा वचोऽब्रुवन् ॥३१
 मुद्रिकामपि विप्रर्षे शीघ्रमेतां समुद्धर ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः शरं समादाय धनुश्चापि महायशाः ॥ ३२
 शरेण विद्ध्वा मुद्रां तामूर्ध्वमावाहयत्प्रभुः ।
 स शरं समुपादाय कृपादङ्गुलिवेष्टनम् ॥ ३३
 ददौ ततः कुमाराणां विस्मितानामविस्मितः ।

रहति सख्याद्यावयति ॥ ७ ॥ प्रतिबुद्धिमान् प्रतीपबुद्धिमान् ॥
 १३ ॥ वीटया कन्दुकेन ॥ १८ ॥ पैशल्यात् कौशल्यात्

॥ २४ ॥ गौतमीं च महातेजा भिक्षामश्रीत माचिरम् इति-
 पाठान्तरम् ॥ २७ ॥

मुद्रिकामुद्धृतां दृष्ट्वा तमाहुस्ते कुमारकाः ॥ ३४
अभिवन्दामहे ब्रह्मन्नेतदन्येषु विद्यते ।
कोऽसि कस्यासि जानीमो वयं किं करवामहे ३५
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्ततो द्रोणः प्रत्युवाच कुमारकान् ।
आचक्षध्वं च भीष्माय रूपेण च गुणैश्च माम् ३६
स एव सुमहातेजाः सांप्रतं प्रतिपत्स्यते ।
वैशंपायन उवाच ।

तथेत्युक्त्वा च गत्वा च भीष्ममूचुः कुमारकाः ३७
ब्राह्मणस्य वचः कृत्स्नं तच्च कर्म तथाविधम् ।
भीष्मः श्रुत्वा कुमाराणां द्रोणं तं प्रत्यजानत ॥ ३८
युक्तरूपः स हि गुरुरित्येवमनुचिन्त्य च ।
अथैनमानीय तदा स्वयमेव सुसत्कृतम् ॥ ३९
परिपप्रच्छ निपुणं भीष्मः शस्त्रभृतां वरः ।
हेतुमागमने तच्च द्रोणः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ४०
द्रोण उवाच ।

महर्षेरश्विर्वेश्यस्य सकाशमहमच्युत ।
अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदजिघृक्षया ॥ ४१
ब्रह्मचारी विनीतात्मा जटिलो बहुलाः समाः ।
अवसं सुचिरं तत्र गुरुशुश्रूषणे रतः ॥ ४२
पाञ्चाल्यो राजपुत्रश्च यज्ञसेनो महाबलः ।
इष्वस्त्रहेतोर्न्यवसत्तस्मिन्नेव गुरौ प्रभुः ॥ ४३
स मे तत्र सखा चासीदुपकारी प्रियश्च मे ।
तेनाहं सह संगम्य वर्तयन्सुचिरं प्रभो ॥ ४४
बाल्यात्प्रभृति कौरव्य सहाध्ययनमेव च ।
स मे सखा सदा तत्र प्रियवादी प्रियंकरः ॥ ४५
अब्रवीदिति मां भीष्म वचनं प्रीतिवर्धनम् ।
अहं प्रियतमः पुत्रः पितुर्द्रोण महात्मनः ॥ ४६
अभिषेक्षयति मां राज्ये स पाञ्चाल्यो यदा तदा ।
तद्भोज्यं भवता राज्यमर्थं सत्येन ते शपे ॥ ४७
मम भोगाश्च वित्तं च त्वदधीनं सुखानि च ।
एवमुक्त्वाऽथ वराज कृतास्त्रः पूजितो मया ४८

तच्च वाक्यमहं नित्यं मनसा धारयंस्तदा ।
सोऽहं पितृनियोगेन पुत्रलोभाद्यशस्त्रिणीम् ॥ ४९
शारद्वर्ती महाप्रज्ञामुपयेमे महाव्रताम् ।
अग्निहोत्रे च सत्रे च दमे च सततं रताम् ॥ ५०
लेभे च गौतमी पुत्रमश्वत्थामानमौरसम् ।
भीमविक्रमकर्माणमादित्यसमतेजसम् ॥ ५१
पुत्रेण तेन प्रीतोऽहं भरद्वाजो मया यथा ।
गोक्षीरं पिबतो दृष्ट्वा धनिनस्तत्र पुत्रकान् ।
अश्वत्थामारुदद्भालस्तन्मे संदेहयद्दिशः ॥ ५२
न स्नातकोऽवसीदेत वर्तमानः स्वकर्मसु ।
इति संचिन्त्य मनसा तं देशं बहुशो भ्रमन् ॥ ५३
विशुद्धमिच्छन्गाङ्गेय धर्मोपेतं प्रतिग्रहम् ।
अन्तादन्तं परिक्रम्य नाध्यगच्छं पयस्विनीम् ५४
यवपिष्टोदकेनैनं लोभयेयं कुमारकम् ।
पीत्वा पिष्टरसं बालः क्षीरं पीतं मयाऽपि च ॥ ५५
ननर्तोत्थाय कौरव्य हृष्टो बाल्याद्रिमोहितः ।
तं दृष्ट्वा नृत्यमानं तु बालैः परिवृतं सुतम् ॥ ५६
हास्यतामुपसंप्राप्तं कश्मलं तत्र मेऽभवत् ।
द्रोणं धिगस्त्वधनिनं यो धनं नाधिगच्छति ॥ ५७
पिष्टोदकं सुतो यस्य पीत्वा क्षीरस्य तृष्णया ।
नृत्यतिस्व मुदाविष्टः क्षीरं पीतं मयाऽप्युत ॥ ५८
इति संभाषतां वाचं श्रुत्वा मे बुद्धिरच्यवत् ।
आत्मानं चात्मना गर्हन्मनसेदं व्यचिन्तयम् ५९
अपि चाहं पुरा विप्रैर्वर्जितो गर्हितो वसे ।
परोपसेवां पापिष्ठां न च कुर्यां धनेप्सया ॥ ६०
इति मत्वा प्रियं पुत्रं भीष्मादाय ततो ह्यहम् ।
पूर्वस्नेहानुरागित्वात्सदारः सौमिकं गतः ॥ ६१
अभिषिक्तं तु श्रुत्वैव कृतार्थोऽस्मीति चिन्तयन् ।
प्रियं सखायं सुप्रीतो राज्यस्थं समुपागमम् ॥ ६२
संस्मरन्सङ्गमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ।
ततो द्रुपदमागम्य सखिपूर्वमहं प्रभो ॥ ६३
अब्रुवं पुरुषव्याघ्र सखायं विद्धि मामिति ।

दिशः संदेहयत् दिशोहमनयत् । अडभाव आर्षः ॥ ५२ ॥ स्नातको
यः कश्चिदल्पगोधनः स्वधर्मलोपान्नावसीदेतातो बहुगोधनवतो

ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहमिच्छन् ॥ ५३ ॥ अन्तादन्तं देशादेशम्
॥ ५४ ॥ वसे उपवसे ॥ ६० ॥

उपस्थितस्तु द्रुपदं सखिवचासि सङ्गतः ॥ ६४
 स मां निराकारमिव प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
 अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसा ॥ ६५
 यदात्थ मां त्वं प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ।
 संगतानीह जीर्यन्ति कालेन परिजीर्यतः ॥ ६६
 सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यबन्धनम् ।
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ६७
 साम्याद्धि सख्यं भवति वैषम्यान्नोपपद्यते ।
 न सख्यमजरं लोके विद्यते जातु कस्यचित् ॥६८
 कामो वै न विहरति क्रोधो वै न रहत्युत ।
 मैवं जीर्णमुपास्व त्वं सख्यं भवदुपाधिकृत् ॥६९
 आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिबन्धनम् ।
 नह्यनाढ्यः सखाऽऽढ्यस्य नाविद्वान्विदुषः सखा ॥
 न शूरस्य सखा क्लीबः सखिपूर्वं किमिष्यते ।
 न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः कचित् ॥ ७१
 सख्यं भवति मन्दात्मञ्छ्रिया हीनैर्धनच्युतैः ।
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ॥७२

नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ।
 अहं त्वया न जानामि राज्यार्थं संविदं कृताम् ॥
 एकरात्रं तु ते ब्रह्मन्कामं दास्यामि भोजनम् ।
 एवमुक्तस्त्वहं तेन सदारः प्रस्थितस्तदा ॥ ७४
 तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय यां कर्ताऽस्म्यचिरादिव ।
 द्रुपदेनैवमुक्तोऽहं मन्युनाऽभिपरिप्लुतः ॥ ७५
 अभ्यागच्छं कुरुन्भीष्म शिष्यैरर्थी गुणान्वितैः ।
 ततोऽहं भवतः कामं संवर्धयितुमागतः ॥ ७६
 इदं नागपुरं रम्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा भीष्मो भारद्वाजमभाषत ॥ ७७
 भीष्म उवाच ।
 अपज्यं क्रियतां चापं साध्वस्त्रं प्रतिपादय ।
 भुङ्क्ष्व भोगान्भृशं प्रीतः पूज्यमानः कुरुक्षये ॥७८
 कुरुणामस्ति यद्विचं राज्यं चेदं सराष्ट्रकम् ।
 त्वमेव परमो राजा सर्वे वाक्यकरास्तव ॥ ७९
 यच्च ते प्रार्थितं ब्रह्मन्कृतं तदिति चिन्त्यताम् ।
 दिष्ट्या प्राप्तोऽसि विप्रैर्षे महान्मेऽनुग्रहः कृतः ८०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

द्रोणेनास्त्रशिक्षायां कुरुपाण्डवानां शिष्यत्वेनाङ्गीकारः ॥ १ ॥ विद्याभ्याससमाप्त्यनन्तरं बहुशः परीक्षितस्वार्जुनस्य
 द्रोणाचार्यद्विशेषशिक्षाप्राप्तिः ॥ २ ॥ मृगमयद्रोणप्रतिमाराधनेन एकलव्यस्य धनुर्वेदप्रतिभानं ॥ ३ ॥ मृगयार्थं गतेषु
 कुरुपाण्डवेषु एकलव्येन बाणैः शुनो मुखपूरणम् ॥ ४ ॥ अर्जुनप्रार्थनया द्रोणेनैकलव्यं प्रतिगम्य गुरुदक्षिणात्वेन दक्षिणाकुष्ठ-
 याचनम् ॥ ५ ॥ एकलव्येन दक्षिणाकुष्ठस्य छित्वा दानम् ॥ ६ ॥ द्रोणेन शिष्यपरीक्षा ॥ ७ ॥ शिष्यपरीक्षायां युधिष्ठिरा-
 दीनां निराकरणम् ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिजग्राह तं भीष्मो गुरुं पाण्डुसुतैः सह ।
 पौत्रानादाय तान्सर्वान्वसूनि विविधानि च ॥१
 शिष्या इति ददौ राजन्द्रोणाय विधिपूर्वकम् ।
 तदा द्रोणोऽब्रवीद्वाक्यं भीष्मं बुद्धिमतां वरम् २
 कृपस्तिष्ठति चाचार्यः शस्त्रज्ञः प्राज्ञसंमतः ।
 मयि तिष्ठति चेद्विप्रो वैमनस्यं गमिष्यति ॥ ३
 युष्मान्किञ्चिच्च याचित्वा धनं संगृह्य हर्षितः ।

स्वमाश्रमपदं राजन्गमिष्यामि यथागतम् ॥ ४
 एवमुक्ते तु विप्रेन्द्रं भीष्मः प्रहरतां वरः ।
 अब्रवीद्द्रोणमाचार्यमुख्यं शस्त्रविदां वरम् ॥ ५
 कृपस्तिष्ठतु पूज्यश्च भर्तव्यश्च मया सदा ।
 त्वं गुरुर्भव पौत्राणामाचार्यस्त्वं मतो मम ।
 प्रतिगृह्णीष्व पुत्रांस्त्वमस्त्रज्ञान्कुरु वै सदा ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः संपूजितो द्रोणो भीष्मेण द्विपदां वरः ।

अधिज्यं कुरुवीराणां इति पाठान्तरम् । कुरुक्षये कुरुष्टे

॥ ७८ ॥ एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

विश्राम महातेजाः पूजितः कुरुवेशमनि ॥ ७
 विश्रान्तेऽथ गुरौ तस्मिन्पौत्रानादाय कौरवान् ।
 शिष्यत्वेन ददौ भीष्मो वसूनि विविधानि च ८
 गृहं च सुपरिच्छन्नं धनधान्यसमाकुलम् ।
 भारद्वाजाय सुप्रीतः प्रत्यपादयत् प्रभुः ॥ ९
 स ताञ्शिष्यान्महेष्वासः प्रतिजग्राह कौरवान् ।
 पाण्डवान्धार्तराष्ट्रांश्च द्रोणो मुदितमानसः ॥ १०
 प्रतिगृह्य च तान्सर्वान्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 रहस्येकः प्रतीतात्मा कृतोपसदनास्तथा ॥ ११
 द्रोण उवाच ।
 कार्यं मे काङ्क्षितं किञ्चिद्भृदि संपरिवर्तते ।
 कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं मे तदेतद्दत्तानघाः ॥ १२
 वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा कौरवेयास्ते तूष्णीमासन्विशांपते ।
 अर्जुनस्तु ततः सर्वं प्रतिजज्ञे परन्तप ॥ १३
 ततोऽर्जुनं तदा मूर्ध्नि समाग्राय पुनः पुनः ।
 प्रीतिपूर्वं परिष्वज्य प्ररुरोद मुदा तदा ॥ १४
 'अश्वत्थामानमाहूय द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 सखायं विद्धि ते पार्थं मया दत्तः प्रगृह्यताम् ॥ १५
 साधुसाध्विति तं पार्थः परिष्वज्येदमब्रवीत् ।
 अद्यप्रभृति विप्रेन्द्र परवानस्मि धर्मतः ॥ १६
 शिष्योऽहं त्वत्प्रसादेन जीवामि द्विजसत्तम ।
 इत्युक्त्वा तु तदा पार्थः पादौ जग्राह पाण्डवः' १७
 ततो द्रोणः पाण्डुपुत्रानस्त्राणि विविधानि च ।
 ग्राहयामास दिव्यानि मानुषाणि च वीर्यवान् ॥
 राजपुत्रास्तथा चान्ये समेत्य भरतर्षभ ।
 अभिजग्मुस्ततो द्रोणमस्त्रार्थं द्विजसत्तमम् ॥ १९
 वृणयश्चान्धकाश्चैव नानादेश्याश्च पार्थिवाः ।
 सूतपुत्रश्च राधेयो गुरुं द्रोणमियात्तदा ॥ २०
 स्पर्धमानस्तु पार्थेन सूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ।
 दुर्योधनं समाश्रित्य सोऽवमन्यत पाण्डवान् २१
 अभ्ययात्स ततो द्रोणं धनुर्वेदचिकीर्षया ।

शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषु सर्वेषु पाण्डवः ॥ २२
 अस्त्रविद्यानुरागाच्च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ।
 तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषु लाघवे सौष्टवेषु च ॥ २३
 सर्वेषामेव शिष्याणां बभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः ।
 ऐन्द्रिमप्रतिमं द्रोण उपदेशेष्वमन्यत ॥ २४
 एवं सर्वकुमाराणामिष्वस्त्रं प्रत्यपादयत् ।
 कमण्डलुं च सर्वेषां प्रायच्छिचिकारणात् ॥ २५
 पुत्राय च ददौ कुम्भमविलम्बनकारणात् ।
 यावत्ते नोपगच्छन्ति तावदस्मै परां क्रियाम् ॥ २६
 द्रोण आचष्ट पुत्राय कर्म तज्जिष्णुरौहत ।
 ततः स वारुणास्त्रेण पूरयित्वा कमण्डलुम् ॥ २७
 सममाचार्यपुत्रेण गुरुमभ्येति फाल्गुनः ।
 आचार्यपुत्रात्तस्मात्तु विशेषोपचयेऽपृथक् ॥ २८
 न व्यहीयत मेधावी पार्थोऽप्यस्त्रविदां वरः ।
 अर्जुनः परमं यत्नमातिष्ठद्रुपूजने ॥ २९
 अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्य चाभवत् ।
 तं दृष्ट्वा नित्यमुद्युक्तमिष्वस्त्रं प्रति फाल्गुनम् ३०
 आहूय वचनं द्रोणो रहः सूदमभाषत ।
 अन्धकारेऽर्जुनायान्नं न देयं ते कदाचन ।
 न चारुष्येयमिदं चापि मद्वाक्यं विजये त्वया ३१
 ततः कदाचिद्भुञ्जाने प्रववौ वायुरर्जुने ।
 तेन तत्र प्रदीपः स दीप्यमानो विलोपितः ॥ ३२
 भुक्त एव तु कौन्तेयो नास्यादन्यत्र वर्तते ।
 हस्तस्तेजस्विनस्तस्य अनुग्रहणकारणात् ॥ ३३
 तदभ्यासकृतं मत्वा रात्रावपि स पाण्डवः ।
 योग्यां चक्रे महाबाहुर्धनुषा पाण्डुनन्दनः ॥ ३४
 तस्य ज्यातलनिर्वोषं द्रोणः शुश्राव भारत ।
 उपेत्य चैनमुत्थाय परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ ३५
 द्रोण उवाच ।
 प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरः ।
 त्वत्समो भविता लोके सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३६
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणोऽर्जुनं भूयो ह्येषु च गजेषु च ।

यत्प्रदेयं मे इति पाठान्तरम् ॥ १२ ॥ द्रोणमभ्ययात् द्रोणतुल्यो-
 ऽभवत् ॥ २२ ॥ औहत तर्कितवान् ॥ २७ ॥ अपृथक् सहैवास्ते ॥ २८ ॥

अतो न व्यहीयत न विहीनोऽभूत् ॥ २९ ॥ योगमैकाग्र्यम् ॥ ३० ॥
 अनुग्रहणमभ्यासः ॥ ३३ ॥ योग्यामभ्यासम् ॥ ३४ ॥ उत्था-

रथेषु भूमावपि च रणशिक्षामशिक्षयत् ॥ ३७
 गदायुद्धेऽसिचर्यायां तोमरप्रासशक्तिषु ।
 द्रोणः संकीर्णयुद्धे च शिक्षयामास कौरवान् ॥ ३८
 तस्य तत्कौशलं श्रुत्वा धनुर्वेदजिघृक्षवः ।
 राजानो राजपुत्राश्च समाजग्मुः सहस्रशः ॥ ३९
 'तान्सर्वाञ्छिक्षयामास द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।'
 ततो निषादराजस्य हिरण्यधनुषः सुतः ।
 एकलव्यो महाराज द्रोणमभ्याजगाम ह ॥ ४०
 न स तं प्रतिजग्राह नैषादिरिति चिन्तयन् ।
 शिष्यं धनुषि धर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ४१
 'द्रोण उवाच ।
 शिष्योऽसि मम नैषादे प्रयोगे बलत्तरः ।
 निवर्तस्व गृहानेव अनुज्ञातोऽसि नित्यशः ॥ ४२
 वैशंपायन उवाच ।'
 स तु द्रोणस्य शिरसा पादौ गृह्य परन्तपः ।
 अरण्यमनुसंप्राप्य कृत्वा द्रोणं महीमयम् ॥ ४३
 तस्मिन्नाचार्यवृत्तिं च परमामास्थितस्तदा ।
 इष्वस्त्रे योगमातस्ये परं नियममास्थितः ॥ ४४
 परया श्रद्धयोपेतो योगेन परमेण च ।
 विमोक्षादानसन्धाने लघुत्वं परमाप सः ॥ ४५
 'लाघवं चास्त्रयोगं च नचिरात्प्रत्यपद्यत ।'
 अथ द्रोणाभ्यनुज्ञाताः कदाचित्कुरुपाण्डवाः ।
 रथैर्विनिर्ययुः सर्वे मृगयामरिमर्दनाः ॥ ४६
 तत्रोपकरणं गृह्य नरः कश्चिद्यदृच्छया ।
 राजन्ननुजगामैकः श्वानमादाय पाण्डवान् ॥ ४७
 तेषां विचरतां तत्र तत्तत्कर्मचिकीर्षया ।
 श्वा चरन्स पथा क्रीडन्नैषादिं प्रति जग्मिवान् ४८
 स कृष्णमलदिग्धाङ्गं कृष्णाजिनजटाधरम् ।
 नैषादिं श्वा समालक्ष्य भणंस्तस्यौ तदन्तिके ॥ ४९
 तदा तस्याथ भषतः शुनः सप्त शरान्मुखे ।
 लाघवं दर्शयन्नस्त्रे मुमोच युगपद्यथा ॥ ५०
 स तु श्वा शरपूर्णास्यः पाण्डवानाजगाम ह ।
 तं दृष्ट्वा पाण्डवा वीराः परं विस्मयमागताः ५१

योपेत्येति क्रमः ॥ ३५ ॥ तेषामन्ववेक्षया तेभ्योऽधिको
 माभूदिति बुद्ध्या ॥ ४१ ॥ महीमयं मृगमयम् ॥ ४३ ॥ इष्वस्त्रे

लाघवं शब्धवेधित्वं दृष्ट्वा तत्परमं तदा ।
 प्रेक्ष्य तं व्रीडिताश्वासन्प्रशशंसुश्च सर्वशः ॥ ५२
 तं ततोऽन्वेषमाणास्ते वने वननिवासिनम् ।
 ददृशुः पाण्डवा राजन्नस्यन्तमनिशं शरान् ॥ ५३
 न चैनमभ्यजानंस्ते तदा विकृतदर्शनम् ।
 तथैनं परिपप्रच्छुः को भवान्कस्य वेत्युत ॥ ५४
 एकलव्य उवाच ।
 निषादाधिपतेर्वीरा हिरण्यधनुषः सुतम् ।
 द्रोणाशिष्यं च मां वित्त धनुर्वेदकृतश्रमम् ॥ ५५
 वैशंपायन उवाच ।
 ते तमाज्ञाय तच्चेन पुनरागम्य पाण्डवाः ।
 यथा वृत्तं वने सर्वं द्रोणायाचख्युरद्भुतम् ॥ ५६
 कौन्तेयस्त्वर्जुनो राजन्नेकलव्यमनुस्सरन् ।
 रहो द्रोणं समासाद्य प्रणयादिदमब्रवीत् ॥ ५७
 नन्वहं परिरभ्यैकः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ।
 भवतोक्तो न मे शिष्यस्त्वद्विशिष्टो भविष्यति ॥
 अथ कस्मान्मद्विशिष्टो लोकादपि च वीर्यवान् ।
 अन्योऽस्ति भवतः शिष्यो निषादाधिपतेः सुतः ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 सुहूर्तमिव तं द्रोणाश्चिन्तयित्वा विनिश्चयम् ।
 सव्यसाचिनमादाय नैषादिं प्रति जग्मिवान् ६०
 ददर्श मलदिग्धाङ्गं जटिलं चीरवाससम् ।
 एकलव्यं धनुष्पाणिमस्यन्तमनिशं शरान् ॥ ६१
 एकलव्यस्तु तं दृष्ट्वा द्रोणमायान्तमन्तिकात् ।
 अभिगम्योपसंगृह्य जगाम शिरसा महीम् ॥ ६२
 पूजयित्वा ततो द्रोणं विधिवत्स निषादजः ।
 निवेद्य शिष्यमात्मानं तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ६३
 ततो द्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदं वचः ।
 यदि शिष्योऽसि मे वीर वेतनं दीयतां मम ६४
 एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीयमाणोऽब्रवीदिदम् ।
 किं प्रयच्छामि भगवन्नाज्ञापयतु मां गुरुः ॥ ६५
 न हि किञ्चिददेयं मे गुरवे ब्रह्मवित्तम ।

इयुप्रयोगे योगमैकाग्र्यम् ॥ ४४ ॥ लघुत्वं शीघ्रप्रयोक्तृत्वम्
 ॥ ४५ ॥ वेतनं गुरुदक्षिणारूपम् ॥ ६४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तमब्रवीन्वयाङ्गुष्ठो दक्षिणो दीयतामिति ॥ ६६
 एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा वचो द्रोणस्य दारुणम् ।
 प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्ये च नियतः सदा ॥ ६७
 तथैव हृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ।
 छिच्चाऽविचार्य तं प्रादाद्द्रोणायाङ्गुष्ठमात्मनः ॥
 ततः शरं तु नैषादिरङ्गुलीभिर्व्यकर्षत ।
 न तथा च स शीघ्रोऽभूद्यथा पूर्वं नराधिप ॥ ६९
 ततोऽर्जुनः प्रीतमना बभूव विगतज्वरः ।
 द्रोणश्च सत्यवागासीन्नान्योऽभिभविताऽर्जुनं ७०
 द्रोणस्य तु तदा शिष्यौ गदायोग्यौ बभूवतुः ।
 दुर्योधनश्च भीमश्च सदा संरब्धमानसौ ॥ ७१
 अश्वत्थामा रहस्येषु सर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।
 तथाऽतिपुरुषानन्यान्त्सारुकौ यमजावुभौ ॥ ७२
 युधिष्ठिरो रथश्रेष्ठः सर्वत्र तु धनञ्जयः ।
 प्रथितः सागरान्तायां रथयूथपयूथपः ॥ ७३
 बुद्धियोगबलोत्साहः सर्वास्त्रेषु च निष्ठितः ।
 अस्त्रे गुर्वनुरागे च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ ७४
 तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषु सौष्ठवेन च वीर्यवान् ।
 एकः सर्वकुमाराणां बभूवातिरथोऽर्जुनः ॥ ७५
 प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनञ्जयम् ।
 धार्तराष्ट्रा दुरात्मानो नामृष्यन्त परस्परम् ॥ ७६
 तांस्तु सर्वान्समानीय सर्वविद्यास्त्रशिक्षितान् ।
 द्रोणः प्रहरणज्ञाने जिज्ञासुः पुरुषर्षभः ॥ ७७
 कृत्रिमं भासमारोप्य वृक्षाग्रे शिल्पिभिः कृतम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

अर्जुनेन लक्ष्यभूतभासच्छेदः ॥ १ ॥ स्नानार्थं गङ्गामवतीर्णस्य द्रोणस्य ग्राहेण जङ्घायां ग्रहणम् ॥ २ ॥ अर्जुनेन ग्राह-
 नम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य ब्रह्मशिरोस्त्रलाभः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो धनञ्जयं द्रोणः स्मयमानोऽभ्यभाषत ।

नाधिकोऽन्योऽर्जुनादभूत् इति पाठान्तरम् ॥ ७० ॥ गदायोग्यौ
 गदायुद्धेऽभ्यासवन्तौ ॥ ७१ ॥ तसारुकौ खड्गयुद्धे कुशलौ

अविज्ञातं कुमाराणां लक्ष्यभूतमुपादिशत् ॥ ७८
 द्रोण उवाच ।

शीघ्रं भवन्तः सर्वेऽपि धनूंष्यादाय सर्वशः ।
 भासमेतं समुद्दिश्य तिष्ठध्वं सन्धितेष्वः ॥ ७९
 मद्वाक्यसमकालं तु शिरोऽस्य विनिपाल्यताम् ।
 एकैकशो नियोक्ष्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ८०
 वैशंपायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाङ्गिरसां वरः ।
 संघत्स्व बाणं दुर्धर्षं मद्वाक्यान्ते विमुञ्च तम् ८१
 ततो युधिष्ठिरः पूर्वं धनुर्गृह्य परन्तपः ।
 तथौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ८२
 ततो विततधन्वानं द्रोणस्तं कुरुनन्दनम् ।
 स मुहूर्तादुवाचेदं वचनं भरतर्षभ ॥ ८३
 पश्यसि त्वं द्रुमाग्रस्थं भासं नरवरात्मज ।
 पश्यामीत्येवमाचार्यं प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ॥ ८४
 स मुहूर्तादिव पुनर्द्रोणस्तं प्रत्यभाषत ।
 अथ वृक्षमिमं मां वा भ्रातृन्वाऽपि प्रपश्यसि ८५
 तमुवाच स कौन्तेयः पश्याम्येनं वनस्पतिम् ।
 भवन्तं च तथा भ्रातृन्भासं चेति पुनःपुनः ॥ ८६
 तमुवाचापसर्पेति द्रोणोऽप्रीतमना इव ।
 नैतच्छक्यं त्वया वेद्धुं लक्ष्यमित्येव कुत्सयन् ८७
 ततो दुर्योधनादींस्तान्धारतराष्ट्रान्महायशाः ।
 तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यपृच्छत ॥ ८८
 अन्यांश्च शिष्यान्भीमादीन्राज्ञश्चैवान्यदेशजान् ।
 यदा च सर्वे तत्सर्वं पश्याम इति कुत्सिताः ८९

त्वयेदानीं प्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यं विलोक्यताम् ॥ १
 मद्वाक्यसमकालं ते मोक्तव्योऽत्र भवेच्छरः ।

॥ ७२ ॥ भासं पक्षिविशेषम् ॥ ७९ ॥ द्विचत्वारिंशदधिकश-
 ततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

वितत्य कार्मुकं पुत्र तिष्ठ तावन्मुहूर्तकम् ॥ २
 एवमुक्तः सव्यसाची मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 तस्यौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ३
 मुहूर्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत ।
 पश्यस्येनं स्थितं भासं द्रुमं मामपि चार्जुन ॥ ४
 पश्याम्येकं भासमिति द्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत ।
 न तु वृक्षं भवन्तं वा पश्यामीति च भारत ॥ ५
 ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्तादिव तं पुनः ।
 प्रत्यभाषत दुर्धर्षः पाण्डवानां महारथम् ॥ ६
 भासं पश्यसि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः ।
 शिरः पश्यामि भासस्य न गात्रमिति सोऽब्रवीत् ७
 अर्जुनेनैवमुक्तस्तु द्रोणो हृष्टतनूरुहः ।
 मुञ्चस्वेत्यब्रवीत्पार्थं स मुमोचाविचारयन् ॥ ८
 ततस्तस्य नगस्थस्य क्षुरेण निशितेन च ।
 शिर उत्कृत्य तरसा पातयामास पाण्डवः ॥ ९
 तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे पर्यष्वजत पाण्डवम् ।
 मेने च द्रुपदं सङ्क्षेपे सानुबन्धं पराजितम् ॥ १०
 कस्य चित्त्वथ कालस्य सशिष्योऽङ्गिरसां वरः ।
 जगाम गङ्गामभितो मञ्जितुं भरतर्षभ ॥ ११
 अवगाढमथो द्रोणं सलिले सलिलेचरः ।
 ग्राहो जग्राह बलवाञ्जङ्गान्ते कालचोदितः ॥ १२
 स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सर्वानचोदयत् ।
 ग्राहं हत्वा तु मोक्षयध्वं मामिति त्वरयन्निव १३
 तद्वाक्यसमकालं तु बीभत्सुर्निशितैः शरैः ।
 अवार्यैः पञ्चभिर्ग्राहं मग्नमम्भस्यताडयत् ॥ १४
 इतरे त्वथ समूढास्तत्रतत्र प्रपेदिरे ।
 तं तु दृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

कुमाराणां अस्त्रशिक्षापरिक्षार्थं रङ्गनिर्माणम् ॥ १ ॥ शिक्षादर्शनार्थं भीष्मादीनां प्रेक्षागारप्रवेशः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरादीनां परीक्षा ॥ ३ ॥ भीमदुर्योधनयोः गदायुद्धपरीक्षा ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कृतास्त्रान्धारतराष्ट्रांश्च पाण्डुपुत्रांश्च भारत ।

अवगाढं जलावगाहिनम् ॥ १२ ॥ मोक्षयध्वं मोचयध्वम्

विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ।
 स पार्थवाणैर्बहुधा खण्डशः परिकल्पितः ॥ १६
 ग्राहः पञ्चत्वमापेदे जङ्गां त्यक्त्वा महात्मनः ।
 'सर्वक्रियाभ्यनुज्ञानात्तथा शिष्यान्समानयत् १७
 दुर्योधनं चित्रसेनं दुःशासनविर्विशती ।
 अर्जुनं च समानीय ह्यश्वत्थामानमेव च ॥ १८
 शिशुकं मृण्मयं कृत्वा द्रोणो गङ्गाजले ततः ।
 शिष्याणां पश्यतां चैव क्षिपति स्म महाभुजः १९
 चक्षुषी वाससा चैव बद्ध्वा प्रादाच्छरासनम् ।
 शिशुकं विद्ध्वतेमं वै जलस्थं बद्धचक्षुषः ॥ २०
 तत्क्षणेनैव बीभत्सुरावापैर्दशभिर्वशी ।
 पञ्चकैरनुविन्याध मग्नं शिशुकमम्भसि ॥ २१
 ताः स दृष्ट्वा क्रियाः सर्वा द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् ।
 विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ।'
 तथाब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथम् ॥ २२
 गृहाणेदं महाबाहो विशिष्टमतिदुर्धरम् ।
 अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम सप्रयोगनिवर्तनम् ॥ २३
 न च ते मानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
 जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेजसि पातितम् ॥ २४
 असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्त्रं निगद्यते ।
 तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ॥ २५
 बाधेतामानुषः शत्रुर्यदि त्वां वीर कश्चन ।
 तद्दधाय प्रयुञ्जीथास्तदस्त्रमिदमाहवे ॥ २६
 तथेति संप्रतिश्रुत्य बीभत्सुः स कृताञ्जलिः ।
 जग्राह परमास्त्रं तदाह चैनं पुनर्गुरुः ।
 भविता त्वत्समो नान्यः पुमाँल्लोके धनुर्धरः २७

त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्राजं नृतराष्ट्रं जनैश्चरम् ॥ १

कृपस्य सोमदत्तस्य वाढीकस्य च धीमतः ।

॥ १३ ॥ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

गाङ्गेयस्य च सान्निध्ये व्यासस्य विदुरस्य च ॥ २
 राजन्संप्राप्तविधास्ते कुमाराः कुरुसत्तम ।
 ते दर्शयेयुः स्वां शिक्षां राजन्ननुमते तव ॥ ३
 ततोऽब्रवीन्महाराजः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 भारद्वाज महत्कर्म कृतं ते द्विजसत्तम ॥ ४
 यदानुमन्यसे कालं यस्मिन्देसे यथायथा ।
 तथातथा विधानाय स्वयमाज्ञापयस्व माम् ॥ ५
 स्पृहयाम्यद्य निर्वेदात्पुरुषाणां सचक्षुषाम् ।
 अस्त्रहेतोः पराक्रान्तान्ये मे द्रक्ष्यन्ति पुत्रकान् ६
 क्षत्तयद्गुरुराचार्यो ब्रवीति कुरु तत्तथा ।
 न हीदृशं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ॥ ७
 ततो राजानमाम्भ्य विदुरानुमतोपि हि ।
 भारद्वाजो महाप्राज्ञो मापयामास मेदिनीम् ॥ ८
 समामवृक्षां निर्गुल्मासुदक्प्रवणसंस्थिताम् ।
 तस्यां भूमौ बलिं चक्रे तिथौ नक्षत्रपूजिते ॥ ९
 अवघुष्टं पुरं चापि तदर्थं भरतर्षभ ।
 रङ्गभूमौ सुविपुलं शास्त्रदृष्टं यथाविधि ॥ १०
 प्रेक्षागारं सुविहितं चकुस्ते तस्य शिल्पिनः ।
 रक्षां सर्वायुधोपेतां स्त्रीणां चैव नरर्षभ ॥ ११
 मञ्चांश्च कारयामासुर्यत्र जानपदा जनाः ।
 विपुलानुचञ्चयोपेताञ्शिविकाश्च महाधनाः ॥ १२
 तस्मिस्ततोऽहनि प्राप्ते राजा ससचिवस्तदा ।
 'सान्तःपुरः सहामात्यो व्यासस्थानुमते तदा ।'
 भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा कृपं चाचार्यसत्तमम् ॥ १३
 'बाहीकं सोमदत्तं च भूरिश्रवसमेव च ।
 कुरुनन्यांश्च सचिवानादाय नगराद्बहिः ॥ १४
 रङ्गभूमिं समासाद्य ब्राह्मणैः सहितो नृपः ॥ १५
 मुक्ताजालपरिक्षिप्तं वैदूर्यमणिशोभितम् ।
 शातकुम्भमयं दिव्यं प्रेक्षागारमुपागमत् ॥ १६
 गान्धारी च महाभागा कुन्ती च जयतां वर ।
 स्त्रियश्च राज्ञः सर्वास्ताः संप्रेष्याः सपरिच्छदाः ॥
 हर्षादारुरुहर्मञ्चान्मेरुं देवस्त्रियो यथा ।

ब्राह्मणक्षत्रियाद्यं च चातुर्वर्ण्यं पुराद्भुतम् ॥ १८
 दर्शनेप्सुः समभ्यागात्कुमाराणां कृतास्त्रताम् ।
 क्षणेनैकस्थतां तत्र दर्शनेप्सुर्जगाम ह ॥ १९
 प्रवादितैश्च वादित्रैर्जनकौतूहलेन च ।
 महार्णव इव क्षुब्धः समाजः सोऽभवत्तदा ॥ २०
 ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लयज्ञोपवीतवान् ।
 शुक्लकेशः सितश्मश्रुः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २१
 रङ्गमध्यं तदाचार्यः सपुत्रः प्रविवेश ह ।
 नभो जलधरैर्हीनं साङ्गारक इवांशुमान् ॥ २२
 व्यासस्थानुमते चक्रे बलिं बलवतां वरः ।
 ब्राह्मणांस्तु सुमन्त्रज्ञानकारयामास मङ्गलम् ॥ २३
 'सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।
 प्रददौ दक्षिणां राजा द्रोणाय च कृपाय च ॥ २४
 सुखपुण्याहघोषस्य पुण्यस्य समनन्तरम् ।
 विविशुर्विविधं गृह्य शस्त्रोपकरणं नराः ॥ २५
 ततो बद्धाङ्गुलित्राणा बद्धकक्ष्या महारथाः ।
 बद्धतूणाः सधनुषो विविशुर्भरतर्षभाः ॥ २६
 'रङ्गमध्ये स्थितं द्रोणमभिवाद्य नरर्षभाः ।
 चक्रुः पूजां यथान्यायं द्रोणस्य च कृपस्य च ॥ २७
 आशीर्भिश्च प्रयुक्ताभिः सर्वे संहृष्टमानसाः ।
 अभिवाद्य पुनः शस्त्रान्बलिपुष्पैः समर्चितान् ॥ २८
 रक्तचन्दनसंमिश्रैः स्वयमर्चन्ति कौरवाः ।
 रक्तचन्दनदिग्धाश्च रक्तमाल्यानुधारिणः ॥ २९
 सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे रक्तान्तलोचनाः ।
 द्रोणेन समनुज्ञाता गृह्य शस्त्रं परन्तपाः ॥ ३०
 धनूंषि पूर्वं संगृह्य तप्तकाञ्चनभूषिताः ।
 सज्यानि विविधाकाराः शरैः सन्धाय कौरवाः ॥ ३१
 ज्याघोषं तलघोषं च कृत्वा भूतान्यमोहयन् ॥ ३२
 अनुज्येष्टं च ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
 चक्रुरस्त्रं महावीर्याः कुमाराः परमाद्भुतम् ॥ ३३
 'केपांचित्तत्र माल्येषु शरा निपतिता नृप ।
 केपांचित्पुष्पमुकुटे निपतन्ति स सायकाः ॥ ३४
 केचिल्लक्ष्याणि विविधैर्वाणैराहितलक्षणैः ।

विभिदुर्लाघवोत्सृष्टैरुणुणि च लघूनि च ॥ ३५
 केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे ।
 मनुजा धृष्टमपरे वीक्षाश्चक्रुः सुविस्मिताः ॥ ३६
 ते स्म लक्ष्याणि विभिदुर्वाणैर्नामाङ्कशोभितैः ।
 विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुणुन्तो वाजिभिर्द्रुतम् ॥ ३७
 तत्कुमारबलं तत्र गृहीतशरकार्मुकम् ।
 गन्धर्वनगराकारं प्रेक्ष्य ते विस्मिताभवन् ॥ ३८
 सहसा चुकुशुश्चान्ये नराः शतसहस्रशः ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनाः साधुसाध्विति भारत ॥ ३९
 कृत्वा धनुषि ते मार्गात्रथचर्यासु चासकृत् ।
 गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च नियुद्धे च महाबलाः ॥ ४०
 गृहीतखड्गचर्माणस्ततो भूयः प्रहारिणः ।

त्स्रुमार्गान्यथोदिष्टांश्वरुः सर्वासु भूमिषु ॥ ४१
 लाघवं सौष्टवं शोभां स्थिरत्वं दृढमुष्टिताम् ।
 ददृशुस्तत्र सर्वेषां प्रयोगं खड्गचर्मणोः ॥ ४२
 अथ तौ नित्यसंहृष्टौ सुयोधनवृकोदरौ ।
 अवतीर्णौ गदाहस्तावेकशृङ्गाविवाचलौ ॥ ४३
 बद्धकक्ष्यौ महाबाहू पौरुषे पर्यवस्थितौ ।
 वृंहन्तौ वासिताहेतोः समदाविव कुञ्जरौ ॥ ४४
 तौ प्रदक्षिणसव्यानि मण्डलानि महाबलौ ।
 चेरतुर्मण्डलगतौ समदाविव कुञ्जरौ ॥ ४५
 विदुरो धृतराष्ट्राय गान्धार्याः पाण्डवारणिः ।
 न्यवेदयेतां तत्सर्वं कुमारणां विचेष्टितम् ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

अर्जुनस्य परीक्षा ॥ १ ॥ कर्णस्य रङ्गप्रवेशः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 कुरुराजे हि रङ्गस्थे भीमे च बलिनां वरे ।
 पक्षपातकृतस्नेहः स द्विधेवाभवज्जनः ॥ १
 जय हे कुरुराजेति जय हे भीम इत्युत ।
 पुरुषाणां सुविपुलाः प्रणादाः सहसोत्थिताः ॥ २
 ततः क्षुब्धार्षवनिभं रङ्गमालोक्य बुद्धिमान् ।
 भारद्वाजः प्रियं पुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ३
 वारयैतौ महावीर्यौ कृतयोग्याबुभावपि ।
 मा भूद्रङ्गप्रकोपोऽयं भीमदुर्योधनोद्भवः ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 'तत उत्थाय वेगेन अश्वत्थामा न्यवारयत् ।
 गुरोराज्ञा भीम इति गान्धारे गुरुशासनम् ।
 अलं शिक्षाकृतं वेगमलं साहसमित्युत ॥ ५
 ततस्ताबुधतगदौ गुरुपुत्रेण वारितौ ।

युगान्तानिलसंक्षुब्धौ महावेलाविवार्णवौ ॥ ६
 ततो रङ्गाङ्गणगतो द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 निवार्य वादित्रगणं महामेघनिभस्वनम् ॥ ७
 यो मे पुत्रात्प्रियतरः सर्वशस्त्रविशारदः ।
 ऐन्द्रिरिन्द्रानुजसमः स पार्थो दृश्यतामिति ॥ ८
 आचार्यवचनेनाथ कृतस्वस्त्ययनो युवा ।
 बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पूर्णतूणः सकार्षुकः ॥ ९
 काञ्चनं कवचं विभ्रत्प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः ।
 सार्कः सेन्द्रायुधतडित्ससन्ध्य इव तोयदः ॥ १०
 ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जलकोऽभवत् ।
 प्रावाद्यन्त च वाद्यानि सशङ्खानि समन्ततः ॥ ११
 प्रेक्षका ऊचुः ।
 एष कुन्तीसुतः श्रीमानेष मध्यमपाण्डवः ।
 एष पुत्रो महेन्द्रस्य कुरूणामेष रक्षिता ॥ १२

गन्धर्वनगराकारमद्भुतरूपम् ॥ ३८ ॥ संहृष्टौ परस्परं जेतुं
 सकामौ ॥ ४३ ॥ वृंहन्तौ शब्दं कुर्वाणौ । वासिता हस्तिनी ॥ ४४ ॥
 मण्डलगतावलातचक्रवद्भ्राम्यमाणगदापरिवेषान्तर्गतौ ॥ ४५ ॥
 पाण्डवारणिः कुन्ती ॥ ४६ ॥ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽ-

ध्यायः ॥ १४४ ॥

कृतयोग्यौ सुशिक्षितौ ॥ ४ ॥ तूणकार्षुककवचानां तत्प्रभा-
 जालस्यार्जुनस्य च क्रमादकेंद्रायुधतडित्संभ्यातोयदैरुपमा ॥ १० ॥
 समुत्पिञ्जलक उत्फुल्लता ॥ ११ ॥

एषोऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठ एष धर्मभृतां वरः ।
 एष शीलवतां चापि शीलज्ञाननिधिः परः ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवं तुमुला वाचः शुश्रुवुः प्रेक्षकेरिताः ।
 कुन्त्याः प्रस्रवसंयुक्तैरस्रैः क्लिन्नमुरोऽभवत् ॥ १४
 तेन शब्देन महता पूर्णश्रुतिरथाब्रवीत् ।
 धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठो विदुरं हृष्टमानसः ॥ १५
 क्षतः क्षुब्धार्षवनिभः किमेष सुमहास्वनः ।
 सहसैवोत्थितो रङ्गे भिन्दन्निव नभस्तलम् ॥ १६
 विदुर उवाच ।
 एष पार्थो महाराज फाल्गुनः पाण्डुनन्दनः ।
 अवतीर्णः सकवचस्तत्रैष सुमहास्वनः ॥ १७
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽसि रक्षितोऽसि महामते ।
 पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिः पाण्डववह्निभिः ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्मिन्प्रमुदिते रङ्गे कथंचित्प्रत्युपस्थिते ।
 दर्शयामास बीभत्सुराचार्यायास्त्रलाघवम् ॥ १९
 आग्नेयेनासृजद्वह्निं वारुणेनासृजत्पयः ।
 वायव्येनासृजद्रायुं पार्जन्येनासृजद्वनान् ॥ २०
 भौमेन प्रासृजद्भूमिं पार्वतेनासृजद्विरीन् ।
 अन्तर्धानेन चास्त्रेण पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥ २१
 क्षणात्प्रांशुः क्षणाद्भस्वः क्षणाच्च रथधूर्गतः ।
 क्षणेन रथमध्यस्थः क्षणेनावतरन्महीम् ॥ २२

सुकुमारं च सूक्ष्मं च गुरु चापि गुरुप्रियः ।
 सौष्टवेनाभिसंयुक्तः सोऽविध्यद्विविधैः शरैः ॥ २३
 भ्रमतश्च वराहस्य लोहस्य प्रमुखे समम् ।
 पञ्चबाणानसंसक्तान्संयुक्तोचैकबाणवत् ॥ २४
 गव्ये विषाणकोशे च चले रज्ज्वलम्बिनि ।
 निचखान महावीर्यः सायकानेकविंशतिम् ॥ २५
 इत्येवमादि सुमहत्खड्गे धनुषि चानघ ।
 गदायां शस्त्रकुशलो मण्डलानि ह्यदर्शयत् ॥ २६
 ततः समाप्तभूयिष्ठे तस्मिन्कर्मणि भारत ।
 मन्दीभूते समाजे च वादित्रस्य च निःस्वने ॥ २७
 द्वारदेशात्समुद्भूतो माहात्म्यबलसूचकः ।
 वज्रनिष्पेषसदृशः शुश्रुवे भुजनिःस्वनः ॥ २८
 दीर्यन्ते किं नु गिरयः किंस्त्रिद्विमिर्विदीर्यते ।
 किंस्त्रिदापूर्यते व्योम जलधाराघनैर्घनैः ॥ २९
 रङ्गस्यैवं मतिरभूत्क्षणेन वसुधाधिप ।
 द्वारं चाभिमुखः सर्वे बभूवुः प्रेक्षकास्तदा ॥ ३०
 पञ्चभिर्भ्रातृभिः पार्थैर्द्रोणः परिवृतो बभौ ।
 पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणेव चन्द्रमाः ॥ ३१
 अश्वत्थाम्ना च सहितं भ्रातृणां शतमूर्जितम् ।
 दुर्योधनममित्रघ्नमुत्थितं पर्यवारयत् ॥ ३२
 स तैस्तदा भ्रातृभिरुद्यतायुधै-
 र्गदाग्रपाणिः समवस्थितैर्वृतः ।
 बभौ यथा दानवसंक्षये पुरा
 पुरन्दरो देवगणैः समावृतः ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

कर्णस्य परीक्षा ॥ १ ॥ कर्णाजुंनयोर्युद्धप्रसङ्गः ॥ २ ॥ ऋषेण कर्णस्याधिकक्षेपः, कर्णस्य दुर्योधनेन राज्याभिषेचनं च ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

‘एतस्मिन्नेव काले तु तस्मिञ्जनसमागमे ।’

अस्रैः प्रेमाश्रुभिः ॥ १४ ॥ सुकुमारं पूर्णघटकुट्टाण्डादीनि
 लक्ष्याण्यविचाल्याविध्यत् । सूक्ष्मं गुञ्जादि लक्ष्यं, गुरु घनावयवं
 च सोऽविध्यत् ॥ २३ ॥ भूताश्वेभवराहाणां सिंहर्क्षकपिसं-
 खान् । बाणान्सप्तासमायुक्तान्स सुमोचैकबाणवत् । इति घ-

दत्तेऽवकाशे पुरुषैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।

विवेश रङ्गं विस्तीर्णं कर्णः परपुरञ्जयः ॥ १

पाठः । गव्ये गोसंबन्धिनि ॥ २५ ॥ सावित्रेण हस्तनक्षत्रेण ॥ ३१ ॥
 गदा अग्रं आलम्बनं यस्य तादृशः पाणिर्यस्य स गदाग्रपाणिः ३३
 पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥
 दत्तावकाश इति चपाठः ॥ १ ॥

सहजं कवचं विभ्रत्कुण्डलोद्योतिताननः ।
 स धनुर्वद्वनिस्त्रिंशः पादचारीव पर्वतः ॥ २
 कन्यागर्भः पृथुयशाः पृथायाः पृथुलोचनः ।
 तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशः कर्णोऽरिगणसूदनः ॥३
 सिंहर्षभगजेन्द्राणां बलवीर्यपराक्रमः ।
 दीप्तिकान्तिद्युतिगुणैः सूर्येन्दुज्वलनोपमः ॥ ४
 प्रांशुः कनकतालाभः सिंहसंहननो युवा ।
 असङ्ख्येयगुणः श्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ॥ ५
 स निरीक्ष्य महाबाहुः सर्वतो रङ्गमण्डलम् ।
 प्रणामं द्रोणकृपयोर्नात्यादृतमिवाकरोत् ॥ ६
 स समाजजनः सर्वो निश्चलः स्थिरलोचनः ।
 कोऽयमित्यागतक्षोभः कौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७
 सोऽब्रवीन्मेघगम्भीरस्वरेण वदतां वरः ।
 भ्राता भ्रातरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिम् ॥८
 पार्थ यत्ते कृतं कर्म विशेषवदहं ततः ।
 करिष्ये पश्यतां नृणां माऽऽत्मना विस्मयं गमः ९
 असमाप्ते ततस्तस्य वचने वदतां वर ।
 यत्रोत्क्षिप्त इवोत्तस्थौ क्षिप्रं वै सर्वतो जनः ॥१०
 प्रीतिश्च मनुजव्याघ्र दुर्योधनमुपाविशत् ।
 ह्रीश्च क्रोधश्च बीभत्सुं क्षणेनान्वाविवेश ह ॥ ११
 ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः कर्णः प्रियरणः सदा ।
 यत्कृतं तत्र पार्थेन तच्चकार महाबलः ॥ १२
 अथ दुर्योधनस्तत्र भ्रातृभिः सह भारत ।
 कर्णं परिष्वज्य मुदा ततो वचनमब्रवीत् ॥ १३
 स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद ।
 अहं च कुरुराज्यं च यथेष्टमुपभुज्यताम् ॥ १४
 कर्ण उवाच ।
 कृतं सर्वमहं मन्ये सखित्वं च त्वया वृणे ।
 द्वन्द्वयुद्धं च पार्थेन कर्तुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु कर्णेन राजन्दुर्योधनस्तदा ।
 कर्णं दीर्घाश्रितभुजं परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १६

भुङ्क्ते भोगान्मया सार्धं बन्धूनां प्रियकृद्भव ।
 दुर्हृदां कुरु सर्वेषां मूर्ध्नि पादमरिन्दम ॥ १७
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः क्षिप्रमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यभाषत ।
 कर्णं भ्रातृसमूहस्य मध्येऽचलमिव स्थितम् ॥१८
 अर्जुन उवाच ।
 अनाहूतोपसृष्टानामनाहूतोपजल्पिनाम् ।
 ये लोकास्तान्हतः कर्ण मया त्वं प्रतिपत्स्यसे १९
 कर्ण उवाच ।
 रङ्गोऽयं सर्वसामान्यः किमत्र तव फाल्गुन ।
 वीर्यश्रेष्ठाश्च राजानो बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥ २०
 किं क्षेपैर्दुर्बलायासैः शरैः कथय भारत ।
 गुरोः समक्षं यावत्ते हराम्यद्य शिरः शरैः ॥ २१
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरञ्जयः ।
 भ्रातृभिस्त्वरयाश्लिष्टो रणायोपजगाम तम् ॥२२
 ततो दुर्योधनेनापि सभ्रात्रा समरोद्यतः ।
 परिष्वक्तः स्थितः कर्णः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥२३
 ततः सविद्युत्स्तनितैः सेन्द्रायुधपुरोगमैः ।
 आवृतं गगनं मेघैर्बलाकापङ्क्तिहासिभिः ॥ २४
 ततः स्नेहाद्धरिहयं दृष्ट्वा रङ्गावलोकिनम् ।
 भास्करोऽप्यनयन्नाशं समीपोपगतान्धनान् ॥२५
 मेघच्छायोपगूढस्तु ततोऽदृश्यत फाल्गुनः ।
 सूर्यातपपरिक्षिप्तः कर्णोऽपि समदृश्यत ॥ २६
 धार्तराष्ट्रा यतः कर्णस्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः ।
 भारद्वाजः कृपो भीष्मो यतः पार्थस्ततोऽभवन् २७
 द्विधा रङ्गः समभवत्स्त्रीणां द्वैधमजायत ।
 कुन्तिभोजमुता मोहं विज्ञातार्था जगाम ह ॥ २८
 तां तथा मोहमापन्नां विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 कुन्तीमाश्वासयामास प्रेष्याभिश्चन्दनोदकैः ॥२९
 ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभौ परिदंशितौ ।
 पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंभ्रान्ता नान्वपद्यत किंचन ॥ ३०

तावुद्यतमहाचापौ कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
 द्वन्द्वयुद्धसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ॥ ३१
 अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पाण्डुनन्दनः ।
 कौरवो भवता सार्धं द्वन्द्वयुद्धं करिष्यति ॥ ३२
 त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलम् ।
 कथयस्व नरेन्द्राणां येषां त्वं कुलभूषणम् ॥ ३३
 ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्स्यति वा न वा ।
 वृथाकुलसमाचारैर्न युध्यन्ते नृपात्मजाः ॥ ३४
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्य कर्णस्य व्रीडावनतमाननम् ।
 बभौ वर्षाम्बुविक्रिन्नं पद्ममागलितं यथा ॥ ३५
 दुर्योधन उवाच ।
 आचार्य त्रिविधा योनी राज्ञां शास्त्रविनिश्चये ।
 सत्कुलीनश्च शूरश्च यश्च सेनां प्रकर्षति ॥ ३६
 'अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
 तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥' ३७
 यद्ययं फाल्गुनो युद्धे नाराज्ञा योद्धुमिच्छति ।
 तस्मादेषोऽङ्गविषये मया राज्येऽभिषिच्यते ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

कर्णपितुरधिरथस्य रङ्गप्रवेशः ॥ १ ॥ भीमेन कर्णस्याधिक्षेपः ॥ २ ॥ सर्वेषां रङ्गात्रिष्कमणम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततः स्रस्तोत्तरपटः सप्रखेदः सवेपथुः ।
 विवेशाधिरथो रङ्गं यष्टिप्राणो ह्ययन्निव ॥ १
 तमालोक्य धनुस्त्यक्त्वा पितृगौरवयन्त्रितः ।
 कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराः शिरसा समवन्दत ॥ २
 ततः पादाववच्छाद्य पटान्तेन ससंभ्रमः ।
 पुत्रेति परिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिम् ॥ ३
 परिष्वज्य च तस्याथ मूर्धानं स्नेहविक्रवः ।
 अङ्गराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिः सिषिचे पुनः ॥ ४
 तं दृष्ट्वा स्रुतपुत्रोऽयमिति संचिन्त्य पाण्डवः ।
 भीमसेनस्तदा वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ ५

वृथाकुलसमाचारैः अज्ञातकुलाचारैः ॥ ३४ ॥ वाच्यं वाचयित्वा

वैशंपायन उवाच ।
 'ततो राजानमामभ्य गाङ्गेयं च पितामहम् ।
 अभिषेकस्य संभारान्समानीय द्विजातिभिः ॥' ३९
 गोसहस्रायुतं दत्त्वा युक्तानां पुण्यकर्मणाम् ।
 अहोऽयमङ्गराज्यस्य इति वाच्यं द्विजातिभिः' ४०
 ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्घटैः ।
 काञ्चनैः काञ्चने पीठे मन्त्रविद्भिर्महारथः ॥ ४१
 अभिषिक्तोऽङ्गराज्ये स श्रिया युक्तो महाबलः ।
 'स मौलिहारकेयूरः सहस्ताभरणाङ्गदः ॥ ४२
 राजलिङ्गैस्तथाऽन्यैश्च भूषितो भूषणैः शुभैः ।'
 सच्छत्रवालव्यजनो जयशब्दोत्तरेण च ॥ ४३
 उवाच कौरवं राजन्वचनं स वृषस्तदा ।
 अस्य राज्यप्रदानस्य सदृशं किं ददानि ते ॥ ४४
 प्रब्रूहि राजशार्दूल कर्ता ह्यसि तथा नृप ।
 अत्यन्तं सख्यमिच्छामीत्याह तं स सुयोधनः ४५
 एवमुक्तस्ततः कर्णस्तथेति प्रत्युवाच तम् ।
 हर्षाच्चोभौ समाश्लिष्य परां मुदमवापतुः ॥ ४६

षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

न त्वमर्हसि पार्थेन स्रुतपुत्र रणे वधम् ।
 कुलस्य सदृशस्तूर्णं प्रतोदो गृह्यतां त्वया ॥ ६
 अङ्गराज्यं च नार्हस्त्वमुपभोक्तुं नराधम ।
 श्वा हुताशसमीपस्थं पुरोडाशमिवाध्वरे ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः कर्णः किञ्चित्प्रस्फुरिताधरः ।
 गगनस्थं विनिःश्वस्य दिवाकरमुदैक्षत ॥ ८
 ततो दुर्योधनः कोपादुत्पपात महाबलः ।
 भ्रातृपद्मवनात्तस्मान्मदोत्कट इव द्विपः ॥ ९
 सोऽब्रवीद्भीमकर्माणं भीमसेनमवस्थितम् ।
 वृकोदर न युक्तं ते वचनं वक्तुमीदृशम् ॥ १०

॥ ४० ॥ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

क्षत्रियाणां बलं ज्येष्ठं योक्तव्यं क्षत्रवन्धुना ।
 शूराणां च नदीनां च प्रभवो दुर्विभावनः ॥ ११
 सलिलादुत्थितो वह्निर्येन व्याप्तं चराचरम् ।
 दधीचस्यास्थितो वज्रं कृतं दानवसूदनम् ॥ १२
 आग्नेयः कृत्तिकापुत्रो रौद्रो गाङ्गेय इत्यपि ।
 श्रूयते भगवान्देवः सर्वगुह्यमयो गुहः ॥ १३
 क्षत्रियेभ्यश्च ये जाता ब्राह्मणास्ते च ते श्रुताः ।
 विश्वामित्रप्रभृतयः प्राप्ता ब्रह्मत्वमव्ययम् ॥ १४
 आचार्यः कलशाज्जातो द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
 गौतमस्यान्ववाये च शरस्तम्बाच्च गौतमः ॥ १५
 भवतां च यथा जन्म तदप्यागमितं मया ।
 सकुण्डलं सकवचं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 कथमादित्यसदृशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति ॥ १६
 पृथिवीराज्यमहोऽयं नाङ्गराज्यं नरेश्वरः ।
 अनेन बाहुवीर्येण मया चाज्ञानुवर्तिना ॥ १७
 यस्य वा मनुजस्येदं न क्षान्तं मद्विचेष्टितम् ।
 रथमारुह्य पद्भ्यां स विनामयतु कार्मुकम् ॥ १८

ततः सर्वस्य रङ्गस्य हाहाकारो महानभूत् ।
 साधुवादानुसंबद्धः सूर्यश्चास्तमुपागमत् ॥ १९
 ततो दुर्योधनः कर्णमालम्ब्याग्रकरे नृपः ।
 दीपिकाभिः कृतालोकस्तस्माद्रङ्गाद्विनिर्ययौ ॥ २०
 पाण्डवाश्च सहद्रोणाः सकृपाश्च विशांपते ।
 भीष्मेण सहिताः सर्वे ययुः खं खं निवेशनम् २१
 अर्जुनेति जनः कश्चित्कश्चित्कर्णेति भारत ।
 कश्चिदुर्योधनेत्येवं श्रुवन्तः प्रस्थितास्तदा ॥ २२
 कुन्त्याश्च प्रत्यभिज्ञाय दिव्यलक्षणसूचितम् ।
 पुत्रमङ्गेश्वरं स्नेहाच्छन्ना प्रीतिरजायत ॥ २३
 दुर्योधनस्यापि तदा कर्णमासाद्य पार्थिव ।
 भयमर्जुनसंजातं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ २४
 स चापि वीरः कृतशस्त्रनिश्रमः
 परेण साम्नाऽभ्यवदत्सुयोधनम् ।
 युधिष्ठिरस्याप्यभवत्तदा मति-
 नं कर्णतुल्योऽस्ति धनुर्धरः क्षितौ ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

गुरुदक्षिणात्वेन जीवतो द्रुपदस्य ग्रहणे द्रोणेनाज्ञापिते तदर्थं तेन सह सर्वशिष्याणां पाञ्चालपुरगमनम् ॥ १ ॥ द्रुपद-
 ग्रहणाय पाण्डववज्रं गतानां कौरवाणां तेन पराजयः ॥ २ ॥ तदनन्तरं गतेषु पाण्डवेषु अर्जुनेन द्रुपदग्रहणम् ॥ ३ ॥
 जीवप्राहं गृहीत्वा भीमार्जुनाभ्यां समर्पितेन द्रुपदेन द्रोणस्य संवादः ॥ ४ ॥ द्रोणेनाधराज्यापहारेण मुक्तस्य द्रुपदस्य पुत्रो-
 त्पादनार्थं प्रयत्नः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डवान्धार्तराष्ट्रांश्च कृतास्त्रान्प्रसमीक्ष्य सः ।
 गुर्वर्थं दक्षिणां काले प्राप्तेऽमन्यत वै गुरुः ॥ १
 'अस्त्रशिक्षामनुज्ञातान्द्रुद्धारमुपागतान् ।
 भारद्वाजस्ततस्तांस्तु सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ २
 इच्छामि दत्तां सहितां मह्यं परमदक्षिणाम् ।
 एवमुक्तास्ततः सर्वे शिष्या द्रोणमथाब्रुवन् ।
 भगवन्किं प्रयच्छाम आज्ञापयतु नो गुरुः ॥' ३
 ततः शिष्यान्समाहूय आचार्योऽर्थमचोदयत् ।

द्रोणः सर्वानशेषेण दक्षिणार्थं महीपते ॥ ४
 पञ्चालराजं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 पर्यानयत भद्रं वः सा स्यात्परमदक्षिणा ॥ ५
 तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे रथैस्तूर्णं प्रहारिणः ।
 आचार्यधनदानार्थं द्रोणेन सहिता ययुः ॥ ६
 ततोऽभिजग्मुः पञ्चालाभिन्नन्तस्ते नरर्षभाः ।
 ममृदुस्तस्य नगरं द्रुपदस्य महौजसः ॥ ७
 दुर्योधनश्च कर्णश्च युयुत्सुश्च महाबलः ।
 दुःशासनो विकर्णश्च जलसन्धः सुलोचनः ॥ ८

यस्य येन न क्षान्तं न सोढम् ॥ १८ ॥ निश्रमो नितरां

श्रमः ॥ २५ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

एते चान्ये च बहवः कुमारा बहुविक्रमाः ।
 अहं पूर्वमहं पूर्वमित्येवं क्षत्रियर्षभाः ॥ ९
 ततो वररथारूढाः कुमाराः सादिभिः सह ।
 प्रविश्य नगरं सर्वे राजमार्गमुपाययुः ॥ १०
 तस्मिन्काले तु पाञ्चालः श्रुत्वा दृष्ट्वा महद्बलम् ।
 भ्रातृभिः सहितो राजस्त्वरया निर्ययौ गृहात् ११
 ततस्तु कृतसन्नाहा यज्ञसेनसहोदराः ।
 शरवर्षाणि मुञ्चन्तः प्रणेदुः सर्व एव ते ॥ १२
 ततो रथेन शुभ्रेण समासाद्य तु कौरवान् ।
 यज्ञसेनः शरान्धोरान्ववर्ष युधि दुर्जयः ॥ १३
 पूर्वमेव तु संमन्त्र्य पार्थो द्रोणमथाऽब्रवीत् ।
 दर्पोद्रेकात्कुमाराणामाचार्यं द्विजसत्तमम् ॥ १४
 एषां पराक्रमस्यान्ते वयं कुर्याम साहसम् ।
 एतैरशक्यः पाञ्चालो ग्रहीतुं रणमूर्धनि ॥ १५
 एवमुक्त्वा तु कौन्तेयो भ्रातृभिः सहितोऽनघः ।
 अर्धक्रोशे तु नगरादतिष्ठद्बहिरेव सः ॥ १६
 द्रुपदः कौरवान्दृष्ट्वा प्राधावत समन्ततः ।
 शरजालेन महता मोहयन्कौरवीं चमूम् ॥ १७
 तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
 अनेकमिव सन्नासान्मेनिरे तत्र कौरवाः ॥ १८
 द्रुपदस्य शरा घोरा विचैरुः सर्वतोदिशम् ।
 ततः शङ्काश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्च सहस्रशः ॥ १९
 प्रावाद्यन्त महाराज पञ्चालानां निवेशने ।
 सिंहनादश्च संजज्ञे पञ्चालानां महात्मनाम् ॥२०
 धनुर्ज्यातिलशब्दश्च संस्पृश्य गगनं मद्भान् ।
 दुर्योधनो विकर्णश्च सुबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ २१
 दुःशासनश्च संकुद्रः शरवर्षैरैवाकिरन् ।
 सोऽतिविद्धो महेष्वासः पार्षतो युधि दुर्जयः ॥२२
 व्यधमत्तान्यनीकानि तत्क्षणादेव भारत ।
 दुर्योधनं विकर्णं च कर्णं चापि महाबलम् ॥२३
 नानानृपसुतान्वीरान्सैन्यानि विविधानि च ।
 अलातचक्रवत्सर्वं चरन्वाणैरतर्पयत् ॥ २४
 ततस्तु नागराः सर्वे मुसलैर्यष्टिभिस्तदा ।
 अभ्यवर्षन्त कौरव्यान्वर्षमाणा घना इव ॥ २५

सवालवृद्धाः काम्पिल्याः कौरवानभ्ययुस्तदा ।
 श्रुत्वा सुतुमुलं युद्धं कौरवानेव भारत ॥ २६
 द्रवन्तिस्स नदन्तिस्स क्रोशन्तः पाण्डवान्प्रति ।
 पाण्डवास्तु खनं श्रुत्वा आर्तानां रोमहर्षणम् ॥२७
 अभिवाद्य ततो द्रोणं रथानारुरुहुस्तदा ।
 युधिष्ठिरं निवार्याशु मा युध्यस्वेति पाण्डवम् २८
 माद्रेयौ चक्ररक्षौ तु फाल्गुनश्च तदाऽकरोत् ।
 सेनाग्रगो भीमसेनस्तदाभूद्दया सह ॥ २९
 तदा शत्रुखनं श्रुत्वा भ्रातृभिः सहितोऽनघः ।
 आयाञ्जवेन कौन्तेयो रथेनानादयन्दिशः ॥ ३०
 पञ्चालानां ततः सेनामुद्धूतार्णवनिःखनाम् ।
 भीमसेनो महाबाहुर्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ ३१
 प्रविवेश महासेनां मकरः सागरं यथा ।
 'चतुरङ्गवलाकीर्णे ततस्तस्मिन्नणोत्सवे ॥' ३२
 स्वयमभ्यद्रवञ्जीमो नागानीकं गदाधरः ॥ ३३
 स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चातुलः ।
 अहनत्कुञ्जरानीकं गदया कालरूपधृक् ॥ ३४
 ते गजा गिरिसङ्काशाः क्षरन्तो रुधिरं बहु ।
 भीमसेनस्य गदया भिन्नमस्तकपिण्डकाः ॥ ३५
 पतन्ति द्विरदा भूमौ वज्रघातादिवाचलाः ।
 गजानश्चात्रथांश्चैव पातयामास पाण्डवः ॥ ३६
 पदातींश्च रथांश्चैव न्यवधीदर्जुनाग्रजः ।
 गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ॥ ३७
 चालयन्नथनागांश्च संचचाल वृकोदरः ।
 भारद्वाजप्रियं कर्तुमुद्यतः फाल्गुनस्तदा ॥ ३८
 पार्षते शरजालेन क्षिपन्नागात्स पाण्डवः ।
 ह्यौघांश्च रथांश्चैव गजौघांश्च समन्ततः ॥ ३९
 पातयन्समरे राजन्युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ।
 ततस्ते हन्यमाना वै पञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ॥४०
 शरैर्नानाविधैस्तूर्णै पार्थं संछाद्य सर्वशः ।
 सिंहनादं मुखैः कृत्वा समयुध्यन्त पाण्डवम् ॥४१
 तद्युद्धमभवद्दोरं सुमहाद्भुतदर्शनम् ।
 सिंहनादस्वनं श्रुत्वा नामृष्यत्पाकशासनिः ॥४२
 ततः किरीटी सहसा पञ्चालान्समरेऽद्रवत् ।

छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ॥ ४३
 शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
 नान्तरं ददृशे किञ्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥४४
 'न दिशो नान्तरिक्षं च तदा नैव च मेदिनी ।
 अदृश्यत महाराज तत्र किञ्चिन्न सङ्गरे ॥ ४५
 बाणान्धकारे बलिना कृते गाण्डीवधन्वना ।
 पाञ्चालानां कुरूणां च साधुसाध्विति निस्वनः ।
 तत्र तूर्यनिनादश्च शङ्खानां च महास्वनः ॥' ४६
 सिंहनादश्च संजज्ञे साधुशब्देन मिश्रितः ।
 ततः पाञ्चालराजस्तु तथा सत्यजिता सह ॥४७
 खरमाणोऽभिदुद्राव महेन्द्रं शम्बरो यथा ।
 महता शरवर्षेण पार्थः पाञ्चालमावृणोत् ॥ ४८
 ततो हलहलाशब्द आसीत्पाञ्चालके बले ।
 जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥ ४९
 दृष्ट्वा पार्थं तदायान्तं सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
 पाञ्चालं वै परिप्रेप्सुर्धनञ्जयमदुद्रुवत् ॥ ५०
 ततस्त्वर्जुनपाञ्चालौ युद्धाय समुपागतौ ।
 व्यक्षोभयेतां तौ सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥ ५१
 ततः सत्यजितं पार्थो दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
 विव्याध बलद्राढं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५२
 ततः शरशतैः पार्थ पाञ्चालः शीघ्रमार्दयत् ।
 पार्थस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ॥ ५३
 वेगं चक्रे महावेगो धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
 ततः सत्यजितश्चापं छित्वा राजानमभ्ययात् ॥५४
 अथान्यद्वनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
 साश्र्वं समृतं सरथं पार्थं विव्याध सत्वरः ॥ ५५
 स तं न ममृषे पार्थः पाञ्चालेनादितो युधि ।
 ततस्तस्य विनाशार्थं सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥ ५६
 हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ तौ पार्थिसारथी ।
 स तथा भिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ॥ ५७
 ह्येषु विनिकृत्तेषु विमुखोऽभवदाहवे ।
 स सत्यजितमालेक्य तथा विमुखमाहवे ॥ ५८
 वेगेन महता राजन्नभ्यधावत पार्पतम् ।

तदा चक्रे महद्युद्धमर्जुनो जयतां वरः ॥ ५९
 तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा ध्वजं चोर्व्यामपातयत् ।
 पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्मृतं च सायकैः ॥६०
 तत उत्सृज्य तत्रापमाददानः शरावरम् ।
 खड्गमुद्धृत्य कौन्तेयः सिंहनादमथाकरोत् ॥ ६१
 पाञ्चालस्य रथस्येषामापुत्य सहसाऽपतत् ।
 पाञ्चालरथमास्थाय अवित्रस्तो धनञ्जयः ॥ ६२
 विक्षोभ्याम्भोनिधिं तार्क्ष्यस्तं नागमिव सोऽग्रहीत् ।
 ततस्तु सर्वपाञ्चाला विद्रवन्ति दिशो दश ॥६३
 दर्शयन्सर्वसैन्यानां स बाहोर्वलमात्मनः ।
 सिंहनादस्वनं कृत्वा निर्जगाम धनञ्जयः ॥ ६४
 आयान्तमर्जुनं दृष्ट्वा कुमाराः सहितास्तदा ।
 ममृदुस्तस्य नगरं द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ६५
 अर्जुन उवाच ।
 संबन्धी कुरुवीराणां द्रुपदो राजसत्तमः ।
 मा वधीस्तद्बलं भीम गुरुदानं प्रदीयताम् ॥ ६६
 वैशंपायन उवाच ।
 भीमसेनस्तदा राजन्नर्जुनेन निवारितः ।
 अतप्तो युद्धधर्मेषु न्यवर्तत महाबलः ॥ ६७
 ते यज्ञसेनं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 उपाजग्मुः सहामाल्यं द्रोणाय भरतर्षभ ॥ ६८
 भग्नदर्पं हृतधनं तं तथा वशमागतम् ।
 स वैरं मनसा ध्यात्वा द्रोणो द्रुपदमब्रवीत् ॥६९
 विमृज्य तरसा राष्ट्रं पुरं ते मृदितं मया ।
 प्राप्य जीवन्निपुवशं सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ७०
 एवमुक्त्वा प्रहस्यैनं किञ्चित्स पुनरब्रवीत् ।
 मा भैः प्राणभयाद्वीर क्षमिणो ब्राह्मणा वयम् ७१
 आश्रमे क्रीडितं यत्तु त्वया बाल्ये मया सह ।
 तेन संवर्धितः स्नेहः प्रीतिश्च क्षत्रियर्षभ ॥ ७२
 प्रार्थयेयं त्वया सख्यं पुनरेव जनाधिप ।
 वरं ददामि ते राजनराज्यस्वार्धमवामुहि ॥ ७३
 अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ।
 अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ॥ ७४

राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ।
 सखायं मां विजानीहि पाञ्चाल यदि मन्यसे ॥७५
 द्रुपद उवाच ।
 अनाश्रयमिदं ब्रह्मन्विक्रान्तेषु महात्मसु ।
 प्रीये त्वयाऽहं त्वत्तश्च प्रीतिमिच्छामि शाश्वतीम् ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तः स तं द्रोणो मोक्षयामास भारत ।
 सत्कृत्य चैनं प्रीतात्मा राज्यार्थं प्रत्यपादयत् ॥७७
 माकन्दीमथ गङ्गायास्तीरे जनपदायुताम् ।

सोऽध्यावसदीनमनाः काम्पिल्यं च पुरोत्तमम् ७८
 दक्षिणांश्चापि पञ्चालान्यावर्चमण्वती नदी ।
 द्रोणेन चैवं द्रुपदः परिभूयाथ पालितः ॥ ७९
 क्षात्रेण च बलेनास्य नापश्यत्स पराजयम् ।
 हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मेण स बलेन तु ॥८०
 पुत्रजन्म परीप्सन्वै पृथिवीमन्वसंचरत् ।
 अहिच्छत्रं च विषयं द्रोणः समभिपद्यत ॥ ८१
 एवं राजन्महिच्छत्रा पुरीजनपदायुता ।
 युधि निर्जित्य पार्थेन द्रोणाय प्रतिपादिता ॥८२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

द्रुपदस्य याजोपयाजसमीपगमनम् ॥ १ ॥ उपयाजेन द्रोणविनाशकपुत्रोत्पादनार्थं याजनाय प्रार्थिते याजनस्य प्रत्याख्या-
 नम् ॥ २ ॥ याजेनाङ्गीकारे यजनारम्भः ॥ ३ ॥ अपत्यप्रदहविःप्राशनार्थं द्रुपदपत्न्या आह्वाने गर्वात्तया विलम्बनम् ॥ ४ ॥
 क्रुद्धाभ्यां याजोपयाजाभ्यां अग्नौ हविषो होमेनाग्निकुण्डाद्द्रुपदस्योत्पत्तिः ॥ ५ ॥ द्वितीयहविषो होमेन पाञ्चाल्या उत्पत्तिः
 ॥ ६ ॥ तयोर्नामकरणम् ॥ ७ ॥ द्रोणाद्द्रुपदस्यस्त्रशिक्षणम् ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 द्रोणेन वैरं द्रुपदो न सुष्वाप स्मरंस्तदा ।
 क्षात्रेण वै बलेनास्य नाऽशशंसे पराजयम् ॥ १
 हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मेणापि बलेन च ।
 द्रुपदोऽमर्षणाद्राजा कर्मसिद्धान्द्रिजोत्तमान् ॥ २
 अन्विच्छन्परिक्राम ब्राह्मणावसथान्वहून् ।
 नास्ति श्रेष्ठं ममापत्यं धिग्वन्धूनिति च ब्रुवन् ॥ ३
 निश्वासपरमो ह्यासीद्द्रोणं प्रतिचिकीर्षया ।
 न सन्ति मम मित्राणि लोकेऽस्मिन्नास्ति वीर्यवान् ४
 पुत्रजन्म परीप्सन्वै पृथिवीमन्वयादिमाम् ।
 प्रभावशिक्षाविनयाद्द्रोणस्यास्त्रबलेन च ॥ ५
 कर्तुं प्रयतमानो वै न शशाक पराजयम् ।
 अभितः सोऽथ कल्मर्षी गङ्गातीरे परिभ्रमन् ॥ ६
 ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद महीपतिः ।
 तत्र नास्नातकः कश्चिन्न चासीदत्रतो द्विजः ॥ ७
 तथैव तौ महाभागौ सोऽपश्यच्छंसितव्रतौ ।
 याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी भ्रातरौ पृषतात्मजः ॥ ८
 संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ ।
 अरण्ये युक्तरूपौ तौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ ॥ ९

स उपामन्त्रयामास सर्वकामैरतन्द्रितः ।
 बुद्ध्वा तयोर्वलं बुद्धिं कनीयांसमुपहरे ॥ १०
 प्रपदे छन्दयन्कामैरुपयाजं धृतव्रतम् ।
 गुरुशुश्रूषणे युक्तः प्रियकृतसर्वकामदम् ॥ ११
 पाद्येनासनदानेन तथाऽर्घ्येण फलैश्च तम् ।
 अर्हयित्वा यथान्यायमुपयाजोऽब्रवीत्ततः ॥ १२
 येन कार्यविशेषेण त्वमस्मानभिकाङ्क्षसे ।
 कृतश्चायं समुद्योगस्तद्ब्रवीतु भवानिति ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 स बुद्ध्वा प्रीतिसंयुक्तमृषीणामुत्तमं तदा ।
 उवाच छन्दयन्कामैर्द्रुपदः स तपस्विनम् ॥ १४
 येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्द्रोणमृत्यवे ।
 उपयाज चरस्वैतत्प्रदास्यामि धनं तव ॥ १५
 उपयाज उवाच ।
 नाहं फलार्थी द्रुपद योऽर्थी स्यात्तत्र गम्यताम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 प्रत्याख्यातस्तु तेनैवं स वै सज्जनसंनिधौ ॥ १६
 आराधयिष्यन्द्रुपदः स तं पर्यचरत्तदा ।
 ततः संवत्सरस्यान्ते द्रुपदं द्विजसत्तमः ॥ १७

उपयाजोऽब्रवीद्वाक्यं काले मधुरया गिरा ।
 ज्येष्ठो भ्राता न मेऽत्याक्षीद्विचरन्विजने वने १८
 अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् ।
 तदपश्यमहं भ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ॥ १९
 विमर्शं हि फलादाने नायं कुर्यात्कथंचन ।
 स नापश्यत्फलं दृष्ट्वा दोषांस्तस्याऽऽनुबन्धिकान् ॥
 विविनक्ति न शौचार्थी सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् ।
 संहिताध्ययनस्यान्ते पञ्चयज्ञान्निरूप्य च ॥ २१
 भैक्षमुञ्छेन सहितं भुञ्जानस्तु तदा तदा ।
 कीर्तयत्येव राजर्षे भोजनस्य रसं पुनः ॥ २२
 संहिताध्ययनं कुर्वन्वने गुरुकुले वसन् ।
 भैक्षमुच्छिष्टमन्येषां भुङ्क्ते स सततं तथा ॥ २३
 कीर्तयन्गुणमन्नानामथ प्रीतो मुहुर्मुहुः ।
 एवं फलार्थिनस्तस्मान्मन्येऽहं तर्कचक्षुषा ॥ २४
 तं वै गच्छेह नृपते त्वां स संयाजयिष्यति ॥२५
 वैशंपायन उवाच ।
 उपयाजवचः श्रुत्वा याजस्याश्रममभ्यगात् ।
 जुगुप्समानो नृपतिर्मनसेदं विचिन्तयन् ॥ २६
 भृशं संपूज्य पूजार्हमृषिं याजमुवाच ह ।
 गोशतानि ददान्यष्टौ याज याजय मां विभो २७
 द्रोणवैरान्तरे तप्तं विषण्णं शरणागतम् ।
 ब्रह्मबन्धुप्रणिहितं न क्षत्रं क्षत्रियो जयेत् ॥ २८
 तस्माद्द्रोणभयार्तं मां भवांस्त्रातुमिहार्हति ।
 येन मे कर्मणा ब्रह्मपुत्रः स्याद्द्रोणमृत्यवे ॥ २९
 अर्जुनस्यापि वै भार्या भवेद्या वरवर्णिनी ।
 स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्राह्मे क्षात्रेऽप्यनुत्तमः ३०
 ततो द्रोणस्तु माऽजैषीत्सखिविग्रहकारणात् ।
 क्षत्रियो नास्ति तुल्योऽस्य पृथिव्यां कश्चिदग्रणीः ॥
 भारताचार्यमुख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः ।
 द्रोणस्य शरजालानि रिपुदेहहराणि च ॥ ३२
 षडरत्नि धनुश्चास्य खड्गमप्रतिम तथा ।
 स हि ब्राह्मणवेषेण क्षात्रं वेगमसंशयम् ॥ ३३
 प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ।
 कार्तवीर्यसमो ह्येष खट्वाङ्गप्रतिमो रणे ॥ ३४

क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः ॥३५
 सहितं क्षत्रवेगेन ब्रह्मवेगेन सांप्रतम् ।
 उपपन्नं हि मन्येऽहं भारद्वाजं यशस्विनम् ॥ ३६
 नेषवस्तमपाकुर्युर्न च प्रासा न चासयः ।
 ब्राह्मं तस्य महातेजो मन्त्राहुतिहुतं यथा ॥ ३७
 तस्य ह्यस्त्रबलं घोरमप्रसह्यं परैर्भुवि ।
 शत्रून्समेत्य जयति क्षत्रं ब्रह्मपुरस्कृतम् ॥ ३८
 ब्रह्मक्षत्रे च सहिते ब्रह्मतेजो विशिष्यते ।
 सोऽहं क्षत्रबलादीनो ब्रह्मतेजः प्रपेदिवान् ॥३९
 द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमम् ।
 द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम् ॥ ४०
 द्रोणमृत्युर्यथा मेऽद्य पुत्रो जायेत वीर्यवान् ।
 तत्कर्म कुरु मे याज निर्वपाम्यर्जुदं गवाम् ॥४१
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा तु तं याजो यज्ञार्थमुपकल्पयन् ।
 गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ॥ ४२
 द्रुपदं च महाराजमिदं वचनमब्रवीत् ।
 मा भैस्त्वं संप्रदास्यामि कर्मणा भवतः सुतम् ४३
 क्षिप्रमुत्तिष्ठ चान्यग्रः संभारानुपकल्पय ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा प्रतिज्ञाय कर्म चास्याददे मुनिः ॥४४
 ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो यथाविधि कथाक्रमम् ।
 याजो द्रोणविनाशाय याजयामास तं नृपम् ४५
 गुर्वर्थेऽयोजयत्कर्म याजस्यापि समीपतः ।
 ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः ॥ ४६
 आचख्यौ कर्म वैतानं तथा पुत्रफलाय वै ।
 इह पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः ।
 इष्यते यद्विधो राजन्भविता स तथाविधः ॥ ४७
 वैशंपायन उवाच ।
 भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसन्धाय पार्थिवः ।
 आजहेऽथ तदा राजन्द्रुपदः कर्म सिद्धये ॥ ४८
 ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो जुहाव च यथाविधि ।
 कौसवी नाम तस्यासीद्या वै तां पुत्रगृह्णिनः ४९
 सौत्रामणिं तथा पत्नीं ततः कालेऽभ्ययात्तदा ।

याजस्तु सवनस्यान्ते देवीमाहापयत्तदा ॥ ५०
 प्रेहि मां राज्ञि पृषति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ।
 कुमारश्च कुमारी च पितृवंशविष्टद्वये ॥ ५१
 पृषत्युवाच ।
 नालिप्तं वै मम मुखं पुण्यान्गन्धान्विभर्मिं च ।
 न पत्नी तेऽस्मि सूर्यर्थे तिष्ठ याज मम प्रिये ॥५२
 याज उवाच ।
 याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजेन मन्त्रितम् ।
 कथं कामं न संदध्यात्पृषति प्रेहि तिष्ठ वा ॥५३
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा तु याजेन हुते हविषि संस्कृते ।
 उत्तस्थौ पावकात्तस्मात्कुमारो देवसंनिभः ॥ ५४
 ज्वालावर्णो घोररूपः किरीटी वर्म धारयन् ।
 वीरः सखद्गः सशरो धनुष्मान्स नदन्मुहुः ॥५५
 सोऽभ्यरोहद्रथवरं तेन च प्रययौ तदा ।
 जातमात्रे कुमारे च वाकिलान्तर्हिताब्रवीत् ॥५६
 एष शिष्यश्च मृत्युश्च भारद्वाजस्य जायते ।
 भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्करः ॥५७
 राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय हि ।
 इत्यवोचन्महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ॥ ५८
 ततः प्रणेदुः पाञ्चालाः प्रहृष्टाः साधुसाध्विति ।
 द्वितीयायां च होत्रायां हुते हविषि मन्त्रिते ॥५९
 कुमारी चापि पाञ्चाली वेदिमध्यात्समुत्थिता ।
 प्रत्याख्याते पृषत्या च याजके भरतर्षभ ॥ ६०
 पुनः कुमारी पाञ्चाली सुभगा वेदिमध्यगा ।
 अन्तर्वेद्यां समुद्भूता कन्या सा सुमनोहरा ॥ ६१
 श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
 मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षाच्छीरिव वर्णिनी ॥६२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

द्रुपदोत्पत्तिः ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 द्रुपदस्यापि विप्रर्षे श्रोतुमिच्छामि संभवम् ।

क्रोशात् क्रोशमभिव्याप्य ॥६३॥ शुभ्राद्युत्संभवात् हिरण्यादिभिः

ताम्रतुङ्गनखी सुध्वृश्वारूपीनपयोधरा ।
 नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रधावति ६३
 या विभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ।
 देवदानवयक्षाणामीप्सिता वरवर्णिनी ॥ ६४
 तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी ।
 सर्वयोषिद्वरा कृष्णा क्षयं क्षत्रस्य नेष्यति ॥ ६५
 सुरकार्यमियं काले करिष्यति सुमध्यमा ।
 अस्या हेतोः क्षत्रियाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥६६
 तच्छ्रुत्वा सर्वपाञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसङ्घवत् ।
 न चैनान्हर्षसंपन्नानियं सेहे वसुन्धरा ॥ ६७
 तथा तु मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महात्मनः ।
 कुमारश्च कुमारी च मनोज्ञौ तौ नरर्षभौ ॥ ६८
 श्रिया परमया युक्तौ क्षात्रेण वपुषा तथा ।
 तौ दृष्ट्वा पृषती याजं प्रपेदे सा सुतार्थिनी ॥६९
 न वै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ।
 तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ॥७०
 तयोस्तु नामनी चक्रुर्द्विजाः संपूर्णमानसाः ।
 धृष्टत्वादप्रधृष्यत्वात् द्युम्नाद्युत्संभवादपि ॥ ७१
 धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं द्रुपदस्य भवत्विति ।
 कृष्णेत्येवाभवत्कन्या कृष्णा भूत्सा हि वर्णतः ॥७२
 तथा तन्मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महामखे ।
 वैदिकाध्ययने पारं धृष्टद्युम्नो गतस्तदा ॥ ७३
 धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यमानीय स्वं निवेशनम् ।
 उपाकरोदस्त्रहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ७४
 अमोक्षणीयं दैवं हि भावि मत्वा महामतिः ।
 तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥७५
 सर्वास्त्राणि स तु क्षिप्रमाप्तवान्परया धिया ॥ ७६

कथं चापि समुत्पन्नः कथमस्त्राण्यवाप्तवान् ॥' १
 एतदिच्छामि भगवंस्त्वत्तः श्रोतुं द्विजोत्तम ।

सह जातत्वात् ॥७१॥ ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १४९॥

कौतूहलं जन्मसु मे कीर्त्यमानेष्वनेकशः ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 राजा बभूव पाञ्चालः पुत्रार्थी पुत्रकारणात् ।
 वनं गतो महाराजस्तपस्तेपे मुदारुणम् ॥ ३
 आराधयन्प्रयत्नेन महर्षीन्संशितव्रतान् ।
 तस्य संतप्यमानस्य वने मृगगणायुते ॥ ४
 कालस्तु सुमहान्राजन्नत्ययात्सुतकारणात् ।
 स तु राजा महातेजास्तपस्तीव्रं समाददे ॥ ५
 कंचित्कालं वायुभक्षो निराहारस्तथैव च ।
 तथैव तु महाबाहोर्वर्तमानस्य भारत ॥ ६
 कालस्तस्य महाराज यातो वै नृपसत्तम ।
 ततो नातिचिरात्काले वसन्ते कामदीपने ॥ ७
 फुल्लाशोकवने चैव प्राणिनां सुमनोहरे ।
 नद्यास्तीरं ततो गत्वा गङ्गायाः पद्मलोचनः ॥ ८
 नियमस्यश्च राजासीत्तदा भरतसत्तम ।
 ततो नातिचिरात्काले वनं तन्मनुजेश्वर ॥ ९
 संग्राप्ता ह्यप्सरा राजन्मेनकेत्यभिविश्रुता ।
 पुष्पद्रुमान्सञ्जमाना राज्ञो दर्शनमागमत् ॥ १०
 न ददर्श तु सा राजंस्तत्र स्थानगतं नृपम् ।
 दृष्ट्वा चाप्सरसं तां तु शुक्रं राज्ञोऽपतद्भुवि ॥ ११

ततः स राजा राजेन्द्र लज्जया नृपतिः स्वयम् ।
 पद्मामाक्रमतायुष्मंस्ततस्तु द्रुपदोऽभवत् ॥ १२
 ततस्तु तपसा तस्य राजर्षेर्भावितात्मनः ।
 पुत्रः समभवच्छीघ्रं पदोस्तस्य क्रमेण तु ॥ १३
 तेनास्य ऋषयः सर्वे समागम्य तपोधनाः ।
 नाम चर्कुर्हि विद्वांसो द्रुपदोऽस्त्विति भारत ॥ १४
 स तस्यैवाश्रमे राजन्भरद्वाजस्य भारत ।
 ववृधे सुमुखं तत्र कामैः सर्वैर्नृपोत्तम ॥ १५
 पाञ्चालोऽपि हि राजेन्द्र स्वराज्यं गतवान्प्रभुः ।
 भरद्वाजस्य विद्यार्थं सुतं दत्त्वा महात्मनः ॥ १६
 स कुमारस्ततो राजन्द्रोणेन सहितो वने ।
 वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्धनुर्वेदांश्च भारत ॥ १७
 परया स मुदा युक्तो विचचार वने सुखम् ।
 तस्यैवं वर्तमानस्य वने वनचरैः सह ॥ १८
 कालेनातिचिराद्राजन्पिता स्वर्गमुपेयिवान् ।
 स समागम्य पाञ्चालैः पाञ्चालेष्वभिषेचितः ॥ १९
 प्राप्तश्च राज्यं राजेन्द्र सुहृदां प्रीतिवर्धनः ।
 राज्यं ररक्ष धर्मेण यथा चेन्द्रस्त्रिविष्टपम् ॥ २०
 एतन्मया ते राजेन्द्र यथावत्परिकीर्तितम् ।
 द्रुपदस्य च राजर्षेर्दृष्टद्युम्नस्य जन्म च ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

यौवराज्ये युधिष्ठिरस्याभिषेकः ॥ १ ॥ भीमसेनस्य बलरामाद्गदायुद्धशिक्षणम् ॥ २ ॥ द्रोणेनार्जुनस्य ब्रह्मक्षिरोल्लविष-
 ये नियमकथनम् ॥ ३ ॥ भीमार्जुनदिविजयेन धृतराष्ट्रचिन्ता ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 'धृतराष्ट्रस्तु राजेन्द्र यदा कौरवनन्दनम् ।
 युधिष्ठिरं विजानन्वै समर्थं राज्यरक्षणे ॥ १
 यौवराज्याभिषेकार्थममन्त्रयत मन्त्रिभिः ।
 ते तु बुद्धान्वतप्यन्त धृतराष्ट्रात्मजास्तदा ॥ २
 ततः संवत्सरस्थान्ते यौवराज्याय पार्थिव ।
 स्थापितो धृतराष्ट्रेण पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३
 ततोऽदीर्घेण कालेन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

पितुरन्तर्दधे कीर्तिं शीलवृत्तसमाधिभिः ॥ ४
 असियुद्धे गदायुद्धे रथयुद्धे च पाण्डवः ।
 संकर्षणादशिक्षद्वै शश्वच्छिक्षां वृकोदरः ॥ ५
 समाप्तशिक्षो भीमस्तु द्युमत्सेनसमो बले ।
 पराक्रमेण संपन्नो भ्रातृणामचरद्वशे ॥ ६
 प्रगाढदृढमुष्टित्वे लाघवे वेधने तथा ।
 क्षुरनाराचभल्लानां विपाठानां च तत्त्ववित् ॥ ७
 ऋजुवक्रविशालानां प्रयोक्ता फाल्गुनोऽभवत् ।

लाघवे सौष्टवे चैव नान्यः कश्चन विद्यते ॥ ८
 वीभत्सुसदृशो लोक इति द्रोणो व्यवस्थितः ।
 ततोऽब्रवीद्गुडाकेशं द्रोणः कौरवसंसदि ॥ ९
 अगस्त्यस्य धनुर्वेदे शिष्यो मम गुरुः पुरा ।
 अग्निवेश्य इति ख्यातस्तस्य शिष्योऽस्मि भारत ॥ १०
 तीर्थात्तीर्थं गमयितुमहमेतत्समुद्यतः ।
 तपसा यन्मया प्राप्तममोघमशनिप्रभम् ॥ ११
 अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम यद्देहेत्पृथिवीमपि ।
 ददता गुरुणा चोक्तं न मनुष्येष्विदं त्वया ॥ १२
 भारद्वाज विमोक्तव्यमल्पवीर्येषु संयुगे ।
 यद्यदन्तर्हितं भूतं किञ्चिद्बुद्ध्येत्त्वया सह ॥ १३
 महातेजस्त्वमेतेन हन्याः शस्त्रेण संयुगे ।
 त्वया प्राप्तमिदं वीर दिव्यं नान्योऽर्हति त्विदम् ॥ १४
 समयस्तु त्वया रक्ष्यो मुनिसृष्टो विशांपते ।
 आचार्यदक्षिणां देहि ज्ञातिग्रामस्य पश्यतः ॥ १५
 ददानीति प्रतिज्ञाते फाल्गुनेनाब्रवीद्गुरुः ।
 युद्धेऽहं प्रतिघ्नोद्धव्यो युध्यमानस्त्वयाऽनघ ॥ १६
 तथेति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय कुरुपुङ्गवः ।
 उपसंगृह्य चरणानुपतस्थे विनीतवत् ॥ १७
 द्रोणो जगाद वचनं समालिङ्ग्य तु फाल्गुनम् ।
 यन्मयोक्तं पुरा पार्थ तव लोके नरं क्वचित् ॥ १८
 सदृशं कारये नैव सर्वप्रहरणे युधि ।
 तत्कृतं च मया सम्यक्तव तुल्यो न वर्तते ॥ १९
 देवा युधि न शक्तास्त्वां योद्धुं दैत्या न दानवाः ।
 नाहं त्वत्तो विशिष्टोऽस्मि किं पुनर्मानवा रणे २०
 एकस्तवाधिको लोके यो हि वृष्णिकुलोद्भवः ।
 कृष्णः कमलपत्राक्षः कंसकालियसूदनः ॥ २१
 स जेता सर्वलोकानां सर्वप्रहरणायुधः ।
 नैतावता ते पार्थाहं भवाम्यनृतवागिह ॥ २२
 तदधीनं जगत्सर्वं तत्प्रलीनं तदुद्भवम् ।
 तत्पदं न विजानन्ति ब्रह्मेशानादयोऽपि वा २३
 तन्नाभिप्रभवो ब्रह्मा सर्वभूतानि निर्भमे ।
 स एव कर्ता भोक्ता च संहर्ता च जगन्मयम् २४

स एव भूतं भव्यं च भवच्च पुरुषः परः ।
 नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २५
 प्रादुर्भवति योगात्मा पालनार्थं स लीलया ।
 तत्तुल्यो हि न जायेत न जातो न जनिष्यते ॥ २६
 स हि मातुलजोऽभूत्ते चराचरगुरुः पिता ।
 को हि तं जेतुमीहेत जानन्नात्महितं नरः ॥ २७
 श्यालश्च ते सखा चासौ तस्य त्वं प्राणवल्लभः ।
 स्नेहमभ्यधिकं तस्य तव सख्यमवस्थितम् ॥ २८
 न तेन भवतो युद्धं भविता नर्मतोऽपि वा ।
 अपिचार्थे तव पुरा शक्रेण किल चोदितः ॥ २९
 गोकुले वर्धमानस्तु नन्दगोपस्य कारणात् ।
 ममांशः पाण्डवो लोके पृथिव्यां पुरुषोत्तमः ३०
 कौन्तेयावरजः श्रीमानर्जुनो नाम वीर्यवान् ।
 भ्रुवो भारापहरणे साहाय्यं ते करिष्यति ॥ ३१
 तदर्थमभयं देहि पाहि चास्त्कृते प्रभो ।
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षस्तदा शक्रेण फल्गुन ॥ ३२
 तमुवाच ततः श्रीमाञ्जशङ्खचक्रगदाधरः ।
 जानामि पाण्डवे वंशे जातं पार्थ पितृष्वसुः ॥ ३३
 पुत्रं परमधर्मिष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 पालयामि त्वदंशं तं सर्वलोकमहाभुजम् ॥ ३४
 आवयोः सख्यसदृशं न च लोके भविष्यति ।
 यस्तद्भक्तः समद्भक्तो यस्तं द्वेष्टि स मामपि ॥ ३५
 यन्मे वित्तं तु तत्तस्य तं विनाहं न जीवये ।
 इति पार्थ पुरा शक्रमाह सर्वेश्वरो हरिः ॥ ३६
 तस्मात्तवापि सदृशस्तं विनाभ्यधिकः पुमान् ।
 न चेह भविता लोके तमेव शरणं ब्रज ॥ ३७
 शरण्यः सर्वभूतानां देवदेवो जनार्दनः ॥ ३८
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय कुरुपुङ्गवः ।
 उपसंगृह्य चरणौ युधिष्ठिरवशोऽभवत् ॥ ३९
 स्वभावादगमच्छब्दो महीं सागरमेखलाम् ।
 अर्जुनस्य समो लोके नास्ति कश्चिद्गुर्धरः ॥ ४०
 गदायुद्धेऽसियुद्धे च रथयुद्धे च पाण्डवः ।

गुडाका निद्रा तस्या ईशमर्जुनं जितनिद्रं, गुडा लुही तद्वत्केशा यस्या ॥ १ ॥ तीर्थात्पात्रात्पात्रान्तरं गमयितुं संप्रदायाविच्छेदार्थमित्य-

र्थः ॥ १११ ॥ त्वया ग्राह्यनामां मोचयता प्राप्तं प्रागेव ॥ १४ ॥ तस्य त्वयीति शेषः । तव तस्मिन्निति शेषः ॥ २८ ॥ तस्य मम च ॥ ३५ ॥

पारगश्च धनुर्युद्धे बभूवाथ धनञ्जयः ॥ ४१
नीतिमान्सकलां नीतिं विबुधाधिपतेस्तदा ।
‘अस्त्रे शस्त्रे च शास्त्रे च रथनागाश्वकर्मणि ।’
अवाप्य सहदेवोऽपि भ्रातृणां वधृते वशे ॥ ४२
द्रोणेनैवं विनीतश्च भ्रातृणां नकुलः प्रियः ।
चित्रयोधी समाख्यातो बभूवातिरथोदितः ॥३४
त्रिवर्षकृतयज्ञस्तु गन्धर्वाणामुपप्लवे ।
अर्जुनप्रमुखैः पार्थैः सौवीरः समरे हतः ॥ ४४
न शशाक वशे कर्तुं यं पाण्डुरपि वीर्यवान् ।
सोऽर्जुनेन वशं नीतो राजासीद्यवनाधिपः ॥ ४५
अतीव बलसंपन्नः सदा मानी कुरून्प्रति ।
विपुलो नाम सौवीरः शस्तः पार्थेन धीमता ४६
दत्तामित्र इति ख्यातं सङ्ग्रामे कृतनिश्चयम् ।
सुमित्रं नाम सौवीरमर्जुनोऽदमयच्छरैः ॥ ४७
भीमसेनसहायश्च रथानामयुतं च सः ।
अर्जुनः समरे प्राच्यान्सर्वानेकरथोऽजयत् ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

युधिष्ठिरः साम्राज्येऽभिषेकव्य इति पौरवार्तां श्रुत्वा व्यथितस्य दुर्योधनस्य पित्रा संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनञ्जयम् ।
दुर्योधनो लक्षयित्वा पर्यतप्यत दुर्मनाः ॥ १
ततो वैकर्तनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
अनेकैरभ्युपायैस्ते जिघांसन्ति स्म पाण्डवान् ॥२
पाण्डवा अपि तत्सर्वं प्रतिचक्रुर्यथाबलम् ।
उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ३
गुणैः समुदितान्दृष्ट्वा पौराः पाण्डुसुतांस्तदा ।
कथयाञ्चक्रिरे तेषां गुणान्संसत्सु भारत ॥ ४
राज्यप्राप्तिं च संप्राप्तं ज्येष्ठं पाण्डुसुतं तदा ।
कथयन्ति स्म संभूय चत्वरेषु सभासु च ॥ ५

विबुधाधिपतेरुद्धवात् ॥ ४२ ॥ विनीतः शिक्षितः । अतिरथेषूदि-
तः ख्यातः ॥ ४३ ॥ गन्धर्वोपप्लवेऽपि यस्य सौवीरस्य यज्ञो न
विहृत इत्ययोप्यत्वमुक्तम् ॥ ४४ ॥ शस्तो हिंसितः ॥ ४६ ॥

तथैवैकरथो गत्वा दक्षिणामजयदिशम् ।
धनौषं प्रापयामास कुरूराष्ट्रं धनञ्जयः ॥ ४९
‘यतः पञ्चदशे वर्षे सर्वमेतच्चकार सः ।
तं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्राणां ततो भयमजायत ॥ ५०
यः सर्वान्धृतराष्ट्रस्य पुत्रान्विप्रचकार ह ।
भीमसेनो महाबाहुर्वलाद्बलवतां वरः ॥ ५१
अदुष्टभावं तं दोषैर्जगृहुर्दोषिबुद्धयः ।
धार्तराष्ट्रास्तथा सर्वे भयाद्भीमस्य कर्मणा ॥ ५२
तं दृष्ट्वा कर्मभिः पार्थान्सर्वानागतलक्षणान् ।
बलाद्बहुगुणांस्तेभ्यो विभियुर्दोषिबुद्धयः ॥’ ५३
एवं सर्वे महात्मानः पाण्डवा मनुजोत्तमाः ।
परराष्ट्राणि निर्जित्य स्वराष्ट्रं ववृधुः पुरा ॥ ५४
ततो बलमतिख्यातं विज्ञाय दृढधन्विनाम् ।
दूषितः सहसा भावो धृतराष्ट्रस्य पाण्डुषु ।
स चिन्तापरमो राजा न निद्रामलमन्निशि ॥५५

प्रज्ञाश्चक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
राज्यं न प्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ॥ ६
तथा शान्तनवो भीष्मः सत्यसन्धो महाव्रतः ।
प्रत्याख्याय पुरा राज्यं न स जातु ग्रहीष्यति ॥७
ते वयं पाण्डवज्येष्ठं तरुणं वृद्धशीलिनम् ।
अभिषिञ्चाम साध्वद्य सत्यकारुण्यवेदिनम् ॥ ८
स हि भीष्मं शान्तनवं धृतराष्ट्रं च धर्मवित् ।
सपुत्रं विविधैर्भोगैर्योजयिष्यति पूजयन् ॥ ९
वैशंपायन उवाच ।
तेषां दुर्योधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि जल्पताम् ।
युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥ १०

विभियुः विभ्युः ॥ ५३ ॥ ववृधुर्वर्धितवन्तः ॥ ५४ ॥ एकपञ्चा-
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

स तप्यमानो दुष्टात्मा तेषां वाचो न चक्षमे ।
 ईर्ष्या चापि संतप्तो धृतराष्ट्रमुपागमत् ॥ ११
 ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपूज्य सः ।
 पौरानुरागसंतप्तः पश्चादिदमभाषत ॥ १२
 श्रुता मे जल्पतां तात पौराणामशिवा गिरः ।
 त्वामनादृत्य भीष्मं च पतिमिच्छन्ति पाण्डवम् १३
 मतमेतच्च भीष्मस्य न स राज्यं बुभुक्षति ।
 अस्माकं तु परां पीडां चिकीर्षन्ति पुरे जनाः ॥ १४
 पितृतः प्राप्तवान् राज्यं पाण्डुरात्मगुणैः पुरा ।
 त्वमन्धगुणसंयोगात्प्राप्तं राज्यं न लब्धवान् १५
 स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः ।
 तस्य पुत्रो ध्रुवं प्राप्तस्तस्य तस्यापि चापरः ॥ १६
 ते वयं राजवंशेन हीनाः सह सुतैरपि ।
 अवज्ञाता भविष्यामो लोकस्य जगतीपते ॥ १७
 सततं निरयं प्राप्ताः परपिण्डोपजीविनः ।
 न भवेम यथा राजंस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ १८
 यदि त्वं हि पुरा राजन्निदं राज्यमवाप्तवान् ।
 ध्रुवं प्राप्स्याम च वयं राज्यमप्यवशे जने ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्तु पुत्रस्य श्रुत्वा वचनमीदृशम् ।
 मुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ २०
 धर्मनित्यस्तथा पाण्डुः सुप्रीतो मयि कौरवः ।
 सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मदीयेषु विशेषतः ॥ २१
 नात्र किञ्चन जानाति भोजनादि चिकीर्षितम् ।

निवेदयति तत्सर्वं मयि धर्मभृतां वरः ॥ २२
 तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरः सदा ।
 गुणवाँल्लोकविल्यातो नगरे च प्रतिष्ठितः ॥ २३
 स कथं शक्यतेऽस्माभिरपाक्रुष्टं नरर्षभः ।
 राज्यमेष हि नः प्राप्तः ससहयो विशेषतः ॥ २४
 भृता हि पाण्डुनाऽमात्या बलं च सततं मतम् ।
 धृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥ २५
 ते तथा संस्तुतास्तात विषये पाण्डुना नराः ।
 कथं युधिष्ठिरस्वार्थं न नो हन्युः सवान्धवान् ॥ २६
 नैते विषयमिच्छेयुर्धर्मत्यागे विशेषतः ।
 ते वयं कौरवेन्द्राणामेतेषां च महात्मनाम् ॥ २७
 कथं न वाच्यतां तात गच्छेम जगतस्तथा ॥ २८
 दुर्योधन उवाच ।
 मध्यस्थः सततं भीष्मो द्रोणपुत्रो मयि स्थितः ।
 यतः पुत्रस्ततो द्रोणो भविता नात्र संशयः ॥ २९
 कृपः शारद्वतश्चैव यत एव वयं ततः ।
 भागिनेयं ततो द्रौणिं न त्यक्ष्यति कथंचन ॥ ३०
 क्षत्ता तु बन्धुरस्माकं प्रच्छन्नस्तु ततः परैः ।
 न चैकः स समर्थोऽस्मान्पाण्डवार्थं प्रवाधितुम् ३१
 सुविसन्धानपाण्डुसुतान्सह मात्रा विवासय ।
 वारणावतमद्यैव नात्र दोषो भविष्यति ॥ ३२
 विनिद्राकरणं घोरं हृदि शल्यमिवापितम् ।
 शोकपावकमुद्धृतं कर्मणानेन नाशय ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

धृतराष्ट्रदीनां कणिकेन दुर्नीत्युपदेशः ॥ १ ॥ जम्बुकोपाख्यानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 श्रुत्वा पाण्डुसुतान्वीरान्वलोद्विक्तान्महौजसः ।
 धृतराष्ट्रो महीपालश्चिन्तामगमदातुरः ॥ १
 तत आहूय मन्त्रज्ञं राजशास्त्रार्थवित्तमम् ।
 कणिकं मन्त्रिणां श्रेष्ठं धृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः ॥ २
 उत्सक्ताः पाण्डवा नित्यं तेभ्योऽस्म्ये द्विजोत्तम ।

तत्र मे निश्चिततमं सन्धिविग्रहकारणम् ।
 कणिक त्वं ममाचक्ष्व करिष्ये वचनं तव ॥ ३
 वैशंपायन उवाच ।
 'दुर्योधनोऽथ शकुनिः कर्णदुःशासनावपि ।
 कणिकं ह्युपसंगृह्य मन्त्रिणां सौबलस्य च ॥ ४
 प्रच्छुर्भरतश्रेष्ठ पाण्डवान्प्रति नैकधा ।

प्रबुद्धाः पाण्डवा नित्यं सर्वे तेभ्यस्त्रसामहे ॥ ५
 अनूनं सर्वपक्षाणां यद्भवेत्क्षेमकारकम् ।
 भारद्वाज तदाचक्ष्व करिष्यामः कथं वयम् ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 स प्रसन्नमनास्तेन परिपृष्टो द्विजोत्तमः ।
 उवाच वचनं तीक्ष्णं राजशास्त्रार्थदर्शनम् ॥ ७
 कणिक उवाच ।
 शृणु राजन्निदं तत्र प्रोच्यमानं मयानघ ।
 न मेऽभ्यसूया कर्तव्या श्रुत्वैतत्कुरुसत्तम ॥ ८
 नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौरुषः ।
 अच्छिद्रश्छिद्रदर्शी स्यात्परेषां विवरानुगः ॥ ९
 नित्यमुद्यतदण्डाद्धि भृशमुद्विजते जनः ।
 तस्मात्सर्वाणि कार्याणि दण्डेनैव विधारयेत् ॥ १०
 नास्य छिद्रं परः पश्येच्छिद्रेण परमन्वियात् ।
 गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ ११
 'नित्यं च ब्राह्मणाः पूज्या नृपेण हितमिच्छता ।
 सृष्टो नृपो हि विप्राणां पालने दुष्टनिग्रहे ॥ १२
 उभाभ्यां वर्धते धर्मो धर्मवृद्ध्या जिताबुधौ ।
 लोकश्चायं परश्चैव ततो धर्मं समाचरेत् ॥ १३
 कृतापराधं पुरुषं दृष्ट्वा यः क्षमते नृपः ।
 तेनावमानमाप्नोति पापं चेह परत्र च ॥ १४
 यो विभूतिमवाप्योच्चैः राज्ञो विकुरुतेऽधमः ।
 तमानयित्वा हत्वा च दद्याद्धीनाय तद्धनम् ॥ १५
 नो चेद्भूरि नियुक्ता ये स्थास्यन्ति वशमात्मनः ।
 राजा नियुङ्ख्यात्पुरुषानाम्नान्धर्मार्थकोविदान् ॥
 ये नियुक्तास्तथा केचिद्राष्ट्रं वा यदि वा पुरम् ।
 ग्रामं जनपदं वापि बाधेयुर्यदि वा न वा ॥ १७
 परीक्षणार्थं विसृजेदानतांश्छन्नरूपिणः ।
 परीक्ष्य पापकं जह्याद्धनमादाय सर्वशः ॥ १८

उभाभ्यां ब्राह्मणरक्षणदुष्टनिग्रहाभ्याम् । जितौ संपादितौ भवेतामिति शेषः ॥ १३ ॥ हीनाय दरिद्राय ॥ १५ ॥ उपसंहरति वधमिति । कथं वधः कर्तव्य इत्याह सुविदीर्णमिति । सुविद्वान्तमपि शत्रुं । काले आपद्यापन्नमालभ्य सुविदीर्णं विनष्टं कुर्वीत । तथा सुयुद्धमपि शत्रुमापदि काले सुपलायितं कुर्वीत २० आश्रयसंश्रयात् आश्रयबलात् ॥ २२ ॥ तृणमयं तृणवन्निष्प्रयोजनम् । क्षात्रं धर्मं लक्षा शत्रुग्रहे भिक्षामुगपि स्यादित्यर्थः ।

नासम्यकृत्यकारी स्यादुपक्रम्य कदाचन ।
 कण्टको ह्यपि दुश्छिन्न आस्तावं जनयेच्चिरम् १९
 वधमेव प्रशंसन्ति शत्रूणामपकारिणाम् ।
 सुविदीर्णं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ॥ २०
 आपद्यापदि काले च कुर्वीत न विचारयेत् ।
 नावज्ञेयो रिपुस्तात दुर्वलोऽपि कथं चन ॥ २१
 अल्पोऽप्यग्निर्वनं कृत्स्नं दहत्याश्रयसंश्रयात् ।
 अन्धः स्यादन्धवेलायां वाधिर्मपि चाश्रयेत् २२
 कुर्यात्तृणमयं चापं शयीत मृगशायिकाम् ।
 सान्त्वादिभिरुपायैस्तु हन्याच्छत्रुं वशे स्थितं २३
 दया न तस्मिन्कर्तव्या शरणागत इत्युत ।
 निरुद्विग्नो हि भवति न हताज्जायते भयम् ॥ २४
 हन्यादमित्रं दानेन तथा पूर्वापकारिणम् ।
 हन्यात्रीन्पञ्च सप्तेति परपक्षस्य सर्वशः ॥ २५
 मूलमेवादितश्छिन्ध्यात्परपक्षस्य नित्यशः ।
 ततः सहायांस्तपक्षान्सर्वांश्च तदनन्तरम् ॥ २६
 छिन्नमूले ह्यधिष्ठाने सर्वे तज्जीविनो हताः ।
 कथं नु शाखास्तिष्ठेरंश्छिन्नमूले वनस्पतौ ॥ २७
 एकाग्रः स्यादविवृतो नित्यं विवरदर्शकः ।
 राजन्नित्यं सपत्नेषु नित्योद्विग्नः समाचरेत् ॥ २८
 अग्न्याधानेन यज्ञेन काषायेण जटाजिनैः ।
 लोकान्विश्वासयित्वैव ततो लुम्पेद्यथा वृकः ॥ २९
 अङ्कुशं शौचमित्याहुरर्थानामुपधारणे ।
 आनाम्य फलितां शाखां पकं पकं प्रशातयेत् ३०
 फलार्थोऽयं समारम्भो लोके पुंसां विपश्चिताम् ।
 वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालस्य पर्ययः ॥ ३१
 ततः प्रत्यागते काले भिन्द्याद्धटमिवाग्निनि ।
 अमित्रो न विमोक्तव्यः कृपणं वहपि ब्रुवन् ३२
 कृपा न तस्मिन्कर्तव्या हन्यादेवापकारिणम् ।

मृगशायिकां मृगहन्तुः शय्याम् । यथा व्याधो मृगान्विश्वासयितुं मृषा निद्राति विश्वस्तेषु च तेषु प्रहरत्येवं स हन्तुमेवाकारं गोपयतीत्यर्थः । उपायैः वशे स्थितं शत्रुमिति संबन्धः ॥ २३ ॥ त्रीन् ऐश्वर्यमन्त्रोत्साहान् । तथा पञ्च अमाल्यराष्ट्रदुर्गाणि कोशो दण्डश्च पञ्चम इत्युक्तान् । दण्डोत्र सैन्यं । सप्त स्वाम्यमाल्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि चेत्युक्तानि ॥ २५ ॥ शौचमग्न्याधानादि । अत्र दृष्टान्तः आनाम्येति आनामयित्वा ॥ ३० ॥

हन्यादमित्रं सान्त्वेन तथा दानेन वा पुनः ३३
तथैव भेददण्डाभ्यां सर्वोपायैः प्रशातयेत् ।

धृतराष्ट्र उवाच ।

कथं सान्त्वेन दानेन भेदैर्दण्डेन वा पुनः ॥३४
अमित्रः शक्यते हन्तुं तन्मे ब्रूहि यथातथम् ।

कणिक उवाच ।

शृणु राजन्यथा वृत्तं वने निवसतः पुरा ॥ ३५
जम्बुकस्य महाराज नीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ।

अथ कश्चित्कृतप्रज्ञः शृगालः स्वार्थपण्डितः ॥३६
सखिभिर्न्यवसत्सार्धं व्याघ्राखुवृकबभ्रुभिः ।

तेऽपश्यन्विपिने तस्मिन्बलिनं मृगयूथपम् ॥ ३७
अशक्ता ग्रहणे तस्य ततो मन्त्रमन्त्रयन् ।

जम्बुक उवाच ।

असकृद्यतितो ह्येष हन्तुं व्याघ्र वने त्वया ॥ ३८
युवा वै जवसंपन्नो बुद्धिशाली न शक्यते ।

मूषिकोऽस्य शयानस्य चरणौ भक्षयत्वयम् ॥३९
अथैनं भक्षितैः पादैर्व्याघ्रो गृह्णातु वै ततः ।

ततो वै भक्षयिष्यामः सर्वे मुदितमानसाः ॥४०
जम्बुकस्य तु तद्वाक्यं तथा चक्रुः समाहिताः ।

मूषिकाभक्षितैः पादैर्मृगं व्याघ्रोऽवधीत्तदा ॥४१
दृष्ट्वाचेष्टमानं तु भूमौ मृगकलेवरम् ।

स्नात्वाऽऽगच्छत भद्रं वोरक्षामीत्याह जम्बुकः ४२
शृगालवचनात्तेऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।

स चिन्तापरमो भूत्वा तस्थौ तत्रैव जम्बुकः ४३
अथाजगाम पूर्वं तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः ।

ददर्श जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसम् ॥४४
व्याघ्र उवाच ।

किं शोचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ।
अशित्वा पिशितान्यद्य विहरिष्यामहे वयम् ४५

जम्बुक उवाच ।

शृणु मे त्वं महाबाहो यद्वाक्यं मूषिकोऽब्रवीत् ।
धिग्बलं मृगराजस्य मयाद्यायं मृगो हतः ॥ ४६

मद्बाहुबलमाश्रित्य तृप्तिमद्य गमिष्यति ।

तस्यैवं गर्जितं श्रुत्वा ततो भक्ष्यं न रोचये ॥४७
व्याघ्र उवाच ।

ब्रवीति यदि स ह्येवं काले ह्यसिं प्रबोधितः ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य हनिष्येऽहं वनेचरान् ॥ ४८

खादिष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनम् ।
एतस्मिन्नेव काले तु मूषिकोऽप्याजगाम ह ॥४९

तमागतमभिप्रेक्ष्य शृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ।
शृणु मूषिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ॥ ५०

मृगमांसं न खादेयं गरमेतन्न रोचते ।
मूषिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ५१

तच्छ्रुत्वा मूषिको वाक्यं संत्रस्तः प्रगतो बिलम् ।
ततः स्नात्वा स वै तत्र आजगाम वृको नृप ॥५२

तमागतमिदं वाक्यमब्रवीजम्बुकस्तदा ।
मृगराजो हि संकुद्धो न ते साधु भविष्यति ५३

सकलत्रस्तिहायाति कुरुष्व यदनन्तरम् ।
एवं संचोदितस्तेन जम्बुकेन तदा वृकः ॥ ५४

ततोऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः ।
एतस्मिन्नेव काले तु नकुलोऽप्याजगाम ह ॥५५

तमुवाच महाराज नकुलं जम्बुको वने ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य निर्जितास्तेऽन्यतो गताः ५६

मम दत्ता नियुद्धं त्वं भुङ्क्ष्व मांसं यथेप्सितम् ।
नकुल उवाच ।

मृगराजो वृकश्चैव बुद्धिमानपि मूषिकः ॥ ५७
निर्जिता यच्चया वीरास्तस्माद्दीरतरो भवान् ।

न त्वयाप्युत्सहे योद्धुमित्युक्त्वा सोऽप्युपागमत् ॥
कणिक उवाच ।

एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको हृष्टमानसः ।
खादति स तदा मांसमेकः सन्मन्त्रनिश्चयात् ।

एवं समाचरन्नित्यं सुखमेधेत भूपतिः ॥ ५९
भयेन भेदयेद्भीरुं शूरमञ्जलिकर्मणा ।

लुब्धमर्थप्रदानेन समं न्यूनं तथौजसा ॥ ६०
एवं ते कथितं राजन् शृणु चाप्यपरं तथा ॥६१

पुत्रः सखा वा भ्राता वा पिता वा यदि वा गुरुः ।
कदष्टत्वाद्विषभृतम् ॥ ५९ ॥ अवलुम्पनं गात्रसंकोचनम् ॥५५॥

बभ्रुर्नकुलः । मृगयूथयं महान्तं हरिणम् ॥३७॥ मूषिकेण आ ई-
षद्रक्षितैः ॥ ४१ ॥ मृगराजस्य व्याघ्रस्य ॥ ४६ ॥ गरं मूषि-

रिपुस्थानेषु वर्तन्तो हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ ६२
 शपथेनाप्यरिं हन्यादर्थदानेन वा पुनः ।
 विषेण मायया वापि नोपेक्षेत कथंचन ।
 उभौ चेतसंशयोपेतौ श्रद्धावांस्तत्र वर्धते ॥ ६३
 गुरोरप्यवलितस्य कार्याकार्यमजानतः ।
 उत्पथं प्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनम् ॥ ६४
 क्रुद्धोऽप्यक्रुद्धरूपः स्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता ।
 'न चैनं क्रोधसंदीप्तं विद्यात्कथित्कथंचन ।'
 न चाप्यन्यमपध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः ॥ ६५
 प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहरन्नपि भारत ।
 प्रहृत्य च प्रियं ब्रूयाच्छोचन्निव रुदन्निव ॥ ६६
 आश्वासयेच्चापि परं सान्त्वधर्मार्थवृत्तिभिः ।
 अथ तं प्रहरेत्काले तथा विचलितं पथि ॥ ६७
 अपि घोरापराधस्य धर्ममाश्रित्य तिष्ठतः ।
 स हि प्रच्छाद्यते दोषः शैलो भेधैरिवासितैः ॥ ६८
 यः स्यादनुप्राप्तवधस्तस्यागारं प्रदीपयेत् ।
 अधनान्नास्तिकांश्चोरान्विषकर्मसु योजयेत् ॥ ६९
 प्रत्युत्थानासनाद्येन संप्रदानेन केनचित् ।
 अतिविश्रब्धघाती स्यात्तीक्ष्णदंष्ट्रो निमग्नकः ७०
 अशङ्कितेभ्यः शङ्केत शङ्कितेभ्यश्च सर्वशः ।
 अशङ्क्याद्भयमुत्पन्नमपि मूलं निकृन्तति ॥ ७१
 न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।
 विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥ ७२
 चारः सुविहितः कार्य आत्मनश्च परस्य वा ।
 पाषण्डांस्तापसादींश्च परराष्ट्रेषु योजयेत् ॥ ७३
 उद्यानेषु विहारेषु देवतायतनेषु च ।
 पानागारेषु रथ्यासु सर्वतीर्थेषु चाप्यथ ॥ ७४
 चत्वरेषु च कूपेषु पर्वतेषु वनेषु च ।

संशयोपेतौ संशयविषयौ । श्रद्धावान् महुष्कादरवान् । श्रद्धा-
 नस्तु बध्यत इति ड. पाठः ॥ ६३ ॥ अपध्वंसेत् कुत्सयेत् ॥ ६५ ॥
 अनुप्राप्तवधः शीघ्रं हन्तुमिष्टः अधना दरिद्राः नास्तिकाः परलो-
 कप्रद्वारहिताः ॥ ६९ ॥ निमग्नकः नम्रशिराः तीक्ष्णदंष्ट्रः व्याघ्र
 इव । तीक्ष्णदंष्ट्र इवोरग इति क. ड. पाठः ॥ ७० ॥ सुविहितः
 सम्यक् परीक्षितः ॥ ७३ ॥ सृष्टे रौद्राय कर्मण इति क. घ. पाठः
 ॥ ७६ ॥ अनुबन्धः फलम् ॥ ७९ ॥ धर्ममत्यन्तं विचरतः पुंसो
 द्वाभ्यामर्थकामाभ्यां धनव्ययव्रह्मचर्योपक्षिप्ताभ्यां पीडा चित्तवै-

समवायेषु सर्वेषु सरित्सु च विचारयेत् ॥ ७५
 वाचा भृशं विनीतः स्याद्बुद्धयेन तथा क्षुरः ।
 स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात्सृष्टो रौद्रस्य कर्मणः ॥ ७६
 अञ्जलिः शपथः सान्त्वं शिरसा पादवन्दनम् ।
 आशाकरणमित्येवं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ७७
 सुपुष्पितः स्यादफलः फलवानस्याहुरारुहः ।
 आमः स्यात्पकसङ्काशो नच जीर्येत कर्हिचित् ॥ ७८
 त्रिवर्गे त्रिविधा पीडा ह्यनुबन्धास्तथैव च ।
 अनुबन्धाः शुभा ज्ञेयाः पीडास्तु परिवर्जयेत् ॥ ७९
 धर्मं विचरतः पीडा सापि द्वाभ्यां नियच्छति ।
 अर्थं चाप्यर्थलुब्धस्य कामं चातिप्रवर्तिनः ॥ ८०
 अगर्वितात्मा युक्तश्च सान्त्वयुक्तोऽनसूयिता ।
 अवेक्षितार्थः शुद्धात्मा मन्त्रयीत द्विजैः सह ॥ ८१
 कर्मणा येन केनैव मृदुना दारुणेन च ।
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ८२
 न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
 संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ८३
 यस्य बुद्धिः परिभवेत्तमतीतेन सान्त्वयेत् ।
 अनागतेन दुर्बुद्धिं प्रत्युत्पन्नेन पण्डितम् ॥ ८४
 योऽरिणा सह सन्धाय शयीत कृतकृत्यवत् ।
 स बृक्षाग्रे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ८५
 मन्त्रसंवरणे यत्नः सदा कार्योऽनसूयता ।
 आकारमभिरक्षेत चारेणाप्यनुपालितः ॥ ८६
 'न रात्रौ मन्त्रयेद्विद्वान्न च कैश्चिदुपासितः ।
 प्रासादाग्रे शिलाग्रे वा विशाले विजनेपि वा ८७
 समन्तात्तत्र पश्यद्भिः सहासैरेव मन्त्रयेत् ।
 नैव संवेशयेत्तत्र मन्त्रवेश्मनि शारिकाम् ॥ ८८
 शुकान्वा शारिका वापि बालमूर्खजडानपि ।

कल्पं भवति । सापि पुंसः पीडा धर्मं नियच्छति निगृह्णाति ।
 एवमर्थं चाप्यर्थलुब्धस्य कामं चातिप्रवर्तिन इति व्याख्येयं ॥ ८० ॥
 उद्देश्यसन्देहेपि नीतिरवश्यमनुसरणीयेत्याह । न संशयमिति ।
 असंशयमथारुह्येति क. घ. ट. पाठः ॥ ८३ ॥ परिभवेत् शोकेन ।
 तमतीतेन नलरामाद्याख्यानानेन । दुर्बुद्धिं । लोभाद्युपहतबुद्धिम् ।
 अनागतेन कालान्तरे तव श्रेयो भविष्यतीत्याशाप्रदर्शनेन ।
 पण्डितं प्रत्युत्पन्नेन वर्तमानेन धनादिना सान्त्वयेत् ॥ ८४ ॥
 मन्त्रसंवरणं मन्त्रगूहनम् ॥ ८६ ॥

प्रविष्टानपि निर्वास्य मन्त्रयेद्दार्मिकैर्द्विजैः ॥ ८९
 नीतिज्ञैर्न्यायशास्त्रज्ञैरितिहासे मुनिष्ठितैः ।
 रक्षां मन्त्रस्य निश्छिद्रां मन्त्रान्ते निश्चयेत्स्वयम् ९०
 वीरोपवर्णितात्तस्माद्दर्मार्थाभ्यामथात्मना ।
 एकेन वाथ विप्रेण ज्ञातबुद्धिर्विनिश्चयेत् ॥ ९१
 तृतीयेन न चान्येन व्रजेन्निश्चयमात्मवान् ।
 षट्कर्णश्लिघ्यते मन्त्र इति नीतिषु पथ्यते ॥ ९२
 निःसृतो नाशयेन्मन्त्रो हस्तप्राप्तमपि श्रियम् ।
 स्वमतं च परेषां च विचार्य च पुनःपुनः ।
 गुणवद्वाक्यमादद्यान्नैव तृप्येद्विचक्षणः ॥ ९३
 नाच्छिला परमर्माणि नाकृत्वा कर्म दारुणम् ।
 नाहत्वा मत्स्यघातीव प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ९४
 कश्चितं व्याधितं क्लिन्नमपानीयमघासकम् ।
 परिविश्वस्तमन्दं च प्रहर्तव्यमरेर्वलम् ॥ ९५
 नार्थिकोऽर्थिनमभ्येति कृतार्थे नास्ति सङ्गतम् ।
 तस्मात्सर्वाणि साध्यानि सावशेषाणि कारयेत् ९६
 संग्रहे विग्रहे चैव यत्नः कार्योऽनसूयता ।
 उत्साहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिमिच्छता ॥ ९७
 नास्य कृत्यानि बुध्येरन्मित्राणि रिपवस्तथा ।
 आरब्धान्येव पश्येरन्सुपर्यवसितान्यपि ॥ ९८
 भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतम् ।
 आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ९९
 दैवैनोपहतं शत्रुमनुगृह्णाति यो नरः ।
 स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ १००

अनागतं हि बुध्येत यच्च कार्यं पुरः स्थितम् ।
 न तु बुद्धिक्षयात्किंचिदतिक्रामेत्प्रयोजनम् ॥ १०१
 उत्साहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिमिच्छता ।
 विभज्य देशकालौ च दैवं धर्मादयस्त्रयः ।
 नैःश्रेयसौ तु तौ ज्ञेयौ देशकालाविति स्थितिः ॥
 तालवत्कुरुते मूलं बालः शत्रुरुपेक्षितः ।
 गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः क्षिप्रं संजायते महान् ॥ १०३
 अग्निस्तोकमिवात्मानं सन्धुक्षयति यो नरः ।
 स वर्धमानो ग्रसते महान्तमपि संचयम् ॥ १०४
 'आदावेव ददानीति प्रियं ब्रूयान्निरर्थकम् ॥ १०५
 आशां कालवतीं कुर्यात्कालं विघ्नेन योजयेत् ।
 विघ्नं निमित्ततो ब्रूयान्निमित्तं वाऽपि हेतुतः ॥ १०६
 क्षुरो भूत्वा हरेत्प्राणान्निशितः कालसाधनः ।
 प्रतिच्छन्नो लोमहारी द्विषतां परिकर्तनः ॥ १०७
 पाण्डवेषु यथान्यायमन्येषु च कुरूद्वह ।
 वर्तमानो न मज्जेस्त्वं तथा कृत्यं समाचर ॥ १०८
 सर्वकल्याणसंपन्नो विशिष्ट इति निश्चयः ।
 तस्मात्त्वं पाण्डुपुत्रेभ्यो रक्षात्मानं नराधिप ॥ १०९
 भ्रातृव्या बलवन्तस्ते पाण्डुपुत्रा नराधिप ।
 पश्चात्तापो यथा न स्यात्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा संग्रतस्थे कणिकः स्वगृहं ततः ।
 धृतराष्ट्रोऽपि कौरव्यः शोकार्तः समपद्यत ॥ १११

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

समाप्तं च संभवपर्व ।

अघासकं अनाहारम् ॥ ९५ ॥ संगतं सख्यम् ॥ ९६ ॥
 आरब्धान्यपि सुपर्यवसितानि संपन्नान्येव पश्येरन् ॥ ९८ ॥
 संविधातव्यं प्रतिकर्तव्यम् ॥ ९९ ॥ देशाद्यनुगुण उत्साहोऽपि
 कर्तव्यो नत्वलसो भवेत् । दैवं प्राक्तनं कर्म । ये धर्मादयस्त्रय-
 स्ताश्च विभज्य तेषां मध्ये नैःश्रेयसौ श्रेयोहेतू इति स्थितिर्नि-

श्चयः ॥ १०२ ॥ बालः अल्पोपि । बलवत्कुरुते रूपं बाल्यादिति
 क. ड. ट. पाठः ॥ १०३ ॥ आत्मानं संधुक्षयति सहायादिना
 वर्धयति । संचयमिन्धनानां पक्षे शत्रूणाम् ॥ १०४ ॥ हेतुतः
 हेतुन्तरेण ॥ १०६ ॥ तदा सपुत्रो राजा च शोकार्त इति ड.
 पुस्तकपाठः ॥ १११ ॥ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

अथ जतुगृहपर्व ॥ ८ ॥

चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

संग्रहेण जतुगृहदाहकथनम् ॥ १ ॥ पुनर्विस्तरेण जतुगृहदाहकथनारम्भः ॥ २ ॥ दुर्योधनघृतराष्ट्रसंवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कणिकस्य मतं श्रुत्वा कात्स्न्येन भरतर्षभ ।
 दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौवलः ।
 दुःशासनचतुर्थास्ते मन्त्रयामासुरेकदा ॥ १
 ते कौरव्यमनुज्ञाप्य धृतराष्ट्रं नराधिपम् ।
 दहने तु सपुत्रायाः कुन्त्या बुद्धिमकारयन् ॥ २
 तेषामिङ्गितभावज्ञो विदुरस्तच्चदर्शिवान् ।
 आकारेण च तं मन्त्रं बुबुधे दुष्टचेतसाम् ॥ ३
 ततो विदितवेद्यात्मा पाण्डवानां हिते रतः ।
 पलायने मतिं चक्रे कुन्त्याः पुत्रैः सहानघः ॥ ४
 ततो वातसहां नावं यन्त्रयुक्तां पताकिनीम् ।
 ऊर्मिक्षमां दृढां कृत्वा कुन्तीमिदमुवाच ह ॥ ५
 एष जातः कुलस्यास्य कीर्तिवंशप्रणाशनः ।
 धृतराष्ट्रः परीतात्मा धर्मं त्यजति शाश्वतम् ॥ ६
 इयं वारिपथे युक्ता तरङ्गपवनक्षमा ।
 नौर्यया मृत्युपाशाच्चं सपुत्रा मोक्ष्यसे शुभे ॥ ७
 तच्छ्रुत्वा व्यथिता कुन्ती पुत्रैः सह यशस्विनी ।
 नावमारूढ गङ्गायां प्रययौ भरतर्षभ ॥ ८
 ततो विदुरवाक्येन नावं विक्षिप्य पाण्डवाः ।
 धनं चादाय तैर्दत्तमरिष्टं प्राविशन्वनम् ॥ ९
 निषादी पञ्चपुत्रा तु जातुषे तत्र वेद्मनि ।
 कारणाभ्यागता दग्धा सह पुत्रैरनागसा ॥ १०
 स च म्लेच्छाधमः पापो दग्धस्तत्र पुरोचनः ।
 वञ्चिताश्च दुरात्मानो धार्तराष्ट्राः सहानुगाः ११
 अविज्ञाता महात्मानो जनानामक्षतास्तथा ।
 जनन्या सह कौन्तेया मुक्ता विदुरमन्त्रिताः ॥ १२
 ततस्तस्मिन्पुरे लोका नगरे वारणावते ।
 दृष्ट्वा जतुगृहं दग्धमन्वशोचन्त दुःखिताः ॥ १३

प्रेषयामासू राजानं यथावृत्तं निवेदितुम् ।
 संवृतस्ते महान्कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ॥ १४
 सकामो भव कौरव्य भुङ्क्ते राज्यं सपुत्रकः ।
 तच्छ्रुत्वा धृतराष्ट्रस्तु सहपुत्रेण शोचयन् ॥ १५
 प्रेतकार्याणि च तथा चकार सह बान्धवैः ।
 पाण्डवानां तथा क्षत्ता भीष्मश्च कुरुसत्तमः ॥ १६
 जनमेजय उवाच ।
 पुनर्विस्तरशः श्रोतुमिच्छामि द्विजसत्तम ।
 दाहं जतुगृहस्यैव पाण्डवानां च मोक्षणम् ॥ १७
 सुनृशंसमिदं कर्म तेषां क्रूरोपसंहितम् ।
 कीर्तयस्व यथावृत्तं परं कौतूहलं मम ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 शृणु विस्तरशो राजन्वदतो मे परन्तप ।
 दाहं जतुगृहस्यैतत्पाण्डवानां च मोक्षणम् ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो दुर्योधनो राजा धृतराष्ट्रमभाषत ।
 पाण्डवेभ्यो भयं नः स्यात्तान्विवासयतां भवान् ।
 निपुणेनाभ्युपायेन नगरं वारणावतम् ॥ २०
 धृतराष्ट्रस्तु पुत्रेण श्रुत्वा वचनमीरितम् ।
 मुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ २१
 धर्मनित्यः सदा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।
 सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मयि त्वासीद्विशेषतः ॥ २२
 नासौ किञ्चिद्विजानाति भोजनादिचिकीर्षितम् ।
 निवेदयति नित्यं हि मम राज्यं धृतव्रतः ॥ २३
 तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।
 गुणवान्लोकविरुध्यातः पौरवाणां सुसंमतः ॥ २४
 स कथं शक्यतेऽस्माभिरपाकर्तुं बलादितः ।
 पितृपैतामाहाद्राज्यात्ससहायो विशेषतः ॥ २५

अनुज्ञाप्य पृष्ठा ॥ २ ॥ इङ्गितं चेष्टितं तेन भावं चित्ताभि-
 प्रायं जानातीति इङ्गितभावज्ञः ॥ ३ ॥ विदितवेद्यो ज्ञाततत्त्व
 आत्मा चित्तं यस्य ॥ ४ ॥ यन्त्रयुक्तां यन्त्रं महत्यपि वातं

जलाशये नौकास्तम्भकं लोहलङ्गलमयम् ॥ ५ ॥ अरिष्टं निर्वि-
 ष्टम् ॥ ९ ॥ क्रूरेण कणिकेनोपसंहितमुपदिष्टम् ॥ १० ॥
 चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

भृता हि पाण्डुनाऽमात्या बलं च सततं भृतम् ।
भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥ २६
ते पुरा सत्कृतास्तात पाण्डुना नागरा जनाः ।
कथं युधिष्ठिरस्यार्थे न नो हन्युः सबान्धवान् ॥
दुर्योधन उवाच ।

एवमेतन्मया तात भावितं दोषमात्मनि ।
दृष्ट्वा प्रकृतयः सर्वा अर्थमानेन पूजिताः ॥ २८
ध्रुवमसत्सहायास्ते भविष्यन्ति प्रधानतः ।
अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संस्थोऽद्य महीपते ॥ २९
स भवान्पाण्डवानांशु विवासयितुमर्हति ।
मृदुनैवाभ्युपायेन नगरं वारणावतम् ॥ ३०
यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयि राजन्भविष्यति ।
तदा कुन्ती सहापत्या पुनरेष्यति भारत ॥ ३१
धृतराष्ट्र उवाच ।

दुर्योधन ममाप्येतद्दृदि संपरिवर्तते ।
अभिप्रायस्य पापत्वान्नैवं तु विवृणोम्यहम् ॥ ३२
न च भीष्मो न च द्रोणो न च क्षत्तान गौतमः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

दुर्योधनेन दानादिना प्रकृतिवशीकरणम् ॥ १ ॥ पाण्डवानां वारणावतयात्रार्थं धृतराष्ट्रानुज्ञा ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततो दुर्योधनो राजा सर्वास्तु प्रकृतीः शनैः ।
अर्थमानप्रदानाभ्यां संजहार सहानुजः ।
'युयुत्सुमपनीयैकं धार्तराष्ट्रं सहोदरम् ॥'
धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तु केचित्कुशलमन्त्रिणः ।
कथयाञ्चकिरे रम्यं नगरं वारणावतम् ॥ २
अयं समाजः सुमहान्रमणीयतमो भुवि ।
उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ॥ ३
सर्वरत्नसमाकीर्णं पुण्यदेशे मनोरमे ।
इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाच्चकिरे कथाः ॥ ४
कथ्यमाने तथा रम्ये नगरे वारणावते ।
गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥ ५
यदा त्वमन्यत नृपो जातकौतूहला इति ।

उवाचैतानेत्य तदा पाण्डवानम्बिकासुतः ॥ ६
'अधीतानि च शास्त्राणि युष्माभिरिह कृत्स्नशः ।
अस्त्राणि च तथा द्रोणाद्रौतमाच्च शरद्वतः ॥ ७
कृतकृत्या भवन्तस्तु सर्वविद्याविशारदाः ।
सोऽहमेवं गते ताताश्चिन्तयामि समन्ततः ।
रक्षणे व्यवहारे च राज्यस्य सततं हिते ॥'
ममैते पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनःपुनः ।
रमणीयतमं लोके नगरं वारणावतम् ॥ ९
ते ताता यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ।
सगणाः सान्वयाश्चैव विहरध्वं यथाऽमराः ॥ १०
ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वशः ।
प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ॥ ११
कंचित्कालं विहृत्यैवमनुभूय परां मुदम् ।

इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ ॥ १२
 'निवसध्वं च तत्रैव संरक्षणपरायणाः ।
 वैलक्षण्यं न वै तत्र भविष्यति परंतपाः ॥' १३
 वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्य तं काममनुबुध्य युधिष्ठिरः ।
 आत्मनश्चासहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तम् ॥ १४
 ततो भीष्मं शान्तनवं विदुरं च महामतिम् ।
 द्रोणं च बाहिकं चैव सोमदत्तं च कौरवम् ॥ १५
 कृपमाचार्यपुत्रं च भूरिश्रवसमेव च ।
 मान्यानन्यानमात्यांश्च ब्राह्मणांश्च तपोधनान् ॥ १६
 पुरोहितांश्च पौत्रांश्च गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
 'सर्वा मातृरूपस्पृष्ट्वा विदुरस्य च योषितः ।'

युधिष्ठिरः शनैर्दान उवाचेदं वचस्तदा ॥ १७
 रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते ।
 सगणास्तत्र यास्यामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १८
 प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत ।
 आशीर्भिर्वृहितानस्मान्न पापं प्रसहिष्यते ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तास्तु ते सर्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः ।
 प्रसन्नवदना भूत्वा तेऽन्ववर्तन्त पाण्डवान् ॥ २०
 स्वस्त्यस्तु वः पथि सदा भूतेभ्यश्चैव सर्वशः ।
 मा च वोस्त्वशुभं किञ्चित्सर्वशः पाण्डुनन्दनाः ॥
 ततः कृतस्वस्त्ययना राज्यलाभाय पार्थिवाः ।
 कृत्वा सर्वाणि कार्याणि प्रययुर्वारणावतम् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

दुर्योधनादेशात् पुरोचनेन वारणावते जतुगृहनिर्माणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रप्रयुक्तेषु पाण्डुपुत्रेषु भारत ।
 दुर्योधनः परं हर्षमगच्छत्स दुरात्मवान् ॥ १
 'ततः सुबलपुत्रश्च कर्णदुर्योधनावपि ।
 दहने सह पुत्रायाः कुन्त्या मतिमकुर्वत ।
 मन्त्रयित्वा स तैः सार्धं दुरात्मा धृतराष्ट्रजः ॥' २
 स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्षभ ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ सचिवं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
 ममेयं वसुसंपूर्णा पुरोचन वसुन्धरा ।
 यथैव भविता तात तथा त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ४
 न हि मे कश्चिदन्योऽस्ति विश्वासिकतरस्त्वया ।
 सहायो येन सन्धाय मन्त्रयेयं यथा त्वया ॥ ५
 संरक्ष तात मन्त्रं च सपत्नांश्च ममोद्धर ।
 निपुणेनाभ्युपायेन यद्ब्रवीमि तथा कुरु ॥ ६
 पाण्डवा धृतराष्ट्रेण प्रेषिता वारणावतम् ।
 उत्सवे विहरिष्यन्ति धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ७

स तं रासभयुक्तेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।
 वारणावतमधैव यथा यासि तथा कुरु ॥ ८
 तत्र गत्वा चतुःशालं गृहं परमसंवृतम् ।
 नगरोपान्तमाश्रित्य कारयेथा महाधनम् ॥ ९
 शणसर्जरसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित् ।
 आग्नेयान्युत सन्तीह तानि तत्र प्रदापय ॥ १०
 'बल्वजेन च संमिश्रं मधूच्छिष्टेन चैव हि ।'
 सर्पिस्तैलवसाभिश्च लाक्षया चाप्यनल्पया ।
 मृत्तिकां मिश्रयित्वा त्वं लेपं कुब्जेषु दापय ॥ ११
 शणं तैलं घृतं चैव जतु दारुणि चैव हि ।
 तस्मिन्वेश्मनि सर्वाणि निक्षिपेथाः समन्ततः ॥ १२
 'लाक्षाशणमधूच्छिष्टवेष्टितानि मृदापि च ।
 लेपयित्वा गुरुण्याशु दारुयन्त्राणि दापय ॥' १३
 यथा च तन्न पश्येरन्परीक्षन्तोऽपि पाण्डवाः ।
 आग्नेयमिति तत्कार्यमपि चान्येऽपि मानवाः ॥ १४
 वेश्मन्येवं कृते तत्र कृत्वा तान्परमार्चितान् ।

वासयेथाः पाण्डवेयान्कुन्तीं च ससुहृज्जनाम् १५
 आसनानि च दिव्यानि यानानि शयनानि न ।
 निधातव्यानि पाण्डूनां यथा तुष्येच्च मे पिता १६
 यथा च तन्न जानन्ति नगरे वारणावते ।
 'यथा रमेरन्विस्रब्धा नगरे वारणावते ।'
 तथा सर्वं विधातव्यं यावत्कालस्य पर्ययः ॥१७
 ज्ञात्वा च तान्सुविश्वस्ताञ्शयानानकुतोभयान् ।
 अग्निस्त्वया ततो देयो द्वारतस्तस्य वेश्मनः ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि षट्षाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

ससप्तश्राशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

हास्तिनपुरं त्यक्त्वा वारणावतं गच्छता युधिष्ठिरेण अनुगच्छतां पौराणां निवर्तनम् ॥ १ ॥ म्लेच्छभाषया युधिष्ठिरं प्रति
 विदुरस्योपदेशः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

पाण्डवास्तु रथान्युक्तान्सदश्वैरनिलोपमैः ।
 आरोहमाणा भीष्मस्य पादौ जगृहुरार्तवत् ॥ १
 राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
 अन्येषां चैव वृद्धानां कृपस्य विदुरस्य च ॥ २
 एवं सर्वान्कुरुवृद्धानभिवाद्य यतव्रताः ।
 समालिङ्ग्य समानान्वै बालैश्चाप्यभिवादिताः ॥३
 सर्वा मातृस्तथाऽऽपृच्छ्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
 प्रकृतीरपि सर्वाश्च प्रययुर्वारणावतम् ॥ ४
 विदुरश्च महाप्राज्ञस्तथाऽन्ये कुरुपुङ्गवाः ।
 पौराश्च पुरुषव्याघ्रानन्वीयुः शोककशिताः ॥ ५
 तत्र केचिद्ब्रुवन्ति स ब्राह्मणा निर्भयास्तदा ।
 दीनान्दृष्ट्वा पाण्डुसुतानतीव भृशदुःखिताः ॥ ६
 विषमं पश्यते राजा सर्वथा स सुमन्दधीः ।
 कौरव्यो धृतराष्ट्रस्तु न च धर्मं प्रपश्यति ॥ ७
 न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः ।
 भीमो वा बलिनां श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनञ्जयः ८
 कृत एव महात्मानौ माद्रीपुत्रौ करिष्यतः ।
 तान्राज्यं पितृतः प्राप्तानधृतराष्ट्रो न मृष्यति ॥ ९
 अधर्म्यमिदमत्यन्तं कथं भीष्मोऽनुमन्यते ।

विवास्यामानानस्थाने नगरे योऽभिमन्यते ॥ १०
 पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छान्तनवः पुरा ।
 विचित्रवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्च कुरुनन्दनः ॥११
 स तस्मिन्पुरुषव्याघ्रे देवभावं गते सति ।
 राजपुत्रानिमान्वालानधृतराष्ट्रो न मृष्यति ॥१२
 वयमेतदनिच्छन्तः सर्व एव पुरोत्तमात् ।
 गृहान्विहाय गच्छामो यत्र गन्ता युधिष्ठिरः ॥१३
 वैशंपायन उवाच ।
 तांस्तथा वादिनः पौरान्दुःखितान्दुःखकशितः ।
 उवाच मनसा ध्यात्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥१४
 पिता मान्यो गुरुः श्रेष्ठो यदाह पृथिवीपतिः ।
 अशङ्कमानैस्तत्कार्यमस्माभिरिति नो व्रतम् ॥१५
 भवन्तः सुहृदोऽस्माकं यात कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 प्रतिनन्द्य तथाऽऽशीर्भिर्निवर्तध्वं यथागृहम् ॥१६
 यदा तु कार्यमस्माकं भवद्भिरुपपत्स्यते ।
 तदा करिष्यथास्माकं प्रियाणि च हितानि च १७
 एवमुक्तास्तदा पौराः कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
 आशीर्भिश्चाभिनन्द्यैताञ्जग्मुर्नगरमेव हि ॥ १८
 पौरेषु विनिवृत्तेषु विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 बोधयन्पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १९

अस्थाने अयुक्तम् योऽभिमन्यते स भीष्मः कथमनु-

मन्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥

प्राज्ञः प्राज्ञं प्रलापज्ञः प्रलापज्ञमिदं वचः ।
 यो जानाति परप्राज्ञां नीतिशास्त्रानुसारिणीम् ।
 विज्ञायेह तथा कुर्यादापदं निस्तरेद्यथा ॥ २० ॥
 अलोहं निशितं शस्त्रं शरीरपरिकर्तनम् ।
 यो वेत्ति न तु तं घ्नन्ति प्रतिघातविदं द्विषः २१ ॥
 कक्षघ्नः शिशिरघ्नश्च महाकक्षे बिलौकसः ।
 न दहेदिति चात्मानं यो रक्षति स जीवति ॥ २२ ॥
 नाचक्षुर्वेत्ति पन्थानं नाचक्षुर्विन्दते दिशः ।
 नाधृतिर्भूतिमाप्नोति बुध्यस्वैवं प्रबोधितः ॥ २३ ॥
 अनाप्तैर्दत्तमादत्ते नरः शस्त्रमलोहजम् ।
 श्वाविच्छरणमासाद्य प्रमुच्येत हुताशनात् ॥ २४ ॥
 चरन्मार्गान्विजानाति नक्षत्रैर्विन्दते दिशः ।
 आत्मना चात्मनः पञ्च पीडयन्नानुपीड्यते ॥ २५ ॥
 एवमुक्तः प्रत्युवाच धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 विदुरं विदुषां श्रेष्ठं ज्ञातमित्येव पाण्डवः ॥ २६ ॥
 अनुशिष्यानुगम्यैतान्कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।

पाण्डवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रययौ गृहान् ॥ २७ ॥
 निवृत्ते विदुरे चापि भीष्मे पौरजने तथा ।
 अजातशत्रुमासाद्य कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥
 क्षत्ता यदब्रवीद्वाक्यं जनमध्येऽब्रुवन्निव ।
 त्वया च स तथेत्युक्तो जानीमो न च तद्वयम् २९ ॥
 यदीदं शक्यमस्माभिर्ज्ञातुं नैव च दोषवत् ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं संवादं तव तस्य च ॥ ३० ॥
 युधिष्ठिर उवाच ।
 विषादग्रेथ बोद्धव्यमिति मां विदुरोऽब्रवीत् ।
 पन्थानो वेदितव्याश्च नक्षत्रैश्च तथा दिशः ।
 'कुड्याश्चविदिताः कार्यः स्याच्छुद्धिरिति चाब्रवीत्'
 जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यतीति च मेऽब्रवीत् ।
 विज्ञातमिति तत्सर्वं प्रत्युक्तो विदुरो मया ॥ ३२ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 अष्टमेऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फाल्गुनस्य ते ।
 वारणावतमासाद्य ददृशुर्नगरं जनम् ॥ ३३ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

पाण्डवानां वारणावतप्रवेशः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः सर्वाः प्रकृतयो नगराद्वारणावतात् ।

प्राज्ञः ऊहापोहसमर्थः । प्रलापज्ञः अनर्थवचनाभासाभिज्ञः ।
 युधिष्ठिरमप्येतादृशम् । वचनमेवाह । इदमिति । इदं
 प्रलापात्मकं मम वचो यो जानाति सः परस्य शत्रोः प्राज्ञां
 स्वबाधार्थं नीत्या प्रयुक्तां विज्ञाय तथा कुर्यात् । यथा
 स्वयमापदं निस्तरेदित्यन्वयः ॥ २० ॥ प्रलापाकारवचनमेवाह ।
 अलोहमिति । अलोहमग्निमयं शस्त्रमिव शस्त्रं घातकं तस्य
 प्रतिघातविदं द्विषो न घ्नन्ति । प्रतिघातकृतमिति पाठे
 प्रतिघाताय कृतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ अग्निकृते भये ज्ञातेऽपि
 कथं प्रतीकारस्तत्राह । कक्षघ्न इति । कक्षस्तृणेन्धनं हन्तीति तथा ।
 शिशिरं शीतं हन्तीति तथाविधोऽपि अग्निः महाकक्षे अरप्ये
 दह्यमानेऽपि बिलौकसो मूषिकादीन् दहति इत्यमात्मानं यो
 रक्षति स जीवति । तथा बिलेष्वाविश्यागाराद्रक्षणीय इत्यर्थः
 ॥ २२ ॥ ततश्च बिलनिर्गमानन्तरमरण्यगमनप्रकारमुपदिशति ।
 नाचक्षुरिति । अचक्षुः पूर्वं वर्त्मदर्शनविहीनः पन्थानं रात्रौ न
 वेत्ति । तथा अचक्षुः विज्ञानविहीनः दिशो न विन्दते न

सर्वमङ्गलसंयुक्ता यथाशास्त्रमतन्द्रिताः ॥ १ ॥

श्रुत्वाऽगतान्पाण्डुपुत्रान्नानानायनैः सहस्रशः ।

प्रत्यभिजानाति । अतः पूर्वमेव वर्त्मदिशौ द्रष्टव्ये इति भावः ।
 कथमस्माकं बिलप्रवेशनिर्गमाविति चेत्तत्राह । नाधृतिरिति ।
 दुःखे धैर्यरहितो भूतिमैश्वर्यं जीवनं वा न विन्दति । विपदि
 धैर्यमेव कार्यमित्यर्थः ॥ २३ ॥ किंच यत्पुरोचनादिभिः कर्तव्यं
 तत्स्वयमेव कार्यमित्याह । अनाप्तैरिति । अनाप्तैः पुरोचनादिभिर्दत्तं
 दातुमारब्धं यदलोहजं शस्त्रं तत्स्वयमादत्ते स्वीकरोति ।
 तान्हला आत्मानं रक्षति । पुरोचनादिषु जीवत्यु अनु-
 सारादिशङ्का स्यादिति भावः । श्वाविदिति गूढदृष्टान्तः ।
 श्वाविद्वर्तव्यमिति भावः । शरणं सुरङ्गम् ॥ २४ ॥
 आत्मना सह पञ्च इन्द्रियाणि । आहाराद्यभावेन पीडयम् अनु-
 पश्चात् न पीड्यते भवानिति शेषः । यद्वा । नाचक्षुरित्युक्तस्यैव
 विवरणं । चरन्मार्गानिति । विश्वासार्थं पङ्कदग्धव्या हत्याह ।
 आत्मनेति । लुप्तोपममेतत् । त्वत्सदृशेन सह आत्मनः तव सह-
 शान्यञ्च नानुपीड्यते भवानिति शेषः ॥ २५ ॥ अब्रुवन्निव व्यक्तां
 वाचमकुर्वन्निव ॥ २९ ॥ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाञ्श्रुत्वैव परया मुदा ॥ २
 ते समासाद्य कौन्तेयान्वारणावतका जनाः ।
 कृत्वा जयाशिषः सर्वे परिवार्योपतस्थिरे ॥ ३
 तैर्वृतः पुरुषव्याघ्रो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 विचभौ देवसङ्काशो वज्रपाणिरिवामरैः ॥ ४
 सत्कृताश्चैव पौरैस्ते पौरान्सत्कृत्य चानघ ।
 अलङ्कृतं जनाकीर्णं विविशुर्वारणावतम् ॥ ५
 ते प्रविश्य पुरीं वीरास्तूर्णं जग्मुरथो गृहान् ।
 ब्राह्मणानां महीपाल रतानां खेषु कर्मसु ॥ ६
 नगराधिकृतानां च गृहाणि रथिनां वराः ।
 उपतस्थुर्नरश्रेष्ठा वैश्यशूद्रगृहाण्यपि ॥ ७
 अर्चिताश्च नरैः पौरैः पाण्डवा भरतर्षभ ।
 जग्मुरावसथं पश्चात्पुरोचनपुरःसराः ॥ ८
 तेभ्यो भक्ष्याणि पानानि शयनानि शुभानि च ।
 आसनानि च मुख्यानि प्रददौ स पुरोचनः ॥ ९
 तत्र ते सत्कृतास्तेन सुमहार्हपरिच्छदाः ।
 उपास्यमानाः पुरुषैरुषुः पुरनिवासिभिः ॥ १०
 दशरात्रोपितानां तु तत्र तेषां पुरोचनः ।
 निवेदयामास गृहं शिवाख्यमशिवं तदा ॥ ११
 तत्र ते पुरुषव्याघ्रा विविशुः सपरिच्छदाः ।
 पुरोचनस्य वचनात्कैलासमिव गुह्यकाः ॥ १२
 तच्चागारमभिप्रेक्ष्य सर्वधर्मभृतां वरः ।
 उवाचाग्नेयमित्येवं भीमसेनं युधिष्ठिरः ॥ १३
 जिघ्राणोऽस्य वसागन्धं सर्पिर्जतुविमिश्रितम् ।
 कृतं हि व्यक्तमाग्नेयमिदं वेदम परन्तप ॥ १४
 शणसर्जरसं व्यक्तमानीय गृहकर्मणि ।
 मुञ्जबल्वजवंशादिद्रव्यं सर्वं घृतोक्षितम् ॥ १५
 'तृणबल्वजकार्पासवंशदारुकटान्यपि ।
 आग्नेयान्यत्र क्षिप्तानि परितो वेदमनस्तथा ॥' १६
 शिल्पिभिः सुकृतं ह्याप्तैर्विनीतैर्वैश्वकर्मणि ।
 विश्वस्तं मामयं पापो दग्धुकामः पुरोचनः ॥ १७
 तथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनवशे स्थितः ।
 इमां तु तां महाबुद्धिविदुरो दृष्ट्वांस्तथा ॥ १८

दर्शयित्वा विरोधमिति शेषः ॥ २२ ॥

आपदं तेन मां पार्थ स संबोधितवान्पुरा ।
 ते वयं बोधितास्तेन नित्यमस्मद्वितैषिणा ॥ १९
 पित्रा कनीयसा स्नेहाद्बुद्धिमन्तो शिवं गृहम् ।
 अनार्यैः सुकृतं गूढैर्दुर्योधनवशानुगैः ॥ २०
 भीमसेन उवाच ।
 यदीदं गृहमाग्नेयं विहितं मन्यते भवान् ।
 तत्रैव साधु गच्छामो यत्र पूर्वोपिता वयम् ॥ २१
 'दर्शयित्वा पृथग्गन्तुं न कार्यं प्रतिभाति मे ।
 अशुभं वा शुभं वा स्याच्चैर्वसाम सहैव तु ॥ २२
 अद्यप्रभृति चास्मासु गतेषु भयविह्वलः ।
 रूढमूलो भवेद्राज्ये धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः ॥ २३
 तदीयं तु भवेद्राज्यं तदीयाश्च जना इमे ।
 तस्मात्सहैव वत्स्यामो गलन्यस्तपदा वयम् ॥ २४
 अस्माकं कालमासाद्य राज्यमाच्छिद्य शत्रुतः ।
 अर्थं पैतृकमस्माकं सुखं भोक्ष्याम शाश्वतम् ॥ २५
 घृतराष्ट्रवचोऽस्माभिः किमर्थमनुपाल्यते ।
 तेभ्यो भिन्वाऽन्यथागन्तुं दौर्बल्यं ते कुतो नृप ॥ २६
 आपत्सु रक्षिताऽस्माकं विदुरोऽस्ति महामतिः ।
 मध्यस्थ एव गाङ्गेयो राज्यभोगपराङ्मुखः ॥ २७
 बाहीकप्रमुखा वृद्धा मध्यस्था एव सर्वदा ।
 असदीयो भवेद्द्रोणः फल्गुनप्रेमसंयुतः ॥ २८
 तस्मात्सहैव वस्तव्यं न गन्तव्यं कथं नृप ।
 अथवास्मासु ते कुर्युः किमशक्ताः पराक्रमैः ॥ २९
 क्षुद्राः कपटिनो धूर्ता जाग्रत्सु मनुजेश्वर ।
 किं न कुर्युः पुरा मह्यं किं न दत्तं महाविषम् ॥ ३०
 आशीविषैर्महाघोरैः सर्पैस्तैः किं न दंशितः ।
 प्रमाणकोट्यां संगृह्य निद्रापरवशे मयि ॥ ३१
 सर्पैर्दृष्टिविषैर्घोरैर्गङ्गायां शूलसन्ततौ ।
 किं तैर्न पातितो भूप तदा किं मृतवानहम् ॥ ३२
 आपत्सु तासु घोरासु दुष्प्रयुक्तासु पापिभिः ।
 अस्मानरक्षद्यो देवो जगद्यस्य वशे स्थितम् ॥ ३३
 चराचरात्मकं सोऽद्य यातः कुत्र नृपोत्तम ।
 यावत्सोढव्यमस्माभिस्तावत्सोढास्मि यत्नतः ॥ ३४

न गन्तव्यं ह्यस्तिनपुरमिति शेषः ॥ २९ ॥

यदा न शक्यतेऽस्माभिस्तदा पश्याम नो हितम् ।
 किं द्रष्टव्यमिहास्माभिर्विगृह्य तरसा बलात् ॥३५
 सान्त्ववादेन दानेन भेदेनापि यतामहे ।
 अर्धराज्यस्य संप्राप्त्यै ततो दण्डः प्रशस्यते ॥ ३६
 तस्मात्सहैव वस्तव्यं तन्मनोर्पितशल्यवत् ।
 दर्शयित्वा पृथक् कापि न गन्तव्यं सुभीतवत् ॥३७
 युधिष्ठिर उवाच ।
 इह यत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमिति रोचये ।
 अप्रमत्तैर्विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टां ध्रुवामितः ॥ ३८
 यदि विन्देत चाकारमस्माकं स पुरोचनः ।
 क्षिप्रकारी ततो भूत्वा प्रसह्यापि दहेत्ततः ॥ ३९
 नार्यं विभेत्युपक्रोशादधर्माद्वा पुरोचनः ।
 तथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनवशे स्थितः ॥ ४०
 अपि चायं प्रदग्धेषु भीष्मोऽस्मासु पितामहः ।
 कोपं कुर्यात्किमर्थं वा कौरवान्कोपयीत सः ॥४१
 अथवापीह दग्धेषु भीष्मोऽस्माकं पितामहः ।

धर्म इत्येव कुप्येरन्ये चान्ये कुरुपुङ्गवाः ॥ ४२
 'उपपन्नं तु दग्धेषु कुलवंशानुकीर्तिताः ।
 कुप्येरन्यदि धर्मज्ञास्तथान्ये कुरुपुङ्गवाः ॥' ४३
 वयं तु यदि दाहस्य विभ्यतः प्रद्रवेमहि ।
 स्पशैर्नो घातयेत्सर्वान्राज्यलुब्धः सुयोधनः ॥४४
 अपदस्थान्पदे तिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ।
 हीनकोशान्महाकोशः प्रयोगैर्घातयेद्भुवम् ॥ ४५
 तदस्माभिरिमं पापं तं च पापं सुयोधनम् ।
 वञ्चयद्भिर्निवस्तव्यं छन्नं वीर कचित्कचित् ॥४६
 ते वयं मृगयाशीलाश्वराम वसुधामिमाम् ।
 तथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायतां ४७
 भौमं च बिलमधैव करवाम सुसंघृतम् ।
 गूढोद्गतान्न नस्तत्र हुताशः संग्रधक्षयति ॥ ४८
 द्रवतोऽत्र यथा चास्मान्न बुध्येत पुरोचनः ।
 पौरौ वापि जनः कश्चित्था कार्यमतन्द्रितैः ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

ऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

खनकेन सुरङ्गकरणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 विदुरस्य सुहृत्कश्चित्खनकः कुशलः कचित् ।
 विविक्ते पाण्डवान्राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १
 प्रहितो विदुरेणासि खनकः कुशलो ब्रह्म ।
 पाण्डवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः ॥२
 प्रच्छन्नं विदुरेणोक्तं प्रियं यन्म्लेच्छभाषया ।
 त्वया च तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ॥ ३
 कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रावस्यां पुरोचनः ।
 भवनस्य तव द्वारि प्रदास्यति हुताशनम् ॥ ४
 मात्रा सह प्रदग्धव्याः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
 इति व्यवसितं तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ ५

उपक्रोशाद्ब्रह्मतः ॥ ४० ॥ अयं भीष्म इति संबन्धः
 ॥ ४१ ॥ दग्धेष्वस्वास्त्रिदेसु कोपोऽधर्म इत्येव कारणं कृत्वा
 भीष्मोऽन्ये च कुप्येरन् ॥ ४२ ॥ दाहस्य दाहात् । स्पशैश्चारैः
 ॥ ४४ ॥ अत्र बिले ॥ ४९ ॥ अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽ-

वैशंपायन उवाच ।
 उवाच तं सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै ॥६
 शुचिमाप्तं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम् ।
 न विद्यते कवेः किञ्चिदविज्ञातं प्रयोजनम् ॥ ७
 यथा तस्य तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वयि ।
 भवतश्च यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ॥ ८
 इदं शरणमाग्रेयं मदर्थमिति मे मतिः ।
 पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ९
 स पापः कोशवाञ्छैव ससहायश्च दुर्मतिः ।
 अस्मानपि च पापात्मा नित्यकालं प्रबाधते ॥१०

ध्यायः ॥ १५८ ॥
 आर्द्रायां च पुरोचनः । भवनस्य निशि द्वारि इति ड. पाठः
 ॥ ४ ॥ कवेः सर्वज्ञस्य कान्तदर्शिनो वा ॥ ७ ॥ यथा वयं तस्य
 तथा भवतश्च ॥ ८ ॥ शरणं गृहम् ॥ ९ ॥

स भवान्मोक्षयत्वसान्यत्नेनास्माद्भुताशनात् ।
 अस्मास्विह हि दग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः ॥ ११
 समृद्धमायुधागारमिदं तस्य दुरात्मनः ।
 वप्रान्तं निष्प्रतीकारमाश्रित्येदं कृतं महत् ॥ १२
 इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितम् ।
 प्रागेव विदुरो वेद तेनासान्वबोधयत् ॥ १३
 सेयमापदनुप्राप्ता क्षत्ता यां दृष्टवानपुरा ।
 पुरोचनस्याविदितानसांस्त्वं प्रतिमोचय ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 स तथेति प्रतिश्रुत्य खनको यत्नमास्थितः ।
 परिखासुत्किरन्नाम चकार च महाबिलम् ॥ १५

चक्रे च वेश्मनस्तस्य मध्ये नातिमहद्विलम् ।
 कपाटयुक्तमज्ञातं समं भूम्याश्च भारत ॥ १६
 पुरोचनभयादेव व्यदधात्संवृतं मुखम् ।
 स तस्य तु गृहद्वारि वसत्यशुभधीः सदा ।
 तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्ति स क्षपां नृपा ॥ १७
 दिवा चरन्ति मृगयां पाण्डवेया वनाद्वनम् ।
 विश्वस्तवदविश्वस्ता वञ्चयन्तः पुरोचनम् ॥ १८
 अतुष्टास्तुष्टवद्राजब्रूषुः परमविस्मिताः ॥ १९
 न चैनानन्वबुध्यन्त नरा नगरवासिनः ।
 अन्यत्र विदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि ऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

रात्रौ कुन्त्या अन्नादिना ब्राह्मणपूजनम् ॥ १ ॥ भीमेन जतुगृहस्यादीपनम् ॥ २ ॥ तस्य कुन्तीं आर्तुश्चादाय सुरङ्गा-
 द्वारा बहिर्निर्गमनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तांस्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसंवत्सरोपितान् ।
 विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षं चक्रे पुरोचनः ॥ १
 'स तु संचिन्तयामास ग्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 प्राप्तकालमिदं मन्ये पाण्डवानां विनाशने ॥ २
 तमस्यान्तर्गतं भावं विज्ञाय कुरुपुङ्गवः ।
 चिन्तयामास मतिमान्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३
 पुरोचने तथा हृष्टे कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः ।
 भीमसेनार्जुनौ चोभौ यमौ प्रोवाच धर्मवित् ॥ ४
 अस्मानयं सुविश्वस्तान्वेत्ति पापः पुरोचनः ।
 वञ्चितोऽयं नृशंसात्मा कालं मन्ये पलायने ॥ ५
 आयुधागारमादीप्य दग्ध्वा चैव पुरोचनम् ।
 षट्प्राणिनो निधायेह द्रवामोऽनभिलक्षिताः ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 अथ दानापदेशेन कुन्ती ब्राह्मणभोजनम् ।

चक्रे निशि महाराज आजग्मुस्तत्र योषितः ॥ ७
 ता विहृत्य यथाकामं भुक्त्वा पीत्वा च भारत ।
 जग्मुर्निशि गृहानेव समनुज्ञाप्य माधवीम् ॥ ८
 'पुरोचनप्रणिहिता पृथां या सेवते सदा ।
 निपादी दुष्टहृदया नित्यमन्तरचारिणी ॥ ९
 निपादी पञ्चपुत्रा सा तस्मिन्भोज्ये यदृच्छया ।
 पुराभ्यासकृतस्नेहा सखी कुन्त्याः सुतैः सह ॥ १०
 आनीय मधुमूलानि फलानि विविधानि च ।
 अन्नार्थिनी समभ्यागात्सपुत्रा कालचोदिता ।
 सुपापा पञ्चपुत्रा च सा पृथायाः सखी मता ॥ ११
 सा पीत्वा मदिरां मत्ता सपुत्रा मदविह्वला ।
 सह सर्वैः सुतै राजंस्तस्मिन्नेव निवेशने ॥ १२
 सुष्वाप विगतज्ञाना मृतकल्पा नराधिप ।
 अथ प्रवाते तुमुले निशि सुप्ते जने तदा ॥ १३
 तदुपादीपयद्भीमः शेते यत्र पुरोचनः ।

वप्रान्तं प्राकारमूलम् । निष्प्रतीकारं बहिर्निर्गमनप्रकारश्चन्यम् ॥ १२ ॥ अस्मांस्त्वं विप्रवासय इति ड. पाठः ॥ १४ ॥ परिखा प्राकारपरिधिभूतो गर्तस्ताम् । नाम प्रसिद्धम् । उत्किरन्परिखा-
 परिष्कारव्याजेन बिलान्मृदमुत्किरन् बहिः क्षिपन् महाबिलं सु-

रङ्गाख्यं चकार ॥ १५ ॥ नातिमहामुखं इति ड. पाठः ॥ १६ ॥
 ऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥
 जानुषागारमिति ड. पाठः ॥ ६ ॥ षष्ठ्यधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १६० ॥

ततो जतुगृहद्वारं दीपयामास पाण्डवः ॥ १४
 समन्ततो ददौ पश्चादग्निं तत्र निवेशने ।
 'पूर्वमेव गृहं शोध्य भीमसेनो महामतिः ॥ १५
 पाण्डवैः सहितां कुन्तीं प्रावेशयत तद्विलम् ।
 दत्त्वाग्निं सहसा भीमो गृहे तत्परितः सुधीः ॥ १६
 गृहस्थं द्रविणं गृह्य निर्जगाम विलेन सः ।'
 ज्ञात्वा तु तद्गृहं सर्वमादीप्तं पाण्डुनन्दनाः ॥ १७
 सुरङ्गां विविशुस्तूर्णं मात्रा सार्धमरिन्दमाः ।
 ततः प्रतापः सुमहाञ्छब्दश्चैव विभावसोः ॥ १८
 प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे स जनव्रजः ।
 तदवेक्ष्य गृहं दीप्तमाहुः पौराः कृशाननाः ॥ १९
 दुर्योधनप्रयुक्तेन पापेनाकृतबुद्धिना ।
 गृहमात्मविनाशाय कारितं दाहितं च तत् ॥ २०
 अहो धिग्धृतराष्ट्रस्य बुद्धिर्नातिसमञ्जसा ।
 यः शुचीन्पाण्डुदायादान्दाहयामास शत्रुवत् २१

दिष्ट्या त्विदानीं पापात्मा दग्ध्वा दग्धः पुरोचनः ।
 अनागसः सुविश्वस्तान्यो ददाह नरोत्तमान् २२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं ते विलपन्ति स वारणावतका जनाः ।
 परिवार्य गृहं तच्च तस्थू रात्रौ समन्ततः ॥ २३
 पाण्डवाश्चापि ते सर्वे सह मात्रा मुदुःखिताः ।
 विलेन तेन निर्गत्य जग्मुर्दुःखिताः ॥ २४
 तेन निद्रोपरोधेन साध्वसेन च पाण्डवाः ।
 न शेकुः सहसा गन्तुं सह मात्रा परन्तपाः ॥ २५
 भीमसेनस्तु राजेन्द्र भीमवेगपराक्रमः ।
 जगाम भ्रातृनादाय सर्वान्मातरमेव च ॥ २६
 स्कन्धमारोप्य जननीं यमावङ्केन वीर्यवान् ।
 पार्थो गृहीत्वा पाणिभ्यां भ्रातरौ सुमहाबलः २७
 उरसा पादपान्भञ्जन्महीं पद्भ्यां विदारयन् ।
 स जगामाशु तेजस्वी वातरंहा वृकोदरः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि शष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

पाण्डवानां विदुरप्रेषितदूतदर्शितनौकया गङ्गोत्तरणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एतस्मिन्नेव काले तु यथासंप्रत्ययं कविः ।
 विदुरः प्रेषयामास तद्वनं पुरुषं शुचिम् ॥ १
 'आत्मनः पाण्डवानां च विश्वास्यं ज्ञातपूर्वकम् ।
 गङ्गासंतरणार्थाय ज्ञाताभिज्ञानवाचिकम् ॥' २
 स गत्वा तु यथोद्देशं पाण्डवान्दृष्टे वने ।
 जनन्या सह कौरव्याननयज्जाह्ववीतटम् ॥ ३
 विदितं तन्महाबुद्धेर्विदुरस्य महात्मनः ।
 ततस्तस्यापि चारेण चेष्टितं पापचेतसः ॥ ४
 ततः प्रवासितो विद्वान्विदुरेण नरस्तदा ।
 पार्थानां दर्शयामास मनोमारुतगामिनीम् ॥ ५
 सर्ववातसहां नावं यत्रयुक्तां पताकिनीम् ।
 शिवे भागीरथीतीरे नरैर्विस्रम्भिभिः कृताम् ॥ ६
 ततः पुनरथोवाच ज्ञापकं पूर्वचोदितम् ।
 युधिष्ठिर निबोधेदं संज्ञार्थं वचनं कवेः ॥ ७

कक्षत्रः शिशिरघ्नश्च महाकक्षे विलौकसः ।
 न हन्तीत्येवमात्मानं यो रक्षति स जीवति ।
 'बोद्धव्यमिति यत्प्राह विदुरस्तदिदं तथा ॥' ८
 तेन मां प्रेषितं विद्धि विश्वस्तं संज्ञयाऽनया ।
 भूयश्चैवाह मां क्षत्ता विदुरः सर्वतोऽर्थवित् ।
 'अधिक्षिपन्धार्तराष्ट्रं सभ्रातृकमुदारधीः ॥' ९
 कर्णं दुर्योधनं चैव भ्रातृभिः सहितं रणे ।
 शकुनिं चैव कौन्तेय विजेताऽसि न संशयः ॥ १०
 'वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डवाश्चापि गत्वाथ गङ्गायास्तीरमुत्तमम् ।
 निषादाधिपतिं वीरं दाशं परमधार्मिकम् ॥ ११
 दीपिकाभिः कृतालोकं मार्गमाणं च पाण्डवान् ।
 ददृशुः पाण्डवेयास्ते नाविकं त्वरयाऽन्वितम् १२
 निषादस्तत्र कौन्तेयानभिज्ञानं न्यवेदयत् ।
 विदुरस्य महाबुद्धेर्लेच्छभाषादि यत्तदा ॥ १३

नाविक उवाच ।

विदुरेणासि सन्दिष्टो दत्त्वा बहु धनं महत् ।
गङ्गातीरे निविष्टस्त्वं पाण्डवांस्तारयेति ह ॥ १४
सोऽहं चतुर्दशीमद्य गङ्गाया अविदूरतः ।
चारैरन्वेषयाम्यस्मिन्वने मृगगणान्विते ॥ १५
प्रभवन्तोऽथ भद्रं वो नावमारुह्य गम्यताम् ।
युक्त्वारित्रपताकां च निश्छिद्रां मन्दिरोपमाम् १६
इयं वारिपथे युक्ता नौरप्सु सुखगामिनी ।
मोचयिष्यति वः सर्वानस्मादेशान्न संशयः ॥ १७
वैशंपायन उवाच ।
अथ तान्व्यथितान्दृष्ट्वा सह मात्रा नरोत्तमान् ।
नावमारोप्य गङ्गायां प्रस्थितानब्रवीत्पुनः ॥ १८
विदुरो मूर्धुर्युपाधाय परिष्वज्य वचो मुहुः ।
अरिष्टं गच्छताव्यग्राः पन्थानमिति चाब्रवीत् ॥ १९
इत्युक्त्वा स तु तान्वीरान्पुमान्विदुरचोदितः ।
तारयामास राजेन्द्र गङ्गां नावा नरर्षभान् ॥ २०
तारयित्वा ततो गङ्गां पारं प्राप्तान् सर्वशः ।

जयाशिषः प्रयुज्याथ यथागतमगाद्धि सः ॥ २१
पाण्डवाश्च महात्मानः प्रतिसन्दिश्य वै कवेः ।
गङ्गामुत्तीर्य वेगेन जग्मुर्गूढमलक्षिताः ॥ २२
'ततस्ते तत्र तीर्त्वा तु गङ्गामुत्तुङ्गवीचिकाम् ।
जवेन प्रययुर्वीरा दक्षिणां दिशमास्थिताः ॥ २३
विज्ञाय निशि पन्थानं नक्षत्रैर्दक्षिणामुखाः ।
वनाद्वनान्तरं राजन्गहनं प्रतिपेदिरे ॥ २४
श्रान्तास्ततः पिपासार्ताः क्षुधिता भयकातराः ।
पुनरुचुर्महावीर्यं भीमसेनमिदं वचः ॥ २५
इतः कष्टतरं किं नु यद्वयं गहने वने ।
दिशश्च न प्रजानीमो गन्तुं चैतेन शक्नुमः ।
तं च पापं न जानीमो दग्धो वाथ पुरोचनः ॥ २६
कथं नु विप्रमुच्येम भयादस्मादलक्षिताः ।
शीघ्रमस्मानुपादाय तथैव व्रज भारत ॥ २७
त्वं हि नो बलवानेको यथा सततगस्तथा ।
इत्युक्तो धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः ।
आदाय कुन्तीं भ्रातृश्च जगामाशु स पावनिः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

पौरैः प्रातर्जतुगृहसमीपमागत्य पुरोचनसहितानां पाण्डवानां दाहं निश्चित्य धृतराष्ट्राय दूतमुखेन पाण्डववृत्तान्तनि-
वेदनम् ॥ १ ॥ तच्छ्रवणेन ज्ञातिभिः सह धृतराष्ट्रेण कुन्त्यादीनां उदकदानम् ॥ २ ॥ भीष्मविदुरयोः संवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ रात्र्यां व्यतीतायामशेषो नागरो जनः ।
तत्राजगाम त्वरितो दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनान् ॥ १
निर्वापयन्तो ज्वलनं ते जना ददृशुस्ततः ।
जातुषं तद्गृहं दग्धममात्यं च पुरोचनम् ॥ २
नूनं दुर्योधनेनेदं विहितं पापकर्मणा ।
पाण्डवानां विनाशयेत्येवं ते चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३
विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रो न संशयः ।
दग्धवान्पाण्डुदायादान्न ह्येतत्प्रतिषिद्धवान् ॥ ४
नूनं शान्तनवोऽपीह न धर्ममनुवर्तते ।
द्रोणश्च विदुरश्चैव कृपश्चान्ये च कौरवाः ॥ ५
'नावेक्षन्ते ह तं धर्मं धर्मात्मानोऽप्यहो विधेः ।

श्रुतवन्तोऽपि विद्वांसो धनवद्वशगा अहो ॥ ६
साधूननाथान्धर्मिष्ठान्सत्यव्रतपरायणान् ।
नावेक्षन्ते महान्तोऽपि दैवं तेषां परायणम् ॥ ७
ते वयं धृतराष्ट्राय प्रेषयामो दुरात्मने ।
संवृत्तस्ते परः कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ॥ ८
ततो व्यपोहमानास्ते पाण्डवार्थे हुताशनम् ।
निषादीं ददृशुर्दग्धां पञ्चपुत्रामनागसम् ॥ ९
इतः पश्यत कुन्तीर्यं दग्धा शेते तपस्विनी ।
पुत्रैः सहैव वार्ष्णेयी हन्तेत्याहुः स नागराः १०
खनकेन तु तेनैव वेष्म शोधयता बिलम् ।
पांसुभिः पिहितं तच्च पुरुषैस्तैर्न लक्षितम् ॥ ११
ततस्ते प्रेषयामासुर्धृतराष्ट्राय नागराः ।

पाण्डवानग्निना दग्धानमाल्यं च पुरोचनम् ॥१२
 श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदप्रियम् ।
 विनाशं पाण्डुपुत्राणां विललाप मुदुःखितः ॥१३
 अन्तर्हृष्टमनाश्चासौ बहिर्दुःखसमन्वितः ।
 अन्तःशीतो बहिश्शोषो ग्रीष्मेऽगाधहृदो यथा १४
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 अद्य पाण्डुमृतो राजा मम भ्राता महायशाः ।
 तेषु वीरेषु दग्धेषु मात्रा सह विशेषतः ॥ १५
 गच्छन्तु पुरुषाः शीघ्रं नगरं वारणावतम् ।
 सत्कारयन्तु तान्वीरान्कुन्तीं राजसुतां च ताम् १६
 ये च तत्र मृतास्तेषां सुहृदः सन्ति तानपि ।
 कारयन्तु च कुल्यानि शुभ्राणि च बृहन्ति च ॥१७
 मम दग्धा महात्मानः कुलवंशविवर्धनाः ॥ १८
 एवं गते मया शक्यं यद्यत्कारयितुं हितम् ।
 पाण्डवानां च कुन्त्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः १९
 वैशंपायन उवाच ।
 समेताश्च ततः सर्वे भीष्मेण सह कौरवाः ।
 धृतराष्ट्रः सपुत्रश्च गङ्गामभिमुखा ययुः ॥ २०
 एकवस्त्रा निरानन्दा निराभरणवेष्टनाः ।
 उदकं कर्तुकामा वै पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
 एवं गत्वा ततश्चक्रे ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 उदकं पाण्डुपुत्राणां धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥२२
 रुरुदुः सहिताः सर्वे भृशं शोकपरायणाः ।
 हा युधिष्ठिर कौरव्य हा भीम इति चापरे ॥२३
 हा फल्गुनेति चाप्यन्ये हा यमाविति चापरे ।
 कुन्तीमार्ताश्च शोचन्त उदकं चक्रिरे जनाः ॥२४
 अन्ये पौरजनाश्चैवमन्वशोचन्त पाण्डवान् ।
 विदुरस्त्वल्पशश्चक्रे शोकं वेद परं हि सः ॥ २५
 विदुरो धृतराष्ट्रस्य जानन्सर्वं मनोगतम् ।
 तेनार्यं विधिना सृष्टः कुटिलः कपटाशयः ॥२६
 इत्येवं चिन्तयन्नाजन्विदुरो विदुषां वरः ।
 लोकानां दर्शयन्दुःखं दुःखितैः सह बान्धवैः २७
 मनसाऽचिन्तयत्पार्थान्कियद्दूरं गता इति ।

सहिताः पाण्डवाः पुत्रा इति चिन्तापरोऽभवत् ।
 ततः प्रव्यथितो भीष्मः पाण्डुराजसुतान्मृतात् ।
 सह मात्रेति तच्छ्रुत्वा विललाप रुरोद च ॥२९
 भीष्म उवाच ।
 हा युधिष्ठिर हा भीम हा धनञ्जय हा यमौ ।
 हा पृथे सह पुत्रैस्त्वमेकरात्रेण स्वर्गता ॥ ३०
 मात्रा सह कुमारास्ते सर्वे तत्रैव संस्थिताः ।
 न हि तौ नोत्सहेयातां भीमसेनधनञ्जयौ ॥३१
 तरसा वेगितात्मानौ निर्भेत्तुमपि मन्दरम् ।
 परासुत्वं न पश्यामि पृथायाः सह पाण्डवैः ३२
 सर्वथा विकृतं तच्च यदि ते निधनं गताः ।
 धर्मराजः स निर्दिष्टो ननु विप्रैर्युधिष्ठिरः ॥ ३३
 पृथिव्यां च रथिश्रेष्ठो भविता स धनञ्जयः ।
 सत्यव्रतो धर्मदत्तः सत्यवाक्छुभलक्षणः ॥ ३४
 कथं कालवशं प्राप्तः पाण्डवेयो युधिष्ठिरः ।
 आत्मानमुपमां कृत्वा परेषां वर्तते तु यः ॥३५
 मात्रा सहैव कौरव्यः कथं कालवशं गतः ।
 पालितः सुचिरं कालं फलकाले यथा द्रुमः ॥३६
 भग्नः स्याद्वायुवेगेन तथा राजा युधिष्ठिरः ।
 यौवराज्येऽभिषिक्तेन पितुर्येनाहृतं यशः ॥ ३७
 आत्मनश्च पितुश्चैव सत्यधर्मप्रवृत्तिभिः ।
 स ब्रह्मण्यः परामर्षी हृदि शोकं निधाय मे ॥३८
 कालेन सह संमग्नो धिक्कृतान्तमनर्थकम् ।
 यच्च सा वनवासेन तन्माता दुःखभागिनी ॥३९
 पुत्रगृधृतया कुन्ती न भर्तारं मृतात्तनु ।
 अल्पकालं कुले जाता भर्तुः प्रीतिमवाप या ॥४०
 दग्धाऽद्य सह पुत्रैः सा असंपूर्णमनोरथा ।
 मृतो भीम इति श्रुत्वा मनो न श्रद्धधाति मे ४१
 एतच्च चिन्तयानस्य व्यथितं बहुधा मनः ।
 अवधूय च मे देहं हृदयेन विदीर्यते ॥ ४२
 पीनस्कन्धश्चारुबाहुर्मरुकूटसमो युवा ।
 मृतो भीम इति श्रुत्वा मनो न श्रद्धधाति मे ४३
 अतित्यागी च योधी च क्षिप्रहस्तो दृढायुधः ।

द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

कुल्यानि अस्थीनि कारयन्तु संस्कारयन्तु । कुल्यानि चैत्यानीत्यन्थे ॥ १७ ॥ विदुरस्त्वन्यथा चक्र इति घ. पाठः ॥ २५ ॥

प्रपत्तिमाल्लब्धलक्षो रथयानविशारदः ॥ ४४
 दूरपाती त्वसंभ्रान्तो महावीर्यो महास्रवान् ।
 अदीनात्मा नरश्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥४५
 येन प्राच्याश्च सौवीरा दाक्षिणात्याश्च निर्जिताः ।
 ख्यापितं येन शूरेण त्रिषु लोकेषु पौरुषम् ॥४६
 यस्मिञ्जाते विशोकाऽभूत्कुन्ती पाण्डुश्च वीर्यवान् ।
 पुरन्दरसमो जिष्णुः कथं कालवशं गतः ॥ ४७
 कथं तावृषभष्कन्धौ सिंहविक्रान्तगामिनौ ।
 मर्त्यधर्ममनुप्राप्तौ यमावरिनिबर्हणौ ॥ ४८
 वत्सा गताः क्व मां वृद्धं विहाय भृशमातुरम् ।
 हा स्तुपे मम वाष्णोयि निधाय हृदि मे शुचम् ४९
 वारणावतयात्रायां के स्युर्वै शकुनाः पथि ।
 एवमल्पायुषो लोके भविष्यन्ति पृथासुताः ॥५०
 संशप्ता इति कैर्युयं वत्सान्दर्शय मे पृथे ।
 ममैव नाथा मन्नाथा मम नेत्राणि पाण्डवाः ५१
 हा पाण्डवा मे हे वत्सा हा सिंहशिशवो मम ।
 मातङ्गा हा ममोत्तङ्गा हा ममानन्दवर्धनाः ॥५२
 मम हीनस्य युष्माभिः सर्वलोकास्तमोवृताः ।
 कदा द्रष्टाऽस्मि कौन्तेयांस्तरुणादित्यवर्चसः ॥५३
 अदृष्ट्वा वो महाबाहून्पुत्रवन्मम नन्दनाः ।
 क्व गतिर्मे क्व गच्छामि कुतो द्रक्ष्यामि मे शिशून्
 हा युधिष्ठिर हा भीम हा हा फल्गुन हा यमौ ।
 मा गच्छत निवर्तध्वं मयि कोपं विमुञ्चत ॥५५
 वैशंपायन उवाच ।
 श्रुत्वा तत्क्रन्दितं तस्य तिलोदं च प्रसिञ्चतः ।
 देशं कालं समाज्ञाय विदुरः प्रत्यभाषत ॥ ५६
 मा शोचीस्त्वं नरव्याघ्र जहि शोकं महाधृते ।
 न तेषां विद्यते मृत्युः प्राप्तकालं कृतं मया ॥५७
 एतच्च तेभ्य उदकं विप्रसिञ्च न भारत ।
 क्षत्तेदमब्रवीद्भीष्मं कौरवाणामशृण्वताम् ॥ ५८
 क्षत्तारमुपसंगम्य वाष्पोत्पीडकलस्वरः ।
 मन्दंमन्दमुवाचेदं विदुरं संगमे नृप ॥ ५९
 भीष्म उवाच ।
 कथं ते तात जीवन्ति पाण्डोः पुत्रा महाबलाः ।
 कथमस्मत्कृते पक्षः पाण्डोर्न हि निपातितः ६०

कथं मत्प्रमुखाः सर्वे प्रमुक्ता महतो भयात् ।
 जनेनी गरुडेनेव कुरवस्ते समुद्धृताः ॥ ६१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु कौरव्य कौरवाणामशृण्वताम् ।
 आचक्षे स धर्मात्मा भीष्मायाद्भुतकर्मणे ॥६२
 विदुर उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्य शकुने राज्ञो दुर्योधनस्य च ।
 विनाशे पाण्डुपुत्राणां कृतो मतिविनिश्चयः ॥६३
 तत्राहमपि च ज्ञात्वा तस्य पापस्य निश्चयम् ।
 तं जिघांसुरहं चापि तेषामनुमते स्थितः ॥ ६४
 ततो जतुगृहं गत्वा दहनेऽस्मिन्नियोजिते ।
 पृथायाश्च सपुत्राया धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥६५
 ततः खनकमाहूय सुरङ्गं वै विलं तदा ।
 सुगूढं कारयित्वा ते कुन्त्या पाण्डुसुतास्तदा ६६
 निष्क्रामिता मया पूर्वं मा स शोके मनः कृथाः ।
 ततस्तु नावमारोप्य सहपुत्रां पृथामहम् ॥ ६७
 दत्त्वाऽभयं सपुत्रायै कुन्त्यै गृहमदाहयम् ।
 तस्मात्ते मा स भूदुःखं मुक्ताः पापात्तु पाण्डवाः
 निर्गताः पाण्डवा राजन्मात्रा सह परन्तपाः ।
 अग्निहादान्महाघोरात्मया तस्मादुपायतः ॥ ६९
 मा स शोकमिमं कार्षीर्जाविन्त्येव च पाण्डवाः ।
 प्रच्छन्ना विचरिष्यन्ति यावत्कालस्य पर्ययः ॥७०
 तस्मिन्पुधिष्ठिरं काले द्रक्ष्यन्ति भुवि मानवाः ।
 विमलं कृष्णपक्षान्ते जगच्चन्द्रमिवोदितम् ॥ ७१
 न तस्य नाशं पश्यामि यस्य भ्राता धनञ्जयः ।
 भीमसेनश्च दुर्धर्षौ माद्रीपुत्रौ च तौ यमौ ॥७२
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः संहृष्टसर्वाङ्गो भीष्मो विदुरमब्रवीत् ।
 दिष्ट्यादिष्ट्येति संहृष्टः पूजयानो महामतिम् ॥७३
 भीष्म उवाच ।
 युक्तं चैवानुरूपं च कृतं तात शुभं त्वया ।
 वयं विमोक्षिता दुःखात्पाण्डुपक्षो न नाशितः ७४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा विवेशाथ पुरं जनशताकुलम् ।
 कुरुभिः सहितो राजन्नागरैश्च पितामहः ॥ ७५

अथाम्बिकेयः सामात्यः सकर्णः सहसौबलः ।
सात्मजः पार्थनाशस्य सरस्तथ्यं जहर्ष च ॥ ७६
भीष्मश्च राजन्दुर्धर्षो विदुरश्च महामतिः ।
जहृषाते सरन्तौ तौ जातुपात्रेर्विमोचनम् ॥ ७७
सत्यशीलगुणाचारै रगैर्जानपदोद्भवैः ।

द्रोणादयश्च धर्मैस्तु तेषां तान्मोचितान्विदुः ७८
शौर्यलावण्यमाहात्म्यै रूपैः प्राणबलैरपि ।
स्वस्थान्पार्थानमन्यन्त पौरजानपदास्तथा ॥ ७९
अन्ये जनाः प्राकृताश्च स्त्रियश्च बहुलास्तदा ।
शङ्कमाना वदन्ति स दग्धा जीवन्ति वा न वा ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

तृपातान् मातरं भ्रातृश्च न्यग्रोधमूले स्थापयित्वा जलानयनाय भीमस्य गमनम् ॥ १ ॥ जलमानीयागतस्य भूमौ
सुसान्मात्रादीन्पश्यतो भीमस्य प्रलापः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
तेन विक्रममाणेन ऊरुवेगसमीरितम् ।
वनं सवृक्षविटपं व्याधूर्णितमिवाभवत् ॥ १
जङ्घावातो ववौ चास्य शुचिशुक्रागमे यथा ।
आवर्जितलतावृक्षं मार्गं चक्रे महाबलः ॥ २
स मृद्रन्पुष्पितांश्चैव फलितांश्च वनस्पतीन् ।
अवरुज्य ययौ गुल्मान्पथस्तस्य समीपजान् ॥ ३
स रोषित इव क्रुद्धो वने भञ्जन्महाद्रुमान् ।
त्रिप्रस्रुतमदः शुष्मी षष्टिवर्षो मतङ्गराद् ॥ ४
गच्छतस्तस्य वेगेन ताक्ष्यमारुतरंहसः ।
भीमस्य पाण्डुपुत्राणां मूर्च्छेव समजायत ॥ ५
असकृच्चापि संतीर्थं दूरपारं भुजस्रुवैः ।
पथि प्रच्छन्नमासेदुर्धार्तराष्ट्रभयात्तदा ॥ ६
कृच्छ्रेण मातरं चैव सुकुमारीं यशस्विनीम् ।
अवहत्स तु पृष्ठेन रोधःसु विषमेषु च ॥ ७
अगमच्च वनोद्देशमल्पमूलफलोदकम् ।
क्रूरपक्षिमृगं घोरं सायाह्ने भरतर्षभ ॥ ८
घोरा समभवत्सन्ध्या दारुणा मृगपक्षिणः ।
अप्रकाशा दिशः सर्वा वातैरासन्ननातवैः ॥ ९
शीर्णपर्णफलै राजन्वहुगुल्मक्षुपद्रुमैः ।
भग्नावभुग्नभूयिष्ठैर्नानाद्रुमसमाकुलैः ॥ १०

ते श्रमेण च कौरव्यास्तृष्णया च प्रपीडिताः ।
नाशक्रुवंस्तदा गन्तुं निद्रया च प्रवृद्धया ॥ ११
न्यविशन्त हि ते सर्वे निराखादे महावने ।
'रात्र्यामेव गतास्तूर्णं चतुर्विंशतियोजनम् ।'
ततस्तृषा परिक्रान्ता कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ १२
माता सती पाण्डवानां पञ्चानां मध्यतः स्थिता ।
तृष्णया हि परीताऽहमनाथेव महावने ॥ १३
'इतः परं तु शक्ताहं गन्तुं च न पदात्पदम् ।
शयिष्ये वृक्षमूलेऽत्र धार्तराष्ट्रा हरन्तु माम् ॥ १४
शृणु भीम वचो मखं तव बाहुबलात्पुरः ।
स्थातुं न शक्ताः कौरव्याः किं विभेषि पृथासुता ॥
अन्यो रथो न मेऽस्तीह भीमसेनादृते भुवि ।
धार्तराष्ट्रादृथा भीरुर्न मां स्वतुमिहेच्छसि ॥ १६
वैशंपायन उवाच ।
भीमपृष्ठस्थिता चेत्थं दूयमानेन चेतसा ।
निश्यध्वनि रुदन्ती सा निद्रावशमुपागता ॥ १७
तच्छ्रुत्वा भीमसेनस्य मातृस्नेहात्प्रजल्पितम् ।
कारुण्येन मनस्तप्तं गमनायोपचक्रमे ॥ १८
ततो भीमो वनं घोरं प्रविश्य विजनं महत् ।
न्यग्रोधं विपुलच्छायं रमणीयं ददर्श ह ॥ १९
तत्र निक्षिप्य तान्सर्वानुवाच भरतर्षभः ।

शुचिशुक्रागमे ज्येष्ठापादयोः समये । आवर्जिताः समीकृता
लता वृक्षाश्च यस्मिन् ॥ २ ॥ अवरुज्य भङ्क्त्वा ॥ ३ ॥ रोषितो
रोपं प्रापितः । त्रिपु गण्डकर्णमूलगुह्यदेशेषु प्रस्रुतो मदो यस्य

सः । शुष्मी तेजस्वी ॥ ४ ॥ अनार्तवैरन्तुभवैरुपातरूपैरित्यर्थः
॥ ५ ॥ तृषा तृष्णया ॥ १२ ॥

पानीयं मृगयामीह तावद्विश्रम्यतामिह ॥ २०
 एते ह्वन्ति मधुरं सारसा जलचारिणः ।
 ध्रुवमत्र जलस्थानं महच्चेति मतिर्मम ॥ २१
 अनुज्ञातः स गच्छेति भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत ।
 जगाम तत्र यत्र स सारसा जलचारिणः ॥ २२
 'अपश्यत्पद्मिनीखण्डमण्डितं स सरोवरम् ।'
 स तत्र पीत्वा पानीयं स्नात्वा च भरतर्षभ ॥ २३
 तेषामर्थे च जग्राह भ्रातृणां भ्रातृवत्सलः ।
 उत्तरीयेण पानीयमानयामास भारत ॥ २४
 'पङ्कजानामनेकैश्च पत्रैर्वध्वा पृथक्पृथक् ।'
 गव्यूतिमात्रादागत्य त्वरितो मातरं प्रति ।
 शोकदुःखपरीतात्मा निशश्चासोरगो यथा ॥ २५
 स सुप्तां मातरं 'भ्रातृन्निद्राविद्रावितौजसः ।
 महारौद्रे वने घोरे वृक्षमूले सुशीतले ॥ २६
 विक्षिप्तकरपादांश्च दीर्घोच्छ्वासान्महाबलान् ।
 ऊर्ध्ववक्त्रान्महाकायान्पञ्चेन्द्रानिव भूपते ॥ २७
 अज्ञातवृक्षनित्यस्थप्रेतराक्षससाध्वसान् ।
 दृष्ट्वा वै भृशशोकार्तो विललापानिलात्मजः ॥ २८
 भृशं शोकपरीत्मा विललाप वृकोदरः ॥ २९
 अतः कष्टतरं किं नु द्रष्टव्यं हि भविष्यति ।
 यत्पश्यामि महीसुप्तान्भ्रातृनद्य सुमन्दभाक् ॥ ३०
 शयनेषु परार्धेषु ये पुरा वारणावते ।
 नाधिजग्मुस्तदा निद्रां तेऽद्य सुप्ता महीतले ॥ ३१
 स्वसारं वसुदेवस्य शत्रुसङ्घावमर्दिनः ।
 कुन्तिराजसुतां कुन्तीं सर्वलक्षणपूजिताम् ॥ ३२
 क्लृषां विचित्रवीर्यस्य भार्यां पाण्डोर्महात्मनः ।
 तथैव चासज्जननीं पुण्डरीकोदरप्रभाम् ॥ ३३
 सुकुमारतरामेनां महार्हशयनोचिताम् ।
 शयानां पश्यताऽद्येह पृथिव्यामतथोचिताम् ३४
 धर्मादिन्द्राच्च वाताच्च सुषुप्ते या सुतानिमान् ।
 सेयं भूमौ परिश्रान्ता शेते प्रासादशायिनी ॥ ३५
 किं नु दुःखतरं शक्यं मया द्रष्टुमतः परम् ।
 योऽहमद्य नरव्याघ्रान्मुप्तान्पश्यामि भूतले ॥ ३६

सुमन्दभागतिमन्दभाग्यः ॥ ३० ॥ एकज एक एव जातोऽ
 सहायः ॥ ४० ॥ बान्धवानां नन्दनाः सुखदाः ॥ ४३ ॥ तुभ्यं

त्रिषु लोकेषु यो राज्यं धर्मनित्योऽर्हते नृपः ।
 सोऽयं भूमौ परिश्रान्तः शेते प्राकृतवत्कथम् ॥ ३७
 अयं नीलाम्बुदश्यामो नरेष्वप्रतिमोऽर्जुनः ।
 शेते प्राकृतवद्भूमौ ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३८
 अश्विनाविव देवानां याविमौ रूपसंपदा ।
 तौ प्राकृतवदद्येमौ प्रसुप्तौ धरणीतले ॥ ३९
 ज्ञातयो यस्य नैव स्युर्विषमाः कुलपांसनाः ।
 स जीवेत सुखं लोके ग्रामद्रुम इवैकजः ॥ ४०
 एको वृक्षो हि यो ग्रामे भवेत्पर्णफलान्वितः ।
 चैत्यो भवति निर्जातिरध्वनीनैश्च पूजितः ॥ ४१
 येषां च बहवः शूरा ज्ञातयो धर्ममाश्रिताः ।
 ते जीवन्ति सुखं लोके भवन्ति च निरामयाः ४२
 बलवन्तः समृद्धार्था मित्रवान्धवनन्दनाः ।
 जीवन्त्यन्योन्यमाश्रित्य द्रुमाः काननजा इव ॥ ४३
 वयं तु धृतराष्ट्रेण दुष्पुत्रेण दुरात्मना ।
 'राज्यलुब्धेन मूर्खेण दुर्मत्रिसहितेन वै ॥ ४४
 दुष्टेनाधर्मशीलेन स्वार्थनिष्ठैकबुद्धिना'
 विवासिता न दग्धाश्च क्षत्रबुद्धिपराक्रमात् ॥ ४५
 तस्मान्मुक्ता वयं दाहादिमं वृक्षमुपाश्रिताः ।
 कां दिशं प्रतिपत्स्यामः प्राप्ताः क्लेशमनुत्तमम् ॥ ४६
 सकामो भव दुर्बुद्धे धार्तराष्ट्राल्पदर्शन ।
 नूनं देवाः प्रसन्नास्ते नानुज्ञां मे युधिष्ठिरः ॥ ४७
 प्रयच्छति वधे तुभ्यं तेन जीवसि दुर्मते ।
 नन्वद्य समुतामात्यं सकर्णानुजसौबलम् ॥ ४८
 गत्वा क्रोधसमाविष्टः प्रेषयिष्ये यमक्षयम् ।
 किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्ते न कुध्यते नृपः ४९
 धर्मात्मा पाण्डवश्रेष्ठः पापाचार युधिष्ठिरः ।
 एवमुक्त्वा महाबाहुः क्रोधसन्दीप्तमानसः ॥ ५०
 करं करेण निष्पिष्य निःश्वसन्दीनमानसः ।
 पुनर्दीनमना भूत्वा शान्ताचिरिव पावकः ॥ ५१
 भ्रातृन्महीतले सुप्तानवैक्षत वृकोदरः ।
 विश्वस्तानिव संविष्टान्पृथग्जनसमानिव ॥ ५२

तव ॥ ४८ ॥ त्रिषुष्यधिकशततमोऽभ्यायः ॥ १६३ ॥

नातिदूरेण नगरं वनादस्माद्धि लक्षये ।
जागर्तव्ये स्वपन्तीमे हन्त जागर्म्यहंस्वयम् ॥५३

प्राश्यन्तीमे जलं पश्चात्प्रतिबुद्धा जितकृमाः ।
इति भीमो व्यवस्यैव जजागार स्वयं तदा ॥५४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ समाप्तं जतुगृहपर्वं ॥

अथ हिडिम्बवधपर्व ॥ ९ ॥

चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

हिडिम्बप्रेरितायाः तद्गगिन्या हिडिम्बायाः पाण्डवसमीपगमनम् ॥ १ ॥ भीमं दृष्ट्वा कामार्ताया हिडिम्बायाः भीमं प्रति वाक्यम् ॥ २ ॥ भीमहिडिम्बासंवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तत्र तेषु शयानेषु हिडिम्बो नाम राक्षसः ।
अविदूरे वनात्तस्माच्छालवृक्षं समाश्रितः ॥ १
क्रूरो मानुषमांसादो महावीर्यपराक्रमः ।
प्रावृद्धजलधरश्यामः पिङ्गाक्षो दारुणाकृतिः ॥ २
दंष्ट्राकरालवदनः करालो भीमदर्शनः ।
लम्बस्फिग्लम्बजठरो रक्तश्मश्रुशिरोरुहः ॥ ३
महावृक्षगलस्कन्धः शङ्कुकर्णो विभीषणः ।
यदृच्छया तानपश्यत्पाण्डुपुत्रान्महारथान् ॥ ४
विरूपरूपः पिङ्गाक्षः करालो घोरदर्शनः ।
पिशितेषुः क्षुधार्तश्च जिघ्रन्गन्धं यदृच्छया ॥ ५
ऊर्ध्वाङ्गुलिः स कण्डूयन्धुन्वरूक्षाञ्शिरोरुहान् ।
जृम्भमाणो महावक्रः पुनःपुनरवेक्ष्य च ॥ ६
हृष्टो मानुषमांसस्य महाकायो महाबलः ।
आघ्राय मानुषं गन्धं भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ ७
उपपन्नं चिरस्याद्य भक्ष्यं मम मनःप्रियम् ।
जिघ्रतः प्रस्रुता स्नेहाजिह्वा पर्येति मे मुखात् ॥ ८
अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णाग्राश्रिरस्यापातदुःसहाः ।
देहेषु मज्जयिष्यामि स्निग्धेषु पिशितेषु च ॥ ९
आक्रम्य मानुषं कण्ठमाच्छिद्य धमनीमपि ।
उष्णं नवं प्रपास्यामि फेनिलं रुधिरं बहु ॥ १०
गच्छ जानीहि के त्वेते शेरते वनमाश्रिताः ।

मानुषो बलवान्गन्धो घ्राणं तर्पयतीव मे ॥ ११
हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्व ममान्तिकम् ।
अस्मद्विषयसुप्तेभ्यो नैतेभ्यो भयमस्ति ते ॥ १२
एषामुत्कृत्य मांसानि मानुषाणां यथेष्टतः ।
भक्षयिष्याव सहितौ कुरु पूर्णं वचो मम ॥ १३
भक्षयित्वा च मांसानि मानुषाणां प्रकामतः ।
नृत्याव सहितावावां दत्ततालावनेकशः ॥ १४
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा हिडिम्बा तु हिडिम्बेन महावने ।
आतुर्वचनमाज्ञाय त्वरमाणेव राक्षसी ॥ १५
'आप्तुत्याप्तुत्य च तरुनगच्छत्पाण्डवान्प्रति ।'
जगाम तत्र यत्र स शेरते पाण्डवा वने ॥ १६
ददर्श तत्र सा गत्वा पाण्डवान्पृथया सह ।
शयानान्भीमसेनं च जाग्रतं त्वपराजितम् ॥ १७
'उपास्यमानान्भीमेन रूपयौवनशालिनः ।
सुकुमारांश्च पार्थान्सा व्यायामेन च कर्शितान् ।
दुःखेन संप्रयुक्तांश्च सहज्येष्ठान्प्रमाथिनः ।
रौद्री सती राजपुत्रं दर्शनीयप्रदर्शनम् ॥ १९
दृष्ट्वैव भीमसेनं सा सालस्कन्धमिवोद्यतम् ।
राक्षसी कामयामास रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ २०
'अन्तर्गतेन मनसा चिन्तयामास राक्षसी' ।
अयं श्यामो महाबाहुः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः ॥

कम्बुग्रीवः पुष्कराक्षो भर्ता युक्तो भवेन्मम ।
 नाहं भ्रातृवचो जातु कुर्यां क्रूरमसांप्रतम् ॥ २२
 पतिस्रोहोऽतिबलवान्न तथा भ्रातृसौहृदम् ।
 मुहूर्तमिव तृप्तिश्च भवेद्भ्रातुर्ममैव च ॥ २३
 हतैरैरहत्वा तु मोदिष्ये शाश्वतीः समाः ।
 'निश्चिन्त्येत्थं हिडिम्बा सा भीमं दृष्ट्वा महाभुञ्जं २४
 उत्सृज्य राक्षसं रूपं मानुषं रूपमास्थिता ।'
 सा कामरूपिणी रूपं कृत्वा मदनमोहिता ॥२५
 उपतस्थे महात्मानं भीमसेनमनिन्दिता ।
 'इङ्गिताकारकुशला सोपासर्पच्छनैः शनैः ॥ २६
 विनम्यमानेव लता दिव्याभरणभूषिता ।
 शनैः शनैश्च तां भीमः समीपमुपसर्पतीम् ॥ २७
 हर्षमाणां तदा पश्यन्तन्वीं पीनपयोधराम् ।
 चन्द्राननां पद्मनेत्रां नीलकुञ्चितमूर्धजाम् ॥ २८
 कृष्णां सुपाण्डुरैर्दन्तैर्विम्बोष्ठीं चारुदर्शनाम् ।
 दृष्ट्वा तां रूपसंपन्नां भीमो विस्मयमागतः ॥ २९
 उपचारगुणैर्युक्तां ललितैर्हाससंमितैः ।
 समीपमुपसंप्राप्य भीमं साथ वरानना ॥ ३०
 वचो वचनवेलायां भीमं श्रोवाच भामिनी ।'
 लज्जया नम्यमानेव सर्वाभरणभूषिता ॥ ३१
 क्षितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ।
 कुतस्त्वमसि संग्राप्तः कश्चासि पुरुषर्षभ ॥ ३२
 क इमे शेरते चेह पुरुषा देवरूपिणः ।
 केथं वै बृहती श्यामा सुकुमारी तवानघ ॥ ३३
 शेते वनमिदं प्राप्य विश्वस्ता स्वगृहे यथा ।
 नेदं जानीथ गहनं वनं राक्षससेवितम् ॥ ३४
 वसति ह्यत्र पापात्मा हिडिम्बो नाम राक्षसः ३५
 तेनाहं प्रेषिता भ्रात्रा दुष्टभावेन रक्षसा ।
 विभक्षयिषता मांसं युष्माकममरोपमाः ॥ ३६
 साऽहं त्वामभिसंप्रेक्ष्य देवगर्भसमप्रभम् ।
 नान्यं भर्तारमिच्छामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३७

एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ युक्तं मयि समाचर ।
 कामोपहतचित्तां हि भजमानां भजस्व माम् ३८
 त्रास्यामि त्वां महाबाहो राक्षसात्पुरुषादकात् ।
 वत्स्यावो गिरिदुर्गेषु भर्ता भव ममानघ ॥ ३९
 'इच्छामि वीर भद्रं ते मा मे प्राणान्विहासिषः ।
 त्वया ह्यहं परित्यक्ता न जीवेयमरिन्दम ॥' ४०
 अन्तरिक्षचरी ह्यसि कामतो विचरामि च ।
 अतुलामाशुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह ॥ ४१
 भीमसेन उवाच ।
 'एष ज्येष्ठो मम भ्राता मान्यः परमको गुरुः ।
 अनिविष्टो हि तन्नाहं परिविद्यां कथंचन ॥' ४२
 मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं कनिष्ठानपरानपि ।
 परित्यजेत कोन्वद्य प्रभवन्निह राक्षसि ॥ ४३
 को हि सुप्तानिमान्भ्रातृन्दत्त्वा राक्षसभोजनम् ।
 मातरं च नरो गच्छेत्कामार्त इव मद्विधः ॥ ४४
 राक्षस्युवाच ।
 'एकं त्वां मोक्षयिष्यामि सह मात्रा परन्तप ।
 सोदरानुत्सृजेनांस्त्वमारोह जघनं मम ॥ ४५
 भीम उवाच ।
 नाहं जीवितुमाशंसे भ्रातृनुत्सृज्य राक्षसि ।
 यथाश्रद्धं व्रजैका हि विप्रियं मे प्रभाषसे ॥ ४६
 राक्षस्युवाच ।'
 यत्ते प्रियं तत्करिष्ये सर्वानेतान्प्रबोधय ।
 मोक्षयिष्याम्यहं कामं राक्षसात्पुरुषादकात् ॥४७
 भीमसेन उवाच ।
 सुखसुप्तान्वने भ्रातृन्मातरं चैव राक्षसि ।
 न भयाद्बोधयिष्यामि भ्रातृस्त्व दुरात्मनः ॥४८
 न हि मे राक्षसा भीरु सोढुं शक्ताः पराक्रमम् ।
 न मनुष्या न गन्धर्वा न यक्षाश्चारुलोचने ॥४९
 गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वा पीच्छसि तत्कुरु ।
 तं वा प्रेषय तन्वङ्गि भ्रातरं पुरुषादकम् ॥ ५०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

पाण्डवान्प्रति प्रेषितया हिडिम्बया विलम्बिते हिडिम्बस्य तत्रागमनम् ॥ १ ॥ भीमहिडिम्बयोर्युद्धम् ॥ २ ॥ कुन्त्या-
दीनां प्रबोधः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तां विदित्वा चिरगतां हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
अवतीर्य द्रुमात्तस्मादाजगामाशु पाण्डवान् ॥ १
लोहिताक्षो महाबाहुरूर्ध्वकेशो महाननः ।
मेघसङ्घातवर्ष्मा च तीक्ष्णदंष्ट्रो भयानकः ॥ २
तलं तलेन संहत्य बाहू विक्षिप्य चासकृत् ।
उद्धृत्तनेत्रः संकुद्धो दन्तान्दन्तेषु निष्कृषन् ॥ ३
कोऽद्य मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः ।
न विभेति हिडिम्बी च प्रेषिता किमनागता ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।

तमापतन्तं दृष्ट्वैव तथा विकृतदर्शनम् ।
हिडिम्बोवाच वित्रस्ता भीमसेनमिदं वचः ॥ ५
आपतत्येष दुष्टात्मा संकुद्धः पुरुषादकः ।
साऽहं त्वां भ्रातृभिः सार्धं यद्भवीमि तथा कुरु ६
अहं कामगमा वीर रक्षोबलसमन्विता ।
आरुहेमां मम श्रोणिं नेष्यामि त्वां विहायसा ॥ ७
प्रबोधयैतान्संमुत्तान्मातरं च परन्तप ।
सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहायसा ॥ ८
भीम उवाच ।

मा भैस्त्वं पृथुश्रोणि नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
अहमेनं हनिष्यामि पश्यन्त्यास्ते सुमध्यमे ॥ ९
नार्यं प्रतिबलो भीरु राक्षसापसदो मम ।
सोढुं युधि परिस्पन्दमथवा सर्वराक्षसाः ॥ १०
पश्य बाहू सुवृत्तौ मे हस्तिहस्तनिभाविमौ ।
ऊरु परिघसङ्काशौ संहतं चाप्युरो महत् ॥ ११
विक्रमं मे यथेन्द्रस्य साऽद्य द्रक्ष्यसि शोभने ।
माऽवमंस्थाः पृथुश्रोणि मत्वा मामिह मानुषम् १२
हिडिम्बोवाच ।

नावमन्ये नरव्याघ्र त्वामहं देवरूपिणम् ।
दृष्टप्रभावस्तु मया मानुषेष्वेव राक्षसः ॥ १३

वैशंपायन उवाच ।

तथा संजल्पतस्तस्य भीमसेनस्य भारत ।
वाचः शुश्राव ताः कुद्धो राक्षसः पुरुषादकः १४
अवेक्षमाणस्तस्याश्च हिडिम्बो मानुषं वपुः ।
स्रग्दामपूरितशिखां समग्रेन्दुनिभाननाम् ॥ १५
सुभ्रूनासाक्षिकेशान्तां सुकुमारनखत्वचम् ।
सर्वाभरणसंयुक्तां सुसूक्ष्माम्बरधारिणीम् ॥ १६
तां तथा मानुषं रूपं विभ्रतीं सुमनोहरम् ।
पुंस्कामां शङ्कमानश्च चुक्रोध पुरुषादकः ॥ १७
संकुद्धो राक्षसस्तस्या भगिन्याः कुरुसत्तम ।
उत्फाल्य विपुले नेत्रे ततस्तामिदमब्रवीत् ॥ १८
को हि मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः ।
न विभेषि हिडिम्बे किं मत्कोपाद्रिप्रमोहिता १९
धिकत्वामसति पुंस्कामे मम विप्रियकारिणि ।
पूर्वेषां राक्षसेन्द्राणां सर्वेषामयशस्करि ॥ २०
यानिमानाश्रिताऽकार्षींविप्रियं सुमहन्मम ।
एष तानद्य वै सर्वान्हनिष्यामि त्वया सह ॥ २१
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा हिडिम्बां स हिडिम्बो लोहितेक्षणः ।
वधायाभिपपातैनान्दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ॥ २२
गर्जन्तमेवं विजने भीमसेनोऽभिवीक्ष्य तम् ।
रक्षन्प्रबोधं भ्रातृणां मातुश्च परवीरहा ॥ २३
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भीमः प्रहरतां वरः ।
भर्त्सयामास तेजस्वी तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २४
वैशंपायन उवाच ।

भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं प्रहसन्निव ।
भगिनीं प्रति सङ्कुद्धमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २५
किं ते हिडिम्ब एतैर्वा सुखमुप्तैः प्रबोधितैः ।
मामासादय दुर्बुद्धे तरसा त्वं नराशन ॥ २६
मय्येव प्रहरैहि त्वं न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।
विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥ २७

न हीयं स्ववशा बाला कामयत्यद्य मामिह ।
 चोदितैषा ह्यनङ्गेन शरीरान्तरचारिणा ॥ २८
 भगिनी तव दुर्वृत्त रक्षसां वै यशोहर ।
 त्वन्नियोगेन चैवेयं रूपं मम समीक्ष्य च ॥ २९
 कामयत्यद्य मां भीरुस्तव नैषापराध्यति ।
 अनङ्गेन कृते दोषे नेमां गर्हितुमर्हसि ॥ ३०
 मयि तिष्ठति दुष्टात्मन्न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।
 संगच्छस्व मया सार्धमेकेनैको नराशन ॥ ३१
 अहमेको गमिष्यामि त्वामद्य यमसादनम् ।
 अद्य मद्बलनिष्पिष्टं शिरो राक्षस दीर्यताम् ।
 कुञ्जरस्येव पादेन विनिष्पिष्टं बलीयसः ॥ ३२
 अद्य गात्राणि ते कङ्काः श्येना गोमायवस्तथा ।
 कर्षन्तु भ्रुवि संहृष्टा निहतस्य मया मृधे ॥ ३३
 क्षणेनाद्य करिष्येऽहमिदं वनमराक्षसम् ।
 पुरा यद्दूषितं नित्यं त्वया भक्षयता नरान् ॥ ३४
 अद्य त्वां भगिनी रक्षः कृष्यमाणं मयाऽसकृत् ।
 द्रक्ष्यत्यद्रिप्रतीकाशं सिंहेनेव महाद्विपम् ॥ ३५
 निरावाधास्त्वयि हते मया राक्षसपांसन ।
 वनमेतच्चरिष्यन्ति पुरुषा वनचारिणः ॥ ३६
 हिडिम्ब उवाच ।
 गर्जितेन वृथा किं ते कत्थितेन च मानुष ।
 कृत्वैतत्कर्मणा सर्वं कत्येथा मा चिरं कृथाः ॥ ३७
 बलिनं मन्यसे यच्चाप्यात्मानं सपराक्रमम् ।
 ज्ञास्यस्यद्य समागम्य मयात्मानं बलाधिकम् ॥ ३८
 न तावदेतान्हिसिष्ये स्वपन्त्वेते यथासुखम् ।
 एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्यद्याप्रियंवदम् ॥ ३९
 पीत्वा तवासृग्गात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि ।
 हनिष्यामि ततः पश्चादिमां विप्रियकारिणीम् ॥ ४०
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततो बाहुं प्रगृह्य पुरुषादकः ।
 अभ्यद्रवत संकुद्धो भीमसेनमरिन्दमम् ॥ ४१
 तस्याभिद्रवतस्तूर्णं भीमो भीमपराक्रमः ।
 वेगेन प्रहितं बाहुं निजग्राह हसन्निव ॥ ४२

निगृह्य तं बलाद्भीमो विस्फुरन्तं चकर्ष ह ।
 तस्माद्देशाद्ब्रह्मण्यष्टौ सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४३
 ततः स राक्षसः कुद्धः पाण्डवेन बलादितः ।
 भीमसेनं समालिङ्ग्य व्यनदद्भैरवं रवम् ॥ ४४
 पुनर्भीमो बलादेनं विचकर्ष महाबलः ।
 मा शब्दः मुखसुप्तानां भ्रातृणां मे भवेदिति ॥ ४५
 'हस्ते गृहीत्वा तद्रक्षो दूरमन्यत्र नीतवान् ।
 पुच्छे गृहीत्वा तुण्डेन गरुडः पन्नगं यथा ॥ ४६
 अन्योन्यं तौ समासाद्य विचकर्षतुरोजसा ।
 हिडिम्बो भीमसेनश्च विक्रमं चक्रतुः परम् ॥ ४७
 बभञ्जतुस्तदा वृक्षाँल्लताश्चाकर्षतुस्तदा ।
 मत्ताविव च संरन्ध्रौ वारणौ षष्टिहायनौ ॥ ४८
 'पादपानुद्धरन्तौ तावृक्षवेगेन वेगितौ ।
 स्फोटयन्तौ लताजालान्यूरुभ्यां गृह्य सर्वशः ४९
 वित्रासयन्तौ तौ शब्दैः सर्वतो मृगपक्षिणः ।
 बलेन बलिनौ मत्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ॥ ५०
 भीमराक्षसयोर्युद्धं तदाऽवर्तत दारुणम् ।
 पुरा देवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरिव ॥ ५१
 भङ्गुक्त्वा वृक्षान्महाशाखांस्ताडयामासतुः क्रुधा ।
 सालतालतमालाप्रवटाजुनविभीतकान् ॥ ५२
 न्यग्रोधपुक्ष्खर्जूरपनसानश्मकण्टकान् ।
 एतानन्यान्महावृक्षानुत्खाय तरसाऽखिलान् ५३
 उत्क्षिप्यान्योन्यरोषेण ताडयामासतू रणे ।
 यदाऽभवद्भनं सर्वं निर्वृक्षं वृक्षसङ्कुलम् ॥ ५४
 तदा शिलाश्च कुञ्जाश्च वृक्षान्कण्टकिनस्तथा ।
 ततस्तौ गिरिशृङ्गाणि पर्वतांश्चाभ्रलेलिहान् ॥ ५५
 शैलांश्च गण्डपाषाणानुत्खायादाय वैरिणौ ।
 चिक्षेपतुरुपर्याजावन्योन्यं विजयेषिणौ ॥ ५६
 तद्वनं परितः पञ्चयोजनं निर्महीरुहम् ।
 निर्लतागुल्मपाषाणं निर्मृगं चक्रतुर्भृशम् ॥ ५७
 तयोर्युद्धेन राजेन्द्र तद्वनं भीमरक्षसोः ।
 मुहूर्तेनाभवत्कूमर्पृष्ठवच्छुक्षणमन्ययम् ॥ ५८
 ऊरुबाहुपरिक्लेशात्कर्षन्तावितरेतरम् ।

उत्कर्षन्तौ विकर्षन्तौ प्रकर्षन्तौ परस्परम् ॥ ५९
तौ खनेन विना राजन्गर्जन्तौ च परस्परम् ।
पाषाणसंघट्टनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ ६०
अन्योन्यं च समालिङ्ग्य विकर्षन्तौ परस्परम् ।

बाहुयुद्धमभूद्धोरं बलिवासवयोरिव ।
युद्धसंरम्भनिर्गच्छत्फूत्काररवनिखनम् ॥ ६१
तयोः शब्देन महता विबुद्धास्ते नरर्षभाः ।
सह मात्रा च ददृशुर्हिडिम्बामग्रतःस्थिताम् ॥ ६२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

कुन्तीहिडिम्बासंवादः ॥ १ ॥ हिडिम्बावार्तया भीमं हिडिम्बेन युञ्जमानं ज्ञातवतां कुन्त्यादीनां तत्र गमनम् ॥ २ ॥

हिडिम्बवधः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
प्रबुद्धास्ते हिडिम्बाया रूपं दृष्ट्वातिमानुषम् ।
विस्मिताः पुरुषव्याघ्रा बभूवुः पृथया सह ॥ १
ततः कुन्ती समीक्ष्यैनां विस्मिता रूपसंपदा ।
उवाच मधुरं वाक्यं सान्त्वपूर्वमिदं शनैः ॥ २
कस्य त्वं सुरगर्भाभे कावाऽसि वरवर्णिनि ।
केन कार्येण संग्राप्ता कुतश्चागमनं तव ॥ ३
यदि वाऽस्य वनस्य त्वं देवता यदि वाऽप्सराः ।
आचक्ष्व मम तत्सर्वं किमर्थं चेह तिष्ठसि ॥ ४
हिडिम्बोवाच ।
यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेघनिभं महत् ।
निवासो राक्षसस्यैष हिडिम्बस्य ममैव च ॥ ५
तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भगिनीं विद्धि भामिनि ।
आत्रा संप्रेषितामार्ये त्वां सपुत्रां जिघांसता ॥ ६
क्रूरबुद्धेरहं तस्य वचनादागता त्विह ।
अद्राक्षं नवहेमार्भं तव पुत्रं महाबलम् ॥ ७
ततोऽहं सर्वभूतानां भावे विचरता शुभे ।
चोदिता तव पुत्रार्थं मन्मथेन वशानुगा ॥ ८
ततो ब्रूतो मया भर्ता तव पुत्रो महाबलः ।
अपनेतुं च यतितो न चैव शकितो मया ॥ ९
चिरायमाणां मां ज्ञात्वा ततः स पुरुषादकः ।
खयमेवागतो हन्तुमिमान्सर्वास्तवात्मजान् ॥ १०
स तेन मम कान्तेन तव पुत्रेण धीमता ।

बलादितो विनिष्पिष्य व्यपनीतो महात्मना ॥ ११
विकर्षन्तौ महावेगौ गर्जमानौ परस्परम् ।
पश्यैवं युधि विक्रान्तावेतौ च नरराक्षसौ ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।
तस्याः श्रुत्वैव वचनमुत्पपात युधिष्ठिरः ।
अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवश्च वीर्यवान् ॥ १३
तौ ते ददृशुरासक्तौ विकर्षन्तौ परस्परम् ।
काङ्क्षमाणौ जयं चैव सिंहाविव बलोत्कटौ ॥ १४
अथान्योन्यं समाश्लिष्य विकर्षन्तौ पुनःपुनः ।
दावाग्निधूमसदृशं चक्रतुः पार्थिवं रजः ॥ १५
वसुधारेणुसंवीतौ वसुधाधरसन्निभौ ।
बभ्राजतुर्यथा शैलौ नीहारेणाभिसंब्रूतौ ॥ १६
राक्षसेन तदा भीमं क्लिश्यमानं निरीक्ष्य च ।
उवाचेदं वचः पार्थः प्रहसञ्छनकैरिव ॥ १७
भीम मामैर्महाबाहो न त्वां बुध्यामहे वयम् ।
समेतं भीमरूपेण रक्षसा श्रमकश्चिताः ॥ १८
साहाय्येऽसि स्थितः पार्थ पातयिष्यामि राक्षसम्
नकुलः सहदेवश्च मातरं गोपयिष्यतः ॥ १९
भीम उवाच ।
उदासीनो निरीक्ष्य न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
न जात्वयं पुनर्जीवेन्मद्बाह्वन्तरमागतः ॥ २०
'भुजयोरन्तरं प्राप्तो भीमसेनस्य राक्षसः ।
अमृत्वा पार्थवीर्येण मृतो मा भूदिति ध्वनिः ॥ २१

भावे चित्ते ॥ ८ ॥ व्यपनीतो दूरे नीतः ॥ ११ ॥

इतिष्वनिर्माभूदिति संबन्धः ॥ २१ ॥

अयमस्मास्तु नो हन्याज्जातु वै पार्थ राक्षसः ।
जीवन्तं न प्रमोक्ष्यामि मा भैषीर्भरतर्षभ ॥' २२
अर्जुन उवाच ।

'पूर्वरात्रे प्रयुक्तोऽसि भीम क्रूरेण रक्षसा ।
क्षपा व्युष्टा न चेदानीं समाप्तोऽसीन्महारणः ॥' २३
किमनेन चिरं भीम जीवता पापरक्षसा ।

गन्तव्ये न चिरं स्थातुमिह शक्यमरिन्दम ॥ २४
पुरा संरज्यते प्राची पुरा सन्ध्या प्रवर्तते ।
रौद्रे मुहूर्ते रक्षांसि प्रवलानि भवन्त्युत ॥ २५

त्वरस्व भीम मा क्रीड जहि रक्षो विभीषणम् ।
पुरा विकुरुते मायां भुजयोः सारमर्षय ॥ २६
'माहात्म्यमात्मनो वेत्थ नराणां हितकाम्यया ।

रक्षो जहि यथा शक्रः पुरा वृत्रं महाबलम् ॥ २७
अथवा मन्यसे भारं त्वमिमं राक्षसं युधि ।
आतिष्ठे तव साहाय्यं शीघ्रमेव तु हन्यताम् ॥ २८

अथवा त्वहमेवैनं हनिष्यामि वृकोदर ।
कृतकर्मा परिश्रान्तः साधु तावदुपारम ॥' २९
वैशंपायन उवाच ।

अर्जुनेनैवमुक्तस्तु भीमो रोषाञ्ज्वलन्निव ।
बलमाहारयामास यद्वायोर्जगतः क्षये ॥ ३०
ततस्तस्याम्बुदाभस्य भीमो रोषात्तु रक्षसः ।

उत्क्षिप्याभ्रामयदेहं तूर्णं शतगुणं तदा ॥ ३१
'इति चोवाच संकुद्धो भ्रामयन्राक्षसीं तनुम् ।
भीमसेनो महाबाहुरभिगर्जन्मुहुर्मुहुः ॥' ३२

भीम उवाच ।
नरमांसैर्वृथा पुष्टो वृथा वृद्धो वृथामतिः ।
वृथामरणमर्हस्त्वं वृथाद्य न भविष्यसि ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

हिडिम्बवधे प्रवृत्तस्य भीमस्य युधिष्ठिरकृतं निवारणं ॥ १ ॥ हिडिम्बया स्वस्य धर्मज्ञत्वस्य भविष्यज्ज्ञत्वस्य च प्रकटनम् ॥ २ ॥ हिडिम्बाया धर्मिष्ठतां ज्ञात्वा तदङ्गीकरणे भीमं प्रति कुन्त्या आज्ञा ॥ ३ ॥

'वैशंपायन उवाच ।
सा तानेवापतत्तूर्णं भगिनी तस्य रक्षसः ।

गन्तव्ये सति चिरं स्थातुं न शक्यम् ॥ २४ ॥ अथवेति द्वयं प्रोत्साहनार्थं ॥ २८ ॥ वृथामरणं स्वर्गाद्यप्रयोजकं मरणम् ॥ ३३ ॥

क्षेममद्य करिष्यामि यथा वनमकण्टकम् ।
न पुनर्मानुषान्हत्वा भक्षयिष्यसि राक्षस ॥ ३४
वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा भीमसेनस्तं निष्पिष्य धरणीतले ।
बाहुभ्यामवपीड्याशु पशुमारममारयत् ॥ ३५
स मार्यमाणो भीमेन ननाद विपुलं स्वनम् ।

पूरयंस्तद्वनं सर्वं जलार्द्रं इव दुन्दुभिः ॥ ३६
बाहुभ्यां योक्त्रयित्वा तं बलवान्पाण्डुनन्दनः ।
'समुद्भ्राम्य शिरश्चास्य सग्रीवं तदपाहरत् ॥ ३७

ततो भिन्वा शिरश्चास्य सग्रीवं तदुदाक्षिपत् ।
तस्य निष्कर्णनयनं निर्जिह्वं रुधिरोक्षितम् ॥ ३८
प्राविद्धं भीमसेनेन शिरो विदशनं बभौ ।

प्रसारितभुजोद्भृष्टो भिन्नमांसत्वगन्तरः ॥ ३९
कबन्धभूतस्तत्रासीदनुर्वज्रहतो तथा ।
हिडिम्बं निहतं दृष्ट्वा संहृष्टास्ते तरस्विनः ॥ ४०

हिडिम्बा सा च संप्रेक्ष्य निहतं राक्षसं रणे ।
अदृश्याश्चैव ये स्वस्थाः समेताः सर्षिचारणाः ४१
पूजयन्ति स्म तं हृष्टाः साधुसाध्विति पाण्डवम् ।

भ्रातरश्चापि संहृष्टा युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ४२
अपूजयन्नरव्याघ्रं भीमसेनमरिन्दमम् ।'
अभिपूज्य महात्मानं भीमं भीमपराक्रमम् ।

पुनरेवार्जुनो वाक्यमुवाचेदं वृकोदरम् ॥ ४३
अदूरे नगरं मन्ये वनादस्मादहं विभो ।
शीघ्रं गच्छाम भद्रं ते न नो विद्यात्सुयोधनः ४४

ततः सर्वे तथेत्युक्त्वा मात्रा सह महारथाः ।
प्रययुः पुरुषव्याघ्रा हिडिम्बा चैव राक्षसी ॥ ४५

अब्रुवाणा हिडिम्बा तु राक्षसी पाण्डवान्प्रति ॥ १
अभिवाद्य ततः कुन्तीं धर्मराजं च पाण्डवम् ।

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

अभिपूज्य ततः सर्वान्भीमसेनमभाषत ॥ २
 अहं ते दर्शनादेव मन्मथस्य वशं गता ।
 क्रूरं भ्रातृवचो हित्वा सा त्वामेवानिरुन्धती ॥३
 राक्षसे रौद्रसङ्काशे तवापश्यं विचेष्टितम् ।
 अहं शुश्रूपुरिच्छेयं तव गात्रं निषेवितुम् ॥' ४
 भीमसेन उवाच ।
 स्मरन्ति वैरं रक्षांसि मायामाश्रित्य मोहिनीम् ।
 हिडिम्बे ब्रज पन्थानं त्वमिमं भ्रातृसेवितम् ॥५
 युधिष्ठिर उवाच ।
 क्रुद्धोऽपि पुरुषव्याघ्र भीम मा स्त स्त्रियं वधीः ।
 शरीरगुप्त्यभ्यधिकं धर्मं गोपाय पाण्डव ॥ ६
 वधाभिप्रायमायान्तमवधीस्त्वं महाबलम् ।
 रक्षसस्तस्य भगिनी किं नः क्रुद्धा करिष्यति ॥७
 वैशंपायन उवाच ।
 हिडिम्बा तु ततः कुन्तीमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 युधिष्ठिरं तु कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ८
 आर्ये जानासि यद्दुःखमिह स्त्रीणामनङ्गजम् ।
 तदिदं मामनुप्राप्तं भीमसेनकृते शुभे ॥ ९
 सोढं तत्परमं दुःखं मया कालप्रतीक्षया ।
 सोऽयमभ्यागतः कालो भविता मे सुखोदयः १०
 मया ह्युत्सृज्य सुहृदः स्वधर्मं स्वजनं तथा ।
 वृतोऽयं पुरुषव्याघ्रस्तव पुत्रः पतिः शुभे ॥ ११
 वीरेणाऽहं तथाऽनेन त्वया चापि यशस्विनी ।
 प्रत्याख्याता न जीवामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥१२
 यदर्हसि कृपां कर्तुं मयि त्वं वरवर्णिनि ।
 मत्वा मूढेति तन्मां त्वं भक्ता वाऽनुगतेति वा १३
 भर्त्राऽनेन महाभागे संयोजय सुतेन ह ।
 तमुपादाय गच्छेयं यथेष्टं देवरूपिणम् ।
 पुनश्चैवानयिष्यामि विस्रम्भं कुरु मे शुभे ॥ १४
 'अहं हि समये लप्स्ये प्राग्भ्रातुरपवर्जनात् ।
 ततः सोऽभ्यपतद्रात्रौ भीमसेनजिघांसया ॥ १५
 यथायथा विक्रमते यथारिमधितिष्ठति ।
 तथातथा समासाद्य पाण्डवं काममोहिता ॥१६

न यातुधान्यहं त्वार्ये न चासि रजनीचरी ।
 ईशा रक्षस्वसा ह्यसि राज्ञि सालकटङ्कटी ॥१७
 पुत्रेण तव संयुक्ता युवतिर्देववर्णिनी ।
 सर्वान्वोऽहमुपस्थास्ये पुरस्कृत्य वृकोदरम् ॥ १८
 अप्रमत्ता प्रमत्तेषु शुश्रूपुरसकृत्वहम् ।
 वृजिने तारयिष्यामि दासीवच्च नरर्षभाः ॥ १९
 पृष्टेन वो वहिष्यामि विमानं सुकृतानिव ।
 यूयं प्रसादं कुरुत भीमसेनो भजेत माम् ॥ २०
 'एवं ब्रुवन्ती ह तथा प्रत्याख्याता क्रियां प्रति ।
 भूम्यां दुष्कृतिनो लोकान्गमिष्येऽहं न संशयः २१
 अहं हि मनसा ध्यात्वा सर्वं वेत्स्यामि सर्वदा ।
 आपन्नित्तरणे प्राणान्धारयिष्ये न केनचित् ॥२२
 सर्वमावृत्य कर्तव्यं धर्मं समनुपश्यता ।
 आपत्सु यो धारयति स वै धर्मविदुत्तमः ॥ २३
 व्यसनं ह्येव धर्मस्य धर्मिणामापदुच्यते ।
 पुण्यात्प्राणान्धारयति पुण्यं वै प्राणधारणम् ॥२४
 येन केनाचरेद्धर्मं तस्मिन्गर्हा न विद्यते ।
 'महतोऽत्र स्त्रियं कामाद्वाधितां त्राहि मामपि २५
 धर्मार्थकाममोक्षेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
 तत्तु धर्ममिति प्राहुर्मुनयो धर्मवत्सलाः ॥ २६
 दिव्यज्ञानेन जानामि व्यतीतानागतानहम् ।
 तस्माद्ब्रूयामि वः श्रेय आसन्नं सर उत्तमम् २७
 अद्यासाद्य सरः स्नात्वा विश्रम्य च वनस्पतौ ।
 श्वः प्रभाते महद्भूतं प्रादुर्भूतं जगत्पतिम् ॥ २८
 व्यासं कमलपत्राक्षं दृष्ट्वा शोकं विहास्यथ ।
 धार्तराष्ट्राद्विवासं च दहनं वारणावते ॥ २९
 त्राणं च विदुरात्तुभ्यं विदितं ज्ञानचक्षुषा ।
 आवासे शालिहोत्रस्य स वो वासं विधास्यति ३०
 वर्षवातातपसहो ह्ययं पुण्यो वनस्पतिः ।
 पीतमात्रे तु पानीये क्षुत्पिपासे विनश्यतः ॥३१
 तपसा शालिहोत्रेण सरो वृक्षश्च निर्मितः ।
 कादम्बाः सारसा हंसाः कुरर्यः कुररैः सह ॥३२
 रुवन्ति मधुरं गीतं गान्धर्वस्वनमिश्रितम् ।

वैशंपायन उवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ ३३
युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं सर्वधर्मविशारदम् ।

कुन्त्युवाच ।

त्वं हि धर्मभृतां श्रेष्ठो मयोक्तं शृणु भारत ॥ ३४

राक्षस्येषा हि वाक्येन धर्मं वदति साधु वै ।

भावेन दुष्टा भीमं वै किं करिष्यति राक्षसी ॥ ३५

भजतां पाण्डवं वीरमपत्यार्थं यदीच्छसि ।

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वं हिडिम्बे नात्र संशयः ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

हिडिम्बया सह पाण्डवानां शालिहोत्रसुरोगमनम् ॥ १ ॥ शालिहोत्रेण तेषामातिथ्यकरणम् ॥ २ ॥ समयकरणपूर्वकं भीमेन हिडिम्ब्याः परिग्रहः ॥ ३ ॥ रमणीयेषु प्रदेशेषु भीमेन सह क्रीडित्वा सायाह्ने शालिहोत्राश्रमं प्रति हिडिम्ब्या निवर्तनम् ॥ ४ ॥ तत्र व्यासागमनम् ॥ ५ ॥ व्यासेन कुन्त्या आश्वासनम् ॥ ६ ॥ व्यासस्य प्रतिनिवर्तनम् ॥ ७ ॥

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरवचः श्रुत्वा कुन्तीमङ्गोऽधिरोप्य सा ।

भीमार्जुनान्तरगता यमाभ्यां च पुरस्कृता ॥ १

तिर्यग्गुधिष्ठिरे याति हिडिम्बा भीमगामिनी ।

शालिहोत्रसुरो रम्यमाससाद जलार्थिनी ॥ २

वनस्पतितलं गत्वा परिमृज्य गृहं यथा ।

पाण्डवानां च वासं सा कृत्वा पर्णमयं तथा ॥ ३

आत्मनश्च तथा कुन्त्या एकोद्देशे चकार सा ।

पाण्डवास्तु ततः स्नात्वा शुद्धाः सन्ध्यामुपास्य च ४

तृपिताः क्षुत्पिपासार्ता जलमात्रेण वर्तयन् ।

शालिहोत्रस्ततो ज्ञात्वा क्षुधार्तान्पाण्डवांस्तदा ५

मनसा चिन्तयामास पानीयं भोजनं महत् ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे विश्रान्ताः पृथया सह ॥ ६

यथा जतुगृहे वृत्तं राक्षसेन कृतं च यत् ।

कृत्वा कथा बहुविधाः कथान्ते पाण्डुनन्दनम् ७

कुन्ती राजसुता वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ।

यथा पाण्डुस्तथा मान्यस्तव ज्येष्ठो युधिष्ठिरः ॥ ८

अहं धर्मविदाऽनेन मान्या गुरुतरा तव ।

स्थातव्यं तु त्वया धर्मे यथा ब्रूयां सुमध्यमे ।

‘नित्यं कृताहिका स्नाता कृतशौचा सुरुपिणी ॥’

स्नातं कृताहिकं भद्रे कृतकौतुकमङ्गलम् ।

भीमसेनं भजेथास्त्वमुदिते वै दिवाकरे ॥ ३८

अहस्सु विहरानेन यथाकामं मनोजवा ।

अयं त्वानयितव्यस्ते भीमसेनः सदा निशि ३९

प्राक्सन्ध्यातो विमोक्तव्यो रक्षितव्यश्च नित्यशः ।

एवं रमस्व भीमेन यावद्गर्भस्य वेदनम् ॥ ४०

एष ते समयो भद्रे शुश्रूषा चाग्रमत्तया ।

नित्यानुकूलया भूत्वा कर्तव्यं शोभनं त्वया ४१

तस्मात्पाण्डुहितार्थं मे युवराज हितं कुरु ॥ ९

निकृता धार्तराष्ट्रेण पापेनाकृतबुद्धिना ।

दुष्कृतस्य प्रतीकारं न पश्यामि वृकोदर ॥ १०

तस्मात्कतिपयाहेन योगक्षेमं भविष्यति ।

क्षेमं दुर्गमिमं वासं वत्स्याम हि यथा वयम् ११

इदमन्यन्महद्दुःखं धर्मकृच्छ्रं वृकोदर ।

दृष्ट्वैव त्वां महाप्राज्ञ अनङ्गाभिप्रचोदिता ॥ १२

युधिष्ठिरं च मां चैव वरयामास धर्मतः ।

धर्मार्थं देहि पुत्रं त्वं स नः श्रेयः करिष्यति १३

प्रतिवाक्यं तु नेच्छामि आवयोर्वचनं कुरु ।

वैशंपायन उवाच ।

तथेति तत्प्रतिज्ञाय भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ १४

शासनं ते करिष्यामि वेदशासनमित्यपि ।

समक्षं भ्रातृमध्ये तु तां चोवाच स राक्षसीम् १५

शृणु राक्षसि सत्येन समयं ते वदाम्यहम् ।

यावत्कालेन भवति पुत्रस्योत्पादनं शुभे ॥ १६

तावत्कालं चरिष्यामि त्वया सह सुमध्यमे ।

‘विशेषतो मत्सकाशे मा प्रकाशय नीचताम् १७

उत्तमस्त्रीगुणोपेता भजेथा वरवर्णिनि ।'
 वैशंपायन उवाच ।
 सा तथेति प्रतिज्ञाय हिडिम्बा राक्षसी तथा १८
 गताऽहनि निवेशेषु भोज्यं राजार्हमानयत् ।
 सा कदाचिद्विहारार्थं हिडिम्बा कामरूपिणी १९
 भीमसेनमुपादाय ऊर्ध्वमाचक्रमे तदा ।
 शैलशृङ्गेषु रम्येषु देवतायतनेषु च ॥ २०
 मृगपक्षिविष्टेषु रमणीयेषु सर्वदा ।
 कृत्वा सा परमं रूपं सर्वाभरणभूषिता ॥ २१
 संजल्पन्ती सुमधुरं रमयामास पाण्डवम् ।
 तथैव वनदुर्गेषु पर्वतद्रुमसानुषु ॥ २२
 सरस्सु रमणीयेषु पद्मोत्पलवनेषु च ।
 नदीद्वीपप्रदेशेषु वैदूर्यसिकतेषु च ॥ २३
 देवारण्येषु पुण्येषु तथा पर्वतसानुषु ।
 सुतीर्थवनतोयासु तथा गिरिनदीषु च ॥ २४
 सागरस्य प्रदेशेषु मणिहेमयुतेषु च ।
 गुह्यकानां निवासेषु कुलपर्वतसानुषु ॥ २५
 सर्वर्तुफलवृक्षेषु मानसेषु वनेषु च ।
 विभ्रती परमं रूपं रमयामास पाण्डवम् ॥ २६
 'यथा मुमोदते स्वर्गे सुकृत्यप्सरसा सह ।
 सुतरां परमप्रीतस्तथा रेमे महाद्युतिः ॥ २७
 शुभं हि जघनं तस्याः सवर्णमणिमेखलम् ।
 न ततर्प तदा मृद्रन्भीमसेनो मुहुर्मुहुः ॥' २८
 रमयन्ती ततो भीमं तत्रतत्र मनोजवा ।
 सा रेमे तेन संहर्षात्प्यन्ती च मुहुर्मुहुः ॥ २९
 अहस्सु रमयन्ती सा निशाकालेषु पाण्डवम् ।
 आनीय वै स्वके गेहे दर्शयामास मातरम् ॥ ३०
 भ्रातृभिः सहितो नित्यं स्वपते पाण्डवस्तथा ।
 कुन्त्याः परिचरन्ती सा तस्याः पार्श्वे वसन्निशां ३१
 कामांश्च मुखवासादीनानधिष्यति भोजनम् ।
 तस्यां राज्यं व्यतीतायामाजगाम महाव्रतः ३२
 पाराशर्यो महाप्राज्ञो दिव्यदर्शी महाव्रतः ।
 तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं शुभम् ।

तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सक्नुषा चैव माधवी ॥३३
 श्रीव्यास उवाच ।
 मयेदं मनसा पूर्वं विदितं भरतर्षभाः ।
 यथा स्थितैरधर्मेण धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥ ३४
 तद्विदित्वाऽसि संप्राप्तश्चिकीर्षन्वै परं हितम् ।
 न विषादो हि वः कार्यः सर्वमेतत्सुखाय वः ३५
 सुहृद्वियोजनं कर्म पुराकृतमरिन्दमाः ।
 तस्य सिद्धिरियं प्राप्ता मा शोचत परन्तपाः ३६
 समाप्ते दुष्कृते चैव यूयं ते वै न संशयः ।
 खराष्ट्रे विहरिष्यन्तो भविष्यथ सवान्धवाः ॥३७
 दीनतो बालतश्चैव स्नेहं कुर्वन्ति बान्धवाः ।
 तस्माद्भ्यधिकः स्नेहो युष्मासु मम संप्रति ॥३८
 स्नेहपूर्वं चिकीर्षामि हितं यत्तन्निबोधत ।
 वसतेह प्रतिच्छन्ना ममागमनकाङ्क्षिणः ॥ ३९
 एतद्वै शालिहोत्रस्य तपसा निर्मितं सरः ।
 रमणीयमिदं तोयं क्षुत्पिपासाश्रमापहम् ॥ ४०
 कार्यार्थिनस्तु षण्मासान्विहरध्वं यथासुखम् ॥४१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं स तान्समाश्वास्य व्यासः पार्थानरिन्दमान् ।
 स्नेहाच्च संपरिष्वज्य कुन्तीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ४२
 क्षुषे मा रोद मा रोदेत्येवं व्यासोऽब्रवीद्वचः ।
 जीवपुत्रे सुतस्तेऽयं धर्मेनित्यो युधिष्ठिरः ॥ ४३
 पृथिव्यां पार्थिवान्सर्वान्प्रशासिष्यति धर्मराट् ।
 धर्मेण जित्वा पृथिवीमखिलां धर्मकृद्वशी ॥ ४४
 स्थापयित्वा वशे सर्वां सपर्वतवनां शुभाम् ।
 भीमसेनार्जुनबलाद्भोक्ष्यत्ययमसंशयम् ॥ ४५
 पुत्रास्तव च माद्याश्च पञ्चैते लोकविश्रुताः ।
 खराष्ट्रे विहरिष्यन्ति सुखं सुमनसस्तदा ॥ ४६
 यक्ष्यन्ति च नरव्याघ्रा विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
 राजसूयाश्वमेधाद्यैः ऋतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ४७
 अनुगृह्य सुहृद्वर्गं धनेन च सुखेन च ।
 पितृपैतामहं राज्यमाहरिष्यन्ति ते सुताः ॥ ४८

सुषा कमलपत्राक्षी नाम्ना कमलपालिका ।
वशवर्तिनी तु भीमस्य पुत्रमेषा जनिष्यति ॥ ४९
तेन पुत्रेण कृच्छ्रेषु भविष्यथ च तारिताः ।
इह मासं प्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहं पुनः ॥ ५०

देशकालौ विदित्वैवं यास्यध्वं परमां मुदम् ॥५१
वैशंपायन उवाच ।
स तैः प्राञ्जलिभिः सर्वैस्तथेत्युक्तो जनाधिप ।
जगाम भगवान्व्यासो यथागतमृषिः प्रभुः ॥५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

ऊनसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

घटोत्कचोत्पत्तिः ॥ १ ॥ स्मृतिमात्रादागच्छाव इत्युक्त्वा हिडिम्बाघटोत्कचयोर्गमनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

गते भगवति व्यासे पाण्डवा विगतज्वराः ।
ऊषुस्तत्र च षण्मासान्वटवृक्षे यथासुखम् ॥ १
शाकमूलफलाहारास्तपः कुर्वन्ति पाण्डवाः ।
अनुज्ञाता महाराज ततः कमलपालिका ॥ २
रमयन्ती सदा भीमं तत्रतत्र मनोजवा ।
दिव्याभरणवस्त्रा हि दिव्यस्त्रगनुलेपना ॥ ३
एवं भ्रातृन्सप्त मासान्हिडिम्बाऽवासयद्गने ।
पाण्डवान्भीमसेनार्थे राक्षसी कामरूपिणी ॥ ४
सुखं स विहरन्भीमस्तत्कालं पर्यणामयत् ।
ततोऽलभत सा गर्भं राक्षसी कामरूपिणी ॥ ५
अतस्मा भीमसेनेन सप्तमासोपसंगता ।
प्रजज्ञे राक्षसी पुत्रं भीमसेनान्महाबलात् ॥ ६
विरूपाक्षं महावक्रं शङ्कुकर्णं विभीषणम् ।
भीमरूपं सुताम्राक्षं तीक्ष्णदंष्ट्रं महारथम् ॥ ७
महेष्वासं महावीर्यं महासत्वं महाजवम् ।
महाकायं महाकालं महाग्रीवं महाभुजम् ॥ ८
अमानुषं मानुषजं भीमवेगमरिन्दमम् ।
पिशाचकानतीत्यान्यान्वभूवाति स मानुषान् ॥ ९
वालोऽपि विक्रमं प्राप्तो मानुषेषु विशांपते ।
सर्वास्त्रेषु वरो वीरः प्रकाममभवद्बली ॥ १०
सद्यो हि गर्भं राक्षस्यो लभन्ते प्रसवन्ति च ।
कामरूपधराश्चैव भवन्ति बहुरूपिकाः ॥ ११

प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात्स पितुस्तदा ।
मातुश्च परमेष्वासस्तौ च नामास्य चक्रतुः ॥ १२
घटोहास्योत्कच इति माता तं प्रत्यभाषत ।
अभवत्तेन नामास्य घटोत्कच इति स ह ॥ १३
अनुरक्तश्च तानासीत्पाण्डवान्स घटोत्कचः ।
तेषां च दयितो नित्यमात्मनित्यो बभूव ह ॥ १४
घटोत्कचो महाकायः पाण्डवान्पृथया सह ।
अभिवाद्य यथान्यायमब्रवीच्च प्रभाष्य तान् ॥ १५
किं करोम्यहमार्याणां निःशङ्कं वदतानघाः ।
तं ब्रुवन्तं भैमसेनिं कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ १६
त्वं कुरूणां कुले जातः साक्षाद्भीमसमो ह्यसि ।
ज्येष्ठः पुत्रोसि पञ्चानां साहाय्यं कुरु पुत्रक १७
वैशंपायन उवाच ।

पृथयाप्येवमुक्तस्तु प्रणम्यैव वचोऽब्रवीत् ।
यथा हि रावणो लोके इन्द्रजिच्च महाबलः ।
वर्षमवीर्यसमो लोके विशिष्टश्चाभवं नृषु ॥ १८
कृत्यकाल उपस्थास्ये पितृनिति घटोत्कचः ।
आमन्त्र्य रक्षसां श्रेष्ठः प्रतस्थे चोत्तरां दिशम् १९
स हि सृष्टो भगवता शक्तिहेतोर्महात्मना ।
कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य प्रतियोद्धा महारथः ॥ २०
'भीम उवाच ।

सह वासो मया जीर्णस्त्वया कमलपालिके ।

विकचः केशहीनः ॥ १२ ॥ घटोहं घटवद्वितर्क्य आस्यं तदु-
पलक्षितं शिरः यस्य स घटोहास्यः सचासावुत्कचश्च घटोहास्यो-
त्कचः । घटोऽहमुत्कचोऽस्मीति मातरं सोऽभ्यभाषत इति घ. ड.

पाठः ॥ १३ ॥ आत्मनित्यः स्ववशः ॥ १४ ॥ ऊनसप्तत्यु-
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

पुनर्द्रक्ष्यसि राज्यस्थानित्यभाषत तां तदा ॥२१
हिडिम्बोवाच ।
यदा मां संस्मेरः कान्त रिरंस्मू रहसि प्रभो ।

तदा तव वशं भूय आगन्तास्म्याशु भारत ॥२२
इत्युक्त्वा सा जगामाशु भावमासज्य पाण्डवे ।
हिडिम्बा समयं स्मृत्वा स्वां गतिं प्रत्यपद्यत २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि ऊनसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

वने चरतां पाण्डवानां व्यासेन सान्त्वनं एकचक्रानगर्या ब्राह्मणगृहे स्थापनं च ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे शालिहोत्राश्रमे तदा ।
पूजितास्तेन वन्येन तमामभ्य महामुनिम् ॥ १
जटाः कृत्वाऽऽत्मनः सर्वे बल्कलाजिनवाससः ।
कुन्त्या सह महात्मानो विभ्रतस्तापसं वपुः ॥ २
ब्राह्मं वेदमधीयाना वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
नीतिशास्त्रं च धर्मज्ञा न्यायज्ञानं च पाण्डवाः ३
शालिहोत्रप्रसादेन लब्ध्वा प्रीतिमवाप्य च ।
ते वनेन वनं गत्वा घ्नन्तो मृगगणान्बहून् ।
अपक्रम्य ययू राजंस्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४
मत्स्यांस्त्रिगर्तान्पाञ्चालान्कीचकानन्तरेण च ।
रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाः सरांसि च ॥ ५
कचिद्ब्रह्मन्तो जननीं त्वरमाणा महारथाः ।
'कचिच्छान्ताश्च कान्तारे कचित्तिष्ठन्ति हर्षिताः' ॥
कचिच्छन्देन गच्छन्तस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः ।
पथि द्वैपायनं सर्वे ददृशुः स्वपितामहम् ॥ ७
तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा ।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सह मात्रा परन्तपाः ॥ ८

व्यास उवाच ।

तदाश्रमान्निर्गमनं मया ज्ञातं नरर्षभाः ।
घटोत्कचस्य चोत्पत्तिं ज्ञात्वा प्रीतिरवर्धत ॥ ९
इदं नगरमभ्याशे रमणीयं निरामयम् ।
वसतेह प्रतिच्छन्ना ममागमनकाङ्क्षिणः ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।
एवं स तान्समाश्वास्य व्यासः पार्थानरिन्दमान् ।
एकचक्रामभिगतां कुन्तीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ११
श्रीव्यास उवाच ।
कुर्यान्न केवलं धर्मं दुष्कृतं च तथा नरः ।
सुकृतं दुष्कृतं लोके न कर्ता नास्ति कश्चन ॥१२
अवश्यं लभते कर्ता फलं वै पुण्यपापयोः ।
दुष्कृतस्य फलेनैव प्राप्तं व्यसनमुत्तमम् ॥ १३
तस्मान्माधवि मानार्हे मा च शोके मनः कृथाः ।
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा निवेश्यैनान्ब्राह्मणस्य निवेशने ।
जगाम भगवान्व्यासो यथाकाममृषिः प्रभुः ॥१५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ समाप्तं हिडिम्बवधपर्व ॥

(अथ बकवधपर्व ॥ १० ॥)

एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

एकचक्रायां भिक्षामटतः पाण्डवान्दृष्ट्वा पौराणां वितर्कः ॥ १ ॥ कुम्भकाराङ्गीमस्य महत्तरपात्रलाभः ॥ २ ॥ सभार्यस्य तद्गृहस्वामिनो ब्राह्मणस्य क्रन्दितं श्रुतवत्याः कुन्त्याः भीमानुमत्या ब्राह्मणान्तर्गृहप्रवेशः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणप्रलापः ॥ ४ ॥

जनमेजय उवाच ।

एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।

अत ऊर्ध्वं द्विजश्रेष्ठ किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।

ऊषुर्नातिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २

रमणीयानि पश्यन्तो वनानि विविधानि च ।

पार्थिवानपि चोद्देशान्सरितश्च सरांसि च ॥ ३

चेरुभैक्षं तदा ते तु सर्व एव विशांपते ।

‘युधिष्ठिरं च कुन्तीं च चिन्तयन्त उपासते ॥ ४

भैक्षं चरन्तस्तु तदा जटिला ब्रह्मचारिणः ।

बभूवुर्नागराणां च गुणैः संप्रियदर्शनाः ॥ ५

नागरा ऊचुः ।

दर्शनीया द्विजाः शुभ्रा देवगर्भोपमाः शुभाः ।

भैक्षानर्हाश्च राज्यार्हाः सुकुमारास्तपस्विनः ॥ ६

नैते यथार्थतो विप्राः सुकुमारास्तपस्विनः ।

चरन्ति भूमौ प्रच्छन्नाः कस्माच्चित्कारणादिह ॥ ७

सर्वलक्षणसंपन्ना भैक्षं नार्हन्ति नित्यशः ।

कार्यार्थिनश्चरन्तीति तर्कयन्त इति ब्रुवन् ॥ ८

बन्धूनामागमान्नित्यमुपचारैस्तु नागराः ।

भाजनानि च पूर्णानि भक्ष्यभोज्यैरकारयन् ॥ ९

मौनव्रतेन संयुक्ता भैक्षं गृह्णन्ति पाण्डवाः ।

माता चिरगतान्ज्ञात्वा शोचन्ती पाण्डवान्प्रति ॥

दुःखाश्रुपूर्णनयना लिखन्त्यास्ते महीतलम् ।

भिक्षित्वा द्विजगेहेषु चिन्तयन्तश्च मातरम् ॥ ११

त्वरमाणा निवर्तन्ते मातृगौरवयन्त्रिताः ।

मात्रे निवेदयन्ति स कुन्त्यै भैक्षं दिवानिशम् ॥ १२

सर्वं संपूर्णभैक्षान्नं मातृदत्तं पृथक्पृथक् ।

विभज्याभुञ्जतेष्टं ते यथाभागं पृथक्पृथक् ॥ १३

अर्धं स भुञ्जते पञ्च सह मात्रा परन्तपाः ।

अर्धं सर्वस्य भैक्षस्य भीमो भुङ्क्ते महाबलः ॥ १४

स नाशितश्च भवति कल्याणान्नभुजिः पुरा ।

स वैवर्ष्यं च कार्श्यं च जगामातृप्तिकारितम् ॥ १५

आज्यविन्दुर्यथा बहौ महति ज्वलिते भवेत् ।

तथार्धभागं भीमस्य भिक्षान्नस्य नरोत्तम ॥ १६

तथैव वसतां तत्र तेषां राजन्महात्मनाम् ।

अतिचक्राम सुमहान्कालोऽथ भरतर्षभ ॥ १७

भीमोऽपि क्रीडयित्वाथ मिथो ब्राह्मणबन्धुषु ।

कुम्भकारेण संबन्धाद्येभे पात्रं महत्तरम् ॥ १८

कुम्भकारोऽददात्पात्रं महत्कृत्वातिमात्रकम् ।

प्रहसन्भीमसेनाय विस्मितस्तस्य कर्मणा ॥ १९

तस्याद्भुतं कर्म कुर्वन्मृद्भारं महदाददे ।

मृद्भारैः शतसाहस्रैः कुम्भकारमतोषयत् ॥ २०

चक्रे चक्रे च मृद्भाण्डान्सततं भैक्षमाचरन् ।

तदादायागतं दृष्ट्वा हसन्ति प्रहसन्ति च ॥ २१

भक्ष्यभोज्यानि विविधान्यादाय प्रक्षिपन्ति च ।

एवमेव सदा भुक्त्वा मात्रे वदति वै रहः ।

न चाशितोऽसि भवति कल्याणान्नभृतः पुरा ॥

ततः कदाचिद्भैक्षाय गतास्ते पुरुषर्षभाः ।

संगत्य भीमसेनस्तु तत्रास्ते पृथया सह ॥ २३

अथार्तिजं महाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने ।

भृशमुत्पतितं घोरं कुन्ती शुश्राव भारत ॥ २४

रोरूयमाणांस्तान्दृष्ट्वा परिदेवयतश्च सा ।

कारुण्यात्साधुभावाच्च कुन्ती राजन्न चक्षमे ॥ २५

मथ्यमानेव दुःखेन हृदयेन पृथा तदा ।

उवाच भीमं कल्याणी कृपान्वितमिदं वचः ॥ २६

वसामः सुसुखं पुत्र ब्राह्मणस्य निवेशने ।

अज्ञाता धार्तराष्ट्रस्य सत्कृता वीतमन्यवः ॥ २७

सा चिन्तये सदा पुत्र ब्राह्मणस्यास्य किं न्वहम् ॥
कदा प्रियं करिष्यामि यत्कुर्युरुषिताः सुखम् ॥२८
एतावान्पुरुषस्तात कृतं यस्मिन्न नश्यति ।
यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्यादभ्यधिकं ततः ॥२९
तदिदं ब्राह्मणस्यास्य दुःखमापतितं ध्रुवम् ।
न तत्र यदि साहाय्यं कुर्याम सुकृतं भवेत् ॥३०
भीमसेन उवाच ।

ज्ञायतामस्य यदुःखं यतश्चैव समुत्थितम् ।
विदित्वा व्यवसिष्यामि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ३१
वैशंपायन उवाच ।

एवं तौ कथयन्तौ च भूयः शुश्रुवतुः स्वनम् ।
आर्तिजं तस्य विप्रस्य सभार्यस्य विशांपते ॥ ३२
अन्तःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
विवेश त्वरिता कुन्ती बद्धवत्सेव सौरभी ॥ ३३
ततस्तं ब्राह्मणं तत्र भार्यया च सुतेन च ।
दुहित्रा चैव सहितं ददर्श विकृताननम् ॥ ३४
ब्राह्मण उवाच ।

धिगिदं जीवितं लोके गतसारमनर्थकम् ।
दुःखमूलं पराधीनं भृशमप्रियभागी च ॥ ३५
जीविते परमं दुःखं जीविते परमो ज्वरः ।
जीविते वर्तमानस्य द्रन्द्वानामागमो ध्रुवः ॥ ३६
आत्मा ह्येको हि धर्माथौ कामं चैव निषेवते ।
एतैश्च विप्रयोगोऽपि दुःखं परमनन्तकम् ॥ ३७
आहुः केचित्परं मोक्षं स च नास्ति कथंचन ।
अर्थप्राप्तौ तु नरकः कृत्स्न एवोपपद्यते ॥ ३८
अर्थप्सुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकम् ।
जातस्नेहस्य चार्थेषु विप्रयोगे महत्तरम् ॥ ३९
'यावन्तो यस्य संयोगा द्रव्यैरिष्टैर्भवन्त्युत ।
तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥४०
तदिदं जीवितं प्राप्य अल्पकालं महाभयम् ।
त्यागो हि न मया प्राप्तो भार्यया सहितेन च ॥
न हि योगं प्रपश्यामि येन मुच्येयमापदः ।
पुत्रदारेण वा सार्धं प्राद्रवेयमनामयम् ॥ ४२

योगमुपायम् ॥ ४२ ॥ एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७१॥

यतितं वै मया पूर्वं वेत्थ ब्राह्मणि तत्तथा ।
क्षेमं यतस्ततो गन्तुं त्वया तु मम न श्रुतम् ॥४३
इह जाता विवृद्धाऽस्मि पिता माता ममेति वै ।
उक्तवत्यसि दुर्मेधे याच्यमाना मयाऽसकृत् ॥४४
स्वर्गतोऽपि पिता वृद्धस्तथा माता चिरं तव ।
बान्धवा भूतपूर्वाश्च तत्र वासे तु का रतिः ॥ ४५
'न भोजनं विरुद्धं स्यान्न स्त्रीदेशो निबन्धनः ।
सुदूरमपि तं देशं व्रजेद्भ्रूडहंसवत् ॥' ४६
सोऽयं ते बन्धुकामाया अश्रुष्वन्त्या वचो मम ।
बन्धुप्रणाशः संप्राप्तो भृशं दुःखकरो मम ॥ ४७
अथवा मद्दिनाशो यं न हि शक्यामि कंचन ।
परित्यक्तमहं बन्धुं स्वयं जीवन्नृशंसवत् ॥ ४८
सहधर्मचरीं दान्तां नित्यं मातृसमां मम ।
सखायं विहितां देवैर्नित्यं परमिकां गतिम् ॥४९
पित्रा मात्रा च विहितां सदा गार्हस्थ्यभागिनीम्
वरयित्वा यथान्यायं मन्त्रवत्परिणीय च ॥ ५०
कुलीनां शीलसंपन्नामपत्यजननीमपि ।
त्वामहं जीवितस्यार्थे साध्वीमनपकारिणीम् ॥५१
परित्यक्तुं न शक्यामि भार्यां नित्यमनुव्रताम् ।
कुत एव परित्यक्तुं सुतां शक्याम्यहं स्वयम् ॥५२
बालामप्राप्तवयसमजातव्यञ्जनाकृतिम् ।
भर्तुरर्थाय निक्षिप्तां न्यासं धात्रा महात्मना ॥५३
यया दौहित्रजाँल्लोकानाशंसे पितृभिः सह ।
स्वयमुत्पाद्य तां बालां कथमुत्सृष्टमुत्सहे ॥ ५४
मन्यन्ते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्नराः ।
कन्यायां केचिदपरे मम तुल्यावुभौ स्मृतौ ॥५५
यस्यां लोकाः प्रसूतिश्च स्थिता नित्यमथो सुखम् ।
अपायां तामहं बालां कथमुत्सृष्टमुत्सहे ॥ ५६
'कुत एव परित्यक्तुं सुतं शक्याम्यहं स्वयम् ।
प्रार्थयेयं परां प्रीतिं यस्मिन्स्वर्गफलानि च ॥ ५७
यस्य जातस्य पितरो मुखं दृष्ट्वा दिवं गताः ।
अहं मुक्तः पितृक्रणाद्यस्य जातस्य तेजसा ॥ ५८
दयितं मे कथं बालमहं त्यक्तुमिहोत्सहे ।
तमहं ज्येष्ठपुत्रं मे कुलनिर्हारकं विशुम् ॥ ५९

मम पिण्डोदकनिधिं कथं त्यक्ष्यामि पुत्रकम् ।
 त्यागोऽयं मम संप्राप्तो मम वा मे सुतस्य वा ॥६०
 तव वा तव पुत्र्या वा अत्र वासस्य तत्फलम् ।
 न शृणोषि वचो मह्यं तत्फलं भुङ्क्ष्व भामिनि ॥६१
 अथवाहं न शक्ष्यामि स्वयं मर्तुं मृतं मम ।
 एकं त्यक्तुं न शक्नोमि भवतीं च सुतामपि ॥६२
 अथ मद्रक्षणार्थं वा न हि शक्ष्यामि कंचन ।
 परित्यक्तुमहं बन्धुं स्वयं जीवन्मृतं सवत् ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

ब्राह्मणं प्रति तत्पत्नीवाक्यम् ॥ १ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।
 न सन्तापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित् ।
 न हि सन्तापकालोऽयं वैद्यस्य तव विद्यते ॥ १
 अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः ।
 अवश्यभाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते ॥ २
 भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्वमात्मार्थमिष्यते ।
 व्यथां जहि सुबुद्ध्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र च ३
 एतद्धि परमं नार्याः कार्यं लोके सनातनम् ।
 प्राणानपि परित्यज्य यद्भर्तुर्हितमाचरेत् ॥ ४
 तच्च तत्र कृतं कर्म तवापीदं सुखावहम् ।
 भवत्यमुत्र चाक्षय्यं लोकेऽस्मिंश्च यशस्करम् ॥ ५
 एष चैव गुरुर्धर्मो यं प्रवक्ष्याम्यहं तव ।
 अर्थश्च तव धर्मश्च भूयानत्र प्रदृश्यते ॥ ६
 यदर्थमिष्यते भार्या प्राप्तः सोऽर्थस्त्वया मयि ।
 कन्या चैका कुमारश्च कृताहमनृणा त्वया ॥ ७
 समर्थः पोषणे चासि सुतयो रक्षणे तथा ।
 न त्वहं सुतयोः शक्ता तथा रक्षणपोषणे ॥ ८
 मम हि त्वद्विहीनायाः सर्वप्राणधनेश्चर ।
 कथं स्यातां सुतौ बालौ भरेयं च कथं त्वहम् ॥ ९
 कथं हि विधवाऽनाथा बालपुत्रा विना त्वया ।
 मिथुनं जीवयिष्यामि स्थिता साधुगते पथि ॥ १०

वैद्यस्य विद्यावतः ॥ १ ॥

आत्मानमपि चोत्सृज्य गते प्रेतवशं मयि ।
 त्यक्त्वा ह्येते मया व्यक्तं नेह शक्ष्यन्ति जीवितुम् ॥
 एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गर्हितो बुधैः ।
 आत्मत्यागे कृते चेमे मरिष्यन्ति मया विना ६५
 स कृच्छ्रामहमापन्नो न शक्तस्तर्तुमापदम् ।
 अहो धिकां गतिं त्वद्य गमिष्यामि सबान्धवः ।
 सर्वैः सह मृतं श्रेयो न च मे जीवितुं क्षमम् ॥ ६६

अहं कृतावलेपैश्च प्रार्थ्यमानामिमां सुताम् ।
 अयुक्तैस्तव संबन्धे कथं शक्ष्यामि रक्षितुम् ॥ ११
 उत्सृष्टमामिषं भूमौ प्रार्थयन्ति यथा खगाः ।
 प्रार्थयन्ति जनाः सर्वे पतिहीनां तथा स्त्रियम् १२
 साऽहं विचाल्यमाना वै प्रार्थ्यमाना दुरात्मभिः ।
 स्थातुं पथि न शक्ष्यामि सज्जनेष्टे द्विजोत्तम १३
 'स्त्रीजन्म गर्हितं नाथ लोके दुष्टजनाकुले ।
 मातापित्रोर्वशे कन्या प्रौढा भर्तृवशे तथा ॥ १४
 अभावे चानयोः पुत्रे स्वतन्त्रा स्त्री विगर्हिता १५
 अनाथत्वं स्त्रियो द्वारं दुष्टानां विवृतं हि तत् ।
 वस्त्रखण्डं घृताक्तं हि यथा संकृष्यते श्वभिः ॥ १६
 कथं तव कुलस्यैकमिमं बालमनागसम् ।
 पितृपैतामहे मार्गे नियोक्तुमहमुत्सहे ॥ १७
 कथं शक्ष्यामि बालेऽस्मिन्गुणानाधातुमीप्सितान् ।
 अनाथे सर्वतो लुप्ते यथा त्वं धर्मदर्शिवान् ॥ १८
 इमामपि च ते बालामनाथां परिभूय माम् ।
 अनर्हाः प्रार्थयिष्यन्ति शूद्रा वेदश्रुतिं यथा ॥ १९
 तां चेदहं न दित्सेयं सद्गुणैरुपवृंहिताम् ।
 प्रमथ्यैनां हरेयुस्ते हविर्ध्वान्ना इवाध्वरात् ॥ २०
 संप्रेक्षमाणा पुत्रीं ते नानुरूपमिवात्मनः ।
 अनर्हवशमापन्नामिमां चापि सुतां तव ॥ २१
 अवज्ञाता च लोकेषु तथात्मानमजानती ।

अवलिप्तैर्नरैर्ब्रह्मन्मरिष्यामि न संशयः ॥ २२
 तौ च हीनौ मया बालौ त्वया चैव तथात्मजौ ।
 विनश्येतां न सन्देहो मत्स्याविव जलक्षये ॥२३
 त्रितयं सर्वथाप्येवं विनशिष्यत्यसंशयम् ।
 त्वया विहीनं तस्मात्त्वं मां परित्यक्तुमर्हसि ॥२४
 व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणां पूर्वं भर्तुः परा गतिः ।
 ननु ब्रह्मन्सपुत्राणामिति धर्मविदो विदुः ॥ २५
 'अनिष्टमिह पुत्राणां विषये परिवर्तितुम् ।
 हरिद्राञ्जनपुष्पादिसौमङ्गल्ययुता सती ॥ २६
 मरणं याति या भर्तुस्तद्दत्तजलपायिनी ।
 भर्तृपादापितमनाः सा याति गिरिजापदम् ॥२७
 गिरिजायाः सखी भूत्वा मोदते नगकन्यया ।
 मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ॥२८
 अमितस्य हि दातारं का पतिं नाभिनन्दति ।
 आश्रमाश्चाग्निसंस्कारा जपहोमव्रतानि च ॥ २९
 स्त्रीणां नैते विधातव्या विना पतिमनिन्दितम् ।
 क्षमा शौचमनाहारमेतावद्विहितं स्त्रियाः ॥' ३०
 परित्यक्तः सुतश्चायं दुहितेयं तथा मया ।
 बान्धवाश्च परित्यक्तास्त्वदर्थं जीवितं च मे ॥३१
 यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्च विविधैस्तथा ।
 विशिष्यते स्त्रिया भर्तुर्नित्यं प्रियहिते स्थितिः ३२
 तदिदं यच्चिकीर्षामि धर्मं परमसंमतम् ।
 इष्टं चैव हितं चैव तव चैव कुलस्य च ॥ ३३
 इष्टानि चाप्यपत्यानि द्रव्याणि सुहृदः प्रियाः ।
 आपद्धर्मप्रमोक्षाय भार्या चापि सतां मतम् ॥३४
 आपदर्थे धनं रक्षेदारान् रक्षेद्भनैरपि ।
 आत्मानं सततं रक्षेद्दरैरपि धनैरपि ॥ ३५
 दृष्टादृष्टफलार्थं हि भार्या पुत्रो धनं गृहम् ।
 सर्वमेतद्विधातव्यं बुधानामेष निश्चयः ॥ ३६
 एकतो वा कुलं कृत्स्नमात्मा वा कुलवर्धनः ।

'उभयोः कोधिको विद्वन्नात्मा चैवाधिकः कुलात्
 आत्मनो विद्यमानत्वाद्भुवनानि चतुर्दश ।
 विद्यन्ते द्विजशार्दूल आत्मा रक्ष्यस्ततस्त्वया ॥३८
 आत्मन्यविद्यमाने चेदस्य नास्तीह किञ्चन ।
 एतज्जगदिदं सर्वमात्मना न समं किल ॥' ३९
 स कुरुष्व मया कार्यं तारयात्मानमात्मना ।
 अनुजानीहि मामार्यं सुतौ मे परिपालय ॥ ४०
 अवध्याः स्त्रिय इत्याहुर्धर्मज्ञा धर्मनिश्चये ।
 धर्मज्ञान् राक्षसानाहुर्न हन्यात्स च मामपि ॥४१
 निःसंशयं वधः पुंसां स्त्रीणां संशयितो वधः ।
 अतो मामेव धर्मज्ञ प्रस्थापयितुमर्हसि ॥ ४२
 भुक्तं प्रियाण्यवाप्तानि धर्मश्च चरितो मया ।
 'त्वच्छुश्रूषणसंभूता कीर्तिश्चाप्यतुला मम ।'
 लत्प्रसूतिः प्रिया प्राप्ता न मां तप्स्यत्यजीवितं ४३
 जातपुत्रा च वृद्धा च प्रियकामा च ते सदा ।
 समीक्ष्यैतदहं सर्वं व्यवसायं करोम्यतः ॥ ४४
 उत्सृज्यापि हि मामार्यं प्राप्स्यस्यन्यामपि स्त्रियम्
 ततः प्रतिष्ठितो धर्मो भविष्यति पुनस्त्व ॥ ४५
 न चाप्यधर्मः कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम् ।
 स्त्रीणामधर्मः सुमहान्भर्तुः पूर्वस्य लङ्घने ॥ ४६
 एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वमात्मत्यागं च गर्हितम् ।
 आत्मानं तारयाद्याशु कुलं चेमौ च दारकौ ॥४७
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तथा भर्ता तां समालिङ्ग्य भारत ।
 मुमोच बाष्पं शनकैः सभार्यो भृशदुःखितः ॥४८
 'मैवं वद त्वं कल्याणि तिष्ठ चेह सुमध्यमे ।
 न तु भार्या त्यजेत्प्राज्ञः पुत्रान्वापि कदाचन ॥४९
 विशेषतः स्त्रियं रक्षेत्पुरुषो बुद्धिमानिह ।
 त्यक्त्वा तु पुरुषो जीवेन्न हातव्यानिमान्सदा ।
 न वेत्ति कामं धर्मं च अर्थं मोक्षं च तत्त्वतः ॥' ५०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि ब्रह्मवधपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

ब्राह्मणं प्रति तत्कन्यावाक्यम् ॥ १ ॥ बालस्य पुत्रस्य वचनेन पित्रोः किञ्चिद्वर्षसमये कुन्यास्तात्समीपे गमनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रं निशम्य तु ।
 ततो दुःखपरीताङ्गी कन्या तावभ्यभाषत ॥ १
 किमेवं भृशदुःखातौं रोरुयेतामनाथवत् ।
 ममापि श्रूयतां वाक्यं श्रुत्वा च क्रियतां क्षमम् २
 धर्मतोऽहं परित्याज्या युवयोर्नात्र संशयः ।
 त्यक्तव्यां मां परित्यज्य त्राहि सर्वं मयैकया ॥३
 इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यं तारयिष्यति मामिति ।
 अस्मिन्नुपस्थिते काले तरध्वं प्रववन्मया ॥ ४
 इह वा तारयेद्दुर्गादुत वा प्रेत्य भारत ।
 सर्वथा तारयेत्पुत्रः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ॥ ५
 आकाङ्क्षन्ते च दौहित्रान्मयि नित्यं पितामहाः ।
 तत्स्वयं वै परित्रासे रक्षन्ती जीवितं पितुः ॥ ६
 भ्राता च मम बालोऽयं गते लोकममुं त्वयि ।
 अचिरेणैव कालेन विनश्येत् न संशयः ॥ ७
 तातेपि हि गते स्वर्गं विनष्टे च ममानुजे ।
 पिण्डः पितृणां व्युच्छिद्येत्तत्तेषां विप्रियं भवेत् ८
 पित्रा त्यक्त्वा तथा मात्रा भ्रात्रा चाहमसंशयम् ।
 दुःखाद्दुःखतरं प्राप्य भ्रियेयमतथोचिताम् ॥ ९
 त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते माता भ्राता च मे शिशुः ।
 सन्तानश्चैव पिण्डश्च प्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् ॥ १०
 आत्मा पुत्रः सखी भार्या कृच्छ्रं तु दुहिता किल ।
 स कृच्छ्रान्मोचयात्मानं मां च धर्मे नियोजय ॥११
 अनाथा कृपणा बाला यत्र कचन गामिनी ।
 भविष्यामि त्वया तात विहीना कृपणा सदा ॥१२
 अथवाहं करिष्यामि कुलस्यास्य विमोचनम् ।
 फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥१३
 अथवा यास्यसे तत्र त्यक्त्वा मां द्विजसत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

पीडिताऽहं भविष्यामि तदवेक्षस्व मामपि ॥१४
 तदस्मदर्थं धर्मार्थं प्रसवार्थं च सत्तम ।
 आत्मानं परिरक्षस्व त्यक्तव्यां मां च संत्यज ॥१५
 अवश्यकरणीये च मा त्वां कालोत्यगादयम् ।
 किं त्वतः परमं दुःखं यद्वयं स्वर्गते त्वयि ॥ १६
 याचमानाः परादन्नं परिधावेमहि श्ववत् ।
 त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते क्लेशादस्तात्सवान्धवे ।
 अमृतेव सती लोके भविष्यामि सुखान्विता १७
 इतः प्रदाने देवाश्च पितरश्चेति नः श्रुतम् ।
 त्वया दत्तेन तोयेन भविष्यति हिताय वै ॥ १८
 'इत्येतद्दुभयं तात निशाम्य तव यद्वितम् ।
 तद्व्यवस्य तथाम्बाया हितं स्वस्य सुतस्य च ॥१९
 मातापित्रोश्च पुत्रास्तु भवितारो गुणान्विताः ।
 न तु पुत्रस्य पितरो पुनर्जातु भविष्यतः ॥' २०
 वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधं तस्या निशम्य परिदेवितम् ।
 पिता माता च सा चैव कन्या प्ररुदुस्त्रयः ॥२१
 ततः प्ररुदितान्सर्वांश्निशम्याथ सुतस्तदा ।
 उत्फुल्लनयनो बालः कलमव्यक्तमब्रवीत् ॥ २२
 मा पिता रुद मा मातर्मा स्वसस्त्विति चाब्रवीत् ।
 प्रहसन्निव सर्वास्तानेकैकमनुसर्पति ॥ २३
 ततः स तृणमादाय प्रहृष्टः पुनरब्रवीत् ।
 अनेनाहं हनिष्यामि राक्षसं पुरुषादकम् ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 तथापि तेषां दुःखेन परीतानां निशम्य तत् ।
 बालस्य वाक्यमव्यक्तं हर्षः समभवन्महान् ॥२५
 अयं काल इति ज्ञात्वा कुन्ती समुपसृत्य तान् ।
 गतासूनमृतेनेव जीवयन्तीदमब्रवीत् ॥ २६

प्रसवार्थं वंशार्थम् ॥ १५ ॥ अमृतेव जीवन्तीव । इह लोके
 कीर्तः सत्त्वात् ॥ १७ ॥ इतः प्रदाने अस्मिन् राक्षसाहाराय
 कन्यादाने दुर्दानत्वात् पितुर्दुर्मरणाच्च कन्याया देवाश्च पितरश्च

हिताय नेति श्रुतं यद्यपि तथापि त्वया दत्तेन तोयेन तव मम
 च हिताय ते भविष्यन्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ कलं मधुरम्
 ॥ २२ ॥ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

कुन्त्या रोदनकारणप्रश्ने ब्राह्मणेन बकवृत्तान्तकथनम् ॥ १ ॥

कुन्त्युवाच ।

कुतोमूलमिदं दुःखं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ।
विदित्वाप्यपकर्षेयं शक्यं चेदपकर्षितुम् ॥ १

ब्राह्मण उवाच ।

उपपन्नं सतामेतद्यद्वीषि तपोधने ।

न तु दुःखमिदं शक्यं मानुषेण व्यपोहितुम् ॥२

'तथापि तत्त्वमाख्यास्ये दुःखस्यैतस्य संभवम् ।

शक्यं वा यदि वाऽशक्यं शृणु भद्रे यथातथम् ३

समीपे नगरस्यास्य बको वसति राक्षसः ।

इतो गव्यूतिमात्रेऽस्ति यमुनागह्वरे गुहा ॥ ४

तस्यां घोरः स वसति जिघांसुः पुरुषादकः ।

बकाभिधानो दुष्टात्मा राक्षसानां कुलाधमः ॥५

ईशो जनपदस्यास्य पुरस्य च महाबलः ।

पुष्टो मानुषमांसेन दुर्बुद्धिः पुरुषादकः ॥ ६

प्रबलः कामरूपी च राक्षसस्तु महाबलः ।

तेनोपसृष्टा नगरी वर्षमद्य त्रयोदशम् ॥ ७

तत्कृते परचक्राच्च भूतेभ्यश्च न नो भयम् ।

पुरुषादेन रौद्रेण भक्ष्यमाणा दुरात्मना ॥ ८

अनाथा नगरी नाथं त्रातारं नाधिगच्छति ।

गुहायां च वसंस्तत्र बाधते सततं जनम् ॥ ९

स्त्रियो बालांश्च वृद्धांश्च यूनाश्चापि दुरात्मवान् ।

अत्र मत्तैश्च होमैश्च भोजनैश्च स राक्षसः ॥ १०

ईडितो द्विजमुख्यैश्च पूजितश्च दुरात्मवान् ।

यदा च सकलानेवं प्रसूदयति राक्षसः ॥ ११

अथैनं ब्राह्मणाः सर्वे समये समयोजयन् ।

मा स कामादधी रक्षो दास्यामस्ते सदा वर्यं १२

पर्यायेण यथाकाममिह मांसोदनं प्रभो ।

अन्नं मांससमायुक्तं तिलचूर्णसमन्वितम् ॥ १३

सर्पिषा च समायुक्तं व्यञ्जनैश्च समन्वितम् ।

सूपांस्त्रीन्सतिलान्पिण्डाँल्लाजापूपसुरासवान् ॥१४

शृताशृतान्पानकुम्भान्स्थूलमांसं शृताशृतम् ।

वनमाहिषवाराहभाङ्गकं च शृताशृतम् ॥ १५

सर्पिःकुम्भांश्च विविधान्दधिकुम्भांस्तथा बहून् ।

सद्यःसिद्धसमायुक्तं तिलचूर्णैः समाकुलम् ॥ १६

कुलाच्च पुरुषं चैकं बलीवदीं च कालकौ ।

प्राप्यसि त्वमसंकुद्धो रक्षोभागं प्रकल्पितम् ॥१७

तिष्ठेह समयेऽस्माकमित्ययाचन्त तं द्विजाः ।

बाढमित्येव तद्रक्षस्तद्वचः प्रत्यगृह्यत ॥ १८

परचक्राटवीकेभ्यो रक्षणं स करोति च ।

तस्मिन्भागे सुनिर्दिष्टे स्थितः स समये बली १९

एकैकं चैव पुरुषं संप्रयच्छन्ति वेतनम् ।

स वारो बहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुकरो नरैः ॥ २०

तद्विमोक्षाय ये केचिद्यतन्ते पुरुषाः क्वचित् ।

सपुत्रदारांस्तान्हत्वा तद्रक्षो भक्षयत्युत ॥ २१

वेत्रकीयगृहे राजा नायं नयमिहास्थितः ।

उपायं तं न कुरुते यत्नादपि स मन्दधीः ।

अनामयं जनस्यास्य येन स्यादद्य शाश्वतम् ॥२२

एतदर्हा वर्यं नूनं वसामो दुर्बलस्य ये ।

विषये नित्यवास्तव्याः कुराजानमुपाश्रिताः ॥२३

ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा च्छन्दचारिणः ॥

गुणैरेते हि वत्स्यन्ति कामगाः पक्षिणो यथा २४

राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।

'राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ।

त्रयस्य संचयेनास्य ज्ञातीन्पुत्रांश्च तारयेत् ॥ २५

विपरीतं मया चेदं त्रयं सर्वमुपाजितम् ।

तदिमामापदं प्राप्य भृशं तप्यामहे वयम् ॥ २६

सोऽयमस्माननुप्राप्तो वारः कुलविनाशनः ।

भोजनं पुरुषश्चैकः प्रदेयं वेतनं मया ॥ २७

वेत्रकीयगृहे स्थानविशेषे । इतोऽदूरे राजास्त्ययमिह नगरे नयं न आस्थितः । अस्य नगरस्यावेक्षां न करोतीत्यर्थः । स्वयं राक्षसं हन्तुमशक्तत्वात् । नायं नायमिहास्थित इति खपुस्तक-

पाठः । नायं नायं बलि पुनः पुनः प्राप्येत्यर्थः । उपायमप्यन्यद्वारा न कुरुते यतो मन्दधीः ॥ २२ ॥ एतदर्हाः एतस्य दुःखस्य योग्याः ॥२३॥ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७४॥

१ न च मे विद्यते वित्तं संक्रेतुं पुरुषं क्वचित् ।
सुहृज्जनं प्रदातुं च न शक्यामि कदाचन ॥ २८
गतिं चान्यां न पश्यामि तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ।
सोऽहं दुःखार्णवे मग्नो महत्यसुकरे भृशम् ॥ २९

सहैवैतैर्गमिष्यामि बान्धवैरद्य राक्षसम् ।
ततो नः सहितान्क्षुद्रः सर्वानेवोपभोक्षयति ॥३०
'दुःखमूलमिदं भद्रे मयोक्तं प्रश्रुतोऽनघे ॥' ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

कुन्त्या बकं प्रति स्वपुत्रप्रेषणवचनम् ॥ १ ॥

कुन्त्युवाच ।

न विषादस्त्वया कार्यो भयादस्मात्कथंचन ।
उपायः परिदृष्टोऽत्र तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥ १
'नैव स्वयं सपुत्रस्य गमनं तत्र रोचये ।'
एकस्तव सुतो बालः कन्या चैका तपस्विनी ।
न चैतयोस्तथा पत्न्या गमनं तव रोचये ॥ २
मम पञ्च सुता ब्रह्मंस्तेषामेको गमिष्यति ।
त्वदर्थं ब्रह्मिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ॥ ३
ब्राह्मण उवाच ।
नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथंचन ।
ब्राह्मणस्यातिथेश्चैव स्वार्थे प्राणान्वियोजयन् ॥ ४
न त्वेतदकुलीनासु नाधर्मिष्ठासु विद्यते ।
यद्ब्राह्मणार्थं विसृजेदात्मानमपि चात्मजम् ॥ ५
आत्मनस्तु वधः श्रेयो बोद्धव्यमिति रोचते ।
ब्रह्मवध्याऽऽत्मवध्या वा श्रेयानात्मवधो मम ॥ ६
ब्रह्मवध्या परं पापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते ।
अबुद्धिपूर्वं कृत्वापि प्रत्यवायो हि विद्यते ॥ ७
न त्वहं वधमाकाङ्क्षे स्वयमेवात्मनः शुभे ।
परैः कृते वधे पापं न किञ्चिन्मयि विद्यते ॥ ८
अभिसंधौ कृते तस्मिन्ब्राह्मणस्य वधे मया ।
निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं क्षुद्रमेव च ॥ ९
आगतस्य गृहं त्यागस्तथैव शरणार्थिनः ।

याचमानस्य च वधो नृशंसो गर्हितो बुधैः ॥ १०
कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कथंचन ।
इति पूर्वं महात्मान आपद्धर्मविदो विदुः ॥ ११
श्रेयांस्तु सहदारस्य विनाशोऽद्य मम स्वयम् ।
ब्राह्मणस्य वधं नाहमनुमंसे कदाचन ॥ १२
कुन्त्युवाच ।
ममाप्येषा मतिर्ब्रह्मन्विप्रा रक्षया इति स्थिरा ।
न चाप्यनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रशतं भवेत् ॥ १३
न चासौ राक्षसः शक्तो मम पुत्रविनाशने ।
वीर्यवान्मन्त्रसिद्धश्च तेजस्वी च सुतो मम ॥ १४
राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनम् ।
मोक्षयिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः ॥ १५
समागताश्च वीरेण दृष्टपूर्वाश्च राक्षसाः ।
बलवन्तो महाकाया निहताश्चाप्यनेकशः ॥ १६
न त्विदं केषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्तव्यं कथंचन ।
विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान्विप्रकुर्युः कुतूहलात् ॥ १७
गुरुणा चाननुज्ञातो ग्राहयेद्यः सुतो मम ।
न स कुर्यात्तथा कार्यं विद्ययेति सतां मतम् ॥ १८
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तु पृथया स विप्रो भार्यया सह ।
हृष्टः संपूजयामास तद्वाक्यममृतोपमम् ॥ १९
ततः कुन्ती च विप्रश्च सहितावनिलात्मजम् ।
तमब्रूतां कुरुष्वेति स तथेत्यब्रवीच्च तौ ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

भिक्षादनार्थं गतानां युधिष्ठिरादीनां गृहं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥ भीमो बकं प्रति प्रेष्यत इति ज्ञातवतो युधिष्ठिरस्य संतापः ॥ २ ॥ भीमसेनप्रभावकथनेन कुन्त्या कृतं युधिष्ठिराश्वासनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

करिष्य इति भीमेन प्रतिज्ञातेऽथ भारत ।
आजग्मुस्ते ततः सर्वे भैक्षमादाय पाण्डवाः ॥ १
'भीमसेनं ततो दृष्ट्वा आपूर्णवदनं तथा ।
बुबोध धर्मराजस्तु हृषितं भीममच्युतम् ॥ २
तोषस्य कारणं यत्तु मनसाऽचिन्तयद्गुरुः ।
स समीक्ष्य तदा राजन्योद्धुकामं युधिष्ठिरः ॥ ३
आकारेणैव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
रहः समुपविश्यैकस्ततः पप्रच्छ मातरम् ॥ ४
किं चिकीर्षत्ययं कर्म भीमो भीमपराक्रमः ।
भवत्यनुमते कचित्स्वयं वा कर्तुमिच्छति ॥ ५
कुन्त्युवाच ।

ममैव वचनादेष करिष्यति परन्तपः ।
ब्राह्मणार्थं महत्कृत्यं मोक्षाय नगरस्य च ॥ ६
'बकाय कल्पितं पुत्र महान्तं बलिमुत्तमम् ।
भीमो भुनक्तु सुस्पष्टमप्येकाहं तपःसुत ॥ ७
युधिष्ठिर उवाच ।
किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्या दुष्करं कृतम् ।
परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसन्ति साधवः ॥ ८
कथं परसुतस्यार्थं स्वसुतं त्यक्तुमिच्छसि ।
लोकेवेदविरुद्धं हि पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ॥ ९
यस्य बाहू समाश्रित्य सुखं सर्वे शयामहे ।
राज्यं चापहृतं क्षुद्रैराजिहीर्षामहे पुनः ॥ १०
यस्य दुर्योधनो वीर्यं चिन्तयन्नमितौजसः ।
न शेते रजनीः सर्वा दुःखाच्छकुनिना सह ॥ ११
यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतुगृहाद्वयम् ।
अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतश्च पुरोचनः ॥ १२
यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णा वसुन्धराम् ।
इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् ॥ १३
तस्य व्यवसितस्त्यागो बुद्धिमास्थाय कां त्वया ।
कच्चिन्नु दुःखैर्बुद्धिस्ते विलुप्ता गतचेतसः ॥ १४

कुन्त्युवाच ।

युधिष्ठिर न संतापस्त्वया कार्यो बृकोदरे ।
न चायं बुद्धिदौर्बल्याद्भवसायः कृतो मया ॥ १५
'न च शोकेन बुद्धिः सा विलुप्ता गतचेतसः ।'
इह विप्रस्य भवने वयं पुत्र सुखोषिताः ।
अज्ञाता धार्तराष्ट्राणां सत्कृता वीतमन्यवः ॥ १६
तस्य प्रतिक्रिया पार्थ मयेयं प्रसमीक्षिता ।
एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्न नश्यति ॥ १७
यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्याद्बहुगुणं ततः ।
'ब्राह्मणार्थं महान्धर्मो जानामीत्थं बृकोदरे' ॥ १८
दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतुगृहे महत् ।
हिडिम्बस्य वधाच्चैवं विश्वासो मे बृकोदरे ॥ १९
वाहोर्वलं हि भीमस्य नागायुतसमं महत् ।
येन यूयं गजप्रख्या निर्व्यूढा वारणावतात् ॥ २०
बृकोदरेण सदृशो बलेनान्यो न विद्यते ।
यो व्यतीयाद्युधि श्रेष्ठमपि वज्रधरं स्वयम् ॥ २१
जातमात्रः पुरा चैव ममाङ्गात्पतितो गिरौ ।
शरीरगौरवादस्य शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥ २२
तदहं प्रज्ञया ज्ञात्वा बलं भीमस्य पाण्डव ।
प्रतिकार्ये च विप्रस्य ततः कृतवती मतिम् ॥ २३
नेदं लोभान्न चाज्ञानान्न च मोहाद्विनिश्चितम् ।
बुद्धिपूर्वं तु धर्मस्य व्यवसायः कृतो मया ॥ २४
अथौं द्वावपि निष्पन्नौ युधिष्ठिर भविष्यतः ।
प्रतीकारश्च वासस्य धर्मश्च चरितो महान् ॥ २५
यो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्यादर्थेषु कर्हिचित् ।
क्षत्रियः स शुभाँल्लोकानामुयादिति मे मतिः २६
क्षत्रियस्यैव कुर्वाणः क्षत्रियो वधमोक्षणम् ।
विपुलां कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिंश्च परत्र च ॥ २७
वैश्यस्यार्थं च साहाय्यं कुर्वाणः क्षत्रियो भुवि ।
स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजा रञ्जयते ध्रुवम् ॥ २८

शूद्रं तु मोचयेद्राजा शरणार्थिनमागतम् ।
प्राप्नोतीह कुले जन्म सद्रव्ये राजपूजिते ॥ २९ ॥

एवं मां भगवान्व्यासः पुरा पौरवनन्दन ।
श्रोवाचासुकरप्रज्ञस्तस्मादेवं चिकीर्षितम् ॥ ३० ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

पेरुः प्रातः ब्राह्मणेन दत्तमन्नं भुक्त्वा बकाय प्रापणीयं अन्नादिपूर्णं शकटमारुह्य बकवनं प्रति भीमस्य गमनम् ॥ १ ॥
तत्र भीमेन शकटस्थान्नभोजनम् ॥ २ ॥ अन्नं भुञ्जानं भीमं दृष्ट्वा क्रुद्धेन बकेन सह भीमस्य युद्धम् ॥ ३ ॥ बकवधः ॥ ४ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

उपपन्नमिदं मातस्त्वया यद्बुद्धिपूर्वकम् ।
आर्तस्य ब्राह्मणस्यैतदनुक्रोशादिदं कृतम् ॥ १ ॥

ध्रुवमेष्यति भीमोऽयं निहत्य पुरुषादकम् ।
सर्वथा ब्राह्मणस्यार्थे यदनुक्रोशवत्यसि ॥ २ ॥

यथा त्विदं न विन्देयुर्नरा नगरवासिनः ।
तथाऽयं ब्राह्मणो वाच्यः परिग्राह्यश्च यत्नतः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

‘युधिष्ठिरेण संमन्य ब्राह्मणार्थमरिन्दम ।
कुन्ती प्रविश्य तान्सर्वान्मन्त्रयामास भारत ॥ ४ ॥

अथ रात्र्यां व्यतीतायां भीमसेनो महाबलः ।
ब्राह्मणं समुपागम्य वचश्चेदमुवाच ह ॥ ५ ॥

आपदस्त्वां विमोक्ष्येऽहं सपुत्रं ब्राह्मण प्रियम् ।
मा भैषी राक्षसात्तस्मान्मां ददातु बलिं भवान् ६ ॥

इह मामशितं कर्तुं प्रयतस्व सकृद्गृहे ।
अथात्मानं प्रादास्यामि तस्मै घोराय रक्षसे ॥ ७ ॥

त्वरध्वं किं विलम्बध्वे मा चिरं कुरुतानघाः ।
व्यवस्येयं मनः प्राणैर्युष्मात्रक्षितुमघ वै ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः स भीमेन ब्राह्मणो भरतर्षभ ।
सुहृदां तत्समाख्याय ददावन्नं सुसंस्कृतम् ॥ ९ ॥

पिशितोदनमाजहुरथासै पुरवासिनः ।
सघृतं सोपदशं च सूपैर्नानाविधैः सह ॥ १० ॥

तदाऽशित्वा भीमसेनो मांसानि विविधानि च ।
मोदकानि च मुख्यानि चित्रोदनचयान्वहून् ११ ॥

ततोऽपिबद्धधिघटान्सुबहून्द्रोणसंमितान् ।
तस्य भुक्तव्रतः पौरा यथावत्समुपार्जितान् ॥ १२ ॥

उपजहुर्भृतं भागं समृद्धमनसस्तदा ।

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सव्यञ्जनदधिप्लुतम् १३
समारुह्यान्नसंपूर्णं शकटं स वृकोदरः ।

प्रययौ तूर्यनिर्घोषैः पौरैश्च परिवारितः ॥ १४
आत्मानमेषोऽन्नभूतो राक्षसाय प्रदास्यति ।

तरुणोऽप्रतिरूपश्च दृढ औदारिको युवा ॥ १५
वाग्भिरेवंप्रकाराभिः स्तूयमानो वृकोदरः ।

चुचोद स बलीवदौ युक्तौ सर्वाङ्गकालकौ ॥ १६
वादित्राणां प्रवादेन ततस्तं पुरुषादकम् ।

अभ्यगच्छत्सुसंहृष्टः सर्वत्र मनुजैर्वृतः ॥ १७
संप्राप्य स च तं देशमेकाकी समुपाययौ ।

पुरुषादभयाञ्जीतस्तत्रैवासीञ्जनव्रजः ॥ १८
स गत्वा दूरमध्वानं दक्षिणामभितो दिशम् ।

यथोपदिष्टमुद्देशे ददर्श विपुलं द्रुमम् ॥ १९
केशमञ्जास्थिमेटोभिर्बाहूरुचरणैरपि ।

आर्द्रैः शुष्कैश्च संकीर्णमभितोऽथ वनस्पतिम् ॥ २०
गृध्रकङ्कबलच्छन्नं गोमायुगणसेवितम् ।

उग्रगन्धमचक्षुष्यं श्मशानमिव दारुणम् ॥ २१
तं प्रविश्य महावृक्षं चिन्तयामास वीर्यवान् ।

यावन्न पश्यते रक्षो बकाभिरुच्यं बलोत्तरम् ॥ २२
आचितं विविधैर्भोज्यैरन्नैरुच्चावचैरिदम् ।

शकटं सूपसंपूर्णं यावद्द्रक्ष्यति राक्षसः ॥ २३
तावदेवेह भोक्ष्येऽहं दुर्लभं हि पुनर्भवेत् ।

विप्रकीर्येत सर्वं हि प्रयुद्धे मयि रक्षसा ॥ २४
अभोज्यं हि श्वस्पर्शं निगृहीते बके भवेत् ।

स त्वेवं भीमकर्मा तु भीमसेनोऽभिलक्ष्य च २५
उपविश्य विविक्तेऽन्नं भुङ्क्ते स परमं परः ।

तं ततः सर्वतोऽपश्यन्द्रुमानारुह्य नागराः ॥२६
 नारक्षो बलिमश्रीयादेवं बहु च मानवाः ।
 भुङ्क्ते ब्राह्मणरूपेण बकोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ २७
 स तं हसति तेजस्वी तदन्नमुपभुज्य च ।
 आसाद्य तु वनं तस्य राक्षसः पाण्डवो बली ।
 आजुहाव ततो नाम्ना तदन्नमुपपादयन् ॥ २८
 ततः स राक्षसः क्रुद्धो भीमस्य वचनात्तदा ।
 आजगाम सुसंकुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥२९
 महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम् ।
 लोहिताक्षः करालश्च लोहितश्चमश्रुमूर्धजः ॥ ३०
 आकर्णाद्भिन्नवक्त्रश्च शङ्कुर्णो विभीषणः ।
 त्रिशिखां भुङ्कुटीं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ३१
 भुञ्जानमन्नं तं दृष्ट्वा भीमसेनं स राक्षसः ।
 विवृत्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३२
 कोऽयमन्नमिदं भुङ्क्ते मदर्थमुपकल्पितम् ।
 पश्यतो मम दुर्बुद्धिर्यियासुर्यमसादनम् ॥ ३३
 भीमसेनस्ततः श्रुत्वा प्रहसन्निव भारत ।
 राक्षसं तमनादृत्य भुङ्क्त एव पराञ्जुखः ॥ ३४
 रवं स भैरवं कृत्वा समुद्यम्य कराबुभौ ।
 अभ्यद्रवद्भीमसेनं जिघांसुः पुरुषादकः ॥ ३५
 तथापि परिभूयैतं प्रेक्षमाणो वृकोदरः ।
 राक्षसं भुङ्क्त एवान्नं पाण्डवः परवीरहा ॥ ३६
 अमर्षेण तु संपूर्णः कुन्तीपुत्रं वृकोदरम् ।
 जघान पृष्टे पाणिभ्यामुभाभ्यां पृष्ठतः स्थितः ३७
 तथा बलवता भीमः पाणिभ्यां भृशमाहतः ।
 नैवावलोकयामास राक्षसं भुङ्क्त एव सः ॥ ३८
 ततः स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः ।
 ताडयिष्यंस्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवद्बली ॥ ३९
 क्षिप्तं क्रुद्धेन तं वृक्षं प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
 सव्येन पाणिना भीमो दक्षिणेनाप्यभुङ्क्त ह ॥४०
 शकटान्नं ततो भुक्त्वा राक्षसः पाणिना सह ।
 गृह्णन्नेव तदा वृक्षं निःशेषं पर्वतोपमम् ॥ ४१
 भीमसेनो हसन्नेव भुक्त्वा त्यक्त्वा च राक्षसम् ।
 पीत्वा दधिघटान्पूर्णान्घृतकुम्भाञ्छतं शतम् ४२

वार्युपस्पृश्य संहृष्टस्तस्थौ गिरिरिवापरः ।
 भ्रामयन्तं महावृक्षमायान्तं भीमदर्शनम् ॥ ४३
 दृष्ट्वात्थायाहवे वीरः सिंहनादं व्यनादयत् ।
 भुजवेगं तथाऽऽस्फोटं क्ष्वेलितं च महास्वनम् ४४
 कृत्वाऽऽह्वयत संक्रुद्धो भीमसेनोऽथ राक्षसम् ।
 उवाचाशनिशब्देन ध्वनिना भीषयन्निव ॥ ४५
 भीम उवाच ।
 बहुकालं सुपुष्टं ते शरीरं राक्षसाधम ।
 द्विपञ्चतुष्पन्मांसैश्च बहुभिश्चौदनैरपि ॥ ४६
 मद्बाहुबलमाश्रित्य न त्वं भूयस्त्वशिष्यसि ।
 अद्य मद्बाहुनिष्पिष्टो गमिष्यसि यमालयम् ॥४७
 अद्यप्रभृति स्वप्सन्ति वेत्रकीयनिवासिनः ।
 निरुद्विग्नाः पुरस्यास्य कण्टके सूद्धृते मया ॥४८
 अद्य युद्धे शरीरं ते कङ्कगोमायुवायसाः ।
 मया हतस्य खादन्तु विकर्षन्तु च भूतले ॥ ४९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा सुसंकुद्धः पार्थो बकजिघांसया ।
 उपाधावद्बकश्चापि पार्थ पार्थिवसत्तम ॥ ५०
 महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम् ।
 पिशङ्गरूपः पिङ्गाक्षो भीमसेनमभिद्रवत् ॥ ५१
 त्रिशिखां भुङ्कुटीं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ।
 भृशं स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः ॥५२
 ताडयिष्यंस्तदा भीमं तरसाऽभ्यद्रवद्बली ।
 क्रुद्धेनाभिहतं वृक्षं प्रतिजग्राह लीलया ॥ ५३
 सव्येन पाणिना भीमः प्रहसन्निव भारत ।
 ततः स पुनरुद्यम्य वृक्षान्वहुविधान्वली ॥ ५४
 प्राहिणोऽभीमसेनाय बकोऽपि बलवान्रणे ।
 सर्वानपोहयद्दृक्षान्स्वस्य हस्तस्य शाखया ॥ ५५
 तद्दृक्षयुद्धमभवद्दृक्षण्डविनाशनम् ॥
 महत्सुघोरं राजेन्द्र बकपाण्डवयोस्तदा ॥ ५६
 नाम विश्राव्य स बकः समभिद्रुत्य पाण्डवम् ।
 समयुध्यत तीव्रेण वेगेन पुरुषादकः ॥ ५७
 तयोर्वेगेन महता पृथिवी समकम्पत ।
 पादपांश्च महामात्रांश्चूर्णयामासतुः क्षणात् ॥५८

द्रुतमागत्य पाणिभ्यां गृहीत्वा चैनमाक्षिपत् ।
 आक्षिप्तो भीमसेनश्च पुनरेवोत्थितो हसन् ॥५९
 आलिङ्गापि बकं भीमो न्यहनद्रमुधातले ।
 भीमो विसर्जयित्वैनं समाश्वसिहि राक्षस ॥ ६०
 इत्युक्त्वा पुनरास्फोट्य उत्तिष्ठेति च सोऽब्रवीत् ।
 समुत्पत्य ततः क्रुद्धो रूपं कृत्वा महत्तरम् ॥ ६१
 विरूपः सहसा तस्यौ तर्जयित्वा वृकोदरम् ।
 अहसद्भीमसेनोऽपि राक्षसं भीमदर्शनम् ॥ ६२
 असौ गृहीत्वा पाणिभ्यां पृष्ठतश्च व्यवस्थितः ।
 जानुभ्यां पीडयित्वाथ पातयामास भूतले ॥ ६३
 पुनः क्रुद्धो विसृज्यैनं राक्षसं क्रोधजीवितम् ।
 स्वां कटीमीषदुन्नम्य बाहू तस्य परामृशत् ॥ ६४
 तस्य बाहू समादाय त्वरमाणो वृकोदरः ।
 उत्क्षिप्य चावधुयैनं पातयन्बलवान्भुवि ॥ ६५
 तं तु वामेन पादेन क्रुद्धो भीमपराक्रमः ।
 उरस्येनं समाजघ्ने भीमस्तु पतितं भुवि ॥ ६६
 व्यात्ताननेन घोरेण लम्बजिह्वेन रक्षसा ।
 तेनाभिद्रुत्य भीमेन भीमो मूर्ध्नि समाहतः ॥ ६७
 एवं निहन्यमानः स राक्षसेन बलीयसा ।
 रोषेण महताऽऽविष्टो भीमो भीमपराक्रमः ॥ ६८
 गृहीत्वा मध्यमुत्क्षिप्य बली जग्राह राक्षसम् ।
 तावन्योन्यं पीडयन्तौ पुरुषादवृकोदरौ ॥ ६९
 मत्ताविव महानागावन्योन्यं विचकर्षतुः ॥ ७०
 बाहुविक्षेपशब्दैश्च भीमराक्षसयोस्तदा ।
 वेत्रकीयपुरी सर्वा वित्रस्ता समपद्यत ॥ ७१
 तयोर्वेगेन महता तत्र भूमिरकम्पत ।
 पादपान्वीरुधश्चैव चूर्णयामासतू रयात् ॥ ७२
 समागतौ च तौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।

गिरिभिर्गिरिशृङ्गैश्च पाषाणैः पर्वतच्युतैः ॥ ७३
 अन्योन्यं ताडयन्तौ तौ चूर्णयामासतुस्तदा ।
 आयामविस्तराभ्यां च परितो योजनद्वयम् ॥ ७४
 निर्महीरुहपाषाणतृणकुञ्जलतावलिम् ।
 चक्रतुर्युद्धदुर्मत्तौ कूर्मपृष्ठोपमां महीम् ॥ ७५
 मुहूर्तमेवं संयुध्य समं रक्षःकुरुद्रहौ ।
 ततो रक्षोविनाशाय मतिं कृत्वा कुरुत्तमः ॥ ७६
 दन्तान्कटकटीकृत्य दष्टा च दशनच्छदम् ।
 नेत्रे संवृत्य विकटं तिर्यक्प्रैक्षत राक्षसम् ॥ ७७
 अथ तं लोलयित्वा तु भीमसेनो महाबलः ।
 अगृह्णात्परिरभ्येनं बाहुभ्यां परिरभ्य च ॥ ७८
 जानुभ्यां पार्श्वयोः कुक्षौ पृष्ठे वक्षसि जम्बिवान् ।
 भयोरुवाहुहृच्चैव विस्रंसदेहबन्धनः ॥ ७९
 प्रस्वेददीर्घनिश्वासो निर्यज्जीवाक्षितारकः ।
 अजाण्डास्फोटनं कुर्वन्नाक्रोशंश्च श्वसञ्छनैः ॥ ८०
 भूमौ निपत्य विलुठन्दण्डाहत इवोरगः ।
 विस्फुरन्तं महाकायं परितो विचकर्ष ह ॥ ८१
 विकृष्यमाणो वेगेन पाण्डवेन बलीयसा ।
 समयुज्यत तीव्रेण श्रेमेण पुरुषादकः ॥ ८२
 हीयमानबलं रक्षः समीक्ष्य पुरुषर्षभः ।
 निष्पिष्य भूमौ जानुभ्यां समाजघ्ने वृकोदरः ८३
 ततोऽस्य जानुना पृष्ठमवपीड्य बलादिव ।
 बाहुना परिजग्राह दक्षिणेन शिरोधराम् ॥ ८४
 सव्येन च कटीदेशे गृह्य वाससि पाण्डवः ।
 जानुन्यारोप्य तत्पृष्ठं महाशब्दं बभञ्ज ह ॥ ८५
 ततोऽस्य रुधिरं वक्रात्प्रादुरासीद्विशांपते ।
 भज्यमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः ॥ ८६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

बकवधानन्तरं समागतानां तत्परिवाराणां भीमेन समयकरणम् ॥ १ ॥ नगरद्वारदेशे बकशरीरं निधाय ब्राह्मणगृहमा
 गत्य भीमेन कुन्यादीन्प्रति बकवृत्तान्तकथनम् ॥ २ ॥ मृतबकदर्शनार्थं पौराणां गमनम् ॥ ३ ॥ ब्रह्ममहोत्सवकरणम्
 ॥ ४ ॥ बकवधेन पौराणां भीमसेवनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भग्नपार्श्वार्द्धो नदित्वा भैरवं रवम् ।

शैलराजप्रतीकाशो गतासुरभवद्भकः ॥ १

तेन शब्देन वित्रस्तो जनस्तस्याथ रक्षसः ।

निष्पपात गृहाद्राजन्सहैव परिचारिभिः ॥ २
 'बकानुजस्तदा राजन्भीमं शरणमेयिवान् ।
 ततस्तु निहतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
 राक्षसाः परमत्रस्ता भीमं शरणमाययुः ॥' ३
 तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमः प्रहरतां वरः ।
 सांत्वयामास बलवान्समये च न्यवेशयत् ॥ ४
 न हिंसा मानुषा भूयो युष्माभिरिति कर्हिचित् ।
 हिंसतां हि वधः शीघ्रमेवमेव भवेदिति ॥ ५
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानि रक्षांसि भारत ।
 एवमस्त्विति तं प्राहुर्जगृहः समयं च तम् ॥ ६
 'सगणस्तु बकभ्राता प्राणमत्पाण्डवं तदा ।'
 ततः प्रभृति रक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत ।
 नगरे प्रत्यदृश्यन्त नरैर्नगरवासिभिः ॥ ७
 ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकम् ।
 'निष्कर्णनेत्रं निर्जिह्वं निःसंज्ञं कण्ठपीडनात् ।
 कुर्वन्बहुविधां चेष्टां पुरद्वारमकर्षत ॥ ८
 द्वारदेशे विनिक्षिप्य पुरमागात्स मारुतिः ।
 स एव राक्षसो नूनं पुनरायाति नः पुरीम् ॥ ९
 सवालवृद्धाः पुरुषा इति भीताः प्रदुद्रुवुः ।
 ततो भीमो बकं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेश्म तत् १०
 बलीवदौ च शकटं ब्राह्मणाय न्यवेदयत् ।
 तूष्णीमन्तर्गृहं गच्छेत्यभिधाय द्विजोत्तमम् ॥ ११
 मातृभ्रातृसमक्षं च गत्वा शयनमेव च ।
 आचक्षेऽथ तत्सर्वं रात्रौ युद्धमभूद्यथा ॥ १२
 ततो नरा विनिष्क्रान्ता नगरात्कल्यमेव तु ।
 ददृशुर्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिरोक्षितम् ॥ १३
 तमद्रिकूटसदृशं विनिकीर्णं भयानकम् ।
 दृष्ट्वा संहृष्टरोमाणो बभूवुस्तत्र नागराः ॥ १४
 एकचक्रां ततो गत्वा प्रवृत्तिं प्रददुः पुरे ।
 ततः सहस्रशो राजन्नरा नगरवासिनः ॥ १५
 तत्राजग्मुर्वकं द्रष्टुं सस्त्रीवृद्धकुमारकाः ।
 ततस्ते विस्मिताः सर्वे कर्म दृष्ट्वाऽतिमानुषम् ।

दैवतान्यर्चयाञ्चक्रुः प्रार्थितानि पुरा भयात् १६
 ततः प्रगणयामासुः कस्य वारोऽद्य भोजने ।
 ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं पप्रच्छुः सर्व एव ते ॥ १७
 एवं पृष्टः स बहुशो रक्षमाणश्च पाण्डवान् ।
 उवाच नागरान्सर्वानिदं विप्रर्षभस्तदा ॥ १८
 ब्राह्मण उवाच ।
 आज्ञापितं मामशने रुदन्तं सह बन्धुभिः ।
 ददर्श ब्राह्मणः कश्चिन्मन्त्रसिद्धो महामनाः ॥ १९
 परिपृच्छ च स मां पूर्वं परिक्षेशं पुरस्य च ।
 अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठो विश्वास्य प्रहसन्निव ॥ २०
 प्रापयिष्याम्यहं तस्मा अभ्येतदुरात्मने ।
 मन्निमित्तं भयं चापि न कार्यमिति चाब्रवीत् ॥ २१
 स तदन्नमुपादाय गतो बकवनं प्रति ।
 तेन नूनं भवेदेतत्कर्म लोकहितं कृतम् ॥ २२
 ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च सुविस्मिताः ।
 वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्चकुर्वन्महं तदा ॥ २३
 ततो जानपदाः सर्वे आजग्मुर्नगरं प्रति ।
 तमद्भुततमं द्रष्टुं पार्थास्तत्रैव चावसन् ॥ २४
 वेत्रकीयगृहे सर्वे परिवार्य वृकोदरम् ।
 विस्मयादभ्यगच्छन्त भीमं भीमपराक्रमम् ॥ २५
 न वै न संभवेत्सर्वं ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
 इति सत्कृत्य तं पौराः परिववुः समन्ततः ॥ २६
 अयं त्राता हि खेदानां पितेव परमार्थतः ।
 अस्य शुश्रूषवः पादौ परिचर्य उपासहे ॥ २७
 पशुमदधिमचास्य वारं भक्तमुपाहरन् ।
 तस्मिन्हते ते पुरुषा भीताः समनुबोधनाः ॥ २८
 ततः संप्राद्रवन्पार्थाः सह मात्रा परन्तपाः ।
 आगच्छन्नेकचक्रां ते पाण्डवाः संशितव्रताः ॥ २९
 वैदिकाध्ययने युक्ता जटिला ब्रह्मचारिणः ।
 अवसन्ते च तत्रापि ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 मात्रा सहैकचक्रायां दीर्घकालं सहोपिताः ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

समाप्तं च बकवधपर्वं ।

(अथ चैत्ररथपर्व ॥ ११ ॥)

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

ब्राह्मणगृहे प्रतिश्रयार्थमागतस्य कस्यचिद्ब्राह्मणस्य मुखात् पाण्डवानां द्रौपदीस्वयंवरश्रवणम् ॥ १ ॥ पाण्डवकृतदृष्टद्यु-
म्नद्रौपदीसंभवप्रश्नस्य ब्राह्मणेनोत्तरकथनम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।

ते तथा पुरुषव्याघ्रा निहत्य वकराक्षसम् ।

अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन्किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

तत्रैव न्यवसन्राजन्निहत्य वकराक्षसम् ।

अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २

ततः कतिपयाहस्य ब्राह्मणः संशितव्रतः ।

प्रतिश्रयार्थी तद्रेष्म ब्राह्मणस्याजगाम ह ॥ ३

स सम्यक् पूजयित्वा तं विप्रं विप्रर्षभस्तदा ।

ददौ प्रतिश्रयं तस्मै सदा सर्वातिथिव्रतः ॥ ४

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सह कुन्त्या नरर्षभाः ।

उपासाञ्चक्रिरे विप्रं कथयन्तं कथाः शुभाः ॥ ५

कथयामास देशांश्च तीर्थानि सरितस्तथा ।

राज्ञश्च विविधाश्चर्यान्देशांश्चैव पुराणि च ॥ ६

स तत्राकथयद्विप्रः कथान्ते जनमेजय ।

पञ्चालेष्वद्भुताकारं याज्ञसेन्याः स्वयंवरम् ॥ ७

दृष्टद्युम्नस्य चोत्पत्तिमुत्पत्तिं च शिखण्डिनः ।

अयोनिजत्वं कृष्णाया द्रुपदस्य महामखे ॥ ८

तदद्भुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः ।

विस्तरेणैव प्रचक्षुः कथां ते पुरुषर्षभाः ॥ ९

पाण्डवा ऊचुः ।

कथं द्रुपदपुत्रस्य दृष्टद्युम्नस्य पावकात् ।

वेदीमध्याच्च कृष्णायाः संभवः कथमद्भुतः ॥ १०

कथं द्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत ।

‘दृष्टद्युम्नो महेष्वासः कथं द्रोणस्य मृत्युदः ।’

कथं विप्र सखायौ तौ भिन्नौ कस्य कृतेन वा ११

वैशंपायन उवाच ।

एवं तैश्चोदितो राजन्स विप्रः पुरुषर्षभैः ।

कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसंभवं तदा ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

दृष्टद्युम्नाद्युत्पत्तिकथनार्थं द्रोणद्रुपदयोरुत्पत्तिकथनपूर्वकं द्रुपदवृत्तान्तकथनम् ॥ १ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूवर्षिर्महातपाः ।

भरद्वाजो महाप्राज्ञः सततं संशितव्रतः ॥ १

सोऽभिषेक्तुं गतो गङ्गां पूर्वमेवागतां सतीम् ।

ददर्शाप्सरसं तत्र वृताचीमाप्सुतामृषिः ॥ २

तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं व्यहरत्तदा ।

अपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमे तदा ॥ ३

तस्यां संसक्तमनसः कौमारब्रह्मचारिणः ।

चिरस्य रेतश्चस्कन्द तदपिद्रोण आदधे ॥ ४

ततः समभवद्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः ।

अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ५

भरद्वाजस्य तु सखा पृषतो नाम पार्थिवः ।

तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥ ६

स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ।

चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ॥ ७

ततस्तु पृषतेऽतीते स राजा द्रुपदोऽभवत् ।

द्रोणोऽपि रामं शुश्राव दित्सन्तं वसु सर्वशः ॥ ८

वनं तु प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत् ।

आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजोत्तम ॥ ९

याज्ञसेन्याः द्रौपद्याः ॥ ७ ॥

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

राम उवाच ।
 शरीरमात्रमेवाद्य मया समवशेषितम् ।
 अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मन्नेकतमं वृणु ॥ १०
 द्रोण उवाच ।
 अस्त्राणि चैव सर्वाणि तेषां संहारमेव च ।
 प्रयोगं चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ॥ ११
 ब्राह्मण उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रददौ भृगुनन्दनः ।
 प्रतिगृह्य तदा द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १२
 संप्रहृष्टमना द्रोणो रामात्परमसम्मतम् ।
 ब्रह्मास्त्रं समनुज्ञप्य नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ १३
 ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः सखायं विद्धि मामिति ॥ १४
 द्रुपद उवाच ।
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ १५
 ब्राह्मण उवाच ।
 स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रति बुद्धिमान् ।
 जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्वयम् ॥ १६
 तस्मै पौत्रान्समादाय वसूनि विविधानि च ।
 प्राप्ताय प्रददौ भीष्मः शिष्यान्द्रोणाय धीमते १७
 द्रोणः शिष्यांस्ततः पार्थानिदं वचनमब्रवीत् ।
 समानीय तु ताञ्छिष्यान्द्रुपदस्यासुखाय वै ॥ १८
 आचार्यवेतनं किञ्चिद्दृदि यद्वर्तते मम ।
 कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं स्यात्तद्वत्तं वदतानघाः ।
 सोऽर्जुनप्रमुखैरुक्तस्तथाऽस्त्विति गुरुस्तदा ॥ १९
 यदा च पाण्डवाः सर्वे कृतास्त्राः कृतनिश्चयाः ।
 ततो द्रोणोऽब्रवीद्भूयो वेतनार्थमिदं वचः ॥ २०

पार्षतो द्रुपदो नाम छत्रवत्यां नरेश्वरः ।
 तस्मादाकृष्य तद्राज्यं मम शीघ्रं प्रदीयताम् २१
 'धार्तराष्ट्राश्च ते भीताः पाञ्चालान्पाण्डवादयः ।
 धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः पुनद्रोणेन चोदिताः ॥ २२
 यज्ञसेनेन संगम्य कर्णदुर्योधनादयः ।
 निर्जिताः संन्यवर्तन्त तथा ते क्षत्रियर्षभाः' २३
 ततः पाण्डुसुताः पञ्च निर्जित्य द्रुपदं युधि ।
 द्रोणाय दर्शयामासुर्वद्वा ससचिवं तदा ॥ २४
 'महेन्द्र इव दुर्धर्षो महेन्द्र इव दानवम् ।
 महेन्द्रपुत्रः पाञ्चालं जितवानर्जुनस्तदा ॥ २५
 तदृष्ट्वा तु महावीर्यं फल्गुनस्य महौजसः ।
 व्यस्यन्त जनाः सर्वे यज्ञसेनस्य बान्धवाः ।
 नास्त्यर्जुनसमो वीर्ये राजपुत्र इति ब्रुवन्' ॥ २६
 द्रोण उवाच ।
 प्रार्थयामि त्वया सख्यं पुनरेव नराधिप ।
 अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ॥ २७
 अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन त्वया सह ।
 राजाऽसि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ॥ २८
 ब्राह्मण उवाच ।
 एवमुक्तो हि पाञ्चाल्यो भारद्वाजेन धीमता ।
 उवाचास्त्रविदां श्रेष्ठं द्रोणं ब्राह्मणसत्तमम् ॥ २९
 एवं भवतु भद्रं ते भारद्वाज महामते ।
 सख्यं तदेव भवतु शश्वद्यदभिमन्यसे ॥ ३०
 एवमन्योन्यमुक्त्वा तौ कृत्वा सख्यमनुत्तमम् ।
 जग्मतुद्रोणपाञ्चाल्यौ यथागतमारिन्दमौ ॥ ३१
 असत्कारः स तु महान्मुहूर्तमपि तस्य तु ।
 नापैति हृदयाद्राज्ञो दुर्मनाः स कृशोऽभवत् ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

द्रोणहन्तुपुत्रोत्पादनेच्छया याजकान्वेषणार्थमटतो द्रुपदस्य उपयाजवचनेन याजसमीपगमनम् ॥ १ ॥ पुत्रार्थं यज्ञे आर-
ब्धे अग्निकुण्डाद्बृष्टद्युम्नस्योत्पत्तिस्तच्चरितमाकाशवाणी च ॥ २ ॥ पाञ्चाल्या उत्पत्तिः ॥ ३ ॥ तयोर्नामकरणम् ॥ ४ ॥
द्रोणेन बृष्टद्युम्नस्यास्त्रशिक्षणम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अमर्षी द्रुपदो राजा कर्मसिद्धान्द्विजर्षभान् ।
अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथान्वहून् ॥ १ ॥
पुत्रजन्म परीप्सन्वै शोकोपहतचेतनः ।
'द्रोणेन वैरं द्रुपदो न सुष्वाप स्मरन्सदा ।'
नास्ति श्रेष्ठमपत्यं म इति नित्यमचिन्तयत् ॥ २ ॥
जातान्पुत्रान्स निर्वेदाद्द्विग्वन्धूनि ति चाब्रवीत् ।
निःश्वासपरमश्वासीद्रोणं प्रतिचिकीर्षया ॥ ३ ॥
प्रभावं विनयं शिक्षां द्रोणस्य चरितानि च ।
क्षात्रेण च बलेनास्य चिन्तयन्नाध्यगच्छत् ॥ ४ ॥
प्रतिकर्तुं नृपश्रेष्ठो यतमानोऽपि भारत ।
अभितः सोऽथ कल्मर्षी गङ्गाकूले परिभ्रमन् ५ ॥
ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद् महीपतिः ।
तत्र नास्नातकः कश्चिन्न चासीदत्रती द्विजः ॥ ६ ॥
अधीयानौ महाभागौ सोऽपश्यत्संशितव्रतौ ।
याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी शाम्यन्तौ परमेष्ठिनौ ॥ ७ ॥
संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ ।
तारणेयौ युक्तरूपौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ ॥ ८ ॥
स तावामन्नयामास सर्वकामैरतन्द्रितः ।
बुद्ध्वा बलं तयोस्तत्र कनीयांसमुपहरे ॥ ९ ॥
प्रपेदे च्छन्दयन्कामैरुपयाजं धृतव्रतम् ।
पादशुश्रूषणे युक्तः प्रियवाक्सर्वकामदः ॥ १० ॥
अर्चयित्वा यथान्यायमुपयाजमुवाच सः ।
येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्रोणमृत्यवे ॥ ११ ॥
'अर्जुनस्य भवेद्भार्या भवेद्या वरवर्णिनी ।'
उपयाज कृते तस्मिन् गवां दाताऽस्मि तेऽर्बुदं १२

यद्वा तेऽन्यद्विजश्रेष्ठ मनसः सुप्रियं भवेत् ।
सर्वं तत्ते प्रदाताऽहं न हि मेऽत्रास्ति संशयः १३ ॥
इत्युक्तो नाहमित्येवं तमृषिः प्रत्यभाषत ।
आराधयिष्यन्द्रुपदः स तं पर्यचरत्पुनः ॥ १४ ॥
ततः संवत्सरस्यान्ते द्रुपदं स द्विजोत्तमः ।
उपयाजोऽब्रवीत्काले राजन्मधुरया गिरा ॥ १५ ॥
ज्येष्ठो भ्राता ममागृह्णाद्विचरन् गहने वने ।
अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् ॥ १६ ॥
तदपश्यमहं भ्रातुरसाम्प्रतमनुव्रजन् ।
विमर्शं संकरादाने नायं कुर्यात्कदाचन ॥ १७ ॥
दृष्ट्वा फलस्य नापश्यद्दोषान्पापानुबन्धकान् ।
विविनक्ति न शौचं यः सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् ॥
संहिताध्ययनं कुर्वन्वसन्गुरुकुले च यः ।
भैक्षमुत्सृष्टमन्येषां भुङ्क्ते स च यदा तदा ॥ १९ ॥
कीर्तयन्गुणमन्नानामघृणी च पुनः पुनः ।
तं वै फलार्थिनं मन्ये भ्रातरं तर्कचक्षुषा ॥ २० ॥
तं वै गच्छस्व नृपते स त्वां संयाजयिष्यति ।
जुगुप्समानो नृपतिर्मनसेदं विचिन्तयन् ॥ २१ ॥
उपयाजवचः श्रुत्वा याजस्याश्रममभ्यगात् ।
अभिसम्पूज्य पूजार्हमथ याजमुवाच ह ॥ २२ ॥
अयुतानि ददान्यष्टौ गवां याजय मां विभो ।
द्रोणवैराभिसन्तप्तं ब्रह्मादयितुमर्हसि ॥ २३ ॥
स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्रह्मास्त्रे चाप्यनुत्तमः ।
तस्माद्द्रोणः पराजैष्ट मां वै स सखिविग्रहे ॥ २४ ॥
क्षत्रियो नास्ति तस्यास्यां पृथिव्यां कश्चिदग्रणीः ।
कौरवाचायर्मुख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २५ ॥

परमे ब्रह्मणि वेदे वा स्थातुं शीलं ययोस्तौ ॥ ७ ॥ तारणेयौ
कुमारीप्रभवौ सूर्यभक्तौ वा ॥ ८ ॥ संकरादाने दोषयुक्त-
वस्त्रादाने ॥ १७ ॥ उत्सृष्टं उच्छिष्टम् ॥ १९ ॥ अघृणी
लज्जाहीनः ॥ २० ॥ इदं याजचरितं जुगुप्समानो निन्दन् ।

विचिन्तयन् स्वकार्यं चेति शेषः ॥ २१ ॥ अष्टावयुतानि
ददानि । रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुरुमिति स्मृतेरुपा-
यनमात्रमेतत् न दक्षिणा अर्बुदप्रतिज्ञानात् ॥ २३ ॥ पराजैष्ट
पराजितवान् ॥ २४ ॥ तस्य तस्मात् । अग्रणीः श्रेष्ठः ॥ २५ ॥

द्रोणस्य शरजालानि प्राणिदेहहराणि च ।
 षडरत्नि धनुश्चास्य दृश्यते परमं महत् ॥ २६
 स हि ब्राह्मणवेषेण क्षात्रं वेगमसंशयम् ।
 प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ॥२७
 क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः ।
 तस्य ह्यस्त्रबलं घोरमप्रधृष्यं नरैर्भुवि ॥ २८
 ब्राह्मं सन्धारयंस्तेजो हुताहुतिरिवानलः ।
 समेत्य स दहत्याजौ क्षात्रधर्मपुरःसरः ॥ २९
 ब्रह्मक्षत्रे च विहिते ब्राह्मं तेजो विशिष्यते ।
 सोऽहं क्षात्राद्ब्रह्मलाद्रीनो ब्राह्मं तेजः प्रपेदिवान् ॥
 द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमम् ।
 द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम् ॥ ३१
 तत्कर्म कुरु मे याज वितराम्यर्बुदं गवाम् ।
 तथेत्युक्त्वा तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत् ३२
 गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ।
 याजो द्रोणविनाशाय प्रतिजज्ञे तथा च सः ॥३३
 ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः ।
 आचख्यौ कर्म वैतानं तदा पुत्रफलाय वै ॥३४
 स च पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः ।
 इष्यते यद्विधो राजन्भविता ते तथाविधः ॥ ३५
 भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसन्धाय भूपतिः ।
 आजहे तत्तथा सर्वं द्रुपदः कर्मसिद्धये ॥ ३६
 याजस्तु हवनस्थान्ते देवीमाज्ञापयत्तदा ।
 प्रेहि मां राज्ञि पृषति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ॥३७
 राश्युवाच ।
 अवलिप्तं मुखं ब्रह्मन्दिव्यान्गन्धान्विभर्मिं च ।
 सुतार्थे नोपलब्धाऽसि तिष्ठ याज मम प्रिये ३८
 याज उवाच ।
 याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजाभिमन्त्रितम् ।
 कथं कामं न सन्दध्यात्सा त्वं विप्रेहि तिष्ठ वा ॥
 ब्राह्मण उवाच ।
 एवमुक्त्वा तु याजेन हुते हविषि संस्कृते ।
 उत्तस्यौ पावकात्तस्मात्कुमारो देवसन्निभः ॥ ४०
 धृष्टत्वात् प्रगल्भत्वात् । अत्यन्तममर्षः शत्रूत्कर्षासहिष्णुत्वं

ज्वालावर्णो घोररूपः किरीटी वर्म चोत्तमम् ।
 विभ्रत्सखङ्गः सशरो धनुष्मान्विनदन्मुहुः ॥ ४१
 सोऽध्यारोहद्रथवरं तेन च प्रययौ तदा ।
 ततः प्रणेदुः पञ्चालाः प्रहृष्टाः साधुसाध्विति ॥४२
 हर्षाविष्टांस्ततश्चैतान्नेयं सेहे वसुन्धरा ।
 भयापहो राजपुत्रः पञ्चालानां यशस्करः ॥ ४३
 राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय वै ।
 इत्युवाच महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ॥ ४४
 कुमारी चापि पाञ्चाली वेदीमध्यात्समुत्थिता ।
 सुभगा दर्शनीयाङ्गी स्वसितायतलोचना ॥ ४५
 श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
 ताम्रतुङ्गनखी सुभ्रूश्चारुपीनपयोधरा ॥ ४६
 मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षादमरवर्णिनी ।
 नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रधावति ४७
 या विभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ।
 देवदानवयक्षाणामीप्सितां देवरूपिणीम् ॥ ४८
 'सदृशी पाण्डुपुत्रस्य अर्जुनस्येति भारत ।
 ऊचुः प्रहृष्टमनसो राजभक्तिपुरस्कृताः ॥' ४९
 तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी ।
 सर्वयोषिद्वरा कृष्णा निनीषुः क्षत्रियान्क्षयम् ५०
 सुरकार्यमिथं काले करिष्यति मुमध्यमा ।
 अस्या हेतोः कौरवाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥५१
 तच्छ्रुत्वा सर्वपञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसङ्घवत् ।
 न चैतान्हर्षसम्पूर्णानियं सेहे वसुन्धरा ॥ ५२
 'पाञ्चालराजस्तां दृष्ट्वा हर्षादश्रूण्यवर्तयत् ।
 परिष्वज्य च तां कृष्णां स्तुषा पाण्डोरिति ब्रुवन् ।
 अङ्गमारोप्य पाञ्चालीं राजा हर्षमवाप सः ॥' ५३
 तौ दृष्ट्वा पार्षती याजं प्रपेदे वै सुतार्थिनी ।
 न वै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ५४
 तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ।
 तयोश्च नामनी चक्रुर्द्विजाः सम्पूर्णमानसाः ॥५५
 धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद्दुष्प्राद्युत्संभवादपि ।
 धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं द्रुपदस्य भवत्विति ॥ ५६
 तद्वत्त्वात् । युगं वित्तं तच्च राज्ञां बलमेव कवचकुण्डलादिकं

कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णां कृष्णाऽभूत्सा हि वर्णतः ।
 तथा तन्मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महामखे ॥ ५७
 'वैदिकाध्ययने पारं धृष्टद्युम्नो गतः परम् ॥' ५८
 धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यमानीय खं निवेशनम् ।

उपाकरोदस्त्रहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ५९
 अमोक्षणीयं दैवं हि भावि मत्वा महामतिः ।
 तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

द्वाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

जनवार्तया दुर्योधनेन पाण्डवानां दाहं, स्वपुरोहितवचनेन नाशराहित्यं च, ज्ञातवता तेषां जीवने सन्दिहानेन द्रुपदेन उद्धोषितस्य पुत्रीस्वयंवरस्य कुन्तीप्रति ब्राह्मणेन कथनम् ॥ १ ॥ युष्मामु तत्रागतेष्वीश्वरेच्छया त्वत्पुत्राणामन्यतमं पाञ्चाली वृणुयादपीत्युक्तवता ब्राह्मणेन सह पाण्डवानां पाञ्चालनगरं प्रति गमनम् ॥ २ ॥

‘ब्राह्मण उवाच ।

श्रुत्वा जतुगृहे वृत्तं ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
 पाञ्चालराजं द्रुपदमिदं वचनमब्रुवन् ॥ १
 धार्तराष्ट्राः सहामात्या मन्त्रयित्वा परस्परम् ।
 पाण्डवानां विनाशाय मतिं चक्रुः सुदुष्कराम् २
 दुर्योधनेन प्रहितः पुरोचन इति श्रुतः ।
 वारणावतमासाद्य कृत्वा जतुगृहं महत् ॥ ३
 तस्मिन्गृहे सुविस्त्रब्धान्पाण्डवान्पृथया सह ।
 अर्धरात्रे महाराज दग्धवानतिदुर्मतिः ॥ ४
 तेनाग्निना स्वयं चापि दग्धः क्षुद्रो नृशंसवत् ।
 एतच्छ्रुत्वा सुसंहृष्टो धृतराष्ट्रः सवान्धवः ॥ ५
 अल्पशोकः प्रहृष्टात्मा शशास विदुरं तदा ।
 पाण्डवानां महाप्राज्ञ कुरु पिण्डोदकक्रियाम् ॥ ६
 अहो विधिवशादेव गतास्ते यमसादनम् ।
 इत्युक्त्वा प्रारुदत्तत्र धृतराष्ट्रः सवान्धवः ॥ ७
 श्रुत्वा भीष्मेण विदुरः कृतवानौर्ध्वदेहिकम् ।
 पाण्डवानां विनाशाय कृतं कर्म दुरात्मना ॥ ८
 एतत्कार्यस्य कर्ता तु न दृष्टो न श्रुतः पुरा ।
 एतद्भृत्तं महाभाग पाण्डवान्प्रति नः श्रुतम् ॥ ९
 ब्राह्मण उवाच ।
 श्रुत्वा तु वचनं तेषां यज्ञसेनो महामतिः ।
 यथा तज्जनकः शोचेदौरसस्य विनाशने ॥ १०

तथाऽतप्यत वै राजा पाण्डवानां विनाशने ।
 समाहूय प्रकृतयः सहिताः सर्वनागरैः ॥ ११
 कारुण्यादेव पाञ्चालः प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
 द्रुपद उवाच ।
 अहो रूपमहो धैर्यमहो वीर्यमहो बलम् ॥ १२
 चिन्तयामि दिवारात्रमर्जुनं प्रति बान्धवाः ।
 भ्रातृभिः सहितो मात्रा सोऽदह्यत हुताशने १३
 किमाश्चर्यमितो लोके कालो हि दुरतिक्रमः ।
 मिथ्याप्रतिज्ञो लोकेषु किं करिष्यामि सांप्रतं १४
 अन्तर्गतेन दुःखेन दह्यमानो दिवानिशम् ।
 याजोपयाजौ सत्कृत्य याचितौ तौ मयाऽनघौ ॥
 भारद्वाजस्य हन्तारं देवीं चाप्यर्जुनस्य वै ।
 लोकस्तद्रेद यच्चापि तथा याजेन मे श्रुतम् ॥ १६
 याजेन पुत्रकामीयं हुत्वा चोत्पादिताविमौ ।
 धृष्टद्युम्नश्च कृष्णा च मम तुष्टिकराबुभौ ॥ १७
 किं करिष्यामि ते नष्टाः पाण्डवाः पृथया सह ।
 ब्राह्मण उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा पाञ्चालः शुशोच परमातुरः ॥ १८
 दृष्ट्वा शोचन्तमत्यर्थं पाञ्चालमिदमब्रवीत् ।
 पुरोधाः सत्वसंपन्नः सम्यग्विद्याविशेषवित् ॥ १९
 वृद्धानुशासने सक्ताः पाण्डवा धर्मचारिणः ।
 तादृशा न विनश्यन्ति नैव यान्ति पराभवम् २०

वा सहेत्पन्नं तदादिर्यस्य शब्बाभ्रशौर्योत्साहादेस्तद्दृष्ट्वादि तस्यो-
 त्संभवादुत्कषेणोत्पत्तेश्च ॥ ५६ ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

एतत्कार्यस्य एतादृशकार्यस्य ॥ ९ ॥

मया दृष्टमिदं सत्यं शृणु त्वं मनुजाधिप ।
 ब्राह्मणैः कथितं सत्यं वेदेषु च मया श्रुतम् २१
 बृहस्पतिमतेनाथ पौलोम्या च पुरा श्रुतम् ।
 नष्ट इन्द्रो विसग्रन्ध्यामुपश्रुत्या हि दर्शितः ॥२२
 उपश्रुतिर्महाराज पाण्डवार्थं मया श्रुता ।
 यत्रकुत्रापि जीवन्ति पाण्डवास्ते न संशयः ॥२३
 मया दृष्टानि लिङ्गानि इहैवैष्यन्ति पाण्डवाः ।
 यन्निमित्तमिहायान्ति तच्छृणुष्व नराधिप ॥२४
 स्वयंवरः क्षत्रियाणां कन्यादाने प्रदर्शितः ।
 स्वयंवरस्तु नगरे घुष्यतां राजसत्तम ॥ २५
 यत्र वा निवसन्तस्ते पाण्डवाः पृथया सह ।
 दूरस्था वा समीपस्था स्वर्गस्था वाऽपि पाण्डवाः ॥
 श्रुत्वा स्वयंवरं राजन्समेष्यन्ति न संशयः ।
 तस्मात्स्वयंवरो राजन्घुष्यतां मा चिरं कृथाः २७
 ब्राह्मण उवाच ।
 श्रुत्वा पुरोहितेनोक्तं पाञ्चालः प्रीतिमांस्तदा ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि ब्रह्मीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

पाण्डवानां द्रुपदनगरप्रस्थानम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा ततः सर्वे पाण्डवा भरतर्षभ ।
 मनसा द्रौपदीं जग्मुरनङ्गशरपीडिताः ॥ १
 ततस्तां रजनीं राजञ्छल्यविद्धा इवाभवन् ।
 सर्वे चास्वस्थमनसो बभूवुस्ते महाबलाः ॥ २
 ततः कुन्ती सुतान्दृष्ट्वा सर्वास्तद्रतचेतसः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वचनं सत्यवादिनी ॥ ३
 चिररात्रोषिताः स्नेह ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 रममाणाः पुरे रम्ये लब्धभैक्षा महात्मनः ॥ ४
 यानीह रमणीयानि वनान्युपवनानि च ।
 सर्वाणि तानि दृष्टानि पुनःपुनररिन्दम ॥ ५
 पुनर्दृष्टानि तानीह प्रीणयन्ति न नस्तथा ।
 भैक्षं च न तथा वीर लभ्यते कुरुनन्दन ॥ ६

दृष्टं ऊहितम् ॥ २१ ॥

घोषयामास नगरे द्रौपद्यास्तु स्वयंवरम् ॥ २८
 पुष्यमासे तु रोहिण्यां शुक्लपक्षे शुभे तिथौ ।
 दिवसैः पञ्चसप्तत्या भविष्यति न संशयः ॥२९
 देवगन्धर्वयक्षाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
 स्वयंवरं द्रष्टुकामा गच्छन्त्येव न संशयः ॥ ३०
 तव पुत्रा महात्मानो दर्शनीया विशेषतः ।
 यदृच्छ्या सा पाञ्चाली गच्छेद्ब्रान्यतमं पतिम् ३१
 को हि जानाति लोकेषु प्रजापतिमतं शुभम् ।
 तस्मात्सपुत्रा गच्छेथा यदि ब्राह्मणि रोचते ॥३२
 नित्यकालं सुभिक्षास्ते पाञ्चालास्तु तपोधने ।
 यज्ञसेनस्तु राजा स ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः ॥ ३३
 ब्रह्मण्या नागराः सर्वे ब्राह्मणाश्चातिथिप्रियाः ।
 नित्यकालं प्रदास्यन्ति आमन्त्रणमयाचितम् ॥३४
 अहं च तत्र गच्छामि ममैभिः सह शिष्यकैः ।
 एकसार्थाः प्रयाताः सो ब्राह्मण्या यदि रोचते ॥
 एतावदुक्त्वा वचनं ब्राह्मणो विरराम ह ॥ ३६

ते वर्यं साधु पञ्चालान्गच्छाम यदि मन्यसे ।
 अपूर्वदर्शनं वीर रमणीयं भविष्यति ॥ ७
 सुभिक्षाश्चैव पञ्चालाः श्रूयन्ते शत्रुकर्शन ।
 यज्ञसेनश्च राजाऽसौ ब्रह्मण्य इति शुश्रुम ॥ ८
 एकत्र चिरवासश्च क्षमो न च मतो मम ।
 ते तत्र साधु गच्छामो यदि त्वं पुत्र मन्यसे ॥९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 भवत्या यन्मतं कार्यं तदस्माकं परं हितम् ।
 अनुजास्तु न जानामि गच्छेयुर्नेति वा पुनः १०
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कुन्ती भीमसेनमर्जुनं यमजौ तथा ।
 उवाच गमनं ते च तथेत्येवाब्रुवंस्तदा ॥ ११

ब्रह्मीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

तत आमन्त्र्य तं विप्रं कुन्ती राजसुतैः सह । प्रतस्थे नगरीं रम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

प्रस्थानसमयागतेन व्यासेन पाण्डवान्प्रति द्रौपदीवृत्तान्तकथनपूर्वकं भविष्यद्रौपदीलाभकथनम् ॥१॥ व्यासस्य प्रतिनि-
वर्तनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

वसत्सु तेषु प्रच्छन्नं पाण्डवेषु महात्मसु ।
आजगामाथ तान्द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १
तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युद्रम्य परन्तपाः ।
प्रणिपत्याभिवाद्यैनं तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ २
समनुज्ञाप्य तान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ।
प्रच्छन्नं पूजितः पार्थैः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥ ३
अपि धर्मेण वर्तध्वं शास्त्रेण च परन्तपाः ।
अपि विप्रेषु पूजा वः पूजार्हेषु न हीयते ॥ ४
अथ धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वा स भगवानृषिः ।
विचित्राश्च कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ ५
आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।
विलग्नमध्या सुश्रोणी सुभ्रूः सर्वगुणान्विता ॥ ६
कर्मभिः स्वकृतैः सा तु दुर्भगा समपद्यत ।
नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ७
तपस्तप्तुमथारेभे पत्यर्थमसुखा ततः ।
तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शङ्करम् ॥ ८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

पाञ्चालनगरं गच्छतां पाण्डवानां मार्गे ब्राह्मणैः सह संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

गते भगवति व्यासे पाण्डवा हृष्टमानसाः ।
'ते प्रयाता नरव्याघ्रा मात्रा सह परन्तपाः ॥ १
ब्राह्मणान्गच्छतो पश्यन्पाञ्चालान्सगणान्पथि ।

अथ ते ब्राह्मणा ऊचुः पाण्डवान्ब्रह्मचारिणः ॥२
क भवन्तो गमिष्यन्ति कुतो वाऽऽगच्छथेति ह ।
युधिष्ठिर उवाच ।

प्रयातानेकचक्रायाः सोदर्यान्देवदर्शिनः ॥ ३

विलग्नमध्या विलग्नं समदेशे शयने भूतलास्पृष्टं मध्यं शरीर-
मध्यभागो यस्याः सा कृशमप्येति यावत् ॥ ६ ॥

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

भवन्तो नोऽभिजानन्तु सहितान्ब्रह्मचारिणः ।
 गच्छतो नस्तु पाञ्चालान्द्रुपदस्य पुरं प्रति ॥ ४
 इच्छामो भवतो ज्ञातुं परं क्रौतूहलं हि नः ॥ ५
 ब्राह्मणा ऊचुः ।
 एते सार्धं प्रयाताः स्यो वयमप्यत्र गामिनः ।
 तत्राप्यद्भुतसङ्काश उत्सवो भविता महान् ॥ ६
 ततस्तु यज्ञसेनस्य द्रुपदस्य महात्मनः ।
 यासावयोनिजा कन्या स्थास्यते सा स्वयंवरे ॥ ७
 दर्शनीयाऽनवद्याङ्गी सुकुमारी यशस्विनी ।
 धृष्टद्युम्नस्य भगिनी द्रोणशत्रोः प्रतापिनः ॥ ८
 जातो यः पावकाच्छरः सशरः सशरासनः ।
 सुसमिद्धान्महाभागः सोमकानां महारथः ॥ ९
 यस्मिन्संजायमाने हि वागुवाचाशरीरिणी ।
 एष मृत्युश्च शिष्यश्च भारद्वाजस्य जायते ॥ १०
 स्वसा तस्य तु वेद्याश्च जाता तस्मिन्महामखे ।
 स्त्रीरत्नमसितापाङ्गी श्यामा नीलोत्पलद्युतिः ॥ ११
 तां यज्ञसेनस्य सुतां द्रौपदीं परमां स्त्रियम् ।
 गच्छामस्तत्र वै द्रष्टुं तं चैवास्याः स्वयंवरम् ॥ १२
 राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।

स्वाध्यायवन्तः शुचयो महात्मानो धृतव्रताः १३
 तरुणा दर्शनीयाश्च बलवन्तो दुरासदाः ।
 महारथाः कृतास्त्राश्च समेष्यन्तीह भूमिपाः ॥ १४
 ते तत्र विविधं दानं विजयार्थं नरेश्वराः ।
 प्रदास्यन्ति धनं गाश्च भक्ष्यभोज्यानि सर्वशः ॥ १५
 प्रतिलप्स्यामहे सर्वं दृष्ट्वा कृष्णां स्वयंवरे ।
 यं च सा क्षत्रियं रङ्गे कुमारी वरयिष्यति ॥ १६
 तदा वैतालिकाश्चैव नर्तकाः सूतमागधाः ।
 निबोधकाश्च देशेभ्यः समेष्यन्ति महाबलाः ॥ १७
 एतत्क्रौतूहलं तत्र दृष्ट्वा वै प्रतिगृह्य च ।
 सहासाभिर्महात्मानो मात्रा सह निवत्स्यथ ॥ १८
 दर्शनीयांश्च वः सर्वानेकरूपानवस्थितान् ।
 समीक्ष्य कृष्णा वरयेत्संगत्यान्यतमं पतिम् ॥ १९
 अयमेकश्च वो भ्राता दर्शनीयो महाशुभ्रः ।
 नियुध्यमानो विजयेत्संगत्य द्रविणं महत् ॥ २०
 युधिष्ठिर उवाच ।
 परमं भो गमिष्यामो द्रष्टुं तत्र स्वयंवरम् ।
 द्रौपदीं यज्ञसेनस्य कन्यां तस्यास्तथोत्सवम् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अर्धरात्रे पाण्डवानां गङ्गातीरगमनम् ॥ १ ॥ तत्र स्त्रीभिः सह जलक्रीडां कुर्वता चित्ररथेन गन्धर्वेण सह अर्जुनस्य युद्धम् ॥ २ ॥ आग्नेयास्त्रेण दग्धादधःपतितस्य तस्यार्जुनेन ग्रहणं ॥ ३ ॥ गन्धर्वपत्न्या प्रार्थितस्य युधिष्ठिरस्याज्ञया गन्धर्वमोचनम् ॥ ४ ॥ गन्धर्वप्रार्थनया आग्नेयास्त्रपरिवर्तनेन तस्माद्गान्धर्वास्त्रग्रहणानुमोदनम् ॥ ५ ॥ गन्धर्वेण पाण्डवानां पुरोहितसंपादनोपदेशः ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ते प्रतस्थुः पुरस्कृत्य मातरं पुरुषर्षभाः ।
 समैरुदञ्चुस्त्रैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टं च भारत ॥ १
 अहोरात्रेणाभ्यगच्छन्पाञ्चालनगरं प्रति ।
 अभ्याजग्मुर्लोकनदीं गङ्गां भागीरथीं प्रति ॥ २
 चन्द्रास्तमयवेलायामर्धरात्रसमागमे ।
 वारि चैवानुमज्जन्तस्तीर्थं सोमाश्रयायणम् ।

आसेदुः पुरुषव्याघ्रा गङ्गायां पाण्डुनन्दनाः ॥ ३
 उल्मुकं तु समुद्यम्य तेषामग्रे धनञ्जयः ।
 प्रकाशार्थं ययौ तत्र रक्षार्थं च महारथः ॥ ४
 तत्र गङ्गाजले रम्ये विविक्ते क्रीडयन् स्त्रियः ।
 ईर्ष्युर्गन्धर्वराजो वै जलक्रीडामुपागतः ॥ ५
 शब्दं तेषां स शुश्राव नदीं समुपसर्पताम् ।
 तेन शब्देन चाविष्टश्चुक्रोध बलवद्बली ॥ ६
 स दृष्ट्वा पाण्डवांस्तत्र सह मात्रा परन्तपान् ।

सोमाश्रयश्चन्द्रधरो रुद्रस्तस्य स्थानं सोमाश्रयायणम् ॥ ३ ॥

विष्कारयन्धनुर्घोरमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
 सन्ध्या संरज्यते घोरा पूर्वरात्रागमेषु या ।
 अशीतिभिर्लवैर्हीनं तन्मुहूर्तं प्रचक्षते ॥ ८
 विहितं कामचाराणां यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ।
 शेषमन्यन्मुष्याणां कर्मचारेषु वै स्मृतम् ॥ ९
 लोभात्प्रचारं चरतस्तासु वेलासु वै नरान् ।
 उपक्रान्ता निगृह्णीमो राक्षसैः सह बालिशान् १०
 अतो रात्रौ प्राप्नुवतो जलं ब्रह्मविदो जनाः ।
 गर्हयन्ति नरान्सर्वान्वलस्थानृपतीनपि ॥ ११
 आराच्च तिष्ठतास्साकं समीपं नोपसर्पत ।
 कस्मान्मां नाभिजानीत प्राप्तं भागीरथीजलम् १२
 अङ्गारपर्णं गन्धर्वं वित्त मां खवलाश्रयम् ।
 अहं हि मानी चेप्युश्च कुबेरस्य प्रियः सखा ॥ १३
 अङ्गारपर्णमित्येवं ख्यातं चेदं वनं मम ।
 अनुगङ्गं चरन्कामांश्चित्रं यत्र रमाम्यहम् ॥ १४
 न कौणपाः शृङ्गिणो वा न देवा न च मानुषाः ।
 कुबेरस्य यथोष्णीपं किं मां समुपसर्पथ ॥ १५
 अर्जुन उवाच ।
 समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्यां च दुर्मते ।
 रात्रावहनि सन्ध्यायां कस्य क्लृप्तः परिग्रहः ॥ १६
 भुक्तो वाऽप्यथ वाऽभुक्तो रात्रावहनि खेचर ।
 न कालनियमो ह्यस्ति गङ्गां प्राप्य सरिद्रां ॥ १७
 वयं च शक्तिसम्पन्ना अकाले त्वामधृष्णुम ।
 अशक्ता हि रणे क्रूर युष्मानर्चन्ति मानवाः ॥ १८
 पुरा हिमवतश्चैषा हेमशृङ्गाद्विनिःसृता ।
 गङ्गा गत्वा समुद्राम्भः सप्तधा समपद्यत ॥ १९
 गङ्गां च यमुनां चैव पृथक्जातां सरस्वतीम् ।
 रथस्थां सरयूं चैव गोमतीं गण्डकीं तथा ॥ २०
 अपर्युषितपापास्ते नदीः सप्त पिवन्ति ये ।
 इयं भूत्वा चैकवप्रा शुचिराकाशगा पुनः ॥ २१
 देवेषु गङ्गा गन्धर्वं प्राप्नोत्यलकनन्दताम् ।

पूर्वरात्रागमेषु पश्चिमायां दिशि अर्धास्तामितार्कमण्डलरूपा
 या संध्या संरज्यते रक्ता भवति तस्यां मुहूर्तं प्रस्थानकालमशी-
 तिभिर्लवैर्निमेषाधैर्हीनं प्रचक्षते ॥ ८ ॥ तदेव मुहूर्तं यक्षादीनां
 कर्मचारेषु विहितमन्यन्मुष्याणां कर्मचारेषु स्मृतमित्यन्व-

तथा पितृवैतुरणी दुस्तरा पापकर्मभिः ।
 गङ्गा भवति वै प्राप्य कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ २२
 असम्बाधा देवनदी स्वर्गसंपादनी शुभा ।
 कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैष धर्मः सनातनः ॥ २३
 अनिवार्यमसम्बाधं तव वाचा कथं वयम् ।
 न स्पृशेम यथाकामं पुण्यं भागीरथीजलम् ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 अङ्गारपर्णस्तच्छ्रुत्वा क्रुद्ध आनाम्य कार्मुकम् ।
 मुमोच बाणान्निशितानहीनाशीविषानिव ॥ २५
 उल्मुकं भ्रामयंस्तूर्णं पाण्डवश्चर्म चोत्तरम् ।
 व्यपोहत शरांस्तस्य सर्वानेव धनञ्जयः ॥ २६
 अर्जुन उवाच ।
 विभीषिका वै गन्धर्वं नास्त्रज्ञेषु प्रयुज्यते ।
 अस्त्रज्ञेषु प्रयुक्त्येयं फेनवत्प्रविलीयते ॥ २७
 मानुषानति गन्धर्वान्सर्वान् गन्धर्वं लक्ष्ये ।
 तस्मादस्त्रेण दिव्येन योत्स्येऽहं न तु मायया २८
 पुराऽस्त्रमिदमाग्नेयं प्रादात्किल बृहस्पतिः ।
 भरद्वाजाय गन्धर्वं गुरुर्मान्यः शतक्रतोः ॥ २९
 भरद्वाजादग्निवेश्य अग्निवेश्याद्गुरुर्मम ।
 साध्विदं मह्यमददद्गोणो ब्राह्मणसत्तमः ॥ ३०
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा पाण्डवः क्रुद्धो गन्धर्वाय मुमोच ह ।
 प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयं ददाहास्य रथं तु तत् ॥ ३१
 विरथं विप्लुतं तं तु स गन्धर्वं महाबलः ।
 अस्त्रतेजःप्रमूढं च प्रपतन्तमवाञ्छुखम् ॥ ३२
 शिरोरुहेषु जग्राह माल्यवत्सु धनञ्जयः ।
 भ्रातृन्प्रति चकर्षाथ सोऽस्त्रपातादचेतसम् ॥ ३३
 युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपेदे शरणार्थिनी ।
 नाम्ना कुम्भीनसी नाम पतित्राणमभीप्सती ३४
 गन्धर्व्युवाच ।
 त्रायस्व मां महाभाग पतिं चेमं विमुञ्च मे ।

यः । संध्यायामशीतिलवोपरि रात्रौ यक्षादीनामेव संचारकालः
 अन्यदहर्भन्मुष्याणामित्यर्थः ॥ ९ ॥ शृङ्गिणः अभिचारिकाः
 ॥ १५ ॥ एकवप्रा एकमाकाशरूपं वप्रं यस्याः सा ॥ २१ ॥

गन्धर्वी शरणं प्राप्ता नाम्ना कुम्भीनसी प्रभो ३५
युधिष्ठिर उवाच ।

युद्धे जितं यशोहीनं स्त्रीनाथमपराक्रमम् ।
को निहन्याद्रिपुं तात मुञ्चेमं रिपुसूदन ॥ ३६
अर्जुन उवाच ।

जीवितं प्रतिपद्यस्व गच्छ गन्धर्व मा शुचः ।
प्रदिशत्यभयं तेऽद्य कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥ ३७
गन्धर्व उवाच ।

जितोऽहं पूर्वकं नाम मुञ्चाम्यङ्गारपर्णताम् ।
यशोहीनं न च श्लाघ्यं खं नाम जनसंसदि ॥ ३८
साध्विमं लब्धवाँल्लभं योऽहं दिव्यास्त्रधारिणम् ।
गान्धर्व्या माययेच्छामि संयोजयितुमर्जुनम् ॥ ३९
अस्त्राग्निना विचित्रोऽयं दग्धो मे रथ उत्तमः ।
सोऽहं चित्ररथो भूत्वा नाम्ना दग्धरथोऽभवं ४०
संभृता चैव विद्येयं तपसेह मया पुरा ।

निवेदयिष्ये तामद्य प्राणदाय महात्मने ॥ ४१
संस्तम्भयित्वा तरसा जितं शरणमागतम् ।
यो रिपुं योजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽर्हति ॥
चाक्षुषी नाम विद्येयं यां सोमाय ददौ मनुः ।
ददौ स विश्वावसवे मम विश्वावसुर्ददौ ॥ ४३
सेयं कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति ।

आगमोऽस्या मया प्रोक्तो वीर्यं प्रतिनिबोध मे ४४
यच्चक्षुषा द्रष्टुमिच्छेत्रिषु लोकेषु किंचन ।
तत्पश्येद्यादृशं चेच्छेत्तादृशं द्रष्टुमर्हति ॥ ४५
एकपादेन षण्मासान्स्थितो विद्यां लभेदिमाम् ।
अनुनेष्याम्यहं विद्यां स्वयं तुभ्यं व्रते कृते ॥ ४६
विद्यया ह्यनया राजन्वयं नृभ्यो विशेषिताः ।

अविशिष्टाश्च देवानामनुभावप्रदर्शिनः ॥ ४७
गन्धर्वजानामश्वानामहं पुरुषसत्तम ।
भ्रातृभ्यस्तव तुभ्यं च पृथग्दाता शतं शतं ॥ ४८

स्त्री नाथो रक्षिता यस्य तम् ॥ ३६ ॥ अङ्गारवद्भास्वरं दुःस्पर्शं
च पर्णं वाहनं रथो यस्य सोऽङ्गारपर्णस्तस्य भावस्तत्ताम् ॥ ३८ ॥
क्षीणाश्चाऽक्षीणाश्च क्षीणाक्षीणाः वृद्धास्तरुणा वा एते न भवन्ति
रंहसो वेगाश्च न हीयन्ते इति नकारानुवज्ञेण योज्यम् । क्षीणे
क्षीणे इति घ. पाठः ॥ ४९ ॥ तस्य भागः पृथग्भूतः सर्वैर्भूतै-
रुपास्यते इति ड. पाठः ॥ ५१ ॥ वज्रपाणिः पाणिः वज्रं यस्य

देवगन्धर्ववाहास्ते दिव्यवर्णा मनोजवाः ।
क्षीणाक्षीणा भवन्त्येते न हीयन्ते च रंहसः ॥ ४९
पुरा कृतं महेन्द्रस्य वज्रं वृत्रनिवर्हणम् ।
दशधा शतधा चैव तच्छीर्णं वृत्रमूर्धनि ॥ ५०
ततो भागीकृतो देवैर्वज्रभाग उपास्यते ।
लोके यशोधनं किञ्चित्सैव वज्रतनुः स्मृता ॥ ५१
वज्रपाणिर्ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रं वज्ररथं स्मृतम् ।
वैश्या वै दानवज्राश्च कर्मवज्रा यवीयसः ॥ ५२
क्षत्रवज्रस्य भागेन अवध्या वाजिनः स्मृताः ।
रथाङ्गं वडवा सूते शूराश्चाश्वेषु ये मताः ॥ ५३
कामवर्णाः कामजवाः कामतः समुपस्थिताः ।
इति गन्धर्वजाः कामं पूरयिष्यन्ति मे हयाः ५४
अर्जुन उवाच ।

यदि प्रीतेन मे दत्तं संशये जीवितस्य वा ।
विद्याधनं श्रुतं वाऽपि न तद्गन्धर्व रोचये ॥ ५५
गन्धर्व उवाच ।
संयोगो वै प्रीतिकरो महत्सु प्रतिदृश्यते ।
जीवितस्य प्रदानेन प्रीतो विद्यां ददामि ते ॥ ५६
त्वत्तोऽप्यहं ग्रहीष्यामि अस्त्रमाग्नेयमुत्तमम् ।
तथैव योग्यं बीभत्सो चिराय भरतर्षभ ॥ ५७
अर्जुन उवाच ।

त्वत्तोऽस्त्रेण वृणोम्यश्वान्संयोगः शाश्वतोऽस्तु नौ ।
सखे तद्ब्रूहि गन्धर्व युष्मभ्यो यद्भयं भवेत् ॥ ५८
कारणं ब्रूहि गन्धर्व किं तद्येन स धर्षिताः ।
यान्तो वेदविदः सर्वे सन्तो रात्रावरिन्दमाः ५९
गन्धर्व उवाच ।

अनग्रयोऽनाहुतयो न च विप्रपुरस्कृताः ।
यूयं ततो धर्षिताः स्थ मया वै पाण्डुनन्दनाः ६०
'यक्षराक्षसगन्धर्वपिशाचपतगोरगाः ।
धर्षयन्ति नरव्याघ्र न ब्राह्मणपुरस्कृतान् ॥ ६१

सः । एवमेव वज्ररथमित्यपि ॥ ५२ ॥ रथाङ्गं च तथा सूतो
धनुश्च भरतर्षभ इति ड. पाठः ॥ ५३ ॥ तथैव सख्यं बीभ-
त्सो इति ड. पाठः ॥ ५७ ॥ अस्त्रेणाङ्गं वृणे त्वत्तः-
यद्भयं त्यजेत् इति ड. पाठः ॥ ५८ ॥ अनग्रयो दारहीनत्वात् ।
अनाहुतयः समावृत्तत्वात् । आश्रमविशेषहीनो ब्राह्मणो धर्षणीय
इत्यर्थः ॥ ६० ॥

जानतापि मया तस्मात्तेजश्चाभिजनं च वः ।
 इयमग्रिमतां श्रेष्ठ धर्षिता वै पुरागतिः ॥ ६२
 को हि वस्त्रिषु लोकेषु न वेद भरतर्षभ ।
 स्वैर्गुणैर्विस्तृतं श्रीमद्यशोऽयं भूरिवर्चसाम् ॥ ६३
 यक्षराक्षसगन्धर्वाः पिशाचोरगदानवाः ।
 विस्तरं कुरुवंशस्य धीमन्तः कथयन्ति ते ॥ ६४
 नारदप्रभृतीनां तु देवर्षीणां मया श्रुतम् ।
 गुणान्कथयतां वीर पूर्वेषां तव धीमताम् ॥ ६५
 स्वयं चापि मया दृष्टश्चरता सागराम्बराम् ।
 इमां वसुमतीं कृत्स्नां प्रभावः सुकुलस्य ते ॥ ६६
 वेदे धनुषि चाचार्यमभिजानामि तेऽर्जुन ।
 विश्रुतं त्रिषु लोकेषु भारद्वाजं यशस्विनम् ॥ ६७
 'सर्ववेदविदां श्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 द्रोणमिष्वस्त्रकुशलं धनुष्यङ्गिरसां वरम् ॥' ६८
 धर्मं वायुं च शक्रं च विजानाम्यश्विनौ तथा ।
 पाण्डुं च कुरुशार्दूल षडेतान्कुरुवर्धनान् ।
 पितृनेतानहं पार्थ देवमानुषसत्तमान् ॥ ६९
 दिव्यात्मानो महात्मानः सर्वशस्त्रभृतां वराः ।
 भवन्तो भ्रातरः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ॥ ७०
 उत्तमां च मनोबुद्धिं भवतां भावितात्मनाम् ।
 जानन्नपि च वः पार्थ कृतवानिह धर्षणाम् ॥ ७१
 स्त्रीसकाशे च कौरव्य न पुमान्क्षन्तुमर्हति ।
 धर्षणामात्मनः पश्यन्बाहुद्रविणमाश्रितः ॥ ७२
 नक्तं च बलमस्माकं भूय एवाभिवर्धते ।

यतस्ततो मां कौन्तेय सदारं मन्युराविशत् ॥ ७३
 सोऽहं त्वयेह विजितः सङ्ख्ये तापत्यवर्धन ।
 येन तेनेह विधिना कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ७४
 ब्रह्मचर्यं परो धर्मः स चापि नियतस्त्वयि ।
 यस्मात्तस्मादहं पार्थ रणेऽस्मि विजितस्त्वया ७५
 यस्तु स्यात्क्षत्रियः कश्चित्कामवृत्तः परन्तप ।
 नक्तं च युधि युध्येत न स जीवेत्कथंचन ॥ ७६
 यस्तु स्यात्कामवृत्तोऽपि पार्थ ब्रह्मपुरस्कृतः ।
 जयेन्नक्तश्चरान्सर्वान्स पुरोहितधूर्गतः ॥ ७७
 तस्मात्तापत्य यत्किञ्चिन्नृणां श्रेय इहेप्सितम् ।
 तस्मिन्कर्मणि योक्तव्या दान्तात्मानः पुरोहिताः
 वेदे षडङ्गे निरताः शुचयः सत्यवादिनः ।
 धर्मात्मानः कृतात्मानः स्युर्नृपाणां पुरोहिताः ॥
 जयश्च नियतो राज्ञः स्वर्गश्च तदनन्तरम् ।
 यस्य स्याद्दर्मविद्वाग्मी पुरोधाः शीलवाञ्छुचिः ॥
 लाभं लब्धुमलब्धं वा लब्धं वा परिरक्षितम् ।
 पुरोहितं प्रकुर्वीत राजा गुणसमन्वितम् ॥ ८१
 पुरोहितमते तिष्ठेद्य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।
 प्राप्तुं वसुमतीं सर्वां सर्वशः सागराम्बराम् ॥ ८२
 न हि केवलशौर्येण तापत्याभिजनेन च ।
 जयेद्ब्राह्मणः कश्चिद्भूमिं भूमिपतिः क्वचित् ॥ ८३
 तस्मादेवं विजानीहि कुरूणां वंशवर्धन ।
 ब्राह्मणप्रमुखं राज्यं शक्यं पालयितुं चिरम् ॥ ८४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

सूर्यकन्यायाः तपत्या उपाख्यानम्—स्वभक्ताय संवरणाय स्वकन्यां दातुं सवितुर्निश्चयः ॥ १ ॥ सृगयार्थं गतस्य संवरणस्य गिरौ तपतीदर्शनेन कामोत्पत्तिः ॥ २ ॥ राजनि तथा सह भाषितुं प्रवृत्ते तपत्या अन्तर्धानम् ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच ।

तापत्य इति यद्वाक्यमुक्तवानसि मामिह ।

तदहं ज्ञातुमिच्छामि तापत्यार्थं विनिश्चितम् ॥ १
 तपती नाम का चैषा तापत्या यत्कृते वयम् ।

कामवृत्तः कृतदारः ॥ ७६ ॥ लाभं लब्धव्यं धनं । अलब्धस्य च लाभाय लब्धस्य परिरक्षणे इति ड. पाठः ॥ ८१ ॥
 षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

यत् यस्मात् तत् तस्मात् । तापत्यार्थं तापत्यशब्दार्थम् ॥ १ ॥
 सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

कौन्तेया हि वयं साधो तच्चमिच्छामि वेदितुम् २
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः स गन्धर्वः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ।
विश्रुतं त्रिषु लोकेषु श्रावयामास वै कथाम् ॥ ३
हन्त ते कथयिष्यामि कथामेतां मनोरमाम् ।
यथावदखिलां पार्थ सर्वबुद्धिमतां वर ॥ ४
उक्तवानस्मि येन त्वां तापत्य इति यद्वचः ।
तत्तेऽहं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना भव ॥ ५
य एष दिवि धिष्ण्येन नाकं व्याप्नोति तेजसा ।
एतस्य तपती नाम बभूव सदृशी सुता ॥ ६
विवस्वतो वै देवस्य सावित्र्यवरजा विभो ।
विश्रुता त्रिषु लोकेषु तपती तपसा युता ॥ ७
न देवी नासुरी चैव न यक्षी न च राक्षसी ।
नाप्सरा न च गन्धर्वी तथा रूपेण काचन ॥ ८
सुविभक्तानवद्याङ्गी स्वसितायतलोचना ।
स्वाचारा चैव साध्वी च सुवेषा चैव भामिनी ९
न तस्याः सदृशं कंचित्रिषु लोकेषु भारत ।
भर्तारं सविता मेने रूपशीलगुणश्रुतैः ॥ १०
संप्राप्तयौवनां पश्यन्देयां दुहितरं तु ताम् ।
'द्वष्टवर्षां तु तां श्यामां सविता रूपशालिनीम् ।'
नोपलेभे ततः शान्तिं संप्रदानं विचिन्तयन् ॥ ११
अथर्क्षपुत्रः कौन्तेय कुरूणामृषभो बली ।
सूर्यमाराधयामास नृपः संवरणस्तदा ॥ १२
अर्घ्यमाल्योपहारार्घैर्गन्धैश्च नियतः शुचिः ।
नियमैरुपवासैश्च तपोभिर्विविधैरपि ॥ १३
शुश्रूषुरनहंवादी शुचिः पौरवनन्दन ।
अंशुमन्तं समुद्यन्तं पूजयामास भक्तिमान् ॥ १४
ततः कृतज्ञं धर्मज्ञं रूपेणासदृशं भुवि ।
तपत्याः सदृशं मेने सूर्यः संवरणं पतिम् ॥ १५
दातुमैच्छत्ततः कन्यां तस्मै संवरणाय ताम् ।
नृपोत्तमाय कौरव्य विश्रुताभिजनाय च ॥ १६
यथा हि दिवि दीप्तांशुः प्रभासयति तेजसा ।
तथा भुवि महिपालो दीप्त्या संवरणोऽभवत् ॥ १७
यथाऽर्चयन्ति चादित्यमुद्यन्तं ब्रह्मवादिनः ।

तथा संवरणं पार्थ ब्राह्मणावरजाः प्रजाः ॥ १८
स सोममति कान्तत्वादादित्यमति तेजसा ।
बभूव नृपतिः श्रीमान्सुहृदां दुर्हृदामपि ॥ १९
एवंगुणस्य नृपतेस्तथावृत्तस्य कौरव ।
तस्मै दातुं मनश्चक्रे तपतीं तपनः स्वयम् ॥ २०
स कदाचिदथो राजा श्रीमानमितविक्रमः ।
चचार मृगयां पार्थ पर्वतोपवने किल ॥ २१
चरतो मृगयां तस्य क्षुत्पिपासासमन्वितः ।
ममार राज्ञः कौन्तेय गिरावप्रतिमो ह्ययः ॥ २२
स मृताश्वश्चरन्पार्थ पद्भ्यामेव गिरौ नृपः ।
ददर्शासदृशीं लोके कन्यामायतलोचनाम् ॥ २३
स एक एकामासाद्य कन्यां परबलार्दनः ।
तस्यौ नृपतिशार्दूलः पश्यन्नविचलेक्षणः ॥ २४
स हि तां तर्कयामास रूपतो नृपतिः श्रियम् ।
पुनः संतर्कयामास रवेर्भ्रष्टामिव प्रभाम् ॥ २५
वपुषा वर्चसा चैव शिखामिव विभावसोः ।
प्रसन्नत्वेन कान्त्या च चन्द्ररेखामिवामलाम् ॥ २६
गिरिपृष्ठे तु सा यस्मिन्स्थिता स्वसितलोचना ।
विभ्राजमाना शुशुभे प्रतिमेव हिरण्मयी ॥ २७
तस्या रूपेण स गिरिवेषेण च विशेषतः ।
ससर्वक्षक्षुपलतो हिरण्मय इवाभवत् ॥ २८
अवमेने च तां दृष्ट्वा सर्वलोकेषु योषितः ।
अवाप्तं चात्मनो मेने स राजा चक्षुषः फलं ॥ २९
जन्मप्रभृति यत्किंचिद्दृष्टवान्स महीपतिः ।
रूपं न सदृशं तस्यास्तर्कयामास किंचन ॥ ३०
तथा बद्धमनश्चक्षुः पार्श्वैर्गुणमयैस्तदा ।
न चचाल ततो देशाद्बुधे न च किंचन ॥ ३१
अस्या नूनं विशालाक्ष्याः सदेवासुरमानुषम् ।
लोकं निर्मथ्य धात्रेदं रूपमाविष्कृतं कृतम् ॥ ३२
एवं संतर्कयामास रूपद्रविणसंपदा ।
कन्यामसदृशीं लोके नृपः संवरणस्तदा ॥ ३३
तां च दृष्ट्वैव कल्याणीं कल्याणाभिजनो नृपः ।
जगाम मनसा चिन्तां कामवाणेन पीडितः ३४
दह्यमानः स तीव्रेण नृपतिर्मन्मथाग्निना ।

अप्रगल्भान् प्रगल्भस्तां तदोवाच मनोहराम् ॥३५
 काऽसि कस्यासि रम्भोरु किमर्थं चेह तिष्ठसि ।
 कथं च निर्जनेऽरण्ये चरसेका शुचिसिते ॥ ३६
 त्वं हि सर्वानवद्याङ्गी सर्वाभरणभूषिता ।
 विभूषणमिवैतेषां भूषणानामभीप्सितम् ॥ ३७
 न देवीं नासुरीं चैव न यक्षीं न च राक्षसीम् ।
 न च भोगवतीं मन्ये न गन्धर्वीं न मानुषीम् ३८
 या हि दृष्टा मया काश्चिच्छ्रुता वाऽपि वराङ्गनाः ।
 न तासां सदृशीं मन्ये त्वामहं मत्तकाशिनि ३९
 दृष्ट्वैव चारुवदने चन्द्रात्कान्ततरं तव ।

वदनं पद्मपत्राक्षं मां मश्रातीव मन्मथः ॥ ४०
 एवं तां स महीपालो वभाषे न तु सा तदा ।
 कामार्तं निर्जनेऽरण्ये प्रत्यभाषत किञ्चन ॥ ४१
 ततो लालप्यमानस्य पार्थिवस्यायतेक्षणा ।
 सौदामिनीव चाश्रेषु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४२
 तामन्वेष्टुं स नृपतिः परिचक्राम सर्वतः ।
 वनं वनजपत्राक्षीं भ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा ॥ ४३
 अपश्यमानः स तु तां बहु तत्र विलप्य च ।
 निश्चेष्टः पार्थिवश्रेष्ठो मुहूर्तं स व्यतिष्ठत ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्रथपर्वणि सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

भूतले पतितं राजानं दृष्ट्वा तत्समीपे तपत्या आगमनम् ॥ १ ॥ तयोः संवादः ॥ २ ॥

गन्धर्व उवाच ।

अथ तस्यामदृश्यायां नृपतिः काममोहितः ।
 पातनः शत्रुसङ्घानां पपात धरणीतले ॥ १
 तस्मिन्निपतिते भूमावथ सा चारुहासिनी ।
 पुनः पीनायतश्रोणी दर्शयामास तं नृपम् ॥ २
 अथावभाषे कल्याणी वाचा मधुरया नृपम् ।
 तं कुरूणां कुलकरं कामाभिहतचेतसम् ॥ ३
 उवाच मधुरं वाक्यं तपती हसतीव सा ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते न त्वमर्हस्यरिन्दम ॥ ४
 मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ ।
 एवमुक्तोऽथ नृपतिर्वाचा मधुरया तदा ॥ ५
 ददर्श विपुलश्रोणीं तामेवाभिमुखे स्थिताम् ।
 अथ तामसितापाङ्गीमावभाषे स पार्थिवः ॥ ६
 मन्मथाग्निपरीतात्मा सन्दिग्धाक्षरया गिरा ।
 साधु त्वमसितापाङ्गी कामार्तं मत्तकाशिनि ॥ ७
 भजस्व भजमानं मां प्राणा हि प्रजहन्ति माम् ।
 त्वदर्थं हि विशालाक्षि मामयं निशितैः शरैः ॥ ८
 कामः कमलगर्भाभे प्रतिविध्यन्न शाम्यति ।

दष्टमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना ॥ ९
 सा त्वं पीनायतश्रोणी मामामुहि वरानने ।
 त्वदधीना हि मे प्राणाः किन्नरोद्गीतभाषिणि १०
 चारुसर्वानवद्याङ्गी पद्मेन्दुप्रतिमानने ।
 न ह्यहं त्वदृते भीरु शक्षयामि खलु जीवितुम् ११
 कामः कमलपत्राक्षि प्रतिविध्यति मामयम् ।
 तस्मात्कुरु विशालाक्षि मय्यनुक्रोशमङ्गने ॥ १२
 भक्तं मामसितापाङ्गी न परित्यक्तुमर्हसि ।
 त्वं हि मां प्रीतियोगेन त्रातुमर्हसि भामिनि १३
 त्वदर्शनकृतस्नेहं मनश्चलति मे भृशम् ।
 न त्वां दृष्ट्वा पुनश्चान्यां द्रष्टुं कल्याणि रोचते ॥ १४
 प्रसीद वशगोऽहं ते भक्तं मां भज भामिनि ।
 दृष्ट्वैव त्वां वरारोहे मन्मथो भृशमङ्गने ॥ १५
 अन्तर्गतं विशालाक्षि विध्यति स्म पतत्रिभिः ।
 मन्मथाग्निसमुद्भूतं दाहं कमललोचने ॥ १६
 प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरद्भिः प्रह्लादयस्व मे ।
 पुष्पायुधं दुराधर्षं प्रचण्डशरकार्मुकम् ॥ १७
 त्वदर्शनसमुद्भूतं विध्यन्तं दुःसहैः शरैः ।

प्रजहन्ति प्रजहति ॥ ८ ॥ अनाक्रन्दे अत्रातरि काले ॥ ९ ॥

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

उपशामय कल्याणि आत्मदानेन भामिनि ॥१८
गान्धर्वेण विवाहेन मामुपैहि वराङ्गने ।
विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते १९
तपत्युवाच ।
नाहमीशाऽऽत्मनो राजन्कन्या पितृमती ह्यहम् ।
मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्याचस्व पितरं मम ॥ २०
यथा हि ते मया प्राणाः संभृताश्च नरेश्वर ।
दर्शनादेव भूयस्त्वं तथा प्राणान्ममाहरः ॥ २१
न चाहमीशा देहस्य तस्मान्नृपतिसत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्रथपर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

पुनरन्तर्हितायां तपत्यां मोहितस्य संवरणस्य समीपे अमात्यादीनामागमनं ॥ १ ॥ अमात्येनाश्वासितस्य राज्ञः सूर्योपासन-
समये वसिष्ठस्यागमनं ॥ २ ॥ सूर्यसमीपं गत्वा वसिष्ठेनादित्यस्तुतिकरणं ॥ ३ ॥ स्तुत्या तुष्टेन सूर्येण संवरणार्थं वसिष्ठाय
तपतीदानं ॥ ४ ॥ तस्मिन्नेव गिरौ तपतीसंवरणयोर्विवाहः ॥ ५ ॥ तथा सह तत्रैव रममाणस्य संवरणस्य राज्ये द्वादशवा-
र्षिक्यनावृष्टिः ॥ ६ ॥ वसिष्ठेनानावृष्टिनिवर्तनं ॥ ७ ॥ तपत्युपाख्यानोपसंहारः ॥ ८ ॥

गन्धर्व उवाच ।
एवमुक्त्वा ततस्तूर्णं जगामोर्ध्वमनिन्दिता ।
'तपतीतपतीत्येव विललां पातुरो नृपः ॥ १
प्रास्खलचासकृद्राजा पुनरुत्थाय धावति ।
धावमानस्तु तपतीमदृष्ट्वैव महीपतिः ।'
स तु राजा पुनर्भूमौ तत्रैव निपपात ह ॥ २
अन्वेपमाणः सबलस्तं राजानं नृपोत्तमम् ।
अमात्यः सानुयात्रश्च तं ददर्श महावने ॥ ३
क्षितौ निपतितं काले शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ।
तं हि दृष्ट्वा महेश्वासं निरस्तं पतितं भुवि ॥ ४
बभूव सोऽस्य सचिवः संप्रदीप्त इवाग्निना ।
त्वरया चोपसङ्गम्य स्नेहादागतसंभ्रमः ॥ ५
तं समुत्थापयामास नृपतिं काममोहितम् ।
भूतलाद्भूमिपालेशं पितेव पतितं सुतम् ॥ ६
प्रज्ञया वयसा चैव वृद्धः कीर्त्या नयेन च ।
अमात्यस्तं समुत्थाप्य बभूव विगतज्वरः ॥ ७
उवाच चैनं कल्याण्या वाचा मधुरयोत्थिम् ।

मा भैर्मनुजशार्दूल भद्रमस्तु तवानघ ॥ ८
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तं तर्कयामास वै नृपम् ।
पतितं पातनं सङ्घैः शात्रवाणां महीतले ॥ ९
वारिणा च मुशीतेन शिरस्तस्याभ्यषेचयत् ।
अस्पृशन्मुकुटं राज्ञः पुण्डरीकमुगन्धिना ॥ १०
ततः प्रत्यागतप्राणस्तद्बलं बलवान्नृपः ।
सर्वं विसर्जयामास तमेकं सचिवं विना ॥ ११
ततस्तस्याज्ञया राज्ञो विप्रतस्थे महद्बलम् ।
स तु राजा गिरिप्रस्थे तस्मिन्पुनरुपाविशत् ॥ १२
ततस्तस्मिन् गिरिवरे शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलिः ।
आरिराधयिषुः सूर्यं तस्यावूर्ध्वमुखः क्षितौ ॥ १३
जगाम मनसा चैव वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
पुरोहितममित्रघ्नं तदा संवरणो नृपः ॥ १४
नक्तन्दिनमथैकत्र स्थिते तस्मिञ्जनाधिपे ।
अथाजगाम विप्रर्षिस्तदा द्वादशमेऽहनि ॥ १५
स विदित्वैव नृपतिं तपत्या हृतमानसम् ।
दिव्येन विधिना ज्ञात्वा भावितात्मा महानृषिः ॥

मुकुटं तत्स्थानं ललाटम् ॥ १० ॥ द्वादशमे द्वादशसंख्यया
मिते ॥ १५ ॥ दिव्येन विधिना योगबलेन ॥ १६ ॥

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

तथा तु नियतात्मानं तं नृपं मुनिसत्तमः ।
 आवभाषे स धर्मात्मा तस्यैवार्थचिकीर्षया ॥ १७
 स तस्य मनुजेन्द्रस्य पश्यतो भगवानृषिः ।
 ऊर्ध्वमाचक्रमे द्रष्टुं भास्करं भास्करद्युतिः ॥ १८
 'योजनानां तु नियुतं क्षणाद्गत्वा तपोधनः ।'
 सहस्रांशुं ततो विप्रः कृताञ्जलिरुपस्थितः ।
 वसिष्ठोहमिति ग्रीत्या स चात्मानं न्यवेदयत् ॥ १९
 तमुवाच महातेजा विवस्वान्मुनिसत्तमम् ।
 महर्षे स्वागतं तेऽस्तु कथयस्व यथेप्सितम् ॥ २०
 यदिच्छसि महाभाग मत्तः प्रवदतां वर ।
 तत्ते दद्यामभिप्रेतं यद्यपि स्यात्सुदुर्लभम् ॥ २१
 एवमुक्तः स तेनर्षिर्वसिष्ठः संस्तुवन्गिरा ।
 प्रणिपत्य विवस्वन्तं भानुमन्तमथाब्रवीत् ॥ २२
 'योजनानां चतुष्पाष्टिं निमेषात्रिशतं तथा ।
 अश्वैर्गच्छति नित्यं यस्तत्पार्श्वस्थोऽब्रवीदिदम् ॥ २३
 वसिष्ठ उवाच ।

अजाय लोकत्रयपावनाय

भूतात्मने गोपतये वृषाय ।

सूर्याय सर्गप्रलयालायाय

नमो महाकारुणिकोत्तमाय ॥ २४

विवस्वते ज्ञानभृतेऽन्तरात्मने

जगत्प्रदीपाय जगद्धितैषिणे ।

स्वयंभुवे दीप्तसहस्रचक्षुषे

सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ २५

नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे

जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ।

त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे

विरिञ्चनारायणशङ्करात्मने ॥ २६

सूर्य उवाच ।

संस्तुतो वरदः सोऽहं वरं वरय सुव्रत ।

स्तुतिस्त्वयोक्ता भक्तानां जप्येयं वरदोऽस्म्यहम्' ॥

वसिष्ठ उवाच ।

यैषा ते तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता ।

तां त्वां संवरणस्यार्थे वरयामि विभावसो ॥ २८

स हि राजा बृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः ।
 युक्तः संवरणो भर्ता दुहितुस्ते विहङ्गम ॥ २९
 गन्धर्व उवाच ।

इत्युक्तः स तदा तेन ददानीत्येव निश्चितः ।

प्रत्यभाषत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ॥ ३०

वरः संवरणो राज्ञां त्वमृषीणां वरो मुने ।

तपती योषितां श्रेष्ठा किमन्यत्रापवर्जनात् ॥ ३१

ततः सर्वानवद्याङ्गीं तपतीं तपनः स्वयम् ।

ददौ संवरणस्यार्थे वसिष्ठाय महात्मने ॥ ३२

प्रतिजग्राह तां कन्यां महर्षिस्तपतीं तदा ।

वसिष्ठोऽथ विसृष्टस्तु पुनरेवाजगाम ह ॥ ३३

यत्र विख्यातकीर्तिः स कुरूणामृषभोऽभवत् ।

स राजा मन्मथाविसृष्टस्तद्गतेनान्तरात्मना ॥ ३४

दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहासिनीम् ।

वसिष्ठेन सहायान्तीं संहृष्टोऽभ्यधिकं बभौ ॥ ३५

रुरुचे साऽधिकं सुभूरापतन्ती नभस्तलात् ।

सौदामनीव विभ्रष्टा द्योतयन्ती दिशस्त्विषा ॥ ३६

कृच्छ्राद्वादशरात्रे तु तस्य राज्ञः समाहिते ।

आजगाम विशुद्धात्मा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ३७

तपसाऽऽराध्य वरदं देवं गोपतिमीश्वरम् ।

लेभे संवरणो भार्यां वसिष्ठस्यैव तेजसा ॥ ३८

ततस्तस्मिन्नगिरिश्रेष्ठे देवगन्धर्वसेविते ।

जग्राह विधिवत्पाणिं तपत्याः स नरर्षभः ॥ ३९

वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे ।

सोऽकामयत राजर्षिर्विहर्तुं सह भार्यया ॥ ४०

ततः पुरे च राष्ट्रे च वनेषूपवनेषु च ।

आदिदेश महीपालस्तमेव सचिवं तदा ॥ ४१

नृपतिं त्वभ्यनुज्ञाप्य वसिष्ठोऽथापचक्रमे ।

सोऽथ राजा गिरौ तस्मिन्विजहारामरो यथा ॥ ४२

ततो द्वादशवर्षाणि काननेषु वनेषु च ।

रेमे तस्मिन्नगिरौ राजां तथैव सह भार्यया ॥ ४३

तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन्समा द्वादश सत्तम ।

न ववर्ष सहस्राक्षो राष्ट्रे चैवास्य भारत ॥ ४४

ततस्तस्यामनावृष्ट्यां प्रवृत्तायामरिन्दम् ।

प्रजाः क्षयमुपाजग्मुः सर्वाः सस्याणुजङ्गमाः ॥४५
 तस्मिंस्तथाविधे काले वर्तमाने सुदारुणे ।
 नावश्यायः पपातोर्व्यां ततः सस्यानि नाऽरुहन्
 ततो विभ्रान्तमनसो जनाः क्षुद्भयपीडिताः ।
 गृहाणि संपरित्यज्य बभ्रमुः प्रदिशो दिशः ॥४७
 ततस्तस्मिन्पुरे राष्ट्रे त्यक्तदारपरिग्रहाः ।
 परस्परममर्यादाः क्षुधार्ता जग्निरे जनाः ॥४८
 तत्क्षुधार्तैर्निरानन्दैः श्वभूतैस्तथा नरैः ।
 अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृतम् ॥ ४९
 ततस्तत्तादृशं दृष्ट्वा स एव भगवानृषिः ।
 अभ्याद्रवत धर्मात्मा वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥५०
 तं च पार्थिवशार्दूलमानयामास तत्पुरम् ।
 तपत्या सहितं राजन्वयं द्वादशमे गते ।

ततः प्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वं सुरारिहा ॥ ५१
 तस्मिन्नृपतिशार्दूले प्रविष्टे नगरं पुनः ।
 प्रववर्ष सहस्राक्षः सस्यानि जनयन्प्रभुः ॥ ५२
 ततः सराष्ट्रं मुमुदे तत्पुरं परया मुदा ।
 तेन पार्थिवमुख्येन भावितं भावितात्मना ॥५३
 ततो द्वादश वर्षाणि पुनरीजे नराधिपः ।
 तपत्या सहितः पत्न्या यथा शच्या मरुत्पतिः ५४
 गन्धर्व उवाच ।
 एवमासीन्महाभागा तपती नाम पौर्विकी ।
 तव वैवस्वती पार्थ तापत्यस्त्वं यया मतः ॥ ५५
 तस्यां संजनयामास कुरुं संवरणो नृपः ।
 तपत्यां तपतां श्रेष्ठ तापत्यस्त्वं ततोऽर्जुन ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

गन्धर्वेण वसिष्ठमाहात्म्यकथनपूर्वकं पाण्डवानां पुरोहितसंग्रहणोपदेशः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 स गन्धर्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्षभ ।
 अर्जुनः परया भक्त्या पूर्णचन्द्र इवावभौ ॥ १
 उवाच च महेष्वासो गन्धर्वं कुरुसत्तमः ।
 जातकौतूहलोऽतीव वसिष्ठस्य तपोबलात् ॥ २
 वसिष्ठ इति तस्यैतद्वेषेर्नाम त्वयेरितम् ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं यथावत्तद्वदस्व मे ॥ ३
 य एष गन्धर्वपते पूर्वेषां नः पुरोहितः ।
 आसीदेतन्ममाचक्ष्व क एष भगवानृषिः ॥ ४
 गन्धर्व उवाच ।
 ब्रह्मणो मानसः पुत्रो वसिष्ठोऽरुन्धतीपतिः ।
 तपसा निर्जितौ शश्वदजेयावमरैरपि ॥ ५
 कामक्रोधाबुभौ यस्य चरणौ समुवाहतुः ।
 इन्द्रियाणां वशकरो वशिष्ठ इति चोच्यते ॥ ६
 'यथा कामश्च क्रोधश्च निर्जितावजितौ नरैः ।

जितारयो जिता लोकाः पन्थानश्च जिता दिशः'
 यस्तु नोच्छेदनं चक्रे कुशिकानामुदारधीः ।
 विश्वामित्रापराधेन धारयन्मन्युमुत्तमम् ॥ ८
 पुत्रव्यसनसंतप्तः शक्तिमानप्यशक्तवत् ।
 विश्वामित्रविनाशाय न चक्रे कर्म दारुणम् ॥ ९
 मृतांश्च पुनराहर्तुं शक्तः पुत्रान्यमक्षयात् ।
 कृतान्तं नातिचक्राम वेलामिव महोदधिः ॥१०
 यं प्राप्य विजितात्मानं महात्मानं नराधिपाः ।
 इक्ष्वाकवो महीपाला लेभिरे पृथिवीमिमाम् ११
 पुरोहितमिमं प्राप्य वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
 ईजिरे ऋतुभिश्चैव नृपास्ते कुरुनन्दन ॥ १२
 स हि तान्याजयामास सर्वानृपतिसत्तमान् ।
 ब्रह्मर्षिः पाण्डवश्रेष्ठ बृहस्पतिरिवामरान् ॥ १३
 तस्माद्भ्रमप्रधानात्मा वेदधर्मविदीप्सितः ।

तपोबलात् तपोबलं श्रुत्वा ॥ २ ॥ जितारयः जिता अरय
 इति च्छेदः ॥ ७ ॥ अपराधेन पुत्रशतवधरूपेण ॥ ८ ॥

नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

ब्राह्मणो गुणवान्कश्चित्पुरोधाः प्रतिदृश्यताम् ॥ १४
क्षत्रियेणाभिजातेन पृथिवीं जेतुमिच्छता ।
पूर्वं पुरोहितः कार्यः पार्थ राज्याभिवृद्धये ॥ १५

महीं जिगीषता राज्ञा ब्रह्म कार्यं पुरःस्कृतम् ।
तस्मात्पुरोहितः कश्चिद्गुणवान्विजितेन्द्रियः ।
विद्वान्भवतु वो विप्रो धर्मकामार्थतत्त्ववित् ॥ १६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

वसिष्ठोपाख्याने—विश्वामित्रस्य वसिष्ठाश्रमाभिगमनं ॥ १ ॥ वसिष्ठेन विश्वामित्रस्यातिथ्यकरणं ॥ २ ॥ विश्वामि-
त्रेण वसिष्ठधेनुयाचनं ॥ ३ ॥ वसिष्ठेनादत्ताया धेनोः विश्वामित्रेण बलात्कारेण हरणं ॥ ४ ॥ कुपितया नन्दिन्या सृष्टेः
म्लेच्छाद्यैः विश्वामित्रपराजयः ॥ ५ ॥ विश्वामित्रस्य तपसा ब्राह्मण्यप्राप्तिः ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच ।

किंनिमित्तमभूद्वैरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
वसतोराश्रमे दिव्ये शंस नः सर्वमेव तत् ॥ १
गन्धर्व उवाच ।

इदं वासिष्ठमारुह्यानं पुराणं परिचक्षते ।
पार्थ सर्वेषु लोकेषु यथावत्तन्निबोध मे ॥ २
कान्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ ।

गाधीति विश्रुतो लोके कुशिकस्यात्मसंभवः ॥ ३
तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धबलवाहनः ।
विश्वामित्र इति ख्यतो बभूव रिपुमर्दनः ॥ ४

स चचार सहामाल्यो मृगयां गहने वने ।
मृगान्विध्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ॥ ५
व्यायामकर्षितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः ।

आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ॥ ६
तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ॥ ७

पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तं स्वागतेन च भारत ।
तथैव परिजग्राह वन्येन हविषा तदा ॥ ८
तस्याथ कामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः ।

उक्ता कामान्प्रयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ॥ ९
'वाष्पाढ्यस्योदनस्यैव राशयः पर्वतोपमाः ।
निष्ठानानि च स्रूपांश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ १०
कूपांश्च घृतसंपूर्णान्गौड्यान्नानि सहस्रशः ।

इक्षुन्मधूनि लाजांश्च मैरेयांश्च वरासवान् ॥ ११

मरुधन्वसु मरुसंज्ञकेष्वल्पजलप्रदेशेषु ॥ ५ ॥

ग्राम्यारण्याश्रौषधीश्च दुदुहे पय एव च ।
षड्सं चामृतनिभं रसायनमनुत्तमम् ॥ १२
भोजनीयानि पेयानि भक्ष्याणि विविधानि च ।

लेह्यान्यमृतकल्पानि चोष्याणि च तथार्जुन ॥ १३
रत्नानि च महार्हाणि वासांसि विविधानि च ।
तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितश्च महिपतिः ॥ १४

सामात्यः सबलश्चैव तुतोष स भृशं तदा ।
षड्भ्रतां सुपार्श्वोरुं पृथुपञ्चसमावृताम् ॥ १५
मण्डूकनेत्रां स्वाकारां पीनोधसमनिन्दिताम् ।

सुवालधिं शङ्कुकर्णां चारुशृङ्गां मनोरमाम् ॥ १६
पुष्टायतशिरोग्रीवां विस्मितः सोऽभिवीक्ष्यताम् ।
अभिनन्द्य स तां राजा नन्दिनीं गाधिनन्दनः ॥ १७

अब्रवीच्च भृशं तुष्टः स राजा तमृषिं तदा ।
अर्बुदेन गवां ब्रह्मन्मम राज्येन वा पुनः ॥ १८
नन्दिनीं संप्रयच्छस्व भुङ्क्ष्व राज्यं महामुने ।

वसिष्ठ उवाच ।
देवतातिथिपित्रर्थं याज्यार्थं च पयस्विनी ॥ १९
अदेया नन्दिनीयं वै राज्येनापि तवानघ ।

विश्वामित्र उवाच ।
'रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ।'
क्षत्रियोऽहं भवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ २०

ब्राह्मणेषु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु धृतात्मसु ।
अर्बुदेन गवां यस्त्वं न ददासि ममेप्सितम् ॥ २१
स्वधर्मं न प्रहास्यामि नेष्यामि च बलेन गाम् ।

वसिष्ठ उवाच ।

बलस्थश्चासि राजा च बाहुवीर्यश्च क्षत्रियः ॥२२
यथेच्छसि तथा क्षिप्रं कुरु मा त्वं विचारय ।

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तस्तथा पार्थ विश्वामित्रो बलादिव ॥ २३
हंसचन्द्रप्रतीकाशां नन्दिनीं तां जहार गाम् ।

‘सा तदा ह्रियमाणा च विश्वामित्रबलैर्वलात्’
कशादण्डप्रणुदिता काल्यमाना इतस्ततः ॥ २४

हंभायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याथ नन्दिनी ।

आगम्याभिमुखी पार्थ तस्यौ भगवदुन्मुखी ॥२५
भृशं च ताड्यमाना वै न जगामाश्रमात्ततः ।

वसिष्ठ उवाच ।

शृणोमि ते खं भद्रे विनदन्त्याः पुनः पुनः ॥२६
ह्रियसे त्वं बलाद्भद्रे विश्वामित्रेण नन्दिनि ।

किं कर्तव्यं मया तत्र क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् २७
गन्धर्व उवाच ।

सा भयान्नन्दिनी तेषां बलानां भरतर्षभ ।

विश्वामित्रभयोद्विग्ना वसिष्ठं समुपागमत् ॥ २८
गौरुवाच ।

कशाग्रदण्डाभिहतां क्रोशन्तीं मामनाथवत् ।

विश्वामित्रबलैर्वैर्भगवन् किमुपेक्षसे ॥ २९

गन्धर्व उवाच ।

एवं तस्यां तदा पार्थ धर्षितायां महामुनिः ।

न चुक्षुमे तदा धैर्यान्न चचाल धृतव्रतः ॥ ३०

वसिष्ठ उवाच ।

क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा बलम् ।

क्षमा मां भजते यस्माद्गम्यतां यदि रोचते ॥३१

नन्दिन्युवाच ।

किं नु त्यक्ताऽसि भगवन्त्यदेवं त्वं प्रभाषसे ।

अत्यक्ताऽहं त्वया ब्रह्मन्नेतुं शक्या न वै बलात् ॥

वसिष्ठ उवाच ।

न त्वां त्यजामि कल्याणि स्वीयतां यदि शक्यते

दृढेन दाग्ना बद्धैष वत्सस्ते ह्रियते बलात् ॥ ३३

गन्धर्व उवाच ।

स्वीयतामिति तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्य पयस्विनी ।

ऊर्ध्वाञ्चितशिरोग्रीवा प्रवभौ रौद्रदर्शना ॥ ३४

क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्हभारवघनखना ।

विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं व्यद्रावयत सर्वशः ॥ ३५

कशाग्रदण्डाभिहता काल्यमाना ततस्ततः ।

क्रोधरक्तेक्षणा क्रोधं भूय एव समाददे ॥ ३६

आदित्य इव मध्याह्ने क्रोधदीप्तवपुर्वभौ ।

अङ्गारवर्षं मुञ्चन्ती मुहुर्वालधितो महत् ॥ ३७

असृजत्पह्वान्पुच्छात्प्रस्रवाद्वाविडाञ्छकान् ।

योनिदेशाच्च यवनाञ्शकृतः शवरान्बहून् ॥ ३८

मूत्रतश्चासृजत्काञ्चिच्छवरांश्चैव पार्श्वतः ।

पौण्ड्रान्किरातान्यवनान्सिंहलान्बर्बरान्खसान् ॥

चिबुकांश्च पुलिन्दांश्च चीनान्हूणान्सकेरलान् ।

ससर्ज फेनतः सा गौर्मल्लेच्छान्बहुविधानपि ॥४०

तैर्विसृष्टैर्महासैन्यैर्नानाम्लेच्छगणैस्तदा ।

नानावरणसंछन्नैर्नानायुधधरैस्तथा ॥ ४१

अवाकीर्यत संरब्धैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ।

एकैकश्च तदा योधः पञ्चभिः सप्तभिर्वृतः ॥ ४२

अस्त्रवर्षेण महता वध्यमानं बलं तदा ।

प्रभयं सर्वतस्त्रस्तं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ४३

‘तस्य तच्चतुरङ्गं वै बलं परमदुःसहम् ।

प्रभयं सर्वतो घोरं पयस्विन्या विनिर्जितम्’ ४४

न च प्राणैर्वियुज्यन्ते केचित्त्रास्य सैनिकाः ।

विश्वामित्रस्य संकुद्धैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ॥ ४५

सा गौस्तत्सकलं सैन्यं कालयामास दूरतः ।

विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं काल्यमानं त्रियोजनम् ४६

क्रोशमानं भयोद्विग्नं त्रातारं नाध्यगच्छत ।

‘विश्वामित्रस्ततो दृष्ट्वा क्रोधाविष्टः स रोदसी ४७

ववर्ष शरवर्षाणि वसिष्ठे मुनिसत्तमे ।

घोररूपांश्च नाराचान्छुरान्भल्लान्महासुनिः ॥ ४८

विश्वामित्रप्रयुक्तांस्तान्ब्रह्मण्येन व्यमोचयत् ।

वसिष्ठस्य तदा दृष्ट्वा कर्मकौशलमाहवे ॥ ४९

विश्वामित्रोऽपि कोपेन भूयः शत्रुनिपातनः ।
 दिव्यास्त्रवर्षं तस्मै स प्राहिणोन्मुनये रुषा ॥ ५०
 आग्नेयं वारुणं चैन्द्रं याम्यं वायव्यमेव च ।
 विससर्ज महाभागे वसिष्ठे ब्रह्मणः सुते ॥ ५१
 अस्त्राणि सर्वतो ज्वालां विसृजन्ति प्रपेदिरे ।
 युगान्तसमये घोराः पतद्भस्येव रश्मयः ॥ ५२
 वसिष्ठोऽपि महातेजा ब्रह्मशक्तिप्रयुक्तया ।
 यष्ट्या निवारयामास सर्वाण्यस्त्राणि स स्मयन् ५३
 ततस्ते भस्मसाद्भूताः पतन्ति स्म महीतले ।
 अपोह्य दिव्यान्यस्त्राणि वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ५४
 निर्जितोऽसि महाराज दुरात्मन्गाधिनन्दन ।
 यदि तेऽस्ति परं शौर्यं तद्दर्शय मयि स्थिते ॥ ५५
 गन्धर्व उवाच ।

विश्वामित्रस्तथा चोक्तो वसिष्ठेन नराधिपः ।
 नोवाच किञ्चिद्दीडाढ्यो विद्रावितमहाबलः ५६
 दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं ब्रह्मतेजोभवं तदा ।
 विश्वामित्रः क्षत्रभावान्निर्विण्णो वाक्यमब्रवीत् ।
 धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ॥ ५७
 बलाबले विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ।
 गन्धर्व उवाच ।
 स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम् ५८
 भोगांश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ।
 स गत्वा तपसा सिद्धिं लोकान्विष्टभ्य तेजसा ५९
 तताप सर्वान्दीप्तांजा ब्राह्मणत्वमवाप्तवान् ।
 अपिबच्च ततः सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ॥ ६०
 'एवंवीर्यस्तु राजर्षिर्विप्रर्षिः संबभूव ह' ॥ ६१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

कल्माषपादराजोपाख्याने—वसिष्ठपुत्रेण शक्तिना कल्माषपादं प्रति शापदानं ॥ १ ॥ पुनरन्येन ब्राह्मणेन च कल्माषपादं प्रति शापदानं ॥ २ ॥ राक्षसाविष्टेन कल्माषपादेन वसिष्ठपुत्राणां भक्षणं ॥ ३ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तेन वसिष्ठेन प्राणत्यागार्थं अनेकधा प्रयतनम् ॥ ४ ॥

'अर्जुन उवाच ।
 ऋष्योस्तु यत्कृते वैरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 बभूव गन्धर्वपते शंस तत्सर्वमेव मे ॥ १
 माहात्म्यं च वसिष्ठस्य ब्राह्मण्यं ब्रह्मतेजसः ।
 विश्वामित्रस्य च तथा क्षत्रस्य च महात्मनः ॥ २
 न शृण्वानस्त्वहं तृप्तिमुपगच्छामि खेचर ।
 आख्याहि गन्धर्वपते शंस तत्सर्वमेव मे ॥ ३
 माहात्म्यं च वसिष्ठस्य विश्वामित्रस्य भाषसे ॥ ४
 गन्धर्व उवाच ।
 इदं वासिष्ठमाख्यानां पुराणं पुण्यमुत्तमम् ।
 पार्थ सर्वेषु लोकेषु विश्रुतं तन्निबोध मे ॥ ५
 कल्माषपाद इत्येवं लोके राजा बभूव ह ।
 इक्ष्वाकुवंशजः पार्थ तेजसाऽसदृशो भुवि ॥ ६
 स कदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्ययौ पुरात् ।

मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः ॥ ७
 तस्मिन्वने महाघोरे खड्गांश्च बहुशोऽहनत् ।
 हत्वा च सुचिरं श्रान्तो राजा निववृते ततः ॥ ८
 अकामयत्तं याज्यार्थं विश्वामित्रः प्रतापवान् ।
 स तु राजा महात्मानं वासिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ९
 तृषार्तश्च क्षुधार्तश्च एकायनगतः पथि ।
 अपश्यदजितः सङ्क्षेपे मुनिं प्रतिमुखागतम् ॥ १०
 शक्तिं नाम महाभागं वसिष्ठकुलवर्धनम् ।
 ज्येष्ठं पुत्रं पुत्रशताद्वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ११
 अपगच्छ पथोऽस्माकमित्येवं पार्थिवोऽब्रवीत् ।
 तथा ऋषिरुवाचैनं सान्त्वयञ्छुक्क्षण्या गिरा ॥ १२
 मम पन्था महाराज धर्म एष सनातनः ।
 'बृद्धभीरुनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ॥ १३
 पन्था देयो नृपैस्तेषामन्यैस्तैस्तस्य भूपतेः ।'

याज्यार्थं अयं मम याज्यो भवत्वित्येतदर्थम् ॥ ९ ॥

एकायनगतः अतिसंकुचितमार्गं गतः ॥ १० ॥

राज्ञा सर्वेषु धर्मेषु देयः पन्था द्विजातये ॥ १४
 एवं परस्परं तौ तु पथोऽर्थं वाक्यमूचतुः ।
 अपसर्पापसर्पेति वागुत्तरमकुर्वताम् ॥ १५
 ऋषिस्तु नापचक्राम तस्मिन्धर्मपथे स्थितः ।
 'अपि राजा मुनेर्मागार्गात्क्रोधान्नापजगाम हा' ॥ १६
 अमुञ्चन्तं तु पन्थानं तमृषिं नृपसत्तमः ।
 जगाम कशया मोहात्तदा राक्षसवन्मुनिम् ॥ १७
 कशाप्रहाराभिहतस्ततः स मुनिसत्तमः ।
 तं शशाप नृपश्रेष्ठं वासिष्ठः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १८
 हंसि राक्षसवद्यस्माद्राजापशद तापसम् ।
 तस्माच्चमद्यप्रभृति पुरुषादो भविष्यसि ॥ १९
 मनुष्यपिशिते सक्तश्चरिष्यसि महीमिमाम् ।
 गच्छ राजाधमेत्युक्तः शक्तिना वीर्यशक्तिना २०
 ततो याज्यनिमित्तं तु विश्वामित्रवासिष्ठयोः ।
 वैरमासीत्तदा तं तु विश्वामित्रोऽन्वपद्यत ॥ २१
 तयोर्विन्दतोरेवं समीपमुपचक्रमे ।
 ऋषिरुग्रतपाः पार्थ विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ २२
 ततः स बुबुधे पश्चात्तमृषिं नृपसत्तमः ।
 ऋषेः पुत्रं वसिष्ठस्य वसिष्ठमिव तेजसा ॥ २३
 अन्तर्धाय ततोऽत्मानं विश्वामित्रोऽपि भारत ।
 तावुभावतिचक्राम चिकीर्षन्नात्मानः प्रियम् ॥ २४
 स तु शप्तस्तदा तेन शक्तिना वै नृपोत्तमः ।
 जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुमर्हयन् ॥ २५
 तस्य भावं विदित्वा स नृपतेः कुरुसत्तम ।
 विश्वामित्रस्ततो रक्ष आदिदेश नृपं प्रति ॥ २६
 शापात्तस्य तु विप्रर्षेर्विश्वामित्रस्य चाज्ञया ।
 राक्षसः किङ्करो नाम विवेश नृपतिं तदा ॥ २७
 रक्षसा तं गृहीतं तु विदित्वा मुनिसत्तमः ।
 विश्वामित्रोऽप्यपाक्रामत्तस्माद्देशादरिन्दम ॥ २८
 ततः स नृपतिर्विद्वान्रक्षन्नात्मानमात्माना ।
 बलवत्पीड्यमानोऽपि रक्षसान्तर्गतेन ह ॥ २९
 ददर्शाथ द्विजः कश्चिद्राजानं प्रस्थितं वनम् ।
 अयाचत क्षुधापन्नः समांसं भोजनं तदा ॥ ३०
 तमुवाचाथ राजर्षिर्द्विजं मित्रसहस्तदा ।

आस्व ब्रह्मंस्त्वमत्रैव मुहूर्तं प्रतिपालयन् ॥ ३१
 निवृत्तः प्रतिदास्यामि भोजनं ते यथेप्सितम् ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ राजा तस्यौ च द्विजसत्तमः ३२
 ततो राजा परिक्रम्य यथाकामं यथासुखम् ।
 निवृत्तोऽन्तःपुरं पार्थ प्रविवेश महामनाः ॥ ३३
 'अन्तर्गतस्तदा राजा श्रुत्वा ब्राह्मणभाषितम् ।
 सोऽन्तःपुरं प्रविश्याथ न सस्मार नराधिपः ॥ ३४
 ततोऽर्धरात्र उत्थाय सूदमानाय्य सत्वरम् ।
 उवाच राजा संस्मृत्य ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुतम् ॥ ३५
 गच्छामुष्मिन्वनोदेशे ब्राह्मणो मां प्रतीक्षते ।
 अन्नार्थी तं त्वमन्नेन समांसेनोपपादय ॥ ३६
 गन्धर्व उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः सूदः सोऽनासाद्यामिषं क्वचित् ।
 निवेदयामास तदा तस्मै राज्ञे व्यथान्वितः ॥ ३७
 राजा तु रक्षसाविष्टः सूदमाह गतव्यथः ।
 अप्येनं नरमांसेन भोजयेति पुनः पुनः ॥ ३८
 तथेत्युक्त्वा ततः सूदः संस्थानं वध्यघातिनाम् ।
 गत्वाऽऽजहार त्वरितो नरमांसमपेतभीः ॥ ३९
 एतत्संस्कृत्य विधिवदन्नोपहितमाशु वै ।
 तस्मै प्रादाद्ब्राह्मणाय क्षुधिताय तपस्विने ॥ ४०
 स सिद्धचक्षुषा दृष्ट्वा तदन्नं द्विजसत्तमः ।
 अभोज्यमिदमित्याह क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ४१
 ब्राह्मण उवाच ।
 यस्मादभोज्यमन्नं मे ददाति स नृपाधमः ॥ ४२
 सक्तो मानुषमांसेषु यथोक्तः शक्तिना पुरा ।
 उद्वेजनीयो भूतानां चरिष्यति महीमिमाम् ॥ ४३
 गन्धर्व उवाच ।
 द्विरनुव्याहृते राज्ञः स शापो बलवानभूत् ।
 रक्षोबलसमाविष्टो विसंज्ञश्चाभवन्नृपः ॥ ४४
 ततः स नृपतिश्रेष्ठो रक्षसापहृतेन्द्रियः ।
 उवाच शक्तिं तं दृष्ट्वा न चिरादिव भारत ॥ ४५
 यस्मादसदृशः शापः प्रयुक्तोऽयं मयि त्वया ।
 तस्माच्चतः प्रवर्तिष्ये खादितुं पुरुषानहम् ॥ ४६
 एवमुक्त्वा ततः सद्यस्तं प्राणैर्विप्रयोज्य च ।

शक्तिं तं भक्षयामास व्याघ्रः पशुमिवेप्सितम् ४७
 शक्तिनं तु मृतं दृष्ट्वा विश्वामित्रः पुनःपुनः ।
 वसिष्ठस्यैव पुत्रेषु तद्रक्षः संदिदेश ह ॥ ४८
 स ताञ्शक्त्यवरान्पुत्रान्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
 भक्षयामास संकुद्रः सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ४९
 वसिष्ठो घातिताञ्श्रुत्वा विश्वामित्रेण तान्सुतान् ।
 धारयामास तं शोकं महाद्रिरिव मेदिनीम् ॥ ५०
 चक्रे चात्मविनाशाय बुद्धिं स मुनिसत्तमः ।
 न त्वेव कौशिकोच्छेदं मेने मतिमतां वरः ॥ ५१
 स मेरुकूटादात्मानं मुमोच भगवानृषिः ।

गिरेस्तस्य शिलायां तु तूलाशाविवापतत् ॥ ५२
 न ममार च पातेन स यदा तेन पाण्डव ।
 तदाग्निमिद्धं भगवान्संविवेश महावने ॥ ५३
 तं तदा सुसमिद्धोऽपि न ददाह हुताशनः ।
 दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्न शीतोऽग्निरभवत्ततः ॥ ५४
 स समुद्रमभिप्रेक्ष्य शोकाविष्टो महामुनिः ।
 बद्ध्वा कण्ठे शिलां गुर्वीं निपपात तदाम्भसि ५५
 स समुद्रोर्मिवेगेन स्थले न्यस्तो महामुनिः ।
 न ममार यदा विप्रः कथंचित्संशितव्रतः ।
 जगाम स ततः खिन्नः पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

पूर्वोपायैरपि दुस्त्वजप्राणस्य वसिष्ठस्य पुनर्गङ्गापतनादिनापि प्राणत्यागासंभवे आश्रमं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥ तत्र शक्ति-
 भार्यामदृश्यन्तीनाम्नीं गर्भवतीं ज्ञात्वा आत्मघाताश्रितनं ॥ २ ॥ अदृश्यन्त्या सह गच्छन्तं वसिष्ठं भक्षयितुमागतस्य
 कल्माषपादस्य वसिष्ठेन शापान्मोक्षणं ॥ ३ ॥ सौदासपत्न्या वसिष्ठाद्भ्रंसंभवः ॥ ४ ॥ अश्रमकनामकपुत्रोत्पत्तिः ॥ ५ ॥

गन्धर्व उवाच ।

ततो दृष्ट्वाश्रमपदं रहितं तैः सुतैर्मुनिः ।
 निर्जगाम सुदुःखार्तः पुनरप्याश्रमात्ततः ॥ १
 सोऽपश्यत्सरितं पूर्णां प्रावृत्काले नवाम्भसा ।
 वृक्षान्बहुविधान्पार्थ हरन्तीं तीरजान्बहून् ॥ २
 अथ चिन्तां समापेदे पुनः कौरवनन्दन ।
 अम्भस्यसा निमज्जेयमिति दुःखसमन्वितः ॥ ३
 ततः पाशैस्तदात्मानं गाढं बद्ध्वा महामुनिः ।
 तस्या जले महानद्या निममज्ज सुदुःखितः ॥ ४
 अथ च्छिन्त्वा नदी पाशांस्तस्यारिबलसूदन ।
 स्थलस्थं तमृषिं कृत्वा विपाशं समवासृजत् ॥ ५
 उक्ततार ततः पाशैर्विमुक्तः स महानृषिः ।
 विपाशेति च नामास्या नद्याश्चक्रे महानृषिः ॥ ६
 'सा विपाशेति विख्याता नदी लोकेषु भारत ।
 ऋषेस्तस्य नरव्याघ्र वचनात्सत्यवादिनः ।
 उत्तीर्य च तदा राजन्दुःखितो भगवानृषिः ॥ ७
 शोके बुद्धिं तदा चक्रे न चैकत्र व्यतिष्ठत् ।

मुमोच पातयामास । आत्मानं देहम् ॥ ५२ ॥ द्विनवत्य-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

सोऽगच्छत्पर्वतांश्चैव सरितश्च सरांसि च ॥ ८
 दृष्ट्वा स पुनरेवर्षिर्नदीं हैमवतीं तदा ।
 चण्डग्राहवतीं भीमां तस्याः स्रोतस्यपातयत् ॥ ९
 सा तमग्निसमं विप्रमनुचिन्त्य सरिद्वरा ।
 शतधा विद्रुता तस्माच्छतद्रुरिति विश्रुता ॥ १०
 ततः स्थलगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मना ।
 मर्तुं न शक्यमित्युक्त्वा पुनरेवाश्रमं ययौ ॥ ११
 स गत्वा विविधाञ्शैलान्देशान्बहुविधांस्तथा ।
 अदृश्यन्त्याख्यया बध्वाथाश्रमेनुसृतोऽभवत् ॥ १२
 अथ शुश्राव संगत्या वेदाध्ययननिःस्वनम् ।
 पृष्ठतः परिपूर्णार्थं पङ्क्तिरङ्गलङ्कृतम् ॥ १३
 अनुव्रजति कोन्वेष मामित्येवाथ सोऽब्रवीत् ।
 अदृश्यन्त्येवमुक्त्वा वै तं क्षुषा प्रत्यभाषत ॥ १४
 शक्तेभार्या महाभाग तपोयुक्ता तपस्विनम् ।
 अहमेकाकिनी चापि त्वया गच्छामि नापरः १५
 वसिष्ठ उवाच ।
 पुत्रि कस्यैष साङ्गस्य वेदस्याध्ययनस्वनः ।

बध्वा क्षुषया ॥ १२ ॥

पुरा साङ्गस्य वेदस्य शक्तेरिव मया श्रुतः ॥ १६
अदृश्यन्त्युवाच ।

अयं कुक्षौ समुत्पन्नः शक्तेर्गर्भः सुतस्य ते ।
समा द्वादश तस्येह वेदानभ्यस्यतो मुने ॥ १७
गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तस्तथा हृष्टो वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
अस्ति सन्तानमित्युक्त्वा मृत्योः पार्थ न्यवर्तत १८
ततः प्रतिनिवृत्तः स तथा बध्वा सहानघ ।

कल्माषपादमासीनं ददर्श विजने वने ॥ १९
स तु दृष्ट्वैव तं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत ।
आविष्टो रक्षसोग्रेण इयेषात्तुं तदा मुनिम् ॥ २०
अदृश्यन्ती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः ।

भयसंविग्रया वाचा वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ २१
असौ मृत्युरिवोग्रेण दण्डेन भगवन्नितः ।
प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति दारुणः ॥ २२
तं निवारयितुं शक्तो नान्योऽस्ति भुवि कश्चन ।

त्वद्वेदेऽद्य महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥ २३
पाहि मां भगवन्पापादस्माद्दारुणदर्शनात् ।
राक्षसोऽयमिहात्तुं वै नूनमावां समीहते ॥ २४
वसिष्ठ उवाच ।

माभैः पुत्रि न भेतव्यं राक्षसात्तु कथंचन ।
नैतद्रक्षो भयं यस्मात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् ॥ २५
राजा कल्माषपादोऽयं वीर्यवान्प्रथितो भुवि ।
स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे निवसत्यतिभीषणः ॥ २६
गन्धर्व उवाच ।

तमापतन्तं संग्रेक्ष्य वसिष्ठो भगवानृषिः ।
वारयामास तेजस्वी हुङ्कुरेणैव भारत ॥ २७
मन्त्रपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा ।
मोक्षयामास वै शापात्तस्माद्योगान्नराधिपम् ॥ २८
स हि द्वादश वर्षाणि वासिष्ठस्यैव तेजसा ।

ग्रस्त आसीद्ब्रहेणेव पर्वकाले दिवाकरः ॥ २९
रक्षसा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तद्वनं महत् ।
तेजसा रञ्जयामस सन्ध्याभ्रमिव भास्करः ॥ ३०
प्रतिलभ्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृताञ्जलिः ।

उवाच नृपतिः काले वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ३१
सौदासोऽहं महाभाग याज्यस्ते मुनिसत्तम ।

अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणि ते ३२
वसिष्ठ उवाच ।
वृत्तमेतद्यथाकालं गच्छ राज्यं प्रशाधि वै ।
ब्राह्मणं तु मनुष्येन्द्र माऽवमंस्थाः कदाचन ॥ ३३
राजोवाच ।

नावमंसे महाभाग कदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् ।
त्वन्निदेशे स्थितः सम्यक् पूजयिष्याम्यहं द्विजान् ।
इक्ष्वाकूणां च येनाहमनृणः स्यां द्विजोत्तम ।

तत्त्वत्तः प्राप्तुमिच्छामि सर्ववेदविदां वर ॥ ३५
अपत्यायेप्सिताय त्वं महिषीं गन्तुमर्हसि ।
शीलरूपगुणोपेतामिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ॥ ३६
गन्धर्व उवाच ।

ददानीत्येव तं तत्र राजानं प्रत्युवाच ह ।
वसिष्ठः परमेष्वासं सत्यसन्धो द्विजोत्तमः ॥ ३७
ततः प्रतिययौ काले वसिष्ठः सह तेन वै ।
ख्यातां पुरीमिमां लोकेष्वयोर्ध्यां मनुजेश्वर ३८
तं प्रजाः प्रतिमोदन्यः सर्वाः प्रत्युद्रतास्तदा ।

विषाम्पमानं महात्मानं दिवौकस इवेश्वरम् ॥ ३९
सुचिराय मनुष्येन्द्रो नगरीं पुण्यलक्षणाम् ।
विवेश सहितस्तेन वसिष्ठेन महर्षिणा ॥ ४०
ददृशुस्तं महीपालमयोर्ध्यावासिनो जनाः ।
पुरोहितेन सहितं दिवाकरमिवोदितम् ॥ ४१
स च तां पूरयामास लक्ष्म्या लक्ष्मीवतां वरः ।

अयोर्ध्यां व्योम शीतांशुः शरत्काल इवोदितः ॥
संसिक्तमृष्टपन्थानं पताकाध्वजशोभितम् ।
मनः प्रह्लादयामास तस्य तत्पुरमुत्तमम् ॥ ४३
तुष्टुपुष्टजनाकीर्णा सा पुरी कुरुनन्दन ।

अशोभत तदा तेन शक्रेणेवामरावती ॥ ४४
ततः प्रविष्टे राजर्षौ तस्मिन्तत्पुरमुत्तमम् ।
राज्ञस्तस्याज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे ॥ ४५
ऋतावथ महर्षिस्तु संवभूव तथा सह ।
देव्या दिव्येन विधिना वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ॥ ४६

ततस्तस्यां समुत्पन्ने गर्भे स मुनिसत्तमः ।
राज्ञाभिवादितस्तेन जगाम मुनिराश्रमम् ॥ ४७
दीर्घकालेन सा गर्भं सुषुवे न तु तं यदा ।

तदा देव्यश्मना कुक्षिं निर्विभेद यशस्विनी ४८
ततो द्वादशमे वर्षे स जज्ञे पुरुषर्षभः ।
अश्मको नाम राजर्षिः पौदन्यं यो न्यवेशयत् ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

पराशरोत्पत्तिः ॥ १ ॥ पितरं कल्माषपादभक्षितं ज्ञात्वा क्रुद्धेन पराशरेण लोकविनाशाय यतनम् ॥ २ ॥ कर्तवीर्याञ्जन-
वंश्यैः क्षत्रियैः धनार्थं भृगुवंश्यानां ब्राह्मणानां हननम् ॥ ३ ॥ क्षत्रियभीत्या कयाचिद्ब्राह्मण्या ऊरौ गर्भं घृतं हन्तुं क्षत्रियाणा-
मुद्यमः ॥ ४ ॥ ऊरुं भित्वा निर्गतस्य बालकस्य तेजसान्धीभूतानां क्षत्रियाणां ब्राह्मणीप्रति शरणगमनम् ॥ ५ ॥

गन्धर्व उवाच ।

आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यन्ती व्यजायत ।
शक्तेः कुलकरं राजन् द्वितीयमिव शक्तिनम् ॥ १
जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाः स मुनिसत्तमः ।
पौत्रस्य भरतश्रेष्ठ चकार भगवान्स्वयम् ॥ २
परासुः स यतस्तेन वसिष्ठः स्थापितो मुनिः ।
गर्भस्थेन ततो लोके पराशर इति स्मृतः ॥ ३
अमन्यत स धर्मात्मा वसिष्ठं पितरं मुनिः ।
जन्मप्रभृति तस्मिंस्तु पितरीवान्ववर्तत ॥ ४
स तात इति विप्रर्षिं वसिष्ठं प्रत्यभाषत ।
मातुः समक्षं कौन्तेय अदृश्यन्त्याः परन्तप ॥ ५
तातेति परिपूर्णार्थं तस्य तन्मधुरं वचः ।
अदृश्यन्त्यश्रुपूर्णाक्षी शृण्वती तमुवाच ह ॥ ६
मा तात ताततातेति ब्रूहेनं पितरं पितुः ।
रक्षसा भक्षितस्तात तव तातो वनान्तरे ॥ ७
मन्यसे यं तु तातेति नैष तातस्तवानघ ।
आर्य एष पिता तस्य पितुस्तव यशस्विनः ॥ ८
स एवमुक्तो दुःखार्तः सत्यवाग्दृषिसत्तमः ।
सर्वलोकविनाशाय मतिं चक्रे महामनाः ॥ ९
तं तथा निश्चितात्मानं स महात्मा महातपाः ।
ऋषिर्ब्रह्मविदां श्रेष्ठो मैत्रावरुणिरन्त्यधीः ॥ १०
वसिष्ठो वारयामास हेतुना येन तच्छृणु ।

वसिष्ठ उवाच ।

कृतवीर्य इति ख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ॥ ११
याज्यो वेदविदां लोके भृगूणां पार्थिवर्षभः ।
स तानग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च ॥ १२
सोमान्ते तर्पयामास विपुलेन विशांपतिः ।
तस्मिन्नृपतिशार्दूले स्वर्गतेऽथ कथंचन ॥ १३
बभूव तत्कुलेयानां द्रव्यकार्यमुपस्थितम् ।
भृगूणां तु धनं ज्ञात्वा राजानः सर्व एव ते ॥ १४
याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्ततो भार्गवसत्तमान् ।
भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगवो धनमक्षयम् ॥ १५
ददुः केचिद्भिजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रियतो भयम् ।
भृगवस्तु ददुः केचित्तेषां वित्तं यथेप्सितम् ॥ १६
क्षत्रियाणां तदा तात कारणान्तरदर्शनात् ।
ततो महीतलं तात क्षत्रियेण यदृच्छया ॥ १७
खनताऽधिगतं वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि ।
तद्वित्तं ददृशुः सर्वे समेताः क्षत्रियर्षभाः ॥ १८
अवमन्य ततः क्रोधाद्भृगूस्ताञ्छरणागतान् ।
निजघ्नुः परमेष्वासाः सर्वास्तांनिशितैः शरैः ॥ १९
आगर्भादवकृन्तन्तश्चेरुः सर्वा वसुन्धराम् ।
तत उच्छिद्यमानेषु भृगुष्वेवं भयात्तदा ॥ २०
भृगुपत्न्यो गिरिं दुर्गं हिमवन्तं प्रपेदिरे ।
तासामन्यतमा गर्भं भयाद्द्रे महौजसम् ॥ २१

निष्पिपेष मनस्विनीति ड. पाठः ॥ ४८ ॥ त्रिनवत्यधिकश-
ततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

अन्त्यधीः अन्ते सिद्धान्ते साध्वी अन्त्या धीर्यस्य सोन्त्यधीः
॥ १० ॥ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

ऊरुणैकेन वामोरुर्भर्तुः कुलविवृद्धये ।
 तं गर्भमुपलभ्याशु ब्राह्मण्येका भयार्दिता ॥ २२
 गत्वा वै कथयामास क्षत्रियाणामुपहरे ।
 ततस्ते क्षत्रिया जग्मुस्तं गर्भं हन्तुमुद्यताः ॥ २३
 ददृशुर्ब्राह्मणीं तेऽथ दीप्यमानां स्वतेजसा ।
 अथ गर्भः स भिच्चोर्हं ब्राह्मण्या निर्जगाम ह २४
 मुष्णन्टृष्टीः क्षत्रियाणां मध्याह्न इव भास्करः ।
 ततश्चक्षुर्विहीनास्ते गिरिदुर्गेषु बभ्रुसुः ॥ २५

ततस्ते मोघसङ्कल्पा भयार्ताः क्षत्रियाः पुनः ।
 ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्दृष्ट्यर्थं तामनिन्दिताम् ॥ २६
 ऊचुश्चैनां महाभागां क्षत्रियास्ते विचेतसः ।
 ज्योतिःप्रहीणा दुःखार्ताः शान्ताचिष इवाश्रयः ॥
 भगवत्याः प्रसादेन गच्छेत्क्षत्रमनामयम् ।
 उपारम्य च गच्छेम सहिताः पापकर्मणः ॥ २८
 सपुत्रा त्वं प्रसादं नः कर्तुमर्हसि शोभने ।
 पुनर्दृष्टिप्रदानेन राज्ञः संत्रातुमर्हसि ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

ब्राह्मणीवाक्येन और्वप्रति शरणागतानां क्षत्रियाणां चक्षुःप्राप्तिः ॥ १ ॥ लोकविनाशार्थं तपस्यत और्वस्य तत्पितृकृत-
 तपोनिवारणम् ॥ २ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।
 नाहं गृह्णामि वस्ताता दृष्टीर्नास्मि रुषान्विता ।
 अयं तु भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोऽद्य वः ॥ १
 तेन चक्षूंषि वस्ताता व्यक्तं कोपान्महात्मना ।
 स्मरता निहतान्बन्धूनादत्तानि न संशयः ॥ २
 गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां व्रत पुत्रकाः ।
 तदायमूरुणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः ॥ ३
 षडङ्गश्चाखिलो वेद इमं गर्भस्यमेव ह ।
 विवेश भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ॥ ४
 सोऽयं पितृवधाद्व्यक्तं क्रोधाद्बो हन्तुमिच्छति ।
 तेजसा तस्य दिव्येन चक्षूंषि मुषितानि वः ॥ ५
 तमेव यूयं याचध्वमौर्वं मम सुतोत्तमम् ।
 अयं वः प्रणिपातेन तुष्टो दृष्टीः प्रदास्यति ॥ ६
 वसिष्ठ उवाच ।
 एवमुक्तास्ततः सर्वे राजानस्ते तमूरुजम् ।
 ऊचुः प्रसीदेति तदा प्रसादं च चकार सः ॥ ७
 अनेनैव च विख्यातो नाम्ना लोकेषु सत्तमः ।
 स और्व इति विप्रर्षिरूहं भिच्वा व्यजायत ॥ ८
 चक्षूंषि प्रतिलभ्याथ प्रतिजग्मुस्ततो नृपाः ।
 भार्गवस्तु मुनिर्मेने सर्वलोकपराभवम् ॥ ९
 स चक्रे तात लोकानां विनाशाय मतिं तदा ।

सर्वेषामेव कात्स्न्येन मनः प्रवणमात्मनः ॥ १०
 इच्छन्नपचितिं कर्तुं भृगूणां भृगुनन्दनः ।
 सर्वलोकविनाशाय तपसा महतैधितः ॥ ११
 तापयामास तांलोकान्सदेवासुरमानुषान् ।
 तपसोग्रेण महता नन्दयिष्यन्पितामहान् ॥ १२
 ततस्तं पितरस्तात विज्ञाय कुलनन्दनम् ।
 पितृलोकादुपागम्य सर्व ऊचुरिदं वचः ॥ १३
 और्वं दृष्टः प्रभावस्ते तपसोग्रस्य पुत्रक ।
 प्रसादं कुरु लोकानां नियच्छ क्रोधमात्मनः ॥ १४
 नानीशैर्हि तदा तात भृगुभिर्भावितात्मभिः ।
 वधो ह्युपेक्षितः सर्वैः क्षत्रियाणां विर्हिसताम् ॥ १५
 आयुषा विप्रकृष्टेन यदा नः खेद आविशत् ।
 तदाऽस्माभिर्वधस्तात क्षत्रियैरीप्सितः स्वयम् ॥ १६
 निखातं यच्च वै वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि ।
 वैरायैव तदा न्यस्तं क्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः ॥ १७
 किं हि वित्तेन नः कार्यं स्वर्गेषूनां द्विजोत्तम ।
 यदस्माकं धनाध्यक्षः प्रभूतं धनमाहरत् ॥ १८
 यदा तु मृत्युरादातुं न नः शक्नोति सर्वशः ।
 तदाऽस्माभिरयं दृष्ट उपायस्तात संमतः ॥ १९
 आत्महा च पुमांस्तात न लोकाँल्लभते शुभान् ।

आत्महेति एतेन मृग्युपतनादिना मरणं ब्राह्मणेतरेष्विषयं

ततोऽस्माभिः समीक्ष्यैवं नात्मनात्मा निपातितः
न चैतन्नः प्रियं तात यदिदं कर्तुमिच्छसि ।
नियच्छेदं मनः पापात्सर्वलोकपराभवात् ॥ २१

मा वधीः क्षत्रियांस्तात न लोकान्सप्त पुत्रक ।
दूषयन्तं तपस्तेजः क्रोधमुत्पतितं जहि ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

पितृणां निदेशेन और्वस्य समुद्रे क्रोधत्यागः ॥ १ ॥

और्व उवाच ।

उक्तवानस्मि यां क्रोधात्प्रतिज्ञां पितरस्तदा ।
सर्वलोकविनाशाय न सा मे वितथा भवेत् ॥ १
वृथारोषप्रतिज्ञो वै नाहं जीवितुमुत्सहे ।
अनिस्तीर्णो हि मां रोषो दहेदग्निरिवारणिम् ॥ २
यो हि कारणतः क्रोधं संजातं क्षन्तुमर्हति ।
नालं स मनुजः सम्यक् त्रिवर्गं परिरक्षितुम् ॥ ३
अशिष्टानां नियन्ता हि शिष्टानां परिरक्षिता ।
स्थाने रोषः प्रयुक्तः स्यान्नृपैः सर्वजिगीषुभिः ॥ ४
अश्रौषमहमूरुस्थो गर्भशय्यागतस्तदा ।
आरावं मातृवर्गस्य भृगूणां क्षत्रियैर्वधे ॥ ५
सामरैर्हि यदा लोके भृगूणां क्षत्रियाधमैः ।
आगर्भोत्सादनं क्षान्तं तदा मां मन्युराविशत् ६
प्रकीर्णकेशाः किल मे मातरः पितरस्तथा ।
भयात्सर्वेषु लोकेषु नाधिजग्मुः परायणम् ॥ ७
तान्भृगूणां यदा दारान्कश्चिन्नाभ्युपपद्यत ।
माता तदा दधारेयमूरुणैकेन मां शुभा ॥ ८
प्रतिषेद्धा हि पापस्य यदा लोकेषु विद्यते ।
तदा सर्वेषु लोकेषु पापकृन्नोपपद्यते ॥ ९
यदा तु प्रतिषेद्धारं पापो न लभते क्वचित् ।
तिष्ठन्ति बहवो लोकास्तदा पापेषु कर्मसु ॥ १०
जानन्नपि च यः पापं शक्तिमान्न नियच्छति ।
ईशः सन्सोऽपि तेनैव कर्मणा संप्रयुज्यते ॥ ११

राजभिश्चेश्वरैश्चैव यदि वै पितरो मम ।
शक्तैर्न शकितास्त्रातुमिष्टं मत्वेह जीवितम् ॥ १२
अत एषामहं कुद्वो लोकानामीश्वरो ब्रह्म ।
भवतां च वचो नालमहं समभिवर्तितुम् ॥ १३
ममापि चेद्भवेदेवमीश्वरस्य सतो महत् ।
उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिषाद्भयम् ॥ १४
यश्चायं मन्युजो मेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ।
दहेदेष च मामेव निगृहीतः स्वतेजसा ॥ १५
भवतां च विजानामि सर्वलोकहितेषुताम् ।
तस्माद्विधुद्धं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेश्वराः १६
पितर ऊचुः ।
य एष मन्युजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ।
अप्सु तं मुञ्च भद्रं ते लोका ह्यप्सु प्रतिष्ठिताः १७
आपोमयाः सर्वरसाः सर्वमापोमयं जगत् ।
तस्मादप्सु विमुञ्चेमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम ॥ १८
अयं तिष्ठतु ते विप्र यदीच्छसि महोदधौ ।
मन्युजोऽग्निर्दहन्नापो लोका ह्यापोमयाः स्मृताः ॥
एवं प्रतिज्ञा सत्येयं तवानघ भविष्यति ।
न चैवं सामरा लोका गमिष्यन्ति पराभवम् २०
वसिष्ठ उवाच ।
ततस्तं क्रोधजं तात और्वोऽग्निं वरुणालये ।
उत्ससर्ज स चैवाप उपयुङ्गे महोदधौ ॥ २१
महद्भयशिरो भूत्वा यत्तद्वेदविदो विदुः ।
तमग्निमुद्गिरद्वक्त्रात्पिबत्यापो महोदधौ ॥ २२

दर्शितम् ॥ २० ॥ मावधीरिति क्षत्रियान् तदनियन्तृत्वेनान-
पराधिनः । सप्तलोकान् भूरादींश्च मावधीः किल तपःसंघतं
तेजो दूषयन्तं क्रोधं जहि ॥ २२ ॥ पञ्चनवत्यधिकशततमो-
ऽध्यायः ॥ १९५ ॥

अनिस्तीर्णोऽकृतकार्यः ॥ २ ॥ तद्भृगूणां राजा कश्चिन्नाभ्यु-
पपद्यते इति ड. पाठः ॥ ८ ॥ उपयुङ्गे भक्षयति ॥ २१ ॥
हयशिरः बडवामुखम् ॥ २२ ॥ षण्णवत्यधिकशततमो-
ऽध्यायः ॥ १९६ ॥

तस्माच्चमपि भद्रं ते न लोकान्हन्तुमर्हसि । पराशर पराँल्लोकाञ्जानञ्जानवतां वर ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

वसिष्ठवाक्येन लोकविनाशान्निवृत्तेन पराशरेण राक्षसनाशार्थं यज्ञारम्भः ॥ १ ॥ पुलस्त्यप्रार्थनया पराशरेण यज्ञसमापनम् ॥ २ ॥

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तः स विप्रर्षिर्वसिष्ठेन महात्मना ।
न्ययच्छदात्मनः क्रोधं सर्वलोकपराभवात् ॥ १
ईजे च स महातेजाः सर्ववेदविदां वरः ।
ऋषी राक्षससत्रेण शाक्तयोऽथ पराशरः ॥ २
ततो वृद्धांश्च बालांश्च राक्षसान्स महासुनिः ।
ददाह वितते यज्ञे शक्तेर्वधमनुसरन् ॥ ३
न हि तं वारयामास वसिष्ठो रक्षसां वधात् ।
द्वितीयामस्य मा भाङ्गं प्रतिज्ञामिति निश्चयात् ४
त्रयाणां पावकानां च सत्रे तस्मिन्महासुनिः ।
आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानां चतुर्थ इव पावकः ॥ ५
तेन यज्ञेन शुभ्रेण हूयमानेन शक्तितः ।
तद्विदीपितमाकाशं सूर्येणैव घनात्यये ॥ ६
तं वसिष्ठादयः सर्वे मुनयस्तत्र मेनिरे ।
तेजसा दीप्यमानं वै द्वितीयमिव भास्करम् ॥ ७
ततः परमदुष्प्रापमन्यैर्ऋषिरुधारधीः ।
सुमापिपयिषुः सत्रं तमत्रिः समुपागमत् ॥ ८
तथा पुलस्त्यः पुलहः क्रतुश्चैव महाक्रतुः ।
तत्राजग्मुरमित्रघ्न रक्षसां जीवितेप्सया ॥ ९
पुलस्त्यस्तु वधात्तेषां रक्षसां भरतर्षभ ।
उवाचेदं वचः पार्थ पराशरमरिन्दमम् ॥ १०
कच्चित्तातापविघ्नं ते कच्चिन्नन्दसि पुत्रक ।
अजानतामदोषाणां सर्वेषां रक्षसां वधात् ॥ ११
प्रजोच्छेदमिमं मह्यं न हि कर्तुं त्वमर्हसि ।
नैष तात द्विजातीनां धर्मो दृष्टस्तपस्विनाम् १२

शम एव परो धर्मस्तमाचर पराशर ।
अधर्मिष्ठं वरिष्ठः सन्कुरूपे त्वं पराशर ॥ १३
शक्तिं चापि हि धर्मज्ञं नातिक्रान्तुमिहार्हसि ।
प्रजायाश्च ममोच्छेदं न चैवं कर्तुमर्हसि ॥ १४
शापाद्धि शक्तेर्वासिष्ठ तदा तदुपपादितम् ।
आत्मजेन स दोषेण शक्तिर्नीत इतो दिवम् ॥ १५
न हि तं राक्षसः कश्चिच्छक्तो भक्षयितुं मुने ।
'वासिष्ठो भक्षितश्चासीत्कौशिकोत्सृष्टरक्षसा ।
शापं न कुर्वन्ति तदा न च त्राणपरायणाः ॥ १६
क्षमावन्तोऽदहन्देहं देहमन्यद्भवत्विति ।'
आत्मनैवात्मनस्तेन दृष्टो मृत्युस्तदाऽभवत् ॥ १७
निमित्तभूतस्तत्रासीद्विश्वामित्रः पराशर ।
राजा कल्माषपादश्च दिवमारुह्य मोदते ॥ १८
ये च शक्त्यवराः पुत्रा वसिष्ठस्य महासुने ।
ते च सर्वे मुदा युक्ता मोदन्ते सहिताः सुरैः १९
सर्वमेतद्वसिष्ठस्य विदितं वै महासुने ।
रक्षसां च समुच्छेद एष तात तपस्विनाम् ॥ २०
निमित्तभूतस्त्वं चात्र क्रतौ वासिष्ठनन्दन ।
तत्सत्रं मुञ्च भद्रं ते समाप्तमिदमस्तु ते ॥ २१
गन्धर्व उवाच ।
एवमुक्तः पुलस्त्येन वसिष्ठेन च धीमता ।
तदा समापयामास सत्रं शाक्तो महासुनिः ॥ २२
सर्वराक्षससत्राय संभृतं पावकं तदा ।
उत्तरे हिमवत्पार्श्वे उत्ससर्ज महावने ॥ २३
स तत्राद्यापि रक्षांसि वृक्षानश्मन एव च ।
भक्षयन्द्दृश्यते वह्निः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

सौदासभार्यायां वसिष्ठेन पुत्रोत्पादनकारणं पृष्टवन्तमर्जुनंप्रति पुनः कल्माषपादकथाकथनम् ॥ १ ॥ मैथुनधर्मस्थं
ब्राह्मणं भक्षितवतः सौदासस्य ब्राह्मण्या शापः ॥ २ ॥

‘गन्धर्व उवाच ।
पुनश्चैव महातेजा विश्वामित्रजिघांसया ।
अग्निं संभृतवान्धोरं शाक्तेयः सुमहातपाः ॥ १
वासिष्ठसंभृतश्चाग्निर्विश्वामित्रहितैषिणा ।
तेजसा वह्नितुल्येन ग्रस्तः स्कन्देन धीमता ॥’ २
अर्जुन उवाच ।
राज्ञा कल्माषपादेन गुरौ ब्रह्मविदां वरे ।
कारणं किं पुरस्कृत्य भार्या वै सन्नियोजिता ॥ ३
जानता वै परं धर्मं वसिष्ठेन महात्मना ।
अगम्यागमनं कस्मात्कृतं तेन महर्षिणा ॥ ४
अधर्मिष्ठं वसिष्ठेन कृतं चापि पुरा सखे ।
एतन्मे संशयं सर्वं छेतुमर्हसि पृच्छतः ॥ ५
गन्धर्व उवाच ।
धनञ्जय निबोधेदं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
वसिष्ठं प्रति दुर्धर्षं तथा मित्रसहं नृपम् ॥ ६
कथितं ते मया सर्वं यथा शप्तः स पार्थिवः ।
शक्तिना भरतश्रेष्ठ वासिष्ठेन महात्मना ॥ ७
स तु शापवशं प्राप्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
निर्जगाम पुराद्राजा सहदारः परन्तपः ॥ ८
अरण्यं निर्जनं गत्वा सदारः परिचक्रमे ।
नानामृगगणाकीर्णं नानासत्वसमाकुलम् ॥ ९
नानागुल्मलताच्छन्नं नानाद्रुमसमावृतम् ।
अरण्यं घोरसन्नादं शापग्रस्तः परिभ्रमन् ॥ १०
स कदाचित्क्षुधाविष्टो मृगयन्भक्ष्यमात्मनः ।
ददर्श सुपरिक्लिष्टः कस्मिंश्चिन्निर्जने वने ॥ ११
ब्राह्मणं ब्राह्मणीं चैव मिथुनायोपसंगतौ ।
तौ तं वीक्ष्य सुवित्रस्तावकृतार्थौ प्रधावितौ ॥ १२
तयोः प्रद्रवतोर्विप्रं जग्राह नृपतिर्बलात् ।
दृष्ट्वा गृहीतं भर्तारमथ ब्राह्मण्यभाषत ॥ १३
शृणु राजन्मम वचो यत्त्वां वक्ष्यामि सुव्रत ।
आदित्यवंशप्रभवस्त्वं हि लोके परिश्रुतः ॥ १४

अग्रमत्तः स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतः ।
शापोपहत दुर्धर्षं न पापं कर्तुमर्हसि ॥ १५
ऋतुकाले तु संप्राप्ते भर्तृव्यसनकश्चिता ।
अकृतार्था ह्यहं भर्त्रा प्रसवार्थं समागता ॥ १६
प्रसीद नृपतिश्रेष्ठ भर्ताऽयं मे विसृज्यताम् ।
एवं विक्रोशमानायास्तस्यास्तु स नृशंसवत् ॥ १७
भर्तारं भक्षयामास व्याघ्रो मृगमिवेप्सितम् ।
तस्याः क्रोधाभिभूताया यान्यश्रूण्यपतन्भुवि १८
सोऽग्निः समभवदीप्तस्तं च देशं व्यदीपयत् ।
ततः सा शोकसंतप्ता भर्तृव्यसनकश्चिता ॥ १९
कल्माषपादं राजर्षिमशपद्ब्राह्मणी रूषा ।
यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वया क्षुद्र नृशंसवत् ॥ २०
प्रेक्षन्त्या भक्षितो मेऽद्य प्रियो भर्ता महायशाः ।
तस्माच्चमपि दुर्बुद्धे मच्छापपरिविक्षतः ॥ २१
पत्नीमृतावनुप्राप्य सद्यस्त्यक्ष्यसि जीवितम् ।
‘तेन प्रसाद्यमाना सा प्रसादमकरोत्तदा ।’
यस्य चर्षेर्वसिष्ठस्य त्वया पुत्रा विनाशिताः ॥ २२
तेन संगम्य ते भार्या तनयं जनयिष्यति ।
स ते वंशकरः पुत्रो भविष्यति नृपाधम ॥ २३
एवं शप्त्वा तु राजानं सा तमाङ्गिरसी शुभा ।
तस्यैव सन्निधौ दीप्तं प्रविवेश हुताशनम् ॥ २४
वसिष्ठश्च महाभागः सर्वमेतदवैक्षत ।
ज्ञानयोगेन महता तपसा च परन्तप ॥ २५
मुक्तशापश्च राजर्षिः कालेन महता ततः ।
ऋतुकालेऽभिपतितो मदयन्त्या निवारितः ॥ २६
न हि सस्मार स नृपस्तं शापं काममोहितः ।
देव्याः सोऽथ वचः श्रुत्वा संभ्रान्तो नृपसत्तमः ॥
तं शापमनुसंस्मृत्य पर्यतप्यद्भृशं तदा ।
एतस्मात्कारणाद्राजा वसिष्ठं संन्ययोजयत् ।
स्वदारेषु नरश्रेष्ठ शापदोषसमन्वितः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

एकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

अर्जुनेन अनुरूपपुरोहितसंपादनं पृष्टेन गन्धर्वेण धौम्यवरणाभ्यनुज्ञा ॥ १ ॥ गन्धर्वाय आग्नेयास्त्रदानम् ॥ २ ॥ उत्को-
न्नतीर्थे पाण्डवैः धौम्यस्य पौरोहित्ये वरणम् ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच ।

अस्माकमनुरूपो वै यः स्याद्गन्धर्व वेदवित् ।

पुरोहितस्तमाचक्ष्व सर्वं हि विदितं तव ॥ १

गन्धर्व उवाच ।

यवीयान्देवलस्यैष वने आता तपस्यति ।

धौम्य उत्कोचके तीर्थे तं वृणुध्वं यदीच्छथ ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽर्जुनोऽस्त्रमाग्नेयं प्रददौ तद्यथाविधि ।

गन्धर्वाय 'स च प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३

मयि सन्ति ह्यश्रेष्ठास्तव दास्यामि वै सखे ।

उपकारकृतं मित्रं प्रतिकारेण योजये ॥ ४

गृहीष्व चाक्षुषीं विद्यामिमां भरतसत्तम ।

एवमुक्तोऽर्जुनः प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ५

त्वय्येव तावत्तिष्ठन्तु हया गन्धर्वसत्तम ।

कार्यकाले ग्रीह्यामः स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत्

तेऽन्योन्यमभिसंपूज्य गन्धर्वः पाण्डवाश्च ह ।

रम्याद्भागीरथीतीराद्यथाकामं प्रतस्थिरे ॥ ७

तत उत्कोचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमं तु ते ।

तं वव्रुः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत ॥ ८

तान्धौम्यः प्रतिजग्राह सर्ववेदविदां वरः ।

वन्त्येन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह ॥ ९

ते समाशंसिरे लब्धां श्रियं राज्यं च पाण्डवाः ।

ब्राह्मणं तं पुरस्कृत्य पाञ्चालीं च स्वयंवरे ॥ १०

पुरोहितेन तेनाथ गुरुणा संगतास्तदा ।

नाथवन्तमिवात्मानं मेनिरे भरतर्षभाः ॥ ११

स हि वेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषां गुरुरुदारधीः ।

वेदविचैव वाग्मी च धौम्यः श्रीमान्द्विजोत्तमः १२

तेजसा चैव बुद्ध्या च रूपेण यशसा श्रिया ।

मन्त्रैश्च विविधैर्धौम्यस्तुल्य आसीद्बृहस्पतेः ॥ १३

स चापि विप्रस्तान्मेने स्वभावाभ्यधिकान्भुवि ।

तेन धर्मविदा पार्था योज्या सर्वविदा वृताः ॥ १४

मेनिरे सहिता वीराः प्राप्तं राज्यं च पाण्डवाः ।

बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्ता देवा इवापरे ॥ १५

कृतस्वस्त्ययनास्तेन ततस्ते मनुजाधिपाः ।

मेनिरे सहिता गन्तुं पाञ्चाल्यास्तं स्वयंवरम् ॥ १६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि एकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

॥ समाप्तं चैत्ररथपर्व ॥

(अथ स्वयंवरपर्व ॥ १२ ॥)

द्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

मध्येमार्गं आगतस्य व्यासस्य आज्ञया पाण्डवानां द्रुपदपुरप्रवेशः ॥ १ ॥ तेषां कुम्भकारगृहे वासः, भैक्षवृत्तिश्च ॥ २ ॥
द्रौपद्याः स्वयंवरनिर्माणकारणकथनं ॥ ३ ॥ द्रुपदेन कृतां स्वयंवरघोषणां श्रुतवतां क्षत्रियादीनां आगमनं ॥ ४ ॥
सर्वेषां उचिते स्थाने उपवेशनं पाण्डवानां ब्राह्मणमध्ये उपवेशनं ॥ ५ ॥ मङ्गलस्नातायाः स्वलङ्कृताया द्रौपद्या रङ्गमध्ये
आगमनं ॥ ६ ॥ दृष्टद्युम्नेन लक्ष्यवेधपणकथनम् ॥ ७ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते नरशार्दूला आतरः पञ्च पाण्डवाः ।

तं ब्राह्मणं पुरस्कृत्य पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरम् ।

प्रययुर्द्रौपदीं द्रष्टुं तं च देशं महोत्सवम् ॥ १

ततस्ते तं महात्मानं शुद्धात्मानमकल्मषम् ।
ददृशुः पाण्डवा वीराः पथि द्वैपायनं तदा ॥ २
तस्मै यथावत्सत्कारं कृत्वा तेन च सत्कृताः ।
कथान्ते चाभ्यनुज्ञाताः प्रययुर्दुपदक्षयम् ॥ ३
पश्यन्तो रमणीयानि वनानि च सरांसि च ।
तत्रतत्र वसन्तश्च शनैर्जग्मुर्महारथाः ॥ ४
स्वाध्यायवन्तः शुचयो मधुराः प्रियवादिनः ।
आनुपूर्व्येण संप्राप्ताः पाञ्चालान्पाण्डुनन्दनाः ५
ते तु दृष्ट्वा पुरं तच्च स्कन्धावारं च पाण्डवाः ।
कुम्भकारस्य शालायां निवासं चक्रिरे तदा ॥ ६
तत्र भैक्षं समाजहूर्वाङ्गणीं वृत्तिमाश्रिताः ।
तान्संप्राप्तास्तथा वीराञ्जज्ञिरे न नराः क्वचित् ७
‘यज्ञसेनस्तु पाञ्चालो भीष्मद्रोणकृतागसम् ।
ज्ञात्वाऽऽत्मानं तदारभे त्राणायत्मक्रियां क्षमां ८
अवाप्य धृष्टद्युम्नं हि न स द्रोणमचिन्तयत् ।
स तु वैरप्रसङ्गाच्च भीष्माद्भयमचिन्तयत् ॥ ९
कन्यादानात्तु शरणं सोऽमन्यत महीपतिः ।’
यज्ञसेनस्य कामस्तु पाण्डवाय किरीटिने ॥ १०
दास्यामि कृष्णामिति वै न चैनं विवृणोति सः ।
‘जामातृबलसंयोगं मेने हि बलवत्तरम् ॥’ ११
सोऽन्वेषमाणः कौन्तेयान्पाञ्चालो जनमेजय ।
दृढं धनुरथानम्यं कारयामास भारत ॥ १२
‘वैयाघ्रपद्यस्योग्रं वै सृञ्जयस्य महीपतिः ।
तद्धनुः किन्धुरं नाम देवदत्तमुपानयत् ॥ १३
आयसी तस्य च ज्याऽऽसीत्प्रतिबद्धा महाबला ।
न तु ज्यां प्रसहेदन्यस्तद्धनुःप्रवरं महत् ॥ १४
शङ्करेण वरं दत्तं प्रीतेन च महात्मना ।
तन्निष्फलं स्यान्न तु मे इति प्रामाण्यमागतः ॥ १५
मया कर्तव्यमधुना दुष्करं लक्ष्यवेधनम् ।
इति निश्चित्य मनसा कारितं लक्ष्यमुत्तमम् ॥ १६
यत्र वैहायसं चापि कारयामास कृत्रिमम् ।
तेन यन्त्रेण सहितं राजल्लक्ष्यं च काञ्चनम् ॥ १७

दुपद उवाच ।
इदं सज्यं धनुः कृत्वा सञ्जैरेभिश्च सायकैः ।
अतीत्य लक्ष्य यो वेद्धा सं लब्धामत्सुतामिति ॥
वैशंपायन उवाच ।
इति स दुपदो राजा स्वयंवरमघोषयत् ।
तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्वे समीयुस्तत्र भारत ॥ १९
ऋषयश्च महात्मानः स्वयंवरदिदृक्ष्वः ।
दुर्योधनपुरोगाश्च सकर्णाः कुरवो नृप ॥ २०
‘यादवा वासुदेवेन सार्धमन्धकवृष्णयः ।’
ततोऽर्चिता राजगुणा दुपदेन महात्मना ॥ २१
उपोपविष्टा मञ्चेषु द्रष्टुकामाः स्वयंवरम् ।
‘ब्राह्मणाश्च महाभागा देशेभ्यः समुपागमन् २२
ब्राह्मणैरेव सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
त्रयस्त्रिंशत्सुराः सर्वे विमानैर्व्योम्न्यवस्थिताः २३
ततः पौरजनाः सर्वे सागरोद्भूतनिःस्वनाः ।
शिंशुमारशिरः प्राप्य न्यविशंस्ते स पार्थिवाः २४
प्रागुत्तरेण नगराद्भूमिभागे समे शुभे ।
समाजवाटः शुशुभे भवनैः सर्वतो वृतः ॥ २५
प्राकारपरिखोपेतो द्वारतोरणमण्डितः ।
वितानेन विचित्रेण सर्वतः समलङ्कितः ॥ २६
तुर्यौघशतसङ्कीर्णः परार्ध्यागुरुधूपितः ।
चन्दनोदकसिक्तश्च माल्यदामोपशोभितः ॥ २७
कैलासशिखरप्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः ।
सर्वतः संवृतः शुभ्रैः प्रासादैः सुकृतोच्छ्रयैः २८
सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषणैः ।
सुखारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः ॥ २९
स्रग्दामसमवच्छन्नैरगुरुत्तमवासितैः ।
हंसांशुवर्णैर्वह्निभिरायोजनसुगन्धिभिः ॥ ३०
असंवाधशतद्वारैः शयनासनशोभितैः ।
बहुधातुपिनद्वाङ्गैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥ ३१
तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु खलङ्कताः ।
स्पर्धमानास्तदाऽन्योन्यं निषेदुः सर्वपार्थिवाः ३२

जज्ञिरे ज्ञातवन्तः ॥ ७ ॥ वैहायसमन्तरिक्षगतम् ॥ १७ ॥
शिंशुमारो जलजन्तुस्तदाकारस्तारसमूहात्मको विष्णुस्तस्य
शिरःप्रदेशे ऐशान्यां दिशि । अतएव सा अपराजितादिक् तां

दिशं प्राप्य न्यविशन् ॥ २४ ॥ तामेव दिशमाह प्रागिति ॥ २५ ॥
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

तत्रोपविष्टान्ददृशुर्महासत्वान्पृथग्जनाः ।
 राजसिंहान्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् ॥ ३३
 महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ।
 प्रियान्सर्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः ३४
 मञ्चेषु च परान्द्वेषु पौरजानपदा जनाः ।
 कृष्णादर्शनसिद्ध्यर्थं सर्वतः समुपाविशन् ॥ ३५
 ब्राह्मणैस्ते च सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
 ऋद्धिं पञ्चालराजस्य पश्यन्तस्तामनुत्तमाम् ॥ ३६
 ततः समाजो ववृधे स राजन्दिवसान्बहून् ।
 रत्नप्रदानबहुलः शोभितो नटनर्तकैः ॥ ३७
 वर्तमाने समाजे तु रमणीयेऽङ्घ्रि षोडशे ।
 'मैत्रे मुहूर्ते तस्याश्च राजदाराः पुराविदः ।
 पुत्रवत्यः सुवसनाः प्रतिकर्मोपचक्रमुः ॥ ३८
 वैदूर्यमयपीठे तु निविष्टां द्रौपदीं तदा ।
 संतूर्य स्नापयाञ्चक्रुः स्वर्णकुम्भस्थितैर्जलैः ॥ ३९
 तां निवृत्ताभिषेकां च दुकूलद्वयधारिणीम् ।
 निन्युर्मणिस्तम्भवतीं वेदिं वै सुपरिष्कृताम् ॥ ४०
 निवेश्य प्राञ्चुर्खीं हृष्टां विस्मिताक्ष्यः प्रसाधिकाः ।
 केनालङ्करणेनामित्यन्योन्यं व्यलोकयन् ॥ ४१
 धूपोष्मणा च केशानामार्द्रभावं व्यपोहयन् ।
 बबन्धुरस्या धम्मिल्लं माल्यैः सुरभिगन्धिभिः ४२
 दूर्वामधूकरचितं माल्यं तस्या ददुः करे ।
 चक्रुश्च कृष्णागरुणा पत्रसङ्गं कुचद्वये ॥ ४३
 रेजे सा चक्रवाकाङ्का स्वर्णदीर्घा सरिद्वरा ।
 अलकैः कुटिलैस्तस्या मुखं विकसितं बभौ ॥ ४४
 आसक्तभृङ्गं कुसुमं शशिविम्बं जिगाय तत् ।
 कालाञ्जनं नयनयोराचारार्थं समादधुः ॥ ४५
 भूषणं रत्नखचितैरलंचक्रुर्यथोचितम् ।
 माता च तस्याः पृषती हरितालमनश्शिलाम् ४६
 अङ्गुलीभ्यामुपादाय तिलकं विदधे मुखे ।
 अलङ्कृतां वधूं दृष्ट्वा योषितो मुदमाययुः ॥ ४७
 माता न मुमुदे तस्याः पतिः कीदृग्भविष्यति ।
 सौविदल्लाः समागम्य द्रुपदस्याज्ञया ततः ॥ ४८
 एनामारोपयामासुः करिणीं कुचभूषिताम् ।

ततोऽवाद्यन्त वाद्यानि मङ्गलानि दिवि स्पृशन् ४९
 विलासिनीजनाश्चापि प्रवरं करिणीशतम् ।
 माङ्गल्यगीतं गायन्त्यः पार्श्वयोरुभयोर्ययुः ॥ ५०
 जनापसरणे व्यग्राः प्रतिहार्यः पुरा ययुः ।
 कोलाहलो महानासीत्तस्मिन्पुरवरे तदा ॥ ५१
 शृष्टद्युम्नो ययावग्रे हयमारुह्य भारत ।
 द्रुपदो रङ्गदेशे तु बलेन महता युतः ॥ ५२
 तस्यौ व्यूह्य महानीकं पालितं दृढधन्विभिः ।
 आप्नुताङ्गीं सुवसनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ५३
 मालां च समुपादाय काञ्चनीं समलङ्कृताम् ।
 'आगतां ददृशुः सर्वे रङ्गभूमिमलङ्कृताम् ॥' ५४
 अवतीर्णा ततो रङ्गं द्रौपदी भरतर्षभ ।
 'तस्यौ प्रमुदितान्सर्वाभ्रपतीन्रङ्गमण्डले ।
 प्रेक्षन्ती व्रीडितापाङ्गी द्रष्टृणां सुमनोहरा ॥' ५५
 पुरोहितः सोमकानां मन्त्रविद्ब्राह्मणः शुचिः ।
 परिस्तीर्य जुहावाग्निमाज्येन विधिवत्तदा ॥ ५६
 संतर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
 वारयामास सर्वाणि वादित्राणि समन्ततः ॥ ५७
 निःशब्दे तु कृते तस्मिन्शृष्टद्युम्नो विशांपते ।
 कृष्णामादाय विधिवन्मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥ ५८
 रङ्गमध्यं गतस्तत्र मेघगम्भीरया गिरा ।
 वाक्यमुच्चैर्जगादेदं श्लक्ष्णमर्थवदुत्तमम् ॥ ५९
 इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च वाणाः
 शृण्वन्तु मे भूपतयः समेताः ।
 लिद्रेण यन्नस्य समर्पयध्वं
 शरैः शितैर्व्योमचरैर्दशार्धैः ॥ ६०
 एतन्महत्कर्म करोति यो वै
 कुलेन रूपेण बलेन युक्तः ।
 तस्याद्य भार्या भगिनी ममेयं
 कृष्णा भवित्री न मृषा ब्रवीमि ॥ ६१
 तानेवमुक्त्वा द्रुपदस्य पुत्रः
 पश्चादिदं तां भगिनीमुवाच ।
 नाम्ना च गोत्रेण च कर्मणा च
 संकीर्तयन्भूमिपतीन्समेतान् ॥ ६२

एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

रुक्मे आगतानां राज्ञां नामकथनम् ॥ १ ॥

धृष्टद्युम्न उवाच ।
 दुर्योधनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुष्प्रधर्षणः ।
 विविंशतिर्विकर्णश्च सहो दुःशासनस्तथा ॥ १
 युयुत्सुर्वायुवेगश्च भीमवेगरवस्तथा ।
 उग्रायुधो बलाकी च करकायुर्विरोचनः ॥ २
 कुण्डकश्चित्रसेनश्च सुवर्चाः कनकध्वजः ।
 नन्दको बाहुशाली च तुहुण्डो विकटस्तथा ॥ ३
 एते चान्ये च बहवो धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
 कर्णेन सहिता वीरास्त्वदर्थं समुपागताः ॥ ४
 असङ्घाता महात्मानः पार्थिवाः क्षत्रियर्षभाः ।
 शकुनिः सौबलश्चैव वृषकोऽथ बृहद्बलः ॥ ५
 एते गान्धारराजस्य मुताः सर्वे समागताः ।
 अश्वत्थामा च भोजश्च सर्वशस्त्रभृतां वरौ ॥ ६
 समवेतौ महात्मानौ त्वदर्थं समलङ्कृतौ ।
 बृहन्तो मणिमांश्चैव दण्डधारश्च पार्थिवः ॥ ७
 सहदेवजयत्सेनौ मेघसन्धिश्च पार्थिवः ।
 विराटः सह पुत्राभ्यां शङ्खेनैवोत्तरेण च ॥ ८
 वार्धक्षेमिः सुशर्मा च सेनाविन्दुश्च पार्थिवः ।
 सुकेतुः सह पुत्रेण सुनाम्ना च सुवर्चसा ॥ ९
 सुचित्रः सुकुमारश्च वृकः सत्यधृतिस्तथा ।
 सूर्यध्वजो रोचमानो नीलश्चित्रायुधस्तथा ॥ १०
 अंशुमांशुकितानश्च श्रेणिमांश्च महाबलः ।
 समुद्रसेनपुत्रश्च चन्द्रसेनः प्रतापवान् ॥ ११
 जलसन्धः पितापुत्रौ विदण्डो दण्ड एव च ।
 पौण्ड्रको वासुदेवश्च भगदत्तश्च वीर्यवान् ॥ १२

कलिङ्गस्ताम्रलिप्तश्च पत्तनाधिपतिस्तथा ।
 मद्रराजस्तथा शल्यः सहपुत्रो महारथः ॥ १३
 रुक्माङ्गदेन वीरेण तथा रुक्मरथेन च ।
 कौरव्यः सोमदत्तश्च पुत्रश्चास्य महारथः ॥ १४
 समवेतास्त्रयः शूरा भूरिभूरिश्रवाः शलः ।
 सुदक्षिणश्च काम्भोजो दृढधन्वा च पौरवः ॥ १५
 बृहद्बलः सुषेणश्च शिविरौशीनरस्तथा ।
 पटच्चरनिहन्ता च कारुषाधिपतिस्तथा ॥ १६
 सङ्कर्षणो वासुदेवो रौक्मिण्यश्च वीर्यवान् ।
 साम्बश्च चारुदण्यश्च प्राद्युम्निः सगदस्तथा ॥ १७
 अक्रूरः सात्यकिश्चैव उद्धवश्च महामतिः ।
 कृतवर्मा च हार्दिक्यः पृथुर्विपृथुरेव च ॥ १८
 विदूरथश्च कङ्कश्च शङ्कुश्च सगवेषणः ।
 आशावहोऽनिरुद्धश्च समीकः सारिमेजयः ॥ १९
 वीरो वातपतिश्चैव झिल्लीपिण्डारकस्तथा ।
 उशीनरश्च विक्रान्तो वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः ॥ २०
 भगीरथो बृहत्क्षत्रः सैन्धवश्च जयद्रथः ।
 बृहद्रथो बाहिकश्च श्रुतायुश्च महारथः ॥ २१
 उलूकः कैतवो राजा चित्राङ्गदशुभाङ्गदौ ।
 वत्सराजश्च मतिमान्कोसलाधिपतिस्तथा ॥ २२
 शिशुपालश्च विक्रान्तो जरासन्धस्तथैव च ।
 एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ॥ २३
 त्वदर्थमागता भद्रे क्षत्रियाः प्रथिता भुवि ।
 एते भेत्सन्ति विक्रान्तास्त्वदर्थं लक्ष्यमुत्तमम् ।
 विध्यते य इदं लक्ष्यं वरयेथाः शुभेऽद्य तम् ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

ब्राह्मणमध्यस्थान्पाण्डवान्विज्ञाय श्रीकृष्णेन बलरामाय कथनं ॥ १ ॥ धनुर्दर्शनेनैव केषांचिद्राज्ञां धनुःपूरणे निराशता ॥ २ ॥ शिशुपालादीनां धनुःपूरणे भङ्गः ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य धनुःपूरणे एषणा ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तेऽलङ्कृताः कुण्डलिनो युवानः
 परस्परं स्पर्धमाना नरेन्द्राः ।

अस्त्रं बलं चात्मनि मन्यमानाः
 सर्वे समुत्पेतुरुदायुधास्ते ॥

१

रूपेण वीर्येण कुलेन चैव
शीलेन विचेन च यौवनेन ।
समिद्धदर्पा मदवेगभिन्ना
मत्ता यथा हैमवता गजेन्द्राः ॥ २

परस्परं स्पर्धया प्रेक्षमाणाः
सङ्कल्पजेनाभिपरिभुताङ्गाः ।
कृष्णा ममैवेत्यभिभाषमाणा
नृपाः समुत्पेतुरथासनेभ्यः ॥ ३

ते क्षत्रिया रङ्गगताः समेता
जिगीषमाणा द्रुपदात्मजां ताम् ।
चकाशिरे पर्वतराजकन्या-
मुमां यथा देवगणाः समेताः ॥ ४

कन्दर्पवाणाभिनिपीडिताङ्गाः
कृष्णागतैस्ते हृदयैर्नरेन्द्राः ।
रङ्गावतीर्णा द्रुपदात्मजार्थं
द्वेषं प्रचक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ॥ ५

अथाययुर्देवगणा विमानै
रुद्रादित्या वसवोऽथाश्विनौ च ।
साध्याश्च सर्वे मरुतस्तथैव
यमं पुरस्कृत्य धनेश्वरं च ॥ ६

दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च
देवर्षयो गुह्यकाश्चारणाश्च ।
विश्वावसुर्नारदपर्वतौ च
गन्धर्वमुख्याः सहसाऽप्सरोभिः ॥ ७

हलायुधस्तत्र जनार्दनश्च
वृष्ण्यन्धकाश्चैव यथाप्रधानम् ।
प्रेक्षां स चक्रुर्यदुपुङ्गवास्ते
स्थिताश्च कृष्णस्य मते महान्तः ॥ ८

दृष्ट्वा तु तान्मत्तगजेन्द्ररूपा-
न्पञ्चाभिपद्मानिव वारणेन्द्रान् ।
भस्माघृताङ्गानिव हव्यवाहान्
कृष्णः प्रदध्यौ यदुवीरमुख्यः ॥ ९

शशंस रामाय युधिष्ठिरं स
भीमं सजिष्णुं च यमौ च वीरौ ।
शनैःशनैस्तान्प्रसमीक्ष्य रामो
जनार्दनं प्रीतमना ददर्श ह ॥ १०

अन्ये तु वीरा नृपपुत्रपौत्राः
कृष्णागतैर्नत्रमनःस्वभावैः ।
व्यायच्छमाना ददृशुर्न तान्वै
सन्दष्टदन्तच्छदताम्रनेत्राः ॥ ११

तथैव पार्थाः पृथुबाहवस्ते
वीरौ यमौ चैव महानुभावौ ।
तां द्रौपदीं प्रेक्ष्य तदा स सर्वे
कन्दर्पवाणाभिहता बभूवुः ॥ १२

देवर्षिगन्धर्वसमाकुलं त-
त्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टम् ।
दिव्येन गन्धेन समाकुलं च
दिव्यैश्च पुष्पैरवकीर्यमाणम् ॥ १३

महास्वनैर्दुन्दुभिनादितैश्च
बभूव तत्सङ्कुलमन्तरिक्षम् ।
विमानसंवाधमभूत्समन्ता-
त्सवेषुवीणापणवानुनादम् ॥ १४

‘समाजवाटोपरि संस्थितानां
मेघैः समन्तादिव गर्जमानैः ।’
ततस्तु ते राजगणाः क्रमेण
कृष्णानिमित्तं कृतविक्रमाश्च ।
संकर्णदुर्योधनशाल्वशल्य-
द्रौणायनिक्राथसुनीथवक्राः ॥ १५

कलिङ्गवङ्गाधिपपाण्ड्यपौण्ड्रा
विदेहराजो यवनाधिपश्च ।
अन्ये च नानानृपपुत्रपौत्रा
राष्ट्राधिपाः पङ्कजपत्रनेत्राः ॥ १६

किरीटहाराङ्गदचक्रवालै-
र्विभूषिताङ्गाः पृथुबाहवस्ते ।

अनुक्रमं विक्रमसत्वयुक्ता बलेन वीर्येण च नर्दमानाः ॥ १७	ततो दुर्योधनो राजा धार्तराष्ट्रः परन्तपः ॥ २९
तत्कार्मुकं संहननोपपन्नं सज्यं न शेकुर्मनसाऽपि कर्तुम् । ते विक्रमन्तः स्फुरता दृढेन विक्षिप्यमाणा धनुषा नरेन्द्राः ॥ १८	मानी दृढास्त्रसंपन्नः सर्वैश्च नृपलक्षणैः । उत्थितः सहसा तत्र भ्रातृमध्ये महाबलः ॥ ३०
विचेष्टमाना धरणीतलस्था यथाबलं शैक्ष्यगुणक्रमाश्च । गतौजसः स्रस्तकिरीटहारा विनिःश्वसन्तः शमयांबभूवुः ॥ १९	विलोक्य द्रौपदीं हृष्टो धनुषोऽभ्याशमागमत् । स बभौ धनुरादाय शक्रश्चापधरो यथा ॥ ३१
हाहाकृतं तद्गनुषा दृढेन विस्रस्तहाराङ्गदचक्रवालम् । कृष्णानिमित्तं विनिवृत्तकामं राज्ञां तदा मण्डलमार्तमासीत् ॥ २०	धनुरारोपयामास तिलमात्रेऽभ्यताडयत् । आरोप्यमाणं तद्राजा धनुषा बलिना तदा ॥ ३२
‘एवं तेषु निवृत्तेषु क्षत्रियेषु समन्ततः । चेदीनामधिपो वीरो बलवानन्तकोपमः ॥ २१	उत्तानशय्यमपतदङ्गुल्यन्तरताडितः । स ययौ ताडितस्तेन व्रीडन्निव नराधिपः ॥ ३३
दमघोषात्मजो धीमाञ्छिशुपालो महाद्युतिः । धनुषोऽभ्याशमागम्य तस्थौ राज्ञां समक्षतः ॥ २२	ततो वैकर्तनः कर्णो वृषा वै सूतनन्दनः । धनुरभ्याशमागम्य तोलयामास तद्गनुः ॥ ३४
तदप्यारोप्यमाणं तु माषमात्रेऽभ्यताडयत् । धनुषा पीड्यमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीम् ॥ २३	तं चाप्यारोप्यमाणं तद्रोममात्रेऽभ्यताडयत् । त्रैलोक्यविजयी कर्णः सत्वे त्रैलोक्यविश्रुतः ॥ ३५
ततो राजा जरासन्धो महावीर्यो महाबलः ॥ २४	धनुषा सोऽपि निर्धूत इति सर्वे भयाकुलाः । एवं कर्णे विनिर्धूते धनुषा च नृपोत्तमाः ॥ ३६
कम्बुग्रीवः पृथुव्यंसो मत्तवारणविक्रमः । मत्तवारणताम्राक्षो मत्तवारणवेगवान् ॥ २५	चक्षुर्भिरपि नापश्यन्विनम्रमुखपङ्कजाः । दृष्ट्वा कर्णं विनिर्धूतं लोके वीरा नृपोत्तमाः ॥ ३७
धनुषोऽभ्याशमागत्य तस्थौ गिरिरिवाचलः । धनुरारोप्यमाणं तु सर्षमात्रेऽभ्यताडयत् ॥ २६	निराशा धनुरूदारे द्रौपदीसंगमेऽपि च ॥ ३८
ततः शल्यो महावीर्यो मद्रराजो महाबलः । धनुरारोप्यमाणं तु मुद्गरमात्रेऽभ्यताडयत् ॥ २७	तस्मिंस्तु संभ्रान्तजने समाजे निक्षिप्तवादिषु जनाधिपेषु । कुन्तीसुतो जिष्णुरियेष कर्तुं सज्यं धनुस्तत्सशरं च वीरः ॥ ३९
तदैवागात्स्वयं राज्यं पश्चादनवलोकयन् । इदं धनुर्वरं कोऽद्य सज्यं कुर्वीत पार्थिवः ॥ २८	ततो वरिष्ठः सुरदानवाना- मुदारधीर्दृष्णिकुलप्रवीरः । जहर्ष रामेण स पीड्य हस्तं हस्तंगतां पाण्डुसुतस्य मत्वा ॥ ४०
इति निश्चित्य मनसा भूय एव स्थितस्तदा ।	न जज्ञिरेऽन्ये नृपविप्रमुख्याः संछन्नरूपानथ पाण्डुपुत्रान् । विना हि लोके च यदुग्रवीरौ धौम्यं हि धर्मं सह सोदरांश्च ॥ ४१

अधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

धनुरारोपणार्थमुत्थितमर्जुनंप्रति ब्राह्मणानां शुभावांसनम् ॥ १ ॥ अर्जुनेन धनुरारोपणपूर्वकं लक्ष्यवेधः ॥ २ ॥
द्रौपद्या अर्जुनकण्ठे मालाप्रक्षेपः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्यकर्मणः ।
अथोदतिष्ठद्विप्राणां मध्याजिष्णुरुदारधीः ॥ १
उदक्रोशन्विप्रमुख्या विधुन्वन्तोऽजिनानि च ।
दृष्ट्वा संप्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुसमप्रभम् ॥ २
केचिदासन्विमनसः केचिदासन्मुदान्विताः ।
आहुः परस्परं केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ॥ ३
यत्कर्णशल्यप्रमुखैः क्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ।
नानतं बलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ॥ ४
तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा ।
वदुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः ॥ ५
अवहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्वराजसु ।
कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलादपरीक्षिते ॥ ६
यद्येष दर्पाद्दर्षाद्वाप्यथ ब्राह्मणचापलात् ।
प्रस्थितो धनुरायन्तुं वार्यतां साधु मा गमत् ॥ ७
नावहास्या भविष्यामो न च लाघवमास्थिताः ।
न च विद्विष्टतां लोके गमिष्यामो महीक्षिताम् ८
केचिदाहुर्युवा श्रीमान्नागराजकरोपमः ।
पीनस्कन्धोरुवाहुश्च धैर्येण हिमवानिव ॥ ९
सिंहखेलगतिः श्रीमान्मत्तनागेन्द्रविक्रमः ।
संभाव्यमस्मिन्कर्मदमुत्साहाच्चानुमीयते ॥ १०
शक्तिरस्य महोत्साहा न ह्यशक्तः स्वयं व्रजेत् ।
न च तद्विद्यते किञ्चित्कर्म लोकेषु यद्भवेत् ॥ ११
ब्राह्मणानामसाध्यं च नृषु संस्थानचारिषु ।
अन्भक्षा वायुभक्षाश्च फलाहारा दृढव्रताः ॥ १२
दुर्बला अपि विप्रा हि बलीयांसः स्वतेजसा ।
ब्राह्मणो नावमन्तव्यः सदसद्वा समाचरन् ॥ १३
सुखं दुःखं महद्भ्रखं कर्म यत्समुपागतम् ।
जामदग्न्येन रामेण निर्जिताः क्षत्रिया युधि ॥ १४
पीतः समुद्रोऽगस्त्येन अगाधो ब्रह्मतेजसा ।
तस्माद्भुवन्तु सर्वेऽत्र वदुरेष धनुर्महान् ॥ १५

आरोपयतु शीघ्रं वै तथेत्यूचुर्द्विर्जर्षभाः ।

वैशंपायन उवाच ।

एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः ॥ १६
अर्जुनो धनुषोऽभ्याशे तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
'अर्जुनः पाण्डवश्रेष्ठो धृष्टद्युम्नमथाब्रवीत् ॥ १७
एतद्बनुर्ब्राह्मणानां सज्यं कर्तुमलं तु किम् ।
वैशंपायन उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नोऽब्रवीद्वचः ॥ १८
ब्राह्मणो वाथ राजन्यो वैश्यो वा शूद्र एव वा ।
एतेषां यो धनुःश्रेष्ठं सज्यं कुर्याद्विजोत्तम ॥ १९
तस्मै प्रदेया भगिनी सत्यमुक्तं मया वचः ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।
ततः पश्चान्महातेजाः पाण्डवो रणदुर्जयः ।
स तद्बनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ २१
प्रणम्य शिरसा देवमीशानं वरदं प्रभुम् ।
कृष्णं च मनसा कृत्वा जगृहे चार्जुनो धनुः ॥ २२
यत्पार्थिवै रुक्मसुनीथवकै
राधेयदुर्योधनशल्यसाल्वैः ।
तदा धनुर्वेदपरैर्नृसिंहैः
कृतं न सज्यं महतोऽपि यत्नात् ॥ २३
तदर्जुनो वीर्यवतां सदर्प-
स्तदैन्द्रिरिन्द्रावरजप्रभावः ।
सज्यं च चक्रे निमिषान्तरेण
शरांश्च जग्राह दशार्धसङ्खान् ॥ २४
विव्याध लक्ष्यं निपपात तच्च
छिद्रेण भूमौ सहसातिविद्धम् ।
ततोऽन्तरिक्षे च बभूव नादः
समाजमध्ये च महाभिनादः ॥ २५
पुष्पाणि दिव्यानि ववर्ष देवः
पार्थस्य मूर्ध्नि द्विषतां निहन्तुः ॥ २६

चेलानि विव्यधुस्तत्र ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।
 विलक्षितास्ततश्चकुर्हाहाकारांश्च सर्वशः ।
 न्यपतंश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयः ॥ २७
 शताङ्गानि च तूर्याणि वादकाः समवादयन् ।
 सूतमागधसङ्गाश्चाप्यस्तुवंस्तत्र सुखराः ॥ २८
 तं दृष्ट्वा द्रुपदः प्रीतो बभूव रिपुसूदनः ।
 सह सैन्यैश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमिषेष सः ॥ २९
 तस्मिंस्तु शब्दे महति प्रवृद्धे
 युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
 आवासमेवोपजगाम शीघ्रं
 सार्धं यमाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्याम् ॥ ३०
 विद्धं तु लक्ष्यं प्रसमीक्ष्य कृष्णा
 पार्थं च शक्रप्रतिमं निरीक्ष्य ।
 'स्वभ्यस्तरूपापि नवेव नित्यं
 विनापि हासं हसतीव कन्या ॥ ३१

मदाहतेऽपि स्वलतीव भावै-
 र्वाचा विना व्याहरतीव दृष्ट्या ।
 आदाय शुक्लं वरमाल्यदाम
 जगाम कुन्तीसुतमुत्सयन्ती ॥ ३२
 गत्वा च पश्चात्प्रसमीक्ष्य कृष्णा
 पार्थस्य वक्षस्यविशङ्कमाना ।
 क्षिप्त्वा स्रजं पार्थिववीरमध्ये
 वराय वत्रे द्विजसङ्घमध्ये ॥ ३३
 शचीव देवेन्द्रमथाग्निदेवं
 स्वाहेव लक्ष्मीश्च यथा मुकुन्दम् ।
 उषेव सूर्यं मदनं रतीव
 महेश्वरं पर्वतराजपुत्री ॥ ३४
 स तामुपादाय विजित्य रङ्गे
 द्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ।
 रङ्गान्निरक्रामदचिन्त्यकर्मा
 पत्न्या तथा चाप्यनुगम्यमानः ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

कोधाद्राजसु द्रुपदहननार्थमागतेषु राजसंमुखे भीमार्जुनयोः संजीभूय स्थितयोः सतोः कृष्णबलरामयोः संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तस्मै दित्सति कन्यां तु ब्राह्मणाय तदा नृपे ।
 कोप आसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमन्तिकात्
 'ऊचुः सर्वे समागम्य परस्परहितैषिणः ।
 वयं सर्वे समाहूता द्रुपदेन दुरात्मना ।
 संहत्य चाभ्यगच्छाम स्वयंवरदिदृक्ष्या ॥' २
 अस्मानयमतिक्रम्य तृणीकृत्य च संगतान् ।
 दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितां वराम् ॥ ३
 अवरोप्येह वृक्षस्तु फलकाले निपात्यते ।
 निहन्मैनं दुरात्मानं योयमस्मान्न मन्यते ॥ ४
 न हर्हत्येष संमानं नापि वृद्धक्रमं गुणैः ।
 हन्मैनं सह पुत्रेण दुराचारं नृपद्विषम् ॥ ५

अयं हि सर्वानाहूय सत्कृत्य च नराधिपान् ।
 गुणवद्भोजयित्वाभ्रं ततः पश्चान्न मन्यते ॥ ६
 अस्मिन्नाजसमावाये देवानामिव सन्नये ।
 किमयं सदृशं कंचिनृपतिं नैव दृष्टवान् ॥ ७
 न च विप्रेवधीकारो विद्यते वरणं प्रति ।
 स्वयंवरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिता श्रुतिः ॥ ८
 अथवा यदि कन्येयं न च कंचिद्भूषति ।
 अग्नावेनां परिक्षिप्य याम राष्ट्राणि पार्थिवाः ॥ ९
 ब्राह्मणो यदि चापल्याल्लोभाद्वा कृतवानिदम् ।
 विप्रियं पार्थिवेन्द्राणां नैष वध्यः कथंचन ॥ १०
 ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं हि वसूनि च ।
 पुत्रपौत्रं च यच्चान्यदस्माकं विद्यते धनम् ॥ ११

साहाय्यार्थं द्रौपद्यलाभात् क्षुब्धैर्नृपान्तरैर्युद्धप्रसक्तौ सत्याम्

॥ २९ ॥ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

अवमानभयाच्चैव स्वधर्मस्य च रक्षणात् ।
 स्वयंवरानामन्येषां मा भूदेवंविधा गतिः ॥ १२
 इत्युक्त्वा राजशार्दूला रुष्टाः परिघबाहवः ।
 द्रुपदं तु जिघांसन्तः सायुधाः समुपाद्रवन् ॥ १३
 तान्गृहीतशरावापान्कुद्धानापततो बहून् ।
 द्रुपदो वीक्ष्य संत्रासाद्ब्राह्मणाञ्छरणं गतः ॥ १४
 'न भयान्नापि कार्ष्ण्यान्न प्राणपरिरक्षणात् ।
 जगाम द्रुपदो विप्राञ्छमार्थां प्रत्यपद्यत ॥' १५
 वेगेनापततस्तांस्तु प्रभिन्नानिव वारणान् ।
 पाण्डुपुत्रौ महेष्वासौ प्रतियातावरिन्दमौ ॥ १६
 ततः समुत्पेतुरुदायुधास्ते
 महीक्षितो बद्धगोधाङ्गुलित्राः ।
 जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रा-
 वमर्षयन्तोऽर्जुनभीमसेनौ ॥ १७
 ततस्तु भीमोऽद्भुतभीमकर्मा
 महाबलो वज्रसमानसारः ।
 उत्पाद्य दोर्भ्यां द्रुममेकवीरो
 निष्पत्रयामास यथा गजेन्द्रः ॥ १८
 तं वृक्षमादाय रिपुप्रमाथी
 दण्डीव दण्डं पितुराज उग्रम् ।
 तस्थौ समीपे पुरुषर्षभस्य
 पार्थस्य पार्थः पृथुदीर्घबाहुः ॥ १९
 तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धि-
 जिष्णुः स हि भ्रातुरचिन्त्यकर्मा ।
 विसिष्मिये चापि भयं विहाय
 तस्थौ धनुर्गृह्य महेन्द्रकर्मा ॥ २०

तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धि-
 जिष्णोः सहभ्रातुरचिन्त्यकर्मा ।
 दामोदरो भ्रातरमुग्रवीर्यं
 हलायुधं वाक्यमिदं वभाषे ॥ २१
 य एष सिंहर्षभखेलगामी
 महद्भुजः कर्षति तालमात्रम् ।
 एषोऽर्जुनो नात्र विचार्यमस्ति
 यद्यस्मि संकर्षण वासुदेवः ॥ २२
 यस्त्वेष वृक्षं तरसाऽवभज्य
 राज्ञां निकारे सहसा प्रवृत्तः ।
 वृकोदरान्नान्य इहैतदद्य
 कर्तुं समर्थः समरे पृथिव्याम् ॥ २३
 योऽसौ पुरस्तात्कमलायताक्षो
 महातनुः सिंहगतिर्विनीतः ।
 गौरः प्रलम्बोज्ज्वलचारुघोणो
 विनिःसृतः सोऽप्युत धर्मपुत्रः ॥ २४
 यौ तौ कुमारारिव कार्तिकेयौ
 द्वावाश्विनेयाविति मे वितर्कः ।
 मुक्ता हि तस्माज्जतुवेश्मदाहा-
 न्मया श्रुताः पाण्डुमुताः पृथा च ॥ २५
 वैशंपायन उवाच ।
 तमब्रवीन्निर्जलतोयदाभो
 हलायुधोऽनन्तरजं प्रतीतः ।
 ग्रीतोऽस्मि दृष्ट्वा हि पितृष्वसारं
 पृथां विमुक्तां सह कौरवाग्र्यैः ॥ २६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

अर्जुनेन कर्णपराजयः ॥ १ ॥ भीमेन कर्णपराजयः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरादिभिर्दुर्योधनादिपराजयः ॥ ३ ॥ पुनर्युद्धाव
 कृतनिश्चयानां राज्ञां श्रीकृष्णवाक्येन युद्धोद्योगाद्विरम्य स्वस्वालयगमनम् ॥ ४ ॥ द्रौपद्या सह भीमार्जुनयोः कुलालगृ-
 हप्रवेशः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 अजिनानि विधुन्वन्तः करकाश्च द्विजर्षभाः ।

उज्जुस्ते भीर्न कर्तव्या वयं योत्स्यामहे परान् ॥१
 तानेवं वदतो विप्रानर्जुनः प्रहसन्निव ।

उवाच प्रेक्षका भूत्वा यूयं तिष्ठत पार्श्वतः ॥ २
 अहमेनानजिह्वाग्रैः शतशो विकिरञ्छरैः ।
 वारयिष्यामि संकुद्धान्मन्त्रैराशीविषानिव ॥ ३
 इति तद्वनुरानम्य शुल्कावाप्तं महाबलः ।
 आत्रा भीमेन सहितस्तस्यौ गिरिरिवाचलः ॥ ४
 ततः कर्णमुखान्दृष्ट्वा क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ।
 संपेततुरभीतौ तौ गजौ प्रतिगजानिव ॥ ५
 ऊचुश्च वाचः परुषास्ते राजानो युयुत्सवः ।
 आहवे हि द्विजस्यापि बधो दृष्टो युयुत्सतः ॥ ६
 इत्येवमुक्त्वा राजानः सहसा दुद्रुवुर्द्विजान् ।
 ततः कर्णो महातेजा जिष्णुं प्रति ययौ रणे ॥ ७
 युद्धार्थी वासिताहेतोर्गजः प्रतिगजं यथा ।
 भीमसेनं ययौ शल्यो मद्राणामीश्वरो बली ॥ ८
 दुर्योधनादयः सर्वे ब्राह्मणैः सह संगताः ।
 मृदुपूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्यंस्तदाऽऽहवे ॥ ९
 ततोऽर्जुनः प्रत्यविध्यदापतन्तं शितैः शरैः ।
 कर्णं वैकर्तनं श्रीमान्विकृष्य बलवद्धनुः ॥ १०
 तेषां शराणां वेगेन शितानां तिग्मतेजसाम् ।
 विमुह्यमानो राधेयो यत्नात्तमनुधावति ॥ ११
 तावुभावप्यनिर्देश्यौ लाघवाजयतां वरौ ।
 अयुध्येतां सुसंरब्धावन्योन्यविजिगीषिणौ ॥ १२
 कृते प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुबलं च मे ।
 इति शूरार्थवचनैरभाषेतां परस्परम् ॥ १३
 ततोऽर्जुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि ।
 ज्ञात्वा वैकर्तनः कर्णः संरब्धः समयोधयत् ॥ १४
 अर्जुनेन प्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा ।
 प्रतिहत्य ननादोच्चैः सैन्यानि तदपूजयन् ॥ १५
 कर्ण उवाच ।
 तुष्यामि ते विप्रमुख्य भुजवीर्यस्य संयुगे ।
 अविषादस्य चैवास्य शस्त्रास्त्रविजयस्य च ॥ १६
 किं त्वं साक्षाद्भुवन्दो रामो वा विप्रसत्तम ।
 अथ साक्षाद्दरिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः ॥ १७
 आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।
 विप्ररूपं विधायेदं मन्ये मां प्रतियुध्यसे ॥ १८

न हि मामाहवे कुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपतेः ।
 पुमान्योधयितुं शक्तः पाण्डवाद्वा किरीटिनः १९
 'दग्धा जतुगृहे सर्वे पाण्डवाः सार्जुनास्तदा ।
 विनार्जुनं वा समरे मां निहन्तुमशक्नुवन्' ॥२०
 तमेवंवादिनं तत्र फाल्गुनः प्रत्यभाषत ।
 नास्मि कर्ण धनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान् २१
 ब्राह्मणोऽस्मि युधां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 ब्राह्मे पौरन्दरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात् ॥२२
 स्थितोऽस्म्यद्य रणे जेतुं त्वां वै वीर स्थिरो भव ।
 'निर्जितोऽस्मीति वा ब्रूहि ततो व्रज यथासुखम् २३
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वाऽथ कर्णस्य धनुश्छिन्द पाण्डवः ।
 ततोऽन्यद्वनुरादाय संयोद्धुं सन्दधे शरम् ॥ २४
 दृष्ट्वा तच्चापि कौन्तेयश्छित्वा तद्वनुराशुगैः ।
 तथा वैकर्तनं कर्णं विभेद समरेऽर्जुनः ॥ २५
 ततः कर्णस्तु राधेयः छिन्नधन्वा महाबलः ।
 शरैरतीव विद्धाङ्गः पलायनमथाकरोत् ॥ २६
 पुनरायान्मुहूर्तेन गृहीत्वा सशरं धनुः ।
 ववर्ष शरवर्षाणि पार्थं वैकर्तनस्तथा ॥ २७
 तानि वै शरजालानि कौन्तेयोऽभ्यहनच्छरैः ।
 ज्ञात्वा सर्वांश्शरान्धोरान्कर्णोऽधावद्धृतं बहिः ॥२८
 ब्राह्मं तेजस्तदाऽजय्यं मन्यमानो महारथः ।
 अपरस्मिन्वनोद्देशे वीरौ शल्यवृकोदरौ ॥ २९
 बलिनौ युद्धसंपन्नौ विद्यया च बलेन च ।
 अन्योन्यमाह्वयन्तौ तु मत्ताविव महागजौ ॥३०
 मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निघ्नन्तावितरेतरम् ।
 प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ ३१
 आचकर्षतुरन्योन्यं मुष्टिभिश्चापि जघ्नतुः ।
 ततश्चटचटाशब्दः सुघोरो ह्यभवत्तयोः ॥ ३२
 पाषाणसंपातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ।
 मुहूर्तं तौ तदाऽन्योन्यं समरे पर्यकर्षताम् ॥ ३३
 ततो भीमः समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां शल्यमाहवे ।
 अपातयत्कुरुश्रेष्ठो ब्राह्मणा जहमुस्तदा ॥ ३४
 निवासस्थाने ॥२९॥ समुत्क्षिप्य कूर्माण्डफलवदपातयत् ॥३४॥

तत्राश्वर्यं भीमसेनश्चकार पुरुषर्षभः ।
 यच्छल्यं पातितं भूमौ नावधीद्वलिनं बली ॥३५
 पातिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च शङ्किते ।
 'विस्मयः परमो जज्ञे सर्वेषां पश्यतां नृणाम् ॥३६
 ततो राजसमूहस्य पश्यतो वृक्षमारुजत् ।
 ततस्तु भीमं संज्ञाभिर्वारयामास धर्मराट् ॥ ३७
 आकारज्ञस्तथा भ्रातुः पाण्डवोऽपि न्यवर्तत ।
 धर्मराजश्च कौरव्य दुर्योधनममर्षणम् ॥ ३८
 अयोधयत्सभामध्ये पश्यतां वै महीक्षिताम् ।
 ततो दुर्योधनस्तं तु ह्यवज्ञाय युधिष्ठिरम् ॥ ३९
 नायोधयत्तदा तेन बलवान्वै सुयोधनः ।
 एतस्मिन्नन्तरेऽविध्यद्वाणेनानतपर्वणा ॥ ४०
 दुर्योधनमभिन्नं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 ततो दुर्योधनः क्रुद्धो दण्डाहत इवोरगः ॥ ४१
 प्रत्ययुध्यत राजानं यत्नं परममास्थितः ।
 छित्त्वा राजा धनुः सज्यं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥४२
 अभ्यवर्षच्छरौघैस्तं स हित्वा प्राद्रवद्रणम् ।
 दुःशासनस्तु संकुद्धः सहदेवेन पार्थिव ॥ ४३
 युद्धा च सुचिरं कालं सहदेवेन निर्जितः ।
 उत्सृज्य च धनुः सङ्घे जानुभ्यामवनीं गतः ।
 उत्थाय सोऽभिदुद्राव सोसिं जग्राह चर्म च ४४
 विकर्णचित्रसेनाभ्यां निगृहीतश्च कौरवः ।
 मा युद्धमिति कौरव्य ब्राह्मणेनावलेन वै ॥ ४५
 दुःसहो नकुलश्चोभौ युद्धं कर्तुं समुद्यतौ ।
 तौ दृष्ट्वा कौरवा युद्धं वाक्यमूचुर्महाबलौ ॥ ४६
 निवर्तन्तां भवन्तो वै कुतो विप्रेषु क्रूरता ।
 दुर्बला ब्राह्मणाश्चेमे भवन्तो वै महाबलाः ॥ ४७
 द्वावत्र ब्राह्मणौ क्रूरौ वाय्विन्द्रसदृशौ बले ।
 ये वा के वा नमस्तेभ्यो गच्छामः स्वपुरं वयम् ४८
 एवं संभाषमाणास्ते न्यवर्तन्ताथ कौरवाः ।
 जहृषुर्ब्राह्मणास्तत्र समेतास्तत्र सङ्घशः ॥ ४९
 बहुशस्ते ततस्तत्र क्षत्रिया रणमूर्धनि ।

अबहारो युद्धाभिवर्तनं ॥ ५७ ॥ संयुगे तत्कर्म कृत्वा तूष्णींभूता-
 विति शेषः ॥ ५९ ॥

प्रेक्षमाणास्तथाऽतिष्ठन्ब्राह्मणांश्च समन्ततः ॥ ५०
 ब्राह्मणाश्च जयं प्राप्ताः कन्यामादाय निर्ययुः ।
 विजिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च निर्जिते ॥५१
 दुर्योधने चापयाते तथा दुःशासने रणात् ।
 शङ्किताः सर्वराजानः परिववृष्टुकोदरम् ॥ ५२
 ऊचुश्च सहितास्तत्र साध्विमौ ब्राह्मणर्षभौ ।
 विज्ञायेतां कजन्मानौ कनिवासौ तथैव च ॥५३
 को हि राघामुतं कर्णं शक्तो योधयितुं रणे ।
 अन्यत्र रामाद्रोणाद्वा पाण्डवाद्वा किरीटिनः ५४
 कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्कृपाद्वापि शरद्वतः ।
 को वा दुर्योधनं शक्तः प्रतियोधयितुं रणे ॥ ५५
 तथैव मद्राधिपतिं शल्यं बलवतांवरम् ।
 बलदेवादृते वीरात्पाण्डवाद्वा वृकोदरात् ॥ ५६
 वीरादुर्योधनाद्वाऽन्यः शक्तः पातयितुं रणे ।
 क्रियतामवहारोऽस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंवृतात् ॥ ५७
 ब्राह्मणा हि सदा रक्ष्याः सापराधाऽपिनित्यदा ।
 अथैनानुपलभ्येह पुनर्योत्स्याम हृष्टवत् ॥ ५८
 वैशंपायन उवाच ।
 तांस्तथावादिनः सर्वान्त्रसमीक्ष्य क्षितीश्वरान् ।
 अथान्यानपुरुषांश्चापि कृत्वा तत्कर्म संयुगे ॥५९
 तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य कृष्णः
 कुन्तीसुतौ तौ परिशङ्कमानः ।
 निवारयामास महीपतींस्ता-
 न्धर्मेण लब्धेत्यनुनीय सर्वान् ॥ ६०
 एवं ते विनिवृत्तास्तु युद्धाद्युद्धविशारदाः ।
 यथावासं ययुः सर्वे विस्मिता राजसत्तमाः ॥ ६१
 वृत्तो ब्रह्मोत्तरो रङ्गः पाञ्चाली ब्राह्मणैर्वृता ।
 इति भ्रुवन्तः प्रययुर्ये तत्रासन्समागताः ॥ ६२
 ब्राह्मणैस्तु प्रतिच्छन्नौ रौरवाजिनवासिभिः ।
 कृच्छ्रेण जग्मतुस्तौ तु भीमसेनधनञ्जयौ ॥ ६३
 विमुक्तौ जनसंवाधाच्छत्रुभिः परिविक्षतौ ।
 कृष्णयानुगतौ तत्र नृवीरौ तौ विरेजतुः ॥ ६४

ब्रह्म ब्राह्मणजातिः उत्तरं उत्कृष्टं यस्मिन्स ब्रह्मोत्तरः ॥ ६२ ॥

पौर्णमास्यां घनैर्मुक्तौ चन्द्रसूर्याविवोदितौ ।
 तेषां माता बहुविधं विनाशं पर्यचिन्तयत् ॥६५॥
 अनागच्छत्सु पुत्रेषु भैक्षकाले च लङ्घिते ।
 धार्तराष्ट्रैर्हताश्च स्युर्विज्ञाय कुरुपुङ्गवाः ॥ ६६॥
 मायान्वितैर्वा रक्षोभिः सुघोरैर्दृढवैरिभिः ।

विपरीतं मतं जातं व्यासस्यापि महात्मनः ॥६७॥
 इत्येवं चिन्तयामास सुतस्त्रेहावृता पृथा ।
 ततः सुमजनप्राये दुर्दिने मेघसंप्लुते ॥ ६८॥
 महत्यथापराह्णे तु घनैः सूर्य इवावृतः ।
 ब्राह्मणैः प्राविशत्त्र जिष्णुर्भार्गववेश्म तत् ॥ ६९॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

भीमार्जुनाभ्यां द्रौपद्याः भिक्षेत्यावेदने कुन्त्या पञ्चानां सह भोजनानुज्ञा ॥ १ ॥ पश्चात् द्रौपदीदर्शनेन चिन्तान्वितायां कुन्त्यां युधिष्ठिरार्जुनयोः संवादः ॥ २ ॥ द्वैपायनवचःस्मरणेन सर्वेषां द्रौपदी भार्येति युधिष्ठिरनिश्चयः ॥ ३ ॥ जनमेजयेन कृष्णस्य कार्मुकानारोपणे कारणप्रक्षेपाण्डवार्थमिति वैशंपायनस्योत्तरम् ॥ ४ ॥ कुलालशालांप्रति श्रीकृष्णस्यागमनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

गत्वा तु तां भार्गवकर्मशालां
 पार्थो पृथां प्राप्य महानुभावौ ।
 तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतौ
 भिक्षेत्यथावेदयतां नराभ्यौ ॥ १ ॥
 कुटीगता सा त्वनवेक्ष्य पुत्रौ
 प्रोवाच भुङ्क्तेति समेत्य सर्वे ।
 पश्चाच्च कुन्ती प्रसमीक्ष्य कृष्णां
 कष्टं मया भाषितमित्युवाच ॥ २ ॥
 साऽधर्मभीता परिचिन्तयन्ती
 तां याज्ञसेनीं परमप्रतीताम् ।
 पाणौ गृहीत्वोपजगाम कुन्ती
 युधिष्ठिरं वाक्यमुवाच चेदम् ॥ ३ ॥

कुन्त्युवाच ।

इयं तु कन्या द्रुपदस्य राज्ञ-
 स्तवानुजाभ्यां मयि संनिष्ठया ।
 यथोचितं पुत्र मयाऽपि चोक्तं
 समेत्य भुङ्क्तेति नृप प्रमादात् ॥ ४ ॥
 मया कथं नानृतमुक्तमद्य
 भवेत्कुरूणामृषभ ब्रवीहि ।
 पञ्चालराजस्य मुतामधर्मो
 न चोपवर्तेत न विभ्रमेच्च ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

स एवमुक्तो मतिमानृवीरो
 मात्रा मुहूर्ते तु विचिन्त्य राजा ।
 कुन्तीं समाश्वस्य कुरुप्रवीरो
 धनञ्जयं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ६ ॥
 त्वया जिता फाल्गुन याज्ञसेनी
 त्वयैव शोभिष्यति राजपुत्री ।
 प्रज्वाल्यतामग्निरमित्रसाह
 गृहाण पाणिं विधिवच्चमस्याः ॥ ७ ॥

अर्जुन उवाच ।

मा मां नरेन्द्र त्वमधर्मभाजं
 कृथा न धर्मोऽयमशिष्टदृष्टः ।
 भवान्निवेश्यः प्रथमं ततोऽयं
 भीमो महाबाहुरचिन्त्यकर्मा ॥ ८ ॥
 अहं ततो नकुलोऽनन्तरं मे
 पश्चादयं सहदेवस्तरस्त्री ।
 वृकोदरोऽहं च यमौ च राज-
 न्नियं च कन्या भवतो नियोज्याः ॥ ९ ॥
 एवं गते यत्करणीयमत्र
 धर्म्यं यशस्यं कुरु तद्विचिन्त्य ।
 पाञ्चालराजस्य हितं च यत्सा-
 त्प्रशाधि सर्वे स वशे स्थितास्ते ॥ १० ॥

वैशंपायन उवाच ।

जिष्णोर्वचनमाज्ञाय भक्तिस्नेहसमन्वितम् ।
दृष्टिं निवेशयामासुः पाञ्चाल्यां पाण्डुनन्दनाः ११
दृष्ट्वा ते तत्र पश्यन्तीं सर्वे कृष्णां यशस्विनीम् ।
संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ॥ १२
तेषां तु द्रौपदीं दृष्ट्वा सर्वेषाममितौजसाम् ।
संप्रमध्येन्द्रियग्रामं प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १३
काम्यं हि रूपं पाञ्चाल्या विधात्रा विहितं स्वयम् ।
बभूवाधिकमन्याभ्यः सर्वभूतमनोहरम् ॥ १४
तेषामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
द्वैपायनवचः कृत्स्नं सस्मार मनुजर्षभः ॥ १५
अब्रवीत्सहितान्भ्रातृन्मिथो भेदभयान्नृपः ।
सर्वेषां द्रौपदी भार्या भविष्यति हि नः शुभा १६
'जनमेजय उवाच ।

सताऽपि शक्तेन च केशवेन
सज्यं धनुस्तन्न कृतं किमर्थम् ।
विद्धं च लक्ष्यं न च कस्य हेतो-
राचक्ष्व तन्मे द्विपदां वरिष्ठ ॥ १७

वैशंपायन उवाच ।

शक्तेन कृष्णेन च कार्मुकं त-
न्नारोपितं ज्ञातुकामेन पार्थान् ।
परिश्रवादेव बभूव लोके
जीवन्ति पार्था इति निश्चयोऽस्य ॥ १८
अन्यानशक्तानृपतीन्समीक्ष्य
स्वयंवरे कार्मुकेणोत्तमेन ।
धनञ्जयस्तद्गुरुरेकवीरः
सन्धं करोतीत्यभिवीक्ष्य कृष्णः ॥ १९
इति स्वयं वासुदेवो विचिन्त्य
पार्थान्विवित्सन्विविधैरुपायैः ।
न तद्गुरुः सज्यमित्येष कर्तुं
बभूवुरस्येष्टतमा हि पार्थाः ॥ २०
भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्य सर्वे
ज्येष्ठस्य पाण्डोस्तनयास्तदानीम् ।

तमेवार्थं ध्यायमाना मनोभिः
सर्वे च ते तस्थुरदीनसत्त्वाः ॥ २१
वृष्णिप्रवीरस्तु कुरुप्रवीरा-
नाशंसमानः सहरौहिणेयः ।
जगाम तां भार्गवकर्मशालां
यत्रासते ते पुरुषप्रवीराः ॥ २२
तत्रोपविष्टं पृथुदीर्घबाहुं
ददर्श कृष्णः सहरौहिणेयः ।
अजातशत्रुं परिवार्य तांश्चा-
प्युपोपविष्टाञ्ज्वलनप्रकाशान् ॥ २३
ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्य
कुन्तीसुतं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
कृष्णोऽहमस्मीति निपीड्य पादौ
युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ॥ २४
तथैव तस्याप्यनु रौहिणेय-
स्तौ चापि हृष्टाः कुरवोऽभ्यनन्दन् ।
पितृष्वसुश्चापि यदुप्रवीरा-
वगृह्णतां भारतमुख्य पादौ ॥ २५
अजातशत्रुश्च कुरुप्रवीरः
पप्रच्छ कृष्णं कुशलं विलोक्य ।
कथं वयं वासुदेव त्वयेह
गूढा वसन्तो विदिताश्च सर्वे ॥ २६
तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य
गूढोऽप्यग्निर्ज्ञायत एव राजन् ।
तं विक्रमं पाण्डवेयानतीत्य
कोऽन्यः कर्ता विद्यते मानुषेषु ॥ २७
दिष्ट्या सर्वे पावकाद्रिप्रमुक्ता
यूयं घोरात्पाण्डवाः शत्रुसाहाः ।
दिष्ट्या पापो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
सहामाल्यो न सकामोऽभविष्यत् ॥ २८
भद्रं वोऽस्तु निहितं यद्गुहायां
विवर्धध्वं ज्वलना इवैधमानाः ।

मा वो विद्युः पार्थिवाः केचिदेव
यास्यावहे शिविरायैव तावत् ।

सोऽनुज्ञातः पाण्डवेनाव्ययश्रीः
प्रायाच्छीघ्रं बलदेवेन सार्धम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

पाण्डवावासे धृष्टद्युम्नस्य निलीयावस्थानम् ॥ १ ॥ भीमाद्यानीतस्य भैक्षस्य कुन्याज्ञया द्रौपद्या परिवेषणम् ॥ २ ॥
सर्वे पाण्डववृत्तान्तं ज्ञात्वा धृष्टद्युम्नस्य प्रतिनिवर्तनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

धृष्टद्युम्नस्तु पाञ्चाल्यः पृष्ठतः कुरुनन्दनौ ।
अन्वगच्छत्तदा यान्तौ भार्गवस्य निवेशने ॥ १

सोज्ञायमानः पुरुषानवधाय समन्ततः ।
स्वयमाराभिलीनोऽभूद्भार्गवस्य निवेशने ॥ २

सायं च भीमस्तु रिपुप्रमाथी
जिष्णुर्यमौ चापि महानुभावौ ।

भैक्षं चरित्वा तु युधिष्ठिराय
निवेदयांचक्रुरदीनसत्त्वाः ॥ ३

ततस्तु कुन्ती द्रुपदात्मजां ता-
मुवाच काले वचनं वदान्या ।

ततोऽग्रमादाय कुरुष्व भद्रे
बलिं च विप्राय च देहि भिक्षाम् ॥ ४

ये चान्नामिच्छन्ति ददस्व तेभ्यः
परिश्रिता ये परितो मनुष्याः ।

ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्र-
मर्धं चतुर्णां मम चात्मनश्च ॥ ५

अर्धं तु भीमाय च देहि भद्रे
य एष नागर्षभतुल्यरूपः ।

गौरो युवा संहननोपपन्न
एषो हि वीरो बहुभुक् सदैव ॥ ६

सा हृष्टरूपैव तु राजपुत्री
तस्या वचः साध्वविशङ्कमाना ।

यथावदुक्तं प्रचकार साध्वी
ते चापि सर्वे बुभुजुस्तदन्नम् ॥ ७

कुशैस्तु भूमौ शयनं चकार
माद्रीपुत्रः सहदेवस्तपस्वी ।

अथात्मकीयान्यजिनानि सर्वे
संस्तीर्य वीराः सुषुपुर्धरण्याम् ॥ ८

अगस्त्यकान्तामभितो दिशं तु
शिरांसि तेषां कुरुसत्तमानाम् ।

कुन्ती पुरस्तात्तु बभूव तेषां
पादान्तरे चाथ बभूव कृष्णा ॥ ९

अशेत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः
पादोपधानीव कृता कुशेषु ।

न तत्र दुःखं मनसापि तस्या
न चावमेने कुरुपुङ्गवांस्तान् ॥ १०

ते तत्र शूराः कथयांबभूवुः
कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः ।

अस्त्राणि दिव्यानि रथांश्च नागान्
खड्गान्गदाश्चापि परश्वधांश्च ॥ ११

तेषां कथास्ताः परिकीर्त्यमानाः
पाञ्चालराजस्य सुतस्तदानीम् ।

शुश्राव कृष्णां च तदा निषण्णां
ते चापि सर्वे ददृशुर्मनुष्याः ॥ १२

धृष्टद्युम्नो राजपुत्रस्तु सर्वं
वृत्तं तेषां कथितं चैव रात्रौ ।

सर्वे राज्ञे द्रुपदायाखिलेन
निषेदयिष्यंस्त्वरितो जगाम ॥ १३

पाञ्चालराजस्तु विषण्णरूप-
स्तान्पाण्डवानप्रतिविन्दमानः ।

धृष्टद्युम्नं पर्यपृच्छन्महात्मा
क सा गता केन नीता च कृष्णा ॥ १४

अग्रं प्रथममादाय बलिं कुरुष्व भिक्षां च देहि ॥ ४ ॥

कच्चिन्न शूद्रेण न हीनजेन
 वैश्येन वा करदेनोपपन्ना ।
 कच्चित्पदं मूर्ध्नि न पङ्कदिग्धं
 कच्चिन्न माला पतिता श्मशाने ॥ १५
 कच्चित्स वर्णप्रवरो मनुष्य
 उद्विक्तवर्णोऽप्युत एव कच्चित् ।
 कच्चिन्न वामो मम मूर्ध्नि पादः
 कृष्णाभिमर्शेन कृतोऽद्य पुत्र ॥ १६

कच्चिन्न तप्स्ये परमप्रतीतः
 संयुज्य पार्थेन नरर्षभेण ।
 वदस्व तत्त्वेन महानुभाव
 कोऽसौ विजेता दुहितुर्ममाद्य ॥ १७
 विचित्रवीर्यस्य सुतस्य कच्चि-
 त्कुरुप्रवीरस्य ध्रियन्ति पुत्राः ।
 कच्चित्तु पार्थेन यवीयसाऽद्य
 धनुर्गृहीतं निहतं च लक्ष्यम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

समाप्तं स्वयंवरपर्व ॥

(अथ वैवाहिकपर्व ॥ १३ ॥)

अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

धृष्टद्युम्नवार्तां श्रुतवता दुपदेन तत्त्वविविक्तया पाण्डवान्प्रति पुरोहितप्रेषणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततस्तथोक्तः परिहृष्टरूपः
 पित्रे शशंसाथ स राजपुत्रः ।
 धृष्टद्युम्नः सोमकानां प्रवर्हो
 वृत्तं यथा येन हता च कृष्णा ॥ १
 धृष्टद्युम्न उवाच ।
 योऽसौ युवा व्यायतलोहिताक्षः
 कृष्णाजिनी देवसमानरूपः ।
 यः कार्मुकाग्र्यं कृतवानधिज्यं
 लक्षं च यः पातितवान्पृथिव्याम् ॥ २
 असज्जमानश्च ततस्तरस्वी
 वृतो द्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः ।
 चक्राम वज्रीव दितेः सुतेषु
 सर्वैश्च देवैर्ऋषिभिश्च जुष्टः ॥ ३
 कृष्णा प्रगृह्णाजिनमन्वयात्तं
 नागं यथा नागवधूः प्रहृष्टा ।

‘श्यामो युवा वारणमत्तगामी
 कृत्वा महत्कर्म सुदुष्करं तत् ॥ ४
 यः सूतपुत्रेण चकार युद्धं
 शङ्केऽर्जुनं तं त्रिदशेशवीर्यम् ।’
 अमृष्यमाणेषु नराधिपेषु
 क्रुद्धेषु वै तत्र समापतत्सु ॥ ५
 ततोऽपरः पार्थिवसङ्घमध्ये
 प्रवृद्धमारुज्य महीप्ररोहम् ।
 प्राकालयत्तेन स पार्थिवौघान्
 भीमोऽन्तकः प्राणभृतो यथैव ॥ ६
 तौ पार्थिवानां मिषतां नरेन्द्र
 कृष्णामुपादाय गतौ नराग्र्यौ ।
 ‘विश्वोभ्य विद्राव्य च पार्थिवांस्ता-
 न्स्वतेजसा दुष्प्रतिवीक्ष्यरूपौ ।’
 विभ्राजमानाविव चन्द्रसूर्यौ
 बाह्यां पुराद्भार्गवकर्मशालाम् ॥ ७

तत्रोपविष्टार्चिरिवानलस्य
 तेषां जनित्रीति मम प्रतर्कः ।
 तथाविधैरेव नरप्रवीरै-
 रूपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥ ८
 तस्यास्ततस्तावभिवाद्य पादा-
 बुक्त्वा च कृष्णामभिवादयेति ।
 स्थितौ च तत्रैव निवेद्य कृष्णां
 भिक्षाप्रचाराय गता नराय्याः ॥ ९
 तेषां तु भैक्षं प्रतिगृह्य कृष्णा
 दत्त्वा बलिं ब्राह्मणसाच्च कृत्वा ।
 तां चैव वृद्धां परिवेष्य तांश्च
 नरप्रवीरान्स्वयमप्यभुङ्क्त ॥ १०
 सुप्तास्तु ते पार्थिव सर्व एव
 कृष्णा च तेषां चरणोपधाने ।
 आसीत्पृथिव्यां शयनं च तेषां
 दर्भाजिनाग्रास्तरणोपपन्नम् ॥ ११
 ते नर्दमाना इव कालमेघाः
 कथा विचित्राः कथयांबभूवुः ।
 न वैश्यशूद्रौपयिकीः कथास्ता
 न च द्विजानां कथयन्ति वीराः ॥ १२
 निःसंशयं क्षत्रियपुंगवास्ते
 यथा हि युद्धं कथयन्ति राजन् ।
 आशा हि नो व्यक्तमियं समृद्धा
 मुक्तान्दि पार्थाञ्छृणुमोऽग्निदाहात् ॥ १३
 यथा हि लक्ष्यं निहतं धनुश्च
 सज्यं कृतं तेन तथा प्रसह्य ।
 यथा हि भाषन्ति परस्परं ते
 छन्ना ध्रुवं ते प्रचरन्ति पार्थाः ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः स राजा द्रुपदः प्रहृष्टः
 पुरोहितं प्रेषयामास तेषाम् ।
 विद्याम युष्मानिति भाषमाणो
 महात्मानः पाण्डुसुताः स्थ कञ्चित् ॥ १५
 गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोध्या
 गत्वा प्रशंसामभिधाय तेषाम् ।

वाक्यं समग्रं नृपतेर्यथाव-
 दुवाच चानुक्रमविक्रमेण ॥ १६
 विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरो वः
 पाञ्चालराजो वरदो वरार्हाः ।
 लक्ष्यस्य वेद्वारमिमं हि दृष्ट्वा
 हर्षस्य नान्तं प्रतिपद्यते सः ॥ १७
 आख्यात च ज्ञातिकुलानुपूर्वीं
 पदं शिरःसु द्विषतां कुरुध्वम् ।
 प्रहादयध्वं हृदयं ममेदं
 पाञ्चालराजस्य च सानुगस्य ॥ १८
 पाण्डुर्हि राजा द्रुपदस्य राज्ञः
 प्रियः सखा चात्मसमो बभूव ।
 तस्यैष कामो दुहिता ममेयं
 स्तुषा यदि स्यादिह कौरवस्य ॥ १९
 अयं हि कामो द्रुपदस्य राज्ञो
 हृदि स्थितो नित्यमनिन्दिताङ्गाः ।
 यदर्जुनो वै पृथुदीर्घबाहु-
 र्धमेण विन्देत सुतां ममैताम् ॥ २०
 कृतं हि तत्स्यात्सुकृतं ममेदं
 यशश्च पुण्यं च हितं तदेतत् ।
 अथोक्तवाक्यं हि पुरोहितं स्थितं
 ततो विनीतं समुदीक्ष्य राजा ॥ २१
 समीपतो भीममिदं शशास
 प्रदीयतां पाद्यमर्घ्यं तथाऽस्मै ।
 मान्यः पुरोध्या द्रुपदस्य राज्ञ-
 स्तस्मै प्रयोज्याऽभ्यधिका हि पूजा ॥ २२
 वैशंपायन उवाच ।
 भीमस्ततस्तत्कृतवान्नरेन्द्र
 तां चैव पूजां प्रतिगृह्य हर्षात् ।
 सुखोपविष्टं तु पुरोहितं तदा
 युधिष्ठिरो ब्राह्मणमित्युवाच ॥ २३
 पाञ्चालराजेन सुता निमृष्टा
 स्वधर्मदृष्टेन यथा न कामात् ।
 प्रदिष्टशुल्का द्रुपदेन राज्ञा
 सा तेन वीरेण तथाऽनुवृत्ता ॥ २४

न तत्र वर्णेषु कृता विवक्षा
 न चापि शीले न कुले न गोत्रे ।
 कृतेन सज्येन हि कार्मुकेण
 विद्वेन लक्ष्येण हि सा विसृष्टा ॥ २५
 सेयं तथाऽनेन महात्मनेह
 कृष्णा जिता पार्थिवसङ्गमध्ये ।
 नैवं गते सौमकिरद्य राजा
 सन्तापमर्हत्यसुखाय कर्तुम् ॥ २६
 कामश्च योऽसौ द्रुपदस्य राज्ञः
 स चापि संपत्स्यति पार्थिवस्य ।
 संप्राप्यरूपां हि नरेन्द्रकन्या-
 मिमामहं ब्राह्मण साधु मन्ये ॥ २७

न तद्धनुर्मन्दबलेन शक्यं
 मौर्व्या समायोजयितुं तथाहि ।
 न चाकृतास्त्रेण न हीनजेन
 लक्ष्यं तथा पातयितुं हि शक्यम् ॥ २८
 तस्मान्न तापं दुहितुर्निमित्तं
 पाञ्चालराजोऽर्हति कर्तुमद्य ।
 न चापि तत्पातनमन्यथेह
 कर्तुं हि शक्यं भुवि मानवेन ॥ २९
 एवं भ्रुवत्येव युधिष्ठिरे तु
 पाञ्चालराजस्य समीपतोऽन्यः ।
 तत्राजगामाशु नरो द्वितीयो
 निवेदयिष्यन्निह सिद्धमन्नम् ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

कुन्या सह पाण्डवानां द्रुपदगृहगमनम् ॥ १ ॥ परीक्षणार्थं द्रुपदेन अनेकविधवस्तुपहरणम् ॥ २ ॥ द्रौपद्या सह कु-
 न्या अन्तःपुरप्रवेशः ॥ ३ ॥ भोजनानन्तरं पाण्डवानां साङ्गामिकवस्तुपूर्णप्रदेशे प्रवेशः ॥ ४ ॥

दूत उवाच ।
 जन्यार्थमन्नं द्रुपदेन राज्ञा
 विवाहहेतोरुपसंस्कृतं च ।
 तदामुवध्वं कृतसर्वकार्याः
 कृष्णा च तत्रैतु चिरं न कार्यम् ॥ १
 इमे रथाः काञ्चनपन्नचित्राः
 सदश्वयुक्ता वसुधाधिपार्हाः ।
 एतान्समारुह्य परैत सर्वे
 पाञ्चालराजस्य निवेशनं तत् ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः प्रयाताः कुरुपुंगवास्ते
 पुरोहितं तं परियाप्य सर्वे ।
 आस्थाय यानानि महान्ति तानि
 कुन्ती च कृष्णा च सहैक्याने ॥ ३

स्त्रीभिः सुगन्धाम्बरमाल्यदानै-
 विभूषिता आभरणैर्विचित्रैः ।
 माङ्गल्यगीतध्वनिवाद्यघोषै-
 र्मनोहरैः पुण्यकृतां वरिष्ठैः ॥ ४
 संगीयमानाः प्रययुः प्रहृष्टा
 दीपैर्ज्वलद्भिः सहिताश्च विप्रैः ॥ ५
 स वै तथोक्तस्तु युधिष्ठिरेण
 पाञ्चालराजस्य पुरोहितोऽन्यः ।
 सर्वं यथोक्तं कुरुनन्दनेन
 निवेदयामास नृपाय गत्वा ॥ ६
 श्रुत्वा तु वाक्यानि पुरोहितस्य
 यान्युक्तवान्भारत धर्मराजः ।
 जिज्ञासयैवाथ कुरुत्तमानां
 द्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ॥ ७

संप्राप्यरूपामस्माकं योग्यरूपाम् ॥ २७ ॥ अष्टाधिकद्विशततमो-
 ऽध्यायः ॥ २०८ ॥

जन्यार्थं वरपक्षीयजनार्थं ॥ १ ॥ परियाप्य प्रस्थाप्य ॥ २ ॥

फलानि माल्यानि च संस्कृतानि
वर्माणि चर्माणि तथाऽऽसनानि ।
गाश्वैव राजन्नथ चैव रज्जू-
र्वीजानि चान्यानि कृषीनिमित्तम् ॥ ८
अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः
सर्वाणि कृत्यान्यखिलेन तत्र ।
क्रीडानिमित्तान्यपि यानि तत्र
सर्वाणि तत्रोपजहार राजा ॥ ९
वर्माणि चर्माणि च भानुमन्ति
खड्गा महान्तोऽश्वरथाश्च चित्राः ।
धनुषि चाय्याणि शराश्च चित्राः
शक्त्यृष्टयः काञ्चनभूषणाश्च ॥ १०
प्रासा भुशुण्ड्यश्च परश्वधाश्च
सांग्रामिकं चैव तथैव सर्वम् ।
शय्यासनान्युत्तमवस्तुवन्ति
तथैव वासो विविधं च तत्र ॥ ११
कुन्ती तु कृष्णां परिगृह्य साध्वी-
मन्तःपुरं द्रुपदस्याविवेश ।
स्त्रियश्च तां कौरवराजपत्नीं
प्रत्यर्चयामासुरदीनसत्वाः ॥ १२
तान्सिंहविक्रान्तगतीन्निरीक्ष्य
महर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान् ।

गूढोत्तरांसान्भुजगेन्द्रभोग-
प्रलम्बबाहून्पुरुषप्रवीरान् ॥ १३
राजा च राज्ञः सचिवाश्च सर्वे
पुत्राश्च राज्ञः सुहृदस्तथैव ।
प्रेष्याश्च सर्वे निखिलेन राज-
न्हर्षं समापेतुरतीव तत्र ॥ १४
ते तत्र वीराः परमासनेषु
सपादपीठेष्वविशङ्कमानाः ।
यथानुपूर्व्याद्विविशुर्नराय्या-
स्तथा महार्हेषु न विस्मयन्तः ॥ १५
उच्चावचं पार्थिवभोजनीयं
पात्रीषु जाम्बूनदराजतीषु ।
दासाश्च दास्यश्च सुमृष्टवेषाः
संभोजकाश्चाप्युपजहुरन्नम् ॥ १६
ते तत्र भुक्त्वा पुरुषप्रवीरा
यथात्मकामं सुभृशं प्रतीताः ।
उत्क्रम्य सर्वाणि वसूनि राज-
न्सांग्रामिकं ते विविशुर्नृवीराः ॥ १७
तल्लक्षयित्वा द्रुपदस्य पुत्रा
राजा च सर्वैः सह मन्त्रिसुर्यैः ।
समर्थयामासुरुपेत्य हृष्टाः
कुन्तीसुतान्पार्थिवराजपुत्रान् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

द्रुपदप्रश्नानन्तरं युधिष्ठिरेण खेपां पाण्डवत्वकथनम् ॥ १ ॥ द्रौपद्याः पञ्चपत्नीत्वे द्रुपदस्य विवादः ॥ २ ॥ व्यासागम-
नम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
तत आहूय पाञ्चाल्यो राजपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
परिग्रहेण ब्राह्मेण परिगृह्य महाद्युतिः ॥ १
पर्यपृच्छददीनात्मा कुन्तीपुत्रं सुवर्चसम् ।
कथं जानीम भवतः क्षत्रियान्ब्राह्मणानुत ॥ २

कुन्तन्तीति कृत्यानि वास्यादीनि ॥९॥ वस्तुवन्ति मतोर्मस्य बल-
मार्षम् ॥ ११ ॥ गूढोत्तरांसान्गूढजन्तून् । गूढोन्नतांसान् इति क.

वैश्यान्वा गुणसंपन्नानथ वा शूद्रयोनिजान् ।
मायामास्थाय वा सिद्धांश्चरतः सर्वतोदिशम् ॥३
कृष्णाहेतोरनुप्राप्ता देवाः संदर्शनार्थिनः ।
ब्रवीतु नो भवान्सत्यं सन्देहो ह्यत्र नो महान् ४
अपि नः संशयस्यान्ते मनः संतुष्टिमावहेत् ।

पाठः ॥ १३ ॥ नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

ब्राह्मेण ब्राह्मणार्थमुचितेनाभ्युत्थानादिना परिग्रहेण आ-

अपि नो भागधेयानि शुभानि स्युः परन्तप ॥५
इच्छया ब्रूहि तत्सत्यं सत्यं राजसु शोभते ।
इष्टापूर्तेन च तथा वक्तव्यमनृतं न तु ॥ ६
श्रुत्वा ह्यमरसङ्काश तव वाक्यमरिंदम ।
ध्रुवं विवाहकरणमास्थास्यामि विधानतः ॥ ७
युधिष्ठिर उवाच ।

मा राजन्विमना भूस्त्वं पाश्चाल्य ग्रीतिरस्तु ते ।
ईप्सितस्ते ध्रुवः कामः संवृत्तोऽयमसंशयम् ॥ ८
वयं हि क्षत्रिया राजन्पाण्डोः पुत्रा महात्मनः ।
ज्येष्ठं मां विद्धि कौन्तेयं भीमसेनार्जुनाविमौ ॥९
आभ्यां तव सुता राजन्निर्जिता राजसंसदि ।
यमौ च तत्र कुन्ती च यत्र कृष्णा व्यवस्थिता १०
व्येतु ते मानसं दुःखं क्षत्रियाः सो नरर्षभ ।
पद्मिनीव सुतेयं ते हृदादन्यद्ददं गता ॥ ११
इति तथ्यं महाराज सर्वमेतद्ब्रवीमि ते ।
भवान्हि गुरुरस्माकं परमं च परायणम् ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।

ततः स द्रुपदो राजा हर्षव्याकुललोचनः ।
प्रतिवक्तुं मुदा युक्तो नाशकत्तं युधिष्ठिरम् ॥१३
यत्नेन तु स तं हर्षं सन्निगृह्य परंतपः ।
अनुरूपं तदा वाचा प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ १४
पप्रच्छ चैनं धर्मात्मा यथा ते प्रदुताः पुरात् ।
स तस्मै सर्वमाचख्यावानुपूर्व्येण पाण्डवः ॥१५
तच्छ्रुत्वा द्रुपदो राजा कुन्तीपुत्रस्य भाषितम् ।
विगर्हयामास तदा धृतराष्ट्रं नरेश्वरम् ॥ १६
आश्वासयामास च तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
प्रतिजज्ञे च राज्याय द्रुपदो वदतां वरः ॥ १७
ततः कुन्ती च कृष्णा च भीमसेनार्जुनावपि ।
यमौ च राज्ञा संदिष्टं विविशुर्भवनं महत् ॥ १८
तत्र ते न्यवसन्राजन्यज्ञसेनेन पूजिताः ।
प्रत्याश्वस्तस्ततो राजा सह पुत्रैरुवाच तम् ॥ १९

तिथ्येन ॥ १ ॥ इष्टापूर्तेन हेतुना । अनृतं न वक्तव्यमिति ।
अनृतभाषणे इष्टापूर्ते नश्येतामित्यर्थः ॥ ६ ॥ क्षणं देवपूजा-
युत्सवम् ॥ २० ॥ अनिविष्टः अकृतविवाहः ॥ २४ ॥ समयो
नियमः ॥ २५ ॥ ज्वलने ज्वलनसमीपे ॥ २६ ॥ पुंसः पुमां-

गृह्णातु विधिवत्पाणिमधायं कुरुनन्दनः ।
पुण्येऽहनि महाबाहुरर्जुनः कुरुतां क्षणम् ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।
तमब्रवीत्ततो राजा धर्मात्मा च युधिष्ठिरः ।
'ममापि दारसंबन्धः कार्यस्तावद्विशांपते ॥ २१
तस्मात्पूर्वं मया कार्यं तद्भवाननुमन्यताम् ।'
द्रुपद उवाच ।

भवान्वा विधिवत्पाणिं गृह्णातु दुहितुर्मम ।
यस्य वा मन्यसे वीर तस्य कृष्णामुपादिश ॥२२
युधिष्ठिर उवाच ।
सर्वेषां महिषी राजन्द्रौपदी नो भविष्यति ।
एवं प्रव्याहृतं पूर्वं मम मात्रा विशांपते ॥ २३
अहं चाप्यनिविष्टो वै भीमसेनश्च पाण्डवः ।
पार्थेन विजिता चैषा रत्नभूता सुता तव ॥ २४
एष नः समयो राजँल्लब्धस्य सह भोजनम् ।
न च तं हातुमिच्छामः समयं राजसत्तम ॥ २५
'अक्रमेण निवेशे च धर्मलोपो महान्भवेत् ।'
सर्वेषां धर्मतः कृष्णा महिषी नो भविष्यति ।
आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने करान् ॥२६
द्रुपद उवाच ।

एकस्य बह्व्यो विहिता महिष्यः कुरुनन्दन ।
नैकस्या बहवः पुंसः श्रूयन्ते पतयः क्वचित् ॥२७
'सोऽयं न लोके वेदे वा जातु धर्मः प्रशस्यते ।'
लोकवेदविरुद्धं त्वं नाधर्मं धर्मविच्छुचिः ।
कर्तुमर्हसि कौन्तेय कस्मात्ते बुद्धिरीदृशी ॥ २८
युधिष्ठिर उवाच ।
सूक्ष्मो धर्मो महाराज नास्य विद्यो वयं गतिम् ।
पूर्वेषामानुपूर्व्येण यातं वर्त्माऽनुयामहे ॥ २९
न मे वागनृतं ग्राह नाधर्मं धीयते मतिः ।
एवं चैव वदत्यम्बा मम चैतन्मनोगतम् ॥ ३०
'आश्रमे रुद्रनिर्दिष्टाभ्यासादेतन्मया श्रुतम् ।'

सः ॥ २७ ॥ श्रूयं च वयं च वयं । पूर्वेषां प्रचेतःप्रभृतीनाम् ।
तैर्यातं वर्त्मा बहूनामेकपत्नीत्वमनुयामहे । तच्च आनुपूर्व्येणैव
न त्वक्रमेण ॥ २९ ॥ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २१० ॥

एष धर्मो ध्रुवो राजंश्चरैरनमविचारयन् ।
मा च शङ्का तत्र ते स्यात्कथंचिदपि पार्थिव ३१
द्रुपद उवाच ।
त्वं च कुन्ती च कौन्तय धृष्टद्युम्नश्च मे सुतः ।

कथयन्त्विति कर्तव्यं श्वः काल्ये करवामहे ॥३२
वैशंपायन उवाच ।
ते समेत्य ततः सर्वे कथयन्ति स्म भारत ।
अथ द्वैपायनो राजन्नभ्यागच्छद्यदृच्छया ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

एकस्याः बहुभार्यात्वे शङ्कमानान्द्रुपदादीन्प्रति व्यासेन स्वस्वामिप्रायकथनानुज्ञा ॥ १ ॥ द्रुपदादिभिः स्वस्वमते कथिते
व्यासेनास्य विवाहस्य धर्म्यत्वंकथनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततस्ते पाण्डवाः सर्वे पाञ्चाल्यश्च महायशाः ।
प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं सर्वेऽभ्यवादयन् ॥१
प्रतिनन्द्य स तां पूजां पृष्ट्वा कुशलमन्ततः ।
आसने काञ्चने शुद्धे निषसाद् महामनाः ॥ २
अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णेनामिततेजसा ।
आसनेषु महाहर्षेषु निषेदुर्द्विपदां वराः ॥ ३
ततो मुहूर्तान्मधुरां वाणीमुच्चार्य पार्षतः ।
पप्रच्छ तं महात्मानं द्रौपद्यर्थं विशांपते ॥ ४
कथमेका बहूनां स्यान्न च स्याद्धर्मसंकरः ।
एतन्मे भगवान्सर्वं प्रब्रवीतु यथातथम् ॥ ५
व्यास उवाच ।
अस्मिन्धर्मे विप्रलब्धे लोकवेदविरोधके ।
यस्य यस्य मतं यद्यच्छ्रोतुमिच्छामि तस्य तत् ॥६
द्रुपद उवाच ।
अधर्मोऽयं मम मतो विरुद्धो लोकवेदयोः ।
न ह्येका विद्यते पत्नी बहूनां द्विजसत्तम ॥ ७
न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मो महात्मभिः ।
न चाप्यधर्मो विद्वद्भिश्चरितव्यः कथंचन ॥ ८
ततोऽहं न करोम्येनं व्यवसायं क्रियां प्रति ।
धर्मः सदैव संदिग्धः प्रतिभाति हि मे त्वयम् ॥९
धृष्टद्युम्न उवाच ।
यवीयसः कथं भार्या ज्येष्ठो भ्राता द्विजर्षभ ।
ब्रह्मन्समभिवर्तेत सद्भुक्तः संस्तपोधन ॥ १०

न तु धर्मस्य सूक्ष्मत्वाद्गतिं विद्मः कथंचन ।
अधर्मो धर्म इति वा व्यवसायो न शक्यते ॥११
कर्तुमस्माद्धैर्ब्रह्मंस्ततोऽयं न व्यवस्यते ।
पञ्चानां महिषी कृष्णा भवत्विति कथंचन ॥१२
युधिष्ठिर उवाच ।
न मे वागनृतं प्राह नाधर्मे धीयते मतिः ।
वर्तते हि मनो मेऽत्र नैषोऽधर्मः कथंचन ॥ १३
श्रूयते हि पुराणेऽपि जटिला नाम गौतमी ।
ऋषीन्ध्यासितवती सप्त धर्मभृतां वरा ॥ १४
तथैव मुनिजा वार्क्षी तपोभिर्भावितात्मनः ।
संगताभूद्दश भ्रातृनकेनान्नः प्रचेतसः ॥ १५
गुरोर्हि वचनं प्राहुर्धर्म्यं धर्मज्ञसत्तम ।
गुरूणां चैव सर्वेषां माता परमको गुरुः ॥ १६
सा चाप्युक्तवती वाचं भैक्षवद्भुज्यतामिति ।
तस्मादेतदहं मन्ये परं धर्मं द्विजोत्तम ॥ १७
कुन्त्युवाच ।
एवमेतद्यथा प्राह धर्मचारी युधिष्ठिरः ।
भुज्यतां भ्रातृभिः सार्धमित्यर्जुनमचोदयम् ।
अनृतान्मे भयं तीव्रं मुच्येऽहमनृतात्कथम् ॥१८
व्यास उवाच ।
अनृतान्मोक्ष्यसे भद्रे धर्मश्रेष्ठ सनातनः ।
ननु वक्ष्यामि सर्वेषां पाञ्चाल शृणु मे स्वयम् १९
यथाऽयं विहितो धर्मो यतश्चार्यं सनातनः ।
यथा च प्राह कौन्तेयस्तथा धर्मो न संशयः ॥२०

वैशंपायन उवाच ।

तत उत्थाय भगवान्व्यासो द्वैपायनः प्रभुः ।
करे गृहीत्वा राजानं राजवेश्म समाविशत् ॥२१
पाण्डवाश्चापि कुन्ती च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
विविशुस्तेऽपि तत्रैव प्रतीक्षन्ते स्म तावुभौ ॥२२

ततो द्वैपायनस्तस्मै नरेन्द्राय महात्मने ।
आचख्यौ तद्यथा धर्मो बहूनामेकपतिता ॥ २३
'यथा च ते ददुश्चैव राजपुत्र्याः पुरा वरम् ।
धर्माद्यास्तपसा तुष्टाः पञ्चपत्नीत्वमीश्वराः ॥' २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

इन्द्रसेनापरनाम्न्या नालायन्या उपाख्यानारम्भः—नालायन्या स्थविरस्य पत्युमौद्गल्यस्य आराधनम् ॥ १ ॥ तुष्टेन मौद्गल्ये-
न नालायनीप्रार्थनयाऽऽत्मनः पञ्चरूपस्त्रीकारेण तस्यां रमणम् ॥ २ ॥ तयोः स्वर्गादिलोकेषु नानारूपेण रमणम् ॥ ३ ॥ सैव
नालायनी तव दुहिता जातेति वृषदं प्रति व्यासस्योक्तिः ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

मा भूद्राजंस्तव तापो मनस्यः
पञ्चानां भार्या दुहिता ममेति ।
मातुरेषा प्रार्थिता स्यात्तदानीं
पञ्चानां भार्या दुहिता ममेति ॥ १
याजोपयाजौ धर्मरतौ तपोभ्यां
तौ चक्रतुः पञ्चपत्नीत्वमस्याः ।
तत्पञ्चभिः पाण्डुसुतैरवाप्ता
भार्या कृष्णा मोदतां वै कुलं ते ॥ २
लोके नान्यो विद्यते त्वद्विशिष्टः
सर्वरीणामप्रभृष्योऽसि राजन् ।
भूयस्त्विदं शृणु मे त्वं विशोको
यथाऽऽगतं पञ्चपत्नीत्वमस्याः ॥ ३
एषा नालायनी पूर्वं मौद्गल्यं स्थविरं पतिम् ।
आराधयामास तदा कुष्ठिनं तमनिन्दिता ॥ ४
त्वगस्थिभूतं कटुकं लोलमीर्ष्युं सुकोपनम् ।
सुगन्धेतरगन्धाढ्यं वलीपलितमूर्धजम् ॥ ५
स्थविरं विकृताकारं शीर्यमाणनखत्वचम् ।
उच्छिष्टमुपभुञ्जाना पर्युपास्ते महामुनिम् ॥ ६
ततः कदाचिदङ्गुष्ठो भुञ्जानस्य व्यशीर्यत ।
अन्नादुद्धृत्य तच्चान्ममुपभुङ्क्तेऽविशङ्किता ॥ ७
तेन तस्याः प्रसन्नेन कामव्याहारिणा तदा ।

वरं वृणीष्वेत्यसकृदुक्ता वत्रे वरं तदा ॥ ८

मौद्गल्य उवाच ।

नाहं वृद्धो न कटुको नेर्ष्यावान्नैव कोपनः ।
न च दुर्गन्धवदनो न कृशो न च लोलुपः ॥ ९
कथं त्वां रमयामीह कथं त्वां वासयाम्यहम् ।
वद कल्याणि भद्रं ते यथा त्वं मनसेच्छसि ॥ १०
व्यास उवाच ।

सा तमक्लिष्टकर्माणं वरदं सर्वकामदम् ।
भर्तारमनवद्याङ्गी प्रसन्नं प्रत्युवाच ह ॥ ११
नालायन्युवाच ।

पञ्चधा प्रविभक्तत्मा भगवांल्लोकविश्रुतः ।
रमय त्वमचिन्त्यात्मन्पुनश्चैकत्वमागतः ॥ १२
तां तथेत्यब्रवीद्वीमान्महर्षिवै महातपाः ।

स पञ्चधा तु भूत्वा तां रमयामास सर्वतः ॥ १३
नालायनीं सुकेशान्तां मौद्गल्यश्चारुहासिनीम् ।
आश्रमेष्वधिकं चापि पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ १४

स चचार यथाकामं कामरूपवपुः पुनः ।
यदा ययौ दिवं चापि तत्र देवर्षिभिः सह ॥ १५
चचार सोऽमृताहारः सुरलोके चचार ह ।

पूज्यमानस्तथा शच्या शक्रस्य भवनेष्वपि ॥ १६
महेन्द्रसेनया सार्धं पर्यधावद्विरंसया ।
सूर्यस्य च रथं दिव्यमारुह्य भगवान्प्रभुः ॥ १७

पर्युपेत्य पुनर्मेरुं भेरौ वासमरोचयत् ।
 आकाशगङ्गामाप्नुत्य तया सह तपोधनः ॥ १८
 रश्मिजालेषु चन्द्रस्य उवास च यथाऽनिलः ।
 गिरिरूपधरो योगी स महर्षिस्तदा पुनः ॥ १९
 तत्प्रभावेन सा तस्य मध्ये जज्ञे महानदी ।
 यदा पुष्पाकुलः सालः संजज्ञे भगवानृषिः ॥२०
 लतात्मनुसंपेदे तमेवाभ्यनुवेष्टृती ।
 पुपोष च वपुर्यस्य तस्य तस्यानुमं पुनः ॥ २१
 सा पुपोष समं भर्त्रा स्कन्धेनापि चचार ह ।
 ततस्तस्य च तस्याश्च तुल्या प्रीतिरवर्धत ॥ २२
 तथा सा भगवांस्तस्याः प्रसादादृषिसत्तमः ।

विरराम च सा चैव दैवयोगेन भामिनी ॥ २३
 स च तां तपसा देवीं रमयामास योगतः ।
 एकपत्नी तथा भूत्वा सदैवाग्रे यशस्विनी ॥ २४
 अरुन्धतीव सीतेव बभूवातिपतिव्रता ।
 दमयन्त्याश्च मातुः सा विशेषमधिकं ययौ ॥ २५
 एतत्तथ्यं महाराज मा ते भूदुद्धिरन्यथा ।
 सा वै नालायनी जज्ञे दैवयोगेन केनचित् ॥२६
 राजंस्तवात्मजा कृष्णा वेद्यां तेजस्विनी शुभा ।
 तस्मिंस्तस्या मनःसक्तं न चचाल कदाचन ॥२७
 तथा प्रणिहितो ह्यात्मा तस्यास्तस्मिन्द्रिजोत्तमे २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

कथं नालायनी मत्पुत्री जातेति व्यासं प्रति द्रुपदस्य प्रश्नः ॥ १ ॥ पुनर्नालायनीकथाकथनं ॥ २ ॥ कामोपभोगविरक्तेन
 मौद्गल्येन कामानुष्ठायाः नालादन्याः पञ्चपतित्वशापः ॥ ३ ॥ नालायन्या रुद्रमुद्दिश्य तपःकरणम् ॥ ४ ॥ नालायन्या पतिं
 देहीति पञ्चकृत्वः प्रार्थितेन रुद्रेण अन्यजन्मनि पञ्च ते पतयो भविष्यन्तीति वरदानम् ॥ ५ ॥ पुनः रुद्रात् नित्यकौमार-
 वरप्राप्तिः ॥ ६ ॥ त्वयि गङ्गाजलस्थायां तत्रागमिष्यन्तमिन्द्रमानयेति नालायनींप्रति रुद्रस्याज्ञापनम् ॥ ७ ॥

द्रुपद उवाच ।
 ब्रूहि तत्कारणं येन ब्रह्मनालायनी शुभा ।
 जाता ममाश्वरै कृष्णा सर्ववेदविदां वर ॥ १
 ध्यास उवाच ।
 शृणु राजन्यथा ह्यस्या दत्तो रुद्रेण वै वरः ।
 यदर्थं चैव संभूता तव गेहे यशस्विनी ॥ २
 हन्त ते कथयिष्यामि कृष्णायाः पौर्वदेहिकम् ।
 इन्द्रसेनेति विख्याता पुरा नालायनी शुभा ॥३
 मौद्गल्यं पतिमासाद्य चचार विगतज्वरा ।
 मौद्गल्यस्य महर्षेश्च रममाणस्य वै तथा ॥ ४
 संवत्सरगणा राजन्व्यतीयुः क्षणवत्तदा ।
 ततः कदाचिद्धर्मात्मा तप्तः कामैर्व्यरज्यत ॥ ५
 अन्विच्छन्परमं धर्मं ब्रह्मयोगपरोऽभवत् ।
 उत्ससर्ज स तां विप्रः सा तदा चापतद्भुवि ।
 मौद्गल्यो राजशार्दूल तपोभिर्भावितः सदा ॥ ६

नालायन्युवाच ।
 प्रसीद भगवन्मह्यं न माभुत्सष्टुमर्हसि ।
 अवितृप्तासि ब्रह्मर्षे कामानां कामसेवनात् ॥ ७
 मौद्गल्य उवाच ।
 यस्मात्त्वं मामनिःशङ्का ह्यवक्तव्यं प्रभाषसे ।
 आचरन्ती तपोविघ्नं तस्माच्छृणु वचो मम ॥ ८
 भविष्यसि नृलोके त्वं राजपुत्री यशस्विनी ।
 पाञ्चालराजस्य सुता द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ९
 भवितारस्तत्र तव पतयः पञ्च विश्रुताः ।
 तैः सार्धं मधुराकारैश्चिरं रतिमवाप्स्यसि ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 सैवं शप्ता तु विमना वनं प्रागाद्यशस्विनी ।
 भोगैरनुत्ता देवेशं तपसाऽऽराधयत्तदा ॥ ११
 निराशीर्मारुताहारा निराहारा तथैव च ।
 अनुवर्तमाना त्वादित्यं तथा पञ्चतपाभवत् ॥१२

तीव्रेण तपसा तस्यास्तुष्टः पशुपतिः स्वयम् ।
 वरं प्रादात्तदा रुद्रः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ १३
 भविष्यति परं जन्म भविष्यसि वराङ्गना ।
 भविष्यन्ति परं भद्रे पतयः पञ्च विश्रुताः ॥१४
 महेन्द्रवपुषः सर्वे महेन्द्रसमविक्रमाः ।
 तत्रस्था च महत्कर्म सुराणां त्वं करिष्यसि ॥ १५
 रुयुवाच ।
 एकः खलु मया भर्ता वृतः पञ्च त्विमे कथम् ।
 एको भवति नैकस्या बहवस्तद्ब्रवीहि मे ॥ १६
 महेश्वर उवाच ।
 पञ्चकृत्वस्त्वया चोक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
 पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्ति सुखावहाः ॥१७
 रुयुवाच ।
 धर्म एकः पतिः स्त्रीणां पूर्वमेव प्रकल्पितः ।
 बहुपत्नीकता पुंसो धर्मश्च बहुभिः कृतः ॥ १८
 स्त्रीधर्मः पूर्वमेवायं निर्मितो मुनिभिः सदा ।
 सहधर्मचरी भर्तुरेका एकस्य चोच्यते ॥ १९
 एको हि भर्ता नारीणां कौमार इति लौकिकः ।
 आपत्सु च नियोगेन भर्तुर्नार्याः परः स्मृतः ॥२०
 गच्छेत् न तृतीयं तु तस्या निष्कृतिरुच्यते ।

चतुर्थे पतिता नारी पञ्चमे वर्धकी भवेत् ॥ २१
 एवं गते धर्मपथे न वृणे बहुपुंस्कताम् ।
 अलोकाचरितात्सात्कथं मुच्येय सङ्करात् ॥ २२
 महेश्वर उवाच ।
 अनावृताः पुरा नार्यो ह्यासञ्जुध्यन्ति चार्तवे ।
 सकृदुक्तं त्वया नैतन्नाधर्मस्ते भविष्यति ॥ २३
 रुयुवाच ।
 यदि मे पतयः पञ्च रतिमिच्छामि तैर्मिथः ।
 कौमारं च भवेत्सर्वैः संगमे संगमे च मे ॥ २४
 पतिशुश्रूषया चैव सिद्धिः प्राप्ता मया पुरा ।
 भोगेच्छा च मया प्राप्ता स च भोगश्च मे भवेत् २५
 रुद्र उवाच ।
 रतिश्च भद्रे सिद्धिश्च न भजेते परस्परम् ।
 भोगानाप्यसि सिद्धिं च योगेन च महत्त्वताम् २६
 अन्यदेहान्तरे चैव रूपभाग्यगुणान्विता ।
 पञ्चभिः प्राप्य कौमारं महाभागा भविष्यसि ॥२७
 गच्छ गङ्गाजलस्था च नरं पश्यसि यं शुभे ।
 तमानय ममाभ्याशं सुरराजं शुचिसिते ॥ २८
 इत्युक्त्वा विश्वरूपेण रुद्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 जगाम गङ्गामुद्दिश्य पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ॥२९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

पञ्चेन्द्रोपाख्यानप्रारम्भः ॥ १ ॥ नैमिशारण्ये देवैरारब्धे सत्रे यमस्य शामित्रकर्मणि व्यापृतत्वात् लोके प्रजाबाहुल्यं दृष्ट्वा तत्परिजिहीर्षया देवैर्ब्रह्मसमीपगमनम् ॥ २ ॥ ब्रह्माज्ञया पुनर्नैमिशारण्यं गतस्य गङ्गायां पुण्डरीकं दृष्ट्वा तज्जिहीर्षया गतस्य इन्द्रस्य तत्र रुद्रन्याः स्त्रियाः दर्शनम् ॥ ३ ॥ तामनुगच्छतेन्द्रेण पर्वतविवरे पूर्वेषां चतुर्णां इन्द्राणां दर्शनम् ॥ ४ ॥ बलरामकेशवद्रौपद्यादीनामुत्पत्तिकथा ॥ ५ ॥ व्यासवृत्तदिग्बदष्टेर्दुपदस्य पाण्डवद्रौपदीपूर्वरूपदर्शनं ॥ ६ ॥ द्रौपद्या अभ्यवहितपूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम् ॥ ७ ॥

ध्यांस उवाच ।

पुरा वै नैमिशारण्ये देवाः सत्रमुपासते ।
 तत्र वैवस्वतो राजञ्शामित्रकमरोत्तदा ॥ १
 ततो यमो दीक्षितस्तत्र राज-
 न्नामारयत्कांचिदपि प्रजानाम् ।

ततः प्रजास्ता बहुला बभूवुः

कालातिपातान्मरणप्रहीणाः ॥ २

सोमश्च शक्रो वरुणः कुबेरः

साध्या रुद्रा वसवोऽथाश्विनौ च ।

अनावृताः निरोधरहिताः ॥ २३ ॥ त्रयोदशाधिकद्विशतत-
 मोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

शमिता यज्ञे पशुवधकर्ता तस्य भावः शामित्रम् ॥ १ ॥
 यत्र प्रजापतिस्तत्र सोमादयः समाजमुः ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्भुवनस्य प्रणेता समाजगमुस्तत्र देवास्तथाऽन्ये ॥ ३	तदद्भुतं प्रेक्ष्य वज्री तदानी- मपृच्छतां योषितमन्तिकार्द्वै । का त्वं भद्रे रोदिषि कस्य हेतो- र्वाक्यं तथ्यं कामयेऽहं ब्रवीहि ॥ १२
ततोऽब्रुवँल्लोकगुरुं समेता भयात्तीव्रान्मानुषाणां विवृद्ध्या । तस्माद्भयादुद्विजन्तः सुखेऽप्यसवः प्रयाम सर्वे शरणं भवन्तम् ॥ ४	रुयुवाच । त्वं वेत्स्यसे मामिह याऽसि शक्र यदर्थं चाहं रोदिमि मन्दभाग्या । आगच्छ राजन्पुरतो गमिष्ये द्रष्टाऽसि तद्रोदिमि यत्कृतेऽहम् ॥ १३
पितामह उवाच । किं वो भयं मानुषेभ्यो यूयं सर्वे यदाऽमराः । मा वो मर्त्यसकाशाद्भै भयं भवितुमर्हति ॥ ५	व्यास उवाच । तां गच्छन्तीमन्वगच्छत्तदानीं सोऽपश्यदाराचरुणं दर्शनीयम् । सिद्धासनस्थं युवतीसहायं क्रीडन्तमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि ॥ १४
देवा ऊचुः । मर्त्या अमर्त्याः संवृत्ता न विशेषोऽस्ति कश्चन । अविशेषादुद्विजन्तो विशेषार्थमिहागताः ॥ ६	तमब्रवीद्देवराजो ममेदं त्वं विद्धि विद्वन्भुवनं वशे स्थितम् । ईशोऽहमस्मीति समन्युरब्रवी- दृष्ट्वा तमक्षैः सुभृशं प्रमत्तम् ॥ १५
श्रीभगवानुवाच । वैवस्वतो व्यापृतः सत्रहेतो- स्तेन त्विमे न प्रियन्ते मनुष्याः । तस्मिन्नेकाग्रे कृतसर्वकार्ये तत एषां भवितैवान्तकालः ॥ ७	कुद्वं च शक्रं प्रसमीक्ष्य देवो जहास शक्रं च शनैरुदक्षत । संस्तम्भितोऽभूदथ देवराज- स्तेनेक्षितः स्थाणुरिवावतस्थे ॥ १६
वैवस्वतस्यैव तनुर्विभक्ता वीर्येण युष्माकमुत प्रवृद्धा । सैषामन्तो भविता ह्यन्तकाले न तत्र वीर्यं भविता नरेषु ॥ ८	यदा तु पर्याप्तमिहास्य क्रीडया तदा देवीं रुदतीं तामुवाच । आनीयतामेष यतोऽहमारा- न्नैनं दर्पः पुनरप्याविशेत ॥ १७
व्यास उवाच । ततस्तु ते पूर्वजदेववाक्यं श्रुत्वा जगमुर्यत्र देवा यजन्ते । समासीनास्ते समेता महाबला भागीरथ्यां ददृशुः पुण्डरीकम् ॥ ९	ततः शक्रः स्पृष्टमात्रस्तया तु स्रस्तरङ्गैः पतितोऽभूद्धरण्याम् । तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजा मैवं पुनः शक्र कृथाः कथंचित् ॥ १८
दृष्ट्वा च तद्विस्मितास्ते बभूवु- स्तेषामिन्द्रस्तत्र शूरो जगाम । सोऽपश्यद्योषामथ पावकप्रभां यत्र देवी गङ्गा सततं प्रसूता ॥ १०	निवर्तयैनं च महाद्रिराजं बलं च वीर्यं च तवाप्रमेयम् । छिद्रस्य चैवाविश मध्यमस्य यत्रासते त्वद्विधाः सूर्यभासः ॥ १९
सा तत्र योषा रुदती जलार्थिनी गङ्गां देवीं व्यवगाह्य व्यतिष्ठत् । तस्याश्रुविन्दुः पतितो जले य- स्तत्पद्ममासीदथ तत्र काञ्चनम् ॥ ११	

स तद्विवृत्य विवरं महागिरे-
 स्तुल्यद्युतींश्चतुरोऽन्यान्ददर्श ।
 स तानभिप्रेक्ष्य बभूव दुःखितः
 कच्चिन्नाहं भविता वै यथेमे ॥ २०

ततो देवो गिरिशो वज्रपाणिं
 विवृत्य नेत्रे कुपितोऽभ्युवाच ।
 दरीमेतां प्रविश त्वं शतक्रतो
 यन्मां बाल्यादवमंस्थाः पुरस्तात् ॥ २१

उक्तस्त्वेवं विभुना देवराजः
 प्रावेपताऽऽतो भृशमेवाभिषङ्गात् ।
 स्रस्तैरङ्गैरनिलेनेव नुब्र-
 मश्वत्थपत्रं गिरिराजमूर्ध्नि ॥ २२

स प्राञ्जलिवै वृषवाहनेन
 प्रवेपमानः सहसैवमुक्तः ।
 उवाच देवं बहुरूपमुग्र-
 मद्याशेषस्य भुवनस्य त्वं भवाद्यः ॥ २३

तमब्रवीदुग्रवर्चाः प्रहस्य
 नैवंशीलाः शेषमिहामुवन्ति ।
 एतेऽप्येवं भवितारः पुरस्ता-
 त्त्सादेतां दरीमाविश्य शेष्व ॥ २४

एषा भार्या भविता वो न संशयो
 योनिं सर्वे मानुषीमाविशध्वम् ।
 तत्र यूयं कर्म कृत्वाऽविषह्यं
 बहूनन्यान्निधनं प्रापयित्वा ॥ २५

‘अस्त्रैर्दिव्यैर्मानुषान्योधयित्वा
 शूरान्सर्वानाहवे संविजित्य ।’
 आगन्तारः पुनरेवेन्द्रलोकं
 स्वकर्मणा पूर्वचितं महार्हम् ।
 सर्वं मया भाषितमेतदेवं
 कर्तव्यमन्यद्विविधार्थयुक्तम् ॥ २६

पूर्वेन्द्रा ऊचुः ।
 गमिष्यामो मानुषं देवलोका-

दुराधरो विहितो यत्र मोक्षः ।
 देवास्त्वसानादधीरञ्जनन्यां
 धर्मो वायुर्मघवानश्विनौ च ॥ २७

व्यास उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा वज्रपाणिर्वचस्तु
 देवश्रेष्ठं पुनरेवेदमाह ।
 वीर्येणाहं पुरुषं कार्यहेतो-
 र्दद्यामेषां पञ्चमं मत्प्रसूतम् ॥ २८

विश्वभृग्भूतधामा च शिविरिन्द्रः प्रतापवान् ।
 शान्तिश्चतुर्थस्तेषां वै तेजस्वी पञ्चमः स्मृतः ॥ २९

तेषां कामं भगवानुग्रधन्वा
 प्रादादिष्टं सन्निसर्गाद्यथोक्तम् ।
 तां चाप्येषां योषितं लोककान्तां
 श्रियं भार्या व्यदधान्मानुषेषु ॥ ३०

तैरेव सार्धं तु ततः स देवो
 जगाम नारायणमप्रमेयम् ।
 अनन्तमव्यक्तमजं पुराणं
 सनातनं विश्वमनन्तरूपम् ॥ ३१

स चापि तद्व्यदधात्सर्वमेव
 ततः सर्वे संबभूवुर्धरण्याम् ।
 ‘नरं तु देवं विबुधप्रधान-
 मिन्द्राजिष्णुं पञ्चमं कल्पयित्वा ।’
 स चापि केशौ हरिरुद्धवर्ह
 शुकमेकमपरं चापि कृष्णम् ॥ ३२

तौ चापि केशौ विशतां यदूनां
 कुले स्त्रियौ देवकीं रोहिणीं च ।
 तयोरेको बलदेवो बभूव
 योऽसौ श्वेतस्तस्य देवस्य केशः ।
 कृष्णो द्वितीयः केशवः संबभूव
 केशो योऽसौ वर्णतः कृष्ण उक्तः ॥ ३३

ये ते पूर्वं शक्ररूपा निबद्धा-
 स्तस्यां दर्या पर्वतस्योत्तरस्य ।

ततः शीघ्रमप्रवेशाद्देतोः ॥ २१ ॥ हे भव अथ लमशेषस्य
 भुवनस्य आद्यः पतिरसि । अद्येख्यनेन मां जिलैव नलन्यथेति
 सूचितम् ॥ २३ ॥ शेषं प्रसादम् ॥ २४ ॥ दुराधरो दुष्प्रापः

॥ २७ ॥ वीर्येण शुकद्वारा पुरुषमंशभूतं दद्याम् ॥ २८ ॥ तेज-
 स्वी इन्द्रांशः ॥ २९ ॥ तैर्विश्वमुगादिभिः । स देवो महादेवः ॥ ३१ ॥
 व्यदधाद्विहितवान् आहस्रवानित्यर्थः । उद्धवर्ह उद्धृतवान् ॥ ३२ ॥

इहैव ते पाण्डवा वीर्यवन्तः
 शक्रस्यांशः पाण्डवः सव्यसाची ॥ ३४
 एवमेते पाण्डवाः संवभूवु-
 र्ये ते राजन्पूर्वमिन्द्रा बभूवुः ।
 लक्ष्मीश्रैषां पूर्वमेवोपदिष्टा
 भार्या यैषा द्रौपदी दिव्यरूपा ॥ ३५
 कथं हि स्त्री कर्मणा ते महीतला-
 त्समुत्तिष्ठेदन्यतो दैवयोगात् ।
 यस्या रूपं सोमसूर्यप्रकाशं
 गन्धश्चास्त्राः कोशमात्रात्प्रवाति ॥ ३६
 इदं चान्यत्प्रीतिपूर्वं नरेन्द्र
 ददानि ते वरमत्यद्भुतं च ।
 दिव्यं चक्षुः पश्य कुन्तीसुतांस्त्रं
 पुण्यैर्दिव्यैः पूर्वदेहेरूपेतान् ॥ ३७
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो व्यासः परमोदारकर्मा
 शुचिर्विप्रस्तपसा तस्य राज्ञः ।
 चक्षुर्दिव्यं प्रददौ तांश्च सर्वान्
 राजाऽपश्यत्पूर्वदेहेर्यथावत् ॥ ३८
 ततो दिव्यान्हेमकिरीटमालिनः
 शक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ।
 बद्धापीडांश्चारुरूपांश्च यूनो
 व्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ॥ ३९
 दिव्यैर्वस्त्रैररजोभिः सुगन्धै-
 र्माल्यैश्चाग्न्यैः शोभमानानतीव ।
 साक्षात्र्यक्षान्वा वस्त्रैश्चापि रुद्रा-
 नादित्यान्वा सर्वगुणोपपन्नान् ॥ ४०
 तान्पूर्वेन्द्रानभिवीक्ष्याभिरूपा-
 ञ्शक्रात्मजं चेन्द्ररूपं निशम्य ।
 श्रीतो राजा द्रुपदो विस्मितश्च
 दिव्यां मायां तामवेक्ष्याप्रमेयाम् ॥ ४१
 तां चैवाग्न्यां स्त्रियमतिरूपयुक्तां
 दिव्यां साक्षात्सोमवह्निप्रकाशाम् ।

योग्यां तेषां रूपतेजोयशोभिः
 पत्नीं मत्वा हृष्टवान्पार्थिवेन्द्रः ॥ ४२
 स तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यरूपं
 जग्राह पादौ सत्यवत्याः सुतस्य ।
 नैतच्चित्रं परमर्षे लयीति
 प्रसन्नचेताः स उवाच चैनम् ॥ ४३
 'व्यास उवाच ।
 इदं चापि पुरावृत्तं तन्निबोध च भूमिप ।
 कीर्त्यमानं नृपर्षीणां पूर्वेणां दारकर्मणि ॥ ४४
 नितन्तुर्नाम राजर्षिर्वभूव भुवि विश्रुतः ।
 तस्य पुत्रा महेश्वासा बभूवुः पञ्च भूमिपाः ॥ ४५
 साल्वेयः शूरसेनश्च श्रुतसेनश्च वीर्यवान् ।
 तिन्दुसारोऽतिसारश्च क्षत्रियाः क्रतुयाजिनः ॥ ४६
 नातिचक्रमुरन्योन्यमन्योन्यस्य प्रियंवदाः ।
 अनीर्ष्यवो धर्मविदः सौम्याश्चैव प्रियंकराः ॥ ४७
 एतान्नैतन्तवान्पञ्च शिबिपुत्री स्वयंवरे ।
 अवाप स्वपतीन्वीरान्भौमाश्री मनुजाधिपान् ४८
 वीणेव मधुरारावा गान्धर्वस्वरमूर्च्छिता ।
 उत्तमा सर्वनारीणां भौमाश्री ह्यभवत्तदा ॥ ४९
 यस्या नैतन्तवाः पञ्च पतयः क्षत्रियर्षभाः ।
 बभूवुः पृथिवीपालाः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ ५०
 तेषामेकाभवद्भार्या राज्ञामौशीनरी शुभा ।
 भौमाश्री नाम भद्रं ते तथारूपगुणान्विता ॥ ५१
 पञ्चभ्यः पञ्चधा पञ्च दायादान्सा व्यजायत ।
 तेभ्यो नैतन्तवेभ्यस्तु राजशार्दूल वै तदा ॥ ५२
 पृथगाख्याऽभवत्तेषां भ्रातृणां पञ्चधा भुवि ।
 यथावत्कीर्त्यमानांस्ताञ्छृणु मे राजसत्तम ॥ ५३
 साल्वेयाः शूरसेनाश्च श्रुतसेनाश्च पार्थिवाः ।
 तिन्दुसारातिसाराश्च वंशा एषां नृपोत्तम ॥ ५४
 एवमेकाऽभवद्भार्या भौमाश्री भुवि विश्रुता ।
 तथैव द्रुपदैषा ते सुता वै देवरूपिणी ।
 पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ५५
 व्यास उवाच ।
 आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।

नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ५६
 तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शङ्करम् ।
 तामुवाचे श्वरः प्रीतो वृष्ण काममिति स्वयम् ॥ ५७
 सैवमुक्ताऽब्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरम् ।
 पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनःपुनः ॥ ५८
 ददौ तस्यै स देवेशस्तं वरं प्रीतमानसः ।
 पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति शङ्करः ॥ ५९
 सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत ।
 एकं पतिं गुणोपेतं त्वत्तोऽर्हामीति शङ्कर ॥ ६०
 तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः ।
 पञ्चकृत्वस्त्वयोक्तोऽहं पतिं देहीति वै पुनः ॥ ६१
 तत्तथा भविता भद्रे वचस्तद्भद्रमस्तु ते ।
 देहमन्यं गतायास्ते सर्वमेतद्भविष्यति ॥ ६२

द्रुपदैषा हि सा जज्ञे मुता वै देवरूपिणी ।
 पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ॥ ६३
 'सैव नालायनी भूत्वा रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 मौद्गल्यं पतिमास्थाय शिवाद्भरमभीप्सती ॥ ६४
 एतद्देवरहस्यं ते श्रावितं राजसत्तम ।
 नाख्यातव्यं कस्यचिद्द्वै देवगुह्यमिदं यतः ॥' ६५
 स्वर्गश्रीः पाण्डवार्थं तु समुत्पन्ना महामखे ।
 सेह तप्त्वा तपो घोरं दुहितृत्वं तवागता ॥ ६६
 सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा
 पञ्चानामेका स्वकृतेनेह कर्मणा ।
 सृष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयंभुवा
 श्रुत्वा राजन्द्रुपदेष्टं कुरुष्व ॥ ६७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि चतुर्दशधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

पञ्चदशधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

युधिष्ठिरादीनां क्रमेण द्रौपद्याः पाणिग्रहणम् ॥ १ ॥

द्रुपद उवाच ।

अश्रुत्वैवं वचनं ते महर्षे
 मया पूर्वं यतितं संविधातुम् ।
 न वै शक्यं विहितस्यापयानं
 तदेवेदमुपपन्नं विधानम् ॥ १
 दिष्टस्य ग्रन्थिरनिवर्तनीयः
 स्वकर्मणा विहितं तेन किञ्चित् ।
 कृतं निमित्तमिह नैकहेतो-
 स्तदेवेदमुपपन्नं विधानम् ॥ २
 यथैव कृष्णोक्तवती पुरस्ता-
 न्नैकान्पतीन्मे भगवान्ददातु ।
 स चाप्येवं वरमित्यब्रवीत्तां
 देवो हि वेत्ता परमं यदत्र ॥ ३
 यदि चैवं विहितः शङ्करेण
 धर्मोऽधर्मो वा नात्र ममापराधः ।
 गृह्णन्त्वमे विधिवत्पाणिमस्या
 यथोपजोषं विहितैषां हि कृष्णा ॥ ४

व्यास उवाच ।

नायं विधिर्मानुषाणां विवाहे
 देवा ह्येते द्रौपदी चापि लक्ष्मीः ।
 प्राकर्मणः सुकृतात्पाण्डवानां
 पञ्चानां भार्या देवदेवप्रसादात् ॥ ५
 तेषामेवायं विहितः स्याद्विवाहो
 यथा ह्येष द्रौपदीपाण्डवानाम् ।
 अन्येषां नृणां योषितां च
 न धर्मः स्यान्मानवोक्तो नरेन्द्र ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 तत आजग्मतुस्तत्र तौ व्यासद्रुपदाबुभौ ।
 कुन्ती सपुत्रा यत्रास्ते धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 ततो द्रौपयानः कृष्णो युधिष्ठिरमथागमत् ॥' ७
 ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराज-
 मद्यैव पुण्येऽहनि पाण्डवेय ।
 पुण्ये पुण्ये योगमुपैति चन्द्रमाः
 पाणिं कृष्णायास्त्वं गृहाणाद्य पूर्वं ॥ ८

‘एवमुक्त्वा धर्मराजं भीमादीनप्यभाषत ॥ ९
क्रमेण पुरुषव्याघ्राः पाणिं गृह्णन्तु पाणिभिः ।
एवमेव मया सर्वं दृष्टमेतत्पुराऽनघाः ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।’

ततो राजा यज्ञसेनः सपुत्रो
जन्यार्थमुक्तं बहु तत्तदग्र्यम् ।
‘समर्थयामास महानुभावो
हृष्टः सपुत्रः सहबन्धुवर्गः ।’
समानयामास सुतां च कृष्णा-
माप्लाव्य रत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ॥ ११
ततस्तु सर्वे सुहृदो नृपस्य
समाजगमुः सहिता मन्त्रिणश्च ।
द्रष्टुं विवाहं परमप्रतीता ।
द्विजाश्च पौराश्च यथाप्रधानाः ॥ १२
ततोऽस्य वेश्माग्र्यजनोपशोभितं
विस्तीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरम् ।
बलौघरत्नौघविचित्रमावभौ
नभो यथा निर्मलतारकान्वितम् ॥ १३
ततस्तु ते कौरवराजपुत्रा
विभूषिताः कुण्डलिनो युवानः ।
महार्हवस्त्राम्बरचन्दनोक्षिताः
कृताभिषेकाः कृतमङ्गलक्रियाः ॥ १४
पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसा
सहैव धौम्येन यथाविधि प्रभो ।
क्रमेण सर्वे विविशुस्ततः सदो
महर्षभा गोष्ठमिवाभिनन्दिनः ॥ १५
ततः समाधाय स वेदपारगो
जुहाव मन्त्रैर्ज्वलितं हुताशनम् ।
युधिष्ठिरं चाप्युपनीय मन्त्रवि-
न्नियोजयामास सहैव कृष्णया ॥ १६
प्रदक्षिणं तौ प्रगृहीतपाणी
समानयामास स वेदपारगः ।
‘विप्रांश्च संतर्प्य युधिष्ठिरो धनै-
र्गोभिश्च रत्नैर्विविधैश्च पूर्वम् ॥ १७

तदा स राजा द्रुपदस्य पुत्रिका-
पाणिं प्रजग्राह हुताशनाग्रतः ।
धौम्येन मन्त्रैर्विधिवद्भुतेऽग्नौ
सहाग्निकल्पैर्ऋषिभिः समेत्य ॥ १८
ततोऽन्तरिक्षात्कुसुमानि पेतु-
र्ववौ च वायुः सुमनोज्ञगन्धः ।
ततोऽभ्यनुज्ञाप्य समाजशोभितं
युधिष्ठिरं राजपुरोहितस्तदा ॥ १९
विप्रांश्च सर्वान्सुहृदश्च राज्ञः
समेत्य राजानमदीनसत्वम् ।
जगाद भूयोऽपि महानुभावो
वचोऽर्थयुक्तं मनुजेश्वरं तम् ॥ २०
गृह्णन्त्वथान्ये नरदेवकन्या-
पाणिं यथावन्नरदेवपुत्राः ।
तमभ्यनन्दद्द्रुपदस्तथा द्विजं
तथा कुरुष्वेति तमादिदेश ॥ २१
पुरोहितस्थानुमतेन राज्ञ-
स्ते राजपुत्रा मुदिता बभूवुः ।
क्रमेण चान्ये च नराधिपात्मजा
वरस्त्रियास्ते जगृहुः करं तदा ॥ २२
अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणो
महारथाः कौरववंशवर्धनाः ॥ २३
इदं च तत्राद्भुतरूपमुत्तमं
जगाद देवर्षिरतीतमानुषम् ।
महानुभावा किल सा सुमध्यमा
बभूव कन्यैव गते गतेऽहनि ॥ २४
‘पतिश्चशुरता ज्येष्ठे पतिदेवरताऽनुजे ।
मध्यमेषु च पाञ्चाल्यास्त्रितयं त्रितयं त्रिषु ॥’ २५
कृते विवाहे द्रुपदो धनं ददौ
‘महारथेभ्यो बहुरूपमुत्तमम् ।
शतं रथानां वरहेममालिनां
चतुर्युजां हेमखलीनमालिनाम् ॥ २६
शतं गजानामपि पद्भिनां तथा
शतं गिरीणामिव हेमशृङ्गिणाम् ।

तथैव दासीशतमभ्ययौवनं
महार्हवेषाभरणाम्बरस्रजम् ॥ २७
पृथक्पृथग्दिव्यदृशां पुनर्ददौ
तदा धनं सौमकिरग्निसाक्षिकम् ।
तथैव वस्त्राणि विभूषणानि

प्रभावयुक्तानि महानुभावः ॥ २८
कृते विवाहे च ततस्तु पाण्डवाः
प्रभूतरत्नामुपलभ्य तां श्रियम् ।
विजहुरिन्द्रप्रतिमा महाबलाः
पुरे तु पाञ्चालनृपस्य तस्य ह ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

द्रौपदीप्रति कुन्त्या आशीर्वादः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णप्रेषितालंकारादीनां पाण्डवैः स्वीकारः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
पाण्डवैः सह संयोगं गतस्य द्रुपदस्य ह ।
न बभूव भयं किञ्चिद्देवेभ्योऽपि कथंचन ॥ १
कुन्तीमासाद्य ता नार्यो द्रुपदस्य महात्मनः ।
नाम संकीर्तयन्त्योऽस्या जग्मुः पादौ स्वमूर्धभिः २
कृष्णा च क्षौमसंवीता कृतकौतुकमङ्गला ।
कृताभिवादानां श्वश्र्वास्तस्यौ प्रह्ला कृताञ्जलिः ॥ ३
रूपलक्षणसंपन्नां शीलाचारसमन्विताम् ।
द्रौपदीमवदत्प्रेम्णा पृथाशीर्वचनं स्तुवाम् ॥ ४
यथेन्द्राणी हरिहये स्वाहा चैव विभावसौ ।
रोहिणी च यथा सोमे दमयन्ती यथा नले ॥ ५
यथा वैश्रवणे भद्रा वसिष्ठे चाप्यरुन्धती ।
यथा नारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृषु ॥ ६
जीवसूर्वीरसूर्भद्रे बहुसौख्यसमन्विता ।
सुभगा भोगसंपन्ना यज्ञपत्नी पतिव्रता ॥ ७
अतिथीनागतान्साधून्वृद्धान्बालांस्तथा गुरुन् ।
पूजयन्त्या यथान्यार्यं शश्वद्रच्छन्तु ते समाः ॥ ८
कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
अनु त्वमभिषिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सला ॥ ९
पतिभिर्निर्जितासुर्वीं विक्रमेण महाबलैः ।

कुरु ब्राह्मणसात्सर्वांश्चमेधे महाक्रतौ ॥ १०
पृथिव्यां यानि रत्नानि गुणवन्ति गुणान्विते ।
तान्यामुहि त्वं कल्याणि सुखिनी शरदां शतं ११
यथा च त्वाऽभिनन्दामि वध्वद्य क्षौमसंबृताम् ।
तथा भूयोऽभिनन्दिष्ये जातपुत्रां गुणान्वितां १२
वैशंपायन उवाच ।
ततस्तु कृतदारेभ्यः पाण्डुभ्यः प्राहिणोद्गरिः ।
वैदूर्यमणिचित्राणि हैमान्याभरणानि च ॥ १३
वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः ।
कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च ॥ १४
शयनासनयानानि विविधानि महान्ति च ।
वैदूर्यवज्रचित्राणि शतशो भाजनानि च ॥ १५
रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्च खलङ्कताः ।
प्रेष्याः संग्रहदौ कृष्णो नानादेश्याः खलङ्कताः ॥
गजान्विनीतान्भद्रांश्च सदश्वांश्च खलङ्कतान् ।
रथांश्च दान्तान्सौवर्णैः शुभ्रैः पट्टैरलङ्कतान् ॥ १७
कोटिशश्च सुवर्णं च तेषामकृतकं तथा ।
वीथीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधुसूदनः ॥ १८
तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
मुदा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ समाप्तं वैवाहिकपर्व ॥

(अथ विदुरागमनराज्यलाभपर्व ॥ १४ ॥)

ससदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

चारद्वारा पाण्डवविवाहादिवृत्तान्तश्रवणेन अन्यैः राजभिः भीष्मधृतराष्ट्रादीनां धिक्कारः ॥ १ ॥ धार्तराष्ट्रैः पाण्डवान्प्रति मन्त्रालोचनं ॥ २ ॥ पाण्डवा हन्तव्या इति शकुनेरुक्तिः ॥ ३ ॥ पाण्डवानां हन्तुमशक्यत्वात्तैः सह सन्धिः कर्तव्य इति सौमदत्तेरुक्तिः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो राज्ञां चरैरासैः प्रवृत्तिरुपनीयत ।
 पाण्डवैरुपसंपन्ना द्रौपदी पतिभिः शुभा ॥ १
 येन तद्वनुरादाय लक्ष्यं विद्धं महात्मना ।
 सोऽर्जुनो जयतां श्रेष्ठो महाबाणधनुर्धरः ॥ २
 यः शल्यं मद्रराजं वै प्रोत्क्षिप्यापातयद्वली ।
 श्रासयामास संकुद्धो वृक्षेण पुरुषान्रणे ॥ ३
 न चास्य संभ्रमः कश्चिदासीत्तत्र महात्मनः ।
 स भीमो भीमसंस्पर्शः शत्रुसेनाङ्गपातनः ॥ ४
 'योऽसावत्यकमीद्युध्यन्युद्धे दुर्योधनं तथा ।
 स राजा पाण्डवश्रेष्ठः पुण्यभागवुद्धिवर्धनः ॥ ५
 दुर्योधनस्यावरजैर्यौ युध्येतां प्रतीपवत् ।
 तौ यमौ वृत्तसंपन्नौ संपन्नवलविक्रमौ ॥' ६
 ब्रह्मरूपधराञ्छ्रुत्वा प्रशान्तान्पाण्डुनन्दनान् ।
 कौन्तेयान्मनुजेन्द्राणां विस्मयः समजायत ॥ ७
 'पौरा हि सर्वे राजन्याः समपद्यन्त विस्मिताः ।
 संपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुगृहे श्रुता । ८
 'सर्वभूमिपतीनां च राष्ट्राणां च यशस्विनी ।'
 पुनर्जातानिव च तांस्तेऽमन्यन्त नराधिपाः ॥ ९
 धिगकुर्वंस्तदा भीष्मं धृतराष्ट्रं च कौरवम् ।
 कर्मणाऽतिनृशंसेन पुरोचनकृतेन वै ॥ १०
 धार्मिकान्वृत्तसंपन्नान्मातुः प्रियहिते रतान् ।
 यदा तानीदृशान्पार्थानुत्सादयितुमिच्छति ॥ ११
 ततः स्वयंवरे वृत्ते धार्तराष्ट्राश्च भारत ।
 मन्त्रयन्ति ततः सर्वे कर्णसौबलदूषिताः ॥ १२
 शकुनिरुवाच ।
 कश्चिच्छत्रुः कर्शनीयः पीडनीयस्तथाऽपरः ।
 उत्सादनीयाः कौन्तेयाः सर्वक्षत्रस्य मे मताः ॥ १३
 एवं पराजिताः सर्वे यदि यूयं गमिष्यथ ।

अकृत्वा संविदं कांचिन्मनस्तप्यत्यसंशयम् ॥ १४
 अयं देशश्च कालश्च पाण्डवाहरणाय नः ।
 न चेदेवं करिष्यध्वं लोके हास्या भविष्यथ ॥ १५
 यमेते संश्रिता वस्तुं कामयन्ते च भूमिपम् ।
 सोऽल्पवीर्यबलो राजा द्रुपदो वै मतो मम ॥ १६
 यावदेतान्न जानन्ति जीवतो वृष्णिपुङ्गवाः ।
 चैद्यश्च पुरुषव्याघ्रः शिशुपालः प्रतापवान् ॥ १७
 एकीभावं गतो राज्ञा द्रुपदेन महात्मना ।
 दुराधर्षतरा राजन्भविष्यन्ति न संशयः ॥ १८
 यावच्चञ्चलतां सर्वे प्राप्नुवन्ति नराधिपाः ।
 तावदेव व्यवस्थामः पाण्डवानां वधं प्रति ॥ १९
 मुक्ता जतुगृहाद्भीमादाशीविषमुखादिव ।
 पुनस्ते यदि मुच्यन्ते महन्नो भयमागतम् ॥ २०
 तेषामिहोपयातानामेषां तु चिरवासिनाम् ।
 अन्तरे दुष्करं स्थातुं गजयोर्महतोरिव ॥ २१
 हनध्वं प्रगृहीतानि बलानि बलिनां वराः ।
 यावन्नः कुरुसेनायां पतन्ति पतगा इव ॥ २२
 तावत्सर्वाभिसारेण पुरमेतद्विहन्यताम् ।
 एतन्मम मतं चैव प्राप्तकालं नरर्षभ ॥ २३
 वैशंपायन उवाच ।
 शकुनेर्वचनं श्रुत्वा भाषमाणस्य दुर्मतेः ।
 सौमदत्तिरिदं वाक्यं जगाद परमं ततः ॥ २४
 प्रकृतीः सप्त वै ज्ञात्वा आत्मनश्च परस्य च ।
 तथा देशं च कालं च षड्विधान्स नयेद्गुणान् ॥ २५
 स्थानं वृद्धिं क्षयं चैव भूमिं मित्राणि विक्रमम् ।
 प्रसमीक्ष्याभियुञ्जीत परं व्यसनपीडितम् ॥ २६
 ततोऽहं पाण्डवान्मन्ये मित्रकोशसमन्वितान् ।
 बलस्थान्विक्रमस्थांश्च स्वकृतैः प्रकृतिप्रियान् ॥ २७
 वपुषा हि तु भूतानां नेत्राणि हृदयानि च ।

श्रोत्रं मधुरया वाचा रमयत्यर्जुनो नृणाम् ॥ २८
 न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन भेजिरे ।
 यद्भवूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ॥ २९
 न ह्ययुक्तं न चासक्तं नानृतं न च विप्रियम् ।
 भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य भारती ॥ ३०
 तानेवंगुणसंपन्नानसंपन्नान्राजलक्षणैः ।
 न तान्पश्यामि ये शक्ताः समुच्छेतुं यथा बलात् ३१
 प्रभावशक्तिर्विपुला मन्त्रशक्तिश्च पुष्कला ।
 तथैवोत्साहशक्तिश्च पार्थेष्वप्यधितिष्ठति ॥ ३२
 मौलमित्रबलानां च कालज्ञो वै युधिष्ठिरः ।
 साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनेति युधिष्ठिरः ॥ ३३
 अमित्रांश्च ततो जेतुं न रोषेणेति मे मतिः ।
 परिक्रीय धनैः शत्रुं मित्राणि च बलानि च ॥ ३४
 मूलं च सुकृतं कृत्वा भुङ्क्ते भूमिं च पाण्डवः ।
 अशक्यान्पाण्डवान्मन्ये देवैरपि सवासवैः ॥ ३५
 येषामर्थे सदा युक्तौ कृष्णसंकर्षणाबुधौ ।
 श्रेयश्च यदि मन्यध्वं मन्मतं यदि वा मतम् ॥ ३६
 संविदं पाण्डवैः सर्वैः कृत्वा याम यथागतम् ।

गोपुराट्टालकैरुच्चैरुपतल्पशतैरपि ॥ ३७
 गुप्तं पुरवरश्रेष्ठमेतदद्भिश्च संवृतम् ।
 तृणधान्येन्धनरसैस्तथा यन्त्रायुधौषधैः ॥ ३८
 युक्तं बहुकवाटैश्च द्रव्यागारसुवेदिकैः ।
 भीमोच्छ्रितमहाचक्रं बृहदट्टालसंवृतम् ॥ ३९
 दृढप्राकारनिर्युहं शतश्रीशतसंकुलम् ।
 ऐष्टको दारवो वप्रो मानुषश्चेति यः स्मृतः ॥ ४०
 प्राकारकर्तृभिर्वीरैर्नृगर्भस्तत्र पूजितः ।
 तदेतन्नरगर्भेण पाण्डरेण विराजते ॥ ४१
 सालेनानेकतालेन सर्वतः संवृतं पुरम् ।
 अनुरक्ताः प्रकृतयो द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ४२
 दानमानार्जिताः सर्वे बाह्याभ्यन्तरगाश्च ये ।
 प्रतिरुद्धानिमाञ्ज्वात्वा राजभिर्भीमविक्रमैः ॥ ४३
 उपयास्यन्ति दाशार्हाः समुद्रोच्छ्रितायुधाः ।
 तस्मात्सन्धि वयं कृत्वा धार्तराष्ट्रस्य पाण्डवैः ४४
 खराष्ट्रमेव गच्छामो यद्याप्तं वचनं मम ।
 एतन्मम मतं सर्वैः क्रियतां यदि रोचते ।
 एतद्भि सुकृतं मन्ये क्षेमं चापि महीक्षिताम् ॥ ४५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलामपर्वणि सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

पाण्डवा हन्तव्या एवेति कणस्योक्तिः ॥ १ ॥ पाञ्चालनगरं प्रति युद्धार्थं दुर्योधनादीनां गमनम् ॥ २ ॥ तैः सह योद्धुं सपाण्डवस्य द्रुपदस्यागमनम् ॥ ३ ॥ कर्णजयद्रथाभ्यां सुमित्रप्रियदर्शनयोर्वधः ॥ ४ ॥ अर्जुनेन कर्णजयद्रथपुत्रयोर्वधः ॥ ५ ॥ कर्णदुर्योधनादीनां पराजयः ॥ ६ ॥ पराजितानां तेषां हास्तिनपुरगमनम् ॥ ७ ॥ कृष्णबलरामयोः पाञ्चालपुरे वासः ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 सौमदत्तेर्वचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
 उवाच वचनं काले कालज्ञः सर्वकर्मणाम् ॥ १
 नीतिपूर्वमिदं सर्वमुक्तं वचनमर्थवत् ।
 वचनं नाभ्यसूयामि श्रूयतां यद्ब्रह्मस्त्विति ॥ २
 द्वैधीभावो न गन्तव्यः सर्वकर्मसु मानवैः ।
 द्विधाभूतेन मनसा अन्यत्कर्म न सिध्यति ॥ ३
 संप्रयाणासनाभ्यां तु कर्शनेन तथैव च ।
 नैतच्छक्यं पुरं हर्तुमाक्रन्दश्चाप्यशोभनः ॥ ४

अवमर्दनकालोऽत्र मतश्चिन्तयतो मम ।
 यावन्नो वृष्णयः पार्थिणं न गृह्णन्ति रणप्रियाः ॥ ५
 भवन्तश्च तथा हृष्टाः स्वबाहुबलशालिनः ।
 प्राकारमवमृदन्तु परिधाः पूरयन्त्वपि ॥ ६
 प्रस्त्रावयन्तु सलिलं क्रियतां विषमं समम् ।
 तृणकाष्ठेन महता स्वातमस्य प्रपूर्यताम् ॥ ७
 घुष्यतां राजमार्गेषु परेषां यो हनिष्यति ।
 नागमश्वं पदातिं वा दानमानं स लप्स्यति ॥ ८
 नागे दशसहस्राणि पश्व चाश्वपदातिषु ।

भेजिरे अर्जुनमिति शेषः ॥ ३९ ॥

सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

रथे वै द्विगुणं नागाद्वसु दास्यन्ति पार्थिवाः ॥९
 यश्च काममुखे सक्तो बालश्च स्थविरश्च यः ।
 अयुद्धमनसो ये च ते तु तिष्ठन्तु भीरवः ॥ १०
 प्रदरश्च न दातव्यो न गन्तव्यमचोदितैः ।
 यशो रक्षत भद्रं वो जेष्यामो वै रिपून्वयम् ॥११
 अनुलोमाश्च नो वाताः सततं मृगपक्षिणः ।
 अग्रयश्च विराजन्ते शस्त्राणि कवचानि च ॥ १२
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कर्णवचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रप्रियैषिणः ।
 निर्ययुः पृथिवीपालाश्चालयन्तः परात्रणे ॥ १३
 न हि तेषां मनःसक्तिरिन्द्रियाथेषु सर्वशः ।
 यथा पररिपुद्धानां प्रसभं युद्ध एव च ॥ १४
 वैकर्तनपुरोवातः सैन्धवोर्मिमहास्वनः ।
 दुःशासनमहामत्स्यो दुर्योधनमहाग्रहः ॥ १५
 स राजसागरो भीमो भीमघोषप्रदर्शनः ।
 अभिदुद्राव वेगेन पुरं तदपसव्यतः ॥ १६
 तदनीकमनाधृष्यं शस्त्राग्निव्यालदीपितम् ।
 समुत्कम्पितमाज्ञाय चुकुशुर्दुपदात्मजाः ॥ १७
 ते मेघसमनिर्घोषैर्बालिनः स्यन्दनोत्तमैः ।
 निर्ययुर्नगरद्वारात्रासयन्तः परात्रणे ॥ १८
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सुमित्रः प्रियदर्शनः ।
 चित्रकेतुः सुकेतुश्च ध्वजकेतुश्च वीर्यवान् ॥ १९
 पुत्रा द्रुपदराजस्य बलवन्तो जयैषिणः ।
 द्रुपदस्य महावीर्यः पाण्डुरोष्णीषकेतनः ॥ २०
 पाण्डरव्यजनच्छत्रः पाण्डरध्वजवाहनः ।
 स पुत्रगणमध्यस्थः शुशुभे राजसत्तमः ॥ २१
 चन्द्रमा ज्योतिषां मध्ये पौर्णमास्यामिवोदितः ।
 अथोद्धूतपताकाग्रमजिह्वगतिमव्ययम् ॥ २२
 द्रुपदानीकमायान्तं कुरुसैन्यमभिद्रवत् ।
 तयोरुभयतो जज्ञे तेषां तु तुमुलः स्वनः ॥ २३
 बलयोः संप्रसरतोः सरितां स्रोतसोरिव ।
 प्रकीर्णरथनागाश्चैस्तान्यनीकानि सर्वशः ॥ २४
 ज्योतीषीव प्रकीर्णानि सर्वतः प्रचकाशिरे ।
 उत्कृष्टभेरीनिनदे संप्रवृत्ते महारवे ॥ २५
 अमर्षिता महात्मानः पाण्डवा निर्ययुस्ततः ।

रथांश्च मेघनिर्घोषान्युक्तान्परमवाजिभिः ॥ २६
 धून्वन्तो ध्वजिनः शुभ्रानास्थाय भरतर्षभाः ।
 ततः पाण्डुसुतान्दृष्ट्वा रथस्थानात्कर्तुर्कान् ॥ २७
 नृपाणामभवत्कम्पो वेपथुर्हृदयेषु च ।
 निर्यातेष्वथ पार्थेषु द्रौपदं तद्वलं रणे ॥ २८
 आविशत्परमो हर्षः प्रमोदश्च जयं प्रति ।
 सुमुहूर्तं व्यतिकरः सैन्यानामभवद्भ्रुशम् ॥ २९
 ततो द्वन्द्वमयुध्यन्त मृत्युं कृत्वा पुरस्कृतम् ।
 जघ्नतुः समरे तस्मिन्सुमित्रप्रियदर्शनौ ॥ ३०
 जयद्रथश्च कर्णश्च पश्यतः सव्यसाचिनः ।
 अर्जुनः प्रेक्ष्य निहतौ सौमित्रप्रियदर्शनौ ॥ ३१
 जयद्रथसुतं तत्र जघान पितुरन्तिके ।
 वृषसेनादवरजं सुदामानं धनंजयः ॥ ३२
 कर्णपुत्रं महेष्वासं रथनीडादपातयत् ।
 तौ सुतौ निहतौ दृष्ट्वा राजसिंहौ तरस्विनौ ॥ ३३
 नामृष्येतां महाबाहू प्रहारमिव सद्गजौ ।
 तौ जग्मतुरसंभ्रान्तौ फल्गुनस्य रथं प्रति ॥ ३४
 प्रतिमुक्ततलत्राणौ शपमानौ परस्परम् ।
 सन्निपातस्तयोरासीदतिघोरो महामृधे ॥ ३५
 वृत्रशम्बरयोः सङ्घे वज्रिणेव महारणे ।
 त्रीनश्वाञ्जघ्नतुस्तस्य फल्गुनस्य नरर्षभौ ॥ ३६
 ततः किलिकिलाशब्दः कुरूणामभवत्तदा ।
 तान्हयान्निहतान्दृष्ट्वा भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ३७
 निमेषान्तरमात्रेण रथमश्वैरयोजयत् ।
 उपयातं रथं दृष्ट्वा दुर्योधनपुरःसरौ ॥ ३८
 सौबलः सौमदत्तिश्च समेयातां परन्तपौ ।
 तैः पञ्चभिरदीनात्मा भीमसेनो महाबलः ॥ ३९
 अयुध्यत तदा वीरैरिन्द्रियाथैरिवेश्वरः ।
 तैर्निरुद्धो न संत्रासं जगाम समितिंजयः ॥ ४०
 पञ्चभिर्द्विरदैर्मत्तैर्निरुद्ध इव केसरी ।
 तस्यैते युगपत्पञ्च पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ ४१
 सारार्थं वाजिनश्चैव निन्युर्वैवस्वतक्षयम् ।
 हताश्चात्स्यन्दनश्रेष्ठादवरूढ महारथः ॥ ४२
 चचार विविधान्मार्गानसिमुद्यम्य पाण्डवः ।
 अश्वस्कन्धेषु चक्रेषु युगेष्वीपासु चैव हि ॥ ४३

व्यचरत्पातयञ्शन्नमुपर्ण इव भोगिनः ।
 विधनुष्कं विकवचं विरथं च समीक्ष्य तम् ॥४४
 अभिपेतुर्नरव्याघ्रा अर्जुनप्रमुखा रथाः ।
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च यमौ च युधि दुर्जयौ ॥४५
 तस्मिन्महारथे युद्धे प्रवृत्ते शरवृष्टिभिः ।
 रथध्वजपताकाश्च सर्वमन्तरधीयत ॥ ४६
 तत्प्रवृत्तं चिरं कालं युद्धं सममिवाभवत् ।
 रथेन तान्महाबाहुरर्जुनो व्यधमत्पुनः ॥ ४७
 तमापतन्तं दृष्ट्वे महाबाहुर्धनुर्धरः ।
 कर्णोऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठो वारयामास सायकैः ॥४८
 स तेनाभिहतः पार्थो वासविर्वज्रसन्निभान् ।
 त्रीञ्शरान्संदधे क्रुद्धो वधात्क्रुद्धस्य पाण्डवः ॥४९
 तैः शरैराहतं कर्णं ध्वजयष्टिमुपाश्रितम् ।
 अपोवाह रथाच्चाशु सूतः परपुरंजयम् ॥ ५०
 ततः पराजिते कर्णे धार्तराष्ट्रान्महाभयम् ।
 विवेश समुद्रग्रांश्च पाण्डवान्प्रसमीक्ष्य तु ॥ ५१
 तत्प्रकम्पितमत्यर्थं तद्दृष्ट्वा सौवलो बलम् ।
 गिरा मधुरया चापि समाश्वासयतासकृत् ॥५२
 धार्तराष्ट्रैस्ततः सर्वैर्दुर्योधनपुरःसरैः ।
 धृतं तत्पुनरेवासीद्वलं पार्थप्रपीडितम् ॥ ५३
 ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमो भीमपराक्रमः ।
 अक्रुध्यत्स महाबाहुरगारं जातुषं सरन् ॥ ५४
 ततः संग्रामशिरसि ददर्श विपुलद्रुमम् ।
 आयामभूतं तिष्ठन्तं स्कन्धपञ्चाशदुन्नतम् ॥ ५५
 महास्कन्धं महोत्सेधं शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ।
 तमुत्पाद्य च पाणिभ्यामुद्यम्य चरणावपि ॥५६
 अभिपेदे परान्सङ्घे वज्रपाणिरिवासुरान् ।
 भीमसेनभयार्तानि फल्गुनाभिहतानि च ॥ ५७
 न शेकुस्तान्यनीकानि धार्तराष्ट्राण्युदीक्षितुम् ।
 तानि संभ्रान्तयोधानि श्रान्तवाजिगजानि च ५८
 दिशः प्राकालयद्भीमो दिवीवाभ्राणि मारुतः ।
 तान्निवृत्तान्निरानन्दान्नरवारणवाजिनः ॥ ५९

नानुससुर्न चाजघुर्नोचुः किञ्चिच्च दारुणम् ।
 स्वमेव शिविरं जग्मुः क्षत्रियाः शरविक्षताः ॥६०
 परेऽप्यभिययुर्हृष्टाः पुरं पौरसुखावहाः ।
 मुहूर्तमभवद्युद्धं तेषां वै पाण्डवैः सह ॥ ६१
 यावत्तद्युद्धमभवन्महद्देवासुरोपमम् ।
 तावदेवाभवच्छान्तं निवृत्ता वै महारथाः ॥ ६२
 सुव्रतं चक्रिरे सर्वे सुवृतामद्बुवन्वधुम् ।
 कृतार्थं द्रुपदं चोचुर्दृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ॥ ६३
 शकुनिः सिन्धुराजश्च कर्णदुर्योधनावपि ।
 तेषां तदाभवद्दुःखं हृदि वाचा तु नाबुवन् ॥६४
 ततः प्रयाता राजानः सर्व एव यथागतम् ।
 धार्तराष्ट्रा हि ते सर्वे गता नागपुरं तदा ॥ ६५
 प्रागेव पूर्निरोधात्तु पाण्डवैरश्वसादिनः ।
 प्रेषिता गच्छतारिष्ठानस्नानाख्यात शौरये ॥ ६६
 तेऽचिरेणैव कालेन संप्राप्ता यादवीं पुरीम् ।
 ऊचुः संकर्षणोपेन्द्रौ वचनं वचनक्षमौ ॥ ६७
 कुशलं पाण्डवाः सर्वानाहुः स्नान्धकवृष्णयः ।
 आत्मनश्चाहतानाहुर्विमुक्ताञ्जातुषाद्गृहात् ॥ ६८
 समाजे द्रौपदीं लब्धामाहू राजीवलोचनाम् ।
 आत्मनः सदृशीं सर्वैः शीलवृत्तसमाधिभिः ॥६९
 तच्छ्रुत्वा वचनं कृष्णस्तानुवाचोत्तरं वचः ।
 सर्वमेतदहं जाने वधात्तस्य तु रक्षसः ॥ ७०
 तत उद्योजयामास माधवश्चतुरङ्गिणीम् ।
 सेनामुपानयत्पूर्णं पाञ्चालनगरीं प्रति ॥ ७१
 ततः संकर्षणश्चैव केशवश्च महाबलः ।
 यादवैः सह सर्वैश्च पाण्डवानभिजग्मतुः ॥ ७२
 पितृष्वसारं संपूज्य नत्वा चैव तु यादवीम् ।
 द्रौपदीं भूषणैः शुभ्रैर्भूषयित्वा यथाविधि ॥ ७३
 पाण्डवान्दर्शयित्वा तु पूजयामासतुश्च तान् ।
 न्यायतः पूजितौ राज्ञा द्रुपदेन महात्मना ॥७४
 यादवाः पूजिताः सर्वे पाण्डवैश्च महात्मभिः ।
 रेमिरे पाण्डवैः सार्धं ते पाञ्चालपुरे तदा ॥ ७५

एकोनविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

विदुरात् ज्ञातपाण्डववृत्तान्तेन धृतराष्ट्रेण द्रौपद्यानयनार्थमाज्ञापनम् ॥१॥ धृतराष्ट्रसमीपे कर्णदुर्योधनयोर्भाषणम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

वृत्ते स्वयंवरे चैव राजानः सर्व एव ते ।
 यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पाण्डवान्वृतान् ॥ १
 अथ दुर्योधनो राजा विमना भ्रातृभिः सह ।
 अश्वत्थाम्ना मातुलेन कर्णेन च कृपेण च ॥ २
 विनिवृत्तो वृत्तं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्वेतवाहनम् ।
 तंतु दुःशासनोऽव्रीडो मन्दंमन्दमिवाब्रवीत् ॥ ३
 यद्यसौ ब्राह्मणो न स्याद्विन्देत द्रौपदीं न सः ।
 न हि तं तत्त्वतो राजन्वेद कश्चिद्धनंजयम् ॥ ४
 दैवं च परमं मन्ये पौरुषं चाप्यनर्थकम् ।
 धिगस्तु पौरुषं मन्त्रं यद्वरन्तीह पाण्डवाः ॥ ५
 'बध्वा चक्षुषि नः पार्था राज्ञां च द्रुपदात्मजाम् ।
 उद्वाह्य राज्ञां तैर्न्यस्तो वामः पादः पृथासुतैः ॥६
 विमुक्ताः कथमेतेन जतुवेश्महविर्भुजः ।
 अस्माकं पौरुषं सत्त्वं बुद्धिश्चापि गता ततः ॥ ७
 वयं हता मातुलाद्य विश्वस्य च पुरोचनम् ।
 अदग्ध्वा पाण्डवानेतान्स्वयं दग्धो हुताशने ॥ ८
 मत्तो मातुल मन्येऽहं पाण्डवा बुद्धिमत्तराः ।
 तेषां नास्ति भयं मृत्योर्भुक्तानां जतुवेश्मनः ॥ ९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं संभाषमाणास्ते निन्दन्तश्च पुरोचनम् ।
 पञ्चपुत्रां किरातीं च विदुरं च महामतिम् ॥१०
 विविशुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः ॥ ११
 त्रस्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थान्महौजसः ।
 मुक्तान्हव्यभुजश्चैव संयुक्तान्द्रुपदेन च ॥ १२
 धृष्टद्युम्नं तु संचिन्त्य तथैव च शिखण्डिनम् ।
 द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १३
 विदुरस्त्वथ ताञ्श्रुत्वा द्रौपद्या पाण्डवान्वृतान् ।
 व्रीडितान्धारतराष्ट्रांश्च भग्नदर्पानुपागतान् ॥ १४
 ततः प्रीतमनाः क्षत्ता धृतराष्ट्रं विशांपते ।
 उवाच दिष्ट्या कुरवो वर्धन्त इति विस्मितः ॥ १५
 वैचित्रवीर्यस्तु नृपो निशम्य विदुरस्य तत् ।

अब्रवीत्परमप्रीतो दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥ १६
 मन्यते स वृत्तं पुत्रं ज्यैष्ठं द्रुपदकन्यया ।
 दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ १७
 अथ त्वाज्ञापयामास द्रौपद्या भूषणं बहु ।
 आनीयतां वै कृष्णेति पुत्रं दुर्योधनं तदा ॥ १८
 'अथ स पश्चाद्विदुर आचख्यावम्बिकात्मजम् ।
 कौरव्या इति सामान्यान्न मन्येथास्तवात्मजान् १९
 वर्धन्त इति मद्वाक्याद्वर्धिताः पाण्डुनन्दनाः ।
 कृष्णया संवृताः पार्थाविमुक्ता राजसङ्गरात् ॥ २०
 दिष्ट्या कुशलिनो राजन्पूजिता द्रुपदेन च ॥ २१
 वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं विदुरस्य नराधिपः ।
 आकारच्छादनार्थाय दिष्ट्यादिष्ट्येति चाब्रवीत् २२
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 एवं विदुर भद्रं ते यदि जीवन्ति पाण्डवाः ।
 न ममौ मे तनौ प्रीतिस्त्वद्वाक्यामृतसंभवा ॥ २३
 साध्वाचारतया तेषां संबन्धो द्रुपदेन च ।
 बभूव परमश्लाघ्यो दिष्ट्यादिष्ट्येति चाब्रवीत् ॥ २४
 अन्ववाये वसोर्जातः प्रवरे मात्स्यके कुले ।
 वृत्तविद्यातपोवृद्धः पार्थिवानां च संमतः ॥ २५
 पुत्राश्चास्य तथा पौत्राः सर्वे सुचरितव्रताः ।
 तेषां संबन्धिनश्चान्ये बहवः सुमहाबलाः ॥ २६
 यथैव पाण्डोः पुत्रास्ते ततोऽप्यभ्यधिका मम ।
 सेयमभ्यधिकान्येभ्यो वृत्तिर्विदुर मे मता ॥ २७
 या प्रीतिः पाण्डुपुत्रेषु न साऽन्यत्र ममाभिभो ।
 नित्योऽयं चिन्तितः क्षत्तः सत्यं सत्येन ते शपे २८
 यत्ते कुशलिनो वीराः पाण्डुपुत्रा महारथाः ।
 मित्रवन्तोऽभवन्पुत्रा दुर्योधनमुखास्तथा ॥ २९
 मया श्रुतं यदा बह्वेर्दग्धाः पाण्डुसुता इति ।
 तदाऽदहं दिवारात्रं न भोक्ष्ये न स्वपामि च ॥ ३०
 असहायाश्च मे पुत्रा लूनपक्षा इव द्विजाः ।
 तत्त्वतः शृणु मे क्षत्तः सुसहायाः सुता मम ।

अद्य वै स्थिरसाम्राज्यमाचन्द्रार्कं ममाभवत् ॥' ३१
को हि द्रुपदमासाद्य मित्रं क्षत्तः सबान्धवम् ।
न बुभूषेद्भवेनार्थी गतश्रीरपि पार्थिवः ॥ ३२
वैशंपायन उवाच ।
तं तथा भाषमाणं तु विदुरः प्रत्यभाषत ।
नित्यं भवतु ते बुद्धिरेषा राजञ्छतं समाः ।
इत्युक्त्वा प्रययौ राजन्विदुरः स्वं निवेशनम् ॥ ३३
ततो दुर्योधनश्चापि राधेयश्च विशांपते ।
धृतराष्ट्रमुपागम्य वचोऽब्रूतामिदं तदा ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलामपर्वणि एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः ॥ १ ॥

'वैशंपायन उवाच ।
दुर्योधनेनैवमुक्तः कर्णेन च विशांपते ।
पुत्रं च सूतपुत्रं च धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥' १
धृतराष्ट्र उवाच ।
अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षामि यथा युवाम् ।
विवेकुं नाहमिच्छामि त्वाकारं विदुरं प्रति ॥ २
ततस्तेषां गुणानेव कीर्तयामि विशेषतः ।
नावबुध्येत विदुरो ममाभिप्रायमिज्ञितैः ॥ ३
यच्च त्वं मन्यसे प्राप्तं तद्ब्रवीहि सुयोधन ।
राधेय मन्यसे यच्च प्राप्तकालं वदाशु मे ॥ ४
दुर्योधन उवाच ।
अद्य तान्कुशलैर्विप्रैः सुगुप्तैराप्तकारिभिः ।
कुन्तीपुत्रान्भेदयामो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ५
अथवा द्रुपदो राजा महद्भिर्वित्तसंचयैः ।
पुत्राश्चास्य प्रलोभ्यन्ताममात्याश्चैव सर्वशः ॥ ६
परित्यजेद्यथा राजा कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
अथ तत्रैव वा तेषां निवासं रोचयन्तु ते ॥ ७
इहैषां दोषवद्वासं वर्णयन्तु पृथक्पृथक् ।
ते भिद्यमानास्तत्रैव मनः कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥ ८

अथवा कुशलाः केचिदुपायनिपुणा नराः ।
इतरेतरतः पार्थान्भेदयन्त्वनुरागतः ॥ ९
व्युत्थापयन्तु वा कृष्णां बहुत्वात्सुकरं हि तत् ।
अथवा पाण्डवांस्तस्यां भेदयन्तु ततश्च ताम् ॥ १०
भीमसेनस्य वा राजन्नुपायकुशलैर्नरैः ।
मृत्युर्विधीयतां छन्नैः स हि तेषां बलाधिकः ॥ ११
तमाश्रित्य हि कौन्तेयः पुरा चास्मान्न मन्यते ।
स हि तीक्ष्णश्च शूरश्च तेषां चैव परायणम् ॥ १२
तस्मिंस्त्वभिहते राजन्हतोत्साहा हतौजसः ।
यतिष्यन्ते न राज्याय स हि तेषां व्यपाश्रयः ॥ १३
अजेयो ह्यर्जुनः सङ्घो पृष्ठगोपे वृकोदरे ।
तमृते फाल्गुनो युद्धे राधेयस्य न पादभाक् ॥ १४
ते जानानास्तु दौर्बल्यं भीमसेनमृते महत् ।
अस्मान्बलवतो ज्ञात्वा न यतिष्यन्ति दुर्बलाः ॥ १५
इहागतेषु वा तेषु निदेशवशवर्तिषु ।
प्रवर्तिष्यामहे राजन्यथाशास्त्रं निवर्हणम् ॥ १६
'दर्पं वा वदतां तेषां केचिदत्र मनस्विनः ।
द्रुपदस्यात्मजा राजन्प्रभिद्यन्ते ततः परैः ॥' १७
अथवा दर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यताम् ।

गतश्रीर्नष्टश्रीः को भवेन ऐश्वर्येणार्थी न बुभूषेद्भवितुमिच्छेदपि
तु सर्वोपीच्छेत् ॥ ३२ ॥

एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

इज्ञितैश्चेष्टितैः ॥ ३ ॥ विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

एकैकस्तत्र कौन्तेयस्ततः कृष्णा विरज्यताम् ॥१८
 प्रेष्यतां चैव राधेयस्तेषामागमनाय वै ।
 तैस्तैः प्रकारैः सब्रीय पाल्यन्तामाप्तकारिभिः १९
 एतेषामप्युपायानां यस्ते निर्दोषवान्मतः ।
 तस्य यत्रोगमातिष्ठ पुरा कालोऽतिवर्तते ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

दुर्योधनं प्रति कर्णेनोक्तं श्रुतवतो धृतराष्ट्रस्य भीष्मादिभिः सह मन्त्रणम् ॥ १ ॥

कर्ण उवाच ।

दुर्योधन तव प्रज्ञा न सम्यगिति मे मतिः ।
 न ह्युपायेन ते शक्याः पाण्डवाः कुरुवर्धन ॥ १
 पूर्वमेव हि ते सूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया ।
 निग्रहीतुं तदा वीर न चैव शकितास्त्वया ॥ २
 इहैव वर्तमानास्ते समीपे तव पार्थिव ।
 अजातपक्षाः शिशवः शकिता नैव बाधितुम् ॥३
 जातपक्षा विदेशस्था विवृद्धाः सर्वशोऽद्य ते ।
 नोपायसाध्याः कौन्तेया ममैषा मतिरच्युता ॥४
 न च ते व्यसनैर्योक्तुं शक्या दिष्टकृतेन च ।
 शकिताश्चेप्सवश्चैव पितृपैतामहं पदम् ॥ ५
 परस्परेण भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते ।
 एकस्यां ये रताः पत्न्यां न भिद्यन्ते परस्परम् ॥६
 न चापि कृष्णा शक्येत तेभ्यो भेदयितुं परैः ।
 परिद्यूनान्वृतवती किमुताद्य मृजावतः ॥ ७
 ईप्सितश्च गुणः स्त्रीणामेकस्या बहुभर्तृता ।
 तं च प्राप्तवती कृष्णा न सा भेदयितुं क्षमा ॥८
 आर्यव्रतश्च पाञ्चाल्यो न स राजा धनप्रियः ।
 न संत्यक्ष्यति कौन्तेयान् राज्यादानैरपि ध्रुवम् ॥९
 तथाऽस्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पाण्डवान् ।
 तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथंचन ॥ १०
 इदं त्वद्य क्षमं कर्तुमस्माकं पुरुषर्षभ ।
 यावन्न कृतमूलास्ते पाण्डवेया विशांपते ॥ ११
 तावत्प्रहरणीयास्ते तच्चुभ्यं तात रोचताम् ।

असत्पक्षो महान्यावद्यावत्पाञ्चालको लघुः ।
 तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां मा विचारय ॥ १२
 वाहनानि प्रभूतानि मित्राणि च कुलानि च ।
 यावन्न तेषां गान्धारे तावद्विक्रम पार्थिव ॥ १३
 यावच्च राजा पाञ्चाल्यो नोद्यमे कुरुते मनः ।
 सह पुत्रैर्महावीर्यैस्तावद्विक्रम पार्थिव ॥ १४
 यावन्नायाति वाष्ण्यैः कर्षन्यादववाहिनीम् ।
 राज्यार्थं पाण्डवेयानां पाञ्चाल्यसदनं प्रति ॥१५
 वसूनि विविधान्भोगान् राज्यामेव च केवलम् ।
 नात्याज्यमस्ति कृष्णस्य पाण्डवार्थं कथंचन ॥१६
 विक्रमेण मही प्राप्ता भरतेन महात्मना ।
 विक्रमेण च लोकांस्त्रीञ्जितवान्पाकशासनः ॥१७
 विक्रमं च प्रशंसन्ति क्षत्रियस्य विशांपते ।
 स्वको हि धर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवर्षभ ॥ १८
 ते बलेन वयं राजन्महता चतुरङ्गिणा ।
 प्रमथ्य द्रुपदं शीघ्रमानयामेह पाण्डवान् ॥ १९
 न हि साम्ना न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः ।
 शक्याः साधयितुं तस्माद्विक्रमेणैव ताञ्जहि ॥२०
 तान्विक्रमेण जित्वेमामखिलां भुङ्क्ष्व मेदिनीम् ।
 अतो नान्यं प्रपश्यामि कार्योपायं जनाधिपा ॥२१
 वैशंपायन उवाच ।
 श्रुत्वा तु राधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 अभिपूज्य ततः पश्चादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २२
 उपपन्नं महाप्राज्ञे कृतास्त्रे सूतनन्दने ।

परिद्यूनान् शोच्यान् । मृजावतः सुवेपान् ॥ ७ ॥

एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

त्वयि विक्रमसंपन्नमिदं वचनमीदृशम् ॥ २३
भूय एव तु भीष्मश्च द्रोणो विदुर एव च ।
युवां च कुरुतं बुद्धिं भवेद्या नः सुखोदया ॥२४

तत आनाय्य तान्सर्वान्मन्त्रिणः सुमहायशाः ।
धृतराष्ट्रो महाराज मन्त्रयामास वै तदा ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

भीष्मेण दुर्योधनादिसमीपे पाण्डवेभ्योऽर्धराज्यं दातव्यमिति स्वाभिप्रायकथनम् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच ।
न रोचते विग्रहो मे पाण्डुपुत्रैः कथंचन ।
यथैव धृतराष्ट्रो मे तथा पाण्डुरसंशयम् ॥ १
गान्धार्याश्च यथा पुत्रास्तथा कुन्तीसुता मम ।
यथा च मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव ॥ २
यथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधनस्य ते ।
तथा कुरूणां सर्वेषामन्येषामपि पार्थिव ॥ ३
एवं गते विग्रहं तैर्न रोचे
सन्धाय वीरैर्दीयतामर्धभूमिः ।
तेषामपीदं प्रपितामहानां
राज्यं पितृश्रैव कुरुत्तमानाम् ॥ ४
दुर्योधन यथा राज्यं त्वमिदं तात पश्यसि ।
मम पैतृकमित्येवं तेऽपि पश्यन्ति पाण्डवाः ॥ ५
यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पाण्डवेया यशस्विनः ।
कुत एत तवापीदं भारतस्यापि कस्यचित् ॥ ६
अधर्मेण च राज्यं त्वं प्राप्तवान्भरतर्षभ ।
तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ॥ ७
मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्धं प्रदीयताम् ।
एतद्वि पुरुषव्याघ्र हितं सर्वजनस्य च ॥ ८
अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति ।
तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ॥ ९

कीर्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्तिर्हि परमं बलम् ।
नष्टकीर्तिर्मेनुष्यस्य जीवितं ह्यफलं स्मृतम् ॥ १०
यावत्कीर्तिर्मेनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव ।
तावज्जीवति गान्धरे नष्टकीर्तिस्तु नश्यति ॥ ११
तमिमं समुपातिष्ठ धर्मं कुरूकुलोचितम् ।
अनुरूपं महाबाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु ॥ १२
दिष्ट्या ध्रियन्ते पार्था हि दिष्ट्या जीवति सा पृथा ।
दिष्ट्या पुरोचनः पापो न सकामोऽत्ययं गतः १३
यदाप्रभृति दग्धास्ते कुन्तिभोजसुतासुताः ।
तदाप्रभृति गान्धारे न शक्नोम्यभिवीक्षितुम् १४
लोके प्राणभृतां किञ्चिच्छ्रुत्वा कुन्तीं तथागताम् ।
न चापि दोषेण तथा लोको मन्येत्पुरोचनम् ।
यथा त्वां पुरुषव्याघ्र लोको दोषेण गच्छति १५
तदिदं जीवितं तेषां तव किल्बिषनाशनम् ।
संमन्तव्यं महाराज पाण्डवानां च दर्शनम् ॥ १६
न चापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनन्दन ।
पित्र्योशः शक्य आदातुमपि वज्रभृता स्वयं १७
ते सर्वेऽवस्थिता धर्मे सर्वे चैवैकचेतसः ।
अधर्मेण निरस्ताश्च तुल्ये राज्ये विशेषतः ॥ १८
यदि धर्मस्त्वया कार्यो यदि कार्यं प्रियं च मे ।
क्षेमं च यदि कर्तव्यं तेषामर्धं प्रदीयताम् ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

पाण्डवाः संविभज्या इति द्रोणवचनम् ॥ १ ॥ तद्विरोधितया कर्णेन अम्बुवीचवृत्तान्तकथनम् ॥ २ ॥ मदुक्तं न क्रियते चेत्कुरवो विनङ्गयन्तीति द्रोणेनोक्तिः ॥ ३ ॥

द्रोण उवाच ।

मन्त्राय समुपानीतैर्धृतराष्ट्र हितैर्नृप ।
धर्म्यमर्थ्यं यशस्यं च वाच्यमित्यनुशुश्रुम ॥ १
ममाप्येषा मतिस्तात या भीष्मस्य महात्मनः ।
संविभज्यास्तु कौन्तेया धर्म एष सनातनः ॥ २
प्रेष्यतां द्रुपदायाशु नरः कश्चित्प्रियंवदः ।
बहुलं रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ॥ ३
मिथः कृत्यं च तस्मै स आदाय वसु गच्छतु ।
वृद्धिं च परमां ब्रूयात्तत्संयोगोद्भवां तथा ॥ ४
संप्रीयमाणं त्वां ब्रूयाद्राजन्दुर्योधनं तथा ।
असकृद्द्रुपदे चैव धृष्टद्युम्ने च भारत ॥ ५
उचितत्वं प्रियत्वं च योगस्यापि च वर्णयेत् ।
पुनःपुनश्च कौन्तेयान्माद्रीपुत्रौ च सान्त्वयन् ॥ ६
हिरण्मयानि शुभ्राणि बहून्याभरणानि च ।
वचनात्तव राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ॥ ७
तथा द्रुपदपुत्राणां सर्वेषां भरतर्षभ ।
पाण्डवानां च सर्वेषां कुन्त्या युक्तानि यानि च ८
'दत्त्वा तानि महार्हाणि पाण्डवानसंप्रहर्षय ।'
एवं सान्त्वसमायुक्तं द्रुपदं पाण्डवैः सह ।
उक्त्वा सोऽनन्तरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ॥ ९
अनुज्ञातेषु वीरेषु बलं गच्छतु शोभनम् ।
दुःशासनो विकर्णश्चाप्यानेतुं पाण्डवानिह ॥ १०
ततस्ते पाण्डवाः श्रेष्ठाः पूज्यमानाः सदा त्वया ।
प्रकृतीनामनुमते पदे स्थास्यन्ति पैतृके ॥ ११
एतत्तव महाराज तेषु पुत्रेषु चैव हि ।
वृत्तमौपयिकं मन्ये भीष्मेण सह भारत ॥ १२
कर्ण उवाच ।
योजितावर्थमानाभ्यां सर्वकार्येष्वनन्तरौ ।

न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः किमद्भुततरं ततः ॥ १३
दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनान्तरात्मना ।
ब्रूयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतम् ॥ १४
न मित्राप्यर्थकृच्छ्रेषु श्रेयसे चेतराय वा ।
विधिपूर्वं हि सर्वस्य दुःखं वा यदि वा सुखम् १५
कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञो बालो वृद्धश्च मानवः ।
ससहायोऽसहायश्च सर्वे सर्वत्र विन्दति ॥ १६
श्रूयते हि पुरा कश्चिदम्बुवीच इतीश्वरः ।
आसीद्राजगृहे राजा मागधानां महीक्षिताम् ॥ १७
स हीनः करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमो नृपः ।
अमात्यसंस्थः सर्वेषु कार्येष्वेवाभवत्तदा ॥ १८
तस्यामात्यो महाकर्णिवर्भूवैकेश्वरस्तदा ।
स लब्धबलमात्मानं मन्यमानोऽवमन्यते ॥ १९
स राज्ञ उपभोग्यानि स्त्रियो रत्नधानानि च ।
आददे सर्वशो मूढ ऐश्वर्यं च स्वयं तदा ॥ २०
तदादाय च लुब्धस्य लोभाल्लोभोऽभ्यवर्धत ।
तथाहि सर्वमादाय राज्यमस्य जिहीर्षति ॥ २१
हीनस्य करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमस्य च ।
यतमानोऽपि तद्राज्यं न शशाकेति नः श्रुतं २२
किमन्यद्विहिता नूनं तस्य सा पुरुषेन्द्रता ।
यदि ते विहितं राज्यं भविष्यति विशांपते ॥ २३
मिषतः सर्वलोकस्य स्थास्यते त्वयि तद्भुवम् ।
अतोऽन्यथा चेद्विहितं यतमानो न लप्स्यसे ॥ २४
एवं विद्वद्भुपादत्स्य मन्त्रिणां साध्वसाधुताम् ।
दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितम् ॥ २५
द्रोण उवाच ।
विद्म ते भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।
दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

मिथः कृत्यं सांबन्धिकं वरपक्षीयैर्वध्वलंकारादिकन्यापक्षीयैर्व-
रालंकारादि ॥ ४ ॥ विधिपूर्वं अदृष्टकारणकम् ॥ १५ ॥ अम्बुवीर
इति श्रुतः इति घ. पाठः । विनिन्द इति वितक्षुः इति ङ पाठः ।

ईश्वरः समर्थः । राजगृहे तत्रामके नगरे ॥ १७ ॥ त्रयोविंशत्यधि-
कद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

हितं तु परमं कर्णं ब्रवीमि कुलवर्धनम् ।
अथ त्वं मन्यसे दुष्टं ब्रूहि यत्परमं हितम् ॥ २७ ॥
इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

अतोऽन्यथा चेत्क्रियते यद्ब्रवीमि परं हितम् ।
कुरवो वै विनङ्क्ष्यन्ति नचिरेणैव मे मतिः ॥ २८ ॥

चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

भीष्मद्रोणाभ्यामुक्तमेवावश्यं करणीयं पाण्डवा जेतुं न शक्याः दुर्योधनादीनां वचनं मा कुरु इति धृतराष्ट्रमिति विदुर-
सोक्तिः ॥ १ ॥

विदुर उवाच ।
राजन्निःसंशयं श्रेयो वाच्यस्त्वमसि बान्धवैः ।
न लशुश्रूषमाणे वै वाक्यं संप्रति तिष्ठति ॥ १ ॥
प्रियं हितं च तद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ।
भीष्मः शान्तनवो राजन्प्रतिगृह्णासि तन्न च ॥ २ ॥
तथा द्रोणेन बहुधा भाषितं हितमुत्तमम् ।
तच्च राधासुतः कर्णो मन्यते न हितं तव ॥ ३ ॥
चिन्तयंश्च न पश्यामि राजंस्तव सुहृत्तमम् ।
आभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां यो वा स्यात्प्रज्ञयाधिकः ४ ॥
इमौ हि वृद्धौ वयसा प्रज्ञया च श्रुतेन च ।
समौ च त्वयि राजेन्द्र तथा पाण्डुसुतेषु च ॥ ५ ॥
धर्मे चानवरौ राजन्सत्यतायां च भारत ।
रामाहाशरथेश्चैव गयाचैव न संशयः ॥ ६ ॥
न चोक्तवन्तावश्रेयः पुरस्तादपि किञ्चन ।
न चाप्यपकृतं किञ्चिदनयोर्लक्ष्यते त्वयि ॥ ७ ॥
तावुभौ पुरुषव्याघ्रावनागसि नृपे त्वयि ।
न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः कथं सत्यपराक्रमौ ॥ ८ ॥
प्रज्ञावन्तौ नरश्रेष्ठावसिंद्धोके नराधिप ।
त्वन्निमित्तमतो नेमौ किञ्चिज्जिह्वं वदिष्यतः ॥ ९ ॥
इति मे नैष्ठिकी बुद्धिर्वर्तते कुरुनन्दन ।
न चार्थहेतोर्धर्मज्ञौ वक्ष्यतः पक्षसंश्रितम् ॥ १० ॥
एतद्वि परमं श्रेयो मन्येऽहं तव भारत ।
दुर्योधनप्रभृतयः पुत्रा राजन्यथा तव ॥ ११ ॥
तथैव पाण्डवेयास्ते पुत्रा राजन्न संशयः ।
तेषु चेदहितं किञ्चिन्मन्त्रयेयुरतद्विदः ॥ १२ ॥
मन्त्रिणस्ते न च श्रेयः प्रपश्यन्ति विशेषतः ।

अथ ते हृदये राजन्विशेषः खेषु वर्तते ।
अन्तरस्थं विवृण्वानाः श्रेयः कुर्युर्न ते ध्रुवम् ॥ १३ ॥
एतदर्थमिमौ राजन्महात्मानौ महाद्युती ।
नोचतुर्विष्टं किञ्चिन्न ह्येष तव निश्चयः ॥ १४ ॥
यच्चाप्यशक्यतां तेषामाहतुः पुरुषर्षभौ ।
तत्तथा पुरुषव्याघ्र तव तद्भद्रमस्तु ते ॥ १५ ॥
कथं हि पाण्डवः श्रीमान्सव्यसाची धनञ्जयः ।
शक्यो विजेतुं संग्रामे राजन्मधवतापि हि ॥ १६ ॥
'भीमसेनो महाबाहुर्नागायुतबलो महान् ।
राक्षसानां भयकरो बाहुशाली महाबलः ॥ १७ ॥
हिडिम्बो निहतो येन बाहुयुद्धेन भारत ।
यो रावणसमो युद्धे तथा च बकराक्षसः ॥ १८ ॥
स युध्यमानो राजेन्द्र भीमो भीमपराक्रमः ।
कथं स युधि शक्येत विजेतुममरैरपि ॥ १९ ॥
तथैव कृतिनौ युद्धे यमौ यमसुताविव ।
कथं विजेतुं शक्यौ तौ रणे जीवितुमिच्छताम् ॥ २० ॥
यस्मिन्धृतिरनुक्रोशः क्षमा सत्यं पराक्रमः ।
नित्यानि पाण्डवे ज्येष्ठे स जीयेत रणे कथम् ॥ २१ ॥
येषां पक्षधरो रामो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
किं नु तैरजितं सङ्घे येषां पक्षे च सात्यकिः ॥ २२ ॥
द्रुपदः श्वशुरो येषां येषां स्यालाश्च पार्षताः ।
धृष्टद्युम्नमुखा वीरा भ्रातरो द्रुपदात्मजाः ॥ २३ ॥
'चैद्यश्च येषां भ्राता च शिशुपालो महारथः ।
सोऽशक्यतां च विज्ञाय तेषामग्रे च भारत ।
दायाद्यतां च धर्मेण सम्यक्तेषु समाचर ॥ २४ ॥
इदं निर्दिष्टमयशः पुरोचनकृतं महत् ।

अनवरौ श्रेष्ठौ ॥ ६ ॥ अनयोः आभ्याम् ॥ ७ ॥ दायाद्यतां पितृ-

धनभोजनार्हताम् ॥ २४ ॥ चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२४

तेषामनुग्रहेणाद्य राजन्प्रक्षालयात्मनः ॥ २५	यच्च साम्रैव शक्येत कार्यं साधयितुं नृप । को दैवशप्तस्तत्कार्यं विग्रहेण समाचरेत् ॥ २९
तेषामनुग्रहश्चायं सर्वेषां चैव नः कुले । जीवितं च परं श्रेयः क्षत्रस्य च विवर्धनम् ॥२६	श्रुत्वा च जीवतः पार्थान्पौरजानपदा जनाः । बलवद्दर्शने हृष्टास्तेषां राजन्प्रियं कुरु ॥ ३०
द्रुपदोऽपि महान्राजा कृतवैरश्च नः पुरा । तस्य संग्रहणं राजन्स्वपक्षस्य विवर्धनम् ॥ २७	दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः । अधर्मयुक्ता दुष्प्रज्ञा बाला मैषां वचः कृथाः ॥३१
बलवन्तश्च दाशार्हा बहवश्च विशांपते । यतः कृष्णस्ततः सर्वे यतः कृष्णस्ततो जयः ॥२८	उक्तमेतत्पुरा राजन्मया गुणवतस्तव । दुर्योधनापराधेन प्रजेयं वै विनङ्क्ष्यति ॥ ३२
॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥	

पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

धृतराष्ट्राज्ञया विदुरस्य द्रुपदनगरगमनम् ॥ १ ॥ तत्र श्रीकृष्णादीनां समीपे धृतराष्ट्रसन्देशकथनम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । भीष्मः शान्तनवो विद्वान्द्रोणश्च भगवानृषिः । 'हितं च परमं सत्यमब्रूतां वाक्यमुत्तमम् ।' हितं च परमं वाक्यं त्वं च सत्यं ब्रवीषि माम् १ यथैव पाण्डोस्ते वीराः कुन्तीपुत्रा महारथाः । तथैव धर्मतः सर्वे मम पुत्रा न संशयः ॥ २ यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते । तथैव पाण्डुपुत्राणामिदं राज्यं न संशयः ॥ ३ क्षत्तरानय गच्छैतान्सह मात्रा सुसत्कृतान् । तया च देवरूपिण्या कृष्णया सह भारत ॥ ४ दिष्ट्या जीवन्ति ते पार्था दिष्ट्या जीवति सा पृथा । दिष्ट्या द्रुपदकन्यां च लब्धवन्तो महारथाः ॥५ दिष्ट्या वर्धामहे सर्वे दिष्ट्या शान्तः पुरोचनः । दिष्ट्या मम परं दुःखमपनीतं महाद्युते ॥ ६ 'त्वमेव गत्वा विदुर तानिहानय मा चिरम् । वैशंपायन उवाच । एवमुक्तस्ततः क्षत्ता रथमारुह्य शीघ्रगम् । आगात्कतिपयाहोभिः पाञ्चालान्राजधर्मवित्' ॥७ ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रस्य शासनात् । सकाशं यज्ञसेनस्य पाण्डवानां च भारत ॥ ८ समुपादाय रत्नानि वसूनि विविधानि च । द्रौपद्याः पाण्डवानां च यज्ञसेनस्य चैव ह ॥ ९	तत्र गत्वा स धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः । द्रुपदं न्यायतो राजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ॥ १० स चापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरं ततः । चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नसंविदम् ॥ ११ ददर्श पाण्डवांस्तत्र वासुदेवं च भारत । स्नेहात्परिष्वज्य स तान्पप्रच्छानामयं ततः ॥ १२ तैश्चाप्यमितबुद्धिः स पूजितो हि यथाक्रमम् । वचनाद्भृतराष्ट्रस्य स्नेहयुक्तं पुनःपुनः ॥ १३ पप्रच्छानामयं राजंस्ततस्तान्पाण्डुनन्दनान् । प्रददौ चापि रत्नानि विविधानि वसूनि च ॥१४ पाण्डवानां च कुन्त्याश्च द्रौपद्याश्च विशांपते । द्रुपदस्य च पुत्राणां यथा दत्तानि कौरवैः ॥१५ श्रोवाच चामितमतिः प्रश्रितं विनयान्वितः । द्रुपदं पाण्डुपुत्राणां सन्निधौ केशवस्य च ॥ १६ विदुर उवाच । राजञ्छृणु सहामात्यः सपुत्रश्च वचो मम । धृतराष्ट्रः सपुत्रस्त्वां सहामात्यः सबान्धवः ॥१७ अब्रवीत्कुशलं राजन्प्रीयमाणः पुनःपुनः । प्रीतिमांस्ते दृढं चापि संबन्धेन नराधिप ॥ १८ तथा भीष्मः शान्तनवः कौरवैः सह सर्वशः । कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति ॥ १९ भारद्वाजो महाप्राज्ञो द्रोणः प्रियसखस्तव ।
--	---

समाश्लेषमुपेत्य त्वां कुशलं परिपृच्छति ॥ २०
 धृतराष्ट्रश्च पाञ्चाल्य त्वया संबन्धमेयिवान् ।
 कृतार्थं मन्यतेत्मानं तथा सर्वेऽपि कौरवाः ॥ २१
 न तथा राज्यसंप्राप्तिस्तेषां प्रीतिकरी मता ।
 यथा संबन्धकं प्राप्य यज्ञसेन त्वया सह ॥ २२
 एतद्विदित्वा तु भवान्प्रस्थापयतु पाण्डवान् ।
 द्रष्टुं हि पाण्डुपुत्रांश्च त्वरन्ति कुरवो भृशम् ॥ २३
 विप्रोषिता दीर्घकालमेते चापि नरर्षभाः ।

उत्सुका नगरं द्रष्टुं भविष्यन्ति तथा पृथा ॥ २४
 कृष्णामपि च पाञ्चालीं सर्वाः कुरुवरस्त्रियः ।
 द्रष्टुकामाः प्रतीक्षन्ते पुरं च विषयाश्च नः ॥ २५
 स भवान्पाण्डुपुत्राणामाज्ञापयतु मा चिरम् ।
 गमनं सहदारणामेतदत्र मतं मम ॥ २६
 निस्पृष्टेषु त्वया राजन्पाण्डवेषु महात्मसु ।
 ततोऽहं प्रेषयिष्यामि धृतराष्ट्रस्य शीघ्रगान् ।
 आगमिष्यन्ति कौन्तेयाः कुन्ती च सह कृष्णया ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

पाण्डवानां हास्तिनपुरगमनं प्रति श्रीकृष्णद्रुपदयोरभ्यनुज्ञा ॥ १ ॥ पृथाविदुरसंवादः ॥ २ ॥ प्रस्थितानां पाण्डवानां
 द्रुपदेन पारिवर्हदानम् ॥ ३ ॥ प्रत्युद्गमनायागतैः कौरवैः सह पाण्डवानां भीष्मादिवन्दनपुरःसरं गृहप्रवेशः ॥ ४ ॥

द्रुपद उवाच ।

एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्थ विदुराद्य माम् ।
 ममापि परमो हर्षः संबन्धेऽस्मिन्कृते प्रभो ॥ १
 गमनं चापि युक्तं स्याद्दृढमेषां महात्मनाम् ।
 न तु तावन्मया युक्तमेतद्वक्तुं स्वयं गिरा ॥ २
 यदा तु मन्यते वीरः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभौ ॥ ३
 रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः ।
 एतौ हि पुरुषव्याघ्रावेषां प्रियहिते रतौ ॥ ४
 युधिष्ठिर उवाच ।
 परवन्तो वयं राजंस्त्वयि सर्वे सहानुगाः ।
 यथा वक्ष्यसि नः प्रीत्या तत्करिष्यामहे वयम् ५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवो गमनं रोचते मम ।
 यथा वा मन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् ॥ ६
 द्रुपद उवाच ।
 यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः ।
 प्राप्तकालं महाबाहुः सा बुद्धिर्निश्चिता मम ॥ ७
 यथैव हि महाभागाः कौन्तेया मम सांप्रतम् ।
 तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रा न संशयः ॥ ८
 न तद्भायति कौन्तेयः पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।

यथैषां पुरुषव्याघ्रः श्रेयो ध्यायति केशवः ॥ ९
 वैशंपायन उवाच ।
 'पृथायास्तु ततो वेद्म प्रविवेश महामतिः ।
 पादौ स्पृष्ट्वा पृथायास्तु शिरसा च महीं गतः १०
 दृष्ट्वा तु देवरं कुन्ती शुशोच च मुहुर्मुहुः ।
 कुन्त्युवाच ।
 वैचित्रवीर्यं ते पुत्राः कथंचिज्जीवितास्त्वया ॥ ११
 तत्प्रसादाज्जतुगृहे मृताः प्रत्यागतास्तथा ।
 कूर्मीं चिन्तयते पुत्रान्यत्र वा तत्र संमता ॥ १२
 चिन्तया वर्धिताः पुत्रा यथा कुशलिनस्तथा ।
 तव पुत्रास्तु जीवन्ति त्वद्भक्त्या भरतर्षभ ॥ १३
 यथा परभृतः पुत्रानरिष्टा वर्धयेत्सदा ।
 तथैव पुत्रास्तु मम त्वया तात सुरक्षिताः ॥ १४
 क्लेशास्तु बहवः प्राप्तास्तथा प्राणान्तिका मया ।
 अतः परं न जानामि कर्तव्यं ज्ञातुमर्हसि ॥ १५
 विदुर उवाच ।
 न विनश्यन्ति लोकेषु तव पुत्रा महाबलाः ।
 अचिरेणैव कालेन खराज्यस्था भवन्ति ते ॥ १६
 बान्धवैः सहिताः सर्वे न शोकं कुरु माधवि ।
 वैशंपायन उवाच ।'
 ततस्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना ॥ १७

पाण्डवाश्चैव कृष्णश्च विदुरश्च महामतिः ।
 आदाय द्रौपदीं कृष्णां कुन्तीं चैव यशस्विनीम् १८
 सविहारं सुखं जग्मुर्नगरं नागसाह्वयम् ।
 'सुवर्णकक्ष्याग्रैवेयान्सुवर्णाङ्कुशभूषितान् ॥ १९
 जाम्बूनदपरिष्कारान्प्रभिन्नकरटामुखान् ।
 अधिष्ठितान्महामात्रैः सर्वशस्त्रसमन्वितान् ॥ २०
 सहस्रं प्रददौ राजा गजानां वरवर्मिणाम् ।
 रथानां च सहस्रं वै सुवर्णमणिचित्रितम् ॥ २१
 चतुर्युजां भानुमच्च पञ्चानां प्रददौ तदा ।
 सुवर्णपरिवर्हाणां वरचामरमालिनाम् ॥ २२
 जात्यश्वानां च पञ्चाशत्सहस्रं प्रददौ नृपः ।
 दासीनामयुतं राजा प्रददौ वरभूषणम् ।
 ततः सहस्रं दासानां प्रददौ वरधन्वनाम् ॥ २३
 हैमानि शय्यासनभाजनानि
 द्रव्याणि चान्यानि च गोधनानि ।
 पृथक्पृथक्चैव ददौ स कोटिं
 पाञ्चालराजः परमप्रहृष्टः ॥ २४
 शिविकानां शतं पूर्णं बाहान्पञ्चशतं नरान् ॥ २५
 एवमेतानि पाञ्चालो जन्यार्थं प्रददौ धनम् ।
 हरणं चापि पाञ्चाल्या ज्ञातिदेयं च सोमकः २६
 घृष्टद्युम्नो ययौ तत्र भगिनीं गृह्य भारत ।
 नानघमानो बहुशस्तूर्यघोषैः सहस्रशः ॥ २७
 श्रुत्वा चोपस्थितान्वीरान्धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् ॥ २८
 विकर्णं च महेष्वासं चित्रसेनं च भारत ।
 द्रोणं च परमेष्वासं गौतमं कृपमेव च ॥ २९
 तैस्तैः परिवृताः शूरैः शोभमाना महारथाः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

द्रौपद्या नमस्कृतया गान्धार्या तद्रूपदर्शनेन तस्याः स्वपुत्रमृत्युत्ववितर्कः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रेण युधिष्ठिरस्य अर्धराज्येऽभिषेकः ॥ २ ॥ पाण्डवानां खाण्डवप्रस्थगमनम् ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णचिन्तितेनेन्द्रेण विश्वकर्मणः प्रेषणम् ॥ ४ ॥ विश्वकर्मणा इन्द्रप्रस्थपुरनिर्माणम् ॥ ५ ॥ तत्रागतानां सर्वेषां विसर्जनम् ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 दुर्योधनस्य महिषी काशिराजसुता तदा ।

धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां वधूभिः सहिता तदा ॥ १
 पाञ्चालीं प्रतिजग्राह साध्वीं श्रियमिवापराम् ।

पूजयामास पूजार्थी शचीदेवीमिवागताम् ॥ २
 ववन्दे तत्र गान्धारीं कृष्णया सह माधवी ।
 आशिषश्च प्रयुक्त्वा तु पाञ्चालीं परिष्वजे ॥ ३
 परिष्वज्यैव गान्धारी कृष्णां कमललोचनाम् ।
 पुत्राणां मम पाञ्चाली मृत्युरेवेत्यमन्यत ॥ ४
 संचिन्त्य विदुरं प्राह युक्तितः सुबलात्मजा ।
 कुन्तीं राजसुतां क्षत्तः सवधुं सपरिच्छदाम् ॥ ५
 पाण्डोर्निवेशनं शीघ्रं नीयतां यदि रोचते ।
 करणेन मुहूर्तेन नक्षत्रेण शुभे तिथौ ॥ ६
 यथा सुखं तथा कुन्ती रंस्यते ह्ये सुतैः ।
 तथेत्येव तदा क्षत्ता कारयामास तत्तथा ॥ ७
 पूजयामासुरत्यर्थं बान्धवाः पाण्डवांस्तदा ।
 नागराः श्रेणिमुख्याश्च पूजयन्ति स पाण्डवान् ८
 भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो बाह्वीकः ससुतस्तदा ।
 शासनाद्धृतराष्ट्रस्य अकुर्वन्नातिथिक्रियाम् ॥ ९
 एवं विहरतां तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 नेता सर्वस्य कार्यस्य विदुरो राजशासनात् ॥ १०
 विश्रान्तास्ते महात्मानः कंचित्कालं सकेशवाः ।
 आहूता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ॥ ११
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 भ्रातृभिः सह कौन्तेय निबोधेदं वचो मम ।
 'पाण्डुना वर्धितं राज्यं पाण्डुना पालितं जगत् ॥ १२
 शासनान्मम कौन्तेय मम भ्राता महाबलः ।
 कृतवान्दुष्करं कर्म नित्यमेव विशांपते ॥ १३
 तस्माच्चमपि कौन्तेय शासनं कुरु मा चिरम् ।
 मम पुत्रा दुरात्मानः सर्वेऽहंकारसंयुताः ॥ १४
 शासनं न करिष्यन्ति मम नित्यं युधिष्ठिर ।
 स्ववर्तमानं नित्यमवलिप्तैर्दुरात्मभिः ॥ १५
 पुनर्हो मा भूत्स्वाण्डवप्रस्थमाविश ।
 न पतस्तत्र कश्चिच्छक्तः प्रवाधितुम् ॥ १६
 न्यार्थेन त्रिदशानिव वज्रिणा ।
 संप्राप्य स्वाण्डवप्रस्थमाविश ॥ १७
 क्व मन्येत तत्कर्तव्यमसंशयम् ॥ १८
 वैशंप प्रतिश्रु च ।
 त्वयं नृपं सर्वे प्रणम्य च ।

'वासुदेवेन संमन्त्र्य पाण्डवाः समुपाविशन् ॥ १९
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 अभिषेकस्य संभारान्क्षत्तरानय मा चिरम् ।
 अभिषिक्तं करिष्यामि ह्यद्य वै कुरुनन्दनम् ॥ २०
 ब्राह्मणा नैगमश्रेष्ठाः श्रेणीमुख्याश्च सर्वतः ।
 आहूयन्तां प्रकृतयो बान्धवाश्च विशेषतः ॥ २१
 पुण्याहं वाच्यतां तात गोसहस्रं प्रदीयताम् ।
 ग्राममुख्याश्च विप्रेभ्यो दीयन्तां बहुदक्षिणाः २२
 अङ्गदे मकुटं क्षत्तहस्ताभरणमानय ।
 मुक्तावलीश्च हारं च निष्काणि कटकानि च २३
 कटिवन्धश्च सूत्रं च तथोदरनिबन्धनम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं तु ब्राह्मणाधिष्ठिता गजाः ॥ २४
 जाह्नवीसलिलं शीघ्रमानीयन्तां पुरोहितैः ।
 अभिषेकोदकक्लिन्नं सर्वाभरणभूषितम् ॥ २५
 औपवाह्योपरिगतं दिव्यचामरवीजितम् ।
 सुवर्णमणिचित्रेण श्वेतच्छत्रेण शोभितम् ॥ २६
 जयेति द्विजवाक्येन स्तूयमानं नृपैस्तथा ।
 दृष्ट्वा कुन्तीसुतं ज्येष्ठमाजमीढं युधिष्ठिरम् ॥ २७
 प्रीताः प्रीतेन मनसा प्रशंसन्तु परे जनाः ।
 पाण्डोः कृतोपकारस्य राज्यं दत्त्वा ममैव च ॥ २८
 प्रतिक्रिया कृतमिदं भविष्यति न संशयः ।
 भीष्मो द्रोणः कृपः क्षत्ता साधुसाध्वित्यथानुवन्
 श्रीवासुदेव उवाच ।
 युक्तमेतन्महाभाग कौरवाणां यशस्करम् ।
 शीघ्रमद्यैव राजेन्द्र त्वयोक्तं कर्तुमर्हसि ॥ ३०
 इत्येवमुक्तो वार्ष्णेयस्त्वरयामास तत्तदा ।
 तथोक्तं धृतराष्ट्रेण कारयामास केशवः ॥ ३१
 तस्मिन्क्षणे महाराज कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
 आगत्य कुरुभिः सर्वैः पूजितः ससुहृद्रणैः ॥ ३२
 मूर्धाभिषिक्तैः सहितो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 कारयामास विधिवत्केशवानुमते तदा ॥ ३३
 कृपो द्रोणश्च भीष्मश्च धौम्यश्च व्यासकेशवौ ।
 बाह्वीकः सोमदत्तश्च चातुर्वेद्यपुरस्कृताः ॥ ३४
 अभिषेकं तदा चक्रुर्भद्रपिठे सुसंस्कृतम् ॥ ३५

व्यास उवाच ।

जित्वा तु पृथिवीं कृत्स्नां वशे कृत्वा नृपान्भवान्

राजसूयादिभिर्यज्ञैः क्रतुभिर्वरदक्षिणैः ॥ ३६

स्नात्वा ह्यवभृथस्नानं मोदतां बान्धवैः सह ।

एवमुक्त्वा तु ते सर्वे आशीर्भिरभिपूजयन् ॥३७

मूर्धाभिषिक्तः कौरव्यः सर्वाभरणभूषितः ।

जयेति संस्तुतो राजा प्रददौ धनमक्षयम् ॥ ३८

सर्वमूर्धाभिषिक्तैश्च पूजितः कुरुनन्दनः ।

औपवाह्यमथारूढं श्वेतच्छत्रेण शोभितः ॥ ३९

रराज राजाभिमतो महेन्द्र इव दैवतैः ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य नगरं नागसाहयम् ॥ ४०

प्रविवेश तदा राजा नागरैः पूजितो गृहम् ।

मूर्धाभिषिक्तं कौन्तेयमभ्यगच्छन्त कौरवाः ॥४१

गान्धारिपुत्राः शोचन्तः सर्वे ते सह बान्धवैः ।

ज्ञात्वा शोकं च पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ४२

समक्षं वासुदेवस्य कुरूणां च समक्षतः ।

अभिषेकस्तथा प्राप्तो दुष्प्रापो ह्यकृतात्मभिः ४३

गच्छ त्वमद्यैव नृप कृतकृत्योऽसि कौरव ।

आयुः पुरुरवा राजन्नहुषेण ययातिना ॥ ४४

तत्रैव निवसन्ति स्म खाण्डवे तु नृपोत्तम ।

राजधानी तु सर्वेषां पौरवाणां महाभुज ॥ ४५

विनाशितं मुनिगणैर्लौभाद्बुधमुत्तस्य वै ।

तस्मात्त्वं खाण्डवप्रस्थं पुरं राष्ट्रं च वर्धय ॥ ४६

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः ।

त्वद्भक्त्या जन्तवश्चान्ये भजन्त्येव पुरं शुभम् ४७

पुरं राष्ट्रं समृद्धं वै धनधान्यसमाकुलम् ।

तस्माद्गच्छस्व कौन्तेय भ्रातृभिः सहितोऽनघ ॥४८

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं तस्मै सर्वे प्रणम्य च ।

रथैर्नागैर्हयैश्चापि सहितास्तु पदातिभिः ॥ ४९

प्रस्थिरे ततो घोषसंयुक्तैः स्यन्दनैर्वरैः ।

तान्दृष्ट्वा नागराः सर्वे भक्त्या चैव प्रतस्थिरे ॥ ५०

गच्छतः पाण्डवैः सार्धं दृष्ट्वा नागपुरालयात् ।

पाण्डवैः सहितो गन्तुं नार्हतेति च नागरान् ॥ ५१

घोषयामास नगरे धार्तराष्ट्रः स तौबलः ।'

ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः ॥ ५२

मण्डयाञ्चकिरे तद्वै पुरं स्वर्गादिव च्युतम् ।

वासुदेवो जगन्नाथश्चिन्तयामास वासवम् ॥ ५३

महेन्द्रश्चिन्तितो राजन्विश्वकर्माणमादिशत् ।

विश्वकर्म्ममहाप्राज्ञ अद्यप्रभृति तत्पुरम् ॥ ५४

इन्द्रप्रस्थमिति ख्यातं दिव्यं भूम्यां भविष्यति ।

महेन्द्रशासनाद्गत्वा विश्वकर्मा तु केशवम् ॥ ५५

प्रणम्य प्रणिपातार्हं किं करोमीत्यभाषत ।

वासुदेवस्तु तच्छु विश्वकर्माणमूचिवान् ॥ ५६

कुरुष्व कुरुराजस्य महेन्द्रपुरसन्निभम् ।

इन्द्रेण कृतनामानमिन्द्रप्रस्थं महापुरम् ॥ ५७

वैशंपायन उवाच ।'

ततः पुण्ये शिवे देशे शान्तिं कृत्वा महारथाः ।

स्वस्तिवाच्य यथान्यायमिन्द्रप्रस्थं भवत्विति ॥ ५८

तत्पुरं मापयामासुद्वैपायनपुरोगमाः ।

'ततः स विश्वकर्मा तु चकार पुरमुत्तमम् ॥' ५९

सागरप्रतिरूपाभिः परिखाभिरलङ्कृतम् ।

प्राकारेण च संपन्नं दिवमावृत्य तिष्ठता ॥ ६०

पाण्डुराभ्रप्रकाशेन हिमरश्मिनिभेन च ।

शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ॥ ६१

द्विपक्षगरुडप्रख्यैर्द्वारैः सौधैश्च शोभितम् ।

गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ॥ ६२

विविधैरपि निर्विद्धैः शस्त्रोपेतैः सुसंवृतैः ।

शक्तिभिश्चावृतं तद्वि द्विजिह्वैरिव पन्नगैः ॥ ६३

तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् ।

तीक्ष्णाङ्कुशशतघ्नीभिर्यत्रजालैश्च शोभित

आयसैश्च महाचक्रैः शुशुभे तत्पुरोत्तमम्

सुविभक्तमहारथ्यं देवतावाधवर्जितम्

विरोचमानं विविधैः पाण्डुरैर्भवनोत्तमै

तन्निविष्टपसंकाशमिन्द्रप्रस्थं व्यरोचत

मेघवृन्दमिवाकाशे विद्धं विद्युत्समा

तत्र रम्ये शिवे देशे कौरव्यस्य नि

शुशुभे धनसंपूर्णं धनाध्यक्षक्षयोपर

तत्रागच्छन्दिवा राजन्सर्ववेदविदां वराः ॥ ६८
 निवासं रोचयन्ति सः सर्वभाषाविदस्तथा ।
 वाणिजक्षाययुस्तत्र नानादिग्भ्यो धनार्थिनः ॥ ६९
 सवैशिल्पविदस्तत्र वासायाभ्यागमंस्तदा ।
 उधानानि च रम्याणि नगरस्य समन्ततः ॥ ७०
 आश्रैराश्रितकैर्नीपैरशोकैश्चम्पकैस्तथा ।
 पुत्रभौर्नागपुष्पैश्च लकुचैः पनसैस्तथा ॥ ७१
 शालतालतमालैश्च वकुलैश्च सकेतकैः ।
 मनोहरैः सुपुष्पैश्च फलभारावनामितैः ॥ ७२
 प्राचीनामलकैर्लोध्रैरङ्गुलैश्च सुपुष्पितैः ।
 जम्बूभिः पाटलाभिश्च कुञ्जकैरतिमुक्तकैः ॥ ७३
 करवीरैः पारिजातैरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ।
 नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतैः ॥ ७४
 मत्तवर्हिणसंघुष्टकोकिलैश्च सदामदैः ।
 गृहैरादर्शविमलैर्विविधैश्च लतागृहैः ॥ ७५
 मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्वतैः ।
 वापीभिर्विविधाभिश्च पूर्णाभिः परमाम्भसा ॥ ७६
 सरोभिरतिरम्यैश्च पद्मोत्पलसुगन्धिभिः ।
 हंसकारण्डवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ॥ ७७
 रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्यो वनावृताः ।
 तडागानि च रम्याणि बृहन्ति सुबहूनि च ॥ ७८
 'नदी च नन्दिनी नाम सा पुरीमुपगृहति ।
 चातुर्वर्ष्यसमाकीर्णमन्यैः शिल्पिभिरावृतम् ॥ ७९
 सर्वदाभिसृतं सद्भिः कारितं विश्वकर्मणा ।
 उपभोगसमृद्धैश्च सर्वद्रव्यसमावृतम् ॥ ८०
 नित्यमार्यजनोपेतं नरनारीगणैर्युतम् ।
 वाजिवारणसंपूर्णं गोभिरुष्टैः खरैरजैः ॥ ८१
 तत्रिविष्टपसङ्काशमिन्द्रप्रस्थं व्यरोचत ।
 पुरीं सर्वगुणोपेतां निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ ८२
 पौरवाणामधिपतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कृतमङ्गलसत्कारैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ ८३
 द्वैपायनं पुरस्कृत्य धौम्यस्याभिमते स्थितः ।
 आतृभिः सहितो राजा राजमार्गमतीत्य च ॥ ८४

औपवाह्यगतो राजा केशवेन सहाभिभूः ।
 तोरणद्वारसुमुखं द्वात्रिंशद्द्वारसंयुतम् ॥ ८५
 वर्धमानपुरद्वारात्प्रविवेश महाद्युतिः ।
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषाः श्रूयन्ते बहवो भृशम् ॥ ८६
 जयेति ब्राह्मणगिरः श्रूयन्ते च सहस्रशः ।
 संस्तूयमानो मुनिभिः सूतमागधवन्दिभिः ॥ ८७
 औपवाह्यगतो राजा राजमार्गमतीत्य च ।
 कृतमङ्गलसत्कारं प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥ ८८
 प्रविश्य भवनं राजा नागरैरभिसंवृतः ।
 ग्रहृष्टमुदितैरासीत्सत्कारैरभिपूजितः ॥ ८९
 पूजयामास विप्रेन्द्रान्केशवेन महात्मना ।
 ततस्तु राष्ट्रं नगरं नरनारीगणायुतम् ॥ ९०
 गोधनैश्च समाकीर्णं सखैर्वृद्धिं तदागमत् ॥ ९१
 तेषां पुण्यजनोपेतं राष्ट्रमाविशतां महत् ।
 पाण्डवानां महाराज शश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥ ९२
 'सौवलेन च कर्णेन धार्तराष्ट्रैः कृपेण च ।'
 तथा भीष्मेण राज्ञा च धर्मप्रणयिना सदा ॥ ९३
 पाण्डवाः समपद्यन्त खाण्डवप्रस्थवासिनः ।
 पञ्चभिस्तैर्महेष्वासैरिन्द्रकल्पैः समावृतम् ॥ ९४
 शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ।
 'ततस्तु विश्वकर्माणं पूजयित्वा विसृज्य च ॥ ९५
 द्वैपायनं च संपूज्य विसृज्य च नराधिपः ।
 वाष्ण्यमब्रवीद्राजा गन्तुकामं कृतक्षणम् ॥ ९६
 तव प्रसादाद्वाष्ण्ये राज्यं प्राप्तं मयाऽनघ ।
 प्रसादादेव ते वीर शून्यं राष्ट्रं सुदुर्गमम् ॥ ९७
 तवैव तु प्रसादेन राज्यस्थाश्च भवामहे ।
 गतिस्त्वमापत्कालेऽपि पाण्डवानां च माधव ९८
 ज्ञात्वा तु कृत्यं कर्तव्यं कारयस्व भवान्धि नः ।
 यदिष्टमनुमन्तव्यं पाण्डवानां त्वयाऽनघ ॥ ९९
 श्रीवासुदेव उवाच ।
 त्वत्प्रभावान्महाराज्यं संप्राप्तं हि स्वधर्मतः ।
 पितृपैतामहं राज्यं कथं न स्यात्तव प्रभो ॥ १००
 धार्तराष्ट्रा दुराचाराः किं करिष्यन्ति पाण्डवान् ।

यथेष्टं पालय जगञ्चश्चद्धर्मधुरं वह ॥ १०१
 पुनः पुनश्च संहर्षाद्ब्राह्मणान्भर पौरव ।
 अद्यैव नारदः श्रीमानागमिष्यति सत्वरः ॥ १०२
 आदत्स्व तस्य वाक्यानि शासनं कुरु तस्य वै ।
 एवमुक्त्वा ततः कुन्तीमभिवाद्य जनार्दनः १०३
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा गमिष्यामि नमोस्तु ते ।
 कुन्त्युवाच ।
 जातुषं गृहमासाद्य मया प्राप्तं यदानघ ॥ १०४
 आर्येण समभिज्ञातं त्वया वै यदुपुङ्गव ।

त्वया नाथेन गोविन्द दुःखं तीर्णं महत्तरम् १
 त्वं हि नाथस्त्वनाथानां दरिद्राणां विशेषतः १
 सर्वदुःखानि शाम्यन्ति तव संदर्शनान्मम १
 सरस्वैरान्महाप्राज्ञ तेन जीवन्ति पाण्डवाः १
 वैशंपायन उवाच । १
 करिष्यामीति चामञ्च्य अभिवाद्य पितृष्वसा १
 गमनाय मतिं चक्रे वासुदेवः सहानुगः १
 तान्निवेश्य ततो वीरः सह रामेण कौरवान् १
 ययौ द्वारवतीं राजन्पाण्डवानुमते तदा ॥ १

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

पाण्डवानां समीपे नारदागमनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 एवं संप्राप्य राज्यं तदिन्द्रग्रस्थे तपोधन ।
 अत ऊर्ध्वं नरव्याघ्राः किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १
 सर्व एव महात्मानः सर्वे मम पितामहाः ।
 द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्तत ॥ २
 कथमासुश्च कृष्णायामेकस्यां ते नरर्षभाः ।
 वर्तमाना महाभागा नाभिद्यन्त परस्परम् ॥ ३
 श्रोतुमिच्छाम्यहं तत्र विस्तरेण यथातथम् ।
 तेषां चेष्टितमन्योन्यं युक्तानां कृष्णया सह ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाता इन्द्रग्रस्थं प्रविश्य तत् ।
 रेमिरे पुरुषव्याघ्राः कृष्णया सह पाण्डवाः ॥ ५
 प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसन्धो युधिष्ठिरः ।
 पालयामास धर्मेण पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥ ६
 जितारयो महात्मानः सत्यधर्मपरायणाः ।
 एवं पुरमिदं प्राप्य तत्रोषुः पाण्डुनन्दनाः ॥ ७
 कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि भरतर्षभाः ।
 आसांचकुर्महाहर्षेषु पार्थिवेष्वामनेषु च ॥ ८
 तेषु तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 आययौ धर्मराजं तु द्रष्टुकामोऽथ नारदः ॥ ९
 पथा नक्षत्रजुष्टेन सुपर्णाचरितेन च ।

चन्द्रसूर्यप्रकाशेन सेवितेन महर्षिभिः ॥ १०
 नभस्थलेन दिव्येन दुर्लभेनातपस्विनाम् ।
 भूतार्चितो भूतधरां राष्ट्रमन्दिरभूषिताम् ॥ ११
 अवेक्षमाणो द्युतिमानाजगाम महातपाः ।
 सर्ववेदान्तगो विप्रः सर्ववेदाङ्गपारगः ॥ १२
 परेण तपसा युक्तो ब्राह्मेण तपसा वृतः ।
 नये नीतौ च निरतो विश्रुतश्च महामुनिः ॥ १३
 परात्परतरं प्राप्तो धर्मान्समभिजग्मिवान् ।
 भावितात्मा गतरजाः शान्तो मृदुर्ऋजुर्द्विजः ॥ १४
 धर्मेणाधिगतः सर्वैर्देवदानवमानुषैः ।
 क्षीणकर्मसु पापेषु भूतेषु विविधेषु च ॥ १५
 सर्वथा कृतमर्यादो वेदेषु विविधेषु च ।
 शतशः सोमपा यज्ञे पुण्ये पुण्यकृदग्निचित् ॥ १६
 ऋक्सामयजुषां वेत्ता न्यायदृग्धर्मकोविदः ।
 ऋजुरारोहवान्वृद्धो भूयिष्ठपथिकोऽनघः ॥ १७
 श्लक्ष्णया शिखयोपेतः संपन्नः परमत्विषा ।
 अवदाते च सूक्ष्मे च दिव्ये च रचिते शुभे ॥ १८
 महेन्द्रदत्ते महती विभ्रत्परमवाससी ।
 जाम्बूनदमये दिव्ये गण्डपदमुखे नवे ॥ १९
 अश्वर्कसदृशे दिव्ये धारयन्कुण्डले शुभे ।
 राजतञ्जत्रमुच्छ्रित्य चित्रं परमवर्चसम् ॥ २०

प्राप्य दुष्प्रापमन्येन ब्रह्मवर्चसमुत्तमम् ।
 भवने भूमिपालस्य बृहस्पतिरिवाप्तुतः ॥ २१
 संहितायां च सर्वेषां स्थितस्योपस्थितस्य च ।
 द्विपदस्य च धर्मस्य क्रमधर्मस्य पारगः ॥ २२
 गाथा सामानुसामज्ञः साम्नां परमवल्गुनाम् ।
 आत्मनः सर्वमोक्षिभ्यः कृतिमान्कृत्यवित्सदा २३
 यजुर्धर्मैर्वहुविधैर्मतो मतिमतां वरः ।
 विदितार्थः समश्चैव च्छेत्ता निगमसंशयान् ॥२४
 अर्थनिर्वचने नित्यं संशयच्छिदसंशयः ।
 प्रकृत्या धर्मकुशलो दाता धर्मविशारदः ॥ २५
 लोपेनागमधर्मेण संक्रमेण च वृत्तिषु ।
 एकशब्दांश्च नानार्थानेकार्थींश्च पृथक्कृतान् ॥२६
 पृथगर्थभिधानांश्च प्रयोगानन्ववेक्षिता ।
 प्रमाणभूतो लोकेषु सर्वाधिकरणेषु च ॥ २७
 सर्ववर्णविकारेषु नित्यं कुशलपूजितः ।
 स्वरेऽस्वरे च विविधे वृत्तेषु विविधेषु च ॥ २८
 समस्थानेषु सर्वेषु समाग्रायेषु धातुषु ।
 उद्देश्यानां समाख्याता सर्वमाख्यातमुद्दिशन् २९
 अभिसन्धिषु तत्त्वज्ञः पदान्यङ्गान्यनुस्मरन् ।
 कालधर्मेण निर्दिष्टं यथार्थं च विचारयन् ॥ ३०
 चिकीर्षितं च यो वेत्ता यथा लोकेन संवृतम् ।
 विभाषितं च समयं भाषितं हृदयंगमम् ॥ ३१
 आत्मने च परस्मै च स्वरसंस्कारयोगवित् ।
 एषां स्वराणां ज्ञाता च बोद्धा प्रवचनः स्वराद् ३२
 विज्ञाता चोक्तवाक्यानामेकतां बहुतां तथा ।
 बोद्धा हि परमार्थीश्च विविधांश्च व्यतिक्रमान् ॥३३
 अभेदतश्च बहुशो बहुशश्चापि भेदतः ।
 वक्ता विविधवाक्यानां नानादेशसमीक्षिता ॥३४
 पञ्चागमांश्च विविधानादेशांश्च समीक्षिता ।
 नानार्थकुशलस्तत्र तद्धितेषु च कृत्स्नशः ॥ ३५
 परिभूषयिता वाचां वर्णतः स्वरतोऽर्थतः ।
 प्रत्ययं च समाख्याता नियतं प्रतिधातुकम् ॥३६
 पञ्च चाक्षरजातानि स्वरसंज्ञानि यानि च ।

तमागतमृषिं दृष्ट्वा प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ॥ ३७
 आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स युधिष्ठिरः ।
 'कृष्णाजिनोत्तरे तस्मिन्पुपविष्टो महानृषिः ॥' ३८
 देवर्षेरुपविष्टस्य स्वयमर्घ्यं यथाविधि ।
 प्रादाद्युधिष्ठिरो धीमान्नाज्यं तस्मै न्यवेदयत् ।
 प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिः प्रीतमनास्तदा ॥ ३९
 आशीर्भिवर्धयित्वा च तमुवाचास्यतामिति ।
 निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ ४०
 प्रेषयामास कृष्णायै भगवन्तमुपस्थितम् ।
 श्रुत्वैतद्गौपदी चापि शुचिर्भूत्वा समाहिता ॥ ४१
 जगाम तत्र यत्रास्ते नारदः पाण्डवैः सह ।
 तस्याभिवाद्य चरणौ देवर्षेर्धर्मचारिणी ॥ ४२
 कृताञ्जलिः सुसंवीता स्थिताऽथ द्रुपदात्मजा ।
 तस्याश्चापि स धर्मात्मा सत्यवागृषिसत्तमः ॥४३
 आशिषो विविधाः प्रोच्य राजपुत्र्यास्तु नारदः ।
 गम्यतामिति होवाच भगवांस्तामनिन्दिताम् ४४
 गतायामथ कृष्णायां युधिष्ठिरपुरोगमान् ।
 विविक्ते पाण्डवान्सर्वानुवाच भगवानृषिः ॥ ४५
 पाञ्चाली भवतामेका धर्मपत्नी यशस्विनी ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्तथा नीतिविधीयतां ॥४६
 सुन्दोपसुन्दौ हि पुरा भ्रातरौ सहिताबुभौ ।
 आस्तामवध्यावन्येषां त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥ ४७
 एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ ।
 तिलोत्तमायास्तौ हेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ४८
 रक्षयतां सौहृदं तस्मादन्योन्यप्रीतिभावकम् ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्तत्कुरुष्व युधिष्ठिर ॥ ४९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 सुन्दोपसुन्दावसुरौ कस्य पुत्रौ महासुने ।
 उत्पन्नश्च कथं भेदः कथं चान्योन्यमघ्नताम् ॥५०
 अप्सरा देवकम्या वै कस्य चैषा तिलोत्तमा ।
 यस्याः कामेन संमत्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥ ५१
 एतत्सर्वं यथा वृत्तं विस्तरेण तपोधन ।
 श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्परं कौतूहलं हि मे ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि अष्टविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

एकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

सुन्दोपसुन्दकथा—सुन्दोपसुन्दयोर्ब्रह्मणो वरलाभः ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

शृणु मे विस्तरेणममितिहासं पुरातनम् ।
 भ्रातृभिः सहितः पार्थ यथा वृत्तं युधिष्ठिर ॥ १
 महासुरस्यान्ववाये हिरण्यकशिपोः पुरा ।
 निकुम्भो नाम दैत्येन्द्रस्तेजस्वी बलवानभूत् ॥ २
 तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भीमपराक्रमौ ।
 सुन्दोपसुन्दौ दैत्येन्द्रौ दारुणौ क्रूरमानसौ ॥ ३
 तावेकनिश्चयौ दैत्यावेककार्यार्थसंमतौ ।
 निरन्तरमवर्तेतां समदुःखसुखावुभौ ॥ ४
 विनाऽन्योन्यं न भुञ्जाते विनाऽन्योन्यं न जल्पतः ।
 अन्योन्यस्य प्रियकरावन्योन्यस्य प्रियंवदौ ॥ ५
 एकशीलसमाचारौ द्विधैवैकोऽभवत्कृतः ।
 तौ विवृद्धौ महावीर्यौ कार्येष्वप्येकनिश्चयौ ॥ ६
 त्रैलोक्यविजयार्थाय समाधायैकनिश्चयम् ।
 दीक्षां कृत्वा गतौ विन्ध्यं तावुग्रं तेषुस्तपः ॥ ७
 तौ तु दीर्घेण कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः ।
 क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटावलकलधारिणौ ॥ ८
 मलोपचितसर्वाङ्गौ वायुभक्षौ बभूवतुः ।
 आत्ममांसानि जुहन्तौ पादाङ्गुष्ठाग्रधिष्ठितौ ।
 ऊर्ध्वबाहू चानिमिषौ दीर्घकालं धृतव्रतौ ॥ ९
 तयोस्तपःप्रभावेण दीर्घकालं प्रतापितः ।
 धूमं प्रमुमुचे विन्ध्यस्तद्द्रुतमिवाभवत् ॥ १०
 ततो देवा भयं जग्मुरुग्रं दृष्ट्वा तयोस्तपः ।
 तपोविधातार्थमथो देवा विघ्नानि चक्रिरे ॥ ११
 रत्नैः प्रलोभयामासुः स्त्रीभिश्चोभौ पुनःपुनः ।
 न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १२
 अथ मायां पुनर्देवास्तयोश्चुर्मुहात्मनोः ॥
 भगिन्यो मातरो भार्यास्तयोश्चात्मजनस्तथा ॥ १३
 प्रपात्यमाना विस्रस्ताः शूलहस्तेन रक्षसा ।
 भ्रष्टाभरणकेशान्ता भ्रष्टाभरणवाससः ॥ १४
 अभिभाष्य ततः सर्वास्तौ त्राहीति विचुकुशुः ।
 न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १५

यदा क्षोभं नोपयाति नार्तिमन्यतरस्तयोः ।
 ततः स्त्रियस्ता भूतं च सर्वमन्तरधीयत ॥ १६
 ततः पितामहः साक्षादभिगम्य महासुरौ ।
 वरेण च्छन्दयामास सर्वलोकहितः प्रभुः ॥ १७
 ततः सुन्दोपसुन्दौ तौ भ्रातरौ दृढविक्रमौ ।
 दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्थतुः प्राञ्जली तदा ॥ १८
 ऊचतुश्च प्रभुं देवं ततस्तौ सहितौ तदा ।
 आवयोस्तपसाऽनेन यदि प्रीतः पितामहः ॥ १९
 मायाविदावस्त्रविदौ बलिनौ कामरूपिणौ ।
 उभावप्यमरौ स्यावः प्रसन्नो यदि नौ प्रभुः ॥ २०
 ब्रह्मोवाच ।
 ऋतेऽमरत्वं युवयोः सर्वमुक्तं भविष्यति ।
 अन्यद्वृणीतं मृत्योश्च विधानममरैः सम् ॥ २१
 प्रभविष्याव इति यन्महदभ्युद्यतं तपः ।
 युवयोर्हेतुनानेन नामरत्वं विधीयते ॥ २२
 त्रैलोक्यविजयार्थाय भवद्भ्यामास्थितं तपः ।
 हेतुनाऽनेन दैत्येन्द्रौ न वां कामं करोम्यहम् ॥ २३
 सुन्दोपसुन्दावूचतुः ।
 त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किञ्चित्स्थावरजङ्गमम् ।
 सर्वस्मान्नौ भयं न स्यादृतेऽन्योन्यं पितामह ॥ २४
 पितामह उवाच ।
 यत्प्रार्थितं यथोक्तं च काममेतद्दानि वाम् ।
 मृत्योर्विधानमेतच्च यथावद्वा भविष्यति ॥ २५
 नारद उवाच ।
 ततः पितामहो दत्त्वा वरमेतत्तदा तयोः ।
 निर्वर्त्य तपसस्तौ च ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ २६
 लब्ध्वा वराणि दैत्येन्द्रावथ तौ भ्रातरौवुभौ ।
 अवध्यौ सर्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ ॥ २७
 तौ तु लब्धवरौ दृष्ट्वा कृतकामौ मनस्विनौ ।
 सर्वः सुहृज्जनस्ताभ्यां ग्रहर्षमुपजग्मिवान् ॥ २८
 ततस्तौ तु जटा भिच्चा मौलिनौ संवभूवतुः ।
 महार्हाभरणोपेतौ विरजोम्बरधारिणौ ॥ २९

अकालकौमुदीं चैव चक्रतुः सार्वकालिकीम् ।
नित्यः प्रमुदितः सर्वस्तयोश्चैव सुहृज्जनः ॥ ३०
भक्ष्यतां भुज्यतां नित्यं दीयतां रम्यतामिति ।
गीयतां पीयतां चेति शब्दश्चासीद्गृहे गृहे ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

सुन्दोपसुन्दयोः दिग्विजयः कुरुक्षेत्रे निवासश्च ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
उत्सवे वृत्तमात्रे तु त्रैलोक्याकाङ्क्षिणावुभौ ।
मन्त्रयित्वा ततः सेनां तावज्ञापयतां तदा ॥ १
सुहृद्भिरप्यनुज्ञातौ दैत्यैर्वृद्धैश्च मन्त्रिभिः ।
कृत्वा प्रास्थानिकं रात्रौ मघासु ययतुस्तदा ॥ २
गदापट्टिशधारिण्या शूलमुद्गरहस्तया ।
प्रस्थितौ सह वर्मिण्या महत्या दैत्यसेनया ॥ ३
मङ्गलैः स्तुतिभिश्चापि विजयप्रतिसंहितैः ।
चारणैः स्तूयमानौ तौ जग्मतुः परया मुदा ॥ ४
तावन्तरिक्षमुत्प्लुत्य दैत्यौ कामगमावुभौ ।
देवानामेव भवनं जग्मतुर्युद्धदुर्मदौ ॥ ५
तयोरागमनं ज्ञात्वा वरदानं च तत्प्रभोः ।
हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्ब्रह्मलोकं ततः सुराः ॥ ६
ताविन्द्रलोकं निर्जित्य यक्षरक्षोगणांस्तदा ।
खेचराण्यपि भूतानि जघ्नतुस्तीव्रविक्रमौ ॥ ७
अन्तर्भूमिगतान्नागाञ्जित्वा तौ च महारथौ ।
समुद्रवासिनीः सर्वा म्लेच्छजातीर्विजिग्यतुः ॥ ८
ततः सर्वा महीं जेतुमारब्धावुग्रशासनौ ।
सैनिकांश्च समाहूय सुतीक्ष्णं वाक्यमूचतुः ॥ ९
राजर्षयो महायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः ।
तेजो बलं च देवानां वर्धयन्ति श्रियं तथा ॥ १०
तेषामेवं प्रवृत्तानां सर्वेषामसुरद्विषाम् ।
संभूय सर्वैरसाभिः कार्यः सर्वात्मना बधः ॥ ११
एवं सर्वान्समादिश्य पूर्वतीरे महोदधेः ।

तत्रतत्र महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ।
हृष्टं प्रमुदितं सर्वं दैत्यानामभवत्पुरम् ॥ ३२
तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानां कामरूपिणाम् ।
समाः संक्रीडतां तेषामहरेकमिवाभवत् ॥ ३३

कूरां मतिं समास्थाय जग्मतुः सर्वतोमुखौ ॥ १२
यज्ञैर्यजन्ति ये केचिद्याजयन्ति च ये द्विजाः ।
तान्सर्वान्प्रसभं हत्वा बलिनौ जग्मतुस्ततः ॥ १३
आश्रमेष्वग्निहोत्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
गृहीत्वा प्रक्षिपन्त्यप्सु विश्रब्धं सैनिकास्तयोः १४
तपोधनैश्च ये क्रुद्धैः शापा उक्ता महात्मभिः ।
नाक्रामन्त तयोस्तेऽपि वरदाननिराकृताः ॥ १५
नाक्रामन्त यदा शापा वाणा मुक्ताः शिलास्त्रिव ।
नियमान्संपरित्यज्य व्यद्रवन्त द्विजातयः ॥ १६
पृथिव्यां ये तपःसिद्धा दान्ताः शमपरायणाः ।
तयोर्भयाद्बुद्बुस्तु वैनतेयादिवोरगाः ॥ १७
मथितैराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशशुभैः ।
शून्यमासीज्जगत्सर्वं कालेनेव हतं तदा ॥ १८
ततो राजन्नदृश्यद्भिर्र्षिभिश्च महासुरौ ।
उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वते वधैषिणौ ॥ १९
प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ ।
संलीनमपि दुर्गेषु निन्यतुर्यमसादनम् ॥ २०
सिंहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चान्तर्हितावुभौ ।
तैस्तरुपायैस्तौ कूरावृषीन्ष्ट्या निजघ्नतुः ॥ २१
निवृत्तयज्ञस्वाध्याया प्रनष्टनृपतिद्विजा ।
उत्सन्नोत्सवयज्ञा च बभूव वसुधा तदा ॥ २२
हाहाभूता भयार्ता च निवृत्तविषणापणा ।
निवृत्तदेवकार्या च पुण्योद्वाहविवर्जिता ॥ २३

प्रस्थितौ सहवर्मिण्या इति ख. पाठः । जयमरणरूपतुल्यधर्म
वत्येत्यर्थः । रत्न ॥ ३ ॥ अदृश्यद्भिः अदृश्यैः वृत्तियाचेचं

सप्तम्यर्थे ऋषिष्वदृश्येभ्यु सत्स्वित्यर्थः ॥ १९ ॥
त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

निवृत्तकृषिगोरक्षा विध्वस्तनगराश्रमा ।
अस्थिकङ्कालसंकीर्णा भूर्वभूवोग्रदर्शना ॥ २४
निवृत्तपितृकार्यं च निर्वषट्कारमङ्गलम् ।
जगत्प्रतिभयाकारं दुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा ॥ २५

चन्द्रादित्यौ ग्रहास्तारा नक्षत्राणि दिवौकसः ।
जग्मुर्विषादं तत्कर्म दृष्ट्वा सुन्दोपसुन्दयोः ॥२६
एवं सर्वा दिशो दैत्यौ जित्वा क्रूरेण कर्मणा ।
निःसपत्नौ कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रतुः ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

सुन्दोपसुन्दकृतोपद्रवं निवेद्य देवादिभिः प्रार्थितेन ब्रह्मणा आज्ञप्तेन विश्वकर्मणा तिलोत्तमासृष्टिः ॥ १ ॥ तिलोत्तमया ब्रह्माज्ञास्वीकारः ॥ २ ॥

नारद उवाच ।
ततो देवर्षयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।
जग्मुस्तदा परामार्तिं दृष्ट्वा तत्कदनं महत् ॥ १
तेऽभिजग्मुर्जितक्रोधा जितात्मानो जितेन्द्रियाः ।
पितामहस्य भवनं जगतः कृपया तदा ॥ २
ततो ददृशुरासीनं सह देवैः पितामहम् ।
सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समन्तात्परिवारितम् ॥ ३
तत्र देवो महादेवस्तत्राग्निर्वायुना सह ।
चन्द्रादित्यौ च शक्रश्च पारमेष्ठ्यास्तर्षयः ॥ ४
वैखानसा वालखिल्या वानप्रस्था मरीचिपाः ।
अजाश्रैवाविमूढाश्च तेजोगर्भास्तपस्विनः ॥ ५
ऋषयः सर्व एवैते पितामहमुपागमन् ।
ततोऽभिगम्य ते दीनाः सर्व एव महर्षयः ॥ ६
सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वमेव शशंसिरे ।
यथा हृतं यथा चैव कृतं येन क्रमेण च ॥ ७
न्यवेदयंस्ततः सर्वमखिलेन पितामहे ।
ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ॥ ८
तमेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमचोदयन् ।
ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषां तद्वचस्तदा ॥ ९
मुहूर्तमिव संचिन्त्य कर्तव्यस्य च निश्चयम् ।
तयोर्वधं समुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ १०
दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः ।
सृज्यतां प्रार्थनीयैका प्रमदेति महातपाः ॥ ११
पितामहं नमस्कृत्य तद्वाक्यमभिनन्द्य च ।
निर्ममे योषितं दिव्यां चिन्तयित्वा पुनःपुनः ॥१२

त्रिषु लोकेषु यत्किञ्चिद्भूतं स्थावरजङ्गमम् ।
समानयद्दर्शनीयं तत्तदत्र स विश्ववित् ॥ १३
कोटिशश्चैव रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशयत् ।
तां रत्नसङ्घातमयीमसृजद्देवरूपिणीम् ॥ १४
सा प्रयत्नेन महता निर्मिता विश्वकर्मणा ।
त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमाभवत् ॥ १५
न तस्याः सूक्ष्ममप्यस्ति यद्गात्रे रूपसंपदा ।
नियुक्ता यत्र वा दृष्टिर्न सज्जति निरीक्षताम् ॥१६
सा विग्रहवती श्रीः कामरूपा वपुष्मती ।
'पितामहमुपातिष्ठत्किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ १७
प्रीतो भूत्वा स दृष्ट्वैव प्रीत्या चास्यै वरं ददौ ।
कान्तत्वं सर्वभूतानां साश्रियानुत्तमं वपुः ॥ १८
सा तेन वरदानेन कर्तुश्च क्रियया तदा ।
जहार सर्वभूतानां चक्षुषि च मनांसि च ॥ १९
तिलंतिलं समानीय रत्नानां यद्विनिर्मिता ।
तिलोत्तमेति तत्तस्या नाम चक्रे पितामहः ॥ २०
ब्रह्माणं सा नमस्कृत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
किं कार्यं मयि भूतेश येनास्म्यद्येह निर्मिता ॥२१
पितामह उवाच ।
गच्छ सुन्दोपसुन्दाभ्यामसुराभ्यां तिलोत्तमे ।
प्रार्थनीयेन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनम् ॥ २२
त्वत्कृते दर्शनादेव रूपसंपत्कृतेन वै ।
विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योन्येन तथा कुरु ॥२३
नारद उवाच ।
सा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहम् ।

ताभ्यां तयोः ॥ २३ ॥

चकार मण्डलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणम् ॥ २४
 प्राञ्चुखो भगवानास्ते दक्षिणेन महेश्वरः ।
 देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्तृषयोऽभवन् ॥ २५
 कुर्वन्त्यां तु तदा तत्र मण्डलं तत्प्रदक्षिणम् ।
 इन्द्रः स्थाणुश्च भगवान्धैर्येण तु परिच्युतौ ॥ २६
 द्रष्टुकामस्य चात्यर्थं गतायां पार्श्वतस्तथा ।
 अन्यदञ्चितपद्माक्षं दक्षिणं निःसृतं मुखम् ॥ २७
 पृष्ठतः परिवर्तन्त्यां पश्चिमं निःसृतं मुखम् ।
 गतायां चोत्तरं पार्श्वमुत्तरं निःसृतं मुखम् ॥ २८
 महेन्द्रस्यापि नेत्राणां पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ।
 रक्तान्तानां विशालानां सहस्रं सर्वतोऽभवत् ॥ २९

एवं चतुर्मुखः स्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा ।
 तथा सहस्रनेत्रश्च बभूव बलसूदनः ॥ ३०
 तथा देवनिकायानां महर्षीणां च सर्वशः ।
 मुखानि चाभ्यवर्तन्त येन याति तिलोत्तमा ॥ ३१
 तस्या गात्रे निपतिता दृष्टिस्तेषां महात्मनाम् ।
 सर्वेषामेव भूयिष्ठमृते देवं पितामहम् ॥ ३२
 गच्छन्त्यां तु तथा सर्वे देवाश्च परमर्षयः ।
 कृतमित्येव तत्कार्यं मेनिरे रूपसंपदा ॥ ३३
 तिलोत्तमायां तस्यां तु गतायां लोकभावनः ।
 'कृतं कार्यमिति श्रीमानब्रवीच्च पितामहः ।'
 सर्वान्विसर्जयामास देवानृषिगणांश्च तान् ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि एकत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

द्वात्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

सुन्दोपसुन्दसमीपे तिलोत्तमाया आगमनम् ॥ १ ॥ तस्यां सकामयोस्तयोः परस्परं गदाप्रहारेण मरणम् ॥ २ ॥ तिलोत्तमाया ब्रह्मणा वरदानम् ॥ ३ ॥ नारदोक्तमिमां कथां श्रुतवद्भिः पाण्डवैः तत्समक्षं द्रौपदीविषये समयकरणम् ॥ ४ ॥

नारद उवाच ।
 जित्वा तु पृथिवीं दैत्यौ निःसपत्नौ गतव्यथौ ।
 कृत्वा त्रैलोक्यमव्यग्रं कृतकृत्यौ बभूवतुः ॥ १
 देवगन्धर्वयक्षाणां नागपार्थिवरक्षसाम् ।
 आदाय सर्वरत्नानि परां तुष्टिमुपागतौ ॥ २
 यदा न प्रतिषेद्द्वारस्तयोः सन्तीह केचन ॥
 निरुद्योगौ तदा भूत्वा विजहातेऽमराविव ॥ ३
 स्त्रीभिर्माल्यैश्च गन्धैश्च भक्ष्यभोज्यैः सुपुष्कलैः ।
 पानैश्च विविधैर्हृद्यैः परां प्रीतिमवापतुः ॥ ४
 अन्तःपुरवनोद्याने पर्वतेषु वनेषु च ।
 यथेप्सितेषु देशेषु विजहातेऽमराविव ॥ ५
 ततः कदाचिद्विन्ध्यस्य प्रस्थे समशिलातले ।
 पुष्पिताग्रेषु सालेषु विहारमभिजग्मतुः ॥ ६
 दिव्येषु सर्वकामेषु समानीतेषु तावुभौ ।
 वरासनेषु संहृष्टौ सह स्त्रीभिर्निषीदतुः ॥ ७
 ततो वादित्रनृत्ताभ्यामुपातिष्ठन्त तौ स्त्रियः ।

गीतैश्च स्तुतिसंयुक्तैः प्रीत्या समुपजग्मिरे ॥ ८
 ततस्तिलोत्तमा तत्र वने पुष्पाणि चिन्वती ।
 वेषं सा क्षिप्तमाधाय रक्तेनैकेन वाससा ॥ ९
 नदीतीरेषु जातान्सा कर्णिकारान्प्रचिन्वती ।
 शनैर्जगाम तं देशं यत्रास्तां तौ महासुरौ ॥ १०
 तौ तु पीत्वा वरं पानं मदरक्तान्तलोचनौ ।
 दृष्ट्वैव तां वरारोहां व्यथितौ संवभूवतुः ॥ ११
 तावुत्थायासनं हित्वा जग्मतुर्यत्र सा स्थिता ।
 उभौ च कामसंमत्तावुभौ प्रार्थयतश्च ताम् ॥ १२
 दक्षिणे तां करे सुभ्रूं सुन्दो जग्राह पाणिना ।
 उपसुन्दोपि जग्राह वामे पाणौ तिलोत्तमाम् ॥ १३
 वरप्रदानमत्तौ तावौरसेन बलेन च ।
 धनरत्नमदाभ्यां च सुरापानमदेन च ॥ १४
 सर्वैरेतैर्मदैर्मत्तावन्योन्यं भ्रुकुटीकृतौ ।
 मदकामसमाविष्टौ परस्परमथोचतुः ॥ १५
 मम भार्या तव गुरुरिति सुन्दोऽभ्यभाषत ।

देवनिकायानां देवसङ्घानां येन देशेन मार्गेण सा याति
 तथा मुखान्यभ्यवर्तन्त ॥ ३१ ॥

एकत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

मम भार्या तव वधूरुपमुन्दोऽभ्यभाषत ॥ १६
 नैषा तव ममैषेति ततस्तौ मन्युराविशत् ।
 तस्या रूपेण संमत्तौ विगतस्नेहसौहृदौ ॥ १७
 तस्या हेतोर्गदे भीमे संगृहीताश्रुभौ तदा ।
 प्रगृह्य च गदे भीमे तस्यां तौ काममोहितौ ॥ १८
 अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यन्योन्यं निजघ्नतुः ।
 तौ गदाभिहतौ भीमौ पेततुर्धरणीतले ॥ १९
 रुधिरणावसिक्ताङ्गौ द्वाविवाकौ नभश्च्युतौ ।
 ततस्ता विद्वता नार्यः स च दैत्यगणस्तथा ॥ २०
 पातालमगमत्सर्वो विषादभयकम्पितः ।
 ततः पितामहस्तत्र सहदेवैर्महर्षिभिः ॥ २१
 आजगाम विशुद्धात्मा पूजयंश्च तिलोत्तमाम् ।
 वरेण च्छन्दयामास भगवान्प्रपितामहः ॥ २२
 वरं दित्सुः स तत्रैनां प्रीतः प्राह पितामहः ।
 आदित्यचरिताँल्लोकान्विचरिष्यसि भामिनि ॥ २३
 तेजसा च सुदृष्टां त्वां न करिष्यति कश्चन ।
 एवं तस्यै वरं दत्त्वा सर्वलोकपितामहः ॥ २४
 इन्द्रे त्रैलोक्यमाधाय ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ।
 एवं तौ सहितौ भूत्वा सर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ समाप्तं च विदुरागमनराज्यलाभपर्वं ॥

(अथार्जुनवनवासपर्व ॥ १५ ॥)

त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

तस्करैः कस्यचिद्ब्राह्मणस्य गोहरणम् ॥ १ ॥ चोरितानां गवां प्रत्याजिहीर्षया धनुर्ग्रहणार्थं द्रौपदीयुधिष्ठिराधिष्ठिते
 आयुधागारे अर्जुनस्य प्रवेशः ॥ २ ॥ चोरेभ्यः प्रत्याहता गाः ब्राह्मणाय दत्त्वा यथासमयं अर्जुनस्य तीर्थयात्रा ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं ते समयं कृत्वा न्यवसंस्तत्र पाण्डवाः ।
 वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः ॥ १
 तेषां मनुजसिंहानां पञ्चानाममितौजसाम् ।
 बभूव कृष्णा सर्वेषां पार्थानां वशवर्तिनी ॥ २

तेजसाऽर्कवत्परदृष्ट्यभिभावकलात्सुदृष्टां सम्यग्दृष्टां न क-
 रिष्यति कश्चित् ॥ २४ ॥ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽ

तिलोत्तमार्थं संकुद्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
 तस्माद्भवीमि वः स्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमाः ॥ २६
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते ।
 तथा कुरुत भद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ ॥ २७
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा महात्मानो नारदेन महर्षिणा ।
 समयं चक्रिरे राजंस्तेऽन्योन्यवशमागताः ।
 समक्षं तस्य देवर्षेर्नारदस्यामितौजसः ॥ २८
 'एकैकस्य गृहे कृष्णा वसेद्वर्षमकल्मषा'
 द्रौपद्या नः सहासीनानन्योन्यं योऽभिदर्शयेत् ।
 स नो द्वादश मासानि ब्रह्मचारी वने वसेत् ॥ २९
 कृते तु समये तस्मिन्पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ।
 नारदोऽप्यगमत्प्रीत इष्टं देशं महामुनिः ॥ ३०
 एवं तैः समयः पूर्वं कृतो नारदचोदितैः ।
 न चाभिघ्नन्त ते सर्वे तदान्योन्येन भारत ॥ ३१
 'अभ्यनन्दन्त ते सर्वे तदान्योन्यं च पाण्डवाः ।
 एतद्विस्तरशः सर्वमाख्यातं ते नराधिप ॥ ३२
 काले च तस्मिन्संपन्ने यथावज्जनमेजय ॥ ३३

ध्यायः ॥ २३२ ॥

नागैर्गजवधूरिव इति इ. पाठः ॥ ३ ॥

कस्यचित्तस्करा जहुः केचिद्वा नृपसत्तम ॥ ५
 ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः ।
 आगम्य खाण्डवप्रस्थमुदक्रोशत्स पाण्डवान् ॥६
 ह्रियते गोधनं क्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ।
 प्रसह्य चास्मद्विषयादभ्यधावत पाण्डवाः ॥ ७
 ब्राह्मणस्य प्रशान्तस्य हविर्ध्वान्नैः प्रलुप्यते ।
 शार्दूलस्य गुहां शून्यां नीचः क्रोष्टाभिमर्दति ॥८
 अरक्षितारं राजानं बलिषङ्गागहारिणम् ।
 तमाहुः सर्वलोकस्य समग्रं पापचारिणम् ॥ ९
 ब्राह्मणस्वे हृते चौरैर्धर्मार्थं च विलोपिते ।
 रोरुयमाणे च मयि क्रियतां हस्तधारणा ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 रोरुयमाणस्याभ्याशे भृशं विप्रस्य पाण्डवः ।
 तानि वाक्यानि शुश्राव कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ११
 श्रुत्वैव च महाबाहुर्मा भैरित्याह तं द्विजम् ।
 आयुधानि च यत्रासन्पाण्डवानां महात्मनां ॥१२
 कृष्णया सह तत्रास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 संप्रवेशाय चाशक्तो गमनाय च पाण्डवः ॥१३
 तस्य चार्तस्य तैर्वाक्यैश्चोद्यमानः पुनःपुनः ।
 आक्रन्दे तत्र कौन्तेयश्चिन्तयामास दुःखितः ॥१४
 ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।
 अश्रुप्रमार्जनं तस्य कर्तव्यमिति निश्चयः ॥ १५
 उपप्रेक्षणजोऽधर्मः सुमहान्स्थानमहीपतेः ।
 यद्यस्य सदतो द्वारि न करोम्यद्य रक्षणम् ॥ १६
 अनास्तिक्यं च सर्वेषामस्माकमपि रक्षणे ।
 प्रतितिष्ठेत् लोकेऽस्मिन्धर्मश्चैव नो भवेत् ॥ १७
 अनापृच्छ्य तु राजानं गते मयि न संशयः ।
 अजातशत्रोर्नृपतेर्मयि चैवानृतं भवेत् ॥ १८
 अनुप्रवेशे राज्ञस्तु वनवासो भवेन्मम ।
 सर्वमन्यत्परिहृतं धर्षणात्तु महीपतेः ॥ १९
 अधर्मो वै महानस्तु वने वा मरणं मम ।
 शरीरस्य विनाशेन धर्म एव विशिष्यते ॥ २०

एवं विनिश्चित्य ततः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 अनुप्रविश्य राजानमापृच्छ्य च विशांपते ॥२१
 'मुखमाच्छाद्य निविडमुत्तरीयेण वाससा ।
 अग्रजं चार्जुनो गेहादभिवाद्याशु निःसृतः ॥२२
 धनुरादाय संहृष्टो ब्राह्मणं प्रत्यभाषत ।
 ब्राह्मणा गम्यतां शीघ्रं यावत्परधनैषिणः ॥ २३
 न दूरे ते गताः क्षुद्रास्तावद्गच्छावहे सह ।
 यावन्निवर्तयाम्यद्य चोरहस्ताद्धनं तव ॥ २४
 सोऽनुसृत्य महाबाहुर्धन्वी वर्मी रथी ध्वजी ।
 शरैर्विध्वंस्य तांश्चोरानवजित्य च तद्धनम् ॥ २५
 ब्राह्मणं समुपाकृत्य यशः प्राप्य च पाण्डवः ।
 ततस्तद्गोधनं पार्थो दत्त्वा तस्मै द्विजातये ॥ २६
 आजगाम पुरं वीरः सव्यसाची धनञ्जयः ।
 सोऽभिवाद्य गुरुन्सर्वान्सर्वैश्चाप्यभिनन्दितः ॥२७
 धर्मराजमुवांचेदं व्रतमादिश मे प्रभो ।
 समयः समतिक्रान्तो भवत्संदर्शने मया ॥ २८
 वनवासं गमिष्यामि समयो ह्येष नः कृतः ।
 इत्युक्तो धर्मरास्तु सहसा वाक्यमप्रियम् ॥ २९
 कथमित्यब्रवीद्वाचा शोकार्तः सज्जमानया ।
 युधिष्ठिरो गुडाकेशं भ्राता भ्रातरमच्युतम् ॥३०
 उवाच दीनो राजा च धनञ्जयमिदं वचः ।
 प्रमाणमस्मि यदि ते मत्तः शृणु वचोऽनघ ॥३१
 अनुप्रवेशे यद्वीर कृतवांस्त्वं ममाप्रियम् ।
 सर्वं तदनुजानामि व्यलीकं न च मे हृदि ॥३२
 गुरोरनुप्रवेशो हि नोपघातो यवीयसः ।
 यवीयसोऽनुप्रवेशो ज्येष्ठस्य विधिलोपकः ॥ ३३
 निवर्तस्व महाबाहो कुरुष्व वचनं मम ।
 न हि ते धर्मलोपोऽस्ति न च ते धर्षणा कृता ३४
 अर्जुन उवाच ।
 न व्याजेन चरेद्धर्ममिति मे भवतः श्रुतम् ।
 न सत्याद्विचलिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥ ३५

वैशंपायन उवाच ।

सोऽभ्यनुज्ञाय राजानं वनचर्याय दीक्षितः ।

वने द्वादश मासांस्तु वासायानुजगाम ह ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

ब्राह्मणैः सह तीर्थान्यदतोऽर्जुनस्य चानार्थं गङ्गायामवतरणम् ॥ १ ॥ तत्र उलूप्या नागकन्यया गृहीतस्वार्जुनस्य नागलो-
कगमनम् ॥ २ ॥ संवादपूर्वकमुलूप्याः परिग्रहः ॥ ३ ॥ इरावत उत्पत्तिः ॥ ४ ॥ अर्जुनं पुनर्गङ्गाद्वारमुपनीय उलूप्या स्वलो-
कगमनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तं प्रयान्तं महाबाहुं कौरवाणां यशस्करम् ।
अनुजग्मुर्महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १
वेदवेदाङ्गविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिन्तकाः ।
भैक्षाश्च भगवद्भक्ताः सूताः पौराणिकाश्च ये ॥२
कथकाश्चापरे राजञ्श्रमणाश्च वनौकसः ।
दिव्याख्यानानि ये चापि पठन्ति मधुरं द्विजाः ॥
एतैश्चान्यैश्च बहुभिः सहायैः पाण्डुनन्दनः ।
वृतः श्लक्ष्णकथैः प्रायान्मरुद्भिरिव वासवः ॥ ४
रमणीयानि चित्राणि वनानि च सरांसि च ।
सरितः सागरांश्चैव देशानपि च भारत ॥ ५
पुण्यान्यपि च तीर्थानि ददर्श भरतर्षभः ।
स गङ्गाद्वारमाश्रित्य निवेशमकरोत्प्रभुः ॥ ६
तत्र तस्याद्भुतं कर्म शृणु त्वं जनमेजय ।
कृतवान्यद्विशुद्धात्मा पाण्डूनां प्रवरो हि सः ॥७
निषिद्धे तत्र कौन्तेये ब्राह्मणेषु च भारत ।
अग्निहोत्राणि विप्रास्ते प्रादुश्चकुरनेकशः ॥ ८
तेषु प्रबोध्यमानेषु ज्वलितेषु हुतेषु च ।
कृतपुष्पोपहारेषु तीरान्तरगतेषु च ॥ ९
कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैः सत्पथे स्थितैः ।
शुश्रुभेऽतीव तद्राजन्गङ्गाद्वारं महात्मभिः ॥ १०
तथा पर्याकुले तस्मिन्निवेशे पाण्डवर्षभः ।
अभिषेकाय कौन्तेयो गङ्गामवततार ह ॥ ११
तत्राभिषेकं कृत्वा स तर्पयित्वा पितामहान् ।
उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नप्रिकार्यचिकीर्षया ॥ १२

अपकृष्टो महाबाहुर्नागराजस्य कन्यया ।
अन्तर्जले महाराज उलूप्या कामयानया ॥ १३
ददर्श पाण्डवस्तत्र पावकं सुसमाहितः ।
कौरव्यस्याथ नागस्य भवने परमार्चिते ॥ १४
तत्राग्निकार्यं कृतवान्कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
अशङ्कमानेन हुतस्तेनातुष्यद्दुताशनः ॥ १५
अग्निकार्यं स कृत्वा तु नागराजसुतां तदा ।
प्रहसन्निव कौन्तेय इदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
किमिदं साहसं भीरु कृतवत्यसि भामिनि ।
कश्चायं सुभगे देशः का च त्वं कस्य वात्मजा ॥
उलूप्युवाच ।
ऐरावतकुले जातः कौरव्यो नाम पन्नगः ।
तस्यासि दुहिता राजशुलूपी नाम पन्नगी ॥ १८
साऽहं त्वामभिषेकार्थमवतीर्णं समुद्रगाम् ।
दृष्ट्वैव पुरुषव्याघ्र कन्दर्पेणाभिमूर्च्छिता ॥ १९
तां मामनङ्गलपितां त्वत्कृते कुरुनन्दन ।
अनन्यां नन्दयस्वाद्य प्रदानेनात्मनोऽनघ ॥ २०
अर्जुन उवाच ।
ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशमासिकम् ।
धर्मराजेन चादिष्टं नाहमस्मि स्वयं वशः ॥ २१
तव चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि ।
अनृतं नोक्तपूर्वं च मया किंचन कर्हिचित् ॥ २२
कथं च नानृतं मे स्यात्तव चापि प्रियं भवेत् ।
न च पीड्येत मे धर्मस्तथा कुर्या भुजङ्गमे ॥ २३

मासांस्तु ब्रह्मचर्याय दीक्षितः इति ङ पाठः ॥ ३६ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

उलूप्युवाच ।

जानाम्यहं पाण्डवेय यथा चरसि मेदिनीम् ।
 यथा च ते ब्रह्मचर्यमिदमादिष्टवान्गुरुः ॥ २४
 परस्परं वर्तमानान्द्रुपदस्यात्मजां प्रति ।
 यो नोऽनुप्रविशेन्मोहात्स वै द्वादशमासिकम् २५
 वने चरेद्ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः ।
 तदिदं द्रौपदीहेतोरन्योन्यस्य प्रवासनम् ॥ २६
 कृतवांस्तत्र धर्मार्थमत्र धर्मो न दुष्यति ।
 परित्राणं च कर्तव्यमार्तानां पृथुलोचन ॥ २७
 कृत्वा मम परित्राणं तव धर्मो न लुप्यते ।
 यदि वाप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्मोऽपि स्याद्भ्रतिक्रमः २८
 स च ते धर्म एव स्याद्दत्त्वा प्राणान्ममार्जुन ।
 भक्तां च भज मां पार्थ सतामेतन्मतं प्रभो ॥ २९
 न करिष्यसि चेदेवं मृतां मामुपधारय ।
 प्राणदानान्महाबाहो चर धर्ममनुत्तमम् ॥ ३०
 शरणं च प्रपन्नास्मि त्वामद्य पुरुषोत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

अर्जुनस्य मणल्लरग्रामगमनम् ॥ १ ॥ पुत्रिकापुत्रकधर्मेण चित्राङ्गदापरिग्रहः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कथयित्वा च तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः स भारत ।
 प्रययौ हिमवत्पार्श्वं ततो वज्रधरात्मजः ॥ १
 अगस्त्यवटमासाद्य वसिष्ठस्य च पर्वतम् ।
 भृगुतुङ्गे च कौन्तेयः कृतवाञ्छौचमात्मनः ॥ २
 प्रददौ गोसहस्राणि सुबहूनि च भारत ।
 निवेशांश्च द्विजातिभ्यः सोऽददत्कुरुसत्तमः ॥ ३
 हिरण्यविन्दोस्तीर्थे च स्नात्वा पुरुषसत्तमः ।
 दृष्टवान्पाण्डवश्रेष्ठः पुण्यान्यायतनानि च ॥ ४
 अवतीर्य नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सह भारत ।
 प्राचीं दिशमभिप्रेप्सुर्जगाम भरतर्षभः ॥ ५
 आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्टवान्कुरुसत्तमः ।

दीनाननाथान्कौन्तेय परिरक्षसि नित्यशः ॥ ३१
 साऽहं शरणमभ्येमि रोरवीमि च दुःखिता ।
 याचे त्वां चाभिकामाहं तस्मात्कुरु मम प्रियम् ।
 स त्वमात्मप्रदानेन सकामां कर्तुमर्हसि ॥ ३२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पन्नगेश्वरकन्यया ।
 कृतवांस्तत्तथा सर्वं धर्ममुद्दिश्य कारणम् ॥ ३३
 स नागभवने रात्रिं तामुपित्वा प्रतापवान् ।
 'पुत्रमुत्पादयामास स तस्यां सुमनोहरम् ॥ ३४
 इरावन्तं महाभागं महाबलपराक्रमम् ।'
 उदितेऽभ्युत्थितः सूर्ये कौरव्यस्य निवेशनात् ३५
 आगतस्तु पुनस्तत्र गङ्गाद्वारं तथा सह ।
 परित्यज्य गता साध्वी उलूपी निजमन्दिरं ॥ ३६
 दत्त्वा वरमजेयत्वं जले सर्वत्र भारत ।
 साध्या जलचराः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ३७

नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरण्यं नैमिषं प्रति ॥ ६
 नन्दामपरनन्दां च कौशिकीं च यशस्विनीम् ।
 महानदीं गयां चैव गङ्गामपि च भारत ॥ ७
 एवं तीर्थानि सर्वाणि पश्यमानस्तथाश्रमान् ।
 आत्मनः पावनं कुर्वन्ब्राह्मणेभ्यो ददौ च गाः ८
 अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु यानि तीर्थानि कानिचित् ।
 जगाम तानि सर्वाणि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ९
 दृष्ट्वा च विधिवत्तानि धनं चापि ददौ ततः ।
 कलिङ्गराष्ट्रद्वारेषु ब्राह्मणाः पाण्डवानुगाः ।
 अभ्यनुज्ञाय कौन्तेयमुपावर्तन्त भारत ॥ १०
 स तु तैरभ्यनुज्ञातः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 सहायैरल्पकैः शूरः प्रययौ यत्र सागरः ॥ ११

परिष्वज्येति ख. पाठः ॥ ३६ ॥ चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमो-

ऽध्यायः ॥ २३४ ॥

स कलिङ्गानतिक्रम्य देशानायतनानि च ।
 हर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाणो ययौ प्रभुः ॥ १२
 महेन्द्रपर्वतं दृष्ट्वा तापसैरुपशोभितम् ।
 'गोदावर्यां ततः स्नात्वा तामतीत्य महाबलः १३
 कावेरीं तां समासाद्य सङ्गमे सागरस्य च ।
 स्नात्वा संपूज्य देवांश्च पितृंश्च मुनिभिः सह' ॥ १४
 समुद्रतीरेण शनैर्मणलूरं जगाम ह ॥ १५
 तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 अभिगम्य महाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिम् ॥ १६
 मणलूरेश्वरं राजन्धर्मज्ञं चित्रवाहनम् ।
 तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना ॥ १७
 तां ददर्श पुरे तस्मिन्विचरन्तीं यदृच्छया ।
 दृष्ट्वा च तां वरारोहां चकमे चैत्रवाहनीम् ॥ १८
 अभिगम्य च राजानमवदत्स्वं प्रयोजनम् ।
 देहि मे खल्विमां राजन्क्षत्रियाय महात्मने ॥ १९
 तच्छ्रुत्वा त्वन्नवीद्राजा कस्य पुत्रोऽसि नाम किम् ।
 उवाच तं पाण्डवोऽहं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

सौभद्रतीर्थे स्नानार्थमवतीर्णस्यार्जुनस्य ग्राहेण ग्रहणम् ॥ १ ॥ जलादुद्धरणेन ग्राहरूपं परित्यज्य नारीरूपं प्राप्तया वर्गाना-
 श्या स्वप्रभृतीनां ब्राह्मणेन शापदानकथनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततः समुद्रे तीर्थानि दक्षिणे भरतर्षभः ।
 अभ्यगच्छत्सुपुण्यानि शोभितानि तपस्विभिः ॥ १
 वर्जयन्ति स तीर्थानि तत्र पञ्च स तापसाः ।
 अवकीर्णानि यान्यासन्पुरस्तात् तपस्विभिः ॥ २
 अगस्त्यतीर्थं सौभद्रं पौलोमं च सुपावनम् ।
 कारन्धमं प्रसन्नं च हयमेधफलं च तत् ॥ ३
 भारद्वाजस्य तीर्थं तु पापप्रशमनं महत् ।
 एतानि पञ्च तीर्थानि ददर्श कुरुसत्तमः ॥ ४
 विविक्तान्युपलक्ष्याथ तानि तीर्थानि पाण्डवः ।
 दृष्ट्वा च वर्ज्यमानानि मुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ५

धर्मबुद्धिभिर्दुर्मरणजं दोषं तीर्थेनाप्यविनाश्यं पश्यद्भिः ॥ ५ ॥

तमुवाचाथ राजा स सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।
 राजा प्रभञ्जनो नाम कुलेऽस्मिन्संबभूव ह ॥ २१
 अपुत्रः प्रसवेनार्थो तपस्तेपे स उत्तमम् ।
 उग्रेण तपसा तेन देवदेवः पिनाकधृक् ॥ २२
 ईश्वरस्तोषितः पार्थ देवदेव उमापतिः ।
 स तस्मै भगवान्प्रादादेकैकं प्रसवं कुले ॥ २३
 एकैकः प्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कुले सदा ।
 तेषां कुमाराः सर्वेषां पूर्वेषां मम जज्ञिरे ॥ २४
 एका च मम कन्येयं कुलस्योत्पादनी भृशम् ।
 पुत्रो ममायमिति मे भावना पुरुषर्षभ ॥ २५
 पुत्रिकाहेतुविधिना संज्ञिता भरतर्षभ ।
 तस्मादेकः सुतो योऽस्यां जायते भारत त्वया २६
 एतच्छुल्कं भवत्वस्याः कुलकृञ्जायतामिह ।
 एतेन समयेनेमां प्रतिगृह्णीष्व पाण्डव ॥ २७
 स तथेति प्रतिज्ञाय तां कन्यां प्रतिगृह्य च ।
 'मासे त्रयोदशे पार्थः कृत्वा वैवाहिकीं क्रियाम् ।'
 उवास नगरे तस्मिन्मासांस्त्रीन्स तथा सह ॥ २८

तपस्विनस्ततोऽपृच्छत्प्राञ्जलिः कुरुनन्दनः ।
 तीर्थानीमानि वर्ज्यन्ते किमर्थं ब्रह्मवादिभिः ॥ ६
 तापसा ऊचुः ।
 ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति च तपोधनान् ।
 तत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 तेषां श्रुत्वा महाबाहुर्वार्यमाणस्तपोधनैः ।
 जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं पुरुषसत्तमः ॥ ८
 ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ।
 विगाह्य सहसा शूरः स्नानं चक्रे परन्तपः ॥ ९
 अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान् ।
 जग्राह चरणे ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ॥ १०

स तमादाय कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम् ।
 उदतिष्ठन्महाबाहुर्वलेन बलिनां वरः ॥ ११
 उत्कृष्ट एव ग्राहस्तु सोऽर्जुनेन यशस्विना ।
 बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता ॥ १२
 दीप्यमाना श्रिया राजन्दिव्यरूपा मनोरमा ।
 तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ १३
 तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।
 का वै त्वमसि कल्याणि कुतो वाऽसि जलेचरी ॥ १४
 किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती पुरा ।
 वर्गोवाच ।
 अप्सराऽसि महाबाहो देवारण्यविहारिणी ॥ १५
 इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्गा नाम महाबल ।
 मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ॥
 ताभिः सार्धं प्रयाताऽसि लोकपालनिवेशनम् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

प्रसादितेन ब्राह्मणेन कृतस्य शापमोचनप्रकारस्य, नारदनिदेशेनैतत्तीर्थागमनस्य च अर्जुनंप्रति वर्गया कथनम् ॥ १ ॥
 एतत्कथां श्रुतवता अर्जुनेन ग्राहरूपाणामवशिष्टानां चतसृणामप्यप्सरसां तत्तत्तीर्थेभ्य उद्धरणेन तासां स्वस्वरूपप्राप्तिः ॥ २ ॥
 पुनर्मणल्लरमागत्य तत्र चित्राङ्गदायां जातं बभ्रुवाहननामानं स्वपुत्रं च स्वश्वशुरे समर्प्य अर्जुनस्य गोकर्णक्षेत्रगमनम् ॥ ३ ॥

वर्गोवाच ।
 ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भारतसत्तम ।
 अयाम शरणं विप्रं तं तपोधनमच्युतम् ॥ १
 रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः ।
 अयुक्तं कृतवत्यः स क्षन्तुमर्हसि नो द्विज ॥ २
 एष एव वधोऽस्माकं स्वयं प्राप्तस्तपोधन ।
 यद्वयं संशितात्मानं प्रलोब्धुं त्वामिहागताः ॥ ३
 अवध्यास्तु स्त्रियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचारिणः ।
 तस्माद्भर्मेण वर्ध त्वं नास्मानिहसितुमर्हसि ॥ ४
 सर्वभूतेषु धर्मज्ञ मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
 सत्यो भवतु कल्याण एष वादो मनीषिणाम् ॥ ५
 शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ।

चर्चोवाच इति घ. पाठः १५ षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥

ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ १७
 रूपवन्तमधीयानमेकमेकान्तचारिणम् ।
 तस्यैव तपसा राजंस्तद्वनं तेजसा वृतम् ॥ १८
 आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं सर्वं व्यकाशयत् ।
 तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृग्रूपं चाद्भुतमुत्तमम् ॥ १९
 अवतीर्णाः स तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ।
 अहं च सौरभेयी च समीची बुद्बुदा लता ॥ २०
 यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ।
 गायन्त्योऽथ हसन्यश्च लोभयित्वा च तं द्विजं २१
 स च नास्मासु कृतवान्मनो वीर कथंचन ।
 नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ २२
 सोऽशपत्कुपितोऽस्मांस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ।
 ग्राहभूता जले यूयं चरिष्यथ शतं समाः ॥ २३

शरणं त्वां प्रपन्नाः स तस्मात्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तः स धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ।
 प्रसादं कृतवान्वीर रविसोमसमप्रभः ॥ ७
 ब्राह्मण उवाच ।
 शतं शतसहस्रं तु सर्वमक्षय्यवाचकम् ।
 परिमाणं शतं त्वेतन्नेदमक्षय्यवाचकम् ॥ ८
 यदा च वो ग्राहभूता गृह्णन्तीः पुरुषाञ्जले ।
 उत्कर्षति जलात्तस्मात्स्थलं पुरुषसत्तमः ॥ ९
 तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यथ ।
 अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन ॥ १०
 तानि सर्वाणि तीर्थानि ततः प्रभृति चैव ह ।

वर्ध वर्धस्व ॥४॥सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२३७॥

नारीतीर्थानि नाग्नेह ख्यातिं यास्यन्ति सर्वशः ।
पुण्यानि च भविष्यन्ति पावनानि मनीषिणां ११
वर्गोवाच ।

ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
अचिन्तयामोऽपसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः १२

क नु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ।
समागच्छेम यो नस्तद्रूपमापादयेत्पुनः ॥ १३

ता वयं चिन्तयित्वैव मुहूर्तादिव भारत ।
दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमुत् नारदम् ॥ १४

संग्रहृष्टाः स्म तं दृष्ट्वा देवर्षिममितद्युतिम् ।
अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्म व्रीडिताननाः

स नोऽपृच्छदुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तम् ।
श्रुत्वा तत्र यथावृत्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६

दक्षिणे सागरानूपे पञ्च तीर्थानि सन्ति वै ।
पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत मा चिरं १७

तत्राशु पुरुषव्याघ्रः पाण्डवेयो धनञ्जयः ।
मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः १८

‘इत्युक्त्वा नारदः सर्वास्तत्रैवान्तरधीयत ।’
तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमितो गताः ।

तदिदं सत्यमेवाद्य मोक्षिताहं त्वयाऽनघ ॥ १९
एतास्तु मम ताः सख्यश्चतस्रोऽन्या जले श्रिताः ।

कुरु कर्म शुभं वीर एताः सर्वा विमोक्षय ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।

ततस्ताः पाण्डवश्रेष्ठः सर्वा एव विशांपते ।
‘अवगाह्य च तत्तीर्थं गृहीतो ग्राहिभिस्तदा ॥ २१

ग्राहीभिश्चोत्ताराशु तारयामास तत्क्षणात् ।
सा चाप्सरा बभ्रुवाशु सर्वाभरणभूषिता ॥ २२

एवं क्रमेण ताः सर्वा मोक्षयामास वीर्यवान् ॥ २३
उत्थाय च जलात्तस्मात्प्रतिलभ्य वपुः स्वकम् ।

तास्तदाऽप्सरसो राजन्नदृश्यन्त यथा पुरा ॥ २४
तीर्थानि शोधयित्वा तु तथानुज्ञाय ताः प्रभुः ।

चित्राङ्गदां पुनर्द्रष्टुं मणलूरं पुनर्ययौ ॥ २५
तस्यामजनयत्पुत्रं राजानं बभ्रुवाहनम् ।

तं दृष्ट्वा पाण्डवो राजंश्चित्रवाहनमब्रवीत् ॥ २६
चित्राङ्गदायाः शुल्कं त्वं गृहाण बभ्रुवाहनम् ।

अनेन च भविष्यामि ऋणान्मुक्तो नराधिपा ॥ २७
चित्राङ्गदां पुनर्वाक्यमब्रवीत्पाण्डुनन्दनः ।

इहैव भव भद्रं ते वर्धेथा बभ्रुवाहनम् ॥ २८
इन्द्रप्रस्थनिवासं मे त्वं तत्रागत्य रंस्थसि ।

कुन्ती युधिष्ठिरं भीमं भ्रातरौ मे कनीयसौ ॥ २९
आगत्य तत्र पश्येथा अन्यानपि च बान्धवान् ।

बान्धवैः सहिताः सर्वैर्नन्दसे त्वमनिन्दिते ॥ ३०
धर्मे स्थितः सत्यधृतिः कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः ।

जित्वा तु पृथिवीं सर्वा राजसूयं करिष्यति ॥ ३१
तत्रागच्छन्ति राजानः पृथिव्यां नृपसंज्ञिताः ।

बहूनि रत्नान्यादाय आगमिष्यति ते पिता ॥ ३२
एकसार्थं प्रयातासि चित्रवाहनसेवया ।

द्रक्ष्यामि राजसूये त्वां पुत्रं पालय मा शुचः ३३
बभ्रुवाहननाम्ना तु मम प्राणो बहिश्चरः ।

तस्मान्द्ररस्व पुत्रं वै पुरुषं वंशवर्धनम् ॥ ३४
चित्रवाहनदायादं धर्मात्पौरवनन्दनम् ।

पाण्डवानां प्रियं पुत्रं तस्मात्पालय सर्वदा ॥ ३५
विप्रयोगेण संतापं मा कृथास्त्वमनिन्दिते ।

चित्राङ्गदामेवमुक्त्वा ‘सागरानूपमाश्रितः ॥ ३६
स्थानं दूरं समाप्तुत्य दत्त्वा बहुधनं तदा ।

केरलान्समतिक्रम्य’ गोकर्णमभितोऽगमत् ॥ ३७
आद्यं पशुपतेः स्थानं दर्शनादेव मुक्तिदम् ।

यत्र पापोऽपि मनुजः प्राप्नोत्यभयदं पदम् ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

अष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

अर्जुनस्य प्रभासतीर्थगमनम् ॥ १ ॥ तत्र स्मृतिपथागतसुभद्रारूपलावण्यादिकं चिन्तयतोऽर्जुनस्य परिव्राजकवेषस्वीकारेण तस्या हरणे निश्चयः ॥ २ ॥ अर्जुनस्य चिन्तितज्ञानेन हसता श्रीकृष्णेन सह शायिन्या सत्यभामया हासकारणे पृष्टे तां प्रति अर्जुनवृत्तान्तकथनम् ॥ ३ ॥ सत्यभामां शयने विहाय एकाकिना श्रीकृष्णेन प्रभासतीर्थप्रति प्रस्थानम् ॥ ४ ॥ चारसुखेन अर्जुनस्य तत्रागमनं श्रुत्वा कृष्णस्य तत्रागमनम् ॥ ५ ॥ अर्जुनेन संभाष्य कृष्णस्य द्वारकां प्रति पुनरागमनम् ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सोऽपरान्तेषु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
सर्वाण्येवानुपूर्व्येण जगामामितविक्रमः ॥ १
समुद्रे पश्चिमे यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
तानि सर्वाणि गत्वा स प्रभासमुपजग्मिवान् ॥ २
'चिन्तयामास रात्रौ तु गदेन कथितं पुरा ।
सुभद्रायाश्च माधुर्यरूपसंपद्गुणानि च ॥ ३
प्राप्तुं तां चिन्तयामास कोऽत्रोपायो भवेदिति ।
वेषवैकृत्यमापन्नः परिव्राजकरूपधृत् ॥ ४
कुकुरान्धकवृष्णीनामज्ञातो वेषधारणात् ।
भ्रममाणश्चरन्मैक्षं परिव्राजकवेषवान् ॥ ५
येनकेनाप्युपायेन प्रविश्य च गृहं महत् ।
दृष्ट्वा सुभद्रां कृष्णस्य भगिनीमेकसुन्दरीम् ॥ ६
वासुदेवमतं ज्ञात्वा करिष्यामि हितं शुभम् ।
एवं विनिश्चयं कृत्वा दीक्षितो वै तदाऽभवत् ॥ ७
त्रिदण्डी मुण्डितः कुण्डी अक्षमालाङ्गुलीयकः ।
योगभारं वहन्पार्थो वटवृक्षस्य कोटरम् ॥ ८
प्रविशंश्चैव वीभत्सुर्वृष्टिं वर्षति वासवे ।
चिन्तयामास देवेशं केशवं क्लेशनाशनम् ॥ ९
केशवश्चिन्तितं ज्ञात्वा दिव्यज्ञानेन दृष्टवान् ।
शयानः शयने दिव्ये सत्यभामासहायवान् ॥ १०
केशवः सहसा राजञ्जहास च ननन्द च ।
पुनः पुनः सत्यभामा चाब्रवीत्पुरुषोत्तमम् ॥ ११
भगवंश्चिन्तयाविष्टः शयने शयितः सुखम् ।
भवान्बहुप्रकारेण जहास च पुनः पुनः ॥ १२
श्रोतव्यं यदि वा कृष्ण प्रसादो यदि ते मयि ।
वक्तुमर्हसि देवेश तच्छ्रोतुं कामयाम्यहम् ॥ १३
श्रीभगवानुवाच ।
पितृष्वसुर्यः पुत्रो मे भीमसेनानुजोऽर्जुनः ।

तीर्थयात्रां गतः पार्थः कारणात्समयात्तदा ॥ १४
तीर्थयात्रासमाप्तौ तु निवृत्तो निशि भारतः ।
सुभद्रां चिन्तयामास रूपेणाप्रतिमां भुवि ॥ १५
चिन्तयन्नेव तां भद्रां यतिरूपधरोऽर्जुनः ।
यतिरूपप्रतिच्छन्नो द्वारकां प्राप्य माधवीम् ॥ १६
येनकेनाप्युपायेन दृष्ट्वा तु वरवर्णिनीम् ।
वासुदेवमतं ज्ञात्वा प्रयतिष्ये मनोरथम् ॥ १७
एवं व्यवसितः पार्थो यतिलिङ्गेन पाण्डवः ।
छायायां वटवृक्षस्य वृष्टिं वर्षति वासवे ॥ १८
योगभारं वहन्नेव मानसं दुःखमाप्तवान् ।
एतदर्थं विजानीहि हसन्तं मां मुदा प्रिये ॥ १९
आतरं तव पश्येति सत्यभामां व्यसर्जयत् ।
तत उत्थाय शयनात्प्रस्थितो मधुसूदनः ॥ २०
प्रभासदेशं संप्राप्तं वीभत्सुमपराजितम् ।
तीर्थान्यनुचरन्तं तं शुश्राव मधुसूदनः ॥ २१
चाराणां चैव वचनादेकाकी स जनार्दनः ।
तत्राभ्यगच्छत्कौन्तेयं महात्मानं स माधवः २२
ददृशाते तदान्योन्यं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ॥ २३
तावन्योन्यं समाश्लिष्य पृष्ट्वा च कुशलं वने ।
आस्तां प्रियसखायौ तौ नरनारायणावृषी ॥ २४
ततोऽर्जुनं वासुदेवस्तां चर्यां पर्यपृच्छत ।
किमर्थं पाण्डवैतानि तीर्थान्यनुचरस्युत ॥ २५
ततोऽर्जुनो यथावृत्तं सर्वमाख्यातवांस्तदा ।
श्रुत्वोवाच च वार्ष्णेय एवमेतदिति प्रभुः ॥ २६
तौ विहृत्य यथाकामं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ।
महीधरं रैवतकं वासायैवाभिजग्मतुः ॥ २७
पूर्वमेव तु कृष्णस्य वचनात्तं महीधरम् ।
पुरुषा मण्डयाञ्चकुरुपजहुश्च भोजनम् ॥ २८
प्रतिगृह्णार्जुनः सर्वमुपभुज्य च पाण्डवः ।
सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्नटनर्तकान् ॥ २९

अपरान्तेषु पश्चिमसमुद्रतीरेषु ॥ १ ॥

अभ्यनुज्ञाय तान्सर्वानर्चयित्वा च पाण्डवः ।
 सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ॥ ३०
 ततस्तत्र महाबाहुः शयानः शयने शुभे ।
 तीर्थानां पल्वलानां च पर्वतानां च दर्शनम् ।
 आपगानां वनानां च कथयामास सात्वते ॥ ३१
 एवं स कथयन्नेव निद्रया जनमेजय ।
 कौन्तेयोऽपि हृतस्तस्मिञ्शयने स्वर्गसन्निभे ॥ ३२
 मधुरेणैव गीतेन वीणाशब्देन चैव ह ।
 प्रबोध्यमानो बुबुधे स्तुतिभिर्मङ्गलैस्तथा ॥ ३३
 स कृत्वाऽवश्यकार्याणि वाष्णोयेनाभिनन्दितः ।
 'वाष्णोयं समनुज्ञाप्य तत्र वासमरोचयत् ॥ ३४
 तथेत्युक्त्वा वासुदेवो भोजनं वै शशास ह ।
 यतिरूपधरं पार्थं विस्मज्य सहसा हरिः ।'
 रथेन काञ्चनाङ्गेन द्वारकामभिजग्मिवान् ॥ ३५

अलङ्कृता द्वारका तु बभूव जनमेजय ॥ ३६
 दिदृक्षन्तश्च गोविन्दं द्वारकावासिनो जनाः ।
 नरेन्द्रमार्गमाजग्मुस्तूर्णं शतसहस्रशः ॥ ३७
 'क्षुणार्धमपि वाष्णोया गोविन्दविरहाक्षमाः ।
 कौतूहलसमाविष्टा भृशमुत्प्रेक्ष्य संस्थिताः ॥' ३८
 अवलोकेषु नारीणां सहस्राणि शतानि च ।
 भोजवृष्ण्यन्धकानां च समवायो महानभूत् ॥ ३९
 स तथा सत्कृतः सर्वैर्भोजवृष्ण्यन्धकात्मजैः ।
 अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वैश्च प्रतिनन्दितः ॥ ४०
 कुमारैः सर्वशो वीरः सत्कारेणाभिचोदितः ।
 समानवयसः सर्वानाश्लिष्य स पुनःपुनः ॥ ४१
 कृष्णः स्वभवनं रम्यं प्रविवेश महाबलः ।
 प्रभासादागतं देव्यः सर्वाः कृष्णमपूजयन् ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

॥ समाप्तं चार्जुनवनवासपर्वं ॥

(अथ सुभद्राहरणपर्व ॥ १६ ॥)

ऊनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

रैवतकपर्वतं प्रति उल्लसवार्थं कृष्णादीनां गमनम् ॥ १ ॥ तत्र कृष्णस्य परिव्राजकरूपार्जुनदर्शनम् ॥ २ ॥ सुभद्रादर्शनेन तस्यां संजातहृच्छयस्यार्जुनस्य यतिरूपेण सुभद्राहरणे कृष्णानुज्ञालाभः ॥ ३ ॥ दूतैर्निवेदितैतद्दृष्टान्तेन सपरिवारेण युधिष्ठिरेणाभ्यनुज्ञानम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः कतिपयाहस्य तस्मिन्नैवतके गिरौ ।
 वृष्ण्यन्धकानामभवदुत्सवो नृपसत्तम ॥ १
 तत्र दानं ददुर्वीरा ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः ।
 भोजवृष्ण्यन्धकाश्चैव महे तस्य गिरेस्तदा ॥ २
 प्रासादै रत्नचित्रैश्च गिरेस्तस्य समन्ततः ।
 स देशः शोभितो राजन्कल्पवृक्षैश्च सर्वशः ॥ ३

अलङ्कृता द्वारका तु बभूव जनमेजय । कुन्तीपुत्रस्य पूजार्थमपि निष्कटकेष्वपि ॥ इति च, ज, झ, ञ, ड, पाठः ॥ ३६ ॥
 दिदृक्षन्तश्च कौन्तेयं इति च, ज, झ, ञ, ड, पाठः ॥ ३७ ॥
 कृष्णस्य भवने रम्ये रत्नभोज्यसमावृते । उवास सह कृष्णेन

वादित्राणि च तत्रान्ये वादकाः समवादयन् ।
 ननृतुर्नर्तकाश्चैव जगुर्गेयानि गायनाः ॥ ४
 अलङ्कृताः कुमाराश्च वृष्णीनां सुमहौजसाम् ।
 यानैर्हार्टकचित्रैश्च चञ्चूर्यन्ते स्म सर्वशः ॥ ५
 पौराश्च पादचारेण यानैरुच्चावचैस्तथा ।
 सदाराः सानुयात्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६
 ततो हलधरः क्षीवो रेवतीसहितः प्रभुः ।

बहुलास्तत्र शर्वरीः ॥ इति च, ज, झ, ञ, ड, पाठः ॥ ४२ ॥
 अष्टत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

चञ्चूर्यन्ते देदीप्यन्ते ॥ ५ ॥ क्षीवो मधुमत्तः ॥ ७ ॥

अनुगम्यमानो गन्धर्वैरचरत्तत्र भारत ॥ ७	अर्जुन उवाच ।
तथैव राजा वृष्णीनामुग्रसेनः प्रतापवान् ।	दुहिता वसुदेवस्य वासुदेवस्य च स्वसा ।
अनुगीयमानो गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसहायवान् ॥ ८	रूपेण चैषा संपन्ना कमिवैषा न मोहयेत् ॥ १९
रौक्मिणेयश्च साम्बश्च क्षीबौ समरदुर्मदौ ।	कृतमेव तु कल्याणं सर्वं मम भवेद्भुवम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरौ विजहातेऽमराविव ॥ ९	यदि स्थान्मम वाष्णोयी महिषीयं स्वसा तव ॥ २०
अक्रूरः सारणश्चैव गदो बभ्रुर्विदूरथः ।	प्राप्तौ तु क उपायः स्यात्तं ब्रवीहि जनार्दन ।
निशठश्चारुदेष्णश्च पृथुर्विपृथुरेव च ॥ १०	आस्थास्यामि तदा सर्वं यदि शक्यं नरेण तत् ॥ २१
सत्यकः सात्यकिश्चैव भङ्गकारमहारवौ ।	वासुदेव उवाच ।
हार्दिक्य उद्धवश्चैव ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ११	स्वयंवरः क्षत्रियाणां विवाहः पुरुषर्षभ ।
एते परिवृताः स्त्रीभिर्गन्धर्वैश्च पृथक्पृथक् ।	स च संशयितः पार्थ स्वभावस्यानिमित्ततः ॥ २२
तमुत्सवं रैवतके शोभयाश्चक्रिरे तदा ॥ १२	प्रसह्य हरणं चापि क्षत्रियाणां प्रशस्यते ।
‘वासुदेवो ययौ तत्र सह स्त्रीभिर्मुदान्वितः ।	विवाहहेतुः शूराणामिति धर्मविदो विदुः ॥ २३
दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यः परिव्राजमपश्यत ॥’ १३	स त्वमर्जुन कल्याणीं प्रसह्य भगिनीं मम ।
चित्रकौतूहले तस्मिन्वर्तमाने महाद्भुते ।	‘यतिरूपधरस्तं तु यथा कालविपाकता ।’
वासुदेवश्च पार्थश्च सहितौ परिजग्मतुः ॥ १४	हर स्वयंवरे ह्यस्याः को वै वेद चिकीर्षितम् ॥ २४
तत्र चङ्गममाणौ तौ वसुदेवसुतां शुभाम् ।	वैशंपायन उवाच ।
अलङ्कृतां सखीमध्ये भद्रां ददृशतुस्तदा ॥ १५	ततोऽर्जुनश्च कृष्णश्च विनिश्चित्येतिकृत्यताम् ।
दृष्ट्वैव तामर्जुनस्य कन्दर्पः समजायत ।	शीघ्रगान्पुरुषानन्यान्प्रेषयामासतुस्तदा ॥ २५
तं तदैकाग्रमनसं कृष्णः पार्थमलक्षयत् ॥ १६	धर्मराजाय तत्सर्वमिन्द्रप्रस्थगताय वै ।
अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः प्रहसन्निव भारत ।	श्रुत्वैव च महाबाहुरनुजज्ञे समातृकः ॥ २६
धनेचरस्य किमिदं कामेनालोढ्यते मनः ॥ १७	‘भीमसेनस्तु तच्छ्रुत्वा कृतकृत्यं स मन्यते ।
भमैषा भगिनी पार्थ सारणस्य सहोदरी ।	इत्येवं मनुजैरुक्तं कृष्णः श्रुत्वा महामतिः ॥ २७
सुभद्रा नाम भद्रं ते पितुर्मे दयिता सुता ।	अनुज्ञाप्य तदा पार्थं हृदि स्थाप्य चिकीर्षितम् ।
यदि ते वर्तते बुद्धेर्वक्ष्यामि पितरं स्वयम् ॥ १८	इत्येवं मनुजैः सार्धं द्वारकां समुपेयिवान् ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि ऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

द्वारकायां उपवने वसतः यतिरूपस्यार्जुनस्य रैवतकपर्वतात्प्रतिमिवृत्तैर्यादवैर्दर्शनम् ॥ १ ॥ यतिनिवासविषये यादवैः
पृष्टे सुभद्रापृष्टे वसुत्विति रामोक्तिः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

चारैः संचारिते तस्मिन्ननुज्ञाते युधिष्ठिरे ।

वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेतिकृत्यताम् ॥ १

स्वभावस्यानिमित्ततः स्त्रीचित्तस्य शौर्यपाण्डित्याद्यनपेक्षत्वात् ।
स्त्रियो ह्यपरीक्षितेषु पुंसि आपाततो रमणीये सद्यः सकामा

कृष्णस्य मतमास्थाय प्रययौ भरतर्षभः ।

द्वारकाया उपवने तस्यै वै कार्यसाधनः ॥ २

निवृत्ते ह्युत्सवे तस्मिन्गिरौ रैवतके तदा ।

भवन्तीति भावः ॥ २२ ॥ ऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽ-
ध्यायः ॥ २३९ ॥

वृष्णयोऽप्यगमन्सर्वे पुरीं द्वारवतीमनु ॥	३	ततस्तु यादवाः सर्वे मन्त्रयन्ति स्म भारत ।
चिन्तयानस्ततो भद्रामुपविष्टः शिलातले ।		अयं देशातिथिः श्रीमान्यतिलिङ्गधरो द्विजः ॥१८
रमणीये वनोद्देशे बहुपादपसंवृते ॥	४	आवासं कमुपाश्रित्य वसेत निरुपद्रवः ।
सालतालाश्वकर्णैश्च बकुलैरर्जुनैस्तथा ।		इत्येवं प्रब्रुवन्तस्तु रौहिणेयं च यादवाः ॥ १९
चम्पकाशोकपुन्नागैः केतकैः पाटलैस्तथा ॥	५	ददृशुः कृष्णमायान्तं सर्वे यादवनन्दनम् ।
कर्णिकारैरशोकैश्च अङ्गोलैरतिमुक्तकैः ।		एहि केशव तातेति रौहिणेयो वचोऽब्रवीत् ॥२०
एवमादिभिरन्यैश्च संवृते स शिलातले ॥	६	यतिलिङ्गधरो विद्वान्देशातिथिरयं द्विजः ।
पुनःपुनश्चिन्तयानः सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ।		वर्षमासनिवासार्थमागतो नः पुरं प्रति ।
यदृच्छया चोपपन्नान्वृष्णिवीरान्ददर्श सः ॥	७	स्थाने यस्मिन्निवसतु तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ २१
बलदेवं च हार्दिक्यं साम्बं सारणमेव च ।		श्रीकृष्ण उवाच ।
प्रद्युम्नं च गदं चैव चारुदेष्णं विदूरथम् ॥	८	त्वयि स्थिते महाभाग परवानस्मि धर्मतः ।
भानुं च हरितं चैव विपृथुं पृथुमेव च ।		स्वयं तु रुचिरे स्थाने वासयेर्यदुनन्दन ॥ २२
तथान्यांश्च बहून्पश्यन्हृदि शोकमधारयत् ॥	९	प्रीतः स तेन वाक्येन परिष्वज्य जनार्दनम् ।
ततस्ते सहिताः सर्वे यतिं दृष्ट्वा समुत्सुकाः ।		बलदेवोऽब्रवीद्वाक्यं चिन्तयित्वा महाबलः ॥२३
वृष्णयो विनयोपेताः परिवार्योपतस्थिरे ॥	१०	आरामे तु वसेद्वीमांश्चतुरो वर्षमासकान् ।
ततोऽर्जुनः प्रीतमनाः स्वागतं व्याजहार सः ।		कन्यागृहे सुभद्राया भुक्त्वा भोजनमिच्छया ॥२४
आस्यतामास्यतां सर्वै रमणीये शिलातले ॥	११	लतागृहेषु वसतामिति मे धीयते मतिः ।
इत्येवमुक्त्वा यतिना प्रीतास्ते यादवर्षभाः ।		लब्धानुज्ञास्त्वया तात मन्यन्ते सर्वयादवाः ॥२५
उपोपविविशुः सर्वे ते स्वागतमिति ब्रुवन् ॥	१२	श्रीकृष्ण उवाच ।
परितः सन्निविष्टेषु वृष्णिवीरेषु पाण्डवः ।		बलवान्दर्शनीयश्च वाग्मी श्रीमान्वहुश्रुतः ।
आकारं गूहमानस्तु कुशलप्रश्नमब्रवीत् ॥	१३	कन्यापुरसमीपे तु न युक्तमिति मे मतिः ॥ २६
सर्वत्र कुशलं चोक्त्वा बलदेवोऽब्रवीदिदम् ।		मुरुः शास्ता च नेता च शास्त्रज्ञो धर्मवित्तमः ।
प्रसादं कुरु मे विप्र कुतस्त्वं चागतो ह्यसि ॥	१४	त्वयोक्तं न विरुध्येहं करिष्यामि वचस्तव ॥ २७
त्वया दृष्टानि पुण्यानि वद त्वं वदतांवर ।		शुभाशुभस्य विज्ञाता नान्योऽस्ति भुवि कश्चन २८
पर्वतांश्चैव तीर्थानि वनान्यायतनानि च ॥	१५	बलदेव उवाच ।
वैशंपायन उवाच ।		अयं देशातिथिः श्रीमान्सर्वधर्मभृतां वरः ।
तीर्थानां दर्शनं चैव पर्वतानां च भारत ।		धृतिमान्विनयोपेतः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥२९
आपगानां वनानां च कथयामास ताः कथाः ॥	१६	यतिलिङ्गधरो ह्येष को विजानाति मानसम् ।
श्रुत्वा धर्मकथाः पुण्या वृष्णिवीरा मुदान्विताः ।		त्वमिमं पुण्डरीकाक्ष नीत्वा कन्यापुरं शुभम् ३०
अपूजयंस्तदा भिक्षुं कथान्ते जनमेजय ॥	१७	निवेदय सुभद्रायै मद्राक्यपरिचोदिनः ।
		भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पानैश्च अन्नैरिष्टैश्च पूजया ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

यतेः सुभद्रागृहे कृष्णेन स्थापनम् ॥ १ ॥ श्रुतपूर्वपार्थलक्षणदर्शनेन इमं यतिं अर्जुनं शङ्कमानायाः सुभद्रायाः यति-
प्रति अर्जुनादिकुशलप्रश्नः ॥ २ ॥ अर्जुनेन तत्त्वे कथिते मोहितायां सुभद्रायां रुक्मिण्या श्वश्रूसमीपे तद्वृत्तकथनम् ॥ ३ ॥
वासुदेवानुमत्या देवक्या सुभद्राश्वासनम् ॥ ४ ॥ गूढं सुभद्राया विवाहचिकीर्षया कृष्णेन महादेवपूजाव्याजेन सर्वयादवैः
सह अन्तर्द्वीपगमनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

स तथेति प्रतिज्ञाय सहितो यतिना हरिः ।
कृत्वा तु संविदं तेन प्रहृष्टः केशवोऽभवत् ॥ १
पर्वते तौ विहृत्यैव यथेष्टं कृष्णपाण्डवौ ।
तां पुरीं प्रविवेशाथ गृह्य हस्तेन पाण्डवम् ।
प्रविश्य च गृहं रम्यं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ २
पार्थमावेदयामास रुक्मिणीसत्यभामयोः ।
हृषीकेशवचः श्रुत्वा ते उभे चोचतुर्भृशम् ॥ ३
मनोरथो महानेष हृदि नौ परिवर्तते ।
कदा द्रक्ष्वाव बीभत्सुं पाण्डवं पुरमागतम् ॥ ४
इत्येवं हर्षमाणे ते वदन्त्यौ सुभृशं प्रियम् ।
रुग्मिणीसत्यभामे वै दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्यतिः ॥ ५
सर्वेषां हर्षमाणानां पार्थो हर्षमुपागमत् ।
प्राप्तमज्ञातरूपेण चागतं चार्जुनं हरिः ॥ ६
सत्कृत्य पूज्यमानं तु प्रीत्या चैव ह्यपूजयत् ।
स तं प्रियातिथिं श्रेष्ठं समीक्ष्य यतिमागतम् ॥ ७
सौदर्या भगिनीं कृष्णः सुभद्रामिदमब्रवीत् ।
अयं देशातिथिर्भद्रे संशितव्रतवानृषिः ॥ ८
प्राप्तोतु सततं पूजां तव कन्यापुरे वसन् ।
आर्येण च परिज्ञातः पूजनीयो यतिस्त्वया ॥ ९
रागाद्भरस्व वाष्णोयि भक्ष्यैर्भोज्यैर्यतिं सदा ।
एष यद्यदृषिर्ब्रूयात्कार्यमेव न संशयः ॥ १०
सखीभिः सहिता भद्रे भवास्य वशवर्तिनी ।
पुरा हि यतयो भद्रे ये भैक्षार्थमनुव्रताः ॥ ११
ते बभूवुर्दशार्हाणां कन्यापुरनिवासिनः ।
तेभ्यो भोज्यानि भक्ष्याणि यथाकालमतन्द्रिताः
कन्यापुरगताः कन्याः प्रयच्छन्ति यशस्विनि ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।
सा तथेत्यब्रवीत्कृष्णं करिष्यामि यथाऽऽत्थ माम्
तोषयिष्यामि वृत्तेन कर्मणा च द्विजर्षभम् ॥ १३

एवमेतेन रूपेण कंचित्कालं धनञ्जयः ।

उवास भक्ष्यैर्भोज्यैश्च भद्रया परमार्चितः ॥ १४
तस्य सर्वगुणोपेतां वासुदेवसहोदरीम् ।
पश्यतः सततं भद्रां प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १५
गूह्यन्निव चाकारमालोक्य वरवर्णिनीम् ।
दीर्घमुष्णं विनिश्चस्य पार्थः कामवशं गतः ॥ १६
स कृष्णां द्रौपदीं मेने न रूपे भद्रया समाम् ।
प्राप्तां भूमाविन्द्रसेनां साक्षाद्वा वरुणात्मजाम् १७
अतीतकाले संप्राप्ते सर्वास्तापि सुरस्त्रियः ।
न समा भद्रया लोके इत्येवं मन्यतेऽर्जुनः ॥ १८
अतीतसमये काले सोदर्याणां धनञ्जयः ।
न सस्मार सुभद्रायां कामाङ्कुशनिवारितः ॥ १९
क्रीडारतिपरां भद्रां सखीगणसमावृताम् ।
प्रीयते स्मार्जुनः पश्यन्स्वाहामिव विभावसुः ॥ २०
पाण्डवस्य सुभद्रायाः सकाशे तु यशस्विनः ।
समुत्पत्तिः प्रभावश्च गदेन कथितः पुरा ॥ २१
श्रुत्वा चाशनिनिर्घोषं केशवेनापि धीमता ।
उपमामर्जुनं कृत्वा विस्तरः कथितः पुरा ॥ २२
ऋद्धमानप्रलापश्च वृष्णीनामर्जुनं प्रति ।
पौरुषं चोपमां कृत्वा प्रावर्तत धनुष्मताम् ॥ २३
अन्योन्यकलहे चापि विवादे चापि वृष्णयः ।
अर्जुनोपि न मे तुल्यः कुतस्त्वमिति चाब्रुवन् २४
जातांश्च पुत्रान्गृह्णन्त आशिषो वृष्णयोऽब्रुवन् ।
अर्जुनस्य समो वीर्यं भव तात धनुर्धरः ॥ २५
तस्मात्सुभद्रा चकमे पौरुषाद्भरतर्षभम् ।
सत्यसन्धस्य रूपेण चातुर्येण च मोहिता ॥ २६
चारणातिथिसंधानां गदस्य च निशम्य सा ।
अदृष्टे कृतभावाभूत्सुभद्रा भरतर्षभे ॥ २७
कीर्तयन्ददृशे यो यः कथंचित्कुरुजाङ्गलम् ।
तं तमेव तदा भद्रा बीभत्सुं स हि पृच्छति ॥ २८

अभीक्ष्णश्रवणादेवमभीक्ष्णपरिपृच्छनात् ।
 प्रत्यक्ष इव भद्रायाः पाण्डवः प्रत्यपद्यत ॥ २९
 भुजौ भुजगसङ्काशौ ज्याघातेन किणीकृतौ ।
 पार्थोऽयमिति पश्यन्त्या निःसंशयमजायत ॥ ३०
 यथारूपं हि शुश्राव सुभद्रा भरतर्षभम् ।
 तथारूपमवेक्ष्यैनं परां प्रीतिमवाप सा ॥ ३१
 सा कदाचिदुपासीनं पप्रच्छ कुरुनन्दनम् ।
 कथं देशाश्च चरिता नानाजनपदाः कथम् ॥ ३२
 सरांसि सरितश्चैव वनानि च कथं यते ।
 दिशः काश्च कथं प्राप्ताश्चरता भवता सदा ॥ ३३
 स तथोक्तस्तदा भद्रां बहुनर्मासृतं ब्रुवन् ।
 उवाच परमप्रीतस्तथा बहुविधाः कथाः ॥ ३४
 निशम्य विविधं तस्य लोके चरितमात्मनः ।
 तथा परिगतो भावः कन्यायाः समपद्यत ॥ ३५
 पर्वसन्धौ तु कस्मिंश्चित्सुभद्रा भरतर्षभम् ।
 रहस्येकान्तमासाद्य हर्षमाणाऽभ्यभाषत ॥ ३६
 यतिना चरता देशान्खाण्डवप्रस्थवासिनी ।
 कच्चिद्भगवता दृष्टा पृथाऽस्माकं पितृष्वसा ॥ ३७
 भ्रातृभिः प्रीयते सर्वैर्दृष्टः कच्चिद्युधिष्ठिरः ।
 कच्चिद्दर्मपरो भीमो धर्मराजस्य धीमतः ॥ ३८
 निवृत्तसमयः कच्चिदपराधाद्भनञ्जयः ।
 नियमे कामभोगानां वर्तमानः प्रिये रतः ॥ ३९
 क्व तु पार्थश्चरत्यद्य बहिः स वसतीर्वसन् ।
 सुखोचितो ह्यदुःखार्हो दीर्घबाहुररिन्दमः ॥ ४०
 कच्चिच्छ्रुतो वा दृष्टो वा पार्थो भगवताऽर्जुनः ।
 निशम्य वचनं तस्यास्तामुवाच हसन्निव ॥ ४१
 आर्या कुशलिनी कुन्ती सहपुत्रा सहस्रुषा ।
 प्रीयते पश्यती पुत्रान्खाण्डवप्रस्थ आसते ॥ ४२
 अनुज्ञातश्च मात्रा च सोदरैश्च धनञ्जयः ।
 द्वारकामावसत्येको यतिलिङ्गेन पाण्डवः ॥ ४३
 पश्यन्ती सततं कस्मान्नाभिजानासि माधवि ।
 निशम्य वचनं तस्य वासुदेवसहोदरी ॥ ४४
 निश्वासबहुला तस्यौ क्षितिं विलिखती तदा ।
 ततः परमसंहृष्टः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ४५

अर्जुनोऽहमिति प्रीतस्तामुवाच धनञ्जयः ।
 यथा तव गतो भावः श्रवणान्मयि भामिनि ॥ ४६
 त्वद्गतः सततं भावस्तथा तव गुणैर्मम ।
 प्रशस्तेऽहनि धर्मेण भद्रे स्वयमहं वृतः ॥ ४७
 सत्यवानिव सावित्र्या भविष्यामि पतिस्तव ॥ ४८
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः पार्थः प्रविवेश लतागृहम् ।
 ततः सुभद्रा ललिता लज्जाभावसमन्विता ॥ ४९
 मुमोह शयने दिव्ये शयाना न तथोचिता ।
 नाकरोद्यतिपूजां सा लज्जाभावमुपेयुषी ॥ ५०
 कन्यापुरे तु यद्दृत्तं ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 शशास रुक्मिणीं कृष्णो भोजनादि तदारजुने ॥ ५१
 तदाप्रभृति तां भद्रां चिन्तयन्वै धनञ्जयः ।
 आस्ते सस तदाऽऽरामे कामेन भृशपीडितः ॥ ५२
 सुभद्रा चापि न स्वस्था पार्थं प्रति बभूव सा ।
 कृशा विवर्णवदना चिन्ताशोकपरायणा ॥ ५३
 निश्वासपरमा भद्रा मानसेन मनस्विनी ।
 न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति केनचित् ॥ ५४
 न नक्तं न दिवा शेते बभूवोन्मत्तदर्शना ।
 एवं शोकपरां भद्रां देवी वाक्यमथाब्रवीत् ।
 मा शोकं कुरु वाष्ण्ये धृतिमालम्ब्य शोभने ५५
 रुक्मिण्येवं सुभद्रां तां कृष्णस्यानुमते तदा ।
 रहोगत्य तदा श्वश्रुं देवकीं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६
 अर्जुनो यतिरूपेण ह्यागतः सुसमाहितः ।
 कन्यापुरमथाविश्य पूजितो भद्रया मुदा ॥ ५७
 तं विदित्वा सुभद्रापि लज्जया परिमोहिता ।
 दिवानिशं शयाना सा नाकरोद्भोजनादिकम् ५८
 एवमुक्ता तथा देवी भद्रां शोकपरायणाम् ।
 तत्समीपं समागत्य श्लक्ष्णं वाक्यमथाब्रवीत् ५९
 मा शोकं कुरु वाष्ण्ये धृतिमालम्ब्य शोभने ।
 राज्ञे निवेदयित्वापि वसुदेवाय धीमते ॥ ६०
 कृष्णायापि तथा भद्रे प्रहर्षं कारयामि ते ।
 पश्चाज्जानामि ते वार्तां मा शोकं कुरु भामिनि ६१
 एवमुक्त्वा तु सा माता भद्रायाः ग्रियकारिणी ।

निवेदयामास तदा भद्रामानकदुन्दुभेः ॥ ६२
 रहस्येकासना तत्र भद्राऽस्वस्येति चाब्रवीत् ।
 आरामे तु यतिः श्रीमानर्जुनश्चेति नः श्रुतम् ६३
 अक्रूराय च कृष्णाय आहुकाय च सात्यकेः ।
 निवेद्यतां महाप्राज्ञ श्रोतव्यं यदि बान्धवैः ॥ ६४
 वैशंपायन उवाच ।

वसुदेवस्तु तच्छ्रुत्वा अक्रूराहुकयोस्तथा ।
 निवेदयित्वा कृष्णेन मन्त्रयामास तैस्तदा ॥ ६५
 इदं कार्यमिदं कृत्यमिदमेवेति निश्चितः ।
 अक्रूरश्चोग्रसेनश्च सात्यकिश्च गदस्तथा ॥ ६६
 पृथुश्रवाश्च कृष्णश्च सहिताः शिनिना मुहुः ।
 रुक्मिणी सत्यभामा च देवकी रोहिणी तथा ६७
 वसुदेवेन सहिताः पुरोहितमते स्थिताः ।
 विवाहं मन्त्रयामासुर्द्रादेशेऽहनि भारत ॥ ६८
 अज्ञातं रौहिणेयस्य उद्धवस्य च भारत ।
 विवाहं तु सुभद्रायाः कर्तुकामो गदाग्रजः ॥ ६९
 महादेवस्य पूजार्थं महोत्सव इति ब्रुवन् ।
 चतुस्त्रिंशदहोरात्रं सुभद्रार्तिप्रशान्तये ॥ ७०
 नगरे घोषयास हितार्थं सन्व्यसाचिनः ।
 इतश्चतुर्थे त्वहनि अन्तर्द्वीपं तु गम्यताम् ॥ ७१
 सदारैः सानुयात्रैश्च सपुत्रैः सहबाधवैः ।
 गन्तव्यं सर्ववर्णैश्च गन्तव्यं सर्वयादवैः ॥ ७२
 एवमुक्तास्तु ते सर्वे तथा चक्रुश्च सर्वशः ।
 ततः सर्वदशार्हाणामन्तर्द्वीपे च भारत ॥ ७३
 चतुस्त्रिंशदहोरात्रं बभूव परमोत्सवः ।
 कृष्णरामाहुकाक्रूरप्रद्युम्नशिनि सत्यकाः ॥ ७४
 समुद्रं प्रययुर्हृष्टाः कुकुरान्धकवृष्णयः ।
 युक्तयन्त्रपताकाभिर्वृष्णयो ब्राह्मणैः सह ॥ ७५
 समुद्रं प्रययुर्नौभिः सर्वे पुरनिवासिनः ।
 ततस्त्वरितमागत्य दाशार्हगणपूजितम् ॥ ७६

सुभद्रा पुण्डरीकाक्षमब्रवीद्यतिशासनात् ।
 कृत्यवान्द्रादशाहानि स्थाता स भगवानिह ॥ ७७
 तिष्ठतस्तस्य कः कुर्यादुपस्थानविधिं सदा ।
 तमुवाच हृषीकेशः कस्त्वदन्यो विशेषतः ॥ ७८
 तमृषिं प्रत्युपस्थातुमितो नार्हति माधवि ।
 त्वमेवास्मन्मतेनाद्य महर्षेर्वशवर्तिनी ॥ ७९
 कुरु सर्वाणि कार्याणि कीर्तिं धर्ममवेक्ष्य च ।
 तस्य चातिथिमुख्यस्य सर्वेषां च तपस्विनाम् ८०
 संविधानपरा भद्रे भव त्वं वशवर्तिनी ॥ ८१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमादिश्य भिक्षां च भद्रां च मधुसूदनः ।
 ययौ शङ्खप्रणादेन भेरीणां निखनेन च ॥ ८२
 ततस्तु द्वीपमासाद्य दानधर्मपरायणाः ।
 उग्रसेनमुखाश्चान्ये विजहुः कुकुरान्धकाः ॥ ८३
 पटहानां प्रणादैश्च भेरीणां निखनेन च ।
 सप्तयोजनविस्तार आयतो दशयोजनम् ॥ ८४
 बभूव स महाद्वीपः सपर्वतमहावनः ।
 सेतुपुष्करिणीजालैराक्रीडः सर्वसात्वताम् ॥ ८५
 वापीपल्लवसङ्घैश्च काननैश्च मनोरमैः ।
 वासुदेवस्य क्रीडार्थं योग्यः सर्वप्रहर्षतः ॥ ८६
 कुकुरान्धकवृष्णीनां तथा प्रियकरस्तदा ।
 बभूव परमोपेतस्त्रिविष्टप इवापरः ॥ ८७
 चतुस्त्रिंशदहोरात्रं दानधर्मपरायणाः ।
 उग्रसेनमुखाः सर्वे विजहुः कुकुरान्धकाः ॥ ८८
 विचित्रमाल्याभरणाश्चित्रगन्धानुलेपनाः ।
 विहाराभिगताः सर्वे यादवा हर्षसंयुताः ॥ ८९
 सुनृत्तगीतवादित्रै रममाणास्तदाऽभवन् ।
 प्रतियाते दशार्हाणामृषभे शार्ङ्गधन्वनि ।
 सुभद्रोद्वाहनं पार्थः प्राप्तकालममन्यत ॥ ९०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

सुभद्राविवाहः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कुकुरान्धकवृष्णीनामपयानं च पाण्डवः ।
 विनिश्चित्य ततः पार्थः सुभद्रामिदमब्रवीत् ॥ १
 शृणु भद्रे यथाशास्त्रं हितार्थं मुनिभिः कृतम् ।
 विवाहं बहुधा सत्सु वर्णानां धर्मसंयुतम् ॥ २
 कन्यायास्तु पिता भ्राता माता मातुल एव वा ।
 पितुः पिता पितुर्भ्राता दाने तु प्रभृतां गतः ॥३
 महोत्सवं पशुपतेर्द्रष्टुकामः पिता तव ।
 अन्तर्द्वीपं गतो भद्रे पुत्रैः पौत्रैः सबान्धवैः ॥ ४
 मम चैव विशालाक्षि विदेशस्था हि बान्धवाः ।
 तस्मात्सुभद्रे गान्धर्वो विवाहः पञ्चमः स्मृतः ॥ ५
 समागमे तु कन्यायाः क्रियाः प्रोक्ताश्चतुर्विधाः ।
 तेषां प्रवृत्तिं साधूनां शृणु माधवि तद्यथा ॥ ६
 वरमाहूय विधिना पित्रा दत्ता तथार्थिने ।
 सा पत्नी तु परैरुक्ता सा वश्या तु पतिव्रता ॥ ७
 भृत्यानां भरणार्थाय आत्मनः पोषणाय च ।
 दाने गृहीता या नारी सा भार्येति स्मृता बुधैः ८
 धर्मतो वरयित्वा तु आनीय स्वं निवेशनम् ।
 न्यायेन दत्ता तारुण्ये दाराः पितृकृताः स्मृताः ९
 गान्धर्वेण विवाहेन रागात्पुत्रार्थकारणात् ।
 आत्मनाऽनुगृहीता या वश्या सा तु प्रजावती १०
 जनयेद्या तु भर्तारं जाया इत्येव नामतः ।
 पत्नी भार्या च दाराश्च जाया चेति चतुर्विधाः ॥ ११
 चतस्र एवाग्निसाक्ष्याः क्रियायुक्ताश्च धर्मतः ।
 गान्धर्वस्तु क्रियाहीनो रागादेव प्रवर्तते ॥ १२
 सकामायाः सकामेन निर्मत्त्रो रहसि स्मृतः ।
 मयोक्तमक्रियं चापि कर्तव्यं माधवि त्वया ॥ १३
 अयनं चैव मासश्च ऋतुः पक्षस्तथा तिथिः ।
 करणं च मुहूर्तं च लग्नसंपत्तयैव च ॥ १४
 विवाहस्य विशालाक्षि प्रशस्तं चोत्तरायणम् ।
 वैशाखश्चैव मासानां पक्षाणां शुक्रे एव च ॥ १५
 नक्षत्राणां तथा हस्तस्तृतीया च तिथिष्वपि ।

लग्नो हि मकरः श्रेष्ठः करणानां बवस्तथा ॥ १६
 मैत्रो मुहूर्तो वैवाह्य आवयोः शुभकर्मणि ।
 सर्वसंपदियं भद्रे अद्य रात्रौ भविष्यति ॥ १७
 भगवानस्तमभ्येति आदित्यस्तपतां वरः ।
 रात्रौ विवाहकालोऽयं भविष्यति न संशयः ॥ १८
 नारायणोऽपि सर्वज्ञो नावबुध्येत विश्वकृत् ।
 धर्मसङ्कटमापन्ने किं नु कृत्वा सुखं भवेत् ॥ १९
 मनोभवेन कामेन मोहितं मां प्रलापिनम् ।
 प्रतिवाक्यं च मे देवि किं न वक्ष्यसि माधवि ॥ २०
 वैशंपायन उवाच ।
 अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा चिन्तयन्ती जनार्दनम् ।
 नोवाच किञ्चिद्वचनं बाष्पदूषितलोचना ॥ २१
 रागोन्मादप्रलापी सन्नर्जुनो जयतां वरः ।
 चिन्तयामास पितरं प्रविश्य च लतागृहम् ॥ २२
 चिन्तयानं तु कौन्तेयं मत्वा शच्या शचीपतिः ।
 सहितो नारदाद्यैश्च मुनिभिश्च महामनाः ॥ २३
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च चारणैश्चापि गुह्यकैः ।
 अरुन्धत्या वसिष्ठेन ह्याजगाम कुशस्थलीम् ॥ २४
 चिन्तितं च सुभद्रायाश्चिन्तयित्वा जनार्दनः ।
 निद्रयापहतज्ञानं रौहिणेयं विना तदा ॥ २५
 सहाकूरेण शिनिना सत्यकेन गदेन च ।
 वसुदेवेन देवक्या आहुकेन च धीमता ॥ २६
 आजगाम पुरीं रात्रौ द्वारकां स्वजनैर्वृतः ।
 पूजयित्वा तु देवेशो नारदादीन्महायशाः ॥ २७
 कुशलप्रश्नमुक्त्वा तु देवेन्द्रेणाभियाचितः ।
 वैवाहिकीं क्रियां कृष्णः स तथेत्येवमुक्तवान् ॥ २८
 आहुको वसुदेवश्च सहाकूरः ससात्यकिः ।
 अभिप्रणम्य शिरसा पाकशासनमब्रुवन् ।
 देवदेव नमस्तेस्तु लोकनाथ जगत्पते ॥ २९
 वयं धन्याः स्म सहितैर्बान्धवैः सहिताः प्रभो ।
 कृतप्रसादास्तु वयं तव वाक्येन विश्वजित् ॥ ३०

वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा प्रसाद्यैनं पूजयित्वा प्रयत्नतः ।
 महेन्द्रशासनात्सर्वे सहिता ऋषिभिस्तदा ॥ ३१
 विवाहं कारयामासुः शक्रपुत्रस्य शास्त्रतः ।
 अरुन्धती शची देवी रुग्मिणी देवकी तथा ॥ ३२
 दिव्यस्त्रीभिश्च सहिताः सुभद्रायाः शुभाः क्रियाः
 अर्जुनेऽपि तथा सर्वाः क्रिया भद्राः प्रयोजयन् ॥ ३३
 महर्षिः काश्यपो होता सदस्या नारदादयः ।
 पुण्याशिषः प्रयोक्तारः सर्वे ते हि तदारजुने ॥ ३४
 अभिषेकं तदा कृत्वा महेन्द्रः पाकशासनिम् ।
 लोकपालैस्तु सहितः सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ ३५
 किरीटाङ्गदहाराद्यैर्हस्ताभरणकुण्डलैः ।
 भूषयित्वा तदा पार्थं द्वितीयमिव वासवम् ॥ ३६
 पुत्रं परिष्वज्य तदा प्रीतिमाप पुरन्दरः ।
 शची देवी तदा भद्रामरुन्धत्यादिभिस्तथा ॥ ३७
 कारयामास वैवाह्यमङ्गलान्यादवस्त्रियः ।
 सहाप्सरोभिर्मुदिता भूषयित्वा स्वभूषणैः ॥ ३८
 पौलोमीमिव मन्यन्ते सुभद्रां तत्र योषितः ।
 ततो विवाहो बवृधे कृतः सर्वगुणान्वितः ॥ ३९
 तस्याः पाणिं गृहीत्वा तु मन्त्रैर्होमपुरस्कृतम् ।
 सुभद्रया बभौ जिष्णुः शच्या इव शचीपतिः ४०
 सा जिष्णुमधिकं भेजे सुभद्रा चारुदर्शना ।
 पार्थस्य सदृशी भद्रा रूपेण वयसा तथा ॥ ४१
 सुभद्रायाश्च पार्थोऽपि सदृशो रूपलक्षणैः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

कृष्णरथमास्थाय सुभद्रयासह अर्जुनस्य खाण्डवप्रस्थं गन्तुं यत्नः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 वृष्ण्यन्धकपुरात्तस्मादपयातुं धनञ्जयः ।
 विनिश्चित्य तथा सार्धं सुभद्रामिदमब्रवीत् ॥ १
 द्विजानां गुणमुख्यानां यथार्हं प्रतिपादय ।
 भोज्यैर्भक्ष्यैश्च कामैश्च स्वपुरीं प्रतियास्यताम् ॥ २
 आत्मनश्च समुद्दिश्य महाव्रतसमापनम् ।

इत्युचुश्च तदा देवाः प्रीताः सेन्द्रपुरोगमाः ॥ ४२
 एवं निवेश्य देवास्ते गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
 आमन्त्र्य यादवाः सर्वे विप्रजग्मुर्थथागतम् ॥ ४३
 यादवाः पार्थमामन्त्र्य अन्तर्द्वीपं गतास्तदा ।
 वासुदेवस्तदा पार्थमुवाच यदुनन्दनः ॥ ४४
 द्वाविंशदिवसान्पार्थ इहोष्य भरतर्षभ ।
 मामकं रथमारुह्य शैब्यसुग्रीवयोजितम् ॥ ४५
 सुभद्रया सुखं पार्थ खाण्डवप्रस्थमाविश ।
 यादवैः सहितः पश्चादागमिष्यामि भारत ।
 यतिवेषेण नियतो वस त्वं रुक्मिणीगृहे ॥ ४६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा प्रचक्राम अन्तर्द्वीपं जनार्दनः ।
 कृतोद्वाहस्ततः पार्थः कृतकार्योऽभवत्तदा ॥ ४७
 तस्यां चोपगतो भावः पार्थस्य सुमहात्मनः ।
 तस्मिन्भावः सुभद्राया अन्योन्यं समवर्धत ॥ ४८
 स तथा युयुजे वीरो भद्रया भरतर्षभः ।
 अभिनिष्पन्नया रामः सीतयेव समन्वितः ॥ ४९
 अपि जिष्णुर्विजज्ञे तां ह्रीं श्रियं सन्नतिक्रियाम् ।
 देवतानां वरस्त्रीणां रूपेण सदृशीं सतीम् ॥ ५०
 स प्रकृत्या श्रिया दीप्त्या संदिदीपे तयाऽधिकम् ।
 उद्यत्सहस्रदीप्तांशुः शरदीव दिवाकरः ॥ ५१
 सा तु तं मनुजव्याघ्रमनुरक्ता यशस्विनी ।
 कन्यापुरगता भूत्वा तत्परा समपद्यत ॥ ५२

गच्छ भद्रे स्वयं तूर्णं महाराजनिवेशनम् ॥ ३
 तेजोबलजवोपेतैः शुक्लैर्हयवरोत्तमैः ।
 वाजिभिः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ ४
 युक्तं रथवरं तूर्णमिहानय सुसत्कृतम् ।
 व्रतार्थमिति भाषित्वा सखीभिः सुभगे सह ॥ ५
 क्षिप्रमादाय पर्येहि सह सर्वायुधेन च ।

अनुकर्षान्पताकाश्च तूणीरांश्च धनूंषि च ॥ ६
 सर्वान्रथवरे स्थाप्य सोत्सेधाश्च महागदाः ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 अर्जुनेनैवमुक्ता सा सुभद्रा भद्रभाषिणी ।
 जगाम नृपतेर्वेश्म सखीभिः सहिता तदा ॥ ८
 व्रतार्थमिति तत्रस्थान्क्षिणो वाक्यमब्रवीत् ।
 रथेनानेन यास्यामि महाव्रतसमापनम् ॥ ९
 शैव्यसुग्रीवयुक्तेन सायुधेनैव शार्ङ्गिणः ।
 रथेन रमणीयेन प्रयास्यामि व्रतार्थिनी ॥ १०
 सुभद्रयैवमुक्ते तु जनाः प्राञ्जलथोऽभवन् ।
 योजयित्वा रथवरं कल्याणैरभिभाष्य ताम् ॥११
 यथोक्तं सर्वमारोप्य आयुधानि च भामिनी ।
 क्षिप्रमादाय कल्याणी सुभद्राऽर्जुनमब्रवीत् ॥१२
 रथोऽयं रथिनां श्रेष्ठ आनीतस्त्व शासनात् ।
 स त्वं याहि यथाकामं कुरून्कौरवनन्दन ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 निवेद्य तु रथं भद्रैः सुभद्रा भद्रसंमता ।
 ब्राह्मणानां तदा हृष्टा ददौ सा विविधं वसु ॥१४
 स्नेहवन्ति च भोज्यानि प्रददावीप्सितानि च ।
 यथाकामं यथाश्रद्धं वस्त्राणि विविधानि च ॥ १५
 तर्पिता विविधैर्भोज्यैस्तान्यवाप्य वसूनि च ।
 ब्राह्मणाः खगृहं जग्मुः प्रयुज्य परमाशिषः ॥१६
 सुभद्रया तु विज्ञप्तः पूर्वमेव धनञ्जयः ।
 अभीशुग्रहणे पार्थ न मेऽस्ति सदृशो भ्रुवि ॥१७
 तस्मात्सा पूर्वमारुह्य रश्मीञ्जग्राह माधवी ।
 सोदरा वासुदेवस्य कृतस्वस्त्ययना हयान् ॥१८
 व्यत्ययित्वा तु तल्लिङ्गं यतिवेषं धनञ्जयः ।
 आमुच्य कवचं वीरः समुच्छ्रितमहद्वनुः ॥ १९
 आरुरोह रथश्रेष्ठं शुक्लवासा धनञ्जयः ।
 महेन्द्रदत्तं मुकुटं तथैवाभरणानि च ॥ २०
 अलङ्कृत्य तु कौन्तेयः प्रयातुमुपचक्रमे ।
 ततः कन्यापुरे घोषस्तुमुलः समपद्यत ॥ २१
 दृष्ट्वा नरवरं पार्थ बाणखड्गधनुर्धरम् ।
 अभीशुहस्तां सुश्रोणीमर्जुनेन रथे स्थिताम् ॥२२

ऊचुः कन्यास्तदा यान्तीं वासुदेवसहोदराम् ।
 सर्वकामसमृद्धा त्वं सुभद्रे भद्रभाषिणि ॥ २३
 वासुदेवप्रियं लब्ध्वा भर्तारं वीरमर्जुनम् ।
 सर्वसीमन्तिनीनां त्वां श्रेष्ठां कृष्णसहोदरीम् ॥२४
 मन्यामहे महाभागे सुभद्रे भद्रभाषिणि ।
 यस्मात्सर्वमनुष्याणां श्रेष्ठो भर्ता तवार्जुनः ॥२५
 उपपन्नस्त्वया वीरः सर्वलोकमहारथः ।
 हे प्रयाहि गृहान्भद्रे सुहृद्भिः संगमोऽस्तु ते ॥२६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता प्रहृष्टाभिः सखीभिः प्रतिनन्दिता ।
 भद्रा भद्रजवोपेतानश्चान्पुनरचोदयत् ॥ २७
 पार्थं चामरहस्ता सा सखी तस्याङ्गनाऽभवत् ।
 ततः कन्यापुरद्वारात्सघोषादभिनिःसृतम् ॥ २८
 ददृशुस्तं रथश्रेष्ठं जना जीमूतनिखनम् ।
 सुभद्रासङ्गृहीतस्य रथस्य महतः स्वनम् ॥ २९
 मेघस्वनमिवाकाशे शुश्रुवुः पुरवासिनः ।
 सुभद्रया तु संपन्ने तिष्ठन्रथवरेऽर्जुनः ॥ ३०
 प्रबभौ च तयोपेतः कैलास इव गङ्गया ।
 पार्थः सुभद्रासहितो विरराज महारथः ॥ ३१
 विराजते यथा शक्रो राजञ्शच्या समन्वितः ।
 सुभद्रां प्रेक्ष्य पार्थेन ह्रियमाणां यशस्विनीम् ॥३२
 चक्रुः किलकिलाशब्दानासाद्य बहवो जनाः ।
 दाशार्हाणां कुलस्य श्रीः सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥३३
 अभिकामा सकामेन पार्थेन सह गच्छति ।
 अथापरे तु संकुद्धा गृहीत व्रत माचिरम् ॥ ३४
 इति संवार्य शस्त्राणि ववर्षुरभितो दिशम् ।
 इति संभाषमाणानां स नादः सुमहानभूत् ॥३५
 स तेन जनघोषेण वीरो गज इवार्दितः ।
 ववर्ष शरवर्षाणि न तु कंचन रोषयत् ॥ ३६
 मुमोच निशितान्ब्राणान्दीप्यमानान्स्वतेजसा ।
 प्रासादवरसङ्घेषु हर्म्येषु भवनेषु च ॥ ३७
 क्षोभयित्वा पुरश्रेष्ठं गरुत्मानिव सागरम् ।
 प्रेक्षन्वैकतद्वारं निर्ययौ भरतर्षभः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

द्वारकाया बहिर्निर्गच्छतोऽर्जुनस्य विपृथुना युद्धम् ॥ १ ॥ विपृथुं जित्वाऽर्जुनस्य खाण्डवप्रस्थं प्रति गमनम् ॥ २ ॥
युद्धोद्युक्तानां यादवानां बलरामवाक्यान्निवृत्तिः ॥ ३ ॥ बलस्य क्रोधः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

शासनात्पुरुषेन्द्रस्य बलेन महता बली ।
गिरौ रैवतके नित्यं बभूव विपृथुश्रवाः ॥ १
प्रवासे वासुदेवस्य तस्मिन्हलधरोपमः ।
संबभूव तदा गोप्ता पुरस्य पुरवर्धनः ॥ २
प्राप्य पाण्डवनिर्याणं निर्ययौ विपृथुश्रवाः ।
निशम्य पुरनिर्घोषं स्वमनीकमचोदयत् ॥ ३
सोऽभित्य तदाध्वानं ददर्श पुरुषर्षभम् ।
निःसृतं द्वारकाद्वारादंशुमन्तमिवाम्बरात् ॥ ४
सविद्युतमिवाम्भोदं प्रेक्षतां तं धनुर्धरम् ।
पार्थमानर्तयोधानां विस्मयः समपद्यत ॥ ५
उदीर्णरथनागाश्वमनीकमभिवीक्ष्य तत् ।
उवाच परमप्रीता सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥ ६
संग्रहीतुमभिप्रायो दीर्घकालकृतो मम ।
युध्यमानस्य सङ्ग्रामे रथं तव नरर्षभ ॥ ७
ओजस्तेजोद्युतिबलैरन्वितस्य महात्मनः ।
पार्थ ते सारथित्वेन भविता शिक्षितास्म्यहम् ॥ ८
एवमुक्तः प्रियां प्रीतः प्रत्युवाच नरर्षभः ।
चोदयाश्वानसंस्क्तान्विशन्तु विपृथोर्बलम् ॥ ९
बहुभिर्युध्यमानस्य तावकान्विजिघांसतः ।
पश्य बाहुबलं भद्रे शरान्विक्षिपतो मम ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्ता तदा भद्रा पार्थेन भरतर्षभ ।
चुचोद साश्वान्संहृष्टा ते ततो विविशुर्बलम् ॥ ११
तदाहतमहावाद्यं समुद्रग्रध्वजायुतम् ।
अनीकं विपृथोर्हृष्टं पार्थमेवान्ववर्तत ॥ १२
रथैर्बहुविधाकारैः सदश्वैश्च महाजवैः ।
किरन्तः शरवर्षाणि परिववुर्धनञ्जयम् ॥ १३
तेषामस्त्राणि संवार्य दिव्यास्त्रेण महास्त्रवित् ।
आवृणोन्महदाकाशं शरैः परपुरञ्जयः ॥ १४
तेषां बाणान्महाबाहुर्मुकुटान्यङ्गदानि च ।

चिच्छेद निशितैर्वाणैः शरांश्चैव धनूंषि च ॥ १५
युगानीषान्वरूथानि यन्त्राणि विविधानि च ।
अजिघांसन्परान्पार्थश्चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ १६
विधनुष्कान्विकवचान्विरथांश्च महारथान् ।
कृत्वा पार्थः प्रियां प्रीतः प्रेक्ष्यतामित्यदर्शयत् ॥ १७
सा दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सुभद्रा पार्थमब्रवीत् ।
अवाप्तार्थाऽस्मि भद्रं ते याहि पार्थ यथासुखम् ॥ १८
स सक्तं पाण्डुपुत्रेण समीक्ष्य विपृथुर्बलम् ।
खरमाणोऽभिसंक्रम्य स्वीयतामित्यभाषत ॥ १९
ततः सेनापतेर्वाक्यं नात्यवर्तन्त यादवाः ।
सागरे मारुतोद्भूता वेलामिव महोर्मयः ॥ २०
ततो रथवराचूर्णमवरुह्य नरर्षभः ।
अभिगम्य नरव्याघ्रं ग्रहृष्टः परिष्वजे ॥ २१
सोऽब्रवीत्पार्थमासाद्य दीर्घकालमिदं तव ।
निवासमभिजानामि शङ्खचक्रगदाधरात् ॥ २२
न मेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्यदाचरितं त्वया ।
सुभद्रार्थं प्रलोभेन प्रीतस्तव जनार्दनः ॥ २३
प्राप्तस्य यतिलिङ्गेन वासितस्य धनञ्जय ।
बन्धुमानसि रामेण महेन्द्रावरजेन च ॥ २४
मामेव च सदाकाङ्क्षी मन्त्रिणं मधुसूदनः ।
अन्तरेण सुभद्रां च त्वां च तात धनञ्जय ॥ २५
इमं रथवरं दिव्यं सर्वशस्त्रसमन्वितम् ।
इदमेवानुयात्रं च निर्दिश्य गदपूर्वजः ॥ २६
अन्तर्द्वीपं तदा वीर गतो वृष्णिसुखावहः ।
दीर्घकालावरुद्धं त्वां संप्राप्तं प्रियया सह ॥ २७
पश्यन्तु आतरः सर्वे वज्रपाणिमिवामराः ।
आयाते तु दशार्हाणामृषभे शार्ङ्गधन्वनि ॥ २८
भद्रामनुगमिष्यन्ति रत्नानि च वस्त्रानि च ।
अरिष्टं याहि पन्थानं सुखी भव धनञ्जय ॥ २९
नष्टशोकैर्विशोकस्य सुहृद्भिः संगमोऽस्तु ते ॥ ३०

वैशंपायन उवाच ।

ततो विपृथुमामन्त्र्य पार्थः प्रीतोऽभिवाद्य च ।
 कृष्णस्य मतमास्थाय कृष्णस्य रथमास्थितः ॥ ३१
 पूर्वमेव तु पार्थाय कृष्णेन विनियोजितम् ।
 सर्वरत्नसुसंपूर्णं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ ३२
 रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि ।
 शैब्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ३३
 सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना ।
 ज्वलनार्चिःप्रकाशेन द्विषतां हर्षनाशिना ॥ ३४
 सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
 युक्तः सेनानुयात्रेण रथमारोप्य माधवीम् ।
 रथेनाकाशगेनैव प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥ ३५
 ह्रियमाणां तु तां दृष्ट्वा सुभद्रां सैनिका जनाः ।
 विक्रोशन्तोऽद्रवन्सर्वे द्वारकामभितः पुरीम् ॥ ३६
 ते समासाद्य सहिताः सुधर्माभितः सभाम् ।
 सभापालस्य तत्सर्वमाचख्युः पार्थविक्रमम् ॥ ३७
 तेषां श्रुत्वा सभापालो भेरीं सान्नाहिकीं ततः ।
 समाजन्ने महाघोषां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ॥ ३८
 ध्रुब्धास्तेनाथ शब्देन भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ।
 'अन्तर्द्वीपात्समुत्पेतुः सहसा सहितास्तदा ।'
 अन्नपानमपास्याथ समापेतुः समन्ततः ॥ ३९
 तत्र जाम्बूनदाङ्गानि स्पर्ध्यास्तरणवन्ति च ।
 मणिविद्रुमचित्राणि ज्वलिताग्निप्रभाणि च ॥ ४०

सन्नये समुदाये ॥ ४२ ॥ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमो-

भेजिरे पुरुषव्याघ्रा वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
 सिंहासनानि शतशो धिष्ण्यानीव हुताशनाः ४१
 तेषां समुपविष्टानां देवानामिव सन्नये ।
 आचख्यौ चेष्टितं जिष्णोः सभापालः सहानुगः ४२
 तच्छ्रुत्वा वृष्णिवीरास्ते मदसंरक्तलोचनाः ।
 अमृष्यमाणाः पार्थस्य समुत्पेतुरहङ्कृताः ॥ ४३
 योजयध्वं रथानाशु प्रासानाहरतेति च ।
 धनूंषि च महार्हाणि कवचानि बृहन्ति च ॥ ४४
 सूतानुचुकुशुः केचिद्रथान्योजयतेति च ।
 स्वयं च तुरगान्केचिदयुञ्जन्हेमभूषितान् ॥ ४५
 रथेष्वानीयमानेषु कवचेषु ध्वजेषु च ।
 अभिक्रन्दे नृवीराणां तदासीत्सुमुलं महत् ॥ ४६
 वनमाली ततः क्षीवः कैलासशिखरोपमः ।
 नीलवासा मदोत्सिक्त इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४७
 किमिदं कुरुथाप्रज्ञास्तूर्णाभूते जनार्दने ।
 अस्य भावमविज्ञाय संकुद्धा मोघगर्जिताः ॥ ४८
 एष तावदभिप्रायमाख्यातुं स्वं महामतिः ।
 यदस्य रुचिरं कर्तुं तत्कुरुध्वमतन्द्रिताः ॥ ४९
 ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा ग्राह्यरूपं हलायुधात् ।
 तूर्णाभूतास्ततः सर्वे साधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ ५०
 समं वचो निश्म्यैव बलदेवस्य धीमतः ।
 पुनरेवसभामध्ये सर्वे ते समुपाविशन् ॥ ५१
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवं वचो रामः परन्तपः ।
 'त्रैलोक्यनाथ हे कृष्ण भूतभव्यमविष्यकृत ।'

ऽध्यायः ॥ २४४ ॥

* २३९ तमाध्यायस्य २६ श्लोकादुपरि प्रकृतश्लोकपर्यन्तं विद्यमानानां २४८ श्लोकानां स्थाने च, ज, झ, ञ, ट, पुस्तकेषु अधोलिखिता अथै श्लोका एव दृश्यन्ते ।

वैशंपायन उवाच ।

ततः संवादिते तस्मिन्ननुज्ञातो धनञ्जयः ।
 गतां रैवतके कन्यां विदित्वा जनमेजय ॥ १
 वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेतिकृत्यताम् ।
 कृष्णस्य मतमादाय प्रययौ भरतर्षभः ॥ २
 रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि ।
 शैब्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ३
 सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना ।
 ज्वलिताग्निप्रकाशेन द्विषतां हर्षघातिना ॥ ४

सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
 मृगयाव्यपदेशेन प्रययौ पुरुषर्षभः ॥ ५
 सुभद्रा त्वथ शैलेन्द्रमभ्यर्च्यैव हि रैवतम् ।
 दैवतानि च सर्वाणि ब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यं च ॥ ६
 प्रदक्षिणं गिरेः कृत्वा प्रययौ द्वारकां प्रति ।
 तामभिद्रुत्य कौन्तेयः प्रसन्नारोपयद्रथम् ।
 सुभद्रां चारुसर्वाङ्गीं कामबाणप्रपीडितः ॥ ७
 ततः स पुरुषव्याघ्रस्तामादाय शुचिसिताम् ।
 रथेन काञ्चनाङ्गेन प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥ ८

किमवागुपविष्टोऽसि प्रेक्षमाणो जनार्दन ॥ ५२
 सत्कृतस्त्वत्कृते पार्थः सर्वैरस्माभिरच्युत ।
 न च सोऽर्हति तां पूजां दुर्बुद्धिः कुलपांसनः ५३
 को हि तत्रैव भुक्त्वान्नं भाजनं भेत्तुमर्हति ।
 मन्यमानः कुले जातमात्मानं पुरुषः क्वचित् ५४
 इच्छन्नेव हि संबन्धं कृतं पूर्वं च मानयन् ।
 को हि नाम भवेनार्थी साहसेन समाचरेत् ॥५५
 सोऽवमन्य तथाऽस्माकमनादृत्य च केशवम् ।

प्रसह्य हृतवानद्य सुभद्रां मृत्युमात्मनः ॥ ५६
 कथं हि शिरसो मध्ये कृतं तेन पदं मम ।
 मर्षयिष्यामि गोविन्द पादस्पर्शमिवोरगः ॥ ५७
 अद्य निष्कौरवामेकः करिष्यामि वसुन्धराम् ।
 न हि मे मर्षणीयोऽयमर्जुनस्य व्यतिक्रमः ॥ ५८
 तं तथा गर्जमानं तु मेघदुन्दुभिनिःस्वनम् ।
 अन्वपद्यन्त ते सर्वे भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ॥ ५९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

॥ समाप्तं च सुभद्राहरणपर्वं ॥

(अथ हरणाहरणपर्वं ॥ १७ ॥)

पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

कृष्णेन बलरामसान्वनम् ॥ १ ॥ अर्जुनंप्रत्यानेतुं यादवानां गमनम् ॥ २ ॥ विपृथुवाक्यादर्जुनं दूरगतं ज्ञात्वा तेषां
 प्रतिनिवर्तनम् ॥ ३ ॥ सुभद्रया सह अर्जुनस्य खाण्डवप्रस्थगमनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 उक्तवन्तो यथावीर्यमसकृत्सर्ववृष्णयः ।
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवो वाक्यं धर्मार्थसंयुतम् ॥ १
 'मयोक्तं न श्रुतं पूर्वं सहितैः सर्वयादवैः ।
 अतिक्रान्तमतिक्रान्तं न निवर्तेत कर्हिचित् ।
 शृणुध्वं सहिताः सर्वे मम वाक्यं सहेतुकम् ॥ २
 नावमानं कुलस्यास्य गुडाकेशः प्रयुक्तवान् ।
 संमानोऽभ्यधिकस्तेन प्रयुक्तोऽयं न संशयः ॥ ३
 अर्थलुब्धान्न वः पार्थो मन्यते सात्वतान्सदा ।
 स्वयंवरमनाश्रुष्यं मन्यते चापि पाण्डवः ॥ ४
 प्रदानमपि कन्यायाः पशुवत्को नु मन्यते ।
 विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुषो भुवि ॥ ५
 एतान्दोषांस्तु कौन्तेयो दृष्टवानिति मे मतिः ।
 'क्षत्रियाणां तु वीर्येण प्रशस्तं हरणं बलात् ।'
 अतः प्रसह्य हृतवान्कन्यां धर्मेण पाण्डवः ॥ ६
 उचितश्चैव संबन्धः सुभद्रा च शयस्विनी ।
 एष चापीदृशः पार्थः प्रसह्य हृतवानतः ॥ ७

भरतस्यान्वये जातं शान्तनोश्च यशस्विनः ।
 कुन्तिभोजात्मजापुत्रं का बुभूषेत नार्जुनम् ॥ ८
 न तं पश्यामि यः पार्थं विजयेत रणे बलात् ।
 वर्जयित्वा विरूपाक्षं भगनेत्रहरं हरम् ॥ ९
 अपि सर्वेषु लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ।
 स च नाम रथस्तादृद्भदीयास्ते च वाजिनः ॥ १०
 'मम शस्त्रं विशेषेण तूणौ चाक्षयसायकौ ।'
 योद्वा पार्थश्च शीघ्रास्त्रः को नु तेन समो भवेत् ।
 तमभिद्रुत्य सान्त्वेन परमेण धनञ्जयम् ॥ ११
 निवर्तयत संहृष्टा ममैषा परमा मतिः ।
 यदि निर्जित्य वः पार्थो बलाद्गच्छेत्स्वकं पुरं १२
 प्रणश्येद्वो यशः सद्यो न तु सान्त्वे पराजयः ।
 'पितृष्वसायाः पुत्रो मे संबन्धं नार्हति द्विषाम्'
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा कर्तुं जनाधिप ॥ १३
 'उद्योगं कृतवन्तस्ते भेरीं सन्नाद्य यादवाः ।
 अर्जुनस्तु तदा श्रुत्वा भेरीसन्नादनं महत् ॥ १४
 कौन्तेयस्त्वरमाणस्तु सुभद्रामभ्यभाषत ।

आयान्ति वृष्णयः सर्वे ससुहृज्जनवान्धवाः ॥ १५
 त्वदर्थं योद्धुकामास्ते मदरक्तान्तलोचनाः ।
 प्रमत्तानशुचीन्मूढान्सुरामत्तान्नराधमान् ॥ १६
 वमनं पानशीलांस्तान्करिष्यामि शरोत्तमैः ।
 उताहो वा मदोन्मत्तान्नयिष्यामि यमक्षयम् ॥ १७
 एवमुक्त्वा प्रियां पार्थो न्यवर्तत महाबलः ।
 निवर्तमानं दृष्ट्वैव सुभद्रा त्रस्ततां गता ॥ १८
 एवं मा वद पार्थेति पादयोः पतिता तदा ।
 सुभद्रा तु कलिर्जाता वृष्णीनां निधनाय च ॥ १९
 एवं ब्रुवन्तः पौरास्ते ह्यपवादरताः प्रभो ।
 मम शोकं वर्धयन्ति तस्मान्नाशं न चिन्तये ।
 परिवादभयान्मुक्ता तत्रसादाद्भवाम्यहम् ॥ २०
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः पार्थः प्रियया भद्रया तदा ।
 गमनाय मतिं चक्रे पार्थः सत्यपराक्रमः ॥ २१
 स्मितपूर्वं तदाऽऽभाष्य परिष्वज्य प्रियां तदा ।
 उत्थाप्य च पुनः पार्थो याहि याहीति चाब्रवीत् ।
 ततः सुभद्रा त्वरिता रश्मिन्संगृह्य पाणिना ।
 चोदयामास जवनाञ्शीघ्रमश्वान्कृतत्वरा ॥ २३
 ततस्तु कृतसन्नाहा वृष्णिवीराः समाहिताः ।
 प्रत्यानयार्थं पार्थस्य जवनैस्तुरगोत्तमैः ॥ २४
 राजमार्गमनुग्राप्ता दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमम् ।

प्रासादपङ्क्तिस्तम्बेषु वेदिकासु ध्वजेषु च ॥ २५
 अर्जुनस्य शरान्दृष्ट्वा विस्मयं परमं गताः ।
 केशवस्य वचस्तथ्यं मन्यमानास्तु यादवाः ॥ २६
 अतीत्य तं रैवतकं श्रुत्वा तु विपृथोर्वचः ।
 अर्जुनेन कृतं श्रुत्वा गन्तुकामास्तु वृष्णयः ॥ २७
 श्रुत्वा दीर्घं गतं पार्थं न्यवर्तन्त महारथाः ।
 पुरोधानमतिक्रम्य विशालं च गिरिव्रजम् ॥ २८
 सानुमुञ्जयिनीं चैव वनान्युपवनानि च ।
 पुण्येष्वानर्तराष्ट्रेषु वापीपद्मसरांसि च ॥ २९
 प्राप्य धेनुमतीतीर्थमश्वरोधसरः प्रति ।
 प्रेक्षावर्तं ततः शैलमम्बुदं च नगोत्तमम् ॥ ३०
 आराच्छृङ्गमथासाद्य तीर्णः करवतीं नदीम् ।
 प्राप्य साल्वेयराष्ट्राणि निषधानप्यतीत्य च ॥ ३१
 देवापृथुपुरं पश्यन् सर्वतः सुसमाहितः ।
 तमतीत्य महाबाहुर्देवारण्यमपश्यत् ॥ ३२
 पूजयामासुरायान्तं देवारण्ये महर्षयः ।
 स वनानि नदीः शैलान् गिरिप्रस्रवणानि च ॥ ३३
 अतीत्य च तदा पार्थः सुभद्रासारथिस्तदा ।
 कौरवं विषयं प्राप्य विशोकः समपद्यत् ॥ ३४
 सोदर्याणां महाबाहुः सिंहाशयमिवाशयम् ।
 दूरादुपवनोपेतं समन्तात्सलिलावृतम् ॥ ३५
 भद्रया मुदितो जिष्णुर्ददर्श वृजिनं पुरम् ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

अर्जुनेन सुभद्रायाः गोपीवेषेण द्रौपदीसमीपवेषणम् ॥ १ ॥ कृतनतिं सुभद्रां प्रति पृथाद्रौपदीभ्यां आशीर्वादः ॥ २ ॥
 स्वपुरं प्रविष्टेनार्जुनेन भ्रातृभ्यः स्वकृततीर्थयात्रावृत्तान्तकथनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 क्रोशमात्रे पुरस्यासीद्गोष्ठं पार्थस्य शोभनम् ।
 तत्रापि यात्वा वीभत्सुर्निविष्टो यदुकन्यया ॥ १
 ततः सुभद्रां सत्कृत्य पार्थो वचनमब्रवीत् ।
 गोपिकानां तु वेषेण गच्छ त्वं वृजिनं पुरम् ॥ २
 कामव्याहारिणी कृष्णा रोचतां ते वचो मम ।
 दृष्ट्वा तु परुषं ब्रूयात्सह तत्र मयागताम् ॥ ३

तस्मात्पापं न चिन्तये ॥ २० ॥

अन्यवेषेण तु गतां दृष्ट्वा सा त्वां प्रियं वदेत् ।
 यत्तु सा प्रथमं ब्रूयान्न तस्यास्ति निवर्तनम् ॥ ४
 तस्मान्मानं च दर्पं च व्यपनीय स्वयं व्रज ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुभद्रा प्रत्यभाषत् ॥ ५
 एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वं पार्थ भाषसे ।
 सुभद्रावचनं श्रुत्वा सुप्रीतः पाकशासनिः ॥ ६
 गोपालान्स समानीय त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।

पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

तरुण्यः सन्ति यावन्त्यस्ताः सर्वा ब्रजयोषितः ७
 आगच्छन्तु गमिष्यन्त्या भद्रया सह सङ्गताः ।
 इन्द्रप्रस्थं पुरवरं कृष्णां द्रष्टुं यशस्विनीम् ॥ ८
 एतच्छ्रुत्वा तु गोपालैरानीता ब्रजयोषितः ।
 ततस्ताभिः परिवृतां ब्रजस्त्रीभिः समन्ततः ॥ ९
 सुभद्रां त्वरमाणश्च रक्तकौशेयवासिनीम् ।
 पार्थः प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः १०
 साऽधिकं तेन रूपेण शोभमाना यशस्विनी ।
 'गोपालिकामध्यगता प्रययौ वृजिनं पुरम् ॥ ११
 त्वरिता खाण्डवप्रस्थमाससाद्य विवेश च ।'
 भवनं श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वराङ्गना ॥ १२
 ववन्दे पृथुताप्राक्षी पृथां भद्रा पितृष्वसाम् ।
 तां कुन्ती चारुसर्वाङ्गीमुपाजिघ्रत मूर्धनि ॥ १३
 प्रीत्या परमया युक्ता आशीर्भिर्युञ्जताऽतुलाम् ।
 ततोऽभिगम्य त्वरिता पूर्णेन्दुसदृशानना ॥ १४
 ववन्दे द्रौपदीं भद्रा प्रेष्याऽहमिति चाब्रवीत् ।
 प्रत्युत्थाय तदा कृष्णा स्वसारं माधवस्य च ॥ १५
 परिष्वज्यावदत्प्रीत्या निःसपत्नोस्तु ते पतिः ।
 'वीरसूभवं भद्रे त्वं भव भर्तृप्रिया तथा ॥ १६
 ओजसा निर्मिता बह्वीरुवाच परमाशिशः ।'
 तथैव मुदिता भद्रा तामुवाच तथास्त्विति ॥ १७
 'ततः सुभद्रां वाष्णेयी परिष्वज्य शुभाननाम् ।
 अङ्गे निवेश्य मुदिता वसुदेवं प्रशस्य च ॥ १८
 ततः किलकिलाशब्दः क्षणेन समपद्यत ।
 हर्षादानर्तयोधानामासाद्य वृजिनं पुरम् ॥ १९
 देवपुत्रप्रकाशास्ते जाम्बूनदमयध्वजाः ।
 पृष्ठतोऽनुययुः पार्थं पुरुहूतमिवामराः ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

कृष्णानुमत्याऽर्जुनः सुभद्रां जहारेति पौराणामुहः ॥ १ ॥ अर्जुनं इन्द्रप्रस्थं प्राप्तं ज्ञात्वा यादवैः सह श्रीकृष्णस्य
 इन्द्रप्रस्थं प्रत्यागमनम् ॥ २ ॥ आगताञ्छ्रीकृष्णादीन्श्रुत्वा युधिष्ठिरस्य प्रत्युद्गमनं तेषां सत्कारश्च ॥ ३ ॥ वैवाहिकमहो-
 त्सवकरणम् ॥ ४ ॥ पारिवर्हदानम् ॥ ५ ॥ कंचिकालं तत्रोषितानां कुरुभिः पूजितानां बलरामादीनां द्वारकाप्रतिगमनम्
 ॥ ६ ॥ अभिमन्यूत्पत्तिः ॥ ७ ॥ द्रौपद्याः युधिष्ठिरादिभ्यः पञ्चपुत्रोत्पत्तिः तेषां विद्याभ्यासश्च ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ शुश्राव निर्वृत्ते वृष्णीनां परमोत्सवे ।

अर्जुनेन हतां भद्रां शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १

पुरस्तादेव पौराणां संशयः समजायत ।

गोभिरुष्टैः सदश्वैश्च युक्तानि बहुला जनाः ।
 ददृशुर्यानिमुख्यानि दाशार्हपुरवासिनाम् ॥ २१
 ततः पुरवरे यूनां पुंसां वाच उदीरिताः ।
 अर्जुने प्रतियाति स अश्रूयन्त समन्ततः ॥ २२
 प्रवासादागतं पार्थं दृष्ट्वा स्वमिव बान्धवम् ।
 सोऽभिगम्य नरश्रेष्ठो दाशार्हशतसंबृतः ॥ २३
 पौरैः पुरवरं प्रीत्या परया चाभिनन्दितः ।
 प्राप्य चान्तःपुरद्वारमवरुह्य नरर्षभः ॥ २४
 ववन्दे धौम्यमासाद्य मातरं च धनञ्जयः ।
 स्पृष्ट्वा च चरणौ राज्ञो भीमस्य च धनञ्जयः ॥ २५
 यमाभ्यां वन्दितो हृष्टः सखजे तौ ननन्द च ।
 ब्राह्मणप्रमुखान्सर्वान्भ्रातृभिः सह सङ्गतः ॥ २६
 यथार्हं मानयामास पौरजानपदानपि ।
 तत्रस्थान्यनुयातानि तीर्थान्यायतनानि च ॥ २७
 निवेदयामास तदा राज्ञे सर्वं खनुष्ठितम् ।
 भ्रातृभ्यश्चैव सर्वेभ्यः कथयामास भारत ॥ २८
 श्रुत्वा सर्वं महाप्राज्ञो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 पुरस्तादेव तेषां तु पूजयामास चार्जुनम् ॥ २९
 पाण्डवेन यथार्हं तु पूजार्हेण सुपूजितः ।
 न्यविशच्चाभ्यनुज्ञातो राज्ञा तुष्टो यशस्विना ॥ ३०
 तामदीनां सुपूजार्हां सुभद्रां प्रीतिवर्धिनीम् ।
 साक्षाच्छ्रियमन्यन्त पार्थाः कृष्णसहोदराम् ॥ ३१
 गुरुणां श्वशुराणां च देवराणां तथैव च ।
 सुभद्रा स्वेन वृत्तेन बभूव परमप्रिया ॥ ३२
 ततस्ते हृष्टमनसः पाण्डवेया महारथाः ।
 कुन्ती च परमप्रीता कृष्णा च सततं तथा ॥ ३३

जानता वासुदेवेन वासितो भरतर्षभः ॥ २	'उपहारं समादाय पृथुवृष्णिपुरोगमाः ॥ १९
लोकस्य विदितं ह्यद्य पूर्वं विपृथुना यथा ।	प्रययुः सिंहनादेन सुभद्रामवलोककाः ।
सान्त्वयित्वाभ्यनुज्ञातो भद्रया सह सङ्गतः ॥ ३	ते त्वदीर्षेण कालेन कृष्णेन सह यादवाः ।
दित्सता सोदरां तस्मै पतत्रिवरकेतुना ।	पुरमासाद्य पार्थानां परां प्रीतिमवामुवन् ॥' २०
अर्हते पार्थिवेन्द्राय पार्थायायतलोचनाम् ॥ ४	ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा माधवमागतम् ।
सत्कृत्य पाण्डवश्रेष्ठं प्रेषयामास चार्जुनम् ।	प्रतिग्रहार्थं कृष्णस्य यमौ प्रास्थापयत्तदा ॥ २१
भद्रया सह वीभत्सुः प्रापितो वृजिनं पुरम् ॥ ५	ताभ्यां प्रतिगृहीतं तु वृष्णिचक्रं महर्द्धिमत् ।
इति पौरजनाः सर्वे वदन्ति च समन्ततः ।'	विवेश खाण्डवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितम् ॥ २२
श्रुत्वा तु पुण्डरीकाक्षः संप्राप्तं स्वपुरोत्तमम् ॥ ६	संमृष्टसिक्तपन्थानं पुष्पप्रकरशोभितम् ।
अर्जुनं पाण्डवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तथा ।	चन्दनस्य रसैः शीतैः पुण्यगन्धैर्निषेवितम् ॥ २३
'विद्यामुः खाण्डवप्रस्थममत्रयत केशवः ॥ ७	दह्यताऽगुरुणा चैव देशे देशे सुगन्धिना ।
पूर्वं सत्कृत्य राजानमाहुकं मधुसूदनः ।	हृष्टपुष्टजनाकीर्णं वणिग्भिरुपशोभितम् ॥ २४
तथा विपृथुमक्रूरं संकर्षणविद्भरथौ ॥ ८	प्रतिपेदे महाबाहुः सह रामेण केशवः ।
मत्रयामास तैः सार्धं पुरस्तादभिमानीतैः ।	वृष्ण्यन्धकैस्तथा भोजैः समेतः पुरुषोत्तमः ॥ २५
संकर्षणेन संमन्थ्य ह्यनुज्ञातो महामनाः ॥ ९	संपूज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।
संप्रीतः प्रीयमाणेन वृष्णिराज्ञा जनार्दनः ।	विवेश भवनं राज्ञः पुरन्दरगृहोपमम् ॥ २६
अभिमन्थ्याभ्यनुज्ञातो योजयामास वाहिनीम् १०	युधिष्ठिरस्तु रामेण समागच्छद्यथाविधि ।
ततस्तु यानान्यासाद्य दाशार्हाणां यशस्विनाम् ।	मूर्ध्नि केशवमाघ्राय बाहुभ्यां परिष्वजे ॥ २७
सिंहनादः प्रहृष्टानां क्षणेन समपद्यत ॥ ११	तं प्रीयमाणो गोविन्दो विनयेनाभिपूजयन् ।
योजयन्तः सदश्वास्तु यानयुग्यं रथांस्तथा ।	भीमं च पुरुषव्याघ्रं विधिवत्प्रत्यपूजयत् ॥ २८
गजांश्च परमप्रीतः समपद्यन्त वृष्णयः ॥' १२	तांश्च वृष्ण्यन्धकश्रेष्ठान्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
वृष्ण्यन्धकमहामात्रैः सह वीरैर्महारथैः ।	प्रतिजग्राह सत्कारैर्यथाविधि यथागतम् ॥ २९
आतृभिश्च कुमारैश्च योधैश्च शतशो वृतः ॥ १३	गुरुवत्पूजयामास कांश्चित्कांश्चिद्वयस्यवत् ।
सैन्येन महता शौरिरभिगुप्तः समन्ततः ।	कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णा कैश्चिदप्यभिवादितः ॥ ३०
तत्र दानपतिः श्रीमाञ्जगाम स महायशः ॥ १४	'ततः पृथा च पार्थाश्च मुदिताः कृष्णया सह ।
अक्रूरो वृष्णिवीराणां सेनापतिररिन्दमः ।	पुण्डरीकाक्षमासाद्य बभूवुर्मुदितेन्द्रियाः ॥ ३१
अनाधृष्टिर्महातेजा उद्धवश्च महायशः ॥ १५	हर्षादभिगतौ दृष्ट्वा संकर्षणजनार्दनौ ।
साक्षाद्गृहस्पतेः शिष्यो महाबुद्धिर्महामनाः ।	बन्धुमन्तं पृथा पार्थं युधिष्ठिरममन्यत ॥ ३२
सत्यकः सात्यकिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ १६	ततः सङ्कर्षणाक्रूरावप्रमेयावदीनवत् ।
प्रबुधश्चैव साम्बश्च निशङ्कुः शङ्कुरेव च ।	भद्रवत्यै सुभद्रायै धनौघमुपजहतुः ॥ ३३
चारुदेष्यश्च विक्रान्तो श्लिष्टी विपृथुरेव च ॥ १७	प्रवालानि च हाराणि भूषणानि सहस्रशः ।
सारणश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषां वरः ।	कुथास्तरपरिस्तोमान्याग्राजिनपुरस्कृतान् ॥ ३४
एते चान्ये च बहवो वृष्णिभोजान्धकास्तथा ॥ १८	विविधैश्चैव रत्नौघैर्दीप्तप्रभमजायत ।
आजग्मुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणं बहु ।	शयनासनयानैश्च युधिष्ठिरनिवेशनम् ॥ ३५

ततः प्रीतिकरो यूनां विवाहपरमोत्सवः ।
 भद्रवत्यै सुभद्रायै सप्तरात्रमवर्तत ॥ ३६
 तेषां ददौ हृषीकेशो जन्यार्थं धनमुत्तमम् ।
 हरणं वै सुभद्राया ज्ञातिदेयं महायशाः ॥ ३७
 रथानां काञ्चनाङ्गानां किङ्किणीजालमालिनाम् ।
 चतुर्युजामुपेतानां स्रुतैः कुशलशिक्षितैः ॥ ३८
 सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामयुतमेव च ।
 श्रीमान्माथुरदेश्यानां दोग्रीणां पुण्यवर्चसाम् ३९
 बडवानां च शुद्धानां चन्द्रांशुसमवर्चसाम् ।
 ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषितम् ॥ ४०
 तथैवाश्वतरीणां च दान्तानां वातरंहसाम् ।
 शतान्यञ्जनकेशीनां श्वेतानां पञ्चपञ्च च ॥ ४१
 स्नानपानोत्सवे चैव प्रयुक्तं वयसान्वितम् ।
 स्त्रीणां सहस्रं गौरीणां सुवेषाणां सुवर्चसाम् ॥ ४२
 सुवर्णशतकण्ठीनामरोमाणां खलङ्कताम् ।
 परिचर्यासु दक्षाणां प्रददौ पुष्करेक्षणः ॥ ४३
 पृष्ठथानामपि चाश्वानां बाढिकानां जनार्दनः ।
 ददौ शतसहस्राख्यं कन्याधनमनुत्तमम् ॥ ४४
 कृताकृतस्य मुख्यस्य कनकस्याशिवर्चसः ।
 मनुष्यभारान्दाशाहो ददौ दश जनार्दनः ॥ ४५
 गजानां तु प्रभिन्नानां त्रिधा सप्तवतां मदम् ।
 गिरिकूटनिकाशानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ४६
 क्लृप्तानां पटुघटानां चारूणां हेममालिनाम् ।
 हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं साहसप्रियः ॥ ४७
 रामः पाणिग्रहणिकं ददौ पार्थाय लाङ्गली ।
 प्रीयमाणो हलधरः संबन्धं प्रति मानयन् ॥ ४८
 स महाधनरत्नौघो वस्त्रकम्बलफेनवान् ।
 महागजमहाग्राहः पताकाशैवलकुलः ॥ ४९
 पाण्डुसागरमाविद्धः प्रविवेश महाधनः ।
 पूर्णमापूरयंस्तेषां द्विषच्छोकावहोऽभवत् ॥ ५०
 प्रतिजग्राह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 पूजयामास तांश्चैव वृष्ण्यन्धकमहारथान् ॥ ५१
 ते समेता महात्मानः कुरुवृष्ण्यन्धकोत्तमाः ।

विजहुरमरावासे नराः मुकृतिनो यथा ॥ ५२
 तत्रतत्र महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ।
 यथायोगं यथाप्रीतिं विजहुः कुरुवृष्णयः ॥ ५३
 एवमुत्तमवीर्यास्ते विहृत्य दिवसान्वहन् ।
 पूजिताः कुरुभिर्जग्मुः पुनर्द्वारवतीं प्रति ॥ ५४
 रामं पुरस्कृत्य ययुर्वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
 रत्नान्यादाय शुभ्राणि दत्तानि कुरुसत्तमैः ॥ ५५
 'रामः सुभद्रां संपूज्य परिष्वज्य स्वसां तदा ।
 न्यासेति द्रौपदीमुक्त्वा परिधाय महाबलः ॥ ५६
 पितृष्वसायाश्चरणावभिवाद्य ययौ तदा ।
 तस्मिन्काले पृथाप्रीता पूजयामास तं तथा ॥ ५७
 स वृष्णिवीरः पार्थैश्च पौरैश्च परमार्चितः ।
 ययौ द्वारवतीं रामो वृष्णिभिः सह संयुतः ॥ ५८
 वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सह भारत ।
 'चतुस्त्रिंशदहोरात्रं रममाणो महाबलः ।'
 उवास नगरे रम्ये शक्रप्रस्थे महात्मना ॥ ५९
 व्यचरद्यमुनातीरे मृगयां स महायशाः ।
 मृगान्विध्यन्वराहांश्च रेमे सार्धं किरीटिना ॥ ६०
 ततः सुभद्रा सौभद्रं केशवस्य प्रिया स्वसा ।
 जयन्तमिव पौलोमी ख्यातिमन्तमजीजनत् ॥ ६१
 दीर्घबाहुं महोरस्कं वृषभाक्षमरिन्दमम् ।
 सुभद्रा सुषुवे वीरमभिमन्युं नरर्षभम् ॥ ६२
 अभीश्च मन्युमांश्चैव ततस्तमरिन्दनम् ।
 अभिमन्युरिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् ॥ ६३
 स सात्वत्यामतिरथः संबभूव धनञ्जयात् ।
 मखे निर्मथनेनेव शमीगर्भाच्छुताशनः ॥ ६४
 यस्मिञ्जाते महातेजाः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 अयुतं गा द्विजातिभ्यः प्रादान्निष्कांश्च भारत ६५
 दयितो वासुदेवस्य बाल्यात्प्रभृति चाभवत् ।
 पितृणां चैव सर्वेषां प्रजानामिव चन्द्रमाः ॥ ६६
 जन्मप्रभृति कृष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः ।
 स चापि बभूवे बालः शुकपक्षे यथा शशी ॥ ६७
 चतुष्पादं दशविधं धनुर्वेदमरिन्दमः ।
 अर्जुनाद्वेद वेदज्ञः सकलं दिव्यमानुषम् ॥ ६८

विज्ञानेष्वपि चास्त्राणां सौष्टवे च महाबलः ।
 क्रियास्वपि च सर्वासु विशेषानभ्यशिक्षयत् ॥ ६९
 आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मना ।
 तुतोष पुत्रं सौभद्रं प्रेक्षमाणो धनञ्जयः ॥ ७०
 सर्वसंहननोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 दुर्धर्षमृषभस्कन्धं व्यात्ताननमिवोरगम् ॥ ७१
 सिंहदर्पं महेश्वासं मत्तमातङ्गविक्रमम् ।
 मेघदुन्दुभिनिर्घोषं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ॥ ७२
 कृष्णस्य सदृशं शौर्यं वीर्यं रूपे तथाऽऽकृतौ ।
 ददर्श पुत्रं बीभत्सुर्मघवानिव तं यथा ॥ ७३
 पाञ्चाल्यपि तु पञ्चभ्यः पतिभ्यः शुभलक्षणा ।
 लेभे पञ्च सुतान्वीराञ्छ्रेष्ठान्पञ्चाचलानिव ॥ ७४
 युधिष्ठिरात्प्रतिविन्ध्यं सुतसोमं वृकोदरात् ।
 अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणं शतानीकं च नाकुलिम् ॥ ७५
 सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पञ्च महारथान् ।
 पाञ्चाली सुषुवे वीरानादित्यानदितिर्यथा ॥ ७६
 शास्त्रतः प्रतिविन्ध्यन्तमृत्तुर्विप्रायुधिष्ठिरम् ।

परप्रहरणज्ञाने प्रतिविन्ध्यो भवत्वयम् ॥ ७७
 सुते सोमसहस्रे तु सोमार्कसमतेजसम् ।
 सुतसोमं महेश्वासं सुषुवे भीमसेनतः ॥ ७८
 श्रुतं कर्म महत्कृत्वा निवृत्तेन किरीटिना ।
 जातः पुत्रस्तथेत्येवं श्रुतकर्मा ततोऽभवत् ॥ ७९
 शतानीकस्य राजर्षेः कौरव्यस्य महात्मनः ।
 चक्रे पुत्रं सनामानं नकुलः कीर्तिवर्धनम् ॥ ८०
 ततस्त्वजीजनत्कृष्णा नक्षत्रे वह्निदैवते ।
 सहदेवात्सुतं तस्माच्छ्रुतसेनेति तं विदुः ॥ ८१
 एकवर्षान्तरास्त्वेते द्रौपदेया यशस्विनः ।
 अन्वजायन्त राजेन्द्र परस्परहितैषिणः ॥ ८२
 जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्छूडोपनयनानि च ।
 चकार विधिवद्द्वौम्यस्तेषां भरतसत्तम ॥ ८३
 कृत्वा च वेदाध्ययनं ततः सुचरितव्रताः ।
 जगृहुः सर्वमिष्वस्त्रमर्जुनादिव्यमानुषम् ॥ ८४
 दिव्यगर्भोपमैः पुत्रैर्व्यूढोरस्कैर्महारथैः ।
 अन्विता राजशार्दूल पाण्डवा मुदमासुवन् ॥ ८५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

॥ समाप्तं च हरणाहरणपर्वं ॥

(अथ खाण्डवदाहपर्वं ॥ १८ ॥)

अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

युधिष्ठिरस्य राज्यपरिपालनप्रकारवर्णनम् ॥ १ ॥ तत्रैव निवसता श्रीकृष्णेन सहाजुंनस्य जलक्रीडार्थं यमुनां प्रति गमन-
 म् ॥ २ ॥ सञ्जीकयोस्तयोर्जलक्रीडावर्णनम् ॥ ३ ॥ ब्राह्मणरूपस्याग्नेस्तत्रागमनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 इन्द्रप्रस्थे वसन्तस्ते जघ्रुन्व्यान्नराधिपान् ।
 शासनाद्दृतराष्ट्रस्य राज्ञः शान्तनवस्य च ॥ १
 आश्रित्य धर्मराजानं सर्वलोकोऽवसत्सुखम् ।
 पुण्यलक्षणकर्माणं स्वदेहमिव देहिनः ॥ २
 स समं धर्मकामार्थान्सिषेवे भरतर्षभ ।

त्रीनिवात्मसमान्वन्धून्नीतिमानिव मानयन् ॥ ३
 तेषां समविभक्तानां क्षितौ देहवतामिव ।
 बभौ धर्मार्थकामानां चतुर्थ इव पार्थिवः ॥ ४
 अध्येतारं परं वेदान्प्रयोक्तारं महाध्वरे ।
 रक्षितारं शुभाँल्लोकैर्भिरं तं जनाधिपम् ॥ ५
 अधिष्ठानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः ।

धरा पञ्च गुणानिव । इति ङ पाठः ॥ ७४ ॥ परप्रहरणज्ञाने
 शत्रुकृतप्रहारवेदनायां विन्ध्य इव निर्विज्ञान इति प्रतिविन्ध्यः

॥ ७७ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

वर्धमानोऽखिलो धर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षिताम् ॥ ६
 आतृभिः सहितो राजा चतुर्भिरधिकं बभौ ।
 प्रयुज्यमानैर्विततो वेदैरिव महाध्वरः ॥ ७
 तं तु धौम्यादयो विप्राः परिवार्योपतस्थिरे ।
 बृहस्पतिसमा मुख्याः प्रजापतिमिवामराः ॥ ८
 धर्मराजे ह्यतिप्रीत्या पूर्णचन्द्र इवामले ।
 प्रजानां रेमिरे तुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ॥ ९
 न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन रेमिरे ।
 यद्बभूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ॥ १०
 न ह्ययुक्तं न चासत्यं नासखं न च वाऽप्रियम् ।
 भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः ॥ ११
 स हि सर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च ।
 चिकीर्षन्सुमहातेजा रेमे भरतसत्तम ॥ १२
 तथा तु मुदिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः ।
 अवसन्पृथिवीपालाँस्तापयन्तः स्वतेजसा ॥ १३
 ततः कतिपयाहस्य वीभत्सुः कृष्णमब्रवीत् ।
 उष्णानि कृष्ण वर्तन्ते गच्छावो यमुनां प्रति १४
 सुहृज्जनवृतौ तत्र विहृत्य मधुसूदन ।
 सायाह्ने पुनरेष्यावो रोचतां ते जनार्दन ॥ १५
 वासुदेव उवाच ।
 कुन्तीमातर्ममाप्येतद्रोचते यद्द्वयं जले ।
 सुहृज्जनवृताः पार्थ विहरेम यथासुखम् ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 आमन्त्र्य तौ धर्मराजमनुज्ञाप्य च भारत ।
 जग्मतुः पार्थगोविन्दौ सुहृज्जनवृतौ ततः ॥ १७
 'विहरन्खाण्डवप्रस्थे काननेषु च माधवः ।
 पुष्पितोपवनां दिव्यां ददर्श यमुनां नदीम् ॥ १८
 तस्यास्तीरे वृजं दिव्यं सर्वर्तुसुमनोहरम् ।
 आलयं सर्वभूतानां खाण्डवं खड्गचर्मभृत् ॥ १९
 ददर्श कृत्स्नं तं देशं सहितः सव्यसाचिना ।
 ऋक्षगोमायुशार्दूलवृककृष्णमृगान्वितम् ॥ २०
 शाखाभृगगणैर्जुष्टं गजद्वीपिनिषेवितम् ।
 शुक्रवर्हिणदात्यूहहंससारसनादितम् ॥ २१

नानामृगसहस्रैश्च पक्षिभिश्च समावृतम् ।
 मानार्हं तच्च सर्वेषां देवदानवरक्षसाम् ॥ २२
 आलयं पन्नगेन्द्रस्य तक्षकस्य महात्मनः ।
 वेणुशाल्मलिविल्वातिमुक्तजम्बाभ्रचम्पकैः ॥ २३
 अङ्गोलपनसाश्वत्थतालजम्बीरवज्जुलैः ।
 एकपद्मकतालैश्च शतशश्चैव रौहिणैः ॥ २४
 नानावृक्षैः समायुक्तं नानागुल्मसमावृतम् ।
 वेत्रकीचकसंयुक्तमाशीविषनिषेवितम् ॥ २५
 विगतार्कं महाभोगविततद्रुमसङ्कटम् ।
 व्यालदंष्ट्रिगणाकीर्णं वर्जितं सर्वमानुषैः ॥ २६
 रक्षसां भुजगेन्द्राणां पक्षिणां च महालयम् ।
 खाण्डवं सुमहाप्राज्ञः सर्वलोकविभागवित् ॥ २७
 दृष्टवान्सर्वलोकेश अर्जुनेन समन्वितः ।
 पीताम्बरधरो देवस्तद्वनं बहुधा चरन् ॥ २८
 सद्रुमस्य सयक्षस्य सभूतगणपक्षिणः ।
 खाण्डवस्य विनाशं तं ददर्श मधुसूदनः ॥ २९
 विहारदेशं संप्राप्य नानाद्रुममनुत्तमम् ।
 गृहैरुच्चावचैर्युक्तं पुरन्दरपुरोपमम् ॥ ३०
 भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च रसवद्भिर्महाधनैः ।
 माल्यैश्च विविधैर्गन्धैस्तथा वार्ष्णेयपाण्डवौ ॥ ३१
 तदा विविशतुः पूर्णं रत्नैरुच्चावचैः शुभैः ।
 यथोपजोषं सर्वैश्च जनश्चिकीड भारत ॥ ३२
 स्त्रियश्च विपुलश्रोण्यश्चारुपीनपयोधराः ।
 मदस्खलितगामिन्यश्चिकीडुर्वामलोचनाः ॥ ३३
 वने काश्चिज्जले काश्चित्काश्चिद्वेष्मसु चाङ्गनाः ।
 यथादेशं यथाप्रीतिं चिकीडुः पार्थकृष्णयोः ॥ ३४
 वासुदेवप्रियां नित्यं सत्यभामा च भामिनी ।
 द्रौपदी च सुभद्रा च वासांस्याभरणानि च ।
 प्रायच्छन्त महाराज स्त्रीणां ताः स्रमदोत्कटाः ३५
 काश्चित्प्रहृष्टा ननृतुश्चुकुशुश्च तथा पराः ।
 जहसुश्च परा नार्यः पपुश्रान्या वरासवम् ॥ ३६
 रुरुधुश्चापरास्तत्र प्रजमुश्च परस्परम् ।
 मन्त्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परम् ॥ ३७

वेणुवीणासृदङ्गानां मनोज्ञानां च सर्वशः ।
 शब्देन पूर्यते हर्म्यं तद्वनं सुमहर्द्धिमत् ॥ ३८
 तस्मिंस्तदा वर्तमाने कुरुदाशार्हणन्दनौ ।
 समीपं जग्मतुः कंचिदुद्देशं सुमनोहरम् ॥ ३९
 तत्र गत्वा महात्मानौ कृष्णौ परपुरञ्जयौ ।
 महार्हासनयो राजंस्ततस्तौ सन्निषीदतुः ॥ ४०
 तत्र पूर्वव्यतीतानि विक्रान्तानीतराणि च ।
 बहूनि कथयित्वा तौ रेमाते पार्थमाध्रवौ ॥ ४१
 तत्रोपविष्टौ मुदितौ नाकपृष्ठेऽश्विनाविव ।

अभ्यागच्छत्तदा विप्रो वासुदेवधनञ्जयौ ॥ ४२
 बृहच्छालप्रतीकाशः प्रतप्तकनकप्रभः ।
 हरिपिङ्गोज्ज्वलश्मश्रुः प्रमाणायामतः समः ॥ ४३
 तरुणादित्यसङ्काशश्चीरवासा जटाधरः ।
 पद्मपत्राननः पिङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥ ४४
 जगाम तौ कृष्णपार्थौ दिग्धनुः खाण्डवं वनम् ।
 उपसृष्टं तु तं कृष्णो भ्राजमानं द्विजोत्तमम् ।
 'दृष्ट्वा जगाम मनसा पावकोऽग्रमिति प्रभुः ।'
 अर्जनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तस्थतुः ॥ ४५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

ऊनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

खाण्डववनदहनार्थं कृष्णार्जुनौप्रति अग्नेः प्रार्थना ॥ १ ॥ जनमेजयस्य अग्निकृतखाण्डवदाहप्रार्थनाकारणप्रश्नानुरोधेन-
 वैशंपायनेन श्वेतकिराजोपाख्यानकथनम् ॥ २ ॥ बहूनि वर्षाण्यविच्छिन्नं यजतः श्वेतकेयागेन श्रान्तैर्ऋत्विग्भिः पुनर्याजना
 नङ्गीकरणम् ॥ ३ ॥ आराधितस्य शङ्करस्याज्ञया द्वादशवर्षपर्यन्तं संतताज्यधारयाऽग्नेस्तोषणम् ॥ ४ ॥ पुनराराधितस्य
 शङ्करस्याज्ञया दुर्यससः साहाय्येन यजतो राज्ञे मखे बहुहविर्भोजनेनाग्नेर्गर्लानिः ॥ ५ ॥ तत्परिहारार्थं प्रार्थितेन ब्रह्मणा
 खाण्डवमक्षणविधानम् ॥ ६ ॥ खाण्डवं दग्धुं ससकृत्वो यतितवतोऽप्यग्नेः तत्रत्यैर्गजादिसत्वैर्जलसेकेन निर्वापणम् ॥ ७ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सोऽब्रवीदर्जुनं चैव वासुदेवं च सात्वतम् ।
 लोकप्रवीरौ तिष्ठन्तौ खाण्डवस्य समीपतः ॥ १
 ब्राह्मणो बहुभोक्ताऽसि भुञ्जेऽपरिमितं सदा ।
 भिक्षे वाष्णेयपार्थौ वामेकां तृप्तिं प्रयच्छतम् ॥ २
 एवमुक्त्वा तमम्रूतां ततस्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
 केनाग्नेन भवांस्तृप्येत्साम्नस्य यतावहे ॥ ३
 एवमुक्तः स भगवानब्रवीत्तावुभौ ततः ।
 भाषमाणौ तदा वीरौ किमन्नं क्रियतामिति ॥ ४
 ब्राह्मण उवाच ।
 नाहमन्नं बुभुक्षे वै पावकं मां निबोधतम् ।
 यदन्नमनुरूपं मे तद्युवां संप्रयच्छतम् ॥ ५
 हृदमिन्द्रः सदा दावं खाण्डवं परिरक्षति ।
 न च शक्नोम्यहं दग्धुं रक्ष्यमाणं महात्मना ॥ ६
 वसत्यत्र सखा तस्य तक्षकः पन्नगः सदा ।

सगणस्तकृते दावं परिरक्षति वज्रभृत् ॥ ७
 तत्र भूतान्यनेकानि रक्ष्यन्तेऽस्य प्रसङ्गतः ।
 तं दिग्धनुर्न शक्नोमि दग्धुं शक्रस्य तेजसा ॥ ८
 स मां प्रज्वलितं दृष्ट्वा मेधाम्भोभिः प्रवर्षति ।
 ततो दग्धुं न शक्नोमि दिग्धनुर्दावमीप्सितम् ॥ ९
 स युवाभ्यां सहायाभ्यामस्त्रविद्यां समागतः ।
 दहेयं खाण्डवं दावमेतदन्नं वृतं मया ॥ १०
 युवां ह्युदकधारास्ता भूतानि च समन्ततः ।
 उत्तमास्त्रविदौ सम्यक्सर्वतो वारयिष्यथः ॥ ११
 जनमेजय उवाच ।
 किमर्थं भगवानग्निः खाण्डवं दग्धुमिच्छति ।
 रक्ष्यमाणं महेन्द्रेण नानासत्वसमायुतम् ॥ १२
 न ह्येतत्कारणं ब्रह्मन्नल्पं संप्रतिभाति मे ।
 यद्दाह सुसंकुद्धः खाण्डवं हव्यवाहनः ॥ १३
 एतद्विस्तरशो ब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

वाप्यादियुक्तैः ॥ ३० ॥ उद्देशं प्रदेशम् ॥ ३९ ॥ हरिपिङ्गः
 नीलपीताखिलाङ्गः । ज्वलश्मश्रुः ज्वालावतीतश्मश्रुः ॥ ४३ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

खाण्डवस्य पुरा दाहो यथा समभवन्मुने ॥ १४
वैशंपायन उवाच ।

शृणु मे ब्रुवतो राजन्सर्वमेतद्यथातथम् ।
यन्निमित्तं ददाहान्निः खाण्डवं पृथिवीपते ॥ १५
हन्त ते कथयिष्यामि पौराणीमृषिसंस्तुताम् ।
कथामिमां नरश्रेष्ठ खाण्डवस्य विनाशिनीम् ॥ १६
पौराणः श्रूयते राजन्राजा हरिहयोपमः ।
श्वेतकिर्नाम विख्यातो बलविक्रमसंयुतः ॥ १७
यज्वा दानपतिर्धर्मान्यथा नान्योऽस्ति कश्चन ।
'जग्राह दीक्षां स नृपः तदा द्वादशवार्षिकीम् १८
तस्य सत्रे सदा तस्मिन्समागच्छन्महर्षयः ।
वेदवेदाङ्गविद्वांसो ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।' १९
ईजे च स महायज्ञैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ २०
तस्य नान्याऽभवद्द्विर्दिवसे दिवसे नृप ।
सत्रे क्रियासमारम्भे दानेषु विविधेषु च ॥ २१
ऋत्विग्भिः सहितो धीमानेवमीजे स भूमिपः ।
ततस्तु ऋत्विजश्चास्य धूमव्याकुललोचनाः ॥ २२
कालेन महता खिन्नास्तत्यजुस्ते नराधिपम् ।
ततः प्रसादयामास ऋत्विजस्तान्महीपतिः ॥ २३
चक्षुर्विकलतां प्राप्ता न प्रपेदुश्च ते क्रतुम् ।
ततस्तेषामनुमते तद्विप्रैस्तु नराधिपः ॥ २४
सत्रं समापयामास ऋत्विग्भिरपरैः सह ।
तस्यैवंवर्तमानस्य कदाचित्कालपर्यये ॥ २५
सत्रमाहर्तुकामस्य संवत्सरशतं किल ।
ऋत्विजो नाभ्यपद्यन्त समाहर्तुं महात्मनः ॥ २६
स च राजाऽकरोद्यत्नं महान्तं ससुहृज्जनः ।
प्रणिपातेन सान्त्वेन दानेन च महायज्ञाः ॥ २७
ऋत्विजोऽनुनयामास भूयो भूयस्त्वतन्द्रितः ।
ते चास्य तमभिप्रायं न चक्रुरमितौजसः ॥ २८
स चाश्रमस्थान् राजर्षिस्तानुवाच रुपान्वितः ।
यद्यहं पतितो विप्राः शुश्रूषायां न च स्थितः ॥ २९
आशु त्याज्योऽसि युष्माभिर्ब्राह्मणैश्च जुगुप्सितः ।
तन्नाहर्थात् क्रतुश्रद्धां व्याघातयितुमद्य ताम् ॥ ३०

अस्थाने वा परित्यागं कर्तुं मे द्विजसत्तमाः ।
प्रपन्न एव वो विप्राः प्रसादं कर्तुमर्हथ ॥ ३१
सान्त्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतः कार्यवत्तया ।
प्रसादयित्वा वक्ष्यामि यन्नः कार्यं द्विजोत्तमाः ॥ ३२
अथवाऽहं परित्यक्तो भवद्भिर्द्वेषकारणात् ।
ऋत्विजोऽन्यान्गमिष्यामि याजनार्थं द्विजोत्तमाः
एतावदुक्त्वा वचनं विरराम स पार्थिवः ।
यदा न शेकू राजानं याजनार्थं परन्तप ॥ ३४
ततस्ते याजकाः कुद्वास्तमूर्चुर्नृपसत्तमम् ।
तव कर्माण्यजसं वै वर्तन्ते पार्थिवोत्तम ॥ ३५
ततो वयं परिश्रान्ताः सततं कर्मवाहिनः ।
श्रमादस्मात्परिश्रान्तान्स त्वं नस्त्यक्तुमर्हसि ॥ ३६
बुद्धिमोहं समास्थाय त्वरासंभावितोऽनघ ।
गच्छ रुद्रसकाशं त्वं सहि त्वां याजयिष्यति ३७
साधिक्षेपं वचः श्रुत्वा संकुद्धः श्वेतकिर्नृपः ।
कैलासं पर्वतं गत्वा तप उग्रं समास्थितः ॥ ३८
आराधयन्महादेवं नियतः संशितव्रतः ।
उपवासपरो राजन्दीर्घकालमतिष्ठत ॥ ३९
कदाचिद्द्वादशे काले कदाचिदपि षोडशे ।
आहारमकरोद्राजा मूलानि च फलानि च ॥ ४०
ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन्स्थाणुरिवाचलः ।
षण्मासानभवद्राजा श्वेतकिः सुसमाहितः ॥ ४१
तं तथा नृपशार्दूलं तप्यमानं महत्तपः ।
शङ्करः परमप्रीत्या दर्शयामास भारत ॥ ४२
उवाच चैनं भगवान्निगन्धगम्भीरया गिरा ।
प्रीतोऽसि नरशार्दूल तपसा ते परन्तप ॥ ४३
वरं वृणीष्वि भद्रं ते यं त्वमिच्छसि पार्थिव ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रस्यामिततेजसः ॥ ४४
प्रणिपत्य महात्मानं राजर्षिः प्रत्यभाषत ।
यदि मे भगवान्प्रीतः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ४५
स्वयं मां देवदेवेश याजयस्व सुरेश्वर ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राज्ञा तेन प्रभाषितम् ॥ ४६
उवाच भगवान्प्रीतः स्मितपूर्वमिदं वचः ।

नास्माकमेतद्विषये वर्तते याजनं प्रति ॥ ४७
 त्वया च सुमहत्तप्तं तपो राजन्वरार्थिना ।
 याजयिष्यामि राजंस्त्वां समयेन परन्तप ॥ ४८
 समा द्वादश राजेन्द्र ब्रह्मचारी समाहितः ।
 सततं त्वाज्यधाराभिर्यदि तर्पयसेऽनलम् ॥ ४९
 कामं प्रार्थयसे यं त्वं मत्तः प्राप्स्यसि तं नृप ।
 एवमुक्तश्च रुद्रेण श्वेतकिर्मनुजाधिपः ॥ ५०
 तथा चकार तत्सर्वं यथोक्तं शूलपाणिना ।
 पूर्णं तु द्वादशे वर्षे पुनरायान्महेश्वरः ॥ ५१
 दृष्ट्वैव च स राजानं शङ्करो लोकभावनः ।
 उवाच परमप्रीतः श्वेतकिं नृपसत्तमम् ॥ ५२
 तोषितोऽहं नृपश्रेष्ठ त्वयेहाद्येन कर्मणा ॥
 याजनं ब्राह्मणानां तु विधिदृष्टं परन्तप ॥ ५३
 अतोऽहं त्वां स्वयं नाद्य याजयामि परन्तप ।
 ममांशस्तु क्षितितले महाभागो द्विजोत्तमः ॥ ५४
 दुर्वासा इति विख्यातः स हि त्वां याजयिष्यति ।
 मन्नियोगान्महातेजाः संभाराः संभ्रियन्तु ते ॥ ५५
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रेण समुदाहृतम् ।
 स्वपुरं पुनरागम्य संभारान्पुनरार्जयत् ॥ ५६
 ततः संभृतसंभारो भूयो रुद्रमुपागमत् ।
 'उवाच च महिपालः प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।'
 संभृता मम संभाराः सर्वोपकरणानि च ॥ ५७
 त्वत्प्रसादान्महादेव श्वो मे दीक्षा भवेदिति ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ ५८
 दुर्वाससं समाहूय रुद्रो वचनमब्रवीत् ।
 एष राजा महाभागः श्वेतकिर्द्विजसत्तम ॥ ५९
 एनं याजय विप्रेन्द्र मन्नियोगेन भूमिपम् ।
 बाढमित्येव वचनं रुद्रं त्वृषिरुवाच ह ॥ ६०
 ततः सत्रं समभवत्तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 यथाविधि यथाकालं यथोक्तं बहुदक्षिणम् ॥ ६१
 तस्मिन्परिसमाप्ते तु राज्ञः सत्रे महात्मनः ।
 दुर्वाससाऽभ्यनुज्ञाता विप्रतस्थुः स याजकाः ६२

ये तत्र दीक्षिताः सर्वे सदस्याश्च महौजसः ।
 सोऽपि राजन्महाभागः स्वपुरं प्राविशत्तदा ॥ ६३
 पूज्यमानो महाभागैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 बन्दिभिः स्तूयमानश्च नागरैश्चाभिनन्दितः ॥ ६४
 एवंवृत्तः स राजर्षिः श्वेतकिर्नृपसत्तमः ।
 कालेन महता चापि ययौ स्वर्गमभिष्टुतः ॥ ६५
 ऋत्विग्भिः सहितः सर्वैः सदस्यैश्च समन्वितः ।
 तस्य सत्रे पपौ बह्विर्हविर्द्वार्दशवत्सरान् ॥ ६६
 सततं चाज्यधाराभिरैकात्म्ये तत्र कर्मणि ।
 हविषा च ततो बह्विः परां तृप्तिमगच्छत् ॥ ६७
 न चैच्छत्पुनरादातुं हविरन्यस्य कस्यचित् ।
 पाण्डुवर्णो विवर्णश्च न यथावत्प्रकाशते ॥ ६८
 ततो भगवतो बह्वेर्विकारः समजायत ।
 तेजसा विप्रहीणश्च ग्लानिश्चैनं समाविशत् ॥ ६९
 स लक्षयित्वा चात्मानं तेजोहीनं हुताशनः ।
 जगाम सदनं पुण्यं ब्रह्मणो लोकपूजितम् ॥ ७०
 तत्र ब्रह्माणमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ।
 भगवन्परमा प्रीतिः कृता श्वेतकिना मम ॥ ७१
 अरुचिश्चाभवत्तीव्रा तां न शक्रोम्यपोहितम् ।
 तेजसा विप्रहीणोऽस्मि बलेन च जगत्पते ॥ ७२
 इच्छेयं त्वत्प्रसादेन स्वात्मनः प्रकृतिं स्थिराम् ।
 एतच्छ्रुत्वा हुतवहाद्भगवान्सर्वलोककृत् ॥ ७३
 हव्यवाहमिदं वाक्यमुवाच ग्रहसन्निव ।
 त्वया द्वादश वर्षाणि वसोर्धाराहुतं हविः ॥ ७४
 उपयुक्तं महाभाग तेन त्वां ग्लानिराविशत् ।
 तेजसा विप्रहीणत्वात्सहसा हव्यवाहन ॥ ७५
 मागमस्त्वं व्यथां बह्वे प्रकृतिस्थो भविष्यसि ।
 अरुचिं नाशयिष्येऽहं समयं प्रतिपद्य ते ॥ ७६
 पुरा देवनियोगेन यच्चया भस्सात्कृतम् ।
 आलयं देवशत्रूणां सुघोरं खाण्डवं वनम् ॥ ७७
 तत्र सर्वाणि सत्वानि निवसन्ति विभावसो ।
 तेषां त्वं मेदसा तृप्तः प्रकृतिस्थो भविष्यसि ॥ ७८

प्रकृतिं स्वभावम् ॥ ७३ ॥ वसोर्धारा पात्रविशेषः । येन ह्यय-
 मानं घृतद्रव्यं संततधारारूपेण क्षरति । तेन हुतं हविरर्थाद्हुत-
 मेव वसोर्धारां जुहोतीत्युपक्रम्य घृतस्य वा एवमेवा धारोति

वाक्यशेषात् ॥ ७४ ॥ उपयुक्तं भुक्तम् ॥ ७५ ॥ जनपञ्चाशद-
 धिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

गच्छ शीघ्रं प्रदग्धुं त्वं ततो मोक्ष्यसि किल्बिषात् ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं परमेष्ठिमुखाच्च्युतम् ॥ ७९
 उत्तमं जवमास्थाय प्रदुद्राव हुताशनः ।
 आगम्य खाण्डवं दावमुत्तमं वीर्यमास्थितः ।
 सहसा प्राज्वलचाग्निः क्रुद्धो वायुसमीरितः ॥ ८०
 प्रदीप्तं खाण्डवं दृष्ट्वा ये स्युस्तत्र निवासिनः ।
 परमं यत्नमातिष्ठन्पावकस्य प्रशान्तये ॥ ८१
 करैस्तु करिणः शीघ्रं जलमादाय सत्वराः ।

सिषिचुः पावकं क्रुद्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८२
 बहुशीर्षास्ततो नागाः शिरोभिर्जलसन्ततिम् ।
 मुमुचुः पावकाभ्याशे सत्वराः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ ८३
 तथैवान्यानि सत्वानि नानाप्रहरणोद्यमैः ।
 विलयं पावकं शीघ्रमनयन्भरतर्षभ ॥ ८४
 अनेन तु प्रकारेण भूयोभूयश्च प्रज्वलन् ।
 सप्तकृत्वः प्रशमितः खाण्डवे हव्यवाहनः ॥ ८५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि ऊनपक्षाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

पुनर्निवेदितविघ्नवृत्तान्तेन ब्रह्मणा आज्ञप्तस्याग्नेः कृष्णार्जुनौ प्रति आगमनम् ॥ १ ॥ वैशंपायनेन जनमेजयप्रति खाण्डव-
 दाहकारणकथनसमापनम् ॥ २ ॥ अर्जुनेन दिव्यानां रथाश्चधनुरादीनां याचनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सं तु नैराश्यमापन्नः सदा ग्लानिसमन्वितः ।
 पितामहमुपागच्छत्संक्रुद्धो हव्यवाहनः ॥ १
 तच्च सर्वं यथान्यायं ब्रह्मणे संन्यवेदयत् ।
 उवाच चैनं भगवान्मुहूर्तं स विचिन्त्य तु ॥ २
 उपायः परिदृष्टो मे यथा त्वं धक्ष्यसेऽनघ ।
 कालं च कंचित्क्षमतां ततस्तद्दक्ष्यते भवान् ॥ ३
 भविष्यतः सहायौ ते नरनारायणौ तदा ।
 ताभ्यां त्वं सहितो दावं धक्ष्यसे हव्यवाहन ॥ ४
 एवमस्त्विति तं वह्निर्ब्रह्माणं प्रत्यभाषत ।
 संभूतौ तौ विदित्वा तु नरनारायणावृषी ॥ ५
 कालस्य महतो राजस्तस्य वाक्यं स्वयंभुवः ।
 अनुस्मृत्य जगामाथ पुनरेव पितामहम् ॥ ६
 अब्रवीच्च तदा ब्रह्मा यथा त्वं धक्ष्यसेऽनल ।
 खाण्डवं दावमद्यैव मितोऽस्य शचीपतेः ॥ ७
 नरनारायणौ यौ तौ पूर्वदेवौ विभावसो ।
 संप्राप्तौ मानुषे लोके कार्यार्थं हि दिवौकसाम् ॥ ८
 अर्जुनं वासुदेवं च यौ तौ लोकोऽभिमन्यते ।
 तावेतौ सहितावेहि खाण्डवस्य समीपतः ॥ ९
 तौ त्वं याचस्व साहाय्ये दाहार्थं खाण्डवस्य च ।

ततो धक्ष्यसि तं दावं रक्षितं त्रिदशैरपि ॥ १०
 तौ तु सत्वानि सर्वाणि यत्नतो वारयिष्यतः ।
 देवराजं च सहितौ तत्र मे नास्ति संशयः ॥ ११
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं त्वरितो हव्यवाहनः ।
 कृष्णपार्थावुपागम्य यमर्थं त्वभ्यभाषत ॥ १२
 तं ते कथितवानस्मि पूर्वमेव नृपोत्तम ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं त्वग्नेर्वीभित्सुर्जातवेदसम् ॥ १३
 अब्रवीन्नृपशार्दूल तत्कालसदृशं वचः ।
 दिदधुं खाण्डवं दावमकामस्य शतक्रतोः ॥ १४
 अर्जुन उवाच ।
 उत्तमास्त्राणि मे सन्ति दिव्यानि च बहूनि च ।
 यैरहं शक्रुयां योद्धुमपि वज्रधरान्बहून् ॥ १५
 धनुर्मे नास्ति भगवन्बाहुवीर्येण संमितम् ।
 कुर्वतः समरे यत्नं वेगं यद्विषहेन्मम ॥ १६
 शरैश्च मेऽर्थो बहुभिरक्षयैः क्षिप्रमस्यतः ।
 न हि वोढुं रथः शक्तः शरान्मम यथेप्सितान् ॥ १७
 अश्वांश्च दिव्यानिच्छेयं पाण्डुरान्वातरंहसः ।
 रथं च मेघनिर्घोषं सूर्यप्रतिमतेजसम् ॥ १८
 तथा कृष्णस्य वीर्येण नायुधं विद्यते समम् ।
 येन नागान्पिशाचांश्च निहन्यान्माधवो रणे ॥ १९

उपायं कर्मसिद्धौ च भगवन्वक्तुमर्हसि ।
निवारयेयं येनेन्द्रं वर्षमाणं महावने ॥

२०

पौरुषेण तु यत्कार्यं तत्कर्ताऽहं स पावक ।

करणानि समर्थानि भगवन्दातुमर्हसि ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

एकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

अग्निना वरुणात् आहूतानां रथादीनां अर्जुनाय दानम् ॥ १ ॥ अग्नेः खाण्डवदाहारम्भः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः स भगवान्धूमकेतुर्हुताशनः ।

चिन्तयामास वरुणं लोकपालं दिदृक्षया ॥ १

आदित्यमुदके देवं निवसन्तं जलेश्वरम् ।

स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दर्शयामास पावकम् ॥ २

तमब्रवीद्धूमकेतुः प्रतिगृह्य जलेश्वरम् ।

चतुर्थं लोकपालानां देवदेवं सनातनम् ॥ ३

सोमेन राज्ञा यदत्तं धनुश्चैवेषुधी च ते ।

तत्प्रयच्छोभयं शीघ्रं रथं च कपिलक्षणम् ॥ ४

कार्यं च सुमहत्पार्थो गाण्डीवेन करिष्यति ।

चक्रेण वासुदेवश्च तन्ममाद्य प्रदीयताम् ॥ ५

ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत ।

तदद्भुतं महावीर्यं यशःकीर्तिविवर्धनम् ॥ ६

सर्वशस्त्रैरनाघृष्यं सर्वशस्त्रप्रमाथि च ।

सर्वायुधमहामात्रं परसैन्यप्रधर्षणम् ॥ ७

एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम् ।

चित्रमुच्चावचैर्वर्णैः शोभितं श्लक्ष्णमव्रणम् ॥ ८

देवदानवगन्धर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः ।

प्रादाच्चैव धनूरत्नमक्षय्यौ च महेषुधी ॥ ९

रथं च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेतनम् ।

उपेतं राजतैरश्वैर्गान्धर्वैर्हममालिभिः ॥ १०

पाण्डुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जैव ।

सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यं देवदानवैः ॥ ११

भानुमन्तं महाघोषं सर्वरत्नमनोरमम् ।

ससर्ज यं सुतपसा भौमनो भुवनप्रभुः ॥ १२

प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव ।

यं स सोमः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः ॥ १३

नवमेघप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव च श्रिया ।

आश्रितौ तं रथश्रेष्ठं शक्रायुधसमाबुधौ ॥ १४

तापनीया मुरुचिरा ध्वजयष्टिरनुत्तमा ।

तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूलकेतनः ॥ १५

‘हनूमान्नाम तेजस्वी कामरूपी महाबलः ।’

दिधक्षन्निव तत्र स संस्थितो मूर्ध्न्यशोभत ।

ध्वजे भूतानि तत्रासन्निविधानि महान्ति च ॥ १६

नादेन रिपुसैन्यानां येषां संज्ञा प्रणश्यति ।

स तं नानापताकाभिः शोभितं रथसत्तमम् ॥ १७

प्रदक्षिणमुपावृत्य दैवतेभ्यः प्रणम्य च ।

सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रकः ॥ १८

आरूरोह तदा पार्थो विमानं सुकृती यथा ।

तच्च दिव्यं धनुः श्रेष्ठं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ॥ १९

गाण्डीवमुपसंगृह्य बभूव मुदितोऽर्जुनः ।

हुताशनं पुरस्कृत्य ततस्तदपि वीर्यवान् ॥ २०

जग्राह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः ।

मौर्व्यां तु योज्यमानायां बलिना पाण्डवेन ह ॥ २१

येऽश्रुष्वन्कूजितं यत्र तेषां वै व्यथितं मनः ।

लब्ध्वा रथं धनुश्चैव तथाऽक्षय्ये महेषुधी ॥ २२

बभूव कल्यः कौन्तेयः प्रहृष्टः साह्यकर्मणि ।

बज्रनाभं ततश्चक्रं ददौ कृष्णाय पावकः ॥ २३

आग्नेयमस्त्रं दयितं स च कल्योऽभवत्तदा ।

अब्रवीत्पावकश्चैवमेतेन मधुसूदन ॥ २४

आदित्यमदितेः पुत्रम् ॥ २ ॥ महामात्रं प्रधानम् ॥ ७ ॥
भौमनो विश्वकर्मा ॥ १२ ॥ सिंहशार्दूलवद्भयंकरः केतनः कायो

यस्य सः ॥ १५ ॥ कल्यः समर्थः । वज्रं वरत्रा सा नाभौ यस्य
तत् ॥ २३ ॥

अमानुषानपि रणे जेष्यसि त्वमसंशयम् ।
 अनेन तु मनुष्याणां देवानामपि चाहवे ॥ २५
 रक्षःपिशाचदैत्यानां नागानां चाधिकस्तथा ।
 भविष्यसि न सन्देहः प्रवरोऽपि निवर्हणे ॥ २६
 क्षिप्तं क्षिप्तं रणे चैतत्त्वया माधव शत्रुषु ।
 हत्वाऽप्रतिहतं सङ्घे पाणिमेष्यति ते पुनः ॥२७
 वैशंपायन उवाच ।
 वरुणश्च ददौ तस्मै गदामशनिनिःस्वनाम् ।
 दैत्यान्तकरणीं घोरां नाम्ना कौमोदकीं प्रभुः २८
 ततः पावकममृतां प्रहृष्टवर्जुनाच्युतौ ।
 कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ रथिनौ ध्वजिनावपि ॥२९
 कल्यौ स्रो भगवन्योद्धमपि सर्वैः सुरासुरैः ।
 किं पुनर्वज्रिणैकेन पन्नगार्थे युयुत्सता ॥ ३०
 अर्जुन उवाच ।
 चक्रपाणिर्हृषीकेशो विचरन्युधि वीर्यवान् ।
 चक्रेण भस्सात्सर्वं विसृष्टेन तु वीर्यवान् ।
 त्रिषु लोकेषु तन्नास्ति यन्न कुर्याज्जनार्दनः ॥३१
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि एकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

गाण्डीवं धनुरादाय तथाऽक्षय्ये महेषुधी ।
 अहमप्युत्सहे लोकान्विजेतुं युधि पावक ॥ ३२
 सर्वतः परिवार्यैवं दावमेतं महाप्रभो ।
 कामं संप्रज्वलाद्यैव कल्यौ स्वः साह्यकर्मणि ॥३३
 'यदि खाण्डवमेष्यति प्रमादा-
 त्सगणो वा परिरक्षितुं महेन्द्रः ।
 शरताडितगात्रकुण्डलानां
 कदनं द्रक्ष्यति देववाहिनीनाम् ॥' ३४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तः स भगवान्दाशार्हेणार्जुनेन च ।
 तैजसं रूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ॥ ३५
 सर्वतः परिवार्याथ सप्तार्चिर्ज्वलनस्तथा ।
 ददाह खाण्डवं दावं युगान्तमिव दर्शयन् ॥३६
 प्रतिगृह्य समाविश्य तद्वनं भरतर्षभ ।
 मेघस्तनितनिर्घोषः सर्वभूतान्यकम्पयत् ॥ ३७
 दह्यतस्तस्य च बभौ रूपं दावस्य भारत ।
 मेरोरिव नगेन्द्रस्य कीर्णस्यांशुमतोंशुभिः ॥ ३८
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि एकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

खाण्डवदाहं दृष्ट्वा त्रस्तेदैवैः प्राथितेनेन्द्रेण जलवर्षणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तौ रथाभ्यां रथश्रेष्ठौ दावस्योभयतः स्थितौ ।
 दिक्षु सर्वासु भूतानां चक्राते कदनं महत् ॥ १
 यत्र यत्र च दृश्यन्ते प्राणिनः खाण्डवालयाः ।
 पलायन्तः प्रवीरौ तौ तत्रतत्राभ्यधावताम् ॥ २
 छिद्रं न स प्रपश्यन्ति रथयोराशुचारिणोः ।
 आविद्धावेव दृश्येते रथिनौ तौ रथोत्तमौ ॥ ३
 खाण्डवे दह्यमाने तु भूतान्यथ सहस्रशः ।
 उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदन्तः समन्ततः ॥ ४
 दग्धैकदेशा बहवो निष्टप्ताश्च तथाऽपरे ।
 स्फुटिताक्षा विशीर्णाश्च विप्लुताश्च तथाऽपरे ॥ ५

समालिङ्ग्य सुतानन्ये पितृन्भ्रातृनथाऽपरे ।
 त्यक्तुं न शेकुः स्नेहेन तत्रैव निधनं गताः ॥ ६
 सन्दृष्टदशनाश्चान्ये समुत्पेतुरनेकशः ।
 ततस्तेऽतीव घूर्णन्तः पुनरग्नौ प्रपेदिरे ॥ ७
 दग्धपक्षाक्षिचरणा विचेष्टन्तो महीतले ।
 तत्रतत्र स दृश्यन्ते विनश्यन्तः शरीरिणः ॥ ८
 जलाशयेषु तप्तेषु काथ्यमानेषु वह्निना ।
 गतसत्त्वाः स दृश्यन्ते कूर्ममत्स्याः समन्ततः ॥९
 शरीरैरपरे दीप्तैर्देहवन्त इवाग्नयः ।
 अदृश्यन्त वने तत्र प्राणिनः प्राणिसंक्षये ॥ १०
 कांश्चिदुत्पततः पार्थः शरैः संछिद्य खण्डशः ।

हत्वा हत्वा रिपून्सङ्घे इति घ. पाठः ॥ २७ ॥ एकपञ्चा-
 शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आविद्धावेव अलातचक्रवज्रामितावेव ॥ ३ ॥ द्विपञ्चाशद-
 धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

पातयामास विहगान्प्रदीप्ते वसुरेतसि ॥ ११
 ते शराचितसर्वाङ्गा निनदन्तो महारवान् ।
 ऊर्ध्वमुत्पत्य वेगेन निपेतुः खाण्डवे पुनः ॥ १२
 शरैरभ्याहतानां च सङ्घशः स वनौकसाम् ।
 विरावः शुश्रुवे घोरः समुद्रस्येव मथ्यतः ॥ १३
 बहेश्वापि प्रदीप्तस्य खमुत्पेतुर्महार्चिषः ।
 जनयामासुरुद्रेगं सुमहान्तं दिवौकसाम् ॥ १४
 तेनार्चिषा सुसन्तप्ता देवाः सर्षिपुरोगमाः ।
 ततो जग्मुर्महात्मानः सर्व एव दिवौकसः ।
 शतक्रतुं सहस्राक्षं देवेशमसुरार्दनम् ॥ १५
 देवा ऊचुः ।
 किं न्विमे मानवाः सर्वे दहन्ते चित्रभानुना ।
 कश्चिन्न संक्षयः प्राप्तो लोकानाममरेश्वर ॥ १६

वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा वृत्रहा तेभ्यः स्वयमेवान्वेक्ष्य च ।
 खाण्डवस्य विमोक्षार्थं प्रययौ हरिवाहनः ॥ १७
 महता रथवृन्देन नानारूपेण वासवः ।
 आकाशं समवाकीर्य प्रववर्ष सुरेश्वरः ॥ १८
 ततोऽक्षमात्रा व्यसृजन्धाराः शतसहस्रशः ।
 चोदिता देवराजेन जलदाः खाण्डवं प्रति ॥ १९
 असंप्राप्तास्तु ता धारास्तेजसा जातवेदसः ।
 ख एव समशुष्यन्त नकाश्चित्पावकं गताः ॥ २०
 ततो नमुचिहा कुद्धो भृशमर्चिष्मतस्तदा ।
 पुनरेव महामघैरम्भांसि व्यसृजद्बहु ॥ २१
 अर्चिर्धाराभिसंबद्धं धूमविद्युत्समाकुलम् ।
 बभूव तद्वनं घोरं स्तनयित्तुसमाकुलम् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

इन्द्राभिवृष्टस्य जलस्यार्जुनेन निवारणम् ॥ १ ॥ पुत्रं निगीर्याकाशमुत्पतन्त्याः तक्षकभार्यायाः अर्जुनेन शिरश्छेदः ॥ २ ॥
 इन्द्रेण स्वकृतवायुवर्षमोहितादर्जुनात्तक्षकपुत्रस्याश्वसेनस्य मोचनम् ॥ ३ ॥ पावकान्मुसुक्ष्णां नागादीनां मारणम् ॥ ४ ॥
 इन्द्रस्य कृष्णार्जुनाभ्यां युद्धम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तस्याथ वर्षतो वारि पाण्डवः प्रत्यवारयत् ।
 शरवर्षेण वीभत्सुरुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ १
 खाण्डवं च वनं सर्वं पाण्डवो बहुभिः शरैः ।
 प्राञ्छादयदमेयात्मा नीहारेणेव चन्द्रमाः ॥ २
 न च स किञ्चिच्छकरोति भूतं निश्चरितुं ततः ।
 संलाद्यमाने खे बाणैरस्यता सव्यसाचिना ॥ ३
 तक्षकस्तु न तत्रासीन्नागराजो महाबलः ।
 दह्यमाने वने तस्मिन्कुरुक्षेत्रं गतो हि सः ॥ ४
 अश्वसेनोऽभवत्तत्र तक्षकस्य सुतो बली ।
 स यत्नमकरोत्तीव्रं मोक्षार्थं जातवेदसः ॥ ५
 न शशाक स निर्गन्तुं निरुद्धोऽर्जुनपत्रिभिः ।
 मोक्षयामास तं माता निगीर्य भुजगात्मजा ॥ ६
 तस्य पूर्वं शिरो ग्रस्तं पुच्छमस्य निगीर्यते ।
 निगीर्य सोर्ध्वमक्रामत्सुतं नागी मुमुक्षया ॥ ७

तस्याः शरेण तीक्ष्णेन पृथुधारेण पाण्डवः ।
 शिरश्छिच्छेद गच्छन्त्यास्तामपश्यच्छचीपतिः ॥ ८
 तं मुमोचयिषुर्वज्री वातवर्षेण पाण्डवम् ।
 मोहयामास तत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ॥ ९
 तां च मायां तदा दृष्ट्वा घोरां नागेन वञ्चितः ।
 द्विधा त्रिधा च खगतान्प्राणिनः पाण्डवोच्छिनत् ॥
 शशाप तं च संकुद्धो वीभत्सुर्जिह्वगामिनम् ।
 पावको वासुदेवश्चाप्यप्रतिष्ठो भविष्यसि ॥ ११
 ततो जिष्णुः सहस्राक्षं खं वितत्याशुगैः शरैः ।
 योधयामास संकुद्धो वञ्चनां तामनुसरन् ॥ १२
 देवराजोऽपि तं दृष्ट्वा संरब्धं समरेऽर्जुनम् ।
 स्वमस्त्रमसृजत्तीव्रं छादयित्वाऽखिलं नभः ॥ १३
 ततो वायुर्महाघोषः क्षोभयन्सर्वसागरान् ।
 वियत्स्यो जनयन्मेघाञ्जलधारासमाकुलान् ॥ १४
 ततोऽशनिमुचो घोरांस्तडित्तनितनिःखनान् ।

तद्विधातार्थमसृजदुर्जनोऽप्यस्त्रमुत्तमम् ॥ १५
 वायव्यमभिमन्व्याथ प्रतिपत्तिविशारदः ।
 तेनेन्द्राशनिमेधानां वीर्यौजस्तद्विनाशितम् ॥ १६
 जलधाराश्च ताः शोषं जग्मुर्नेशुश्च विद्युतः ।
 क्षणेन चाभवद्भोम संप्रशान्तरजस्तमः ॥ १७
 सुखशीतानिलवहं प्रकृतिस्थार्कमण्डलम् ।
 निष्प्रतीकारहृष्टश्च हुतभृग्विविधाकृतिः ॥ १८
 सिच्यमानो वसौधैस्तैः प्राणिनां देहनिःसृतैः ।
 प्रजज्वालाथ सोऽर्चिष्मान्खनादैः पूरयञ्जगत् १९
 कृष्णाभ्यां रक्षितं दृष्ट्वा तं च दावमहङ्कृताः ।
 खमुत्पेतुर्महाराज सुपर्णाद्याः पतत्रिणः ॥ २०
 गरुत्मान्वज्रसदृशैः पक्षतुण्डनखैस्तथा ।
 प्रहर्तुकामो न्यपतदाकाशात्कृष्णपाण्डवौ ॥ २१
 तथैवोरगसङ्घाताः पाण्डवस्य समीपतः ।
 उत्सृजन्तो विषं घोरं निपेतुर्ज्वलिताननाः ॥ २२
 तांश्चकर्त शरैः पार्थः सरोषाग्निसमुक्षितैः ।
 विविशुश्चापि तं दीप्तं देहाभावाय पावकम् ॥ २३
 ततः सुराः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
 उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजन्तो रणार्थिनः ॥ २४
 अयःकृष्णपचक्राश्मभुशुष्ण्युद्यतबाहवः ।
 कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः क्रोधसंमूर्च्छितौजसः ॥ २५
 तेषामतिव्याहरतां शस्त्रवर्षं प्रमुञ्चताम् ।
 प्रममाथोत्तमाङ्गानि बीभत्सुर्निशितैः शरैः ॥ २६
 कृष्णश्च सुमहातेजाश्चक्रेणारिविनाशनः ।
 दैत्यदानवसङ्घानां चकार कदनं महत् ॥ २७
 अथापरे शरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तथा ।
 वेलामिव समासाद्य व्यतिष्ठन्नमितौजसः ॥ २८
 ततः शक्रोऽतिसंकुद्धस्त्रिदशानां महेश्वरः ।
 पाण्डुरं गजमास्थाय तावुभौ समुपाद्रवत् ॥ २९
 वेगेनाशनिमादाय वज्रमस्त्रं च सोऽसृजत् ।
 हतावेताविति प्राह सुरानसुरसूदनः ॥ ३०
 ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवेन्द्रेण महाशनिम् ।
 जगृहः सर्वशस्त्राणि स्वानि स्वानि सुरास्तथा ३१
 कालदण्डं यमो राजन् गदां चैव धनेश्वरः ।

पाशांश्च तत्र वरुणो विचित्रां च तथाऽशनिम् ॥ ३२
 स्कन्दः शक्तिं समादाय तस्थौ मेरुरिवाचलः ।
 ओषधीर्दीप्यमानाश्च जगृहातेऽश्विनावपि ॥ ३३
 जगृहे च धनुर्धाता मुसलं तु जयस्तथा ।
 पर्वतं चापि जग्राह कुद्रस्त्वष्टा महाबलः ॥ ३४
 अंशस्तु शक्तिं जग्राह मृत्युर्देवः परश्वधम् ।
 प्रगृह्य परिघं घोरं विचचारार्थमा अपि ॥ ३५
 मित्रश्च क्षुरपर्यन्तं चक्रमादाय तस्थिवान् ।
 पूषा भगश्च संकुद्धः सविता च विशांपते ॥ ३६
 आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाः कृष्णपार्थौ प्रदुद्रुवुः ।
 रुद्राश्च वसवश्चैव मरुतश्च महाबलाः ॥ ३७
 विश्वेदेवास्तथा साध्या दीप्यमानाः स्वतेजसा ।
 एते चान्ये च बहवो देवास्तौ पुरुषोत्तमौ ॥ ३८
 कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः प्रतीयुर्विविधायुधाः ।
 तत्राद्भुतान्यदृश्यन्त निमित्तानि महाहवे ॥ ३९
 युगान्तसमरूपाणि भूतसंमोहनानि च ।
 तथा दृष्ट्वा सुसंरब्धं शक्रं देवैः सहाच्युतौ ॥ ४०
 अभीतौ युधि दुर्धर्षौ तस्यतुः सज्जकार्मुकौ ।
 आगच्छतस्ततो देवानुभौ युद्धविशारदौ ॥ ४१
 व्यताडयेतां संकुद्धौ शरैर्वज्रोपमैस्तदा ।
 असंकुद्धप्रसंकल्पाः सुराश्च बहुशः कृताः ॥ ४२
 भयाद्रणं परित्यज्य शक्रमेवाभिशिथ्रियुः ।
 दृष्ट्वा निवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेन च ॥ ४३
 आश्चर्यमगमंस्तत्र मुनयो नभसि स्थिताः ।
 शक्रश्चापि तयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे ॥ ४४
 बभूव परमप्रीतो भूयश्चैतावयोधयत् ।
 ततोऽश्मवर्षं सुमहद्भ्रसृजत्पाकशासनः ॥ ४५
 भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सव्यसाचिनः ।
 तच्छरैर्जुनो वर्षं प्रतिजग्नेऽत्यमर्षितः ॥ ४६
 विफलं क्रियमाणं तत्समवेक्ष्य शतक्रतुः ।
 भूयः संवर्धयामास तद्वर्षं पाकशासनः ॥ ४७
 सोऽश्मवर्षं महावेगैरिषुभिः पाकशासनिः ।
 विलयं गमयामास हर्षयन्पितरं तथा ॥ ४८
 तत उत्पाद्य पाणिभ्यां मन्दराच्छिखरं महत् ।
 सद्भुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ४९

ततोऽर्जुनो वेगवद्विज्वलिताग्रैरजिह्वगैः ।
शरैर्विध्वंसयामास गिरेः शृङ्गं सहस्रधा ॥ ५०
गिरेर्विशीर्यमाणस्य तस्य रूपं तदा बभौ ।

सार्कचन्द्रग्रहस्येव नभसः परिशीर्यतः ॥ ५१
तेनाभिपतता दावं शैलेन महता भृशम् ।
शृङ्गेण निहतास्तत्र प्राणिनः खाण्डवालयाः ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

॥ समाप्तं च खाण्डवदाहपर्वं ॥

(अथ मयदर्शनपर्व ॥ १९ ॥)

चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

देवेषु पराजितेषु अशरीरवाणीश्रवणेन इन्द्रस्य निवृत्तिः ॥ १ ॥ पलायमानं मयं हन्तुमुद्युक्ते श्रीकृष्णे आत्मानं शरणा-
गतस्य मयस्य अर्जुनेनाभयदानम् ॥ २ ॥ खाण्डवदाहेऽपि अश्वसेनादीनामदाहस्य वैशंपायनेन कथनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तथा शैलनिपातेन भीषिताः खाण्डवालयाः ।
दानवा राक्षसा नागास्तरक्षवृक्षवनौकसः ॥ १
द्विपाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केसरिणस्तथा ।
शृगाश्च महिषाश्चैव शतशः पक्षिणस्तथा ॥ २
समुद्विग्ना विससृपुस्तथान्या भूतजातयः ।
तं दावं समुदैक्षन्त कृष्णौ चाभ्युद्यतायुधौ ॥ ३
उत्पातनादशब्देन त्रासिता इव चाभवन् ।
ते वनं प्रसमीक्ष्याथ दह्यमानमनेकधा ॥ ४
कृष्णमभ्युद्यतास्त्रं च नादं मुमुचुरुल्वणम् ।
तेन नादेन रौद्रेण नादेन च विभावसोः ॥ ५
ररास गगनं कृत्स्नमुत्पातजलदैरिव ।
ततः कृष्णो महाबाहुः स्वतेजोभास्वरं महत् ॥ ६
चक्रं व्यसृजदत्युग्रं तेषां नाशाय केशवः ।
तेनार्ता जातयः क्षुद्राः सदानवनिशाचराः ॥ ७
निकृत्ताः शतशः सर्वा निपेतुरनलं क्षणात् ।
तत्रादृश्यन्त ते दैत्याः कृष्णचक्रविदारिताः ॥ ८
वसारुधिरसंपृक्ताः सन्ध्यायामिव तोयदाः ।
पिशाचान्पक्षिणो नागान्पशून्चैव सहस्रशः ॥ ९
निघ्नंश्चरति वाष्पेयः कालवचत्र भारत ।
क्षिप्तं क्षिप्तं पुनश्चक्रं कृष्णस्यामित्रघातिनः ॥ १०
छिच्चानेकानि सत्त्वानि पाणिमेति पुनः पुनः ।

तथा तु निघ्नतस्तस्य पिशाचोरगराक्षसान् ॥ ११
बभूव रूपमत्युग्रं सर्वभूतात्मनस्तदा ।
समेतानां च सर्वेषां दानवानां च सर्वशः ॥ १२
विजेता नाभवत्काश्चित्कृष्णपाण्डवयोर्मृधे ।
तयोर्बलात्परित्रातुं तं च दावं यदा सुराः ॥ १३
नाशक्रुवञ्चमयितुं तदाऽभूवन्पराञ्जुखाः ।
शतक्रतुस्तु संप्रेक्ष्य विमुखानमरांस्तथा ॥ १४
बभूव मुदितो राजन्प्रशंसन्केशवार्जुनौ ।
निवृत्तेष्वथ देवेषु वागुवाचाशरीरिणी ॥ १५
शतक्रतुं समाभाष्य महागम्भीरनिःस्वना ।
न ते सखा सन्निहितस्तक्षको भुजगोत्तमः ॥ १६
दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रं गतो ह्यसौ ।
न च शक्यौ युधा जेतुं कथंचिदपि वासव ॥ १७
वासुदेवार्जुनावेतौ निबोध वचनान्मम ।
नरनारायणावेतौ पूर्वदेवौ दिवि श्रुतौ ॥ १८
भवानप्यभिजानाति यद्वीर्यौ यत्पराक्रमौ ।
नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमजितौ युधि ॥ १९
अपि सर्वेषु लोकेषु पुराणावृषिसत्तमौ ।
पूजनीयतमावेतावपि सर्वैः सुरासुरैः ॥ २०
यक्षराक्षसगन्धर्वनरकिन्नरपन्नगैः ।
तस्मादितः सुरैः सार्धं गन्तुमर्हसि वासव ॥ २१
दिष्टं चाप्यनुपश्यैतत्खाण्डवस्य विनाशनम् ।

इति वाक्यमुपश्रुत्य तथ्यमित्यमरेश्वरः ॥ २२
 क्रोधामर्षौ समुत्सृज्य संप्रतस्ये दिवं तदा ।
 तं प्रस्थितं महात्मानं समवेक्ष्य दिवौकसः ॥२३
 सहिताः सेनया राजन्ननुजग्मुः पुरन्दरम् ।
 देवराजं तदा यान्तं सह देवैरवेक्ष्य तु ॥ २४
 वासुदेवार्जुनौ वीरौ सिंहनादं विनेदतुः ।
 देवराजे गते राजन्न्रहृष्टौ केशवार्जुनौ ॥ २५
 निर्विशङ्कं वनं वीरौ दाहयामासतुस्तदा ।
 स मारुत इवाभ्राणि नाशयित्वाऽर्जुनः सुरान् २६
 व्यधमच्छरसङ्घातैर्देहिनः खाण्डवालयान् ।
 न च स किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चितुं ततः ॥२७
 संछिद्यमानमिषुभिरस्यता सव्यसाचिना ।
 नाशक्रुवंश्च भूतानि महान्त्यपि रणेऽर्जुनम् ॥२८
 निरीक्षितुममोघास्त्रं योद्धुं चापि कुतो रणे ।
 शतं चैकेन विव्याध शतेनैकं पतत्रिणाम् ॥ २९
 व्यसवस्तेऽपतन्नशौ साक्षात्कालहता इव ।
 न चालभन्त ते शर्म रोधःसु विषमेषु च ॥ ३०
 पितृदेवनिवासेषु सन्तापश्चाप्यजायत ।
 भूतसङ्घाश्च बहवो दीनाश्चकुर्महास्वनम् ॥ ३१
 रुरुदुर्वारणाश्चैव तथा मृगतर्क्षवः ।
 तेन शब्देन वित्रेसुर्गङ्गोदधिचरा ज्ञपाः । ३२
 विद्याधरगणाश्चैव ये च तत्र वनौकसः ।
 न त्वर्जुनं महाबाहो नापि कृष्णं जनार्दनम् ॥ ३३
 निरीक्षितुं वै शक्नोति कश्चिद्योद्धुं कुतः पुनः ।
 एकायनगता येऽपि निष्पेतुस्तत्र केचन ॥ ३४

राक्षसा दानवा नागा जम्भे चक्रेण तान्हरिः ।
 ते तु भिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः ॥ ३५
 पेतुरन्ये महाकायाः प्रदीप्ते वसुरेतसि ।
 समांसरुधिरौघैश्च वसाभिश्चापि तर्पितः ॥ ३६
 उपर्याकाशगो भूत्वा विधूमः समपद्यत ।
 दीप्ताक्षो दीप्तजिह्वश्च संप्रदीप्तमहाननः ॥ ३७
 दीप्तोर्ध्वकेशः पिङ्गाक्षः पिबन्प्राणभृतां वसाम् ।
 तां स कृष्णार्जुनकृतां सुधां प्राप्य हुताशनः ॥३८
 बभूव मुदितस्तुप्तः परां निर्घृतिमागतः ।
 तथाऽसुरं मयं नाम तक्षकस्य निवेशनात् ॥ ३९
 विप्रद्रवन्तं सहसा ददर्श मधुसूदनः ।
 तमग्निः प्रार्थयामास दिधक्षुर्वातसारथिः ॥ ४०
 शरीरवाञ्छटी भूत्वा नदन्निव बलाहकः ।
 विज्ञाय दानवेन्द्राणां मयं वै शिल्पिनां वरम् ४१
 जिघांसुर्वासुदेवस्तं चक्रमुद्यम्य धिष्ठितः ।
 स चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिधक्षन्तं च पावकम् ॥४२
 अभिधावार्जुनेत्येवं मयस्त्राहीति चाब्रवीत् ।
 तस्य भीतस्वनं श्रुत्वा मा भैरिति धनंजयः ॥४३
 प्रत्युवाच मयं पार्थो जीवयन्निव भारत ।
 तं न भेतव्यमित्याह मयं पार्थो दयापरः ॥ ४४
 तं पार्थेनाभये दत्ते नमुचेर्भ्रातरं मयम् ।
 न हन्तुमैच्छद्दाशार्हः पावको न ददाह च ॥४५
 तद्वनं पावको धीमान्दिनानि दश पञ्च च ।
 ददाह कृष्णपार्थाभ्यां रक्षितः पाकशासनात् ४६
 तस्मिन्वने दह्यमाने षडग्निं ददाह च ।
 अश्वसेनं मयं चैव चतुरः शार्ङ्गकांस्तथा ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

शार्ङ्गकाणां मोचनकारणे जनमेजयेन पृष्टे वैशंपायनेन मन्दपालोपाख्यानकथनारम्भः ॥ १ ॥ तपसा पितृलोकं गतस्या-
 प्यनवासतपःफलस्य मन्दपालस्य देवाज्ञया प्रजोत्पादनार्थं पुनर्भूमावागमनम् ॥ २ ॥ तत्र शाङ्ग्यां जरितायां पुत्रचतुष्टयो-
 त्पादनम् ॥ ३ ॥ सपुत्रां जरितां खाण्डवे विसृज्य लपितानाक्रुयाऽन्यया शाङ्ग्यां संगतस्य मन्दपालस्य विप्ररूपाग्निदर्शनम्
 ॥ ४ ॥ तस्य खाण्डवदिधक्षां ज्ञात्वा पुत्ररक्षणार्थं स्तुतावप्नेर्वरलाभः ॥ ५ ॥

जनमेजय उवाच ।
 किमर्थं शार्ङ्गकानग्निं ददाह तथा गते ।

तस्मिन्वने दह्यमाने ब्रह्मभेतत्प्रचक्ष्व मे ॥ १
 अदाहे ह्यश्वसेनस्य दानवस्य मयस्य च ।

कारणं कीर्तितं ब्रह्मशार्ङ्गकाणां न कीर्तितम् ॥२
 तदेतदद्भुतं ब्रह्मशार्ङ्गकाणामनामयम् ।
 कीर्तयस्वाग्निसंमर्दे कथं ते न विनाशिताः ॥ ३
 वैशंपायन उवाच ।
 यदर्थं शार्ङ्गकानग्निर्न ददाह तथा गते ।
 तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि यथा भूतमरिन्दम ॥ ४
 धर्मज्ञानां मुख्यतमस्तपस्वी संशितव्रतः ।
 आसीन्महर्षिः श्रुतवान्मन्दपाल इति श्रुतः ॥ ५
 स मार्गमाश्रितो राजभृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 स्वाध्यायवान्धर्मरेतस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ६
 स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत ।
 जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलम् ॥ ७
 स लोकानफलान्दृष्ट्वा तपसा निर्जितानपि ।
 पप्रच्छ धर्मराजस्य समीपस्थान्दिवौकसः ॥ ८
 मन्दपाल उवाच ।
 किमर्थमावृता लोका ममैते तपसाऽर्जिताः ।
 किं मया न कृतं तत्र यस्यैतत्कर्मणः फलम् ॥९
 तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतम् ।
 फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः ॥ १०
 देवा ऊचुः ।
 ऋणिनो मानवा ब्रह्मञ्जायन्ते येन तच्छृणु ।
 क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येण प्रजया च न संशयः ॥ ११
 तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा सुतैः ।
 तपस्वी यज्ञकृत्वासि न च ते विद्यते प्रजा ॥१२
 त इमे प्रसवस्वार्थं तव लोकाः समावृताः ।
 प्रजायस्व ततो लोकानुपभोक्ष्यसि पुष्कलान् ॥१३
 पुत्राभ्यो नरकात्पुत्रस्त्रायते पितरं श्रुतिः ।
 तस्मादपत्यसन्ताने यतस्व ब्रह्मसत्तम ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्तु वचस्तेषां दिवौकसाम् ।
 क नु शीघ्रमपत्यं स्याद्बहुलं चेत्यचिन्तयत् ॥१५
 स चिन्तयन्नभ्यगच्छत्सुबहुप्रसवान्खगान् ।
 शार्ङ्गिकां शार्ङ्गिको भूत्वा जरितां सम्पुपेयिवान् ॥१६

तस्यां पुत्रानजनयच्चतुरो ब्रह्मवादिनः ।
 तानपास्य स तत्रैव जगाम लपितां प्रति ॥ १७
 बालान्स तानण्डगतान्सह मात्रा मुनिर्वने ।
 तस्मिन्गते महाभागे लपितां प्रति भारत ॥ १८
 अपत्यस्नेहसंयुक्ता जरिता ब्रह्मचिन्तयत् ।
 तेन त्यक्तानसंत्याज्यान्पुषीणण्डगतान्वने ॥ १९
 न जहौ पुत्रशोकार्ता जरिता खाण्डवे सुतान् ।
 बभार चैतान्संजातान्खट्वच्या स्नेहविक्रवा ॥ २०
 ततोऽग्निं खाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्ट्वानृषिः ।
 मन्दपालश्चरंस्तस्मिन्वने लपितया सह ॥ २१
 तं संकल्पं विदित्वाग्नेर्ज्ञात्वा पुत्रांश्च बालकान् ।
 सोऽभितुष्टाव विप्रर्षिब्राह्मणो जातवेदसम् ॥ २२
 पुत्रान्प्रतिवदन्भीतो लोकपालं महौजसम् ।
 मन्दपाल उवाच ।
 त्वमग्ने सर्वलोकानां मुखं त्वमसि हव्यवाद् ॥२३
 त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढश्चरसि पावक ।
 त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ॥२४
 त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् ।
 त्वया विश्वमिदं सृष्टं वदन्ति परमर्षयः ॥ २५
 त्वदृते हि जगत्कृत्स्नं सद्यो नश्येदुताशन ।
 तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिम् ॥
 गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् ।
 त्वामग्ने जलदानाहुः खेविषक्तान्सविद्युतः ॥ २७
 दहन्ति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हेतयः ।
 जातवेदस्त्वयैवेदं विश्वं सृष्टं महाद्युते ॥ २८
 तवैव कर्मविहितं भूतं सर्वं चराचरम् ।
 त्वयापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥२९
 त्वयि हव्यं च कव्यं च यथावत्संप्रतिष्ठितम् ।
 त्वमेव दहनो देव त्वं धाता त्वं बृहस्पतिः ॥३०
 त्वमश्विनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं स्तुतस्तदा तेन मन्दपालेन पावकः ॥ ३१

ततोष तस्य नृपते मुनेरमिततेजसः ।
उवाच चैनं प्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते ॥३२
तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनम् ।

प्रदहन्खाण्डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ॥ ३३
तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः ।
खाण्डवे तेन काले न प्रजज्वाल दिधक्षया ॥३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

प्रज्वलदग्निदर्शनेन जरितायाः स्वपुत्रैः संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रज्वलिते वह्नौ शार्ङ्गकास्ते सुदुःखिताः ।
व्यथिताः परमोद्विग्ना नाधिजग्मुः परायणम् ॥ १
निशाम्य पुत्रकान्वालान्माता तेषां तपस्विनी ।
जरिता शोकदुःखार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ २
जरितोवाच ।
अयमग्निर्दहन्कक्षमित आयाति भीषणः ।
जगत्सन्दीपयन्भीमो मम दुःखविवर्धनः ॥ ३
इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतसः ।
अबर्हाश्वरणैर्हीनाः पूर्वेषां नः परायणाः ॥ ४
त्रासयन्श्चायमायाति लेलिहानो महीरुहान् ।
अजातपक्षाश्च सुता न शक्ताः सरणे मम ॥ ५
आदाय च न शक्नोमि पुत्रांस्तरितुमात्मना ।
न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं दूयतीव मे ॥ ६
कं तु जह्यामहं पुत्रं कमादाय ब्रजाम्यहम् ।
किं नु मे स्यात्कृतं कृत्वा मन्यध्वं पुत्रकाः कथम् ७
चिन्तयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किंचन ।
छादयिष्यामि वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ॥ ८
जरितारौ कुलं ह्येतज्ज्येष्ठत्वेन प्रतिष्ठितम् ।
सारिसृक्कः प्रजायेत पितृणां कुलवर्धनः ॥ ९
स्तम्बमित्रस्तपः कुर्याद्द्रोणो ब्रह्मविदां वरः ।
इत्येवमुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्घृणः पुरा ॥ १०
कमुपादाय शक्येयं गन्तुं कष्टाऽऽपदुत्तमा ।
किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विह्वला ।
नापश्यत्स्वधिया मोक्षं स्वसुतानां तदानलात् ११

वैशंपायन उवाच ।
एवं ब्रुवाणां शार्ङ्गस्ते प्रत्युचुरथ मातरम् ।
स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाद ॥ १२
अस्मास्विह विनष्टेषु भवितारः सुतास्तव ।
त्वयि मातर्विनष्टायां न नः स्यात्कुलसन्ततिः १३
अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षेमं स्याद्यत्कुलस्य नः ।
तद्वै कर्तुं परः कालो मातरेषु भवेत्तव ॥ १४
मा त्वं सर्वविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः ।
न हीदं कर्म मोघं स्याल्लोककामस्य नः पितुः १५
जरितोवाच ।
इदमाखोर्विलं भूमौ वृक्षस्यास्य समीपतः ।
तदाविशध्वं त्वरिता वहेरत्र न वो भयम् ॥ १६
ततोऽहं पांसुना छिद्रमपिधास्यामि पुत्रकाः ।
एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ॥ १७
तत एष्याम्यतीतेऽग्नौ विहन्तुं पांसुसंचयम् ।
रोचतामेष वो वादो मोक्षार्थं च हुताशनात् १८
शार्ङ्गका ऊचुः ।
अबर्हान्मांसभूतान्नः क्रव्यादाखुर्विनाशयेत् ।
पश्यमाना भयमिदं प्रवेष्टुं नात्र शक्नुमः ॥ १९
कथमग्निर्न नो धक्ष्येत्कथमाखुर्वं नाशयेत् ।
कथं न स्यात्पिता मोघः कथं माता ध्रियेत नः २०
विल आखोर्विनाशः स्यादग्नेराकाशचारिणाम् ।
अन्ववेक्ष्यैतदुभयं श्रेयान्दाहो न भक्षणम् ॥ २१
गर्हितं मरणं नः स्यादाखुना भक्षिते विले ।

नोऽस्माकं सर्वविनाशाय सर्वेषां विनाशाय सुतेषु स्नेहं माका-
पीरिति संबन्धः ॥ १५ ॥ विहन्तुं दूरीकर्तुम् । वादो वचनम्

॥ १८ ॥ क्रव्यादाखुर्मांसाद उन्दुहः । पश्यमानाः पश्यन्तः ॥ १९ ॥
मोघो निष्फलाऽपत्योत्पत्तिः । ध्रियेत जीवेत ॥ २० ॥

शिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य हुताशनात् ॥२२॥ 'अग्निदाहे तु नियतं ब्रह्मलोके ध्रुवा गतिः ॥' २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

पुत्रैः सह संवादानन्तरं जरितायाः स्थानान्तरगमनम् ॥ १ ॥

जरितोवाच ।

अस्माद्विलान्निष्पतितमाखुं श्येनो जहार तम् ।

क्षुद्रं पद्भ्यां गृहीत्वा च यातो नात्र भयं हि वः ॥ १

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न हृतं तं वयं विद्मः श्येनेनाखुं कथंचन ।

अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ॥२

संशयो वह्निरागच्छेद्दृष्टं वायोर्निवर्तनम् ।

मृत्युर्नो विलवासिभ्यो विले स्यान्नात्र संशयः ॥३

निःसंशयात्संशयितो मृत्युर्मातर्विशिष्यते ।

घर खे त्वं यथान्यार्यं पुत्रानाप्यसि शोभनान् ॥४

जरितोवाच ।

अहं वेगेन तं यान्तमद्राक्षं पततां वरम् ।

बिलादाखुं समादाय श्येनं पुत्रा महाबलम् ॥ ५

तं पतन्तं महावेगा त्वरितां पृष्ठतोऽन्वगाम् ।

भाशिषोऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मूषिकं बिलात् ॥ ६

यो नो द्वेषारमादाय श्येनराज प्रधावसि ।

भव त्वं दिवमास्थाय निरमित्रो हिरण्मयः ॥ ७

स यदा भक्षितस्तेन श्येनेनाखुः पतत्रिणा ।

तदाहं तमनुज्ञाप्य प्रत्युपायां पुनर्गृहम् ॥ ८

प्रविशध्वं बिलं पुत्रा विश्रब्धा नास्ति वो भयम् ।

श्येनेन मम पश्यन्त्या हृत आखुर्महात्मना ॥ ९

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न विद्महे हृतं मातः श्येनेनाखुं कथंचन ।

अविज्ञाय न शक्यामः प्रवेष्टुं विवरं भुवः ॥ १०

जरितोवाच ।

अहं तमभिजानामि हृतं श्येनेन मूषिकम् ।

नास्ति वोऽत्र भयं पुत्राः क्रियतां वचनं मम ११

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न त्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथा भयाद्धि नः ।

समाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिकृतमेव तत् ॥ १२

न चोपकृतमस्माभिर्न चास्मान्वेत्थ ये वयम् ।

पीड्यमाना विभर्ष्यसान्का सती के वयं तव ॥१३

तरुणी दर्शनीयाऽसि समर्था भर्तुरेषणे ।

अनुगच्छ पतिं मातः पुत्रानाप्यसि शोभनान् १४

वयमग्निं समाविश्य लोकानाप्याम शोभनान् ।

अथास्मान्न दहेदभिरायास्त्वं पुनरेव नः ॥ १५

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततः शार्ङ्गी पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे ।

जगाम त्वरिता देशं क्षेममग्रेरनामयम् ॥ १६

ततस्तीक्ष्णाचिरंभ्यागात्त्वरितो हव्यवाहनः ।

यत्र शार्ङ्गा बभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः ॥ १७

ततस्तं ज्वलितं दृष्ट्वा ज्वलनं ते विहङ्गमाः ।

'व्यथिताः करुणा वाचः श्रावयामासुरन्तिकात् ॥'

जरितारिस्ततो वाक्यं श्रावयामास पावकम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

शिष्टादिष्टः शिष्टैरादिष्टः ॥ २२ ॥ षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

वह्निरागच्छेदित्यत्र संशयो यतो वायोः सकाशाद्बहोर्निवर्तनं

दृष्टम् ॥ ३ ॥ अहं वै श्येनमायान्तं इति ड. पाठः ॥५॥ सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

जरितार्यादीनां चतुर्णां शार्ङ्गकाणां परस्परं संवादः ॥ १ ॥ स्तुत्या प्रसन्नेनाग्निना तेभ्योऽभयदानम् ॥ २ ॥ शार्ङ्गकाणां प्रार्थनया अग्निना मार्जारानां दाहः ॥ ३ ॥

जरितारिरुवाच ।

पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमाञ्जागतिं पूरुषः ।

स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथां नैवैति कर्हिचित् ॥ १ ॥

यस्तु कृच्छ्रमनुप्राप्तं विचेता नावबुध्यते ।

स कृच्छ्रकाले व्यथितो न श्रेयो विन्दते महत् ॥ २ ॥

सारिसृक् उवाच ।

धीरस्त्वमसि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः ।

प्राज्ञः शूरो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ॥ ३ ॥

स्तम्बमित्र उवाच ।

ज्येष्ठस्तातो भवति वै ज्येष्ठो मुञ्चति कृच्छ्रतः ।

ज्येष्ठश्चेन्न प्रजानाति कनीयान्किं करिष्यति ॥ ४ ॥

द्रोण उवाच ।

हिरण्यरेतास्त्वरितो ज्वलन्नायाति नः क्षयम् ।

सप्तजिह्वाननः क्रूरो लेलिहानो विसर्पति ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं संभाष्य तेऽन्योन्यं मन्दपालस्य पुत्रकाः ।

तुष्टुवुः प्रयता भूत्वा यथाऽग्निं शृणु पार्थिव ॥ ६ ॥

जरितारिरुवाच ।

आत्माऽसि वायोर्ज्वलन शरीरमसि वीरुधाम् ।

योनिरापश्च ते शुक्रं योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥ ७ ॥

ऊर्ध्वं चाधश्च सर्पन्ति पृष्ठतः पार्श्वतस्तथा ।

अर्चिपस्ते महावीर्यं रश्मयः सवितुर्यथा ॥ ८ ॥

सारिसृक् उवाच ।

माता प्रणष्टा पितरं न विद्मः

पक्षा जाता नैव नो धूमकेतो ।

न नस्त्राता विद्यते वै त्वदन्य-

स्तस्मादस्मांस्त्राहि बालांस्त्वमग्ने ॥ ९ ॥

यदग्ने ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतयः ।

तेन नः परिपाहि त्वमार्तान्नः शरणैषिणः ॥ १० ॥

त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो

नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव ।

ऋषीनसान्वालकान्पालयस्व

परेणासान्प्रेहि वै हव्यवाह ॥ ११ ॥

स्तम्बमित्र उवाच ।

सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत् ।

त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ॥ १२ ॥

त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः ।

मनीषिणस्त्वां जानन्ति बहुधा चैकधापि च ॥ १३ ॥

सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह

काले प्राप्ते पचसि पुनः समिद्धः ।

त्वं सर्वस्य भुवनस्य प्रसूति-

स्त्वमेवाग्ने भवसि पुनः प्रतिष्ठा ॥ १४ ॥

द्रोण उवाच ।

त्वमन्नं प्राणिभिर्भुक्तमन्तर्भूतो जगत्पते ।

नित्यप्रबृद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥

सूर्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो

भूमेरम्भो भूमिजातात्रसांश्च ।

विश्वानादाय पुनरुत्सृज्य काले

दृष्ट्वा वृष्ट्या भावयसीह शुक्र ॥ १६ ॥

त्वत्त एताः पुनः शुक्र वीरुधो हरितच्छदाः ।

जायन्ते पुष्करिण्यश्च सुभद्रश्च महोदधिः ॥ १७ ॥

इदं वै सन्न तिग्मांशो वरुणस्य परायणम् ।

शिवस्त्राता भवासाकं माऽस्नानद्य विनाशय ॥ १८ ॥

पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ।

परेण प्रेहि मुञ्चासान्सागरस्य गृहानिव ॥ १९ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो जातवेदा द्रोणेन ब्रह्मबादिना ।

द्रोणमाह प्रतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया ॥ २० ॥

अग्निरुवाच ।

ऋषिद्रोणस्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्वाहृतं त्वया ।

ईप्सितं ते करिष्यामि न च ते विद्यते भयम् ॥ २१ ॥

मन्दपालेन वै यूयं मम पूर्वं निवेदिताः ।
वर्जयेः पुत्रकान्मह्यं दहन्दावमिति स्म ह ॥ २२
तस्य तद्वचनं द्रोण त्वया यच्चेह भाषितम् ।
उभयं मे गरीयस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ।
भृशं प्रीतोऽसि भद्रं ते ब्रह्मंस्तोत्रेण सत्तम ॥ २३

द्रोण उवाच ।
इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्वेजयन्ति नः ।
एतान्कुरुष्व दग्धांस्त्वं हुताशन सबान्धवान् ॥ २४
वैशंपायन उवाच ।
तथा तत्कृतवानग्निरभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान् ।
ददाह खाण्डवं दावं समिद्धो जनमेजय ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

ऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

पुत्रांश्चिन्तयन्तं मन्दपालं प्रति लपितायाः सासूयवचनम् ॥ १ ॥ अभिशान्त्यनन्तरं आत्मदिदक्षयाऽऽगतं मन्दपालं प्रति भार्यया पुत्रैश्च उपात्मभः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयामास पुत्रकान् ।
उक्त्वाऽपि च स तिरमांशुं नैव शर्माधिगच्छति ॥ १
स तप्यमानः पुत्रार्थे लपितामिदमब्रवीत् ।
कथं नु शक्ताः शरणे लपिते मम पुत्रकाः ॥ २
वर्धमाने हुतवहे वाते चाशु प्रवायति ।
असमर्था विमोक्षाय भविष्यन्ति ममात्मजाः ॥ ३
कथं त्वशक्ता त्राणाय माता तेषां तपस्विनी ।
भविष्यति हि शोकार्ता पुत्रत्राणमपश्यती ॥ ४
कथमुड्डीयनेऽशक्तान्पतने च ममात्मजान् ।
सन्तप्यमाना बहुधा वाशमाना प्रधावती ॥ ५
जरितारिः कथं पुत्रः सारिसृक्कः कथं च मे ।
स्तम्बमित्रः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ॥ ६
लालप्यमानं तमृषिं मन्दपालं तथा वने ।
लपिता प्रत्युवाचेदं सासूयमिव भारत ॥ ७
न ते पुत्रेष्ववेक्षाऽस्ति यानृषीनुक्तवानसि ।
तेजस्विनो वीर्यवन्तो न तेषां ज्वलनाद्भयम् ॥ ८
त्वयाऽद्यौ ते परीताश्च स्वयं हि मम सन्निधौ ।
प्रतिश्रुतं तथा चेति ज्वलनेन महात्मना ॥ ९
लोकपालो न तां वाचमुक्त्वा मिथ्या करिष्यति ।
समक्षं बन्धुकृत्ये न तेन ते स्वस्थ मानसम् ॥ १०

तामेव तु ममामित्रां चिन्तयन्परितप्यसे ।
ध्रुवं मयि न ते स्नेहो यथा तस्यां पुराऽभवत् ॥ ११
नहि पक्षवता न्याय्यं निःस्नेहेन सुहृज्जने ।
पीड्यमान उपद्रष्टुं शक्तेनात्मा कथंचन ॥ १२
गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यसे ।
चरिष्याम्यहमप्येका यथा कुपुरुषाश्रिता ॥ १३
मन्दपाल उवाच ।
नाहमेवं चरे लोके यथा त्वमभिमन्यसे ।
अपत्यहेतोर्विचरे तच्च कृच्छ्रगतं मम ॥ १४
भूतं हित्वा च भाव्यर्थे योऽवलम्बेत्स मन्दधीः ।
अवमन्येत तं लोको यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १५
एष हि प्रज्वलन्नग्निलेलिहानो महीरुहान् ।
आविग्ने हृदि सन्तापं जनयत्यशिवं मम ॥ १६
वैशंपायन उवाच ।
'भर्तुर्हि वाक्यं सा श्रुत्वा लपिता दुःखिताऽभवत् ।
सान्त्वयामास च पुनः पतिं पतिपरायणा ॥' १७
तस्माद्देशादतिक्रान्ते ज्वलने जरिता पुनः ।
जगाम पुत्रकानेव जरिता पुत्रगृद्धिनी ॥ १८
सा तान्कुशलिनः सर्वान्विमुक्ताञ्जातवेदसः ।
रोरुयमाणान्दृष्टे वने पुत्रान्निरामयान् ॥ १९
अश्रूणि मुमुचे तेषां दर्शनात्सा पुनःपुनः ।

हे स्वस्थ ते तव मानसं तेन हेतुना बन्धुकृत्यलक्षणे रक्षणे समक्षमभिमुखं न किंतु तामेवेत्यादि स्पष्टार्थम् ॥ १० ॥ स्पष्ट-

मिति ड. पाठः ॥ १२ ॥ ह्यपुरुषा तथा इति ड. पाठः ॥ १३ ॥
ऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

‘न श्रद्धेयं ततस्तेषां दर्शनं वै पुनःपुनः ॥ २०
इति मत्वाऽब्रवीद्वाक्यं जरिता पुत्रगृद्धिनी ।’
एकैकशश्च पुत्रांस्तान्क्रोशमानान्वपद्यत ॥ २१
‘जरिता तु परिष्वज्य पुत्रस्नेहाच्चुम्ब ह ॥’ २२
ततोऽभ्यगच्छत्सहसा मन्दपालोऽपि भारत ।
अथ ते सर्व एवैनं नाभ्यनन्दंस्तदा सुताः ॥२३
‘गुरुत्वान्मन्दपालस्य तपसश्च विशेषतः ।
अभिवादांमहे सर्वे जातपक्षाः प्रसादतः ॥ २४
एवमुक्तवतां तेषां प्रतिनन्द्य महातपाः ।
परिष्वज्य ततो मूर्ध्नि उपाघ्राय च बालकान् ।
पुत्रान्स्वयं समाहूय प्रीतः प्रोवाच गौतमः ॥’ २५
लालप्यमानमेकैकं जरितां च पुनःपुनः ।
न चैवोचुस्तदा किञ्चित्तमृषिं साध्वसाधु वा ॥२६
मन्दपाल उवाच ।
ज्येष्ठः सुतस्ते कतमः कतमस्तस्य चानुजः ।
मध्यमः कतमश्चैव कनीयान्कतमश्च ते ॥ २७
एवं ब्रुवन्तं दुःखार्तिं किं मां न प्रतिभाषसे ।
कृतवानस्मि हव्याशे नैव शान्तिमितो लभे ।
‘एवमुक्त्वा तु तां पत्नीं मन्दपालस्तदाऽस्पृशत् ॥’
जरितोवाच ।
किं नु ज्येष्ठेन ते कार्यं किमनन्तरजेन ते ।

किं वा मध्यमजातेन किं कनिष्ठेन वा पुनः ॥ २९
यां त्वं मां सर्वतो हीनामुत्सृज्यासि गतः पुरा ।
तामेव लपितां गच्छ तरुणीं चारुहासिनीम् ॥ ३०
मन्दपाल उवाच ।
न स्त्रीणां विद्यते किञ्चिदमुत्र पुरुषान्तरात् ।
सापन्नकमृते लोके नान्यदर्थविनाशनम् ॥ ३१
वैराग्निदीपनं चैव भृशमुद्वेगकारि च ।
सुव्रता चापि कल्याणी सर्वभूतेषु विश्रुता ॥ ३२
अरुन्धती महात्मानं वसिष्ठं पर्यशङ्कत ।
विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतम् ॥ ३३
सप्तर्षिमध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिम् ।
अपध्यानेन सा तेन धूमारुणसमप्रभा ।
लक्ष्याऽलक्ष्या नाभिरूपा निमित्तमिव पश्यति ३४
अपत्यहेतोः संप्राप्तं तथा त्वमपि मामिह ।
इष्टमेवं गते हि त्वं सा तथैवाद्य वर्तते ॥ ३५
न हि भार्येति विश्वासः कार्यः पुंसा कथंचन ।
न हि कार्यमनुध्याति नारी पुत्रवती सती ॥३६
वैशंपायन उवाच ।
ततस्ते सर्व एवैनं पुत्राः सम्यगुपासते ।
स च तानात्मजान्सर्वानाश्वासयितुमुद्यतः ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि ऊनषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

मन्दपालस्य पुत्राश्वासनपूर्वकं सर्वैः सहान्यत्र गमनम् ॥ १ ॥ देवराणैः सहागतस्येन्द्रस्य कृष्णार्जुनवरदानपूर्वकं स्वलो-
कगमनम् ॥ २ ॥ अग्नेः स्वस्थानगमनानन्तरं कृष्णार्जुनप्रयानां नदीकूल उपवेशनम् ॥ ३ ॥

मन्दपाल उवाच ।
युष्माकमपवर्गार्थं विज्ञप्तो ज्वलनो मया ।
अग्निना च तथेत्येवं प्रतिज्ञातं महात्मना ॥ १
अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतां च वः ।
भवतां च परं वीर्यं पूर्वं नाहमिहागतः ॥ २
न सन्तापो हि वः कार्यः पुत्रका हृदि मां प्रति ।
ऋषीन्वेद हुताशोऽपि ब्रह्म तद्विदितं च वः ॥३

वैशंपायन उवाच ।
एवमाश्वासितान्पुत्रान्भार्यामादाय स द्विजः ।
मन्दपालस्ततो देशादन्यं देशं जगाम ह ॥ ४
भगवानपि तिग्मांशुः समिद्धः खाण्डवं ततः ।
दद्राह सह कृष्णाभ्यां जनयज्ञगतो हितम् ॥ ५
वसामेदोवहाः कुल्यास्तत्र पीत्वा च पावकः ।
जगाम परमां तृप्तिं दर्शयामास चार्जुनम् ॥ ६

ततोऽन्तरिक्षान्द्रगवानवतीर्य पुरन्दरः ।
 मरुद्गणैर्वृतः पार्थ केशवं चेदमब्रवीत् ॥ ७
 कृतं युवाभ्यां कर्मदममरैरपि दुष्करम् ।
 वरं वृणीतं तुष्टोऽसि दुर्लभं पुरुषेष्विह ॥ ८
 पार्थस्तु वरयामास शक्रादस्त्राणि सर्वशः ।
 प्रदातुं तच्च शक्रस्तु कालं चक्रे महाद्युतिः ॥ ९
 यदा प्रसन्नो भगवान्महादेवो भविष्यति ।
 तदा तुभ्यं प्रदास्यामि पाण्डवास्त्राणि सर्वशः ॥ १०
 अहमेव च तं कालं वेत्स्यामि कुरुनन्दन ।
 तपसा महता चापि दास्यामि भवतोऽप्यहम् ॥ ११
 आग्नेयानि च सर्वाणि वायव्यानि च सर्वशः ।
 मदीयानि च सर्वाणि ग्रहीष्यसि धनञ्जय ॥ १२
 वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थेन शाश्वतीम् ।
 ददौ सुरपतिश्चैव वरं कृष्णाय धीमते ॥ १३
 एवं दत्त्वा वरं ताभ्यां सह देवैर्मरुत्पतिः ।
 हुताशनमनुज्ञाप्य जगाम त्रिदिवं प्रभुः ॥ १४
 पावकश्च तदा दावं दग्ध्वा समृगपक्षिणम् ।
 अहोभिरेकविंशद्भिरविरराम सुतर्पितः ॥ १५
 जग्ध्वा मांसानि पीत्वा च मेदांसि रुधिराणि च ।
 युक्तः परमया प्रीत्या तावुवाचाच्युतार्जुनौ ॥ १६
 युवाभ्यां पुरुषाभ्याभ्यां तर्पितोऽसि यथासुखम् ।
 अनुजानामि वां वीरौ चरतं यत्र वाञ्छितम् ॥ १७
 'गाण्डिवं च धनुर्दिव्यमक्षय्यौ च महेषुधी ।
 कपिध्वजो रथश्चायं तव दत्तो महामते ॥ १८
 अनेन धनुषा चैव रथेनानेन भारत ।
 विजेष्यसि रणे शत्रून्सदेवासुरमानुषान् ॥ १९
 एवं तौ समनुज्ञातौ पावकेन महात्मना ।
 अर्जुनो वासुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा ॥ २०
 परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ ।
 रमणीये नदीकूले सहिताः समुपाविशन् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि
 षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

॥ समाप्तं मयदर्शनपर्वोदितपर्वं च ॥

इतः परं सभापर्वं भविष्यति तस्यायमाद्यः श्लोकः ।
 जनमेजय उवाच । अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो मोचयित्वा मयं तदा ।
 किं चकार महातेजास्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ १

अहानि पञ्च चैकं च इति ख. पाठः ॥ १५ ॥

षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

इदमादिपर्वं कुम्भघोणस्थेन टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च मुंबय्यां
 निर्णयसागरमुद्रायन्त्रे मुद्रापितम् । शकाब्दाः १८२८ सन १९०६.

Mahābhārata
Epics — India
Epics

Cet
N 27/4/25

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

9002

Call No. Sa8 Km/Vya/R.V

Author— Krishnacharya, T.P.
and Vyasaacharya, T.P.

Sumati Mahabharatam
Title— Arudhipawa I

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return
A. S. S. S. S.		
Sh. M. J. S.	3/8/78	7/8/78
A. B. S. S.	10/1/80	27/10/80

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.